



รายงานการวิจัย

เรื่อง

คัมภีร์อุปาสกานาลังการ : การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์
Upasakachanalungkara : Transliteration Translation and Analysis

โดย

ดร.ธานี สุวรรณประทีป
พระศรีสุทธิเวที, ผศ.ดร.
พระภิกษุไพศาลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
พ.ศ. ๒๕๖๔

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 800763089



รายงานการวิจัย

เรื่อง

คัมภีร์อุปาสกชาลنگการ : การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์
Upasakachanalungkara : Transliteration Translation and Analysis

โดย

ดร.ธานี สุวรรณประทีป

พระศรีสุทธิเวที, ผศ.ดร.

พระภิกษุวิมลเมธี วิ. (ประเสริฐ มนต์เสวี)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบวรศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

พ.ศ. ๒๕๖๔

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 800763089

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)



Research Report

Upasakachanalungkara : Transliteration Translation and Analysis

By

Dr.Thanee Suwanprateep
Phrasrisuttivetee, Asst. Prof. Dr.
Phrapawanapisanmethi
Mahachulalongkornrajavidyalaya University,
Palisuksabuddhagosa Campus
B.E. 2564

Research Project Funded
By Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 800763089

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย: คัมภีร์อุปาสกชนาลังการ: การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์
ผู้วิจัย: ดร.ธานี สุวรรณประทีป, พระศรีสุทิวาณี, พระภวนาพิศาลเมธี วิ.
ส่วนงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาลีศึกษาพุทธโฆส
ปีงบประมาณ: ๒๕๖๓
ทุนอุดหนุนการวิจัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ คือ (๑) เพื่อศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์อุปาสกชนาลังการด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน (๒) เพื่อปริวรรตคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย (๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการด้านการปฏิบัติตนของอุบาสกอุบาสิกา การศึกษา และการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย เป็นการวิจัยเชิงเอกสารโดยมีวิธีดำเนินการวิจัยคือ นำคัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่เป็นภาษาบาลีอักษรขอมฉบับหอสมุดแห่งชาติ ปริวรรตให้เป็นบาลีอักษรไทยและแปลเป็นภาษาไทย จากนั้นจึงวิเคราะห์คัมภีร์ในด้านคุณค่า ประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน และการปฏิบัติตนที่ถูกต้องของอุบาสก-อุบาสิกา

ผลการวิจัยพบว่า คัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่นำมาในการปริวรรตเป็นฉบับหอสมุดแห่งชาติ ใบลานเลขที่ ๓๖๘๙/ข/๑-๓ ต. ๑๘ ข. ๒ มี ๓ ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจารหน้าละ ๕ บรรทัด พระยาศรีสทเทพ (ทองเพ็ง) จารด้วยไม้ประทับทาชาด เรียกว่า ฉบับล่องชาด รวมอยู่กับเลขที่ ๓๖๘๗ /ก ขุททกนิกาย มีลายเส้นปรากฏชัดเจน สามารถย่อขยายได้ จัดเรียงโครงสร้างเนื้อหาเป็น ๙ หมวดหมู่ มีลักษณะการประพันธ์ ๒ อย่างคือ ๑) แบบร้อยแก้ว เป็นการดำเนินเรื่องตามธรรมดา ๒) แบบร้อยกรอง เรียกว่าคาถาบ้าง เรียกว่า ฉันท์ หรือ ฉันทลักษณ์ ในคัมภีร์อุปาสกชนาลังการส่วนใหญ่เป็นคาถาปฐยาวัตร

ส่วนการวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์ที่มีต่อหลักการปฏิบัติตนที่เหมาะสมของอุบาสก-อุบาสิกา คุณค่าด้านการศึกษาและการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย พบว่า พระภทนต์ อานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายข้อประพฤติปฏิบัติตนของอุบาสก-อุบาสิกาในฐานะเป็นเครื่องประดับตกแต่งสำหรับอุบาสก-อุบาสิกา ประกอบด้วยหลักธรรม ๙ หมวด คือ ๑) สรณะ การพระรัตนตรัยเป็นสรณะที่พึ่งสูงสุด ๒) ศีล การรักษากาย วาจาให้เรียบร้อย ๓) อดุจงค์ ข้อวัตรปฏิบัติเพื่อขัดเกลาจิตใจอย่างละเอียด ๑๓ ข้อ ๔) สัมมาอาชีวะ ไม่ควรทำการค้าขาย ๕ ประการเป็นต้น ๕) บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ มีทานที่ให้แล้วมีผลเป็นต้น ๖) อันตรายิกธรรม การว่าร้าย ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นต้น ๗) โลภียสัมปตติ สมบัติที่เป็นโลกียะตามที่ตนปรารถนา ๘) โลภุตตรสัมปตติ สมบัติที่เป็นโลกุตระคือการบรรลุมรรคผลตามที่ตนปรารถนา ๙) ความสำเร็จแห่งผลบุญ มีคุณค่าด้านการศึกษาและการเผยแพร่พระพุทธศาสนา

Title: Upāsakajanāṅkārā : Transliteration Translation and Analysis
Researchers: Dr.Thanee Suwanprateep, Phrasrisuttivetee, Phrapawanapisanmethi
Department: Mahachuralokornrajavidyalaya University,
 Palisuksabuddhagosa Campus
Fiscal Year: 2563 / 2020
Research Scholarship Sponsor: Mahachuralokornrajavidyalaya University

ABSTRACT

The purposes of this research are; (1) to study *Upāsakajanāṅkārā* scripture in aspect of author, content's structure, composition style, language and palm leaf inscribing, (2) transliterating *Upāsakajanāṅkārā* scripture from original Pali-lKhmer language into Pali-Thai letters and translating into Thai version, (3) to analyze *Upāsakajanāṅkārā* influencing to the right practical codes for Buddhist laity, education, and Buddhism propagation. It was a documentary research by taking the original *Upāsakajanāṅkārā* written in Pali-lKhmer from National Library of Thailand, transliterating into Pali-Thai and again translating into Thai version with analyzing the value in aspect of the author's bibliography, structure, contents, composition style, idioms, and the right practical codes for Buddhist laity.

The findings were that the transliterating of original *Upāsakajanāṅkārā* scripture with 3 ties taken from of the National Library of Thailand, palm leaf no. 3689/๗/1-3 ต. 18 ข. 2. from Pali-Khmer into Pali-Thai, inscribing 5 lines in one page, ๕ inscribed with dotted wood applied with cinnabar by Phraya Srisahathep (Thongpeng) called *Longchad* version included in No. 3687/ ๓ Khuddakanikaya which clear line. Its contents were divided into 9 sections, appear in 2 types of composing; 1) prose or common essay, 2) poet called *Gāthā*, *Chanda* or *Chandalakkhana*, mostly appears in Patthayavatta verse.

An analysis of the scripture influencing to the proper practical codes for Buddhists, education, and Buddhism propagation in Thailand revealed that Ven. Bhadanta Anandamahathera, a Sinhalese Bhikkhu, had explained the righteous code of practice for Buddhists praised as most valuable ornament and jewelry for all Buddhists which was divided into 9 parts, i.e., 1) *Saraṇa* or Triple Gem referring to right refuge of Buddhists, 2) *Sīla* or moral codes for bodily and verbal actions, 3) *Dhutanga* or 13 austere practices for mental purifying, 4) *Sammā-ājīva* or right livelihood consisting of avoiding 5 types of wrong business etc., 5) *Puñṇakiriya-vatthu*

or bases of meritorious action such as charity etc., 6) *Antarāyikadhamma* or the dangers such as slander, blaming those Noble One etc., 7) *Lokiyasampatti* or the wished worldly wealth, 8) *Lokuttarasampatti* or the wished transcendent property, and 9) the merit accomplishment. These teachings maintain great value for education and Buddhism propagation.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้สำเร็จได้ด้วยดีเพราะได้รับความเมตตาและการเอาใจใส่จากหลายฝ่ายทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ กล่าวคือ พระเทพสุวรรณเมธี, รศ.ดร. ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายบริหาร พระราชรัตนมุนี, รศ.ดร. ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายกิจการนิสิต พระมหาโกมล กมล, ผศ.ดร. ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ พระศรีสุทิวา, ผศ.ดร. ผู้อำนวยการสำนักวิชาการ และ รศ.ดร. เวทย์ บรรณกรกุล ผู้อำนวยการหลักสูตรบาลีพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ซึ่งคณาจารย์เหล่านี้ได้เมตตาให้คำชี้แนะรูปแบบ วิธีการ และการวิเคราะห์อย่างลึกซึ้งในเชิงตรรกะ ตรวจสอบความถูกต้องและความสมเหตุสมผล จนทำให้งานนี้สำเร็จเรียบร้อยได้เป็นอย่างดี

ขอขอบพระคุณ พระสุธีรัตนบัณฑิต, ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ รูปปัจจุบัน และเจ้าหน้าที่ของสถาบันทุกท่านที่ได้บริหารจัดการเรื่องทุนสำหรับดำเนินงานและได้เชิญคณาจารย์ผู้ชำนาญการวิจัยมาให้ความรู้และฝึกอบรมวิธีการทำวิจัย จนทำให้ผู้วิจัยได้นำองค์ความรู้ที่ได้จากการฝึกอบรมมาปรับปรุงงานวิจัยและเพิ่มเติมสิ่งที่บกพร่องให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณ ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง และนายสมควร ถ้วนอก ที่ได้ช่วยตรวจอ่านความถูกต้องด้านภาษาขอม ภาษาบาลี และภาษาไทย การวิเคราะห์ศัพท์และการสืบค้นข้อมูลในพระไตรปิฎกและอรรถกถา จนทำให้งานวิจัยนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบพระเทพปริยัติมุนี, รศ.ดร. รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ที่ช่วยกระตุ้นส่งเสริมและให้กำลังใจในการทำงานวิจัย ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐมทุกรูป/คน ที่ได้บริการให้ยืมเอกสาร หนังสือ ตำราประกอบการวิจัยด้วยไมตรีจิต ขอขอบพระคุณคณาจารย์ทั้งหลายทั้งที่อยู่ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ส่วนกลางและวิทยาเขต ที่ได้แนะนำข้อมูล แหล่งค้นคว้าและวิธีการทำงานให้บรรลุเป้าหมาย

คุณประโยชน์ที่เกิดจากงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยขอบูชาพระคุณบูรพาจารย์ทุกท่านที่ให้ความรู้ทั้งโดยตรงโดยอ้อมด้วยความเคารพและศรัทธา

ดร.ธานี สุวรรณประทีป และคณะ

๑๙ พฤษภาคม ๒๕๖๔

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	ง
สารบัญ.....	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย.....	๓
๑.๓ ขอบเขตของโครงการวิจัย.....	๓
๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	๔
๑.๕ กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย.....	๔
๑.๖ การทบทวนวรรณกรรม.....	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๙
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ.....	๑๐
บทที่ ๒ วิเคราะห์คัมภีร์อุปาสกชนาลังการ ในด้านประวัติผู้แต่ง สมัยที่แต่ง โครงสร้าง เนื้อหา ไวยากรณ์ สำนวนภาษาและการจารลงใบลาน.....	๑๑
๒.๑ วิเคราะห์คัมภีร์อุปาสกชนาลังการ.....	๑๑
๒.๑.๑ ความหมายของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ.....	๑๑
๒.๑.๒ ภาษาที่ใช้ในการประพันธ์คัมภีร์อุปาสกชนาลังการ.....	๑๔
๒.๑.๓ สถานที่แต่งคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ.....	๑๔
๒.๑.๔ สาระสำคัญของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ.....	๑๕
๒.๑.๕ ผู้แต่งคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ.....	๑๖
๒.๑.๖ โครงสร้างเนื้อหาคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ.....	๒๒
๒.๑.๗ ลักษณะการประพันธ์คัมภีร์อุปาสกชนาลังการ.....	๓๓
๒.๑.๘ คัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่ใช้ในการศึกษาวิเคราะห์.....	๓๖
๒.๒ วิธีการจารตัวหนังสือลงใบลานของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ.....	๓๗
๒.๒.๑ วิธีการเตรียมใบลานจารหนังสือ.....	๓๗
๒.๒.๒ การจารหนังสือบนใบลาน.....	๓๙
๒.๒.๓ การเก็บรักษาคัมภีร์และตัวอย่างการปฎิวัติ.....	๔๑
๒.๓ วิธีการปฎิวัติบาลีอักษรขอมและการแปลคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ.....	๔๓
๒.๓.๑ โครงสร้างของรูปพยัญชนะและรูปสระลอย.....	๔๕
๒.๓.๒ การปฎิวัติคำบาลีที่เขียนด้วยอักษรขอม.....	๕๔
๒.๓.๓ การเขียนพยัญชนะสังโยค.....	๕๖

๒.๓.๔ ตัวเลข.....	๖๐
๒.๓.๕ ตัวอย่างการปริวรรตและการแปลคัมภีร์อุปาสดกชนาลังการ.....	๖๑
๒.๔ สรุป.....	๖๒
บทที่ ๓ การปริวรรตคัมภีร์อุปาสดกชนาลังการจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอม เป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย.....	๖๓
๓.๑ คัมภีร์อุปาสดกชนาลังการฉบับภาษาบาลี.....	๖๓
๓.๑.๑ สรณนิเทศ.....	๖๔
๓.๑.๒ สีสณนิเทศ.....	๙๑
๓.๑.๓ ฐตงคณิเทศ.....	๑๓๒
๓.๑.๔ อาชีวนิเทศ.....	๑๓๕
๓.๑.๕ ทสปัญญกิริยานิเทศ.....	๑๕๐
๓.๑.๖ อนตรายกรธมมนิเทศ.....	๑๖๖
๓.๑.๗ กุศลธมมนิเทศ.....	๑๗๐
๓.๑.๘ โลกุตตรสมปตตินิเทศ.....	๑๘๒
๓.๑.๙ ปุณณผลสาธกนิเทศ.....	๑๘๖
๓.๒ การแปลคัมภีร์อุปาสดกชนาลังการ.....	๑๙๑
๓.๒.๑ สรณนิเทศ ว่าด้วยสรณะ.....	๑๙๒
๓.๒.๒ สีสณนิเทศ ว่าด้วยเรื่องศีล.....	๒๒๐
๓.๒.๓ ฐตงคณิเทศ ว่าด้วยเรื่องฐตงค.....	๒๖๒
๓.๒.๔ อาชีวนิเทศ ว่าด้วยเรื่องอาชีวะ.....	๒๖๖
๓.๒.๕ ทสปัญญกิริยานิเทศ ว่าด้วยบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ.....	๒๘๕
๓.๒.๖ อนตรายกรธมมนิเทศ ว่าด้วยธรรมก่อนอนตราย.....	๓๐๐
๓.๒.๗ กุศลธมมนิเทศ ว่าด้วยกุศลธรรม.....	๓๐๓
๓.๒.๘ โลกุตตรสมปตตินิเทศ ว่าด้วยโลกุตตรสมบัติ.....	๓๑๗
๓.๒.๙ ปุณณผลสาธกนิเทศ ว่าด้วยความสำเร็จแห่งผลบุญ.....	๓๒๓
๓.๓ สรุป.....	๓๒๗
บทที่ ๔ วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์อุปาสดกชนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตน ของอุบาสกอุบาสิกาในสังคมไทย.....	๓๒๘
๔.๑ คุณค่าเรื่องสรณะในคัมภีร์อุปาสดกชนาลังการต่อการปฏิบัติตนของอุบาสก.....	๓๒๘
๔.๒ คุณค่าเรื่องศีลในคัมภีร์อุปาสดกชนาลังการต่อการปฏิบัติตนของอุบาสก.....	๓๓๕
๔.๓ คุณค่าเรื่องการถือฐตงคในคัมภีร์อุปาสดกชนาลังการต่อการปฏิบัติตน ของอุบาสก.....	๓๔๓
๔.๔ คุณค่าเรื่องการเลี้ยงชีพในคัมภีร์อุปาสดกชนาลังการต่อการปฏิบัติตน ของอุบาสก.....	๓๔๗

๔.๕ คุณค่าเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการในคัมภีร์อุปาสาขานิกาย	
ต่อการปฏิบัติตนของอุบาสก.....	๓๕๘
๔.๖ คุณค่าเรื่องสิ่งที่ทำอันตรายในคัมภีร์อุปาสาขานิกาย	
ต่อการปฏิบัติตนของอุบาสก.....	๓๖๖
๔.๗ คุณค่าเรื่องสมบัติอันเป็นโลกียะในคัมภีร์อุปาสาขานิกาย	
ต่อการปฏิบัติตนของอุบาสก.....	๓๖๘
๔.๘ คุณค่าเรื่องสมบัติอันเป็นโลกุตระในคัมภีร์อุปาสาขานิกาย	
ต่อการปฏิบัติตนของอุบาสก.....	๓๗๒
๔.๙ คุณค่าเรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญในคัมภีร์อุปาสาขานิกาย	
ต่อการปฏิบัติตนของอุบาสก.....	๓๗๔
๔.๑๐ สรุป.....	๓๗๗
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ.....	๓๘๐
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๓๘๐
๕.๒ ข้อเสนอแนะ.....	๓๘๔
บรรณานุกรม.....	๓๘๕
ภาคผนวก.....	๓๘๙
ผนวก ก บทความการวิจัย.....	๓๙๐
ผนวก ข กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์.....	๔๐๑
ผนวก ค ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ.....	๔๐๓
ผนวก ง คัมภีร์สุจิตตาลังการภาคภาษาบาลีอักษรขอมจากหอสมุดแห่งชาติ.....	๔๐๕
ผนวก จ แบบสรุปโครงการวิจัย.....	๔๓๘
ประวัติผู้วิจัย.....	๔๔๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ในงานวิจัยฉบับนี้ ผู้เขียนได้อ้างอิงข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬารูป ๒๕๐๐ และภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยใช้ อักษรย่อแทนชื่อเต็มคัมภีร์ตามระบบอ้างอิง เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙/๒๙. หมายถึง ทีฆนิกาย สิลขณวรรคปาลิ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ ข้อ ๑๙ หน้า ๒๙ เป็นต้น ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙/๕๐. หมายถึง ทีฆนิกาย สิลขณวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ ข้อ ๑๙ หน้า ๕๐ เป็นต้น

สำหรับ อรรถกถา อ้างอิงอรรถกถาภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๒๐/๒๐. หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สิลขณวรรคอุทฺทกเถร เล่มที่ ๑ ข้อ ๑๓ หน้า ๒๐ กรณีที่อรรถกถาเล่มใดไม่มีเลขข้อ รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วยเล่ม/หน้า ตัวอย่าง อภิ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑๗๒ หมายถึง อภิธมมปิฎก ธมมสังคณี อรรถสาธินิอรรถกถา เล่มที่ ๑ หน้า ๑๗๒ บางคัมภีร์มีจำนวนเล่มเดียว ใช้วิธีการอ้างอิงข้อ/หน้า ตัวอย่าง ชุ.ม.อ. (ไทย) ๒/๔. หมายถึง ขุททกนิกาย สทฺธมมปฺปชฺโชติกา มหานิทฺเทสอรรถกถา ข้อ ๒ หน้า ๔ เป็นต้น

ฎีกา อ้างอิงฎีกาภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วยเล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.ม.ฎีกา (ไทย) ๑/๓/๕ หมายถึง ทีฆนิกาย นิลตฺถปฺปกาลินี มหาวคฺคฎีกา เล่มที่ ๑ ข้อ ๓ หน้า ๕ บางคัมภีร์มีจำนวนเล่มเดียว ใช้วิธีการอ้างอิงข้อ/หน้า ตัวอย่าง วชิร.ฎีกา (ไทย) ๕/๒๓. หมายถึง วชิรพฺพุติฎีกา ข้อ ๕ หน้า ๒๓ เป็นต้น บางกรณีใช้ ที.สี.ฎีกา (ไทย) ๔๐๔ หมายถึง ทีฆนิกาย สิลขณวรรคฎีกา หน้า ๔๐๔

คัมภีร์อุปาสกชนาลังการ อ้างอิงคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ ภาษาบาลีอักษรไทย ที่ปริวรรตจากภาษาบาลีอักษรขอม ฉบับหอสมุดแห่งชาติ สังกัดกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย หน้า ตัวอย่าง อุปาสกชนาสงการ. (บาลี) ๑๐. เป็นต้น

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังคปาลิ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	ปริวารวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
วิ.ป.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย สิลขณวรรคปาลิ	(ภาษาบาลี)
ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย สิลขณวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)

ขุ.วิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เปต.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เปตวัตถุปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เปต.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เปตวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาตก	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทานปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวิธีสปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.พุทธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลกฺขณชวคคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวคคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ.	(บาลี)	=	มชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี มูลปณณาสกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ.	(บาลี)	=	มชฌิมนิกาย ปปญจสุทนี มชฌิมปณณาสกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ส.ส.อ.	(บาลี)	=	สัญฺญตตฺตนิคาย สารตถูปภาสินี สคาถวคคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจก.อ.	(บาลี)	=	องคตฺตรนิกาย มโนรปฐนี ปญจกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ฉก.อ.	(บาลี)	=	องคตฺตรนิกาย มโนรปฐนี ปญจกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.อฏฺฐก.อ.	(บาลี)	=	องคตฺตรนิกาย มโนรปฐนี อฏฺฐกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ทสก.อ.	(บาลี)	=	องคตฺตรนิกาย มโนรปฐนี ทสกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ทสก.อ.	(ไทย)	=	อังกตฺตรนิกาย มโนรปฐนี ทสกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ข.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย ปรมตฺลโฆติกา ขุททกปาฐอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ข.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ปรมตฺลโฆติกา ขุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย ธมมปทอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย ชาตกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย สทฺธมมปฺปชฺโชติกา มหานิทฺเทสอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.พุทธ.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย มจรฺตถวิลาสินี พุทธวิธีสอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)

ฎีกาพระวินัยปิฎก

สารตถ.ฎีกา	(บาลี)	=	สารตถทีปนีฎีกา	(ภาษาบาลี)

ฎีกาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ปญจ.อนุฎีกา	(บาลี)	=	อภิธมมปิฎก ปญจปรกณอนุฎีกา	(ภาษาบาลี)

คัมภีร์สหาวินัย

อธิธาน. (บาลี) = อธิธานุปทีปิกา (ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

คัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ที่ประมวลหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยได้แบ่งย่อยลงไปเป็น ๓ ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก ประมวลพุทธพจน์หลักคำสอนทางพระวินัย พระสุตตันตปิฎก ประมวลพุทธพจน์หลักคำสอนทางพระสุตตร และพระอภิธรรมปิฎก ประมวลพุทธพจน์หลักคำสอนทางพระอภิธรรม อันเป็นที่ประมวลพระพุทธพจน์และเป็นที่รวมไว้ซึ่งคำสอนของพระพุทธเจ้าเรียกว่า นวังคสัตตทฤษฎี^๑

คัมภีร์อรรถกถา^๒ เป็นคัมภีร์ที่ทำหน้าที่อธิบายบทที่มีเนื้อความซับซ้อนในพระไตรปิฎกให้ชัดเจนขึ้นตลอดจนอธิบายวาทะต่างๆ ที่เรียกว่า ปกิณณกเทศนา เริ่มมีปรากฏตั้งแต่สมัยพุทธกาลเป็นต้นมา สมดังคำที่พระธรรมบาลเถระนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาแห่งอินเดียได้ ซึ่งมีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ กล่าวไว้ว่า อรรถกถาที่พระสังคีติกาจารย์ร้อยกรองไว้ เมื่อคราวปฐมสังคายนา คืออรรถกถาที่มีมาตั้งแต่สมัยที่พระผู้มีพระภาคทรงพระชนม์อยู่^๓ อรรถกถานั้นแบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ

(๑) พุทธสังวัณณิตะ เป็นคำอธิบายไขความที่พระพุทธองค์ทรงแสดงด้วยพระองค์เอง เรียกอรรถกถาประเภทนี้ว่า ปกิณณกเทศนา^๔

(๒) อนุพุทธสังวัณณิตะ เป็นคำอธิบายไขความที่พระสาวกทั้งหลายมีพระอัครสาวกเป็นต้น ซึ่งเป็นผู้ตรัสรู้ตามจนได้นามว่าอนุพุทธะอธิบายไว้^๕

คัมภีร์อุปาสิกขาลังการ เป็นคัมภีร์ที่มีภาษาที่สละสลวยง่าย ๆ ผู้แต่งไม่ได้ใช้ออกไปจากงานเขียนในเชิงวิเคราะห์แบบอรรถกถาที่ใช้ในปัจจุบันเท่าใดนัก ความชัดเจนทางด้านการแสดงออก ความเรียบง่ายของเสียงและความไพเราะสละสลวยของเนื้อหา ในคาถาที่ผู้ประพันธ์ได้นิพนธ์ โดยเฉพาะในช่วงสุดท้ายของแต่ละบท ได้แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งไม่ใช่เป็นผู้มีความชำนาญในด้านหลักธรรมเท่านั้น แต่ยังเป็นผู้มีทักษะในการแต่งบทประพันธ์ชั้นยอดอีกด้วย บางครั้งภาษาบาลีที่ใช้ในความหมายของสันสกฤตและบางครั้งภาษาสันสกฤตที่ถูกใช้ในรูปแบบของภาษาบาลี และบางครั้ง

^๑ คำสอนของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยองค์ ๙ คือ สุตตะ เคยย เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตัมมะ และเวทัลละ; วิ. มหา. (บาลี) ๑/๗/๑๓, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๗๗-๒๗๙ / ๒๖๗-๒๖๙, อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๘๙-๙๙.

^๒ แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่ ๑ โบราณอรรถกถา กลุ่มที่ ๒ อภินวอรรถกถา.

^๓ ปฐมสังคีติย ยา อฏฐกถา สังคีตาดิ วจนเน สภา ภควโต ธรรมานกาเลปิ อฏฐกถา สวิขติ; อภ. ปญจ.อนุฎีกา. (บาลี) ๑/๑๓.

^๔ ตตถ ตตถ ภควา ปวตติตา ปกิณณกเทศนาเยว ทิ อฏฐกถา. สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๗.

^๕ ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑.

คำที่มีสมายาวได้ถูกใช้ในรูปแบบของกาพย์ทางสันสกฤต แสดงให้เห็นว่าผู้ประพันธ์มีความรู้อย่างลึกซึ้งไม่ใช่เฉพาะในภาษาบาลีและหลักพุทธศาสนาเถรวาทเท่านั้นแต่ยังมีความรู้แตกฉานในเรื่องของภาษาสันสกฤตและระบบแนวคิดของอินเดียอื่นๆซึ่งมีหลักฐานปรากฏชัดอยู่ในบทที่ ๙ ของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ

การรจนาคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ ถือแบบการเขียนคัมภีร์วิสุทธิมรรคของท่านพุทธโฆษาจารย์ ที่แตกต่างกันคือแทนที่จะใช้คาถาจากพระไตรปิฎกเป็นตัวหลัก แต่ผู้รจนาได้แต่งเนื้อความสั้นๆ ว่า “ด้วยเหตุนี้ สวากฝ่ายคฤหัสถ์ทั้งอุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย และผู้ถือเอาพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง และดำรงตนอยู่ในหลักศีลธรรม และขัดเกลากิจใจตัวเองให้บริสุทธิ์โดยการปฏิบัติทำอย่างเหมาะสม มีเรื่องการค้าขายที่ไม่ถูกต้อง ๕ อย่าง เข้าถึงภาวะของสาวกผู้บริสุทธิ์เป็นต้นโดยนำชีวิตให้ดำรงอยู่ตามทำนองคลองธรรม และความยุติธรรม เติมเต็มชีวิตประจำวันหลักธรรม ๑๐ ประการของการประพฤติ ไม่ประพฤติทารุณกรรม สามารถที่จะดำรงชีวิตให้ประสบความสำเร็จทั้งในโลกนี้และโลกุตระได้”^๖

ประวัติผู้แต่งคัมภีร์อุปาสกชนาลังการไม่ได้ระบุแน่ชัดถึงวันเวลาที่แต่งและผู้แต่ง แต่อย่างไรก็ตามมีความเข้าใจว่าผู้แต่งคือพระอานนท์แห่งเกาะศรีลังกาซึ่งชื่อผู้แต่งหรือบ้านโนนนี้มีชีวิตอยู่รุ่นเดียวกัน พระอานนท์ ซึ่งเป็นผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกา ซึ่งเป็นฎีกาอรรถกถาของคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกของพระพุทธโฆษาจารย์ คัมภีร์นี้มักเรียกว่า ปรมัตถ์ปกาสินี ซึ่งได้รับคำขอร้องโดยพระธัมมิตตะ^๗ คัมภีร์สัทธัมมสังคหะ (๑๔ A.C.) ระบุว่า คัมภีร์มูลฎีกา และอนุฎีกา ถูกรจนาขึ้นในสมัยพระเจ้าปารกกรมพาหุ ที่ ๑ (ค.ศ. ๑๑๕๓-๑๑๘๖) ผู้แต่งคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ คือพระอานนท์ ผู้ซึ่งเป็นผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกา ผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกาเป็นชาวอินเดียโดยกำเนิด ในขณะที่ผู้แต่งคัมภีร์อุปาสกชนาลังการเป็นชาวสิงหล ยิ่งกว่านั้นคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ ยังระบุถึงคัมภีร์สารัตถทีปนีของพระสารีบุตรและยังอ้างอิงคำจากคัมภีร์อภิมมัตถวิลาสินี และคัมภีร์อภิมมัตถวิภาวินี จึงสันนิษฐานว่า พระภิกษุอานันทะ ซึ่งเป็นผู้ประพันธ์คัมภีร์อุปาสกค่อชณา หลังการเป็นพระเถระแห่ง อุทัมพรคีรี มีการเชื่อมโยงกับพระภิกษุฝ่ายอรัญญิกและได้เริ่มงานกิจการทางพระพุทธศาสนาในต่างประเทศระหว่างช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ และนั่นท่านก็ได้เขียนงานที่นี้ขึ้นมาระหว่างการรัชสมัยของพระเจ้าบรมวงศ์ที่ ๑ หลังจากการประพันธ์สารัตถทีปนีเป็นเอกของพระสารีบุตรและอภิมมัตถวิลาสินีและอภิธรรมณัฐฎีกาวิณิของพระสุมังคละ

คัมภีร์อุปาสกชนาลังการ ฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นต้นฉบับในการปริวรรตเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย ท่านรจนาเป็นร้อยกรองผสมร้อยแก้ว อธิบายข้อปฏิบัติของอุบาสก-อุบาสิกา ๙ หัวข้อ คือ

๑. สรณนิทเทส	อธิบายเรื่องสรณะที่พึ่ง
๒. สีลนิทเทส	อธิบายเรื่องศีล
๓. ชุตตกนิทเทส	อธิบายเรื่องการถืออุตุงค์
๔. อาชีวนิทเทส	อธิบายเรื่องการเลี้ยงชีพ

^๖ Louis de Zoysa, *A Catalogue of the Temple*, (Libraries of Ceylon, 1885,) p.1.

^๗ G.P. Malalasekera, *The Pali Literature of Ceylon*, (London: 1928) p. 210.

๕. ทศปุณณิกิริยานิทเทศ	อธิบายเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๑๐
๖. อนตรายกรธมมณินทเทศ	อธิบายเรื่องสิ่งที่ทำอันตราย
๗. โลเกียสัมปัตตินิทเทศ	อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกียะ
๘. โลกุตรสัมปัตตินิทเทศ	อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกุตตร
๙. ปุณณผลสาธกนิทเทศ	อธิบายเรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญ

ส่วนคัมภีร์อุปาสิกขณาลังการซึ่งเป็นคัมภีร์ในกลุ่มที่อธิบายหลักปฏิบัติของอุบาสิก-อุบาสิกา ผู้ต้องการจะศึกษาหลักของพระพุทธศาสนา โดยได้ตั้งหัวข้ออธิบาย ๙ เรื่อง คัมภีร์อุปาสิกขณาลังการ นี้แม้ว่าจะเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา สำหรับในประเทศไทยยังไม่มีผู้ที่แปลเป็นภาษาไทย จะมีอยู่ก็เพียงเป็นรูปของภาษาบาลีอักษรขอมเท่านั้น เพราะเหตุที่คัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นมาอธิบายขยายความข้อปฏิบัติของอุบาสิก-อุบาสิกา เพื่อให้มีเนื้อความชัดเจนเข้าใจง่ายยิ่งขึ้น และง่ายต่อการปฏิบัติ อีกทั้งทางด้านเนื้อหา ไวยากรณ์ ความสัมพันธ์ และความอรรถาธิบายภาษาบาลีที่ ท่านแต่งไว้นั้น มีคุณค่าต่อการศึกษาภาษาบาลีเป็นอย่างมาก และเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พระธรรมวินัย แก่อนุชนรุ่นหลังผู้ที่มีศรัทธาศึกษาในพระพุทธศาสนาสืบๆ ไป ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ฉะนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะอนุรักษ์ไว้ และแปลเป็นภาษาไทย

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะแปลคัมภีร์อุปาสิกขณาลังการ เพื่อสะดวกและเป็นประโยชน์แก่ผู้ใดเพื่อศึกษาถึงข้อปฏิบัติของอุบาสิก-อุบาสิกา และเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา และแก่สังคมของมวลชน อย่างมากมายมหาศาล ทั้งในกาลปัจจุบันและอนาคต ข้างหน้าต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์อุปาสิกขณาลังการในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน

๑.๒.๒ เพื่อปริวรรตคัมภีร์อุปาสิกขณาลังการจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์อุปาสิกขณาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสิกอุบาสิกาในสังคมไทย

๑.๓ ขอบเขตของโครงการวิจัย

กำหนดขอบเขตศึกษาในคัมภีร์อุปาสิกขณาลังการภาษาบาลีอักษรขอมฉบับหอสมุดแห่งชาติ สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔-๕ ในคราวทำสังคายนาพระไตรปิฎกและรวบรวมคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีขอบเขตการวิจัยดังต่อไปนี้

๑) วิเคราะห์คัมภีร์อุปาสิกขณาลังการในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน

๒) ปริวรรตคัมภีร์อุปาสิกขณาลังการจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย

๓) วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกอุบาสิกาในสังคมไทย และวิเคราะห์หลักการปฏิบัติในคัมภีร์อุปาสกชนาลังการทั้ง ๙ ประจักษ์ ได้แก่ (๑) สรณนิทเทส อธิบายเรื่องสรณะที่พึง (๒) สีลนิทเทส อธิบายเรื่องศีล (๓) ฐตงคนิทเทส อธิบายเรื่องการถือ ฐตงค์ (๔) อาชีวนิทเทส อธิบายเรื่องการเลี้ยงชีพ (๕) ทสปัญญุกิริยานิทเทส อธิบายเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ (๖) อนตรายกรธรมนิทเทส อธิบายเรื่องสิ่งที่ทำอันตราย (๗) โลกียสัมปัตตินิทเทส อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกียะ (๘) โลกุตตรสัมปัตตินิทเทส อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกุตตร (๙) ปุญญผลสาธกนิทเทส อธิบายเรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญ

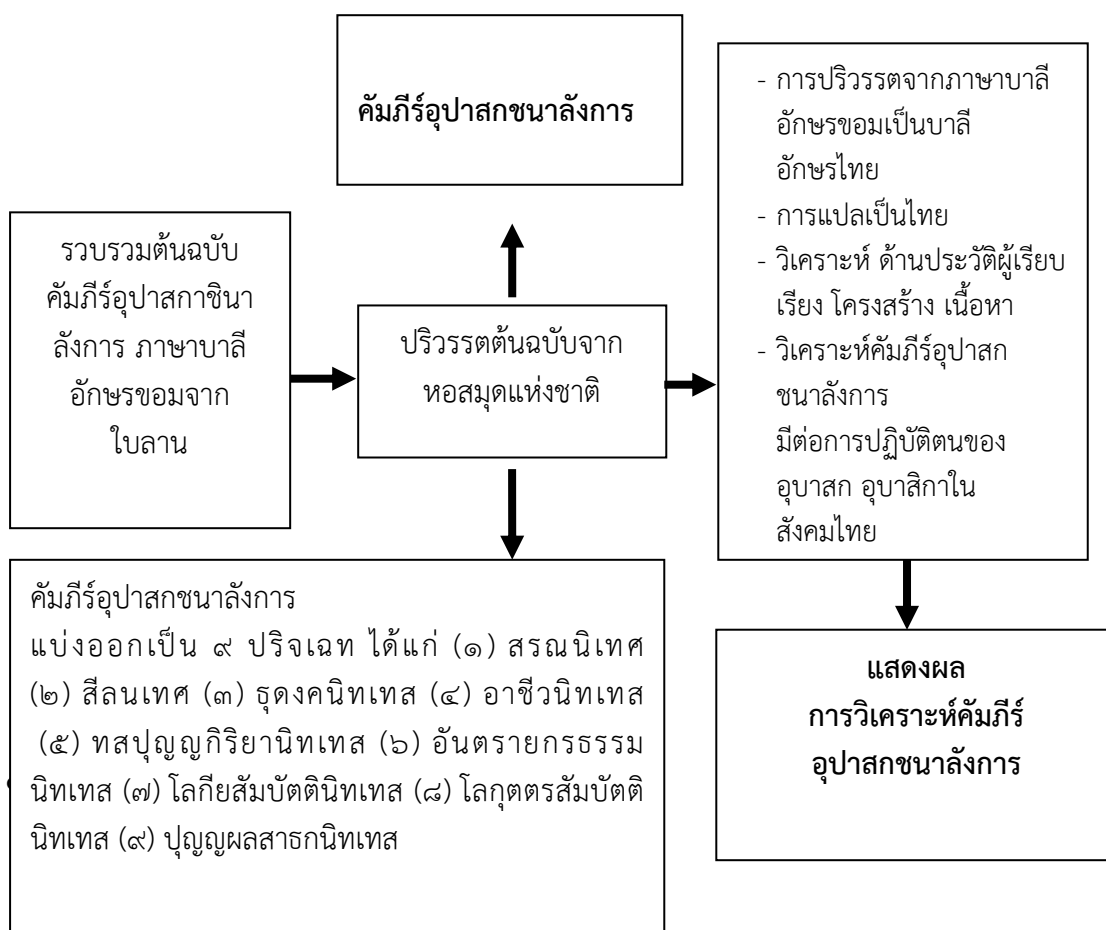
๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๔.๑ การปริวรรต หมายถึง การเปลี่ยนแปลงรูปแบบภาษาบาลีอักษรขอมในคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ให้เป็นรูปแบบภาษาบาลีอักษรไทย

๑.๔.๒ การแปล หมายถึง การแปลภาษาบาลีอักษรไทย เป็นภาษาไทย และค้นคว้าอ้างอิงจากข้อความจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา ประกอบการแปล เพื่อให้ได้เนื้อหาที่สมบูรณ์

๑.๔.๒ คัมภีร์อุปาสกชนาลังการ หมายถึง คัมภีร์ว่าด้วยข้อประพฤติปฏิบัติของอุบาสก-อุบาสิกา หรือว่าด้วยหลักธรรมอันเป็นเครื่องประดับตกแต่งของอุบาสก-อุบาสิกา

๑.๕ กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย



๑.๖ การทบทวนวรรณกรรม

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ทบทวนวรรณกรรม เอกสารวิชาการ รวมทั้งรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์อุปาสกขณาลังการ มีรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้คือ

๙.๑ พระมหานามะ (พระปริยัติธรรมธาดา, ผู้แปล) ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องคัมภีร์มหาวงศ์ สรุปใจความได้ว่า คัมภีร์ที่ว่าด้วยวงศ์ แบบแผน ประเพณีของผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย เป็นคัมภีร์ที่รจนาขึ้นโดยพระมหานามะ ซึ่งเป็นพระเถระชาวลังกา ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงพงศาวดารของลังกาทวีป ได้กล่าวถึงประวัติของพระพุทธโฆสาจารย์ เริ่มตั้งแต่เกิด เข้าเรียนวิชาและศิลปะต่างๆ จนจบไตรเวท เป็นนักปราชญ์เชี่ยวชาญไตรเวทที่ จนได้ไต่เต้าที่กับพระเรวตเถระ ทำให้ได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา และต่อมาถูกพระเรวตเถระส่งไปเกาะสิงหลเพื่อศึกษาคัมภีร์และแปลคัมภีร์จากภาษาสิงหลเป็นภาษามคร เมื่อเสร็จภารกิจตามที่พระอุปฌาย์คือพระเรวตเถระมอบหมายแล้ว ท่านได้กลับสู่มาตุภูมิเพื่อนมัสการตันพระศรีมหาโพธิ์^๙

๙.๒ พร รัตนสุวรรณ ได้กล่าวไว้ในหนังสือมิลินทปัญหปกรณ พอสรุพบว่า มิลินทปัญหปกรณถูกถือเป็นคัมภีร์เก่าแก่เล่มหนึ่ง เป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อหาสาระเป็นที่นิยมยอมรับของนักปราชญ์ในทุกยุคทุกสมัย ทั้งยังเป็นตำราที่ทรงคุณค่า ด้านปฎิภาณโวหารโต้ตอบปัญหา ของพระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสนเถระนี้ มิใช่คำถาม คำตอบธรรมดา แต่เป็นคำถาม คำตอบ ที่ถูกบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ ซึ่งสามารถสืบสาวหาเรื่องราวมาพิสูจน์ความเป็นมาได้ แม้ในมิลินทปัญหาเองก็มีการระบุถึงสถานะของพระเจ้ามิลินท์ว่า ทรงเป็นพระราชอาของชาวโยนก หรือชาวกรีก โดยมีกรุงสาละเป็นราชธานีเป็นสำคัญ^{๑๐}

๙.๓ แสง มนวิthur (แปลและเรียบเรียง) ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง พระคัมภีร์ที่ปวงค์ พอสรุพบว่า เป็นคัมภีร์ของพุทธศาสนาที่เก่าที่สุด หากไม่นับพระไตรปิฎก เป็นแหล่งอ้างอิงของพระพุทธโฆสาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์นวอรรถกถา คัมภีร์ที่ปวงค์มีทั้งหมด ๒๒ ปริเฉท แสดงประวัติพุทธศาสนานับตั้งแต่เรื่องการสังคายนาครั้งที่ ๑ การนำพระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดียไปประดิษฐานที่ประเทศศรีลังกาโดยพระมหินทเถระ เรื่องราวพระราชวงศ์ที่ปกครองประเทศศรีลังกา และแสดงเรื่องเวลาที่พระสงฆ์แตกแยกออกเป็นนิกาย และสิ้นสุดลงที่พระราชประวัติของพระเจ้ามหาเสนะ เชื่อกันว่า คัมภีร์ที่ปวงค์นี้เป็นคัมภีร์เดิมที่ได้รับการชำระปรับปรุงเป็นคัมภีร์มหาวงศ์^{๑๑}

๙.๔ พระปัญญาสามิเถระ ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องคัมภีร์สาสนวงศ์ พอสรุพบว่า คัมภีร์สาสนวงศ์ พระปัญญาสามิ ภิกษุชาวพม่าแต่งเป็นภาษามครโดยสอบถามกับคัมภีร์ที่ท่านโบราณจารย์แต่งไว้เป็นภาษาพม่า เป็นเรื่องที่กล่าวถึงพุทธประวัติตั้งแต่ตอนประสูติจนถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาออกไปในต่างประเทศ เช่น เกาะสีหล (ลังกา) แคว้นสุวรรณภูมิ แคว้นโยนก แคว้น

^๙ พระมหานามะ, มหาวงศ์ พงศาวดารลังกาทวีป เล่ม ๓ ฉบับหลวงในหอสมุดวชิรญาณ, แปลโดยพระปริยัติธรรมธาดา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๓) หน้า บทนำ.

^{๑๐} พร รัตนสุวรรณ และคณะ (ปวีรรต), มิลินทปัญหปกรณ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๔๐) หน้า บทนำ.

^{๑๑} แสง มนวิthur (แปลและเรียบเรียง), พระคัมภีร์ที่ปวงค์, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระครูธรรมโฆษาณดุงกิจ, (กรุงเทพมหานคร : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๒๖) หน้า บทนำ.

วนวาสี แคว้นอปรันตะ แคว้นกัสมิรคันธาระ แคว้นมหิงสกะ แคว้นมหารัฐ และแคว้นจีน พระปัญญา
สามีได้แจ้งไว้ท้ายเล่มว่าทำเสร็จเมื่อวันเพ็ญเดือนอ้าย จุลศักราช ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๐๕) คัมภีร์นี้อ้าง
ถึงคัมภีร์มหาวงศ์หลายแห่ง เช่น สังคายนาธรรมชั้นสุโขทัย การแปลพระสูตรเป็นภาษาสืบท ใน พ.ศ.
๘๙๐ สมัยพระเจ้าพุทธทาส^{๑๑}

๙.๕ สมเด็จพระวันรัตน์ (แก้ว) ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องคัมภีร์สังคดียวงศ์ พอสรุปความได้
ว่า สังคดียวงศ์ แปลว่า วงศ์แห่งการสังคายนา สมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ ๑ (องค์ที่
เป็นพระอาจารย์สมเด็จพระปฐมยุคลี) แต่งขึ้นเฉลิมพระเกียรติยศ พระบาทสมเด็จพระ
รามาธิบดี ศรีสินทรมหาจักรีบรมนารถ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ต้นฉบับแต่งเป็นภาษามคธ บอก
เวลาในการแต่งว่า แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๒ เนื้อหาว่าด้วยการสังคายนาพระธรรมวินัย เริ่มแต่ปฐม
สังคายนา สังคายนาครั้งที่ ๒-๓ จนถึงพระพุทธศาสนาได้มาจากลังกามาประดิษฐานมั่นคงอยู่ใน
ประเทศไทย และมีเรื่องพระราชพงศาวดารที่ทรงทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาในลานนาไทย และใน
สยามประเทศตั้งแต่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานี จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์เป็นหนังสือแนวพุทธศาสนาประวัติ
กับพงศาวดารบ้านเมืองประกอบกัน มีลักษณะการนำเสนอเนื้อหาบางแห่งอ้างอิงคัมภีร์มหาวงศ์ เช่น
กล่าวว่า “เตน วุตต์ มหาวเส...” แปลว่า “เหตุนี้ พระโบราณจารย์จึงกล่าวไว้ในคัมภีร์มหาวงศ์
ว่า...”^{๑๒}

๙.๖ ประภาส สุระเสน ได้ทำคำชี้แจงไว้ในหนังสือเรื่อง “พระคัมภีร์อนาคตวงศ์ฉบับถ่าย
ถอด-แปล”ว่า อนาคตวงศ์เป็นคัมภีร์พรรณนาประวัติของพระพุทธเจ้าในอนาคต ๑๐ พระองค์ ก่อน
หน้านี้มีวรรณคดีบาลีว่าด้วยพระพุทธเจ้าในอนาคต ๔ เรื่อง คือ คัมภีร์อนาคตวงศ์ ผลงานของท่าน
พระกัศสปเถระ ชาวอินเดียได้ อมตรสธารา อรรถกถาอนาคตวงศ์ ผลงานของพระอุปติสสเถระ ชาว
ลังกาทวีป อมตรสธารากฎีกาอนาคตวงศ์ ผลงานของพระอุปติสสเถระ ชาวลังกาทวีป และคัมภีร์ทสโทธิ
สัตตูปัตติกา พระบัณฑิตเถระได้ตรวจสอบและจัดทำคำแปลเป็นภาษาสิงหล สำหรับอนาคตวงศ์นี้
เป็นฉบับร้อยแก้วที่แต่งขึ้นในประเทศไทย ก่อนสมัยสุโขทัย สถานที่แต่ง สมัยที่แต่ง ไม่ได้กล่าวถึงผู้
แต่ง และประวัติการแต่งไว้ โดยมีเนื้อหาสาระว่า พระสารีบุตรทูลอาราธนาให้ตรัสแสดงถึงเรื่อง
พระพุทธเจ้าในอนาคต ๑๐ พระองค์ ซึ่งจัดเป็นอุทเทสที่ ๑-๑๐^{๑๓}

๙.๗ ประภาส สุระเสน ได้ปริวรรตและแปลหนังสือเรื่อง อมตรสธารา อรรถกถาอนาคต
วงศ์ โดยปริวรรตจากคัมภีร์ไบลาน อักษรขอม ภาษาบาลี ในหอสมุดแห่งชาติ แบ่งออกเป็น ๓ ภาค
คือ ภาคแรก เป็นคำแปลภาคภาษาไทย ภาคที่ ๒ ภาคภาษาบาลี สำหรับอ่าน ตรวจสอบ ศึกษา และ

^{๑๑} พระปัญญาสามีเถระ, ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา, แปลโดย แสง มนวิฑูร, (กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๖) หน้า บทนำ.

^{๑๒} สมเด็จพระวันรัตน์ (แก้ว), สังคดียวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย,
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๑) หน้า บทนำ.

^{๑๓} ประภาส สุระเสน, พระคัมภีร์อนาคตวงศ์ฉบับถ่ายถอด-แปล, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑.

เปรียบเทียบคู่กันไป และภาคที่ ๓ เป็นภาคผนวก ได้จัดทำปทานุกรมอภิธานศัพท์ที่ปรากฏในเนื้อหา
ของเรื่องตอนท้ายของหนังสือ^{๑๔}

จากการศึกษาทบทวนงานวิจัยเรื่อง คัมภีร์อุปาสกชนาลังการ : การปริวรรตการแปลและ
การศึกษาวิเคราะห์ ผู้วิจัย ใช้เป็นแบบในการกำหนดกรอบของการศึกษา คือ จะได้ปริวรรตคัมภีร์อุ
ปาสกชนาลังการจากภาษาบาลีอักษรขอมให้เป็นภาษาบาลีอักษรไทย และเป็นภาษาไทย พร้อมทั้ง
ศึกษาวิเคราะห์ในด้านเนื้อหา ภาษา และคุณค่า เพื่อให้รู้ว่ามีเนื้อหา ภาษา และคุณค่าต่อการเผยแผ่
พระพุทธศาสนาในอดีตและปัจจุบันอย่างไรบ้าง

นอกจากนั้น ผู้ศึกษายังได้ศึกษาทบทวนวิทยานิพนธ์ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ใน
ประเด็นอื่นๆ ดังนี้

๙.๘ พระมหาอุดร สุทธิญาโณ (เกตุทอง) ได้เสนออุษณิพนธ์เรื่อง ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์
กัณฑ์ไตรปิฎก อรรถกถา ได้กล่าวถึงเนื้อหาของคัมภีร์พอสรุปความได้ว่า คัมภีร์กัณฑ์ไตรปิฎก อรรถกถา
หรือที่เรียกว่า มาติกาอรรถกถา เป็นอรรถกถาหนึ่งใน ๑๕ อรรถกถาที่พระพุทธโฆสจารย์รจนาไว้
จึงทำให้พอจะสันนิษฐานได้ว่าท่านคงแต่งคัมภีร์นี้ที่ประเทศศรีลังกาในตอนที่ท่านได้เดินทางไปศึกษา
อรรถกถาตามที่พระเรวตะแนะนำ และคงแต่งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๙ ตามคำของ พระโสม
เถระ คัมภีร์กัณฑ์ไตรปิฎกอรรถกถา นี้ พระพุทธโฆสจารย์ แต่งขึ้นโดยมีจุดประสงค์เพื่อต้องการให้ภิกษุ
ทั้งหลาย ได้ข้ามพ้นความสงสัยในพระวินัยอันเป็นกฎระเบียบและเป็นกรอบแห่งการประพฤติปฏิบัติ
คัมภีร์กัณฑ์ไตรปิฎกอรรถกถา เป็นอรรถกถาที่เป็นตัวมาติกาอธิบายพระปาติโมกข์^{๑๕}

๙.๙ พระมหาสมลักษณ์ คนธसार (สาราวิวงศ์) ได้เสนออุษณิพนธ์เรื่อง คัมภีร์สมันต
ภทิทิกา อรรถกถาอนาคตวงศ์ : การแปลและศึกษาวิเคราะห์ ได้กล่าวถึงเนื้อหาของคัมภีร์พอสรุป
ความได้ว่า ผู้แต่งคัมภีร์สมันตภทิทิกาได้นำเนื้อหาจากพระไตรปิฎก และอรรถกถาของท่านพระ
พุทธทศตและพระพุทธโฆสจารย์ มาเรียบเรียงใหม่ ให้เป็นลำดับที่เกี่ยวกับพระเมตไตรยพุทธเจ้า
อีกทั้งแต่งเสริมข้อความบางอย่างที่ไม่เคยพบในพระไตรปิฎกและอรรถกถา เช่น มงคล ๑๐๘ ในผ้า
พระบาท พระอนุพยัญชนะ ๘๐ เป็นต้น คัมภีร์สมันตภทิทิกาแสดงประเพณี วัฒนธรรม ความงามของ
บ้านเมือง การปกครอง ตลอดจนความเป็นอยู่ชาวเมืองในอดีตและในอนาคต จึงนับว่าให้คุณค่าทั้ง
ด้านวรรณคดี คุณค่าด้านวรรณศิลป์ คุณค่าด้านประวัติศาสตร์ และคุณค่าด้านประเทืองสติปัญญา
คัมภีร์สมันตภทิทิกามีอิทธิพลต่อคัมภีร์วรรณคดีบาลีที่แต่งในภายหลัง เช่น ชินาลังการฎีกา ปฐม
สมโพธิกถา โดยเนื้อหาที่มีอิทธิพลมากที่สุด คือ การกล่าวถึงมงคล ๑๐๘ ในผ้าพระบาท ส่งผลให้มีการ
สร้างรอยพระพุทธบาทจำนวนมากที่ประกอบด้วยมงคล ๑๐๘ ในประเทศพม่า ลังกา และไทย ตั้งแต่
พุทธศตวรรษที่ ๑๐ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน^{๑๖}

^{๑๔} ประภาส สุระเสน, อมตรสธารา อรรถกถาอนาคตวงศ์, (กรุงเทพมหานคร : หอสมุดแห่งชาติ
กรมศิลปากร, ๒๕๔๔) หน้า บทนำ.

^{๑๕} พระมหาอุดร สุทธิญาโณ (เกตุทอง), ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์กัณฑ์ไตรปิฎกอรรถกถา, วิทยานิพนธ์
พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ก.

^{๑๖} พระมหาสมลักษณ์ คนธसार (สาราวิวงศ์), คัมภีร์สมันตภทิทิกา อรรถกถาอนาคตวงศ์ : การแปล
และศึกษาวิเคราะห์, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ก.

๙.๑๐ พระมหาบุรณะ ชาตเมโธ (โพธิ์นอก) ได้เสนออุชฌินิพนธ์เรื่อง คัมภีร์วิสุทธิ มัคค คัมภีร์ : การชำระและการศึกษาวิเคราะห์ ได้กล่าวถึงเนื้อหาของคัมภีร์พอสรุปความได้ว่า ประวัติ ผู้แต่งนั้นมักเป็นธรรมเนียมของนักปราชญ์สมัยก่อนที่ไม่ใคร่แสดงชื่อของตนไว้ในงานนั้นด้วย จะแสดงเพียงเหตุผลหรือความจำเป็นในการแต่ง ด้านโครงสร้างเนื้อหา ผู้ประพันธ์ได้ยึดเอาโครงสร้างเนื้อหาจากคัมภีร์วิสุทธิมรรค ลักษณะการประพันธ์เป็นการประพันธ์แบบวิมิตตะ คือ การประพันธ์แบบผสมปะชยะ (ร้อยกรอง) กับ คัชชะ (ร้อยแก้ว) เข้าด้วยกัน ใช้สำนวนภาษาแบบง่าย แต่เป็นไปตามแบบแผนของการประพันธ์ คือ มีคำปณามคาถา อันเป็นการแสดงความนอบน้อมต่อพระรัตนตรัย พร้อม กับบอกเหตุผลในการประพันธ์แล้วจึงดำเนินเข้าเนื้อหาที่ตนประสงค์จะอธิบาย ในตอนสุดท้ายเป็น การแสดงนิคมคาถา พระสารทสสีไม่ได้แสดงชื่อของท่านเอาไว้ เป็นแต่กล่าวถึงสังคมนาฬาวัดล้อมใน ยุคนั้นมีความเป็นไปได้ไปอย่างไร และจบลงด้วยขอให้พระราชดำรงมั่นในทศพิธราชธรรม ขอให้สรรพสัตว์ทั้งหลายจงพ้นจากความทุกข์ และขอให้ตัวท่านผู้ประพันธ์ได้บรรลุมรรคนิพพานในศาสนาของ พระเมตไตรยพุทธเจ้า ดังนั้น เมื่อได้แปลและตรวจทานเทียบเคียงกับคัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์ วิสุทธิมรรคฎีกาทั้งสองแล้ว ทำให้เห็นถึงความสอดคล้องกันของการอธิบาย เพราะคัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์ ได้อธิบายเสริมเพิ่มเติม หรือสรุปคัมภีร์วิสุทธิมรรคทั้ง ๓ ดังที่กล่าวแล้วไว้อย่างชัดเจน^{๑๗}

๙.๑๑ พระมหาภิรตุภรณ์ อัสมาลี (พันนาวา) ได้ศึกษาวิจัยคัมภีร์ มัลลยัตถุทีปนี : การ ตรวจชำระและศึกษาวิเคราะห์ สรุปความได้ว่า คัมภีร์มีวิวัฒนาการความเป็นมาของการคัดลอกและ การจารต้นฉบับ วิธีการจารลงในใบลาน ข้อผิดพลาดในการจาร ลักษณะของไวยากรณ์ รวมทั้งวิธีการ เชื่อมเนื้อหา และสรุปผลการวิจัยว่า ผู้แต่งคัมภีร์มัลลยัตถุทีปนีฎีกา ได้รวบรวมเนื้อหาจากคัมภีร์ต่างๆ มาปรับปรุงและแต่งเสริมเนื้อความ แต่ความหมายยังคงเดิม ในคัมภีร์นี้ผู้แต่งนำเอาเนื้อหาสาระมา จากคัมภีร์มาเลยเถิดเหว็ดวัตถุ มาอธิบายเนื้อความหลักคำสอนที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนา เช่น เรื่อง บุญ บาป นรก และสวรรค์ ซึ่งเป็นหลักจริยธรรมให้คนทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำให้ผู้อ่านมีความรู้ เกี่ยวกับการทำความดี ที่เน้นมากที่สุด ในคัมภีร์นี้คือ ทานบารมี ได้แก่ การให้ทาน และการฟังเทศน์ มหาเวสสันดรชาดกให้จบภายในวันเดียว^{๑๘}

๑.๖.๑๒ วิโรจน์ คุ้มครอง ได้เสนอรายงานวิจัยเรื่อง คัมภีร์สูตรสังคหะ : การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์ ได้กล่าวถึง การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์คัมภีร์สูตรสังคหะ พอสรุปความได้ว่า คัมภีร์สูตรสังคหะ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยการรวบรวมพระสูตร แต่งโดยพระอรียวัง สเถระชาวพม่าขณะที่ยังอยู่ในสำนักมหาวิหาร ไม่ได้เป็นพระพุทธรูปโดยตรง ในประเทศพม่าให้การยก ย่องเทียบกับพระไตรปิฎกจัดอยู่ในกลุ่มพระสูตรตันตปิฎก คัมภีร์สูตรสังคหะอักษรขอมที่ใช้ในการ ปริวรรต เป็นฉบับหอสมุดแห่งชาติ จำนวน ๘ ผูก มีการแบ่งโครงสร้างออกเป็นหมวดหมู่ ๗ คือ (๑) พระสูตรที่พรรณนาเรื่องทาน ๖ สูตร (๒) พระสูตรที่พรรณนาเรื่องศีล ๖ สูตร (๓) พระสูตรที่ พรรณนาเรื่องสวรรค์ ๕ สูตร (๔) พระสูตรที่พรรณนาเรื่องโทษของกามคุณ ๕ สูตร (๕) พระสูตรที่

^{๑๗} พระมหาบุรณะ ชาตเมโธ (โพธิ์นอก), คัมภีร์วิสุทธิมรรคคัมภีร์ : การชำระและการศึกษาวิเคราะห์, วิชานิพนธ์พุทธศาสนดุสิตบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ก.

^{๑๘} พระมหาภิรตุภรณ์ อัสมาลี (พันนาวา), มัลลยัตถุทีปนี : การตรวจชำระและศึกษาวิเคราะห์, วิชานิพนธ์พุทธศาสนดุสิตบัณฑิต (บาลี), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔) หน้า บทคัดย่อ.

พรรณนาเรื่องกิจของฆราวาส ๓๑ สุต (๖) พระสูตรที่พรรณนาเรื่องการอนุโมทนา ๑๔ สุต และ (๗) พระสูตรที่พรรณนาเรื่องข้อปฏิบัติของบรรพชิต ๑๘ สุต รวมเป็น ๘๕ สุต มีการวิเคราะห์คุณค่าทางสังคมในคัมภีร์สุตตสังคหะ แบ่งออกเป็น (๑) คุณค่าทางสังคมเรื่องทาน (การให้) มี ๖ สุต (๒) คุณค่าทางสังคมเรื่องศีล (ศีลธรรม) มี ๖ สุต (๓) คุณค่าทางสังคมเรื่องทางแห่งสวรรค์ (ทางแห่งความดี) มี ๕ สุต (๔) คุณค่าทางสังคมเรื่องโทษของกามคุณ (ทางแห่งกามคุณ) มี ๕ สุต (๕) คุณค่าทางสังคมเรื่องกิจของฆราวาส (หน้าที่ของชาวบ้าน) มี ๓๑ สุต (๖) คุณค่าทางสังคมเรื่องการอนุโมทนา (บุญ) มี ๑๔ สุต (๗) คุณค่าทางสังคมเรื่องข้อปฏิบัติของบรรพชิต (หน้าที่ของบรรพชิต) มี ๑๘ สุต เช่น ในอันธกวินสูตรเป็นต้น เพราะถ้าภิกษุผู้บวชใหม่ดำรงอยู่ในธรรม ๕ ประการ เช่น สำรวมในปาฏิโมกข สังวรศีล เป็นทางที่จะดำเนินไปสู่ความเจริญอันเป็นคุณค่าทางสังคมและทางพระพุทธศาสนาโดยส่วนรวม^{๑๙}

สรุปความจากวิทยานิพนธ์และเอกสารงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้เห็นว่า วิทยานิพนธ์และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยฉบับนี้ทั้งหมด ส่วนมากยังไม่มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับ อุปาสก อุปาสิก อันเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นจนถึงสามารถนำไปสู่ความดับทุกข์ได้ ซึ่งข้อปฏิบัติดังกล่าวผู้แต่งได้ตั้งชื่อว่า อุปสภขณาลังการ ซึ่งแปลว่าเป็นเครื่องประดับของอุปาสก อุปาสิกา และยังไม่มีมีการปริวรรตและแปลคัมภีร์ไว้

ดังนั้นงานวิจัยนี้มีความแตกต่างกับเอกสารต่าง ๆ ที่พบทวนมา โดยคัมภีร์อุปาสก ขณาลังการที่เป็นภาษาบาลีอักษรขอม ยังไม่ปรากฏว่า มีท่านผู้ใดปริวรรตเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ปริวรรตคัมภีร์อุปสภขณาลังการจากบาลีอักษรขอมให้เป็นบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย พร้อมทั้งวิเคราะห์ในในด้านประวัติความเป็นมา ด้านโครงสร้าง ด้านเนื้อหา ด้านไวยากรณ์ และการจารลงใบลาน และวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์อุปสภขณาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุปาสก อุปาสิกาในสังคมไทยว่าเป็นอย่างไร

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

โครงการวิจัยเรื่อง “คัมภีร์อุปสภขณาลังการ: การแปล และวิเคราะห์” ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาประมวลองค์ความรู้เนื้อหาคัมภีร์อุปสภขณาลังการใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อให้ได้คำตอบตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยมีวิธีดำเนินการศึกษา ดังนี้

๑. ศึกษาคัมภีร์อุปสภขณาลังการที่เป็นภาษาบาลีอักษรขอมฉบับหอสมุดแห่งชาติ
๒. ปริวรรตคัมภีร์อุปสภขณาลังการภาษาบาลีอักษรขอมเป็นภาษาบาลีอักษรไทย
๓. แปลคัมภีร์อุปสภขณาลังการจากบาลีอักษรไทยให้เป็นภาษาไทย
๔. วิเคราะห์คัมภีร์อุปสภขณาลังการในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษาเป็นต้น
๕. วิเคราะห์ความสอดคล้องสัมพันธ์กันระหว่างคัมภีร์อุปสภขณาลังการกับคัมภีร์พระไตรปิฎก

^{๑๙} วิโรจน์ คุ่มครอง, “คัมภีร์สุตตสังคหะ: การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์”, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า บทคัดย่อ.

๕. วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกอุบาสิกาในสังคมไทย

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบการวิเคราะห์คัมภีร์อุปาสกชนาลังการในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน

๑.๘.๒ ทำให้ทราบการปริวรรตคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอม เป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย

๑.๘.๓ ทำให้ทราบการวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกอุบาสิกาในสังคมไทย

บทที่ ๒

วิเคราะห์คัมภีร์อุปาสกชนาลังการ ในด้านประวัติผู้แต่ง สมัยที่แต่ง โครงสร้าง เนื้อหา ไวยากรณ์ สำนวนภาษาและการจารลงใบลาน

คัมภีร์อุปาสกชนาลังการ เป็นคัมภีร์ที่อธิบายและแสดงถึงหลักธรรมสำหรับการดำเนินชีวิตตามธรรมของพุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์ซึ่งถือเป็นหน้าที่หลักและเป็นคุณสมบัติเฉพาะที่แสดงให้เห็นความแตกต่างกับการดำเนินชีวิตของคนทั่วไป และยังใช้เป็นเกณฑ์สำหรับประเมิน ตรวจสอบ ข้อบกพร่องของพฤติกรรมด้วย ในบทนี้ผู้วิจัยจึงได้ตั้งประเด็นในการศึกษาเนื้อหาสาระสำคัญ แพร่หลายของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ ในด้านประวัติผู้แต่ง สมัยที่แต่ง โครงสร้าง เนื้อหา ไวยากรณ์ สำนวนภาษา และความสัมพันธ์กับคัมภีร์อื่น ดังต่อไปนี้

๒.๑ วิเคราะห์คัมภีร์อุปาสกชนาลังการ

๒.๑.๑ ความหมายของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ

คำว่า คัมภีร์อุปาสกชนาลังการ มีความหมายว่า คัมภีร์ว่าด้วยเครื่องประดับของอุบาสก อ่านว่า อุ+ปา+สะ+กะ+ชนะ+นา+ลัง+กา+ระ ประกอบด้วยคำว่า อุปาสก+ชน+อลังการ มีอธิบายดังนี้

คำว่า “อุปาสก” (อุป+อาส อุปเวสเน+ณฺว) อุปาสก. รตนตตยมุปคนตฺวา อาสยเนตฺติ อุปาสกา ผู้เข้าไปนั่งใกล้พระรัตนตรัย ชื่อว่า อุปาสกะ (อาเทศ ณฺว เป็น อก, ลบสระหน้า).^๑ กิตฺตาวตานิ โข ฆนเต อุปาสโก โหตฺติ, ยโต โข มหานาม พุทฺธํ สรณํ คโต โหติ ธมฺมํ สรณํ คโต โหติ สงฺฆํ สรณํ คโต โหติ^๒ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเช่นไรหนอบุคคลจึงเป็นอุปาสก, มหานามะ เพราะเหตุใด บุคคลจึงถึงพระพุทธรูปเจ้าเป็นที่พึ่ง ถึงพระธรรมเป็นที่พึ่ง ถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง

คำว่า “ชน” (ชน ชนเน+อ) สัตว์, ชน ดังรูปวิเคราะห์ว่า “กุสลา กุสลํ ชเนตฺติ ชโน” แปลว่า “สัตว์ผู้ยังกุศลกรรมและอกุศลกรรมให้เกิด ชื่อว่าชนะ”^๓ “ตเมเน ชโน ทิสฺวา เอวํ วเทย”^๔ “แปลว่า “ชนเห็นภพชณะสัมฤทธิ์นั้นแล้วพึงกล่าวอย่างนี้”

คำว่า “อลังการ” (อลสทฺทูปปท+กร กรณ+ณ) เครื่องประดับ, การประดับ, ตกแต่ง ดังบทวิเคราะห์ว่า “อลํ วิภูสณํ กรียเต อนเนนติ อลกาโร” แปลว่า “เครื่องประดับที่ช่างทำให้ตระการตา ชื่อว่า อลังการะ” (อาเทศนคหิตเป็น ง ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา).^๕ “เยน อลงกาเรณ อลงกตา

^๑ อภิธาน. ๔๑๖/๕๒๐.

^๒ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๕๙๐/๔๙๗.

^๓ อภิธาน. ๙๓/๑๔๕.

^๔ อภิธาน. ๒๘๓/๓๗๔.

^๕ อภิธาน. ๒๘๓/๓๗๔.

ปุตตสส สุทินนสส ปิยา อโหสิ”^๖ แปลความว่า “เธอประดับด้วยเครื่องประดับใดแล้วเป็นที่รักของลูกสุทิน”

ฉะนั้น คำว่า อุปาสกชนอลังการ แปลความว่า เครื่องประดับของชนผู้เป็นอุปาสก เครื่องประดับของอุปาสก

คัมภีร์อุปาสกชนอลังการเป็นคัมภีร์ที่อธิบายถึงเครื่องประดับของอุปาสก เป็นหลักคำสอนสำหรับเฉพาะจงและทั่วไปของฆราวาส ซึ่งได้รวบรวมมาจากพระไตรปิฎก อรรถกถาและฎีกา ปกรณ์พิเศษอื่นๆ หลังจากที่ได้รวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเป็นอย่างดีแล้ว ผู้ประพันธ์คัมภีร์ได้แต่งคัมภีร์นี้ให้เป็นคู่มือในรูปแบบของคำอธิบายชี้แจง นอกจากนั้นยังมีงานนิพนธ์ที่กล่าวถึงเช่น คัมภีร์ปฏิบัติสังคหสูตรสังคหมัคลัตถทีปนี ซึ่งกล่าวถึงหลักการประพฤติตนสำหรับฆราวาส แต่การศึกษานี้แสดงเฉพาะเขียนแสดงความเข้าใจตามหลักวรรณคดีบาลีเท่านั้น ดังนั้นทานคาถาพรรณนาถึงความหมายของคัมภีร์อุปาสกชนอลังการว่า

วิสุทธรณณํ สุคตํ นมิตวา
 สุวณฺณิตํ รมมวรณฺจ เตन,
 ตถา วิมุตตํ คณมฺงคณฺเห
 อุปาสกาลงฺกรณํ กริสฺส.
 วตถุตตยํ เย สมฺปาสมานา
 อุปาสกตตํ อภิสมฺภูนฺนติ,
 เต ภูสยฺนตา สรณาทิวนฺณา
 อุปสกาลงฺกรณาทิ วุตตา.
 เตสํ คุณานํ ขนฺภูสนานํ
 สนนํ ปกตฺตา ปนฺ เอส คณฺโณ,
 วิณฺญฺหิ สทฺทตถสฺสสารโต วา
 อุปาสกาลงฺกรณฺนติ เณยโย.
 ยโต นินทานาทิกถา วิยฺนโต
 นยาทุลตฺตา ปฏิปตฺติสงฺคโห,
 ปุราตโน โสภินวาวตารินํ
 น กิณฺจิ ปิณฺเณติ ขินฺนุสฺตถิยํ.
 อาทาย สุตตนฺตรโตปิ สารํ
 มนาทุลฺลทานิ กถิยเต โส,
 มณฺีหิ เนการสมฺภเวหิ
 เณกา หิ ภูพฺพนฺติ กิริฎฺเสฏฺฐํ.
 อีสฺสสาริวคฺคณฺจ นินฺนาริตฺวา
 โสเธตว วิกุเขปมฺลณฺจ สมฺมา,
 สทฺธาธนา สารุชนา สปลณฺยา

^๖ วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๖/๒๘.

ตมเม นิสาเมนตุ ปสสจจิตตา.^๗

แปลว่า

ข้าพเจ้าครั้นนอบน้อมพระสุคตผู้มีวรรณะสะอาดบริสุทธิ์ และพระ
ธรรมอันประเสริฐที่พระองค์ทรงพรรณนาไว้ดีแล้วจักกระทำซึ่งอุपाสกข
นาลังการ อันปราศจากจุดหรือความต่างพร้อยเช่นนั้น ฯ

ชนเหล่าใดนับถือพระรัตนตรัย ยกย่องความเป็นอุปาสกชนเหล่านั้น
ผู้ประดับตกแต่งอยู่ มีวรรณะคือสธนะเป็นต้นท่านเรียกว่า อุปาskalง
การณะ ฯ

อนึ่ง คัมภีร์นี้เหล่าวิญญูชนรู้กันว่า อุปาskalงการณะโดยอรรถหรือ
โดยเนื้อหาสาระที่ดีแห่งศัพท เพราะแสดงถึงคุณเหล่านั้นที่เป็น
เครื่องประดับชน ฯ

เพราะเหตุที่กล่าวด้วยเรื่องนิทานเป็นต้น ชื่อว่าปฏิบัติสังคหะ
เพราะเป็นคำสอน(การยกตัวอย่าง) (และ) เพราะเป็นความสับสนปนเป
แห่งนัยเป็นของในอดีตแต่เก่าก่อน จะไปเบียดเบียนอะไรๆ ที่เป็นคำสั่ง
สอนของพระชินเจ้าก็ไม่ ฯ

บัดนี้ท่านถือเอาแนวทางปฏิบัติที่คล้อยตามแก่นสารแล้วกล่าว
แนวทางปฏิบัตินั้นว่า สุตตันตรตะ บ้างก็มี ด้วยว่า เหล่าผู้ที่ฉลาดเฉียบ
แหลมจะพากันผลิตเครื่องประดับที่แสนประเสริฐ ด้วยแก้วมณีทั้งหลายที่
กำเนิดมาจากแหล่งมากมาย ฯ

เหล่าสาธุชนผู้มีปัญญา มีทรัพย์คือศรัทธา มีจิตเลื่อมใสจะไม่ทำให้
ความปรารถนาไร้ประโยชน์ และพากันชำระมลทินคือกิเลสความฟุ้งซ่าน
โดยชอบแล้วช่วยกันรักษาพระสูตรนั้นไว้เพื่อเรา ฯ^๘

คัมภีร์นี้เป็นงานนิพนธ์เชิงอรรถกาประกอบด้วย ๙ นิเทศ ซึ่งประกอบด้วย

๑. สรณนิเทศ	อธิบายเรื่องสธนะที่พึง
๒. สีลนิเทศ	อธิบายเรื่องศีล
๓. ฐุดงคนิเทศ	อธิบายเรื่องการถือฐุดงค์
๔. อาชีวนิเทศ	อธิบายเรื่องการเลี้ยงชีพ
๕. ทสปัญญุกิริยานิเทศ	อธิบายเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๑๐
๖. อนตรายการธมมนิเทศ	อธิบายเรื่องสิ่งที่ทำอันตราย
๗. โลกียสมบัตินิเทศ	อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกียะ
๘. โลกุตระสมบัตินิเทศ	อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกุตตร
๙. ปุญญผลสาธกนิเทศ	อธิบายเรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญ

^๗ อุปาสกขนาลังการ. (บาลี) ๕๖-๕๗.

^๘ อุปาสกขนาลังการ. (ไทย) ๑๘๔-๑๘๕.

ผู้ประพันธ์ยังได้ระบุอย่างชัดเจนในการยกคำถาขึ้นมาเปิดเป็นหัวข้อในการนำเสนองาน และให้เหตุผลว่าทำไมจึงเรียกว่าอุปาสกชนาลังการดังนี้

๑) ผู้ประพันธ์ได้แสดงความนอบน้อมต่อพระพุทธเจ้าซึ่งประกอบด้วยพระรัศมีและหลักคำสอนพระธรรมที่พระองค์ได้ทรงแสดงโปรดเวไนยสัตว์และสังฆรัตนะซึ่งเป็นผู้เป็นอิสระจากกิเลสทั้งปวง ดังนั้นผู้รจนาก็มีความปรารถนาที่จะเขียนพรรณนาอสังการสำหรับอุปาสกอุบาสิกา

๒) เหล่าชนผู้มีความใกล้ชิดผูกพันกับพระรัตนตรัยย่อมปฏิบัติตนตามหลักธรรมสำหรับคฤหัสถ์และจำได้รับอานิสงค์สมควรแก่การปฏิบัติธรรม

๒.๑.๒ ภาษาที่ใช้ในการประพันธ์คัมภีร์อุปาสกชนาลังการ

ภาษาที่ใช้ในการแต่งคัมภีร์เป็นภาษาที่สละสลวยง่าย ๆ ผู้แต่งไม่ได้ใช้ออกไปจากงานเขียนในเชิงวิเคราะห์แบบอรรถกถาที่ใช้ในปัจจุบันเท่าใดนัก อาจจะกล่าวได้ว่าในบางที่ผู้ประพันธ์ใช้ภาษาบาลีผสมสันสกฤตคล้ายกับนักเขียนท่านอื่นที่อยู่ในยุคเดียวกัน ความชัดเจนทางด้านการแสดงออก ความเรียบง่ายของเสียงและความไพเราะสละสลวยของเนื้อหาในคาถาที่ผู้ประพันธ์ได้นิพนธ์โดยเฉพาะในช่วงสุดท้ายของแต่ละบทได้แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งไม่ใช่เป็นผู้มีความชำนาญในด้านหลักธรรมเท่านั้นแต่ยังเป็นผู้มีทักษะในการแต่งบทประพันธ์ชั้นยอดอีกด้วย บางครั้งภาษาบาลีที่ใช้ในความหมายของสันสกฤตและบางครั้งภาษาสันสกฤตที่ถูกใช้ในรูปแบบของภาษาบาลีและบางครั้งคำที่มีสมาสยวได้ถูกใช้ในรูปแบบของกาพย์ทางสันสกฤต แสดงให้เห็นว่าผู้ประพันธ์มีความรู้อย่างลึกซึ้ง ไม่ใช่เฉพาะในภาษาบาลีและหลักพุทธศาสนาเถรวาทเท่านั้นแต่ยังมีความรู้แตกฉานในเรื่องของภาษาสันสกฤตและระบบแนวคิดของอินเดียอื่นๆ ซึ่งมีหลักฐานปรากฏชัดอยู่ในบทที่ ๙ ของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ

จากข้อสังเกตเห็นความแตกต่างกันข้างต้น ผู้ประพันธ์น่าจะจะมีชีวิตอยู่ในช่วงระยะเวลาในประเทศอินเดียซึ่งท่านได้มีโอกาสได้สมาคมกับบัณฑิตชาวอินเดีย ดังนั้นผู้แต่งจึงอาจได้เรียนพุทธศาสนamahayan และปรัชญาอินเดียจากบัณฑิตเหล่านั้นและยังมีหลักฐานพบว่าการศึกษภาษาสันสกฤตและกลุ่มปรัชญาปัจจุบันอื่นซึ่งส่งผลต่อการใช้ภาษาและรูปแบบในการแต่งคัมภีร์เป็นไปอย่างเป็นธรรมชาติ ไม่ฟุ้งเฟ้อหรือเอนเอียงจนเกินไปในการอธิบาย ผู้แต่งได้พยายามที่จะหลีกเลี่ยงคำซ้ำซาก ๆ ในขณะที่ยอ้างอิงที่มาจากพระสูตร

๒.๑.๓ สถานที่แต่งคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ

คัมภีร์อุปาสกชนาลังการมีความเป็นเอกภาพในกลุ่มงานนิพนธ์ต่างๆ ซึ่งรวบรวมมาจากหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าสำหรับคฤหัสถ์ คัมภีร์นี้ถูกจัดให้อยู่ในกลุ่มงานนิพนธ์ที่มีชื่อเสียงอย่างเช่นวิสุทธิมรรค สุตตสังคหะ สาระสังคหะ เป็นต้น ขนาดของคัมภีร์ ๑ ต่อ ๓ ของคัมภีร์วิสุทธิมรรคซึ่งรวบรวมอยู่ในบทสารบัญด้วย ตามประวัติศาสตร์พระพุทธโฆษาจารย์ได้นิพนธ์คัมภีร์วิสุทธิมรรคโดยสรุปย่อมาจากพระไตรปิฎกทั้ง ๓ กับคัมภีร์อรรถกถา เช่นเดียวกัน ผู้ประพันธ์คัมภีร์อุปาสกชนาลังการก็ได้รวบรวมและย่อความจากหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าสำหรับฆราวาส คัมภีร์ดังกล่าวได้รับการยกย่องว่าเป็นคัมภีร์ชั้นสูงในประเทศศรีลังกา คำภีร์อุปาสกชนาลังการฉบับแปลเป็นภาษาสิงหลได้รจนาในปี ค.ศ. ๑๘๐๓ โดยราชะคุรุ โมระโตฎะ ธัมมิกขันธะ ซึ่งเป็นผู้มีชื่อเสียงมากใน

กลุ่มชาวพุทธในประเทศศรีลังกา คัมภีร์ศรีสัทธรรมาวะวากสังครหะยะ ซึ่งมีชื่อเสียงได้รับงานโดยมหา
นายกเถระ มาละวะตุ วิหาร ชื่อว่า ศรี สิทธาธนะ พุทธรัชชิตะ ในศตวรรษที่ ๑๘ เช่นกันโดยได้ดำเนิน
ตามรูปแบบของคำภีร์อุปาสกขณาลังการอย่างเห็นได้ชัด

๒.๑.๔ สารสำคัญของคัมภีร์อุปาสกขณาลังการ

สาระสำคัญของคัมภีร์มีเนื้อหาคล้ายกับเนื้อหาที่ปรากฏในคัมภีร์วิมุตติมรรคของพระอุป
ติสสเถระ และคัมภีร์วิสุทธิมรรคโดยพระพุทโธโฆษจารย์ ในการรจนาคัมภีร์อุปาสกขณาลังการก็
เช่นเดียวกัน และที่แตกต่างก็คือแทนที่จะใช้คาถาจากพระไตรปิฎกเป็นตัวหลักแต่ผู้เขียนได้แต่ง
เนื้อความสั้น ๆ แสดงถึงเนื้อหาหลักการทั่วไปที่ผู้แต่งได้นำเสนอเพื่อจะทำการศึกษาวิเคราะห์ในงาน
ของตนเอง ว่า

“สาวกฝ่ายคฤหัสถ์ทั้งอุปาสกและอุปาสิกขณทั้งหลายและผู้ถือเอาพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง
ดำรงตนอยู่ในหลักศีล ขัดเกลาจิตใจตัวเองให้บริสุทธิ์โดยการสมาทานธุดงค์ตามสมควร เว้นการค้าขาย
ที่ไม่ถูกต้อง ๕ อย่าง ดำเนินชีวิตตามทำนองคลองธรรมสม่ำเสมอ เข้าถึงความเป็นอุปาสก บำเพ็ญบุญ
กิริยาวัตร ๑๐ ทุกวัน ละขาดจากกรรมที่เป็นอันตราย พึ่งบรรลุถึงโลกียสมบัติและโลกุตระสมบัติได้”^๙

เนื้อความข้างต้นนั้นครอบคลุมถึงหลักคำสอนอริยมรรค ๘ เป็นโครงสร้างซึ่งผู้รจนาคัมภีร์
ได้รับเอามาเป็นบาทพื้นฐานเพื่อใช้ในการแจกแจงวิเคราะห์ในบทต่างๆ ในแต่ละบทจะมีอธิบาย
เพิ่มเติมในแต่ละวลี (Phrase) หรือคำ (Words) ซึ่งเกี่ยวข้องกับหลักธรรม

การวิเคราะห์เชิงอรรถาธิบายแบ่งเป็นหัวข้อต่าง ๆ ดังนี้

- ๑) การเข้าถึงไตรสรณคมน์ (เอวํ สรณคเตหิ ปน อุปาสโกปาสิกขเนหิ)
- ๒) การตั้งมั่นในศีล (สีเล ปติฏฐาย)
- ๓) การสมาทานธุดงค์ตามสมควร (ปติรูปฐตงคหสมาทาเทน ตํ ปริโสเธตวา)
- ๔) เว้นขาดจากการค้าผิด ๕ อย่าง (ปัญจวนณนิชชา ปหาย)
- ๕) การบำเพ็ญบุญกิริยาวัตร ๑๐ (ทีเน ทีเน ทสปัญญกิริยาวัตถุณี ปูเรนเตหิ)
- ๖) เว้นขาดจากอันตรายกรรม (อนตรายกรรมเม ปหาย)
- ๗) โลกีย
- ๘) โลกุตระสมบัติโย สมปาเทตพพา^{๑๐}

เนื้อหาของอุปาขณาลังการเมื่อเปรียบเทียบกับโครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์สำคัญคือวิสุทธิ
มรรคและคัมภีร์ปฏิปัตติสังคหะดังตารางเปรียบเทียบดังนี้

คัมภีร์วิสุทธิมรรค	คัมภีร์ปฏิปัตติสังคหะ	อุปาสกขณาลังการ
-	สรณคมน์	สรณคมน์
ศีล	ศีล	ศีล

^๙ H. Saddhatissa, *Upasakajanalankara: A Critical Edition and Study*. (London: Pali Texts Society, 1965), p.4.

^{๑๐} Ibid., p.5.

ธุดงค์	-	ธุดงค์
สมาธิ	สมาธิ	อาชีวะ
		ทสบุญกิริยาวัตถุ
		อันตรายกรรม
ปัญญา	ปัญญา	-
วิสุทธิ	อานิสงส์	โลกียสัมปตติ
อานิสงส์		โลกุตตรสัมปตติ
-	-	บุญผลสาธกะ

ตารางภาพ ๒.๑ เปรียบเทียบโครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์อุปาสกขณาลังการ

๒.๑.๕ ผู้แต่งคัมภีร์อุปาสกขณาลังการ

ประวัติผู้แต่งคัมภีร์อุปาสกขณาลังการไม่ได้ระบุแน่ชัดถึงวันเวลาที่แต่งและผู้แต่ง แต่อย่างไรก็ตามมีความเข้าใจว่าผู้แต่งคือพระอานันทะแห่งเกาะศรีลังกา ซึ่งชื่อผู้แต่งคือ พระอานันทะ^{๑๑} นี้มีชีวิตอยู่รุ่นเดียวกัน ๔ รูปคือ

พระอานนทรูปที่ ๑ ซึ่งเป็นผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกา ซึ่งเป็นฎีกาอรรถกถาของคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก ของพระพุทธโฆษาจารย์ คัมภีร์นี้มักเรียกว่า ปรมัตถุปปาสินี ซึ่งได้รับคำขอร้องโดยพระธัมมมิตตะ^{๑๒} คัมภีร์สัทธัมมสังคหะ (๑๔ A.C.) ระบุว่า คัมภีร์มูลฎีกา และอนุฎีกา ถูกรจนาขึ้นในสมัยพระเจ้าปราคัสมพาหุ ที่ ๑ (ค.ศ.๑๑๕๓-๑๑๘๖) แต่ก็ไม่มีการระบุถึงชื่อผู้แต่ง

ถ้าหากว่าสิ่งที่ระบุช่วงเวลาที่ตั้งไว้ในคัมภีร์มูลฎีกาอาจเป็นไปได้ว่าเป็นเป็นการนำมาขยายใหม่เพื่อให้เข้ากับแนวความคิดของนิกายมหายาน คัมภีร์อนุฎีกาเชื่อว่าสันตถวณณนา ซึ่งแต่งโดยพระธัมมปาละและคัมภีร์คันธวังสะก็รวมอยู่ในงานเขียนชิ้นนี้ด้วยซึ่งระบุถึงพระธรรมปาละผู้เป็นอรรถกถาจารย์ ในขณะที่คัมภีร์สาสนวังสะระบุว่าคัมภีร์นี้ถูกเขียนขึ้นโดยอาจารย์ธรรมปาละเช่นกัน ช่วงเวลาซึ่งพระอาจารย์ธรรมปาละแห่งภัทรวดีละ อรรถกถาจารย์ซึ่งรุ่งโรจน์อยู่ในช่วงหลังของพระพุทธโฆษาจารย์ (ช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๕) โดยที่งานเขียนรุ่นหลังได้ระบุถึงในอรรถกถา แต่ว่าผู้เขียนน่าจะมีชีวิตอยู่ก่อนช่วงศตวรรษที่ ๗ ในขณะที่พระถังซัมจั๋งได้เดินทางไปเที่ยวเมืองกาญจิปุระทางอินเดียตอนใต้ราวปี ค.ศ. ๖๔๐ ซึ่งได้กล่าวถึงท่าน^{๑๓}

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของคัมภีร์วิสุทธิมรรคฎีกา พระธรรมปาละกล่าวว่าท่านได้รจนาคัมภีร์ขึ้นเพราะคำขอร้องจากพระเถระรูปหนึ่ง คือ ทาฐานาคะ (Dāṭhānāga) ผู้อาศัยอยู่ที่ สิทธคามปริเวณะ^{๑๔} ตามคัมภีร์จุฬังสะ หมู่บ้านปริเวณะถูกสร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าเสนะที่ ๔ (ค.ศ. ๕๕๗-๕๕๖) ณ สถานที่ที่พระองค์ได้อาศัยอยู่บำเพ็ญพรตสมัยทรงผนวชเป็นพระภิกษุก่อนที่จะได้เสวยราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อนคือพระเจ้ามหินทะที่ ๔ (ค.ศ.๕๕๖-๕๗๒) ได้

^{๑๑} Ibid., p. 28.

^{๑๒} G.P. Malalasekera, *The Pali Literature of Ceylon*, (London: 1928) p. 210.

^{๑๓} Thomas Watters, *On Yuan Chwang's Travels in India 629-645*, ed. T.W.Rhys Davids and S. W. Bushell, (London, 1905), p. 226.

^{๑๔} Gandhavamsa, ed. J. Minayeff, (JPTS, 1886), p. 69.

ทรงแนะนำให้พระท้าวหนาคะ ซึ่งเป็นพระสายอรัญญิกซึ่งเป็นผู้มีชื่อเสียงของลังกา ให้แต่งพระสูตรอธิบายคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก อาจจะเป็นไปได้ว่าพระเถระรูปนี้ซึ่งได้อาศัยอยู่ที่ลัทธิทาคามปริเวณะ ภายหลังได้เข้าไปเป็นพระปฏิบัติสายอรัญญิกระหว่างรัชสมัยของพระเจ้ามหินทะ ตามคัมภีร์มหาโพธิวงศ์ฉบับภาษาสิงหลชื่อว่า มธุรรณพราสินี ซึ่งรจนาโดยพระสังฆราชาสรณังกรในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ คัมภีร์มหาโพธิวงศ์แต่งขึ้นโดยพระเถระชื่อว่าอุปติสสะเพราะการรบเร้าของพระท้าวหนาคะ^{๑๕} ซึ่งตรงกับแนวคิดของศาสตราจารย์จีเจอร์ วิกเรมาซิงเง (Prof. Geiger Wickremasinghe) และ ดร. ปรมพิตะนะ (Parnavitana) ที่เห็นว่า งานชิ้นนี้อยู่ในช่วงศตวรรษที่ ๑๐^{๑๖}

จากหลักฐานทำให้เรายอมรับทฤษฎีที่ว่า พระท้าวหนาคะที่กล่าวถึงข้างต้น คือพระเถระรูปเดียวกันซึ่งมีชีวิตอยู่ในศตวรรษที่ ๑๐ และเป็นผู้อาราธนาพระธรรมปาละให้รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรคฎีกา ดังนั้น ผู้รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรคฎีกาแต่ต้องอยู่ในสมัยเดียวกันอย่างไม่ต้องสงสัย ในฐานะเมื่อคัมภีร์คันธวังสะได้รวมเอาคัมภีร์วิสุทธิมรรคฎีกาและฎีกาในนิกายที่ชื่อว่าลัทธิปาลาสิไนไว้ในบัญชีงานนิพนธ์ชื่อของพระธรรมปาละผู้ซึ่งมีชีวิตอยู่ก่อนช่วงศตวรรษที่ ๗ นักปราชญ์จึงมักจะมีแนวโน้มยกให้เป็นของท่านธรรมปาละด้วย คัมภีร์ศาสนังสะได้จำแนกไว้เป็น ๒ รายชื่อคือชื่อหนึ่งสำหรับคัมภีร์อรรถกถาซึ่งแต่งโดยพระธัมมปาละและอีกอย่างหนึ่งก็คือชื่ออื่นสำหรับคัมภีร์ฎีกาในอรรถกถาวิสุทธิมรรคและนิายะซึ่งแต่งโดยพระธรรมปาละ ชื่อทั้งสองที่แยกจากกันระบุอย่างชัดเจนว่าพระธรรมปาละทั้งสององค์นี้เป็นผู้รจนาคัมภีร์ที่แตกต่างกัน อีกอย่างหนึ่งจะได้เห็นว่าคัมภีร์มูลนิายถูกแต่งขึ้นก่อนกว่าการครองราชย์ของพระเจ้าปารากรมพาหุที่ ๑ พระอรรถกถาจารย์ชื่อธรรมปาละ เป็นผู้อยู่ที่เมืองกัญจีปุระแน่นอนและได้เขียนขึ้นในขณะที่อาศัยอยู่ที่ พัทธิตถะวิหารที่ตั้งอยู่ที่ นาคาปัญญัน ในอินเดียตอนใต้^{๑๗} แต่ว่าพระธรรมปาละที่ ๒ ดูเหมือนจะเป็นพระภิกษุชาวสิงหลซึ่งได้เขียนที่ประเทศศรีลังกา ถ้าข้อสันนิษฐานนี้ถูกต้องพระธรรมปาละที่ ๒ คือผู้เขียนคัมภีร์วิสุทธิมรรคฎีการะหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐ อาจจะเป็นคนแต่งคัมภีร์ฎีกาใน ๓ นิายคือ ทิฆนิกาย มัชฌิมนิาย สังยุตตนิกาย พระเถระผู้รจนาคัมภีร์สัจจะสังเขปซึ่งเป็นรุ่นพี่ของพระอานันทะ น่าจะเป็นคนเดียวกันคือ พระธรรมปาละอาจเป็นไปได้มากเนื่องจากข้อเท็จจริงนี้งานชิ้นนี้คือคัมภีร์อุปาสกขณาลังการ บางครั้งจึงถูกระบุอย่างสับสนว่าถูกเขียนขึ้นโดยพระอานันทะ

เพื่อจะแยกแยะผู้เขียน ๒ ท่านข้างบนซึ่งมีชื่อเดียวกัน คนแรกชื่อว่ามหาธรรมปาละ หรือพัทธติฎฐะธรรมปาละ และอีกคนภายหลังชื่อว่าจุลธรรมปาละ คำว่าอาจารย์น่าจะถูกเพิ่มเข้ามาต่อจากชื่อของท่านทั้งสอง

ดังที่เราได้กล่าวกันข้างต้นจึงสามารถที่จะเชื่อได้ว่าพระจุลธรรมปาละคือผู้ที่เขียนอนุฎีกาเพิ่มเติมจากคัมภีร์ มูลฎีกาของอาจารย์ตนเอง อีกอย่างหนึ่งคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะสันเน ซึ่งถูกระบุเป็นงานนิพนธ์ของพระสังฆราชาสาริบุตรเถระ ได้อ้างอิงถึงคัมภีร์สัจจะสังเขปและมูลฎีกา คัมภีร์

^{๑๕} Louis de Zoysa, *A Catalogue of the Temple*, (Libraries of Ceylon, 1885,) p.16.

^{๑๖} H.C.Ray and K.M.De Silva, *History of Ceylon*, Vol.I, Part I, (Columbo: University of Ceylon Press Board, 1959), p.393.

^{๑๗} Hardy ed., *Colophon of the Nettippakaranatthakatha*, (London: PTS, 1902), p.249.

อภิธัมมัตถวินีซึ่งเขียนโดยพระสุมังคละ ซึ่งเป็นลูกศิษย์ผู้อาวุโสของพระสารีบุตรอ้างถึงคัมภีร์ อภิธัมมัตถสังคหะ-สันเนของอาจารย์ของท่านและยังอ้างถึงอาจารย์อะนันท คัมภีร์มูลฎีกาและ คัมภีร์สัจจะสังเขปยังได้ระบุถึงพระธรรมปาละ งานเขียนอื่นอื่นของพระสุมังคละ ชื่อว่าอภิธัมมัตถ วิลาสินีเป็นฎีกาของ คัมภีร์อภิธรรมมาตารของท่านพุทธทัตตะ ซึ่งถูกระบุไว้ในคัมภีร์อภิธัมมัตถวินี เพราะฉะนั้นคัมภีร์ก่อนมักจะเป็นสิ่งที่มีอยู่ก่อนกว่าคัมภีร์รุ่นหลัง คัมภีร์ฎีกานี้จึงอ้างถึงพระอนัน ทะ คัมภีร์สัจจะสังเขปและพระธรรมปาละ ดังนั้นการอ้างอิงบุคคลเหล่านี้ได้บ่งชี้อย่างชัดเจนว่ายุค ของพระอนันทะ ซึ่งเป็นผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกาและพระธรรมปาละจะต้องมีชีวิตอยู่ก่อนกว่าสมัยของ พระสารีบุตร

ส่วนทางพม่าได้ระบุถึงผู้แต่งคัมภีร์อุปาสกขณาลังการ คือพระอนันท เป็นพระเถระรูป เดียวกันซึ่งเป็นผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกา ผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกาเป็นชาวอินเดียโดยกำเนิดในขณะที่ผู้แต่งคัมภีร์ อุปาสกขณาลังการเป็นชาวสิงหล ยิ่งกว่านั้นคัมภีร์อุปาสกขณาลังการยังระบุถึงคัมภีร์สารัตถทีปนิของ พระสารีบุตรและยังอ้างอิงคำจากคัมภีร์อภิธัมมัตถวินีและคัมภีร์อภิธัมมัตถวินีซึ่งถูกเขียนใน ยุคหลังมากกว่าคัมภีร์มูลฎีกาของพระอนันทะ เพราะฉะนั้นจึงเป็นการยากที่จะยอมรับแนวคิดของ ทางพม่า

พระอนันทะ รูปที่ ๒ คือผู้แต่งคัมภีร์สัทธัมโมปายนะ มีลักษณะเป็นกวีซึ่งเขียนขึ้นเพื่อ ชี้แจงหัวข้อธรรมะในเชิงศีลธรรม มีหนังสือซึ่งเขียนขึ้นซึ่งมีลักษณะเน้นด้านศีลธรรม ๒ เล่มด้วยกันคือ ๑) คัมภีร์สัทธัมโมปายนสันเน โดยผู้เขียนคนหลังซึ่งเรียกว่าอนันทะ และ ๒) คัมภีร์อรรถกถาสัทธัม โมปายนวิคคหะ โดยไม่ระบุชื่อผู้แต่ง ในคำนำของคัมภีร์สัทธัมโมปายนะ ระบุว่าคัมภีร์นี้ถูกแต่งขึ้นเพื่อ จะส่งเป็นของขวัญแก่พระพุทธโสภะซึ่งเป็นพระภิกษุที่มีชื่อเสียง เป็นผู้แต่งขึ้นมา แนวความคิดเรื่องนี้ ได้ถูกย้าในบทสรุปด้วย ในบทท้ายของคัมภีร์สัทธัมโมปายนะสันเน ยังยืนยันข้อความนี้และเพิ่มเติม ด้วยว่าอนันทมหาเถระซึ่งอยู่ที่อภัยคีรีจักรวรรดิได้แต่งคัมภีร์นี้ขึ้นมาเพื่อห้ามปรัมเพื่อนสนิทที่ชื่อว่า พุทธโสมะที่ต้องการกลับไปใช้ชีวิตฆราวาสโดยความไม่เต็มใจในความเป็นสามัญญะ ชื่อว่า อภัยคีรี จักรวรรดิ ระบุว่าผู้เขียนคัมภีร์สัทธัมโมปายนะเป็นพระภิกษุที่เป็นหัวหน้าของนิกายอภัยคีรี

พระภิกษุที่อภัยคีรีวิหาร แยกตัวมาจากกลุ่มมหาวิหารในช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๑ และ ดำรงอยู่แยกจากกันจนกระทั่งถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ ในระหว่างรัชสมัยของพระเจ้าโหวหารติสสะ (ค.ศ.๒๐๙-๒๓๑) กลุ่มพระภิกษุอภัยคีรีวิหารได้ศึกษาและยอมรับคัมภีร์ ไวยาละยสูตร ซึ่งเป็นส่วน หนึ่งของคัมภีร์ในนิกายมหายานแต่งเป็นภาษาสันสกฤต ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาพวกเขาจึงกลายมาเป็นผู้ ชำของในภาษาสันสกฤตซึ่งอาจจะปูทางให้เกิดการใช้ภาษาสันสกฤตในภาษาบาลี คัมภีร์สัทธัมโมปาย นะและแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของภาษาสันสกฤตและจินตนาการทางด้านกวีในภาษาบาลีซึ่งอาจจะ ถูกคาดหวังจากพระภิกษุชาวอภัยคีรี

ส่วนพระภิกษุในฝ่ายมหาวิหารไม่มีทางที่จะเรียนรู้เรื่องภาษาสันสกฤตระหว่างสมัยนี้ ผู้แต่งคัมภีร์กวีธรรมภาษาบาลีเรียกว่าเตลกฎคาถา จึงเป็นพระภิกษุที่อยู่ในกลุ่มมหาวิหาร งานเขียน นี้ซึ่งได้ถูกอ้างอิงโดยผู้เขียนอยู่ในช่วงปลายศตวรรษที่ ๑๐ ผู้แต่งภาษาบาลีโดยปกติจะเริ่มต้นด้วยงาน เขียนด้วยบทนมัสกรียาหรือคำแสดงความอ่อนน้อมในขณะที่ผู้แต่งคัมภีร์สันสกฤตมักจะเริ่มต้นงาน โดยการบทนมัสกรียะ อาศิษะหรือวสตุนิเทศ ซึ่งไม่เหมือนผู้แต่งคัมภีร์บาลีอื่นๆ ผู้แต่งคัมภีร์เตลกฎ คาถา เริ่มต้นด้วยอาศิษะ วิธีการแสดงออกและภาษายังระบุว่าผู้แต่งคัมภีร์ได้เลียนแบบการเขียน

ภาพแบบอย่างภาษาสันสกฤต เราจึงได้เห็นสิ่งที่ทำให้นักประพันธ์มีชื่อเสียงเช่น พระจุลธรรมปาละ และพระอุปติสสะอยู่ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐ คัมภีร์สัทธัมโมปายนะ ไม่ได้ทำให้เราเห็นความเจริญรุ่งเรืองพร้อมกับร่องรอยอื่น ๆ ซึ่งทำให้สามารถที่จะระบุชื่อได้อย่างชัดเจนกว่านี้ แต่ว่าการตัดสินใจโดยชื่อผู้แต่งและระดับของการใช้ภาษาสันสกฤต ก็ยังไม่สามารถผิดพลาดไปไกลนักในการอธิบายว่าอยู่ในช่วงศตวรรษที่ ๑๐ ฉะนั้นจึงเห็นด้วยกับ ดร.ปารมิตานะในการยอมรับว่าคัมภีร์สัทธัมโมปายนะถูกแต่งขึ้นในศตวรรษที่ ๑๐ เมื่อเปรียบเทียบกับคัมภีร์สัทธัมโมปายนะกับคัมภีร์อุปสกลขณาลังการ

พระอานันทะรูปที่ ๓ เป็นอาจารย์ของพระพุทธรูปยที่ปิงกรและพระเวททะ ซึ่งเป็นนักประพันธ์ซึ่งมีชื่อเสียง จากการสืบค้นทำให้ยอมรับพระอานันทะรูปนี้ในฐานะที่เป็นผู้แต่งคัมภีร์อุปสกลขณาลังการ ซึ่งมีรายละเอียดหลังจากซึ่งได้ถกกันเรื่องที่มีความสัมพันธ์กับพระอานันทะรูปที่ ๔

พระอานันทะรูปที่ ๔ เป็นผู้แต่งคัมภีร์ปทสาธนะสันเน ซึ่งเป็นการถอดความกิริยาของคัมภีร์ปทสาธนะ ซึ่งรจนาโดยพระอาจารย์ปิยทัสสี ซึ่งเป็นศิษย์โดยตรงของพระโมคคัลลานะซึ่งเป็นหนึ่งในสมาชิกชั้นนำของสังฆสภาซึ่งแต่งตั้งโดยพระเจ้าปรากรมพาหุที่ ๑ เพื่อการปฏิรูปศาสนา การถอดความอื่นของคัมภีร์ขุททกสิกขา โดยพระธรรมะศิริก็ได้ระบุถึงพระอานันทะรูปนี้เหมือนกัน ตามเหตุการณ์ในคัมภีร์ปทสาธนะสันเน ท่านเป็นลูกศิษย์ของอารัญญกะ เมธังกร ผู้สืบทอดมาจากสังฆรักขิตะ ซึ่งเป็นสมเด็จพระสังฆราชาของอุทมพรคิริ พระเมธังกรมหาสามี ผู้มีชื่อเสียงอยู่ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ เป็นผู้ดูแลกิจการการปฏิรูปศาสนาซึ่งจัดขึ้นในรัชสมัยการปกครองของพระเจ้าปรากรมพาหุที่ ๒ (ค.ศ.๑๒๓๖-๑๒๗๐)^{๑๘} อติตออักคะมหาบัณฑิต เอ พี พุทธทัตตะ (A.P. Buddhadatta) ให้ความเห็นว่าพระอานันทะองค์นี้อาจจะเป็นผู้แต่งคัมภีร์อุปสกลขณาลังการ คัมภีร์ปทสาธนะถูกแต่งขึ้นเพื่อต้องการชี้แจงอธิบาย คำพังเพยของคัมภีร์โมคคัลลานะไวยากรณ์และคัมภีร์รูปสิทธิของพระพุทธรูปยะ ยังถูกวิพากษ์วิจารณ์โดยท่านพระอาจารย์ปิยทัสสี ในฐานะที่พระอาจารย์ปิยทัสสี เป็นลูกศิษย์ของโมคคัลลานะ ท่านจึงต้องมีชีวิตอยู่ในช่วงรัชสมัยของพระเจ้าปกรมพาหุที่ ๑ หรือภายหลังเล็กน้อย ดังนั้นพระพุทธรูปยะจึงอยู่ในร่วมสมัยเดียวกันกับพระปิยทัสสีหรือมากกว่าท่านนิดหน่อยแต่อยู่ในยุคโพโรนารูวะ ดังนั้นจึงเป็นที่แน่ชัดว่าผู้แต่งคัมภีร์ปทสาธนะ-สันเนมีชีวิตอยู่ภายหลังมากกว่าอาจารย์ของพระพุทธรูปยะ อีกอย่างหนึ่งผู้แต่งคัมภีร์ปทสาธนะสันเนและครูของพระพุทธรูปยะได้รับอิทธิพลมาจาก ๒ นิกายของไวยากรณ์บาลีคือ กัจจายนะ และโมคคัลลานะ ดังนั้นตามหลักฐานซึ่งเด่นชัดไม่ทำให้เรายอมรับแนวความคิดของนักปราชญ์บางท่านที่ว่าพระอานันทะมีชีวิตอยู่ในสมัยทัมปะเทณี เป็นอาจารย์ของพระพุทธรูปยะ

มาถึงการพูดถึงพระอานันทะที่ ๓ ซึ่งได้กล่าวถึงอยู่ก่อนแล้วเราได้เห็นแล้วว่าพระพุทธรูปยะอาจจะเป็นคนร่วมสมัยเดียวกันหรือมีอายุน้อยกว่าพระปิยทัสสีพระพุทธรูปยะเป็นผู้เขียนงานคัมภีร์บาลี ๒ เล่มซึ่งจัดอยู่ในคัมภีร์ชั้นสูงชื่อรูปสิทธิ ซึ่งเป็นหนังสือบาลีไวยากรณ์ซึ่งมีฐานมาจากคัมภีร์กัจจายนะและคัมภีร์ปัชฌมธู บทกวีที่สวยามซึ่งสรรเสริญพระพุทธรูปยะในขณะที่อธิบายถึงท่านเองในบทนำของคัมภีร์รูปสิทธิ พระพุทธรูปยะยังได้กล่าวถึงอาจารย์ของตนดังนี้

^{๑๘} Sir D. B. Jayatilaka, *The Katikavatsangara*, (Kalaniyam 1955), p.6

“งานเขียนชั้นเลิศนี้ชื่อว่ารูปสิทธิอุกประพันธ์โดยพระภิกษุพุทธปियะผู้ได้รูปแบบมาจากพระทีปังกรซึ่งเป็นพระภิกษุผู้มีชื่อเสียงดังเช่นแสงแห่งตะเกียงในประเทศทมิฬ ในขณะที่อาศัยอยู่ที่มหาวิหารทั้ง ๒ ซึ่งประกอบด้วย พาลาหิตยะ ท่านได้ก่อให้เกิดแสงสว่างรุ่งเรืองแก่พระศาสนาและท่านได้เป็นลูกศิษย์ของพระอานันทะ บรมครูผู้ยิ่งใหญ่ผู้ซึ่งปรากฏเหมือนธงชัยของศรีลังกา”^{๑๙}

ในบรรณานุกรมของคัมภีร์ ปัชหมธุ ท่านได้แต่งบทกวีว่า

“ขอให้ท่านทั้งหลายจงดื่มด่ำกับคาถาซึ่งได้เขียนขึ้นประดุจดั่งน้ำผึ้งจากหมู่ผึ้งพระเถระพุทธปियะผู้ซึ่งมีความสุขดื่มได้กับคุณธรรมอันยิ่งใหญ่ของพุทธะพระพุทเจ้าและเป็นผู้มีความตั้งใจแน่วแน่ต่อดอกบัวนั้นพระอานันทะพระภิกษุผู้ยิ่งใหญ่เป็นดวงแก้วมณีแห่งป่า ผู้ซึ่งมีภาระหนักด้วยกลิ่นหอมแห่งคุณธรรมและการแบ่งปันเนื่องนิย”^{๒๐}

ความยิ่งใหญ่ของพระอานันทะยังได้ถูกสรรเสริญโดยลูกศิษย์ซึ่งมีชื่อเสียงคือ พระเทเวหะ (Deveha) ที่ปรากฏอยู่ในงานเขียน ๒ เล่มคือ รสวาหินี และคัมภีร์สมันตภูฏาวันณนา ลูกศิษย์อีกคนของพระอานันทะ ซึ่งเขียนคัมภีร์สารัตถสมุจยยะ อรรถกถาของจตุภาณวารปาลิ ได้กล่าวคำขึ้นต้นถึงอาจารย์ของตนในลักษณะเดียวกัน พระพุทธปियะซึ่งถูกอ้างถึงในคัมภีร์ปทสาธนะ นักเขียนซึ่งอยู่ในยุคเดียวกันกับท่านคือพระเวทหะ จะต้องอยู่ในช่วงสมัยโปโลนนะระวะด้วย นักปราชญ์ให้ข้อสังเกตว่า พระพุทธปियะอยู่ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ มีอายุไล่เรียงกับพระอานันทะซึ่งเป็นลูกศิษย์ของเมธังกรแห่งอุทมพรคิริ ผู้ซึ่งจัดการกิจการปฏิรูปพระศาสนาในช่วงระหว่างการปกครองของพระเจ้าปารกรรมพาหุที่ ๒ (ค.ศ. ๑๒๓๖-๑๒๗๐) ซึ่งเป็นอาจารย์ของท่าน^{๒๑}

ในขณะที่พระอานันทะรูปนี้ซึ่งเป็นผู้แต่งคัมภีร์ปทสาธนสันเน ซึ่งพระพุทธปियะได้วิพากษ์วิจารณ์ จึงไม่สามารถจะยอมรับท่านว่าเป็นอาจารย์ของพระพุทธปियะได้ หลักฐานทั้งหมดนี้บ่งว่าครูของอาจารย์พุทธปियะซึ่งคือผู้แต่งคัมภีร์อุปาสกขณาลังการมีอายุอยู่ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒

พระพุทธปियะและพระกัสสปะผู้แต่งคัมภีร์โมหิเวทนีและคัมภีร์วิมตีมิโนทนีมักได้รับฉายาว่า โจฬิยะ ซึ่งระบุถึงตัวตนของประเทศเช่นเดียวกันกับศรีลังกา เช่นเดียวกับจุดประสงค์ดังกล่าวผู้แต่งคัมภีร์อุปาสกขณาลังการถูกระบุโดยฉายาว่าสิงหลาจารย์ยะ ในระหว่างที่ท่านพำนักอยู่ในประเทศอินเดียเมื่อแต่งคัมภีร์เล่มนี้

ตามมติความคิดเห็นในกลุ่มนักปราชญ์ชาวศรีลังกาถือว่า คัมภีร์อุปาสกขณาลังการประพันธ์โดยพระอานันทะผู้ซึ่งพำนักอยู่ในมหาวิหารในเมืองโกตมาเล ในศตวรรษที่ ๑๓ พระภิกษุชาวสิงหลชื่อ ไซตริตนะ ซึ่งได้เขียนบทบรรณาธิการของคัมภีร์อุปาสกขณาลังการยะ ฉบับภาษาสิงหลในปี ค.ศ. ๑๙๓๐ ได้กล่าวถึงในบทนำในหนังสือบาสิเล่มนี้เป็นงานประพันธ์ของอาจารย์ชาวสิงหลชื่อว่า พระภิกษุอานันทะ ผู้ซึ่งได้พำนักอยู่ที่วิหารชื่อว่า เปรัมปัลลิ ใน เมืองโกตมาเล เท่าที่ทราบไม่ปรากฏข้อเท็จจริงทางด้านประวัติศาสตร์หรือภาพใด ๆ ซึ่งสามารถถือว่าเป็นข้อตกลงกับมติข้างต้น

^{๑๙} Rupasiddhi, ed. By Pannasekhara Mahanayakathera, (Colombo, 1933), หน้า ๓๐๓.

^{๒๐} Pajjamadhu, ed. By E.R. Gunaratne, (JPTS, 1887), p.16.

^{๒๑} G.P.Malalasekera, The Pali Literature of Ceylon, (Colombo: M.D. Gunasena & Co., Ltd., 1928), p.221.

เหตุการณ์ของคัมภีร์ชั้นอสังการกล่าวไว้ว่า พระเจ้าโจทคังคะ กษัตริย์ผู้ปกครองอาณาจักรปาณฑยัน เป็นคนเผ่า วัณณิ ได้ทรงสร้างวิหาร ๓ แห่งด้วยความขอร้องของพระภิกษุชื่อว่าโลกุตตมะ และที่นั่นผู้เขียนได้ประพันธ์งานเขียนนี้ในขณะที่พำนักอยู่ในปราสาท ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเปรัมปल्ली หรือ ภณิ ซึ่งเป็นหนึ่งในสถานที่ทั้งสามนั้น

จากคำอธิบายเบื้องต้นในบทนำไม่ได้ระบุถึงวิหารในโกตมาเล ใด ๆ ความจริงแล้วโกตมาเลตั้งอยู่ในภาคกลางของประเทศศรีลังกาและจากประวัติตามที่บันทึกไว้ก็ไม่มีวิหารที่ได้ชื่อเช่นนั้นอยู่ในอาณาเขตแคว้นนั้น คำว่า เปรัมปल्ली ไม่ใช่ทั้งภาษาบาลีหรือภาษาสิงหลแต่เป็นภาษาทมิฬซึ่งหมายถึงการสร้างวัดซึ่งใหญ่โต ซึ่งอาจจะยังถูกใช้เพื่อเป็นชื่อของสถานที่ซึ่งพระภิกษุในกลุ่มมหาวิทยาลัยอาศัยอยู่อีกด้วย

ยังมีการอ้างถึงจุฬามณีวรมหาวิหาร ราชราชา-เปรัมปल्ली และ ราเชนทรโสละเปรัมปल्ली ที่มีชื่อเสียงซึ่งเป็นอาณาจักรของพระมหากษัตริย์พรดิแคว้นโจฬะ ซึ่งมีนามว่า พระเจ้าราชราชาที่ ๑ (ค.ศ. ๘๘๕- ๑๐๑๔) ในสถานที่เล็ก ๆ ซึ่งถูกพระราชทาน โดย พระเจ้ากุโลตตุงคะที่ ๑ (ค.ศ. ๑๐๗๐- ๑๑๑๒) วิหารเหล่านี้ตั้งอยู่ที่เนคะปะตัม ในอินเดียตอนใต้^{๒๒}

ดร. เอส. ปรรณวิตนะ (Dr.S.Paranavitana) เชื่อมั่นว่าในช่วงที่ศตวรรษที่ ๑๑ พระพุทธศาสนายังคงมีผู้นับถืออยู่แถวบริเวณเนคะปะตัม ในอ่าวทะเลทางตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดียและเชื่อว่าผู้ที่นับถือในศาสนานี้ในประเทศอินเดียมีความสนใจในการก่อสร้างวิหารในสถานที่นั้นและร่วมบริจาคเพื่อทะนุบำรุงรักษา ดังนั้นเป็นไปได้ว่าผู้แต่งคัมภีร์ได้ประพันธ์งานนี้ขึ้นในขณะที่ท่านอาศัยอยู่ในวิหารชื่อว่า เปรัมปल्ली สถานที่ซึ่งพระเถระชาวสิงหลผู้ซึ่งเดินทางไปอินเดีย เมื่อชาวทมิฬได้อพยพเข้ามาในประเทศและอยู่อาศัยที่นั่น พระพุทธปียะดังที่ได้กล่าวถึงข้างบนเป็นลูกศิษย์ของพระอานันทะ ซึ่งได้อาศัยอยู่ในวิหารทั้งสองคือพาลาทิตยะและจุฬามณีวรมะในอินเดีย ดังนั้นผู้แต่งคัมภีร์อุปาสกขณาลังการะซึ่งอาศัยอยู่ที่เปรัมปल्लीอาจจะพระอานันทะรูปนี้ซึ่งเป็นอาจารย์ของพระพุทธปียะซึ่งเป็นครูอยู่ที่เปรัมปल्लीวิหาร ในขณะที่ลูกศิษย์ของท่านอาศัยอยู่ที่พารานิตยะและจุฬามณีวรมะ ดังนั้นอาจจะเป็นไปได้ว่ามีวิหาร ๓ แห่งซึ่งระบุไว้ในเอกสารทางศาสนา คือ เปรัมปल्ली พาลาทิตยะ และ จุฬามณีวรมะ

พระเจ้าโจทคังคะ (Cōḍaṅga) ผู้ซึ่งได้กล่าวว่าได้สร้างวิหารทั้งสามนั้นเป็นการยากที่จะระบุถึงได้ข้อเท็จจริงก็คือว่าพระเจ้าโจทคังคะ ก็คือคัมภีร์วัณณุสสัมมัตตะ ระบุว่าบางทีพระองค์อาจจะเป็นผู้ปกครองหรือผู้ตรวจการอาณาจักรปาณฑยัน คำว่า วัณณุ มักจะถูกใช้ในภาษาทมิฬว่า “วันนิยม” (สันสกฤต: वन्य) ซึ่งหมายถึงผู้ซึ่งมาจากวรมะ วันนิ หรือเจ้าชายผู้เป็นขุนนางหรือผู้ตรวจการ ทั้งนี้ได้รับมาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตว่า “วน” ซึ่งแปลว่าป่า และหมายถึงเจ้านายผู้ปกครองเขตแดนซึ่งควบคุมถึงป่าที่อาจจะเรียกว่าวันนิก็ได้

คำว่า วันนิ หมายถึง ชนเผ่า ซึ่งเป็นที่รู้จักดีของศรีลังกา พระราชาของกลุ่มวันนิมีความสำคัญมากในประวัติศาสตร์ของศรีลังกา วินด์แฮม เกเกอร์ (Wilhelm Geiger) กล่าวว่าชาวเผ่าวันนิ ซึ่งระบุไว้ครั้งแรกในระหว่างการปกครองของพระเจ้าวิชัยพาหุที่ ๓ (ค.ศ. ๑๒๓๓-๑๒๓๖) คำว่า “วันนิ” ไม่ได้เกิดขึ้นในคัมภีร์มหาวงศ์หรือในส่วนแรกของจุฬาวังสะ ชาววันนิประมาณ ๒๓๐๐ คนมี

^{๒๒} K.V.Subrahmanya Ariyar (ed.), *Epigraphia Indica*, Vol. XXII, (New Delhi: Archaeological Survey of India Government of India, 1987), pp.213-266.

ชีวิตอยู่ ณปัจจุบันและพวกเขาก็ระบุว่าอยู่อาณาเขตทางตอนเหนือของจังหวัดทางภาคกลางตอนเหนือ ต้นกำเนิดเดิมของกลุ่มวันนีเหล่านี้ยังไม่ทราบแน่ชัดในทางประวัติศาสตร์ แต่เป็นข้อเท็จจริงว่าคำว่า “วันนี” ที่แรกนั้นหมายถึงผู้เดินทางมาจากอาณาจักรชาวสิงหลคือพระเจ้าวิชัยพาหุที่ ๓ แต่ก็มิใช่หลักฐานเพียงเล็กน้อยที่จะแสดงให้เห็นว่าวันนีนั้นมีต้นกำเนิดอยู่ในประเทศอินเดีย จอห์น วิลสัน (John Wilson) ได้เขียนถึงชนชั้นของอินเดีย ซึ่งกล่าวถึงการแบ่งชนชั้นต่าง ๆ ของวรรณะพราหมณ์ชาวแคชเมียร์ มีทั้งหมด ๒๒๑ วรรณะ กลุ่ม วันยะ อยู่ในกลุ่มที่ ๕๘ เขากล่าวต่อไปว่ากลุ่มวันยะเหล่านี้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับต้นตระกูลของครอบครัวที่แตกต่างกันของชาวมราฐะและพราหมณ์อื่น ๆ ในอินเดียตอนใต้^{๒๓} ในระหว่างสมัยของพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งพระนามว่า เสนะ มีเหตุการณ์สำคัญได้เกิดขึ้นในเขตนุรกลาวิยะ ซึ่งมีชาววันนียัน เชื้อสายทมิฬได้เดินทางเข้ามาและได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตปกครองนี้ บางทีชาววันนียันเหล่านี้คือส่วนหนึ่งของกองทัพปาณฑยันของพระเจ้าศรีวิมลละ (ค.ศ. ๘๑๕-๘๖๒) ผู้ได้อพยพเข้าสู่ประเทศศรีลังการะหว่างรัชสมัยของพระเจ้าเสนะที่ ๑ (ค.ศ. ๘๓๓-๘๕๓) และเข้าไปอาศัยอยู่ในเมืองหลวงคือเมืองอนูราชปุระ

เป็นที่ทราบอย่างชัดเจนว่าบางส่วนของอินเดียตอนใต้พระพุทธศาสนายังคงมีการเคารพนับถือและมีคนสนับสนุนในการก่อสร้างในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ เมื่อคำนึงถึงคนที่จริงเท่านี้มันอาจจะเชื่อได้ว่าพระราชซึ่งได้ถูกระบุไว้โดยผู้แต่งคัมภีร์ในฐานะผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาอาจจะเป็นอนันตวรมันตะ โจทคังคา (Anantavarman Codaganga) ผู้เป็นราชบุตรของพระเจ้าราชราชาที่ ๑ ซึ่งอยู่ในราชวงศ์คังคะของแคว้นกลิงคะ ตามทัศนะของ ดร.แอล. ดี. บาร์เนตต์ (Dr.L.D. Barnett) พระเจ้าแผ่นดินผู้ซึ่งระบุถึงคือ พระอนันตวรมันตะ โจทคังคะ ผู้ซึ่งปกครองอยู่ในปี ค.ศ. ๑๐๗๘ ในสมัยนั้นอาณาจักรโจฬะได้แผ่ขยายไปกว้างใหญ่ไพศาลและขยายตัวไปถึงพระเจ้าปณทุภุมณฑล (Pandubhūmandale) ซึ่งผู้เขียนคัมภีร์ได้กล่าวอ้างถึงคำว่า ปณทุภุมณฑล บ่อยครั้งอย่างไรก็ตามไม่จำเป็นที่จะหมายถึงว่า ในสมัยนั้นพระเจ้าโจทคังคะ ได้จัดให้มีการเรียกประชุมว่าการในเมืองหลวงปาณฑยะอย่างสม่ำเสมอ

จากหลักฐานขั้นต้นที่กล่าวมานั้นเราอาจสรุปได้ว่า พระภิกษุอาณันทะ ซึ่งเป็นผู้ประพันธ์คัมภีร์อุปาสกขณาลังการเป็นพระเถระแห่ง อุทัมพรคีรี มีการเชื่อมโยงกับพระภิกษุฝ่ายอรัญญิกและได้เริ่มงานทางพระพุทธศาสนาในต่างประเทศระหว่างช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ และท่านก็ได้ประพันธ์งานขึ้นมาระหว่างรัชสมัยของพระเจ้าปารากรมพาหุที่ ๑ (Parākramabāhu I) หลังจากการประพันธ์คัมภีร์สารัตถทีปนี ของพระสารีบุตรและคัมภีร์อิธัมมัตถวิลาสินีแบบอิทธิธรรมณัฐนิภาวิณีของพระสุมังคละ

๒.๑.๖ โครงสร้างเนื้อหาคัมภีร์อุปาสกขณาลังการ

โครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์อุปาสกขณาลังการ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน ส่วนนิทานคาถาว่าด้วยการแต่งคัมภีร์ ส่วนเนื้อหา ว่าด้วยเนื้อหาในคัมภีร์อุปาสกขณาลังการจัดเป็น ๙ นิเทศ และส่วนนิคมคาถาว่าด้วยคำลงท้าย ผู้วิจัยจะได้นำเสนอดังต่อไปนี้

^{๒๓} John Wilson, D.D., F.R.C.S., *Indian Castes*, Part II, (Edinburgh and London, 1877), pp.146-148.

ก. ส่วนนิทานคาถา

นิทานคาถา ว่าด้วยการแต่งคัมภีร์ หมายถึง คาถาพรรณนาการเริ่มต้นในการแต่งคัมภีร์ เป็นธรรมเนียมในการแต่งคัมภีร์ พระอานนท์ แห่งเกาะศรีลังกาจึงแต่งคาถาความด้วยการเริ่มต้นของ คัมภีร์ หรือที่เรียกว่า การไหว้ครูนั่นเอง เป็นการน้อมน้อมพระรัตนตรัยและครูอาจารย์ทั้งหลายที่ ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้ ผู้วิจัยจะได้สรุปนำเสนอพอสังเขปดังต่อไปนี้

ข้าพเจ้าครั้นนอบน้อมพระสุคตผู้มีวรรณะสะอาดบริสุทธิ์ และพระ ธรรมอันประเสริฐที่พระองค์ทรงพรรณนาไว้ดีแล้วจักกระทำให้ซึ่งอุปาสกข นาลังการ อันปราศจากจุดหรือความต่างพร้อยเช่นนั้น ๑

ชนเหล่าใดนับถือพระรัตนตรัย ยกย่องความเป็นอุปาสกชนเหล่านั้น ผู้ประดับตกแต่งอยู่ มีวรรณะคือสรวงเป็นต้นท่านเรียกว่า อุปาสกาลัง ภาระ ๑

อนึ่ง คัมภีร์นี้เหล่าวิญญูชนรู้กันว่า อุปาสกาลังภาระโดยอรรถหรือ โดยเนื้อหาสาระที่ดีแห่งศัพท เพราะแสดงถึงคุณเหล่านั้นที่เป็น เครื่องประดับชน ๑

เพราะเหตุที่กล่าวด้วยเรื่องนิทานเป็นต้น ชื่อว่าปฏิบัติสังคหะ เพราะเป็นคำสอน(การยกตัวอย่าง) (และ) เพราะเป็นความสับสนปนเป แห่งนัยเป็นของในอดีตแต่เก่าก่อน จะไปเบียดเบียนอะไรๆ ที่เป็นคำสั่ง สอนของพระชินเจ้าก็หาไม่ ๑

บัดนี้ท่านถือเอาแนวทางปฏิบัติที่คล้อยตามแก่นสารแล้วกล่าว แนวทางปฏิบัตินั้นว่า สุดตันตรตะ บ้างก็มี ด้วยว่า เหล่าผู้ที่ฉลาดเฉียบ แหล่มจะพากันผลิตเครื่องประดับที่แสนประเสริฐ ด้วยแก้วมณีทั้งหลายที่ กำเนิดมาจากแหล่งมากมาย ๑

เหล่าสาธุชนผู้มีปัญญา มีทรัพย์คือศรัทธา มีจิตเลื่อมใสจะไม่ทำให้ ความปรารถนาไร้ประโยชน์ และพากันชำระมลทินคือกิเลสความฟุ้งซ่าน โดยชอบแล้วช่วยกันรักษาพระสูตรนั้นไว้เพื่อเรา ๑^{๒๔}

จะเห็นได้ว่า นิทานคาถา ด้วยการแต่งคัมภีร์ในคัมภีร์อุปาสกขาลังการ พระอานนท์แห่ง เกาะศรีลังกา ชาวสีหลผู้แต่งคัมภีร์ได้แต่งคาถาเริ่มต้นเพื่อเป็นการไหว้ครู และเพื่อเป็นการนอบน้อม พระรัตนตรัยแล้วจึงค่อยแต่งเนื้อหาและสาระสำคัญในการแต่งอธิบายคัมภีร์อุปาสกขาลังการ

ข. หมวดว่าด้วยนิเทศ

การจัดเป็นหมวดว่าด้วยนิเทศ คัมภีร์อุปาสกขาลังการผู้วิจัยใช้ต้นฉบับหอสมุด แห่งชาติภาษาบาลีอักษรขอมเป็นต้นฉบับในการปริวรรต คัมภีร์อุปาสกขาลังการท่านรจนาเป็นร้อย กรองผสมร้อยแก้ว ซึ่งมีความสำคัญเกี่ยวข้องกับเครื่องประดับตกแต่งอุปาสก แบ่งอธิบายเป็น ๙ นิเทศ คือ

^{๒๔} อุปาสกขาลังการ (ไทย) ๑๘๔-๑๘๕.

(๑) สรณินิเทศ อธิบายเรื่องสภาวะที่พึง

ตัวอย่างเช่น

“สพพานุสสติ ปุณฺณญจ ปสฺสา สรณตตยํ
ยนฺติ ทิฏฺฐิชชุกมมสมฺมํ สงคหํ นตฺถิ สํสโยติ.”

ตํ ปนฺเต โลเกยฺยสรณาคมนํ ภควโต อุตฺตานํ ปริจฺจขามิ, ธมฺมสฺส สงฺฆสฺส อุตฺตานํ
ปริจฺจขามิ ปริจฺจตฺโต เยว เม อุตฺตา ปริจฺจตฺตํ เยว เม ชีวิตํ ชีวิตปริยฺยนฺตํ พุทฺธํ สรณํ
คจฺฉามิ พุทฺธํ เม สรณํ ตานํ เถนํ ปฺรายนนฺติ เอวํ อุตฺตสนฺนิยฺยาตเนนฺวา สตถารณฺจ
วตาทํ ปสฺสเยยฺยํ, ภควนฺตเมว ปสฺสเยยฺยํ สุกตณฺจ วตาทํ ปสฺสเยยฺยํ ภควนฺตเมว ปสฺสเยยฺยํ
สมฺมาสมพุทฺธณฺจ วตาทํ ปสฺสเยยฺยํ ภควนฺตเมว ปสฺสเยยฺยนฺติ อิมินา วจนกมฺเมน
มหากสฺสพตฺเถราทึนํ วีย สิสฺสภาวูปคมเนน วา :-

“โส อหํ วิจฺริสฺสามิ คามา คามํ ปุราปุริ
นมนฺสฺมาโน สมพุทฺธํ ธมฺมสฺส จ สุธมฺมตฺน”ติ.^{๒๕}

แปลว่า

บรรดาผู้กล่าวสอนในหมู่มนุษย์ ผู้ใดเป็นผู้ประเสริฐสุด เป็นพระ
ศาสดาผู้มี จำแนกพระธรรม สำเร็จกิจที่จะต้องทำแล้ว ถึงฝั่งพระนิพพาน
พร้อมด้วยพลและวีริยะ เธอจงถึงผู้นั้นผู้เป็นพระสุคตเพื่อเป็นที่พึ่งที่
ระลึกเกิด ฯ^{๒๖}

พึงทราบอรรถแห่งพยัญชนะ หรืออรรถตามที่แท้จริง แห่ง พุทธ ศัพท์ ด้วยอาการ
อย่างนี้ ฯ ในคำว่า ธมฺมํ นี้ พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้ ชื่อว่าธรรม เพราะอํารงรักษาทำผู้ที่บรรลุมรรค
ทำให้แจ้งนิโรธ ปฏิบัติตามคำพรา้สอน ไม่ให้ตกไปในอบายทุกข์ อนึ่ง ธรรมนั้นโดยความหมาย มี ๑๐
ประการ ด้วยอํานาจอริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ นิพพาน ๑ และปริยัติธรรม ๑ สมดังที่พระผู้มีพระ
ภาคตรัสไว้ในฉัตตมาณวภิธานนั้นแล้ว

เธอจงถึงพระธรรมอันเป็นเหตุสํารอการละ มีสภาวะไม่หวั่นไหว ไร้
ความเศร้าโศก เป็นสภาวะธรรมที่ปราศจากปัจจัยปรุงแต่ง ปราศจากสิ่ง
แปดเปื้อน น่าปรารถนา ละเอียดอ่อน ซึ่งพระตถาคตทรงจำแนกไว้แจ่ม
แจ้งแล้วนี้เพื่อเป็นที่พึ่งที่ระลึกเกิด ฯ^{๒๗}

๒) สีนินิเทศ อธิบายเรื่องศีล

ตัวอย่างเช่น

“เย คหฺภูชา ปญฺณกรา สีลวนฺโต อุปาสกา,

^{๒๕} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๘๔๖/๓๑๖, อุปาสกชนาลงการ. (บาลี) ๖๘.

^{๒๖} พ.ว. (ไทย) ๒๖/๘๗/๘๘๖.

^{๒๗} พ.ว. (ไทย) ๒๖/๘๗/๘๘๗.

ชมเมน ทาร์ โปเสนติ เต นมสสามิ มาตลี”ติ.^{๒๘}

เอตถ สีลวนโตติ ปทํ อุทฺธริตฺวา อุปาสกตฺเต ปติฏฺฐาย ปณฺจหิปี ทสฺหิปี สีเลน
สมนฺนาคโตติ อตฺถวณฺณนา กตา, น อฏฺฐหิปีติ, อถาปี “อุปาสโก สีลวา กลฺยาณธมฺโม
ปรีโสภโน”ติ อาทิกาย ปริวารปาลิยา วา อตถํ วิจาเรนฺเตน อฏฺฐกถาจริเยน อุปาสโก
สีลวาติ ปทํ อุทฺธริตฺวา ปณฺจวา ทสฺวา สีลานิ โกปยมาโนติ อตฺถํ ปกาสิโต, เอวํ ตสฺมา
วุตฺตนเยน อุโปสถสีลํ สมาทาทพฺพํ.

แปลว่า

คฤหัสถ์เหล่าใด เป็นผู้ทำบุญ มีศีล เป็นอุบาสก เลี้ยงดูภรรยาโดยธรรม
มาตลี เรานอบน้อมคฤหัสถ์และนักบวชเหล่านั้น^{๒๙}

ท่านยกบทว่า สีลวนโต ในคถานี้ขึ้นมาแล้วทำการพรรณานี้เพื่อความว่า ดำรงอยู่ในความ
เป็นอุบาสก ประกอบด้วยศีล ๕ บ้าง ศีล ๑๐ บ้าง หาใช่ประกอบด้วยศีล ๘ ไม่ พระอรรถกถาจารย์ผู้
เมื่อจะพิจารณาเพื่อความแห่งบาลีที่เป็นบริวารเป็นต้นว่า เป็นอุบาสก มีศีล มีกัลยาณธรรม งามใน
บริษัท หรือยกบทว่า เป็นอุบาสก มีศีล แล้วประกาศเพื่อความว่า เห็นศีล ๕ แล้ว จึงทำให้ศีลทั้งหลาย
ให้กำเริบ เพราะฉะนั้น พึงสมาทานอุโปสถศีลโดยนัยที่ท่านกล่าวไว้ด้วยอาการอย่างนี้ ฯ^{๓๐}

๓) รุตฺตงคฺนิทฺเทส อธิบายถึงเรื่องรุตฺตงคฺ

ตัวอย่างเช่น

อิทานิ “ปติรุปรุตฺตงคฺสมาทาเนน ตํ ปรีโสธเตว”ติ เอตถ กิเลसानํ จุนฺนโต รุตฺตงคฺานีติ
ลทฺธนามานิ ยานิ เตรส ภควตา อนุโลมปฏิปทึเยว อาราเธตุกามานํ สาสนิกานํ กุลปุตฺตานํ
อนุญฺญาตานิ, เสยฺยถิทํ ปัสสูกิถํ เตจฺจวิถํ ปิณฺฑปาตีกํ สปทานจาริกํ เอกาสนิกํ
ปตฺตปิณฺฑิกํ ขพฺพจฺฉาภตฺตีกํ อารณฺยงคํ รุกฺขมุถิกํ อพฺโปกาสิกํ โสสานิกํ
ยถาสณฺตีกํ เนสฺซชฺชิกนฺติ. เตสฺสุ ยานิ คหฺภูจฺฉานํ อนุรูปานิ ตานิ วิสฺสุ อุทฺธริตฺวา เตสํ
สมาทานาทีเกเทหิ สทฺธิ วิณฺจยภฺกตา วตฺตพฺพา. เตสฺสุ จ อุทฺธริยาเนสฺสุ ปพฺพชิตาทีสุปี
เตสํ กานิ อนุรูปานีติ สนฺเทโท ชาเยยฺย ตสฺมา เตสมปิ ตานิ อุทฺธริตฺวา วกฺขาม,
เอตฺถหิ เตรสปี ภิกฺขุณฺ อนุรูปานิ เอเกนาปี ยถาปฺปจฺยํ สกึ กเมน วา สพฺพรุตฺตงคฺานํ
ปริภุชิตพฺพตฺตา สเจหิ อพฺโปกาสเ อารณฺยงคฺสมปฺนํ สฺसानํ โหติ เอโกปี ภิกฺขุ
เอกปฺปหาเรณ สพฺพรุตฺตงคฺานิ ปริภุชิตฺ สกโกตฺติ. ภิกฺขุณฺ ปน อรณฺยงคํ คโณทฺยสนฺสิกฺขาปเทณ
ขพฺพจฺฉาภตฺตีกํ อนตฺริตฺตโกชนสิกฺขาปเทณ ปฏิภฺชิตํ. อพฺโปกาสิก รุกฺขมุถิก โสสานิกคฺานิ

^{๒๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๙๓๐/๓๔๔.

^{๒๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๖๔/๓๘๕

^{๓๐} อุปาสกขนาลงการ. (ไทย) ๑๙๒.

ตาส์ พุทฺธิหารานิ พุทฺธิกาย วินา วาสส ปฏิกฺเขปา. สมานจฺจนทาย จ พุทฺธิกาย พุทฺธมตฺตา.
อิติ ตาส์ ปญฺเจว จเปตฺวา อฏฺเฐจฺจานุรูปานิ.^{๓๑}

แปลว่า

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคได้ทรงอนุญาตธุดงค์ ๑๓ ข้อที่ได้ชื่อว่า ธุดงค์ เพราะกำจัดกิเลสทั้งหลาย ในคำว่า ชำระกิเลสนั้นได้ด้วยการสมาทานธุดงค์ที่เหมาะสมไว้สำหรับกุลบุตรทั้งหลาย ผู้สละโลกามิสได้แล้ว ไม่เฝ้าเฝ้าทั้งในร่างกายและชีวิต มุ่งแต่จะให้อนุโลมปฏิบัติเพ่านั้นสำเร็จ คือ ๑. ปิงสุกฺกิงคະ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการทรงไว้ซึ่งผ้าบังสุกุลเป็นปกติ) ๒. เตจฺจวิรฺกิงคະ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการทรงไว้ซึ่งไตรจีวรเป็นปกติ) ๓. ปิณฺทปาทิรฺกิงคະ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการเที่ยวไปบิณฑบาตเป็นวัตร) ๔. สปะทานจาริรฺกิงคະ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการเที่ยวไปตามลำดับเรือนเป็นปกติ) ๕. เอกาสนิรฺกิงคະ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นปกติ) ๖. ปัตตปิณฺทิจิรฺกิงคະ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการถือเอาก้อนข้าวในบาตรเป็นปกติ) ๗. ขลุปัจฉาภัตติรฺกิงคະ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการฉันปัจฉาภัตรเป็นปกติ) ๘. อารัณฺณิรฺกิงคະ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ในป่าเป็นปกติ) ๙. รุกขมูลิรฺกิงคະ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ที่โคนไม้เป็นปกติ) ๑๐. อัปฺภกาสิรฺกิงคະ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ในที่กลางแจ้งเป็นปกติ) ๑๑. โสสานิรฺกิงคະ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ในป่าช้าเป็นปกติ) ๑๒. ยถาสันถิติรฺกิงคະ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ในเสนาสนะตามที่จัดปูลาดไว้เป็นปกติ) ๑๓. เนสฺสชฺชิรฺกิงคະ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ด้วยการนั่งเป็นปกติ) ในบรรดาธุดงค์ ๑๓ ข้อนั้น ธุดงค์เหล่าใดเหมาะสมแก่กุลบุตร พึงยกธุดงค์เหล่านั้นไว้ต่างหากแล้ว กล่าววินิจจยกถาพร้อมกับการแยกการสมาทานเป็นต้นซึ่งธุดงค์เหล่านั้น อนึ่งเมื่อธุดงค์เหล่านั้นถูกยกไว้ จะพึงเกิดความสงสัยว่า ธุดงค์แบบไหนเหมาะสมแก่กุลบุตรเหล่านั้นแม้ในการบรรพชาเป็นต้น เพราะฉะนั้น พวกเราจักยกธุดงค์เหล่านั้นขึ้นมากล่าวแก่กุลบุตรเหล่านั้น ด้วยว่าธุดงค์แม้ทั้ง ๑๓ ข้อในที่นี้เหมาะสมแก่ภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้ามีสุสานที่ถึงพร้อมด้วยอารัณฺณิรฺกิงคະอยู่กลางแจ้ง ภิกษุแม้รูปเดียวสามารถที่จะบริโภครุธุดงค์ทั้งหมดได้พร้อมกัน เพราะธุดงค์ทั้งหมดภิกษุแม้รูปเดียวจะต้องบริโภคตามปัจจัยหรือตามลำดับคราวเดียว ส่วนภิกษุณี อารัณฺณิรฺกิงคະและขลุปัจฉาภัตติรฺกิงคະทั้ง ๒ ข้อ ทรงห้ามไว้ด้วยสิกขาบทเดียว องค์ ๓ คือ อัปฺภกาสิรฺกิงคະ รุกขมูลิรฺกิงคະ โสสานิรฺกิงคະ นี้ ภิกษุณีรักษายาก เพราะการอยู่เว้นสหายย่อมไม่ควรแก่ภิกษุณี ก็แลในที่เช่นนั้น หลิงสหายที่มีฉันทะเสมอกันหาได้ยาก หากหาได้เล่า ก็ไม่พ้นจากความอยู่คลุกคลีกัน เมื่อเป็นเช่นนั้น ภิกษุณีพึงเสพรุธุดงค์เพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์อันนั้นก็ไม่พึงสำเร็จแก่เธอเลย พึงทราบไว้ เพราะความที่ไม่พึงอาจบริโภคอย่างนี้ ธุดงค์สำหรับภิกษุณีทั้งหลายจึงลดไปเสีย ๕ คงเหลือ ๘ เท่านั้น ฯ^{๓๒}

๔) อาชีวนิทเทส อธิบายเรื่องอาชีพ

ตัวอย่างเช่น

อิทานิ “ปญฺจวณฺนิชฺชา ปหายา”ติ อาทิมฺหิ ปน “ปญฺจิมานิ ภิกฺขเว วณฺนิชฺชานิ
อุปาสเคน อกรณฺเณยานิ กตฺมานิ ปญฺจสทฺถวณฺนิชฺชา สทฺตวณฺนิชฺชา มํสวณฺนิชฺชา มชฺชวณฺนิชฺชา

^{๓๑} อุปาสกขณาลงการ. (บาลี) ๑๒๕.

^{๓๒} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๒๕๕-๒๕๖.

๓๖ **อุปาสกชนาลงการ. (บาลี) ๑๔๓-๑๔๔.**

การชวนขวาย ๖. การแผ่ส่วนบุญ ๗. การอนุโมทนา ๘. การฟังธรรม ๙. การแสดงธรรม ๑๐. การทำความเห็นให้ตรง ชื่อว่าบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ ในคำว่า ผู้บำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ ๗ ด้วยว่า บุญกิริยาวัตถุเหล่านั้น ชื่อว่าบุญ เพราะให้เกิดผลบุญ และเพราะเต็มเต็มสันดานของตน ชื่อว่ากิริยา เพราะเป็นสิ่งที่ควรทำ และชื่อว่าเป็นวัตถุ (ที่ตั้ง) เพราะวัตถุแห่งอันสงฆ์เหล่านั้น ฉะนั้น จึงชื่อว่าบุญกิริยาวัตถุ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการนั้นด้วย ชื่อว่าเป็นบุญกิริยาวัตถุด้วย เพราะมี ๑๐ ประการโดยการนับ ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ ๗ ในบรรดาบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการเหล่านั้น ที่ชื่อว่าทาน เพราะรูปวิเคราะหว่า เป็นเหตุให้บุคคลให้ทาน ได้แก่ เจตนาในการบริจาคไทยธรรม ๗ ในบุญกิริยาวัตถุแม้ที่เหลือ ก็อย่างนี้ ๗ ในบรรดาบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการนี้ ที่ชื่อว่าไทยธรรม ได้แก่

ทานวัตถุ ๑๐ ประการนี้ คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม
เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และประทีป^{๓๗}

๖) อนุตรายกรรมนิทเทส อธิบายเรื่องธรรมก่อนันตราย

ตัวอย่าง

อิทานิ “อนุตรายกรรมเม ปหายา”ติ เอตถ อริยานิ อูปวาทวจนญเญว มาตุฆาตกาทโยจาติ อิเม สคคาปวคคสส พาธกตตา อนุตรายกรรมมา นาม. เย ปน อนุตรายกรรมเม อสาธุนสสคคาทอิ กโรนติ เต อริยุปวาทกา เญว อานนตริยกมมการกาติ จ วุจจนติ. ยถาห พุทฺธปจเจกพุทฺธสาวกานิ อริยานิ อนตมโส คิหิ โสตาปนนานมปิ อนตถกามา หุตฺวา อนติมวตฺถนา วา คุณปริธัสเนน วา อูปวาทกา อุกโกสกา ครหกา อริยุปวาทกา นามาติ.^{๓๘}

แปลว่า

บัดนี้ ในคำว่า ละธรรมก่อนันตราย (อนุตรายกรรมเม ปหาย) นี้ ธรรมเหล่านี้คือ การว่าร้ายพระอริยเจ้าและการฆ่ามารดาเป็นต้น ชื่อว่าธรรมก่อนันตราย เพราะห้ามสวรรค์และห้ามมรรค ๗ ก็บุคคลเหล่าใดกระทำความก่อนันตรายด้วยการคลุกคลีกับคนไม่ดีเป็นต้น บุคคลเหล่านั้นท่านเรียกว่าคนว่าร้ายพระอริยเจ้าและคนทำอนันตริยกรรม ๗ สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ผู้ว่าร้าย ผู้ด่า ผู้ติเตียนพระอริยเจ้า คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกของพระพุทธเจ้า โดยที่สุดแม้คฤหัสถ์ผู้เป็นโสดาบัน ด้วยอันติมวัตถุหรือด้วยการกำจัดคุณ ชื่อว่าผู้ว่าร้ายพระอริยเจ้า ๗^{๓๙}

๗) กุศลธมมนิทเทส อธิบายเรื่องกุศลธรรม

ตัวอย่างเช่น

อิทานิ “โลกียโลกุตตรา สมปตติโย สาธตพพา”ติ เอตถ โลกียสมปตติโย นามคหปติ มหาสารสมปตติ พราหมณมหาสาร สมปตติ ขตติยมหาสารสมปตติ ปเทสชชสมปตติ จกกวตติสมปตติ เทวราชสมปตติ อาทิวเสน เนกวิธา โหนติ. ตตถ ยสมิ เสฏฺฐิจฺจุเล จตฺตาฬิโกฏฺฐิณิ นิหิตฺวา ทิวเส ทิวเส ปญจมนนํ วย กโรติ ทสมมนํ อนโต ปวิสติ อัย

^{๓๗} อูปาสภนาลงการ. (ไทย) ๒๗๘.

^{๓๘} อูปาสภนาลงการ. (บาลี) ๑๕๙-๑๖๐.

^{๓๙} อูปาสภนาลงการ. (ไทย) ๒๙๓-๒๙๔.

คหบดีมหาสารสมปตติ นาม. ยสมี พราหมณกุล อสีติ โภกนิช นินทิตวา ทิวเส ทิวเส
ทสมมน วัย กโรติ วิสติ อมมน อนุโต ปวิสติ, อัย พราหมณมหาสารสมปตติ นาม.
ยสมี ราชกุล โภกนิช ฐน นินทิตวา ทิวเส ทิวเส วิสติ อมมน วัย กโรติ, จตตาสี
อมมน อนุโต ปวิสติ อัย ขตติยมหาสารสมปตติ นาม. อุปาสกรตนาทิกาว ปตโต ปน
อุปาสกโน เอตปิ สมปตติโย อธิคนตวา ตาหิ อตตาน อลงกโรติ ปเทสชชสมปตตินาม
ทวิโยชนติโยชนวิสติ ตีสติ จตตาสี ปณณาสญฺญิ สตตติ อสีติ นวุติ วิสติโยชนสเส จาเน
รชฺช กโรนทาน อนุกวัตพพอุฬารราชสมปตติ. ตมปิ อธิคนตวา อุปาสกโน ตาหิ อตตาน
อลงกโรติ.^{๔๐}

แปลว่า

บัดนี้ ในคำว่า พึงให้โลกียสมบัติและโลกุตตรสมบัติสำเร็จ (โลกียโลกุตตรา สมปตติโย
สาธตพพา) นี้ สมบัติหลายอย่าง เป็นต้นว่า คหบดีมหาศาลสมบัติ พราหมณ์มหาศาลสมบัติ กษัตริย์
มหาศาลสมบัติ ปเทสราชสมบัติ จักรพรรดิสมบัติ เทวราชสมบัติ ชื่อว่าโลกียสมบัติ ฯ ในบรรดา
สมบัติเหล่านั้น ทรัพย์สี่สิบโกฏิที่คหบดีเก็บไว้ในตระกูลเศรษฐีใด ใช้สอยห้าหม้อ เก็บไว้สิบหม้อทุกๆ
วัน ตระกูลเศรษฐีนี้ชื่อว่าคหบดีมหาศาลสมบัติ ฯ ทรัพย์แปดสิบโกฏิที่พราหมณ์เก็บไว้ในตระกูล
พราหมณ์ใด ใช้สอยเพียงสิบหม้อ เก็บไว้ยี่สิบหม้อทุกๆ วัน ตระกูลพราหมณ์นี้ชื่อว่าพราหมณ์มหาศาล
สมบัติ ฯ ทรัพย์หนึ่งร้อยโกฏิ เป็นอย่างต่ำที่กษัตริย์เก็บไว้ในราชสกุลใด ใช้สอยเพียงยี่สิบหม้อ เก็บไว้สี่
สิบหม้อทุกๆ วัน ราชสกุลนั้นชื่อว่ากษัตริย์มหาศาลสมบัติ ฯ ก็อุปาสกผู้ถึงความเป็นอุปาสกแก้วเป็น
ต้นได้รับสมบัติเหล่านี้ แล้วประดับตกแต่งตนเองด้วยสมบัติเหล่านั้น ชื่อว่าปเทสราชสมบัติ ได้แก่
ราชสมบัติอันยิ่งใหญ่ที่พระราชผู้ครองราชย์ในพื้นที่ประมาณ ๒ โยชน์ ๓ โยชน์ ๒๐ โยชน์ ๓๐ โยชน์
๔๐ โยชน์ ๕๐ โยชน์ ๗๐ โยชน์ ๘๐ โยชน์ ๙๐ โยชน์ และ ๑๒๐ โยชน์ จะพึงเสวย อุปาสกได้รับ
สมบัติเหล่านั้นแล้วจึงประดับตกแต่งตนเองด้วยสมบัติเหล่านั้น ฯ^{๔๑}

๘) โลกุตตรสมปตตินิเทศ อธิบายเรื่องโลกุตตรสมบัติ

ตัวอย่าง

อิทานิ โลกุตตรสมปตติโย สาธตพพาติ เอตถ โลกุตตรสมปตติโย นาม
อุปาทานกฺขนฺธสงฺขาตโลกโต อุตฺตรนฺติ อุตฺตินฺนาติ วา โลกุตฺตราติ เอวํ ลทฺธนามา สมปตติ,
สา ตวิธา โหติ สวากโฬสิ ปจฺเจกโฬสิ สมมาสมโฬสิติ. เอตถ สวากโฬสิ นาม สตถุ
ธมฺมเทสนาย สวณฺเณ ชาตตฺตา สวากาติ เอวํ ลทฺธนาเมหิ สวากาติ มคฺคปฏฺฐาปฏฺฐา
อธิคนตพฺโพ สจฺจาภิสฺสโย. ตถาหิ วิสุทฺธิมคฺเค วุตฺตนเยน โสตาปตฺติมคฺคํ ภาเวตฺวา
ทิกฺขวิจิจฺจณา ปหาณน ปหิณาปายคมฺโน สตตฺกขตฺตฺปรโม โสตาปนฺโน นาม. โส ปน
ตวิโร โหติ, เอกพิชี โกลโกล สตตฺกขตฺตฺปรโมติ. ตตถ เอกพิชี นาม เอกํ ภวํ สํสริตฺวา
อรหตฺตํ ปตฺโต, โกลํ โกลํ นาม ทเว วา ตึณิ วา สนฺธาวิตฺวา ทุกฺขสฺสนตฺกโร,
สตตฺกขตฺตฺปรโม นาม สตตฺมชาตฺติโต ปรี อุปาทนารหสฺส พนฺธสนฺดานสฺส อรหตฺตปตฺติยา

^{๔๐} อุปาสกขณาลงการ. (บาลี) ๑๖๓.

^{๔๑} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๒๙๖-๒๙๗.

นิโรธตา สดตมภเว พุกขสสนตโกโร, สดตภวา จ สดตภขตตุ มนุสสโลเก ปฏิสนธิคหณเสน
 ทฏฐพพา, เทวโลกพรหมโลเกสุ หิ ตโต อธิกตรมปี อุปปชชนติ เยว. ตสมา วิสาขา จ
 อนาถปิณฺธิโก เสฏฺฐิ จ สกโก เทวราชาจาติ อิเม ตโย ชนา ภวนิกนฺติยา พลวตฺรตฺตา
 ฉกามาจเรสุ อนุกกเมน อุปปชชิตฺวา ตตถ ตตถายูปฺมาณฺน มหนฺติ ทิพฺพสมฺปตฺติ
 สมฺปาตฺติ สุขญจ อนุกฺวิตฺวา ปฺรนิมิตฺเทวโลเก จตฺวา ฌานํ นิพฺพตฺเตตฺวา พรหมโลเกปิ
 อนุกกเมน อุปปชชนฺตา ตตถายูปฺมาณฺน อุทาร์ ปิติสฺสํ อนุกฺวิตฺวา สุภิกฺขหฺตเล จตฺวา
 มคฺคํ ภาเวตฺวา อนาคามิผลํ ปตฺวา ปณฺจสุทฺธาวาเสสุ อนุกกเมน อุปปชชนฺตา ตตถ
 ตตถปิ आयูปฺมาณฺน สมฺปาตฺติสุขมนุกฺวิตฺวา อกนิฏฺฐตฺเล จตฺวา อรหตฺตมคฺคํ สจฺฉิกฺตฺวา
 นิพฺพานปฺปรี วิสฺนฺติ. อปฺโร รากโธสโมหํ อนุตฺตกรํ สกทาคามิ มคฺคํ ภาเวตฺวา
 สกทาคามิ นาม โหติ, สกิทเว อิมํ โลกํ ปฏิสนฺธิวเสนาคจฺฉติ, ตตถ เอกจฺโจ กามภเว
 สกทาคามิผลํ สจฺฉิกโรติ, เอกจฺโจ รูปภเว, เอกจฺโจ อรูปภเวติ โสปี เอวํ ติวโร โหติ.^{๔๒}

แปลว่า

บัดนี้ ในคำว่า พึงให้โลกุตตรสมบัติสำเร็จ นี้ สมบัติที่ได้ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะข้ามไป หรือ
 พ้นไปจากโลกกล่าวคืออุปาทานขันธ สมบัตินั้นมี ๓ ประการ คือ ๑. สาวกโพธิ ๒. ปัจเจกโพธิ ๓.
 สัมมาสัมโพธิ ฯ การตรัสรู้ซึ่งจะทีเหล่านักผู้ที่ได้ชื่ออย่างนี้ว่าสาวก เพราะเกิดในที่สุดแห่งการพึง
 พระสัทธรรมของพระศาสดา พึงบรรลุโดยลำดับแห่งมรรค ชื่อว่าสาวกโพธิ ในบรรดาสมบัติ ๓
 ประการเหล่านี้ ฯ จริงดังนั้น พระโสดาบันผู้ละการไปอบายได้แล้ว เพราะเจริญโสดาปัตติมรรคโดยนัย
 ที่กล่าวไว้แล้วในปรกณวิเศษชื่อวิสุทธิมรรคแล้วละทิฐฐและวิจิกิจฉาได้ ชื่อว่าพระโสดาบันประเภทสั
 ตักขัตตปุรณะ ก็พระโสดาบันนั้นมี ๓ ประเภท คือ ๑. เอกพีชี ๒. โกลังโกละ ๓. สัตตักขัตตปุรณะ ฯ ก็
 พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า เอกพีชี มีพีชเดียว นี้ต่อไป บุคคลใดได้เป็นพระโสดาบันแล้ว ละเพียงอภิปา
 เดียวเท่านั้นแล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์ บุคคลนี้ ชื่อ เอกพีชี สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ก็
 แล เอกพีชีบุคคล เป็นโณน บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน ๓ หมดไปอย่างสิ้นเชิง จึงเป็นพระ
 โสดาบัน ซึ่งไม่มีความตกต่ำเป็นธรรมดา เทียงแท้ มุ่งหน้าแต่จะตรัสรู้ ท่องเที่ยวไปสู่ภพมนุษย์อีกครั้ง
 เดียวเท่านั้นแล้ว ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลนี้เรียกว่า เอกพีชี เป็นผู้ที่มีพีช (การเกิด) ครั้งเดียว ฯ
 ส่วนบุคคลใด ท่องเที่ยวไป ๒-๓ ภพแล้ว จึงจะทำที่สุดทุกข์ได้บุคคลนี้ ชื่อโกลังโกละ (ผู้ออกจาก
 ตระกูลไปสู่ตระกูล) สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ก็แล โกลังโกละบุคคล เป็นโณน บุคคลบาง
 คนในโลกนี้เพราะสังโยชน ๓ หมดไปอย่างสิ้นเชิง จึงเป็นพระโสดาบัน ซึ่งไม่มีความตกต่ำเป็นธรรมดา
 แน่นอนมุ่งหน้าแต่จะตรัสรู้ เขาเที่ยววิ่งไปอีกสองหรือสามตระกูลแล้ว จึงจะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคล
 นี้เรียกว่า โกลังโกละ ผู้จากตระกูลสู่ตระกูล ฯ ผู้ที่เกิดขึ้นอีกอย่างมากที่สุด ๗ ครั้ง ไม่ถือเอาภพที่ ๘ นี้
 ชื่อสัตตักขัตตปุรณะ (มีเจ็ดครั้งเป็นอย่างยิ่ง) สมดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ก็แล สัตตักขัตตปุรณะบุคคล
 เป็นโณน บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน ๓ สิ้นไปอย่างสิ้นเชิง จึงเป็นพระโสดาบันที่ไม่มีความ
 ตกต่ำเป็นธรรมดาเป็นผู้แน่นอน มุ่งหน้าแต่จะตรัสรู้ เขาท่องเที่ยวไปสู่เทพและมนุษย์ อีก ๗ ครั้งแล้ว

^{๔๒} อุปาสกขณาลงการ. (บาลี) ๑๗๕.

จึงจะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลนี้เรียกว่า สัตตักขัตตูปมะ ผู้อย่างมากก็เจ็ดครั้ง ๆ เพราะเหตุนั้น ชน ๓ คนเหล่านี้คือ ๑. วิชาชาอุบาสิกา ๒. อนาถปิณฑิกเศรษฐี ๓. ท้าวสักกเทวราช บังเกิดแล้วโดยลำดับ ในเทวโลกชั้นกามาวจรภูมิ ๖ (คือ ๑. ชั้นจาตุมหาราช ๒. ชั้นดาวดึงส์ ๓. ชั้นยามา ๔. ชั้นดุสิต ๕. ชั้นนิมมานรดี ๖. ชั้นปรินิมิทตสวรรค์) เพราะความปรารถนาในภพมีกำลังมากกว่า เสวยทิพยสมบัติ มากมายและสมบัติสุขโดยประมาณอายุในเทวโลกนั้นๆ ดำรงอยู่ในเทวโลกที่ผู้อื่นเนรมิต ให้มาน บังเกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นโดยลำดับแม้ในพรหมโลก เสวยปีติสุขอันยิ่งใหญ่โดยประมาณอายุในพรหมโลก นั้นๆ ดำรงอยู่ในชั้นสุกสิณพรหม เจริญมรรคแล้วบรรลุอนาคามีผลแล้วเกิดขึ้นโดยลำดับในชั้น สุทธาวาส ๕ เสวยสมบัติสุขโดยประมาณอายุในชั้นสุทธาวาส ๕ นั้นๆ แล้วดำรงอยู่ในชั้นอกนิฏฐ พรหมโลก ทำให้แจ้งซึ่งอรรหัตตมรรคแล้วเข้าไปสู่บุรีคือพระนิพพาน ^{๔๓}

๙) ปุณณผลสาธกนิทเทส อธิบายเรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญ

ตัวอย่างเช่น

อิทานิ อิมสมิ อูปาสกชนาลงการเ ย สีลาทโย กุสลธมมา นิททิฏฐา น ปนส์ การโก อตตะ นิททิฏฐิ, ตสส ทิ การกสส เวทกสส อตตะโน อภาเว สีลาทินิ กุสลธมมานิ อภาโว สียา, เตสสมาโว ตทายตตวุตติเน เตส วิปากานมปิ อภาโว โหติ, ตสมา สีลาทินิ กุสลธมมานิ เทสนา นิรตติกาติ โยเชย, ตสเสว ปริหาโร วตตพโพ, นาย นิรตติโกปายเทสนา, ยทิ การกสส อภาวา สีลาทินิ กุสลธมมานมภาโว สียา ตยา ปริกปิตสส อตตะโนปิ อภาโว สียา, กิ การณนติ เจ ตสส อตตะโน อณณสส การณสสาภาวโต การกาภาเวปิ กตตะ อตติติ เจ ตถา สีลาทินมปิ กุสลานิ อสตีปิ กตตริ อตติตา อูปคณตพพา, กุโตยิ ตจ ตตถาณโรธ อธิ วิโรธติ, ตถापि ยถापน โลเก การกาภาเวปิ ปจวิ อาปเตชุตทาโย ปฏิจจ องกราทินิ อภินิพพตติ ทิสสตี, ตถา เอเตส สีลาทินิ กุสลานิ ธมมานิ เหตุปปจยสามคคิยา อภินิพพตติ โหตีติ เวทิตพพา. ^{๔๔}

แปลว่า

บัดนี้ กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่าใดที่ท่านแสดงไว้ อูปาสกชนาลงการนี้ แต่ท่านหาได้แสดง อตตะหรือตัวตนที่เป็นตัวกระทำกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นไว้ไม่ เพราะว่าเมื่อไม่มีตัวตนที่เป็นตัว กระทำ ที่เป็นตัวรับรู้นั้น กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นก็จะมี การที่กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นไม่มี ก็ จะเป็นความไม่มีแม้แห่งวิบากทั้งหลายของกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นที่เป็นไปเกี่ยวเนื่องกับกุศล ธรรมมีศีลเป็นต้นนั้นด้วย เพราะเหตุนี้ การแสดงกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นก็จะไร้ประโยชน์ การบริหาร ผู้แสดงนั้นพึงกล่าวไว้ด้วยอาการอย่างนี้ การแสดงโดยอุบายนี้ก็จะไร้ประโยชน์ หากว่าจะไม่มีกุศล ธรรมมีศีลเป็นต้นเพราะไม่มีผู้กระทำ ก็จะไม่มีความดีที่ท่านกำหนดไว้ หากมีคำถามว่า เพราะเหตุ อะไร ตอบว่า เพราะแม้เมื่อไม่มีการก เพราะอัตตาหรือตัวตนนั้นไม่มีเหตุอื่น อัตตาก็ยังมีอยู่ พึง ประสบความที่กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นมีอยู่ในอัตตาบางอย่างแม้ที่ไม่มีอยู่อย่างนั้น ความขัดแย้งใน

^{๔๓} อูปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๓๑๐-๓๑๑.

^{๔๔} อูปาสกชนาลงการ. (บาลี) ๑๗๙-๑๘๐.

เรื่องนี้ที่เป็นการอนุโลมตามในอดีตนั้นจักมีแต่ที่ไหน พึงทราบว่าเป็นเหมือนความบังเกิดแห่งหน่อเป็นต้นย่อมปรากฏเพราะอาศัยปฐวีธาตุ อาโปธาตุและเตโชธาตุเป็นต้น ถึงแม้จะไม่มีอาการกระทำในโลกฉันใด ความบังเกิดแห่งกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านี้ก็มีได้เพราะความพร้อมเพรียงแห่งเหตุปัจจัยฉัณนั้น ฯ^{๔๕}

ค. นิคมคาถา ว่าด้วยคำลงท้าย

นิคมคาถาว่าด้วยคำลงท้าย กล่าวถึงการจัดหมวดหมู่ว่าด้วยคำลงท้ายในคัมภีร์อุปาสิกขนาลังการ ในการแต่งคัมภีร์ต่างๆ ในทางพระพุทธศาสนา ผู้แต่งมักจะพรรณนาเรื่องต่างๆ ไว้ในบทลงท้าย ที่เรียกว่า นิคมวรรณนา พระอนันท์ พระเถระชาวศรีลังการ ผู้แต่งคัมภีร์อุปาสิกขนาลังการเช่นเดียวกันได้แต่งคำลงท้ายไว้เป็นคาถาได้แก่

อนึ่ง ในอุปาสิกขนาลังการนี้ หากจะมีปรากฏบางสิ่งบางอย่างที่ไม่เหมาะสมหรือผิดพลาดไปบ้าง จะโดยอรรถก็ตาม โดยคัมภีร์ก็ตาม โดยสูตรก็ตาม ผู้มีปัญญาที่ควรพิจารณาดูเบื้องต้นและเบื้องปลายบ่อยๆ แล้วถือเอา ไม่ควรถือเอาที่เป็นโทษ

เนื้อความที่ประกอบด้วยกถามีนิตานเป็นต้น ที่ไม่เจือปนไม่ยุ่งเหยิงด้วยนิยายและลัทธิอื่น ที่อาศัยผลแห่งเหตุการณ์ความเป็นไปของเหล่าภิกษุผู้อยู่ในมหาวิหาร ท่านประกาศไว้เพราะเหตุใด

เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าผู้ต้องการประโยชน์เกื้อกูล ผู้ต้องการให้เกิดประโยชน์แก่มวลประชา เมื่อจะทำการใดจึงทำด้วยความเอื้อเฟื้อในอุปาสิกขนาลังการนี้

ขอสัตว์ทั้งหลายจงประสบบุญอันเป็นความสุขที่ข้าพเจ้าได้รับแล้ว เพราะการกระทำนั้น

ขอความดีาริอันดีงามจงถึงความสำเร็จแก่สัตว์ทั้งหลายโดยปราศจากอันตราย ด้วยอาการอย่างนั้น

อนึ่ง ภิกษุใด ผู้มีศรัทธา มีทรัพย์มาก เกิดในตระกูลที่ใหญ่โตมโหฬารมาก่อน ในเมืองที่มีชื่อเสียงที่ปรากฏโดยนามว่าสิริवलลภ เป็นผู้ปรากฏแล้วว่า สูงสุดในโลก ผู้ดำรงอยู่ในโอวาทที่ท่านประทานให้แล้ว เพื่อจะได้ซาบซึ้งถึงคำสอนของพระชินเจ้า

ภิกษุใดที่อยู่ในภูมิภาคใกล้เคียงกับมณฑลแห่งแผ่นดินสี่เหลี่ยม สักจะเป็นทรัพย์ มีความสามารถในการหรือรูปแบบ ปรากฏแล้วว่า โฉงคังกะวิหารทั้งหลายอันรุ่มรมย์ มีทัศนวิสัยที่ดี ที่ภิกษุนั้นให้สร้างแล้ว มีอยู่ ๓ หลัง ส่องแสงเปล่งปลั่งดุจเครื่องประดับช่อกิริฎะ

บรรดาวิหาร ๓ หลังนั้น วิหารใดเด่นเป็นสง่า ดูน่ารัก สมบูรณ์ด้วยน้ำเย็น เป็นที่อยู่แห่งกลุ่มดอกบัวนานาพันธุ์เป็นที่พบบปะกันเพื่อความบันเทิงใจของชนจำนวนมาก

^{๔๕} อุปาสิกขนาลังการ. (ไทย) ๓๑๖.

ความรุ่งโรจน์ของวิหารนั้น ส่องแสงเปล่งปลั่ง เหมือนดอกกลดาวลัย และก้านดอกไม้ที่แตกสาขาออก เป็นที่มุ่งหวังหรือพึงพาของหมู่สัตว์ เหมือนเป็นบันไดพาไปสู่ภพของเทพชั้นไตรทศ(ภพดาวดึงส์) กำจัดความทุกข์โศก นารัณรมย์ ปรากฏแล้วว่า ผรณี เป็นบ่อเกิดแห่งคุณ อันวิญญูชนทั้งหลายแสดงแล้วว่าเปรมปัสสิ

พระเถระทั้งหลายผู้เป็นดุจธงในเกาะดัมพปณิ ผู้มีพระสัทธรรมเป็นโคจรทุกเมื่อ มาปรากฏตนเพื่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระศาสนาในเกาะลังกาที่เนื่องแน่นไปด้วยชาวทมิฬทั้งสิ้น เมื่อจะอนุรักษตำราหรือคัมภีร์ จึงสำเร็จการอาศัยอยู่ในวิหารใด

อุปาสกชนาลังการนี้ ที่ย้อมหรือแต้มด้วยการประดับอยู่ทุกเมื่อ อันข้าพเจ้าอยู่ที่ปราสาทอันนารัณรมย์ทางตะวันออกเฉียงเหนือของวิหารนั้น ได้รจนาไว้แล้ว ฯ^{๔๖}

๒.๑.๗ ลักษณะการประพันธ์คัมภีร์อุปาสกชนาลังการ

ลักษณะการประพันธ์ในคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ โดยพระอานนท์ ชาวศรีลังกาผู้แต่งได้แต่มีลักษณะของการประพันธ์คัมภีร์ ผู้วิจัยแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนดังต่อไปนี้

ก. การประพันธ์แบบร้อยแก้ว

การประพันธ์คัมภีร์อุปาสกชนาลังการแบบร้อยแก้ว หมายถึง คัชชะ แปลว่า ร้อยแก้ว ความเรียง เรียก จุณณิยะ บ้าง หมายถึง คัมภีร์สีมาวิโสธนีเป็นต้นที่ไม่มีคาถา คัชชะมี ๑ ประเภท คือ

- ๑) อาชยายิกะ เรื่องจริงที่กล่าวถึงเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ชีวประวัติ เป็นต้น
- ๒) กลา เรื่องที่แต่งจากจินตนาการ เช่น นิทาน เป็นต้น

ในคัมภีร์อิธานันปิทีปิกากล่าวลักษณะของคัชชะทั้งสองว่า อาชยายิโกปลทุตถา ปพนธกุปนา กลา คำที่มีเนื้อหาเป็นความจริง ชื่อว่า อาชยายิกะ คำที่แต่งดาร์ขึ้นเอง ชื่อว่า กลา ผู้วิจัยจะได้นำเอาบทประพันธ์ในลักษณะคัชชะ มาเป็นตัวอย่างไว้ในคัมภีร์สีมาวิโสธนี และจะได้นำเสนอพอเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

อิทานิ “ทสปัญญกิริยวตฺถุณี ปุเรนเตหิ”ติ เอตถ ทสปัญญกิริยวตฺถุณี นาม ทาน-
สีลภาวนาปจายนเวยยาวจฺจปตฺติทานานุโมทนธมฺมสวณธมฺมเทสนาภิฏฺฐิจฺจุชฺชกมฺมสงฺขาตานิ ทสธมฺมานิ.
ตานิทิ ปุณฺณผลนิพฺพุตฺตนโต อตฺตสฺสนฺตานํ ปุณฺนโตจ ปุณฺณลาณิ, กตฺตพฺพตฺตาย กิริยา เตสํ
อาณิสฺसानํ วตฺถุตฺตาย วตฺถุณิจาติ ปุณฺณกิริยวตฺถุณี, คณฺณโต ทสปริมาณตฺตา ทส จ ตานิ
ปุณฺณกิริยวตฺถุณิจาติ ทสปัญญกิริยวตฺถุณิตี วุจฺจนฺติ. ตตฺถ ทียเต เอเตนาติ ทานํ, เทยฺยธมฺม-
ปริจฺจาจ เจตนา เอวํ เสเสสุปิ.^{๔๗}

^{๔๖} อุปาสกชนาลังการ. (ไทย) ๓๑๙-๓๒๐.

^{๔๗} อุปาสกชนาลังการ. (บาลี) ๑๔๓-๑๔๔.

แปลว่า

บัดนี้ ธรรม ๑๐ ประการ คือ ๑. ทาน ๒. ศีล ๓. ภาวนา ๔. ความประพฤติอ่อนน้อม ๕. การชวนชวาย ๖. การแผ่ส่วนบุญ ๗. การอนุโมทนา ๘. การฟังธรรม ๙. การแสดงธรรม ๑๐. การทำความเห็นให้ตรง ชื่อว่าบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ ในคำว่า ผู้บำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ ฯ ด้วยว่า บุญกิริยาวัตถุเหล่านั้น ชื่อว่าบุญ เพราะให้เกิดผลบุญ และเพราะเต็มเต็มสันดานของตน ชื่อว่า กิริยา เพราะเป็นสิ่งที่ควรทำ และชื่อว่าเป็นวัตถุ (ที่ตั้ง) เพราะวัตถุแห่งอันสงฆ์เหล่านั้น ฉะนั้น จึงชื่อว่าบุญกิริยาวัตถุ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการนั้นด้วย ชื่อว่าเป็นบุญกิริยาวัตถุด้วย เพราะมี ๑๐ ประการโดยการนับ ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ ฯ ในบรรดาบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการเหล่านั้น ที่ชื่อว่าทาน เพราะรูปวิเคราะหว่า เป็นเหตุให้บุคคลให้ทาน ได้แก่ เจตนาในการบริจาคไทยธรรม ฯ ในบุญกิริยาวัตถุแม้ที่เหลือ ก็อย่างนี้ ฯ^{๔๘}

ข. การประพันธ์แบบร้อยกรอง

การประพันธ์คัมภีร์อุปาสิกขาลังการแบบร้อยกรอง หมายถึง ปัชชะ แปลว่า ร้อยกรอง เรียก คาถาบ้าง หมายถึง คัมภีร์สีมาวิโสธนีเป็นต้นที่ประพันธ์ด้วยคาถาล้วนๆ มีบทประพันธ์ประเภท ร้อยกรอง ในพระบาลีเรียกว่า คาถา ในสหทศาสตร์เรียกว่า ฉันท หรือ ฉันทลักษณ์ หรือตำราฉันท บทประพันธ์ประเภทนี้ ท่านผู้รจนานิยมใช้คำศัพท์ที่มีเสียงไพเราะมักจะวางเรื่อง สติล ฉนิต ตลอดจน คณะฉันทต่างๆ โดยมากรจนาขึ้นเพื่อใช้ขับขาน ย่อความ ท่องจำ และสาธยายเป็นต้น ในงานวิจัยนี้ เท่าที่ผู้วิจัยได้ค้นพบมีเฉพาะปฐยาวัตรฉันทเท่านั้น ผู้วิจัยจะได้นำเสนอพอเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

คำว่า ปฐยาวัตร หมายถึง ปฐยาวัตร ชื่อฉันทชนิดหนึ่ง ซึ่งกำหนดด้วยอักษร ๓๑ คำ มี ๔ บาท บาทละ ๘ คำ, ปฐยาพฤต หรือ อัษฎกฉันท ก็เรียก (ป. ปฐยาพฤต) ปฐยาวัตร แปลว่า คาถาที่ สวดเป็นทำนองจตุราวัตร คือ หยุดทุก ๔ คำ มีศึกษาว่า ปจิตพพโต ปฐยา จ สา จตุรา วตเตน ปวิตตพพโต วตตยจติ ปฐยาพฤต

ฉันทนี้ กำหนดบาทหนึ่งมี ๘ อักษร กำหนดคณะเพียง ๑ คณะ คือ ยะ คณะ กับ ชะ คณะ โดยมีกฎเกณฑ์ ที่พึงทำความเข้าใจ ดังนี้

๑) อักษร (คำ) ตัวต้น และตัวท้ายของทุกบาท ไม่นับเข้าเป็นคณะเรียกว่า “อักษร ลอย” จะมีเสียงเป็นครุหรือลหุก็ได้ ไม่มีข้อห้าม

๒) ห้ามลง นะ คณะ (สมุณี) และ สะ คณะ (สุคโต) ในตำแหน่งอักษรที่ ๑-๓-๔ ของ ทุกๆ บาท อีก ๖ คณะใช้ลงในตำแหน่งนี้ได้ตามถนัดแต่พึงระวัง อย่างนับอักษรที่ ๑ ซึ่งเป็นอักษรลอย ในทุกบาทเข้าใน นะ คณะ และ สะ คณะ ด้วย เพราะได้รับคำยกเว้นไม่นับเข้าเป็นคณะอยู่แล้ว จำ ง่ายๆ และสังเกตง่ายๆ ว่า “อักษรที่ ๑ และที่ ๓ ของทุกบาทในฉันทนี้ห้ามมีเสียงสันติดกันทั้ง ๑ อักษร” ทั้งนี้เพราะ นะ คณะ และ สะ คณะ มีเสียงซ้ำกัน ๑ คำแรก คือ สมุณี สุคโต ดังนั้น อักษรที่ ๑ และที่ ๓ จะต้องเป็นครุ ตัวใดตัวหนึ่ง จะอยู่ข้างหน้าหรือข้างท้ายก็ได้ เช่น อิติ เต ภิกขโว... สมุณคล... สมุหุตต... เช่นนี้ใช้ได้ แต่ว่าโส ภควตา... อิติปิ โส..... ตั สมุหุตต..... เช่นนี้ใช้ไม่ได้ ถือเป็นผิดกฎเกณฑ์

^{๔๘} อุปาสิกขาลังการ. (ไทย) ๒๗๘.

๓) ลง ยะ คณะ (มเหสี) ในอักษรที่ ๕-๖-๗ ของบาทที่ ๑ และบาทที่ ๓ ซึ่งอยู่ปีกซ้ายมือเวลาเขียน จำง่าย ๆ ว่า “อักษรที่ ๕-๖-๗ ในบาทตอน ต้องมีเสียงสั้น-ยาว—ยาว” เสมอเช่น มโนปุพพพจมา ธมมา... มนสา เจ ปทภูเรณ..... อดตา หิ อดตโน นาโถ เป็นต้น

๔) ลง ชะ คณะ (มุนินทา) ในอักษรที่ ๕-๖-๗ ของบาทคู่ คือ บาทที่ ๑ และบาทที่ ๔ ซึ่งอยู่ทางซีกขวามือเวลาเขียน จำง่าย ๆ ว่า “อักษรที่ ๕-๖-๗ ในบาทคู่ต้องมีเสียงสั้น-ยาว-สั้น” เสมอเช่น มโนเสฏฐา มโนมยา ภาสติ วา โกโรติ วา โก หิ นาโถ ปโร สียา เป็นต้น

เพื่อความเข้าใจฉันทลักษณ์ในคัมภีร์สีมาวิโสธนีผู้วิจัยขอใส่ลำดับเลข เพื่อกำหนดลำดับคาถา ดังต่อไปนี้

ตัวอย่างบทประพันธ์แบบปฐยาวัตรในคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ

ลักษณะปฐยาวัตรฉันท

วิสมบาท								
คณะ		ห้าม น-ส-คณะ			ย-คณะ			
พยางค์	๑	๑	๓	๔	๕	๖	๗	๘
สูตร	ส	เม	สุ	สิน	ธ	โต	เซ	น
สัญลักษณ์	๐	๐	๐	๐	๑	๑	๑	๐

สมบาท								
	ห้าม น-ส-คณะ				ช-คณะ			
๑	๑	๓	๔	๕	๖	๗	๘	
ปฐ	ยา	วต	ตัม	ป	กิต	ติ	ตัม	
๐	๐	๐	๐	๑	๑	๑	๐	

๑) ปฐยาวัตรฉันท ตัวอย่าง เช่น

โย เตสํ ปวโร อาสิ
 สัตถุทกสมปนโน
 อเนกชนสมโมท
 ตสส กิตติลตาปุผ
 ติทสาลยนิสเสนิ
 อฆาปหรณ รมโม
 คุณากโร เปรมปลล
 ลงกาที่ปมहि สกเล
 อาคตา ปาตุมตตานํ
 ตมพปณณิทธชา เถรา
 อาคมํ อนุรทชนตา
 ตสส ปุพพุตเตร รมเม
 รจิตอยมลงกาโร

วิหาโร จารุทสสน,
 นานาทุมคณาลโย.
 นยนาสิสมาคโม,
 มณชรี วีย ภาสุรา.
 วีย ชนตปุรายโน,
 ผรณิ อิติ วิสสุโต.
 อิติ วิญญูหิ ทสสิโต,
 ทมิพานลสมากุเล.
 ภูโย สาสนวุทธิยา,
 สทา สทุมมโคจรา.
 ยสมี วาสมกปปยุ,
 ปาสาเท วสตา มยา,
 สทา สขชนรณชโกติ.^{๔๙}

แปลว่า

บรรดาวิหาร ๓ หลังจากนั้น วิหารใดเด่นเป็นสง่า ดูน่ารัก สมบูรณ์ด้วย

^{๔๙} อุปาสกชนาลังการ. (บาลี) ๑๘๔-๑๘๕.

น้ำเย็น เป็นที่อยู่แห่งกลุ่มดอกบัวนานาพันธุ์เป็นที่พบบปะกันเพื่อความ
บันเทิงใจของชนจำนวนมาก

ความรุ่งโรจน์ของวิหารนั้น ส่องแสงเปล่งปลั่ง เหมือนดอกกลดาลัย
และก้านดอกไม้ที่แตกสาขาออก เป็นที่มุ่งหวังหรือพึงพาของหมู่สัตว์
เหมือนเป็นบันไดพาไปสู่ภพของเทพชั้นไตรทศ(ภพดาวดึงส์) กำจัดความ
ทุกข์โศก นารัณมย์ ปรากฏแล้วว่า ธรณี เป็นบ่อเกิดแห่งคุณ อันวิญญูชน
ทั้งหลายแสดงแล้วว่าเปรมปัสสิ

พระเถระทั้งหลายผู้เป็นดุจธงในเกาะดัมพปณิ ผู้มีพระสัทธรรม
เป็นโคจรทุกเมื่อ มาปรากฏตนเพื่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระศาสนาใน
เกาะลังกาที่เนื่องแน่นไปด้วยชาวทมิฬทั้งสิ้น เมื่อจะอนุรักษตำราหรือ
คัมภีร์ จึงสำเร็จการอาศัยอยู่ในวิหารใด

อุปาสกชนาลังการนี้ ที่ย่อมหรือแถมด้วยการประดับอยู่ทุกเมื่อ อัน
ข้าพเจ้าอยู่ที่ปราสาทอันนารัณมย์ทางตะวันออกเฉียงเหนือของวิหารนั้น
ได้รจนาไว้แล้ว ฯ^{๕๐}

ในคัมภีร์อุปาสกชนาลังการนี้ พระอนันตเถระ ใช้รูปแบบในการแต่งคัมภีร์เป็น ๒ ส่วน
คือ แบบร้อยแก้ว (การดำเนินเรื่องแบบธรรมดา) และแบบร้อยกรอง (การดำเนินเรื่องในรูปแบบ
คาถา) ส่วนการดำเนินเรื่องในรูปแบบคาถาประพันธ์

๒.๑.๘ คัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่ใช้ในการศึกษาวิเคราะห์

ประวัติผู้เรียบเรียงคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ คือพระภิกษุอนันตเถระ ซึ่งเป็นผู้ประพันธ์
คัมภีร์อุปสรรคอัชฌาหลังการ เป็นพระเถระแห่งอุทัมพรคีรี มีการเชื่อมโยงกับพระภิกษุฝ่ายอรัญญิก
 และได้เริ่มงานกิจการทางพระพุทธศาสนาในต่างประเทศระหว่างช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ และนั่น
ท่านก็ได้เขียนงานที่ขึ้นมาระหว่างการรัชสมัยของพระเจ้าบรมวงศ์ที่ ๑ หลังจากการประพันธ์
สารัตถะที่เป็นเอกของพระสารีบุตรและอภิมัตถวิลาสินีและอภิธรรมณัฐนิภาวิณิของพระสุมังคละ

คัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่ใช้ในการปริวรรต คือ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ใบลานเลขที่
๓๖๗๙/ข/๑-๓ ต ๑๘ ข. ๒ มี ๓ ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจารหน้าละ ๕ บรรทัด พระยาศรีสท
เทพสร้าง ม.ป.ป. ฉบับล่องชาด ไม่ประกับหาชาดเขียน รวมอยู่กับเลขที่ ๓๖๘๗/ก ขุททกนิกาย^{๕๑}
สาเหตุที่ใช้ฉบับหอสมุดแห่งชาติเป็นต้นฉบับที่ขออนุญาตถ่ายสำเนาไมโครฟิล์ม ลายเส้นปรากฏชัดเจน
และสามารถย่อขยายได้ จึงสะดวกในการปริวรรต

^{๕๐} อุปาสกชนาลังการ. (ไทย) ๓๑๙-๓๒๐.

^{๕๑} ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (ฉบับล่องชาด) สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔-๕ ในคราวทำสังคายนาพระไตรปิฎก
และรวบรวมคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๓๖.

๒.๒ วิธีการจารตัวหนังสือลงใบลานของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ

การจารลงใบลานของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการแบ่งออกเป็น วิธีการเตรียมใบลานจารหนังสือ การจารหนังสือบนใบลาน และการเก็บรักษาคัมภีร์และตัวอย่างการปริวรรต ผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไปนี้

๒.๒.๑ วิธีการเตรียมใบลานจารหนังสือ

(๑) การเตรียมใบลานจารหนังสือ ใบลานที่นำมาใช้จารหนังสือมีการจัดเตรียมหลายขั้นตอน ลาน^{๕๒} เป็นต้นไม้ป่าที่มีมากในแถบจังหวัดปราจีนบุรี สระแก้ว สระบุรี ลพบุรี ขอนแก่น ในสมัยก่อน การเดินทางไปตัดลานในป่าแต่ละครั้ง ผู้เดินทางจะต้องทำพิธีเช่นสรงบูชา ทำนองเดียวกับการคล้องช้าง หรือการหาของป่าทั่วไป เพราะต้องเสี่ยงภัยอันตราย และขึ้นอยู่กับโชค หรือเคราะห์ด้วย คราวใดมีโชคดี ก็จะเดินทางไปพบลาน ที่มีขนาดตามต้องการ หากถึงคราวโชคร้าย พบแต่ลานที่แก่เกินขนาด ก็จะได้ลานกลับมา ดังนั้น ผู้มีอาชีพหาลานจึงต้องมีความรู้ความชำนาญพอสมควร

(๒) การคัดเลือกลานมาใช้จารหนังสือ ขั้นแรกต้องเข้าใจธรรมชาติของใบลานก่อนว่า เนื้อใบลานมีเส้นใยติดกันเป็นพืดขวางไปมาซ้อนกันประมาณ ๓ - ๔ ชั้น หากเป็นใบแก่มากๆ เส้นใยก็จะยิ่งเหนียวมากขึ้น และเมื่อแห้งก็จะกรอบ เปราะ หรือหักเคาะได้ง่าย ทั้งยังจารหนังสือได้ยากอีกด้วย ดังนั้น ใบลานที่มีคุณภาพดี มีขนาดพอเหมาะสำหรับการจารหนังสือมากที่สุด คือ ใบที่ไม่แก่จัด อย่างที่เรียกว่า ขนาดเพสลาด คือ ใบอ่อนที่สองซึ่งเพิ่งจะเริ่มคลี่ใบออก เป็นระยะที่เส้นใยของใบลาน ไม่เหนียวมากนัก ผิวใบลานจะเนียนและนิ่ม ไม่กรอบแตกง่าย มีอายุการใช้งานได้นาน การตัดใบลานคราวหนึ่งๆ จะตัดได้เพียง ๒ ใบ คือ ตอนแรกตัดใบอ่อนที่เพิ่งจะคลี่ใบก่อน จากนั้นก็เดินทางตัดต้นต่อไป ประมาณ ๑ เดือนจึงจะเดินทางย้อนกลับ เทียวกลับ ก็แวะตัดใบอ่อนที่เหลือซึ่งเพิ่งจะคลี่ใบได้ขนาดพอดี เมื่อทอนใบลานลงจากต้นแล้ว ตัดปลายใบออก จะได้ลานยาวประมาณ ๕๐ - ๗๕ เซนติเมตร แล้วแยกลานออกจากกัน ด้วยวิธีสาดลานขึ้นไปบนท้องฟ้า ปล่อยให้ตกลงเปลี่ยนพื้น แล้วทิ้งไว้ให้ตากแดดตากน้ำค้างบนพื้นนั้นประมาณ ๓ วัน ๓ คืน จึงเก็บรวมไว้เป็นมัดใหญ่ ในมัดหนึ่งๆ มีจำนวนลานประมาณ ๒,๐๐๐ ใบ เรียกว่า ซองหนึ่ง และเนื่องจากลานเหล่านี้มีขนาดไม่เท่ากัน จึงเรียกว่า ลานรวม เนื่องจากลานรวมมีขนาดไม่เท่ากัน ก่อนที่จะนำไปใช้จารหนังสือหรือทำประโยชน์อย่างอื่น ต้องคัดเลือกให้ได้ขนาดเท่าๆ กัน ตามมาตรฐานที่กำหนดไว้ ขนาดของลานที่จะใช้ มีชื่อเรียกแตกต่างกัน ได้แก่

๑) ลานหนังสือ มีขนาดหน้าลานกว้างมากกว่าลานอื่นๆ โดยทั่วไปมีขนาดกว้างประมาณ ๖ - ๘ เซนติเมตร

๒) ส่วนลานหนึ่ง ลานสอง ลานสาม ลานสี่ ลานห้า ลานหก และลานจิว จะมีขนาดหน้าลานกว้างมาน้อย ลดหลั่นกันลงไปตามลำดับ โดยเฉพาะลานจิว เป็นลานที่มีหน้าลานแคบมากที่สุด

^{๕๒} ลาน หมายถึง ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่งในสกุล Corypha วงศ์ Palmae คล้ายต้นตาล ออกดอกออกผลครั้งเดียวแล้วตาย ใช้จารหนังสือ ทำหมวก เป็นต้น; ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐๕๓.

๓) ลานเส้น เป็นลานที่มีสีขาวสะอาด นำมาตัดซอยเป็นเส้น กว้างประมาณ ๑ - ๒ เซนติเมตร เพื่อนำไปใช้สานเครื่องใช้ต่างๆ

๔) ลานตลาด เป็นลานที่ไม่ได้ใช้จารหนังสือ แต่มีวิธีการจัดเตรียมเช่นเดียวกับ ลานหนังสือ เว้นแต่เมื่อเวลาแทงลาน อาจจะเรียงใบลานซ้อนกันหลายๆ ใบได้ โดยใช้ขอบลานสอง เป็นแบบ แทงลานให้เป็นรู ๒ รู เมื่อแทงลานแล้ว จึงตัดลาน ให้เป็นแผ่นเล็กๆ นำไปใช้ประโยชน์ เช่น เป็นแผ่นรองสีผึ้ง

เมื่อคัดเลือกลาน ตามขนาดที่ต้องการได้แล้ว นำมาเจียนก้านออก ลานที่เจียนก้านแล้ว จะมีลักษณะเป็นแผ่นบาง รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีความยาวมากกว่าความกว้างหลายเท่าตัว โดยเฉลี่ย กว้างประมาณ ๔ - ๘ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๕๐ - ๗๕ เซนติเมตร เรียงใบลานที่เจียนก้านแล้ว ซ้อนกัน ๒๐ - ๓๐ ใบ ขดม้วนให้กลม ใช้ก้านลาน หรือเชือกมัดไว้ แล้วนำลานไปแช่น้ำนาน ๑ คืน หรืออาจนานถึง ๒๔ ชั่วโมง แต่บางท้องถิ่นในภาคเหนือของประเทศไทย เช่น ที่จังหวัดลำพูน เชียงใหม่ นิยมนำใบลานต้มในน้ำข้าวข้าว ซึ่งชาวพื้นเมืองเรียกว่า น้ำข้าวม่วง ต้มให้เดือด แล้วจึงนำ ออกผึ่งหรือตากให้แห้ง ขณะตากใบลานต้องตั้งสันลานขึ้น เมื่อลานแห้ง หน้าลานจะไม่บิดงอ และควร ตากให้ถูกแดดและน้ำค้างประมาณ ๑ - ๒ วัน วิธีต้ม และตากลานแบบนี้ ไม่เพียงแต่จะทำให้เนื้อลาน เหนียวและนิ่มเท่านั้น ยังทำให้ใบลานขาวขึ้นอีกด้วย

ใบลานที่แห้งสนิทดีแล้วต้องคลี่ออกจากม้วน เช็ดทำความสะอาดที่ละใบ ก่อนที่จะนำมา แทงลาน ซึ่งใช้ขอบเป็นพิมพ์ สำหรับแทงลานโดยเฉพาะ ขอบที่กล่าวถึงนี้ ทำด้วยไม้ มีรูปร่างและ ขนาด เท่ากับลานชนิดต่างๆ ใช้ประกบเป็นขอบของใบลานด้านหน้า และด้านหลัง รวม ๒ อัน เช่น ขอบลานหนังสือ ขอบลานหนึ่ง ขอบลานสอง ขอบลานสาม นำใบลานที่แห้งแล้ว ประมาณ ๑๐ - ๒๐ ใบ เรียงซ้อนกัน และประกบด้วยขอบตามขนาดที่ต้องการ แล้วมัดรวมกันให้แน่น ใช้มีดที่มีความคมมากๆ ตัดลานให้เสมอ และได้ระดับกับขอบทั้งสองด้าน แบบขอบที่ใช้ตัดลาน ในปัจจุบัน นิยมใช้ขอบลานสอง เป็นแบบ เมื่อตัดลานแล้ว ใช้ก้านลาน หรือที่นิยมเรียกว่า ไม้กลัด ร้อยลานเข้า ด้วยกัน ตามรูที่เจาะไว้ให้เข้ากับหนึ่ง ซึ่งมีจำนวนใบลานประมาณ ๕๐๐ ใบ จัดลานในกับให้เรียงเสมอกันทั้ง ๔ ด้าน แล้วมัดเป็น ๓ ตอน ก่อนที่จะใช้ขอบประกบหน้าหลัง พร้อมทั้งมัดรวมให้แน่นอีกครั้ง หนึ่ง อาจนำไปอัดด้วยควง ซึ่งเป็นเครื่องอัดใบลาน ให้แน่นมากขึ้นอีกก็ได้

(๓) การอบใบลาน เมื่อมัดลานแน่นดีแล้ว ถ้าไม่ทิ้งไว้ให้แห้งเอง ก็ต้องนำไปอบในเตาอบ เป็นวิธีเร่งให้ลานแห้งเร็วขึ้น เพื่อป้องกันไม่ให้ลานขึ้นรา เตาอบลานนิยมก่อด้วยอิฐ มีช่องใส่ไฟอยู่ ตอนล่าง และมีท่อส่งความร้อนผ่านไปทั่วเตา โดยใส่ไฟกลบในเตาตอนเช้าเพียงครั้งเดียว แล้วปล่อยให้ ทั่วให้กลบคุกรุ่นไปเรื่อยๆ จนกว่าจะมอด ความร้อนจะระอุอยู่ในเตาเรื่อยไป จนรุ่งขึ้นอีกวันจึงใส่ ไฟเพิ่มอีกครั้งหนึ่ง เมื่อไฟมอดดับจนเตาเย็นแล้ว จึงเปิดเตา เพื่อนำลานออก ใบลานแต่ละก๊อบที่แห้ง แล้ว ขอบลานจะไม่เรียบเสมอกันทุกลาน ฉะนั้น จึงต้องนำลานทั้งก๊อบ มาใส่ด้วยกบไสไม้ ให้ขอบลาน เรียบเสมอกันทั้ง ๔ ด้าน ก่อนที่จะแกะลานออกจากก๊อบ แล้วทำความสะอาดลานที่ละใบ โดยใช้ทราย ละเอียดที่คว่ำ หรือตากแดดให้ร้อนจัด โรยลงบนใบลาน แล้วใช้ลูกประคบซึ่งทำด้วยผ้าห่อสาหร่ายหรือนุ่น มัดให้เป็นก้อนกลมขนาดใหญ่ พอจับได้ถนัดมือ ชัดไปมาให้ผิวหน้าลานเรียบเกลี้ยง แล้วใช้ผ้าแห้งเช็ด ทำความสะอาดใบลานจนทั่ว ต่อจากนั้น จึงใช้เหล็กแหลมเผาไฟ เจาะตามช่อง หรือรอยรูที่แทงไว้ใน ตอนแรก แล้วจัดใบลานเข้าผูก ใบลานผูกหนึ่ง มีลานประมาณ ๒๔ ใบ ซึ่งเป็นลานที่พร้อมจะใช้จาร

หนังสือได้ทันที แต่ถ้าจะนำลานนี้ ไปพิมพ์ด้วยเครื่องพิมพ์สมัยใหม่ ต้องนำลานไปลงไฟให้ขึ้นมัน การลงไฟต้องใช้ลานด้านมัน วางบนถ่านไฟอ่อนๆ ให้ใบลานผ่านไฟเพียงด้านเดียวตลอด ทั้งหน้าลาน แล้วใช้ผ้าแห้งเช็ดลานทั้งสองด้านให้สะอาดขึ้นมันทั่วกัน แล้วเข้าผูกไว้เตรียมพร้อม เพื่อนำไปใช้ตามความต้องการต่อไป

๒.๒.๒ การจารหนังสือบนใบลาน

การจารหนังสือบนใบลานตามแบบโบราณนั้น ใช้เหล็กจารเขียน หรือเรียกกันเป็นสามัญว่า จาร^{๕๓} ตัวหนังสือให้เป็นรอยลึกลงในเนื้อลาน รูปอักษรที่เขียนด้วยวิธีจารเรียกว่า เส้นจาร คือ

(๑) การจารใบลานมีกรรมวิธีพิเศษ คือ ขั้นแรกต้องตีเส้นบรรทัดก่อน การตีเส้นบรรทัดบนใบลาน ใช้เส้นด้ายเหนียวซึ่งดัดกับกรอบไม้ มีขนาดกว้างยาวมากกว่าหน้าลานเล็กน้อย ลานหน้าหนึ่งๆ จะกำหนดให้มีจำนวนบรรทัดเท่าไร ต้องชิงเส้นด้ายให้มีจำนวนเท่ากับบรรทัด ที่ต้องการเท่านั้น โดยทั่วไปลานหน้าหนึ่งๆ มีจำนวนบรรทัดระหว่าง ๔ - ๙ บรรทัด แต่ที่นิยมมากที่สุดคือ ๕ บรรทัด เมื่อจะตีเส้นบรรทัด ต้องใช้ลูกประคบชุบดินหม้อหรือเขม่าไฟที่บดละเอียดผสมน้ำ ลูบที่เส้นด้าย ซึ่งใช้เป็นบรรทัดให้ทั่ว วางกรอบเชือกบรรทัดบนใบลาน พร้อมทั้งกำหนดระยะ ให้ได้ขนาดเหมาะสมกับหน้าลาน ดึงเชือกที่ชิงตั้งขึ้น แล้วปล่อยให้เชือกติดลงบนหน้าลาน ทำเช่นนี้จนกว่าจะครบจำนวนบรรทัด เมื่อยกเครื่องมือตีเส้นบรรทัดออก ก็จะได้เส้นบรรทัดสีดำปรากฏบนหน้าลานตามต้องการ

(๒) เครื่องมือประกอบการจารใบลาน ที่จำเป็นอีกอย่างหนึ่งคือ หมอนรองลาน หมอนนี้ทำจากใบลานยาวประมาณ ๑๕ - ๒๐ เซนติเมตร เรียงซ้อนกัน ๖ - ๗ ใบ เย็บลานนี้ให้ติดกันใช้ผ้าหุ้มโดยรอบ เย็บขอบให้เรียบร้อยสวยงาม ที่ด้านซ้ายและด้านขวา ของหมอนรองลาน นิยมใช้ลานเส้นกว้างประมาณ ๑ - ๑.๕ เซนติเมตร พันไว้ เพื่อใช้เป็นเข็มขัดรัดใบลาน ขณะจารหนังสือ และที่ข้างหมอนด้านยาวจะมีไม้ไผ่เหลาแบน กว้างประมาณ ๐.๕ - ๑ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๗ - ๑๐ เซนติเมตร จำนวน ๔ อัน (หรือใช้เส้นตอกอย่างแข็ง) เสียบตามร่องลาน มุมละ ๒ อัน เพื่อใช้เป็นที่ค้ำลาน ซึ่งใช้เป็นต้นฉบับ ในขณะที่คัดลอกข้อความ

(๓) อุปกรณ์ที่ใช้ในการจาร หรือการเขียนใบลานคือ เหล็กจาร มีลักษณะเหมือนเหล็กหมาดปลายแหลม มีด้ามถือทำด้วยไม้หรือเขาสัตว์ ขนาดตามความถนัดของผู้ใช้ ส่วนที่เป็นเหล็กแหลมนั้นจะโผล่ออกมาจากด้ามถือ ในขณะที่จารตัวหนังสือ ต้องฝนเหล็กจารให้แหลมคมอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้ ก็เพื่อช่วยให้เส้นอักษรเรียบและรูปลายเส้นอักษรงาม ไม่เป็นเส้นเสี้ยน และเนื่องจากต้องจารอักษร ๒ หน้า จึงต้องรักษาน้ำหนักมือไม่ให้ลงเหล็กจารลึกมาก หากลงน้ำหนักมากเกินไป ลานอาจทะลุ หรือเห็นเป็นรอยรูปอักษรบนอีกหน้าหนึ่งได้ นอกจากการจารแล้ว ยังมีวิธีการเขียนอักษรบนใบลานอีกวิธีหนึ่ง โดยใช้พู่กันชุบหมึกหรือสี เขียนรูปอักษรแทนการจาร รูปอักษรที่เขียนด้วยวิธีนี้เรียกว่า เส้นชุบ

(๔) อักษรบอกอังกา คัมภีร์ใบลานที่จารเสร็จแล้ว จะไม่ใช้ตัวเลขเรียงลำดับหน้า เหมือนหนังสือทั่วไป แต่จะใช้ตัวอักษรแทน เรียกว่า อักษรบอกอังกา ซึ่งเป็นเครื่องหมายแทนเลขหน้าในใบลานนั่นเอง อังกาเหล่านี้ จะจารไว้ที่กึ่งกลาง ริมซ้ายด้านหลังของใบลานแต่ละใบ เพียงแห่งเดียว

^{๕๓} ใช้เหล็กแหลมเขียนลงบนใบลานหรือศิลาเป็นต้นให้เป็นตัวหนังสือ; ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๓๑๘.

เท่านั้น อักษรบอกอังกา^{๕๔} หรืออักษรที่ใช้บอกหน้าของหนังสือใบลาน ใช้พยัญชนะในภาษาบาลี ซึ่งมีอยู่ ๓๓ ตัว คือ ก ข ค ฆ ง จ ฉ ช ฌ ญ ฎ ฐ ฑ ฒ ต ถ ท ธ น ป ผ ฝ ภ ม ย ร ล ว ส ห ฬ

รูปแบบอักษรที่ใช้บอกอังกานิยมใช้แบบเดียวกับอักษรที่ใช้จารเนื้อเรื่อง เช่น คัมภีร์ใบลานจารอักษรขอมบรรจง อักษรบอกอังกา ก็ต้องใช้อักษรขอมบรรจงเช่นเดียวกัน อักษรบอกอังกาแต่ละตัว ต้องผสมรูปสระ ๑๒ สระ ตามแบบสระในภาษาบาลี โดยเริ่มต้นตั้งแต่ รูปอักษรตัวแรก คือ อักษร ก ผสมกับรูปสระดังนี้ ก กา กิ กิ ฤ ฤ ฤ ฤ ฤ ฤ ฤ ฤ ฤ ฤ ฤ ฤ เมื่อครบ ๑๒ ลานแล้ว ลานที่ ๑๓ ต้องเริ่มต้นอักษรตัวใหม่ต่อไป คือ อักษร ข ผสมกับสระต่อไป อีก ๑๒ ลาน ใบลานที่เรียงลำดับอังกาครบ ๒ รูปอักษรแล้ว จะมีจำนวน ๒๔ ลาน จัดรวมเป็นชุดเดียวกัน เรียกว่า ผูก ดังนั้นคัมภีร์ใบลาน ๑ ผูก จึงมี ๒๔ ลาน

อนึ่ง เรื่องที่จารลงในใบลานอาจจะมีเนื้อเรื่องยาวมาก ผูกเดียวไม่จบ ต้องจารต่อกันหลาย ผูกนับเนื่องเรียงลำดับไปเป็นผูก ๒ ผูก ๓ เรื่องหนึ่งๆ อาจมีจำนวนมากถึง ๑๐ ผูก ๒๐ ผูก หรือมากน้อยกว่านั้นก็ได้ อักษรที่ใช้บอกอังกา ก็จะใช้พยัญชนะเรียงตามลำดับไป จนถึงพยัญชนะตัวสุดท้าย คือ (อ) ถ้ายังไม่จบเรื่อง อักษรต่อไปให้ย้อนกลับไปใช้อักษร (ก) โดยมีอักษร (ย) ควบกล้ำด้วย คือ (กย) (กยา) (กยิ) (กยึ) (กย) (กยู) (กเย) (โกย) (โกย) (เกยา) (เกยิ) (เกยะ) แล้วต่อด้วยอักษร (ขย) เรียงลำดับไปทำนองเดียวกับอักษรบอกอังกา ในรอบแรก ส่วนผูกสุดท้ายหรือผูกอื่นๆ ถ้าหากมีจำนวนลานเกินกว่า ๒๔ ลาน ตั้งแต่ ๒๕ ลาน ถึง ๔๐ ลาน หรือมากน้อยกว่านั้น ก็ยังคงนับจำนวน ๒๔ ลานเป็น ๑ ผูก เป็นเกณฑ์เสมอไป ส่วนลานที่เกินนั้น ให้นับจำนวนเพิ่มขึ้นเป็น ๑, ๒, ๓, ๔ เรียงลำดับไป ตัวอย่างเช่น ในผูกมี ๓๐ ลาน ต้องเรียกว่า ๑ ผูก ๖ ลาน หรือ ๑ ผูก ๖ ใบ หรือจะชื่อว่า ๓๐ ใบก็มี

เมื่อเรียงหน้าหนังสือใบลานตามลำดับอังกาถูกต้องเรียบร้อยแล้ว ใช้ไหม หรือด้าย หรือเชือก ทำเป็นหูร้อย เรียกว่า สายสนอง ใช้สายสนองผูกหูใบลานตามช่องที่เจาะไว้ในตอนแรก การผูกหูใบลาน จะผูกเฉพาะหูด้านซ้ายเพียงด้านเดียว ปล่อยด้านขวาให้ว่างไว้ เพื่อความสะดวกในการเปิดพลิกใบลาน สายสนองที่ใช้ผูกหูใบลานนั้น ปลายข้างหนึ่งต้องทำเป็นห่วงไว้ แล้ววนปลายสายอีกข้างหนึ่ง รอบกึ่งใบลานด้านบน พร้อมกับสอดปลายสายสนองเข้าไปในห่วง ที่ทำไว้ นั้นนี้เพื่อใช้ดึงและมัดใบลานให้แน่นเมื่อต้องการจะเก็บ และคลายสายสนองออกขณะคลี่หรือพลิก เพื่อการอ่านใบลาน แต่หากคัมภีร์นั้นไม่มีการแบ่งผูก ใช้วิธีเรียงลำดับต่อๆ กัน ตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง แม้จะมีจำนวนลานมากเท่าใดก็ตาม รวมเรียกว่า กับ คัมภีร์กับหนึ่งจะมีเส้นเชือกยาวร้อยรวมลานทั้งหมดไว้ด้วยกันทั้ง ๒ หู (๒ รู) โดยมีไม้ประกบร้อยปิดหน้า - หลังเพื่อให้ลานแข็งแรง ไม่หักเคาะ หรือฉีกขาดง่าย เชือกที่ร้อยหูกัมภีร์ทั้ง ๒ เส้นนี้เรียกว่า สายสนอง เช่นเดียวกัน

(๕) การลบใบลาน เมื่อจารข้อความลงในลานเสร็จแล้ว จะเห็นรูปลายเส้นอักษรเป็นสีขาว อ่านได้ไม่ชัดเจน ดังนั้น จึงต้องลบหน้าลานเหล่านั้นก่อน โดยใช้ลูกประคบชุบขมิ้นไฟ ที่ผสมกับน้ำมันยางไว้แล้ว ถูไปมา ให้ทั่วหน้าลานที่มีเส้นจาร เพื่อให้สีดำของขมิ้นไฟฝังลงไปในร่อง ที่เป็นรูปอักษร แล้วใช้ทรายละเอียด ซึ่งต้องทำให้ร้อนด้วยวิธีควั่นไฟ หรือตากแดดก็ได้ โรยลงบนหน้าลานนั้น จากนั้นใช้ลูกประคบสะอาด ถูไปมาบนทรายหลายๆ ครั้ง เพื่อลบให้สีผิวหน้าลานขาวสะอาด เห็น

^{๕๔} อังกา หมายถึง ตัวอักษรที่จารไว้หัวลานสำหรับบอกจำนวนใบลานที่จารแล้ว ๑๒ ตัวเป็น ๑ อังกา และ ๒ อังกาเป็น ๑ ผูก; ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๑๓๙๐.

ลายเส้นอักษรผุดขึ้นเป็นสีดำอย่างเด่นชัด ดังที่คนไทยในสมัยโบราณใช้เป็นคำตอบของปริศนาคำทายที่ว่า อะไรเอ่ยลบบหาย ลายผุด ในบางท้องถิ่น เช่น ภาคอีสาน ใช้น้ำมันแมงเม่า (นำแมงเม่ามาคั่วให้น้ำมัน) ผสมกับเขม่าไฟ (ได้มาจากกาบมะพร้าวเผาไฟเป็นถ่าน แล้วบดละเอียด) ใช้ลบไบลานได้เช่นเดียวกัน

๒.๒.๓ การเก็บรักษาคัมภีร์และตัวอย่างการปริวรรต

การเก็บรักษาคัมภีร์และตัวอย่างการปริวรรต คัมภีร์ไบลานแต่ละเรื่อง จะมีความสั้นยาวของเนื้อเรื่องไม่เท่ากัน จำนวนผู้จึงมีมากน้อยต่างกัน บางเรื่องอาจจะจบเพียง ๕ ผู้ แต่บางเรื่องอาจมีถึง ๒๐ - ๓๐ ผู้ก็ได้ หนังสือไบลานเรื่องหนึ่งๆ จะมีจำนวนผู้เท่าใดก็ตาม นับรวมเป็นคัมภีร์หนึ่ง หนังสือไบลานที่จัดเรียงลำดับเลขที่ผู้ ตั้งแต่ต้นจนจบเรื่องแล้ว ต้องมีไม้ประกับ ๒ อัน ขนาบหน้า - หลัง ไม้ประกับนี้ จะทำหน้าที่หุ้มคัมภีร์อยู่ด้านนอกปกไบลาน เพื่อให้ลานแข็งแรง ไม่บิด หัก เตะ หรือฉีกขาดได้ง่าย

ไม้ประกับคัมภีร์ส่วนใหญ่ทำจากไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้สัก ไม้จันทร์ ขนาดของไม้ประกับต้องกว้างยาวเท่ากับหน้าลาน และหนาประมาณ ๑ - ๒ เซนติเมตร หรือมากกว่านั้นก็มี โดยนำคัมภีร์ไบลานที่มีไม้ประกับแล้ว เข้าเครื่องอัดให้แน่น แล้วใช้กบไสขอบลานทั้ง ๔ ด้าน ให้เรียบเสมอกัน ทั้งไม้ประกับ และไบลาน เมื่อทำความสะอาดแล้ว ถ้าต้องการจะตกแต่งคัมภีร์ไบลาน และไม้ประกับให้สวยงาม ก็ต้องทำในขั้นตอนนี้ หากไม่ทำ ก็จัดว่า ได้คัมภีร์ไบลาน ที่สำเร็จสมบูรณ์ในส่วนวิธีการจารไบลานแล้ว โดยเรียกคัมภีร์ไบลานและไม้ประกับที่ไม่มีการตกแต่งว่า ฉบับลานดิบ ไม้ประกับธรรมดา

ส่วนคัมภีร์ที่มีการตกแต่ง ซึ่งนิยมทำให้เข้าชุดกัน ทั้งตัวคัมภีร์ไบลาน และไม้ประกับ โดยตกแต่งไบลานที่ปกหน้า ปกหลัง ขอบคัมภีร์ (ขอบลานทั้ง ๔ ด้าน) และไม้ประกับหน้า - หลัง การตกแต่งนิยมทำด้วยกรรมวิธีทางศิลปกรรมไทยแบบต่างๆ ได้แก่ ลายรดน้ำ ประดับมุก ประดับกระจก ซึ่งประกอบด้วยสีและลวดลาย ทั้งดงาม การตกแต่งคัมภีร์ไบลานเป็นลักษณะเฉพาะ ที่นำมาใช้ประกอบการเรียกชื่อฉบับของคัมภีร์ด้วย ทั้งนี้ เพราะเนื้อเรื่องในคัมภีร์ไบลานส่วนใหญ่ จะมีการจารคัดลอกซ้ำๆ กันหลายครั้ง และทุกครั้งที่มีการสร้างคัมภีร์ขึ้นใหม่ สิ่งที่จะช่วยแยกลักษณะของคัมภีร์ไบลาน เพื่อให้เห็นความแตกต่างกัน คือ ส่วนที่เป็นใบปกหน้า ปกหลังของคัมภีร์ และไม้ประกับคัมภีร์เท่านั้น เช่น ตกแต่งปิดทองที่บทุกส่วน เรียกว่า คัมภีร์ไบลานฉบับทองทิบ

ถ้าขอบลานด้านข้างทางยาวทาสีขาว ตรงกลางปิดทองที่บขนานสองข้าง และส่วนอื่นๆ ที่เหลือก็ปิดทองทิบ เรียกว่า ฉบับล่องชาด

ถ้ามีการตกแต่งปกลานหน้าหลัง เป็นลายต่างๆ เช่น ลายกรวยเชิง ลายเทพนม ด้วยกรรมวิธีทางช่างที่เรียกว่า ลายรดน้ำบนพื้นรักสีดำ จะเรียกชื่อฉบับของคัมภีร์นั้นว่า ฉบับล่องชาดรดน้ำดำ ส่วนไม้ประกับก็จะเรียกตามลักษณะการตกแต่งเช่นเดียวกัน เช่น ไม้ประกับประดับมุก ไม้ประกับประดับกระจก ไม้ประกับลายรดน้ำ หากไม้ประกับนั้นไม่มีการประดับตกแต่งใดๆ จะเรียกว่า ไม้ประกับธรรมดา

คัมภีร์ไบลานที่มีไม้ประกับขนานอยู่หน้า - หลังแล้ว ต้องมัดไว้ด้วยเชือก หรือลาน ถักเป็นเข็มขัด ๒ ช่วง หรือ ๓ ช่วง เพื่อไม่ให้แตกมัด และยังต้องมีผ้าห่อคัมภีร์อีกชั้นหนึ่ง เพื่อป้องกัน ไม่ให้คัมภีร์ไบลานสกปรกได้ง่าย หรือชำรุดฉีกขาดเร็วขึ้น ผ้าที่ใช้ห่อคัมภีร์นิยมใช้ผ้าที่มีคุณภาพดี เช่น ผ้าปุม ผ้าตาด ผ้าไหม หรือผ้าลาย ทั้งนี้ย่อมเป็นไปตามฐานะของผู้สร้างคัมภีร์ด้วย

นอกผ้าห่อคัมภีร์มีฉลาก คือ ป้ายบอกชื่อคัมภีร์ หรือชื่อเรื่อง ของหนังสือใบลาน ฉลากนี้จะเสียบไว้ที่หน้ามัดคัมภีร์ วัสดุที่ใช้ทำฉลาก มีหลายชนิด ได้แก่ ไม้ ทองเหลือง งา หรือบางทีพบว่า มีการตกแต่งประดับฉลาก ให้ดูงดงามด้วยลวดลาย โดยนิยมเรียกชื่อฉลากตามวัสดุที่ใช้ว่า ฉลากไม้ ฉลากงา ฉลากทองเหลือง และยังมีฉลากที่ทำด้วยเส้นไหมทอยกดอก เป็นลายรูปตัวอักษรชื่อคัมภีร์ เรียกว่า ฉลากทอ

นอกจากนี้ คนไทยโบราณยังได้สร้างกาทะเยี่ยขึ้น ไว้เป็นอุปกรณ์ ใช้เฉพาะสำหรับเป็นที่ยาวคัมภีร์ใบลาน เพื่อการอ่าน หรือแปลหนังสือใบลาน กาทะเยี่ยทำด้วยไม้ ๘ อัน กลึงให้เป็นแท่งกลมยาว เส้นรอบวงเท่ากันทุกอัน ประมาณ ๔ - ๗ เซนติเมตร แบ่งไม้เป็น ๒ ชุด ชุดละ ๔ อัน โดยทั่วไปไม้ชุดที่ยาวมากกว่าจะมีขนาดยาวประมาณ ๔๕ - ๕๐ เซนติเมตร เฉพาะไม้ชุดยาว ๔ อัน ให้เจาะรูตรงกันที่ปลายด้านหนึ่ง และตรงกลางอีกที่หนึ่ง ส่วนไม้ชุดสั้นอีก ๔ อัน เจาะรูที่ปลายทั้ง ๒ ด้าน ให้ตรงกัน ใช้เชือกหรือด้ายร้อยไม้ชุดยาวตรงกลาง แล้วมัดหลวมๆ รวมไว้ด้วยกันก่อน แล้วใช้เชือกหรือด้ายอีกเส้นหนึ่งร้อยไม้ทั้ง ๘ อัน ให้เรียงไขว้กัน เมื่อกางออกมีรูปทรงเหมือนโต๊ะสี่เหลี่ยม โดยมีไม้ชุด ๔ อัน ทำหน้าที่เป็นขาตั้งไขว้กัน เส้นเชือกหรือด้ายซึ่งร้อยอยู่ที่ปลายไม้ จะขึงตึงขนานไปกับไม้ชุดสั้นทั้ง ๔ ด้าน ซึ่งใช้เป็นที่รองรับใบลาน

คัมภีร์ที่ใช้ในการจารและการเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติที่ผู้วิจัยได้ทำการบรรณารักษ์ และวิเคราะห์เห็นว่า อุปาสกชนาลังการใบลานเลขที่ ๓๖๘๗/ข/๑-๓ ต. ๑๘ ข. ๒ มี ๓ ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจารหน้าละ ๕ บรรทัด พระยาศรีสหเทพสร้าง ม.ป.ป ฉบับล่องชาด ไม้ ประกับทาสีเขียน รวมอยู่อยู่กับเลขที่ ๓๖๘๘ /ก ขุททกนิกาย^{๔๕} ซึ่งในประเทศไทย นิยมใช้อักษรขอมบันทึกเรื่องราวมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นระยะเวลานานถึง ๖๐๐ ปีเศษจึงมีการใช้อักษรไทยบันทึกพระไตรปิฎก การนำอักษรไทยมาใช้เขียนพระไตรปิฎกหรือภาษาบาลีเริ่มขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงมีพระราชดำริจะพิมพ์พระไตรปิฎกแทนการจารลงบนใบลาน อักษรที่ใช้กับภาษาบาลีโบราณใช้อักษรขอมพิมพ์ไม่ได้ เพราะยุคนั้นไม่มีตัวพิมพ์อักษรขอม^{๔๖} ฉะนั้น ในเวลาต่อมาอักษรขอมจึงไม่เป็นที่นิยมในการที่จะจารึกเรื่องราวหรือคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา เพราะยากที่จะสื่อสารให้พุทธศาสนิกชนเข้าใจได้โดยง่าย คัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากบาลีอักษรขอมเป็นบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย โดยที่ใช้ฉบับหอสมุดแห่งชาติเป็นต้นฉบับเนื้อหาเป็นหมวดหมู่ ๙ หมวดหมู่ คือ โครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์ประมาณ ๙ หมวด ได้แก่ ๑. สรณนิทเทศ อธิบายเรื่องสรณะที่พึง ๒. สิลนิตเทศ อธิบายเรื่องศีล ๓. รุดงคนิทเทศ อธิบายเรื่องการถือธุดงค์ ๔. อาชีวนิทเทศ อธิบายเรื่องการเลี้ยงชีพ ๕. ทสปัญญุกิริยานิทเทศ อธิบายเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ๖. อนตรายกรรมมณินิทเทศ อธิบายเรื่องสิ่งที่ทำอันตราย ๗. โลกียสัมปัตตินิทเทศ อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกียะ ๘. โลกุตระสัมปัตตินิทเทศ อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกุตระ ๙. ปุญญผลสาธกนิทเทศ อธิบายเรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญ

^{๔๕} ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (ฉบับล่องชาด) สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔-๕ ในคราวทำสังคายนาพระไตรปิฎก และรวบรวมคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๓๖.

^{๔๖} หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, **อักษรในประเทศไทย เล่ม ๕**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๒๙), หน้า ๒๒.

๒.๓ วิธีการปริวรรตบาลีอักษรขอมและการแปลคัมภีร์อุปาสกษาลังการ

อักษรขอมโบราณ เป็นอักษรที่มีพัฒนาการมาจากอักษรหลังปัลลวะ ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ พบทั้งในสมัยทวารวดีและอาณาจักรขอม อักษรขอมโบราณยังคงรักษาระบบอักษรวิธีของอักษรปัลลวะอย่างเคร่งครัด แต่ที่ปรับเปลี่ยนไปมากก็คือ อักษรขอมโบราณให้ความสำคัญกับเส้นปกบนหรือบ่ออักษรซึ่งต่อมากลายเป็น “ศก” หรือ “หนามเตย” ใช้กันอย่างแพร่หลายในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาโดยมีลพบุรีเป็นศูนย์กลาง ทั้งยังมีอิทธิพลต่ออักษรสมัยสุโขทัยด้วย และสืบต่อมาจนถึงสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ อักษรขอมเป็นอักษรโบราณของไทยแบบหนึ่งปรากฏใช้ในเอกสารโบราณทุกประเภท ทั้งจารึก สมุดข่อย-สมุดไทยและคัมภีร์ใบลาน โดยภาษาที่ใช้บันทึกส่วนใหญ่ คือภาษาบาลีและภาษาไทย การศึกษาภาษาบาลีในประเทศไทยตั้งแต่สมัยโบราณ พวกกุลบุตรต้องเริ่มต้นด้วยการเรียนอักษรขอมก่อน เพราะภาษาบาลีส่วนใหญ่จารไว้ด้วยอักษรขอมผู้เริ่มเรียนต้องเรียนคัมภีร์มูลกัจจายน์ท่องสูตรมูล มีทั้งพากย์มคธ(บาลี) และพากย์ไทย ซึ่งล้วนเป็นอักษรขอมทั้งสิ้น ในบทนี้เราจะกล่าวถึงจำเพาะอักษรขอมที่ใช้เขียนคำบาลีเท่านั้น

วัสดุที่ใช้รองรับการจารอักษรขอมส่วนใหญ่คือใบลาน หรือคัมภีร์ใบลาน เป็นเอกสารสำคัญอย่างหนึ่งที่ใช้ในอาณาจักรต่างๆ ของเอเชียมาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยสามารถจารตัวอักษรได้ทั้งสองด้าน เมื่อจารจบแล้วก็ใช้สายสนองร้อยเข้าผูกเป็น ๑ คัมภีร์ สาเหตุที่เรียกว่าคัมภีร์เพราะเนื้อหาส่วนใหญ่ที่จารเป็นเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา แต่อาจมีเนื้อหาบางเรื่องที่เป็นทางโลกบ้าง ชาวไทยพุทธมีความเชื่อว่าการจารตัวอักษร ๑ ตัว จะได้านิสงส์เท่ากับการสร้างพระพุทธรูปหนึ่งองค์ อีกทั้งนักปราชญ์โบราณนิยมใช้อักษรขอมจารหรือเขียนบทมนตร์คาถา หลักธรรม หรือคำบาลีอย่างย่อประกอบเป็นรูปต่างๆ ซึ่งเรียกว่า “ยันต์” โดยใช้เป็นกลอุบายในการสอนธรรม ทำให้เกิดความเชื่อว่าอักษรขอมเป็นอักษรที่ศักดิ์สิทธิ์

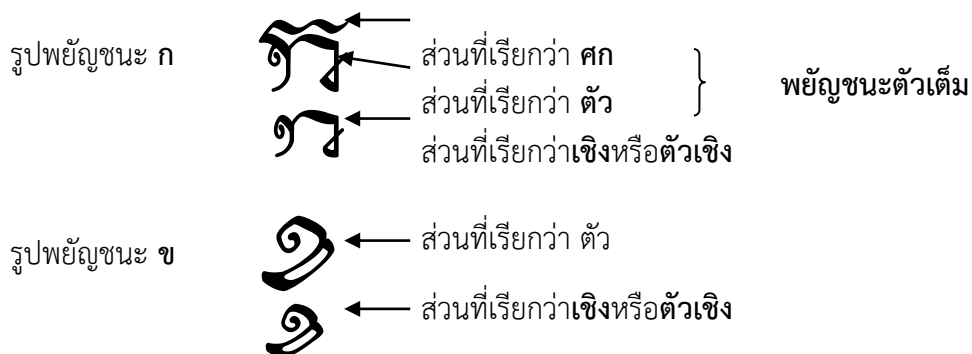


ภาพที่ ๘ : การเขียนยันต์ชนิดต่างๆ ด้วยอักษรขอม

แบบอักษรขอมนั้นสามารถแยกได้เป็น ๓ แบบ คือ

๑. อักษรขอมบรรจง มีรูปค่อนข้างเหลี่ยมทรงมน ใช้เขียนภาษาบาลีและคำไทยในคัมภีร์ทางศาสนา
๒. อักษรขอมหวัด เป็นตัวเฉียงทแยง เอียงขวา เป็นลักษณะรูปอักษรที่เขียนเร็วหรือเขียนหวัด นิยมเรียกว่า ตัวเกเขียน เพราะเขียนแทรกอยู่ระหว่างบรรทัดคัมภีร์ใบลาน
๓. อักษรเฉียงขอม หรืออักษรเจเรียง (เขเรียง) ซึ่งพัฒนามาจากอักษรขอมหวัด มีลักษณะคล้ายอักษรเขมรในปัจจุบัน

เป็นเหลี่ยมสม่ำเสมอ แต่อย่างไรก็ตามอักษรขอมมิได้มีศกหมดทุกตัว เพื่อให้ง่ายต่อการจดจำ ส่วนประกอบของรูปอักษร จึงแสดงส่วนประกอบของรูปพยัญชนะดังนี้

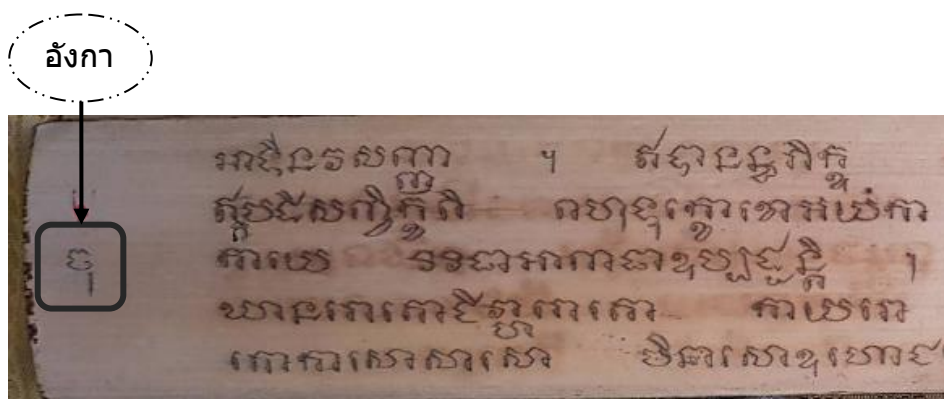


รูปพยัญชนะตัวเต็มและตัวเชิงจะประกอบด้วยเส้นทั้งในแนวตั้ง และ/หรือแนวนอนในจำนวนที่ต่างกันซึ่งจะได้อธิบายถึงเส้นทั้งสองต่อไปข้างหน้า แต่เมื่อว่าโดยสังเขป มีส่วนที่สำคัญอยู่ ๒ ส่วน คือ ๑) ลักษณะของศก ๒) โครงสร้างของรูปพยัญชนะและสระ

๒. สระ จำแนกเป็น ๒ ชนิด ได้แก่สระลอย มี ๘ รูป และสระจม มี ๗ รูป

๓. ตัวเลข อักษรขอมใช้เลขฐาน ๑๐ มีด้วยกันทั้งหมด ๑๐ รูป คือ ๐ – ๙

๔. เครื่องหมาย สำคัญที่ควรรู้ได้แก่เครื่องหมายบอกลำดับหน้าลาน ซึ่งเรียกว่า “อังกา”

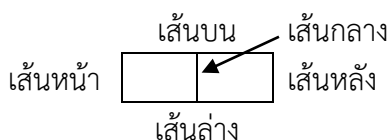


ภาพที่ ๙ : ใบลานและเครื่องหมายบอกหน้าลาน

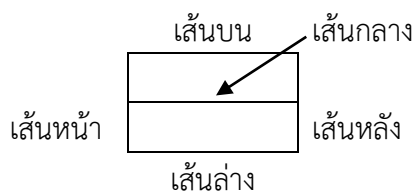
๒.๓.๑ โครงสร้างของรูปพยัญชนะและรูปสระลอย

โครงสร้างของรูปพยัญชนะตัวเต็มที่ไม่รวมศก หรือส่วนที่เรียกว่า “ตัว” และสระลอยเกือบทุกตัวจะประกอบด้วยเส้นทั้งในแนวตั้ง และ/หรือ แนวนอน โดยมีจำนวนแตกต่างกันออกไป ซึ่งกำหนดเป็นชื่อเรียกเส้นต่างๆ ได้ดังนี้

กรอบที่ ๑



กรอบที่ ๒



จากกรอบที่ได้แสดงมาข้างต้น จะเห็นว่ามีเส้นต่างๆ ที่ประกอบเป็นโครงสร้างของรูปพยัญชนะและรูปสระลอย ดังนี้

เส้นในแนวตั้ง มี ๓ เส้น คือ เส้นหน้า เส้นกลาง และเส้นหลัง

เส้นในแนวนอน มี ๓ เส้น คือ เส้นบน เส้นกลาง และเส้นล่าง

ต่อไปนี้จะแสดงรูปพยัญชนะและสระไปโดยลำดับ ดังนี้

พยัญชนะ (Consonants)

พยัญชนะอักษรขอมมีส่วนสำคัญที่ต้องกำหนดจดจำอยู่ ๓ ส่วน คือ ศก ตัวอักษร และตัวเชิง พยัญชนะที่ใช้เขียนคำบาลีมีทั้งหมด ๓๓ ตัว แบ่งเป็นพยัญชนะวรรค และอวรรค หรือเศษวรรคได้ดังนี้

๑) พยัญชนะวรรค ๒๕ ตัว คือ

วรรค ก เป็น กัณฐะ (เกิดที่ลำคอ)

	ก ka	ข kha	ค ga	ฆ gha	ง na
พยัญชนะตัวเต็ม	ក	ខ	គ	ឃ	ង
พยัญชนะตัวเชิง	—	—	—	្រ	—

วรรค จ เป็น ตาลุชะ (เกิดที่เพดาน)

	จ ca	ฉ cha	ช ja	ฌ jha	ญ ña
พยัญชนะตัวเต็ม	ច	ឆ	ច្រ	ជ	ញ
พยัญชนะตัวเชิง	—	—	—	្រ	—

วรรค ฎ เป็น มุทธชะ (เกิดที่ปุ่มเหงือก)

	ฎ ta	ฏ tha	ฑ da	ฒ dha	ณ na
พยัญชนะตัวเต็ม	ត	ត្រ	ដ	ធ	ន
พยัญชนะตัวเชิง	—	—	—	្រ	—

วรรณคดี เป็น ทันตชะ (เกิดที่ฟัน)

	ต ta	ถ tha	ท da	ธ dha	น na
พยัญชนะตัวเต็ม	๓	๔	๕	๖	๗
พยัญชนะตัวเชิง	—	—	—	—	—

วรรณคดี เป็น โอษฐ์ชะ (เกิดที่ริมฝีปาก)

	ป pa	ผ pha	พ ba	ภ bha	ม ma
พยัญชนะตัวเต็ม	๘	๙	๑๐	๑๑	๑๒
พยัญชนะตัวเชิง	—	—	—	—	—

๒) พยัญชนะเศววรรณคดี มีทั้งหมด ๘ ตัว คือ

	ย ya	ร ra	ล la	ว va	ส sa	ห ha	ฬ la	—° -m
พยัญชนะตัวเต็ม	๑๓	๑๔	๑๕	๑๖	๑๗	๑๘	๑๙	—°
พยัญชนะตัวเชิง	—	—	—	—	—	—	—	—

หมายเหตุ :

๑. เครื่องหมายขีด (—) ที่อยู่บนพยัญชนะตัวเชิง แทนรูปพยัญชนะตัวเต็ม
๒. พยัญชนะตัวเต็มมี ๓๓ รูป ส่วนพยัญชนะตัวเชิงมี ๓๐ รูป อักษรที่ไม่มีตัวเชิง คือ ฬ และ - (นิคหิต) ส่วน ง ไม่มีใช้เป็นตัวตามพยัญชนะสังโยคในคำบาลี
๓. เฉพาะ ๒ (ร) เขียนค่อมไว้ด้านหน้าพยัญชนะต้นที่ล้ากันซึ่งเขียนด้วยตัวเต็มรูป
๔. เฉพาะ ญ ตัวเต็มเมื่อมีพยัญชนะตัวเชิงตามมาจะได้รูปดังนี้ ๓๖ เช่น เอวญจ = เอวญจ

สระ (Vowels)

การเขียนสระอักษรขอม มีวิธีการเขียนอยู่ ๒ แบบ คือ แบบแรก เราเรียกว่า สระลอย (สระเต็มรูป) และแบบหลัง เราเรียกว่า สระจม (สระลดรูป) สระลอยใช้เขียนเมื่อคำนั้นๆ มีสระขึ้นต้น ส่วนสระจมใช้เขียนเมื่อประสมกับตัวพยัญชนะ สระลอยและสระจม มีดังนี้

ไทย/โรมัน	สระลอย	สระจม	ไทย/โรมัน	สระลอย	สระจม
อ a	รฺ	—*	อา ā	รฺ	—ว
อิ i	รฺ	—	อี ī	รฺ	—
อุ u	รฺ	—	อู ū	รฺ	—
เอ e	รฺ	—	โอ o	รฺ	—

หมายเหตุ :

๑. *สระ อ / รฺ ไม่มีรูปสระจม ดังนั้นเมื่อประสมกับพยัญชนะใดก็ตาม สระนี้จึงไม่ปรากฏรูป
๒. สระจมรูปสระโอ ที่ใช้ในคำบาลี คือ สระเอ + สระอา (—ว) ซึ่งลักษณะนี้สืบทอดมาตั้งแต่การเขียนด้วยอักษรปัลลวะ

๑. การเขียนสระลอย

ให้นำหน้าคำและออกเสียงได้ด้วยตัวเอง ให้เขียนไปตามลำดับ โดยอักษรที่ตามมาจะเป็นพยัญชนะตัวเต็มเสมอ

สระ	คำบาลี	คำอักษรขอม	ความหมาย
อ	อณิ	รฺณ	ลิม, สลัก, ขอบ, ที่สุด
อา	อาณา	รฺณว	การบังคับ, คำสั่ง, อำนาจ
อิ	อิณ	รฺณ	หนี้
อี	อีหา	รฺณ	ความเพียร, ความปรารถนา
อุ	อุหุ	รฺณ	ดาว, น้ำ
อู	อูกา	รฺณ	เทา, เล้น
เอ	เอกทา	รฺณ	บางครั้ง, บางที, ในคราวหนึ่ง
โอ	โอวรก	รฺณ	ห้องน้อย, โรงครัว

๒. การเขียนสระจม

สระจม (สระลดรูป) ใช้เขียนเมื่อประสมกับพยัญชนะ โดยการเขียนล้อมรอบพยัญชนะ ส่วนมากจะเขียนวางตำแหน่งคล้ายภาษาไทย ยกเว้นสระ โอ (—ว) เมื่อจัดตามตำแหน่งที่วาง จัดได้ดังนี้

๒.๑ วางไว้ตำแหน่งด้านหน้าพยัญชนะ ได้แก่ สระ เอ เช่น

สระ	คำบาลี	คำอักษรขอม	ความหมาย
เอ	เขฬ	ខេត្ត	น้ำลาย
เอ	เทวดา	ទេវតា	เทวดา, เทพยดา

๒.๒ วางไว้ตำแหน่งด้านหลังพยัญชนะ ได้แก่ สระ อี อี้ เช่น

สระ	คำบาลี	คำอักษรขอม	ความหมาย
อี	นิจ	និជ	เที่ยง, มั่นคง, แน่นอน, เหนือๆ
อี	อิติ	ឱតិ	ความทรงไว้, ปัญญา
อี้	ปีติ	ឋិតិ	ความยินดี, ความเอิบอิ่มใจ
อี้	ติริ	តិរិ	ท่า, ฝั่ง, ตลิ่ง

ลักษณะการประกอบสระ อี อี้ กับศกอักษร

๑) พยัญชนะที่มีศกเต็มรูป ได้แก่ ก ค ต ภ และ ว ไม่ต้องเขียนศก แต่ให้เขียนสระ - ี - แทนที่ในตำแหน่งของศก ดังนี้

ก	กิ	ค	คิ	ต	ติ	ภ	ภิ	ว	วิ
ทร	ทริ	ตร	ทริ	ตร	ทริ	ทร	ทริ	ทร	ทริ
	กี		คิ		ติ		ภิ		วิ
	ทริ		ทริ		ทริ		ทริ		ทริ

๒) พยัญชนะที่มีศกครึ่งรูปเขียนสระ - ี - ไว้บนและขีดกับศก ดังนี้

ป	ปิ	ร	ริ	ย	ยิ	ล	ลิ	ส	สิ
ปร	ปริ	ร	ทริ	ปร	ปริ	ล	ทริ	ส	ทริ
	ปี		ริ		ยิ		ลิ		สิ
	ปริ		ทริ		ปริ		ทริ		ทริ

๓) พยัญชนะที่ไม่มีศก และพยัญชนะที่มีหาง ให้เขียนสระ ะ ิ ี ไว้ด้านบนและขีดกับเส้นบนของตัวอักษร ดังนี้

ข	ฃ	ง	จ	ฉ	ช	ฉ	ฌ	ซ	ฌ
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐
	๑		๒		๓		๔		๕
	๑		๒		๓		๔		๕
ฌ	ฌ	ฌ	ฌ	ฌ	ฌ	ฌ	ฌ	ฌ	ฌ
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐
	๑		๒		๓		๔		๕
	๑		๒		๓		๔		๕
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐
	๑		๒		๓		๔		๕
	๑		๒		๓		๔		๕

หมายเหตุ :

๑. เป็นเพียงตัวอย่างการประกอบสระกับศก บางอักษรไม่มีใช้ในคำบาลี เช่น ง ไม่มีใช้ในฐาน พยัญชนะตัวตามหรือประสมกับสระ การแสดงรูปอักษรไว้ เพื่อเป็นประโยชน์ในการอ่านอักษรขอมเขียนคำไทย

๒. ให้สังเกต ตัว ส ที่ประกอบกับสระ ะ ิ ี จะเขียนแตกต่างจากตัวอื่น

๓. ไม่เขียนรูปสระ ะ ิ ี บนเส้นหน้าของพยัญชนะ ยกเว้นตัว ร เท่านั้น

๒.๓ วางไว้ตำแหน่งด้านล่างพยัญชนะ ได้แก่ สระ อุ ู เช่น

สระ	คำบาลี	คำอักษรขอม	ความหมาย
อุ	ขุร	๑	คม, มีดโกน, กลีบเท้าสัตว์
อุ	ปุงคว	๒	เป็นใหญ่, เป็นประธาน, โคอุสสกะ
อุ	ปุย	๓	หนอง, น้ำหนอง, น้ำเหลือง
อุ	ชุต	๔	การเล่นพนัน, การพนันสกา

๒.๔ วางไว้ตำแหน่งด้านหลังพยัญชนะ ได้แก่ สระ อา เช่น

สระ	คำบาลี	คำอักษรขอม	ความหมาย
อา	วาจา	វាចា	วาจา, คำพูด
อา	นาสา	នាស	จมูก, งวง

ลักษณะการประกอบสระ อา กับพยัญชนะ ดังนี้

๑) การเขียนสระ อา ต่อกับพยัญชนะที่มีศก

๑.๑) พยัญชนะที่มีศกหยักกลางหรือศกเต็มรูป จะเขียนสระอา ต่อจากปลายศก ซึ่งเมื่อต่อสระอาแล้ว จะมีหยักตรงกลาง ๑ หยัก ดังนี้

ก	กา	ค	คา	ต	ตา
กร	กร	คร	คร	ตร	ตรา
ภ	ภา	ว	วา		
ภร	ภร	วร	วร		

๑.๒) พยัญชนะที่มีศกที่ไม่มีหยักกลางหรือศกครึ่งรูป จะเขียนสระอา โดยการลากเส้นสระอาต่อจากปลายศกที่อยู่เส้นหลัง ซึ่งเมื่อต่อสระอาแล้วจะไม่มีหยักตรงกลาง ดังนี้

ข	ขา	เชิง ข	คข+า	ฌ	ฌา	เชิง ฌ	ชฌ+า
ขร	ขร	—	ฐร	ฌร	ฌร	—	ฐร
ฌ	ฌา	เชิง ฌ	ทฌ+า	ม	มา	ล	ลา
ฌร	ฌร	—	ฐร	มร	มาร	ลร	ลร
ย	ยา	เชิง ย	ลย+า	ส	สา	เชิง ส	สส+า
ยร	ยร	—	ฐร	สร	สาร	—	ฐร
พ	พา		อ	อา		เชิง ป	ปป+า
ปร	ปร		พร	พร		—	ฐร

๒) การเขียนสระ อา ต่อกับพยัญชนะที่ไม่มีศก

๒.๑) พยัญชนะที่มีหัวอักษรทางด้านซ้าย ให้เขียนสระอาต่อจากด้านบนสุดของเส้น
หลัง ดังนี้

ข	ขา	ฅ	ฅา	ท	ทา
ฌ	ฌา	ฌ	ฌา	ฐ	ฐา
ณ	ณา	พ	พา	ห	หา
ฌ	ฌา	ต	ตา	ธ	ธา

หมายเหตุ : สำหรับอักษร ห เป็นพยัญชนะที่มีศกอยู่บนเส้นหน้า แต่ให้ใช้หลักเกณฑ์เขียนนี้

๒.๒) พยัญชนะที่มีหัวอักษรอยู่ปลายทางขวาของเส้นบน ไม่เขียนหัวอักษร แต่ให้
ลากสระอาต่อจากปลายของเส้นบน ซึ่งเมื่อต่อแล้วจะมีหยักตรงจุดที่ต่อสระอา ดังนี้

ง	งา	น	นา	ท	ทา
ฌ	ฌา	ณ	ณา	ธ	ธา

๒.๓) พยัญชนะที่มีหางให้ต่อสระอาตรงหยักที่เขียนหาง แต่บางตัวก็ไม่นิยมเขียน
หาง ดังนี้

ช	ชา	ฌ	ฌา	จ	จา
ฌ	ฌา	ฌ	ฌา	ฌ	ฌา
ถ	ธา	ผ	ผา		
ฌ	ฌา	ฌ	ฌา		

๒.๔) พยัญชนะที่มีเส้นบนหยักกลางลักษณะเหมือนศกเต็มรูป จะเขียนสระอา
ต่อจากปลายเส้นบน ซึ่งเมื่อต่อสระอาแล้ว จะมีหยักตรงกลาง ๑ หยัก ดังนี้

จ	จา	ฉ	ฉา	ช	ชา
ฌ	ฌา	ฌ	ฌา	ฌ	ฌา

๓) การต่อสระ อา แบบพิเศษ

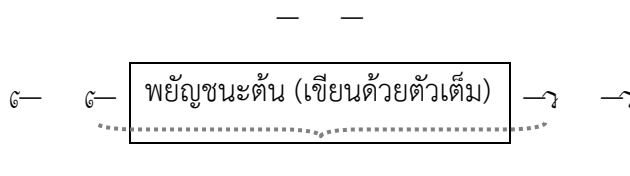
ป	ปา	ร	รา
ธ	ธา	ร	รา

๒.๕ วางไว้ตำแหน่งด้านหน้าและด้านหลังพยัญชนะ ได้แก่ สระ โอ เช่น

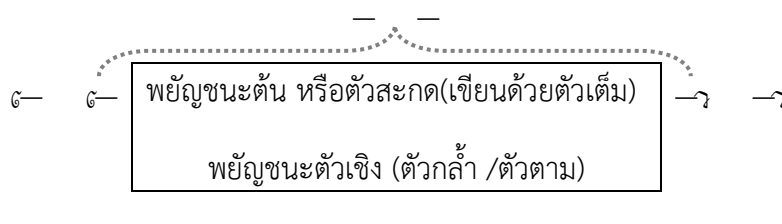
สระ	คำบาลี	คำอักษรขอม	ความหมาย
โอ	โรโค	เรเร	โรค
โอ	โชตก	เชรรร	ผู้รุ่งเรือง

การเขียนรูปสระจมประกอบกับพยัญชนะ สรุปรูปเป็นโครงสร้างได้ ดังนี้

โครงสร้างที่ ๑ : คำที่มีพยัญชนะต้นตัวเดียว



โครงสร้างที่ ๒ : คำที่มีพยัญชนะต้นสองตัว หรือที่มีพยัญชนะสังโยค



หมายเหตุ : สำหรับการต่อสระอา ต่อได้ทั้งพยัญชนะตัวเต็มและพยัญชนะตัวเชิง สระอาจะต่อกับพยัญชนะตัวเชิงที่มีเส้นหลังยาวขึ้นเสมอพยัญชนะตัวเต็มเท่านั้น

๒.๓.๒ การปริวรรตคำบาลีที่เขียนด้วยอักษรขอม

๑. การปริวรรตคำบาลีที่ไม่มีพยัญชนะสังโยค (ไม่มีตัวสะกดและตัวตาม)

๑.๑ คำที่ขึ้นต้นด้วยพยัญชนะต้นเดียว

คำอักษรขอม	ลำดับการถ่ายถอด	อักษรวิธีไทย
^{๑ ๒ ๓ ๔} 	^{๑ ๒ ๓ ๔} ค ำ ถ ำ	คาถา
^{๒ ๔} ^๑ ^๓	^{๑ ๒ ๓ ๔} ป ี ต ี	ปีติ
^{๑ ๔} ^๒ ^๓	^{๑ ๒ ๓} ก ู ล	กุลี
^{๑ ๒ ๑ ๓ ๔} 	^{๑ ๒ ๓ ๔} โ ส เ ก	โสเก

๑.๒ คำที่มีพยัญชนะต้นซ้อนกัน ๒ ตัว

คำอักษรขอม	ลำดับการถ่ายถอด	อักษรวิธีไทย
^{๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖} 	^{๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖} ว ฺ ย ำ ก ร ญ	วฺยาकरण
^{๑ ๓ ๔} ^๒ ^๖ ^๕	^{๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖} พ ฺ ร ำ ห ุ ม ญ	พฺราหฺมณ
^๓ ^๑ ^๔ ^๒	^{๑ ๒ ๓ ๔} ท ฺ ว ำ ร	ทวาร

๒. การปริวรรตคำบาลีที่มีพยัญชนะสังโยค (มีตัวสะกดและตัวตาม)

ให้ถ่ายถอดตามลำดับดังนี้

๒.๑ ถ่ายถอดพยัญชนะตัวต้นก่อน ถ้าพยัญชนะซ้อนกัน 2 ตัว ให้ถ่ายถอดพยัญชนะตัวที่อยู่ด้านบนก่อนแล้วใส่เครื่องหมายพินทุ (.) ไว้ใต้ แล้วจึงถ่ายถอดตัวที่อยู่ข้างใต้(ตัวเชิง) หลังจากนั้นจึงถ่ายถอดสระจน(ถ้ามี)

๒.๒ ถ่ายถอดพยัญชนะตัวถัดไปและสระจน(ถ้ามี) ตามลำดับอักษรวิธีการเขียนคำอักษรไทย

๒.๓ ถ้ามีนิคหิตกำกับ ให้ถ่ายถอดเป็นเครื่องหมายนิคหิตเหมือนเดิม และเขียนไว้ตามตำแหน่งเดิม

คำอักษรขอม	ลำดับการถ่ายถอด	อักษรวิธีไทย
๑ ๓ ๒ 	๑ ๒ ๓ ๔ ส พุ เ พ	สพฺเพ
๑ ๔ ๑ ๕ 	๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ท , ก ข °	ทุกข์
๒ ๔ ๑ ๔ ๓ ๔ 	๑ ๒ ๓ ๔ ๕ พ , ท โ ธิ	พุทฺโธ
๒ ๕ ๑ ๒ ๔ ๕ 	๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ อุ ป ุ ป ำ ท ำ	อุปปาทา
๓ ๑ ๒ 	๑ ๒ ๓ ๔ ก ต ว ำ	กตฺวา
๓ ๑ ๔ ๕ 	๑ ๒-๓ ๔ ๕ ๖ อิ นท ุ ร ิ ย	อินทฺริย

๒.๓.๓ การเขียนพยัญชนะสังโยค

พยัญชนะสังโยค หมายถึง การเขียนพยัญชนะซ้อนกัน โดยไม่มีสระมาคั่นในระหว่าง ตัวหนึ่งเป็นตัวสะกด(สังโยค)อีกตัวหนึ่งเป็นตัวตาม สระจะใช้กำกับพยัญชนะตัวตาม โดยมีตัวอย่างดังนี้

การเขียนพยัญชนะสังโยคภาษาบาลี (คำบาลีที่มีตัวสะกดและตัวตาม)

วรรณค ก

ตัวซ้อน	คำบาลี	คำอักษรขอม	ความหมาย
กก	วกกั	ธรร	ไต, เปลือกไม้
กข	ภิกขุ	วิรร	ภิกษุ
คค	วคคุ	ธรร	ไพเราะ, งาม, ดี, น่าชอบใจ
คฆ	ปคฆร	ธรร	ไหลออก, หลั่งออก
งก	ปงก	ธรร	คม, เปลือกคม, ความติดพัน
งข	กงขา	ธรร	ความแคลงใจ, สงสัย
งค	วงคั	ธรร	ถ้อยคำ
งฆ	लग्ग	ธรร	กระโดด, โดด, ไป

วรรณค จ

ตัวซ้อน	คำบาลี	คำอักษรขอม	ความหมาย
จจ	นจจั	ธรร	การฟ้อน, การรำ, การเต้น
จฉ	ปุจฉา	ธรร	คำถาม, การถาม
ชช	อชช	ธรร	วันนี้, เดิมนั้น, บัดนี้
ชฌ	อชฌาจาร	ธรร	ความประพาสล่อง, ความประพาสชั่ว
ญจ	กญจณั	ธรร	ทองคำ
ญฉ	สญฉน	ธรร	ดาดาชแล้ว
ญช	สญชาติ	ธรร	ความเกิด
ญฌ	ปญฌา	ธรร	ปัญญา

วรรณ

ตัวซ้อน

คำบาลี

คำอักษรขอม

ความหมาย

ณณ

อนณ

รณ

คดี, ความบีบคั้น, อันตราย

ณจ

กณจ

รณจ

ไม้, ฟืน

ทท

ฉทเทติ

ตเทติ

ทิ้ง

ทณ

วทณน

รณณ

เจริญ, รุ่งเรือง, งอกงาม

ณณ

กณณก

รณนกร

ข้าศึก, หนาม, แรต, กวาง

ณจ

กณจ

รณจ

คอ

ณท

กณท

รณท

ลูกปิ่น, ลูกศร, ก้าน, ลำต้น

ณณ

สณณ

รณณ

ขิง

ณณ

กณณ

รณณ

หู, มุม, บ่า, ที่สุด

วรรณ

ตัวซ้อน

คำบาลี

คำอักษรขอม

ความหมาย

ตต

ปตติ

ปตติ

ทหารราบ, ทหารเดินเท้า

ตถ

วตถ

รตถ

ผ้า, เสื้อผ้า, เครื่องนุ่งห่ม

ทท

มททว

มททว

ความอ่อน, ความอ่อนโยน

ทธ

พทธ

ตธ

บ่วง, การผูก, การมัด

นต

ปนติ

ปตติ

ราวป่า, แถว, แนว, เส้นบรรทัด

นถ

ปนถ

ปตติ

ทาง, ทางเปลี่ยว, ถนน

นท

จนท

มททว

พระจันทร์, ความสบายใจ

นธ

รณจ

รณจ

รู, ช่อง, โพลง, ความบกพร่อง

นน

ชนน

รณจ

เข้า, หัวเข้า

วรรณค ป

ตัวซ้อน	คำบาลี	คำอักษรขอม	ความหมาย
ปป	ชปปา	ឧប្ប	ความปรารถนา, ความเหนียวรั้ง
ปผ	ปปผิ	ឧប្ប	ดอก, ดอกไม้, บุปผา
พพ	ปปพ	ឧប្ប	ทิศตะวันออก, ทิศบูรพา
พภ	คพภ	តត	ห้อง, ห้อง, ผู้เกิดในครรภ์
มป	จมปก	ឧប្បក	ดอกจำปา, ต้นจำปา
มผ	สมผสส	សម្មស្វ	สัมผัส
มพ	กมพลี	កម្មល	ผ้าทอด้วยขนสัตว์
มภ	ณภี	នង្គ	สะดุ้ง, ตกใจกลัว
มม	จมนั	ឧប្ប	หนัง, หนังสัตว์, โล

เศษวรรณค ซ้อน/กล้ำ เช่น

ตัวซ้อน	คำบาลี	คำอักษรขอม	ความหมาย
ยย	เถยย	ឧប្ប	โจร, ขโมย
ยห	ปคคยห	បត្តេ	ประคองแล้ว
ลย	กลยณ	កល្យាណ	ดี, งาม
ลล	ปุลลิกค	បុល្លិក	เพศชาย
วห	ชีวหา	ឧប្ប	ล้น
สส	ปฐิสส	បុរិសស្វ	ของบุรุษ
สย	อาลสย	អាសន្ន	ความเกียจคร้าน
งขย	สงขย	សង្ឃ	ความสิ้นไป
นตว	คนตวา	តត	ไปแล้ว

ตารางสรุป : แสดงพยัญชนะสังโยคอักษรขอม ภาษาบาลี

พยัญชนะวรรค

พยัญชนะ สังโยค	วรรค ก	วรรค จ	วรรค ฎ	วรรค ต	วรรค ป
๑ ซ้อน ๑	ก ก ฏ	จ จ ฐ	ฎ ฎ ฐ	ต ต ตต	ป ป ปป
๑ ซ้อน ๒	ก ข ฐ	จ ฉ ฐ	ฎ ฐ ฐ	ต ถ ฐ	ป ผ ฐ
๓ ซ้อน ๓	ค ค ฐ	ช ช ฐ	จ จ ฐ	ท ท ฐ	พ พ ฐ
๓ ซ้อน ๔	ค ฆ ฐ	ช ฌ ฐ	จ ฌ ฐ	ท ฐ ฐ	พ ภา ฐ
๕ ซ้อน ๑	ง ก ฐ	ณ จ ฐ	ณ ฎ ฐ	น ต ฐ	ม ป ฐ
๕ ซ้อน ๒	ง ข ฐ	ณ ฉ ฐ	ณ ฐ ฐ	น ถ ฐ	ม ผ ฐ
๕ ซ้อน ๓	ง ค ฐ	ณ ช ฐ	ณ จ ฐ	น ท ฐ	ม พ ฐ
๕ ซ้อน ๔	ง ฆ ฐ	ณ ฌ ฐ	ณ ฌ ฐ	น ฐ ฐ	ม ภา ฐ
๕ ซ้อน ๕	-	ณ ญ ฐ	ณ ฌ ฐ	น ฐ ฐ	ม ฐ ฐ

เศษวรรค เป็นตัวสังโยคและตัวตามได้บางกรณี (ดูรายละเอียดเรื่องเศษวรรคในบทที่ ๒)

พยัญชนะเศษวรรค สังโยค / กล้า						
ก ย ฐ	ข ร ฐ	ต ว ฐ	ป ย ฐ	ล ต ฐ	ส ส ฐ	
ก ร ฐ	ข ว ฐ	ท ม ฐ	พ ย ฐ	ล ห ฐ	ห ม ฐ	
ก ล ฐ	ณ ห ฐ	ท ร ฐ	พ ร ฐ	ว ย ฐ	ห ย ฐ	
ก ว ฐ	ณ ย ฐ	ท ว ฐ	ม ย ฐ	ว ห ฐ	ท ว ฐ	
ข ย ฐ	จ ย ฐ	ธ ย ฐ	ม ห ฐ	ส ต ฐ	พ ห ฐ	
ข ว ฐ	ณ ย ฐ	ธ ว ฐ	ย ย ฐ	ส น ฐ	ง ข ย ฐ	
ค ย ฐ	ณ ห ฐ	น ย ฐ	ย ว ฐ	ส ม ฐ	น ต ว ฐ	
ค ร ฐ	ต ย ฐ	น ว ฐ	ย ห ฐ	ส ย ฐ	น ท ร ฐ	
ค ว ฐ	ต ร ฐ	น ห ฐ	ล ย ฐ	ส ว ฐ	ส ต ร ฐ	

๒.๓.๔ ตัวเลข

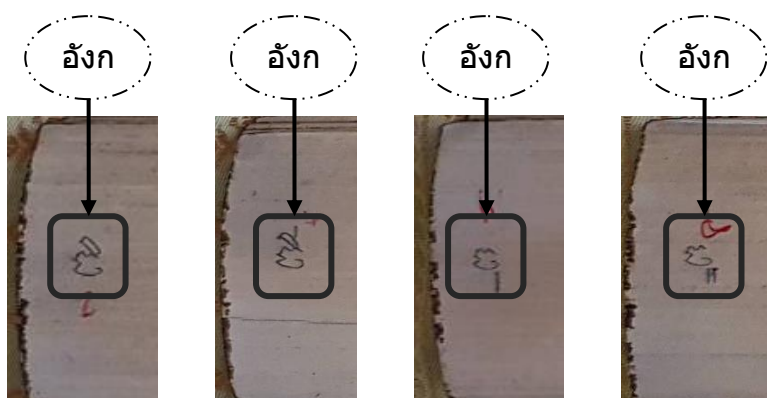
ตัวเลขอักษรขอมมีลักษณะใกล้เคียงกับเลขไทยในปัจจุบัน เป็นเลขฐานสิบ คือ ๐ - ๙ โดยมีรูปอักษร ดังนี้

ไทย	๐	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐
ขอม	០	១	២	៣	៤	៥	៦	៧	៨	៩	១០
อารบิก	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

เครื่องหมาย

เครื่องหมายบอกลำดับหน้าลาน ซึ่งเรียกว่า “อังก” เป็นเครื่องหมายบอกให้รู้ลำดับหน้าของใบลาน โดยใช้พยัญชนะประสมกับสระ ๑๐ ตัว คือ อ อา อิ อี อุ ู เอ โอ โอ เอา รวมกับอนุสวาระหนึ่งตัวและวิสระะอีกหนึ่งตัวในภาษาสันสกฤต รวมเป็น ๑๒ ตัว ไล่ไปตามลำดับ โดยเริ่มที่ตัว ก ก่อน ดังตัวอย่าง

ก	กา	กิ	กี	กุ	กู	เก	ไก	โก	เกา	กั	กะ
รร	รร	ริ	รี	รุ	รู	เร	รร	รร	รร	รร	รร
ข	ขา	จิ	จี	ขุ	ขู	เข	ไข	โข	खा	ขั	ขะ
๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๑



ภาพที่ ๑๐ : ตัวอย่างคัมภีร์ใบลานและเครื่องหมายบอกหน้าลาน อักษร จิ จี จุ จู

๒.๔ สรุป

วิเคราะห์คัมภีร์อุปสภขณาลังการในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน แบ่งออกเป็น วิเคราะห์คัมภีร์อุปสภขณาลังการซึ่งเป็นคัมภีร์ว่าด้วยเครื่องประดับตกแต่งอุบาสกอุบาสิกา เป็นคัมภีร์ที่อธิบายเรื่องเกี่ยวกับเครื่องประดับ เช่น ที่ฟังที่ระลึก คีล เป็นต้น แต่อยู่ในรูปของบาลีอักษรขอม ฉบับหอสมุดแห่งชาติมีจำนวน ๓ ผูก เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมเนื้อความของเครื่องประดับของอุบาสกไว้โดยย่อ เปรียบเสมือนแบบเรียนเร็ว รจนาโดยพระอานันทะ พระเถระชาวศรีลังกา อยู่ ณ อภัยคีรีวิหาร แห่งประเทศศรีลังกา ฉะนั้นต้นฉบับคัมภีร์อุปสภขณาลังการเป็นภาษาบาลีอักษรขอม

ส่วนฉบับคัมภีร์ที่ใช้ในการปริวรรตคัมภีร์อุปสภขณาลังการ คือ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ใบลานเลขที่ ๓๖๘๙/ข/๑-๓ ต. ๑๘ ข. ๒ มี ๓ ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจารหน้าละ ๕ บรรทัด พระยาศรีสหเทพสร้าง ม.ป.ป ฉบับล่องชาด ไม่ประทับทาสชาตเขียน รวมอยู่อยู่กับเลขที่ ๓๖๘๙ /ก ขุททกนิกาย มีลายเส้นปรากฏชัดเจน และสามารถย่อขยายได้ จึงสะดวกในการปริวรรต มีจัดเรียงโครงสร้างเนื้อหาเป็นหมวดหมู่ ๙ หมวดหมู่ คือ โครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์ประมาณ ๙ หมวด ได้แก่ ๑. สรณนิเทศ อธิบายเรื่องสรณะที่พึง ๒. สีสณิเทศ อธิบายเรื่องสีล ๓. ชุตตคนิเทศ อธิบายเรื่องการถือชุตต ๔. อาชีวนิเทศ อธิบายเรื่องการเลี้ยงชีพ ๕. ทสปัญญุกิริยานิเทศ อธิบายเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ๖. อนนตรายกรธมมณิเทศ อธิบายเรื่องสิ่งที่ทำอันตราย ๗. โลเกียสัมปัตตินิเทศ อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกียะ ๘. โลกุตระสัมปัตตินิเทศ อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกุตระ ๙. ปุญญผลสาธกนิเทศ อธิบายเรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญ มีลักษณะการประพันธ์ ๒ อย่างคือ ๑)แบบร้อยแก้ว เป็นการดำเนินเรื่องตามธรรมดา ๒) แบบร้อยกรอง เรียกว่าคาถาบ้าง เรียกว่า ฉันท หรือ ฉันทลักษณ์บ้าง ในคัมภีร์นี้ประกอบด้วย ๓ ฉันท คือ ๑) ปุริยาวัต ๒) อุปชาติฉันท ๓) กุสุมวิจิตตาฉันท

การจารลงใบลานของคัมภีร์อุปสภขณาลังการ แบ่งออกเป็น ๑) การเตรียมใบลานจารหนังสือ ๒) การคัดเลือกลานมาใช้จารหนังสือ ๓) การอบใบลาน การจารหนังสือบนใบลานตามแบบโบราณนั้น ใช้เหล็กจารเขียน หรือเรียกกันเป็นสามัญว่า จาร ตัวหนังสือให้เป็นรอยลึกลงในเนื้อลาน รูปอักษรที่เขียนด้วยวิธีจารเรียกว่า เส้นจาร คือ ๑) การจารใบลาน ๒) เครื่องมือประกอบการจารใบลาน ๓) อุปกรณ์ที่ใช้ในการจาร ๔) อักษรบอกอังกา หรืออักษรที่ใช้บอกหน้าของหนังสือใบลาน ใช้พยัญชนะในภาษาบาลี ซึ่งมีอยู่ ๓๓ ตัว คือ ก ข ค ฆ ง จ ฉ ช ฌ ญ ฎ ฏ ฐ ฑ ฒ ณ ต ถ ท ธ น ป ผ ฝ ภ ม ย ร ล ว ส ห ฬ อ ๕) การลบใบลาน ส่วนการเก็บรักษาคัมภีร์ใบลานแต่ละเรื่อง จะมีความสั้นยาวของเนื้อเรื่องไม่เท่ากันเช่น คัมภีร์อุปสภขณาลังการใบลานเลขที่ ๓๖๘๙/ข/๑-๓ ต. ๑๘ ข. ๒ มี ๓ ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจารหน้าละ ๕ บรรทัด พระยาศรีสหเทพสร้าง ม.ป.ป ฉบับล่องชาด ไม่ประทับทาสชาตเขียน รวมอยู่อยู่กับเลขที่ ๓๖๘๙ /ก ขุททกนิกาย ซึ่งหอสมุดแห่งชาติเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี เพราะเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมพระอภิธรรมที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนาในรูปของบาลีอักษรขอมสมัยโบราณซึ่งควรค่าแก่การอนุรักษ์ และการเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี เพื่อเป็นประโยชน์ต่ออนุชนคนรุ่นหลังต่อไป

บทที่ ๓

การปริวรรตคัมภีร์อุปาสดาซึ่งการจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็น ภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย

การแปลคัมภีร์อุปาสดาซึ่งการจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทย โดยแบ่งออกเป็น คัมภีร์
อุปาสดาซึ่งการฉบับภาษาบาลี และคำแปลคัมภีร์อุปาสดาซึ่งการจากภาษาบาลีเป็น
ภาษาไทย ผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไปนี้

๓.๑ คัมภีร์อุปาสดาซึ่งการฉบับภาษาบาลี

คัมภีร์อุปาสดาซึ่งการฉบับภาษาบาลี คัมภีร์นี้เป็นงานนิพนธ์เชิงอรรถกถา
ประกอบด้วย ๙ นิเทศ ซึ่งเกี่ยวข้องกับหัวข้อดังต่อไปนี้ นิเทศที่ ๑ กล่าวถึงพระรัตนตรัย นิเทศที่
๒ กล่าวถึงหลักศีลธรรม นิเทศที่ ๓ กล่าวถึงหลักการปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด นิเทศที่ ๔
กล่าวถึงหลักการดำเนินชีวิต นิเทศที่ ๕ กล่าวถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ นิเทศที่ ๖ กล่าวถึงการกระทำ
ฝ่ายอกุศล นิเทศที่ ๗ กล่าวถึงโลกียสุข นิเทศที่ ๘ กล่าวถึงโลกุตระสุข นิเทศที่ ๙ กล่าวถึง
ความสำเร็จของผลที่เกิดจากการมีธรรม

อุปาสดาซึ่งการ

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส.

คนถารมภ

วิสุทฺธวณฺณํ สุคตํ นมิตฺวา

สุวณฺณิตํ ฐมมวณฺณจ เตน,

ตถา วิมุตฺตํ คณมฺงคเณหิ

อุปาสดาลงฺกรณํ กริสฺส.

วตฺถุดตฺตํ ยเ สมุปาสมานา

อุปาสดตฺตํ อภิสมฺภูนนฺติ,

เต ฐฺยสนฺตา สรณาทิวนฺณา

อุปสกาลงฺกรณาติ วุตฺตา.

เตสํ คุณานํ ขนฺภูสนานํ

สนฺทึปกตฺตา ปน เอส คนฺโถ,

วิณญฺหิ สทฺทตฺถสฺสสารโต วา
 อุปาสกาลงฺกรณฺติ เณยโย.^๑
 ยโต นิทานาทิกถา วิยฺนโต
 นยาถูตตฺตา ปฏิปตฺติสงฺคโห,
 ปุราตโน โสภินวาทารินํ
 น กิณฺจิ ปิณฺเดติ ชินานุสฺตถิยํ.
 อาทาย สุตตฺตฺนตรโตปิ สารํ
 มนาถูลํทานิ กถิยเต โส,
 มณฺธิหิ เนการสมฺภเวหิ
 เณกา หิ กุพฺพนฺติ กิริยฺสเณจฺจ.
 อิสฺสาริวกุคฺคญจ นิรากริตฺวา
 โสเธตฺว วิกุเขปมฺลญจ สมฺมา,
 สทฺธาธนา สารุชฺชา สปญฺญา
 ตมฺเม นิสาเมนฺตุ ปสฺสสจฺจิตฺตา.

๓.๑.๑ สรณนิตฺเทส

ตตฺถ “อุปาสกาลงฺกรณํ กริสฺสน”ติ เอตฺถ :- อุปาสกา อลงฺกโรณฺติ อตฺตภาวํ
 เอเตหิตี อุปาสกาลงฺกรณฺติ เย สรณาทโย คุณา วุตฺตา, เต จ ปน สมฺมา อธิสฺสึลาทึนํ
 วเสน สกลพฺพุทฺธจณปริยาปณฺนาตีปิ สุตฺตาทิธมฺมวินยสงฺขาเตสุ ตีสุ ปิฏฺเฐสุ พาหุลฺเลน
 สุตฺตตฺนตฺปิฏกปริยาปณฺนา, ตตฺถเภา ทิฆนิกายมชฺฌมิกายสํยุตฺตนิคายองฺคตฺตรนิกายขุทฺทกนิกายสงฺขา
 เตสุ ปญฺจสุ นิกายesu ขุทฺทกนิกายปริยาปณฺนา, ตตฺถปิ นวํจํ สตฺถุสสาสนํ ตีหิ
 ปิฏฺเฐหิ สํคณฺหิตฺวา วาจนามคํคํ อารोเปเนเตหิ ปุพฺพจริเยหิ เย อิมินา มคฺเคน เทวมนุสฺสา
 อุปาสกภาเวน วา ปพฺพชิตภาเวน วา สาสนํ โอตฺตรนฺติ เตสํ สาสโนตฺตารสฺส มคฺคภูโต โย
 ขุทฺทกปาโจ วุตฺโต, วิเสสโต ตตฺถ ปริยาปณฺนา. ตตฺถ จ วุตฺตานํ สีสฺสมาธิปญฺญาทึนํ
 คุณานํ สรณตฺตยเมว ยสฺมา^๒ อาทิ. ยสฺมา จ “ยโต โข มหานาม อุปาสโก พุทฺธํ สรณํ
 คโต โหติ ธมฺมํ สรณํ คโต โหติ สงฺฆํ สรณํ คโต โหติ เอตฺตวตฺตา โข มหานาม อุปาสโก
 โหตี”ติ จ วุตฺตํ. ตสฺมา สกลภูตานํ ธรณิวิว สพฺเพสมฺปิ อุปาสกคฺคุณานํ รตนตฺตยเมว ปติฏฺฐาติ,

^๑ เณยโย

^๒ สมฺมา.

อตตทสสี ฌมมทสสี สิทฺตธเถ ติสฺโส ฆุสฺโส วิปสฺสี สีซี เวสฺสภู กกุสนฺโธ โกนาคมโน
 กสฺสโปติ โลกํ โอภาเสตวา อุปปนฺนํ อิมสฺมปี เตวีเสตฺติยา พุทฺธานํ สนฺติเก ลทฺธวยา
 กรโณ ทสฺปารมฺมียํ ทสฺสปารมฺมียํ ทสฺปรมตฺถปารมฺมียํติ สมตฺตีส ปารมฺมียํ ปุเรตฺวา
 เวสฺสนตฺตรตฺตภาเว จิตฺโต ปจฺวี กมฺเปตฺวา มหาทณฺณานิ ทตฺวา ปุตฺตทารํ ปริจฺจจิตฺวา อายุ-
 ปริโยสานเณ ตฺสึตฺตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตตฺถ ยาวตายุกํ จตฺวา ทสฺสทสฺสจกฺกวาทเวตฺตาหิ
 สนฺนิปตฺติตฺวา :-

“กาโลยํ เต มหาวีร อุปปชช มาตฺกฺกจฺฉิยํ,
 สเทวํ ภารยฺนโต พุชฺฌสฺสุ อมตํ ปทฺน”ติ.^๕

ยาจฺจิโต ปณฺจมหาวិโลกณฺณานิ วิโลเกตฺวา ตโต จโต สกฺยราชกุเล ปฏฺฐิสฺสนฺธี คเหตฺวา
 ตตฺถ มหาสมฺมตฺติยา ปริหฺรียมาโน อนุกฺกเมน ภทฺรโยพฺพนํ ปตฺวา ตินฺนํ อุตฺถนํ อนฺุจฺฉวิเกสฺสุ
 ติสฺสุ ปาสาเทสฺสุ เทวโลกสิรี วีย ราชสิริมนฺุภวโนโต อุตฺถยานกึฬาย คมนสมฺเม อนุกฺกเมน
 ชินฺนวยาธิมตฺสจฺหาเต ตโย เทวทูเต ทิสฺวา สลฺลชาตฺสเวโค นีวตฺติตฺวา จตฺตถฺวาเร ปพฺพชิตํ
 ทิสฺวา สาธุ วต ปพฺพชฺชาติ ปพฺพชฺชาย จิตฺตํ อุปปาทตฺวา อุตฺถยานํ คนฺตฺวา ตตฺถ ทิวสํ
 เขเปตฺวา มงฺคโลปฺกฺขรณฺตีเร นิสินฺโน กปฺปกเวสํ คเหตฺวา อาคเตน วิสสกฺกเมน เทวปฺุตเตน
 อลงกตปฺฏิยตฺโต ราหุลกฺุมารสฺส ชาตฺสาสนํ สุตฺวา ปุตฺตสิเนทฺสส พฺลวภาวํ ฌตฺวา ยาว อิทํ
 พณฺธํ น วชฺตมฺติ ตาวเทว นํ ฉินฺทิสฺสามิตี จินฺเตตฺวา สายํ นครํ ปวิสฺสนโต :-

“นิพฺพุตา นฺน สา มาตา นิพฺพุโต นฺน โส ปิตา,
 นิพฺพุตา นฺน สา นารี ยสฺสายํ อิทิสฺโส ปตี”ติ.^๖

กิสาคฺคตฺมียา นาม ปิตฺุจฺฉาธึตฺตาย ภาสิตํ อิมํ คาลํ สุตฺวา อหํ อิมาย นิพฺพุตปทํ
 สาวิตฺติ สดฺสทสฺสคฺชนกํ มุตฺตาทารํ โอมนฺุจฺจิตฺวา ตสฺสา เปเสตฺวา อตฺตโน ภวํ ปวิสฺสิตฺวา
 สิริสยเณ นิปนฺโน นิทฺทุปคตณฺํ นาฏกิตฺถินํ วิปการํ ทิสฺวา นิพฺพิณฺนทฺทโย ฉนฺเนน กนฺถกํ
 อาหาราเปตฺวา ตํ อารุห ฌนฺนสหาโย ทสฺสทสฺสจกฺกวาทเวตฺตาหิ ปริวฺโต มหาภินิภฺกขมณฺ์
 นิภฺกขมิตฺวา อโนมาณทิตฺตีเร ปพฺพชิตฺวา อนุกฺกเมน ราชคหํ คนฺตฺวา ตตฺถ ปิณฺฑาย จริตฺวา
 ปณฺฑวปพฺพตปฺภาเร นิสินฺโน มคฺชรณฺณา รชฺเชน นิมนฺตียมาโน ตํ ปฏฺฐิกฺชิปิตฺวา อาลารญฺจ
 อุทฺทกญฺจ อุปสงฺกมิตฺวา เตสํ สมยํ วิโลเกตฺวา ตตฺถ นิพฺพิณฺโน ฉพฺพสฺสานิ มหาปธานํ
 ปทฺทิตฺวา วิสาขปฺุณฺณมทิวเส ปาโตว สุชาตสทฺธาย สุชาตาย ทินฺนปายาสํ เนรณฺชราย นทียา
 ตีเร ปริภุญฺชิตฺวา นทียา สุวณฺณปาตี ปวาเหตฺวา นทิตฺตีเร ทิวาวิหารํ กตฺวา สายณฺหสมฺเม
 โสตฺถิเยน ตินฺนหารเกน ทินฺนํ ตินฺนํ คเหตฺวา กาเลน นาคราเชน อภิตฺถุตฺถคฺุณ โปธิมณฺฑํ

^๕ ข.อป. (บาลี) ๓๓/๑/๔๑๓.

^๖ ข.ธ.อ. (บาลี) ๑/-/๗๗.

อารุหฺ ตินานิ สณฺณริตฺวา “น ตาวมํ ปลฺลงกํ ภินฺทิสสามิ ยาว เม อนฺุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมฺุจฺจตี”ติ ปฏฺิณฺณํ กตฺวา ปฺรตฺถาภิมุโข นิสีทิตฺวา สุริเย อนตฺถมิเตยฺเว มารพฺลํ วิธเมตฺวา ปจฺมยาเม ปุพฺเพนิวาสถาณํ มชฺฌิมยาเม จุตฺตปฺปาตถาณํ ปตฺวา ปจฺฉิมยาเม ปจฺจยาการเ สมฺมสนฺโต อานาปาน จตฺตถฺขณานิ สฺมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย ปญฺจสุ ขนฺธสุ อภินิวิสีตฺวา อุทฺทวยยวเสน สมฺปญฺญาสลฺกขณานิ ทิสฺวา ยาว โคตฺรภูฏาณา วิปสฺสนํ วทฺธเมตฺวา อริยมคฺเคน สพฺพกิลฺเส เขเปตฺวา อรฺุณฺคฺคฺมเน สพฺพญฺตถาณํ ปฏฺิวิชฺฌิตฺวา ปิตฺติเวเคน “อเนกชาติสํสารนฺ”ติ อุทฺธานํ อุทฺทาเนสี, เตน ภาควตา อรฺหตา ทสพฺพลธาเรน จตฺตฺเวสรชฺชวิสารเทน ฌมฺมราเชน ฌมฺมสามินา ตลาคเตน สพฺพชฺมเมสุ อปฺปฏิหิตถาณาวาเรน สพฺพญฺตนา สมฺมาสมฺพุทฺเธน ภาสีตํ, น สวาทฺเท น อีสํสี น เทวตาหิ, เอตฺตวตา เกน เทสิตนฺติ อํ ปญฺโห วิสฺสชฺชิตฺโ ทติ.

กตฺถ ภาสีตนฺติ เอวํ อุทฺธานํ อุทฺทาเนตฺวา นิสีนฺนสฺส ปน ภาควโต เอตฺทโหสี. อหํ กปฺปสฺตสทฺสสาธิกานิ จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานิ อิมสฺส ปลฺลงกสฺส การณา สนฺธาวี, อํ เม ปลฺลงโก วีรปลฺลงโก เอตฺถ เม นิสีนฺนสฺส ยาว สํกปฺปา น ปรีปฺพณฺนา น ตาย อิตฺโต วุฏฺฐทิสสามิตฺติ อเนกโกฏฺฐิตสทฺสส สงฺขาตา สฺมาปตฺติโย สฺมาปชฺชนฺโต สตฺตาหํ ตตฺถาว นิสีทิ วิมุตฺติสฺสุขปฏฺิสเวทී. อเถกจฺจณํ เทวตานํ อชฺชาปิ ตาวนฺน สิทฺธตฺถสฺส ปน กตฺตพฺพกิลฺจมตฺถิ, ปลฺลงกสฺมี อาลยํ น วิชฺหตีติ ปรีวิตฺถโก อุทฺปาทิ. อถ สตฺถา อฏฺฐเม ทิวเส สฺมาปตฺติโต อฏฺฐาย เทวตานํ กงฺขํ ญตฺวา ตาสํ กงฺขาวิธมนตฺถํ อากาเส อุปฺปิตฺตฺวา ยมกปาฏิหาริยํ ทสฺเสตฺวา ตาสํ กงฺขํ วิธิตฺวา ปลฺลงกโต อีสํกํ ปาจิณฺนิสฺสีเต ทิสภาเค จตฺวา อิมสฺมี ตาว เม ปลฺลงเก สพฺพญฺตถาณํ ปฏฺิวิทฺธนฺติ จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานิ กปฺปสฺตสทฺสสญฺจ ปูริตานํ ปารมมํ ผลาธิคมฺนุจฺจณนฺติ ปลฺลงกญฺเจว โพธิรฺุขญฺจ อนิมิเสทฺธิ อกฺขิทิ โอลฺกยมาโน สตฺตาหํ วีตฺตินาเมสี, ตํ จานํ อนิมิสเจตฺติยํ นาม ชาตํ, อถ ปลฺลงกสฺส จ จิตฺตฺจฺจณสฺส จ อนฺตรา ปฺรตฺถิมปจฺฉิมโต आयเต รตนจงฺกเม จงฺกมนฺโต สตฺตาหํ วีตฺตินาเมสี, ตํ จานํ รตนจงฺกเมตฺติยํ นาม ชาตํ. ตโต ปจฺฉิมทิสภาเค เทวตา รตนขรํ นาม มาปยีสฺส, ตตฺถ ปลฺลงเกน นิสีทิตฺวา อภิธมฺมปิฏฺกํ วิสฺเสโต เจตฺถ อนนฺตนยสมฺนตปฏฺุจฺจณํ วิจินฺนโต สตฺตาหํ วีตฺตินาเมสี, ตํ จานํ รตนขรเจตฺติยํ นาม ชาตํ. เอวํ โพธิ สมีเปยฺเว จตฺตาริ สตฺตาหานิ วีตฺตินาเมตฺวา ปญฺจเม สตฺตาเห โพธิรฺุขมุลา เยน อชฺปาโลนิคฺโรธํ เตนฺอุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา ตตฺตราปิ ฌมํ วิจินฺนโตยฺเว วิมุตฺติสฺสุขญฺจ ปฏฺิสเวเทนโต ตสฺมี อชฺปาโลนิคฺโรธํ สตฺตาหํ วีตฺตินาเมสี. เอวํ อปรํ สตฺตาหํ มุจฺลินเท นิสีทิ, ตตฺถ นิสีนฺนมตฺตสฺสว ภาควโต สกลจกฺกวาฬคพฺภํ ปูเรตฺวา มหากาลเมฆํ อุทฺปาทิ, ตสฺมีญฺจ ปน อุปฺปนเน มุจฺลินโทนาค- ราชา จินฺเตสี. อํ มหา เมฆํ สตฺถริ มยฺหํ ภวนํ ปรีวฺจฺจมตฺโต อุปฺปนโน, วาสาคารมสฺส ลทฺทหฺ วุฏฺฐตีติ โส สตฺตรตนมยํ เทววิมานสทิสํ วิมานํ นิมนฺนิตฺุ สมตฺโถปิ เอวํ กเต น

มยุห์ มหปผล ภาวิสุสติ ทสพลสส กายเวยยาวจํ กริสสามิติ อติมหนตํ อตตภาวํ กตวา
 สตถารํ สตตภขตตุ โภเคติ ปริกชิปิตวา อุปริ มหนตํ ฌณํกตวา อฏฐาสี, ภควา
 ปริกเขปสส อนโต มหนเต โอภาเส สพพรตนมเย มณฑเป ปลลงเก อุปริ
 จ วินิคคิลนต วิวิธสุรภิกุสมทามวิตถุเน วิวิธสุรภิกนธวาสิตะ คนธกุญฺญิ วิหรนโต วีย วิทาสี.
 แสภู ภควา สตตาทํ ตตถ วิตินาเมตวา อปรํ สตตาทํ ราชายเตน นิสํหิ, ตตถปิ วิมุตติ
 สุข ปฏิสํเวทียะ, เอตตาวตทา สตตสตตาทานิ ปริกฺขณานิ, เอตถนตเร ภควโต เนว มุขโรวัน
 น สรรูปภิกคณํ น นหณกิจจํ อโหสิ, ปิติสุเขเนว วิตวตเตสิ, อถสส สตตสตตาทามตถเก
 เอภุณญสสตีเม ทิวเส มุขํ โรวิสสามิติ จิตตํ อุปชชิ, สกโก เทวานมินโท อากทหริฏฺกํ
 อาหริตวา อทาสี, อถ'สส สกโกเยว นาคลตา ทนตกฏญฺจ มุขโรวันญกญฺจ อทาสี, ตโต
 ภควา ทนตกฏญฺ ขาทิตวา อนัตตโตทเกน มุขํ โรวิตวา ตตเถว ราชายตนมุเล นิสํหิ,
 ตสฺมี สมเย ตปสสุภลลิกา^๗ นาม ทเว วาณิชา ฌาติสาโลหิตาย เทวตาย สตถุ อาหารทาเน
 อสุสาหิตา มนญฺญจ มรฺูปนฺทิกญฺจ อาทาย ปติคณฺหาตุ ภควา อิมํ อาหารํ อนุกมฺปายาติ
 สตถารํ อุปสงกมิตวา อฏฺฐัสฺ, ภควา ปายาสปฏิกคณฺทิวเส เทวตตยิสส ปตตสส
 อนตรหิตตตทา น โข ตถาคตา หตฺถสฺ ปติคณฺหนติ กิมหนฺนุโข อิมํ ปติคณฺเหยนฺติ
 จินตฺสึ, อถสส ภควโต อชฺฌมาสยํ วิทิตวา จตฺตหิ ทิสาหิ จตฺตาโร มหาราชาโน
 อินฺทนิลมนิมเย จตฺตาโร ปตเต อุปนาเมสุ, ภควา เต ปฏิกชิปิ, ปน มุคควณฺณสิลามเย
 จตฺตาโร อุปนาเมสุ, ภควา เตสํ จตฺนมนฺปิเทวปุตฺตานํ อนุกมฺปาย ปฏิกคเหตวา เอกภาวํ
 อุปเนตวา ตสฺมี ปจฺจคฺখে สลมนเย ปตเต อาหารํ ปฏิกคเหตวา ปริกฺขชิตวา อนุโมทนมกาสี,
 เต ทเว ภาตโร วาณิชา พุทฺธญฺจ ฌมฺมญฺจ สรณํ คนฺตวา ทเว วาจิกา อุปาสกา หุตวา
 ภควนฺตํ อาหํสฺ กสสทานิ ฆนฺเต อมเหหิ อชฺชปฏฺฐาย อภิวาทนํ ปจฺจุปฏฺฐาณํ กาทพฺพนฺติ
 ภควา สีสํ ปรามสี, เกสา หตฺถเ อลลียีสฺ, ตํ เตสํ อทาสี อิเม ตุมहे ปริหรธาติ, เต
 เกสธาตุโย ลภิตวา อมเตเนวากิสิตฺตา หฏฺฐตฺตฺฐา ภควนฺตํ วนฺทิตวา อคมฺสฺ. อปรภาเค เต
 สฺ ตปสฺโส ราชาคหํ คนฺตวา สตถุ ฌมฺมเทสนํ สุตวา โสตาปตฺติเมเล ปติฏฺฐาย อุปาสโกว
 อโหสิ, ภลฺลียะ ปน ปพฺพชิตวา วิปสฺสิตวา ฉพฺภินฺโณ อโหสิตี เวทิตพฺพ.

อฏฺฐเม ปน สตตาทะ ปน ปจฺจาคนฺตวา อชฺชปาลนิกโรธมฺุเล นิสํหิตวา อตฺตนา
 อธิคตสส ฌมฺมสส คมภีรภาวํ ปจฺจเวกขณตสส สพพพุทฺธานํ อาจิณฺโณ “อธิคโต โข มยา
 ฌมฺโม คมภีโร พุทฺทโส ทูรฺนุโพโธ สนฺโต ปณฺนิตอ ตกฺกาจโร นิบุโณ ปณฺทิตเวทนีโย”ติ
 ปเรสํ ฌมฺมํ อเทเสตฺถกามตการปฺตโต วิตกโก อุทปาติ, อถ พรหฺมา สหฺมปติ ทสพลสส เจตสา
 เจโต ปรีวิตกฺกมญฺญาย “นสฺสตี วต โภ โลโก”ติ วาจํ นิจฺจาเรนโต ทสสทสสจกฺกวาพ-

^๗ ตปสสุภลลิกา.

พรหมคณปริวัโต สกกสยามนตฺตฺสิตปรนิมิตวสวตฺตํ อญฺคโต ปตฺติจฺจณตถาย ปจฺวี นิมนฺนิตฺวา
ทกฺขิณชานุมนฺทลํ ปุณฺณวํ นิหนตฺวา ชลชาลมกฺลสทิสํ ทสนขสโมธานสมฺมุชฌมณฺชลํ สิริสิ
กตฺวา “เทเสตุ ฆนฺเต ภควา ฌมฺมํ เทเสตุ สฺสคฺโต ฌมฺมํ สนฺติ สตฺตา อปฺพรชกฺขชาติกา
อสฺสวณฺตํ ฌมฺมสฺส ปรีหายนฺติ ภวิสฺสนฺติ ฌมฺมสฺส อณฺเวยาโร, นนฺ ตุมฺเหติ พุทฺโธ
โพเธยฺยํ ตินฺนโณ ตาเรยฺยํ มุตฺโต เมวเอยฺย :-

“กํ เม อณฺเวยาตเวเสน ฌมฺมํ สจฺฉิกเตนฺธ,
สพฺพณฺณตํ ปาปุนิตฺวา ตารยิสฺสํ สเทวเก”ติ.^๘

ปตฺถนํ กริตฺวา ปารมฺมียํ ปุเรตฺวา สพฺพณฺณภาโว ปตฺโตติ จ, ตุมฺเหติ ฌมฺเม
อเทสิยมาเน โก นาม อญฺโณ ฌมฺมํ เทเสสฺสติ กิณฺณโณ โลกสฺส สรณํ ตาณํ เลณํ
ปฺรายนฺ”ติ เอวมาทิจิ อเนเกหิ นเยหิ ภควนฺตํ ฌมฺมเทสนตฺถํ อายาจิ, เอวํ พรหมฺนา
อายาจิตตมฺมเทสํ พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โอโลเกตฺวา พรหมฺโน อชฺฌเมสนํ อธิวเสตฺวา
“กสฺส นฺ ชฺช อหํ ปจฺมํ ฌมฺมํ เทเสยฺน”ติ โอโลเกนฺโต อาลาธฺทกานํ กาลกตภาวํ
ณตฺวา ปณฺจวคฺคิยานํ ภิกฺขุณํ พหุปการตฺตํ อญฺสสริตฺวา อญฺจายาสนา กาสิปุริ คจฺฉนฺโต
อนฺตรามคฺเค อุปเกณ สทฺธิ มนฺเตตฺวา อาสาพหิ ปุณฺณมทิวเส อสิปตฺเน มิคทาเย
ปณฺจวคฺคิยานํ วสนญฺจณํ ปตฺวา เต อนนฺจจฺวิเกณ สมฺมาจาเรน สมฺมาจเรณเต สณฺณเปตฺวา
อณฺเวยาโกณทณฺณปมฺเช อญฺจารส พรหมโกฏฺเวยํ อมตฺาปานํ ปาเยนฺโต ฌมฺมจกฺกํ ปวตฺเตตฺวา
ตเทตมปิ สุตฺตํ ตตฺถเอว เทเสสิ, เอวํ พาราณสียํ อสิปตฺเน มิคทาเย ภาสิตํ, เอตฺตาวตฺา
กตถ ภาสิตนฺติ อยมปิ ปณฺโห วิสสชฺชิตฺโต โหติ.

กทา ภาสิตนฺติ เอวํ ปวตฺตวรตมฺมจกฺโก ภควา ปณฺจมิยํ ปกฺขสฺส สพฺเพปิ เต
ปณฺจวคฺคิเย ภิกฺขุ อรหตฺเต ปตฺติจฺจเปตฺวา ตํ ทิวสเมว ยสฺสส กุลปฺตตสฺส อุปนิสสยสมปตฺตี
ทิสฺวา รตฺติภาเค นิพฺพิชฺชิตฺวา เคหํ ปหาย นิกฺขนฺตํ เอหิ ยสาติ ปกฺโกสิตฺวา ตสฺมีเยว
รตฺติภาเค โสตาปตฺติผลํ ปุณฺทิวเส อรหตฺตํ ปาเปตฺวา อปเรปิ ตสฺส สหายเก จตฺตฺปณฺณาสช
เน เอหิภิกฺขุปพฺพชฺชาย ปพฺพาเซตฺวา อรหตฺตํ ปาเปตฺวา เอวํ โลกํ เอกสฺสญฺจียา อรหนฺเตสฺ
ชาเตสฺสุ วุตถวสฺโส ปวาเรตฺวา เต ภิกฺขุ อามนฺเตตฺวา :-

“ปรตฺถํ วตฺตโน อตฺถํ กโรนฺตา ปจฺวี อิมํ,
วฺยาหฺรณฺตา มนฺุสฺसानํ ฌมฺมํ จรธ ภิกฺขโว.
วิหฺรธ วิจิตฺเตสฺสุ ปพฺพเตสฺสุ วเนสฺสุ,
ปกาสนฺตา สทฺธมฺมํ โลกสฺส สตฺตํ มม
กโรนฺตา ฌมฺมํ พุเตยฺยํ วิชฺยาปยถ ภิกฺขโว,

^๘ ขุ.พุทฺธ. (บาลี) ๓๓/๒/๔๒๑.

สนธิ์ อดถาย สดตาน	สุพพตา วจน์ มม.
สพพ์ ปัทททวาร	อปายานมนาสวา,
สคคโมกขสส มคคสส	ทวาร วิวิธาสมา.
เทศนาปตตาทานาหิ	กรรณาทิคุณาลยา,
วูทธิ สทถญจ โลกสส	อภิวฑฒณ สพพโส.
คิหีนมุปกโรนทาน	นิจจนามิสทานโต,
กโรธ ฌมมทาเนน	เตส ปจจุปการก.
สมุสสยล สทฐมม	เทศยนตา อิสสิทฐ
กตกตตพพกมมนตา	ปรตถ ปฏิปชชธา”ติ ^๙

เอว โอวทิตวา ทิสาสู เปเสสิ, เอว เปสิเตสุ ภิกขุสุ พุทฺชนทิตาย สุขาย โลกสส ฌมมเทสนน กโรนเตสุ ภาสิต, เอตตาวตา กทา ภาสิตนติ อยมปิ ปญโห วิสสชชีโต โหติ.

กสฺมา ภาสิตนติ ปพพชชตถญจ อุปสมปทตถญจ ภาสิต. เอตตาวตา กสฺมา ภาสิตนติ อยมปิ ปญโห วิสสชชีโตว โหติ.

เอวเมเตส ปญหานน วิสสชชเนน วิคตกชชตตา สาสนาวตารมิจจนตา ยสฺมา ปเนตสส สรรณาคมนสฺสุตตสส :-

วญญชนตถมชานนตา	ภาวตถ นาวพุชฌเร,
ตํ สมมา นาวพุชฌนตา	มญฺหนเต ปฏิปตติยา.
ตสฺมา พุทฺธญจ ฌมมญจ	สํมญจ สรณํ อิติ,
คจฺฉามิตี ปเนเตส-	มตถมาโท ปวณณีย.
กมมปปโยชนํ เจว	ปภาทาที ผลํ ปน,
ปสาทชนนตถาย	สกกจจํ กถยามเห.

ตถ วญญชนโต ตาว พุทฺธสททสส พุชฌิตา สจฺจานีติ พุทฺโธ, โพธเตตา ปชายติ พุทฺโธติ อาทินา นิทเทสนเยน อตฺถเ เวทิตพฺโพ, อถวา พุทฺธาทุสส ชาครณวิกสนตฺถสฺสปี ปวตตนโต อพุชฌิ สวาสนสมโมหนิททาย อจฺจนตํ วิคโต พุทฺธิยา วิกสิโต จาติ วา พุทฺโธ ภควาติ วตฺถุสภาวทสสนวิพนฺธิกาย อวิชชาสงฺขาทนิททาย อริยมคฺคณาณน สหวาสนาย สมุจฺฉินนตตา ตโต อจฺจนตํ วิคโต ปรมจฺจิริสสิโรสภคคสมาคเมน วิกสิตมิว จ ปทุมํ อปริมิต-
คุณคณาลงกตสพฺพญุตถาณสมาคเมน วิกสิโต วิกาสมนนุปโต, ตสฺมา ชาครณวิกสนตถ-
วเสนปี พุทฺโธติ วุจฺจติ. อตฺถโต ปน ปารมิตาปริภาวิโต สยมญฺญาณน สหวาสนาย วิคตวิทฺธสฺส^{๑๐}

^๙ ข.พุทฺธ.อ. (บาลี) -/-/๒๘.

^{๑๐} วิทฺธิสิต.

นิรวเสสกีเลสา มหากรุณาสพพญุตถาณาที อปริเมยยคุณคณาธำโร พนธสนดาโน พุทโธ. วุตต์
 เหตุ ฌตตมาณวภิมาเน :-

“โย วทตํ ปวโร มนุเชสุ
 สกยมนี ภควา กตกิจโจ,
 ปารคโต พลวิริยสมังคี
 ตํ สุคตํ สรณตถ มุเปหิ”ติ.^{๑๑}

เอวํ พุทธสททสส วุญชนตถโถ ภาวตถโถ ว เวทิตพโพ.

ธมมนติ เอตถ อธิคตมคเค สจฉิกตนิโรธะ ยถานุสิญฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน จ
 อปายทุกเขสุ จ อปตมาเน กตวา ธาเรตติ ธมโม, โส ปน อตถโต จตฺนํ อริยมคฺคานํ
 จตฺนญจ สามณฺณผลานํ นิพพานสฺสจ ปริยตติธมฺมสฺส จ วเสน ทสฺวิธํ ตํ ธมมนติ อตถโถ,
 วุตตํเหตุ ตตเถว :-

“ราควิราคมเนชมโสภํ
 ธมฺมมสงฺขตมปปฏิภูถํ,
 มธฺรุมิํ ปคฺณํ สุวิทตํ
 ธมฺมมิํ สรณตถมุเปหิ”ติ.^{๑๒}

เอตถ หิ กามราคาทิเกโท สพโพปิ ราโค, วิรุชฺชติ เอเตนาติ รากวิราโคติ มคฺโค
 กลิตฺโต, เอชาสงฺฆาตาย ตณฺหาย อนฺโตนิฆมานลกฺขณสฺส จ โสภสฺส ตพฺปตฺตติยํ สพพโส
 ปริกฺขินตฺตา อเนชมโสภนติ ผลํ กลิตํ, เกณจิ ปจฺจเยน อสงฺขตตฺตา ธมฺมมสงฺขตฺตนิ
 นิพพานํ วุตตํ, อวิโรธทีปนโต ปน อตถวุญชนรสสมปฺนตฺตาย ปกฺกฺจคฺคณวิภาวนโต สุญฺญ-
 วิภชิตตฺตา จ อปปฏิภูถนติ อาทินา สพโพปิ ปริยตติธมโม กลิตฺโตติ เวทิตพโพ, ตตถ อริยมคค-
 นิพพานานิ นิปฺปรียาเยเนว อปายาทิโต ธารณโต ธมฺมา, ผลปริยตติโย ปน ปรียาเยน. ตถา
 เหตุ ธารณํ นาม อปายาทินิพพตฺตกิเลสวิทฺธสฺสํ ตํ อริยมคคฺสส กิเลส สมฺจุณฺเฑนาย
 นิพพานสฺส จ อาลมพฺนภาเวน ตสฺส ตพตฺถสฺสิทฺธิเหตุตฺตายาติ อุภินฺนํปิ นิปฺปรียายโต ลพฺภติ
 น อิตเรสุ, อิตเรสุ ปน อริยผลสฺส มคเคน สมฺจุณฺณนิเกเลसानํ ปฏิปสฺสทฺธิกิจจตฺตาย
 มคคานุกฺคณปฺวตฺตติโต ปริยตติธมฺมสฺส จ ตทฺธิคมเหตุตฺตายาติ อุภินฺนํปิ ปรียายโต ลพฺภตฺติ
 สพเพสมฺปิ เตสํ ธมฺมสทฺททวเจนียตา เวทิตพฺพา, เอวํ ธมฺมสทฺทสฺสปี สทฺทตถโถ จ ภาวตถโถ
 จ เวทิตพโพ.

^{๑๑} พ.ว. (บาลี) ๒๖/๕๓/๙๔.

^{๑๒} พ.สุ. (บาลี) ๒๕/๔๔๔/๕๕๗.

สัณฺหิตี เอตถ อริเยน ทิฏฐิสีลสามญเณน สัหโต ฆฎิโตติ สัฆ, เตหิ เตหิ มคฺคผลเลหิ
กิเลสทรณานิ สมุจเฉทปฏีปสสมภนวเสน สมมเทว ฆาติตตดา สัฆเมติ อญฺจริยปุคฺคผลสมุโ
วุจฺจติ, วุตตมปิเจตํ ตสมฺมึณเณว :-

“ยตถ จ ทินนมหปผลมาหุ

จตุสฺ สุจิสฺ ปุริสยฺเคสฺ,

อญฺจ จ ปุคฺคผลธมฺมทสา เต

สัณฺหมิ สรณตถมฺเปหิ”ติ.^{๑๓}

โปถุชฺชนิกสัณฺสสาปิ ปุพฺพภากปฏีปทาย จิตตดา ปุริมเจตนา วีย ทาเน เอตถเณ
สงคโห ทฏฺฐพฺโพ, โยปิ หิ กิณจาปิ อริเยน ทิฏฐิสีลสามญเณน อสัหโต, นียานิกปฏฺธิเยน
ปน โปถุชฺชนิกเนน สัหตตดา ทกฺขิณเยยฺยปณฺธิปาตรโห สัฆเณวาทิ เวทิตพฺโพ, เอวํ สัณฺสทสสาปิ
อภยตโถ เวทิตพฺโพ, ตํ สัฆํ.

สรณนฺติ เอตถ หีสติตี สรณํ, สรณคตานิ เตเนว สรณาคมนเนน ภยํ สนฺตาสํ
ทุกฺขํ ทุคฺคตปริกฺเลสํ หีสติ วินาสติตี อตโถ, วิสเสโต ปน “สมฺปนฺนสีลา ภิกฺขเว วิหฺรธา”
ติ อาทินา หิเต นีโยชเนน, “ติปาตสส โข ปาปโก วิปาณาปาโก อภิสมฺปฺราโย”ติ อาทินา
อนตถนินฺวตตเนน จ พุทฺโธปิ สตตานิ ภยํ หีสติตี สรณํ, ภวกนฺตารโต อุตฺตรเนน, อสสสทาเนน
จ ธมฺโมปิ สตตานิ ภยํ หีสติตี สรณํ, ทานปุชฺชนวเสน อุปนีตสฺกฺกรณํ วิปุลผลปฏฺฐิลาภกรณโต
สัฆปิ สตตานิ ภยํ หีสติตี สรณนฺติ พุทฺธาทิกํ รตนตตยํ สรณนฺติ เวทิตพฺพํ. เกจิ ปน
“กมฺมสฺสกา มานว สตฺตา กมฺมทายาทา กมฺมโยนิ กมฺมพฺนฺธฺ กมฺมปฏฺฐิสรณา”ติ วจฺนโต อิช
สตตสฺส อตตนา กตํ อปายภย ภยชกํ กุสฺลเมว สรณํ, วตถุตตยมฺปน สรณสฺสสารมมตฺตา
อุปจาเรณ สรณนฺติ วุจฺจติตี วทฺนติ, เอวํ หิ สติ สพฺเพสมฺปิ กุสฺลกมฺมานํ สรณภาวปฺปสงคโต
โย โกจิ กุสฺลจิตตสมฺกคิ, โส สพฺโพ สรณคโต นาม ภเวยฺยาติ อติปฺปสงคโต ติตฺถียทินมฺปิ
สรณคตภาโว ปาปฺญาตตีติ, ตทฺยตฺตํ, อถาปิ วเทยฺย พุทฺธาทิวตถุคตจิตตปฺปสาเทหิ เอว
สรณาคมนปฏฺฐิลาโ โหติ, ตถา จ สติ เวรณฺชพฺราหฺมณาทโย ภควโต กิตฺติสทฺทํ สุตฺวา
“สาธฺว โข ปน ตถารูปานํ อรหฺตํ ทสฺสนนฺ”ติ อาทินา จิตตปฺปสาทกรณกาเล เอว สรณคตา
ภเวยฺยุนฺติ, ตมฺปิ น ยุตฺตํ, เต ปน ภควโต สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวาว สรณคตา, ตสฺมา :-

“ตุมฺहेหิ กิจจํ อาตปฺปํ อกฺขาตาโร ตถาคตา,

ปฏฺฐิปนฺนา วิมฺจุจฺจนฺติ ฌายีโน มารพฺนฺธนา”ติ.^{๑๔}

^{๑๓} พ.ว. (บาลี) ๒๖/๕๓/๙๔.

^{๑๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๐๘/๓๓.

วุดตตดา ปฏิบัติสหาย วตถุตตยเมว สรณนติ นิฏฐเมตถ คนตพพนติ. เอวํ
สรณสททสสาปี สททตโถ ภาวตโถ จ เวทิตพโพ.

คจฉามีติ เอตสส ปน ภาขามิ เสวามิ ปยิรุปาสามีติ อตโถ, ภาชนเสวนปยิรุปาสานํ
ปน เตสํ คมนกิริยา ปฏิพทตตดา, อถ วา เยสํ ธาตุณํ คติ อตโถ พุทธิปี เตสํ อตโถติ,
ขานามิ พุชฌามีติ วา อตโถ เวทิตพโพ. เอตถ พุทธิํ สรณนติ ทเว นามปทานิ, คจฉามีติ
เอกเมว อากขยาตปํ อยญจ คมิสทโท นีสททาทโย วีย น ทวิกมมโก, กสฺมา อหํ ความ
เนตตีติ อาทิสฺว วีย คมนกิริยาย กมมทวยภาวโต, ตสฺมา พุทฺธนติ อาทิ คนตพพนิตุเทโส,
สรณนติ คมนกิริยาย การณนิตุเทโส, อิติสทโท ลุตตนิททิจฺจ, โส จ เหตุ อตโถติ
เวทิตพโพ. เอวญจ กตวา “พุทธิํ สรณํ คจฉามี”ติ วุตเต พุทธิํ สรณนติ คจฉามีติ วุตตํ
โหติ, อตโถ ปน ยโต พุทธิ, เม สรณํ อฆสฺส ฆาตา หิตสฺส จ วิธิตา ตโต ตํ
ออตตนิยยาตนาทิวเสน คจฉามิ ภาขามิ เสวามิ ปยิรุปาสามิ ขานามิ พุชฌามีติ จาติ เอวํ
ทฎฐพโพ. ตถา ธมฺมํ สรณนติ อาทิสฺวา โยเชตวา อตโถ เวทิตพโพ. โย ปน วเทย
พุทฺธาทิสททานํ สรณสททสฺส จ สมานาธิกรณภาวโต ปุพฺพํ ทิสํ คจฉตีติ อาทิสฺว วีย
พุทธิํ สรณํ ภูตํ คจฉามีติ อาทินา วินาว อิติสททกปปํ ยถา จิตาย ปาฬิยา อตโถ
เวทิตพโพติ, ตสฺส ปฏิหตจิตโตปี พุทฺธาทโย อุปสงกมฺนโต ติสรณคโต นาม สิยา, ยํ ทิ
พุทฺธาทิทิ วิเสสํ สรณํ, ตเมวส คโตติ, อญญ เวทิต พุทธิํ สรณํ คจฉามีติ
ทวินนํ กมมปทานํ ทิสฺสนโต คมิสททสฺส จ ทิกมมกตตภาวโต ปโยคารโห สทโท
ปยุตโตติ วิธยายติ. ตสฺมา พุทธิํ อารมมณํ กตวา สรณํ คจฉามิ ปสาทํ คจฉามีติ
อตโถ ทฎฐพโพติ. เตสํ ฆฏฺฐา วุตตนเยน ออตตนิยยาตนาทินมสมภวา เยน เกนจิ
จิตตปปสาทมตฺเตน สรณคโต นาม สิยาติ ปุริมโก เอว อตโถ ปฏิปชฺชิตพโพติ, เอวํ
พุทธิํ สรณํ คจฉามีติ อาทิกสฺส สรณาคมนสฺสุตสฺส วยญชนตโถ ภาวตโถ จ สพฺพลา
เวทิตพโพ.

กมมปโยชนนติ เอตถ ภควา ทิ ปจฺจเมว ปพฺพชิตรูปํ ทิสฺวา ตตถ สยชาติเปโม
อภินิขมิตวา โพธิปลงกมารุญห สมธิตตจตุสจจธมโม พุทฺธภาวนนุปตโตติ วา ภควโต
อปรภาเคปี พุทฺธธมมสํวรตนานํ สมธิตตสฺส สํวรตนาธินตดา วา ปฏิโลมกุกเมนปี สรณคมนํ
มุญจิตํ วีย ทิสฺสตี, กสฺมา ตาเวตถ สรณภาเวน วุตโต, เนตเรติ, กิณเจตถ สพฺพธมเมสุ
อปปฏิหตถาณาวาเรณ สพฺพญฺญา สมมาสมพุทฺธเณว อิมินานุโลมกุกเมน เทสิตนติ. อปิ
เตสุ สพฺพสฺตตานํ อคโคติ กตวา สพฺพปจฺมํ พุทธิ วุตโต ตปภาวตตดา ตทนนตรํ ธมฺโม,
ตทธารกตดา อนเต สํโฆ จ วุตโต. อถ วา สพฺพสฺตตานํ ทิเต วินโยชโกติ กตวา ปจฺมํ
พุทธิ, สพฺพสฺตตตตดา ตทนนตรํ ธมฺโม, ทิตาธิคมาย ปฏิปนโน อธิคฺคิตโตติ กตวา อนเต
สํโฆ สรณภาเวน ววตถเปตวา ปกาสิโต. ตถาหิ โลกเสฏฺฐตตดา ปุณณจฺจนโท วีย

พทุธ, จนนทกรณนิกร วิย เตน เทสโต ฌมโ, ปุณณจนนทกรณสมุปาติติลาโท โลโก
 สโ. ตถา พาลสุริโย วิย พทุธ, ตสส รสีชาลมิว วุตตปกาโร ฌมโ. เตน
 ตโรภาวิตนธกาโร โลโก วิย สโ. วนทาหกปุริโส วิย พทุธ, วนทหนคคิ วิย กิเลสวทโน
 ฌมโ, ทพฒวนตตา เขตตฎโต^{๑๕} วิย ภูมิภาโค ทพฒกิเลสตตา ปุณณกเขตตฎโต สโ.
 มหาเมโ วิย พทุธ, สลิลวุจ วิย ฌมโ, วุจจนาปาตูปสมิตเรณู วิย ขนบโท
 อุปสมิต กิเลสเรณูโก^{๑๖} สโ, สุสารถิ วิย พทุธ, อสสขานียวินยอนุปาโย วิย ฌมโ,
 สุวินิตสสาขานียสมุโ วิย สโ. สพพทิกุจิสลลทธรณโต สลลกตตา วิย พทุธ สลลทธรณูปาโย
 วิย ฌมโ, สมุทธรณสลโล วิย ขโน สมุทธรณทิกุจิสลโล สโ. โมหปฏลสมุปาฏนโต วา
 สลากา วิย พทุธ, ปฏลสมุปาฏนูปาโย วิย ฌมโ, สมุปาฏิตปฏโล วิย วิปปสนนโลจโน
 ขโน สมุปาฏิตโมหปฏโล วิปปสนนณณโลจโน สโ. สานุสยกิเลสวยาธิรณสมตถตตาย กุสโล
 เวชโซ วิย พทุธ, สมมาปยุตตเกสชขมิว ฌมโ, เกสชชูปโกเคน สมุสนตวยาธิ วิย
 ขนสมุทาโย สมุสนตกิเลสวยาธานุสโย^{๑๗} สโ. อถวา สุเทสโก^{๑๘} วิย พทุธ, สุมคโค วิย
 เขมณตฎมิ วิย จ ฌมโ, ตม คคัม ปฏิปนโน เขมมคคภูมิปปโต วิย จ ขนสมุโ
 สงโ. สุนาจิโก วิย พทุธ, นาวา วิย ฌมโ, ตาย ปารปตโต วิย สตถิกขโน สโ.
 หิมวา วิย พทุธ, ตปปโกวสธมิว ฌมโ, โอสโรปโกเคน นิรามโย ขโน วิย สงโ. ธนโท
 วิย พทุธ, ธนมิว ฌมโ, ยถาธิปปายลทธรโน ขโน วิย สมมาลทธรยธโน สงโ.
 นิธิทสสโก วิย พทุธ, นิธิ วิย ฌมโ นิธิปปโต วิย ขโน สงโ. อปัจ อภยโท วิย
 วีรปุริโส^{๑๙} พทุธ, อภยมิว ฌมโ, สมปตตามโย วิย ขโน อจจนตปตตามโย สงโ.
 อสสาสโก วิย พทุธ, อสสาโส วิย ฌมโ, อสสตถขโน วิย สงโ. สุมิตโต วิย พทุธ,
 หิตุปเทโส วิย ฌมโ, หิตานุโยเคน ปตตสทตโธ วิย ขโน สงโ. รตนากโร วิย พทุธ.
 รตนสโร วิย ฌมโ, รตนสารูปโกคิ วิย ขโน สงโ. ราชกุมารนหปโก วิย พทุธ,
 นหนสลิ^{๒๐} วิย ฌมโ, สุนหาตราชกุมารวคโค วิย สทธรณมสลิสินาโต สงโ. อลงการการโก
 วิย พทุธ, อลงกาโร วิย ฌมโ, อลงกตราชปุตตคโณ วิย ฌมมาลงโกโต สงโ. จนนทกรุโข
 วิย พทุธ, ตปปภาวจนนทมิว ฌมโ, จนนทูปโกเคน สนตปริฬาโท วิย ขโน สทธรณมปริโกเคน
 อจจนตสนตปริฬาโท สโ. ฌมมทายชชสมปทานโต ปีตา วิย พทุธ, ทายชช วิย ฌมโ,

^{๑๕} เขมณตฎโต.

^{๑๖} กิเลสเรณู.

^{๑๗} วยสนานุสโย.

^{๑๘} สุเทสโก.

^{๑๙} ปุริโส

^{๒๐} สีนานสลิ.

ทนายชชโร ปุตตวโค วย สหุทธมทนายชชโร สงโฆ. วิกสิตปทุมโม วย พุทโธ, ตปปวามธ
 วย ธมโม, ตปุปโกคิ มธุกรคโณ วย สงโฆติ. เอว สพพสตุตตานํ หิตปฏิปัตติการณตดา
 สพพปรมํ พุทโธ, สพพสตุถิตตดา ตทนนตรํ ธมโม, หิตาธคมาย ปฏิปนตดา ตทนนตรํ
 สงโฆ จ สรณภาเวน วุตโตติ. เอวํ กम्मบปโยชนํ เวทิตพพ.^{๒๑}

อิทานิ ปเภทานนติ เอตถ สงคหิตปเภทสํกิลเภเทสุ ปจมี ดาว สรณํ สรณา
 คมนํ สรณคโตติ อัยํ ปเภโท เวทิตพพ. ตตถ สรณํ วุตตนยเมว. สรณาคมนํ นามเยน
 จิตตูปปาเทน เอตานิ เม ตีณิ รตนานิ สรณํ ปรายนนติ คจฉติ ภาติ เสวติ ปยิรูปาสติ
 โส ตปปสาทตคครุกดาหิ วิคตวิธสตุกิลโส ตปปรายนตการปวตตจิตตูปปาโท. สรณคโต นาม
 ตํ สมคิปุคคโลติ เวทิตพพ. ตตถ พุทธสรณนติ อิเมหิ ทวีหิ ปเทหิ สรณเมว นิหิทิฏฐํ
 คจฉามีติ อิมินา ปน สรณาคมนสงฆาโต จิตตูปปาโท ตํ สมงคิ ปุคคโล จ นิหิทิฏฐํ
 จิตตูปปาทาธินตดา คมนกิริยาย จิตตูปปาทสส จ ปุคคลาธิฏฐานตดา. ตเทถ สรณาคมนํ
 โลกุตตรโลกิยวเสน ทูริธํ. ตตถ โลกุตตรสรณาคมนํ ทิฏฐสงฆจันํ มคคกขณ กิลสสมุจเฉท-
 กตดา อาลมพนวเสน นิพพานารมมณํ หุตวา รตนตตเย อเวจจปปสาเทน สิทธิ โหติ.
 โลกียสรณาคมนํ ปน ปุณฺณชชานํ สรณาคมนปฏิกิลสวิกขมภเนน พุทธาธิคุณารมมณํ หุตวา
 นิปฺปชชติ. ตํ อตถโต รตนตตยสหธาปฏิลาโก สหธามูลิก สมมาทิฏฐิ จ โหติ. ตตถ
 สหธาปฏิลาโก มาตาทีหิ อุตสาหิตทารกานํ วย อนวธาริตคณานํ ญาณวิปฺยุตตจิตเตน
 ปสาทกรโณ ทฏฐพพ. สมมาทิฏฐิ ปน ทิฏฐิชชุกมมเมว, วุตตถจ :-

“สพพานุสสติ ปุณฺณจ ปสฺสา สรณตตยํ
 ยนติ ทิฏฐิชชุกมมสมิ สงคหํ นตถิ สํสโยติ.”

ตํ ปเนตํ โลกียสรณาคมนํ ภควโต อตตานํ ปริจจขามิ, ธมมสส สงฆสส อตตานํ
 ปริจจขามิ ปริจจตโต เยว เม อตดา ปริจจตตํ เยว เม ชีวิทํ ชีวิทปริยณตํ พุทธํ สรณํ
 คจฉามี พุทโธ เม สรณํ ตานํ เลนํ ปรายนนติ เอวํ อตตสํนียยาตเนนวา สตถารณจ
 วดาหํ ปสเสยฺย, ภควนตเมว ปสเสยฺย สุกตถจ วดาหํ ปสเสยฺย ภควนตเมว ปสเสยฺย
 สมมาสมพุทฺธจ วดาหํ ปสเสยฺย ภควนตเมว ปสเสยฺย”ติ อิมินา วจนกมเมน
 มหากสฺสปตเถราทีนํ วย สิสสภาวูปคมเนน วา :-

“โส อหํ วิจริสสามิ คามา คามํ ปุราปุริ
 นมสสมาโน สมพุทฺธํ ธมมสส จ สุธมมตน”ติ.^{๒๒}

^{๒๑} พ.พ.อ. (บาลี) -/ - /๑๑.

^{๒๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๘๔๖/๓๑๖.

เอวํ อาลวกาทีนํ สรรณาคมนมิมิ ตปฺปายนภาเวน วา อถ โข พรหมายฺพรหมโณ
 อฏฺฐายาสนา เอกํสํ อุตฺตราสงคํ กริตฺวา ภควโต ปาเทสุ สิริสา นิปิตฺวา ภควโต ปาทานิ
 มุเชน จ ปริจุมฺพติ, ปาณินิ จ ปริสมฺพาหติ นามญจ สาเจติ” พรหมายฺ อหํ โภ โคตม
 พรหมโณ พรหมายฺ อหํ โภ โคตม พรหมโณ”ติ เอวํ ปณิปาตวเสน วา สิชฺฌนฺติ.
 ตสฺมา สรณํ คจฺจนฺเตน อุปาสเกน วา อุปาสิกาย วา อชฺช อาทิ กตฺวา อหํ อุตฺตานํ
 พุทฺธสฺส นิยฺยาเทมิ ฌมฺมสฺส สงฺฆสฺสาติ เอวํ พุทฺธาทินํ อุตฺตปฺริจฺจขณวเสน วา, อชฺช อาทิ
 กตฺวา อหํ พุทฺธปฺรายนํ ฌมฺมปฺรายนํ สงฺฆปฺรายนํ อิติมํ ชาเรถาติ เอวํ ตปฺปายนภา
 สามิจิกมมํ พุทฺธาทินํ เยว ตินฺณํ วตฺถุนํ กโรมิ อิติ มํ ชาเรถาติ เอวํ พุทฺธาทิสฺสุ
 ปรมนิปฺจจากาเรณว สรณํ คนฺตพฺพํ. ยมฺปน อชฺชตนา พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ฌมมํ สรณํ
 คจฺฉามิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิติ อจฺจริเยหิ วุตฺตวจนฺนุกโรนฺโต สยํ วา โพธิเจตฺติยปฺฏิมาทีนํ
 อณฺณตรสฺมํ คุรุญฺหํเน วา อณฺณสฺมํ วา ยตถ กตฺถจิ สรณํ คจฺฉนฺติ, เตปิ เตสํ เยว
 จตฺขุนํ อการานํ อณฺณตรวเสน คจฺฉนฺตํติ เวทิตพฺพา. เกจิ ปน มาตุนิยฺยตฺตสรณาคมนน
 สทฺธิํ ปญฺจโลกิยสรณาคมนานินิ วทฺนฺติ, ตมฺปน กุจฺฉิตฺตทารกสฺส มาตฺวจเนน สรณาคมนํ
 “สพฺพโลเก ปฺรจิตฺโต น อจิตฺโตโก”ติ วจนฺวิโรธโต สีสสมณาทิสฺสุ อติปฺปสงฺคโต จ อยฺยตฺตํ
 วีย ทิสฺสติ, วิจาเรตฺวา คเหตพฺพํ. ตตถ ฃาติภยาจฺริยทกฺขิณฺณยวเสน จตฺตพฺพิเชฺสฺส ปณิปาเตสุ
 ทกฺขิณฺณย ปณิปาเตเนว สรณาคมนํ โหติ, น อิตเรหิ เสฏฺฐวเสนว หิ สรณํ คยฺหติ,
 เสฏฺฐวเสนว ภิชฺชติ, ตสฺมา สากิโย วา โกลิโย วา พุทฺธो อมฺหากํ ฃาตโกติ วทฺนฺติ,
 อคฺคิตเมว โหติ สรณํ, โย วา สมโณ โคตโม ราชปฺุชฺชิตो มหานุภาโว อวณฺทยมาโน
 อนตฺถมฺปิ กรเญยาติ ภเยน วทฺนฺติ อคฺคิตเมว โหติ สรณํ, โย หิ โพธิสฺสตฺตกาเล ภควโต
 สนฺติเก กิณฺณจิ อุกฺคหิตํ สรมาโน พุทฺธกาเล จ :-

“เอเกน โภเค ภูณฺเชยฺย ทฺวิหิ กมฺมํ ปโยชเย,

จตฺตถญฺจ นิธาเปยฺย อาปทาสุ ภวิสฺสตี”ติ^{๒๓}

เอวรूपิ^{๒๔} อานุสาสนี อุกฺคเหตฺวา อจฺจริโยติ วทฺนฺติ, อคฺคิตเมว โหติ สรณํ,
 โย ปนํโย โลเก อคฺคทกฺขิณฺณโยติ วทฺนฺติ เตเนว คหิตํ โหติ สรณนฺติ เอวํ
 สรณาคมนปฺปเกโท เวทิตพฺโพ.

สงฺกิลเสสุ ปน โลกุตฺตรสรณาคมนสฺส นตฺถิ สงฺกิลโส, โลกิยสรณาคมนสฺส ตฺว,
 อณฺณถาณํ สํสยมิจฺฉาณานาทโย สงฺกิลเสสา, เยน ตํ น มหาชุตฺตํ โหติ, น มหาวิปฺฟารํ,
 ตตถ อณฺณถาณํ ตีสุ วตฺถุสุ คุณฺวาจฺฉาทกสมฺโมโห, สํสโย พุทฺธो นฺนุช น นฺนุชติ

^{๒๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๔๔/๒๐๓.

^{๒๔} เอวรूपิ.

อาทินยปวตตาทา วิจิกิจฉา, มิจฉาณานิ เตสํ เยว कुณานิ อकुณภาวโต ปริกัปเปเนน
วิปริตคทา, อาทิสทเทเนน ปน อนาทรคารวาทโย สงคหิตาติ เอวํ สงกิลเโส เวทิตัพโพ.

เกทโต ปน โลกุตตรสรณาคมนสส นตฺถิ เกทो, นหิ ภวตฺเรปิ อริยสาวโก อยลํ
สตถารํ อุทฺทิสฺสติ, ยถาห อฏฺฐาณเมตํ ภิกฺขเว อนวกาโส ยํ ทิฏฺฐจิสฺมปฺนโน ปุคฺคโล อยลํ
สตถารํ อุทฺทิสฺเสยฺยา”ติ โลเกยฺยสรณาคมนสส ปน ทฺวโร ปเกทो สาวชฺโช อนวชฺโชจ,
ตตถ สาวชฺโช อนิฏฺฐผล, อยลสตถาราทิสฺสุ อตฺตสันนิยฺยาตเนน วา ตปฺปปรายนตฺตาย วา
สิสฺสภาวูปคฺมเนน วา ปณฺธิปาเตน วา โหติ, ตตถ ยथा อยลสฺมี สตฺถริ ตปฺพุทฺธิภูเจ
ธมฺเม ตปฺปปฏิปฺนเนนสฺสุ จ สาวเกสฺสุ สตฺถธมฺมสํฆานํ कुณวเสน โอบกฺกเปตฺวา อตฺตสันนิยฺยาตนา
กโรติ, ตथा อตฺตสันนิยฺยาตเนน สรณเกทो, ยथा ปน कुณวเสน อนกฺกเปตฺวา อิสฺสราทิสฺสุ
อยลเสฺสุ วา เยน เกณจิ การเณน อตฺตนาํ สันนิยฺยาเตติ นตฺถิ ตथा สรณเกทो,
ตปฺปปรายนตฺตายปิ कुณวเสน โอบกฺกเปตฺวา ยथा ตปฺปปรายเณ โหติ ตथा สรณเกทो,
สิสฺสภาวูปคฺมเนนปิ ยथा कुณวเสน โอบกฺกเปตฺวา สิสฺสภาวํ คจฺฉติ ตथा สรณเกทो, ยथा
ปน กมฺมายตนาทึนํ อุคฺคณฺหิตฺกามา สิสฺสภาวํ อุปคจฺฉติ, นตฺถิ ตथा สรณเกทो.
ปณฺธิปาเตปิ ยथा ทกฺขิณเวยฺยวเสน ปณฺธิปาตํ กโรติ ตथाจ สรณเกทो, ตโต อยลตฺติตฺถิเสฺสุ
ปพฺพชิตมฺปิ ภาตโก เม อยนฺติ วณฺทโต สรณํ น ภิกฺขติ, ปเคว ปพฺพชิตํ, ตถา รากานํ
ภยวเสน วณฺทโต, โส หิ ภูฏชฺฐิตตฺตา อวณฺทียมาโน อนตฺถมฺปิ กรเยยฺยาติ, ตถา ยํภิกฺข
สิปฺปิ สิกฺขาปํกํ ติตฺถิยมฺปิ อาจริโย เม อยนฺติ วณฺทโต น ภิกฺขติ, ตถา อยลเณน
พาหุสจฺจาทึนา कुณเณน สมฺภาเวตฺวา ปณฺธิปาเตนตฺสสาปิ นตฺถเว สรณเกทो, ตตถ อนวชฺโช
อวิปากตฺตา อผล, โส ปเนส อคฺคิตกาลปฺริจฺเฉทสฺส สรณาคมนสส ชีวิตปฺริยนตฺตฺตา
จฺจุตฺถิขณฺธานํ นิโรธสมฺกालอติ มรเณน โหติ, สติปิ มรณโต สรณเกทอ อปุรุชฺชชิตยํ
สุจฺริตสฺส การณภาวโต โส วิเสสภาคี เอว โหติ, ตสฺมา โย โกจิ อิตฺโต พหิทฺธา อยลเ
พุทฺโธ ธมฺโม สงฺฆो วา อตฺถิตี ปมาณวเสน อตฺตนิยฺยาตนาทึ กตฺวา คณฺหาติ, คหิตกฺขเณ
สรณํ ภิกฺขติตี คเหตุพฺพํ, เอตถ ยํ ปน คหิตกาลปฺริจฺเฉทสฺส ปฺริจฺฉินฺนกาลโต อุทฺธํ
อปวตฺตติ นตฺถิ ตตถ เกทวาทโร, กาลปฺริยนตฺสึลลํ ปฺริจฺฉินฺนกาลโต อุทฺธํ อปวตฺตติยํ
วียาติ ปฏฺธิปตฺติสงฺคเห วุตฺตํ, สรณโต สรณเกทสฺส อฏฺฐกถายเมว อนวชฺชเกทอติ
เกทวาทโรสส วุตฺตตฺตา สาวชฺชเกทํ สนฺธาย น วุตฺตนฺติ คเหตุพฺพนฺติ, เอวํ สรณเกทอ
เวทิตัพโพ.

เอวํ อภินฺนสรณสส โลกุตตรโลกิยวเสน ทฺวโร โหติ สรณผลํ, เตสฺสุ โลกุตตร-
สรณาคมนผลํ ตาว ทฺวโร โหติ วิปากผลานิสฺสผลวเสน, ตตถ จตฺตาริ สามณฺณผลานิ
วิปากผลํ, ภูฏทฺถกฺขสส อนุปฺปาทนิโรธอ อานิสฺสผลํ ตตถ :-

โลกุตตเรน มุนินา

โลกุตตรมิตฺริตํ,

ตเทต์ ผลมสุมี โก	น มุณี วรรณยิสสติ.
วณณยย ต่ ปฏิปโล	ยทิ โลกุตตร ผล,
สกุลาคุมโต เยว	สวีสเส ปกาสะเย.
ตตถาปี รสีตัม วาริ	นิธิโน พินทุมตตก,
วิภาเวติ รสี ยสุม	จตุสาคกรสมภว.
ตโต วิลาลคมภีร-	ปิฏกตตยธมมโต,
กถาสาริ สสมาทาย	ทีเปนนตตตตต ผล.
ชมพุกเนน จ เถเรน	อคคิตตตตตตตต จ,
ลทธี ผล ปวกุขามิ	สนิทาน สุนธ น.

โส กิร ชมพุกตเถโร ปุริมพทุธสุ กตถาธิกาโร ตตถ ตตถ ภเวสุ ปุณณานิ
 อุปจินนโต ติสสภควโต กาลเ กุลเคเห นิพพตติตวา วิญญุตัม ปตโต สตถุ สมนาสมโพธิ
 สททหนโต โพธิรุกขัม วนทิตวา วิชเนน ปุเชสิ, โส เตน ปุณณกมเมเน เทวมนุสเสสุ
 สัสมนโต กสสปสส ภควโต กาลเ กุลเคเห นิพพตติตวา วิญญุตัม ปตโต สาสเน ปพพิชิตวา
 อญญตเรน อุปาสเคน การิเต อารามเ อาวาสโก หุตวา วิหริเต เตน อุปัญญายมาโน,
 อเถกทิวสเ เอโก ชีณาสวตเถโร ลุขจีวรโร เกส โอหารณตถัม อรญญโต คามาภิมุโข
 อาคจณติ, ตัม ทิสวา โส อุปาสโก อิริยาปเถ ปสัทธิตวา กปปเกเน เกสมสสุนิ โอหารตวา
 ปณัตถโกชเนน โกเชตวา สุนทรานิ จีวรานิ ทตวา อิเธว ภนเต วสธาติ วสาเปสิ, ตัม ทิสวา
 อาวาสโก อีสสามจเณรปโกโต ชีณาสวตเถโร อาห ภิกขุ อิมินา ปาปุปาสเคน อุปัญญายมาเนน
 เอวเ อธิ วสนเตน องคูลิเกหิ เกส ลุณจิตวา อเจเลน หุตวา คูณมุตตาทหารสส ชีวิตน”ติ.
 เหวณจ ปน วตวา ตาวเทว วจจกัฏฐิ ปวิสิตวา ปายาสัม วทเณนโต วิย หตเณน คูณ
 วทเณตวา ยาวตถัม ขาทิ, มุตตณจ ปิวิ, อิมินา นียาเมเน ยาวตายุกัม จตวา กาลัม กริตวา
 นิรเย ปตติตวา ปุน คูณมุตตาทาโร วสิตวา ตสเสว กมมสส วิปากาวเสเสน มนุสเสสุ
 อุปปन्नโนปี ปณจชาตีสถานิ นิคณโธ หุตวา คูณภกโข อโหสิ, ปุน อิมสมิ พุททพุปาเท
 มนุสส โยนียัม นิพพตตมานโนปี อริยุปวาทพเลน ทคคตกุลเ นิพพตติตวา ถณณัม วา ชีริ วา
 สปปิ วา ปายมาโน ตัม จทเณตวา มุตตเมว ปิวดิ, โอหนัม โกชียมาโน ตัม จทเณตวา
 คูณเมว ขาทติ, เอวเ คูณมุตตปรีโกเคน วทเณนโต วยปตโตปี ตเทว ปรีภุณชติ, มนุสสา
 ตโต วาเรตุมสโกณโต ปริจจชิสสุ, โส ถาตเกหิ ปริจจชนโต นคคปพพชัม ปพพิชิตวา น
 นหายติ, รโช ชลลธโร เกสมสสุนิ ลุณจิตวา อญญเ อิริยาปเถ ปฏิกขิปิตวา เอกปาเทน
 ติฏฐติ นิมนตณัม น สาทียติ มาโสปวาสัม อธิฏฐาย ปุณณตถิเกหิ ทินนโกชนัม มาเส มาเส
 เอกวารัม กุสคเคน คเหตุวา ทิวา ชิวหคเคน เลหติ รตติยัม ปน อลลคูกัม สปปาณกนติ
 อชาทิตวา สุขขเมว ขาทติ, เอวเ กโรนตสส ปณจปณณาสวสสานิ วิทิตตานิ, มหาชน

มหาตโป ปรมปิจฺโณติ มณฺณมานโน ตณฺนินโน ตโปโปโน อโหสิ, อถ ภควา ตสฺส
 หทยพณฺตเร ฆณฺเฏ ปทีปํ วย อรหตฺตูปนิสฺสยํ ปชฺชนนฺตํ ทิสฺวา สยเมว คนฺตฺวา รมํ
 เทเสตฺวา โสตาปตฺติผลเ ปตฺติฏฺฐเปตฺวา เอหิภิกขุอุปสมปทา ย ลทฺทหุอุปสมปทํ วิปสฺสนํ
 อุตฺตสฺสกาเปตฺวา อรหตฺเต ปตฺติฏฺฐาเปสิ, อยเมตถ สงฺเขโป, วิตถาโร ปน รมมปเท “มาเส
 มาเส กุสศเคนา”ติ คากาวณณนาย วุตฺตนเยน เวทิตพฺโพ อรหตฺเต ปน ปตฺติฏฺฐิโต
 นิพพานกาเล อาทิตฺโต มิจฺฉาปฏิบัติตฺวา สมมา สมพุทฺธํ นิสฺสาย สวากเณ อธิคนฺตพพํ
 มया อธิคนฺตติ ทสฺเสนโต :-

“ปญฺจปณฺณาสวสฺसानิ	รโฆชลมธารยิ,
ภุขฺนโต มาสิํ ภาตํ	เกสมสฺสุ อโลจยิ.
เอกปาเทน อฏฺฐาสิ	อาสนํ ปริวชฺชยิ,
สุกฺขคุณฺยานิ จ ขาที	อุทฺทเทสฺสจ น สาทยิ.
เอตาทิสํ กริตฺวาน	พฺพุ ทฺถคฺคิตคามินํ,
วฺยูหฺมานโน มโหเมน	พฺพุทฺธํ สรณมามคฺมิ.
สรณาคมนํ ปสฺส	ธมฺมสฺส จ สฺฐมฺมตํ,
ติสฺโส วิชฺชา อนุปฺปตฺโต	กตํ พฺพุทฺธสฺส สาสนนํ”ติ ^{๒๕}

อิมา จตฺสโส คากา อภาสิ, อิติ โส อิมาทิ คากาหิ ปณฺจาทิกานิ ปณฺณาสวสฺसानิ
 นคฺคปพฺพชฺชูปคฺมเนน นหาปนปฏิกฺเขปโต สรีเร ลคฺคํ อาคนฺตฺกเรณฺสงฺขาตํ รชํ สริรมลสงฺขาตํ
 ชลลณฺจ กาเยน ธาริตฺวา โลกวณฺจนตฺถํ มาโสปวาสิโก หุตฺวา รตฺติยํ คุถํ ขาทฺนโต ปุณฺณ
 ตฺถิกเกหิ ทินฺนโกชนํ มาเส มาเส เอกวารํ ทิชา ชิวฺหคฺเค จปนวเสน ภูณฺชิตฺวา ตาทิสํ
 ฉาริกาปฏฺเขเปน สิลฺลิมฺมูลํ เกสมสฺสุ อํคฺลสิทฺธิ ลฺลฺยจาเปตฺวา สพฺเพน สพฺพํ
 อาสนสงฺขาตํ นิสฺสชฺชํ ปริวชฺเชตฺวา อุโภ หตฺถเ อุกฺกชิปิตฺวา เอเกเนว ปาเทน ติฏฺฐจฺนโต
 นิมนฺตณํ อุทฺทิสฺสภฺภูวํ วา นสาทียํ วิหรนฺโต เอวรูปํ วิปากานิพฺพตฺตํ ทฺถคฺคิตคามินํ พฺพุ
 ปาปกมมํ ปุริมชาติสฺสเจว อีธะ จ อุปฺปาเทตฺวา กาโมฆาทีนา มหตา โอเมน วิเสสโต
 ทิฏฺฐโฆเมน อปายสมุทฺทํ ปติ อากทฺถณฺนิยมาโน ตาทิเสน ปุณฺณกมฺมจฉิทฺเทน กิจฺเณ
 มนุสฺสสตฺตภาวํ ลภิตฺวา อิทานิ ปุณฺณพฺพลเน พฺพุทฺธํ สรณนฺติ คนฺตฺวา สมมาสมพุทฺธโร ภควาติ
 อเวจฺจปฺปสาเทน สตฺถริ ปสฺสีทฺธิ, อายตฺนคตํ มม สรณาคมนํ ปสฺส นิพฺพานธมฺมสฺส จ
 สฺฐมฺมตํ, ยทาหํ ตถา มิจฺฉาปฏิบัติปฺนโนปิ เอโภาวเทเนว สตฺถารว สพฺพทฺถกฺกขยสงฺขาตํ
 นิพฺพานํ สมปาปิโตติ ทสฺเสติ :-

“เอวํ อเนกคฺคณฺรสิ สมุชฺชนนฺตํ

^{๒๕} พุ.วิ. (บาลี) ๒๖/๓๒๗/๓๑๒.

เวเนยชนตุกมฺทานิ วิกาสยนตํ

ตาโปปสนติกรณํ สรณนติเมตํ

สนตติโก ติฏฺวเน น ภเชยฺย โก วา”ติ.^{๒๖}

อคคิตโตปิ นาม สวตถึยํ มหาโกสสลฺลโณ ปุโรหิตโต, โส รมณฺยา ปเสนทิกอสเลน
 ปิตริ กาลกเต อมหากํ ปิตุ ปุโรหิตโตติ คาเวน ตสมฺมณฺเวย จาเน จเปตฺวา ปจฺจุคฺคมน-
 สมานาสนาทิตี สมภวานํ กรียมาโน เอวํ จินเตสฺสิ อโย ราชานํ มยิ อติวีย คารวํ กรโธติ.
 น โข ปน ราชนํ นิจฺกาลเมว จิตตํ คเหตุ สกฺกา สมานวสเสนทิสสทฺธิ รชชสฺสํ นาม
 สฺสํ โหติ อหฺลจฺมทิส มหฺลลโก ปพฺพชิตุ เม ยุตฺตนติ, โส ราชานํ ปพฺพชํ อนุชานาเปตฺวา
 สตฺตาเหเน สพฺพํ อตฺตโน ฐนํ ทานมฺโข วิสสชเชตฺวา พาหิรกกปพฺพชํ ปพฺพชิตุ, ตํ นิสฺสาย
 ทสฺสปุริสสทฺธานิ อนุปพฺพชิสฺส, โส เตหิ สทฺธิ อํคฺคคณฺหาณญจ กุรฺรณฺนจฺจ จ อนฺตเร วาสํ
 กปเปตฺวา เตสํ^{๒๗} โอวาทิ เทติ ตาตา ยสสโว กามวิตกกถาโย อุปฺปชฺชนติ โส นทิตฺโต^{๒๘}
 เอเกกํ วาลูกาปฺภํ อหริตฺวา อิมสฺมี จาเน โอกริตฺตุติ, เต สาธูติ ปณฺนิสฺสนฺติวาท กามวิตกกถาทินํ
 อุปฺปนฺนกาเล ตถากริสฺส, อปฺเรน สมเยเน มหาวาลูการาสี อโหสิ, ตํ อหิจฺจตฺโต นาม
 นาคราชา ปริคฺคเหสิ, อํคฺคคทวาลีนํ จ กุรฺรณฺนจฺจ วาลีนํ จ มาเส มาเส เตสํ มหฺนตํ
 สกฺการํ อหริตฺวา^{๒๙} ทานํ เทนติ, อเถสํ อคคิตโต อิมํ โอวาทํ อทาสี ปพฺพตํ สรณํ
 ยถาวํ สรณํ ยถ อารามํ สรณํ ยถ รุกฺขํ สรณํ ยถ เอวํ สพฺพทฺกฺขโต มุจฺจิสฺสเถติ,
 อตฺตโน อนฺเตวาลิเกปิ อิมินา โอวาทเน โอวาทิตุ, โปริสโตปิ กตานิคมฺมโน สมมา
 สมโพธิํ ปตฺวา ตสมฺมํ สมเย สวตถึ นิสฺสาย เชตฺวเน วิหรนฺโต ปจฺจุสกาเล โลกํ
 โอโลเกนฺโต อคคิตตตฺพรหมณํ สทฺธิ อนฺเตวาลิเกหิ อตฺตโน ฌาณชาลสฺส อนฺโต ปวิญฺจํ ทิสฺวา
 สพฺเพปิเม อรหตฺตสฺส อุปนิสฺสยสมฺปนฺนานิ ฌตฺวา สายณฺทสมเย มหาโมคฺคัลลนตเถโร อห
 โมคฺคัลลนํ กิ น ปสฺสสิ อคคิตตตฺพรหมณํ มหาชนํ อติตฺเถ ปกฺขนฺทาเปนฺตํ คจฺฉ เตสํ
 โอวาทํ เทหิตุ, ภนฺเต พหุ เอเต เอกกสฺส มยํ อวิสฺยหา,สเจ ตุมฺहेปิ อาคมิสฺสถ
 วิสฺยหา ภวิสฺสนฺติตุ โมคฺคัลลนํ อมฺหํปิ อาคมิสฺสสํ ตวํ ปุโรโต ยาหิตุ, เถโร คจฺฉนฺโตว
 จินเตสฺสิ เอเต พลวณฺโต เจว พหุจฺจ สเจ สพฺเพสํ สมาคฺคณฺหาเน กิณฺจิก กเถสฺสสํ สพฺเพปิ
 วคฺค วคฺเคน อญฺญชฺเหยฺยณฺติ, อถ อตฺตโน อานฺนาภาเวน ญฺลลฺลมุสฺสิตกํ เทวํ ญฺญาเปสฺสิ, เต
 มุสฺสิตฺเตสฺส ปตฺนเตสฺส อญฺญาย อญฺญาย อตฺตโน อตฺตโน ปณฺณสาลํ ปวิสฺส, เถโร อคคิตตตฺส
 ปณฺณสาลทวารเ จตฺวา อคคิตตตฺตาติ อห, โส เถรสสทฺทํ สุตฺวา อิมสฺมี โลเก มํ นามเน

^{๒๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๙๙/๒๐๓.

^{๒๗} อิม,

^{๒๘} ตฺริเตน,

^{๒๙} อหริตฺวา,

อณฺฐุสฺ, ตสฺมี ขณฺ สดถา อาคโธ. เถโร สดถาริ ทิสฺวา อญฺญา ยวณฺติ, อถ นํ อิสฺโย
 อาหํสฺ อยมปิ ตยา มหนตฺตโรติ, เอส ภควา สดถํ อหํ อิมสฺส สาวโกติ, สดถา วาลุกา
 ราสมตฺถเก นิสฺสีติ, อิสฺสิโคณฺ อยํ ตาวา สวากสฺส อานุกาโว อิมสฺส ปน อานุกาโว กิทิสฺ
 ภวิสฺสตีติ อณฺชลิมนปคฺคยห สดถาริ อภิตถจิ, สดถา อคฺคิหตฺตํ อามนฺเตตฺวา อาห อคฺคิหตฺตํ
 ตวํ ตว สวากานํ จ อุปาสกานํ จ โอวาที ทพฺพานิ กินฺติ วตฺวา โอวทิสฺสีติ. เอกํ
 ปพฺพตํ สรณํ คจฺจนฺ วณํ อารามํ รุกฺขํ สรณํ คจฺจนฺ เอตานิ สรณํ คโต สพฺพทฺทุกฺขา
 ปมฺจุจตีติ. เอวํ เตสํ โอวาทํ ทมฺมีติ, เตน วุตฺเต ตํ สุตฺวา ภควา อคฺคิหตฺตํ ตถถ
 ตถถ อิสฺสิคิลิ เวปุลลเวการาทีเก ปพฺพเต จ มหาวน โกสิงคสาหลวงนาทีนิ วนานิ จ
 เวฬุวนชิวกมพฺพนาทโย อาราเมว อุเทนิเจตฺตยโคตมเจตฺตยาทีนิ รุกฺขเจตฺตยานิ จ เตน เตน
 มนุสฺสา ภเยน ตชฺชิตา ภยโต มุณฺจิตฺตูกามา ปุตฺตลาภาทีนิ จ ปตฺถยมาณา สรณํ ยนฺติ,
 เอตํ ปน สพฺพมปิ สรณํ เนว เขม น อุตฺตมํ น จ เอตํ ปฏิจฺจ ชาตาทิสฺส ธมฺเมสฺ
 สนฺเตสฺส เอโกปิ ชาตาทิโต สพฺพทฺทุกฺขา ปมฺจุจติ, โย จ คหฺนุโห วา ปพฺพชิตฺวา วา “อิตฺติ
 โส ภควา อรหํ สมมาสมพุทฺโธ”ติ อาทิกํ พุทฺธธมฺมสงฆานุสฺสตี กมฺมฏฺฐานํ นิสฺยเสฏฺฐวเสน
 พุทฺธํ จ ธมฺมํ จ สงฺฆํ จ สรณาคโต, ตสฺสปี ตํ สรณาคมนํ ออณฺณตติถิย วนทนาทีนิ
 กุปฺปติ จลตี โย ทิ จตฺตุนํ สจฺจจํ ทสฺสนวเสน เอตานิ สรณคโต ตสฺส เอตํ สรณํ
 เขมณฺจ อุตฺตมณฺจ โส จ ปุคฺคโล เอตํ สรณํ ปฏิจฺจ สกถสฺมาปิ ฆฏฺฐทฺทุกฺขสฺมา มุจฺจิสฺสตี
 ติ วตฺวา ตสฺส ธมฺมํ เทเสนโต เอวมาห :-

“พฺพุ เจ สรณํ ยนฺติ	ปพฺพตานิ วนานิ จ,
อารามรุกฺขเจตฺตยานิ	มนุสฺสา ภยตชฺชิตา.
เนตํ โข สรณํ เขมํ	เนตํ สรณมุตฺตมํ,
เนตํ สรณมาคมม	สพฺพทฺทุกฺขา ปมฺจุจติ.
โย จ พุทฺธํ จ ธมฺมํ จ	สงฺฆํ จ สรณํ คโต,
จตฺตาริ อริยสฺสจฺจานิ	สมมปฺปณฺณาย ปสฺสตี.
ทฺทุกฺขํ ทฺทุกฺขสมฺปปาทํ	ทฺทุกฺขสฺส จ อติกกมํ,
อริยญฺจญฺจกิกํ มคฺคํ	ทฺทุกฺขุปสมคามินํ
เอตํ โข สรณํ เขมํ	เอตํ สรณมุตฺตมํ,
เอตํ สรณมาคมม	สพฺพทฺทุกฺขา ปมฺจุจตี”ติ. ^{๓๖}

คาถาปริโยสาเน สพฺเพปิ เต อิสฺโย สหปฏฺฐิสฺสภิปาตี อรหตฺตํ ปตฺตา, เอวํ
 ปพฺพตมาทิกญจ สรณํ คนฺตวา อีสึนํ คณา, สนฺตี นาวคมุ ปุรา นปิ ยโต มคฺคญจ ตา

^{๓๖} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๔๔๒/๒๒๐.

คามินั, ตสฺมา พุทฺธสฺมา สมฺภวํ วรตํ ลหฺธาน สหฺชาธโน ตํ จินฺตามณิสฺสนิหํ ติสฺรณํ โก วา
พุทฺธ วิสสฺสช. โลกียสฺรณาคมนผลมฺปน ภวสฺมปตฺติยเจว โภคสฺมปตฺติยจ สาเชติ, เตน วุตฺตํ :-

“เย เกจิ พุทฺธํ สรณํ คตาเส

น เต คมิสฺสนติ อปายญฺมึ,

ปหาย มานุสํ เทหํ

เทวกายํ ปริปุเรสฺสนติ”ติ.^{๓๗๗}

ตถา ธรรมสงฆมรตเนปิ โยเชตฺวา วตตพฺพํ, ตตฺร จ เย สรณาคมนูปกฺกิลสฺสมุจฺเจเทน
สรณคตา เต อปายํ น คมิสฺสนติ, อิตเร ปน สรณาคมนเนน น คมิสฺสนตฺติติ เอวํ คากาย
ภาวตฺถเณ เวทิตพฺพ. อปรมฺปิ วุตฺตํ “อถ โข สกโก เทวานมินฺโท อสฺสิตฺติยา เทวตา สหสฺสเสหิ
สพฺพํ เยนายสฺมา มหาโมคฺคัลลาโน เตนฺอุปสงฺกมิ ฯเปฯ เอกมฺนตํ จิตฺตํ โข สกกํ เทวานมินฺทํ
อายสฺมา มหาโมคฺคัลลาโน เอตทวโจว สาธุ โข เทวานมินฺท พุทฺธํ สรณาคมนํ โหติ พุทฺธํ
สรณาคมน เหตุ โข เทวานมินฺท เอวมิธฺเกจฺเจ สดฺตา กายสฺส เกทา ปรมฺมรณฺา สุกตฺติ
สคฺคํ โลกํ อุปฺปชฺชนติ เต อญฺเญ เทเว ทสฺหิ จาเนหิ อธิคฺคฺชนติ ทิพฺเพน อายฺนฺา
ทิพฺเพน วณฺเณน ทิพฺเพน สฺุเชน ทิพฺเพน ยเสน ทิพฺเพน อาธิปเตยฺเยน ทิพฺเพหิ รูเปหิ
ทิพฺเพหิ สทฺเทหิ ทิพฺเพหิ คนฺเระหิ ทิพฺเพหิ รเสหิ ทิพฺเพหิ โผฏฺฐพฺเพหิ ฯเปฯ ธรรมํ สรณํ
คโต โหตฺติติ อาทิ. อปิจ สนํกฺมาโร นาม มหา พรหมฺา ดาวตฺตีสเทวโลกํ อาคณฺดฺวา
สุธมฺมาย ทิพฺพสหาย สกฺกสฺส เทวธฺมฺเณ อาสเน เทวปริสาหิ ปริวฺุตโต นิสฺสิตฺวา
สรณผลเมว ทสฺสเสตฺถ เอวมาหฺ เยเกจิ โภณโต พุทฺธํ สรณํ คตา ธรรมํ สรณํ คตา สํหํ
สรณํ คตา สึเลสุ ปริปุรการิโน เต กายสฺสเกทาปรมฺมรณฺา อปฺเปกฺจเจ ปรมฺมิตฺวสวตฺตินํ
เทวนํ สหฺวยตํ อุปฺปชฺชนติ, อปฺเปกฺจเจ นิมฺมานฺรตฺตินํ เทวานํ ฯเปฯ ตฺสิตานํ เทวานํ ฯเปฯ ยา
มานํ เทวานํ ฯเปฯ ดาวตฺตีสานํ เทวานํ ฯเปฯ จาตุมฺมหาราชิกานํ เทวานํ สหฺวยตํ อุปฺปชฺชนติ,
เต คนฺธพฺพกายํ ปริปุเรนฺติ”ติ. อปิจ จตฺราสฺสิตฺสสสงฺขาตํ กรีสสฺส จตฺตตฺถกาคปฺปมาณํ
สฺวณฺณรูปฺยํกสฺปาตฺตินํ ยถากฺกมํ รูปฺยสฺวณฺณหิรณฺยปฺุรณํ สพฺพลงฺการปตฺติมฺนฺจิตานํ จตฺราสฺสิตฺติยา
หตฺถิ สหฺสฺสานํ จตฺราสฺสิตฺติยา อสฺสสหฺสฺสานํ จตฺราสฺสิตฺติยา รตฺสหฺสฺสานํ จตฺราสฺสิตฺติยา เณฺุสหฺสฺสานํ
จตฺราสฺสิตฺติยา กณฺณาสหฺสฺสานํ จตฺราสฺสิตฺติยา ปลลฺงกสหฺสฺสานํ จตฺราสฺสิตฺติยา วตฺถโกฏฺฐิสหฺสฺสานํ
อปริมาณสฺส จ ขชฺชโกชฺชาทิเกทสฺส อาหารสฺส ปริจฺจขณฺวเสน สดฺตมาสาธิกานิ สดฺตสํวจฺจณฺานิ
นิรณฺตรปวตฺตเวลามฺมหาทานโต เอกสฺส โสตาปณฺนสฺส ทินฺนทานํ มหปฺผลตฺรํ, ตโต เอกสฺส
สภฺทาคามิโน, ตโต เอกสฺส อนาคามิโน, ตโต เอกสฺส อรหฺโต, ตโต เอกสฺส ปจฺเจกพุทฺธสฺส
ตโต สมฺมาสมพุทฺธสฺส, ตโต พุทฺธปฺมุขสฺส สํหฺสฺส ทินฺนทานํ มหปฺผลตฺรํ ตโต จาตุทฺทิสํ

^{๓๗๗} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๓๙/๒๘๘.

สัณห์ อุททิสส วิหารกรรม, ตโต สรรณาคมนํ มหปผลตรนติ, อิมมตัง ปกาเสนตสส
เวลามสุตตสส อญเณสมปิ อคคปปสาทสุตตาทีนญจ วเสน โลกีย สรรณาคมนสส ผลํ เวทิตพพ.
กั พพุนา, เหฏฐิมโกฏฐียา สรรณคโต อุปาสโก โสตาปตติผลสจฉิกิริยาย ปฏิปนโน โหตติ
วุตตตตา สรรณาคมนํ ยถาฉิมุตติ ติวริโพธิสฺส อญญตรํ สาธตติ เวทิตพพ :-

เอวํ วิปาโก ปรรโลก สมภโว

วิภาวิโต พุทฺธวเรน สาธุกํ,

อิเธว สพฺพาธิคตมผลํ อหํ

ภณามิ ตํ กปฺปินญฺมิปาทีหิ.^{๓๘๘}

โส กิร กปฺปิโน ราชา อมหากํ ภควติ เขตวเน วิหรนเต สยํ ปจฺจนเต
กุกกุฏวตฺตีนคร มหากปฺปิโน นาม ราชา พุทฺธา รชํ กาเรติ, ตสฺส รณโณ ปน พโล
พลวาทโน^{๓๘๙} ปุบฺโผ ปุบฺพวาทโน สุปฺตโตติ ปญฺจสสา โหนติ, ราชา เตสฺส สุปฺตํ สยํ
อาโรหติ, อิตเร จตฺตารอ อสฺสารอหนํ สาสนนฺทรณตถาย อทาสี, ราชา เต ปาโถว โภ
เขตฺวา คจฺฉถ ทเว วา ตีณิ วา โยชนานิ อาหิณฺชิตฺวา พุทฺธสฺส วา ฌมฺมสฺส วา
สํสฺส วา อุปฺปนฺนภาวํ ญตฺวา มยฺหํ สุขสาสนํ อหฺรธาติ เปเสติ, เต จตุหิ ทฺวาเรหิ
นิภฺขมิตฺวา ทเว ตีณิ โยชนานิ อาหิณฺชิตฺวา สาสนํ อลภิตฺวา ปจฺจาคจฺฉนฺติ, อเถกทิวสํ
ราชา อสฺสํ อภิรุทฺธวา^{๔๐} อมจฺจสทฺสปรวิโต อุตฺตยานํ คจฺฉนฺโต กิลนฺตรูเป ปญฺจสทฺมตเต
วณฺนิขเก นครํ ปวิสฺสนเต ทิสฺวา อิมํ อทฺธานํ กิลนฺตา อทฺธา อิมํ สนฺติกา เอกํ
ภทฺทกํ สาสนํ โสสสาเมติ เต ปกฺโกสาเปตฺวา กุโต อากจฺฉนฺตาติ ปุจฺฉิ, อตฺถิ เทว อิตฺโต
วีสํโยชนสทฺมตฺถเก สวตฺถิ นาม นครํ ตโต อากจฺฉนฺตาติ, อตฺถิ ปน โว เทเส กิณฺจ
สาสนํ อุปฺปนฺนนฺติ เทว อญฺญํ กิณฺจ นตฺถิ สมฺมาสมฺพุทฺธो ปน อุปฺปนฺนโนติ, ราชา ตาว
เทว ปญฺจวณฺณาย ปิตฺติยา ผุฏฺฐโร กิณฺจ สลฺลภฺเขตฺตุ อสฺสโกณโต มุหุตฺตํ วิตฺตินาเมตฺวา
ตาตา กิ วเทธาติ ปุจฺฉิ, พุทฺธโร เทว อุปฺปนฺนโนติ, ราชา พุทฺธมฺปิ ตตฺติยมฺปิ ตเถว วิตฺตินา
เมตฺวา จตฺตเถ วาเร กิ วเทธ ตาตาติ ปุจฺฉิตฺวา พุทฺธโร เทว อุปฺปนฺนโนติ วุตเต ตาตา
โว สตสฺสสฺสํ ทพฺพมิตฺติ อปรมฺปิ กิณฺจ สาสนํ อตฺถิตฺติ ปุจฺฉิ, อตฺถิ เทว ฌมฺโม
อุปฺปนฺนโนติ, ตมฺปิ สุตฺวา ปุริมฺนเยเนว ราชา ตโย วาเร วิตฺตินาเมตฺวา จตฺตเถ วาเร
ฌมฺโมติ ปเท วุตเต อิทฺถาปิ โว สตสฺสสฺสํ ทพฺพมิตฺติ วตฺวา อปรมฺปิ สาสนํ อตฺถิ ตาตาติ
ปุจฺฉิ, อตฺถิ เทว สงฺฆรตฺนํ อุปฺปนฺนนฺติ, ราชา ตมฺปิ สุตฺวา ตเถว ตโย วาเร วิตฺตินาเมตฺวา
จตฺตเถ วาเร สงฺฆมิตฺติ ปเท วุตเต อิทฺถาปิ โว สตสฺสสฺสํ ทพฺพมิตฺติ วตฺวา อมจฺจ สทฺสสฺสํ

^{๓๘๘} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๓๙/๒๘๘.

^{๓๘๙} วาโล วาลวาทโน.

^{๔๐} อารุญห.

โอลเกตวา ตาตา ก็ กริสสชาติ ปุจฉิ, เทว ตุมเห ก็ กริสสชาติ อหิ ตาตา พุทโธ
 อุปปนโน รมโม อุปปนโน สจโฆ อุปปนโนติ สุตวา น ปน นิวตติสสามิ สตถาร
 อุททิสส คนตวา ตสส สนติเก ปพพชิสสามิติ, มยมปี เทว ตุมเหติ สทธี ปพพชิสสามาติ,
 ราชา สุวณณปฏญเฏ อกขรานิ ลิขาเปตวา วาณิขเก อาห อโนชา นาม เทวี ตุมหาก
 ตีณิ สตสทสทานิ ทสสติ เอว จ น วเทยยาถ รณญา กิร เต อีสสรีย วิสสญญั ยถา
 สุขิ สมปตตี ปริภุชชาติติ, สเจ ปน โว ราชา กหนติ ปุจฉติ สตถาร อุททิสส
 ปพพชิสสามิติ วตวา คโตติ อาโรเจยยาถาติ, อมจจาปี อตตโน อตตโน ภரியาน ตเถว
 สาสนานิ ปหิณิสสุ, ราชา วาณิขเก อญโยเชตวา อมจจสทสสปริวุโต ตั ขณเวยว นิภขมิ,
 สตถาปี ตั ทิวสเมว ปจจุสกาเล โลกั โอลเกนโต มหากปปิน ราชาน สปริวาริ ทิสวา
 อัย มหากปปิโน วาณิกานัน สนติกา ดินัน รตนาน อุปปนภาว สุตวา เตส วจัน ตีหิ
 สตสทสเสหิ ปุเชตวา รชซ์ ปหาย อมจจสทสสปริวุโต ม อุททิสส ปพพชิตุกาโม สเว
 นิภกมิสสติ โส สปริวาริ สห ปฏิสสมภิตาหิ อรหตต ปาปุณิสสติ ปจจุคคณมนสส กริสสามิติ
 ปุนทิวเส จกกวตติ วีย ขุททกคามโกชก ปจจุคคณนโต สยเมว ปตตจิวริ คเหตุวา วิสโย
 ขนสตมคค ปจจุคคณตวา จนทภาคาย นทียา ตีเร นิคโรธรุขมุเล ฉพพณณรสมิโย^{๔๑}
 วิสสขเซนโต นิสสิทิ, ราชาปี อาคจณนโต เอก นที ปตวา กา นามสาติ ปุจฉิ, อรวจฉา
 นาม เทวติ, กิมสสา ปริมาณนติ, คมกิริโต คาวุต ปุณโต เทว คาวตา เทวติ, อตถิ
 ปเนตถ นาวา วา อพุมโป วาติ, นตถิ เทวติ, นาวาทีนิ โอลเกนเต อมเห ชาติ ชริ
 อุปเนติ ชรา มรณ, อหิ นิพเพตติโก หุตวา ตีณิ รตนาน อุททิสส นิภขนโต เตส เม
 อาณูภาเวน อิม อุทก อุทก วีย มา อโหสตี ดินัน รตนาน คุณ อาวชิตวา “อิตปิโส
 ภควา อรหิ สมมาสมพุทโธ”ติ พุทธานุสสตี อนุสสรนโต สปริวาริ อสสทสเสน อุทกปิณญ์
 ปกขนทิ, สินธวา ปิณญิปาสาณ วีย ปกขนทิสสุ, พุทธานัน อคคคคาเนว เตมีสุ, โส ตั
 อุตตริตวา ปโรโต คจณนโต อปรมิ นที ทิสวา อัย ก็ นามาติ ปุจฉิ, นิลวาทีนิ นาม
 เทวติ, กิมสสา ปริมาณนติ คมกิริโตปี ปุณโตปี อพตโยชน เทวติ, เสส ปริมสทิสเมว,
 ตั ปน นที ทิสวา “สวากขาโต ภควตา รมโม”ติ รมมานุสสตี อนุสสรนโต ปกขนทิ,
 ตมปี อติกกมิตวา คจณนโต อปร นที ทิสวา อัย ก็ นามาติ ปุจฉิ, จนทภาคา นาม
 เทวติ, กิมสสา ปริมาณนติ คมกิริโตปี ปุณโตปี โยชน เทวติ, เสส ปริมสทิสเมว, อิม
 ปน นที ทิสวา “สุปฏิปนโน ภควโต สวากสงโฆ”ติ สงฆานุสสตี อนุสสรนตา ปกขนทิ,
 ตมปี นที อติกกมิตวา คจณนโต สตถุสริโรติ นิภขนเต ฉพพณณรสมิโย อททส,
 นิคโรธรุขสส สาขาวิญญูปปาสานิ โสวณณมยานิ วีย อเหตุ, ราชา จินเตสิ อัย โอภาโส

^{๔๑} รสิโย

เนา จันทสส น สุริยสส น เทวพรหมนาคสุปณณาทีนํ อณฺเฏตรสส อหฺมา อหํ สตถาร^{๔๒}
 อุตฺทิสส อากจณฺโตะ โคตมพฺพุเทน ทิฏฺฐเ จ ภาวีสสามิตฺติ, โส ดาวเทว อสสปิฏฺฐิตฺโต โอตริตฺวา
 โอนตสรีโร รสมิอนุสาเรน สตถารํ อุปสงกมิตฺวา มโนสึลารเส นิมุขชนฺโต วีย พุทฺธรสมินํ
 อนฺโต ปวิสิตฺวา สตถารํ วณฺทิตฺวา เอกมณฺตํ นิสึทิตฺติ สทฺธิ อมจฺจสทฺสเสน,

สตถา ตสส อานุพุพฺพิกถํ กเถสิ, ราชา เทสนาวสาเน สปริวาริ โสตาปตติมเล
 ปติฏฺฐทิตฺติ, อถ สพฺเพว อฏฺฐทิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิสฺสุ, สตถา อากมึสสตี นุ โข อิมสํ
 กุลปุตฺตานํ อิทธิมยปตฺตจิวรรณฺติ อุปฺชาเรนฺโต อิมํ กุลปุตฺตานํ อิทธิมยปตฺตจิวรรณฺติ
 อุปฺชาเรนฺโต อิมํ กุลปุตฺตา ปจฺเจกพุทฺธสทฺสสส จิวรรสส^{๔๓} อทฺสํ, กสสพฺพุทฺธกาเล วิสตี
 ยา ภิกฺขุสทฺสสาณมฺปิ วิสตีจิวรรสทฺสสาณิ อทฺสํ, อนจฺฉริย^{๔๔} อิมสํ อิทธิมยปตฺตจิวรรณฺติ
 ฌตฺวา ทกฺขิณหตฺถํ ปสาเรตฺวา เอถ ภิกฺขโว จรธ พฺรหฺมจฺริยํ สมมา ทุกฺขสฺส อนฺตกิริยา
 ยาทิ อาห, เต ดาวเทว อฏฺฐปริกฺขารธฺรา วสสสติกถเถรา^{๔๕} วีย หุตฺวา เวหาสํ
 อพฺภุคฺคณฺตฺวา ปจฺโจโรทิตฺวา สตถารํ วณฺทิตฺวา นิสึทิสฺสุ,

เตปิ วาณิขกา ราชกุลํ คนฺตฺวา รณฺเฎา ปทิตฺตาสณํ^{๔๖} อาโรจาเปตฺวา เทวีย
 อากจณฺตฺติ วุตฺเต ปวิสิตฺวา วณฺทิตฺวา เอกมณฺตํ อฏฺฐิสฺสุ, อถ เต เทวึ ปุจฺฉิ ตาตา กิ
 ภาณมา อากตฺตถาตี มยํ รณฺเฎา ตุมหากํ สนฺติกํ ปทิตฺติ ตีณิ กิร โน สตสทฺสสาณิ
 อทานิ เทวิตฺติ, ตาตา อติพฺพุ ฌณฺธ กิ ตุมเหทฺติ รณฺโถ กตํ กิสมิจิ โว ราชา ปสนฺโน
 เอตฺตํ ฌนํ ทาเปตฺติ, เทวึ น อณฺเฎน กิจิ กตํ รณฺโถ ปน เอกํ สาสนํ อาโรจยิมหาติ,
 สกกา ปน ตํ ตาตา มยฺหมปิ อาโรเจตฺตุนฺติ สกกา เทวิตฺติ, เตนทึ ตาตา วเทถาตี, เทวึ
 พุทฺธ โลเก อุปฺปนฺโนติ,

สาปิ ตํ สุตฺวา ปุริมฺนเยเนว ปิตฺติยา ฌฏฺฐสรีรา ติกฺขตฺตํ กิจิ อสสฺลลฺกเขตฺวา
 จตฺตเถ วาเร พุทฺธธิตฺติ วจฺนํ สุตฺวา อิมสฺมิ ปเท รณฺเฎา กิ ทินฺนุนฺติ สตสทฺสสํ เทวิตฺติ,
 ตาตา อนนฺจณฺวิกิ^{๔๗} รณฺเฎา กตํ เอวรूपํ สาสนํ สุตฺวา ตุมหากํ สตสทฺสสํ ทพฺพมาเนน,
 อหํ ทิ โว มม ทฺวคฺคตฺตปณฺณการํ ตีณิ สตสทฺสสาณิ ทมฺมิตฺติ, อณฺเฎน ตุมเหทฺติ รณฺโถ กิ
 อาโรจิตฺตุนฺติ, เต อิหิจิทฺจาตี อิตฺธานิปี ทเว สาสนานิ อาโรเจสฺสุ: เทวึ ปุริมฺนเยเนว ปิตฺติยา
 ฌฏฺฐสรีรา ติกฺขตฺตํ กิจิ อสสฺลลฺกเขตฺวา จตฺตเถ วาเร ตเถว สุตฺว ตีณิ ตีณิ สตสทฺสสาณิ

^{๔๒} อุตฺตานํ

^{๔๓} ติจิวรรสสสํ.

^{๔๔} อจฺฉริย.

^{๔๕} วสสสฏฺฐิกถเถรา.

^{๔๖} รณฺเฎาปทิตฺตาว.

^{๔๗} อนจฺฉณิก.

ทาเปสี, เอว เต สพพานิปี ทวาทสสทสสุธานี ลมึสุ, อถ เน เทวี ปุจฉิ- ราช่า กหิ
 ตาตาติ เทวี สตุถาริ อุตฺทิสส ปพฺพชิสสามิตี คโตติ, มยหิ เตเน กิ สาสนํ ทินฺนุนฺติ,
 สพฺพํ กิร เตเน ตุมหากํ อิสฺสรียํ วิสสุภูณฺ, ตุมเห กิร ยถารุจิ สมฺปตฺตี อนุภวถาติ,
 อมจจา ปน กหิ ตาตาติ เตปี รมณฺยา สทฺธิเยว ปพฺพชิสสามาติ คตา เทวิติ, สา เตสํ
 ภริยาโย ปกฺโกสาเปตฺวา อมฺมา ตุมหากํ สามิกา รมณฺยา สทฺธิ ปพฺพชิสสามาติ คตา,
 ตุมเห กิ กริสฺสธธาติ, กิ ปน เตหิ อมฺหากํ สาสนํ ปหิตํ เทวิติ เตหิ กิร อตฺตโน
 สมฺปตฺติ ตุมหากํ วิสสุภูจฺา ตุมเห กิร ตํ ยถารุจิ ปริภุชถาติ, ตุมเห ปน เทวี กิ
 กริสฺสธธาติ อมฺมา โส ตาว ราช่า หุตฺวา มคฺเค จิตฺโกว ตีหิ สตสฺสสฺเสหิ ตีณิ รตนานิ
 ปุเชตฺวา เชลปิณฺฑํ วิย สมฺปตฺตี ปหาย ปพฺพชิสสามิตี นิภฺชนโต, มยา ปน ตินฺนํ
 รตนานํ สาสนํ สุตฺวา ตีณิ รตนานิ นวหิ สตสฺสสฺเสหิ ปุชิตานิ น โข ปเนสา สมฺปตฺติ
 นาม รมณฺเย เอว ทุกฺขา มยหมปิ ทุกฺขา เอว, โก รมณฺเย ฉชฺชิตเชลปิณฺฑํ ชนฺนุกฺเกหิ
 ปติภฺภูจฺิตฺวา มุเชน คณฺหิสฺสตี น มยหิ สมฺปตฺติยา อตฺถโธ อหฺมปิ สตุถาริ อุตฺทิสส
 คนฺตฺวา ปพฺพชิสสามิตี, เทวี มยหมปิ ตุมเหเหว สทฺธิ คนฺตฺวา ปพฺพชิสสามาติ, สจ
 สกฺโกถ สาธุ อมฺมาติ, สกฺโกม เทวิติ, สาธุ อมฺมา เตเนหิ เอถาติ รตสฺสสฺสํ โยชาเปตฺวา
 รถํ อารุญฺห ตาหิ สทฺธิ นิภฺชมิตฺวา อนฺตรามคฺเค ปจฺมํ นหิ ทิสฺวา ยถา รมณฺยา ปุจฺฉ
 ตเถว ปุจฺฉิตฺวา สพฺพํ ปวตฺตี สุตฺวา รมณฺเย คตมคฺคํ โอลเถถาติ วตฺวา สินฺชวณํ
 ปทวลลฺลํ น ปสฺสาม เทวิติ วุตฺเต ราช่า ตีณิ รตนานิ อุตฺทิสส นิภฺชนโต สจจกิริยํ
 กตฺวา คโต ภวิสฺสตีติ อหฺมปิ ตีณิ รตนานิ อุตฺทิสส นิภฺชนตา เตสํ เม อานุภาเวเน อิทํ
 อุกํ อุกํ วิย มา อโหสีติ ตินฺนํ รตนานํ คณฺ อณฺุสฺสริตฺวา รตสฺสสฺสํ เปเสสิ, อุกํ
 ปิภฺภูจฺิปาสาณํ วิย อโหสี จกฺกานํ อคฺคคฺคา เนมิวภูฏิโยว เตมีสุ, เอเตเนว อุปาเยเน
 อิตฺราปี ทเว นทียเ อุตฺตริ, อถ สตุถา ตสฺสา อาคมนํ ญตฺวา ยถา อตฺตโน สนฺติเก
 นิสินฺนา ภิกฺขุ น ปณฺณายนฺติ เอวมกาสิ, สาปี คจฺฉนฺตี คจฺฉนฺตี สตุถุ สิริโรโต
 นิภฺชนตฺรสมิโย ทิสฺวา ตเถว จินฺเตตฺวา สตุถาริ อุปสฺงกมิตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺเต จิตฺา
 ปุจฺฉิ ฆนฺเต มหากปฺปิโน ตุมหากํ อุตฺทิสส นิภฺชนโต อาคตฺตถ มณฺเญ กหิ โส
 อมฺหากมฺปิ นํ ทสฺเสถาติ, นิสิตถ ตาว อีเชว ปน นํ ปสฺสิสฺสธธาติ, ตา สพฺพาปี
 ปทฺภูจฺิตฺตา อีเชว กิร นิสินฺนา สามิกเ ปสฺสสมาติ นิสิตฺสุ, สตุถา อานุปฺพุพฺพิถํ กถฺสิ,
 อนฺชา เทวี เทสนาวสาเน สปริวารา โสตาปตฺติผลํ ปาปุณิ, มหากปฺปินตเถโร ตาสํ
 วทฺธมิตฺธมมํ สฺสุนฺโต สปริวโร สห ปภฺวิสฺสมภิทาหิ อรหฺตํ ปาปุณิ, ตสฺมี ชเณ สตุถา
 ตาสํ เต ภิกฺขุ ทสฺเสสิ, ตาสํ ปส อาคตฺกฺขเณเยว อตฺตนา สามิกเ กาสาวธเร มุณฺทสิเร
 ทิสฺวา จิตฺตํ เอกคฺคํ น ภเวยฺย, เตเน มคฺคผลานิ ปตฺตุน สกฺกเณยฺย, ตสฺมา
 อจลสฺทฺธาย ปติภฺภูจฺิตกาเล ตาสํ เต ภิกฺขุ อรหฺตํ ปตฺเต ทสฺเสสิ, ตาปี เต ทิสฺวา

ปณฺจปติฏฺฐิตน วณฺทิตวา ภนฺเต ตุมหากํ ตาว ปพฺพชิตกิจฺจํ มตฺถกํ ปตฺตนฺติ วตฺวา
 สตถารํ วณฺทิตวา เอกมณฺต์ จิตฺตา ปพฺพชฺชํ ยาจิสุ, เอวํ วุตฺเต ปน สตฺถา อุปลวณฺณนํ
 อาคมณํ จินฺตสํตีติ เอกจฺเจ วทนต์ิ, สตฺถา ปน ตา อุปาสิกาโย อาห-สาวตฺถี คนฺตฺวา
 ภิกฺขุณฺี อุปสฺสเย ปพฺพชฺชตฺติ, ตา อนุปฺพุเพน จาริกํ จรมาณา อนฺตรามคฺเค มหาชนน
 อภิหฺมฺสฺสการสมมานา ปทสฺวา วิสํ โยชนสตฺถิกํ มคฺคํ คนฺตฺวา ภิกฺขุณฺีอุปสฺสเย ปพฺพชิตฺวา
 อรหฺตํ ปาปญฺีสูติ.

คนฺตฺวาน สรณํ เสฏฺฐํ มหคฺฆํ รตนตฺตยํ,
 ผลํ สนฺทิกฺกํ เอวํ ปาปฺณาติ ยโต ตโต.
 ตถาคตํ วิตรณํ จตุมารํ รณญชฺยํ,
 สรณํ โก น คจฺฉเยยํ กรุณา ภาวิตาสยํ
 สฺวากขาตํ เตน สทฺธมมํ สํสารภยภณชฺคํ,
 กรุณาคุณฺชํ ตสฺส สรณํ โก น คจฺฉติ.
 ปริปีตามตรสํ สทฺธมโมสธภาชนํ,
 สงฺฆํ ปุณฺณการํ โก หิ สรณํ น คมิสฺสตีติ.

อนจฺฉริยเมตํ ปจฺฉิมภวิกสฺส รณฺโณ ธรรมานกํ สมมาสมพุทฺธํ อุทฺทิสฺส ชีวิตํ
 ปริจฺจชิตฺวา พุทฺธานุสฺสตีพฺเลน คจฺฉนฺตสฺส, ปรินิพฺพุเต ปน สตฺถริ เจตฺยํ อุทฺทิสฺส ชีวิตํ
 ปริจฺจชิตฺวา สกฺลสรีเร ทิปฺ ขาเลตฺวา สพฺพรตฺตี ปทกฺขิณํ กโรนฺตสฺส มงฺคโลพิสฺสตฺตสฺส ยํ
 สรีราทาหนํ ตเทตา อจฺฉริยํ โส หิ กปฺปสฺตสฺสทสฺสาธิกาณิ โสฬสสงฺเขยยานิ ปารมิโย
 ปุเรตฺวา ภวากฺเข สํสรนฺโต เอกสฺส พุทฺธสฺส เจตฺยํ ทิสฺวา อิมสฺส พุทฺธสฺส มยา ชีวิตํ
 ปริจฺจชิตฺว วฏฺฏตีติ ทณฺฑทํปิกเวชนนียาเมน สกฺลสรีรํ เวจฺจาเปตฺวา รตนมตฺตมกฺลํ^{๔๘}
 สตสฺสทสฺสคฺชนกํ สุวณฺณปาตี สุกฺนธสฺสปีสฺส ปุราเปตฺวา ตตฺถ สทฺธสฺสวฏฺฏียो ขาเลตฺวา ตํ
 สีสฺเนาทาย สกฺลสรีรํ ขาเลตฺวา เจตฺยํ ปทกฺขิณํ กโรนฺโต สกฺลรตฺตี วิตฺตินาเมสิ, เอว ยาว
 อรุณฺคฺคมนา วายมฺนตฺสสปีสฺส^{๔๙} โลมกฺุปมตฺตํ อูสมํ น คณฺหิ ปทุมคพฺภํ ปวิฏฺฐกาโล วีย
 อโหสีตี. ติฏฺฐตุ ตาเวส เมตฺตจิตฺตมตฺเตนปี นิวาเรตุ สมตฺถิโก พาทิรคฺคิ อพฺภนฺตริกา
 รากคฺคิ อาทโยปี นํ สรณคตํ ฌาเปตุ น สกฺโกณตีเจว, เตน วุตฺตํ :-

“เอกาทสฺสคฺคิสนฺดาปรหิตํ รตนตฺตยํ
 กรุณาคุณฺโยเคน อนฺตตฺตตฺตาสีตลํ,
 สรณนฺติ คตํ สตฺตํ น สกฺโกณตี ปตาปีตุ

^{๔๘} รตนมกฺลํ, รตนรตฺตมกฺลํ.

^{๔๙} วายมฺนตฺสสปีสฺส.

ยถา ติณุกัม นิมมกุคัม อนัตตตมมหาสเร”ติ.

เอวมปิ อนจจริยัม เจตियํ ทิสวา สมมาสมพุทฺธํ อุททิสฺส ปริจฺจตฺตชีวิตสฺส ตสฺส
 โพธิสฺตตสฺส, อจฺจริยมฺปน กิฬาวเสน พุทฺธานุสฺสติยา กตปริจฺยตฺตา ทารุสาภฺภูเกณ นโม
 พุทฺธายาติ วตฺวา ตํ ขณฺเณ ลทฺธผลเมว, โส หิ ราชคฺชนครสฺมี มิจฺฉาทิฏฺฐิกสฺส ปุตฺโต,
 อญฺเณ สมมาทิฏฺฐิกสฺส ปุตฺโตปิ อตฺถิ, เต ทเว ทารกา อภินฺหํ คฺพกัฬํ กิฬนฺติ, เตสุ
 สมมาทิฏฺฐิกสฺส ปุตฺโต คฺพ ขิปปมานํ พุทฺธานุสฺสตี อวชฺชิตฺวา นโม พุทฺธสฺสาติ วตฺวา
 คฺพํ ขิปปติ, อิตโรปิ ติตฺถิยานํ คฺุณฺเณ อุททิสฺสวา นโม อรหฺนฺตานนฺติ วตฺวา ขิปปติ, เตสุ
 สมมาทิฏฺฐิกสฺส ปุตฺโต ชินาติ, อิตโร ปฺราเชติ^{๕๐} โส ตสฺส กิริยํ ทิสฺวา อยํ เอวํ
 อนุสฺสริตฺวา เอวํ วตฺวาว คฺพํ ขิปปนฺโต มํ ชินาติ อมฺหํปิ เอวรूपิ กริสฺสสามิตี พุทฺธานุสฺสตี
 ปริจฺยํ อกาสิ, อถกทิวสํ ตสฺส ปิตา สกฺกํ โยเชตฺวา ทารุณํ อตฺถาย คจฺฉนฺโต ตมฺปิ
 ทารกํ อาทาย คนฺตฺวา อฏฺฐวียํ ทารุณํ สกฺกํ ปฺเรตฺวา อาคจฺฉนฺโต พหิณฺครํ สุสฺสานสฺมาเน
 อุทกผาสฺสกุฏฺฐาเน โกเน โมเจตฺวา ฆตฺตวิสฺสคฺคมาสิ, อถสฺส เต โกนา สายณฺหสมเย นครํ
 ปวิสฺสนฺเตหิ โกเนหิ สทฺธิ นครเมว ปวิสฺสุ, สากฺกโกปิ โกเน อนุพฺพนฺตฺนโต นครํ ปวิสฺสิตฺวา
 สายณฺหสมเย โกเน ทิสฺวา อาทาย นิภฺชนฺโต ทวารํ น สมปาปุณฺนิ, ตสฺมี หิ อปฺปตฺเตยฺเว
 ทวารํ ปิหิตํ, อถสฺส ปุตฺโต เอกโกว รตฺติภาเค สกฺกสฺส เหมฺจฺจา นิภฺชิตฺวา นิทํ
 โอฏฺกมิ, ราชคฺหํ ปน ปกฺติยาปิ อมนุสฺสพฺหุลํ, อยญฺจ สุสฺสานสนฺติเก นิปนฺโน, ตตฺถ นํ
 ทเว อมนุสฺสา ปสฺสึสุ, เอโก สาสนสฺส ปฏฺธิกณฺณโก มิจฺฉาทิฏฺฐิกโก, เอโก สมมาทิฏฺฐิกโก. เต
 สุ มิจฺฉาทิฏฺฐิกโก อาห- อยํ โน ภกฺโข อิมํ ขาทามาติ, อิตโร อลํ มา เต รุจฺจิตฺติ ตํ
 นิวารสิ, โส เตนํ นิวาริยาโนปิ ตสฺส วจฺนํ อนาถิยิตฺวา ทารกํ ปาเท คเหตฺวา
 อากทฺธิ, โส พุทฺธานุสฺสติยา ปริจฺจิตฺตตา ตสฺมี ขณฺเณ “นโม พุทฺธสฺสา”ติ อาห, อมนุสฺโส
 มหาลยภิโต ปฏฺธิกมิตฺวา อฏฺฐาสิ, อถ นํ อิตโร อมฺเหหิ อภิจํ กตํ ทณฺทกมมสฺส
 กริสฺสสามิตี วตฺวา เตสํ สมมาทิฏฺฐิกโก ตํ เปกฺขมาโน อฏฺฐาสิ, มิจฺฉาทิฏฺฐิกโก นครํ ปวิสฺสิตฺวา
 รณฺโณ โภชนปาตี ปฺเรตฺวา โภชนํ อาหริ. อถ นํ อุโภปิ ตสฺส มาตาปิตโร วีย หุตฺวา
 อฏฺฐาเปตฺวา โภเชตฺวา อิมานิ อกฺขรานิ ราชาว ปสฺสตุ มา อญฺโณติ ตํ ปวตฺตี
 ปกาเสนฺโต ยกฺขานฺภาเวน โภชนปาตียํ อกฺขรานิ ฉินฺทิตฺวา ปาตี ทารุสภฺภู ปกฺขิปปิตฺวา
 สพฺพรตฺตี อารกฺขํ กตฺวา ปกฺกมึสุ, ปุนทิวเส ราชกุลโต โจเรหิ โภชนภณฺฑํ อวหฺรณฺติ
 โกลาหลํ กโรนฺตา ทวารานิ ปิทฺหิตฺวา โอโลเกตฺวา ตตฺถ อปสฺสนฺตา นครา นิภฺชมิตฺวา
 อิตฺโต จิตฺโต จ โอโลเกนฺตา ทารุสภฺภู สุวณฺณปาตี ทิสฺวา อยํ โจโรติ ตํ ทารกํ คเหตฺวา
 รณฺโณ ทสฺเสสุ, ราชา อกฺขรานิ ทิสฺวา กิ เอตํ ตาตาติ ปุจฺจิตฺวา นาหิ เทว ชานามิ

^{๕๐} ประชาติ, ปราชยติ.

มาตาปิตโร เม อากนตฺวา รตตี โภเชตฺวา รกขมานา อญฺฐิสฺส อหฺมปิ มาตาปิตโร เม
 รกขนตฺติ นิพฺภโย นิทฺทํ อุปฺคโต เอตฺตํ อหํ ชานามิ, อถสฺส มาตาปิตโร ตํ ฐานํ
 อคฺมึสฺส, ราชา ตํ ปวตฺตี ฌตฺวา เต ตโยปิ ชเน อาทาย สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา สพฺพํ
 อาโรเจตฺวา กิณฺนุโข ฌนฺเต พุทฺธานุสฺสติ เอว รกฺขา โหติ อุทาทุ ฌมฺมานุสฺสติ อาทโยปิตฺติ,
 อถสฺส สตฺถา มหाराช น เกวลํ พุทฺธานุสฺสติเยว รกฺขา เยสํ ปน “สฺวากฺขาโต ภควตา
 ฌมฺโมติ อาทิปฺปเก เท ฌมฺมคฺเณ อารพฺภ อุปฺปชฺชมานํ ฌมฺมานุสฺสติ ตํ สตี คเหตฺวา
 ปพฺพณฺวเสน นิจฺจกัลลํ วา เอกทิวสํ วา ติสฺสกาเลสฺส ทฺวิสฺส กาลเอสฺส เอกสฺมี กาลเ อตฺถิ,
 เยสํ “สุปฺปฏิปนฺโน ภควโต สวากฺสงฺโฆ”ติ อาทิปฺปเก เท สงฺฆคฺเณ อารพฺภ อุปฺปชฺชมานา
 สํฆานุสฺสติ อตฺถิ, เยสํ โว ทวตฺตีสาการวเสน วา นวสัวตฺถิกาวเสน วา จตุรตฺตวตฺถานวเสน
 วา อชฺฌตฺตํ นิลกสิณฺหาทิจ รุปชฺฌมานวเสน วา อุปฺปชฺชมานา กายคตาสติ อตฺถิ, เยสํ ทิ
 กรุณฺณภาวนํ รมนฺตา อตฺถิ, ตถา เยสํ เมตฺตภาวนํ นิจฺจกัลลํ รมนฺตา อตฺถิ, เตสํ
 สพฺเพสฺมปิ อญฺเณน รกฺขาวรณฺเนน วา มนฺโตสเสหิ วา กิจจํ นตฺถิ ติ วตฺวา ตาย พุทฺธา
 นุสฺสติยา สทฺธี ฌมฺมานุสฺสติ อาทินิปี ทสฺเสนโต เอวมาห :-

“สุปฺปพฺพุธํ ปพฺพณฺนติ สทา โคตมสวากา,
 เยสํ ทิวา จ รตฺโต จ นิจฺจํ พุทฺธคตา สติ.
 ฯเปฯ นิจฺจํ ฌมฺมคตา สติ.
 ฯเปฯ นิจฺจํ สงฺฆคตา สติ.
 ฯเปฯ นิจฺจํ กายคตา สติ.
 ฯเปฯ อหีสาย รโต มโน.
 สุปฺปพฺพุธํ ปพฺพณฺนติ สทา โคตมสวากา,
 เยสํ ทิวา จ รตฺโต จ ภาวนํ รโต มโน”ติ.^{๕๑}

ธมฺมํ สุตฺวา ทารโก มาตาปิตฺตฺว สทฺธี โสตาปตฺติผลํ ปตฺวา ปจฺฉา ปพฺพชิตฺวา
 สพฺเพปิ อรหตฺตํ ปาปุณฺนิสฺส, เตน วุตฺตํ :-

“น มนุสฺสา มนุสฺเสหิ นาคโรคานเลหิ วา,
 อีสกมฺปิ ภยํ โหติ รตนานุสฺสติกฺขณฺ.
 ตสฺमानุสฺสรณียเอสฺส พุทฺธาทิสฺส สคารโว,
 อนุสฺสเรยฺย สตตํ สํสํารูปสมตฺถิโก”ติ.

อปิจ น มหิ มุณิมนินฺตํ นิลเนตฺตมพฺเพหิ

^{๕๑} พ.ศ. (บาลี) ๒๕/๓๑/๕๔.

น ต สวณํ ปุณฺณหา ฌมฺมปานํ น ปายิ,
 น ภชิ คณวรี โส ติตฺถิเย สมปสุโต
 อติตรุณฺวสฺมี สณฺจโตะ ยํ ตถาปิ
 อภิวทณฺยุตํ ตํ พุทฺธนามํ วทิตฺวา
 คหิตกฺมตฺติยกา ตํ ขณฺสฺมี ปมฺุตโต,
 วิหิตนิชิตรกฺโข โภชิตนโนถ รตฺตี
 สุขมสฺยิ สุขฺสาเน วิตฺโสโก ตโต หิ.
 สุขตมตฺตลพฺพธิ โลกสนฺนิต พุทฺธิ
 สุวิทฺตวธมฺมํ โอรัสํ ตํ คณณฺจ,
 สรณฺมีติ ปยาตุ ภูตฺเล ชนฺตุโลโก
 สตตมตฺติมตี ตํ นินฺนเมว กเรยฺย

เอตตาวตฺตา :-

ตสฺมา พุทฺธณฺจ ฌมฺมณฺจ	สงฺฆณฺจ สรณํ อิติ,
คจฺฉามิตี ปเนเตส	มตฺถมาโท ปวณฺณยิ.
กมฺมปฺปโยชนํ เจว	ปภฺกาทิ ผลมฺปน,
ปสาทชนนตฺถาย	สกกจฺจํ กถยามเหติ.

ยมฺปน วุตฺตํ ตํ สพฺพถา ปกาสิตํ โหติ :-

ภเวสุ เอวํ วิวิธา ภยา ปหํ
 นิรุตฺตรํ ยํ รตนตฺตยํ วรํ,
 ททาติ ยํ พุทฺธนิสฺสวิตํ สิวํ
 น ยาติ โก ตํ สรณํ ตถาคตํ.

อิตฺยภินฺจ สารุชนปาโมชชตฺถาย กเต อุปาสกชนาลงฺกาเร สรณฺนิทฺเทโส นาม
 ปจฺโหม ปริจฺเฉทो.

๓.๑.๒ สीलนิตฺเทส

เอวํ สรณฺคเตหิ ปน อุปาสโกปาสิกชนนฺหิ สีเล ปติฏฺฐาย ปติรุปรุตฺตงฺคสมาทาเนน
 ตํ ปริโสเธตฺวา ปณฺจ วณฺชชา ปหาย ฌมฺเมน สเมน ชีวิกํ กปฺเปเนเตหิ อุปาสกปทุมมาทิภาวํ
 ปตฺวา ทิเน ทิเน ทสฺสฺสณฺณกิริยวตฺถุณิ ปุเรนฺเตหิ อนฺตรายกรธมฺเม ปหาย โลกีย โลกุตฺตร-
 สมฺปตฺติโย สาธตฺตพฺพาติ, อยเมตฺถ สงฺเขโป, วิตฺถาโร ปน เอวํ เวทิตพฺโพ.

ตตฺถ “สาลี ปติฏฺฐายา”ติ เอตฺถ สीलนฺณฺเจเน สीलํ สมารานนฺณฺเจเน สीलํ อุปารณนฺณฺเจเน
 จาติ อตฺถโก, ตตฺถ สมารานํ กายกมฺมาทินํ สฺสึลยตาวเสนาวิปปกิณฺณตา, อุปารณํ กุสลาณํ

ธมมานิ ปติฏฐาเวสเณ วา ธารณภาโว อยทว อตโถ สีสททสส สททลททณานุสาเรน
 เวทิตพโพ, อณณมปี ปเนตถ สิริตโถ สีสตโถ สีสลตโถ सालตโถติ เอวมาทินา นเณ
 อตถั วณณยนิติ, ตมปี วณณาคมาทิ ยุตติยา ยถาสมวโต เวทิตพโพ. ตั ปเนตติ ปณจสีลั
 อุโปสธสีลั ทสสีลนติ ติวัง โหติ, ตตถ ปณจสีลั นาม สาวตถิยั นิสสาเย เขตวเน วิหรนเตน
 ภควตา สามณเณรานิ สีกขาปทวจตถาปนตถั ปาณาติปาตาทีนั ชาตुरुปปริยตนานิ ยานิ
 ทสสีกขาปทานิ วุตตานิ, เตสุ:- ปาณาติปาตา เวรมณี สีกขาปทัง สมาธิยามิ, อทินนาทานา
 เวรมณี สีกขาปทัง สมาธิยามิ, ตติยสส อธิ มิจจาจารวเสน วตตพพโต กาเมสุ มิจจาจारा
 เวรมณี สีกขาปทัง สมาธิยามิ, มุสาวาทา เวรมณี สีกขาปทัง สมาธิยามิ, สุราเมรย-
 มชชปมาทภูจानา เวรมณี สีกขาปทัง สมาธิยามิ”ติ อิมานิ ปณจสีกขาปทานิ, ตานิ ทิ
 มหาสาวชชตทา สุกรรตทา จ นิจจสีลวเสน วุตตาทิ, เตन วุตตัง :- “ปจมา เจตถ เอกนตัง
 อกุสลจิตตสมภูจानตทา ปาณาติปาตาทีนั ปกติวชชโต เวรมณีย”ติ จ, คิทักมมัม วิจาเรตสส
 ชาตुरुปรชตปฏิกคหน ปฏิกเขปหาริยโต มณณมานสส อุปาสกสส วเสน ปณเจว สีกขาปทานิ
 วุตตานิ, ตานิ ทิ เกณจิ รกขิตุ น สุกรานีติ, อปรมปี วุตตัง :- อาทิกมมิกสส อุปาสกสส
 วเสน ปณเจว วุตตานิ, โส ทิ ทสสีกขาปทานิ อชนนัง รกขิตพพานีติ ขณทเน อาทีนัง
 ทสเสตวา วุจจมานो สมมตโต เวจितัง วिय อตตานัง มณณมานो น กิณจิ รกขิตุ
 อสสเหยย รกขิตโต วา สีกขาปทเกทัง ปาปุณเณยย ตสมา ตสส โอตารตถั ปณเจว
 วุตตานีติ.

ตตถ ปาณาติปาตา เวรมณีติ อาทิสู “ปาณ”ติ ชีวิตินทริยปฏิพททา ขนธสนตติ,
 ตั วา อุปาทาย ปณณตโต สตโต, ตสส ปาณสส อติปาโต ปาณาติปาโต ปาณวโร
 ปาณมาตติ วุตตัง โหติ. อตถโต ปน ตสมี ปาณ ปาณสณณินโน ตสส ปาณสส
 ชีวิตินทริยูปจเจทก อุปกมสมภูจापिका กายวจีทวารานัง อณณตรทวารปวตทา วรก เจตนา
 ปาณาติปาโต, อิทัง วุตตัง โหติ :- ยาย เจตนา ย ปวตตมานสส ชีวิตินทริยสส นิสสยญเตสุ มหาญเตสุ
 อุปกมกรณเหตุณัม มหาญตูปจจยา อุปปชชนกมมหาญตานูปปชชิสสนติ, สา ตาทิสปปโยค-
 สมภูจापिका เจตนา ปาณาติปาโต, ลทททูปกมนิญจาทานี^{๔๒} อิตรรูตานิ วिय น วิสทานีติ
 สมานชาตियานัง การณัง น โหนตตีติ, ตถาหิ คหิตปฏิสนธิกสส สตตสส ยาวชีวิตปริโยसानัง
 ปุริมปุริมูปปนชีวิตินทริย สหการินา กมเมเน อุตตรุตตรชีวิตินทริยมุปปาตียติ, ยทาตุ ขคคปาตาหิ-
 วิโรธูปจจยสนนิปาโต ตทา ตัง สมาน กาลมุปปนชีวิตินทริยัม ตพุตตรัม มนทสามตถิยัม
 อุปปาเทติ, ตมปี ตโต มนทตรสามตถิยัม, ตมปี ตโต มนทตรสามตถิยนติ สพพทา

^{๔๒} ลทฐูปกมมานิหิฏทานิ.

อสามตฺถิเย อุปฺปาติเต วิชฺขมานมฺปิ กมฺมํ สหการียปฺปจฺจยเวกฺกลโต อุตฺตรี อุปฺปชฺชนารมฺหฺปิ
 ชีวิตินฺทริยํ น อุปฺปาเทติ, เอตถ รูปชีวิตินฺทริเย วิโกปิตะ อิตฺรมฺปิ ตํสมฺพนุชฺตาย วินสฺสตีติ
 อุภินฺนํ เยเจตถคฺคหณํ เวทิตพฺพํ, ตสฺมา มโนทฺวาเร ปวตฺตาย วรฺกเจตฺตนาเย ปาณาติปาทภาโว
 นตฺถิติ, กายวจีทฺวารานํ อณฺณตฺรทฺวารปฺปวตฺโต รูปารูปชีวิตินฺทริยสฺสาโต ตพฺพตฺถุสมฺวาเย
 อุปฺปชฺชิตพฺโพ ทุสฺสียเจตฺตนาวิเสสโส ปาณาติปาโต, ตโต ปาณาติปาตา. เวรมณฺตีติ เอตถ
 เวรฺสทฺทูปฺปทสฺส มนฺติโน เวโร มนฺติติ อตฺถเ เวรมณฺสีสทฺโท ทฺวฺจฺจพฺโพ, เวรฺนติ ทุสฺสียํ
 มนฺติติ ปชฺหติ วิโนเทติ พฺยณฺตีกโรติ อน ภาวํ คเมตฺติติ อตฺถเ, เวรฺเหตฺตาย เวรฺสญฺญาต-
 ปาณาติปาตาทิปาธมฺมํ มนฺติ มยิ อธิ จิตฺตาย กถมาคจฺจสฺสีติ ตชฺเชนฺติ วีย นีหฺรตีติ วุตฺตํ
 โหติ, วิรมตี วา เอตฺตาย การณญฺจตาย เวรมหา ปุคฺคโลติ วิการสฺส เวการํ กตฺวา เวรมณฺี.
 เตเนเวตฺถ^{๕๓} “เวรมณฺี สิกฺขาปทํ วิรมณฺี สิกฺขาปทฺน”ติ ทฺวิธา สขฺฌายํ กโรนฺติ.
 สิกฺขิตพฺพชาติ สิกฺขา, ปชฺชเต อนฺนนาติ ปทํ, สิกฺขาปทํ สิกฺขาย อธิคฺมุปาโยติ อตฺถเ
 อถฺวา มฺลํ นิสฺสโย ปตฺติญฺจชาติ วุตฺตํ โหติ. เวรมณฺี เอว สิกฺขาปทํ เวรมณฺีสิกฺขาปทํ,
 วิรมณฺี สิกฺขาปทํ วา ทฺติเยน นเยน, สมฺมา อาทียามิ สมฺมาทียามิ, อวิตฺติกมนฺนาธิปฺปาเยน
 อจฺฉิทฺทการิตาย อสพฺลการิตาย จ อาทียามิตี วุตฺตํ โหติ. อตฺถโต ปน เวรมณฺีติ
 กามาวจรกุสฺลจิตฺตสมฺปยุตฺตา วิรฺติ, สา ปาณาติปาตา วิรมนฺตสฺส “ยา ตสฺมี สมฺเย
 ปาณาติปาตา อารตี วิรฺติ ปฏฺวิวิรฺติ เวรมณฺี อภิรฺริยา อกรณํ อนชฺฌมาปตฺติ เวลานตฺติกโม
 เสตฺตฺวาโต”ติ เอวมาทินา นเยน วิงฺเก วุตฺตา, สมฺปยุตฺตา ปเนตฺถ ตคฺคหเนนเว
 คเหตุพฺพา ตปฺปธานตาย ทิ วิงฺเก วิรฺติเยว นิตฺติญฺจชาติ, กามญฺเจสา เวรมณฺี นาม
 โลกุตฺตราปิ อตฺถิ, อธิ ปน “สมฺมาทียามิ”ติ วุตฺตตฺตา สมฺมาทฺวานวเสน ปวตฺติรหา^{๕๔} น โหตีติ
 กามาวจรกุสฺลจิตฺตสมฺปยุตฺตา วิรฺตตี วุตฺตา. สิกฺขาติ ติสฺโส สิกฺขา, อธิสฺสีลสิกฺขา อธิจิตฺตสิกฺขา
 อธิปญฺญาสิกฺขาติ. อิมสฺมี ปเนตฺถ สมฺปตฺต วิรฺตีสํ โลกิกา วิปสฺสนา รูปารูปชฺฌานานิ
 อริยมคฺโค จ สิกฺขาติ อธิปฺเปตา. เอตาสํ ทิ สมฺมาทฺวานวิรฺตีสํ วทฺนติ, ยถาห :-”กตเม ธมฺ
 มา สิกฺขา ยสฺมี สมฺเย กามาวจรํ กุสฺลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ โสมนสฺสสทฺทํ ฌาณสมฺป
 ยุตฺตํ ๗เป๗ ตสฺมี สมฺเย ผสฺโส โหติ ๗เป๗ อวิกฺเขโป โหติ, อิม ธมฺมา สิกฺขา ๗เป๗ กตเม
 ธมฺมา สิกฺขา ยสฺมี สมฺเย รูปูปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ วิวิจฺเจว กามเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ
 ธมฺเมหิ ๗เป๗ ปจฺมํ ฌา ๗เป๗ ปญฺจมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ ๗เป๗ อวิกฺเขโป โหติ, อิม
 ธมฺมา สิกฺขา ๗เป๗ กตเม ธมฺมา สิกฺขา ยสฺมี สมฺเย อรูปูปปตฺติยา ๗เป๗ เนวสญฺญานาสนฺถ
 ยตฺนสทฺทํ ๗เป๗ วิกฺเขโป โหติ, อิม ธมฺมา สิกฺขา. กตเม ธมฺมา สิกฺขา ยสฺมี สมฺเย

^{๕๓} เตเนวเจตฺถ.

^{๕๔} ปวตฺตารหา. ปวตฺตารหา.

โลกุตตร ฌาน ภาเวติ นียยานิก ๗เปฯ วิกเขโป โหติ, อิม ฌมา สิกขา”ติ, เอตาสุ สิกขาสู ยาย กายจิ สพเพส ฺว ปทํ อธิคฺมุปาเย อถา นิสสโย ปติฏฺฐาติ สิกขาปทํ, วุตตํ เหตุ :- “สํลํ นิสสาย สํเล ปติฏฺฐาย สดตโปชณฺเฏ ภาเวนโต พหุสฺสโรนโต”ติ เอวมาทิ เอตถ วุตตนเยน สพพสิกขาปเทสุ สาธารณานํ ปทานํ อตถ เวทิตพฺโพ, อิตฺตปรี วิเสสพมตฺตเมว วณฺณยิสฺสาม.

อทินฺนาทานนติ เอตถ อทินฺนติ ปรปรีคฺคหิตํ วตฺถุ, ยตถ ปโร ยถากามการิตํ อาปชฺชนโต อทฺธการโห อนุปวชฺโซ จ โหติ^{๔๔} ตถาวิจิ หิ ปเรน ปรีคฺคหิตํ เตน กายเณ วา วาจา วา น ทินฺนติ อทินํ ตสฺส อาทานํ อทินฺนาทานํ, ตํ ปน อตถโต ตสฺส ปรปรีคฺคหิตเฏ ปรปรีคฺคหิตสณฺณินอ ตทาทยกฺกมสมฺมุจฺจาปิภา กายวิจิหารานํ อณฺเวย ตรทวารปฺวตฺตา เถยฺยเจตนาเยว, ตโต อทินฺนาทานาติ ปจฺมสิกขาปเท วุตตนเยน โยเชตพฺโพ, เอสนโย อิตเรสุปิ.

ตติเย กามesu มิจฺฉาจาราติ เอตถ กามสุติ วตฺถุกามesu, เต หิ กามียนฺตีติ กามาติ วุจฺจนติ, อตถโต ปน ปญฺจกามคฺคณฺฏตา, เต รูปสภาวตฺตา รูปกฺขนธปริยาปนาติ ทฺวญฺจพฺพา, เตเนว สุราเมรยปानมฺปิ เอตถ สงฺคหิตนฺติ วทฺนติ, ตสฺมา กมฺมปถเทสนาย ตสฺส สงฺคโห เวทิตพฺโพ, มิจฺฉาจาโรติ กิเลสกามวเสน ลามกาจาโร, อตถโต ปน กายทวารปฺวตฺตา เอว มาตฺรกฺขิตาหิสฺส อคฺมนียวตฺถุสุ มคฺเคน มคฺคปฏิปตฺติสงฺขาตวํติกกม- เจตนา, อคฺมนียวตฺถุนามมาตฺรกฺขิตา ปิตฺรกฺขิตา มาตาปิตฺรกฺขิตา ภาตฺรกฺขิตา ภคิณฺรกฺขิตา ญาติฺรกฺขิตา โกตฺตรกฺขิตา ฌมฺมรกฺขิตา สารกฺขา สปรีทฺนทา ฌนกกิตา ฌนทวาสินี โภควาสินี ปญฺวาสินี โอทปตฺตกินี โอทจฺมพฺพฺวา ทาสี จ ภริยา กมฺมการี จ ภริยา ฌหาญา มุหฺตติกาวาติ วิสตีวิจิ โหติ, ตตถ มาตฺรกฺขิตา นาม ยํ มาตา รกฺขติ โภปยติ อิสฺสรียํ กโรติ วสํ วตฺเตติ, เอสนโย ปิตฺรกฺขิตาหิสฺส, ยํ ปน โกตฺตํ รกฺขติ สา โกตฺตรกฺขิตา, ยถจ สหรมฺมิกา รกฺขนฺติ สา ฌมฺมรกฺขิตา, สารกฺขา นาม พาลกาเลเยว มมายํ ภริยา ภวิสฺสตีติ ปรีคฺคหิตา อนฺตมโส มาลาคฺคณฺปริกฺขิตาปิ, สปรีทฺนทา นาม โย อิตถํ นามํ อิตถิ คจฺจติ ตสฺส เอตตโก ทณฺโหติ จปิตทณฺหา, ฌนกกิตา นาม ยา ฌเนน กิตา วสติ, ฌนทวาสินี นาม ยา อตตโน รุจฺยา วสติ, โภควาสินี นาม ยา โภคตถํ วสติ, ปญฺวาสินี นาม ยา ปญฺจตถํ วสติ, โอทปตฺตกินี นาม ยา อุทปตฺตํ อามสิตฺวา จิตา, โอทจฺมพฺพฺวา นาม จมฺพญํ โอรเปตฺวา วาสิตา, ทาสี นาม ทาสีเจว โหติ ภริยาจ, กมฺมการี นาม กมฺมการี เจว โหติ ภริยา จ, ฌหาญา นาม กรรมรานิตา วุจฺจติ ยา ปฺรเสนาย ฌินิตฺวา อานิตา, มุหฺตติกา นาม ตํฌนิกา, สา ยทิปิ อนิพฺพธา ตํฌเน ปน

^{๔๔} อนุปวชฺโณโหติ.

อคมเนีย เอวาติ. เอตาสุ มาตุรภิชาติไทย ฌมรภิชาติดาวसानา อญจ รกษกานัน อนุณยาย
 วินา วิติกกเมสุ ปุริสสส มิจจาจารย์ ภขนติ, ตาส ปน นตติ มิจจาจารย์, รกษกานัน อนุณ
 ยาย อุปคเม อุภินนมิ นตติ มิจจาจารย์, สารกษาไทย ปน ทวาทสกรียา สามิกสส
 ปริจจาคมนตเรน วิติกกเม สยมปิ มิจจาจารย์ ภขนติ, สเจ หิ กากิ สามิเกน อปริจจต
 ตาว อญนเทศนตโรปิ อาคนตวา อตตโน ตถภาว อชานาเปตวา เกนจิ สวาส กปุเปย
 โส กิจจาปิ ตสสา อนวชชสณยาย สวาส กปุเปติ สามิเกน อปริจจตตตตวา อุภินนมิ
 กมมพนโร เยวาติ วทนตติ ปฏิปตติสงคเห วุตต,ตถา สติ ปัสสุลาทิสณยาย ปรมณห์
 ทรนตสสาปิ กมมพนโรปสงคโต อุภินนมิ กมมพนโรเยวาติ วจนมยุตต์ วิย ทิสสติ,
 รัมสิตวา คเหตุพพ, สามิกสส ปริจจาเค อุภินนมิ นตติ มิจจาจารย์.^{๕๖}

มุสวาโทติ เอตถ มุสาติ อญต อตจจัน วตถ, วาโทติ ตสส ภูโต ตจจโต
 วิณยาปน, ลกขณโต ปน อตถวตถ ตโต ปรี วิณยาเปตูกามสส ตถา วิณยตติสมญญาปิภา
 เจตนา มุสวาโท, ตโต มุสวาทา.

สุราเมรยมชปมาทญานาติ เอตถ สุราติ สุเรน นาม วนจรเกน ปจมี ทิฏฐตตา
 อามตตตา จาย สุราติ วุจจติ,ตัม ปิฏฐสุรา ปุวสุรา โอทนสุรา กิณณปักษิตา สมภา-
 รสยุตตาเจติ ปญจวิริ โหติ. ตทญคณ เมรยมิ ปุปผาสโว ผลาสโว มธวาสโว คุพาสโว
 สมภารสยุตโตติ ปญจวิริ, ตตถ ปุเว ภาชเน ปกขิปิตวา อุทก ทตวา มนถิตวา กตา
 ปุวสุรา, เอว เสสสุราปิ, กิณณนติ ปน ตสสา สุราย พิช วุจจติ, เย สุราโมทกาทิปี
 วุจจติ, เต ปกขิปิตวา กตา กิณณปักษิตา, ชาติกีสาสปาทีนนาสมภาเรหิ สโยชิตา
 สมภารสยุตตา มธุกतालनालिगेरातिपुप्फरोโส จिरปริวาสโต ปุปผาสโว, ปนสาทิผลโรโส ผลาสโว,
 มุททิการโส มธวาสโว, อุจจโรโส คุพาสโว, ฐีฎกามलग्गुग्गणत्ताทีननाสมभारानरोโส
 วิปริวาสโต สมภารสยุตโต, เอตถ สุราเมรยสส จ สมานปี สมภารสโยเค มนถิตวา
 กตา สุรา จिरปริवासनमतเตน ปุप्फรสาทโย เมรยนติ, เอวมิปี สุรมปี เมรยนเตว
 อาปชเชย น เตน ยุตต์, อนาปตติ อมชชญจ โหติ มชชวณณ มชชคนธ มชชรส ตัม
 ปิวตติ อนาปตติวาเร ตทญ สนชาย วุตตตตา, ตสมา ยสส กสสจิ ปมาทญานตาย
 มชชกัจจ ทิสสติ, ตัม สพพ มชชเมว, วุตตติ :- ยัม วา ปนณณมิ กิจจิ อตติ มทนี
 เยน ปีเตน มตโต โหติ ปมตโต อิห วุจจติ มชชนติ, เอวญจ กตวา ตาลนาลิगेราทีน
 ปุप्फรสาทโย มชชกัจจโยคโต มชช อธิฎฐาทโย ตทภาเวน อมชชนติ สิทธิ โหติ, เกจิ
 ปน ภูณนติ อธิฎฐาทโย มชชกัจจวณณตาย มชชเมว ตตถापि कदत्तसमभायो मत्थिगरा
 ทิสสนตติ, ตัม อญญेषुปี ปุคผลกृत्तुरुสोचनाทิสู เตส สมภमतสสนโต น ยุตต์, น หิ เต

^{๕๖} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๔๓๒/๓๐๓.

สาสเน โลเก จ มชฺชภาเวเน ปสฺสิทธาติ, ตสฺมา ปุวสุราทิสพฺพมปิ มทกรณวเสน มชฺชํ
 ปีตวนฺตํ มทยตีติ กตฺวา ปมาทญฺจานนติ ปานเจตนา วุจฺจติ สา ทิ ปมาทกรณตฺตา
 ปมาทญฺจานนติ วุจฺจติ, ตสฺมา สุราทิ อชฺโหมหรณานิปปายโต กายทวารูปวตฺตา สุราเมรย-
 มชฺชานํ อชฺโหมหรณเจตนา สุราเมรยมชฺชปมาทญฺจานนติ เวทิตพฺพา, สุราเมรยมชฺชปมาทญฺจานํ
 สุราเมรยมชฺชปมาทญฺจานา, ตโต เวรมณฺธิติ อาทินา ปุเรวีย โยเชตพฺพํ. เอวํ ปาณติปาตาทึนํ
 ปญฺจนนฺมปิ สทฺทตฺโต ภาวตฺโต จ เวทิตพฺโพน.

กมฺมปฺปโยชนํสุ ปจฺมํ ตาว สึหฺวยชฺชมาทึเนโกปทฺทวสฺมากุลมคฺคณียํ มคฺคํ ปรีหริตฺวา
 อดฺยสฺมึ คมนียะปิ มคฺเค ชีวิตฺตปชาตกร โวรณนาปหารี กิมนฺกกปาทปาวาฏวิสุภาทึนํ วตฺวา
 เขมมคฺคํ ทสฺเสนโต ปณฺทิตปฺริโส วีย กุทิจฺจิมคฺเค ปรีหริตฺวา โลเกยฺลโลกุตฺตรสมฺปตฺติทายกํ
 นิพฺพานมคฺคํ ทสฺเสนโต ภควตา สพฺพสมฺปตฺติสาธกํ อตฺตภาวชฺาตนโต ปาณติปาตโต วิรตี
 ปจฺมํ วตฺวา ตทฺนุ อทินนาทานาวิรติทาโย วุตฺตาติ เอวมาทินา กมฺมปฺปโยชนํมิจฺจนฺเตหิ ยถา
 คมการณํ วตฺตพฺพํ, มยฺมปฺน ทสฺสิลปริยนฺเต การณภาวํ ทสฺสยิสฺสาม. อิทานิ ตเทตํ ปญฺจ
 สึลํ สมာทียนฺเตน อุปาสกขเนน ตาว อตฺตนา คหิตฺตสฺรณาคมนสฺส เกพา เกโท
 อุปปริกฺขิตพฺโพน, ยทิ เกนจิ อภฺยณมิตฺตสํสฺสคฺคาทินา ภินฺนสรณํ โหติ สรณาคมนํ ตาว
 วิสฺเสตพฺพํ, อถ อภินฺนสรณเณ สึลเมว สมาทาทพฺพํ, อภินฺนสรณสฺสปิ น ปุณ
 สรณาคมนสฺส อนวชฺชตฺตา สึลสมาทานโต ปุพฺเพ ปฏฺธิปฺนเนน สรณาคมนปฺญเณน วิคตปฏฺธิปฺกเข
 จิตฺตสนฺดานเณ สมาทินฺนสึลสฺส วิปฺลผลปฏฺฐิลาภเหตุตฺตา จ สรณาคมนปฺพพกํ สึลสมาทานํ
 ยุชฺชเตว, สมาทียนฺเตนาปิ สึลลภฺขณณฺญโน ภิกฺขุสฺส วา ภิกฺขุณฺเีย วา อุปาสกสฺส วา
 อุปาสิกาย วา สนฺติเก สตฺถริการวํ อุปปาเทตฺวา ปสาทโสम्मทฺทยนฺเนน อชฺชทิวสนฺติ วา
 อชฺชาทึ กตฺวา อิมสฺมึ ปกฺเข มาเส อตุมฺหิ สํวฺจเรติ เอวํ กาลปริจฺเฉทํ วา สติ วา
 อุสฺสาहे อาปาณโกฏฺฐิกนฺติ ชีวิตฺตปริยนฺตํ กตฺวา วา สึลทายเกน วุตฺตวิธินา วตฺวา ปญฺจสิก
 ขาปทานิ สมาทียามิตี เอกโต สมาทาย ปุณ ปจฺเจกํ ปาณติปาตา เวรมณฺธิ สิทฺธาปทํ
 สมาทียามิ ฯเปฯ สุราเมรยมชฺชปมาทญฺจานา เวรมณฺธิ สิทฺธาปทํ สมาทียามิตี ยถา ปาฬี วา
 ปาฬิตฺตี อชานนฺเตน สกสฺสกาสา ย วา วจีเกทํ กตฺวา สมาทาทพฺพํ, อดฺยํ อลภฺนเตน
 อตฺตนาปิ ยถาวุตฺตวิธินา สมาทาทพฺพเมวาทิ, อยเมตถ ปญฺจสึลนิตฺเทโส.

อุโปสถสึลํ นาม เหมฺจฺจา วุตฺเตหิ ปาณติปาตาทึนํ สทฺธี วิกาลโกชน วิรตี เจว
 สามเณรานํ อนฺนุณฺวาเตสฺส ทสฺส สตฺตมํ อฏฺฐมํ จ อีธ สตฺตมํ กตฺวา อุจฺจาสยณฺมหาสยนา
 เวรมณฺธิ อฏฺฐมํ กตฺวา สมาทินฺน สึลํ, ตํ ทิ “อฏฺฐจฺจสมนฺนาคโต โข วิสาเข อุโปสโถ
 อุปวฺตฺโต”ติ วุตฺตตฺตา อุโปสถสึลนฺติ วุจฺจติ, ตตถ ปาณติปาตาทิสฺส ปญฺจสุ ปจฺมทฺติย-
 จตฺตตฺตปญฺจมานิ วุตฺตตฺตนาเยว, ตตฺถ ปน อพฺรหมจฺริยาเวรมณฺธิ ปาฬียํ วุตฺตตฺตนาเยว
 วตฺตพฺพํ, ตตถ อพฺรหมจฺริยนฺติ อเสฏฺฐจฺริยํ ทวํ ทว ย สมာปตฺติ, สา ทิ “อุโปสสาทาการมา

พหุทุกขา พหุปายาสา อาทินโว เอตถ ภียโย”ติ อาทีนา ทีลิตตดา อสฺมจฺจา อปฺปสฺตถา
จฺรยาตี วา ทีลิตตถวฺตติยา อสฺมจฺจํ อปฺปสฺตถํ อิตฺติปริสาณํ จฺรยาตี วา อสฺมจฺจริยํ
อสฺมจฺจริยตฺตาว อพฺรหมจฺรียนฺติ วุจฺจติ, อตฺถโต ปน กายทวารปฺปวตฺตา อสทฺธมฺมปติ-
เสวนญฺจานวິตฺติกมฺเจตนา อพฺรหมจฺรียํ, ตตฺถ อสทฺธมฺมปติเสวนญฺจานํ นาม อิตฺติปริสาทีนํ
ตินฺนํ ทวินฺนํ มคฺคานํ ปกฺติวาเตน อสมฺมุญฺโฆกาโส, ตโต อพฺรหมจฺรียา.

วิกาลโกชนาติ เอตถ อรุณคฺคมนโต ปญฺจาย ยาวมชฺฌนฺติกา อโย พุทฺธาทีนํ
อริยานํ อาจิณฺณสมาจิณฺโณ โกชนกาโล นาม, ตทฺถโย วิกาโล ญฺญชิตฺตพฺพญฺเจน โกชนํ
ยาคุตฺตาทิสพฺพํ ยาวกาลิกวตฺถุ, ยถา จ รตฺตูปฺรโตติ เอตถ รตฺติโกชนํ รตฺติตี
อฺุตฺตรปทฺโลเปน วุจฺจติ, เอวเมตฺถ โกชนชฺโฆหรณํ โกชนนฺติ วุจฺจติ, วิกาเลโกชนา
วิกาลโกชนํ, ตโต วิกาลโกชนา, วิกาเล ยาวกาลิกวตฺถุสฺส อชฺโฆหรณาติ อตฺถโย, อตฺถโต
ปน กายทวารปฺปวตฺตา วิกาเล ยาวกาลิกชฺโฆหรณเจตนา วิกาลโกชนนฺติ เวทิตพฺพา.

สฺตตมสิกฺขาปเท นจฺจคฺีตฺวาทิตฺถญฺจ นจฺจคฺีตฺวาทิตฺวิสุกทสฺสนญฺจ นจฺจคฺีตฺวาทิตฺวิสุก-
ทสฺสนนฺติ เอกเสสสฺสรูปกเสสวเสน พุเว นจฺจคฺีตฺวาทิตสทฺทา ทญฺจพฺพา, ตตฺถ ปจฺเมน
อตฺตนา นจฺจนจฺจาปนวเสน นจฺจา จ คายนคายาปนวเสน คีตา จ วาทนวาทาปนวเสน
วาทิตา จ เวรมณี วุตฺตาทิ เวทิตพฺพา, ตตฺถ หิ อตฺตนา ปโยชียมานํ ปฺเรหิ ปโยชาปิย
มานญฺจ นจฺจํ นจฺจภาวสามญฺจโต เอกเนว สจฺจสทฺเทน คหิตํ, ตถา คีตฺวาทิตานิ, พุติเยน
เตสํ เยว นจฺจคฺีตฺวาทิตานํ วิสุกทสฺสนา เวรมณี วุตฺตา, นจฺจาทีนํ หิ ทสฺสนํ
“สพฺพปาปสฺส อกรรมน”ติ อาทินยปฺปวตฺตสฺส ภควโต สาสนสฺส สจฺจนทฺราคปฺปวตฺติโต
อนุโลมตฺตา วิสุกํ ปญฺฉานิฏฺฐํ ทสฺสนนฺติ วิสุกทสฺสนํ, ทสฺสเนน เจตฺถ สวณฺมปิ สงฺคหิตํ,
ทวิรูปกเสสสนเยน อโลจนสภาวตฺยา วา ปญฺจนํ วิญฺญาณํ สวณฺกิริยาเยปิ ทสฺสนสงฺเขปสํ
โยคภาวโต, กิ วุตฺตํ โหติ, ปยุตฺตานิ ปสฺสิตฺถ วา โสตุ วา อุโปสฺถิกสฺส น วญฺญตฺติ
วุตฺตํ โหติ, อตฺถโต ปน นจฺจาทีนํ ปโยชน ปโยชาปน ปยุตฺตทสฺสนสงฺขาตา กายวจี-
ทวารปฺปวตฺตา พุสฺสึลฺลเจตนา นจฺจคฺีตฺวาทิตฺวิสุกทสฺสนนฺติ เวทิตพฺพํ, พุทฺทกญฺจกถายมฺปน
นจฺจา จ คีตา จ วาทิตา จ วิสุกทสฺสนา จ นจฺจคฺีตฺวาทิกวิสุกทสฺสนา, วิสุกทสฺสนญฺเจตฺถ
พฺรหมชาเล วุตฺตนเยน คเหตุพฺพนฺติ อาที วตฺวา ยํ ปน ปปฺยจิตํ, ตทฺทเมตฺถ อุโปสฺถสิกฺขาปท-
วณฺณนํ อธิกตฺตา อุโปสฺถสฺตวณฺณนํญจ อคฺหิตตฺตา น ลีขิตํ.

“มालาคณฺธวิเลปนธารณมณฺทนวิภูสนญฺจานา”ติ เอตถ กิณฺจาปี มาลาสทฺโท โลเก
พฺทรมาลาวาจโก, สาสเน ปน รุพฺพิยา ปุบฺเบสุปี วตฺตติ, ตสฺมา ยงฺกิลฺลิจิ พุทฺธาพฺพธํ วา
ตํ สพฺพํ มาลาติ ทญฺจพฺพํ, อุโปสฺถิกสฺส หิ พุทฺธาพฺพธานมฺปิ ปุพฺพานมฺลจฺการตฺถาย ธารณํ
น วญฺญตฺติ, คนฺธนฺติ วาสจฺจนฺธรฺูปาทิกํ วิเลปนโต อญฺญํ คนฺธชาตํ, วิเลปนนฺติ ยงฺกิลฺลิจิ
วิเลปนตํ ปีสิตฺวา ปญฺชิตฺตํ, อุโปสฺถสฺตวณฺณนํ ปน วิเลปนนฺติ ฉวิรากรรมนฺติ วุตฺตํ,

ตสฺมา มุขจฺจนณกมุขาลปนนานมปิ ฉวีราครณตฺตา อีธ วิเลปนคหเนเนว คหณํ ทฏฺฐพฺพํ,
 ตตถ มุขจฺจนณกํ นาม มุขราควยณฺณํ, มุขาลปนํ นาม มุขปริกมมกรณํ, มุขปิ
 กาฬปิณฑาทินํ ทรณตฺถาย โอสธาภิสงฺขตํ โกคมตฺติกกกํ เทนติ เตน โลหิตเณ จลิตเณ
 สาสปกกํ เทนติ เตน โทเส ขาติเต ติลกกํ เทนติ เตน โลหิตเณ สนนินฺนเน
 หลฺลิตทิกกํ เทนติ เตน ฉวีวณฺเณ อารุหเห มุขจฺจนณเกน มุขจฺจนณเณติ, ตํ สพฺพํ น
 วฏฺฐติ, วิภูสณฺวเสน อสาทิยนตสฺส ปน มุขเวณณณิยาปทรณตฺถาย เกสขฺวเสน อาเทโส,
 มาลา จ คนฺธํ จ วิเลปนํ จ มาลาคนฺธวิเลปนานิ, เตสํ ยถากฺกเมน ธารณณฺจ
 มณฺฑนณฺจ วิภูสณฺณจ ธารณมณฺฑนวิภูสณฺณจนาติ, ตตถ ปิณฑณํ ธารณํ อุณฺณจฺจ
 ปุณฺณมณฺฑนํ, คนฺธวเสน ฉวีราควเสน สาทิยนํ วิภูสณํ, เตสํ จานํ การณํ, ยาย
 ทุสสีลย เจตนาย เตสํ ธารณาทีนํ มหาชนํ กโรติ, สาธารณ มณฺฑน วิภูสณฺณจฺจ,
 ตโต อตฺถโต ปน กายทวารปฺปวตฺตา มาลาทีนํ ธารณาทีเหตุภูตา ทุสสีลยเจตนา มาลา-
 คนฺธวิเลปนธารณมณฺฑนวิภูสณฺณจฺจนาติ เวทิตพฺพา.

อฏฺฐเม “อุจฺจาสยน มหาสยนา”ติ เอตถ อุจฺจ สทฺท สมานตถํ อุจฺจาติ สทฺททนต์ร
 ทฏฺฐพฺพํ. เสนติ เอตถาติ สยณํ, อุจฺจํ ปมาณาติกกนฺตํ สยณํ อุจฺจาสยณํ, ก็ ตํ
 อาสนทาทีนํ, อาสนทเวตถ สยนคหเนเนว คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ, ตตถ ปมาณาติกกนฺตํ อาสนํ
 อาสนทิตฺติ วุจฺจติ, ปาเทสุ วาฬรฺูปานิ จเปตฺวา กโต ปลลงฺโก นาม, ตสฺมา ยถิถฺยจิ อาสนํ
 วา สยณํ วา มุฏฺฐิหตฺถาติเรกปาหนํ อุจฺจาสยนเมวาทิ ทฏฺฐพฺพํ, ตถจ โข มชฺฌิมปริสสส
 หตฺถเณ, ยสฺสีทานิ วทฺธกัถฺโถติ สมณฺญา, ตตถ อุโปสธิเกน กบฺปิยตฺถรณตฺถตฺตานปิ
 อาสนสยณานิ ลภิตฺวา อุจฺจาสยณํ โหติ น โหติติ อุปริกขิตพฺพํ, ปาทลโต ยาว อฏฺฐนิยา
 เหมจฺฉิมฺโนโต ตาว มุฏฺฐิมาเนน วา หตฺถมาเนน วา มินิตฺวา มุฏฺฐิหตฺถปาทกํ กบฺปิยนฺติ
 วฬเชตพฺพํ, โน เจ กบฺปิยํ ฉทฺเทตพฺพํ, “มณฺเจ ฉมายวํ สเยถ สนฺนเต”ติ วุตตตฺตา
 กบฺปิยตฺถรณตฺถตฺตาย วา อนตฺถตฺตาย วา ภูมียา ติน ปณฺณปฺลาลาทีนํ สนฺนริตฺวา กเต
 สนฺนเต วา อาสนสยณํ กบฺเปตพฺพํ, กุฏฺฐารกัฬฺชาทีนํปิ กบฺปิยตฺถรณเณว สงฺคหิตานํติ
 ทฏฺฐพฺพานิ, อกบฺปิยตฺถรณมหนตฺตาย มหนตํ สยณํ มหาสยณํ, น ปมาณมหนตฺตาย น ทิ
 ทิฆโต วิตฺถารโต วา สยนสฺส กตฺถจิ ปมาณํ วุตฺตํ, ยทฺติกกเมน ปมาณมหนตฺตาย มหนตํ
 สียา, อุจฺจโต ปน วุตฺตํ, ตทว ปุริมปสงฺคหิตตฺตา น มหาสยนนฺติ นิฏฺฐเมตถ คนฺตพฺพํ,
 มหาสยนสทฺโท ปน อกบฺปิยตฺถรณ มหนตฺตาย มหาสยนนฺติ รุฬฺหิยา วา โจนกาทิ
 อกบฺปิยตฺถรณตฺถเตยว อาสน สยเน ทฏฺฐพฺพํ, เอตถापิ สยนคหเนเนวาสนสฺส คหณํ ทฏฺฐพฺพํ,
 ตสฺมา ยถิถฺยจิ อาสนํ วา สยณํ วา กมฺปิยมปิ อกบฺปิยตฺถรณสยฺยตฺตํ มหาสยนมิจฺเจว
 เวทิตพฺพํ, ตติรmani อกบฺปิยตฺถรณานิ โจนโก จิตฺติกา ปฏฺฐิกา ตูลิกา วิกฺติกา อุทฺทโลมิ
 เอกนฺตโลมิ กุฏฺฐิสฺส โกเสยฺยํ กุตฺตกํ หตฺถตฺถรโก อสฺสตฺถรโก รตฺถรโก อชินฺนปวณฺนิ

กาหลิมิคปวรปจจตถรณํ ส อุตตรจณห์ อุกโตโลहितกุปธา นนติ, ตตถ โกณโกติ ทิมโลมโก
 มหาโกชโว, จตฺรจฺจุลาธิการิ กิรสส โลมานิ, จิตฺติกาติ วาณจิตฺร อุณณามยตถรณํ, ยํ
 หตฺถิจเณทาทิวเสน วิจิตฺรํ โหติ, ปฏิกาทิ อุณณามโย เสตตถรโก, ปฏฺฐิกาทิ ฆนฺนปฺโป
 อุณณามโย อตถรโก, โย อามิลิกปฏฺฐิกาทิปี วุจฺจติ, ตฺฐิกาทิ รุกฺขตฺถล ลตฺถาตฺถล ปฏฺฐิกาทิ
 อณฺณตฺรปฺปณฺณตฺฐิกาทิ, วิกิตฺติกาติ สํหฺวยคฺฆาทิสฺสวิจิตฺโร อุณณามยตถรโก, อุทฺทโลมิตี อุกโต
 ทสํ อุณณามยตถรณํ, เกจิ เอกโต อุกคตฺตปฺปณฺณติปี วทฺหนติ, เอกนตฺตโลมิตี เอกโต ทสํ
 อุณณามยตถรณํ, เกจิ อุกโต อุกคตฺตปฺปณฺณติ วทฺหนติ, กฏฺฐจิสฺสนติ รตนปตฺติสฺสพฺพิตํ
 โกเสยฺยสาฎกมยํ ปจจตถรณํ, โกเสยฺยนติ รตนสฺสพฺพิตเมว โกสิยสฺสตฺตมย ปจจตถรณํ, สฺสทฺธโก
 เสยฺยํ ปน วฏฺฐตฺติ วินเย วุตฺตํ, ทิมนิกายกฺกฏกถายมฺปน จเปตฺวา ตฺฐิกํ สพฺพาเนว
 โกณกาทีนิ รตนปตฺติสฺสพฺพิตานิ วฏฺฐตฺติ วุตฺตํ, กุตฺตกนฺติ โสฬสสนํ นากฺกิตฺถินํ จตฺวา
 นจฺจน โยคํ อุณณามยตถรณํ, หตฺถตฺถรทโย ตตถ ตตถ อตถรณกตฺถรทว, อชินฺนปฺปเวณฺตี
 อชินฺนจเมหิ มณฺจปฺปมาเณน สฺสพฺพิตฺวา กตฺตาปเวณิ, กาหลิมิค ปวรปจจตถรณนฺติ
 กาหลิมิคจมมํ นาม อตฺถิ เตน กตํ ปวรปจจตถรณํ, ตํ กิร เสตวตฺถสฺสสฺสปริ กาหลิมิคจมมํ
 ปตฺถริตฺวา สฺสพฺเพตฺวา กโรนฺติ, สุตฺตรจณฺหนติ สห อุตฺตรจณฺเทน อุปริพฺพเทน รตฺตวิตฺตานน
 สทฺธินฺติ อตฺถโก. เสตวิตฺตานมฺปิ เหมจฺจา อกฺกปฺปิยปจจตถรณเณ สติ น วฏฺฐติ อสฺติ ปน วฏฺฐติ,
 อุกโตโลहितกุปธานนฺติ สีสฺส
 ปาทุปฺปณฺณจฺจาติ มณฺจสฺส อุกโต โลहितกํ อุปฺธานํ,
 เอตมฺปิ อตฺถริตฺวา นิปฺชฺชิตฺตพฺพโต อกฺกปฺปิยตฺถรณเมวาทิ น กปฺปติ, ยมฺปน เอกเมว อุปฺธานํ
 อุโฏสฺส ปสฺเสสฺส รตฺตํ วา โหติ ปทุมวณฺณํ วา วิจิตฺรํ วา สจฺเจ ปน ปมาณยฺยตฺตํ วฏฺฐติ
 มหา อุปฺธานํ ปน ปฏฺฐิกชิตฺตํ อโลहितกานิ เจ วฏฺฐนฺติเยว, เอเตสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
 เยน เกณจิ อตฺถกํ
 อกฺกปฺปิยตฺถรณํ สํยฺยตฺตํ นาม, ตานิ हि อนตฺตมโส ภูมียาปิ อตฺถริตฺวา นิสฺสํทิตฺตํ วา นิปฺชฺชิตฺ
 วา น วฏฺฐนฺติ, เอตถ ปน อตฺถิกนตฺตปมาณํ อกฺกปฺปิยตฺถรณวียุตฺตํ อุจฺจาสยณํ,
 อกฺกปฺปิยตฺถตฺถยจ ปมาณาตฺถิกนตฺตํ มหาสยณํ, ปมาณาตฺถิกนตฺตํ ปน อกฺกปฺปิยตฺถตฺถยจ
 อุจฺจาสยณมฺหาสยณนฺติ ปฏฺฐิปตฺติสจฺจเห วุตฺตตฺตทา สิกฺขาปทปาลิยา อุจฺจาสยณญจ มฺหาสยณญจ
 อุจฺจาสยณนฺติ เอกเสโส ทฏฺฐพฺโพ, เอตถ อาธारे ปฏฺฐิกชิตฺเต ตทาธาราปิ กิริยา
 ปฏฺฐิกชิตฺตาว โหตฺติติ อุจฺจาสยณ มฺหาสยนา อิจฺเจว วุตฺตํ, อตฺถโต ปน กายทวารปฺปวตฺตา
 ตทฺฐปโกสจฺจชาตา ทสฺสํสยเจตนา อุจฺจาสยณนฺติ เวทิตฺตพฺพา, อถว อุจฺจาสยณ มฺหาสยนาติ
 วตฺตพฺเพ อุตฺตรปทโลเปนายํ นิทฺเทโส กโตติ ฌาตพฺพํ, อาสนกิริยา ปุพฺพกตฺตา จ
 สยณ กิริยาย สยณคหณเนเวตถ อาสนสฺสสาปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพนติ. เอวํ วิกาลโกชนาพินมฺปิ
 สทฺททฺธโก ภาวตฺถโก จ เวทิตฺตพฺโพ. กมมปฺปโยชนํ ทสฺสํสยปฺริยนเตเยว อาวภิวิสสตี.

ตเทตํ ปน อุโปสถสสิลํ สมาทियนฺเตน สฺสเว อุโปสถิกโก ภวิสฺสามิติ อชฺชเว
 อิทฺถจฺจิทฺถจ กเรยฺยาถาติ อาหาราทิวิธานํ วิจาเรตพฺพํ, สีสลสมาทานโต ปฏฺฐาย อณฺณํ กิลฺลิจิ

อกตวา ฌมมสวณน กมมฏจानมนสิกาเรน จ วิดีนาเมตพพ, วุตตํ หิ อุโปสถํ อุปวสนเตน
 ปโรปโรธ ปฏิสัยุตตา กมมนตา น วิจาเรตพพา, आयवयकनं गिरोनतेन न विदीनामेतपप,
 केहे पन आहारं लघित्वा निज्जगतिकिगिक्खुना विय परिणुञ्चित्वा विहारं कन्त्वा ॐ वा
 सोत्तपपो, ओज्जत्तिसाय वा आरम्मणेसु ओल्लत्तरे वा मनसिकात्तपपन्ति. तस्मा उโปसत्तविवसे
 पाटोव हेग्गजा वुत्तनयेन गिक्खुस्स वा गिक्खुณिया वा उपासकस्स वा उपासिकाय
 वा सन्दिगे ओम्वज रत्तं ओम्वज तिवसन्ति आतिनाकालपरिज्जेत्तं कत्वा उโปसत्तविवसे
 ओज्जत्तिसापथानि समाधियामिती ऐकतो कत्वा समाधाय पुन पज्जेत्तं “पाणादिपातावेरम्मणी
 सिक्खापत्तिं समाधियामि ओत्थिनातानावेरम्मणी सिक्खापत्तिं समाधियामि ओपरम्मज्जिया वेरम्मणी
 सिक्खापत्तिं समाधियामि मूसवาทा वेरम्मणी सिक्खापत्तिं समाधियामि सुस्सामेरम्मचชपमात्तज्जाना
 वेरम्मणी सिक्खापत्तिं समाधियामि विกาลोक्खणा वेरम्मणी सिक्खापत्तिं समाधियामि नจ्जत्तिवात्ति
 विसुत्तहस्स न มาलาคन्ธविलेपन चारณम्मन्थनविगुस्सन्नुจानา वेरम्मणी सिक्खापत्तिं समाधियामि
 อุจ्जาสยन महासयना वेरम्मणी सिक्खापत्तिं समाधियामิ”ติ यथापाली समात्तात्तพพ, ปาลี
 อชานนเตน ปน อตตโน ภาสาย ปจ्जेत्तังว่า พุทธปณฺณตตํ อุโปสถํ อธิญฺญามิตี ऐकतो
 อธิญฺญานวเสน वा समात्तात्तพพ, ओल्लं ओल्लนเตน อตตนาปิ อธิญฺญาत्तพพ, उपासकस्सिं หि
 อตตนา สมาधियन्तेनाปิ समाधिनं โหติ प्रसन्दिगे समाधियन्तेनापि ऐकखं समाधिनम्पि
 समाधिनमेव โหति ปจ्जेत्तं समाधिनम्पि, गिन्तु पन ऐकखं समाधियโต ऐकायैव विरति
 जेतना โหति सा पन सप्पविरतिजेटनानं गिज्जการिती तेनापि सप्पसिक्खापथानि समाधिनानेव
 โหนति, ปจ्जेत्तं समाधियโต ปน นานา विरति जेतनायै यथासं กिज्जวเสน उपपञ्चन्ति,
 सप्पसमात्ताเนपि पन वज्जिगे^{๕๗} กาทพโพยวาทิ, อปิจ “กจฺจิ พหุมนุสสา มนุสเสสสุ
 มตเตยฺยา เปตเตยฺยา สามญฺญา พรหมญฺญา กุเลเชฏฺฐาปจายีโน อุโปสถํ อุปวสนติ
 ปฏฺวิชาคโรนติ ปุณฺณานิ กโรนติ”ติ ปาลียิ ตทญฺจกถายจ ปฏฺวิชาคโรนติตี ปฏฺวิชาครณ
 อุโปสถกมมํ นาม กโรนติ, ตํ กโรนตา ऐकस्मि ओत्थมาเส จตฺตุนํ อุโปสถทิวसानํ
 ปจฺจุคคมนานุคคณวเสน กโรนติ, ปณฺจมีอุโปสถํ ปจฺจุคคจจณฺตา จตฺตติยิ อุโปสถิกา โหนติ
 อนุคจจณฺตา ญฺญจियิ, ओจฺจมี อุโปสถํ ปจฺจุคคจจณฺตา สत्तมียิ อุโปสถิกา โหนติ อนุคจจณฺตา
 นวมียิ, จาตฺตททสุโปสถํ ปจฺจุคคจจณฺตา เตรสสิยิ อุโปสถิกา โหนติ, ปณฺณรสุโปสถํ
 อนุคจจณฺตา ปาฏีปเท อุโปสถิกา โหนติตี วุตตตตา อุโปสถทิวสโต ปุริมปจฺจิมทิวเสสุปิ
 ปจฺจุคคมนานุคคณวเสน อิจฺจนเตหิ อุโปสถสสิลํ समात्तात्तพพเมว. ตถา อปรมปิ :-

“จาตฺตททสสิ ปณฺจทสสิ ยาจ ปกขสส ओจฺจมี,

^{๕๗} ปณฺจเกโท.

ปาฏิหาริย์ปกขณจ

อภฺจกคฺคสมํหิตํ”ติ.^{๕๘}

อาทิปาลิยํ ตทฺฐกถายณฺจ ปาฏิหาริย์ปกโข นาม อนฺโตวสเส เตมาสํ นิพทฺธโปสโก,
 ตํ อสฺสโกณตสฺส ทฺวินนํ ปวารณานํ อนฺตเร เอกมาสํ นิพทฺธโปสโก, ตมปิ อสฺสโกณตสฺส
 ปจฺมปวารณโต ปฏฺจาย เอโก อทฺธมาโส ปาฏิหาริย์ปกโขเยว นามาติ วุตตตฺตา อนฺโตวสเส
 เต มาส มาส อทฺธมาสสํชาเต กาลेปิ วิริยมธิกํ กตฺวา อุโปสถสึลปาลนฺมฺปาสกขณานํ
 ยฺยชฺชเตว, เตเนว สพฺพทา ปฏิปตฺติปราชิโนปิ ภิกฺขุ อนฺโตวสเส วิริยารมฺภํ กรฺโหนเตว, เต
 วุตตํ วินเย-”อนฺโตวสสํ นามेतํ สกฺลํ ทิวสํ รตฺติยา จ ปจฺมปจฺฉิมยาเมสฺสุ อปฺปมตฺเตหิ
 ภวิตพฺพํ วิริยํ อารภิตพฺพํ โปราณกมฺหาเถราปิ สพฺพปฬิโพเธ ฉินฺทิตฺวา อนฺโตวสเส
 เอกจาริยวตฺตํ ปุริยัสสุ”ติ อาทิ, อญฺเฬสํ วา มเตน เอกสํวจฺจรสฺส เหมนตคิณฺหวสฺสสนสงฺขาตํ
 ตโย อุตฺ, เต ยถากาลํ ปวตฺติตฺวา ปริวตฺตมานา ปจฺเจกํ อทฺธมาเสน ปริวตฺตนฺติ, ตสฺมี
 อทฺธมาเส สตฺตานํ อุตฺปริณามเณ อาพาธา อปฺปชฺชนฺติ เตสํ วุပ္สมนตถาย เต
 อภฺจกคฺคสมนฺนาคตํ อุโปสถสึลํ รกฺขนฺติ, อิติ ปริกมฺมวเสน หริตพฺพตฺตา ตินนํ อุตฺนํ
 เอกโก อทฺธมาโส ปาฏิหาริย์ปกโข นามาติ อาคตตฺตา ตสฺมี ตสฺมี ปกฺเข วฺยาธิวุပ္สมนตมฺปิ
 อุปาสกขเนหิ ตํ อุโปสถสึลํ รกฺขิตฺุ ยุตฺตํ วิย ทิสฺสติ, ตถาหิ :- ปญฺจุโปสถชาตเก
 กโปฏฺฐ สิกาลาทโย ปญฺจปิचना ตสฺมี ตสฺมี กาลे ตํ ตํ อารมฺมณํ กตฺวา อิเม โลภาทโย
 อนิคฺคณฺหิตฺวา โคจราย น นิกฺขมิสฺสสมาติ นิยมํ กตฺวา อุโปสถวาสํ กปฺเปสฺสุเยวติ ตมปิ
 ชาตกํ อahrtฺวา เอตถ วตฺตพฺพํ, อมฺเหหิ ปน คนฺถีรูกฺขนานุกคฺหาย น วุตฺตํ.
 ตตฺติย สงฺคีติ กถายณฺจ อโสโก รมฺมราชา ตเทกทิวสํ สงฺฆมฺมุเณ นิสินฺโน สตถารา เทสิตา
 รมฺมา กิตฺตกาติ ปุจฺฉิตฺวา ขนฺธโต จตฺราสึติ รมฺมกฺขนธสฺสหานิติ สุตฺวา เอกกํ
 รมฺมกฺขนธํ เอเกเกน วิหารเณ ปุเชสฺสามิติ จตฺราสึตินฺครสฺสเสสฺสุ จตฺราสึติวารสฺสหานิ
 กาตุ อาณาเปตฺวา ตีหิ สํวจฺจเรหิ วิหารเณ นิฏฺฐาเปตฺวา เอกทิวสเยว ปณฺเณ เปสิเต ตํ
 ปวตฺตี สุตฺวา อีโต สตฺตณฺนํ ทิวสานํ อจฺจเยน วิหารมฺโห ภวิสฺสติ, สพฺเพ อภฺจกคฺคีสฺสานิ
 สมาทียิตฺวา อนฺโตนฺครे จ พหิณฺครे จ วิหารมฺหํ ปฏฺิยาเทฺนตฺติ ปุชานิมิตฺตกาลมฺริยาทํ
 กตฺวาว อาณาเปสิ, เอวํ หิ สติ อุโปสถสิกฺขาปทานํ อนฺโตวสทิวสเณ สมาทานํ วิรุชฺฌตฺติ
 โน วิรุชฺฌตฺติ, กสฺมาติ เจ ยถา น โลเก วิสุณฺทิวสเณ นาม อตฺถิ ยตฺถ ยตฺถ ปน โลเก
 ฉนํ อนฺโภติ โส โส ฉนฺทิวสเณ วิจฺจติ, เอวํ น มาสาทิสฺสุ ปาฏิปทาทโย วิย วิสุ
 อุโปสทิวสเณ นาม อตฺถิ. ยตฺถ ยตฺถ ปน อตฺถกามา อุโปสถํ อุปวสนฺติ เต เต
 อุโปสทิวสาติ วิจฺจนฺตฺติ. ตถา จ สติ ปญฺจมี อภฺจมี จาตุทฺทสี ปณฺณรสี อุโปสทิวสาติ
 คเหตุวา เตสํ ปจฺจุคฺคณานุกคฺคณวเสน สมาทานวิธานํ วิรุชฺฌตฺติ, ตมปิ น วิรุชฺฌตฺติ,

^{๕๘} พ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๙๔๗/๓๘๓.

กสุมัติ เจ ตสฺมี ตสฺมี ทิวเส ฌมฺมสวณฺ สนนินฺปาตาทีนํ พหุลุตฺตา ตาเยว อุโปสถทิว
สภาวเณวาทิปฺปสัทธาติ, ตสฺมา วา อุตฺมาสปกฺขวาสราทิวเสน มรียาห์ กตฺวา ตสฺมี ตสฺมี
สมเย อุโปสถงค วเสน รกฺขิตพฺพํ สีสํ อุโปสถสีสํ นาม, ยํ ปน สีสํ อุตฺมาสาทิวเสน
กาลมรียาห์ กตฺวาปิ น ตถา อกตฺวา อาปาณ โภกฺวิเสณ สมายิตฺติ, ตตฺเต นิจฺจ สีสํ
นามาติ คเหตุพฺพํ, ตสฺมา ยมฺปน วุตฺตํ ปฏฺธิปตฺติสงคเห อุโปสถงควเสน วุตฺตานปิ
อฏฺฐสิกฺขาปทานิ นิจฺจสีลวเสน รกฺขิตพฺพานิเยวาทิ, ตํ วิมฺสีตฺวา คเหตุพฺพํ, เตเนวหิ :-

“เย คเหตุจฺหา ปญฺญกรฺา สีสฺวานโต อุปาสกา,
ฌมฺเมน ทารํ โปเสนฺติ เต นมฺสฺสามิ มาตลี”ติ.^{๕๙}

เอตถ สีสฺวานโตติ ปทํ อุทฺธริตฺวา อุปาสกตฺเต ปตฺติจฺจาย ปญฺจหิปี ทสฺหิปี สีสฺเลน
สมนฺนาคโตติ อตฺถวณฺณนา กตา, น อฏฺฐหิปีติ, อถาปิ “อุปาสโก สีสฺวา กลฺยาณฌมฺโม
ปรีโสโสมโน”ติ อาทิกาย ปริวารปาลิยา วา อตฺถํ วิจาเรนฺเตน อฏฺฐกถาจริเยน อุปาสโก
สีลวาทิ ปทํ อุทฺธริตฺวา ปญฺจวา ทสฺวา สีสฺวานิ โภปยมาโนติ อตฺถเ ปกาสิโต, เอวํ ตสฺมา
วุตฺตนเยน อุโปสถสีสํ สมาทาทพฺพํ.

ทสฺสีสํ นาม เหตฺุจา วุตฺเตสุ อฏฺฐสุ สตฺตมสิกฺขาปทํ นจฺจาติ มาลาที วิรติวเสน
สตฺตมฏฺฐมํ อจฺจาसनสิกฺขาปทญฺจ นวมํ กตฺวา ชาตฺรุปรชตฺติสิกฺขาปเทน สห รกฺขิตพฺพํ สีสํ.
นิริสฺสาเหณ ปน อุปาสเกน ปญฺจสีลानิเยว นิจฺจสีลวเสน รกฺขิตพฺพานิ อุตฺสาหวตา ปน
อิมานิ ทสฺสิกฺขาปทานิ นิจฺจสีลวเสนรกฺขิตพฺพานิตี อุตฺสาหวตา ปน อิมานิ ทสฺสิกฺขาปทานิ
นิจฺจสีลวเสนรกฺขิตพฺพานิตี เวทิตพฺพานิ, เตน วุตฺตวิสุทฺธิมคฺเค สติวา อุตฺสาเห ทสา”ติ ตตฺถ
ทสฺสิกฺขาปทสฺส อิมินานเยน อตฺถ วณฺณนา เวทิตพฺพา, ชาตฺรุปนฺติ สุวณฺณํ, รชตฺนติ
กหาปน โลหมาสก ชตฺมาสกาทิ ยํ ยตฺถ โวหารํ คจฺจติ, ตทฺถยํ ชาตฺรุปรชตฺ, ตสฺส เยน
เกนจิ ปกาเรน สาทียนํ ปฏฺธิคฺคโห นาม, สเจ หิ อตฺตโน อตฺถาย ทิทยมนํ วา กตฺถจิ
จิตฺตํ ยํ นิปฺปรีคฺคหํ ทิสฺวา สยํ คณฺหาติ อญฺเณน วา คณฺหาเปติ, อิทํ อยฺยสฺส โหตุติ
เอวํ สมฺมุขา วา อสมฺมุขา วา ยํ ปน มยฺหํ สุวณฺณํ อตฺถิ, ตํ ตฺยหํ โหตุติ เอวํ
ปรมฺมุขา จิตฺตํ วา เกวลํ วาจาเย วา หตฺถมฺมุทฺทาย วา ตฺยหนฺติ วตฺวา ปรีจฺจตฺตํ, โย
กายวาทิ อปฏฺธิกฺขิปีตฺวา จิตฺเตน อธิวเสติ, อยํ สาทียติ นาม, ตสฺมา กาเยน ปฏฺธิคฺคหณํ
วาจาเย คณฺหาปนํ มนฺสา สาทียนฺนติ ติวริมฺปิ ปฏฺธิคฺคหณํ สามญฺญนิตฺเตเสน เอกเสเสน
วา คเหตุวา ปฏฺธิคฺคหณาทิ วุตฺตํ, ตสฺมา ชาตฺรุปรชตฺปฏฺธิคฺคหณา เวรมณฺตี โยเชตพฺพนฺติ.
ออยเมตถ อตฺถวณฺณนา, สมายินฺเตน ปน เหตฺุจาวุตฺตนเยน สมาทาทพฺพํ, อนฺเต ปน
ชาตฺรุปรชต ฯเปฯ สมาทียามิตี วตฺตพฺพํ.

^{๕๙} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๙๓๐/๓๔๔.

กมมปโยชนํ ปน เอว เวทิตพฺพํ, สพฺพารมฺมมฺลุตตา ชีวิตินฺทริยสฺส สุตตานํ
 ปิยตมตฺตา จ ปจฺมํ ตาว ปาณาติปาตโต วัริมณํ วุตฺตํ, ธนาปหฺรณมฺปิ สุตตานํ ชีวิตฺรณมฺิ
 อปฺปิยนฺติ ตทฺหนนฺตรํ อทินฺนาทานโต วัริมณํ วุตฺตํ, ตทฺภยมฺปิ สุตตา อิตฺถิโณฏฺฐพฺพาทีนํ
 นิสฺสาย ปฺริจฺจนตฺติ ตทฺหนนฺตรํ อพฺรหฺมจฺริยา กาเมสฺสุ มิจฺฉาจฺจารา วัริมณํ วุตฺตํ. อถวา
 อทฺรฺภุจํ จลิตปฺลิต วเสน เทสฺสคฺคินา อทฺยหฺมาโน ทิฆมฺรตฺตํ สุขาย โหตฺติ ปจฺมํ ตาว
 อโหสมฺมูลกํ ปาณาติปาตาวัริมณํ วุตฺตํ, อลฺลทฺโธ โลภนฺนิมฺปิ อสฺปฺปายํ น เสวนโต อโรโก
 โหตฺติ ตทฺหนนฺตรํ อโลภเหตุกํ อทินฺนาทานา วัริมณํ วุตฺตํ, ตทฺภยมฺปิ อิตฺถิสฺสคฺเคน
 วินา สมฺปคฺจตฺติ ตสฺสเหตุ ตทฺหนนฺตรํ อพฺรหฺมจฺริยา กาเมสฺสมิจฺฉาจฺจารา วัริมณํ วุตฺตํ,
 กายิกกมฺมานนฺตรํ วจฺจกมฺมํ ทสฺสเหตุ ตทฺหนนฺตรํ มุสฺสาวาหา วัริมณํ วุตฺตํ, สุราปानสฺสาปิ
 กายิกกมฺมภาเว เตน ปาณฆาตาที สพฺพมฺปิ สิชฺฌตฺติ ตสฺสเหตุ ตทฺหนนฺตรํ สุราปानโต
 วัริมณํ วุตฺตํ, โลภวชฺชานนฺตรํ ปณฺณตฺติวชฺเช ทสฺสเหตุ เตสฺสุปี ตาว วิกาลโณชนกาลปฺริทีปํ
 อาโรคฺยทิสฺสุนิพฺพนํ วิกาลโณชนโต วัริมณํ วุตฺตํ, ตทฺหนนฺตรํ กายิกานาวาเรสฺสุ โอลาริก-
 ภูตฺนจฺจนโต ตทฺหนนฺตรํ วาจสฺสีกานาจาเรสฺสุ โอลาริกภูตฺตโต วัริมณํ วุตฺตํ, วาติตมฺปน
 อุกฺกิณฺนมนฺรฺปนฺติ ตทฺหนนฺตรํ ตโต วัริมณํ วุตฺตํ, เตสฺสเยว นจฺจาทีนํ ปฏฺฐานิภูตํ ทสฺสนํ
 วิสฺสุทสฺสนโต วัริมณํ วุตฺตํ, ตทฺหนนฺตรํ โณฏฺฐพฺพารมฺมณฺณภูตานิ มาลาคนฺธวิเลปนานิคมโต
 ธารณมฺณชนวิภูสฺนวิสฺยานิ เตหิ วัริมณํ วุตฺตํ, ตทฺหนนฺตรํ โณฏฺฐพฺพารมฺมณฺณวเสน สงฺขารารมฺมณํ,
 เนว อุจฺจาสยณฺมหาสยนา นํ วุตฺตานํ เตหิ วัริมณํ วุตฺตํ, อนฺเต ปน กายิกกมฺม วจฺจกมฺม-
 มโนกมฺมภูตํ ชาตฺรฺพรชตปฏฺิกคฺคหฺณา วัริมณํ วุตฺตณฺติ เวทิตพฺพํ, อถวา ชาตฺรฺพรชตปฏฺิกคฺคหฺณา
 วัริมณํ คิหิณํ หาริยนฺติ สิกฺขาปทสฺสตฺตมฺภุจกถายํ ปจฺฉิมํ ปน สามเณรานํ เอว วิเสสภูตฺนติ
 วุตฺตํ, วิสฺสุทฺธิมคฺเค ปน “สตีวา อุสฺสาเห ทสา”ติ วุตฺตํ, ตสฺมา ตํ ปจฺฉิมํคํ สามเณรานํ
 วิย คิหิณํ น เอกนฺติกนฺติ ปจฺฉา วุตฺตณฺติ เอวมาทีนา กมฺมปโยชนํ วุตฺตพฺพํ.

เอตถ ปน โทสฺวยาธิ ติกิจฺฉากุสเลน เวชฺเชน วุตฺตมฺหิตํ ปรีวชฺเชตฺวา หิตเมว
 เสวนเตน ยถา อาโรคาทิสฺสุขมธิคฺคณฺตพฺพํ โหติ, ตถา รากโทสฺวยาธิติกิจฺฉเกน พุทฺเธน ภควตา
 ยํ ยํ โภชนเสนาสนาทีกํ อุโปสฺถิกาทินมฺนุญฺญาตํ ตํ ตเทว เสวนเตน อุปาสกชนนํปิ โลภีย-
 โลกุตฺตรสฺสุขมธิคฺคณฺตพฺพํ.

อปิจ ยสฺมา วิสฺสุทฺธิมคฺเค รากจฺริตสฺส อโรตเวทิกํ ภูมฺมมฺภุจกํ อกตปพฺพการติณ-
 ภูฏิกปณฺณสาลาทีนํ อณฺณตฺรํ รโชภินฺณํ ชตฺตาการิตํ โอลุคฺควิลุคฺคํ อติอุจฺจํ วา อติเนญฺญ วา
 อุชฺชงฺคลํ สาสงกํ อสุจํ วิสมมคฺคํ ยตถ มณฺจปจฺมปิ มงฺกนฺกริตํ ทฺรฺรูปํ ทพฺพณฺณํ ยํ
 โอโลเกนตสฺเสว ชิคฺฉณา อุปปชฺชติ, ตาทีสํ สปฺปายํ, นิวาสน ปารูปํ อนฺตรจฺฉินฺนํ
 โอลมพวิลมพสฺสุตตาการิกินฺณํ ชาลปฺวสทิสํ สานมฺิ ขรสมฺพสฺสํ กิลิณฺณํ ภาริยํ กิจฺฉปรีหฺรณนฺติ
 อาที วตฺวา ยาคฺคตตชชกมฺปิ เอว ทพฺพณฺณํ สามากกฺทฺรฺส กณฺชากาทิมยํ ปูตฺติทกพิลนค-

ชินนาสาสุเปยย์. ยักยจเทว เกวล์ อุทรปุรมตต์ วรรณุตติ จ, โทสจรัสส เสนาสน์
 นาติอุจจํ นาตินิจฉายทกสมปนน์ สุวิตตภิตติตถมโสปาลน์ สุปริณญิตมาลากมมตาทกมมํ
 นาวาวิจิตตกมมสมุชชล์ สมสิทธิธมมิตลํ พรหมวิมานมิม กุสุมทาม วิจิตตวณณํ เจลวิตานสมลงกตํ
 สุปถตตํ สัจจิมโนรมตถธมมณจปีฐํ ตตถ ตตถ วาสตถาย นิกขิตต กุสุมวาส คนธสุคนธํ
 ยํ ทสสนมตเตน ปิตติปาโมชชี ขนยติ เอวรूपิ สปปายํ, นิवासน ปาปรณมปิสส
 จินปญญโสमारปญญโกเสยยกปปาสิกสุชมโขมสุขามาทีนํ ยํ ยํ ปณิตํ เตน เตน เอกปญญํ วา
 ทุปญญํ วา สมณสารูปปี วรรณุตติ อาทิ วตวา ยาคุกตตชชกมปิ วณณคนธรสสมปนน์
 โอชวณตํ มโนรมํ สพพการปณิตํ ยาวทถลํ วรรณุตติ อาทิ จ โทสจรัสส วุตตานิ
 เสนาสนาทีนํ โมหจรัสส สทฐาจรัสสปี สปปายานิ, พุทธจรัสส เสนาสนาทีสุ อิมํ นาม
 อสปปายนติ นตถิ, วิตถกจรัสส โกชนาทีนํ รากจรัสสทีสานีติ จ วุตตํ, ตสฺมา
 สมาทินนุโปสถสีเลน อุปาสกขเนน ตํ ตํ วยานุรูปากรณมิตธีตเรน ทิ วีย กามโกคิทธิ เยว
 เสวิตพพ อุจจาसन มหาสยนาที ปริวชชิตวา อนญญาเตสุปี อตตโน จรียานุรูปานิ
 โกชนสยนาทีนํ เยว เสวิตพพานิ.

อิทานิ ปาณาติปาตาเวรมณิ สิกขาปทํ สมาதியามิตี อาทีนา สมาทินนสีเลน ยถา
 สมาทินนํ นิจจุสสิมโปสถ สีสํ วา :-

อเปกขมกโรนเตน ชีวเตปี ปราคเต,
 สทฐาย อปปมตเตน รกขิตพพํ จ สารุณนติ.

วุตตตตา ยถา กิสิสกุณิกา หตถิปาเทน วิจฺจนณิยมานา ชีวิตํ ปริจจชิตวา อตตโน
 อณฺหาเมว รกขติ, ยถา จมรีมคิ วฺยาเชน ปริปาติยมานา ชีวิตํ ตินายปี น มณฺณมานา
 กณฺฏก คุมพาทิสฺส ลคฺคํ อตตโน วาลเมว รกขติ, เอวํ ชีวเต อเปกขํ อกโรนเตน
 รกขิตพพํ, ตถจ ยถา เอก ปุตฺตโก กุณฺณิมพิโก ตํ เอก ปุตฺตํ เอกนยโนว ตํ เอกนยน์
 รกขนฺโต อปปมตฺโตว โหติ เอวํ อปปมตเตน รกขิตพพํ, วุตตํ ทิ :-

“กิกิวั อณฺฑํ จมรีวั วาลธี
 ปิยํ ปุตฺตํ นยน์ ว เอกกํ,
 ตเถว สีสํ อนุรกขมานกา
 สุเปสลา โหถ สทา สคารวา”ติ.

เอวํ รกขนเตนาปี

ขณฺหาทีนมภาเวน ภุชิสฺสาทิกุณฺเณหิ จ,
 อวิยฺตตํ ยถา โหติ รกขิตพพํ ตถาทริ.

อิทํ ทิ ยสฺส นิจจุโปสถสีเลสุ อาทีมहि อนเต วา สิกขาปทํ ภินน์ โหติ ตสฺส
 สีสํ ปริยนเต ฉินฺนสาญฺโโก วีย ขณฺฑํ นาม โหติ, ยสฺส ปน มชฺเฌ ภินน์ ตสฺส

ฉิททสาฎโก วย ฉิทท์ นาม, ยสส ปฏิปาฐิยา ทเว ตีณิ ภินนานิ ตสส ปิฏฐิยา วา
 กุจฉิยา วา อุฏฐิตะณ วิสภาคณณณ กาลรตตาทินี อณฺณตร สรีรณณณ คาวิ วย สพล
 นาม, ยสส อนฺตรนตรา ภินนานิ ตสส อนฺตรนตรา วิสภาคพินทุ วิจิตราคารวิวย กมมาส
 นาม โหติ, ตสมา สพฺพโส สิกขาปทาน์ อเกเทน ภินนันทว ปฏิกมมกรณณ ขณฺหาทิกาวโต
 วิยเชตฺวา รกฺขิตพฺพ.

อุโปสถสีเลสุ ปน อพฺรหมจริยสีลํ อสตีปิ ทวยํทวยสฺมาปตฺติยํ มาตุคามสฺส อุจฺฉาณ-
 นหาปนสมพาหนสาทิยนํ, สํชคฺชนสํกัณฺสเกฬายนสฺสาทานํ, จกฺขุณา จกฺขุสฺส อุปนิชฺฌายนํ,
 ติโรกฺขทาทิคตฺตาย หสนคายนาทิ สทฺทสฺสาทณํ, มาตุคามเนน สทฺธี หสิตลปิตกัณฺนิทานุสฺสรณํ,
 คหปตี วา คหปติปุตฺตํ วา ปญฺจทิจิ กามคฺเชนทิจิ สมปฺปิตํ สมงฺคัฏฺฏํ ทิสฺวา ตทสฺสาทณํ,
 อณฺณตรํ เทวนิกายํ ปณฺธิธาย พฺรหมจริยจรณทฺวาติ เอตสฺมาปิ สตฺตวิธเมณฺณสํโยคา
 วิยเชตพฺพ, โส ทิ ตสส เอกํเสน ขณฺหาทิกาวาปาทเนเต, ขณฺชมปิ ฉิทฺทมปิ สพลมปิ
 กมมาสฺมปฺปิตี สุตเต อาคโตติ, เอวํ ปเนตํ ขณฺหาทิกาวโต วิยชิตมปิ ยถา วิวญฺญูญฺปนิสฺสยตฺตาย
 ตณฺหาทาสวโต โมเจตฺวา ภูชิสฺสาภาวกรณโต ภูชิสฺสํ, ตโต เอว วิญญูทิจิ ปสฺตถตฺตา
 วิญญูปฺปสฺตถํ, ตณฺหาทิกุจฺฉิทฺทิจิ อปฺรมญฺจตฺตา อปฺรามญฺจํ, อุปจารปฺปณาสมาธิํ สํวตฺตเนน
 สมาธิสํวตฺตนิภยจ โหติ, เอวํ รกฺขิตพฺพ เอวํ ปน :-

วชฺชิตํ จตุทิจิ โทเสทิจิ สมฺเปตํ จตุทิจิ จ,
 คฺเชนทิจิ รกฺขิตํ สีลํ กํ ปนตลํ น สาธเย.

เอวํ สมาทินนํ สีลํ รกฺขิตพฺพ, เอวํ อขณฺหาทิกาวํ ปาเปตฺวา รกฺขิตพฺพมปิ
 นิจฺจุโปสถสีลํ อมิตตสํสคฺคาทินา สติไวสสคฺเคน วา โกโธ อุปนาโห มกฺโข ปลาโส อิสฺสา
 มจฺฉริยํ มายา สาเจยฺยํ ฌมโห สารมโห มาโน อติมาโน มโห ปมาโท โลภो โมโห
 วิปริตมนสิกาโรติ เอวมาทินํ ปาปธมมานํ สนฺตนาเน ปวตฺติยา สํกิลิสฺสติ, ตถาทิจิ ปเรสํ วชฺชํ
 ทิสฺวา โกธูปปาทณมตฺเตนปิ สีลํ สํกิลิสฺสติ, ปเคว โกธํ อุปฺรुปริ วทฺเตตฺวา พนฺธเนน,
 ตถापเร คฺเชนทิจิ สมภาวียมาเน ทิสฺวา เต คุณฺหา ยถา เตสุ น ทิสฺสนฺติ ตถา มกฺขณณ
 กิ โส พหุสฺสุโต ตโต มยา อนฺนเกน วา พหุตรํ สุตฺนติ เอวมาทินา ยุกคฺคาทโต
 อวญฺจนาเนน จ, ตถापเร สมปตฺติมนฺนทวเนเต ทิสฺวา ตทฺสุยยนเต อตฺตโน สมปตฺติ จ ยถา
 ปเรทิจิ สาธารณา น โหติ ตถา นิคฺคหเนน ทิจิ ตถา นิคฺคหิตพฺพ, อนิจฺฉนฺเตน ปน เกวลํ
 น ทาทพฺพาว, ตถา อตฺตโน วิชฺขมานสฺส โทสสส ปฏิจฺฉาทเนน, โส ทิจิ ฉาทิตอ วย
 โรเค อตฺตวยาพาธาย สํวตฺตติ, อตฺตนิ อวิชฺขมานสฺส คุณฺสส วิภาวเนน จ, เตน ทิจิ ชโน
 วิตตมฺญูทิจิ ทสฺเสตฺวา วญฺจิตอ วย พาลโก น ปุณฺ ตํ อุปสงกมิตพฺพํ มณฺเฑติ ตถา
 จิตตมนุปชาตมทฺทวมกมณฺเฑจ ยถา โหติ ตถา จิตตสฺส ฌทฺธภาวกรณณ, ปเรทิจิ
 ปสฺสิตพฺพยุตฺตํ กสฺสจิจิ กิลฺยจิจิ กิริยํ ทิสฺวา วา สุตฺวา วา โส ทิจิ นามํ เอวํ กริสฺสติ อหํ

ตพทิกุณั กรีสสามีติ เอวั กรณุตตริเณ จ, ตถา เสยยสฺส เสยยา หมสมิตี อาทินา
 อุนนมนเนน อพฺภนฺนมนเนน, ตถา โภคโยพพนาทิตี มชฺชเนน วา เตหิเยว จิตตวโสสชฺชเนน
 จ, ตถา กิณฺจิทเว โลภนียยํ ทิสฺวา ลุพฺภเนน, กรณียากรณีเยสุ มุยฺหเนน อนิจฺจาติ
 อตฺตสฺส นิจฺจาติโต วิปริตมนสิกรเนน จาติ เอวมาทิตี สํกิลิสฺสติ. ตสฺมา อมฺหากํ โพธิสฺสโต
 กลาพฺพราชาทิตี เจว โภชปุตฺตาทิตี จ อนตฺเถ กยิรมาเน กุชฺฌิตฺวา โอโลกนมตฺตมปิ
 นากาสี, วิธฺรชาตกาทิสฺส สกฺกาทโยปิ เทวโลกาทิ ปหาย อิสฺ อูยฺยานาทิสฺส อุโปสถกมมํ
 กรีสฺสูติ เต เต ชาตกาปิ เอตฺถ วตฺตพฺพา. อุโปสถสฺสฺสฺเต ปน อุโปสถิกโก 'อหํ ขวชฺช
 อิทฺถจิทฺถจ ขาพฺนียํ ขาทิ อิทฺถวิทฺถจ โภชนียํ ภูณฺชี สุเวทนานาหํ อิทฺถจิทฺถจ ขาพฺนียํ
 ขาทิสฺสามิ อิทฺถจิทฺถจ โภชนียํ ภูณฺชีสฺสามิตี โน เตน อภิขณฺสาสคเตน เจตฺสาทิวสํ
 อติณามะตี"ติ วุตฺตตฺตา เอวํ ปวตฺโต อญฺโณ วา กามวิทกฺกาทิ อปริสฺสุทฺธวิทกฺโกปิ
 อุโปสถสึลลสฺส สํกิลีสฺสติ เวทิตฺตพฺโพ. เอเตสุ ปน เยน เกณจิ อญฺเณน วา สํกิลิภูณฺญํ
 นิจฺจสึลฺลอุโปสถสึลลํ วา น มหปฺพลํ โหติ น มหานิสฺสํ น มหาชุตฺตํ น มหาวิปฺพารํ,
 ตสฺมา :-

สํกิลีสฺส
 วิสํ ชีวิตฺตกาโมว อารกา นํ วิวชฺเชยฺเย.

ยสฺมา ปเนตํ นิจฺจอุโปสถสึลลํ โกรธูปนาหาทิตีปาปธมฺมานมนุปฺปาทเนน ปติรูปเทสฺวาเสน
 กลฺยาณมิตฺตสํสฺสคเคน สทฺธธมฺมสวณฺเนน สุจฺริตฺตชฺฌาสนฺยตาทิตี จ สทฺธพฺพุทฺธิเกสฺสวินมฺมุตฺโต สรทฺกาลสุริโย
 วิย วิโรจติ, ตสฺมา :-

วิสุชฺฌนฺติ ยถา สตฺตา ปหาย มลชฺลลิกา,
 สํกิลีสฺส วิหาเยว โวทเป สึลลมตฺตโน.

อปิจ :- อุโปสถสึลลํ อุปวสนฺตสฺส จิตฺตํ สเจ เกณจิ อุปฺภกฺกิลีสฺเสน อุปฺภกฺกิลิภูณฺญํ
 โหติ อถาเนน อุปฺภกฺกิลิภูณฺญํ เม จิตฺตํ สึลลํ เม อปริสฺสุทฺธนฺติ ตปฺปปริโยทปฺนายน พุทฺโธ
 อนุสฺสรตีพฺโพ "อิตฺติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชาจฺรณสมฺปนฺโน สุคฺโต โลกวิทฺ
 อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺसानํ พุทฺโธ ภควา"ติ^{๖๐} เอวํ ตสฺส ตถาคตํ
 อนุสฺสรโต จิตฺตํ ปสึทิติ ปาโมชฺซํ อุปฺปชฺชติ เย จิตฺตสฺสอุปฺภกฺกิลีสฺสา เต ปหิณฺนติ, ยถา จ
 กกฺกมตฺตติโกทเกทิติ ตชฺเชน จ ปุริสสฺส วายาเมน อุปฺภกฺกิลิภูณฺญํ สึลลํ วิสุชฺฌนฺติ เอวมนฺสาปิ
 อิมาย พุทฺธานุสฺสตียา สึลลํ วิสุชฺฌนฺติ พฺรหฺมอุโปสถวาสุมฺปวสตี พฺรหฺมเมน สทฺธี สํวสตี. โส
 เจ พุทฺธํ อนุสฺสรตี, อถาเนน ธมฺโม อนุสฺสรตีพฺโพ, "สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม สนฺทิกฺกุจฺจิกโก

^{๖๐} ที.ส. (บาลี) ๙/๙๒/๖๓.

อกาลโก เอหิปัสสิโก โอปนยิโก ปจจตัม เวทิตัพโพ วิญญูหิ”^{๖๑} เอวหิสส สห ตณฺติยานวโลกุตตรธมมํ อนุสสรโต ปุริมนเยน จิตตปปสาโท โหติ ปาโมซซ์ ชายติ อุกกิกเลสา ปหิยนฺติ, ยถาสัตติ จุณโณทเกหิ ตชฺเชน จ อุพพญฺญน ฆญฺญน โธวนาทินา ปุริสสส วายาเมน อุกกิกิสิญฺจสส กายสส ปริโยทปนาโหติ, เอวมิมาย ธมมานุสสติยา อุกกิกิสิญฺจสส จิตตสส ตณฺนิสสิตสส จ สีลสส โวทปนํ โหติ, ธมฺมโปสถวาสมุปวสติ ธมฺเมน สหฺธิ สํวสติ, โนเจ ธมมํ อนุสสรติ อถาเนน สงฺฆเณ อนุสสริตัพโพ “สุปฏิปนโน ภควโต สาวกสงฺฆเณ อสุปฏิปนโน ภควโต สาวกสงฺฆเณ ญาเปปฏิปนโน ภควโต สาวกสงฺฆเณ สามิจิปฏิปนโน ภควโต สาวกสงฺฆเณ ยทิตํ จตตาริ ปุริสยูกานิ อญฺจปุริสบุคคลา เอสภควโต สาวกสงฺฆเณ อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิณเณยฺโย อญฺชลิกกรณียฺโย อนุตตรํ ปุณฺณกเขตต์ โลกสฺสา”^{๖๒} ตสฺส สงฺฆํ อนุสสรโต ปุริมนเยน จิตตปปสาทาทโย โหนฺติ, ยถापณ อูกก []^{๖๓} ขารโกมยาทิเกหิ ตชฺเชน จ รชกสส วายาเมน อุกกิกิสิญฺจสส วตถสส ปริโยทปนา โหติ, เอวมิมาย สงฺฆานุสสติยา อุกกิกิสิญฺจสส จิตตสส ตณฺนิสสิตสส จ สีลสส โวทปนํ โหติ, สงฺฆโปสถวาสมุปวสติ สงฺฆเณน สหฺธิ สํวสติ, เอวมาทินา พุทฺธานุสสติ อาทิวเสนปิ โย สีลํ วิโสธเติ :-

สุปริกมมกโต ไรโต ยถา เวฬุริโย มณิ,

มหคโค ไซติมา เอวํ สีลํ จสส วิโรจติ.

เอวํ สุรกฺขิตตสฺสปิ สีลสส สกิลเลสไวทานานิ เวทิตพฺพานิ :-

ทสนนฺมปิ ปเนตส เมเกกสสธฺนา ปน

องคฺปปโยคเกทาหิ ผลโต วณฺณนา สียา.

ตตถ ปาณาติปาตสฺส ตาว ปาโณ ปาณสญฺญิตา วรกจิตต์ อุกกโกมฺ เตณ มรณฺหนฺติ ปญจ องคานิ, สาหตฺถิโก อาณตฺตโก นิสฺสคฺคิโย ถาวโร วิชขามโย อิทธิมโยติ ฉปฺปโยคา, ตตถ กาเยน วา กายปฏิพฺพทฺเธน วา ปหฺรณํ สาหตฺถิโก ปโยโก, โส อุตฺทิสฺसानุทฺทิสฺส เกทโต ทฺวิโร โหติ, ตตถ อุตฺทิสฺสเก ยํ อุตฺทิสฺส ปหฺรติ ตสฺสเสว มรณฺเณน กมฺมณา พชฺฌติ, โย โกจิ มรตฺตุติ เอวํ อนุทฺทิสฺสสิเก ปหารปฺปจฺจยา ยสฺส กสฺสจิจิ มรณฺเณน กมฺมณา พชฺฌติ, อุกฺกยตถาปิ^{๖๔} ปหฺริตมตฺเต วา มรตฺตุ ปจฺจนา วา เตเนว โรเคน ปหฺริตกฺขณฺเณว กมฺมณา พชฺฌติ, มรณฺธาธิปฺปาเยเนว ปหฺริตวา เตณ อมตสฺส ปุณฺณ อญฺเณน จิตฺเตน ปหาเร ทินฺเนน ปจฺจนาปิ ยทิตํ ปชฺฌมปฺปหาเรเนว มรติ ตทาเอว กมฺมพฺพนโร, อถ ทุตฺติยปฺปหาเรณ, นตฺถิ ปาณาติปาโต, อุกฺกเยปิ มเตปิ ปชฺฌมปฺปหาเรเนว กมฺมพฺพนโร, อุกฺกเยหิ

^{๖๑} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๘๙/๑๑๑.

^{๖๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๘๙/๑๑๑.

^{๖๓} อุกฺกโมติ เว สาธุ

^{๖๔} อุกฺกยถา.

ทาสาโกฏนาทิมิ^{๖๙} มารณตถิ กมมิปากชีทธิวิการกรณ อธิมโย ปโยโกติ. เอวมิเมสุ ฉสุ
 ปโยเคสุ อณตเรน ตาย จ องคสิทธิยา ปจฺมสิทฺธาปทสส เกโท โหติ. โส จ อตฺถิ
 อปฺปสวชฺโซ, อตฺถิ มหาสวชฺโซ, ตตฺถ กุณฺณกิปฺปลิกสฺส ทิ วโร อปฺปสวชฺโซ, ตโต
 มหนตฺ มหนตฺตเร ติรจฺฉาเน มหาสวชฺโซ, ตโตปิ ทุสฺสีลมนุสฺสสฺส, ตโต โกรูปิกสีลมนุสฺสสฺส,
 ตโต สรณคตฺสส, ตโต ปญฺจสิทฺธาปทิกสฺส, ตโต สามเณรสฺส, ตโต ปุณฺณชฺชนิก ภิกฺขุโน, ตโต
 โสตาปนฺนสฺส, ตโต สกทาคามิสฺส, ตโต อนาคามิสฺส, ตโต ชีณาสวสฺส วโร อติมหาสวชฺโซ
 เยว, เอตฺถ กุณฺณกิปฺปลิกสฺส วโร อปฺปสวชฺโซติ วจฺนํ ตโต มหนตฺตราทึนํ วโร อเปกฺขิตฺวา
 วุตฺตํ “ปาณาดิปาโต ภิกฺขเว อาเสวิตฺถ ภาวิตฺถ พหุสฺสีกโต นิรยสํวตฺตนิโก ติรจฺฉาณโยนิสํวตฺตนิโก
 เปตติวิสยสํวตฺตนิโก โย สพฺพหลุโส ปาณาดิปาตสฺส วิปาโก มนุสฺสญฺตสฺส อปฺปายุกฺกาว-
 สํวตฺตนิโก โหติ”ติ^{๗๐} วจฺนโต ปน สพฺพปาณาดิปาโตปิ มหาสวชฺโซว, ตสฺมา ปญฺจสิทฺธาปทิกเณ
 อุโปสถิกเณ วา :-

ขุทฺทกานมฺปิ ชนฺตุนํ ชีวิตํ ชีวิตํ วีย,
 อตฺตโน รกฺขิตพฺพํ จ ทิตฺกามเณ อตฺตโน.

สปปาณกํ ปน อุทกํ วินา ปาณสญฺญา ปริญฺชยฺนตฺสส นตฺถิ โกจิ โทโส,
 วุตฺตํทํ :- อปฺปาณกสญฺณิสฺส อสทฺวิจฺจ อชานนตฺสส น มรณานิปปายสฺส อุมมตฺตกาทึนญฺจ
 อนาปตฺติ”ติ. ปาณกา เอตฺถ นตฺถิ ติ สญฺญา อปฺปาณกสญฺญา, ปฏิปตฺติสงฺคเห ปน อชฺชตนา
 โปสถิกา หุตฺวา อุทกํ ปริสฺสาเวตฺวา ปริญฺชยฺนติ ตํ ปริสฺสาวิโตทกปริโณคสฺส อนวชฺชตฺตาติ
 เวทิตพฺพํ, น ปริสฺสาเวตฺวา อปฺปาณกสญฺญาย ปริโณคสฺส สวชฺชตฺตาติ วุตฺวา อณฺณถา
 ปญฺจสิทฺธาปทิกเณปิ ปริสฺสาเปตฺวา ปริญฺชยฺนตฺสส สยฺยาติ วุตฺตํ, ปริสฺสาวิโตทกสฺส อนวชฺชตฺตา
 ปญฺจสิทฺธาปทิกเณปิ ปริสฺสาเวตฺวา ปริญฺชยฺนเมว วรตฺรํ ผลโต ปน สพฺเพปิ ปาณาดิปาตาทโย
 ทุคฺคตฺถิผลํ อปฺปายกฺกนิพฺพตฺตกตฺตา, ตสฺส ปน ทุคฺคตฺถิผลสฺส วิภาโค เทวทูตฺสฺสฺสฺสทํทํ วิตถารโต
 เวทิตพฺพํ, ทุคฺคตฺถิผลมฺปิ เยเต อนิฏฺฐา อกนฺตา อมฺนาปา รุปา สทฺทา คนฺธา รสา โผฏฺฐพฺพา
 เต ยถากาลํ อุปสํหริตฺวา เตสุเยว วิปากสฺส นิพฺพตฺตนโต อนิฏฺฐผลํ ทิฏฺฐธมฺเม
 อเวสารชฺชาทิผลาติ เวทิตพฺพา. ตถาหิ ปาณาดิปาตสฺส ตาว องคปจฺจจฺฉคฺวิปฺนตฺตา
 อาโรหปรีนาหปหีนตฺตา ชวสมปตฺติวิโยโก พุทฺธปฏฺฐิจิตฺปาตฺตา วิรูปทสฺสนตฺตา อมฺพุตฺตพฺพนฺนตฺถิปาทฺตา
 โสเจยวิโยคการณตฺตา ทุพฺพลยํ อวิสสญฺจวจฺนตฺตา สพฺพโลกสฺส อปฺปิยตฺตา ฉมกิตตฺตํ สุปฺปรีสียตฺตา
 ปรุปกกเมณ มรณํ มนฺทปรีวาริตฺตา วิรูปตฺตา, เวณณียํ พหฺวาพาทตฺตา โสภพฺพตฺตา ปิเยหิ
 มนาเปหิ วิบฺบโยโก อปฺปายุกฺกตฺตา เอวมาทิผลวิภาโค เวทิตพฺพา. ปาณาดิปาตา เวรมณียา

^{๖๙} อารุชาทึนํ ธาราโกฏนาทึ.

^{๗๐} อัง.สตตฺก. (บาลี) ๒๓/๑๒๙/๒๕๑.

ปน องคปจจกสมปนนา อาโรหปรินาหสมปตติตา ชวสมปตติตา สุปติฏฐิตปาตทา วารุตา
มฤตา สุจิตา สุรตา มหาพลตา วิสสุจจวนตา สัพพโลกสส ปิยาตา อเกชชปริสตา
อจณมิตา อปปัสสีตา ปรุปกกเมน อมรณตา อนนตปริวารตา สุรูปตา สุตถนตา
อปปาพธตา อโสกิตา ปิเยหิ มนาเปหิ สหธิ อวิปปโยคตา ที่ชายุกตาดิ เอวมาทีนิ ผลานิ
เวทิตพพานิ. อปิวิ-ปาณฆาตโก ปุคคโล อิมสมิเยว อตตภาเว ทณทมคฺคราทีหิ อุปหโต
ภวติ, อิตโต จูโต นิรเย อุปปชชิตวา อนนทสสโกฏฐิสุ มหนตํ ทุกขมนุภวิตวา ที่ชสส
อททหุโน อจเจยน ตโต จูโต ปุณณกมมจิทพเพน มนุสสชาติยํ มหาวิภวสมปนเน อุทิตทิตเต
วิสาเล กุเล นิพพตติตวา ทสสนิโย ปาสาทิโก ปรมาย วณณโปกขรตาย สมณนาคโตปี
ตาทิสํ สมปตตี อนนุภวิตวา โยพพเนว มรณํ ปาปณาติ. เตน วุตตํ :-

“สพฺโพโปภคณธณณวิเสสลาภี

รูเปน โภ สมกรทุชสนฺติโกปี,

โย โยพพเนปิ มรณํ ลภเต อกามํ

กามํ สทา ตุ ปรปาณหโร นโร หิ”ติ.

เอกจเจ ปน สตตา ปาณาติปาตํ กตวา อนตฺติเก จิตาปี สมุทฺทมชฌํ ปกฺขนตาปี
วชิรคฺุหายํ ปวิฏฺฐาปี เตน กมฺมิปาเกน โมกฺขํ น ลภีสุ เยว, ตํ กณฺณติ เจ เอโก กิร
มนุสฺโส กมฺมนเต อปฺปวตฺตํ โกณํ ปลาถคฺคิหิ ฌาเปตฺวา มาเรสิ, โส เตน กมฺเมน อวิจฺฉิรเย
นิพพตติตวา อนนทสสทสฺสาณิ ปจิตฺวา ตโต จูโต อตตภาวสเต อากาเสเยว ปลลคฺคินา
ฌายิตฺวา มโต. อปรา อิตถิปี สุนชสส คีวาย วาลิกาชฺฌํ พฺนธิตฺวา อุทเก โอสีทาเปตฺวา
มาเรตฺวา เตน ปาปกมฺเมน อวิจฺฉิยํ นิพพตติตวา อนนททุกขมนุภวิตวา ตโต จูตา อตตภาวสเต
นาวาย สมุทฺทมชฌํ ปตฺวา เตน กมฺเมน ตํ นาวิ อคนฺตฺวา พทฺธํ วิย จิตํ ทิสฺวา
กาลกณฺณนิสลาภาย คหิตา ตตฺถเวย วาลิกาชฺฌํ คีวาย พฺนธิตฺวา อุทเก วิสสุจฺจา มตา.
อปเรปี สตตโกपालทารกา เอกํ โกธํ วมฺมิกํ ปวิฏฺฐํ ทิสฺวา ตสฺมี วมฺมิเก สพฺพมุขานิ
ปีทิตฺวา สตตาทจเจยน ตํ วิสสชฺเชสุ, เตปี ทารกา ตสส อมาริตตฺตา นิรยํ อากนฺตฺวา
จตุทฺทส อตฺต ภาเว ปพพตฺติวริํ ปวิฏฺฐา ปาสาณผลเกน ปีทิตทวารา สตตสตตทิวสโตเยว
นिरารารา ชีวิตมตฺตํ คเหตฺวา นิภขมีสุ, เอวํ อากาสคตาปี สมุทฺทมชฌํ ปตฺตาปี ปพฺพคฺุหายํ
ปวิฏฺฐาปี ปาปกมฺมโต น มุณฺจณฺติเยว, เตนวุตตํ ภควตา :-

“น อนตฺติเก น สมุทฺทมชฌเณ

น ปพฺพตฺตานํ วิวริํ ปวิสส,

น วิชฺชตี โส ชคตฺติปปเทโส

ยตถภูจโธ มุจเจยย ปาปกมมา”ติ.^{๗๑}

อปรมปี วุตต์ ปาณาติปาเต เทสํ ทสเสนเตน ภควตา มตกภตตชาตเก :-

“เอวํ เจ สุตตา ชานะยฺย ทุกขายํ ชาตีสมภโว,
น ปาโณ ปาณินํ หละเณ ปาณฆาตี หิ โสจตี”ติ.^{๗๒}

สวลิตเถโรปี สํสาเร สํสรนโต เอกสมิ อตตภาเวราชา หุตวา อตตโน จตฺตังคินี เสนํ
คเหตฺวา อญญํ นครํ ปริวาระตฺวา สตฺตาทจเจยเน สทฺวารมทาสี,^{๗๓} โส เอตตํกํ กตฺวา
เตน กมเมน ปจฺจิมตตภาเว สตฺตทิวสสตฺตมาสาธิกานิ สตฺตสํวจฺจนานิ มาตุกฺกจฺฉิยํ มหนตํ
ทุกขมนุภาวิ :-

เอวเมกมปี โส ปณํ น นิหนตฺวาน สพฺพโส,
รฺุณฺธิตฺวา นครํ ทุกฺขเมวํ ปตฺโต ยโต ตโต,
ปาณํ น หเน น จ ฆาเตยฺย
น จานฺุชญฺหา มหนตํ ปเรสํ,
สพฺเพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑิ
เย ถาวรา เย จ ตสฺนติ โลเกติ.^{๗๔}

อิทานิ ตทนนตรํ นิทฺธิฏฺฐสฺส อทินฺนาทานสฺส ปฺรปฺริคฺคหิตตตํ ปฺรปฺริคฺคหิตสญฺญิตา
เถยฺยจิตฺตํ อุปกกฺโข เต น จ หรณฺณติ ปญฺเจว อํคานิ เวทิตพฺพานิ, ปโยเคสุ ปน
เถยฺยปสฺยห ปฏฺิจฺฉนฺน ปริกฺกป กุสฺสาวหารานํ วเสน ปวตฺตา สาหตฺถิกโก อาณตฺติโก
นิสฺสคฺคิกโก อตฺถสารถโก รฺุณฺนิกฺเขโปติ อิมํ ปญฺจปโยคา เวทิตพฺพา, ตตฺถโย สนฺธิจฺเจทาทีนํ
กตฺวา อทิสฺสมานํ หรติ ตฺลากุญฺญ มานกฺกุญฺญกหาปณาทิํ หิ วา วญฺเจตฺวา คณฺหาติ ตสฺสเสวํ
คณฺหโต อวหารํ เถยฺยวหาโรติ เวทิตพฺโพ, โย ปน ปสฺยห พลกฺกาเรน ปเรสํ สนฺตํ
คณฺหาติ คามฆาตกาทโย วีย อตตโน ปตฺตพลิตฺวา วุตฺตนเยเนว อธิกํ คณฺหาติ.
ราชภฺรทโยวีย, ตสฺสเสวํ คณฺหโต อวหารํ ปสฺยวหาโรติ เวทิตพฺโพ, ปฏฺิจฺฉาเทตฺวา ปน
อวหรณํ ปฏฺิจฺฉนฺนาวหาโร, โส เอวํ เวทิตพฺโพ, โย ปุคฺคโล อญฺยานาทิสฺส ปเรสํ โอมุจิตฺวา
จปีตํ อํคฺคฺลิมุทฺทิกาทิํ ทิสฺวา ปจฺฉา คณฺหิสฺสามีติ ปัสฺสุนา วา ปณฺเณ น วา ปฏฺิจฺฉาเทติ

ตสฺส เอตฺตาวตา อุทฺธารํ นตฺถิตี น ตาว กมฺมพฺพนโร หิเต ยทา ปน สามิกา
วิจฺฉินฺนตา อปสฺสีตฺวา สเว ชานิสฺสามาติ สาถยาว คตา โหนฺติ อถสฺส ตํ อุทฺธารโต
อุทฺธारे กมฺมพฺพนโร, ปฏฺิจฺฉนฺนกาเลเยว ตํ มม สนฺตกนฺติ สญฺญาย วา คตา อิทานิ เต

^{๗๑} พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๙/๓๑.

^{๗๒} พ.ช. (บาลี) ๒๗/๑๗/๖.

^{๗๓} สทฺวารมทาสี.

^{๗๔} พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๓๓/๔๐๒.

ฉพตมิตถณทํ อิทนติ ปัสสูกุล สณนยาย วา คณนตสส ปน ฃณทเทยยํ, เตสฺส ทุตติยทิวเส
 อาคนตวาท วิจินิตวาท อทิสวาท ฐรณิกเชปํ กตวาท คเตสฺสปี คหิตํ ฃณทเทยยเมว ปจฺจนา ฃตวาท
 โจทียมานสส อททโต สามีกานํ ฐรณิกเชปาท กมมพณฺโธ โหติ, กสฺมา ยสฺมา ตสฺส ปโยเคน
 เตหิ น ทิฏฺฐจณฺติ, โย ปน ตถา รูปี ฃณทํ ยถาจาเน จิตฺเตว อปฏิจฺจนาเทตวาท ฃยเย-
 จิตฺโตปาเทน อกฺกมิตวาท กททเมว วา วาลิกาย วา ปเวเสตวาท ฃญฺเฐว โกฏฺฐิ อติกฺกเมตติ,
 ตสฺส ปเวสิตมตเตยว กมมพณฺโธ, ปริกปเปตวาท ปน คณฺณํ ปริกปปาว ทาโร นาม, โส
 ฃณทิกาสวเสน ทูวโร, ตตฺตรายํ ฃณทปริกปโป สากฺกตลิกโก อนโต คพฺภํ ปวิสิตวาท สเจ
 สากฺกโก ฃวิสสตี คณฺทิสสามี สเจ สุตตํ น คณฺทิสสามีติ ปริกปเปตวาท อนนฺธการํ ปสฺสีพพํ
 คณฺหาตี ตตฺตเรว สากฺกโก โหติ อุตฺถาเรยว กมมพณฺโธ, สุตตญฺเจ โหติ รกฺขตี, พหิณฺทิตวาท
 มุญจิตวาท สุตตณฺทิตวาท ปุณฺหาทิตวาท จเปตี รกฺขตีเยว สุตตณฺทิตวาท ฃยํ ลทฺธํ ตํ
 คเหตุพพณฺตี คจฺจตี ปทวาทเรน กาทตพฺโพ, ฃมียํ จเปตวาท คณฺหาตี อุตฺถาเร กมมพณฺโธ,
 โจโร โจโรตี อนฺุพณฺโธ ฃทฺเตตวาท ปลาตตี รกฺขตี สามีกา ทิสวาท คณฺนทิตวาท รกฺขตีเยว,
 อญฺโณ โย โกจฺจ คณฺหาตี ฃณทเทยยํ, สามีเกสฺส นีวตเตสฺส สยํ ทิสวาท ปเคเวตํ มยา
 คหิตํ มมทานิ สนฺตกณฺตี คณฺนตสสาปี ฃณทเทยยเมว ตตฺถ สวายํ สเจ สากฺกโก ฃวิสสตี
 คณฺทิสสามีติ อาทินานเยน ปวตโต ปริกปโป อยํ ฃณทปริกปโปนาม, โอกาสปริกปโป ปน
 เอว เวทิตพฺโพ เอกจฺจโจ ปรรีเวณาทินิ ปวิฏฺฐโธ กิณฺจิจิ โลกนเยยํ ฃณทํ ทิสวาท
 คพฺภทวารปมุขฃญฺเฐว ปาสาททวารโกฏฺฐกรกฺกมุลาทิวเสน ปริจฺเฐทํ กตวาท สเจ มํ เอตฺถนฺตเร
 ปสฺสิสสณฺตี ทฏฺฐกามตาย คเหตุวาท วิจรณฺโต วีย ทสฺสามิ โนเจ ปสฺสณฺตี ทริสสามีติ
 ปริกปเปตี ตสฺส ตํ อาทาย ปริกปปีต ปริจฺเฐทํ อติกฺกณฺตมตเต กมมพณฺโธ โหติ, อิตฺติ
 ยวายํ วุตตณเยน ปวตโต ปริกปโป โอกาสปริกปโปนาม เอวมิเมสํ ทวินฺนมปิ ปริกปปานํ
 วเสน ปริกปเปตวาท คณฺทโต อวาทโร ปริกปปาวทาทโรตี เวทิตพฺโพ, กุสํ สงฺกามेतวาท ปน
 อวทรรณํ กุสวาทโรนาม, โสปี เอว เวทิตพฺโพ, โย ปุคฺคโล วิลลิมยํ วา ตาลปณฺณมยํ
 วา กตสณฺณาน ยํกิณฺจิจิ กุสํ ปาเตตวาท สากฺกิกาทิมหิ ฃาซียมานเณ อตฺตโน โกฏฺฐาสส
 สมีเป จิตฺตํ อปฺปคฺชตฺรํ วา มหคฺชตฺรํ วา สมสมํ วา อคฺเชน ปรรสส โกฏฺฐาสํ ทริตฺกาทโม
 อตฺตโน โกฏฺฐาสเณ ปตฺติตํ กุสํ ปรรสส โกฏฺฐาสเณ ปาเตตฺถ กามตาย อุตฺตรตี รกฺขตี ตาว,
 ปรรสส โกฏฺฐาสเณ ปตฺติเต รกฺขเตว, ยทาปน ตสฺมี ปตฺติเต ปรรสส โกฏฺฐาสโต ปรรสส กุสํ
 อุตฺตรตี อุตฺตรณฺมตเต กมมพณฺโธ, สเจ ปจฺมตฺรํ ปรรโกฏฺฐาสโต กุสํ อุตฺตรตี อตฺตโน
 โกฏฺฐาสเณ ปาเตกฺกามตาย อุตฺถาเร รกฺขตี ปาตเน รกฺขตี, อตฺตโน โกฏฺฐาสโต ปน
 อตฺตโน กุสํ อุตฺตรตี อุตฺถาเรยว รกฺขตี, ตํ อุตฺตริตวาท ปรรโกฏฺฐาสเณ ปาเตนตสส ทตฺถโต
 มุตฺตต มตเต กมมพณฺโธ โหติ อยํ กุสวาทโร,

อิมส์ ปน ปณณัน อวหารานั วเสน ปวตเตสุ สาหติกาทิสฺ สาหติโก นาม
 ประสภณทั สหตถา อวหารติ, อาณตติโก นาม อสุกสฺส ภณทั อวหารติ อณณํ อาณาเปติ,
 นิสสคฺคิโย นาม สุกฆาต ปริกปปีโตกาसानํ อนุโต จตฺวา พหิปตํ, อตฺถสารถโก นาม
 อสุกสฺส ภณทั ยทา สกโกสิ ตทา ตํ อวหารติ อาณาเปติ ตตฺถ สเจ ปโร อนนฺตรายโก
 หุตฺวา อวหารติ อาณาปสฺส อาณตติกฺขณเ ยเว กมฺมพฺพนโร, ประสภ วา ปน เกลกฺมภิยา
 อวสสํ เกลปฺวนกานิ อุปาหณาทินิ ปกฺขิปปติ หตฺถโต มุตฺตมตเตยเว กมฺมพฺพนโร, ฐนิกฺขเโป
 ปน อารามายิโยคํ อุปนิกฺขิตตภณทวเสน เวทิตฺตพฺโพ, ตาวกาทิกภณทวเสน อเทนตสฺสปี
 เอโสว นโยติ อัยํ ปโยคเกโท โหติ. ตมฺปน หุสสีลสฺส สนตเก อปฺปสวชฺชํ, ตโต
 โกรฺฐปสีลสฺส สนตเก มหาสวชฺชํ, ตโต สรณคตสฺส สนตเก มหาสวชฺชํ, ตโต
 ปณฺจสิกฺขาปทิกสฺส สามเณรสฺส ปุณฺณชน ภิกฺขุโน โสตาปนฺนสฺส สกทาคามิสฺส อนาคามิสฺส
 สนตเก มหาสวชฺชํ ชีณาสวสฺส สนตเก อติ มหาสวชฺชํ ยเว. ผลโต ปนสฺส นิพฺพตฺตา
 อปฺปหุตฺถธมฺมตา มนฺทโกคตา อนุปฺปนนานํ โภคานํ อนุปฺปตฺติ อุปฺปนนานํ โภคานํ อถาจริยํ
 ปตฺติตานํ ปณฺจกามคฺคานํ ชีปมฺปปฏิลาภิตา ราชโจรฺทกคฺคิ อปฺปิยทายาทเหติ สาธารณโกคตา
 อสาธารณสฺส ฐนสฺส อปฺปปฏิลาโก สพฺพโลกนิจฺตา อตฺถิติ วจนสฺสปี อสฺสวณฺดา ทุกฺขวิหริตฺตาติ
 เอวมาทิสฺสวโรโก เวทิตฺตพฺโพ. อทินฺนาทานา เวรมณิยา ปน มหทฺธนฺดา ปหุตฺ ฐณฺธตา
 อนนฺตโกคตา อนุปฺปนนโกคฺคูปตฺติตา อุปฺปนนโกคฺคาวรตา อิจฺฉิตานํ โภคานํ ชีปมฺปปฏิลาภิตา
 ราชโจรฺทกคฺคิ อปฺปิยทายาทเหติ อสาธารณ โภคตา อสาธารณ ฐนปฏิลาภิตา โลกุตฺตมตา
 นตฺถิกภาวสฺส อชานนฺดา สุขวิหริตฺตาติ เอวมาทโย ตํ ตํ สุตฺตานุสาเรน เวทิตฺตพฺพา.
 อปิจ อทินฺนาทายิปุคฺคโล อิมสฺมียเว อตฺตภาเว กณฺฏกตาทิหิ อนเณกปฺปการํ อนยฺวยสนํ
 ปาปฺณาติ, เตนาท ภาควา :- “ยถารูปานํ โข ปน ปาปกาณํ เหตุ ราชานอ จริ อากุจาริ
 คเหตุวา วิวิธา กมฺมกรณฺา กาเรนฺติ กสาหิปี ตาเพนฺติ เวตเตหิปี ตาเพนฺติ อทฺททณฺช
 เกหิปี ตาเพนฺติ หตฺถมฺปิ ฉินฺทนฺติ ปาทมฺปิ ฉินฺทนฺติ หตฺถปาทมฺปิ ฉินฺทนฺติ กณฺณมฺปิ
 ฉินฺทนฺติ นาสมฺปิ ฉินฺทนฺติ กณฺณนาสมฺปิ ฉินฺทนฺติ”^{๗๕} อาทิ, เอวมิสมฺมี ยเว อตฺตภาเว
 อนเณกวิธกมฺมกรณเหตุภูตํ อทินฺนมาทียิตฺวา เตน ปาปกมฺเมน อนเณกสสโกฏฺฐิสฺสเสสฺส นิริเย
 ปจิตฺวา ตโต จโต เปตโยนียํ นิพฺพตฺติตฺวา ตตฺถ มหนตํ ชุปฺปิปาสา ทุกฺขมนฺทวณฺโต
 อนฺตรกปฺเป วิตฺตินาเมตฺวา สเจ มนุสฺสโยนึ ลภติ ตตฺถปี ยาจโก กปฺโณ วิจฺฉนฺโณ หุตฺวา
 ธีรฺรติ เอวํ ปวตฺต อนเณกขรฺสเทหิ ปรีตฺชชียมาโน เนกปีโลติกาหิ กตฺวสนกิจฺจํ อูกากิณฺณสีโร
 ชลฺลิกากิณฺณคตฺโต โสภากิณฺณทโย วิลาเปหิ มุขริตฺมโข มนุสฺสเปโต หุตฺวา ปเวรฺมานอ
 วิจรฺติ.

^{๗๕} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๔๗๐/๓๑๒.

อิมมถลัม พสเสนเตน ภควตาปี วุตตัม “อทินนาทานัม ภิกขเว อาเสวิตัม ภาวิตัม
พหุสีกตัม นิรยสวัตตนิกัม โหติ ตีรจฉานโยนิ สวัตตนิกัม โหติ, เปตติวิสัย สวัตตนิกัม โหติ โย
สพพลหุโก อทินนาทานสส วิปาโก มนุสสภูตสส โภคพยสนสวัตตนิโก โหติ”ติ.^{๗๖}

เอวํ อทินนํ ธนมาทียนโต
ทิฏฐเฐว ธมเม นรกาทิเกปิ,
ปโปปติ ทุกขํ วยสนนัจ เนกัม
นโร พรตเถสุ รโต ยโตหิ.
“ตโต อทินนํ ปริวชชเยย
กิญจิ กวจิ สวโก พุชฌมานอ,
น หารเย หรตัม นานุชฌนญ
สพพํ อทินนํ ปริวชชเยยยา”ติ.^{๗๗}

ตทนนตรํ นิททิฏฐสส อพรมหจริยสส อชฌมาจริยวตถุ เสวมานํ ปโยโก มคเคน
มคคปฏิปัตติ อธิวสนนติ จตตาริ อังคานิ, ตตถ อตตโน รุจียา ปวตตสส ตโย,
พลกกาเรณ ปวตติตสส ตโยติ อนวเสเสน คหเณน จตตาริ, ทฏฐพพา อตถสิทฺธิมปน
ติเหว, ตถา มิฉฉาจารย์สส ตถถปน ปจรมํ อังคํ อคมนิยวตถุตาติ ทฏฐพพํ, ปโยคโต
อพรมหจริยาทีนํ สาหตฺถิโก เอว ปโยโกติ เอวเมตถ ปโยคโต วินิจฺฉโย เวทิตพฺโพ, ตํ ปน
ทุสสีลาย อิตถียา วิตีกกเมน อปฺปสวชฺชํ ตโต โกรอุปสีลิกาย มหา สวชฺชํ ตโต สรณคตายน
ปญจสิกขาปทิกาย สามเณราย ปุณฺณชนภิกขุณิยา โสตาปนนาย สกทาคามิยา ตโต อนาคามิยา
วิตีกกเม มหา สวชฺชํ ชีณาสวายน ปน เอกนตมมหาสวชฺชเมว, ตถา มิฉฉาจารย์, โส ปน
ยาว ปญจสิกขาปทิกาย วา เนตพฺโพ. ผลโต ปน กาเมสุมิฉฉาจารย์สส พหุปจจตถิกตา
สพพชนสส อปฺปิยตา อนนปानวตถสยนาสนาทีนํ อลาภิตา ทุกขสยนตา ทุกขปฏิพฺพชฌนตา
อปายภเยหิ อปฺปมุตตตา อิตถินปุสกกาวปฏิลาภตา โกรธตา อสกกจกิริยตา ปตตกขณฺธตา
อโรมุขตา อิตถิปุริสานํ อลฺลณมณฺธํ อปฺปิยตา อปริปฺปณฺณินทริยตา อปริปฺปณฺณลกขณฺธตา
นิจจสาสงกตา อสสุกภพหุลตา ทุกขวิหริตา สพพโต ภยตา ปิเยหิ มนาเปหิ วิโยคิตาติ
เอวมาทิลลวิภาโค เวทิตพฺโพ. อคมนิยวตถุวิตีกกมผลตฺตา นายํ ผลวิภาโค อพรมหจริยสส
วตตพฺโพ, กิญจาปี น วตตพฺโพ, อโปสถงคภทวเสน ปวตตสส ยถาสมภวํ สพพชนสส
อปฺปิยตา อนนปานาทีนํ อลาภิตา ทุกขสยนทุกขปฏิพฺพชฌนตา อปาเยหิ อปฺปิมุตตตา
ปตตกขณฺธตา อโรมุขตา อปริปฺปณฺณินทริยตา อปริปฺปณฺณลกขณฺธตา ทุกขวิหริตา สพพโต

^{๗๖} อจ.สตุตคก. (บาลี) ๒๓/๑๒๙/๒๕๑.

^{๗๗} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๓๓๓/๔๐๓.

สกกสสทวารณโณ เทวภณณา หุตฺวา นิพพตฺติ, ตโต หุตฺติเย ตติเย จตุตฺเถปิ อตฺตภาเว
 เทวภณณายหุตฺวา นิพพตฺติ, ปญฺจเม วาเร ตสฺมีเยว เทวโลเก ชวนทฺิพฺพปุตฺตสส
 อคฺคมฺเหสีหุตฺวา นิพพตฺติ, ตโต จโต เวเทรณฺฺเจ มฺิถิลาโย อํคาตฺริณโณ อคฺคมฺเหสียา
 กุจฺฉิสฺมี อปฺปชฺชิตฺวา อภฺิรฺูปา รุชานาม ราชภณณา อโหสิ ตสฺสา ปิตา รติวทฺฒนํ นาม
 ปาสาทํ การตฺวา ตตถ วสาเปตฺวา ทิวเส ทิวเส ปญฺจวีสติ สมฺมุเคหิ มาลํเปเสติ,
 วตฺถาภรณฺเสุเยว อนฺนปาเนสุจ ปมาณํ นตฺถิ, ทานํ ทาตุ อทฺธมาเส อทฺธมาเส สหสฺสญ
 ทาเปสิ, สา ตํ คเหตฺวา ทานํ ทตฺวา สีลํ รกฺขิตฺวา ชีวิตปฺริโยसानเ ตาวตฺีสเทวโลเก
 มฺเหสโกโข เทวปฺุตโต หุตฺวา นิพพตฺติ, เตน วุตฺตํ :-

“อิตฺถิ น มฺุญจติ สทา ปุณฺ อิตฺถิภาวา

นาริ สทา ภวติโย ปฺริ โส ปฺรตถ,

โย วา จเรยฺย ปฺรทาร มลฺงฺขณิโย

โฆรณฺจ วินฺทติ สทา วุยฺสนณฺจ เนกนฺติ”

ตสฺมา สมฺมาทินฺนนิจฺจุโปสธสีเลนฺุปาสกฺขเนน อปฺปสฺสาทา กามา พหุทฺทุกฺขา พหุปายาสา
 อาทินฺโว เอตถ ภฺิโยโย อญฺุจกํลฺูปมา กามา อปฺปสฺสาทนฺุญฺเณ ๕เป๕ ตินฺุญฺกุปมา กามา
 ทนฺุทกฺิจจสมฺปาทนฺุญฺเณ อํการกาสุปมา กามา มหาวีตาปญฺเณ สฺุปีนฺุญฺปมา กามา อิตฺตฺรญฺเณ
 ยาจิตฺกุปมา กามา ตาวกาลิกญฺเณ รุกฺขผลฺูปมา กามา สพฺพกปฺจจกภณฺชนญฺเณ
 อสิสฺุญฺปมากามา อติกฺุญฺญนฺุญฺเณ สตฺติสฺุญฺปมา กามา วินิเวธนญฺเณ สบฺปสิริรูปมา กามา สติ
 ภณฺญเณ พหุทฺทุกฺขา พหุปายาสา อาทินฺโว เอตถ ภฺิโยโยติ วุตฺตตฺตา ตาทิสฺสํ ธิ รุปสทฺทคน
 ธรส โฝญฺุจพฺพสงฺขาเตหิ ปญฺจหิ กามคฺุณฺเหิ สมฺนฺนาคตาหิ อิตฺถิหิ สทฺธิ โลภวเสน
 อลฺลาปสลฺลาป มตฺตมปี อกตฺวา สีลเมว รกฺขิตฺพพฺ, วุตฺตญฺเจตฺ :-

“สลฺลเป อสิหตฺเถน ปิสาเจนปี สลฺลเป

อาสีวิสมปี อาสีเท เยก ทฺุญฺโโจ นชีวติ

นตฺเวว เอโก เอกาย มาตฺุคฺาเมน สลฺลเป”ติ.^{๘๐}

ตสฺมา ตํ ตํ สีลํ ชีวิตมิว มณฺณมานเณ อฺุปาสกฺขเนน ชลิตํ อํการกาสุมิว
 อพฺรหมจฺริโย ปฺรทารเสวณฺจ ปฺริวชเชตพฺพ, วุตฺตญฺเจตฺ :-

“อพฺรหมจฺริโย ปฺริวชฺชเยยฺย

อํการกาสุ ชลิตํ วิญญู,

อสมฺมณฺนโต ปน พฺรหมจฺริโย

^{๘๐} อ.ป.ญ.ก. (บาลี) ๒๒/๕๕/๗๘.

ปรสส ทาริ นาติกกเมยยา”ติ.^{๘๑}

อพรมหจริยานนตริณิทธิภูจสส มุสาวาทสสปี วตถวิปริตตาวิสวาทนจิตต์ ตชโซ วายาโม
ปรสส อตถวิขานนนติ จตตาริองคานิ, วิสวาทนธิปปาเยน หิ ปโยเค กเตปิ ปเรน ตสมี
อตเถ อวิญญาเต วิสวาทนสส อสิชฌนโต ปรสส ตทตถั วิขานนมปิ เอกัง องคนติ เวทิตัพพ,
เกจิ อภูตวจนั วิสวาทนจิตต์ ปรสส ตทตถั วิขานนนติ ตีณิ องคานิติวทนต์, ตตถ
อภูตตถวจนนติ อภูตตถวจน,อตถมุขเนหิ วจนสส ภูตตาวา, อภูตตาวา, วจนญจนาม อีธ
อภูตสส วา อภูตตัง ภูตสสวา อภูตตัง กตวา กาเยน วา วาจาเย วา วิญญาปนปโยโก,
โส น วินา อตเถ นโหตีติ วตถวิปริตตาวา ตชโซวายาโมติ เอวံ ตัง องคทวยเมกโต กตวา
อภูตวจนนติ วุตตัง, เตน วุตตัง :-

“ลหุธิคุหนจิตตถจ วาจาตทณู โลมิกา
วจนตถปฏิเวโส จ มุสาวาทอ ติวังคิกโก”ติ.

สเจ ปน ปโร ทนธตาย วิจาเรตวา ตมตถั ชานาติ สนตติฏฐาปก เจตนาย
ปวตตตตวา กิริยสมุฏฐาปก เจตนาภุขณเยว มุสาวาท กมมนา พชฌติ, เอตถปนายั ปุจจา
โหติ, มุสาณิสสนติ ปุพพภาโก อตถิ มุสา มยา ภณิตนติ ปจฉิมภาโค นตถิ, วุตตมตเต
เยวหิ โกจิ ปมมุสสติ ก็ ตสส กมมพนโธ โหติ นโหตีติ สา เอวံ อฏฐกถาสู วิสสชชิตา-
ปุพพภาเค มุสา ภณิสสนติจ ภณนตสส มุสา ภณามิติจ ชานโต ปจฉาภาเค มุสา มยา
ภณิตนติ น สกกา น ภวิตุ สเจป็น โหติ. กมมพนโธเยว ปุริมเมวหิ องคทวยัม ปมาณัม
ยสสาปิ ปุพพภาเค มุสา ภณิสสนติ อาโภโก นตถิ ภณนโต ปน มุสา ภณามิติ ชานาติ
ภณิตเปปิ มุสา มยา ภณิตนติ ชานาติตสส กมมพนโธ น วตตพโพ, กสมมาติเจ ปุพพภาคภุขณ
มุสา ภณิสสามีติ อาโภคัม วินา สหสา ภณนตสส วจนภุขณ มุสา เอตถนติ อุปปุจเจเตปิ
นิวตเตตุมสกกุเนยตาย อวิสสวาท, ปุพพภาโค หิ ปมาณตรัม ตสมี อสติ ทวา ภณิตัม
วารวา ภณิตัม วา โหตีติ, เอตถ ทวาติ สหสา รวาทิ อญญธัมม วตตูกามสส ขลิตวา อญ
ณัม ภณนัม, เตน วุตตัง :-

“ปมาณัม ปุพพภาโคว ตสมี สติ น เหสสติ,
เสสทวยนติ นตเถต มิติ วาจา ติวังคิกโก”ติ.

ตตถ ตสมี ปุพพภาเค สติ เสสทวยัม นโหตีติ เอวံ นตถิ อวสสั โหติ เยวาทิ
อตถโส ปน กากนิกมตตสส อตถาย มุสา กเถน อปปสวาชโซ ตโต อพทมาสสส
ปยจมาสสส อพทมาสสส ตโต อนคณนียภณทกสส อตถาย มุสาเถน มหาสวาชโซ,
อปิจ คหฏฐานัม อตตโน สนตัง อทาตุกมตาย นตถิติ อาทีนยปปวตโต อปปสวาชโซ,

^{๘๑} พ.ศ. (บาลี) ๒๕/๓๓๓/๔๐๓.

มนุสสภูตสส อญตกขานสวตตนิโก โหติ”ติ,^{๔๖} เอว มุสาวาทิ “อญตวาที นิรยํ อุเปตี”ติ, วุตตตตัจจ นิรยํ อุปปชชิตวา อนนทสสโกฏฐิสุ ปจิตวา ตโต จูโต มนุสสชาติ ปตวา อนนทชาติสเส อญตกขานตาลิโต โหติ ทีโน ชโฟ นิปปลโยจ โหติ อุปปิโย โหติ มจโณ วีย อชีวโห กปิลมจโณ วีย ทุกคณโธ มุโขโหติ อปุตตโก โหติ อุปปชชมานาจสสทรรกา ธีตโรเยว อุปปชชนติ อุปปชชิตวา ว ทรรกา กิจจํ น กรอนติ. เตนวุตต์ :-

“ทีโน วิคณธ วทโนจ ชโฟ อปณโณ
มุโกสทา ภวติ อุปปิย ทสสนจ,
ปปโปติ ทุกขมตฺตลลจ มนุสสญโต
วาลฺล มุสาณติ โย ที อสณณ สตโต”ติ.

ตสฺมา สิลวนเตหิ อุปาสกชนเหิ น มุสาวาทิ ภาสิตพฺโพ น ปเรหิ ภาณาเปตพฺโพ โน จ ปสฺสิตพฺโพ, วุตตตเจตฺ :-

“สภคคโต วา ปริสคคโต วา
เอกสสเจโก น มุสา ภาณเยย,
น ภาณเย ภณตํ นานาชณฺณา
สพฺพํ อญตํ ปริวชชเยยฺยา”ติ.

มุสาวาทานนฺตรํ นิทฺธิจฺจสส สุราปานสส สุราทีนํ อณฺณตฺรตา ปาตุกมยตาจิตตํ อชโฆทรณปปโยโก เตนจ อชโฆทรณนฺติ จตตาริ อํคานิ, เกจิ ปน ลกขณญุตตสุรา จ โหติ ตํ ปโยเคน อชโฆทรตฺติจาทิ ทวคฺคิกนฺติ วทนฺติ, เอตถ จ มชฺชสณฺณาย อํคภาเวน อวุตตตฺตา อมชฺชสณฺณิตาย ปิวนฺโตปิ มชฺชปานกมฺมนา พชฺฌตฺติเกจิ, มชฺชสณฺณาย วา กมยตาคหณฺณ คหิตตตฺตา วิสุ อํคภาเวน อนิทฺธิจฺจฐาติ มณฺณมานํ อมชฺชสณฺณิตาย ปิวนฺตสส นตฺถิ กมฺมพนฺโธติ อณฺโณ, ตเทตํ สมฺมจฺจาเลปิ ปน กาโย สุราติ ชานน จิตตลลจาทิ สุราติ ชานน จิตตสส สมฺมจฺจานภาเวน สทฺธมฺมเนตฺติฎฺฎิกาย วุตตตตฺตา ยุตฺตํ วียทิสฺสติ, วีรมฺสิตฺวา คเหตุพพจฺฉินฺติ ปฏฺฐิตตฺติสํคเห วุตตํ, สารตฺถทีปนิยฺมปน ยสฺสสตฺตคกปกฺเข จิตฺตํ อกฺกุสลเมว โหติ ตํ โลกวชฺชํ, เตนว จุลลคณฺจิปเท มชฺฌิมคณฺจิปเท จ วุตตํ เอกํ สตฺตํ มาเรสสามิตฺติ ตสฺมี ยเวปเทเส นิปนฺนํ อณฺณํ มาเรนตฺสส ปาณสณฺณิสฺส อตฺถิตาย ปาณาติปาโต โหติ เอว มชฺชํ ปิวิสสามิตฺติ อณฺณํ มชฺชํ ปิวนฺตสส มชฺชสณฺณสฺส อตฺถิตาย อกฺกุสลเมว โหติ, ยถापน กญฺจสณฺณาย สปปิ ชฺาเตนตฺสส ปาณาติปาโต น โหติ เอว นาลิเกรปานสณฺณาย มชฺชํ ปิวนฺตสส อกฺกุสลํ น โหติ”ติ. เกจิ ปน วทนฺติ สามเณรสฺส สุราติ อชานิตฺวา ปิวนฺตสส ปาราชิกํ นตฺถิ อกฺกุสลํ ปน โหตฺติ ตํ เตสํ มติมตฺตํ, ภิกฺขุโน

^{๔๖} อ.ส.ต.ต.ก. (บาลี) ๒๓/๑๓๐/๒๕๒.

อชานิตวา พืชโต ปฏฺจาย มชฺชํ ปิวนตฺสส ปาจิตฺติยํ สามณเโร ชานิตวา ปิวนโต สีสฺสเภ
 ปาปฺญาติ น อชานิตวาติ เอตตกเมวหิ อฏฺฐกถายํ วุตตํ อฏฺฐลมนฺ ปโหติติ น วุตตฺนติ,
 อปรมปี วทนฺติ อชานิตวา ปิวนตฺสสาปิ โสตาปนฺนสฺส มชฺชํ สุรา น ปวิสฺติ กมฺมปถปฺปโต
 อฏฺฐลจิตฺเตเนว ปาตพฺพโตติ, ตมฺปินฺนสุนฺทรํ, โพธิสฺสเด กุจฺฉิกเต โพธิสฺสตมาตุ สีสฺสํ วีย หิ
 อิทมฺปิ อริยสาวกานํ ฌมฺมตา สิทฺธนฺติ เวทิตพฺพํ, เตเนว ทีฆนิกายเ กุญฺหนตฺ สุตตฺถกถา
 ยํ วุตตํ ภาวนตเรปิ อริยสาวกา ชีวิเถตฺตปิปาณํ น หนฺติ น สุรํ ปิวนฺติ สเจ ปน สุรณฺจ
 ชีรณฺจ มิสฺเสตวา มุเข ปกฺขิปนฺติ ชีรเมว ปวิสฺติ น สุรา, ยถา กิ ยถา โภจิ สกฺขณํ
 ชีร มิสฺสเก อุทเก ชีรเมว ปวิสฺติ น อุทกํ, อิทํ โยนิ สิทฺธนฺติ เจ อิทมฺปิ ฌมฺมตา
 สิทฺธนฺติ เวทิตพฺพนฺติ สพฺพเมตํ วุตตํ, อถาปิ คณฺจิปเท สุราติ วา นวฏฺฐตีติ
 ชานิตวา วา ปิวนตฺสส อฏฺฐลเมวาทิ วุตตํ, ยมฺปนฺ สุราปานสิกฺขาปทฏฺฐกถาย มชฺชภาโว
 จ ตสฺส ปานาจาติ อญฺคทวํ วุตตํ ตํ ภิกฺขุณํ เยว สนฺธาย วุตตํ, วินยฏฺฐกถาย
 อฏฺฐลจิตฺเตเนว ปาตพฺพโต โลกวชฺชนฺติ สาธารณวจนฺมปี สจิตฺตกปฺกขเยว สนฺธาย อติ
 วุตตกฏฺฐกถายณฺจ อฏฺฐลจิตฺเตเนวจสฺสปาตพฺพโต เอกนฺเตน มหาสาวชฺชภาโวติวุตตํ, นหิ
 อชานิตวา ปิวนตฺสส มหาสาวชฺชภาโว สมฺภวติ ยทิกเวยฺย อทินฺนาทานาทิสฺสุปิ อติปฺปสงฺโก
 ภเวยฺย, ตตฺถเอวํสิยา ปานียสฺสณฺยาย สุรํ ปิวนตฺสส ปานเจตนา สมฺภวโต ปาปสมฺภโวติ, ตํ
 ปริทหนฺตลํ สกฺสณฺยาย วตฺถํ คณฺหามิติ ปรมณฺฑํ อุกฺขิปนฺตสฺส คหณ เจตนา สมฺภเวปิ
 ปาปภาวโต น ยุตฺตํ, อถาปิ เอวํสิยา ยถาปิ ผพฺกสฺสณฺยาย มาตรํ มาเรณตสฺส วตฺถุวิเสส
 สมฺภวโต อานนฺตริยํ โหติ เอวํมิธาปิ วตฺถุวิเสส สมฺภวโต ปาปนฺติ, ตตฺตถ วรฺกเจตนา
 สหสา มชฺชปानก สณฺณวีย เอตถ ปานียสฺสณฺยาย สาวชฺชภาวโต, ตตฺถาปิ โลกสฺสคต
 จิตฺตูปาเทน ปาตพฺพโต ปาปเมวาทิ เจ, ยชฺเชวํ กุชฺฉิตวา วลลํ ฉินฺทิสฺสามิติ สปปิ
 ฆาเตนตฺสสาปิ ปาปํสิยา, ตตฺถปิ ฏฺฐจฺจิตตสฺส สมฺภวโต ปาปเมวาทิ โย วเทยฺย โส เอวํ
 ปุจฺฉิตพฺโพ, กิเมตถ ฏฺฐจฺจิตตํ นิสฺสา ย ปาปํ โหติ อุทาทุ สปปฆาตํ นิสฺสา ยติ โส
 สมฺมาวทฺมานํ เอวํ วเทยฺย ฏฺฐจฺจิตตํ นิสฺสา ยติ, ยชฺเชวํ ตตฺถาปิ โลกจฺจิตตํ นิสฺสา ย
 ภาตฺตํ น สุราปานํ นิสฺสา ยติ เอวํ ภาเปตพฺโพ, เตเนว อฏฺฐกถายํ สามณเโร ชานิตวา
 ปิวนโต สีสฺสเภ ปาปฺญาติ น อชานิตวาติ เอตตกเมว วุตตํ อฏฺฐลํ ปน โหติติ น วุตตํ
 “สุราปานํ ภิกฺขเว อาเสวิตํ ภาวิตํ พหุสฺสีกตํ นิริยสํวตฺตนิกํ ติรจฺฉานโยนิ สํวตฺตนิกํ เปตติ
 วิสยสํวตฺตนิกนฺติ เอวมาทิกํ ปาลิํ วทนฺเตน ภควตาปิ ชานิตวา สุรํ ปิวนตฺสเสว
 นิริยสํวตฺตนิกาทิกภาโว อญฺญเภาโต ตสฺมา สทฺธมฺมเนตติฎฺฐีกาทิสฺส มชฺชสฺสณฺยาย ปาตฺกมฺยตา
 คหณเนว คหิตปฺกขสฺส สาธิตตฺตา สุราติ อชานิตวา ปิวโต นตฺถเว อฏฺฐลนฺติ คเหตพฺพํ,
 อญฺญํ วา วิเสสการณํ ปรีเยสิตฺวา วตฺตพฺพํ. ตํ ปน ปสฺตมตฺตสฺส ปาเน อปฺปสาวชฺช
 อญฺชลิมตฺตสฺส ปาเน มหา สาวชฺชํ กายสํจาลนสมตฺถํ ปน พหุ ปิวิตฺวา คามฆาต-

นิคมฆาตกมมัม กโรนตสส เอกนตมหาสาวชชเมว, เหฏฐา วุตตนเยน ปาณาติปาตาหิ สติปิ
 มหาสาวชชภาเว สพเพหิปปเนเตหิ มุสาวาเทน สงฆเภทนเมว มหาสาวชชํ ตํ หิ
 กปปิ มหานิรเย ปจจนสมตลํ มหาภิพพิยํ, ขุททกกุญจกถายมปน อปิเจตถ สุราเมรย มชช-
 ปมาทภูจัน เมว มหาสาวชชํ น ตถา ปาณาติปาตาทโย กสมา มนุสส ภูตสสปี
 อุมมตต ภาวสํวตตเนน อริย ธมมนตรายกรณโตติ วุตตํ, กิญจาปี วุตตํ, มุสากเถตวา
 สงฆเภทนเมว ตโตปิ มหาสาวชชํ, สพพกุญจกถายมปน ปาณาติปาตาทิสฺส หิ ยํ กุญจกถายม
 ตํ มหาสาวชชนติ, อลํปทฺเวน ผลโต ปนสส อตีตนาคนต ปจจุปปนนานํ กิจจกรณียานํ
 ขิปปมชานนตา มุฏฐสสตีตา อุมมตตกตา ปณณวีนินตา อาลสิยาโว ชหตา โยพพนาทิติ
 มตตตา ปมตตตา สมมุพหตา ฌมิตา สารมิตา ผลมุคตา อุตสูกิตา อสจจวาทิตา
 ปิสฺสุนตา ผรุสวาจสมผปปลาปิตา รตตินทิวตตทิตตา กตถณฺณตา กตเวทิตา คุณวียุตตตา
 มจจริยตา ทุสสีลตา อนุชชุกตา โกธนตา อหิริกตา อนอตตปปีตา มิจฉาทิฏฐิกตา มหนตตา
 เมธาวีนินตา อปณฺทิตตา อตถานตถสฺส อกฺกุสลาติ เอวมาทิ ผลวิภาโค เวทิตพฺโพ.
 สุราเมรยมชชปมาทภูจันนา เวรมณียา ปน อตีตนาคนตปจจุปปนเนสฺส กิจจกรณียสฺส ขิปปํ
 ปฏฺฐิขานนตา สทา อุปฏฺฐิตสตีตา อุมมตตกตา ฌาณวตตตา อนลสตา อชฟตา อนลมุคตา
 อมตตตา อปมตตตา อสมมโหตา อจจมิตา อสารมิตา อนิสฺสูกิตา^{๔๗} สจจวาทิตา อปี
 สฺสุณา ผรุสวาจสมผปปลาปวาทิตา รตตินทิวตตทิตตา กตถณฺณตา กตเวทิตา อมจจริยตา
 จาควตตตา สีสฺสวตตตา อชฺฐตา อโกธนตา หิริมนตา โอตตปปีตา อชฺฐาทิฏฐิกตา มหนตตา
 เมธาวิตา ปณฺทิตตา อตถานตถกฺกุสลาติ เอวมาทินิ ผลานิ, อปีจ เย ปน หลาหล วิสกปปิ
 สุราเมรยํ ปิวนติ เต เตน กมเมน นิรเย อุปฺปชฺชิตวา อนเนกอสฺสโกฏฺฐิสุ ตตถ ปจิตวา
 ตโต จุตตา กิจเณน มนุสสชาติ ลมิตวาปี อุมมตตา โหนติ นิลชฺชาโหนติ ทินตตภาวา
 ทุกฺขิตา โหนติ โสเกนปฺปณฺณหทยา วิรูปาจ โหนติ, เตนาหุโปราณา :-

“อุมมตตกา วิคตลชฺชคุณฺหา ภวานติ

หีนํ สทา วุยสนโสภปรายนา จ,

ชาตภเวสฺส วิวิเธสฺส วิรูปเฮา

ปีตวา หลา หล วิสวํ สุรํ วิปณฺณา”ติ.

สุรา นาม ทิพฺพโลกสฺส อวารณํ ราคาทินํ ปหวภูจันํ ตินณฺณํ ภวานํ ปติฏฺฐา
 ตีหิ มหาปุริเสหิ ครหิตา ติวิสสปี ทฺวจจริตสฺส การณํ ตีโลกสฺส สาสนํ ปติฏฺฐา ตสฺส
 วินาสกํ เตนวุตตํ :-

“ติทิวา จรณํ ติมลปฺปภาวํ

^{๔๗} อนุสสงคิตา.

ติภาส คดี ติชนามต,
 ติวิธสปี พุจจจิตสส หิต
 ติภพวสาสนนาสกรนติ.”

อปัจ ปิปาสมตต์ สหิตุ อสมตถา หุตฺวา มชฺชํ ปิพนฺดา ชนาคํ นิทานํ โฆรํ
 นิรยทุกฺขํ กถนฺนุ สหิสสนฺติ, ยถาห :-

“ปิพนฺติ เย มชฺชมสาธุกนฺตํ
 ปิปาสมตต์ สหิตา สหฺนฺดา,
 เต ตํ นิทานํ นรเกสุ ทุกฺขํ
 กถํ สหิสสนฺติ สุโฆร ฐปนฺติ.”

เย ปนํ นิจุโปสเถสึเลนํ สมณฺนาคตา อุปาสกขนา หลาหลวิสมิว มชฺชปํ
 ปริวชเชนฺติ เต ปนํ นานารตนสมุชฺชเลนํ จกฺกรตเนน จกฺกวาฬํ วิชยํ กตฺวา จกฺกวตฺติ-
 สิริมนุภวนฺติ, ตถา ตาวตีสกเวนํ สกโก เทวราชา หุตฺวา นานารตน มณฺนิมฺยุช ภาสุเร
 รตนวิมานํ นจฺจคิตฺวาทิต จตุรสุรสุทฺธิรํ หสฺติลปิตฺวิลาเสหิ โมหมํนา เทวราชสิริ ปาปุณฺนติ,
 ปรีโยสาเน อญฺจคิกมคฺคญาณตฺรงคมารุยหสฺสยํ โสปสคคํ สํสารกนฺตารํ เขเปตฺวา นิพฺพานปุรํ
 ปวิสฺสนฺติ, เตนาค :-

“นรินฺทสมปตฺติ นรินฺทโลเก สุรินฺทสมปตฺติ สุรํคมชฺเณ,
 มุนินฺท สมปตฺติ มหารหนฺเต นทฺลลเก กนฺตสุรวิรตฺเต”ติ

อปัจ สกฺลชมพทึเป ฉนฺนวุติยา ปญฺญนโกฏฺฐิ สหสฺเสหิ ฉปฺปณฺณาส รตนากเรหิ
 นว นวุติยาโทณ มุขสฺตสฺสเสหิ ติกฺขตฺตฺเต สกฺกจฺจา นครสฺสเสหิ จ ปรีวาริตํ ทวารวตฺตีนคร
 ทิพฺพสิริเมว รชฺชสิริ มนุภวนฺตา วาสุเทวนรินฺทาหิ สทฺภาติกราชาโน สุรํ ปิวิตฺวา มหามุคฺคเร
 คเหตุวา อญฺณมณฺณํ วิธิตฺวา มตา อปายเมว ปุริยํ ปุพฺพเทวาปิ สุรํ ปิวิตฺวา เมรุมตฺถเก
 วิปนฺนา ติทสวาสิหิ อปนีตา ลวณฺสาครเวยวํ นิมฺคคาคิ, ตสฺมา อุปาสก ชเนหิ สุราเมรยํ
 น ปาตพฺพํ น จ ปาเยตพฺพํ โน จ ปสฺสิตพฺพํ, เตนวุตฺตํ ภควตา :-

“มชฺชญจ ปาณํ น สฺมาจเรย
 ธมฺมํ อิมํ โรจเย โย คหฺภูโธ,
 น ปายเย ปิวดํ นานุชญฺหา
 อุมมาทนนฺตํ อิติ นํ วิทิตฺวา.
 มทาหิ ปาปานิ กโรนฺติ พาลา
 กเรนฺติ จญฺเอยปิ ชเน ปมตฺเต,
 เอตํ อปฺปญฺญาตณํ วิวชฺชเย

อุมมาทนต์ โหมหนิ พาลกนฺต^{๘๘}ติ.

ตทณนตริ นินทิกฺกุเจสฺส ปณณตติวชฺเชสฺส วิกาลโกชนสฺส ตาว วิกาลโต วตถุสฺส จ ยาวกาลิกตตํ อชฺโหมหรณา อณุมมตตกตาทิ จตตาริ องคานิ เวทิตพฺพานิ, วิกาลโกชนาทีนํ ตีณิ กิเลสํ มนุสฺสํ กิตฺตํ อปฺปสวชฺช มหา สวชฺชานิ, อปิเจตถ อาเสวน พาทูลโต สิกฺขาปทํ อภิวิตฺวา กิเมเต นาทิ วิตฺติกมฺมโต ปฏิกมฺมกรนิจฺฉาย จ อภาวโต มหาสวชฺชตา วิปริยเยน อปฺปสวชฺชตา จ ทฏฺฐพฺพาติ เอวเมตถ วชฺชโต วินิจฺฉโย เวทิตพฺโพ.

อุจฺจาसनมหาसनสฺส ปมาณาติกฺกนตฺตา อกฺกปิยตฺตรณตฺตตา ตถาสณฺดา ตสฺมี อาสนํ สยณญฺจาติ จตตาริ องคานิ เอวเมตถ องคโต วินิจฺฉโย เวทิตพฺโพ, ทสเม องคาทิวเสน วินิจฺฉโย ปุริมสิกฺขาปเทสฺส วุตฺตานุสาเรน เวทิตพฺโพ. ผลโต ปเนสํ วิกาลโกชนา เวรมณี อาทีนํปิ สพฺพชนปิยตา อนนฺปานวตฺถสยนาทีนํ ลาภิตา สุขสยนา สุขปฏิพฺพณฺดา อปายภย วินิมฺมุตตตา น ปตฺตกฺกนฺตตา อนโรมุชฺชา นิราสงกตา อปฺปสวสฺสกตา สุขวิหริตาทิ เอวมาทีนํ ยถาสมฺภวํ เวทิตพฺพานิ, อปิจ ทสปิเจตานิ สิกฺขาปทานิ ทีเนน ฉนฺเทน จิตฺตวิริยวิมฺสาทีหิปี สมานินฺนํ หีนานํ มชฺฌิเมหิ มชฺฌิมานํ ปณฺเฑติ ปณฺเฑตานิ, ตณฺหา- ทิกฺกจฺฉิมาเนหิ วา อุกฺกกิลฺลิจฺฉานํ หีนานํ อนุกฺกกิลฺลิจฺฉานํ มชฺฌิมานํ ตตฺถ ตตฺถ ปณฺณาย อนุกฺคหิตานํ ปณฺเฑตานิ, ญาณวิปฺปยุตฺเตน วา กุสลจิตฺเตน น สมานินฺนํ หีนานํ สสฺสชาริกญาณสมฺปยุตฺเตน มชฺฌิมานํ อสงฺขาริเกน ปณฺเฑตานํติ เอวํ หีนาทิโตปี วิญฺญาตพฺโพ วินิจฺฉโย. เอวํ วิธมฺปิ นิจฺจุโปสฺสสํ คหฺภูจฺฉิตฺตตา เตสํ ยํ ยํ วิตฺติกมฺมํ ตํ ตทฺเว ภิขฺชติ อวเสสํ น ภิขฺชติ, ยโต เตสํ สมานาเนเนว ปุณฺ ปณฺจางคิกตตํ อฏฺฐางคิกตตํ วา สมปชฺชติ, นหิ เตสํ สามณฺเธรานํ วิย เอกสฺมี ภินฺเน สพฺพทานิปี ภินฺนํ โหนฺติ, ยเต, สพฺพสมานํ กาทพฺพํ สียาติ, อปเรปน หุ-วิสฺสุ วิสฺสุ สมานินฺเนสฺส เอกสฺมี ภินฺเน เอกเมว ภินฺนํ โหติ, ปณฺจกสมฺมนาคตํ สํ สํ สมานิทายํ อฏฺฐกสมฺมนาคตํ สํ สมานิทายํติ เอวํ ปน เอกโต กตฺวา สมานินฺเนสฺส เอกสฺมี ภินฺเน สพฺพทานิปี ภินฺนํ โหนฺติ สมานานสฺส ภินฺนตฺตา, ยนฺตุ ปน วิตฺติกนฺตํ เตเนว กมฺมพฺพโรติ, ตสฺมา สัลเลทฺทเมว เวทิตพฺโพ.

อาทีนํโว ปาณวธาทีกานเมวํ วิภตฺโตกมฺโตธฺนํ,

โณเมตฺวสํสํ ตวิเรปิสีเล สํเสวเล ชนฺตฺตปสาทนาย.

สํสํ นามตํ สพฺพภย มหาณฺณวตฺตรณาย นาวา, รูปวิจิตฺตกรณาย วณฺณตฺตลิกา, กุสล จนฺตกรณมณฺทนาย ชีรสาครํ, กุสลธมฺมาภิ รุหนสฺส พิชาวโณ, นานาวิธรตนปริปฺพณ- วชิรโณ, พุทฺธมาน ฆมฺมรคณานุจฺฉินฺนํ กุสุมมณฺชรี, สพฺพสมฺปตฺติโย อภิมุขํ กตฺวา อมฺหานกรณสฺส หตฺถสณฺดา อปคตมรณโย ปุริสสโร, โลกวาสีหิ ทาสภาวาย อาโรปิตปณฺณกรณํ, สคฺคปาท-

^{๘๘} พ.ส. (บาลี) ๒๕/๓๓๓/๔๐๓.

ปาธรรสฺสุนธรา, นาคเทวพรหมกฤษณมณีนัน นมเนกโกโส, เทวโลก ปาสาทาทิรฺหนาย นิสฺเสณิ,
 สตตานํ สรีรวณณวาทสายนโน, ธมฺมจกกวตฺติโน นานารตนภาสฺสุ กิริฎฺกุกฺโข, สพฺพมโนรธ-
 ปริปุรณน สฺรปาทโป, สาสนมหาสโรรุเห ปพฺพุทฺธคุณคณธวายนโก ปงฺกโซ, ตินนํ รตนานํ
 อุปฺปตฺติภูจฺจณญฺโต มหา สาครโร, สงฺหาหฺสคณสทวาริตปทุมตฺวาโก, ฑินนธการวิทฺธสฺเสน สรทสฺสุริโย,
 เมตตาสลนีสฺสนนทนาย พุพฺพทฺฐจฺจณํ, กิเลสคชกมฺภปฏฺฐเนกสฺสหนขปฺภชฺรํ, นิพฺพานปฺปรี วิสฺนุตานเมกํ
 ปรมายนํ, สํสารสาคร สมุตฺตรณาย มหาเสตุ, อนนฺก ราชนกิริฎฺโก โภกฺกมณฺธิรฺสสิ ปุรา ปาทปฺปิโจ,
 จตฺตุนํ อปายานํ ปเวสน นินฺวารณาย มหา อคฺคัล, ชาติ ชรา มรณ มหา มมม
 นิพฺพาปนาย มหาเมโฆ, สพฺพสตตานํ อภยทายโก ธมฺมราชา, อฏฺฐกฺขณนธการ วิทฺธสฺสสรทสฺสุริโย,
 อฏฺฐาริบุคคล กุฏฺฐมพิกานํ หตฺถสาโร, พุทฺธสาสนปาลเนกสรฺโณ มหามตฺโตติ. เอวํ สีสฺสคฺเชน
 ปจฺจเวกฺขิตฺวา อตฺตโน รตฺตจกฺเชน วิหณฺณมาเน ครุชฺชโปตฺเตก ฑิสฺวา ชีวิตฺเตปิ อเปกฺขํ อกตฺวา
 อสฺสรุทฺธาย ปกฺกนตสฺสโก เทวราชา วีย จ คิลิตมจฺจสฺส อคฺคณจฺจเจ จลนํ ฑิสฺวา อุกฺคิริตฺวา
 อุทฺเทก นินฺปฺชาเปตฺวา วิมฺบเสตฺวาจิตฺตา พลาภา วียจ อตฺตโน ธนํ ทตฺวา คตฺตฺวาจฺจณญฺโต ตีฬิ
 สํวจฺจเรฬิ อาคตํ ปุริสํ ฑิสฺวา อณฺณสฺส หตฺถโต สหสฺสํ คเหตุ ปสฺสาริตํ หตฺถํ อาภุญฺจิตฺวา
 จิตฺตา คณิกา วีย จ, ตถา กุกฺกฏฺฏํ อมาเรณตํ ปุริสํ ธมฺมคณฺฑิกาย นินฺปฺชาเปตฺวา สเจ
 เอตํ น มาเรสฺสสิ เต สีสฺสํ ฉินฺทิสฺสามิตี อุกฺกชิปิตํ ผรฺสุ ฑิสฺวา กุกฺกฏฺฏํ สามิ มม ชีวิตฺ
 ตว ทมฺมิตี วุตฺตปฺปรีโส วียจ, วฏฺฐุรฺสํ ภุญฺชิตฺวาโม หุตฺวา ตีฬิ สํวจฺจณานิ คตฺกาเล
 วิมฺบิสิตฺวา คหิตฺสเสกสฺส อตฺตโน รุจฺจิ กถิต ธมฺมสิริ สงฺฆโพธิราชา วียจ, สกฺกจจํ สีสฺ
 รกฺขณโต อุปฺปมตฺโต อุปาสกฺขนโน มหนตํ โภคกฺขนนํ อธิคฺจจติ. สพฺพทิสฺสาสุ ปตฺถกฺกิตฺติโหติ
 ยํ ยํ ขตฺติปฺริสํ วา พฺราหมณ ปฺริสํ วา คหปติปฺริสํ วา วิสฺนโต วิสาร์ทว วิสติ
 อุปคฺจจติ อสมฺมุฬฺโห กาลํ กโรติ กายสฺส เกทา ปรมฺมรณฺา สคฺคํ โลกํ อุปฺปชฺชติ, วุตฺตํ
 เหตุ-”ปฺลจฺจิเม คหปติโย อาณิสฺสา สีสฺสวโต สีสฺสสมฺปทายา”ติ. ตเทตฺถยจ เวทิตฺพํ อมหากํ
 ภควติ สวตฺถิยํ นิสฺสาย เชตวเน วิหรนฺเต สตตสฺสทมตฺตา วาณิชา นาวํ อภิรฺยฺห สมฺพุทฺ
 ปกฺกนฺตา เตสํ ตํ นาวํ สรเวเคน สมฺพุทฺทมชฺฌํ ปตฺตกาเล มหนโต อุปฺปาโต ปาตุรฺโหสิ,
 อุมิโย อีโต จีโต อฏฺฐทิตฺวา นาวมฺุทฺเทน ปุเรตฺตุ อารภิสฺสุ, โอสีทฺมานาย ปน ตาย นาวาย
 มหาชนโน อตฺตโน อตฺตโน เทวตานํ นามํ วตฺวา อายาจนฺตา วิลปนฺติ เตสํ อนฺตเร เอโก
 ปุริโส มยห์ อีทิสฺเส ภเย ปฏฺฐิสฺสรณํ อตฺตนิขฺยติ อวาชฺชมาโน อตฺตโน รกฺขิตํ สุปฺริสฺสุทฺธํ
 สรณสฺสิลํ ฑิสฺวา อุมิมตฺถเก พทฺธปฺริยงฺเคน นิสฺสีติ ตถา นิสฺสินนํ ฑิสฺวา อวเสสา สมม อิเม
 ชนา มรณภยภิตฺตา นานา เทวตฺาโย นมสฺสमानา วิลปนฺติ ตเทว ภยํ กสมฺมา นตฺถิตี ปุจฺฉิ
 สฺสุ ตํ สุตฺวา อหํ นาวาภิรฺุหนทิวเส สงฺฆสฺส ทานํ ทตฺวา สรณสฺสิลํ สมายิยิตฺวา อาคโตมฺหิ
 เตน เม ภยํ นตฺถิตี อาห ปฺน เต กิ สามิ ตํ สรณสฺสิลํ อณฺเณสมฺปิ วฏฺฐุตฺติติ อาหํสฺ,
 โสปิ สพฺเพสมฺปิ วฏฺฐุตฺติติ อาห, เอวํ สติ อมหากมฺปิ ตํ สรณสฺสิลํ เทถาติ ยาจิสุ, โส

เต สดตสตามตเตเก วาณิขเก สดตโกฏฐาเส กตวา ปณจสีลานิ อทาสี เตสุ ปจัม สत्
 โกปผกปปมาเณ อุทเก จตวา สีล คณฺหิ, พุติยสत् ชนฺนูปปมาเณ ตติยสत् กฏีปปมาเณ
 จตุตถสत् นาภิปปมาเณ ปณจมสत् ถนูปปมาเณ ฉฺชสฺส คลปปมาเณ อุทเก จตวา สีล
 คณฺหิ, สดตมสत् โลณชลฺ มุขํ ปวิสณกาเล สีล คณฺหิ, เอวํ โส เตสํ สีลํ ทตฺวา ตุมหากํ
 อณฺเฬ ปฏิสรณํ นตฺถิ สีลเมว อาโณคกโรธาทิ โฆสนมกาสิ, เต สดตสตา วาณิชา ตตเถว
 กาลํกตวา อาสนนกาเล คหิตสีลานุภาเวน ตาวตีสทวนฺนเร อุปปชชีสุ, เตสํ สพฺเพสมปิ
 เอกกฺขณาย เวณฺณานิ อหฺเรสุ, อาจริยสฺส สโตยชฺชนุพฺเพธํ กณฺทกิมานํ อโหสิ เสนเวณฺณานิ
 ตํ ปริวเรตฺวา ปจฺจปาจฺจาคหิตานํ อญฺญา หุตฺวา นิพฺพตฺตีสฺส, สพฺพปจฺจิมํ ปน วิมานํ
 ทวาทสโยชนิกํ อโหสิ, เต ปน เทวตา อุปฺปนฺนภฺกเณยฺว อตฺตนา กตฺตปฺญณกมฺมํ อวชฺชมานา
 อาจริยํ นิสฺสาย ตาสํ สมฺปตฺตีนํ ลพฺธภาวํ ฌตฺวา คจฺฉาม อตฺตโน อาจริยสฺส คุณฺ
 สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อาโรเจสฺสามาติ เทวตา สยฺยตเต วุตฺตนเยน มชฺฌิมยาเม ภควนฺตํ
 อุปสงฺกมิตฺวา ภนฺเต อयํ อาจริโย อมฺหากํ เอวํ ปฏิสรณํ ชาโตติ ตสฺส คุณฺ วตฺวา
 ตถาคตํ วณฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา เทวโลกเมว คตา. เตนวุตฺตํ ภควตา :- “ปณฺจหิ ภิกฺขเว
 ฌมฺเมหิ สมฺนนาโคโต ยถาภตํ นิกฺขิตโต เอวํ สคฺเค กตฺเมหิ ปณฺจหิ ปาณาติปาตา ปฏีวิริโต
 โหติ อทินฺนาทานา ปฏีวิริโต โหติ กาเมสุมิจฺฉาจารา ปฏีวิริโต โหติ มุสาวาทา ปฏีวิริโต
 โหติ สุราเมรย มชฺชปมาทกฺขณานา ปฏีวิริโต โหติ อิมฺเหิ โข ภิกฺขเว ปณฺจหิ ฌมฺเมหิ
 สมฺนนาโคโต ยถาภตํ นิกฺขิตโต เอวํ สคฺเค”ติ.^{๘๘๙} อนจฺฉริยเมตํ วณฺชชย ขีวีกํ กปฺเปตฺตานเมเตสํ
 สคฺคคฺคณฺ, โจรกมฺมํ กตฺวา ชีวนฺตานํ คหิต ปณฺจสีลานํ สคฺคคฺคณฺเมว อจฺฉริยํ ตํ กถนฺติ
 เจ กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล สหสฺสมตฺตา โจรา ชนฺนปเทหิ อนุพฺนฺนตา ปลายิตฺวา อรณฺ
 ปวิสิตฺวา นิสฺยณฺณจฺฉานํ อลภฺนตา อวิทฺฐเร ปาสาณปิฏฺเฐ นิสฺสินํ ตาปสํ ทิสฺวา ภนฺเต
 อมฺหากํ สรณํ โหธาทิ อาหฺเรสุ, ตํ สุตฺวา ตาปโส ตุมหากํ สีลสมํ ปฏิสรณํ นตฺถิตฺติ วตฺวา
 สพฺเพสํ ปณฺจสีลมทาสี ปุณฺ เถโร สีลคฺเหตฺวา จิตฺตานํ เตสํ สพฺเพสมปิ อิทานิ ตุมहे
 สีลวณฺตา ตสฺมา เยเกจิ อาคณฺตฺวา ตุมहे ฆาเตนฺติ เตสุปิ โกปํ อกตฺวา เมตฺตเมว
 กโรธาทิ โอวทฺมทาสี, เตปิ สาธฺตุติ สมฺปฏฺิจฺฉีสฺส, ตทา ชนฺนปทวาสีโน มนุสฺสา คนฺตฺวา โจเร
 ทิสฺวา สพฺเพปิ มาเรสุ, เตปิ มริตฺวา คหิตปณฺจสีลานุภาเวน กามาวจรเทวโลกเณ นิพฺพตฺตีสฺส,
 เตสุ โจเรฆฺเฏโจ ฆฺเฏจกเทวปฺตโต อโหสิ อวเสสา ตสฺส ปริวเรทวปฺตตา อหฺเรสุ, เต สพฺเพปิ
 อนุโลมปฏฺีโลมโต ฉกามาวจรสฺส ทิพฺพสมฺปตฺตึ อนุภวฺนตา เอกํ พุทฺธนฺตรํ เขเปตฺวา อมฺหากํ
 สมฺมาสมฺพุทฺธเณ อุปฺปนฺเน เทวโลกโต จิตฺวา สวาทฺถิยา อวิทฺฐเร เกวณฺณสฺส นีวาสภูเต

^{๘๘๙} อจ.ปณฺจก. (บาลี) ๒๒/๑๔๕/๑๙๑.

เกวณูคามเม นิพพุตติววา วุทธิปปตตา สุตตนิปาเต วุตตนเยน กปิลมจณิ คเหตววา
สมมาสมพุทฺธสส สนฺติกั เขตวนิ คนฺตวา ธมฺมเทสนิ สุตวา อรหตฺตํ ปาปฺณิสฺส. เตนฺวตฺตํ :-

“ถาตฺตินญจ ปิโย โหติ มิตฺเตสฺส จ วิโรจติ,
กายสฺส เกหา สฺคตฺติ อุปฺปชฺชติ สีลวา”ติ.^{๙๐}

ตสฺมา สุรภฺษิตํ กตฺวา รกฺขิตปณฺจสีลํ อิหโลกปรโลกสสฺสตถเมว สาเรติ. วุตตญฺเจตฺ :-

“สีลเมวิธ สิกฺเขถ อสฺมี โลเก สฺสิภฺษิตํ,
สีลํ हि สพฺพสมฺปตฺติ อุปฺนาเมติ เสวิตนฺติ.”^{๙๑}

อริยา ปน ภาวนตฺเร อตฺตโน อริยาภาวํ อชานนฺตปิ ปาณวธาที น กโรนฺติเยว,
เอวํ เหฏฺฐา วุตตนเยน สตฺตสฺสทตฺเตหิ วาณิขเกหิเจว สหสฺสสมตฺเตหิ โจเรหิ จ มุหุตฺตํ
รกฺขิตปณฺจสีลเมว สคฺคโมกฺขสุขทายกํ โหติ อนนฺกทิวสฺมาสสํวจฺจนเรสฺส ปน อชณฺท์ อจฺฉิทฺท์
อสพฺลํ อกมฺมาสํ ภฺษิสสํ วิญญูปฺปสฺตถํ อปฺรามญฺญํ สฺมาธิสํวตฺตนิจก กตฺวา รกฺขิตสีลํ โก
นํ น มฺนิ วณฺณยิสฺสติ.

“เอวมฺบุตฺถโก โข วิสาเษ อญฺจกฺสมนฺนาคโต อุโปสโก มหปฺพล โหติ มหานิสํ
โส มหาลุคฺคโก มหาวิปฺพาโร” ติจ วุตตตฺตา โสฬสนนํ มหาลุคฺคปทานํ อญฺคานํ มคฺชานํ
กาสิณํ โกสฺลนํ มลฺลนํ เจตฺยานํ วงฺคานํ กุรฺนํ ปณฺจาลานํ มจฺฉนํ สุรเสนานํ อสฺสกาณํ
อวนฺตินํ คนฺธารานํ กมฺโปชานํ รชฺชโต อิมํสํ हि โสฬสนนํ มหาลุคฺคปทานํ เกริตฺถสฺทิสํ
กตฺวา กฏฺธิปฺปมาณฺน สตฺตรตฺตเนหิ ปุริตฺตานมฺปิ อิสฺสรียาธิปจฺจํ อญฺจกฺสมนฺนาคตสฺส
อุโปสถสฺส โสฬสี กถํ นาคฆนฺติ, ติฏฺฐตุ ตาว โสฬสนนํ มหาลุคฺคปทานํ อิสฺสรียาธิปจฺจํ
สกลฺลจกฺกาวาเพปิ มหาลุคฺคสฺสจกฺกาวตฺตโน สตฺตรตฺตนสมฺมุชฺชลมฺปิ อิสฺสรียาธิปจฺจํ เอกมฺโหเรตฺตํ
อุปฺวตฺถ อุโปสถสฺส ปุณฺณํ โสฬสภาเค กตฺวา ตโต เอกภากมฺปิ นาคฆนฺติ เอกเรตฺตํ อุโปสถสฺส
โสฬสียากฺลาเย วิปาก ฝลเมว ตโต พุทฺธโร โหติ. ตํ กิสฺสเหตุ กปณํ มานุสสํ รชฺชํ ทิพฺพํ
สุขํ อุปฺนิธาย. ตถาหิ อญฺจกฺสมนฺนาคตํ อุโปสถํ อุปฺวสิตฺวา อปฺเปกฺจเจ จาตุมฺมหาราชิกานํ
เทวานํ สหยตํ อุปฺปชฺชนฺติ ตตฺถ ยานิ มานุสกาณิ ปณฺณาสสวสฺสานิ จาตุมฺมหาราชิกานํ
เทวานํ เอโส เอโก รตฺตินฺทิวโห โหติ ตายรตฺติยา ติสฺสรตฺติโย มาโส เตน มาเสน ทฺวาทสฺมาสิโย
สํวจฺจโร เตน สํวจฺจเรณ ทิพฺพานิ ปณฺจวสฺสสตฺตานิ ทิพฺพสุขํ อญฺญานฺติ, ตานิ มนุสฺสคณฺณาย
นวุตฺติวสฺส สตฺสทสฺสปฺปมาณานิ โหนฺติ, อปฺเปกฺจเจ ตาวตฺติสฺสานํ เทวานํ สหยตํ อุปฺปชฺชนฺติ,
ตตฺถ ยานิ มานุสกาณิ วสฺสสตฺตานิ ตาวตฺติสฺसानํ เทวานํ เอโส เอโก รตฺตินฺทิวโห ตาย รตฺติยา
ติสฺสรตฺติโย มาโส เตน มาเสน ทฺวาทสฺมาสิโย สํวจฺจโร เตน สํวจฺจเรณ ทิพฺพวสฺสสทฺสสํ

^{๙๐} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๔๖๙/๑๒๐.

^{๙๑} ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๗๘/๓๕๗

ทิพพสุขมนุภวนติ, ตัม มนุสสคณนาย ติสโส จ วสสโกฏฺเฐย สกุจฺจ วสสสตสสสํ โหติ อปเปกฺกเจ
 ยามานํ เทวานํ สหฺวยตํ อุปฺปชฺชนติ ตตฺถ ยานิ มานุสฺสกาणि ทเว วสสสตานิ ยามานํ เทวานํ
 เอโส เอโก รตฺติณทิวํ ตาย รตฺติยา ตีสรตฺติโย มาโส เตน มาเสน ทวาทสมาสีโย สํวจฺจโร
 เตน สํวจฺจเรน ทเว วสสสตฺตานิ ทิพพสุขมนุภวนติ, ตานิ มนุสสคณนาย จุททสวสสโกฏฺเฐย
 จตฺตาทิสฺสญจ วสสสตสสสตฺตานิ โหนติ, อปเปกฺกเจ ตฺสิตานํ เทวานํ สหฺวยตํ อุปฺปชฺชนติ
 ตตฺถ ยานิ มานุสฺสกาणि จตฺตาริ วสสสตานิ ตฺสิตานํ เทวานํ เอโส เอโก รตฺติณทิวํ ตาย
 รตฺติยา ตีสรตฺติโย มาโส เตน มาเสน ทวาทสมาสีโย สํวจฺจโร เตน สํวจฺจเรน ทิพพานิ
 จตฺตาริ วสสสตฺตานิ ทิพพสุขมนุภวนติ ตานิ มนุสสคณนาย สตฺตปณฺณาสโกฏฺเฐย สกุจฺจ
 สตสสสตฺตานิ โหนติ อปเปกฺกเจ นิมฺมานรตฺติณํ เทวานํ สหฺวยตํ อุปฺปชฺชนติ ตตฺถ ยานิ
 มานุสฺสกาणि อฏฺฐวสสสตฺตานิ นิมฺมานรตฺติณํ เทวานํ เอโส เอโก รตฺติณทิวํ ตาย รตฺติยา
 ตีสรตฺติโย มาโส เตน มาเสน ทวาทสมาสีโย สํวจฺจโร เตน สํวจฺจเรน ทิพพานิ
 อฏฺฐวสสสตฺตานิ ทิพพสุขมนุภวนติ, ตานิ มนุสสคณนาย ทเว จ สตานิ ตีสโกฏฺเฐย สกุจฺจ
 สตสสสตฺตานิ โหนติ. อปเปกฺกเจ ปณฺนิมิตฺตวสฺสวตฺตินํ เทวานํ สหฺวยตํ อุปฺปชฺชนติ ตตฺถ
 ยานิ มานุสฺสกาणि โสฬสวสสสตฺตานิ ปณฺนิมิตฺตวสฺสวตฺตินํ เทวานํ เอโส เอโก รตฺติณทิวํ ตาย
 รตฺติยา ตีสรตฺติโย มาโส เตน มาเสน ทวาทสมาสีโย สํวจฺจโร เตน สํวจฺจเรน ทิพพานิ
 โสฬสวสสสตฺตานิ ทิพพสุขมนุภวนติ, ตานิ ปน มนุสสคณนาย นวสตฺตยเจกฺกวิสฺสโกฏฺเฐย
 สกุจฺจ สตสสสตฺตานิ โหนติ. อิทํ โข ปน สนฺธาย อวัจฺจมห กปณํ มานุสฺสกาํ รชฺชํ ทิพพ
 สุขํ อุปฺนิธายาติ, สพฺพญฺจปเนตํ สนฺธาย วุตฺตํ ภควตา :-

“จฺนฺโท จ สุริโย จ อุโฆ สุทฺสสนา

โอภาสํ อนุปริยฺยติ ยาวตา

ตโมนฺทา เต ปน อนตฺลิขฺคา

นภ ปภาสนติ ทิสฺสา วิโรจนา.

เอตสฺมี ยํ วิชฺชติ อนตฺเร ฌนํ

มุตฺตา มณี เวฬุริยญฺจ ภทฺทกํ

สิงคิ สุวณฺณํ อถวาปี กญฺจนํ

ยํ ชาตฺรูปํ ภาวนติ วุจฺจติ.

อฏฺฐจฺจกุเปตสฺส อุโปสฺถสฺส

กลมฺปิ เต นานุภวนติ โสฬสี

จฺนฺทปฺปภา ตารคณาว สพฺเพ

ตสฺมา ทิ นาริ จ นโร จ สีลวา.

อฏฺฐจฺจกุเปตํ อุปวสฺสุโปสฺถํ

บุญยานี กตวาน สุขุทรยานี

อนินทิตา สคฺคมฺเพนฺติ ฌานํ”ติ.^{๙๒}

ตทเวณจ เวทิตพฺพํ, เอฏฺโสปสฺสิกา นามกกา เถรี ปุริมพฺพุเรสุ กตาทิการา ตตถ
ตตถ ภเว วิวญฺญูปนิสฺสยํ กุสลํ อูปจินฺนติ วิปสฺสิสฺส ภควโต กาลเ พนฺธุมตี นคเร
อณฺณตรสฺส กุญฺหมพิกสฺส เคเห ชรทาสี หุตฺวา นิพฺพตฺติ, สา วยปฺปตฺตา อตฺตโน อยฺยกาณํ
เวยฺยาวจํ กโรนฺติ ชีวติ, เตน สมเยน พนฺธุมาราชานอโปสฺสํ อฺโปสฺสโก หุตฺวา ปุเรภตฺตํ
ทานาทินิ ทตฺวา ปจฺจภตฺตํ ฌมฺมํ สฺสณฺตติ, อถ มหาชนโน ยถา ราชา ปฏิปชฺชติ ตถา
อนุโปสฺสํ อฺโปสฺสณฺคานิ สมาทาย จรติ อถสฺส ทาสียา เอตทโหสิ เอตฺรหิ ราชา จ
มหาชนโน จ อฺโปสฺสณฺคานิ สมาทาย จรติ ยนฺนุนาหํ อฺโปสฺส ทิวเสสุ สามิกเ ยาจิตฺวา
อฺโปสฺสสึลํ สมาทาย วตเตยฺยนฺติ จินฺตเตวา สามิกเหิ ยาจิตฺวา ลงฺกาสา สุปริสุทฺธํ อฺโปสฺสสึลํ
รกฺขิตฺวา เตน ปุณฺณกมฺเมน ตาวตฺตีเสสุ นิพฺพตฺตา อปฺราปรี สฺสคฺติเยว สํสรนฺติ มหฺตี
ทิพฺพสมฺปตฺตี อนุกฺวิตฺวา นิพฺพานรสมฺปิ ปริภุญฺชิตฺูกามา อิมสฺมี พุทฺทพฺพุปาเท เทวกาเย
จวิตฺวา สาวตฺถิยํ มหาเสฏฺฐจฺจุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญญุตํ ปตฺวา ปฏฺวาทาย เถรียา สนฺติเก
ฌมฺมํ สุตฺวา ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ วทฺธเตวา ตํ มตฺถกํ ปาเปตฺตุนาสกฺขิ, ปฏฺวาทายเถรี
ตสฺสา จิตฺตาทาโร ฌตฺวา โอวาทมทาสี สา ตสฺสา โอวาทเ ฌตฺวา สหปฏฺฐสมฺภิทาหิ
อรหตฺตํ ปตฺวา ปพฺพชฺชา สุขํ วินฺทนฺติ มหฺตี ปิตี อูปปาเทตฺวา อุทานํ อุทานนฺตี อิมา
คาคา อภาสิ :-

“นคเร พนฺธุมติยา
ทิวเส ปุณฺณมายํ โส
อหํ เตน สมเยน
ทิสฺวา สราชิกํ เสนํ
ราชานิ รัชฺชํ ฌทฺเตตฺวา
สพลล์ นฺน ตํ กมฺมํ
โยนิโส ปจฺจเวกฺขิตฺวา
มานสิ สมปทฺเสตฺวา
อหํ อฺโปสฺสํ กตฺวา
เตน กมฺเมน สุกเตน
ตตถ เม สุกตํ วยมฺหํ
กุฎฏาคารวรูเปตํ

พนฺธุมาน นาม ชตฺติโย,
อุปกณฺจหิ อฺโปสฺสํ.
กมฺภทาสี อหุ ตหิ
เอวาทํ จินฺตยิ ตทา.
อุปกณฺจหิ อฺโปสฺสํ
ชนกาโย ปโมทิตฺ.
ทฺทคตฺถจ ทลิตฺทตฺ,
อุปกณฺจหิ อฺโปสฺสํ.
สมมาสมพฺพุทฺธสาสเน,
ตาวตฺตีสิ อคณฺจหํ.
อุทฺธํ โยชนมฺมุคฺคตํ,
มหาสนํ สฺกุสิตํ.

^{๙๒} อจ.นวก. (บาลี) ๒๓/๑๓๒/๒๕๙.

อจฉรา สดสหัสธานี
 อดิเทพเว อติกมม
 จตุสฏฐิเทวราชู
 เตสฏฐิจกกวตตี
 สุณณณณนา หุตวาน
 สพพตถ ปวรา โหมิ
 หตถิยานิ อสสยานิ
 ลภามี สพพเมเวต
 โสวณณมย รุปิมย
 โลหิตงกมยเจว
 โกเสยยกมพลียานิ
 มหคณานิ จ หุสธานี
 อนนพานิ ขาทนีย
 โภเค จ อุนตา นตถิ
 วรคณณจ มาลณจ
 สพพเมต ปฏิลเก
 ภูฏาการณจ ปาสา
 สพพเมต ปฏิลเก
 ขาติยา สดตวสสา
 อทฐมาเส อสมปตเต
 เอกนวุเต อิต กปเป
 หุคคตี นาภิขานามิ
 กิลเส ฌาปีตา มยห
 นาควี พนธณิ เจตวา
 สวาคต วต เม อาสิ
 ดิสโส วิชชา อนุปตต
 ปฏิสสมภิตา จตสโส จ
 ฉพภินญา สจฉิกตา

อุกุฏฐิสสนติ ม สทา,
 อติโรจามิ สพพทา
 มहेสิตตมการย,
 มहेสิตตมการย.
 สัสมามิ ภวากเว,
 อุปวาสสสิท ผล.
 รณยานณจ เกวล,
 อุปวาสสสิท ผล.
 อโถปิ ผลิกามย,
 สพพ ปฏิลภามห.
 โฆมกปปาสิกานิ จ,
 สพพ ปฏิลภามห.
 วตถเสนาสานานิ จ,
 อุปวาสสสิท ผล.^{๙๓}
 จุณณกณจ วิเลปน,
 อุปวาสสสิท ผล.
 มณทปิ ฆมมียิ คุห,
 อุปวาสสสิท ผล.
 ปพพชี อนคารีย,
 อรหตตมปาปณ.^{๙๔}
 ยมโปสณมปาวสี,
 อุปวาสสสิท ผล,
 ภวา สพเพ สมุหตา,
 วิหารามิ อนาสวา.
 พุทฐเสฏฐสสนติเก,
 กต พุทฐสส สาสน
 วิโมไซปิ จ อฏฐิเม,
 กต พุทฐสส สาสน”ติ.^{๙๕}

^{๙๓} ข.อป. (บาลี) ๓๓/๑๕๑/๒๗๒.

^{๙๔} ข.อป. (บาลี) ๓๓/๑๕๑/๒๗๑.

^{๙๕} ข.อป. (บาลี) ๓๒/๓/๔๕.

เอตมปิ ปริบุญณํ กตวา รกขิตุโปสถกมมสฺส ผลํ. อพตฺตโปสถกมมสฺส ผลเมว
 เวทิตพฺพํ อมหากํ ภควติ สาวตถิยํ นิสฺสาย เชตวนเ วิหรนเต โกสมพิยํ โฆสิต
 เสฏฺฐิ กุกกุฏเสฏฺฐิ ปาวาริยเสฏฺฐิตี ตโย เสฏฺฐิ โหนติ. เต อุปกฏฺฐาย วสฺสูปนายิกาย
 ปญฺจสตตปาเส หิมวนตโต อาคนฺตวา นคเร ภิกฺขาย จรณเต ทิสฺวา ปสฺสีติตฺวา โภเชตฺวา
 ปฏฺยิณฺถ คเหตฺวา จตฺตาริ มาเส อตฺตโน สฺนติเก วาเสตฺวา ปุณ วสฺสารถเต อาคมณตถาย
 ปฏฺยิณฺทวา เปตฺวา อโยเชสฺส, ตาปสาปิ ตโต ปฏฺฐาย อฏฺฐมาเส หิมวนเต วสิตฺวา จตฺตาริ
 มาเส เตสํ สฺนติเก วสฺนติ, เต อปรภาเค หิมวนตเต, อาคจฺจนฺตา อรณฺยายตเน เอกํ
 มหานิโครธํ ทิสฺวา ตสฺส มุเล นิสิตีสุ, เตสุ เขฏฺฐกตาปโส จินฺตสิ อิมสฺมี โข อธิวตฺถา
 เทวตา น โอรมตฺติกา ภวิสฺสติ มหเสกฺขเนเวตถ เทวราเชน ภวิตพฺพํ, สาธุ วตสฺส สจายํ
 อสิคณสฺส ปานียํ ทเพยยาติ. โส ปานียํ อทาสี ตาปโส นหฺนโนทกํ จินฺตสิ ตมปิ อทาสี
 ตโต โภชนํ จินฺตสิ ตมปิ อทาสี อถสฺส เอตทโหสิ อโย ทิ เทวราชา อมเหติ
 จินฺตยจินฺติตํ สพฺพํ เทติ อโหวต นํ ปสฺเสยยามาติ. โส รุกฺขกฺขนฺธํ ปทาเลตฺวา อตฺตานํ
 ทสฺเสสิ. อถ นํ เทวราช มหตี เต สมปตฺติ กิณฺนุ เต กตฺวา อโย ลทฺธาติ ปุจฺฉิสุ
 มาปุจฺฉถ อโยยาติ. อาจิกฺข เทวราชาติ โส อตฺตนา กตกมมสฺส ปริตตกตฺตา ลชฺชมาโน
 กเถตุ น วิสฺหติ เตหิ ปุณฺนปฺปุนํ นิปปิพฺยมาโน ปน เตน ทิ สฺสณฺณาติ วตฺวา กเถสิ.
 โส กิเรโก ทฺวคฺคตมนุสฺโส หุตฺวา ภตฺติ ปริเยสนโต อนาถปิณฺฑิกสฺส สฺนติเก ภตฺติกมมํ ลภิตฺวา
 ตํ นิสฺสาย ชีวิกํ กปเปสิ. อถกสฺมี อุโปสถทิวเส สมปตฺเต อนาถปิณฺฑิกโก วิหารโต
 อาคนฺตวา ปุจฺฉิ ตสฺส ภตฺติกสฺส อชฺช อุโปสถทิวสกาโว เกนจิ กถิตฺติ น กถิตํ สามิตี
 เตนทิสฺส สายมาสํ ปจฺจยาติ. อถสฺส ปตฺถิเกพนํ ปจฺฉิสุ. โส ทิวสํ อรณฺเณ กมมํ กตฺวา
 สายํ อาคนฺตวา ภตฺเต วทฺเพตฺวา ทินฺเน ฉาโตสฺมิตี สหสา อภฺยชิตฺวา วอญฺเณสุ ทิวเสสุ
 อิมสฺมี เคเห ภตฺตํ เทถ สุปฺปี เทถ วุญฺชนํ เทถาติ มหาโกลาหลํ โหติ. อชฺช สพฺเพ
 นิสสทฺทา นิปฺพชฺชีสุ มยฺหเมเวกสฺสหารํ วทฺมยฺสิสุ, กิณฺนุโข เอตฺนติ จินฺตเตวา ปุจฺฉิ อวเสสา
 ภฺยชิสุ น ภฺยชิสุติ น ภฺยชิสุ ตาตาติ, กิการณฺนาติ อิมสฺมี เคเห อุโปสถ ทิวเสสุ
 สายมาสํ น ปจฺจติ สพฺเพว อุโปสถิกา โหนติ, อนตฺมโส ถนปายีโนปิ ทารเก มุขํ
 วิทฺขาลาเปตฺวา จตฺมธฺรํ มุเข ปกฺขิปาเปตฺวา มหาเสฏฺฐิ อุโปสถิกเก การติ. คณฺธเตลปฺปทีเป
 ชลนฺเต ชุทฺทกมฺพหฺลลทารกา สยณคตา ทวตฺตีสาการํ สชฺฌายนฺติ, ตฺยหํ ปน อุโปสถทิว-
 สกาโว กเถตุ สตี น กริมฺห, ตสฺมา ตเมว ภตฺตํ ปกฺกํ ภฺยชฺชสุ นนฺติ. สเจ อิทานิ
 อุโปสถิกเกน ภวิตฺว วฏฺฐติ อหฺมปิ ภเวยฺยนฺติ. อิทํ เสฏฺฐิ ชานาตฺติ, เตนทิ ตํ ปุจฺฉยาติ.
 เต คนฺตวา เสฏฺฐิ ปุจฺฉิสุ โส เอวมาห อิทานิ ปน อภฺยชิตฺวา มุขํ วิทฺขาลเตวา อุโปสถกานิ
 อธิฏฺฐหนฺโต อุปทตฺตโปสถกมมํ ลภิสฺสตีติ. อิตโร ตํ สุตฺวา ตถา อทาสี ตสฺส สกฺลทิวเส
 กมมํ กตฺวา ฉาตสฺส สรีเร วาตา กุปฺปิสฺสุ โส โยตฺตํ พนฺธิตฺวา โยตฺตโกฏฺฐิ คเหตฺวา

ปรีวตเตติ เสฏฺฐิ ตํ ปวตฺตี สุตฺวา อุกกาหิ ธาริยมานาหิ จตุมธูรํ คาหาเปตฺวา ตสฺส
 สนฺติกํ อาคนฺตฺวา กิ ตาตาทิ ปุจฺฉิ สามิ วาตา เม กุปิตาติ. เตนฺหิ อฏฺฐาย อิทํ
 เกสขุํ ขาทาหิติ ตุมฺเหหิ ขาทิตถ สามิตฺติ. อมฺหากํ อผาสูกํ นตฺถิ ตวํ ขาทาหิติ
 สามิอุโปสถกมฺมํ กโรนฺโต สกฺลํ กาคฺตุ นาสกขี อฺปฺพตฺตมมฺมปิ เม วิกฺลํ มา อโหสิติ น
 อิจฺฉิ^{๙๖} มา เอวํ กิริ ตาตาทิ วุจฺจมาโนปิ อนิจฺฉิตฺวา อรุณฺเณ อฏฺฐนฺเต มิลาตฺมาลํ วิย
 กาลํ กตฺวา ตสฺมี นิคฺโรธฺรูกฺเข นิพฺพตฺติ, ตสฺมา อิมมตฺถํ กเถตฺวา โส เสฏฺฐิ พุทฺธมามโก
 ธมฺมมามโก สงฺฆมามโก ตํ นิสฺสาย กตฺตสฺส อฺปฺพตฺตํ โปสถกมฺมสฺส นิสฺสนฺเตเนสาสมฺปตฺติ
 มยา ลหฺวธาติ อาห.

เอวํ มหานิสฺสนฺติ	วิทฺวา สีสสมฺปทํ,
นยฺนํ เอกเนตฺโตว	รกฺขสีสมฺโปสถํ.
กาลปริยฺนตฺติกสฺส ปี	สีสเสโส ผลฺลทโย,
อปริยฺนตฺตสฺส หิ ผลํ	กิ วกฺขามิ อิตฺถํ ปริ.
อาปาณโกฏฺฐิํ ยาว	นิจฺจสีลํ หิ รกฺขิตํ,
มุนินฺโทว ปหฺวโหติ	ผลฺลทํ ตํ วิภาวิตฺ.
ตสฺมา วุตฺตนยฺยเจว	วกฺขมาณนยฺมปิจ,
อนฺคนฺตฺวา นยฺโต เณยฺยํ	ทสสีลผลฺลทโย.

อิตฺติ สีลคฺคณํ วิจฺินตฺยนฺโต
 กุสโล ชีวเณตฺตปิ สีลํ
 อวิขณฺทีย สาธุ โสธยฺนโต
 อภินิพฺพาติ อตฺนทิตฺโต ฆณฺเณตฺติ.

ยมฺปน วุตฺตํ เอวํ สรณฺคเตหิ อฺปาสโกปาสิกฺขเนหิ สีเล ปตฺติฏฺฐายาติ ตตฺถ
 สีเลตฺตาวตา สพฺพธา ปกาสิตํ โหติ.

เอวํ ยํ สุรปาทโปว สกฺลํ โภคาวหํ ปตฺถิตํ
 สีลํ ยํ วิวิธํ พุทฺธเหหิ สตฺถํ ขณฺหาทิกาวาปํ
 กตฺวา สมฺปริปาลิตนฺตุ สกฺลํ ทุกฺขํ นิหนฺตฺวามตํ
 นิพฺพานมฺปิ ททาติ โภ หิ มติมา ตสฺมี ปมาทํ ภเช.

อิตฺติ อภินวสารุชนปาโมชฺชตฺถาย กเต
 อฺปาสกฺขนาลงฺกาเร สีลนิตฺเตโส นาม ทฺติโย ปริจฺเจโท.

^{๙๖} น ขาทิ.

๓.๑.๓ ชุตังคนิทเทศ

อิทานิ “ปติรูปชุตังคสมาทานเนน ตํ ปริโสธเตวา”ติ เอตถ กิเลสํ ชุนนโต ชุตังคานิติ
 ลทฺธนามานิ ยานิ เตรส ภควตา อนุโลมปฏิปทํเยว อาราธตูกามานํ สาสนิกานํ กุลปุตตานํ
 อนุญญาตานิ, เสยฺยถิํ ปัสสูลิงํ เตจฺจวิริงํ ปิณฑปาติงํ สปทานจาริงํ เอกาสนิงํ
 ปตตปิณฑิงํ ขฬฺพจฺฉาภตติงํ อารณฺยงํ รุกขมูลิงํ อพฺโกลาสิงํ โสสานิงํ
 ยถาสนตติงํ เนสซชิงคนฺติ. เตสฺсу ยานิ คหฺนฺจฺฉานํ อนุรูปานิ ตานิ วิสฺสุ อุตฺตริตฺวา เตสํ
 สมาทานาภิเกเทหิ สทฺธิํ วินิจฺฉยถา วตตพฺพา. เตสฺสุ จ อุตฺตรียมานेषฺส ปพฺพชิตาติสฺสึ
 เตสํ กานิ อนุรูปานิติ สนฺเทโห ชาเยยฺย ตสฺมา เตสมปิ ตานิ อุตฺตริตฺวาว วกฺขาม,
 เอตฺถหิ เตรสปิ ภิกฺขุณฺ อนุรูปานิ เอเกนาปิ ยถาปปจฺจํ สกึ กเมน วา สพฺพชุตังคานํ
 ปริภุชิตพฺพตฺตา สเจหิ อพฺโกลาเส อารณฺยงคสมฺปนฺนํ สฺसानํ โหติ เอโกปิ ภิกฺขุ
 เอกปฺพาเรน สพฺพชุตังคานิ ปริภุชิตฺส สกโกตฺติ. ภิกฺขุณฺ ปน อรณฺยงคํ คโณทฺธิยณสฺสึขาปเทน
 ขฬฺพจฺฉาภตติงค อนุตฺตริตโกชนสฺสึขาปเทน ปฏฺฐิตํ. อพฺโกลาสิก รุกขมูลิก โสสานิงคานิ
 ตาสํ ทุปฺปหารานิ ทุตฺติยกาย วินา วาสสฺส ปฏฺฐิเคปฺวา. สมานจฺฉนฺทาย จ ทุตฺติยกาย พุทฺธมตฺตา.
 อิติ ตาสํ ปญฺเจว จเปตฺวา อญฺเฐจฺฉาอนุรูปานิ.

เตรสฺสุ ปน จเปตฺวา เตจฺจวิริงํ ทฺวาทส สามเณรานํ อนุรูปานิ. สตฺต สิกฺขมาน-
 สามเณเรณํ. อุปาสก อุปาสิกานํ ปน เอกสนิงํ ปตตปิณฑิงคนฺติ อิมานเว ทเว อนุรูปานิ.
 สกกา จ ปริภุชิตฺนฺติ. ตตถ นานาสนโกชน ปฏฺฐิเคเปน เอกาสเนยฺว โภชนสฺส สมาทาน-
 ปริหฺรณเจตนา เอกาสนิงํ ทุตฺติยภาชนปฏฺฐิเคเปน เอกสฺมี ปตฺเต ปิณฑคณฺธสฺส สมาทาน-
 ปริหฺรณเจตนา ปตตปิณฑิงํ อิมานิ ปน ทเวปิ ชุตังคานิ สมาทฺธิยณฺเตน อุปาสกขเนน
 อนุตฺตรา อวิจฺเจทนตฺถํ กิสฺมิณฺจิวา ครุญฺจฺฉานึเย ตาติสํ อลภนฺเต สยฺมปิ วา สมาทาทพฺพ
 วุตฺตมปิเจตฺ-สพฺพาเนว ชุตังคานิ ธรรมานเ ภควติ ภควโต สนฺติเก สมาทาทพฺพานิ, ปรีนิพฺพุเต
 มหาสาวกสฺส สนฺติเก ตสฺมี อสฺติ ชีณาสวสฺส สนฺติเก อนุคามิสฺส สกทาคามิสฺส โส
 ตาปนฺนสฺส ติปิฏกสฺส ทวิปิฏกสฺส เอกปิฏกสฺส เอกสงคฺตีกสฺส อญฺจกถาจริยสฺส ตสฺมี อสฺติ
 ชุตังคธรรสฺส ตสฺมีปิ อสฺติ เจตฺยคณฺ สมนฺชิตฺวา อุกกฏฺฏิกํ นิสฺสีทฺวา สมนฺสาสมพฺพุตฺส
 สนฺติเก วทณฺเตน วีย สมาทาทพฺพานิ อปิจ สยฺมปิ สมาทาทว ฏฺฐิตฺยเอวาทิ.

อิมสํ วณฺณนาทานิ สมาทานวิธานโต

ปภทโต ภทโต จ อานิสฺสา จ เหสฺสติ.

ตตถ เอกาสนิงํ ตาว สมาทฺธิยณฺเตน “นานาสนโกชนํ ปฏฺฐิชิปามิตฺวา เอกาสนิงํ
 สมาทฺธิยามิ”ติว สมาทาทพฺพ. นานาสนโกชนเ ปฏฺฐิชิตเต อตฺถโต เอกาสนโกชนํ อนุญญาตํ
 ตสฺมิณฺจ อธิญฺจเต นานาสนโกชนํ ปฏฺฐิชิตตํ โหติ. ตสฺมา ทฺวินนมยฺยตเรณ ทฺวิหิปี มา

ปฏิกุเขปํ อธิฏฐานมุขเนน สมาทาทพฺพํ เอวํ สมาทินนธตฺตเคน ปน โภชนกาเล ปตฺติรูปฏฐานํ
 สลลกุเขตฺวา นิสิตฺติทพฺพํ ยตฺถณํ โกจิ คุรุฏฐานิโย ยาว โภชนปริโยसानา น อุปสงฺกมตี
 ยทิวา ปน โกจิ ตาทิเสปิ จาเน อติวิสสตฺถภาเวน อุปสงฺกเมยฺย ยาว ภูณชิตฺตุ นารหตี
 ตาว วุฏฺฐาตพฺพํ, ออยมฺปน วิปฺปกตฺต โภชนํ ปตฺติรูปมสฺส อาสนํ ปณฺณเปตฺวา โอภาสํ
 กาเรตฺวา ภูณชิตพฺพํ สเจ พลวสทฺธาย คุรุฏฐานิยํ ทิสฺวา สหสา วุฏฺฐหตี น ปุณ ภูณชิตพฺพํ
 กสฺมา อาสนา วุฏฺฐิตตฺตาทิ. อิทมสฺสวិธานํ. ออยํ ปณฺโท ตโย เอกาสนิกา อุกกฏฺโฆ มชฺฌิโม
 มหุตฺติ ตตฺถ อุกกฏฺโฆยมปิ โภชนํ ภูณชิตฺตุกาโม หตฺถํ โอตาเรตี ตโต อณฺณํ น คณฺหาตี
 กิ ตโต อณฺณํ นานาสนโภชนํ โหตีตี น โหตี. ยทิ น สียา มุทุมชฺฌิมานํ ธตฺตคฺเกโท
 สียา, น โหตี เยว, ออยมฺปน ปรมปฺปิจฺจตฺตยา อากตฺตาสส คณฺตตฺตา จ นานาสนโภชนํ
 วียาตี มณฺณมาโน ตโต อณฺณํ อคฺคเหตฺวา เตเนว ยาเปตี. ยทิปนสฺส เคเห ปริจารกา
 น กิณฺจ ภูตฺตํ อยิรเกนาตี สบฺบิปปาทีนํ ออาหารนตี, เกสชชตฺถเมว วุฏฺฐตี, น อาหารตฺถํ,
 มชฺฌิโม ยาว ปาติยา ภูตฺตํ น ชียตี ตาว อณฺณํ คณฺหิตฺตุ ลภตี, ออยํ ทิ โภชนปริยฺนตี
 โก นาม โหตี ยาว ปาติยา ภูตฺตํ ปริโยसानํ ตาว คณฺหนโต มุทฺโก ยาว อาสนา
 น วุฏฺฐาตี ตาว ภูณชิตฺตุ ลภตี โส ทิ อาสน ปริยฺนตีโก นาม อิเมสมฺปน ตินฺณมฺปิ
 นานาสน โภชนํ ภูตฺตคฺกฺเขเน ธตฺตคํ ภิชฺชตี. ออยเมตฺถ เกโท. ออยมฺปนานิ สํโส อปฺปพาทตา
 อปฺปาทงกตฺตา ลหฺภูฏานํ พลํ ฆาสุวิหาโร รสตณฺหาวิโนทํ อปฺปิจฺจตฺตาทีนํ อนุโลมวฺตฺติตฺตาทิ,
 ตสฺมา :-

“เอกาสนโภชนํ รตํ น ยตี โภชนปฺปจฺจยา รุชา,
 วิสหนตี รเส อโลลฺลเป ปริหาเปตี น กมฺมมตฺตโน.
 อิติ ฆาสุวิหารการณํ สุจิสฺสเลขรตฺตูปเสวิตฺเต,
 ชนเยถ วิสุทฺธมานโส รติเมกาสนโภชนํ สทา”ติ.

เอวเมกาสนิกงฺเค สมาทาน วิธานปฺปเภท เกทานิสงฺสา เวทิตพฺพา.

ปตฺตปิณฺฑิกงฺคมฺปิ “ทฺติยภิกฺขาณํ ปฏิกฺขิปปามีติว ปตฺตปิณฺฑิกงฺคํ สมาทียามี”ติว
 ปุริมเนยฺเวว สมาทาทพฺพํ. เตน ปน ปตฺตปิณฺฑิกเณ โภชน กาเล เอกสฺมีเยว ภาชน ภูณชิตพฺพํ
 สมฺนตโต ภาชนานิ นิภฺขิปปิตฺวา ถิ ถิ หตฺถํ โอตาเรตฺวา น ภูณชิตพฺพํ สเจ ปนสฺส
 ปริจารกา นานาภาชนนํ พยฺยณฺหานิ อุปนาเมนตี, เอกภาชนเยว สํคณฺหิตพฺพํ, โอทเนน
 ปน อสมฺมิสสํ กตฺวา กิณฺจ อชฺโหมหริตฺตุกาเมน ปุริมภาชนํ ปฏิกฺขิปปิตฺวา ภาชนนตฺเรน
 ปตฺติคณฺหิตพฺพํ. เอวํ ทิ ตํ ทฺติยภิกฺขาณํ น โหตี, อถ ยาปนมตฺตสฺส อภฺตตตฺตา ปุณ
 ภูณชิตฺตุกาโม โหตี ตมปิ ปฏิกฺขิปปิตฺวา ปุริมภาชนเนน อณฺเณว วา ภูณชิตพฺพํ นานาภาชนโล
 ลุปฺปวิทฺธสฺนตฺตาเยว ทิ อสฺส ธตฺตคฺสส สมาทานนตี.

ยาคุ ปานกาลิปิ ภาชนะ จเปตวา วยณฺชนํ ลหุเธ วยณฺชนํ วา ปจฺมํ ขาติตพฺพํ,
 ยาคุ วา ปาตพฺพา. สเจ ปน ยาคุยํ ปกฺขิปติ, ปุติมจฺจกาติมฺหิ วยณฺชนํ ปกฺขิตเต ยาคุ
 ปฏิกฺกุลา สียา อปฏิกฺกุลเมว กตฺวา ภูณฺชิตฺถํ ฏฺฐติ. ตสฺมา ตถารูปํ วยณฺชนํ สนฺธาย
 อิทํ วุตฺตํ ยมฺปนํ มธฺสกกฺราทิกํ อปฺปฏิกฺกุลํ โหติ ตํ ปกฺขิตพฺพํ. คณฺหนฺเตน จ ปมาณยุตฺตเมว
 คเหตุพฺพํ, น เอกภาชนะเยว คณฺหามิํติ พหุ คเหตุวา น นาสเตพฺพํ อามกสํกํ หตฺเถน
 คเหตุวา ขาติตฺถํ ฏฺฐติ, หตฺเถ ภาชนะ สญฺญาย อภาวโต. ตถา ปน อกฺตฺวา ปตฺเตเยว
 ปกฺขิตพฺพํ, พุติยภฺกขณสฺส ปน ปฏิกฺขิตตตฺตา อณฺณํ รุกฺขปณฺณมฺปิ น ฏฺฐติ, อิทมสฺส
 วิธํ ปเลทโต ปน อยมฺปิ ติวโร โหติ ตถล อุกฺกฏฺสส อณฺณตร อจฺจุขาทณฺกาลา กจฺจรมฺปิ
 ฉทฺเตตฺถ น ฏฺฐติ. โอนมจฺจมํสฺสูปฺปิ ภินฺทิตฺวา ขาติตฺถํ น ฏฺฐติ. อณฺเณหิ อปฺนิตกจฺจวโร
 ภินฺทิตฺวา จปิตเมว ปน ขาติตพฺพํ มชฺฌิมสฺส เอเกน หตฺเถน ภินฺทิตฺวา ขาติตฺถํ ฏฺฐติ,
 หตฺถโยคิ นามสฺ มุทฺโถ ปน ยํ ปาติยา ปกฺขิตตํ สพฺพํ หตฺเถน วา ทนฺเตหิ วา ภินฺทิตฺวา
 ขาติตฺถํ ลภฺติ, ยโต ตํ ปตฺตโยคิํติ วทन्ติ อิมํสํ ปน ตินฺณมฺปิ พุติยภฺกขณํ สาทิกฺขณ
 ชฺตงฺคํ ภิชฺชติ, อยเมตถ เภโท อยมฺปนาณิสฺสเณนารสทณฺหาวิโนทณฺ อติรจฺจตาย ปหาณํ
 อาหาเร ปโยชนมตฺต ทสฺสีตา ถาลกาทิปริหรณฺเขทาภาโว อวิกฺขิตตโกชิตา อปฺปิจฺจตาทินํ
 อนุโลมวุตฺตติตาติ. ตสฺมา :-

“นํนาภาชนะวิกเขป	หิตฺวา โอกฺขิตตโลจโน,
ขณฺนโต วีย มฺูลานิ	รสตณฺหาเยว สฺพพโต.
สรูปํ วีย สนฺตฺถุจฺ्ञิ	ธารยณฺโต สฺมานโส,
ปริภฺกฺกฺเขยฺย อาหารํ	โก อณฺโณ ปตฺตปิณฺฑิโก”ติ.

เอวํ ปตฺตปิณฺฑิโกจฺเญว สมหาทานวิธํปเลทเลททานิสฺสํ เวทิตพฺพา.

อิมานิ ปน เสวณตสฺส ยสฺส กมฺมฏฺฐานํ วทฺชติ เตนํ เสวิตพฺพานิ. ยสฺส ปน
 สุกฺมารภาเวน ลูชปฏฺธิปตฺติ อสหนตสฺส ภายติ เตนํ น เสวิตพฺพานิ, ยสฺส ปน เสวโตปิ
 วทฺชเมว น หายติ เตนํปิ ปจฺฉิมํ ชนตํ อนุกมฺปนฺเตน เสวิตพฺพานิ. ยสฺสาปิ เสวโตปิ
 อเสวโตปิ น วทฺชติ เตนํปิ เสวิตพฺพานิเยว อายติ วาสนตถายาติ. ตณฺจ เสสํ
 ชฺตงฺคานมฺปิ สมหาทานาทยิ เกทา วุตฺตพฺพา, เต กสฺมา น วุตฺตติ เตหิ คหฺมณฺญานํ
 ปโยชนภาวโต เตสํ เยวจ นิสฺสาย อารพฺภสฺส กตฺตตฺตาติ. ตสฺมา ตทณฺรูปํ ชฺตงฺคานํ เยว
 วเสน อธิ เต วุตฺตา เสสชฺตงฺคานมฺปิ ปน สมหาทานาติ เกทา อตฺถิเกหิ วิสุทฺธิมคฺคโต
 คเหตุพฺพาติ. เอวมนรูปชฺตงฺคสมาทานนหิสฺส อฺปาสกชนสฺส อปฺปิจฺจตา สนฺตฺถุจฺ्ञิสลเลขปวิเวกมฺปิ
 จ วิริยารมฺภ สฺหฺรตาทิ คุณฺ สลิล วิกฺขาลิตมลํ สิลเมว ปริสุทฺธิ ภาวิสฺสติ จ ตานิ จ
 สมฺปชฺชิสฺสนติ, ตสฺมา ยมฺปนํ วุตฺตํ “ปติรูป ชฺตงฺค สมหาทานนํ ตํ ปริโสเธตฺวา”ติ ตํ
 เอตฺตาวตา สพฺพถา ปกาสิตํ โหติ.

“อติ วิหต กลิโณ ปตตสนฺโตสสาโร
 ปรมอริยวโส สณฺจโตะ สยฺมโน,
 มุนิ ทสตยญฺเต ที่ปยนฺโต ชุตงฺเค
 ทวยมิตฺมณฺรูป เทสยิ โย คิหิโน.

อติ อภินว สารุชนปาโมชชตถาย กเต
 อุปาสกชนาลํการะ ชุตงฺคนิทฺเทโส นาม ตติโย ปริจฺเณโท.

๓.๑.๔ อาชีวนิทเทศ

อิทานิ “ปญฺจวณฺชิชา ปหายา”ติ อาทิมหิ ปน “ปญฺจิมานิ ภิกฺขเว วณฺชิชานิ
 อุปาสเคน อกรณียานิ กตมานิ ปญฺจสตถวณฺชิชา สตถวณฺชิชา มํสวณฺชิชา มชฺชวณฺชิชา
 วิสวณฺชิชา อิมานิ โข ภิกฺขเว ปญฺจวณฺชิชานิ อุปาสเคน อกรณียานิ”ติ วุตตตฺตา
 สตถวณฺชิชาทโย ปญฺจวณฺชิชา อุปาสกชนเหติ อกรณียา.

ตตถ “สตถวณฺชิชา”ติ อาวุธภณฺฑํ กตฺวา วา การेतฺวา วา ยถากถํ วา ปฏฺลิภิตฺวา
 ตสฺส วิภกฺโย, “สตถวณฺชิชา”ติ มนุสฺสวิภกฺโย, “มํสวณฺชิชา”ติ สุนฺชาทโย วีย มิภสฺสกราทโย
 โปเสตฺวา มंसํ สมฺปาเทตฺวา วิภกฺโย, “มชฺชวณฺชิชา”ติ ยํภิจิ มชฺชํ โยเชตฺวา ตสฺส วิภกฺโย,
 ตตถ ทฺวาริ มชฺชํ สุรจ เมรยญฺจาติ เตสํ วิภาโค เหฏฺฐา ปกาสิโตเยว,

“วิสวณฺชิชา”ติ วิสํ โยเชตฺวา สงฺคเหตฺวา วิภกฺโย, ตตถ สตถวณฺชิชา วิสวณฺชิชา
 จ ปโรปราธนิมิตฺตตฺตาย อกรณียาติ วุตตฺตา, สตถวณฺชิชา อภฺชิสสภาวกรณโต มํสวณฺชิชา
 วรฺกเหตุโต มชฺชวณฺชิชา ปมาทฺฐฐานตฺยาติ ทฺฐจพฺพํ. ปญฺจวณฺชิชา ปหายาติ ปญฺจมิจฺฉาวณฺชิชา
 ปหาย ตาสํ อกรณเมเวตถ ปหาณฺนติ ทฺฐจพฺพํ.

ธมฺเมน สเมน ชีวิกํ กปฺเปเนตฺธี”ติ เอตถ ธมฺเมนาติ ธมฺมโต อนเปเตน
 กสิวณฺชิชาทินา, เตน อญฺญมฺปิ อธมฺมิกํ ชีวนํ ปฏฺธิกฺขิตฺตฺนติ เวทิตพฺพํ, สเมนาติ
 กายสมฺมาทินา สุจฺริเตน เอเตน อปฺปติภฺจฺฐํ ยํ ภิกฺขเว ชีวิตฺตฺนปกรณปริเยสนํ สงฺคหิตฺตฺนติ
 ทฺฐจพฺพํ. ธมฺเมน สเมน ปริยฺญานํ อุปกรณํ อนุรูปปริโกโกปิ เอตฺถเฏว สงฺคหิตฺตฺนติ
 ทฺฐจพฺพํ. โสปิ หิ ชีวิกํ กปฺปิยติ เอเตนาติ ชีวิกา กปฺปนฺนติ น สกฺกา วตฺตฺนติ.
 เอวมสฺส ธมฺมิกานํ ปริเยสนํ ปริโกคานํ วเสน สมฺปาทํ เวทิตพฺพํ ตตถ ธมฺเมน
 ปจฺจยปริเยสนํ นาม ปพฺพชิตานมฺปิ ตาว น สุกรํ, ปเคว คหฺมฺมฺจณํ,

ตสฺมา เตหิ สุวายํ ภควตา :-

สิคาลอวาทกาทีหิ สุตฺตฺนเตหิ หิตฺเตสินา,
 อุโภโลกชยาเยติ ปฏิปตฺติ ปกาสิตา.

คหฺมจฺณํ ปตฺติจฺจาย ตตฺถ ฌมฺเมน ปจฺจยา,
ผลิตฺตพฺพา ตถาเตสํ เตสฺมิชฌนฺติ ฌมฺมโต.

ภควตา หิ จตฺตารโ ภมฺมกิลฺเลสา ปหาตพฺพา จตฺตฺหิ จาเนหิ ปาปํ ภมฺมํ น
กาทพฺพํ ฉโภคานํ อปายมุขานํ วุชเชตพฺพานิ จตฺตารโ อมิตฺตา ปริวชฺชิตพฺพา จตฺตารโ
มิตฺตา เสวิตพฺพา ฉ ทิสสา ปฏิจฺฉาเทตพฺพาติ ฆราวาส สมาวสนฺตานํ กุลปฺุตตานํ อธิโลก-
ปฺรโลกสฺสาเตสฺส วิสฺสุ โลเกสฺส ทณฺฑทฺทคฺคตฺติภยาทึนํ วิชยนฺโต อุโภโลกวิชยา นาม ปฏฺิปปทา
เทสิตา. ตตฺถ จตฺตารโ ภมฺมกิลฺเลสาติ ปาณาติปาตาทโย วุตฺตํ เหนฺ

“กตมสฺส จตฺตารโ ภมฺมกิลฺเลสา ปหีนา โหนฺติ ปาณาติปาโต โข คหฺปติปฺุตต ภมฺมกิลฺเลโส
อทินฺนาทานํ ภมฺมกิลฺเลโส กาเมสฺส มิจฺฉาจาโร ภมฺมกิลฺเลโส มุสาวาทो ภมฺมกิลฺเลโส อิมสฺส
จตฺตารโ ภมฺมกิลฺเลสา ปหีนา โหนฺติ”ติ, ตตฺถ ภมฺมเมว กิลฺลิสฺสนฺติ เอเตหิ สตฺตาดิ วา
กิลฺเลส สมฺปยุตฺตา วา ภมฺมกิลฺเลสา, สฺสรูปานํ อปายมุขภาเวน ปฺรโต วตฺตูกามตาย
ภมฺมกิลฺเลสเทสนํ น อาโรปิตฺนฺติ เวทิตพฺพํ, ตมฺปิ อุปาสกานํ อกรณียตฺตา วุตฺตลฺกขณโยคโตว
วตฺตพฺพเมวาทิ. จตฺตฺหิ จาเนหิตฺติ ฉนฺทาหิ จตฺตฺปาปกรณฺเหหิ, วุตฺตํ เหนฺ กตเมหิ จตฺตฺหิ จาเนหิ
ปาปํ ภมฺมํ กโรติ ฉนฺทาคตฺติ คจฺฉนฺโต ปาปํ ภมฺมํ กโรติ โทสาคตฺติ คจฺฉนฺโต ปาปํ ภมฺมํ
กโรติ ภายาคตฺติ คจฺฉนฺโต ปาปํ ภมฺมํ กโรติ โมหาคตฺติ คจฺฉนฺโต ปาปํ ภมฺมํ กโรติ”ติ
ตตฺถ โย อโย เม มิตฺโต วา สนฺทิกฺกุโจะ วา ฌาตโก วา ลยฺจหํ ปน เม เทตฺติติ
ฉนฺทาหิวเสน อสํมิกํ สํมิกํ กโรติ อโย ฉนฺทาคตฺติ คจฺฉนฺโต ปาปํ ภมฺมํ กโรติ นาม,
โย อโย เม เวรฺติ ปกฺติเวรวเสน วา ตํ ขณฺณูปฺปนนโกธวเสน วา อสํมิกํ สํมิกํ กโรติ
อโย โทสาคตฺติ คจฺฉนฺโต ปาปํ ภมฺมํ กโรติ นาม. โย ปน อโย ราชวลฺลโภ วา วิสมนฺนิสฺสิ
โต วา อนตฺถมฺปิ เม กรยฺยาติ ภีโต อสํมิกํ สํมิกํ กโรติ อโย ภายาคตฺติ คจฺฉนฺโต
ปาปํ ภมฺมํ กโรติ นาม, โยปน-มฺนทตฺตา โมหฺมฺหตฺตา ยํ วา ตํ วา วตฺวา อสํมิกํ
สํมิกํ กโรติ อโย โมหาคตฺติ คจฺฉนฺโต ปาปํ ภมฺมํ กโรติ นาม. ตถา กิณฺจิ ภาเชนฺโต
อโย เม สนฺทิกฺกุโจะ วา สมฺภตฺโต วาติ เปมวเสน อติเรกํ เทติ อโย เม เวรฺติ โทสวเสน
อุณฺกํ เทติ อโย อิมสฺมิ อทฺธิยมาเน มยฺหํ อนตฺถมฺปิ กรยฺยาติ ภีโต กสฺสจฺจิ อติเรกํ เทติ
โม่ มฺหตฺตา ทินฺนา ทินฺนํ อชานฺนโต กสฺสจฺจิ อุณฺกํกสฺสจฺจิ อธิกํ เทติ โส จตฺตฺพพิโรปิ
ยถากฺกเมเน ฉนฺทาคตฺตาทึนํ คจฺฉนฺโต ปาปํ ภมฺมํ กโรติ นาม. โย ปน :-

“ฉนฺทา โทสา ภายา โมหา โย ฌมฺมํ อติวตฺตติ
นิตฺติยติ ตสฺส ยโส กาพปฺกเขว จนฺทิมมา”ติ.^{๙๗}

ภควดา วุตตวจน มนุสสรนโต ปกติมชมตตตาย วา อิมานิ จตตาริ ปาปกรณานิ
 นิ ปริวชเชติ โส จตุหิ จาเนหิ ปาปํ กมมํ น กโรตติ เวทิตพพํ วุตตํเหตํ ยโต โข
 คหปติปุตต อริยสาวโก เนว ฉนฺทาคคฺคิ คจฺฉติ น โทสา คคฺคิ คจฺฉติ น ภายาคคฺคิ คจฺฉติ
 น โมหาคคฺคิ คจฺฉติ อิมะหิ จตุหิ จาเนหิ ปาปํ กมมํ น กโรตติ”ติ. ตสฺสเสว จตุหิ จาเนหิ
 ปาปํ กมมํ อภิโรนตสฺส หิรณฺยสฺวณฺณทาสีทาสมิตตามจจาทีนํ ผุติโฆสสสวเสน วุทธิเอว
 อากงฺขิตพพา, โน ปริหานิ วุตตํ เหตํ :-

“ฉนฺทา โทสา ภายา โมหา โย ธมมํ นาติวตฺตติ,
 อาปุรติ ตสฺส ยโส สุกกปกฺเขว จนนฺทิมมา”ติ.^{๙๘}

ฉ จ โภคานํ อปายมุขานิติ เอตถ สุราเมรยมชชปมาทญฺญานานุโยคาทีนํ อปาย-
 มุขานินาม. วุตตํ เหตํ “สุราเมรยมชชปมาทญฺญานานุโยโก โข คหปติปุตต โภคานํ อปายมุขํ
 วิกาลวิสีชาจรียานุโยโก โภคานํ อปายมุขํ สมชชาภิจรณํ โภคานํ อปายมุขํ ชุตตปมาทญฺญานานุโย
 โก โภคานํ อปายมุขํ ปาปมิตตานุโยโก โภคานํ อปายมุขํ อาลสิยานุโยโก โภคานํ
 อปายมุขํ”ติ. ตตถ น ภควา เอตานิ มชชปมาทญฺญานานุโยคาทีนํ สตตานํ สุขปฏิพาหนตถาย
 ปริวชเชสิ มหาการุณิกตถาย ปน ตทญฺโยควเสน ตํเหตุเก อาทีนเว ทิสฺวา ตโต สตเต
 โมเจตฺถกาโม ปริวชเชสิ. วุตตํ เหตํ :-

“ฉ โข เม คหปติปุตต อาทีนวา สุราเมรยมชชปมาทญฺญานานุโยเค สนฺทิกฺกจา
 ธนญฺชานิ กลหปฺปวฑฺฒนํ โรคานํ อายตน์ อกิตติสฺสชนํ โภปีนํ นินฺทสฺสํ ปณฺณาย ทพฺพลี
 กรณิตฺตเวว ฉณฺทํ ปทํ ภวติ อิมะ โข คหปติปุตต ฉ อาทีนวา สุราเมรยมชชปมาทญฺญานานุโยเค,
 ฉ โข เม คหปติปุตต อาทีนวา วิกาลวิสีชาจรียานุโยเค อตตปิสฺส อคฺคโต อรกฺขิโต
 โหติ ปุตตทาโรปิสฺส อคฺคโต อรกฺขิโต โหติ สาปเตยฺยมปิสฺส อคฺคตํ อรกฺขิตํ โหติ สํกิโอ
 จ โหติ ปาปเกสุ จาเนสุ อญฺตํ วจนํ ตสฺมี รุหติ พหุณฺณจ ทุคฺคชรมมานํ ปุรฺกชโต
 โหติ. อิมะ โข คหปติปุตต ฉ อาทีนวา วิกาลวิสีชาจรียานุโยเค. ฉ โข เม คหปติปุตต
 อาทีนวา สมชชาภิจรณํ กว นจจํ กว คีตํ กว วาทิตํ กว อกฺขาทํ กว ปาณิสฺสรํ
 กว กุมภณฺณนฺติ, อิมะ โข คหปติปุตต ฉ อาทีนวา สมชชาภิจรณํ. ฉ โขเม คหปติปุตต
 อาทีนวา ชุตตปมาทญฺญานานุโยเค ชยํ เวรํ ปสฺวติ, ชีโต จิตฺตมฺนุโสจติ, สนฺทิกฺกจา
 ธนญฺชานิ, สภาคตสฺส วจนํ น รุหติ มิตตามจเจสุ ปริญฺโต โหติ, อาวาทวิวาหกานํ
 อปตฺถิโต โหติ อกฺขชฺตโต บุริสฺสคฺคโล นาลํ ทารารณายาติ, อิมะ โข คหปติปุตต ฉ
 อาทีนวา ชุตตปมาทญฺญานานุโยเค ฉ โขเม คหปติปุตต อาทีนวา ปาปมิตตานุโยเค เย
 ชุตตา เย โสณฺทา เย ปิปาสา เย เนกติกา เย วญฺจนิกา เย สาหสิกา ตยสฺส

มิตดาโหนดิ เต สหยา, อิมะ โข คหปติปุตต ฉ อาทินวา ปาปมิตตานุโยเค. ฉ โขเม
คหปติปุตต อาทินวา อาลสิยานุโยเค อติสสันติ กมมํ น กโรติ อติอุณหติ กมมํ น
กโรติ อติสายนติ กมมํ น กโรติ อติปาโตติ กมมํ น กโรติ อติฉาโตสมิทธิ กมมํ น
กโรติ อติฉาโตสมิทธิ กมมํ น กโรติ, ตสส เอวํ กิจจาปเทสพหุลสส วิหโรติ อนุปปนนาเจว
โกคา น อุปปชชนติ อุปปนนา จ โกคา ปริกขยํ คจจณติ, อิมะ โข คหปติปุตต ฉ
อาทินวา อาลสิยานุโยเค”ติ.

ตตถ มชชปมาทภูจानานุโยคสส อาทินวณิเทเส “สัทธิจิกา”ติ สยํ ภูจัพพา
สยํ ปสสิตัพพาติ อตโธ, “ธณณชานี”ติ ธนหานิ, สุราปานธุดดา ปุริสบุคคลา สุราปานเหตุ.
อปี สกฏฏาเรหิ วหิตัพพานิ หิรณยสุวณณานิ กติปาเหเนว ปริกขยํ ปาเปณติ, เอวํ สณทิจิกา
ธณณชานิ, “กลหปวพณนี”ติ วาจากลหสส จ หตถปรามาสกายกลหสส จ วพณนี, โรคานํ
อายตณนติ” เตสํ เตสํ อภิชิโรคาทินํ โรคานํ เขตตํ, “อภิตติสสนนี”ติ สุรํ ปิวิตวา หิ มาตรมปี
ปหริติ ปิตรมปี พหุ อวตตพพํ วหติ อกาตพพํ กโรติ เตน ครหมปี ทณทมปี
หตถปาพาทิจเจทมปี ปาปุณณดา อิหโลเกปิ ปรโลเกปิ อภิตติ ปาปุณณติ, อิติ เตสํ सा
सुरा अकित्तिसयननी नाम होति, “โกपिन् नित्थनी”ति कुय्हुजानमपी विजियमानं हिरि गोपेति
विनासेति तस्मा गे पिनन्ति वुज्जति, सुरामत्तदा हि ओंक् विजित्वा विजन्ति, तेन तेसं
सा सुरा गोपिन्सस नित्थनो गोपिन् नित्थनीति वुज्जति, “पणाय तुप्पल्ली ग्रणी”ति
गम्मस्सकटपणाय तुप्पल्ली गโรति.

วิกาลวิสาขาจริยานุโยคสส อาทินวณิเทเส “อตตปิสส อคฺคโต โหติ อรกฺขิโต”ติ
อเวลาย จรฺนโต หิ ขานุกณฏฏาทินิ อภกมติ, อหิณาปิ ยกฺขาทีหิปี สมากจฺจติ. ตํ ตํ จานํ
คจจตฺติ ญตฺวา เวรฺโนปี ตํ นิสฺยิตฺวา คณฺหนติ วา หนนฺติ วา, เอวํ อตตปิสส อคฺคโต
โหติ อรกฺขิโต, ปุตตทาราปี อมหากํ ปิตา อมหากํ สามิรตฺติ จรฺติ กิมงฺคํ ปน มยฺนติ, อิติสฺส
ปุตตธิตโรปี ภริยาปี พหิ ปตฺถนํ กตฺวา รตฺติ จรฺนตา อนยวฺยสนํ ปาปุณณติ, เอวํ
ปุตตทาราปีสส อคฺคโต อรกฺขิโต โหติ. “สาปเตยฺย”ติ ตสส สปุตตทารปริชนสส รตฺติจรฺณภาวํ
ญตฺวา โจรา สุลลํ เคหํ ปวิสฺสิตฺวา ยํ อิจจณฺติ ตํ หนนฺติ, เอวํ สาปเตยฺยมปีสส อคฺคตํ
อรกฺขิตํ โหติ. สงฺกิโย จ โหติ”ติ. อญฺเณหิ กตปาปกมเมสุปี อิมินา กตํ ภวิสฺสตีติ
สงฺกิตพฺโพ โหติ, ยสฺส ยสฺส ชรทฺวาเรน ยาติ ตตถ ยํ อญฺเณน โจรกมมํ ปรทาริกกมมํ
วา กตํ ตํ อิมินา กตณฺติ วุตฺเต อญฺุตํ อสนตมปี ตสส รุหฺติ ปตฺติจฺจติ. “พพฺพนญจ
ทุกฺขมฺมานนฺติ” ยํ เอตตํ กํ ทุกฺขํ โทมนสฺสนติ วตฺตุ น สกฺกา อญฺลสมิํ ปุคฺคเล อสตี
ตํ สพฺพํ วิกาลจาริมหาติ อหริตพฺพํ โหติ อิติ โส พพฺพนํ ทุกฺขมฺมานํ ปุรฺกฺขโต
ปุเรคามิ โหตีติ.

สมชชาภิจรณสส อาทีนนวนิทเทศ “กฺว นจจนฺติ” กสฺมี จาเน นฺนนาฏกาทีนจํ
 อตฺถิติ ปุจฺจิตฺวา ยสฺมี คาเว วา นิคเม วา ตํ อตฺถิ ตตฺถ คนฺตพฺพํ โหติ ตสฺส
 นจฺจทสฺสนํ คมฺิสฺสามิตฺติ อชฺช วตฺถมาลาคนฺธาทีนํ ปฏฺยิยาเทนตฺสเสว สกฺลทิวสํ กมฺมจเณโท
 โหติ นจฺจทสฺสเนน เอกาหฺมปิ ทฺวิคฺติหฺมปิ ตตฺถเว โหติ อถ วุฏฺฐิสมฺปตฺติ อาทีนํ ลภิตฺวาปิ
 วปฺปาทีกาเล วปฺปาทีนํ อกโรนตสฺส อนุปฺปนฺนโกคา นุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺส พหิคตภาวํ ญตฺวา
 อนารกฺเข เคเห โจรา ยํ อิจฺจนฺติ ตํ กโรนฺติ เตนสฺส อุปฺปนฺนาปิ โกคา วินสฺสนฺติ.
 “กฺว คีตฺนฺติ” อาทีสุปี เอเสวณโย. ตตฺถ “คีตฺนฺติ” ปทคตํ สรจคตํ ตาลคตํ อวธานคตฺนฺติ
 คนฺธพฺพสตฺถวิหิตํ อถฺยมฺปิ คีตฺนฺติ เวทิตพฺพํ, “วาทิตฺนฺติ” วิธนาเวณฺมฺรชากิ วาพฺนํ,
 “อกฺขานนฺติ” ภาตฺรตามายนาที อกฺขานํ, “ปาณิสฺสรนฺติ” กัสฺतालํ ปาณิตาลนฺติ วทนฺติ.
 “กุมฺภญฺจนฺติ” จตฺรสฺสร อมฺมณตาลํ, รุกฺขสสารทนต์าทิสฺส เยน เกณจิ จตฺรสฺสร อมฺมณตาลํ
 กตฺวา ตํ จตฺสุ ปสฺเสสุ จมฺเมน โอนชิตฺวา กตฺวาทิตํ กฺฏเฆริสฺสทโหติ เกจิ.

ชุตฺตปฺปมาทฺฐจฺานานุโยคสฺส อาทีนนวนิทเทศ “ชยฺนฺติ”ชุตํ ชินฺนโต, “เวรฺนฺติ” ชิตฺเตน
 เกฬิกปริเสณ ชยนิมิตฺตํ อตฺตโน อุปฺริ เวรํ วิโรธํ ปสฺวติ, ชิตํ มยาติ ธี ปริสมชฺเณ
 ปสฺส สากฺกํ เวจฺนํ วา คนฺหาติ, โส ปริสมชฺเณ เม อวมานํ กโรสี โหตุ สิกฺขาเปสฺสา
 มินฺนฺติ ตตฺถ เวรํ พนฺธติ เอวํ ชินฺนโต เวรํ ปสฺวติ, “ชิตฺโต”ติ อถฺยเณน ชิตฺโต สมาโน, ยํ
 เตน ตสฺส เวจฺจํ วา สากฺโก วา อถฺยํ วา ปน ธีรณฺยสฺวณฺณาทิจิตฺตํ คหิตํ ตํ อนุโสจติ
 อโหสี วต เม ตํ วต เม นตฺถิติ ตปฺปจฺยา โสจติ, เอวํ ชิตฺโต จิตฺตมนุโสจติ.
 “สภาคตสฺส วจฺนํ น รุหฺตี”ติ วินิจฺฉยฺจฺานเน สกฺขิปุฏฺฐสฺส ยโต วจฺนํ นปฺปติฏฺฐาติ, อยํ
 อกฺขโสนฺโท ชุตฺกโร มาสฺส วจฺนํ คนฺหิตถาติ วตฺตพฺโพ ภวิสฺสติ. “มิตฺตามจฺานํ ปริฏฺโธ
 โหตี”ติ ตํ ธี มิตฺตามจฺา เอวํ วทนฺติ สมม ตวฺมปิ นาม กุลปฺุตโต ชุตฺกโร ฉินฺนภินฺนโก
 หุตฺวา วิจฺรสี น เต อิทํ ชาตฺโถตฺตานํ อนรूपํ อิตฺโต ปฏฺฐาย มา เอวํ กรเยยาสีติ, โส
 เอวํ วุตฺโตปิ เตสํ วจฺนํ น กโรติ, ตโต เตน สทฺธิ น เอกโต ติฏฺฐจฺนฺติ น นิสีทฺนฺติ,
 ตสฺสการณฺา สกฺขิปุฏฺฐาปิ น กเถนฺติ เอวํ มิตฺตามจฺานํ ปริฏฺโธ โหติ. “อวาทฺวิหาทกานนฺติ”
 อวาทกา นาม เย ตสฺส ชฺรโต ทาริกํ คเหตุกามา, วิวาทกํ นาม เย ตสฺส เคเห ทาริกํ
 ทาทูกามา, “อปตฺถิโต โหตี”ติ อนิจฺฉโต โหติ, “นาลํ ทารากฺรณฺายา”ติ ทารากฺรณฺตถาย
 น สมตฺถอ, เอตสฺส เคเห ทาริกา ฑินฺนาปิ เอตสฺส เคหโต อาনীตาปิ อมฺเหติ เอว
 โปสฺสิตพฺพา ภวิสฺสติ.

ปาปมิตฺตานุโยคสฺส อาทีนนวนิทเทศ “เย รุตฺตา”ติ อกฺขรุตฺตา, “โสณฺหา”ติ อิตฺถิ
 โสณฺหา ภตฺตโสณฺหา ปุวโสณฺหา มฺลทโสณฺหา, “ปิปาสา”ติ ปานโสณฺหา, “เนกตฺิกา”ติ ปติรूपเกณ
 วญฺจนกา, “วญฺจนิกา”ติ สมมุขา วญฺจนกา “สาทฺสิกา”ติ เอกคาริกาทิ สาทฺสิกกมฺมการิโน,
 “ตยสฺสมิตฺตาโหนตี”ติ เต อสฺส มิตฺตา โหนฺติ อถฺยเณ ธิ สปฺปฺริเสหิ สทฺธิ น รมฺติ

คนธมาลาทีหิ อลงกริตวา จรสนัน อารโหิตสุกโร คุณฺญูปมิว เต ปาปมิตเตเยว อุปสงกมตี
ตสฺมา ทิฏฺฐา ฐมฺเม สมปรายญจ พหุ อนตฺถํ นิคจฺจตี.

อาลสิยานุโยคสฺส อาทินวนิทเทส “อติสฺตฺนตี กมฺมํ น กโรตี”ตี มนุสฺเสหิ กาลเสว
วฏฺฐาย เอยฺหิ อมฺโห กมฺมนตํ คจฺฉามาตี วุตโต อติสฺตํ ตาว อฏฺฐจฺฉิน ภิขณฺตี คจฺฉน
ตุมฺเห ปจฺฉา ชานิสฺสามิตี อคฺคิ ตปเปนฺโต นิสฺสตี เต คนฺตวา กมฺมํ กโรนตี อิตฺรสฺส
กมฺมํ ปรีหายตี. อติอุณฺหนตี อาทิสฺสปิ เอสฺวณโย. จตฺตารอ อมิตฺตาทิ อณฺณทตฺถุหฺราทโย
จตฺตารอ วุตตํ เหตุ :- “จตฺตารอ เม คหปตี ปุตฺต อมิตฺตา มิตฺตปติรูปกา เวทิตฺตพฺพา
อณฺณทตฺถุหฺโร อมิตฺโต มิตฺตปติรูปโก เวทิตฺตพฺโ พวฺจีปรโม อมิตฺโต มิตฺตปติรูปโก เวทิตฺตพฺโ
อนุปฺปิยาภาณิ อมิตฺโต มิตฺตปติรูปโก เวทิตฺตพฺโ อปายสหาโย อมิตฺโต มิตฺตปติรูปโก
เวทิตฺตพฺโ”ตี. ตตฺถ “อณฺณทตฺถุหฺโร”ตี สยํ ตุจฺจหฺตโธ อาคนฺตวา เอกํเสน ยํ ภิกฺขุจิ หฺรตีเยว.
“วฺจีปรโม”ตี วจนมตเตเนว หายโก วีย โหตี วาจา เอว เอตสฺส ปรมฺมา น กมฺมนตี
วฺจีปรโม “อนุปฺปิยาภาณิ”ตี อนุปฺปิยํ ภณฺตี. “อปายสหาโย”ตี โภคา เอยฺหิ สุรฺาปานาทีหิ
อปายนตี วิคจฺฉนตี เตสุ โภคานํ อปายฺสุ สหาโย โหตี, เอเต ปน จตฺตารอ ปจฺเจกํ
จตุหิ การเณหิ มิตฺตปติรูปกาตี เวทิตฺตพฺพา, วุตตํเหตุ :- “อณฺณทตฺถุ หฺโร โหตี อปฺเปน
พหุมิจฺจตี, ภยสฺส กิจจํ กโรตี เสวตี อตฺตการณฺนาตี” อิมฺเหติ โข คหปตีปุตฺต จตุหิ จาเนหิ
อณฺณทตฺถุหฺโร อมิตฺโต มิตฺตปติรูปโก เวทิตฺตพฺโ.^{๙๙} อตีเตน ปฏฺฐิสฺสนถฺรตี อนาคเตน ปฏฺฐิสฺสน
ถฺรตี นิสฺสเถน สํคณฺหาตี ปจฺจุปฺปนฺเตสุ กิจฺเจสุ วยฺสนํ ทสฺเสตี อิมฺเหติ โข คหปตีปุตฺต
จตุหิ จาเนหิ วฺจีปรโม อมิตฺโต มิตฺตปติรูปโก เวทิตฺตพฺโ. ปาปกมฺปิกลสฺส อนุชานาตี
กลฺยาณมฺปิกลสฺส อนุชานาตี สมฺมุขาสฺส วณฺณํ ภาสตี ปรมฺมุขาสฺส อวณฺณํ ภาสตี อิมฺเหติ
โข คหปตีปุตฺต จตุหิ จาเนหิ อนุปฺปิยาภาณิ อมิตฺโต มิตฺตปติรูปโก เวทิตฺตพฺโ. สุรฺาเมรยฺมชช-
ปมาทฺฐจฺฉานานุโยคสหาโย โหตี วิกาล วิสิขจฺรียานุโยเค สหาโย โหตี สมฺมุขากิจฺจเณ
สหาโย โหตี ชุตฺตปมาทฺฐจฺฉานานุโยเค สหาโย โหตี อิมฺเหติ โข คหปตีปุตฺต จตุหิ จาเนหิ
อปายสหาโย อมิตฺโต มิตฺตปติรูปโก เวทิตฺตพฺโ.

ตตฺถ “อณฺณทตฺถุหฺโร โหตี”ตี เอกํเสน หารโก โหตี สหายสฺส เคหํ ริดฺถตโธ
อาคนฺตวา นิสฺสเถนสาฎกาทีนํ วณฺณํ ภาสตี โส อติวีย ตวํ สมฺม อิมฺสฺส วณฺณํ ภาสตีตี
อณฺณํ นิสฺสเถว ตํ เทตี “อปฺเปน พหุมิจฺจตี”ตี ยํ ภิกฺขุจิ อปฺปกํ กตฺวา ตสฺส สนฺติกา
พหุ ปตฺเทตี. “ภยสฺส กิจจํ กโรตี”ตี อตฺตโน ภเย อุปฺปนฺเน ตสฺส ทาโส วีย หุตฺวา ตํ
ตํ กิจจํ กโรตี สยํ สพฺพทา น กโรตี ภเย อุปฺปนฺเน กโรตี น เปเมนาตี. “เสวตี

^{๙๙} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๘๗/๑๙๙.

อตุตการณา”ติ มิตตสนถวเสน น เสวติ อตฺตโน อตฺถเมว ปจฺจาสิสฺสโต เสวติ ภยสฺส
กิจจการี อนตฺถปฺริหารตฺถํ เสวติ อโย วพฺพมฺมิ อตฺถนฺติ อโยเมตฺเตสํ ทวฺวินฺนํ วิเสโส.

วชิปฺรมณินิทฺเทส “อติเตน ปฏิสฺสนธฺรตี”ติ สหาเย อากเต หิโยโย วา ปเร วา น
อากตฺติ อมฺหากํ อิมสฺมี วาเร สสฺสํ อตีว นปฺพนํ พฺพุนิ สาลิยพิชาทินิ จเปตฺวา มคฺคํ
โวลเกนฺตา นิสํหิมฺหา อชฺช ปน สพฺพํ ชีณฺติ เอวํ อติเตนํ สํคณฺหาติ. “อนาคเตนา”ติ
อิมสฺมี วาเร อมฺหากํสสฺสํ มนาปํ ภวิสฺสตี ผลการภริตา สาริทยํ สสฺสํ สํคเห กเต
ตฺมฺหากํ สํคหํ กาทุ สมตฺถา ภวิสฺสามาตี เอวํ อนาคเตนํ สํคณฺหาติ. “นिरตฺถเกนา”ติ
หตฺถิกชนฺธํ วา อสฺสปีฏฺเจ วา นิสินฺโน เอहि โภ อธิ นิสํหาตี วทตี มนาปํ สาธุกํ
นิวาเสตฺวา สหายกสฺส เม อนุจฺฉวโก อญฺญํ ปน มยฺหํ นตฺถิตี วทตี เอวํ นิตฺถเกน
สํคณฺหาตี นาม “ปจฺจุปฺปนเนสฺส กิจฺเจสฺส วยสํ ทสฺเสตี”ติ สกณฺเณ เม อตฺถเกตี วุตฺเต
จกมสฺส ภินฺนํ อกฺโข ภินฺนํ อทฺธิ นวทตี.

อนุปฺปิยภาณินิทฺเทส “ปาปกมฺปิสฺส อนุชานาตี”ติ ปาณาตีปาตาทิสฺส ยํ ภิกฺขุ กโรมาตี
วุตฺเต สาธุ สมม กโรมาตี อนุชานาตี. “กลฺยาณมฺปิสฺส อนุชานาตี”ติ สหาเยน เทสกาลํ
อสฺสกลฺยาณํ กลฺยาณํ กโรมาตี วุตฺเต ตสฺส ตโต อุปฺปชฺชนวิโรธาทิกํ สกลฺยาณํ ตํ
ชานตฺโต เอว สาธุ สมม กโรมาตี อนุชานาตี. “สมมฺชสาสฺส วณฺณํ ภาสตี”ติ สหายสฺส
สนฺติเก เอว อสฺส อจารโคจรพาหุสจฺจทีปฏิปทฺธิ วณฺณํ ภาสตี, “ปฺรมมฺชสาสฺส อวณฺณํ
ภาสตี”ติ ปฺรมมฺเช เตน กตํ ภิกฺขุ คฺคิตพฺพํ อญฺญํ วา ตสฺส อคฺคณํ สมฺปกาเสนโต
อวณฺณเมว ภณตี.

อปายสหายนิทฺเทส “มชฺชปมาทญฺจฺจาเน สหาโย โหตี”ติ อสฺสภฺจฺจาเน สฺสรํ ปิวนฺติ
เอहि ตตฺถ คจฺจมาตี วุตฺเต สาธุตี วุจฺจหตี, เอสนโย สพฺพตฺถ. เอเต ปน จตฺตาโร
อมิตฺตา อตฺถิตกาเมน อารกาว ปรีวชชิตพฺพา. วุตฺตํ เหตุ :-

“เอเต อมิตฺเต จตฺตาโร อิติ วิญฺญาย ปณฺธิโต,
อารกา ปรีวชเชยฺย มคฺคํ ปฏฺธิยํ ยถา”ติ.^{๑๐๐}

“จตฺตาโร มิตฺตา”ติ อุปการมิตฺตาทโย. วุตฺตํ เหตุ “จตฺตาโร เม คหปติปุตฺต
มิตฺตา สุหฺทา เวทิตพฺพา อุปกาโร มิตฺโต สุหฺโท เวทิตพฺโพ สมานสุขทุกฺโข มิตฺโต สุหฺโท
เวทิตพฺโพ อตฺถกฺขาเย มิตฺโต สุโห เวทิตพฺโพ อนุกมฺปโก มิตฺโต สุหฺโท เวทิตพฺโพ”ติ.

ตตฺถ “สุขฺทา”ติ สุนฺทรหฺทยา, เปมสมฺปตฺติวเสน ภทฺทจิตฺตา, เอเตปิ ปจฺเจกํ
จตุทฺติ การณฺเห สุหฺทาตี เวทิตพฺพา. วุตฺตํ เหตุ “จตุทฺติ โข คหปติปุตฺต จาเนทฺติ อุปกาโร
มิตฺโต สุหฺโท เวทิตพฺโพ ปมตฺตํ รกฺขตี ภิตฺตสฺส สรณํ โหตี ปมตฺตสฺส สาปเตยฺย รกฺขตี

^{๑๐๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๙๑/๒๐๑.

อุปพนเนสุ กิจจกรณียะสุ ตททิกุณฺโณ โภคมนุปปาเทติ อิมะหิ โข คหปติปุตฺต จตุหิ จาเนหิ
 อุปกาโร มิตฺโต สุทฺโท เวทิตพฺโพ. จตุหิ โข คหปติปุตฺต จาเนหิ สมานสุขทุกฺโข มิตฺโต
 สุทฺโท เวทิตพฺโพ คุยหมสฺส อาจิกฺขตี คุยหมสฺส ปรีคุยหติ อาปทาสุ น วิชหนิ ชีวิตมปิสฺส
 อตถาย ปริจจตฺตํ โหติ อิมะหิ โข คหปติปุตฺต จตุหิ จาเนหิ สมานทุกฺโข มิตฺโต สุทฺโท
 เวทิตพฺโพ. จตุหิ โข คหปติปุตฺต จาเนหิ อตถกฺขายี มิตฺโต สุทฺโท เวทิตพฺโพ ปาปา
 นิวาเรติ กลยาณะ นิเวเสติ อสฺสํสาเจติ สคฺคสฺส มคฺคํ อาจิกฺขตี อิมะหิ โข คหปติ
 ปุตฺต จตุหิ จาเนหิ อตถกฺข ยี มิตฺโต สุทฺโท เวทิตพฺโพ. จตุหิ โข คหปติปุตฺต จาเนหิ
 อนุกมฺปิโก มิตฺโต สุทฺโท เวทิตพฺโพ อภเวนสฺส น นนฺทติ ภเวนสฺส นนฺทติ อวณฺณ
 ภณฺมานํ นิวาเรติ วณฺณํ ภณฺมานํ ปสฺสตี, อิมะหิ โข คหปติปุตฺต จตุหิ จาเนหิ
 อนุกมฺปิโก มิตฺโต สุทฺโท เวทิตพฺโพ”ติ.

อุปการมิตตนิทเทเส “ปมตฺตํ รกฺขตี”ติ มชฺชํ ปิวิตฺวา คามมชฺเฌ วา คามทฺวาเร
 วา มคฺเค วา นิปฺพนํ ทิสฺวา เอวํ นิปฺพนสฺส โกจิเทว นิวาสนปารูปมปิ คณฺเหยยาติ
 สมิเป นิสิตฺวา ปพฺพุทฺธกาเล คเหตฺวา คจฺฉตี. “ปมตตสฺส สาปเตยฺยนฺติ” สหಾಯํ พหิ
 คโต วา โหติ สุรํ ปิวิตฺวา มตฺโต เคหํ อนารกฺขํ โกจิเทว ยํกิญฺจิ จิตฺตํ ทเรยฺยาติ เคหํ
 ปวิสิตฺวา ตสฺส ธนํ รกฺขตี. “ภีตสฺสา”ติ กิสฺมิจิเทว ภเย อุปฺปนเน มา ภายิ มาทิสเ
 สหaye จิตฺเต กิ ภายตฺติ ตํ ภยํ ทรนฺโต ปฏฺฐิสฺสรณํ โหติ “ตททิกุณฺโณ โภคณฺติ” กิจจกรณียะ
 อุปฺปนเน สหಾಯํ อตฺตโน สนฺติกํ อาคตํ ทิสฺวา วทตี กสฺมา อาคโตสฺสีติ ราชกุเล กมฺมํ
 อตฺถิ กิ ลทฺทหุ วฏฺฐตฺติติ เอโก กหาปโนติ, นคเร กมฺมํ นาม เอกกหาปเนน น นิปฺพชฺช
 ติ ทฺเว คณฺหาติ, เอวํ ยตฺตกํ วทตี ตโต ทิกุณฺโณ เทติ. สมานสุขทุกฺขมิตตนิทเทเส
 “คุยหมสฺส อาจิกฺขตี”ติ. อตฺตโน คุยหํ นิคุหิตุ ยุตฺตกถํ อณฺเวยสฺส อกเถตฺวา ตสฺเสว อาจิกฺขตี.
 “คุยหมสฺส ปรีคุยหตี”ติ เตน กถิตํ นิคุหิตุ ยุตฺตํ กถํ ยถา อณฺเวย น ชานนฺติ เอวํ
 รกฺขตี. “อาปทาสุ น วิชหตี”ติ อุปฺปนเน ภเย น ปริจจตี. “ชีวิตมปิสฺส อตถายา”ติ
 อตฺตโน ชีวิตมปิสฺส สหายสฺส อตถาย ปริจจตฺตเมว โหติ ชีวิตํ อคเณตฺวาปิ ตสฺส กิจจํ
 กโรตฺติเยว, อตถกฺขายี มิตตนิทเทเส “ปาปา นิวาเรตี”ติ อมฺเหสุ ปสฺสนเตสุ ตฺวํ เอวํ กาตุ
 น ลภสี ปณฺจเวราณี ทสฺกุสลกมฺม ปเถ มา กโรหีติ นิวาเรติ. “กลยาณะ นิเวเสตี”ติ
 กลยาณกมฺเม ตีสุ สรณฺเสุ ปณฺจสุ วา สีเลสุ ทสฺกุสลกมฺมปเถสุ วตฺตสฺสุ ทานํ เทหิ
 ปุณฺณํ กโรหิ ฐมฺมํ สุณฺหาตีติ เอวํ กลยาณะ นิยฺเชติ. “อสฺสํสาเจตี”ติ อสฺสํสาเจตี
 สุขุมนิปฺปณํ สาเจติ. “สคฺคสฺส มคฺคณ”ติ อิมํ กมฺมํ กตฺวา สคฺเค นิพฺพตฺตตีติ เอวํ
 สคฺคมคฺคํ อาจิกฺขตี.

อนุกมฺปมิตตนิทเทเส “อภเวนสฺส น นนฺทตี”ติ ตสฺส อภเวเน อวทฺธมฺปิยา ปุตฺตทวารสฺส
 วา ปริชนสฺส วา ตถารูปํ ปาริชฺฌณํ ทิสฺวา วา สุตฺวา วา น นนฺทติ อนตฺตมโน โหติ.

“ภเวนา”ติ วทณฺเฑยา ตถารูปมสฺส สสสาทิ สมฺปตฺตี วา อีสฺสรีย ปฏฺฐิลากํ ทิสฺวา วา สุตฺวา วา นนฺทติ อตฺตมโน โหติ. “อวณฺณ ภณฺมานํ นิวาเรตี”ติ อสฺสโก วิรูโป น ปาสาทิโก พุชฺชาโต พุสฺสโลติ วา วุตฺเต มา เอวํ ภณฺนิ รูปฺวา จ โส ปาสาทิโก จ สุชฺาโต จ สีสฺสมฺปนฺโนจาทิ อาทิวจเนหิ ปรี อตฺตโน สหายสฺส อวณฺณ ภณฺมานํนิวาเรตี. “วณฺณ ภณฺมานํ ปสฺสตี”ติ อสฺสโก รูปฺวา ปาสาทิโก สุชฺาโต สีสฺสมฺปนฺนติ วุตฺเต อโห สฺสจฺจ วทติ สฺสภาสิตํ ตยา เอวเมตํ เอสฺปริโส รูปฺวา ปาสาทิโก สุชฺาโต สีสฺสมฺปนฺนโตติ เอวํ อตฺตโน สหายสฺส ปรี วณฺณ ภณฺมานํ ปสฺสตี. “ฉทิสฺวา”ติ :-

มาตาปิตา ทิสฺวา ปุพฺพา	อาจริยา ทกฺขิณา ทิสฺวา,
ปุตฺตทารา ทิสฺวา ปจฺฉา	มิตฺตามจฺจา จ อุตฺตรา.
ทาสกมฺมกรา เภจฺจา	อุทฺธํ สมณพฺราหมณา,
เอตา ทิสฺวา นมฺสเสยฺย	อลมตฺโถ กุเล คีหิ”ติ. ^{๑๐๑}

วุตฺตา ฉทิสฺวา. เอตถ จ มาตาปิตโร ปุพฺพูปการิตาย ปุรตฺถิมาทิสฺวาติ เวทิตพฺพา. อาจริยา ทกฺขิณฺเอยตฺตาย ทกฺขิณาทิสฺวาติ, ปุตฺตทารา ปิฏฺฐิจิตฺตา อนุพฺพนฺชน วเสน ปจฺฉิมาทิสฺวาติ, มิตฺตามจฺจา ยสฺมา โส มิตฺตา มจฺเจ นิสฺสาย เต เต พุกฺขวิเสส อุตฺตรติ ตสฺมา อุตฺตราทิสฺวาติ, ทาสกมฺมกรา ปาพฺมุเล ติฏฺฐจฺนวเสน เภจฺจิมาทิสฺวาติ, สมณพฺราหมณา คฺคณฺเห อฺอุปริ จิตฺถาเวณ อฺอุปริมาทิสฺวาติ เวทิตพฺพาติ.

เอตา ปน ฉทิสฺวา ปฏฺฐิจาเทนฺเตน ปุตฺเตน ตาว มาตาปิตโร ปุรตฺถิมาทิสฺวา ปณฺจหิ จาเนหิ ปจฺจุปฺภูจฺจาทพฺพา, วุตฺตํ เหตุ “ภโต เน ภริสฺสามิ กิจจํ เนสํ ภริสฺสามิ กุลวํสํ ปฏฺฐเปสฺสามิ ทายชฺชํ ปฏฺฐิพฺชามิ อถฺวา ปน เปตานํ กาลกตานํ ทกฺขิณํ อนฺุปฺปทสฺสามิ”ติ. เอวํ ปจฺจุปฺภูจฺจาทิ มาตาปิตโร ปณฺจหิ จาเนหิ ปุตฺตํ อนฺุภมฺปนฺติ ยถา “ปาปา นิวาเรนฺติ กลฺยาณฺเณ นิเวเสนฺติ สิปฺปิ สิกฺขาเปนฺติ ปติรูเปณ ทาเรน สํโยเชนฺติ สมเย ทายชฺชํ นียฺยาเทนฺตี”ติ. ปณฺจหิ จาเนหิ อนฺุเตวาสินา อาจริยา ทกฺขิณาทิสฺวา ปจฺจุปฺภูจฺจาทพฺพา. วุตฺตํ เหตุ “อฺอุจฺจาเนน อฺอุปฺภูจฺจาเนน สฺสสฺสสฺส ปาริจฺจียาย สกฺกจฺจ- สิปฺปิปฏฺฐิคคฺคเณนา”ติ. เอวํ ปจฺจุปฺภูจฺจาทิ อาจริยา อนฺุเตวาสิกํ ปณฺจหิจาเนหิ อนฺุภมฺปนฺติ. ยถา “สุวณฺโณ วิเนนฺติ สฺสคฺคหิตํ คาทาเปนฺติ สพฺพสิปฺปิสฺสตสมฺกฺขาโยโน ภวณฺติ มิตฺตา มจฺเจสฺสุ ปรีเวเทนฺติ ทิสฺวาสุ ปรีตฺตานํ กโรนฺตี”ติ ปณฺจหิ จาเนหิ สามิเกณ ปจฺฉิมาทิสฺวา ภริยา ปจฺจุปฺภูจฺจาทพฺพา “สมฺมานนาย อนฺุวามานนาย อนฺุติจฺจียาย อีสฺสรียไวสฺสคฺเคน อลงฺการานฺุปปทาเนนา”ติ เอวํ ปจฺจุปฺภูจฺจาทิ ภริยา ปณฺจหิ จาเนหิ สามิกํ อนฺุภมฺปนฺติ. ยถา “สุสฺสวํหิตกมฺมนฺตา จ โหติ สฺสสฺสคฺคหิตปรีชฺนา จ อนฺุติจฺจาริณิ จ สมภตฺถจฺจ อนฺุรทฺทติ

^{๑๐๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๐๕/๒๐๖.

ทกขา จ โหติ อนลสา สัพพกิจเจสุ”ติ ปญจหิ จาเนหิ กุลปุตเตน อุตตราทิสา
 มิตตามจจา ปจฺจุปฺภูจาทพฺพา. วุตฺตํเหตฺ “ทาเนน เวยยาวจฺเจน อตฺถจริยาย สมานตฺตตาย
 อวิสํวาทนตายา”ติ เอวํ ปจฺจุปฺภูจิทาหิ มิตตามจจา ปญจหิ จาเนหิ กุลปุตฺตํ อนุกมฺปนฺติ
 “ปมตฺตํ รกฺขณฺติ ปมตฺตสฺส สาทเปยฺยํ รกฺขณฺติ ภิตฺตสฺส สรรณํ โหนฺติ อาปทาสุ น วิขณฺติ
 อปรปชาจสฺส ปริปุเชนฺตี”ติ ปญจหิ จาเนหิ อयरเกน เญจฺจมาทิสา ทาสกมฺมกรา
 ปจฺจุปฺภูจาทพฺพา. วุตฺตํเหตฺ “ยถาลํ กมฺมนตสฺสวิธานเณ ฆตฺตเวตนานุปฺพาเนน คิลานุปฺภูจानเณ
 อจฺฉริยานํ รसानํ สํวิภาเคน สมเย โวสสคฺเคนา”ติ. เอวํ ปจฺจุปฺภูจิทาหิ ทาสกมฺมกรา
 ปญจหิ จาเนหิ อयरํ อนุกมฺปนฺติ, ยถา “ปฺพุพฺพุจายิโน จ โหนฺติ ปจฺฉานิ ปาติโน จ
 ทินฺนทายิโน จ สุกตกมฺมการกา จ กิตฺติวณฺณหฺรจา”ติ ปญจหิ จาเนหิ กุลปุตเตน
 อฺปรมาทิสา สมณพฺราหมณา ปจฺจุปฺภูจาทพฺพา, วุตฺตํเหตฺ “เมตฺเตนกายกมฺเมน เมตฺเตน
 วจฺจิกมฺเมน เมตฺเตน มโนกมฺเมน อนาวภูทวารตาย อามิสานุปฺพาเนนา”ติ. เอวํ ปจฺจุปฺภูจิทา
 หิ สมณพฺราหมณา จหิ จาเนหิ กุลปุตฺตํ อนุกมฺปนฺติ. ยถา “ปาปา นิวาเรณฺติ กลฺยาณ
 นิเวเสนฺติ กลฺยาณเณ มนฺสา อนุกมฺปนฺติ อสฺสุตํ สาเวณฺติ สุตํ ปริโยทเพณฺติ สคฺคสฺส มคฺคํ
 อาจิกฺขณฺตี”ติ เอวํ ปฺฏิปชฺชนเตน เอตาทิสา ปฏฺิจฉาทิตา นาม โหนฺติ. วุตฺตํ เหตฺ
 “เอวมสฺส เอสา ปฺรตฺติมาทิสา ปฏฺิจฉณฺนา โหติ เขมา อปฺปฏิภฺยา”ติ อาทิ.

ตถ ปฺรตฺติมาทิสา นิทเทเส “ภโต เน ภริสฺสามิ”ติ อหํ มาตาปิตุหิ ถณฺถ
 ปาเยตฺวา หตฺถปาเท วทฺตฺเตตฺวา มุเชน สิกฺขานิกํ อปนฺเตตฺวา นหาเปตฺวา มณฺเฑตฺวา ภโต
 ภริโต ชคฺคิโต สฺวาทํ อชฺช เต มหฺลลเก ปาทโธเน นหาปน ยาคุภตฺตทานาทิหิ ภริสฺสามิ.
 “กิจจํ เนสํ ภริสฺสามิ”ติ อหํ อตฺตโน กิจจํ ฐเปตฺวา มาตาปิตุณฺนํ ราชกุลาทิสํ อฺปนฺนํ
 กิจจํ คนฺตฺวา^{๑๐๒} ภริสฺสามิ “กุลวํสํ ฐเปสฺสามิ”ติ มาตาปิตุณฺนํ สนฺตํ เขตฺตวตฺถุทฺธิรณฺณ-
 สุวณฺณาทิ อวินาเสตฺวา รกฺขณฺโต กุลวํสํ ฐเปสฺสามิ “ทายชฺชํ ปฏฺิปปชฺขามิ”ติ มาตาปิตโร
 อตฺตโน โอวาทเ อวตฺตมานเ มิจฺฉาปฏฺิปนเ ทารเก วินิจฺฉยํ วตฺวา อปฺตฺตเก กโรณฺติ เต
 ทายชฺชารหา น โหนฺติ โอวาทเ วตฺตมานเ ปน กุลสนฺตกสฺส สามิเก กโรณฺติ อหํ เอวํ
 วตฺตมานเ ทายชฺชํ ปฏฺิปปชฺขามิ. “ทกฺขิณํ อนุปฺปทสฺสามิ”ติ เตสํ ปตฺติทานํ กตฺวา
 ตฺติยทิวสาทิตอ ปฏฺุจาย ทานํ อนุปฺปทสฺสามิติ, “ปาปา นิวาเรณฺตี”ติ ปาณาติปาตาทินํ
 ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกํ อาทินวํ วตฺวา ตาต มา เอวรूपํ กรีติ นิวาเรณฺติ ตมปิ ครหณฺติ.
 “กลฺยาณ นิเวเสนฺตี”ติ อนาลปิณฺฑโก วีย ลฉํ ทตฺวาปิ สีสฺสมาทานาทิสํ นิเวเสนฺติ.
 “สิปปํ สิกฺขาเพณฺตี”ติ อตฺตโน โอวาทเ จิตฺถาวํ ญตฺวา วํสาคตํ มุทฺทคณฺนาทิกํ สิปปํ
 สิกฺขาเพณฺติ. “ปติรุเพนา”ติ กุลสีลรูปาทิหิ อนุรุเพน. “สมเย ทายชฺชํ นียยาเทณฺตี”ติ สมเย

^{๑๐๒} คเหตฺวา.

ธน์ เทนติ, ตตถ นิจจสมโย กาลสมโยติ ทเว สมยา, นิจจสมเย เทนตา นาม อุฏฺฐาย
สมุฏฺฐาย อิมํ คนฺห อัย เต ปริพฺพโย โหตุ อิมินา กุสลํ กโรหิตี เทนติ กาลสมเย
เทนตา นาม สิग्ขาชน อวาวหวิวหาทิ สมเย เทนติ อปีจ ปจฺฉิมกาเล มรณมญฺเ
นิปนฺนสฺส อิมินา กุสลํ กโรหิตี เทนตาปิ สมเย เทนติ นาม.

ทกฺขินทิสานิทฺเทเส “อุฏฺฐาเนนา”ติ อาสนา อุฏฺฐาเนน, อนฺเตวาสิเกน อัจจริยํ
ทฺรโตว อาคจฺจนตํ ทิสฺวา อาสนา อุฏฺฐาย ปจฺจุคฺคณํ กตฺวา หตฺถโต ภณฺทกํ คเหตฺวา
อาสนํ ปณฺญาเปตฺวา นิสฺสทาเปตฺวา วิชนฺปาทโรวณ ปาทฺมกฺขนานิ กาทพฺพานิ, ตํ สนฺธาย
วุตฺตํ อุฏฺฐาเนนาติ. “อุปฺภูฏาเนนา”ติ ทิวสสฺส ติกฺขตฺตํ อุปฺภูฏานคฺคณเณ, สิปปคฺคณกาเล
ปน อวสฺสํ เอว คนฺตพฺพํ โหติ. “สุสฺสุสาเย”ติ สทฺทหิตฺวา สวณฺเณ, อสทฺทหิตฺวา
สุณฺนโดหิ วิเสสํ นาธิคจฺจติ. “ปาริจฺจริยาเย”ติ อวเสสชฺชทฺทกปาริจฺจริยาเย, อนฺเตวาสิเกน
หิ อัจจริยสฺส ปาโตว วุฏฺฐาย มุโขทกํ ทนตฺถกฺกฺกํ ทตฺวา ภตฺตกาเลปิ ปาณียํ คเหตฺวา
ปจฺจุปฺภูฏานาทีนํ กตฺวา วณฺทิตฺวา คนฺตพฺพํ กิลิฏฺฐวตฺถาทีนํ โรวิทพฺพานิ สายํ นหาโนทกํ
ปจฺจุปฺภูฏาเปตพฺพํ อผาสูกกาเล อุปฺภูฏาตพฺพํ, ปพฺพชิตฺเตนาปิ สยํ อนฺเตวาสิกวตฺตํ กาทพฺพํ
อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ ปาริจฺจริยาเยติ. “สกกจฺจสิปปปฏิกฺคณเณนา”ติ สกกจฺจปฏิกฺคณํ นาม
โถกํ คเหตฺวา พหฺวาเร สชฺฌายกรณํ, เอทปทฺมปิ วิสุทฺธเมว คเหตพฺพํ. “สุวินิตํ วิเนนตี”ติ
เอวํ เต นิสฺสิตพฺพํ เอวํ จาตพฺพํ เอวํ ชาทิตพฺพํ เอวํ ญฺญชิตพฺพํ ปาปมิตฺตา วชฺเชตพฺพา
กฺลยาณมิตฺตา เสวิตพฺพาติ เอวํ อจฺจาร์ สิग्ขาเปนตี วิเนนตี.

“สุคฺคหิตํ คาหาเปนตี”ติ ยถา สุคฺคหิตํ คนฺหาติ เอวํ อตฺถวญฺชนญจ โสเจตฺวา
บโยคํ ทสฺเสตฺวา คนฺหาเปนตี. “มิตฺตามจฺเจสุ ปติฏฺฐาเปนตี”ติ อัย อมฺหากํ อนฺเตวาสิโก
วฺยตฺโต พหุสฺสุโต มยา สมสโม เอวํ สลลกฺเขยฺยาถาติ เอวํ คุณํ กเถตฺวา มิตฺตามจฺเจสุ
ปติฏฺฐาเปนตี “ทิสาสฺส ปรีตฺตานํ กโรนตี”ติ สิปปํ สิग्ขาปนเนวสฺส สพฺพทิสาสฺส รกฺขํ กโรน
ติ อุคฺคณฺทิตฺติสิปปิยํ ยํ ยํ ทิสํ คนฺตฺวา สิปปํ ทสฺเสติ ตตถ ตตฺถสฺส ลากสฺสกาโร
อุปฺปชฺชติ โส อัจจริเยน กโต นาม โหติ คุณํ กเถนโตปิสฺส มหาชนํ อัจจริยสฺส ปาเท
โรวิทฺวา วชฺชิต อนฺเตวาสิโก วตฺถายนตี ปจฺมํ อัจจริยสฺสเอว คุณํ กเถติ พรหฺมโลกป-
มาโณปิสฺส ลากสฺสกาโร อุปฺปชฺชมาโน อัจจริยสฺส สนฺตโกว โหติ. อปีจ ยํ วิชฺขํ ปรีชปิ-
ตฺวา คจฺจนตํ อญฺญิยํ โจรา น ปสฺสนตี อมนุสฺสา วา ทิชฺชาติกาทโย วา น วิเหเจนตี ตํ
สิग्ขาเปนโตปิ ทิสาสฺส ปรีตฺตานํ กโรนตี, ยทิ โส ทิสํ คโต โหติ ตโต กงฺขํ อุปฺปาเทตฺวา
อตฺตโน สนฺติกํ อาคตฺมนุสฺเส เอติสฺสํ ทิสายํ อมฺหากํ อนฺเตวาสิโก วสตี ตสฺส จ
มยฺหญจ อิมสฺมี สิปปเ ปนนานกรณํ นตฺถิ คจฺจถ ตเมว ปุจฺจถาติ, เอวํ อนฺเตวาสิกํ
ปคฺคณฺหนโตปิสฺส ตตถ ลากสฺสการูปฺปตฺติยา ปรีตฺตานํ กโรตี นาม, ปติฏฺฐํ กโรตีติ อตฺถโ,
เสสเมตถ บุริมฺนเยเนว โยเชตพฺพํ.

ตติยทิสาวาเร ”สมมานนaya”ติ เทวมาเต ติสสมาเตติ เอว สมภาวติกกา
 กถเนน “อนวมานนaya”ติ ยถา ทาสกมมกราทโย เทเจตวา วิเทเจตวา กถเนติ เอว
 ทิเลตวา วิเทเจตวา อถเนน “อนติจริยาया”ติ อติกกมิตวา พหิ อญญา อติถิยา สหิ
 ปริจรโต ตํ อติจรติ นาม, ตถา อกรเนน. “อิสสริยโวสสคเคนา”ติ อติถิโย หิ महाता
 สหिसम्पि आमर्ण लघित्वा गतत् विजाเรत् ओलमाना अनिसस्रा णोन्ति ग्णज्जु हट्टे
 जपेत्वा त्वरुजिया गरोहिती गतत्केहे विसग्गुजे सप्प ईसस्रियं विसग्गुञ्जं नाम होति एव
 ग्रन्थेनाति ओत्तो. “อลงการานุปทานेना”ติ ओत्तโน विग्वानुरुเปณ ओลงการทานेन.
 “สุสัวิहितกम्मन्ตา”ติ ยาคุกตตปจนาถาणि อนติกกมิตวา तस्य तस्य साङ्गकरणेन सुग्गु
 सविहितकम्मन्ता. “सुसङ्कहितपरिचना”ติ समाननातिहि ज सङ्कहितपरिचना, इत् परिचिโน नाम
 सामिगस्सजेव ओत्तโน ज वादिचिโน. “อนติจารिणी”ติ सामิกं मुญจิต्वा ओญลं मनसापि
 न पट्टेति. “สมगतन्ति” กสิวณิชาทาणि กตวา आमत्तन्. “ทกฺขา จ โหตี”ติ
 ยาคุกตตปจนาทิสฺส เจกา นิปุณา โหติ. “อนลสา”ติ นิโกสชชา ยถา ओญญา กุสีตา
 निसिन्नगुजाने निसिन्नาว णोन्ति जित्गुजाने गुजित्वा एव ओहुत्वा विपरिगेन^{๑๐๓}
 जित्तेन सप्पทิจिजं निप्पाเทति, सेสมिธapi ปริमनयेन्व โยเซตพप्.

จตุตถทิสาวาเร “อวิสัวาทนaya” ติ ยสฺส ยสฺส นาม คณหาติ ตํ ตํ
 อวิสัวาทเตวา อิหิ อมหากํ केहे ओत्ति ओत्थปิ ओत्ति ตํ คहेत्वा कज्जाहिती एव
 อวิสัวาทเตวา ทาเนน. “ओปรปชา जस्य पृष्णिपुचन्ती”ติ सहायकस्स पुत्तธิตโร पचานाम
 तेस्स पन पुत्तธิตโร नत्तुपनत्तูกาจ ओปรปชานाम ते पृष्णिपुचन्ति เกพายนติ ममायन्ति
 मङ्कलकालातिसฺส तेस्स मङ्कलाणि गโรन्ति सेสมิธapi ปริमनयेन्व โยเซตพप्.

ปญจมทิสาวาเร “ยถาพลं गमन्तस्सัวิธानेना”ติ ททเรหิ กาทพप् महल्लเกहि
 महल्लเกहि कान्तापप् तट्टेहि ओत्तिहि कान्तापप् पुरिเสहि पुरिसेहि कान्तापप् ओत्तिहि ओกาเรत्वा
 तस्य तस्य पलानुरुपेन्व गमन्तस्सัविधानेन. “गतตเจदनानุปทานेना”ติ ओयं खुत्तकपुत्तो
 ओयं ऐकवारिती तस्य तस्य ओนुरुपि सल्लกฺเขต्वा गतत्तทานेन जेव परिพयทานेनจ.
 “คิลานุปฏจानेना”ติ ओผาสูกกาเล गमं ओกาเรत्वा सप्पायगेसชชาทาणि ทत्वा पृष्णिชคनेन.
 “ओจฺจริยานं रसानं सัวิภาकेना”ติ ओจฺจริเย मञ्जुरसे लघित्वा सप्पमेव ओขาतित्वा तेสมปิ
 ततो सัविधाकरणेन “สมये वोสสคเคนา”ติ กิจจสมयेन ज^{๑๐๔} กาลสมयेन ज वोสสชชเนน,
 กิจจสมये वोสสชชन् नाम सकलत्तिसं गमं गरोन्ता गिलमन्ति तस्मा यथा न गिलमन्ति
 एव वेल् णत्वा विसชชन् कालสมये वोสสชชन् नाम ฉन्नगฺขत्तตकिपाทิสฺส ओลงการण-

^{๑๐๓} อวิปปฏิสริเกน.

^{๑๐๔} นิจจสมये.

ขาหนีโยชนียาทีนิ ทตวา วิสสชชนั. “ปุพฺพภูฏายโน”ติ สามิเก อปฺภิพฺพชนเตเยว กมฺมนต-
 คมนตถาย วุฏฺฐหนสีลา โหนติ. “ปจฺฉานิปาติโน”ติ ตสฺมี ภูณชิตฺวา สุขนิปนเน สยํ ปจฺฉา
 นิพฺพชนสีลา โหนติ น ตโต ปุเรตรํ ตตถ ตตถ นิปตติวา นิทหายนตี “ทินฺนทายโน”ติ
 ยํ ภิณฺจิ จักริกาย อคฺคเหตุวา สามิเกหิ ทินฺนเนเยว อาทายโน. “สุกตกมฺมการโน”ติ กิ
 เอตสฺส กมฺเมน กเตน น มยํ ภิณฺจิ ลภามาติ อนุชฌายิตฺวา ตฺถุจฺจยทฺยา ยถา ตํ กมฺมํ
 สุกตํ โหติ เอวํ การกา. “กิตติวณฺณหรา”ติ ปริสมชฺเฌ กถาย สมฺปตฺตตาย โเก อมฺหากํ
 สามิเกหิ สทิสํ อตฺถิ มยํ อตฺตโน ทาสภาวมปี น ชานาม เตสํ สามิกภาวมปี น
 ชานาม เอวํ โน อนุกมฺปนตีติ คุณกถาหารกา เสสมิธาปี ปุริมฺนเยเนว โยเชตพฺพ.

ฉนฺฺฐทิสาวาเร “เมตเตน กายกมฺเมนา”ติ อาทิสฺส เมตตจิตฺตา ปจฺจุปฺภุจเปตฺวา
 กตานิ กายกมฺมาทีนิ เมตตานิ นามาติ วุจฺจนตี ตตถ ภิกฺขุ นิมนฺเตสสามีติ วิหารคฺคณํ
 ฌมฺมกรกํ คเหตุวา อุทกปริสสวานํ ปิฏฺฐจิปริกมฺปาทปริกมฺมาทีนิ กรณฺณจ เมตตํ กายกมฺมํ
 นาม ภิกฺขุ ปิณฺฑทาย ปวิฏฺฐเจ ทิสฺวา สกฺกจจํ ยาคุ เทถ ฆตฺตํ เทถาติ อาทิวจฺจนฺญเจว
 สาธุการิ ทตวา ฌมฺมสวณสกฺกจจปฺภิสฺสนถารกรณฺาทีนิ จ เมตตํ วจีกมฺมํ นาม อมฺหากํ
 กุลุปคตเถรา อเวรา โหนตุ อพฺยาปชฺฌาติ เอวํ จินฺตนํ เมตตํ มโนกมฺมํ นาม
 “อนาวฏฺทวารตายา”ติ อปีหิตทวารตาย ตตถ สพฺพทวารานิ วิวริตฺวาปี สีลวนฺตานํ อทายโก
 อการโก ปิหิตทวารเ ยว สพฺพทวารานิ ปน ปิหิตฺวาปี เตสํ ทายโก การโก
 วิวฏฺทวารเยว นาม, อิติ สีลวนฺเตสฺส เคทฺทวารํ อาคเตสฺส สนฺตเยว นตฺถิติ อวตฺวา
 ทาตพฺพํ เอวํ อนาวฏฺทวารตานาม โหติ. “อามิสานุปฺปทาเนนา”ติ ปุเรภตฺตํ ภูณชิตพฺพกํ
 อามิสํ นาม ตสฺมา สีลวนฺตานํ ยาคุภตฺตสมฺปทาเนนาติ อตฺถิ “กลยาณฺน มนสา
 อนุกมฺปนตี”ติ สพฺเพ สตฺตา สุขี โหนตุ อโรคา อพฺยาปชฺฌาติ เอวํ หิตฺพรณฺเณ, อปีจ
 อฺปฺภุจกานํ เคหํ อณฺเณ สีลวนฺเต สพฺพรหมจารี คเหตุวา ปวิสฺนตาปี กลยาณฺน เจตฺสา
 อนุกมฺปนฺตินาม, “สุตํ ปริโยทเพนตี”ติ ยํ เตสํ ปกตียา สุตํ อตฺถิ ตสฺส อตฺถํ กเถตฺวา
 กงฺขํ วิโนเทนตี ตถตฺตตาย วา. ปฏฺิพชฺชาเพนตี เสสมิธาปี ปุริมฺนเยเนว โยเชตพฺพ.

เอวเมตา ฉทิสฺสา ปฏฺิจฺฉาเทตฺวา ฌมฺมาวสนฺเตน ยถาหิ ภมฺโร ปุปฺพานํ
 วณฺณคฺคณํ อหฺเรยํ ตฺถุณฺเทหิ ปี ปกฺเขหิปี รชํ อาหริตฺวา อนุปฺพเพน จกฺกปฺปมาณํ
 มรฺอุปฺภูลํ กโรติ เอวํ อตฺตานมปี ปรมปี อปีเพตฺวา อนุปฺพเพน ฌมฺเมน สเมน โภคา
 สํหริตพฺพา. เอวํ สํหฺเญ จ โภเค ยสฺมา อาโย นาม เหมจฺฉิมฺนเตน วยโต จตฺตุคฺคฺโณ
 อิจฺฉิตพฺโพ อณฺณถา หิ วโย อวิจฺเฉทวเสน น สนฺตานายย นิเวสน ภาโว จ น
 สมภเวยย ตสฺมา จตฺตฺโกฏฺฐาสา สวิภชิตฺวา เอเกน โภฏฺฐาเสน โภคา ภูณชิตพฺพา ทวีหิ
 โภฏฺฐาเสหิ กสิวณฺชชาทิกมฺมํ ปโยเชตพฺพ จตฺตฺโถ ปน โภฏฺฐาโส อาปทตฺถาย นิทหิตฺวา

จเปตพโพ เอวํ หิ ราชคฺคิอุทกโจรทุทฺถาทีนํ วเสน โภเค นาสิตตํ ภูมิตํ อุทฺธริตฺวา ปุน
เทว ฆรวาสํ สณฺจเปตฺ สกโกติ. วุตฺตํเหตฺ :-

“จตุธา วิภเช โภเค สเว มิตฺตานิ คนฺถติ
เอเกน โภเค ภูณฺเชยฺย ทวีหิ กมฺมํ ปโยชเย
จตุตฺถณฺจ นิธายเยย อาปทาสุ ภวิสฺสตี”ติ.^{๑๐๕}

เอตถ จ กุสฺสกรณสฺส วิสุ โภจฺจาเส ภควตา น วุตฺโต, เอวํ หิ วุตฺเต
เอตตเกเนว กุสฺสํ กาทพฺพนฺติ ภควตา ปริจฺเจโท กโต นาม สียา, ตถา จ ปุณณกมฺมกรณ
สทฺธสฺสชาติตตฺตาปี เตเนว กาทุ มณฺเณยฺย ปเคว มนฺทา, กิณฺจิ อุกฺขาทาโรปี ภเวยฺย ภควา
สยํ โพธิสฺตตกาเล เทยฺยธมฺมสฺส มตฺตํ นาม น อญฺญาสิ อตฺตโน อเสเสตฺวา
ยาจกานํเยว อทาสี เอกํ จกฺขุ ยาจิตฺโต ทเวปี จกฺขุณี อุปฺปาณฺตฺวา อทาสี อุจฺจุกลาโป
วีย ынฺตเก นิปฺปํพียมาโน โลหิตมฺปิ อคฺคิมขณฺมํ วา ปวิสิตฺวา สกฺลมฺปิ อตฺตภาวํ เตสํเยว
ปริจฺจาคมกาสี อิทานิ สพฺพณฺณุตฺพุทฺโธ สมานํ เอตตเกน ปุณฺณํ กาทพฺพนฺติ ปริจฺฉินฺหติ
เทยฺยธมฺมปริจฺจาโก จ มหานิสฺโส อญฺเณสํ วา อตฺตโน วา ปริจฺจาคมหนตฺตํ สพฺพณฺณุต-
ถาณาธคฺมํ วา นาภินฺนหฺตติ. ตสฺมา ยถาวิภวํ สทฺธานุรูปํ จตุหิ เอเกน วา โภจฺจาเสน
ปุณณกรณมิจฺฉนฺโต ภควา ตทตฺถาย วิสุ โภจฺจาสํ อนฺุทฺธริตฺวา จตุธา โภเค วิภชฺชิตฺติ
เวทิตพฺพํ. อุฏฺฐกถาจริยา ปน ภูณฺชิตพฺพโภจฺจาสโต ภิกฺขุณฺมปิ กปณฺทริกวนิพฺพกาทินฺมปิ
ทานํ ทาทพฺพนฺติ วทฺนติ. ตํ อาทิกมฺมิกสฺส ทานปฺฏิปตฺตียํ โอตารณตฺถายาติ เวทิตพฺพํ.
โอติณฺโณ หิ กเมน โส วีย ภควา อตฺตเน, มํสโลหิตมฺปิ ทาทุ สมตฺถิ ภเวยฺยาติ.

โส เอวณฺจ เวทิตพฺโพ ยา อิตฺถิ สามิกเก อนุกมฺปาย สยณฺณจฺฉานโต ปจฺจํ
อุฏฺฐหิตฺวา ปริชเน กมฺมนฺเต โยเชติ เคหฺงคณฺํ สมนฺนชฺชาเปติ ชีรโทหนาทิ กโรติ ยถา
สามิกสฺส มนํ วทฺตติ ตถา ปฏฺิปปชฺชติ หทยงฺคเมน วจเนน สามิกํ ปุจฺฉิตฺวา นหาโนทกาทิ
สมปาเทติ สายณฺเห จ เคเห ภูณฺชนฺตานํ สพฺเพสํ โภชนํ ทาเปตฺวา เย อลทฺธโภชนา
เตสมฺปิ โภชนํ สมปาเทตฺวา วชคฺตานํ คุณฺนมฺปิ อาคตฺตานาคเต ปุจฺฉิตฺวา ทวารโภจฺจกาทิสฺสุ
รทฺธา วิธานํ กาเรตฺวา กุณฺจิกามุทฺทิกเก อาหฺราเปตฺวา อคฺคตฺถุจฺฉานเ จปีตานิ ภณฺฑานิ
คฺคตฺถุจฺฉานเ จปาเปตฺวา ปุณฺทิวเส ปาโตว อิทฺถยฺจิทฺถจ กาทพฺพนฺติ วิจาเรตฺวา ปจฺจาसยติ.

สามิกสฺส จ ตสฺส มาตาปีตุนณฺจ สมณพฺราหฺมณานณฺจ สกฺกาเร ครุการํ กโรติ
อาคตาคตฺตานํ อาสนํ ปณฺญาเปตฺวา ปาทโรธนาทิจ กาเรตฺวา โภชนํ ทาเปติ, สามิกสฺส
สฺสฺตตกณฺตนาทิสฺสุ ททฺธา คหิตคหิตํ อนลสฺว สยณฺจ กโรติ ปริชเนหิ กาทพฺพํ เตหิ
การาเปติ, สามิโน ทาสิทาเสสุ เอเต สกฺลทิวสภาคํ กมฺมานิ กโรนฺติ เอเต ปุพฺพณฺเห

^{๑๐๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๙๗/๒๐๒.

เอเต สายณเหติ ชานิตฺวา คิลานานญจ เตสํ พลาพลํ ชานิตฺวา เกสชฺชโยชนาทีหิ
 สํคนฺหาติ สามิเกน สยจิตฺตานิ ฌณณญานานิ สุรกกฺขิตํ กตฺวา ฐเปติ ฐุตฺตํโจรัสสุราโลลา น
 โหติ สรณสํเล ปตฺถิจิตฺตา โหติ อมจฺฉริ หุตฺวา ทานสวีกาครตา โหติ, อิเมหิ ฌมเมหิ
 สมณฺนาคตา สา อิตฺถิ มนาปกาถิกานํ เทวานํ สนฺติเก อุปฺปชฺชติ. เตน วุตฺตํ ภควตา
 อนุรุตฺตเถรสฺส “อิเมหิ โข อนุรุตฺต อญฺจหิ ฌมเมหิ สมณฺนาคโต มาตุคฺคาโม กายสฺส เกทา
 ปรมฺมรณามนาปกาถิกานํ เทวานํ สหยตํ อุปฺปชฺชนฺตี”ติ อาทิ. มนาป กาถิกาเทวา นาม
 นิมมานรตีเทวโลเก อิจฺฉิตฺติจฺฉิตฺตานิ วณฺณรสสุขานิ ปฏฺฐิภณฺตา เทวา. อปิจ

ยา ปน อกโกธนา โหติ สา อภีรูปา โหติ, ยา ทานํ เทติ สา มหาโกคา
 โหติ, ยา อิสฺสาวมานํ น กโรติ สา อานุภาวสมฺปนฺนาโหติ, ปริวารสมฺปนฺนา จ, ตํ กณฺติ
 เจ-เอกสฺมี สมเย มลฺลิกาเทวี เชตวนํ คนฺดฺวา สมนาสมฺพุทฺธํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสินฺนา
 จตฺตาโร ปญฺเห ปุจฺฉิ “ภนฺเต อิมสฺมี โลเก เอกจฺจา อิตฺถิโย ทุพฺพพณฺณา โหนฺติ ทลิตฺทา
 โหนฺติ อปฺเปสฺสกา โหนฺติ. เอกจฺจา วิรูปา โหนฺติ โภคสมฺปนฺนา โหนฺติ อทฺธมา โหนฺติ
 มหฺสฺสกา โหนฺติ. เอกจฺจา อภีรูปา โหนฺติ ทลิตฺทา โหนฺติ อปฺเปสฺสกา โหนฺติ, เอกจฺจา
 อภีรูปา โหนฺติ อทฺธมา โหนฺติ มหฺสฺสกา โหนฺติ, ตาสํ ตถาภาวาย การณํ กิณฺติ ตํ สุตฺวา
 ภควา “มลฺลิกเอ อิมสฺมี โลเก ยา อิตฺถิ โภทฺพหุลา สมณพฺราหฺมณานํ อนนฺปานทานาทีหิ
 อุปฺภูจฺานํ น กโรติ ปฺรลาภสฺสกาเร อิสฺสาวมานํ กโรติ สา อิตฺโต จุตฺตา มนุสฺสสตฺตภาวํ
 ปฏฺฐิลิตฺวา วิรูปา โหติ ทลิตฺทา โหติ อปฺเปสฺสกา โหติ, ยา โภทฺพหุลา โหติ ทานํ เทติ
 อิสฺสาวมานํ น กโรติ สา อุปฺปนฺนูปฺปนฺนญฺจฺาเน วิรูปา โหติ ฌนฺวตี โหติ มหฺสฺสกา โหติ.
 ยา โภธํ น กโรติ ทานํ น เทติ อิสฺสาว มานํ น กโรติ สา อุปฺปนฺนูปฺปนฺนญฺจฺาเน
 อภีรูปา โหติ ทลิตฺทา โหติ มหฺสฺสกา โหติ, ยา โภธํ น กโรติ สมณพฺราหฺมณานํ
 อนนฺปาณาทีหิ อุปฺภูจฺาติ ปฺรลาภสฺสกาเร อิสฺสาวมานํ น กโรติ สา อุปฺปนฺนูปฺปนฺนญฺจฺาเน
 อภีรูปา โหติ อทฺธมา โหติ มหฺสฺสกา โหติ”ติ อาท. ตํ สุตฺวา มลฺลิกาเทวี ภนฺเต อหํ
 อตฺติตฺตาติยํ โภทฺพหุลา อโหสึ นุโข อิทานิ ทุพฺพพณฺณา อโหสึ สมณพฺราหฺมณานํ
 อนนฺปานาทีหิ อุปฺภูจฺานมกาสิ นุโข ตสฺมา มหา โภคา อโหสึ ปฺรลาภสฺสกาเรสุ
 อิสฺสาวมานํ น อกาสิ นุโข อิทานิ มหฺสฺสกา อโหสฺสินฺติ อิมสฺมี ราชกุเล ขตฺตติย-
 พฺราหฺมณคหฺปติภณฺณานํ สพฺเพสํ หิ อิสฺสรียาธิปจฺจํ กาเรมิ, ภนฺเต อชฺชปฺภุจฺาย โภธํ น
 กโรมิ สมณพฺราหฺมณานํ อนนฺปาณาทีหิ อุปฺภูจฺานํ กโรมิ ปฺรลาภสฺสกาเร อิสฺสาวมานมฺปิ น
 กโรมิติ วตฺวา วนฺทิตฺวา สรณํ คตา.

ตสฺมา อกโกธนา อภีรูปา โหนฺติ ทินฺนทานา อทฺธมา มหฺทฺธนา โหนฺติ
 อิสฺสาวมานํ อภีรอนฺติโย อานุภาวสมฺปนฺนา ปริวารสมฺปนฺนา จ โหนฺติ. เอวมิมีนา อุโภ
 โลกวิชยาเย ปฏิปตฺติกกฺกเมเน อญฺเณเน วา พุทฺธาปตฺติกกฺกฺเจเน สมนาสวสฺส สมนฺปาทณํ เวทิตฺพุพฺ.

ผลโต กามสุคติย์ ปฐิสุนธิกาเล ปวตเต จ ยถารหิ อญฺญกามาวจร มหาวิปากานิ
อญฺญ อเหตุกวิปากานิติ โสฬสวิธํ สมมาชีวสส ผลเวทิตพฺพนติ.

อานิสฺสโต ปฐปวาทพพณฺณาทินิ ทิฏฺฐธมฺมิกานํ สมปฺรายนฺนจ ทุกฺคติ ทุกฺขา
นมนภาโว อญฺญสมมตํ รุปาทินิ ปฐฺวิลาภฺมิตฺติ เอวมาทิกโก ตสฺสาติ สํโส เวทิตพฺพา.

สํกิลเลสโต มหิจฺฉตา อสฺสเลขวิหริตา อภิริกฺตา อโนตฺตปฺปตาติ เอวมาทโย ตสฺส
สํกิลเลสา เวทิตพฺพา.

โวทานโต อปฺปิฉฺฉตา สนฺตญฺญิตา สลฺเลขตา ปวิเวกตาติ เอวมาทโย ตสฺส โวทานาติ
เวทิตพฺพา.

อิตฺติ เอวมาทึหิ สมมาปฺปฏิปตฺตีหิ อาชีวํ ปรีโสเรนฺเตหิ อุปาโสโกปาสิกฺขเนหิ “ปญฺจหิ
ภิกฺขเว ธมฺเมหิ สมณฺณาคโต อุปาโสโก อุปาสก จณฺหาโล จ โหติ อุปาสกมฺลยจ
อุปาสกปตฺติภิกฺขุโจจ, กตเมหิ ปญฺจหิ อสฺสพฺโธ โหติ ทุสฺสึโล โหติ โกตฺตุหล มงฺคฺลิกโก จ โหติ
มงฺคฺลํ ปจฺเจติ โน กมฺมํ อิตฺโต จ พหิทฺธา ทกฺขิณฺณยํ คเวสฺติ ตตฺถ จ ปุพฺพการํ
กโรตฺตี”ติ เอวมาคตํ อาชีววิปตฺตี ปหาย, “ปญฺจหิเม ภิกฺขเว ธมฺเมหิ สมณฺณาคโต อุปาโสโก
อุปาสกรตฺนยจ โหติ อุปาสกปทุมฺนยจ โหติ อุปาสกปฺณฺฑริโก จ โหติ กตเมหิ ปญฺจหิ
สพฺโธ โหติ สึลฺวา โหติ อโกตฺตุหลมงฺคฺลิกโก โหติ กมฺมํ ปจฺเจติ โน มงฺคฺลํ น อิตฺโต จ
พหิทฺธา ทกฺขิณฺณยํ คเวสฺติ อิทฺธ จ ปุพฺพการํ กโรตฺตี”ติ เอวมาคโต อุปาสกรตฺนาทิกาว
ปาปฺปณิ ตพฺโพติ. เอตฺตาวตา ยมฺปน วุตฺตํ “ปญฺจ วนฺนิชฺชา ปหาย ธมฺเมน สเมน ชีวิกํ
กปเปเนเตหิ อุปาสกรตฺนาทิกาวํ ปตฺวาตี”ติ ตํ สพฺพธา ปกาสิตํ โหติ.

เอวํ โส มุนิ โลภธมฺมกฺุสโล โลเกกทึโป ชิโน

สตฺตานํ อุภยตฺถสํสํกมิทํ สํสาสิ สมมา วิธึ,

อิจฺฉนฺโต สิวมฺลยสฺสยจ วิภวํ เต โลกโต สมภวํ

ปุเรตฺถ น มตี กรายย มติมา โก ตํ พุโร ภูตเลติ.

อิตฺติ อภินวสารุชนปาโมชชตฺถาย กเต อุปาสกขนาลงกาเร อาชีวนิทฺเทโส นาม
จตุตฺถโก ปรีจเฉโท

๓.๑.๕ ทสฺสปุณฺณกิริยานิทฺเทส

อิทา นิ “ทสฺสปุณฺณกิริยวตฺถุ นิ ปุเรนฺเตหิ”ติ เอตฺถ ทสฺสปุณฺณกิริยวตฺถุ นิ นาม ทาน-
สึลภาวนาปจายนเวยยาวจฺจปตฺติทาทานานุโมทนธมฺมสวณธมฺมเทสนาทิฏฺฐิชฺชุกมฺมสงฺขาตานิ ทสธมฺมานิ.
ตานิทฺติ ปุณฺณผลนิพฺพตฺตนโต อตฺตสนฺตานํ ปุณฺนโตจ ปุณฺณญาณิ, กตตพฺพตฺตาย กิริยา เตสํ
อานิสฺसानํ วตฺถุตฺตาย วตฺถุณิฉาติ ปุณฺณกิริยวตฺถุ นิ, คณฺนโต ทสฺสปริมาณตฺตา ทส จ ตานิ

บุญกิริยวตถุณีจาติ ทสบุญกิริยวตถุณีติ วุจจนติ. ตตถ ทียเต เอเตนาติ ทานํ, เทยยธมฺม-
ปริจจาค เจตนา เอวํ เสเสสฺสปี. เอตถ เทยยธมฺมนาม :-

“อนนปานํ วตถํ ยานํ มาลาคนธวิเลปนํ,
เสยยาวสถปทีเปยยํ ทานวตถุ อิมํ ทสา”ติ.

เอวํ อนนาทิสวริํ วตถุ. สีสยติติ สีสํ กายวจิกมมานิ สมมา ทหติติ อตฺถ. สุธีสยวเสน ทิ กายกมมาทินิ อวิปปกิณณานิ สมปติ อายตติยจ ทิตฺสขาวทานิ สมมา จปิตานิ สมมาทิตานิ โหนติ. สีสยติ อุปาเรตฺตีติวา สีสํ, อุปาธณํ ปเนตถ กุสลาณํ อธิฏฺฐานภาโว. ภาเวติ กุสละธมฺเม อาเสวติ วทฺเตติ เอตยาติ ภาวนา. อปายติ ปุชชาวเสน สามิจิ กโรติ เอตยาติ อปายนํ. ตํ ตํ กิจจกรณํ วยวภูสส ภาโว เวยยาวจจํ. อตฺตโน สนฺตานํ นิพพตฺตา ปตฺติ ทียติ เอเตนาติ ปตฺติทานํ. ปตฺติ อนุมฺมทติ เอเตนาติ ปตฺตานุมฺมโท. ปุพฺพปทโลเปน ปน อนุมฺมทติ วุตฺตํ. ธมฺมํ สุนฺนติ เอเตนาติ ธมฺมสวณํ ธมฺมํ เทเสนติ เอตยาติ ธมฺมเทสนา. ทิฏฺฐิยา อุชฺฐกรณํ ทิฏฺฐิชฺชกมฺมนฺติ อยเมตถ ปทวิจโร.

เอเตสํ บุญกิริย- วตถุณํ กมโตธฺรนา,
วินิจฺจนานิสํ เสตุ ปวกฺขามิ ยถารหํ.

ตตถสฺซานุสยสนฺตานวโต ประสํ ปุชฺชานุคฺคหกามตยา อตฺตโน วิชฺขมานวตถุ ปริจ-
ชนวสปปวตฺตา เจตนา ทานํ นาม.

อนนาทิตฺ ทานวตถุณํ จาโก โส พุทฺธิปุพฺพโก,
เย ตํ ทานนฺติ ทีเปนฺติ พุทฺธา ทานคฺคทายิโน.

ทานวตถุ ปริยเสน วเสน ทินนสฺส โสมนสฺส จิตฺเตน อนุสฺสรณํ วเสน จ
ปวตฺตา ปุพฺพภาคปจฺฉาภาคเจตนาปิ เอตเถว สงฺคหํ สโมธานํ คจฺฉติ. วุตฺตยเจตํ :-

“ปุริมา มุญฺจนา เจว ปรา ติสฺโสปี เจตนา,
โหติ ทานมฺยํ ปุณฺณํ เอวํ เสเสสฺส ทียเป”ติ.

เอตถ ปุริมาติ ทานตถาย เทยยธมฺมํ ธมฺเมเน สเมเน อุปปาเทนตสฺส อุปฺปนํ
ปริจฺจชิสฺสามิติ จินฺเตนตสฺส ทกฺขิณฺเอยเย ปริยเสนตสฺส จ ยาว วตถุโน ปฏิกฺคทาหสฺส
หตฺเถ วิสฺสชฺชนํ ปริตฺมณํ วา ตาว ปวตฺตา ปุพฺพภาค เจตนา. ปฏิกฺคทาหสฺส ปน หตฺเถ
วิสฺสชฺชน เจตนาปิ ปริณฺมนเจตนา วา มุญฺจนา เจตนา นาม, อปรานิ อตฺตโน
วิสสภูจวตฺถุมฺหิ อาลยํ อกตฺวา สาธุ สฺสภูจ อคฺคทานํ เม ทินนนฺติ โสมนสฺส จิตฺเตน
ปจฺจเวกฺขนตสฺส อุปฺปนนา อปรภาค เจตนา, ติสฺโสปี เจตนาติ อยญจ ปุริมา เจตนา
อยญจ มุญฺจนา เจตนา อยญจ อปรา เจตนาติ ติสฺโสปี เจตนา เอกโต หุตฺวา ทานมฺยํ

บุญลัม โหติ. ทานมยบุญลัมกิริยวตถุณามโหตีติ อตฺถโ. บุญลัมตูปทํ อเปกขิตวา โหตีติ
เอกวจนนิทเทโส.

อิทานิ ยถาวุตตมตถํ เสเสสุปี อติทิสนโต อาห เอวํ เสเสสุ ทิปเยติ. เสเสสุปี
สีลาทิสฺส บุญลัมกิริยวตถุสฺส เอวํ ยถาวุตตนเยน สีลํ รกขิสฺสามีติ จินฺเตนตสฺส ปพฺพชิสฺสามีติ
วิหารํ คจฺจนตสฺส ปวตฺตา ปุริมเจตนา สีลํ สมาทียนตสฺส ปพฺพชนตสฺส สีลํ ปุเรนตสฺส
อุปฺปนฺนา มชฺฌิมา เจตนา ปุริตํ เมติ ปจฺจเวกฺขนตสฺส อุปฺปนฺนา อปรเจตนาติ เอวํ
ติสฺโส เจตนา เอกโต หุตฺวา สีลมยํ บุญลัมกิริยวตถุณามาติ อาทินา ทิปเย ปกาเสยยาติ
อตฺถโ,

นनु จ อุตตนาगतบุญลำนุสสรณ เจตนา ทัฏฺฐิซฺชุกมฺเม สงฺคหิตา อยฺยจ
อปรภาคเจตนา สาเยวติ กถมสฺสา ตตฺถ สงฺคโหติ นามํ โทโส. วิสยเณเทน อุกฺกนิมฺปิ
วิเสสสมภาวโต, บุญลำนุสสรณํ ทิ อุตตนา กตบุญลัมวิสยเมว, อยํ ปน ตพฺพตฺถุวิสยาติ,
ปากโฏเยว ทวินนํ วิเสโสติ. นิจฺจสีลาทิวเสน ปญจ อฏฺฐทสฺ วา สีลานิ สมาทียนตสฺส
ปริปุเรนตสฺส อสมาทียิตฺวาปิ สมฺปตฺตกาวยจิทฺถจฺจริตโต วิรมนตสฺส ปพฺพชนตสฺส อุปสมปทฺมาลเก
สํวรํ สมาทียนตสฺส จตฺตปาริสฺสุทฺธิสีลํ ปริปุเรนตสฺส จ ปวตฺตา เจตนา สีลํ นาม. เตนาห :-

“กายกมฺมวจิกมฺม- สาวชฺชา วิรตี ทิ ยา,
มิจฺฉาชีวา จ ตํ สีลํ อิติ วุตฺตํ มเหสีนา”ติ.

จตฺตาฬีสาย กมฺมกฺกฺขาเนสุ ขนฺธทิสฺ จตฺตฺส ภูมิสฺส ปริกมฺมสมฺมสนวสฺสปวตฺตา อปฺปณํ
อปฺปตฺตา โกตรกฺกฺ ปรีโยसानา เจตนา ภาวนา นาม, นีรวชฺชวิชฺชา ปรียาปฺปณน เจตนาปิ
เอตฺถเณว สงฺคยฺหติ, ยาเจตฺถ เทยฺยธมฺมํ ขยโต วยโต สมฺมสิตฺวา ททโต ปวตฺตา จ สาปิ
ปฺพุเพ วีย อุกฺกยภาคเจตนา ตถา ปวตฺตตฺตา ภาวนามย บุญลัมกิริย วตฺถุเยวติ เวทิตฺพฬ.
ตถาจาห :-

“จิตฺตสฺสุปฺกิกิเลसानํ ยา จินฺตา ปฏฺฐิปกฺกิกิภา,
ตสฺสา ยา ภาวนา सा हि ภาวนาติ ปกิตฺติตา”ติ.

วยสา कुณฺเฑทิจ จ ปุชฺชาเร คุรุณฺณานียเย มหฺลลเก ทิสฺวา อาสนา อฏฺฐทตฺตสฺส
ปตฺตจิวรรปฏฺฐิคุคฺคหณํ มคฺคสมฺปทาน อภิวาทน อณฺชสีกรณ อาสนปฺพุคฺคณธาภิหารํ กโรนตสฺส
จ ปวตฺตา พหุमानกรณ เจตนา อปจายนํ นาม. วุตฺตตฺถจ :-

“คุณฺยุตฺเตสุ สกฺกาเร กิริยา วนฺทนาทิกภา,
ปุชฺชาเรน มฺนินา ปุชฺชาติ ปริกิตฺติตา”ติ.

จิวราทิสฺส ปจฺจาสารทิตฺตสฺส อสํกิลิณฺเณน อชฺฌาสเยน สมณพฺรหฺมณ วุฑฺธานํ
วตฺตปฏฺฐิวตฺตกณฺรเวสน คิลานุปฺภุจฺจानวเสน จ ปวตฺตา เจตนา เวยฺยาวจฺจํ นาม. เวยฺยาวจฺจา

ปจายน่าน หิ อัย วิเสโส วยสา คุณณ จโฆณัน คิลานนณจ ตํ ตํ กิจจกรณํ
เวยยาวจจํ, สามิจิกรียา อปจายนนติ. เตน วุตตํ :-

“คิลานคุณวณตานํ ทานาติ กิริยาสุวา,
อสนนทกทานาติ เวยยาวจจนติ สณณิตํ”ติ.

ทานาติกํ ยํ กิณจิจิ สุจริตกมมํ กตวา อสุกสส นาม ปตติ โหตุ สพพสตตานํ
วา โหตุติ เอวํ อตตนา กตสส ปเรติ สาธารณณาวํ ปจจาสิสน วเสน ปวตตา เจตนา
ปตติทานํ นาม. กิมปนํวํ ปตติ ททโต ปุณณกขโย โหติติ น โหติ, ยถา เอกํ ที่ปี
ชาเลตวา ตโต ที่ปสสสํ ชาเลนตสส ปรมที่โป จิโณติ น วตตพโพ ปุริมาโลเกน ปน
สทธิ ปจฉิมาโลกสส เอกีภาเวน อติมหาว โหติ เอวเมว ปตติ ททโต ปริทานิ นาม น
โหติ วชฺชติเยว ปน โหติติ ทฏฐพโพ. กถํ ปนสาทินนา นาม โหติติ อิทํ เม ปุณณกมมํ
สพพสตตานํ อสุกสส วา ปรินมตฺติ เอวํ ปุพพภาเค ปจฉาปี วจีเกทํ กโรนเตน มนสาเยว
วา จินเตนเตน ทินนา นาม โหติ เกจิ ปน ยํ มยา กตสุจริตํ ตสสผลํ ทมมิตี วุตเตปี
ปตติ ทินนาว โหติติ วทนติ. กุสสธมมาธิการตตา ปน ปเรติ จ กมมสเสว อนุมโหติตพพตตา
กมมเมว ทาทพพิ อนุมโหเตนเตนาปี กมมเมว อนุมโหติตพพนติ. อิทเมตถ อจาริยานํ สนนินฺฐานํ.
เตนาหุ :-

“ปรุมทิสส ยํ ทานํ อนนวัตถาติ ทียเต
ปตติทานนติ ตํ อาหุ ยุตตสทธมมเทสกา”ติ.

ปเรติ กตํ ยํ กิณจิจิ สุจริตํ กมมํ ทินนมนินนมนปี วา อีสสามจเณรลํ ปหาย
สาธุ สฎฐุติ อนุมโหนตสส ปวตตา เจตนา ปตตานุมโหนนํ นาม เตนาหุ :-

“มททิว ปุตตทานมทิจิ ทินนสสพณฺณโมทนา,
ปตตานุมโหนนาตีห วุตตา อุตตมวาทินา”ติ

เอวมิมํ ธมมํ สุตวา ตตถ วุตตนเยน ปฏิปชฺชนโต โลกีย โลกุตตรคุณวิเสสส
ภาคิ ภวิสสามิ พหุสสุโต วา หุตวา ปเรสํ ธมมเทสนาที่หิ อนุกฺคณหิสสมิตี เอวํ อตตโน
วา ปเรสํ วา ทิต ฆรณ วสปปตเตน อสํกิลิฏฐชฌาสเยน ทิตูปเทสสวณ เจตนา ธมม สวณํ
นาม นีรวชฺชวชิชาทิสวณเจตนาปี เอตเถว สํคยหติ. วุตตถจ :-

“วิหาย วิกเขปมลํ อฏฐกตวาน สาธุกํ
สทธมมสวณํ เอตถ สวณนติ ปกาสิตนติ.

อามิสกิลิจิกข นีรเปกขจิตตสส อตตโน ปคฺคณํ ธมมํ วิมุตตตายตนสีเส จตวา
เทเสนตสส ตเถว นีรวชฺชวชิชาตนาทิกํ อุปทิสนตสส จ ปวตตา เจตนา ธมมเทสนา นาม.
ตถาจาห :-

“หิตชฌาสยโต ยาหิ ปรสสทิตเทสนา,

เทศนามยปุลลนติ

เทศยิ ตํ สุเทศโก”ติ.

อตฺถิทินนฺติ อาทินยปฺวตฺตา สมฺมาทสฺสนวเสน ทิฏฺฐิยา อุชฺฌกรณํ ทิฏฺฐิชฺชุกมฺมํ
นาม. ยทิ เอวํ ฌาณวิปฺยุตฺต จิตฺตูปปาทสฺส ทิฏฺฐิชฺชุกมฺมปุลฺลนฺทิกิริยา ภาโว น ลพฺภตฺติ
โน น ลพฺภติ ปุริมฺปจฺฉิม เจตฺตานนฺมปิ ตํ ตํ ปุณฺณกิริยสฺสเสว สงฺคณฺหนโต. เตน วุตฺตํ :-
“ปุริมา มุญฺจนา เจวาทิ” อาทิ, ตสฺมา กิณฺจาปิ อุชฺฌกรณเวลายํ ฌาณสมฺปยุตฺตเมว จิตฺตํ
โหติ ปุริม ปจฺฉิมภาเค ปน ฌาณวิปฺยุตฺตมฺปิ โหตฺติ ตสฺสาปิ ทิฏฺฐิชฺชุกมฺมํ ปุณฺณกิริยาภาโว
อุปฺปชฺชตฺติ, อลฺมตฺติปฺปญฺเจน.

อิมํ ปน ทสฺสุ ปตฺติทาทานนฺโมทนา ทาเน สงฺคหํ คจฺจนฺติ ตํ สภาวตฺตา,
ทาทนฺมปิ ทิ อิสฺสามจฺเจรณํ ปฏฺฐิปฺภา, เอเตปิ, ตสฺมา สมฺมานปฏฺฐิปฺภตฺตา เอกลฺกขณตฺตา
เต ทาทนฺมยปุลฺลนฺทิกิริยวตฺถุณฺทิสฺส สงฺคยฺหนฺติ. อปฺจายนเวยฺยาวจฺจา สิลฺมเย ปุณฺณเสว สงฺคยฺหนฺติ
จาริตฺตสิลฺภาวโต. เทสนา สวณฺ ทิฏฺฐิชฺชุกตา ปน กุสฺลธมฺมา เสวโนโต ภาวนามเย สงฺคหํ
คจฺจนฺตฺติ อาจริยธมฺมปาลตฺถเรน วุตฺตํ. อปฺเร ปน เทเสโนโต สฺสณฺโนโต จ เทสนานํ สาเรน
ฌาณํ เปเสตฺวา ลกฺขณานิ ปฏฺฐิวิธํ เทเสติ สฺสณฺนํ จ ตานิ จ เทสนา สวณา ปฏฺฐิเวธเมว
อวทฺตํ เทสนา สวณา ภาวนามเย สงฺคหํ คจฺจนฺตฺติ วทฺนฺติ. ธมฺมทาทนฺสภาวโต เทสนา
ทาทนฺมเย สงฺคหํ คจฺจนฺตฺติปิ สกฺกาตฺต, ตถาหิ วุตฺตํ “สพฺพทาทนฺธมฺมทาทนํ ชินาติ”ติ. ตถา
ทิฏฺฐิชฺชุกมฺมํ สพฺพตฺถปิ สพฺเพสํ นิยมนลฺกขณตฺตา. ทาทนาทิสฺสุหิ ยํ กิณฺจํ อตฺถิ ทินนฺติ
อาทินยปฺวตฺตตาย สมฺมาทิฏฺฐิยา วิโสธิตฺเตว มหปฺพลํ โหติ มหานิสฺสํ เอวญฺจ กตฺวา
ทิมฺนิกายภูจฺจกถายํ ทิฏฺฐิชฺชุกมฺมํ สพฺเพสฺมปิ นิยมนลฺกขณนฺติ วุตฺตํ. เอวํ ทาทนฺสิลฺภาวนวเสน
เตสฺสุ ติสฺสุ อิตฺเร สงฺคณฺหนโต สงฺเขปโต ติวิชฺเชว ปุณฺณกิริยวตฺถุ โหตฺติ ทฏฺฐพฺพํ ตถาเจว
พฺพุทฺทตฺตาจริเยน วุตฺตํ :-

“คจฺจนฺติ สงฺคหํ ทาเน	ปตฺติทาทานนฺโมทนา,
ตถา สิลฺมเย ปุณฺณเสว	เวยฺยาวจฺจาปฺจายนา.
เทสนา สวณํ ทิฏฺฐิ	อุชฺชตา ภาวนามเย,
ปนฺนํ ตีเณว สมฺโมหนฺติ	ทสฺสปุณฺณกิริยาปฺจจา”ติ.

เอตฺถ ปน มหาสํฆิยา อภยคิริวาสีโน จ ทิฏฺฐิชฺชุกมฺมํ วิสฺสุ ปุณฺณกิริยาภาเวน น
คณฺหนฺติ, ตถาหิ เต

“ทาทนํ สิลํ ภาวนา มนฺสา สุตฺติ เทสนานุสฺสติ
โมทนา เวยฺยาวจฺจํ ปุชฺชาสฺสณํ ปตฺติ ปสฺสาจา”ติ

อตฺตนาทต ปุณฺณานุสฺสณํ พุทฺธาทิสฺสณํ คมนํ ปฺรคฺคณฺนปสฺสชาติ อิมานิ ตินิ
ปภฺจิปิตฺวา ทิฏฺฐิชฺชุกมฺมํ อคฺคเหตฺวา ทวาทสฺสปุณฺณกิริยวตฺถุณิ ปญฺญาเปเนติ ตานิ อิทํ ทิฏฺฐิชฺชุก-
กมฺเมว สงฺคหํ คจฺจนฺติ ทิฏฺฐิชฺชุกมฺมวเสน เตสํ อิชฺฌนฺโต นหิ วิปริตฺติทฏฺฐิกสฺส อิมานิ

ตีณิ สมภวนติ ตสฺมา เต เอกนฺเตน ภิภูจิชฺชุกมฺมปฺปญฺญกิริยวตฺถุสฺมี สงฺคณฺหนติ น วิสุ
ปฺปญฺญกิริยาเวน คเหตพฺพาติ อธิปฺปาโย เตนวุตฺตํ :-

“สพฺพานุสฺสติ ปุญฺญญจ ปสฺสา สรณตฺตยํ,
ยณฺติ ภิภูจิชฺชุกมฺมสฺมี ยงฺคหํ นตฺถิ สํสโย”ติ

เอตถ สพฺพสฺสเสว อตฺตนาทสุจฺริตสฺส สรณํ สพฺพานุสฺสติ ปุญฺญํ นามปรเห
กตาย ปุญฺญกิริยาย สมฺมาปฏฺิปปตฺติยาวิ วูปสฺสนนจิตฺเตน ปสฺสนํ ปสฺसानาม, สนฺตฺสสนตฺติ
อตฺถิ, อธิ ปนสรณตฺตย คหณฺน อุปจารโต อุตฺตรปทโลปโต วา สรณคฺคณํ อธิปฺเปตํ,
นทิสรณตฺตยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุนา มาติ, ออยเมตถ ปุญฺญกิริยวตฺถุนํ วินิจฺจนฺโต.

อานิสฺเสสุ ปน ทาสสํวิภาคานิสฺโส เอวํเวทิตพฺโพ ทานํ นามเตํ ทสปรามิตาสุ
จฺมปารมี จตฺตฺส สงฺคหฺวตฺถุสฺส ปจฺมสงฺคหฺวตฺถุ ทานสึลภาวนํ สํชาเตสุ ปจฺโม ปุญฺญกิริยวตฺถุ
สพฺพโพธิสฺตตานํ สยจฺรณคฺคโค สพฺพสมฺพุทฺธานํ วิโส. ตํ ปน เทนโต ทานทาโส ทานสหาโย
ทานปตฺติ ติวโร โหติ. ตถาหิ โย อตฺตนา มจฺจํ ภูณฺชติ ปเรสํ อมจฺจํ เทติ โส
ทานสงฺชาตสฺส เทยยธมฺมสฺส ทาโส หุตฺวา เทติ. โย ยํ อตฺตนา ภูณฺชติ ตํ ตเทว เทติ
โส สหาโย หุตฺวา เทติ. โย ปน อตฺตนา เยน เกณจิ ยาเปติ ปเรสํ มจฺจํ เทติ ปติ
เชฏฺฐโก สามิ หุตฺวา เทติ. เอวํปิ ติวโร โหติ อวสฺสี เปทสวสฺสี สพฺพตฺถวสฺสีติ, ตถาหิ
ยตถ กตฺถจิ อวสฺสนโต เมโฆ วีย เยสํ เกสฺยจิ อเทนโต อวสฺสี นาม โหติ กตฺถจิ เอว
วสฺสนโต เมโฆ วีย เกสฺยจิเยว เทนโต เปทสวสฺสีนาม โหติ. สพฺพตฺถวสฺสี จตฺตฺพิปก-
มหาเมโฆ วีย อวิภาเคน สพฺเพสํ เทนโต สพฺพตฺถวสฺสีนาม. ตสฺมา ทานปตฺติ หุตฺวา
สพฺเพสํ เทนเตหิ อุปาสกฺขเนหิ ทานโต ปุพฺพภาเค สนฺตฺถุเจหิ ภาวิตพฺพํ เทนเตหิ จิตฺตํ
ปสาเทตพฺพํ ทินเน จ อตฺตมเนหิ ภาวิตพฺพํ. วุตฺตํ เหตุ :-

“ปุพฺเพว ทานา สุมฺโน ททํ จิตฺตํ ปสาทเย,
ทตฺวา อตฺตมโน โหติ เอสา ยถาลสฺส สมฺปทา”ติ^{๑๐๖}

อปิจ โย สยํ ทานํ เทติ ปเร น สมฺมาทเปติ โส อุปฺปนฺนูปฺปนฺนญฺ्ञาเน
โกคสมฺปตฺติ ปฏฺิถกฺติ โน ปรีวารสมฺปทํ. โย สยํ ทานํ น เทติ ปเร สมฺมาทเปติ โส
อุปฺปนฺนูปฺปนฺนญฺ्ञาเน ปรีวารสมฺปทํ ลกฺติ โน โกคสมฺปทํ. โย สยญฺจ ทานํ เทติ ปเร
สมฺมาทเปติ โส อุปฺปนฺนูปฺปนฺนญฺ्ञาเน โกคสมฺปทญฺจ ลกฺติ ปรีวารสมฺปทญฺจ. โย ปน
สยมฺปิ ทานํ น เทติ ปเรปิ น สมฺมาทเปติ โส อุปฺปนฺนูปฺปนฺนญฺ्ञาเน โน จ โกคสมฺปทํ
ลกฺติ โน ปรีวารสมฺปทํ. เอวํ ทานํ เทนโต พหุณฺนํ ชนฺนํ ปีโย โหติ สขฺชชานํ สงฺคมํ
ลกฺติ ตสฺส ยโส ทส ทิสาสุ ปตฺถริตฺวา อาพรหมโลกา อพฺภุคฺคจฺจนฺติ คิหิธมฺมา อนเปโต

^{๑๐๖} อ.จ.ภก. (บาลี) ๒๒/๓๐๘/๓๓๗.

โหติ ภายสส เกทา ปรมมรณา สคค์ โลกํ อุปปชชติ. วุตตํ เหตุ “ปญจิเม ภิกขเว
 ทาเน อานิสฺสา กตเม ปญจ พหุโน ชนสฺส ปิโย โหติ มนาโป สนโต สปปุริสา ภขณติ
 กลยาณเ กิตติสทฺโท อพฺกุคฺคจฺจติ คิหิธมฺมา อนเปโต โหติ ภายสส เกทา ปรมมรณา
 สคฺตี สคค์ โลกํ อุปปชชติ อิเม โข ภิกขเว ปญจทาเน อานิสฺสา”ติ ตํ ปเนตํ
 กาลวเสน ปญจวิธํ โหติ, วุตตํ เหตุ “ปญจิมานิ ภิกขเว กาลทานานิ, กตมานิ ปญจ
 อาคนตุกสฺส ทานํ เทติ คมิกสฺส ทานํ เทติ คิลานสฺสทานํ เทติ ทุพฺภิกฺখে ทานํ เทติ
 ยานิ ตานิ นวสฺสทานิ นวผลานิ ตานิปจฺมํ สีลวเนตฺสุ ปตฺติจฺจาเปติ อิมานิ โข ภิกขเว
 ปญจ กาลทานานิ”ติ. โย ปน อสกกจฺจํ ทานํ เทติ เทยฺย ธมฺเม จ ปุคฺคเล จ อคารวํ
 กตฺวา เทติ ปเรหิ ทาเปตา ฉชฺชนีย ธรรมวिय ภยจิกาลํ เทติ อาคามิก ฝเล อาหารํ
 อกตฺวา เทติ โส อสปปุริสทานานิ เทติ นาม, วุตตํ เหตุ “ปญจิมานิ ภิกขเว
 อสปปุริสทานานิ กตมานิ ปญจ อสกกจฺจํ เทติ อจิตตํกตฺวา เทติ อสหตฺถา เทติ อปวิทฺธํ
 เทติ อนาคมน ทิฏฺฐิโก เทติ อิมานิ โข ภิกขเว ปญจ อสปปุริสทานานิ”ติ โย หิ เอวํ
 อทฺตฺวา สกกจฺจํ เทติ เทยฺยธมฺมํ โสจํ กตฺวา เทติ ทกฺขิณเยเย คเวเสตฺวา เทติ อนมตฺคเค
 สํสारे หตฺถปาทวิกเลน เม อุปปन्नชาติสุ ปามาณํ นตฺถิตี จินเตตฺวา สหตฺถา เทติ
 สํวจฺจเรน ผลทายี วลฺลิชาติ วिय ภยจิกาลํ อทฺตฺวา นิรนตรํ เทติ อนาคตภเว มม อิหํ
 ภวิสฺสตีติ กम्मผลํ สทฺทหิตฺวา เทติ อयํ สปปุริสทานํ เทตินาม, วุตตํเหตุ “ปญจิมานิ
 ภิกขเว สปปุริสทานานิ กตมานิ ปญจ สกกจฺจํ เทติ จิตตํกตฺวา เทติ สหตฺถา เทติ
 อนปวิทฺธํ เทติ อาคมนทิฏฺฐิโก เทติ อิมานิ โข ภิกขเว ปญจ สปปุริสทานานิ กตมานิ
 ปญจ สทฺธาย ทานํ เทติ สกกจฺจํ ทานํ เทติ กาเลน ทานํ เทติ อนคฺคหิตจิตฺโต ทานํ
 เทติ อตฺตนาญจ ปรญจ อนุปหจฺจ ทานํ เทติ, สทฺธาย โข ปน ภิกขเว ทานํ ทตฺวา
 ยตฺถ ยตฺถ ตสฺส ทานสฺส วิปาโก นิพฺพตฺตติ อทฺโท จ โหติ มหทฺธโน มหาโภโก อภิรุโป
 จ โหติ ทสฺสนียโย ปาสาทิโก ปรมายวณฺณโปกฺขรตฺยา สมณนาโคโต. สกกจฺจํ โข ปน
 ภิกขเว ทานํ ทตฺวา ยตฺถ ยตฺถ ตสฺส ทานสฺส วิปาโก นิพฺพตฺตติ อทฺโท จ โหติ
 มหทฺธโน มหาโภโก เยปิสฺส เต โหนติ ปุตฺตาติ วา ทาราติ วา ทาสาติ วา เปสฺสาติ
 วา จิम्मกราติ วา เตปิ สฺสสุสนฺติ โสตํ โอทหนฺติ อญฺญากตฺตํ อุปฏฺฐเปนฺติ. กาเลน โข
 ปน ภิกขเว ทานํ ทตฺวา ยตฺถ ยตฺถ ตสฺส ทานสฺส วิปาโก นิพฺพตฺตติ อทฺโท จ โหติ
 มหทฺธโน มหาโภโก กาลคฺตาจสฺส อตฺถา ปจฺจรา โหนติ. อนคฺคหิตจิตฺโต โข ปน ภิกขเว
 ทานํ ทตฺวา ยตฺถ ยตฺถ ตสฺส ทานสฺส วิปาโก นิพฺพตฺตติ อทฺโท จ โหติ มหทฺธโน
 มหา โภโก อุฬารesu จ ปญฺจสุ กาม คุณฺธุ โภคาย จิตฺตํ นมฺติ. อตฺตนาญจ ปรญจ
 อนุปหจฺจ โข ปน ภิกขเว ทานํ ทตฺวา ยตฺถ ยตฺถ ตสฺส ทานสฺส วิปาโก นิพฺพตฺตติ
 อทฺโท จ โหติ มหทฺธโน มหาโภโก นจสฺส กุโตจิ โภคานํ อุปฆาโต อาคจฺจติ อคฺคหิโต

วา อุทกโต วา ราชโต วา โจรโต วา อุปัทยายาทโต วา. อิมานิ โข ภิกขเว ปณฺจ
สปปุริสทานานิ”ติ ตถถ “อนคคหิต-จิตโต”ติ มจฺฉริเยน อปฺริโยนทฺธจิตโต. โย ปน เหว
ทานํ เทนโต มนnap เทติ โส อุปปนฺนูปปนฺนญฺจानะ มนnapญฺจาน ปฏฺลิภตติ โย อคคํ เทติ
โส อคคญฺจานํ ปฏฺลิภตติ โย วรภณฺฑ เทติ โส ภาชนียญฺจานาทิสฺส วรภณฺฑเมว ภตติ โย
ปน เสฏฺฐํ เทติ โส เสฏฺฐปทญฺเจว ปาปุณฺนาติ อุปปนฺนูปปนฺนญฺจานะ ทิชายุกิ ยสฺวา จ
โหติ. เตन วุตฺตํ ภควตา อุกฺคเทว ปุตฺตสฺส :-

“มนnapทายี ลภเต มนnap

อคคสฺส ทาตา ลภเต ปุณฺคํ,

วรสฺส ทาตา วรลาภิ จ โหติ

เสฏฺฐนฺทโท เสฏฺฐมฺเปติ จานํ.

โย อคคทายี วรทายี เสฏฺฐทายี จ โย นโร,

ทิชายุ ยสฺวา โหติ ยตถ ยตถุปปชฺชติ”ติ.^{๑๐๗}

ติฏฺฐตุ ตาว อตฺตโน ฌนปฺริจจาเคน กตทานานิสฺส, หตฺถํ อุกฺกิปิตฺวา ทานญฺจานํ
ทสฺเสนเตน ลทฺธสมฺปตฺติ เหว เวทิตพฺพา.

ชมพฺพทีเป กิร วาสฺสเทโว พลเทโว อชฺชโน ปชฺชโน จนฺทเทโว สุริยเทโว ยณฺณเทโว
อคคิเทโว ฆโต องฺกุโรติ ทสฺสาติก ราชาน นาม อหฺสฺ. เต ทิสาวิชยํ กตฺวา เตสฺสญฺ
นคฺรสทฺสสานิ คเหตฺวา ทวารวตี นาม นคฺเร นิสิติตฺวา ชมพฺพทีเป ภาเชนตา อตฺตโน ภคินี
อณฺชนเทวี อสริตฺวา ทสโฏญฺจาสะ กริตฺวา ภาเชสฺส ตทา เตสํ สพฺพภณฺนิโจ องฺกุโรราชา
มยฺหํ ภาคํ มม ภคินียา ทตฺวา อหํ วณฺชชาย ชีวิกํ กปเปมิ. อปิจ โน ตุมหากํ รชฺช
คตกาเล อมฺหากํ ภณฺชโต สุกํ น คณฺหาติ อาห, ตํ สุตฺวา เต สพฺเพปิราชาโน สาธฺตุ
สมฺปฏฺิจฉิสฺส. โส ตโต ปญฺจาย วณฺชชาย ชีวิกํ กปเปติ ตทา องฺกุโร ราชาน อตฺตโน ทาสํ
ภณฺชาคาริกญฺจานะ จเปตฺวา ตสฺส กุลิตถี อาเนตฺวา อทาสี. กตถจิ วาสฺสเทว มหาราชาติ
อาคตํ สา ตสฺส คพฺภํ คณฺหิตฺวา ปุตฺตํ วิชายิ ตสฺมี อุปปนฺเน ภณฺชาคาริกิ กาลมกาสี.
โส วาสฺสเทวมหาราชา ปิตุโน ทินฺนํ สพฺพํ ปุตฺตสฺสเว อทาสี. ตสฺมี วตถาภรณเฑ อตฺตานํ
อลงฺกริตฺวา ราชเคเห วิชมภิตฺวา วิจรณฺกาละ เอโส ทาสี อุตฺทาหุโนติ เหวรูปา กลา
อุทปาที. ตทา ตํ สุตฺวา อณฺชนเทวี เณฺปมณฺยาเยน ตํ อทาสมกาสี. โส ลชฺชชาย ทวาร-
วตฺตีนคฺรโต นิภมฺม โรรฺวํ นาม นคฺร^{๑๐๘} คณฺดฺวา ตถถ ตุนนภมฺมํ กตฺวา ชีวติ. ตสฺมี
นคฺเร อสยโห นามเสฏฺฐิ ยาจกานํ ทานํ เทติ โส ตุนนการิกิ ทานญฺจานํ ปุจฉิตฺวา

^{๑๐๗} อภ.ฉก. (บาลี) ๒๒/๔๔/๕๖.

^{๑๐๘} เภรว นคฺร.

อากาศคานัน ปสนนจิตโต หตถ์ อุกชิปีตวา ทสเสติ. โส เตน ปุณณกมเมน ตโต จโต เอกสมิ มรูกนตาระ มหานิโครธะ ทิพพปุตโต^{๑๐๙} หุตวา นิพพตติ. ตสส หตถเตล ปณจคุลิตี อิจจติจจิตัง ปคฺขรติ ตสฺมา ตสส หตถ์ กปฺปฏฺกขลตาวีย จินตามณิวิย จ อโหสิ ตทา องฺกุโร จ เอโก พราหมโณ จาติ ทเว ชนา สกฺกสฺสเสหิ ภณฺขานิ คาทาเปตวา กมโปชํ คจฺจนตา สฺมฺมจฺโยชนํ มรูกนตารํ ปาปฺณิสฺสุ เต ทิวาภาเค คนฺตุ อสฺกฺกญฺเอยตาย เหมฺจฺจาสกฺกญฺ นิสิติตวา รตฺตี รตฺตี ทิ คจฺจนตา กนฺตารมฺชณํ ปาปฺณิสฺสุ ตทา เตสํ อุปรกรรมานิ ชีณานิ อหฺสุ ตทา องฺกุโร ยตถ โปกฺขรณิ วา นทึ วา รุกฺโขวา อตถิ ตํ โอลเถตวา อากจฺจณฺธาติ จตฺตทิสํ จตฺตารุ ทูเต เปเสสิ. เตสฺ ตโยชนา คนฺตวา อทิสฺวา อากตา เอโก ทิพพปุตฺตสส นิคฺโรธํ ทิสฺวา อากนฺตวา ราชานํ อห. ราชา ปริชเน คเหตุวา คนฺตวา นิคฺโรธํ ปวิสิตวา เอวรูเป สาขาวิฏฺฐสมฺปนฺเน สนฺทจฺฉายะ นิคฺโรธะ มหฺเสกโก เทวราชาโหติ, โส อมฺหากํ ปานียํ ททาติ เจ สุนฺทรนฺติ อห. ทิพพปุตโต ราชานํ สํขานิตวา นิคฺโรธวิฏฺฐเป จตฺวา หตถ์ ปสาเรสิ ปสาริตฺเตล ปณจคุลิตี อากาสคฺงคฺชาธา วียผฺภูมิณฺณณฺณปญฺจทกฺขธาธา นิกฺขมฺิสฺสุ. ราชา สปริวารุ นหาตวา จ

ปีติวา จ จิตโต อมฺหากํ โภชนมฺปิ ททาติ เจ สุนฺทรนฺติ อห. เตเนว หตฺถเณ ทิพพโฆษานานิ นิกฺขมฺิสฺสุ. ตเถว ทิพพตฺถทิพพภารณทิพพมาลาคนฺธวิเลปนานิจ วทิสฺสุ ตเถว ทิพพสยนาณิ. ราชา ปริชเนหิ สทฺธิ ทิพพโฆษานานิ ภูณฺชิตวา ทิพพตฺถานิ นิวาเสตวา ปารุปีตวา ทิพพภารณวิฏฺฐิตโต ทิพพพานิ มาลาคนฺธวิเลปนานิ ธารยิตวา ทิพพสยเน นินฺชชิตวา นินฺทํ โอกกมิตวา สุขํ สยิ. ตโต พราหมโณ ธนลาภาย อิตโต กมโปชํ คนฺตวา มยํ กิํ กริสฺสาม อิมเมว ปน ยกฺขํ เยเน เกณจิ อุปาเยเน คเหตุวา ยานมาโรเปตวา อมฺหากํ นครเมว คมิสฺสามิตี เอวํ ปน จินเตตวา ตมตถ์ กุรฺสส กเถนโต :-

“ยสฺส อตฺถาย คจฺฉาม	กมโปชํ ธนหารกา,
อัย กามทโท ยกฺโข	อิมํ ยกฺขํ น ยามเส. ^{๑๑๐}
อิมํ ยกฺขํ คเหตุวาน	สาธฺเคน ปสยห วา,
ยานมาโรเปตวาน	จิปปํ คจฺฉาม ทวารกน”ติ. ^{๑๑๑}

อห. เอวํ ปน พราหมเณน วุตโต กุโร สปฺปฺริสธมฺเม จตฺวา เอวํ ทิ สติ อมฺเหหิ มิตตทุกกมฺมํ กตํ ภวิสฺสตีติ จินเตตวา :-

^{๑๐๙} ภูมฺมเทวตา.

^{๑๑๐} นียยามเส.

^{๑๑๑} ขุ.เปต. (บาลี) ๒๖/๑๐๕/๑๘๘.

“ยสส รุกขสส ฉายาย นิสีเทยย สเยยย วา,
 น ตสส สาขํ ภณเชยย มิตตทุพโก ทิ ปาปโก.^{๑๑๒}

ยสเสกรตติมปิ ชมเร วเสยย
 ยตถนนพานํ ปุริโส ลเภถ,
 น ตสส ปาปํ มนสาปิ เจตเย
 กตถณฺดา สปปุริเสหิ วณฺณิตา.
 ยสเสกรตติมปิ ชมเร วเสยย
 อนนเนน ปาเนน อุฏฺฐจฺโถสียา,
 น ตสส ปาปํ มนสาปิ เจตเย
 อทุพฺภาณิ ทหเต มิตตทุภฺริ.^{๑๑๓}

โย ปุพเพ กตกลยาโน ปจฉา ปาเปน หีสติ,
 อทุพฺภาณิ^{๑๑๔} หโต โปโส น โส ภาทรานิ ปสฺสตี”ติ.^{๑๑๕}

อาที วตฺวา ตํ ปฏิกฺขิปี. ทิพฺพปฺตโต พฺราหฺมณสฺส กถํ สุตฺวา ตสฺส ปณฺจสกฺกฺสตานิ
 อนฺตรธาเปสี. พฺราหฺมโณ ตานิ อทิสฺวา กมฺปิโต อโหสี. รณฺโณ อาราทเนน เทวปฺตโต ตานิ
 ปณฺจสกฺกฺสตานิ ปจฉา ทสฺเสสี. ตสฺมี ขณฺ ราชา เทวปฺตตํ เอวมาท :- สามิ เทวราช
 ตว หตฺเถ ปณฺจจฺจุลฺลํ จินฺตามณิ วีย อิจฺฉิตฺติจฺฉิตํ ปสฺวติ, ตํ สกฺกํ เทวราชานนฺติ มณฺถามิ
 คนฺธพฺพเทวราชานนฺติ จ มณฺถามิ ตวํ กตโรสี กิทิสํ ปุณฺณกมฺมกาสีติ ปุจฺฉิ เตน วุตฺตํ :-

“ปาณิ เต สพฺพโส วณฺโณ ปณฺจธโร มธฺสสโว
 นานา รสา ปคฺขรณฺติ มณฺเฑหํ ตํ ปุรินฺทพฺ.
 เกน ปาณิ กามทโท เกน ปาณิมธฺสสโว,
 เกน เต พฺรหฺมจริเยน ปุณฺณํ ปาณิมหิ อิชฺฉมตี”ติ.^{๑๑๖}

ตํ สุตฺวา เทวปฺตโต นาหํ สกฺโกเทวราชา เนว คนฺธพฺพรราชา โรรฺว นคเร
 อสยฺโห นาม มหาสฺเฐจฺจิ ยาจกานํ ทานํ เทติ. อหํ ตสฺมี นคเร ทลิทโท ตุนฺนํ กตฺวา
 ชีวนฺโต กตรเคเห ทานํ ทสฺสนฺตีติ ปุจฺฉิตฺวา อาคตาคตานํ ปสนฺนจิตฺโต หตฺถํ อุกฺขิปีตฺวา
 ทสฺเสสี เตน ปุณฺณกมฺเมน อิมสฺมี รุกฺখে เทวตาหุตฺวา นิพฺพตฺติ. เตน ปุณฺณกมฺเมน มม
 หตฺถํ กปฺปรุกฺขลตา วีย สพฺพกามทโท อโหสีติ อาท เตน วุตฺตํ :-

^{๑๑๒} ขุ.เปต. (บาลี) ๒๖/๑๐๕/๑๘๘.

^{๑๑๓} ขุ.เปต. (บาลี) ๒๖/๑๐๕/๑๘๘.

^{๑๑๔} อลฺลปาณิ.

^{๑๑๕} ขุ.เปต. (บาลี) ๒๖/๑๐๖/๑๘๙.

^{๑๑๖} ขุ.เปต. (บาลี) ๒๖/๑๐๖/๑๙๐.

เตน ปาณิ กามทโท เตน ปาณิ มรุษสโว,
เตน เม พรหมจริเยน ปุณณิ ปาณิมิอิ อิชมดี”ติ^{๑๓๗}

ตัม สุตวา ปสนนจิตโต อังกุโร ราชา อตตโน นครํ คนตวา ทวาทสโยชนภูจจาเน
อุทธานิ อาโรเปตวา ทสสสสสสสส สกลขมพุทูปวาสนํ มหาทานมทาสีติ. เอวํ ทานภูจจาเน
หตถํ อุกขิปิตวา ทสเสนตสส เอวรูปา สมปตติ สียา, ทายกานํ ปน สมปตติ โกณาม
วณณยิสสตี เตน วุตตํ ภควตา “เอวญจ โข ภิกขเว สตตวา ชานะยฺย
ทานสวิภาคสส วิปากํ ยถาหํ ชานามิ น อทตวา ภูญเชยฺย นจ เตสํ มจเจมมลํ จิตตํ
ปริยาทาย ติฏฺเฐยฺย โยปิ เตสํ อสส จริโม อาโลโป จริมํ กพลํ ตโตปิ สวิภชิตวา
ภูญเชยฺย สเจเตสํ ปฏิกคากา อสสุ”ติ. ตสฺมา

ทานํ ตานํ มนุสสานํ	ทานํ พนุปรายนํ,
ทานํ ทุกขาธิปนฺนานํ	สตตทานํ ปรมมา คติ.
ทุกขนิตถรรณภูเจน	ทานํ นาวาติ ทิปิตํ,
ภยรทฺชนโต ทานํ	นคฺรณฺติจ วณณิตํ.
ทานํ ทุราสทฺภูเจน	อุตฺตมาสีวิโสติ จ,
ทานํ โลภมลาทีทิ	ปทุมํ อนุปลิตตโต.
นตฺถิ ทานสโม โลเก	ปุริสสส อวสสโย,
ปฏฺธิปชฺชถ ตสฺมา ตํ	กิริยายชฺฌาสเยน จ.
สคฺคโลกนิทานานิ	ทานานิ มติมา อธิ,
โกหิ นาม นโร โลเก	น ทเพยฺย ทิเต รโต.
สุตวา เทเวสุ สมปตตี	โกนโร ทานสมภวํ,
น ทชฺชา สุขทํ ทานํ	ทานํ จิตตปโปมทนํ.
ทานมฺหิ ปฏฺธิปนฺโนหิ	อจฺฉรา ปริวาริโต,
รมเต สุจิริ กาลํ	นนฺทเน สุรณฺทเน,

ปีติมฺหารํ วินฺทิตทาตา ความสฺมี คจฺฉติโลเก,
กิตติ มนฺนตํ ยาทิ จ ทาตา วิสสสนฺนีย โหติ วทาตา.
ทตฺวา ทานํ ยาทิ นโร โภคสมิทฺธี
ทีชฺณจาญฺ สุสสรตฺถจ วินฺทิต รูปํ,
สคฺเค สทฺธี กิฬติ เทวิทฺธี วิมาเน
จตฺวา นานา มตฺตมยฺวราหิ รตสฺมี,

^{๑๓๗} ขุ.เปต. (บาลี) ๒๖/๑๐๖/๑๙๐.

โจราริราชูทกปาวกานํ
 ธนํ อสธารณเมว ทานํ,
 ททาติ ตํ สวากถาณ ภูมิ
 ปจเจกภูมิ ปน พุทธภูมิ”ติ.

อัยเมตถ ทานสวิภาคานิ สัส.

สีลานิสัส ปน เหมฐา วุตตนเยน เวทิตัพโพ อปีจ

“สีลํ สุขานํ ปรมํ นิทานํ
 สีเลน สีลํ ตีทิวํ ปยาติ,
 สีลํหิ สํสาร มุปากตสส
 ตานญจ เลนญจ ปรายนญจ.
 อวสสโย สีลสโม ชนนานํ
 กุโต ปนญญอ อธิวา ปรตถ,
 สีลํ คุณานํ ปรมา ปติฐา
 ยถา ธรา ถาวรชงคมานํ

สีลํ กิเรส กลยาณํ สีลโลเก อนุตฺตรํ,
 อริยวุตติ สมาจาโร เยน วุจจติ สีลวา”ติ.

อปีจ สีลาลงกรสโม อลงกาโร นตถิ สีลคณฺธสโม คนฺโธ นตถิ สีลสมํ กิเลสมล-
 วิโรปนํ นตถิ สีลสมํ ปริพาหุปสมนํ นตถิ สีลสมํ กิตติชนนํ นตถิ สคฺคาโรหณนิพพาน-
 นครปฺปเวสเน จ สีลสมํ ทวารํ นตถิ ยถาห :-

“โสภนฺเต เนว ราชานो มุตตามณิ วิภูสิตา,
 ยถา โสภนฺติ ยติโน สีลภูสนภูสิตา.
 สีลคณฺธสโม คนฺโธ กุโต นาม ภวิสสติ,
 โย สมํ อนุวเต จ ปฏิวาเต จ วายติ.

น ปุพฺผคนฺโธ ปฏิวาตเมติ
 น จนนํ ตครมลลิกา วา,
 สตยจ คนฺโธ ปฏิวาตเมติ
 สพฺพาทิสสา สปปุริโส ปวาติ.

น ตํ สชลทา วาตา น จาปี หริจฺนทฺนํ,
 เนว ทารา น มณฺโย น จนฺทกิริณงฺกุรา.
 สมยฺนตฺธิส สุตตานํ ปริพาหํ สุรกฺขิตํ,

ยี่ สเมติ อิห์ สี่ลั	อริย์ อัจจนุต สี่ตลั.
อดตานูวาทาภิภย์	วิทุ์สยติ สพพทา,
ชาเนติ กิตติ์ หาสญจ	สี่ลั สี่ลวตัม สทา.
สคคาโรหนโสพานั	อญณั สี่ลสมั กุโต,
ทวารั วา ปน นิพพาน-	นครสส ปเวสเน.
คุณานั มุลกุตสส	โทसानั พลชาติโน,
อติ สี่ลสส ชานาถ	อานิสัสน มนุตตรน”ติ.

ออยเมตถ สี่ลานิสัโส.

ทาเน สี่เล จ เย วุตตา	อานิสัสา อเสสกา,
เต มนทภาวนายาปี	สสี่ชฌนติ อสัสนั.
ภาวนา พลโยเคน	พทุธภาโวปี สาธิโย,
ตทญญา กาหิ สมปตติ	ภาวนาย อสาธิยา.

ตถาหิ

ภาวนา พลยุตตสส	อภิญญาปี สมิชฌเร,
สาธุ โสธิตวิชชสส	วิเสโส อิว มนตโซ.
อิทธิ ปริจิตตญาณญจ	ปุริมา ชาติ อนุสสติ,
ทิพพจกขุญจ โสตญจ	ปญจาภิญญา อิมมา มตา.
อิมมาปี ภาวิตตตสส	สจิตตวสวตตกา,
ตโป วิเสสา โหนตติ	ภาเวตพพา หิ ภาวนา.
สุเนตโต สตตวสสานิ	ภาเวตวา เมตตมุตตม,
สตตสัฏฐกุปเปสุ น	อิมั โลกั ปุณาคมิ.
สัฏฐกญจ วิวญญู จ	พรหมโลกะ จ สัสนิ,
ฉตติสกุขตตุ เทวินโท	อาสิ เตเนว กมมุนา.
อนกสตกุขตตุ	จกกวตติ มหายโส,
อาสิติ สุตวา ก็ อญณั	ภาวนา วณณนั วเทติ.

ออยเมตถ ภาวนานิสัโส.

มานั ปริจจชิตวาน	อุปปาเทตวาน คารว,
คุณั อุปปริกชิตวา	อุปการญจ ตาหิสิ.
พทุธาหิ คุณเสฏฐะ	อุปการิสู วา ปิจ,
สทุธา กตญญตา ปญญา	คารวาหิหิ มณชิโต.

ยโต กรโติ ปุชฺ โส	ภาวโต วนทนาทิหิ,
ตโต โส ชายเต อฑฒะ	กุลมहि อุทิตติเต
อสงกิเตหิ สตุเตหิ	ภาวโต วนทนารเห.
ปรตถ ปุชโก สตุโต	ยตถ ยตถูปปชชติ,
ตตถ ตตถ วิสิญฺฐํ โส	จันํ ลภติ ปุชฺยณฺติ.

ออยเมตถ อปจายนานิสฺโส.

อาปทาสุ สหายานํ	ลาภา นนฺนจตถสฺสทฺธิยา,
ปริวารสมปทาเจติ	เวยฺยาวจจผลํ มตํ.
คิลานคฺคณฺวณฺตานํ	ทานาทิกิริยาสุวา,
เวยฺยาวจจาภิสมฺภูตํ	โก ผลํ วนฺณยิสฺสติ.
โย คิลานํ อฺปปญฺเจติ	โส อฺปปญฺเจติ มํ อิติ,
มหาการุณิกเณปิ	โส ภุสํ ปริวณฺณโต.
พฺพธาทีนํ คฺคณฺพณฺนํ	เวยฺยาวจจสฺส โก คฺคณํ,
วณฺณิตุ จินฺติตุ วาปี	สมตฺถอ อวินายโก.
ปภงฺคฺเรน กาเยน	สุกรํ ปุณฺณมุตฺตมํ,
น กรายย กถํ วิญญู	อนุมมตฺโต สเจตฺโนติ.

ออยเมตถ เวยฺยาวจจานิสฺโส.

อตฺตตถมณเปกฺขิตฺวา ปรตถํ ทียเต ยโต, กรุณา กตถญฺจตา โยคา ปตฺติทานํ วิเสสิตํ.

เย อานิสฺสา นิทฺธิญฺจ	ทาเน มานปฺปหาณินา,
สฺวิเสสว เต สพฺเพ	ปตฺติทานานิ เวทียาติ.

ออยเมตถ ปตฺติทานานิสฺโส.

อิสฺสา มจฺเณรวยาปาหํ	วิหีสฺจาปิ นาสฺย,
คฺคณาราริต จิตฺโต ยํ	อนฺนโมทติ โมทโก.
ยโต ตโต มหฺสโกโข	สุรฺโรโป โภควาปิจ,
ทิสฺขายโก สทา ภูญฺโ	โหติ ปุณฺณานฺนโมทโก.
วิสสชฺชิตฺวาน นิสฺสงฺคํ	จตฺตปณฺณาสโกฏฺฐิโย,
กตฺวา เชตวเน รมเม	วิหารํ จารุทสฺสนํ.
โสณณมฺภิการทถสฺส	สุทตฺตสฺส สิริมโต,
ทิสฺวา สพฺพปณฺณพฺพทสฺส	สงฺฆสฺส ททโต สิริ.

อโห ทานนนิ พหุโส
 มาณโว อนุโมทนโต
 ทายกโตปี อธิกั
 ออกตวา กายวาจาหิ
 จิตตปุปสาทมตโตปี
 อนุโมทนซึ ปุณณั
 อกรโนโต จรณโตหิ

อุทานั อพุกุทธีรยั,
 อเทนโต กากนมปิจ,
 อลตถ กุสโลทยั.
 อทตวา กิณจิหตถโต,
 ยทิ เอวั ผลาวโห.
 จิตตตายตต มหปผลั,
 โสจณียโย อัย ชโนติ.

อวยเมตถ อนุโมทนานิ สัสโส.

ปณณวา สุนมาโนหิ
 สุขมภีรึ อวิตถั
 ลภเต ปรมั ปิตี
 ตเทवालั ผลั ตสส
 สทุธมมสสีธ คหณั
 คหณน วินาอตถ
 อตถนตฺต อปริกขนโต
 อสมตถิโส โหติ
 ปริยตติ วินา ธมโม
 สวณั วินาปริยตติ
 เนกกปสตุสสาห
 สทุธมโม น ปติฏฐาติ
 ตโต ตสสาปิ อุตสาเห
 โสตพโพ เอว สทุธมโม

สทุธมมึ พุทฺธเทสิตฺ,
 มธูรึ อมตัม วีย.
 เทวินเทนนาปิ ทุลลภั,
 มา โหตุ ปรโลกิกั.
 น โหติสวณั วินา,
 ปริกฺขา โน ปชายติ.
 อตตโนวา ปรสส วา,
 หิตตถปฏิปัตติยา.
 น ติฏฐติ กุทาจณั,
 ตสฺมาปิ สวณั วรึ.
 สมานีโตปี สตถุณา,
 สวณน วินา ยโต.
 วิเสสั สมเวกฺขีย,
 อปิ นิพพานทสสินาติ.

อวยเมตถ สวณานิสัสโส.

สพพทานั ธมมทานั
 เทสยิ เทสกวโร
 อตถอ ปทียมาโนหิ
 ธมโม ปทียมาโนหิ
 โยนิสो มนสิกาโร
 มคฺคญาณสส เหตุติ
 สภาว ญาณั ธมมานั

ชินาตติ ชินอพฺรุวิ,
 เทสนา ทุลลภาติจ.
 ตโต ชิปปิ วิคจฺจติ,
 อุภยตถาภิ วฑฺฒติ.
 อถ สทุธมม เทสนา,
 วุตโต มคฺคญาณุสา สทา.
 สัสาราทีนวณฺญตา,

สุวรรณตา สุธรรตา	สุสณจัน สุรูปตา,
อาธิปัจจํ ปริวารา	สพพเมเตน ลพภติ.
ปเทสรชชํ อีสสรียํ	จกกวตติสุขํ ปิยํ,
เทวราชขมปิ ทิพเพสุ	สพพเมเตน ลพภติ.
มานุสิกา จ สมปตติ	เทวโลเก จ ยา รติ,
ยา จ นิพพานสมปตติ	สพพเมเตน ลพภติ.
มิตตสมปทมาคมม	โยนิโส เว ปยุณชโต,
วิชขามุตติวสีภาโว	สพพเมเตน ลพภติ.
ปฐิสมภิทา วิโมกขา จ	ยา จ สาวกปารมี,
ปัจเจกโพธิ พุทธภูมิ	สพพเมเตน ลพภติ.
เอวํ มหิทธิยา เอสา	ยทิทํ ปุณณสมปทา,
ตสฺมา อีรา ปสฺสนติ	ปณฺธิตา กตปุณณตนฺติ. ^{๑๑๘}
ปุณณํ เจตํ ทิ นิสฺเสสํ	มนุสฺสตเต สมิชฺชติ,
ตํ ปพฺพตฺนทิวิชุ	ชลจฺนทาทิ จญฺจลํ.
ตสฺมา อิมํ ขณฺวํ	ลทฺธา สพฺพตฺถสารถํ,
อาทิตฺตเจลลสีโสว	ปุณณกิริยาสุ ยฺยชถ.

เอตตาวตา ทิเน ทิเน ทสฺปุณณกิริยวตฺถุณี ปุเรนฺเตหิติ ยํ วุตฺตํ ตํ สพฺพภา
ปกาสิตํ โหติ.

ทสฺกุสฺสลิเหวํ สณฺจินฺนตา สปลฺลยา
วิริยวิภาสํ ปาปุณฺนิตฺวา ภาวสุ,
สกลภานินฺทํ ตํ จชิตฺวาน ตณฺหํ
วิคตมรณโสกา นิพฺพุตํ สมนฺนํ.

อิตติ อภินวสารุชนปาโมชชตถาย กเต อุปาสกชนาลงกาเร ทสฺปุณณกิริยวตฺถุณีทเทโส นาม
ปญฺจโม ปริจฺเฉทโ.

๓.๑.๖ อนุตรายกรรมมนิทเทศ

อิทานิ “อนุตรายกรรมเม ปหายา”ติ เอตถ อริยานํ อุปวาทวจนญฺเจว มาตุฆาตกาทโย
จาติ อิเม สคฺคาปวคฺคสฺส พาทกตฺตา อนุตรายกรรมมา นาม. เย ปน อนุตรายกรรมเม
อสาธฺชนสํสคฺคาทิทิ กโรนฺติ เต อริยูปวาทกา เจว อานนฺตริยกมฺมการกาติ จ วุจฺจนฺติ.

^{๑๑๘} ข.สุ. (บาลี) ๒๕/๙/๑๒.

ยถา พุทธปัจเจกพุทธสาวกานํ อริยานํ อนตมโส คีหิ โสตาปนนานมปิ อนตถกามา หุตวา
อนติมวตถุณา วา คุณปริธัสเนน วา อุปวาทกา อกโกสกา ครหกา อริยุปวาทกา นามาติ.
ตตถ 'นตถิ อิเมสํ สมณธมโม อสสมณา เอเต'ติ วทนต์ อนติมวตถุณา อุปวาทิ นาม.
“นตถิ อิเมสํ ฌานํ วา วิโมกโข วา มคโค วา ผลํ วา”ติ วทนต์ คุณ ปริธัสเนน
อุปวาทิ นาม. ตตถ “อนตถกามา หุตวา”ติ วจเนน มาตาปิตโร วีย ปุตตานํ อัจริยุปชฌายา
วีย นิสสิตกานํ อตถกามา หุตวา ครหกา อุปวาทกา น โหนตติ ทสเสติ. เย จ อัย
อริโยติ ชานํ วา อุปวเทยฺยู อชานํ วา อุภยถาปิ อริยุปวาโทจ โหติ อริยภาวสเสว
ปมาณตตา. อริโยติ ปน อชานโต อทฺฐจจิตตสเสว ตตถ อริยคุณภาวํ ปเวเทนตสส
คุณปริธัสนํ นํ โหติ ตสส อริยุปวาโท น โหตติ วทนต์. ตเทตํ กมมํ อานตตริยสทิสตตา
ภारियํ สคคาวรณํ มคคาวรณญจ โหติ. ตถापि สदेกัจฉํ โหติ ขมาपเนन नानन्दरियं विय
ओतेकัจ्जं. तससाविभा वन्दत् ओत् वत्तु मृताहरन्ति.

อณฺณตรสฺมี กิร คาเม เอโก เถโร จ ทหร ภิกฺขุ จ ปิณฺฑาย จรณฺติ, เต
ปจฺจมฺเรยฺว อุพฺพกมตฺตํ อุณฺหายคฺค ลภิสฺส เณรสฺส จ กุจฺฉิวัโต อตฺถิ^{๑๑๙} โส จินฺเตสิ อัย
ยาคฺค มยฺหํ สปปายา ยาว น สิตฺลา โหติ ตาว นํ ปิวามิติ โส มนุสฺเสหิ อุมฺมารตถาย
อาหณฺเฏ ทารุณฺณเพ นิสิตฺตวา ตํ ปิวิ, อิตโร ตํ ชิกฺขณฺนโต อติฉาโต^{๑๒๐} วตายํ มหลลโก
อมหากํ ลชชิตพฺพกํ อกาสิตติ อาห. เถโร คาเม วิจฺจิตฺวา วิหารํ คนฺตวา โสตา ปนฺโน
อยนฺติ ชานนฺโตยฺว ทหรภิกฺขุ อาห อตฺถิ เต อาวุโส อิมสฺมี สาสเน ปติฏฺฐาติ, อิตโรปิ
สจฺจาภิสฺมโย สาสเน ปติฏฺฐาติ มณฺณมานิ อาม ภนฺเต โสตาปนฺโน อหนฺติ อาห, เถโร
นํ กรุณฺยมาโน เตนหาวุโส อุปริมคคตถาย วายามํ มา อกาสิ ชีณาสโว ตยา อุปวทิตฺติ
อตตานํ อัจจิกาสิ. อิตโร จ สมณานํ สารูปปาสารูปิ โลกสมฺมทาจารมตฺตํ นชานาตติ
อธิปปาเยน วุตตตตา คุณปริธัสเนน ครหิตติ ตํ ขมาเปสิ. เตนสฺส ตํ กมมํ มคคาวรณํ
นาโหสิ ปุพฺเพว ปตฺตโสตาปนฺนตตา สคคาวรณมสฺสกาตุมสมตถเมว ตํ กมมํ ตสฺมา โย
อณฺโณปิ อริยํ อุปวาทิ เตน คนฺตวา อุกฺกุฏิกํ นิสิตฺตวา อณฺชลิปคฺคเหตุวา อหํ ภนฺเต
ตุมเห อิทฺถจิทฺถจ อวฺฐ ตํ เม ขมถาติ ขมาเปตพฺพ. สจ อนุปจฺฉินฺนโทสตตา โสตาปนฺน-
สททาคามิโน โรเสน วา อนาคามิอรหนฺโต วา ตสฺส อตถกามา หุตวา आयदिसंवत्तถाय न
खमेन्ति तिसापगुन्ता वा षोढति, ये तस्मिं विहारे भिक्षु वसन्ति तेस्सं सन्तिकं कन्तवा
अुकुग्गिकं निसित्त्वा अण्णलिपककहेत्ताव चमापेतप्प. गच्छि ओहं भन्ते ओसुगं नाम आयस्मन्तं
अिट्ठजिट्ठज अव्व चमत्तु मे सो आयस्माति ओर्व वण्णतेन चमापेतप्प. तिसापगुन्ते स्ति

^{๑๑๙} รุชติ.

^{๑๒๐} อติขุททาภิวโต.

สัสสาทิเก เปเสตวาปี ขมาเปตุ วรรณุตติเยว, สเจ ปน เอกจาริกภิกขุ โหติ เนวสส วสนญฺจณํ
 คตญฺจณํ ปณฺณายติ เอกสส ปณฺชิตสส ภิกขุโน สนฺติกํ คนฺตวา อหํ ภนฺเต อสุกํ
 นามายสมนํ อิทฺถจิทฺถจ อวฺหฺม ตํ เม อนุสฺสรโต วิปฺปฏิสํโร โหติ ก็ กโรมีติ วตฺตพฺพํ,
 โส วกฺขติ ตุมฺहे มา จินฺตยิตถ เถโร ตุมฺหากํ ขมฺติ จิตฺตํ วุปฺสเมถาติ, เตนาปี อริยสฺส
 คตทิสากิมฺเขน อญฺชลี ปคฺคเหตฺวา ขมฺตฺติ วตฺตพฺพํ, สเจ เส ปรินิพฺพุโต โหติ ปรินิพฺพุต-
 มญฺจญฺจณํ ปุชฺชากรณญฺจณํ วา คนฺตวา ยาว สิวํภิกา คนฺตวาปี ขมาเปตฺพโพ เอวํ กเต
 สคฺคจรรณญจ น โหติ ปากติเมว โหติ. ปากติกเมว โหติติเจตถ เอวํ กเต อตฺตโน จิตฺตํ
 ปสฺสีหติ ตํ กมฺมํ สคฺคจรรณญจ มคฺคจรรณญจ น โหติติ อธิปฺปาโยติ เกจิวนฺติ. เอวํ
 ปน ขมาปีเต ตํ กมฺมํ ปโยคสมฺปตฺติยา วิปากสฺส ปฏฺิพาหิตตฺตา อโหสิกมฺวเสน
 อวิปากธมฺมํ อาปนฺนฺติ เนวสคฺคจรรณํ น มคฺคจรรณญจ โหติติ เอวเมตถ อตฺถโ
 คเหตฺพโพ. อयํ हि อริยฺวาทกมฺมปาปสฺส ทิฏฺฐธมฺมเวทนิยกมฺมสฺส จ ธมฺมาติ. เอวํ
 อกตปฏิกมฺมนฺตา ตํ โน เจ ปากติกํ โหติ, มหาสวชฺชํ โหติ. มหาสวชฺชํ हि อริยฺวาท-
 อานนฺตริยสทิสฺโส. ยถา- “เสยฺยถาปี สาริปฺพุตฺต ภิกขุ สีสสมฺปนฺโน สมฺาธิสมฺปนฺโน ปณฺญา-
 สมฺปนฺโน ทิฏฺฐจฺเฐ ธมฺเม อญฺญํ อาราธเยย เอวํ สมฺปทมิทํ สาริปฺพุตฺตวาทมิ ตํ วาญฺญ
 อปฺปหาย ตํ จิตฺตํ อปฺปหาย ตํ ทิฏฺฐิํ อปฺปณฺนิสฺสชิตฺวา ยถาภํ นิกฺขิตฺโต เอวํ นิรเย”ติ.
 อยเมตถ อริยฺวาทกมฺม วินิจฺจโย.

ตตถ อานนฺตริยกมฺมการกา นาม มาตฺฐฆาตกปีตฺฐฆาตกอรหนฺตฆาตกโลหิตฺบุปาทกสงฺฆ-
 เกทกา ติ อิมํ ปญฺจขนฺา ทฏฺฐพฺพา. มาตฺฐฆาตกาทโย हि มคฺคานนฺตรํ ผลปฺปตฺติ วิย
 จุตฺติสมนฺนฺตรเมว นิรยุปฺปตฺติยา วรกสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา อานนฺตริยกมฺมการกาติ วุจฺจนฺติ.
 ตตถ เยน มนุสฺสชาติกา ชนิกามาตา สยมปี มนุสฺสสฺสฺเตเนว สญฺจิจจ ชีวิตา โวโรปิตา วา
 โหติ, สญฺญาย สทฺธิํ วรกเจตนาเย เจตเตวา มาริตา อयํ มาตฺฐฆาตโก นาม. ตสฺมา เยน
 มนุสฺสสตฺถิภูตาปี อชนิกา โปสวานิกามาตา วา จุลมาตา วา ชนิกา วา อมนุสฺสิตฺถิภูตา
 มาตา ฆาติกา โส อานนฺตริโก น โหติ. เยนสยํ ติรจฺจณญฺโต มนุสฺสิตฺถิภูตามาตา ฆาติกา
 โสปี อานนฺตริโย น โหติ. กมฺมํ ปนสฺส ภาริยํ โหติ อานนฺตริยํ อาหจจ ติฏฺฐติ. ตถา
 เยน มนุสฺสสฺสฺโต ชนโก ปิตา สยมปี มนุสฺสสฺสฺเต เนว ชีวิตา, โวโรปิตอ อयํ ปีตฺฐฆาตโก
 นาม. เอตถ ปน ยถา สมนฺชาตียสฺส วิโกปเน กมฺมํ คุรฺตรํ, น ตถา อสมฺชาตียสฺสาติ.
 มนุสฺสชาติกา ชนิกาติ วุตฺตํ. ยถา มนุสฺสภาวเ จิตฺสเสว กุสฺลธมฺมานํ ติกฺขวิสท
 สุรภวปฺปตฺติ, ยถา ตํ ดินฺนมฺปิ โฬธิสฺตฺตานํ โฬธิสฺตฺตนิปฺผตฺติ สียา, เอวํ มนุสฺสตฺตภาเว
 จิตฺสเสว อกุสฺลธมฺมานมฺปิ ติกฺขวิสท สุรภวปฺปตฺติติ มนุสฺสสฺสฺเตเนวาติ จ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ.
 สเจ เวสียา ปุตฺโต โหติ อयํ เม ปิตาติ น ชานาติ ยสฺส สมฺภเวเน นิพฺพตฺโต, โส จ
 เตเน ฆาติ โต ปีตฺฐฆาตโกตเวว สงฺขํ คจฺจติ. อานนฺตริยญจ ผุสฺติ.

เอพจตุกกั สงคามจตุกกั โจรจตุกกั เจตถ กเถตพพ. ตตถ เอพกั มาเรมีติ
 อภิสนธินา ปิธิ เอพกฏฐาเน จิต্ত มนุสโส มนุสสภูตฺ มาตรํ วา ปิตรํ วา มาเรนโต
 อานตตริยํ ผุสติ, มรณานิปปาเยเนว อานนตริยวตฺตสฺส วิโกปิตตตฺตา. เอพกาภิสนธินา ปน
 มาตา ปิตุ อภิสนธินา วา เอพกั มาเรนโต อานนตริยํ น ผุสติ, อานนตริยวตฺต
 ภาวาทโต. มาตาปิตุ อภิสนธินิ มาตาปิตโร มาเรนโต ผุสเตว. เอสนโย อิตรสมมิปิ
 จตฺตูกทวเย. สพพตถ ทิ ปุริมํ อภิสนธิ จิตฺตํ อปปมาณํ, วรทจิตฺตญฺเจว ตทารมมณา
 ชีวิตินทริยญฺจ อานนตริยภาเว ปมาณนติ ทฏฺฐพพ.

เยน อนตฺมโส คิหิสังเค จโตปิ มนุสสชาติโก ชินาสโว สยจิจฺจ ชีวิตา โวรโรปิโต
 อัย อรหนตฺตาทโก นาม. อมนุสสชาติกํ ปน อรหนตํ มนุสสชาติยํ วา อวเสส อริยบุคคลํ
 ฆาเตตฺวา อานนตริโย น โหติ, ปพฺพชชาปิสฺส น วาริตา, กมฺมํ ปน ภาริยํ โหติ.
 ตिरจฺฉาโน มนุสสรหนตฺมปิ ฆาเตตฺวา อานนตริโย น โหติ, กมฺมํ ปน อติภาริยนติ
 เวทิตพพ. ยถา มาตาปิตุสฺส เอวํ อรหนเตปิ เอพจตฺตูกาทินิ เวทิตพพานิ. โย เทวทโต
 วีย สาสนํ อุทฺธมมํ อุพฺพิณยํ กตฺวา จตฺตุนํ กมฺมานํ อณฺณตฺรวเสน สงฺขํ ภินฺทติ, อัย
 สงฺฆเภทโก นาม. ตถาหิ- อปฺโลกนกมฺมํ ฌตฺติกมฺมํ ฌตฺติหุติยกมฺมํ ฌตฺติจตฺตถกมฺมสงฺขาตํ
 จตฺตุนํ กมฺมานํ อณฺณตฺรํ สงฺฆกมฺมํ เอกสํมายํ วิสุ วิสุ กโรนฺเตน สงฺโฆ ภินฺโน นาม
 โหติ. น อณฺณถาติ ทฏฺฐพพ.

โย เทวทโต วีย ทฏฺฐจิตฺเตน ตถาคตสฺส ชิวฺมานกสรีเร ขุทฺทกมกฺขิกา
 ปิวนกมตฺตมปิ โลหิตํ อุปปาเทติ อัย โลหิตุปปาทโก นาม. เอตถ โลหิตุปปาทํ นาม
 อนฺโต สรีเรเวว โลหิตสฺส สยจยกรณํ นหิ ตถาคตสฺส อภิชชากายตาย ปฺรुปกกเมน น
 จมฺมํ ฉินฺทิตฺวา โลหิตํ ปคฺขรติ, สรีรสฺส ปน อนฺโตเวว เอกสฺมี จาเน โลหิตํ สโมสรติ,
 อาฆาเตน ปกฺกุปฺमानา สยจิตฺตํ โหติติ อตฺถ, โย ปน โรควุปสมนตฺถํ ชิวโก วีย ฆาเลตฺวา
 ปุตฺติมสฺสโลหิตํ นีหริตฺวา ฆาสฺส กโรติ, อัย โลหิตุปปาทโก น โหติ, พฺพุ ปน โส ปุณฺณํ
 ปสวตฺติติ ทฏฺฐพพ. เอวมฏฺฐตฺมริยูปวาทานนตฺริยกมฺมํ ยถาวุตฺตวิธินา อุปาสโกปาสิกฺขเนหิ
 ปรีหริตพพ. เอตตาวตฺตา อนตฺตรายกรธมเม ปหายาติ ยมฺปน วุตฺตํ, ตํ สพฺพถา ปกาสิตํ
 โหติ.

กโรติยํสคฺคคตฺตินิวารณํ อิทาปวคฺคา วรณํ ตเถว,
 ตมนตฺตรายํ กรธมมเมวํ พุเธนลตฺวา ปรีวชฺชนียนติ.

อิติ อภินวสารุชนปาโมชชตถาย กเต อุปาสกชนาลงฺกาเร
 อนตฺตรายกรธมมณินทเทโส นาม ฉฺฉุจฺโฆ ปรีจฺเฉโท.

๓.๑.๗ กุสลธมมนิทเทศ

อิทานิ “โลกียโลกุตตตรา สมปตติโย สาเรตพพา”ติ เอตถ โลกียสมปตติโย นาม คหปติ มหาสารสมปตติ พราหมณมหาสาร สมปตติ ขตติยมหาสารสมปตติ ปเทสรัชสมปตติ จกกวตติสมปตติ เทวรัชสมปตติ อาทิวเสน เนกวิธา โหนติ. ตตถ ยสมิ์ เสฏฐิคุเล จตตافیสโกฏฐนํ นิททิตวา ทิวเส ทิวเส ปญจมนํ วย กโรติ ทสมมนํ อนโต ปวิสติ อัย คหปติมหาสารสมปตติ นาม. ยสมิ์ พราหมณกุเล อสีติ โกฏฐนํ นิททิตวา ทิวเส ทิวเส ทสมมนํ วย กโรติ วิสติ อมมนํ อนโต ปวิสติ, อัย พราหมณมหาสารสมปตติ นาม. ยสมิ์ ราชกุเล โกฏฐนํ นิททิตวา ทิวเส ทิวเส วิสติ อมมนํ วย กโรติ, จตตافیส อมมนํ อนโต ปวิสติ อัย ขตติยมหาสารสมปตติ นาม. อุปาสกกรตนาทิกาวํ ปโต ปน อุปาสกขโน เอตปิ สมปตติโย อธิคณตวา ตาหิ อตตานํ อลงกโรติ ปเทสรัชสมปตตินาม ทวิโยชนติโยชนวิสติ ตีสติ จตตافیส ปณณาสสฏฐิ สตตติ อสีติ นวุติ วิสติโยชนสเต จาเน รชชํ กโรนทานํ อนุกวัตัพพอุฬารรัชสมปตติ. ตมปิ อธิคณตวา อุปาสกขโน ตาหิ อตตานํ อลงกโรติ.

จกกวตติสมปตติ นาม จตุมหา ทวีป ทวิสทสสปริตตทวีป ปติมณฺธิเต สกลจก-
กาวคพเพ อีสสิริยาริปัจจํ กโรนเตน จกกวตติรณฺเณ อนุกวัตัพพา สมปตติ. सा जेवं
वेतिटपपा, अनुत्तेचनस्मि प्लगाये चमिकाय रक्खारवण कुत्तिया सविधानं खत्तिเยसु अनुयुत्तेसु
प्राह्मणकहपतिเกसु नेकमचनपत्तेसु समणप्राह्मणेसु मिकपकिंसु อธम्मกรณปฏิกาเยไป อธนานํ
ธनानุपทานํ समणप्राह्मणेปसํกมนํ पुจ्जनन्ति. एवमाकर्त्त ทสविธं จกกวตติ वट्ठं पुเรตวา
นิสินนस्स रणेโณ जकกวตติสส जकगहोत्ते यं जकर्तन् उप्पखत्ति อินทनेल मणिनाभि สत्त-
रतन्मย सहसสารं पावपเนमि रत्तत्तुवณณเนमिसन्धि यสส ทสนนํ ทสนนํ อरानं อุปริ เอกं
मुत्तरारं โหติ วาटं คเหตุวา สททกรณตถ, येन กโต สทโท สุกุสลปปาพิต ปญจจก-
คิริยสทโท วिय โหติ, ยสส นาภिया อุโกโต ปสเส.^{๑๒๑} ทเว สีมุขานิ โหนติ อพภนฺตร
สग्ณ จกกสเสว สุสิริ, ตสส กตฺता वा กारेตา वा นตฺถิ, กम्मปปัจเจน อุตฺตนา สมุจ्जाติ
ยํ ราชชา วุตตนเยน ทสविธं จกกวตติวट्ठं पुเรตวา ตทहुโปสเส ปณฺณเรเส ปุณฺณมทิวเส
สีสํ นหาโต อุโปสธิโก อุปริปาสาทวรคโต สีลं วิสธเนโต.^{๑๒๒} นิสินโน ปุณฺณจหนํ วिय
สุริยํ วिय จ อุจ्जनตํ ปสสตี ยสส ทวาทสโยชนโต สทโท สุตติ ติโยชนโต.^{๑๒๓} วณฺโณ
ทิสสติ, ยं มหาชเนน 'พุตติโย มยฺเณ จนนโ ทสุริโย वा อุจ्จิตโต'ติ อติวिय กุตุลลชาเตน

^{๑๒๑} อุโกโท ปสเสหิ.

^{๑๒๒} อวาชเชนโต.

^{๑๒๓} โยชนโต.

ทิสสมานัน นกรสส อุปริ อาคนตวา รณโณ อนุโต ปุรสส ปาจันปสเส นาติ อุจจํ นาติ
นีฬ หุตวา มหาชนสส ปุพผคนธาทีหิ ปุเชตฺตํ ยุตตภูจฺจาเน อกฺขาหตํ วีย ติฏฺฐติ.

ตเวท อนุพนธมานัน หตฺถิรตนัน อุปฺปชฺชติ- สพฺพเสโต รตฺตปาโท สตฺตปฺปติฏฺฐโ
อิทฺธิมา เวหาสํคโม อุโปสถกฺกลา วา ฉทฺทนต์กฺกลา วา อาคจฺฉติ, อุโปสถกฺกลา อาคจฺฉนฺโต
หิ สพฺพเชฏฺฐโก อาคจฺฉติ, ฉทฺทนต์กฺกลา อาคจฺฉนฺโต สพฺพกณฺนิฏฺฐโ สิกฺขิตฺตสิกฺโข ทมฺภูเปโต,
โส ทวาทส โยชนํ ปริสํ คเหตฺวา สกฺลขมฺพทีปํ อนุสํยายิตฺวา ปุเร ปาตฺราสเมว
สกราชธานี อาคจฺฉติ.

ตมฺปิ อนุพนธมานัน อสฺสรตนัน อุปฺปชฺชติ สพฺพเสโต รตฺตปาโท กากสีโส มุณฺขเกโส
อิทฺธิมา เวหาสํคโม วลาหก อสฺสราชกฺกุลช อาคจฺฉติ.

ตมฺปิ อนุพนธมานัน มณฺธิรตนัน อุปฺปชฺชติ, โส โหติ มนิ เวฬุริโย สุโก ชาติมา
อภฺภูสฺส สุปฺปริมมกโต อายามโต จกฺกนาภิสทิสฺโส, โส เวปุลลปพฺพตา อาคจฺฉติ, โส จตฺตฺรค-
สมนฺนาคเตปิ อนุธกาเร รณโณ ธชคคฺคโต โยชนํ โอภาเสติ, ยสฺโสภาเสน มนุสฺสา ทิวาติ
มณฺญมามา กมฺมมฺเต ปโยเชนฺติ, อนตฺมโส กุณฺถกิปิลลิกํ อุปาทาย ปสฺสนติ.

ตมฺปิ อนุพนธมานา อิตฺถิรตนัน อุปฺปชฺชติ ปกฺติ อคฺคมเหสี วา โหติ อุตฺตรกรุโร
วา อาคจฺฉติ มทฺทราชกฺกุลโต วา อติทิมฺมาทหิ ฉทฺทวิวชฺชิตา อติกฺกนฺตา มานุสํ วนฺณํ
อปฺปตฺตา ทิพฺพํ วนฺณํ ยสฺสา รณโณ สิตกาเล อุณฺหานิคตฺตานิ โหนฺติ อุณฺหกาเล สิตานิ
คตฺตานิ โหนฺติ, สตฺธา โฉจิตฺตฺวปฺปิจฺโน วีย กายสมฺผสฺโส โหติ กายโต จนฺทนคนฺโธ วายติ
มุขโต อุปฺปตฺคนฺโธ วายติ, ปุพฺพภูจฺจาณิตาทีอเนกคฺคุณ สมนฺนาคตา จ โหติ.

ตมฺปิ อนุพนธมานัน คหปติรตนัน อุปฺปชฺชติ รณโณ ปกฺติกมฺมโกโร เสฏฺฐจฺ, ยสฺส
จกฺกรตนเน อุปฺปนฺนมตฺเต ทิพฺพํ จกฺขุ ปาตฺถวติ, เยน สมฺนตโต โยชนมตฺเต นิธี ปสฺสตี
สสฺสามิกมฺปิ อสฺสามิกมฺปิ, โส ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา ปวเรติ “อุปโปสฺสุโกโก ตวํ เทว
โหติ อหํ เต ธเนน ธนกรณียํ กริสฺสามิ”ติ.

ตมฺปิ อนุพนธมานัน ปริณายกรตนัน อุปฺปชฺชติ รณโณ ปกฺติ เชฏฺฐปฺปโต จกฺกรตนเน
อุปฺปนฺเนน อติเรก ปณฺณเวยยตฺติเยน สมนฺนาคโต โหติ, โส ทวาทสโยชนาย ปริสาย เจตฺสา
จิตฺตํ ปริชานิตฺวา นิคฺคหปคฺคหกรณ สมตฺถโห โหติ, โส ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา ปวเรติ
“อุปโปสฺสุโกโกตวํ เทว โหติ อหํ เต รชชํ อนุสาสิสฺสามิ”ติ.

เอวมิเมหิ สตฺถิ รตฺเนหิ สมนฺนาคโต ราชา จกฺกวตฺติ วาเมน หตฺเถน สุวณฺณภิการํ
คเหตฺวา ทกฺขิณ หตฺเถน จกฺกรตนัน อพฺภูกิริติ “ปวตฺตตฺตํ ภวํ จกฺกรตนัน อภิวิชฺฌินาตฺตํ ภวํ
จกฺกรตนัน”ติ ตโต จกฺกรตนัน ปณฺจจกฺกํ วีย ตฺริยํ มธฺรฺรสรํ นิจฺจรณฺตํ อากาเสน สีเนรฺ
วามปสฺเส กตฺวา สมฺมทฺทสฺสฺปริภาเคน สตฺตโยชนสหสฺสปฺปมาณํ ปุพฺพวิธํ คจฺฉติ อนุวเทว
ราชา จกฺกวตฺติ จกฺกานุกาเวน ทวาทสโยชน วิตฺถินนาย จตฺตฺรคินียา เสนาย นาติ อุจจํ

นาติ นินฺนุ อุจจํ รุกขานํ เหมจฺจามาเคน นิจฺจูกฺขาย อุปรูปริ รุกฺเขสุ ปุပ္ผ ผล ปลลวาทิ
 ปณฺณการํ คเหตุวา อาคตานิ หตฺถโต ปณฺณการณฺจ คณฺหนโต เอหิ โข มหาราชาติ
 เอวมาทินา ปรมนิปจจาการณ อาคเต ปฏฺฐิราชานํ”ปาโณน หนตฺตพฺโพ อทินนํ นาทาตพฺพํ
 กามะสฺมิจฺจจาโร น กาทพฺโพ มุสา น ภาสิตพฺพา มชฺชํ น ปาตพฺพํ ยถาภุตฺตทว ภฺจฺฉา”ติ
 อนุสาสนโต คจฺฉติ

ยตฺถ ปน ราชา ภฺยชิตุกาโม ทิวา เสยฺย วา กปเปตฺตกาโม โหติ ตตฺถ
 จกฺกรตณํ อากาสา โอรุทิตฺวา อุทกาทิ สพฺพกิจจกฺขม ภูมิกาคะ อุกฺขาหตํ วิยติภฺจฺจติ,
 ปุนรณฺโณ คมนจิตฺเต อุปฺปนเน จกฺกรตณํ เวหานํ อพฺภุคฺคณฺตวา ปุริมฺนเยเนว สทฺทํ กโรนฺตํ
 คจฺฉติ, ยํ สุตฺวา ทฺวาทสโยชนิกายิ ปริสา อากาเสน คจฺฉติ. จกฺกรตณํ อนุปฺพุเพน
 ปุรมตฺถิมํ สมฺททํ อชฺโหมคาคฺหติ, ตสฺมี อชฺโหมคาคฺหิตะ ยถา ยถา อชฺโหมคาคฺหติ ตถา ตถา
 สงฺกิตฺตอุมิวิปวาโร หุตฺวา โอคจฺฉมานํ มหาสมฺมทสฺสลิํ โยชนมตฺตํ โอคณฺตวา อนโต สมฺมทเท
 อุโภสุ ปสฺเสสุ เวฬุริยมนฺนิทิตฺติ วิย ปรมทสฺสนิยํ หุตฺวา ติภฺจฺจติ. มหาชนํ ยถากามํ
 สตฺตรตฺตานานิ คณฺหาติ. ปุนราชา ภิงการํ คเหตุวา อิตฺโต ปฏฺฐาย มมรชฺชนติ อุทเกน
 อพฺภุคฺคิริติ, เอวํ ปุรตฺถิมํ สาครปริยณฺตํ คณฺตวา ตํ จกฺกรตณํ ปฏฺฐินวตฺตติ, ปฏฺฐินวตฺตมาเน
 จ ตสฺมี สาคระ ปริสา อคฺคโต หุตฺวามชฺเชน ราชา จกฺกวตฺติ อนเต จกฺกรตณํ โหติ,
 ตมปิ ชลนินิ ชลํ เตน วิโยคํ อสทฺมานมิว เนมิมณฺฑล ปริยณฺตํ อภิหนนฺตํ ตีรเมว
 อุปคจฺฉติ, เอวํ ราชา จกฺกวตฺติ ปุรตฺถิมสมฺมทฺทปริยณฺตํ ปุพฺพวิธํ อภิวิชินฺติวา ทกฺขิณสมฺมทฺท-
 ปริยณฺตํ ชมฺพุทฺธิปํ วิเชตฺตกาโม จกฺกรตณ เทสิเตน มคฺเคน ทกฺขิณ สมฺมททาภิมฺโข คจฺฉติ, ตํ
 ทสฺสทสฺสปฺปมาณํ ชมฺพุทฺธิปํ วิชินฺติวา ทกฺขิณสมฺมทฺทโต ปจฺจุตฺตริตฺวา สตฺตโยชน สทฺสสปฺปมาณํ
 อปรโยชานํ วิเชตฺต เหมจฺจา วุตฺตเนน คณฺตวา ตมปิ สาครปริยณฺตํ อภิวิชินฺติวา ปจฺฉิม-
 สมฺมทฺทโตปิ อุตฺตริตฺวา อภฺยโยชนสทฺสสปฺปมาณํ อุตฺตรกรู วิเชตฺต ตเถว คณฺตวา ตํ สมฺมทฺท-
 ปริยณฺตํ ตเถว อภิวิชินฺติวา อุตฺตรกรูสมฺมทฺทโตปิ ปจฺจุตฺตริตฺวา เอวํ จตฺตทฺทิสํ อนุสาสิตฺวา
 จกฺกรตณํ ติโยชนสทฺสสปฺปมาณํ อากาสํ อาโรหติ, ตตฺถ จิตฺโต ราชา จกฺกวตฺติ จกฺกรตนาณฺภาเว
 จตฺมมหาทวิปทฺวิสทฺสสปริตฺตทวิปติ มณฺจิตํ เอตํ จกฺกวาพคพฺภํ สุกฺคผลปฺปณฺทริกวณํ วิย โอโลเกติ,
 เอวํ โอโลกยโต จสฺส อเนกปฺปการา ปิติ อุปฺปชฺชติ. เอตฺตวตา. รณฺญา จกฺกวตฺตินา
 สาครปริยณฺตาย ปจฺฉิยา อิสฺสรียํ อธิคโต โหติ.

เอวํ จกฺกวาพปพฺพตฺตมริยาทํ สมฺมทฺทปริยณฺตํ กตฺวา จิตฺตสฺส จกฺกวาพคพฺภะ
 อธิคติสฺสรียาธิปจฺจสฺส รณฺโณ เทวจฺฉรา วิย อภิรูปา นานาวิธปสาธนปสาธิตา ปริปฺญณ-
 ราชนिरสทิสฺสรุจรรวทนา พิมพฺพลสทิสทสนวสนา วิมลสมฺมิตาวิวรทสนา อสิตนยนเกสปาสา
 สุขาตานิ นิลกฺกุณฺณมูกา สุขาธํสยฺคคสนนิกป็นบโยธรา รติกรณกรชทวิจิตวรมณิเมชลา
 รณเมสทิสทวิปุลชนชมนตฺตภากริกรสทิสมฺมทโกมโลรฺยุคา นจจคิตฺวาทิตะสุ กุสลาปิยภาสินิโย จตฺตราสิต-

สหสส นามกัตติโยภวิสสนติ. ปุตตสหสสปมฺโข ปรินายกรตนภูโต เชฏฐปุตโต ภวิสสติ. ทวาทสโยชนิกํ ปญจจกิตฺตริยมณฑลํ ภวิสสติ. ปญจวิสตี โยชนิกํ พราหมณมณฑลํ ภวิสสติ. อฏฺฐจตตาสีส โยชนิกํ สพพากรณ วิภูสิตํ สนนทอุปจายูธนาเนาเสธาริ อมจฺจมณฑลํ ภวิสสติ. นวติโยชน ปริมณฑลํ ปญจโยชนสติกํ สตฺตรตฺตณฺจิตฺตมณฑปมาลา ปริจฺฉินฺนเสนา ภวิสสติ. สมณนา จตุสฺส ทิสาสฺส จตฺราสํตี โกภิสสหสส สํเขโย พลกาโย ภวิสสตีติ เอวมาทิ อนเภาวิธสิริสมุทฺธสมุชฺชลํ จกฺกวตฺติ วิภวํ โหติ. อุปาสกรตนาทิภาวํ ปตฺโต อุปาสกชน เภฏฐา วุตฺตณเณ สรณสีลาวิธินา อิมํ ทิ จกฺกวตฺติสมปตฺตี ปาปฺณิตฺวา ตาย อตฺตานํ อลงฺกโรติ.

ตตฺถ “อินฺทนีลมนินาภี”ติ อินฺทนีลมนินาภี, ‘สตฺตรตฺตณฺยสหสสาร์’ติ สหสส อสฺส อรณฺณติ สหสาร์, สหสสํ อรา เอตฺตสสาตี วา สหสสาร์, ตมฺปิ สตฺตรตฺตณฺย. “ปวาลเนมि”ติ สฺรตฺตสฺนิทฺธปวาลมยาเนมิ “รตฺตสฺวณฺณเนมิสนธิ”ติ สํมวาราคสสสิริกรตฺตมฺพุนทมยาเนมิ สนธิ โหติ. “ยสฺสา”ติ จกฺกรตฺนสส “อุปรี”ติ เนมิมณฑลปิฏฺจยํ. “เอกํมฺทธารํ โหติ”ติ รมนวิโส วิย อนฺโต สฺสิริ ฌิตฺทมณฑลิก วิจิตฺต วาตคาคี ปวาลทณฺโฑ โหติ “สฺกฺกสฺลปตฺตาสิตฺตปญฺจจกิตฺตริยสทฺโท วิยา”ติ สฺกฺกสฺ กุสเลน สิปฺปิยา ปทฺทสฺส ปญฺจจกิตฺตสฺส ตฺริยสฺส สทฺโท วิย เณ กโต สทฺโท โหตีติ อตฺถ. ตตฺถ ปญฺจจกิตฺตริยํ นาม-อาตตํ วิตตํ อาตตวิตตํ ฌนํ สฺสิริ จ อิทํ ปญฺจจกํ, ปญฺจจกานิ เอตฺตสสาตี ปญฺจจกา, ปญฺจจคเมว ปญฺจจกนิติ วุจฺจติ. ตตฺถาตตํ นาม จมฺมปรีโยนทฺเธสฺส เภริยาทิ เอกตฺลตฺตริยํ. วิตตํ นาม อุภยตลํ. อาตตวิตตํ นาม ตนฺติพฺทอปวาทิ. ฌนฺนติ สมมาทิ. สฺสิรินฺติ วิสฺสงฺขสิงคาคิ. “กมฺมปจฺจเณน อุตฺตนา”ติ จกฺกวตฺติภาวาวททานสีลาทิปฺญณฺเหตุนา อุตฺตนา ยถาวุตฺตปฺญณกมฺมสหายภูโต ปจฺจโย กมฺมสฺส วา สหายภูโต ปจฺจโย กมฺมปจฺจโย เตน กมฺมปจฺจเณน อุตฺตนา. ทสฺวิจจกฺกวตฺตวตฺตณฺติ อนฺโต ฌนฺสมิ พลกาเย ฌมฺมิกาย รกฺขารณคฺคตฺติยา สฺวิธานํ-เป-ปญฺหปฺจณฺณติ, อิทํ ตตฺถ คหปติเก ปกฺกิชาเต จ วิสฺ กตฺวา คณฺหวเสน ทวาทสฺวิธินฺติ จ วณฺณเนนฺติ. เอตฺถ จ อนฺโตชนสงฺขาตํ ปุตฺตทาร์ สีสํวเร ปตฺทฐาเปนฺโต วตฺถคณฺธมาลาทีนิ จสฺส ททมาโน สพฺพปทฺทวํ จสฺส นิวารยมาโน ฌมฺมิกํ รกฺขารณคฺคตฺตี สฺวิทฺติ นาม. พลกาเยทิสฺปิ เอเสว นโย. อยมฺปน วิเสโส. พลกาโย กาลํ อนตฺติกมิตฺวา ภตฺตเวตฺนสมฺปาทเนนาปิ อนฺนคฺคเหตุพฺโพ. อภิสิตตฺตชตฺติยา ภทฺทอสฺสาชานเญยาทิตฺนสมฺปาทเนนาปิ อุปคณฺหิตพฺพา. อนฺนยุตฺตชตฺติยา เตสํ อนฺนรูปยานวาทน สมฺปาทเนนาปิ ปรีโตเสตพฺพา. พฺราหมณา อนฺนปานวตฺถาทินา เทยฺยฌมฺเมน. คหปติกา ภตฺตพินฺงคฺลพลิวททาทิ สมฺปาทเนน. ตถา นิคมวาสินอ ฌนปทวาสินอ จ ภตฺตพินฺชาทิทาเนน. สมิตฺปาปพาทิตปาปสมณพฺราหมณา สมณปริกฺขารทาเนน สกฺกาตพฺพา. มิคปกฺกิโณ อภยทาเนน สมสฺสาเสตพฺพา. ยํ จกฺกรตฺนํ ปสฺสตีติ สมฺพนโร. อุปสฺถโกติ อุปสฺถํ วุจฺจติ อฏฺฐจกฺสมณฺนาคตํ ปกฺขทิวเสสฺส คณฺฐเจทิ รกฺขิตพฺพสฺสํ สมาทานวเสน ตํ

เอตสส อตถิติ อุโปสถโก. “สพฺพเสโต”ติ กาลปิงกาหิณ อภาเวน วิสฺสุทฺธสรีโร. “รตฺตปาโท”
 ติ มโนสฺสลาจุณฺณรณชิตปริยนโต วย รตฺตปพฺพโต โหติ. “สตฺตปฺปติฏฺโฐ”ติ ภูมิมุสนเกหิ
 วาลวัวร์กํ หตฺถโต อิมเหติ ตีหิ จตุหิ ปาเทหิ จาติ สตฺถิ อวยเวหิ ปติฏฺฐิตตฺตา
 สตฺตปฺปติฏฺโฐ. “เวหาสจฺจโม”ติ โยคิ วย เวหาสํ คมนสมตฺถอ. “สพฺพเชฏฺโฐ”ติ สพฺพเส
 ปชาโน. “ฉทฺทนต์กฺลา สพฺพกณฺนิฏฺโฐ”ติ ฉทฺทนต์กฺลา อากจฺฉนโต สพฺพนิหิโน อากจฺฉตฺติ
 โยเชตพฺพํ. อนุสฺสยยิตฺวา”ติ อนุสฺสิตฺวา. “กาคสึโส”ติ กาคสิว วย อินฺทนิลมนิ วย จ
 กาลวณฺเณน สีสเนน สมณฺนาคตตฺตา กาคสึโส. “มุณฺชเกโส”ติ สฺกุญฺจ กปเปตฺวา จปิเตหิ วย
 มุณฺชสทิสฺสเหติ สณฺหวณฺณ อุชฺเชเตหิ เกสฺสเหติ สมณฺนาคตตฺตา มุณฺชเกโส. “วลาหกสฺส ราชกฺลา”
 ติ สินฺทวสฺสชานียราชกฺลโต. “สุโฆ ชาตฺมา”ติ สฺกุญฺจ ภาสตีติ สุโฆ สุนฺทโรติ อตฺถอ, ปภา
 สมฺปตฺติยา หิ มณฺโณ ภทฺทตา ปรีสุทฺธการสมฺภูจฺจโต กุรุวิณฑาติ อาทิ วิเสสเนน อมสฺสโสปี
 หิ มณฺโณ อาการปรีสุทฺธิมฺลโกว. “สุปริกมมโกโต”ติ สฺกุญฺจกตปริกมโม อปนีตปาสาณสภกโรติ
 อตฺถอ ปาสาณาทิ โทสนีหฺรณวเสน ปริกมม นิปฺพตฺติ. “จตฺตฺรจฺจสมณฺนาคเตปี”ติ กาลปฺกข-
 จาตฺตฺทหฺสึ อทฺททฺรตฺตชฺชน วณฺสณฺท เมฆปฺพล สงฺขาเตหิ จตุหิ องฺเคหิ สมณฺนาคเต รตฺตณฺธการ
 อิตฺถิรณํ อุปฺปชฺชตีติ วตฺวา กุโต อสฺสา ปาตุภาโวติ อาห อุตฺตรกุโรโต วาติหิ มทฺทรณฺญํ
 กิรชฺมพฺพุเป อภิรูปานํ อิตฺถินํ อุปฺปตฺติฏฺฐานํ มทฺทราชกฺลโตว อากจฺฉตฺติ สมฺพนฺโธ
 จกฺกวตฺติรณฺโณ ปุณฺณเตเชน สยํ อากจฺฉตฺติ อธิปฺปาโย “อติทฺธิมา”ติ เอตฺถ อาทิสฺสทฺเทน
 อติรสฺสา อติกิสฺสา อติญฺญา อติกาสิ อจฺจาทาติ อิมเทเส สํคณฺหาติ. ยถาปมาณํ วุตฺตํ
 เอวํ อาโรหปรีนาห กณฺทโกรฺตจ ปาสาทิกา นาติทฺธิมาทโย เอวํ มนุสฺसानํ ทิพฺพรูปตาปิตี
 อาห-อุปฺปตฺตํ ทิพฺพํ, วณฺณนฺติ “สตฺธา โสจฺจิตฺตูลปิจฺจโน วยาติ” สบฺบิมนฺเต ปกฺขิปีตฺวา
 จปิตสฺส สตฺธา วิภาตสฺส ตูลปิจฺจโน วย, ตูลปิจฺจโนติ อิทํ กปฺปาสปิจฺจวเสน วุตฺตํ ตูลปิจฺจโน
 ปน วิหฺนณฺเมว นตฺถิ. ราชานํ ทิสฺวานิสฺสินฺสยนโต ปจฺจเมว อฏฺฐาตีติ ปุพฺพญฺญายิ,
 ปุพฺพญฺญายิตาตีติ เอตฺถาสทฺเทน ปจฺจณานิปาตินิ กิการปฏฺฐิสฺสาวินิ มนาปจาริณี ปิยวาทีนิตี
 เอวมาทิ สํคณฺหาติ ปจฺจณานิปาตินิตี สามิสฺมี นิสฺสินฺเน ตสฺส ตาลวณฺณฺน วิชฺนาทิกิจฺจํ กตฺวา
 ปจฺจา นิปตฺติ นิสฺสทิตี ปจฺจา นิปาตนิ กิ โกรมิเทวาทิ วาจา ย กิการํ ปฏฺฐิสฺสเวตีติ
 กิการปฏฺฐิสฺสาวินิ รณฺโณ มนาปเมว จรติ กรตฺตีติ มนาปจาริณี. สพฺพเส ปิยเมว วทตีติ
 ปิยวาทีนิตี. “ปณฺณเวยฺยตฺติเยนา”ติ ปณฺณวาปณฺณเว’ปณฺณาย ติกฺขภาเวนาคี วุตฺตํ โหติ.
 “เจตฺสา”ติ อตฺตโน จิตฺเตน จินฺติตนฺติ ปรีสาย จิตฺตณฺติ เอวมาทินา อตฺถอ เวทิตฺตพฺโพ.
 เอวํ จกฺกวตฺติสมฺปตฺติ อนุภวิตฺวา จาตุมฺมหาราชิกทิพฺพลเก เทวราชฺหิ อนุภวิตฺวา สมฺปตฺติ
 โยปี อนุภวติ. ตถาหิ :-

ปจฺจิตฺลโต ทเว จตฺตาฬิโยชนสสสมตฺถเก จาเน ยฺคนฺธรมตฺถกสเม อากาเส
 จาตุมฺมหาราชิกเทวโลกิ ยาวจกฺกวาฬ ปพฺพตา อฏฺฐาสี, ตํ ปเนตํ วินา อนุตฺตโรว

กนกรชตมณิวิมานะนิ นรินทร์ อโหสิ, จตุนัน ปน เทวราชัน สดตรตนโสภา สมุชชลั
เทวนครี ยุคนธรปพพตมทุธนิ อโหสิ, ตสมี เทวนครเ มนุสสคณนาย นวุตวิสส สดสทสสานิ
ทิพพสมปตติ อนุภาติเยว.

เทวราชสมปตติ นาม-ดาวตีสยามตูลิตินิมมานรติปรนิมิตวสวตติสขาเตสุ เทวโลเกสุ
เทวราชูหิ อนุภาติพพา สมปตติ. ตตถ ดาวตีสสุติ มเมน มาณเวน สทธี เตตติส สห
ปุลลการิโน เอตถ นิพพตตาดิ เตตติสา, ตเทว ดาวตีส, ตํ นิวาโส เอเตสนติ ดาวตีสาดิ
วทนติ, ยสฺมา ปน “สทสสา จาตุम्मหาราชิกานํ สทสสํ ดาวตีสานนติ” วจนโต
เสสจกกวาฬสุปี ฉกามาจรเทวโลกา อตถิ, ตสฺมา นามมตเวเวตํ ตสฺส เทวโลกสฺสาติ
คเหตุพพิ เต ปน ดาวตีสาทเวา อตถิ ปพพตฏจกา, อตถิ เตสํ ปรมปฺรา จกกวาฬพพตํ
ปตฺตาเยว, ตถา ยามาทีนญจ เอกเทวโลเกปิ เทวานํ ปรมปฺรา จกกวาฬพพตํ อปตฺตา
นาม นตถิ.

อิหํ ปน ดาวตีสกวนํ จาตุम्मหาราชิกโต ทฺวาจตตาสีสโยชนสทสสุฏจาเน สีนะรุส
อุปริตเล ทสสทสสโยชนิเก จาเน ปติฏฺฐิตนติ เวทิตพพิ ตสฺส ปาจิณปจฺฉิมทวารานมนตรา
ทสโยชนสทสสํ โหติ, ตถา ทกฺขิณุตตรทวารานํ ตมปน นครํ สดตรตนมหาปาการะหิ เจว
สดตรตนเมยหิ ทวารโกฏจกสทสเสหิ จ ปริกฺขิตตํ โหติ, กนกรชตมณิวิมานปนตีหิ เจว
นानาวิธียานปนตีหิ จ ปติมณฺชิตํ, นครสฺส ปาจิณทิสภาเค รตนมยทวารโกฏจกปาการะหิ
ปริกฺขิตตํ สทสสโยชนิกํ นนทน วนํ อโหสิ, อุตฺยานสฺส จ นครสฺส จ อนตเร นนทาจุลลนท
นาม ทเว โปกฺขรณิโย อเหสุ, เตสํ ทฺวินนํ โปกฺขรณินํ ตีเร กทลิมิคจम्मมิว สุขสมผลสา
นนทา จุลลนทาดิ ทเว รตนปิฏฺฐิปาสาณ จ อเหสุ, ตถา ทกฺขิณทิสายมปิ รตนมยทวาร-
โกฏจกปาการปริกฺขิตตํ สดโยชนิกํ ฆารสกวนํ อโหสิ, ตสฺส อุตฺยานสฺส จ นครสฺส จ
อนตรา ภาทาสูกททา นาม ทเว โปกฺขรณิโย อเหสุ, เตสํ ทฺวินนํ ตีเร ภาทาสูกททา
นาม ทเว รตนปิฏฺฐิปาสาณอเหสุ, ปจฺฉิมทิสภาเคปิ ตถา รตนปาการทวารโกฏจกปริกฺขิตตํ
ปญจโยชนสติกํ จิตตลตาวนํ อโหสิ, ตสฺส จ นครสฺส จ อนตราจิตฺรา จุลลจิตฺรา นาม
ทเว โปกฺขรณิโย อเหสุ, เตสมปิ ตีเร จิตฺรา จุลลจิตฺรา นาม ทเว รตนปิฏฺฐิปาสาณ
อเหสุ, ตถา อุตฺตรทิสภาเค รตนมย ทวารโกฏจกปริกฺขิตตํ ปญจโยชนสติกํ มิสฺสกวนํ นาม
อุตฺยานํ อโหสิ. ตสฺส จ นครสฺส จ อนตรา ฐมมา จุลลฐมมา นาม ทเว โปกฺขรณิโย
อเหสุ, เตสํ ทฺวินนมปิ ตีเร ฐมมา จุลลฐมมา นาม ทเว รตนปิฏฺฐิปาสาณอเหสุ, ตถา
นครสฺส ปาจิณ อุตฺตรกณเณรตนมยปาการทวารโกฏจกปริกฺขิตตํ สดตสทสสโยชนิกํ มหาวนํ
นาม อุตฺยานํ อโหสิ รตนมยสทสสุฏจาการ ปติมณฺชิตานํ มหาวนนทนทวนนมนตเร
โยชนสตาวุฏฺฐา นนทา นาม โปกฺขรณิ อตถิ, นครมชฺเณ โยชนสตพฺเพเธหิ นานาวิธรตน-
มยฺหวิปฺฟูรตธมาลาหิ สมุชชลนฺตํ สดตสโตโยชนพฺเพธํ เวชยนฺตํ นาม มหาปาสาทํ อโหสิ,

ตตถ สุวณณยญฺจิสฺส มณิมยา ธชา อหฺสฺส, มณียญฺจิสฺส สุวณณธชา, ปวาลยญฺจิสฺส มุตตธชา
มุตตยญฺจิสฺส ปวาลธชา สตตรตณมยญฺจิสฺส สตตรตณมยา ธชา อหฺสฺสนฺติ เวทิตพฺพํ. ตสฺส
ปาจันทิสากาเค ปุณฺหริกํ นาม อุตฺตยานํ อโหสิ, ตสฺมี อุตฺตยานเ ปณฺจโยชน พหฺโล
ปริกฺเขปโต ปณฺณรสโยชน อุพฺเพโต ปณฺณาส โยชนกฺขนฺโธ ปาริจฺจตตโก นาม อโหสิ,
ตสฺส เอเกกา สาขา ปณฺณาส ปณฺณาส โยชนา โหนฺตฺติ ติสตโยชนปฺปมาณํ สาขามณฺทลํ
โหติ ตสฺส ปุพฺพานํ อาภา ปณฺณาสโยชนญฺจฺจาเน ปตฺถรติ, วิกสิตกฺกุสฺमानํ คนฺโธ โยชนสฺตํ
วายติ, เอวํ สพฺพผลิผลสฺส ปาริจฺจตตกสฺสมุเล อุพฺเพโต ปณฺจทสโยชนํ ปุพฺลโต
ปณฺณาส โยชนํ ทิฆโต สญฺจโยชนํ พนฺธุวีกกฺกุสฺมสมาน วนณํ ปณฺฑกมฺพลสิลาสนํ อโหสิ,
ตตถ นิสินฺนกาเล อุพฺทตฺตกาโย ปวิสติ, อุฏฺฐิตกาเล เภริตลมิว สมํ โหติ, สีสฺตุนฺหสงฺขาตา
อุตุ จ ตตถ มโนนุกฺลา ปวตตติ, ตถา นวโยชนสติกา สฺฐมมา นาม เทวสกา อโหสิ,
ตโต รมนียตรํ กิร อณฺณํ จานํ นาม นตฺถิ, มาสสส อุฏฺฐสฺส ทิวสฺส ตตถ รมมสวณํ
โหติ, ยาวชฺชตนา รมนียํ จานํ ทิสวา สฺฐมมา เทวสกา วียาติ วทนฺติ.

เอวมาทิ วิวัธวิภวสมฺปนฺเน ตาวตีสกฺวาเน สกโก ปฏฺวิสติ, ตสฺสเรรวโน นาม
อสาธารโน วรฺวารโน อตฺถิ, โส อุตฺตยาน กิฬายนิกฺขมนกาเล เตตฺตีสฺสนานํ เตตฺตีสกฺกุเม
มาเปติ อวฏฺฏณฺเ คาวุต^{๑๒๔} อทฺธโยชนปฺปมาเน, สพฺเพสํ มชฺเฌ สกฺกสฺสตถาย สฺทสฺสนํ
นามตีสโยชนิกํ กุมภํ มาเปติ ตสฺส อุปริ ทฺวาทสโยชนิกโร รตนมณฺทปโปหติ, ตตถ อนฺตรนฺตรา
สตตรตณมยา โยชนุพฺเพธา ธชา อุฏฺฐหนฺติ, ปริยนฺเต กิงฺกณิกขาลา โอลมพฺพติ, ยสฺสา
มนฺทวาเทริตตาย ปณฺจจกิกตฺตริยสทฺทสมมิสฺโส ทิพฺพสฺสคฺตสทฺโท วีย รโว นิจฺจรติ, มณฺทปมชฺเฌ
สกฺกสฺส โยชนิกโร มณิปลลฺงโก ปณฺณตโต โหติ, ตตถ สกโก นิสิตฺติ, เตตฺตีสกฺกุมาณํ
เอเกกสฺมี กุมภเ สตต สตต ทนฺเน มาเปติ, เตสฺส เอเกโก ปณฺณาสโยชนายาโม, เอเกกสฺมี
เจตฺถ ทนฺเต สตต สตต โปกฺขรณฺนิโย โหนฺติ, เอเกกาย โปกฺขรณฺนิยา สตต สตต
ปทฺมณฺคจฺฉา โหนฺติ, เอเกกสฺมี คจฺฉเ สตต สตต ปุพฺพานิ โหนฺติ, เอเกกสฺส ปุพฺพสฺส
สตต สตต ปตฺตานิ โหนฺติ, เอเกกสฺมี ปตฺเต สตต สตต เทวธิตโร นจฺจนฺติ, เอวํ
สมนฺนา ปณฺณาสโยชนญฺจฺจาเน หตฺถิทนฺเตสฺสเยว นจฺจ สมชฺชํ โหติ. เอวํ มหนฺเตน
สิริวิลาเสน สญฺจโยชนวิตฺถตตาย สฺทสฺสน มหาวีรียา ปุรฺวธฺนํ อทฺธมเตยฺยโกฏฺฐิทิ เจว ทฺวิสฺ
เทวโลเกสฺส เทวตาหิ จ ปริวฺโต สกโก เทวราชา มหนฺตํ ทิพฺพสมฺปตฺติ อณฺภวติ:

อุปาสรตนาทิกาวํ ปตฺโต ปน อุปาสกฺขน อิมมปิ สกฺกสมฺปตฺติ ปฏฺฐิถิตฺวา
มนุสฺสคณฺนาย ติสฺโส จ วสฺสโกฏฺฐิโย สญฺจยจ วสฺสสตสฺสทฺธานิ ทิพฺพสฺสขมฺนุภวโนโต ตาหิ
สมฺปตฺติหิ อตฺตานํ อลฺกโรติ.

อิโตปปฏิ เทเวสุ	ราชัน วิภโว ปน.
น สกกา โหติ วนณตฺ	น สกกา โหติ วนณตฺ,
ตตถายมานมานน	วิญญะยโยว สุโขทัย.

ตถาหิ ทุกขโต ยาทา อปยาดาทิ ยามาติ ลทณามานํ เทวานํ นิवासณฺณจาย
 ยามสํชาเตสุ เทวโลเกสุ อุปปชชิตวา ตตถปิ มนุสฺสคณนาย จตฺตافیสวสฺสตสฺสหาธิกา
 จุททส วสฺสโกภฺปิย จ มหนตํ ทิพฺพสมฺปตฺติมนุภวิตวา ตาหิปี อตฺตานํ อลฺกโรติ. เอวํ
 อตฺตโน สิริสมฺปตฺติยา ตุสํ ปีตี อิตา คตา ติ ตุสิตาติ เอวํ ลทณามานํ เทวานํ
 นิवासณฺณจาย เอวํ ลทณามะ ตุสิตปุเร อุปปชชิตวา ตตถปิ มนุสฺสคณนาย สภฺจ
 วสฺสสหาธิกา สตตปณฺณาสวสฺสโกภฺปิย มหนตํ ทิพฺพสุขมนุภวิตวา เตหิปี อตฺตานํ อลฺกโร
 ติ. ตถา นิมมาน รติ เอเตสนฺติ นิมมานรติโนติ เอวํ ลทณามานํ เทวานํ นิवासณฺณจ
 ยาย นิมมานรตีสํชาเตสุ เทเวสุปี อุปปชชิตวา มนุสฺสคณนาย ทเว จ วสฺสโกภฺปิย
 จตฺตافیสวสฺสตสฺสหาธิกา ตีสวสฺสโกภฺปิย อปริมิตํ ทิพฺพวิภวมนุภวิตวา เตหิปี อตฺตานํ
 อลฺกโรติ. ตเถว ปณฺนิมิตฺเตสุ โภเคสุ อตฺตโน วสํ วตฺเตนตฺติ ปณฺนิมิตวสวตฺติโนติ เอวํ
 ลทณามานํ เทวานํ นิवासณฺณจาย ปณฺนิมิตวสวตฺติสํชาเตสุ เทเวสุ อุปปชชิตวา
 มนุสฺสคณนาย นวสํ เอกวิสฺติโกภฺปิย สภฺจิจฺจ วสฺสสหาธิกา อวณฺณนียํ วิบุโลทาร์
 มหนตํ ทิพฺพสิริมฺนุภวิตวา ตายปี อตฺตานํ อลฺกโรติ. เอวํ ฉกามาวเรสุ เทเวสุ
 อนุโลมปฏฺิโลมวเสน รูปสทฺทคณฺธรสนโณรสพฺพสงฺขาเต ปญฺจกามคฺเณ สุจิริมนุภวโนโต กามสมฺปตฺติ
 อนุภวติ. ภวเนตฺถ :-

สคฺเคสุ เหมจฺฉิมสุขํ	จกฺกวตฺติสุเขน ทิ,
ปาณิมตฺตกปาสาณํ	หิมวตฺตนฺตรํ มตํ.
ยานิ ปณฺณาสวสฺสาณิ	มนุสฺसानํ ทิโน ถิ,
ตีสฺรตฺติณฺทิว มาโส	มาสา ทวาทส วจฺจร.
เตน สํวจฺจเรนายุ	ทิพฺพํ ปญฺจสํ มตํ,
เหมจฺฉิ มานนฺตฺ เทวานํ	อายุโน ทิ จตฺตคฺคณ.
อุปฺรูปริ เทวานํ	ฉนฺนํ จาติ วิชานีย,
รตฺนุตฺตม จิตฺเตหิ	วิหํคปจจาริทิ,
วิมานะหิ จ รตฺนानํ	โก สุขํ วนณยิสฺสติ.
เอโกว รกฺโข ผลติ	สพฺพํ อิจฺฉานุกูล,
ยํ ทิ ตตฺถ วสนฺตานํ	โก สุขํ วนณยิสฺสติ.
สุคณฺธ สุขสมฺพสฺสา	โสวณฺณปิ ปิฬนฺธนา,
เยสํ ปุณฺณเณ โก เตสํ	สุขคฺคํ วนณยิสฺสติ.

อจธรา วิชชุสยจารา	อจธเรสทมณฐิตา,
มุตตา วาลุกส์ณนา	ยุตตา ปุณณผลตโน.
สมปฬลลตาลมพ	มนุญญา คินทมณฐิตโต,
วิจิตต ปตต ปกขินี	วคคูนิกุโฆสนาทิกา
สุวณณมณโสิปาน	นีลามลชลาสยา,
อวณณรหิตาเนก	สุคนธกุสุโมตถตา.
ปุณณกมมมหาสิปปิ	กปปิตา ปีติวทธนา,
ปุณณกมมรตาวาส	วิภกขสุขทายิกา.
สพโพตตุกสุขารมมา	อุยยานา นนทนาทโย,
เย ปโมทนต์ โกเตส	สุขคัม วัฒนยิสสตีติ.

เอวรूपิ कामावसम्पत्तिं अनुगृहीत्वा रूपमावसम्पत्तिमपि अनुगृहीत्वा कामेन उपासकश्चैनः :-

“ปิโย จ ครุภาวนีโย	วตตะ จ วจนกขโม,
คัมภีรยจ กถิ กตตะ	โน จภูจฺจาเน นโยชเย”ติ. ^{๑๒๕}

เอวมาที กลยาณคุณ สมณนาคตํ กลยาณมิตตํ อุปสงกมิต्वा วิสุทฺธิมคฺเค วุตตนเยน
 จริยานุกูลํ กมมภูจฺจानํ คเหตฺวา กามจฺจนทฺวยาปาทํ ถีนมิทฺธ อทฺธจจกุกฺกจฺจวิจิจฺจนา วิปฺปหีนํ
 วิตกฺกวิจาร์ ปิติสฺสขจิตฺเต กคฺคตฺตา สมฺปยุตฺตํ ปจฺมชฺฌานํ ภาเวตฺทพฺพํ. ตมฺปเนตฺถํ ฌานํ ติวริ
 โหติ ทัณฺณชฺฌิมํ ปณฺนิตฺวเสน. ตตฺถ ปฏฺฐิตทฺมมตฺตํ อนาเสวิตฺถํ ทัณฺณํ สุภาวิตฺถํ อปริปฺยุณ-
 วสฺสีภาวํ มชฺฌิมํ อติวียสฺสกาวิตฺถํ สพฺพโส อปริปฺยุณ วสฺสีภาวํ ปณฺนิตฺนติ เวทิตฺทพฺพํ ตมฺปเนตฺถํ
 ปจฺมชฺฌานํ ทัณฺณํ ปริตฺตํ ภาเวตฺวา อปริทัณฺชฌาโน มหาพรหฺมานํ ปริวารกตฺตา เตสํ ปริสฺสตี
 ภาวตี พรหฺมปาริสฺสชฺชาตี ลทฺธนามานํ พรหฺมานํ นิवासภูจฺจानตฺตาย พรหฺมปาริสฺสชฺชสฺสงฺขาเต
 ปจฺมตฺเต นีพฺพตฺติตฺวา กปฺปสฺส ตตฺติยภาคปฺปมาณํ พรหฺมสมฺปตฺติ มนุสฺสชาติ. ตเมว มชฺฌิมํ
 ภาเวตฺวา อปริทัณฺชฌาโน มหาพรหฺมานํ บุโร หิตภูจฺจาเน จิตฺตตฺตา พรหฺมบุโรหิตาตี
 ลทฺธนามานํ นิवासภูจฺจानตฺตาย พรหฺมบุโรหิตโตติ เอวํ ลทฺธนาเม พรหฺมโลเก นีพฺพตฺติตฺวา
 อุปทฺตมกปฺปิ พรหฺมสมฺปตฺติ มนุสฺสชาติ. ตเมว ปณฺนิตํ ภาเวตฺวา อปริทัณฺชฌาโน อุปาसกश्च
 เतेหิ เतेหิ ฌานาทีหิ คุณวิเสสํ พุทฺธิตา ปฏฺฐิวิทฺธา พรหฺมานो วัฒนฺวตฺตตฺตาย เจว
 ทีชฺฌายุกตฺตาทีหิ จ พรหฺมปาริสฺสชฺชาทีหิ มหนตฺถาวโร จ มหาพรหฺมานนฺติ ลทฺธนามานํ
 พรหฺมานํ นิवासภูจฺจาน ตาย มหาพรหฺมาตี วิสฺสุเต พรหฺมโลเก นีพฺพตฺติตฺวา เอกมสฺงเขยฺย
 กปฺปิ พรหฺมสมฺปตฺติ มนุสฺสชาติ ตโยเปเต ปณฺนิตรตฺมรตฺนาวภาสิตฺสमानตฺลวาสินีติ เวทิตฺทพฺพา.
 เอตฺถ ปน เอเตสํ ตินฺนมนฺนปฺปิ อสํเขยฺยกปฺปวเสเนว आयुปริจฺเจโท ฏฺฐพฺโพ. ตถาหิ

^{๑๒๕} อัง.สตตก. (บาลี) ๒๓/๓๔/๓๓.

พรหมปาริซชชาติน์ ตินนัมปิ มหาภูปานํ วเสน อายุปปมาณ ปริจเฉโท น สมภวติ,
 เอกภูปเปปี เตสํ อวินาสภาเวน ปริปัญณกเปเป อสมภวโต, ตถาเทสโลโก สดตวาเรสุ
 อคคินา อฏฐเม วาเร อุทเกณ ปุณ สดตวาเรสุ อคคินา อฏฐเมวาวเร อุทเกณาทิ เอวํ
 อฏฐสุ อฏฐเกสุ ปริปัญณเสสุ ปจฉิมวาเร วาเตน วินสสติ, ตตถ ปจฺมชฺฌมานตลํ อุปาทาย
 อคคินา นสฺสติ, ทุตติยชฺฌมานตลํ อุปาทาย อุทเกณ, ตติยชฺฌมานตลํ อุปาทาย วาเตน นสฺสติ.
 วุตตญฺเจตํ :-

“สดต สดตคคินา วารา อฏฐเม อฏฐโมทกา,
 จตุสฺสญฺจิ ยथा ปุณฺณา เอโก วายูโร สียา.
 อคคินา ภสฺสรา เหฏฺฐา อาเปน สุภิกฺกิตฺโต,
 เวทผลโต วาเตน เอวํ โลโก วินสฺสตี”ติ.

ตสฺมา ตินนนฺนัมปิ ปจฺมชฺฌมานตลานํ เอก ภูปเปปี อวินาสนภวโต สกลกูปเป
 เตสํ สมภโว นตฺถิติ อสงฺเขยยกปฺปวเสน เตสํ อายุปริจเฉโท วุตโต. ทุตติยชฺฌมานโต ปฏฺจาย
 ปน ปริปัญณสฺส มหาภูปสฺส วเสน อายุปริจเฉโท, น อสงฺเขยยกปฺปวเสน อสงฺเขยยกปฺโป
 ติจ โยชนายามวิตถารวเสน สาสปฺราสีโต วสฺสสฺตจฺเจยน เอกภพิสฺส คหณฺน สาสปฺราสีโต
 ปริภุชเยปี อภุชสภวสฺส มหาภูปสฺสเสว จตฺตถกฺกาโก. โส ปน ยตถ โรคฺคทฺพภิกฺขานํ อณฺณตร
 สํวตเตน พหุสุ วินาสมฺปคเตสุ อวสฺสิจฺจสฺตตานํ ปวตฺตกฺสฺสธมฺมานุภาเวน ทสฺวสฺสโต ปฏฺจาย
 อนุกฺกเมณ อสงฺเขยยายูปฺปมาเนสุ สดเตสุ ปุณ อธมฺมสมาทานวเสน กเมณ ปริหาณิตฺวา
 ทสฺวสฺสายุเกสุ ชาเตสุ โรคาทิสฺส อณฺณตรสํวฏฺฏานํ สดตานํ วินาสปฺปตฺติยา อยเมโก
 อนฺตรกปฺโปติ เอวํ ปริจฉินฺนสฺส อนฺตรกปฺปสฺส วเสน จตุสฺสญฺจิ อนฺตรกปฺปปฺปมาณํ โหติ,
 วิสฺสติ อนฺตรกปฺปปฺปมาณตฺติจ วทฺนติ ตถา ทุตติยชฺฌมานํ ตติยชฺฌมานํ จ ปริตฺตํ ภาเวตฺวา
 อปริหีนชฺฌาโน อฺปริเมหิ ปริตฺตา อาภา เอเตสนฺติ ปริตฺตาภาติ เอวํ ลทฺธนามานํ
 นิवासณฺณจฺฌานตฺยา ปริตฺตาทสฺสงฺชาเต พรหมโลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ทเว มหาภูปานิ พรหมสมฺปตฺติ
 มนุภวติ. ตเมว มชฺฌิมํ ภาเวตฺวา อปริหีนชฺฌาโน อปฺปมาณา อาภา เอเตสนฺติ อปฺปมาณาภาติ
 วิสฺสุเต พรหมโลเก นิพฺพตฺติตฺวา จตฺตาริ มหาภูปานิ พรหมสมฺปตฺติ มนุภวติ. ตเมว
 ปณฺีตํ ภาเวตฺวา อปริหีนชฺฌาโน วลาหโกโต วิชฺขุ วีย อิตฺถิจิตฺโต จ อาภา สรติ นิสฺสรติ
 เอเตสํ สปฺปีตฺติกชฺฌมานํ นิพฺพตฺตกฺขนฺธ สนฺตานตฺตา อาภสฺสราติ ลทฺธนามานํ นิवासณฺณจฺฌานตฺยา
 อาภสฺสราติ วิสฺสุเต พรหมโลเก นิพฺพตฺติตฺวา อฏฺฐมหาภูปานิ พรหมสมฺปตฺติ มนุภวติ.
 เอเตปี ตโย ปณฺีตรตนาวภาสีเตกตฺลวาสินฺติ เวทิตฺตพฺพา. ตถา จตฺตถชฺฌมานํ ปริตฺตํ หีนํ
 ภาเวตฺวา อปริหีนชฺฌาโน สุภาติ เอกขนฺา อจลา สรียาภา วุจฺจติ, สา อฺปริพรหมเมหิ
 ปริตฺตา สุภา เอเตสนฺติ ปริตฺตสุภาติ เอวํ ลทฺธนามานํ นิवासณฺณจฺฌานตฺยา ปริตฺตสุภสํชฺชาเต
 พรหมโลเก อุปฺปชฺชิตฺวา โสฬสมฺมหาภูปานิ พรหมสมฺปตฺติมนุภวติ. ตเมว มชฺฌิมํ ภาเวตฺวา

อปริหีนชฌาโน อปฺปมานสุภา เอเตสฺสนติ อปฺปมานสุภาติ เอวํ ลทฺธนามานํ พุทฺธานํ
 นีวาสนภูจฺจณตฺตาย อปฺปมานสุภสงฺขาเต พุทฺหมโลเก นิพฺพตฺติตฺวา ทวตฺตีสมฺหากปฺปานิ
 พุทฺหมสมฺปตฺติมนุภวติ. ตเมว ปณฺีตํ ภาเวตฺวา อปริหีนชฌาโน ปภาสมุทฺยสํสาเตหิ สุภะหิ กิณฺณา
 อาภิณฺณา สุภกิณฺณาติ เอวํ ลทฺธนามานํ พุทฺธานํ นีวาสนภูจฺจณตฺตาย สุภกิณฺหสงฺขาเต
 พุทฺหมโลเก อฺปฺปชฺชิตฺวา อฺปฺปาสกฺขโน จตฺตุสฺสจฺจิมฺหากปฺปานิ พุทฺหมสมฺปตฺติมนุภวติ. เอเตปิ
 ปณฺีตรตนาวภาสิตฺเกตลฺลาสิโนติ เวทิตฺตพฺพา. ตถา ปญฺจมชฺฌานํ ภาเวตฺวา อปริหีนชฌาโน
 ฌานปฺปาย นิพฺพตฺตํ วิปุลผลเมเตสฺสนติ เวทปฺพลาติ เอวํ ลทฺธนามานํ พุทฺธานํ
 นีวาสนภูจฺจณตฺตาย เวทปฺพลสํสาเต พุทฺหมโลเก อฺปฺปชฺชิตฺวา ปญฺจกปฺปสตานิ มหนฺตํ
 พุทฺหมสมฺปตฺติมนุภวติ. เกจิ ปน ตเมว “สญฺญา โรโก สญฺญา คนฺโฑ”ติ อาทินา
 “อิ จิตฺตํ อิ วเตทํ จิตฺตฺน”ติ อาทินา นเยน อรูปูปตฺติยา อาทินวทสฺสเนน ตทภาเว จ
 สนตฺปณฺีต ภาวสนนิภูจฺจณเนน วาโย กสิณฺเณ เกสญฺจิ มเตน ปริจฺฉินฺนกาสกสิณฺเณ วา
 ภาวนาพฺเพลน เตน ปฏฺีลภิตฺตพฺพลเว อรูปสฺส อนิพฺพตฺติ สภาวาปาทานวเสน อรูปวិวิราคภาวนํ
 ภาเวตฺวา อปริหีนชฌาโน สญฺญาวิวิราคภาวนานิพฺพตฺต รุปสนตฺติมตฺตตฺตา นตฺถิ สญฺญาตมฺมุขเณ
 วุตฺตาเสสรูปกฺขนฺธา จ เอเตสฺสนติ อสญฺญา, เตเยว สตฺตาติ อสญฺยสตฺตา อิจฺเจวํ ลทฺธนา
 มานํ พุทฺธานํ อสญฺย สตฺตานํ นีวาสนภูจฺจณตฺตาย อสญฺยสงฺขาเต โลเก อฺปฺปชฺชิตฺวา
 ปญฺจกปฺป สตานิ ตตฺถ ปวตฺตนฺติ. เอเตปิ ปณฺีตรตนาวภาสิตฺเกตลฺลาสิโนติทฺฐพฺพา. เอวํ
 สุจิริมฺปิ กาลํ รูปภาวสมฺปตฺติ อญฺญวิตฺวา อรูปภาวสมฺปตฺติมฺปิ ปริภุญฺชิตฺวาโม อฺปฺปาสกฺขโน
 “ทิสฺสนติ โข ปน รูปาธิกรณํ ทณฺฑาทาน สตฺถาทานกลท วิคฺคหวิวาทน”ติ นโฆ ปเนตํ
 สพฺพโส อารูปเปติ โส จ เตสํ ทณฺฑาทานาทินญฺเจว จกฺขุโรคาทินญฺจ อาพาธสสฺสหานํ
 วเสน กรชฺชูปฺเป อาทินวํ ทิสฺวา วิสุทฺธิมคฺเค วุตฺตนเยน อากาसानญฺจายตฺนํ ภาเวตฺวา
 อปริหีนชฌาโน อากาसानญฺจายตฺนูปคานํ เทวานํ นีวาสนภูจฺจณตฺตาย เอวํ ลทฺธนาเม อรูปภเว
 นิพฺพตฺติตฺวา ตตฺถ วิสฺติกปฺปสสฺสทานิ อูฬารํ ปิตีสุขมนุภวติ ตเถว วิญฺญานญฺจายตฺนํ
 ภาเวตฺวา อปริหีนชฌาโน วิญฺญานญฺจายตฺนูปคานํ เทวานํ นีวาสนภูจฺจณตฺตาย วิญฺญานญฺจาย
 ตนสงฺขาเต อรูปภเว อฺปฺปชฺชิตฺวา จตฺตาฬีสกปฺปสสฺสทานิ อตฺถลํ ปิตีสุขมนุภวติ. ตถา
 อาภิณฺญญายตฺนํ ภาเวตฺวา อปริหีนชฌาโน อาภิณฺญญายตฺนูปคานํ เทวานํ นีวาสนภูจฺจณตฺตา
 เยวํ ลทฺธนาเม อรูปภเว อฺปฺปชฺชิตฺวา สญฺจิกปฺปสสฺสทานิ อูฬารํ ฌานสุขมนุภวติ ตเถว
 เนวสญฺยานาสญฺญายตฺนํ ภาเวตฺวา อปริหีนชฌาโน เนวสญฺญา นาสญฺญายตฺนูปคานํ เทวานํ
 นีวาสนภูจฺจณตฺตาย เนวสญฺญา นาสญฺญายตฺนสงฺขาเต อรูปภเว อฺปฺปชฺชิตฺวา จตฺตราสฺสีติ
 กปฺปสสฺสทานิ อติปณฺีตตรํ สમાปตฺติสุขมนุภวติ ภาวนเตตฺถ :-

ฌายิโน อมิตาภาเว

ปีติภักขา มหิทธิกา,

พุทฺธมาโน โโก สุขํ เตสํ

น มฺนี วณฺณยิสฺสติ.

ติภาคกบปี่ ชีวนติ
 จตุราสีตีสหสทานิ
 ปุรา สาสปิโย โกฎเจ
 ตโต วสสสเด ปุณณ
 ยาวตา รัตตกัม โหติ
 อายุณา เอว วิญญะโย
 อมินา ปุติกาเยน
 เนกกปสดี อายุ
 เยสึ เตสึ สุขคคส
 วิสิฏฐมิห ยัม ปุณณ
 อุฬารผลทัม เอว
 ปริตติ กามโลกมहि
 อณณณจ ยัม หิตสุขัม

สุทูลลภัม พุพพุล พุพพลัม อิมัม
 สรีระเมววิธ ปุณณสารกัม,
 อปุณณกมเมสุ ปโยชยัม ชโน
 สีนะรมุทธา ปติโตว โสจโย.

ยถา สาสปมตตมหา
 ชายเต สตสาชชโต
 ตเถว ปุณณกมมมหา
 โหติติ อปปุณณนติ

ยมปน วุตติ โลกียโลกุตตรสมปตติโย สาเรตพพาติ ตตถ เอตตาวตา โลกียสมปตติโย
 ปกาสิตา โหนติ.

เอวัม วิธเนก วิภูติ สาเร
 กามะ ภเว รุปภเวตเรปี,
 ปโปติ สีสาทิคุณเณน เยน
 โก นาม ตสมี หิ พุโธ ปมชเช.

อิตติ อภินวสารุชนปาโมชชตถาย กเต อุปาสกชนาลงกาเร
 โลกียสมปตตินิทเทโส นาม สตตโม ปริจเฉท.

พรมลโลเกสุ เทภูจิม,
 กปปานิ เตสุ อุตตมา.
 สพพโต โยชนายเต,
 ชชชเตตวา เอกเมกกัม,
 ทิโฆ กปโป ตเตปิจ.
 เตสึ เสเส สุโขทัย,
 มนทกาเลน สาธียา.
 สุขณจาปี มโนมยัม,
 กา เอตถ อุปมา สียา.
 นิพพานาวเหมว ตัม,
 พรมลโลเกสุ มชฌิมัม.
 ปณจกามคุโณทยัม,
 สพพัม เทติ อเสสกัม.

พีชา นิโครธปาทโป,
 มหานิลมพุโทปโม.
 อนุมหา วิปุลัม ผลัม,
 นาวมณญะเยย ปณตติโตติ.

๓.๑.๘ โลกุตตรสมปตตินิเทศ

อิทานิ โลกุตตรสมปตติโย สาธตพพาติ เอตถ โลกุตตรสมปตติโย นาม
 อุปาทานกขนธสงฆาตโลกโต อุตตรนติ อุตตตินนาติ วา โลกุตตราติ เอวํ ลทธนามา สมปตติ,
 สา ติวริธา โหติ สวากโพธิ ปจเจกโพธิ สมมาสมโพธิติ. เอตถ สวากโพธิ นาม สตถุ
 ธมมเทสนาย สวณนเต ชาตตตา สวากาติ เอวํ ลทธนาเมหิ สวากเอหิ มคคปฏิปาฐิยา
 อธิคนตพโพ สจจาภิสมโย. ตถาหิ วิสุทฺธิมคเค วุตตนเยน โสตาปตติมคค์ ภาเวตวา
 ทิฏฐิจิวิจิจจา ปหาณน ปหิณาปายคมโน สตตกขตตูปริโม โสตาปนโน นาม. โส ปน
 ติวริโธ โหติ, เอกพีซี โกลโกโล สตตกขตตูปริโมติ. ตตถ เอกพีซี นาม เอกํ ภวํ สํสริตวา
 อรหตตํ ปตโต, โกลํ โกลโ นาม ทเว วา ตีณิ วา สนชาวิตวา ทุกขสสนตโกโร,
 สตตกขตตูปริโม นาม สตตมชาตโต ปริ อุปาทนารหสส พนฺธสนตานสส อรหตตปตติยา
 นิโรธตตา สตตมภาเว ทุกขสสนตโกโร, สตตภาวา จ สตตกขตตุนุสสโลเก ปฏิสนธิคทวนเสน
 ทฏฐพพา, เทวโลกพพหมโลเกสุ หิ ตโต อธิกตรมปิ อุปปชชนติ เยว. ตสฺมา วิสาชา จ
 อนาถปิณฺฑิกโก เสฏฺฐิ จ สกโก เทวราชาจาติ อิเม ตโย ชนา ภวนิกนติยา พลวตตตตา
 ฉกามาจเรสุ อนุกกเมน อุปปชชิตวา ตตถ ตตถายูปปมาณน มหนตฺตี ทิพพสมปตฺตี
 สมปตติ สุขยจ อนุกกิตวา ปรมิมิตเทวโลเก จตวา ฌานํ นิพพตเตตวา พพหมโลเกปิ
 อนุกกเมน อุปปชชนตา ตตถายูปปมาณน อุทาร์ ปิติสุขํ อนุกกิตวา สุภิกิณฺทเล จตวา
 มคค์ ภาเวตวา อนาคามิผลํ ปตวา ปณฺณสฺสทฐาวาเสสุ อนุกกเมน อุปปชชนตา ตตถ
 ตตถปิ อายุปปมาณน สมปตติสุขมณฺณกิตวา อกนิฏฺฐตเล จตวา อรหตตมคค์ สจจิกิตวา
 นิพพานปฺริ ปวิสนติ. อปโร รากโทสมหานํ ตนฺตตกรํ สกทาคามิ มคค์ ภาเวตวา
 สกทาคามิ นาม โหติ, สกิทเว อิมํ โลกํ ปฏิสนธิวเสนาคจจติ, ตตถ เอกจโจ กามภาเว
 สกทาคามิผลํ สจจิกโรติ, เอกจโจ รูปภาเว, เอกจโจ อรูปภาเวติ โสปิ เอวํ ติวริโธ โหติ.
 อปโร กามราควยาปาทานมนวเสสปปหาณกรํ อนาคามิมคค์ ภาเวตวา อนาคามิ นาม โหติ,
 โส หิ ปฏิสนธิวเสน อิมํ โลกํ น อาคจจติติ อนาคามิ นาม ชาโต.

ตสฺมา สทฐาทินมินฺทริยานํ อธิกาธิกเวสน สทฐาวาเสสุ อุปปชชนโต สทฐินฺทริยาธิก-
 เวสน อวิทเล อุปปชชิตวา กปปสทสส พพหมสมปตติมนุภาวติ. ตถา วิริยินฺทริยาธิกเวสน
 อตปเป อุปปชชิตวา ทเวกปปสทสสานิ มหนตฺ ปิติสุขํ อนุกกิตวา. ตเถว สตินฺทริยาธิกตเตน
 สทสเส อุปปชชิตวา จตตาริ กปปสทสสานิ วิปุลํ ปิติสุขมณฺณกิตวา. ตถา สมานินฺทริยสส
 อธิกตตา สทสสิตเล อุปปชชิตวา อฏฺฐกปปสทสสานิ อุทาร์ พพหมสมปตติมนุภาวติ. ตเถว
 ปณฺณินฺทริยาธิกภาเวน อกนิฏฺฐตเล อุปปชชิตวา โสฬสกปปสทสสานิ อติกณฺตํ พพหมสมปตติ
 มณฺณกิตวา. ตตถ อวิทาทย สทฐานํ อนาคามิอรหนฺตานิเมว อาวาสาติ สทฐาวาสา,
 อนนฺยปฏฺฐาภาวโต สทฺโธ อาวาโส เอเตสนติ สทฐาวาสา, อนนฺยปฏฺฐาภาวโต สทฺโธ

อาวาโส เอเตสนติ สุทฐาวาโส, เตสํ นิवासภูมิปิ สุทฐาวาสาติ วุจจติ. อิเมสุ ปน ปจมตล
 วาสีโน อปปเกน กาเลน อตตโน จานํ น วิขหิตติ อวิหา นาม. ทุตติยตลवासีโน น
 เกนจิ ตปปนตติ อตปปา. ตติยตลवासีโน ปรมสุนทรรูปตตา สุขเณ ทิสสนตติ สุทสสา.
 จตตตลवासีโน สุปริสุทท ทสสนตตา สุขเณ ปสสนตติ สุทสสีโน. ปญจมตลवासีโน ปน
 อุกกฏสมปตติกตตา นตถิ เอเตสํ กนิฏฐภาโวติ อกนิฏฐาติ เวทิตพพา.

เอตถ ปน อนตรา ปรินิพพายี อุพหจจปรินิพพายี อสงขารปรินิพพายี สสงขาร-
 ปรินิพพายี อุทฺธโสโต อกนิฏฐคามิ. อวิหเส ปญจ, ตถา อตปปสุทสสสุทสสีสุ, อกนิฏฐเจสุ
 ปน อุทฺธโสตวชชา จตตารอ ลพภนติ, ตตถ ตตถ อนาคามินํ อายุโน เวมชฌํ
 อนตติกมิตวา อนตราจ กิเลสานํ ปรินิพพาน สงฆาตํ อรหตตํ ปตโต อนตราปรินิพพายี
 นาม โหติ, โส ปิ เอวํ ติวโร โหติ กปปสสสหายเกสุ ตาว อวิหเส นิพพตติตวา เอโก
 นิพพตตทิวเสเยว อรหตตํ ปาปุณนติ, โน เจ นิพพตตทิวเสเยว อรหตตํ ปาปุณนเยย,
 ปจมสส ปน กปปสส มตถเก ปาปุณนติ, ปจเมโก อนตรา ปรินิพพายี นาม. อปโร เอวํ
 อสกกอนโต ทวินนํ กปปสตานํ มตถเก ปาปุณนติ, อยํ ทุตติโย. อปโร เอวเมปิ อสกกอนโต
 จตุนนํ กปปสตานํ มตถเก ปาปุณนติ อยํ ตติโย อนตรา ปรินิพพายี นาม โหติ. ปญจม
 ปน กปปสส อตติกมิตวา อรหตตํ ปตโต อุพหจจปรินิพพายี นาม โหติ. อตปปาทิสฺสี
 เอเสวนโย. ยตถ กตถจิ อุปปนโน ปน สสํขารเณ สปปโยเคน กิลมนโต ทุกเคน ปตโต
 สสํขารปรินิพพายี นาม. อิเม จตตารอ ปญจปิ สุทฐาวาเสสุ ลพภนติ. “อุทฺธ โสโต
 อกนิฏฐคามิ”ติ เอตถ ปน อุทฺธภาคิยวเสน อุทฺธมสส ตณหา โสตา วาติ อุทฺธ โสโต,
 อุทฺธ วา คนตวา ปฏิลลิตพพโต อุทฺธมสส มคคโสตนติ อุทฺธโสโต, อกนิฏฐํ คจจตติ
 อกนิฏฐคามิ, โส ทิ อวิโต ปญจาย จตตารอ เทวโลเก โสเธตวา อกนิฏฐํ คนตวา
 ปรินิพพายติ, อยํ อุทฺธ โสโต อกนิฏฐคามิ นาม. อปโร อรหตตมคคํ ภาเวตวา
 อนวเสสสิเลสปปหาเนน อรหา นาม โหติ ชีณาสโว อคคทกขิณเยยติ. เอวํ มคคปฏีปาฐิยา
 อธิคณตพโพ สจจาภิสมโย สวากสมโพธิติ วุจจติ.

ปจเจกสมโพธินาม โพธเนยยโพธนโต ทิ พเลสุ วสีโกว อนนุพฺพนโร สยมภูวาเนน
 สจจาภิสมโยติ อตโต. สมมาสมพุทธานํ นทิ สยมภูวานตาย สยเมว ปวตตมานปิ
 สจจาภิสมโย สานุพฺพนโร อปริมาณานํ สตตานํ สจจาภิสมยสส เหตุภาวโต, อิเมสํ ปน โย
 เอกสสาปิ สตตสส สจจาภิสมโย เหตุ น โหตติ อนนุพฺพนโรติ วุจจติ.

สมมาสมโพธิ ปน สมมา สามํ สพพมมานํ พุชฌนโต โพธนโต จ สมมาสมโพธิ
 นาม. สพพญญตญาณปฏฺฐานนํ มคคญาณํ. มคคญาณปฏฺฐานนญจ สพพญญตญาณํ ตสมา
 สมมาสมพุทฺธโรติ วุจจติ. เตนาน :- “พุทฺธโรติ โย โส ภควา สยมภู อนาจริยโก ปุพเพ
 อนนุสสุเตสุ รมเมสุ สามํ สจจาณิ อภิสมพุชฌิ ตตถ จ สพพญญตปตโต พเลสุ

วสีภวาน”ติ ติวธาเปตา ดินนํ โพธิสตนํ ยถาสกํ อากมนียปฏิบัติยา มตถกปปตติยา สติปฏจณานาทีนํ สตตตี สาย โพธิปกิจยธมมานํ ภาวนา ปาริปุรีติ เวทิตพพา. อิตราภิสมยานํ ตทวินาภาวโต นหิ สจฺฉิกิริยาภิสมเยน ภาวนาภิสมโย นสมภวติ, สติจ ภาวนาภิสมโย ปหาณาภิสมโย ปริณญาภิสมโย จ สิทธิเยว โหติติ. ตสฺมา อธิกาโร ฉนทตติ ทิวงคสมนนาคตา ปตถนาวเสน กตปณิธานํ อุปาสกขนา ตโตปปฏิติ อคฺคสาวกภาวาย กปปสทสสสาธิกานํ เอกมสงฺเขยย มหาสาวกภาวาย กปปานํ สตสทสสสเยว สมภารสมภรณ์ กโรนโต สตถุ สพรหมจารีโต วา จตฺสจฺจกมมฏฺฐานกถํ สุตฺวา ตสฺมีเยว ขณฺเณ กาลนตเรณ วา ตชฺชํ ปฏิปตฺตี อนฺุตฺตภูจฺจนฺตา ฌญฺจนฺตา วายมฺนฺตา วิปสฺสนํ อุตฺตมกฺกาเปตฺวา สจฺจํ ปฏฺวิวิจฺจนฺตา อตฺตโน อภินิหารานูรูปํ สทฺธิ อคฺคสาวกภุมิยา จ มหาสาวกภุมิยา วา เกวลํ วา อคฺคคคฺคกฺขณฺเณ สาวกสมโพธิ อธิจฺจนฺติ, ตโต ปรี สาวกพฺพุธา นาม โหนฺติ สทฺเวเก โลเก อคฺคทกฺขิณฺเณยฺยาจ. อถว :-

“มนุสฺสตตํ ลิงคสมปตฺติ วิคตาสวทสฺสนํ,
อธิกาโร ฉนทตา เอเต อภินิหารการณา”ติ.

อิมํ ปญจธมเม สโมธานตฺวา กตภินิหารา ปน อุปาสกขนา ตโตปปฏิติ ทเว อสงฺเขยฺยานิ กปปานิ สตสทสสสญจ โพธิสมภารสมภรณ์ กโรนฺตา อนุปฺพเพน สมภตปจฺเจก- โพธิสมภารา ตาทิเส กาเล จริมตฺตภาเวจฺฉา ฌานสส ปรีปากคตภาเวน อุปฺภูจิตฺตสํเวคณิมีตํ คเหตุวา สวิเสสํ ภวาทิสฺสุ อาทีนํ ทิสฺวา สยมภฺญาณเณ ปวตฺติ ปวตฺติเหตุตฺถยจ ปรีจฉินฺทิตฺวา “โส อิมํ ทุกฺขนฺติ โยนิโส มนสิโกโรตี”ติ อาทีนา อาคตนฺเยน จตฺสจฺจกมมฏฺฐานํ พฺรุเหฺนตา อตฺตโน อภินิหารานูรูปํ สงฺขารํ ปริมทฺทนฺตา อนุกฺกเมณ วิปสฺสนํ ปจฺเจกสมโพธิ อภิสมพฺุชฺชนฺติ, อคฺคผลกฺขณโต ปฏฺจาย ปจฺเจกสมพฺุชฺชานาม พฺุทฺธา สทฺเวกสฺส โลกสฺส อคฺคทกฺขิณฺเณยฺยา โหนฺติ. อถว ยถิ สมโพธิมีจฺจนฺติ :-

“มนุสฺสตตํ ลิงคสมปตฺติ เหตุสตถารทสฺสนํ,
ปพฺพชฺชา คุณสมปตฺติ อธิกาโร จ ฉนทตา,
อฏฺฐธมมสโมธานา อภินิหารํ สมิขมตี”ติ.^{๑๒๖}

เอวํ วุตเต อฏฺฐธมเม สโมธานตฺวา สจฺเญ ปณฺญาธิกา จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานิ กปปานํ สตสทสสสญจ อถสทฺธาธิกา อฏฺฐสงฺเขยฺยานิ กปปานํ สตสทสสสญจ อถวิริยาธิกา โสฬสสงฺเขยฺยานิ กปปานํ สตสทสสสญจ ปรีปุรีตโพธิสมภารา อุปาสกขนา จริมภเว กตปฺพพกิจจา โพธิมณฺฑํ อภिरุห “น ตาวิมํ ปลลํกํ ภินฺทิสฺสามิ ยาว เม อนฺุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมฺจุจิสฺสตี”ติ ปฏฺิณฺณํ กตฺวา อปฺราชิตปลลํเก นิสินฺนา อสมปตฺตาย เอว สํมาเวลาย มารพฺลํ วิมิตฺวา

^{๑๒๖} ม.ม.อ. (บาลี) ๑๐/๑๓๐/๘๖.

บุริมยามะ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณะ อนเภาการโวการะ ปุพเพนิวตถกขณะ อนุสสริตวา
 มชฌิมยามะ ทิพพจักขุวิโสธเนน จุตูปปาเต ญาณิ อนาคตังสะ ญาณิ อธิคณฺตวา ปจฌิมยามะ
 “กิจฉิ วตายิ โลโก อาปนโน ชายติ จ ชียติ จ มียติ จ จวติ จ อุปปชติ จ
 อจ ปนิมสส ทุกขสส นิสสรณิ นปปชานาติ ชรามรณสสา”ติ อาทินา ชรามรณโต
 ปฏฺจาย ปฏิจฺจสมุปปาทมฺขเน วิปสสนิ อภินิวิสฺตวา มหาคณฺโณ ฉินฺทิตฺตํ นิสานสีลาเย ฝรสุ
 นิเสนโต วิย กิเลสคณฺโณ ชินฺทิตฺตํ ญาณฝรสุ เตเชนโต พุทฺธภาวาย เหตุสมปตฺติยา
 ปริปากัดตตฺตา สัพพญญุตญาณานิคมาย วิปสสนิ คพฺภิ คณฺหาเปนโต อนตรนตฺรา นานา
 สมปตฺติโย สมาปชฺชิตวา ยถา วุตถาปิเต นามรูปเ ติลกขณฺโณ อาโรเปตฺวา อนุปทมฺม-
 วิปสสนาวเสน อนเภาการโวการสงฺขาเร สมมสนตา ฉตฺตีสโกฏิสตสสสมฺขเน สมมสนวาริ
 วิตถาเรตฺวา ตตถ มหาวชิชฌาณสงฺขาเต วิปสสนาญาณตฺถิกขสุรภาวูปปนเน อฏฺฐจณคามินี
 ภาเวเน ปวตฺตมานเ ยทา ตํ มคเคน ฆเณติ ตทา มคคปฏฺธิปาฎิยา ทิยทฺมกิลเลสสสสํ
 เขเปนโต อคคฺมคคฺคาณเณ สมมา สมโพธิ อธิคจฺจนฺติ, อคคฺफलขณฺโต ปฏฺจาย อธิคตา
 นาม, สมมาสมพุทฺธภาวโต ทสพลจตุเวสารชฺชาทโยปิ หิ เตสํ ตทา หตฺถคตาเยว โหนฺตติ.

ตตถ ปญฺญาธิกาณํ หิ สทฺธา มนฺทา โหติ ปญฺญา ติกฺขา, ตโต
 อุปายโกสลลสส วิสทฺธิปญฺญาเวเน น จิรสฺสเว ปารมิโย ปาริปุริ คจฺจนฺติ. สทฺธาธิกาณํ
 ปญฺญา มชฺฌิมา โหติ, เตสํ นาตฺธิทํ นาตฺธินํ ปารมิโย ปาริปุริ คจฺจนฺติ. วิริยาธิกาณํ
 ปน ปญฺญา มนฺทา โหติติ เตสํ จิเรเนว ปารมิโย ปาริปุริ คจฺจนฺติ. ยถา มหาโพธิ
 สตฺตานํ น เอวํ ปจฺเจกโพธิสตฺตานํ, เตสํ หิ สติปิ ปญฺญาธิกาเว ทเว อสงฺเขยยานิ
 กปฺปานํ สตสสสญฺจ โพธิสมฺภาสสมฺภรณํ อิจฺฉิตพฺพํ, น ตโต โอโร, สทฺธาธิกาวิริยาธิกาปิ
 วุตตปฺริจเณโต ปริ กติปเย เอว กปฺเปตฺติกฺกมิตฺวา ปจฺเจกโพธิ อภิสมฺพุชฺชนฺติ, น ตติยํ
 อสงฺเขยยนฺติ. สวากโพธิสตฺตานํ ปน เยสํ อคคฺสวากภาวาย อภินิหารเ เตสํ เอกํ
 อสงฺเขยยกปฺปานํ สตสสสญฺจ สมฺภาสสมฺภรณํ อิจฺฉิตพฺพํ. เยสํ มหาสวากภาวาย เตสํ
 กปฺปานํ สตสสสสํ. ตถา พุทฺธสส มาตาปิตูนํ อุปฏฺฐากสส ปุตตสสจติ, อยํ
 สนฺนิฏฺฐานกโร นโย. อิจฺเจวํ อุปาสกรตนาทิกาวํ ปตฺตา อุปาสกขนา สีลวิปุลปการิ
 สมาริปริชาปริวาริตํ วิปสสนาญาณทวารํ สติสมฺปชฌยทพฺพทวาทํ สમાปตฺติมณฺทปาทีปติมณฺชิตํ
 โพธิปภิชฺยชนสมากุลํ อมตฺวรณฺครํ ปวิสฺสิตวา อจฺฉินฺนมนุสฺสํ อชฺชํ ปุณฺณวิตถตํ สติปฏฺฐจณมหารวิถิ
 โอตฺริตวา จตฺตาริ สามญฺญผลานิ จตฺสโส ปฏฺฐิสมฺภิทา ฉอภิญฺญา อฏฺฐสมาปตฺติโยติ อิมหิ
 มหคฺเชหิ รตเนหิ อตฺตภาวํ อลงฺกโรนฺติ. ตสฺมา :-

สพฺพญญู ญาณสตรสิ

กรุณาปฺปณฺณจฺนเทน

ทสพุทฺธามลฺพล

ปชฺโชเตนาวภาสิตา,

กตสีตปริคฺคหํ.

ทารคฺคหวิภูสิโต,

กุสโลสธิตาราทิ	สัณณิสา สัพพโต ทิสั.
พุทฺธสาธาธารณั ฌาณั	สุวณฺณมณิสัคิทิ,
พุทฺธธมฺโมรุเสเลหิ	อวรุทฺธา สมฺนตโต.
เวสสารชฺชมิคินเทหิ	ปริสา วณฺราชิสู,
สุขวิสฺสตถจาโรหิ	อจฺจนตมฺปโสภิตา.
โลกธมฺมานิลากมฺป	ธิติ เมรุ ธชฺชคฺคมา,
สตีปฺภูจฺฉานรฺกฺขจฺจมา	ปธานานิลวีสิตา.
สทฺธมฺมเทสฺนาวาสส	ธาราทิ ปริสนฺทิตา,
โพชฌมฺกกุสุมาภินฺณ	มคฺคชงฺขมฺหาปถา.
คฺคณณฺณวปริกฺขิตตา	สีลามลตลา สุภา,
พุทฺธภูมि ทิ ยา โลเก	ลทฺธา วีรวเรหิ सा.
วิสิญฺจสา สัพพภูมिณั	ยทิ เอเตน ลพฺภติ,
อลพฺภณิยั เอเตน	โลเก อณฺณั ทิ กิ สียา.
ตโต จินฺตตามณิเว	ปาทโป สุรภี วีย,
นิรฺนตฺร ว เอตฺถเว	กตตพฺโพ สาทฺธาทโรติ.

ยมฺปน วุตตํ เอว สรณคเตหิ อุปาสโกปาสิกฺขเนหิ สีเล ปติญฺจาย
 ปติรุปรตฺตงฺคสมาทาเนน ตํ ปริโสเธตฺวา ปลฺจ วณฺชิชา ปหาย ธมฺเมเน สเมเน ชีวิกั
 กปเปเนเตหิ อุปาสกรตนาทิกาวั ปตฺวา ทิเน ทิเน ทสฺสพฺลยกิริยวตฺถุณิ ปุเรนเตหิ
 อนฺตรายกรธมฺเม ปหาย โลกียโลกุตฺตรสมฺปตฺติโย สาธตฺตพฺพาติ ตํ เอตฺตาวตฺตา สพฺพากาเรน
 ปกาสิตํ โหติ.

สรณคฺคณภิราโม สีล ภูสาภิราโม
 ปรมธฺตวณฺชิโซ รุทฺธ มิจฺฉาวณฺชิโซ,
 นิจิต นิชิลปฺลโย สนฺตเตกนตฺปฺลโย
 สิวมปิ นุตฺปฺลโย สมภฺเณว สปฺลโย.

อิตติ อภินวสาธฺชนปาโมชชตถาย กเต อุปาสกขนาลงกาเร
 โลกุตฺตรสมฺปตฺตินิทฺเทโส นาม อญฺโหม ปริจเณโท.

๓.๑.๙ ปุณฺณผลสาธกนิทฺเทศ

อิทานิ อิมสฺมี อุปาสกขนาลงกาเร เย สีลาทโย กุสลธมฺมา นิทฺธิญฺจ น ปเนสั
 การโก อตฺตา นิทฺธิญฺโ, ตสฺส ทิ การกสฺส เวทกสฺส อตฺตโน อภาเว สีลาทินั กุสลธมฺมานั

อภาโว สียา, เตสมภาโว ตหายตตวุตติณํ เตสํ วิปากานมปิ อภาโว โหติ, ตสฺมา
 สีลาทินํ กุสละธมมานํ เทสนา นีรตติกาติ โยเชยฺย, ตสฺเสวํ ปริหาโร วตตพฺโพ, นายํ
 นีรตติโกปายเทสนา, ยถิ การกสฺส อภาวา สีลาทินํ กุสละธมมานมภาโว สียา ตยา
 ปริกปิตสฺส อตฺตโนปิ อภาโว สียา, ก็ การณฺนติ เจ ตสฺส อตฺตโน อณฺณสฺส
 การณฺสสาภาวโต การกาภาเวปิ กตฺตา อตฺถิติ เจ ตถา สีลาทินมปิ กุสลาณํ อสตีปิ
 กตฺตริ อตฺถิตา อุปคฺคตพฺพา, กุโตยํ ตจฺจ ตตฺถาณูโรธํ อธิ วิโรธติ, ตถापิ ยถापน โลก
 การกาภาเวปิ ปจฺวิ อาปเตชฺชุตฺทาโย ปฏิจฺจ อํกุราทินํ อภินิพฺพตฺติ ทิสฺสติ, ตถา เอเตสํ
 สีลาทินํ กุสลาณํ ธมฺมานํ เหตุปฺปจฺยสามคฺคิยา อภินิพฺพตฺติ โหตีติ เวทิตพฺพา. อถापิ
 เจตฺถ ตยา ปณฺณาย ปริกปิตโต นิจฺโจ ฐโว สีลาทินํ กตฺตา อตฺตา ปรมตฺถโต อตฺถิติ
 เจตํ อุปริกฺขิสฺสาม ตาว, โส ปน ตว อตฺตา การโก เวทโก ก็ สเจตฺโน สียา
 ปาการตรูปาสานตฺธิสฺสโส. สียา, ตสฺส การกเวทกตฺตาภาโว จ สียา, สทฺธิ สเจตฺโน โส
 เจตฺตนาถ อณฺโณ วา สียา, อนณฺโณ วา, อถาณณฺโณ เจตฺตนาถ นาสเ อตฺตโน วินาส
 สียา, ก็ การณฺนติ เจตฺตนาถ อนณฺณตฺตา, อถापิ ภวโต อธิปฺปาโย เอวํ สียา อตฺตโน
 ปน นาสเ น ภวติ นิพฺพตฺตเจตฺตนาถเวย นาสเ, ภวตีติ, วุจฺจเต อตฺตโน อนาเส สติ
 เจตฺตนาถปิ นาสเ น ภวติ, ก็ การณฺนติ เจตฺตนาถ อนณฺณตฺตา, เจตฺตนาถํ อนณฺณตฺเต
 สติ เจตฺตนาถเวย นาสเ ภวติ น อตฺตโนติ อยฺยตฺตเมวํ, เจตฺตนาถเวย วินาเส วิเสสการณํ
 นตฺถิ, อตฺตาว นสฺสตุ ติฏฺฐตุ เจตฺตนา, อถ เจตฺตนาถ นาสเ อตฺตโน นาสเ น ภวติ
 เจตฺตนาถ อตฺตา อณฺโณ สียา, ยถา อณฺณสฺส อสฺสสฺส นาสเ มหิสฺสสฺส นาสเ น ภวติ,
 เอวญฺจ สติ เจตฺตนาถ อนณฺโณ อตฺตาติ ตว ปฏฺธิยา หีนา, อถ เจตฺตนาถํ น
 อณฺณตฺเต สติ อตฺตโน อนาเส เจตฺตนาถปิ อนาโส ภวตุ, ปฏฺธิยา หีนา, อถ
 วุตฺตปฺปการโต น วิปริตํ วา สียา, อตฺตา นสฺสตุ, เจตฺตนา ติฏฺฐตุ, อถ จ ปน เอวํ น
 ภวติ อนณฺณตฺตา เจ ปกฺขํ ปริจฺจขฺสี อถ น ปริจฺจขฺสี ปฏฺธิยา หีนา ภวติ, อถายํ
 ภวโตธิปฺปาโย สียา นายํ มม อตฺตา เจตฺตนาถ อนณฺโณ อณฺโณ เยวาทิ, อตฺร วุจฺจเต
 อธิ ปน อณฺณตฺตํ ทฺวิธํ โหติ ลกฺขณ กตฺมณฺณตฺตญฺจ เทสนฺตรกตฺมณฺณตฺตญฺจาทิ, ตตฺถ ก็
 ตฺวํ เจตฺตนาถํ ลกฺขณ กตฺมณฺณตฺตํ วเทสิ อุทาทุ เทสนฺตรกตฺมณฺณตฺตญฺจาทิ อาห,
 ลกฺขณ กตฺมณฺณตฺตํ วเทสิ อุทาทุ เทสนฺตรกตฺมณฺณตฺตญฺจาทิ อาห, ลกฺขณ กตฺมณฺณตฺตํ
 วทามิ, ยถาหิ รุปรสคฺคณธาทินํ เอกเทเส วตฺตมานานมปิ ลกฺขณโต อณฺณตฺตํ โหติ เอวํ
 เจตฺตนาถํ เอกเทเส วตฺตมานานํ ลกฺขณโต อณฺณตฺตํ โหติ ตสฺมา ลกฺขณกตฺมณฺณตฺตํ
 วทามิ, อตฺร วุจฺจเต- ยถาหิ ชาตเวทสา ทยฺหมาเน อามกฺขณฺเ สามวณฺณวินาเส รสาทินํ
 วินาโส ภวติ ตถาเจตฺตนาถ วินาเส อตฺตโน ปิ วินาโส สียา, ก็ การณฺนติ
 เจ รุปรสาทินํ วिय เอก เทสตฺตาติ, อถเอวํ ภวโต มติ สียา เอกเทสตฺเต สตีปิ อตฺตโน

ปน วินาส น ภวติ เจตนายเยว วินาส ภวตีติ. อตร วุจเจเต อตตโน อนาเส
 เจตนายปี อนาส โหติ ก็ การณนิ เจ รุปราสาทิน วีย สมานปี อวินิพโกโต, อถ
 สมาน เอกเทศเต อวินิพโกตาเว เกน เหตุนา เจตนาย เอว นาส ภวติ น ปน
 อตตโน, อถ วิเสสการณ นตถิ ตว ลหุธิยา อตตาว นสสตุ ตัญญตุ เจตนา, อถ
 เจตนาย นาส อตตโน นาส น ภวติ อุภินัน เอกเทศา นตถิ, เอวญ สติ โก
 โทโสติ เจ ย ปน ตยา วุตตัม ยถา รูป รสคนธาทีน เอกเทศะ วตตมานาน ลกขณโต
 อณตตัม, ตถา เจตนตตาน เอกเทศะ วตตมานาน ลกขณโต อณตตตติ, ตัม อยตตัม,
 ปฏิญญา หินา, อถ รุปราสาทิน วีย สมานปี เอกเทศเต ยถิ อตตโน อนาเส
 เจตนายปี อนาส น ภวติ ปฏิญญา หินา อสี, อถ วุตตปการโต วิปริตัม วา สียา
 ตว อตตตานสสตุ เจ เจตนา ตัญญตุ อเถว น ภวตีติ เจ เอกเทศา จ นตถิ, อถ
 เทสนตรกตมณตตัม วเทสิ เจตนตตาน ขณุปกฏกฏาทีน วีย อณตตัม สียา, เจตนาย
 วินา อตตวา อณตตวาโต ขณฺเณ วินา ปญฺเณ วีย อณตตวา ขณฺเณ ปญฺเณติ, เอวญ
 สติ โก โทโสติ เจ อเจตโน อตตวาติ ปุพเพ วุตตโทโสโต น ปริมุจเจตี, ตสส ปรมตโต
 น โกจิ กตตวา วา โจเทตา วา อตตวา อตถิตี ทญฺพพ, ยถิ เอว อถ กสฺมา
 ภควตา :-

อสมมา โลกา ปรี โลกั โย จ สนชาวตี นโร,

โยธ กโรติ เวทียติ

สุขทุกขํ สยํ กตํ”ติ จ.

สตโต สํสารมาปนโน

ทุกขมสฺส มหพภยํ,

อตถิ มาตา อตถิ ปิตา

อตถิ สตโตปปาติโก”ติ จ.

ภวา ภเว ปญจกฺขนฺธา

ภारा ภาวโร จ ปุคฺคโล,

ภาราทานํ ทุกํ โลเก

ภารนิกฺเขปนํ สุขํ”ติ จ.

ยํ หิ กโรติ ปุริโส

กาเยน วาจา อุท เจตสา วา,

ตํ หิ ตสฺส สกํ โหติ

ตํว อาทาย คจฺฉตี”ติ จ.

เอกสเสเกน กปเปน

ปุคฺคลสสฺสจฺฉิ สยจโย,

สียา ปพพตสโม ราสี

อิติ วุตตัม มเหสีนา”ติ จ.

อสสทฺโธ อกตตญฺจ จ

สนธิจฺฉเฑโท จ โย นโร,

หตาวกาโส วุนตาโส

สเว อุตตม ปโรโส”ติ จ.

วุตตตติ. สพพํ เอวํ วุตเต ภควตา ตญฺจ โข สมมุติวเสน น ปรมตโต, นนุ

ภควตา อิทมปี วุตตัม :-

“กิณฺณุ สตโตติ ปจฺเจสิ

มารทิจฺฉิตตณฺณํ เต,

สฺสทฺธ สงฺขารปฺปญฺชโย

นยิธ สตตูปลภตตี”ติ.

ยถา หิ องค์กรสมาธา โหติ สทโท รโถ อิติ,
 เอรัง ขนธะสุ สดตะสุ โหติ สดโตติ สมมุติ.

ตสฺมา น วจนมตตเมวาวลุมพิตพฺพํ, นจ ทพฺพ มุพฺพหคฺคาหิํ นาม ภวิตพฺพํ.
 ครุฑกุลมฺปเสวิตฺวา สุตตปทานมธิปายโย ชานิตพฺพโ, สุตตปเทสุ อภโยโก กาทพฺพโ, ทเว
 สจฺจานิ ภควตา วุตตานิ สมมุติสจฺจํ ปรมตฺตสจฺจนฺติ, ตสฺมา ทเวปิ สมมุติ ปรมตฺตสจฺจานิ
 อมิสฺสโกโต ฌาตพฺพานิ, เอรัง อมิสฺสโกโต ฌตฺวา โกจิ การโก วา โจทโก วา นิจฺโจ ฐโว
 อตฺตา ปรมตฺตโกโต นตฺถิตี อูปปริกฺขิตฺวา ปจฺจยสามคฺคิยา ธมฺมานํ ปวตฺตี สลลฺกเชตฺวา
 ปณฺฑิตเณ อฺปาสกขเนน อตฺถกามเนน ทุกฺขสฺสนตฺกิริยา จตฺตฺรคสมนฺนาคตฺมรินิกรฺภูเตสุ
 ธมฺมปทีปวิริตีเตสุ วิทิตฺเตสุ เอโก ทสพฺพทิวากโร ปาตุภวติ อติทูลฺลโ, เอเตน นเยน
 สมฺปฺปนฺเนสุ พุทฺธะสุ มหาชนํ สํสารสินฺธุโต อุตฺตารेतฺวา นิพฺพาน ฌเล ปติฏฺฐาปิเตสุ ตุมฺเห
 อชฺชาปิ สํสารปโยนิธินฺมคฺคา อหุ กฺลยาณคฺคณสมฺปทาปคตฺปพฺพภาคตฺตา, สเจตฺรหิปี วสส
 สตจฺจเยน สมฺมคฺคณสํสโร วายู เวเคน จ กฺลโลลลฺลขณฺนิเตกจฺจณฺคคฺลํ ยุกํ สมฺปตฺโต กานฺนจฺจโป
 วีย ปรมทูลฺลภ มนุสฺสสตฺตํ ปฏฺฐิตฺวา เกณจิ สุภณ อฏฺฐกขณ วินิมฺมตฺตํ ขณสมฺปทํ
 สมฺปาเทตฺวา จิตฺตา ตุมฺเห ตํ น สาธยิสฺสธ, เอทิสฺส ตุมฺหากํ กทา ลภยฺย, อปิจ โภ
 มณฺนิคณปฺปภาภาสฺสรตฺตนากรํ ปวิสิตฺวา กฏฺฐจฺจลลสฺสยํ วีย กโรนฺโต อิทํ อจฺจนตฺตูลฺลภํ
 ธมฺมรตฺนสมฺมุชฺชลํ วรสาสนํ ปตฺวา จิตฺตวสํ คจฺจณ อถ อิมฺมหา สาสนา จุตฺตา ภวากานํ ปวิ
 สิตฺวา ตนฺตาทกฺลลชาตา คฺพาณคฺคณจิกฺขาตา มุณฺชพฺพพชฺฐตา อนาคตตถาคตฺตานํ ทสฺสนมตฺตมฺปิ
 อลภิตฺวา ทฺวาสุภูจฺจิธิโย คณฺหิตฺวา อปายํ ทุกฺคตี วินิปาตํ สํสารํ อนตฺติกมฺมตา จุตฺติโต
 ปฏฺฐิสฺสนฺธี คณฺหมานา ติสฺส ภเวสุ โยนิสุ ปณฺจสุ คตฺติสุ สดตฺตสุ วิณฺณณณฺณจฺติสุ นวสุ
 สดตฺตวาเสสุ คมฺภีโรธสาคร ปกฺขิตฺต นาวา วีย ยนฺตยฺตฺตโกโน วีย จ ปรีพฺภมฺมตา
 ยํ ยํ พุจฺจริตํ สฺมาจฺรธ ตุมฺเห นิพฺพตฺต นิพฺพตฺตฏฺฐาเน วาสนาเวเคน ตมฺนุภโรนฺตา
 ทิมฺสส อทฺทพฺพโน อจฺจเยน เกณจิ วิธินา อนาคตฺตคฺคตฺสส สมฺมุขา เทสฺสธ ตตฺถ ภควา
 นรารมฺปรีสมฺมุขเม ตุมฺหากํ วาสนาโทสํ อาวิริสฺสติ, โคตมสฺส ภควโต สาสนเน มหฺล
 ลกฺกิกฺขุสฺส ทวินนํ ทหรานญจ วาสนาโทสํ วีย อฺปนฺนท มกฺขิกาวรฺก จารุณฺนี
 พุสฺสกฺกฺกฺกฺกฺก พุสฺสกฺก อารามพุสฺส อมฺพโคปก พุพฺพจ กุหกาทินํ วาสนาโทสํ วีย จ เณ
 ตุมฺหากํ ภวิสฺสติ มหฺตี นินฺทา. อปิจ สาธอุปาสกขนา โสภปริเทว ทุกฺขโทมนสฺสฺสฺสยาสา-
 สลลสมฺปณฺณเ ชาตฺติชราวมรณฺวยาธิตฺตฺรโกโลภาติ จณฺทมจฺจณฺกุล ฆรฺรภฺษสาธิวาเส ตณฺหาสวณฺติ
 ปฏฺฐิคฺคเห กามาวฏฺฐเ อคฺธาปารสํสารสาคร อุมฺมุชฺชิตฺวา นิมุชฺชิตฺวา วิตฺถกวิจิฏฺกขา หตา
 วิจฺรณฺตา กทฺลิสฺสการตฺตาลนาภิเกราทิ ผลปาทปสฺสนนํ สดตฺตีสฺสวโร โพธิปฺกขีย ธมฺมรตฺตนากรํ
 สคฺคาปวคฺคสุทฺทายกมฺนาปี อิมํ สาสนทปิตฺวา สมธิคตฺตปติฏฺฐโ จีเลสฺสลิโลเชนคณฺตฺวา
 อปายวพฺพามุเช อปตฺนตฺถาย อิมํสฺรณสสิลาทิปฏฺฐิตฺตี สฺรภฺชิตํ กตฺวา รกฺขิสฺสธ. อปิจ

อุปาสกรตนาที ภาวํ ปตฺตา อุปาสกขนา ตุมฺเห สํสํารสาตลปฺตต อวิชขามูลํ สงฺขารกฺขนธํ
 ภวคฺคสงฺฆมิตฺตชรามรณสฺสขํ สกฺลภฺวานตลวิปฺปิกฺคณตฺตนาสาขํ วิสยวิสฺสุสุมฺบุปฺผิตํ ทุกฺขวิสฺสผล-
 ภารภริตํ เตภฺมกวมฺภวิสฺสุกฺขํ สงฺเขปโต จตฺตนํ มหาภูตानํ มนสิกาเรน ขณฺหาขณฺทิกํ กตฺวา
 ทฺวาจตฺตาฬีสาย โภจฺจาเสสฺสู วิตถารมนสิกาเรน ฆาเลตฺวา นามรูปปริคฺคเหเน สกฺลิกํ กตฺวา
 ตสฺสเสว นามรูปสฺส ปจฺจเย ปริเยสนตา มฺลानิ อุตฺตรติวฺวา อนุปฺพุทฺธิปสฺสนา วาตาตเป โส
 สาเปตฺวา อคฺคผลสมฺปตฺติอคฺคินา ฌาเปถ. เอวํ สพฺพกิลฺเลเส ฌาเปตฺวา สวากโฬธฺยา วา
 ปจฺเจกโฬธฺยา วา สมมาสมโฬธฺยา วา อตฺตภาวํ ภูเสตฺตุกามตา สพฺพกาลํ ปฏฺธิปชฺชณฺติ.
 เอตฺตวตา สงฺเขเปน สีลาทีนํ กุสฺลธมฺมนํ นิสฺสยตฺวาทีนํ ปริหาโร นิตฺติภูจฺโห โหติ.

เอวํ กมฺมผลเสสฺสู สณฺขหิตมตา ทิฏฺฐิจฺจุชฺชกมฺเม จิตฺตา
 ปาเลนโต สรณํ วรํ หตฺรณํ สีลยจ นิจฺเจตฺรํ,
 สาเนตฺตา จตฺตจกฺกสมฺปทฺวารํ สํสํารจกฺกาปหํ
 ตํ นิพฺพานรสํ ปิพฺพนตฺต วิพฺพา สมพฺพุตฺตสฺสเวตฺตนติ.

อิตฺติ อภินวสาธฺชนปโมชชตฺถาย กเต อุปาสกขนาลงกาเร
 ปุณฺณผลสาธกนิตฺเตโส นาม นวโม ปริจฺเฉทो.

อตฺถโต คนฺถโต จาปิ
 อยฺยตฺตํ วา วิรฺุทธิ วา
 ปุพฺพปาปํ วิโลเกตฺวา
 ธิตฺติมา คเหตฺพุพฺพิ
 นิกายนฺตรลฺหิธี
 มหาวิหารวาสีนํ
 นิตฺตานาทิกถายฺยตฺโต
 ตสฺมา หิตตฺถกาเมเน
 ปชานํ หิตกาเมเน
 ปุณฺณํ อธิคตํ เตน
 อนฺตรายํ วินาจาโย
 ตถา กลยฺยานสํกปฺปา
 สิริวาลฺลภานาเมเน
 สทฺธโร มหทฺธโน ปุพฺพเพ
 โลกุตฺตโมติ ปญฺญาโต

สฺสุดโต จาปิ เอตฺถ จ,
 ยทฺธิ ทิสฺสติ กิลฺลิจฺปิ.
 วิจาเรตฺวา ปุณฺนปฺปณํ,
 คเหตฺพุพฺพิ น โทสโตติ.
 อสมฺมิสฺโสจนาโกโล,
 ปวตฺติผลนิสฺสโร.
 อตฺถโย ยสฺมา ปกาสิโต,
 กาทพฺโพ เอตฺถ อาทโร.
 กโรนฺเตเน จ ยํ มยา,
 สฺสุขํ ปปฺโปนฺตฺต ปาณิน.
 ยถาสิฏฺฐิมฺมุปาคโต,
 สิทธิ คจฺฉนฺตฺต ปาณิน.
 วิสฺสุเต ปวเร ปุเร,
 วิสาละกุลสมฺภโว
 อาสิ โย ภิกฺขุเตเน ตฺว,

ชินสาสนมปเปตุ	ทินโนวาเทสุ สณทหิโต.
ปณทุภูมณฑเล โยภู	วณโณ สามนตภูมิโป,
สจจสนุโธ นเย ทกฺโข	โจฬคังโกติ วิสสุโต.
เตน การราปิตา รมมา	วิหารา วรทสสนา,
ตโย อาสุ มหิกนตา	กิริณฺ มิว ภาสุรา.
โย เตสํ ปวโร อาสิ	วิหาโร จารุทสสน,
สีตลุตทสมปนโน	นानาทุมคณาลโย.
อเนกชนสมโมท	นยนาลิสมาคโม,
ตสส กิตติลตาปุปผ	มณฺชรี วีย ภาสุรา.
ติทสาลยนิสเสนิ	วีย ชนฺตูปรายโน,
อฆาปพรโณ รมโม	พรณิ อิติ วิสสุโต.
คุณากโร เปรมปลลิต	อิติ วิญญูหิ ทสฺสีโต,
ลงกาทีปมฺหิ สกเล	ทมิฬานลสมากุเล.
อาคตา ปาตุมุตตานํ	ภุโย สาสนนุทฺธิยา,
ตมพปณฺณิตุชา เถรา	สทา สทฺธมฺโมจฺจรา.
อาคมํ อนุรกฺขนตา	ยสฺมี วาสมกปฺปยุ,
ตสส ปุพฺพุตฺตเร รมเม	ปาสาเท วสตา มยา,
รจฺจโทยมลงกาโร	สทา สชฺชนรณฺชโกติ.

อิติ สีหลาจริยภทฺตานนฺทมหาเถรวรจฺจโติ อุปาสกชนาลงกาโร
นิฏฺฐิโต.

๓.๒ การแปลคัมภีร์อุปาสกาชินาลังการ

อุปาสกชนาลังการ

ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

คันถารัมภกถา

ข้าพเจ้าครั้นนอบน้อมพระสุคตผู้มีวรรณะสะอาดบริสุทธิ์ และพระ
ธรรมอันประเสริฐที่พระองค์ทรงพรรณนาไว้ดีแล้วจักกระทำให้ซึ่งอุปาสก
ชนาลังการ อันปราศจากจุดหรือความต่างพร้อยเช่นนั้น ฯ

ชนเหล่าใดนับถือพระรัตนตรัย ยกย่องความเป็นอุपासกชนเหล่านั้น ผู้ประดับตกแต่งอยู่ มีวรรณะคือสธนะเป็นต้นท่านเรียกว่า อุปาसกาลังกรณะ ฯ

อนึ่ง คัมภีร์นี้เหล่าวิญญูชนรู้กันว่า อุปาसกาลังกรณะโดยอรรถหรือโดยเนื้อหาสาระที่ดีแห่งศัพท เพราะแสดงถึงคุณเหล่านั้นที่เป็นเครื่องประดับชน ฯ

เพราะเหตุที่กล่าวด้วยเรื่องนิทานเป็นต้น ชื่อว่าปฏิบัติสังคหะ เพราะเป็นคำสอน(การยกตัวอย่าง) (และ) เพราะเป็นความสับสนปนเปแห่งนัยเป็นของในอดีตแต่เก่าก่อน จะไปเบียดเบียนอะไรๆ ที่เป็นคำสั่งสอนของพระชินเจ้าก็ไม่ ฯ

บัดนี้ท่านถือเอาแนวทางปฏิบัติที่คล้อยตามแก่นสารแล้วกล่าวแนวทางปฏิบัติที่ว่า สุตตันตระ บ้างก็มี ด้วยว่า เหล่าผู้ฉลาดเฉียบแหลมจะพากันผลิตเครื่องประดับที่แสนประเสริฐ ด้วยแก้วมณีทั้งหลายที่กำเนิดมาจากแหล่งมากมาย ฯ

เหล่าสาธุชนผู้มีปัญญา มีทรัพย์คือศรัทธา มีจิตเลื่อมใสจะไม่ทำให้ความปรารถนาไร้ประโยชน์ และพากันชำระมลทินคือกิเลสความฟุ้งซ่านโดยชอบแล้วช่วยกันรักษาพระสูตรนั้นไว้เพื่อเรา ฯ

๓.๒.๑ สรณนิเทศ

ว่าด้วยสธนะ

บรรดาคำเหล่านั้น ในคำว่า อุปาसกาลังกรณ กริสฺส นี้ พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้ คุณมีสธนะเป็นต้นเหล่าใด ท่านเรียกว่า อุปาसกาลังกรณะ เพราะเป็นเครื่องประดับอรรถภาพของเหล่าอุปาसก อนึ่ง คุณมีสธนะเป็นต้นเหล่านั้น ชื่อว่านับเนื่อง(รวมเข้า)ในพระพุทฺธพจน์ทั้งสิ้นบ้างก็มี ด้วยอำนาจอิศิลเป็นต้นโดยชอบ ฉะนั้น จึงชื่อนับเนื่องแล้วในพระสุตตันตปิฎกโดยมาก ในบรรดาปิฎก ๓ คือสุตตันตปิฎก อภิธัมมปิฎก และวินยปิฎก ชื่อนับเนื่องแล้วในขุททกนิกาย ในบรรดานิกาย ๕ คือทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกายนั้นนั่นเอง เทวดาและมนุษย์เหล่าใดจะหยั่งลงสู่พระศาสนา โดยเป็นอุปาसกก็ตาม โดยเป็นบรรพชิตก็ตาม ขุททกปาฐะที่เป็นหนทางแห่งการหยั่งลงสู่พระศาสนาของเทวดาและมนุษย์เหล่านั้น ที่เหล่าบูรพาจารย์ผู้เมื่อจะรวบรวมวินยคัสตฤศาสน์ไว้โดยปิฎก ๓ แล้วยกขึ้นสู่แนวทางแห่งการกล่าวสอน ได้กล่าวไว้แล้ว ชื่อนับเนื่องแล้วในขุททกปาฐะนั้นโดยพิเศษ ฯ อนึ่ง สธนะ ๓ ประการนั้นแล ชื่อว่าเป็นเบื้องต้นโดยชอบแห่งคุณมีศีล สมาธิ และปัญญาเป็นต้น ที่ท่านกล่าวไว้ในข้อนี้ ฯ อนึ่ง เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า มหานามะ อุปาसกเป็นผู้ถึงพระพุทฺธเจ้าว่าเป็นสธนะ ถึงพระธรรมว่าเป็นสธนะ ถึงพระสงฆ์ว่าเป็นสธนะ เพราะเหตุใดแล มหานามะ บุคคลชื่อว่าเป็นอุปาसกด้วยเหตุประมาณเท่านั้นแล ฉะนั้น พระรัตนตรียุ้นัน แล จึงดำรงมั่นอยู่แก่เหล่าอุปาसกแม้ทั้งปวง จุจรรณิดำรงมั่นอยู่แก่เหล่ามวลมนุษยชาติทั้งสิ้น ฯ

ท่านกล่าวไว้ในที่นี้เป็นอันแรกว่า สรณคมนสูตรนี้ใดท่านกล่าวว่า ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทฺธเจ้าว่าเป็นสธนะ ขอถึงพระธรรมว่าเป็นสธนะ ขอถึงพระสงฆ์ว่าเป็นสธนะ อนึ่ง พึงทราบ

ความที่สรณคณสูตรนั้นเป็นพระสูตร เพราะแสดงถึงประโยชน์ที่แตกต่างกันคือประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่น จริงดังนั้น ทราบความที่สรณคณสูตรชื่อว่าเป็นพระสูตรนี้ ท่านกล่าวว่า ชื่อว่าพระสูตร เพราะแสดงรวบรวมอรรถไว้ด้วยกัน เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ด้วยดี โดยการนำประโยชน์สุขมาให้ โดยอนุโลมแก่อริยาสัยของเวไนยสัตว์ เพราะทำให้เกิดประโยชน์ ดุจข้าวกล้าให้ผลผลิต เพราะหลังน้ำนมที่เป็นประโยชน์ออกมา ดุจแม่โคหลังน้ำนม เพราะรักษาประโยชน์ไว้ได้ด้วยดี ดุจมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิรักษาพระครรภ์ เพราะรวบรวมประโยชน์ไว้เป็นหมวดหมู่ไม่ให้เกิดกระจาย (และ) ถูกทำลาย ดุจดอกไม้ให้ผลผลิตเป็นเส้นด้าย อีกอย่างหนึ่ง และเพราะเป็นประมาณต่อประโยชน์และสิ่งที่มีใช้ประโยชน์ที่จะควรถือเอาและควรกำจัด ดุจเส้นด้ายของนายช่างที่ได้ขนาดต่อสิ่งที่ควรถือเอาและที่ควรกำจัด ฯ อนึ่ง ท่านกล่าวไว้ว่า

สูตร ท่านเรียกว่า พระสูตร เพราะบ่งชี้หรือแสดงอรรถ เพราะตรัส

ไว้ดีแล้ว เพราะหลังประโยชน์มาให้ และเพราะเสมอด้วยพระสูตร ฯ

ถามว่า ก็พระสูตรนี้นั้น ใครกล่าวไว้ กล่าวไว้ที่ไหน กล่าวไว้เมื่อไร เพราะเหตุใดจึงกล่าวไว้
ตอบว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงรู้ทรงเห็นพระองค์นั้นตรัสไว้ ฯ ถามว่า ตรัสไว้
ที่ไหน ตอบว่า ตรัสไว้ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันเมืองพาราณสี ฯ ถามว่า ตรัสไว้เมื่อใด ตอบว่า ตรัสไว้
ขณะที่เมื่อท่านพระยสะบรรลพพระอรหันต์พร้อมด้วยเหล่าสหาย (และ) เมื่อเหล่าพระอรหันต์ ๖๑ รูปทำ
การแสดงธรรมเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนหมู่มา ฯ ถามว่า เพราะเหตุใดจึงตรัสไว้ ตอบว่า ตรัสไว้เพื่อ
ประโยชน์แก่การบรรพชาและเพื่อประโยชน์แก่การอุปสมบท ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น ข้อที่ว่า ใครแสดงไว้
เป็นต้น เป็นอันปรากฏแล้วด้วยดีแก่ปัญหาทั้งหลาย ด้วยว่า เมื่อข้อความเหล่านั้นยังไม่ปรากฏ เหล่า
ชนที่เป็นอุบาสกอุบาสิกาที่ยังใหม่เหลือเกินก็จะเกิดความสงสัยขึ้นในจิต ด้วยคำเป็นต้นว่า ใคร คือ
พระผู้มีพระภาค ชื่อว่าพระอรหันต์คือใคร อนึ่ง ความปราโมทย์จะไม่พึงมีแก่เหล่าอุบาสกอุบาสิกา
เหล่านั้นที่เกิดความสงสัย ก็เมื่อความปิติและปราโมทย์ไม่มี การหยั่งลงสู่พระศาสนาด้วยอำนาจการถึง
สรณะ ก็จะไม่ไปด้วย ฉะนั้น พึงทราบเรื่องนั้นนั่นเองโดยความพิสดาร เพื่อตัดความสงสัยของอุบาสก
อุบาสิกาเหล่านั้น และเพื่อให้เกิดความเลื่อมใส ฯ คำว่า ใครแสดงไว้ ความว่า ในที่สุด ๔ อสงไขย
แสนกัปจากนี้ไป บุคคลใด เป็นพราหมณ์กุมารชื่อว่าสุเมธ ในเมืองอมร สำเร็จศิลปวิชาทุกแขนง
บริจาทรพณีนับได้หลายโกฏิเมื่อมารดาและบิดาล่วงไป บวชเป็นฤๅษี อยู่ที่ภูเขาคิณนิพพานต์ บำเพ็ญฌาน
และอภิญญาให้บังเกิด เหาะไปเห็นหนทางที่เขาทำความสะอาดไว้เรียบร้อยเพื่อประโยชน์แก่การเสด็จ
เข้าไปยังรัชมณฑล จากวิหารชื่อว่าสุทิสสนะ แก่พระทศพลพระนามว่าทีปังกร แม้นตนเองก็ยึดเอา
ประเทศไว้ส่วนหนึ่ง เมื่อประเทศส่วนที่ตนยึดถือเอาไว้นั้นยังมีได้ชำระทำความสะอาดเลย จึงทำตนเอง
ให้เป็นสะพานเพื่อพระศาสดาที่เสด็จมา ลาดบนเปลือกถม แล่นอน ด้วยคิดว่า พระศาสดาพร้อมด้วย
หมู่พระสาวกจะไม่ทรงเหยียบบนเปลือกถม จะทรงเหยียบเราแล้วดำเนินไป พระศาสดาทรงเห็นเขา
แล้ว ทรงดำริว่า ผู้นี้เป็นหน่อเนื้อพระพุทธรเจ้า จักเป็นพระพุทธรเจ้าพระนามว่าโคดม ในที่สุด ๔
อสงไขย แสนกัป เพราะการพยากรณ์ของพระผู้มีพระภาคนั้น ในเวลาต่อมา ได้รับการพยากรณ์ใน
สำนักของพระพุทธรเจ้า ๒๓ พระองค์แม่เหล่านี้ ที่เสด็จอุบัติทำให้โลกสว่างไสว คือ พระพุทธรเจ้าพระ
นามว่าโกณฑัญญะ มังคละ สุมณะ เรวตะ โสภิตะ อนิมิตตัสสี ปทุมะ นารทะ ปทุมุตตระ สุเมธะ สุ
ชาตะ ปิยทัสสี อตถทัสสี ัมมทัสสี สิทธัตถะ ติสสะ มุสสะ วิปัสสี สีขี เวสสภู กกสันธะ โภณาคมนะ
กัสสปะ บำเพ็ญบารมีครบ ๓๐ ประการ คือ บารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ ดำรงอยู่ใน

อัฐภาพแห่งพระเวสสันดร ทำให้แผ่นดินหวั่นไหว ถวายมหาทาน บริจาคบุตรและภรรยา ในเวลาสิ้นอายุขัยจึงบังเกิดในดุสิตบุรี ดำรงอยู่ในดุสิตบุรีนั้นตลอดอายุขัย ประชุมพร้อมกับเหล่าเทวดาในหมื่นจักรวาล ว่า

ข้าแต่พระมหาวิระ บัดนี้ ถึงเวลาสมควรของพระองค์แล้ว ขอเชิญ
พระองค์เสด็จอุบัติในพระครรภ์มารดา ตรัสรู้สมบัติทวยสัตวโลกพร้อม
ทั้งเทวโลก ให้ข้ามพ้น(สังสารวัฏ)เกิด ฯ^{๑๒๗}

มองดูหรือคำนึงถึงมหาวิโลกนะ ๕ (ว่าคนเราจะเกิดเมื่อไร และที่ไหน และอย่างไร) เคลื่อนจากดุสิตบุรีนั้นแล้ว ถีอปฏิสนธิในตระกูลเจ้าศากยะ เสื่อมจากมหาสมบัติในตระกูลนั้น ถึงความเป็นหนุ่มตามลำดับ เสวยรัชสิริสมบัติในปราสาท ๓ หลังที่เหมาะสมแก่ฤดูทั้ง ๓ ดุจเสวยสิริสมบัติในเทวโลก เห็นเทวทูต ๓ คือ คนเกิด คนแก่ และคนตาย โดยลำดับ ในสมัยที่เสด็จไปเพื่อเล่นกีฬาในอุทยาน เกิดความสังเวชจึงเสด็จกลับ เห็นบรรพชิตในวาระที่ ๔ ให้จิตเกิดขึ้นในการบรรพชาว่า การบรรพชาช่างดีหนอ แล้วเสด็จไปยังอุทยาน ให้นั่งเวลาหมดไปในอุทยานนั้น ประทับนั่งริมฝั่งสระโบกขรณีอันเป็นมณฑล ประดับตกแต่งแล้วด้วยวิสุกรรมเทพบุตรที่ถือเพศเป็นช่างตัดผมแล้วเสด็จมาได้สดับข่าวสาส์นการประสูติของพระกุมารพระนามว่าราหุล ทราบว่าความรักในบุตรมีกำลังมาก จึงดำริว่า เราจักตัดความรักในบุตรนั้นเสียโดยประการที่เครื่องพันธนาการนี้จะเจริญต่อไปไม่ได้โดยแท้ แล้วเสด็จไปยังพระนครในเวลาเย็น สดับคำถ้อยที่พระบิดาของพระเจ้าอนามว่ากิสาคโคตมิตรัสแล้วว่า

มารดานั้นเห็นที่จะสูญเสียเป็นแน่แท้ บิดานั้นเห็นที่จะสูญเสียเป็นแน่แท้
แท้นารีนั้นเห็นที่จะสูญเสียเป็นแน่แท้ สามเณรนั้นนี้เป็นสามเณรใคร
กัน^{๑๒๘}

ดำริว่า กิสาคโคตมินี้ให้เราได้สดับบทแห่งความดับสูญ จึงเปลื้องเครื่องประดับคือแก้วมุกดา มีค่านับแสน ให้ส่งไปมอบแก่พระนางกิสาคโคตมินั้น เสด็จเข้าไปยังที่ประทับของพระองค์ แล้วประทับนอนบนที่บรรทมอันเป็นสิริมงคล เห็นความแปลกประหลาดของเหล่านางนักร้องรำที่หลับไหลไม่ได้สติ ทรงมีเหล่าเทวดาในหมื่นจักรวาลแวดล้อม เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ บรรชาแล้วที่ฝั่งแม่น้ำอนโณ มา แล้วเสด็จไปยังกรุงราชคฤห์ตามลำดับ เสด็จเที่ยวบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์นั้น ประทับนั่งที่เงื่อมภูเขาคือว่าปัทมะ ถูกพระเจ้าแผ่นดินเมืองมคธเชื้อเชิญก็ทรงคัดค้านการเชื้อเชิญนั้นแล้วเข้าไปหาอาลารดาบสและอุททกดาบส คำนึงถึงเงื่อนไขของดาบสทั้งสองนั้น ก็เบื่อหน่ายในดาบสทั้งสองนั้น เริ่มบำเพ็ญความเพียรอย่างยิ่งยวดตลอด ๖ ปี ทรงฉนข้าวปายาสที่นางสุชาดาถวายด้วยศรัทธาที่เกิดขึ้นด้วยดีแต่เช้าตรู่ในวันวิสาขปุณณมี ที่ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงลอยถาดทองคำแล้วเสด็จพักผ่อนกลางวัน ณ ริมฝั่งแม่น้ำ ทรงรับหญ้าที่คนหาหญ้าชื่อนายโสตถิยะถวายในเวลาเย็น ทรงมีพระคุณที่นาคราชชมเชยแล้วตลอดเวลา เสด็จขึ้นยังโพธิมณฑล ปูลาดหญ้า แล้วทรงการปฎิญาณว่า เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้จนกว่าจิตของเราจะหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย โดยไม่ยึดมั่นถือมั่น แล้วประทับนั่งผินพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ เมื่อพระอาทิตย์ยังไม่ทันอัสดงเลยโดยแท้ ทรงทำลายมารและหมู่มาร บรรลุพุทธนิवासญาณในปฐมยาม จุตูปปาตญาณในมัชฌิมยาม พิจารณาปัจจยการในปัจฉิมยาม ทรงเข้า

^{๑๒๗} ข.อป. (ไทย) ๓๓/๖๗/๔๖๒

^{๑๒๘} ข.ธ.อ. (ไทย) ๑/-/๗๗.

จตุตถฌานมีอานาปานสติเป็นอารมณ์ ออกจากจตุตถฌานนั้นแล้ว ปักหลักในชั้น ๕ ทอดพระเนตร ลักษณะครบ ๕๐ ประการ ด้วยอำนาจความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป เจริญวิปัสสนาจนถึงโคตรภู ญาณ กำจัดกิเลสทั้งปวงด้วยอริยมรรค บรรลุพระสัพพัญญุตญาณในเวลาอรุณขึ้น แล้วทรงเปล่งอุทาน ว่า ตลอดสงสารหลายชาติ ด้วยกำลังความเร็วแห่งปิติ อันพระผู้มีพระภาค ผู้เป็นพระอรหันต์ ทรงไว้ ซึ่งทสพลญาณ ทรงแก้แล้วกล้าในจตุเวสารัชชญาณ เป็นธรรมราชา เป็นเจ้าของแห่งธรรม เป็นพระ ตถาคต เป็นพระสัพพัญญูโดยวาระแห่งพระญาณที่ไม่ติดขัดไม่ถูกขัดขวางในธรรมทั้งปวง เป็นพระ สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นตรัสไว้แล้ว มิใช่เหล่าสาวก มิใช่เหล่าฤๅษี มิใช่เหล่าเทวดา ด้วยเหตุ ประมาณเพียงนี้ ปัญหาที่ว่า ใครแสดงไว้ จึงเป็นอันวิเศษแล้ว ฯ

คำว่า กล่าวไว้ที่ไหน อนึ่ง คำนี้ได้มีแก่พระผู้มีพระภาคผู้ประทับนั่งเปล่งอุทานอย่างนี้ ฯ พระผู้มีพระภาคทรงเข้าสมาบัติตลอดหลายแสนกัปด้วยดำริว่า เราท่องเที่ยวไปเพราะเหตุแห่งบัลลังก์ นี้ตลอด ๔ อสงไขย แสนกัป บัลลังก์ของเรานี้ เป็นบัลลังก์ของผู้แก้แล้วกล้า(วีรบุรุษ) เราจักไม่ลุกขึ้น จากบัลลังก์นี้ トラบเท่าที่ความดำริชอบจะไม่บริบูรณ์แก่เราผู้นั่งอยู่บนบัลลังก์นี้ ทรงประทับนั่งเสวย วิมุตติสุขอยู่บนบัลลังก์นั้นนั่นแล ฯ ต่อมา เหล่าเทวดาบางพวกเกิดความปริวิตกขึ้นว่า ก็แม้ในวันนี้ เจ้าชายสิทธัตถะมีกิจที่จะต้องทำอยู่ก่อนเป็นแน่แท้ จึงไม่ละความอาลัยในบัลลังก์ ฯ ที่นั่น พระศาสดา ทรงออกจากสมาบัติในวันที่ ๘ ทราบความสงสัยของเหล่าเทวดา เพื่อจะกำจัดความสงสัยของเทวดา เหล่านั้นจึงเหาะขึ้นไปในอากาศแสดงยมกปาฏิหาริย์กำจัดความสงสัยของเทวดาเหล่านั้น ประทับอยู่ ในส่วนแห่งทิศคloyไปทางทิศตะวันออกเล็กน้อยจากบัลลังก์ ดำริว่า เราบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ บนบัลลังก์แห่งนี้ก่อน แล้วทรงทอดพระเนตรบัลลังก์และโคนต้นโพธิ์ด้วยพระเนตรทั้งสอง ด้วยทรง ดำริว่า เป็นสถานที่บรรลุผลแห่งบารมีที่บำเพ็ญมาตลอด ๔ อสงไขย แสนกัป จนล่วงเลยไปหนึ่ง สัปดาหฺ สถานที่นั้นเกิดมีชื่อว่าอนิมิสเจตีย์ ต่อมา ทรงจกรมบนรัตนจกรมที่ย่นขยายออกไปทางทิศ เหนือและทิศใต้ระหว่างบัลลังก์และที่ประทับยืน จนล่วงเลยไปหนึ่งสัปดาหฺ สถานที่นั้นเกิดมีชื่อว่ารัตน จกรมเจตีย์ จากนั้น เหล่าเทวดาด้านทิศใต้พากันเนรมิตเรือนแก้ว อนึ่ง พระองค์ประทับนั่งขัดสมาธิ บนเรือนแก้วนั้น ทรงคัดเลือกอภิธัมมปิฎก และสมันตปิฎกฐานซึ่งมีนัยไม่สิ้นสุด จนล่วงเลยไปหนึ่ง สัปดาหฺ สถานที่นั้นเกิดมีชื่อว่ารัตนขมเจตีย์ พระองค์ทรงให้วันเวลาว่างไป ๔ สัปดาหฺ ณ ที่ใกล้ต้นโพธิ์ นั้นเอง แล้วได้เสด็จจากโคนโพธิ์พฤษกษเข้าไปยังต้นอชปาลนิโครธในสัปดาหฺที่ ๕ ครั้นเสด็จเข้าไปแล้ว ทรงพิจารณาคัดเลือกธรรมแม้ที่ต้นอชปาลนิโครธนั้นนั่นแล และเสวยวิมุตติสุขอยู่ จนล่วงเลยไปหนึ่ง สัปดาหฺที่ต้นอชปาลนิโครธนั้น สัปดาหฺต่อมาทรงประทับนั่งที่ต้นมุจลินท์ เมฆดำขนาดมหึมาท่วมทับ ท้องจักรวาลทั้งสี่นเกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคขณะที่ทรงประทับนั่งอยู่ที่ต้นมุจลินท์นั้นนั่นแล ก็แล เมื่อ เมฆดำขนาดมหึมานั้นเกิดขึ้นแล้ว นาคราชมุจลินท์ดำริว่า เมฆขนาดมหึมานี้ประมาณว่าจะเข้าไปยัง ภพของเรา เกิดขึ้นแล้วในพระศาสดา ควรที่เราจะเนรมิตอาการที่ประทับเพื่อพระศาสดานั้น ฉะนั้น นาคราชมุจลินท์นั้นถึงมีความสามารถจะเนรมิตวิมานเช่นเดียวกับเทพวิมาน ทำด้วยแก้ว ๗ ประการก็ ตาม คิดว่า เมื่อเราทำเช่นนี้แล้ว ก็จักไม่เป็นผลดีแก่เรา เราจักทำการชวนชวาททางกายถวายแก่พระ ทศพล จึงทำร่างกายให้ใหญ่ขึ้นหลายเท่าแล้วใช้ขนดหางพันรอบพระศาสดา ๗ รอบ แล้วได้ทำการแผ่ พังพานดำรงอยู่เหนือขึ้นไป พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ประหนึ่งว่าประทับอยู่บนบัลลังก์มณฑปที่ สำเร็จด้วยรัตนทุกประการในโอกาสอันยิ่งใหญ่ภายในชนค และประหนึ่งว่าประทับอยู่ในพระคันธกุฎี ที่ดารดาษด้วยพวงดอกไม้ที่หอมตลบอบอวนนานาชนิด ที่อบด้วยกลิ่นหอมชนิดต่างๆ อยู่ด้านบน พระ

ผู้มีพระภาคทรงให้หนึ่งสัปดาห์ล่วงไปในที่นั้น แล้วประทับนั่งโดยที่ประทับของพระราชาในอีกหนึ่งสัปดาห์ต่อมา ทรงเสวยวิมุตติสุขอยู่แม้ในที่นั้นนั่นแล ด้วยเหตุประมาณเพียงนี้ จึงครบ ๗ สัปดาห์บริบูรณ์ ในระหว่างนี้ พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงล้างพระพักตร์ มิได้ทรงชำระล้างพระวรกาย มิได้ทรงมีกิจด้วยการทรงสนาน ให้เวลาล่วงไปด้วยปีติสุขอย่างเดียวโดยแท้ ต่อมาพระองค์ทรงเกิดพระดำริขึ้นว่า เราจักล้างหน้าในวันที่ ๔๔ ซึ่งเป็นวันสุดท้ายของสัปดาห์ที่ ๗ ท้าวสักกะจอมเทพได้นำผลมะขามป้อมและสมอมาวถวาย ลำดับนั้น ท้าวสักกะนั้นแลได้ถวายไม้ชำระฟันชื่อนาคลดา และน้ำสำหรับล้างพระพักตร์แก่พระองค์ จากนั้นพระผู้มีพระภาคทรงเคี้ยวไม้ชำระฟัน ทรงล้างพระพักตร์ด้วยน้ำจากสระอโนดาต แล้วประทับนั่ง ณ ที่ประทับของพระราชานั้นนั่นแล สมัยนั้น พ่อค้า ๒ คน ชื่อตปัสสะและภัลลิกะ ถูกเทวดาที่เป็นญาติสาโลหิตให้เกิดความอดสาเหในการถวายอาหารแก่พระศาสดา จึงถือเอาสัตตผง (ขนมผิงทำจากข้าว) และก้อนน้ำผึ้ง (สำหรับกิน), อาหารน้ำผึ้ง, อาหารประกอบด้วยน้ำผึ้ง) แล้วเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ด้วยกราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงรับอาหารนี้ด้วยความอนุเคราะห์ด้วยเถิด แล้วได้ยืนรอรอยู่ พระผู้มีพระภาคทรงดำริว่า ตถาคตทั้งหลายจะรับที่พระหัตถ์ทั้งสองก็หาไม่ เพราะมีประโยชน์อยู่ระหว่างบาตรที่เทวดาถวายในวันที่รับข้าวปายาส เราพึงรับอาหารนี้ เมื่อนั้น ท้าวมหาหาราชทั้ง ๔ จากทิศทั้ง ๔ ทราบอภัยาศัยของพระผู้มีพระภาคนั้นแล้วก็ได้น้อมบาตร ๔ ใบที่ทำด้วยแก้วมณีและอินทนิลเข้าไปถวาย พระผู้มีพระภาคทรงปฏิเสธบาตรเหล่านั้นก็น้อมบาตร ๔ ใบที่สำเร็จด้วยศิลา มีสีคล้ายถั่วราชมาศหรือถั่วเขียวเข้าไปถวาย พระผู้มีพระภาคทรงรับด้วยความอนุเคราะห์ต่อเทพบุตรแม่ทั้ง ๔ เหล่านั้น ทรงน้อมเข้าไปสู่ความเป็นเอกภาพ ทรงรับอาหารในบาตรที่สำเร็จด้วยศิลามีค่าน้อยนั้น เสวยแล้วทรงทำอนุโทนา พ่อค้า ๒ พี่น้องนั้นถึงพระพุทธรเจ้า และพระธรรม ว่าเป็นสรณะ เป็นเทววาจิกอาวาสก กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป พวกข้าพระองค์ควรทำการกราบไว้และการบำรุงแก่ใคร พระผู้มีพระภาคทรงลูบพระเศียร พระเกศาหลุดติดพระหัตถ์ ได้ทรงประทานพระเกศานั้นแก่พ่อค้า ๒ พี่น้องนั้น พ่อค้า ๒ พี่น้องนั้นได้พระเกศาเป็นต้นแล้ว เป็นเหมือนประพรมหรือเจิมด้วยอมตธรรมโดยแท้ ร่าเริงยินดี ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วได้เดินทางไป พึงทราบว่ ต่อมา ในบรรดาพ่อค้า ๒ พี่น้องนั้น ตปัสสะเดินทางไปยังราชสำนัก สดับพระธรรมเทศนาของพระศาสดาแล้วดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล แล้วได้เป็นอุบาสกโดยแท้ ส่วนภัลลิกะ บรรพชาแล้วเห็นแจ้ง ได้อภิญญา ๖ ฯ

อนึ่ง ความวิตกที่พระพุทธรเจ้าทั้งปวงประพาสดีสังสมกันมาแล้ว ที่ถึงอาการคือความไม่ประสงค์จะแสดงธรรมแก่คนเหล่านี้ เกิดขึ้นแล้ว แก่พระผู้มีพระภาคผู้เสด็จกลับมาอีกในสัปดาห์ที่ ๘ ประทับนั่ง ณ โคนต้นอชปาลนิโครธ แล้วพิจารณาภาวะที่ธรรมที่พระองค์บรรลุแล้วมีความลึกซึ้ง ว่าธรรมนี้เราบรรลุแล้วแล ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก บรรลุตามได้ยาก สงบ ประณีต อาศัยหรือขึ้นอยู่กับความตรึกตรอง ละเอียดอ่อน บัณฑิตรับรู้ได้ ที่นั้น ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความปริวิตกแห่งใจของพระทศพล จึงเปล่งวาจาว่า โลกนี้จะเสื่อมสลายเสียหาย แวดล้อมด้วยหมู่พรหมในหมื่นจักรวาล มีท้าวสักกะ ท้าวสยามะ ท้าวสันตสุติตะและท้าวปริณมิทวสวัตติติดตาม เนรมิตแผ่นดินเพื่อเป็นที่ประดิษฐาน ทรงตั้งมณฑลแห่งพระขานูข้างขวาเหนือแผ่นดิน ทำอัญชลีที่โพล่งขึ้นพร้อมด้วยการรวมกันของนิ้วทั้ง ๑๐ คล้ายกับขำยน้ำและดอกไม้ตูมไว้เหนือเศียรเกล้ากราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงแสดงธรรมเถิด ขอพระสุคตจงทรงแสดงธรรมเถิด เหล่าสัตว์ผู้กิเลสเพียงดังธูลีในดวงตา ยัง

มียู่ เมื่อไม่ได้ฟังธรรมก็จะเสื่อมสลาย ที่ไม่รู้ธรรมก็คงยังมีอยู่ พระองค์รู้แล้ว จึงตรัสรู้ ข้ามพ้นแล้ว จึงปลดปล่อย พ้นแล้ว จึงหลุดพ้น มิใช่หรือ

(แต่) จะมีประโยชน์อะไรแก่เราที่จะรู้แจ้งพระธรรมในศาสนา โดย
เทศที่คนอื่นไม่รู้จัก เราจักบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ พ้นแล้ว ฟังปลด
ปล่อยมนุษย์พร้อมทั้งเทวดา ฯ^{๑๒๙}

กราบทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคเพื่อให้ทรงแสดงธรรม โดยหลายนัยยะ เป็นต้นว่า พระองค์ทรงตั้งความปรารถนา บำเพ็ญบารมีทั้งหลายแล้วจึงได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ และว่า เมื่อพระองค์ไม่ทรงแสดงธรรม ผู้อื่นใครไหนเล่าจักแสดงธรรม คนอื่นจะเป็นสโรจนะ เป็นที่ตักทวน เป็นที่หลีกเล่น เป็นที่พึงพา ได้หรือ พระผู้มีพระภาคถูกพรหมอาราธนาให้แสดงธรรมอย่างนี้แล้ว ทรงตรววจูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ทรงรับการทูลเชิญของพรหม แล้วทรงตรวจดูว่า เราจะพึงแสดงธรรมแก่ใครกันหนอเป็นคนแรก ทรงทราบว่าการดาบสและอุททกดาบสเสียชีวิตแล้ว ทรงระลึกถึงความที่เหล่าภิกษุปัจจุวัคคีย์มีอุปการะมาก เสด็จจากจากอาสนะ เสด็จไปยังแคว้นกาสิ ระหว่างทางทรงสนทนากับอุปัฏฐาก เสด็จถึงที่อยู่ของเหล่าภิกษุปัจจุวัคคีย์ในป่าอิสิปตนมฤคทายวันในวันอาสาฬหปุณณมี ทรงให้เหล่าภิกษุปัจจุวัคคีย์เหล่านั้นที่กำลังหมกมุ่นฟุ้งซ่านด้วยความฟุ้งซ่านที่ไม่เหมาะสมให้จำได้ ให้พรหม ๑๘ โกฏิดื่มน้ำอมตะ ทรงแสดงพระธรรมจักรแล้วแสดงพระสูตรเมื่อนั้นในป่าอิสิปตนมฤคทายวันนั้นนั่นแล ทรงตรัสไว้แล้วในป่าอิสิปตนมฤคทายวันเมืองพาราณสีด้วยประการฉะนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น ปัญหาเมื่อนั้นที่ว่า กล่าวไว้ที่ไหน เป็นอันวิสัชนาแล้ว ฯ

ถามว่า กล่าวไว้เมื่อไร ตอบว่า พระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมจักรอันประเสริฐให้เป็นไปอย่างนี้แล้ว ทรงตั้งเหล่าภิกษุปัจจุวัคคีย์เหล่านั้นแม้ทั้งหมดไว้ในพระอรหัต แห่งปักษีในปัญจมิติถี ทรงทอดพระเนตรความถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยของยสกุบสูตรในวันนั้นนั่นเอง ทรงเรียกดุสสะผู้เบื่อหน่ายในเวลากลางคืนทั้งเรือนหนีออกไป ว่า มาเถิด ยสสะ ให้ชน ๕๔ คนที่เป็นสหายของยสสะนั้นบรรพชาด้วยเอหิภิกขุแล้วให้บรรลุพระอรหัต เมื่อพระอรหันต์ ๖๑ รูป เกิดขึ้นแล้วในโลกอย่างนี้ ทรงเข้าจำพรรษาแล้วพิจารณา ตักเตือนภิกษุเหล่านั้นว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย เมื่อจะทำประโยชน์แก่ผู้อื่นหรือ
ประโยชน์แก่ตนเอง เมื่อจะบอกกล่าวถึงเรื่องราวบนพื้นปฐพีนี้ต่อเพื่อน
มนุษย์ จงประพฤติธรรมเถิด ฯ

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย เมื่อจะประกาศสัทธรรมของเราต่อ
ชาวโลกอยู่เนืองๆ จงอยู่บนภูเขาและในป่า เมื่อจะทำหน้าที่ของผู้สื่อข่าว
หรือทูตแห่งธรรม จงไปประกาศแผ่ขยายออกไปให้กว้างขวาง ผู้ที่สดับ
รับฟังคำของเราเพื่อประโยชน์แก่หมู่สัตว์ ยังมีอยู่ ฯ

จงเป็นผู้ปราศจากอาสวะ ปิดประตูไปสู่อบายทุกบาน จงมีความ
มุ่งหวัง เปิดประตูหนทางไปสู่สวรรค์และความหลุดพ้น ฯ

เธอทั้งหลายจงมีความปรารถนาคุณมีกรุณาเป็นต้น ด้วยการแสดง และการให้ทานเป็นกุศลผลบุญ พอกพูนความเจริญงอกงามและความ เชื่อต่อชาวโลกทั้งหมด ฯ

เธอทั้งหลายจงทำอุปัฏฐากตอบแทนแก่เหล่าคฤหัสถ์ผู้มีอุปการคุณ มาก่อน โดยการถวายอามิสอยู่เป็นนิจ ด้วยการให้ธรรม ฯ

เธอทั้งหลายจงยกสัทธรรมซึ่งเป็นธงแห่งฤทธิขึ้นแสดง เธอทั้งหลายมี อาชีพการงานที่ทำแล้วและที่จะต้องทำก็จงปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ต่อ ผู้อื่น

ครั้นตรัสสอนอย่างนี้แล้วก็ส่งไปในทิศทั้งหลาย เมื่อเหล่าภิกษุที่ถูกส่งไปโดยอาการอย่างนี้ ทำการแสดงธรรมแก่ชาวโลกเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่ชนหมู่มาก ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น ปัญหาแม้นี้ ที่ว่า กล่าวไว้เมื่อไร ก็เป็นอันวิสันนาแล้ว ฯ

ถามว่า เพราะเหตุไร จึงกล่าวไว้ ตอบว่า กล่าวไว้เพื่อประโยชน์ต่อการบรรพชา และเพื่อ ประโยชน์ต่อการอุปสมบท ฯ ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น ปัญหาแม้นี้ว่า เพราะเหตุไร จึงกล่าวไว้ ก็เป็นอัน วิสันนาแล้วโดยแท้ ฯ

ผู้ที่ปรารถนาจะเข้าถึงพระศาสนา เพราะปราศจากความสงสัยแล้วโดยการวิสันนาปัญหา เหล่านี้ ด้วยอาการอย่างนี้ เพราะเหตุที่สัณณาคมนสูตรนี้มีคาถาดังต่อไปนี้ ว่า

เมื่อไม่ทราบอรรถแห่งพญูชนะ ก็จะไม่ทราบอรรถตามความเป็น จริจที่มีอยู่

เมื่อไม่รู้อรรถนั้นโดยความถูกต้อง ก็จักพากันปฏิบัติผิดๆ กันไป ฉะนั้น ท่านจึงประกาศเบื้องต้นแห่งอรรถของพญูชนะเหล่านี้ไว้ว่า เราถึง พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ ฯ

ส่วนประโยชน์ที่เกิดจากการกระทำ และผลที่มีความแตกต่าง ออกไปเป็นต้น

พวกเราจะได้กล่าวไว้โดยเคารพ เพื่อให้เกิดความเลื่อมใส ฯ

ในคานานัน บัณฑิตพึงทราบอรรถแห่ง พุทธ ศัพท โดยพญูชนะก่อนเป็นอันดับแรก โดย นิเทศนัยเป็นต้นว่า ชื่อว่าพุทโธ เพราะผู้ที่ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย ชื่อว่าพุทโธ เพราะผู้ที่ให้รู้ ให้ทราบ จะเกิดหรือถูกทำให้บังเกิด อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า พุทโธ หรือ ภควา เพราะได้ตรัสรู้แล้ว เพราะ พุทธ ธาตุ เป็นไปแม้ในความหมายว่าเป็นผู้ตื่นผู้เบิกบาน ปราศจากแล้วโดยสิ้นเชิงจากความลุ่มหลงพร้อมทั้ง วาสนาและความหลับ และเบิกบานแล้ว เพราะตรัสรู้แล้ว ฉะนั้น จึงชื่อว่าปราศจากแล้วโดยสิ้นเชิง จากความลุ่มหลงเป็นต้นนั้น เพราะตัดออก (ขจัด, ตัดขาด) ความหลับกล่าวคืออวิชชาที่เกี่ยวข้อง กับการเห็นสภาวะแห่งวัตถุ พร้อมทั้งวาสนา ได้ด้วยอริยมรรคญาณ และชื่อว่าเบิกบาน เพราะ ประกอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณที่ประดับตกแต่งด้วยหมู่คุณนับปริมาณมิได้ ดุจดอกปทุมที่เบิกบาน เพราะประกอบด้วยสิริความงามดงามอย่างสูงสุด ฉะนั้นท่านจึงกล่าว พุทโธ แม้ด้วยอำนาจมีความหมาย ว่าตื่นและเบิกบาน ฯ แต่โดยเนื้อความ ผู้ที่สั่งสมอบรมบารมีมาแล้วอย่างดี ทรงไว้ซึ่งหมู่คุณหา ประมาณมิได้ มีพระมหากรุณาคุณและพระสัพพัญญุตญาณเป็นต้น เพราะปราศจากกิเลส กำจัดกิเลส

และไม่มีกิเลสหลงเหลืออยู่ ผู้มีความเกี่ยวเนื่องกันโดยการสืบเชื้อสาย ชื่อว่าพุทฺธะ ฯ สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในฉัตตมานวภิธานว่า

บรรดาผู้กล่าวสอนในหมู่มนุษย์ ผู้ใดเป็นผู้ประเสริฐสุด เป็นพระ
ศากยมนี จําแนกพระธรรม สำเร็จกิจที่จะต้องทำแล้ว ถึงฝั่งพระนิพพาน
พร้อมด้วยพลและวีริยะ เธอจงถึงผู้นั้นผู้เป็นพระสุดเพื่อเป็นที่พึ่งที่
ระลึกเกิด ฯ^{๑๓๐}

พึงทราบอรรถแห่งพยัญชนะ หรืออรรถตามที่เป็จริง แห่ง พุทฺธ ศัพฺท ด้วยอาการ
อย่างนี้ ฯ ในคำว่า ธมฺมํ นี้ พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้ ชื่อว่าธรรม เพราะอํารงรักษาทำผู้ที่บรรลุมรรค
ทำให้แจ้งนิโรธ ปฏิบัติตามคำพร้าสอน ไม่ให้ตกไปในอบายทุกข์ อนึ่ง ธรรมนั้นโดยความหมาย มี ๑๐
ประการ ด้วยอํานาจอริยมรรค ๔ สามัญญผล ๔ นิพพาน ๑ และปริยัติธรรม ๑ สมดังที่พระผู้มีพระ
ภาคตรัสไว้ในฉัตตมานวภิธานนั้นนั่นแล้ว

เธอจงถึงพระธรรมอันเป็นเหตุสํารอการาคะ มีสภาวะไม่หวั่นไหว ไร้
ความเศร้าโศก เป็นสภาวะธรรมที่ปราศจากปัจจัยปรุงแต่ง ปราศจากสิ่ง
แปดเปื้อน นำปรารภนา ละเอียดอ่อน ซึ่งพระตถาคตทรงจําแนกไว้แจ่ม
แจ้งแล้วนี้เพื่อเป็นที่พึ่งที่ระลึกเกิด ฯ^{๑๓๑}

ด้วยว่า ในคําถานี้ ท่านกล่าวมรรคไว้ว่า รากะแม่ทั้งปวงต่างโดยกามรากะเป็นต้น ชื่อว่า
รากะวิรากะ (สํารอการาคะ) เพราะรูปวิเคราะหว่า เป็นเหตุสํารอการาคะ (เป็นเหตุปลีกตัวออก, ปลอด
จากกิเลส) ท่านกล่าวผลไว้ว่า ชื่อว่ามีสภาวะไม่หวั่นไหว ไร้ความเศร้าโศก เพราะตณฺหากกล่าวคือความ
หวั่นไหว และเพราะความเศร้าโศกกล่าวคือความแผดเผาภายในสิ้นไปหมดแล้วทุกอย่าง ท่านกล่าว
นิพพานว่า เป็นสภาวะธรรมที่ปราศจากปัจจัยปรุงแต่ง เพราะไม่ถูกปัจจัยอะไรๆ ปรุงแต่ง แต่พึงทราบ
ว่า ท่านกล่าวปริยัติธรรมแม่ทั้งปวงไว้ โดยคําเป็นต้นว่า ปราศจากสิ่งแปดเปื้อน เพราะแสดงไว้โดยไม่
ผิดเพี้ยน เพราะประกาศคุณที่พิเศษ เพราะสมบูรณ์ด้วยรสแห่งอรรถและพยัญชนะ และเพราะจําแนก
ไว้ดีแล้ว ในเรื่องนั้น นิพพานคืออริยมรรค ชื่อว่าธรรม เพราะอํารงรักษาไว้จากอบายเป็นต้นโดยตรง
ทีเดียว ส่วนปริยัติคือผลโดยอ้อม ฯ จริงดังนั้น การกําลังจิตกิเลสที่ให้ง่เกิดในอบายเป็นต้นนั้น ย่อมได้
โดยตรงแก่อริยมรรคและนิพพานแม่ทั้งสอง คือ แก่อริยมรรค เพราะกําลังจิตกิเลสได้เด็ดขาด และแก
นิพพาน เพราะเห็นเหตุสำเร็จประโยชน์นั้นของอริยมรรคนั้น โดยภาวะที่ยึดติดกันไว้ ส่วนในอริยมรรค
เป็นต้นนอกนี้ ย่อมได้โดยอ้อมแก่อริยมรรคและนิพพานแม่ทั้งสอง คือ เพราะมีหน้าที่สงบระงับกิเลสที่
กําลังได้แล้วด้วยมรรคแห่งอริยมรรค เพราะเป็นไปคล้อยตามคุณของมรรค และเพราะเป็นเหตุบรรล
มรรคนั้นแห่งปริยัติธรรม ฉะนั้น พึงทราบความที่อริยมรรคเป็นต้นเหล่านั้นแม่ทั้งปวงควรกล่าวได้ว่า
ธัมม ศัพฺท พึงทราบอรรถแห่งศัพฺท และอรรถแห่งภาวะ แม่แห่ง ธัมมะ ศัพฺท ด้วยอาการอย่างนี้ ฯ

ในคําว่า สงฺฆํ นี้ พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้ การรวมกันแห่งอริยบุคคล ๘ ท่าน ท่าน
เรียกว่า สงฺฆํ เพราะประกอบพร้อม คือเกี่ยวเนื่องกัน โดยความเสมอกันด้วยทิฐฐและศีลอันประเสริฐ
(และ)เรียกว่า สงฺฆํ เพราะฆ่าหรือกําลังจิตกิเลสความเร้าร้อนได้โดยชอบโดยแท้ ด้วยมรรคและผลนั้นๆ
ด้วยอํานาจกําลังและสงบระงับไว้ได้ สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในฉัตตมานวภิธานนั้นนั่นแล้ว

^{๑๓๐} ข.วิ. (ไทย) ๒๖/๘๗/๘๘๖.

^{๑๓๑} ข.วิ. (ไทย) ๒๖/๘๗/๘๘๗.

บัณฑิตทั้งหลายกล่าวถึงท่านที่ถวายเป็นท่านเหล่าใดว่ามีผลมาก
ท่านเหล่านั้น คือพระอริยบุคคลผู้บริสุทธิ์ ๔ คู่ ๘ ท่าน ผู้เห็นประจักษ์ใน
ธรรม เธอจึงถึงพระอริยสงฆ์นี้เพื่อเป็นที่พึ่งที่ระลึกเกิด ฯ^{๑๓๒}

พึงเห็นการสงเคราะห์ในคานานี้เอง ดุจเจตนาเบื้องต้นในการถวายเป็นท่าน เพราะแม้สงฆ์ที่เป็นปุณณก็ยังคงดำรงอยู่ในปฏิบัติเบื้องต้น ด้วยว่า แม้ผู้ใดจะเป็นผู้ไม่ประกอบพร้อมด้วยสามัญคุณ คือทิวฐและศีลอันประเสริฐ แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ผู้นั้นก็พึงทราบ ว่า สงฆ์ผู้ควรแก่ทักษิณาและอาหารบิณฑบาตโดยแท้ เพราะประกอบพร้อมด้วยสงฆ์ที่เป็นปุณณ ซึ่งอยู่ในข่ายที่จะหลุดพ้นได้ พึงทราบอรรถทั้งสองแม่แห่ง สัม ศัพท์ ด้วยอาการอย่างนี้ ฯ

ในคำว่า สรณฺ นี้ ชื่อว่า สรณะ เพราะรูปวิเคราะหฺว่า เปียดเปียนทุกฺข์ อธิบายว่า เปียดเปียนภัย ความสะดุ้งกลัว ความทุกข์ ความเศร้าหมองเพราะเหตุ ของผู้ที่ถึงสรณะ คือ ให้พินาศไป ด้วยการถึงสรณะนั้นนั่นเอง แต่เมื่อว่าด้วยความแตกต่างออกไป แม้พระพุทธเจ้าก็ชื่อว่าสรณะ เพราะเปียดเปียนภัยของหมู่สัตว์ ด้วยการประกอบประโยชน์ไว้ ด้วยพระดำรัสเป็นต้นว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงถึงพร้อมด้วยศีลอยู่เถิด และด้วยการให้เลิกละสิ่งที่มีใช้ประโยชน์ ด้วยพระดำรัสเป็นต้นว่า อภิสมฺปรายภพมีผลเป็นบาปต่อปาณาติบาตแล แม้พระธรรมก็ชื่อว่าสรณะ เพราะเปียดเปียนภัยของหมู่สัตว์ โดยการให้ข้ามพ้นจากกันดารคือภพ และโดยการให้กำลังใจ แม้พระสงฆ์ก็ชื่อว่าสรณะ เพราะเปียดเปียนภัยของหมู่สัตว์ โดยการทำให้ได้รับผลอันไพบูลย์แก่ผู้ที่น้อมสักการะเข้าไปด้วยอำนาจทานและการบูชา ฉะนั้น พระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น พึงทราบว่า สรณะ ฯ แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า กุศลเท่านั้นที่หิกรานความกลัวในอบาย ที่ตนทำแล้ว ชื่อว่าเป็นสรณะของสัตว์ เพราะคำว่า หมู่สัตว์มีกรรมเป็นของตนเอง เป็นทนายแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่ง ส่วนพระรัตนตรัย ท่านเรียกว่า สรณะ เพราะก็เทียบเคียง เพราะเป็นอารมณ์แห่งสรณะ ด้วยว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้ใดผู้หนึ่งผู้ที่ยึดถือกุศลกรรมแม้ทั้งปวงว่าเป็นสรณะ พรั่งพร้อมด้วยกุศลจิต ผู้นั้นแม้ทั้งปวง ก็น่าจะชื่อว่าผู้ถึงสรณะ ฉะนั้น การที่ถึงแม้พวกเดียรัลย์เป็นต้นว่าเป็นสรณะ ที่เป็นการคบหาสมาคมกันอย่างยิ่งยวด ก็น่าจะใช้ได้ คำนั้น ไม่ถูก แม้ถ้าว่าอาจารย์บางพวกจะพึงกล่าวว่า การได้เฉพาะซึ่งการถึงสรณะก็มีได้ เพราะความเลื่อมใสแห่งจิตที่ถึงวัตถุมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นนั่นเอง อนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนั้น เรวฐุขพราหมณ์เป็นต้น ได้ยนิทติศัพท์ของพระผู้มีพระภาคแล้วก็จะพึงเป็นผู้ถึงสรณะ ในขณะที่กำลังทำจิตให้เลื่อมใสนั่นเอง ด้วยคำว่าเป็นต้นว่า ก็การได้พบพระอรหันต์ทั้งหลายเห็นปานนั้น ช่างดีเหลือเกิน แม้คำนั้นก็ไม่ได้ถูก ก็เรวฐุขพราหมณ์เป็นต้นเหล่านั้นได้สดับธรรมในสำนักของพระผู้มีพระภาคเท่านั้น จึงถึงสรณะ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

เธอทั้งหลายควรทำความเพียรเองเถิด ตถาคตเป็นเพียงผู้ชี้บอก
เท่านั้น ผู้บำเพ็ญภาวนา ดำเนินตามทางนี้แล้ว พง์พินิจอยู่ จักพ้นจาก
เครื่องผูกแห่งมารได้ ฯ^{๑๓๓}

^{๑๓๒} ข.วิ. (ไทย) ๒๖/๘๗/๘๘๘.

^{๑๓๓} ข.ข. (ไทย) ๒๕/๒๗๖/๙๐.

ฟังถึงข้อยุติในเรื่องนี้ว่า พระรัตนตรัยนั้นแลที่มีการปฏิบัติเป็นสหาย ชื่อว่าสรณะ เพราะท่านกล่าวไว้แล้ว ฯ ฟังทราบอรรถแห่งศัพท์ และอรรถตามที่เป็นจริง แม้แห่ง สรณ ศัพท์ ด้วยอาการอย่างนี้ ฯ

อนึ่ง คำว่า คจฺฉามิ นี้ มีอธิบายว่า เราจะคบ จะเสพ จะเข้าไปนั่งใกล้ ก็คือการเข้าถึงการคบ การเสพ และการเข้าไปนั่งใกล้เหล่านั้น เป็นความเกี่ยวเนื่องกัน อีกอย่างหนึ่ง คติ คือ อรรถแห่งธาตุเหล่าใด เป็นความหมายแห่งธาตุเหล่านั้นว่า พุทธิ (ผู้บรรลุ, ผู้ตรัสรู้, ผู้ฉลาด) หรือว่า ฟังทราบอธิบายว่า เรารู้ เราฉลาดรอบคอบ ฯ ในที่นี้ บททั้งสอง คือ พุทธิ สรณ เป็นบทนาม บทเดียวเท่านั้นคือ คจฺฉามิ เป็นบทอาขยาต อนึ่ง คมิ ศัพท์นี้หาใช่ทวีกัมมกะไม่ ดุจ นี้ ศัพท์เป็นต้น ถามว่า เพราะเหตุไร ตอบว่า เพราะกิจที่เข้าถึงเป็นกัมมทวยะ ดุจในคำเป็นต้นว่า นำแพะเข้าไปยังบ้าน เพราะฉะนั้น คำว่า พุทธิ เป็นต้น จึงแสดงถึงสิ่งที่จะต้องเข้าถึง คำว่า สรณ เป็นการแสดงเหตุแห่งกิจที่เข้าถึง อิติ ศัพท์ ท่านแสดงเป็น ลุตตสมาส อนึ่ง เหตุนี้ ฟังทราบว่า อรรถ ฯ อนึ่ง ครั้นทำการอธิบายอย่างนี้แล้ว เมื่อจะกล่าวว่า พุทธิ สรณ คจฺฉามิ ท่านก็กล่าวเสียว่า พุทธิ สรณนติ คจฺฉามิ แต่ฟังทราบอธิบายอย่างนี้ว่า เพราะเหตุที่พระพุทธานุญาตทรงทำลายความเลวร้าย และทรงจัดหาประโยชน์มาให้ ฉะนั้น เราจะถึง จะคบ จะเสพ จะเข้าไปนั่งใกล้ จะรู้ จะทราบพระพุทธานุญาตด้วยอำนาจการน้อมเข้ามาเพื่อตนเป็นตนเป็นต้น บัณฑิตพึงประกอบแล้วทราบความหมายแม้ในคำว่า ธมฺม สรณ เป็นต้น อย่างนั้นเหมือนกัน ฯ ก็บุคคลใดกล่าวว่า ฟังทราบการอธิบายตามแนวพระบาลีที่ดำรงอยู่ เว้นไว้เสียแต่จะกำหนดศัพท์ว่า อิติ ด้วยคำเป็นต้นว่า เราจะถึงพระพุทธานุญาตว่าเป็นสรณะว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง ดุจในคำเป็นต้นว่า ไปยังทิศที่เคยไปมาก่อน เพราะ พุทธิ ศัพท์เป็นต้น และสรณ ศัพท์ มีเหตุผลต้นเหตุที่เสมอกัน แม้จิตที่กระทบกระเทือนของบุคคลนั้น ก็จะเป็นจิตที่ถึงสรณคมน์ เพราะเข้าไปเฝ้าพระพุทธานุญาตเป็นต้น ด้วยว่า สรณะใด เป็นสรณะที่แตกต่างออกไปจากพระพุทธานุญาตเป็นต้น บุคคลนี้ถึงแล้วซึ่งสรณะนั้นนั่นเอง อาจารย์พวกอื่นกล่าวว่า ศัพท์ที่ควรประกอบ ก็ปรากฏว่า ประกอบแล้ว เพราะกัมมบททั้งสองปรากฏว่า เราจะถึงพระพุทธานุญาตในศาสนา นี้ว่าเป็นสรณะ และเพราะ คมิ ศัพท์ไม่มีความเป็นกรรมทั้งสอง ฯ เพราะเหตุนี้ ฟังเห็นอธิบายว่า เราจะทำพระพุทธานุญาตให้เป็นอารมณ์แล้วถึงว่าเป็นสรณะ ถึงว่าเป็นความเลื่อมใส ฯ ฟังปฏิบัติอรรถแรกนั่นเองแห่งอรรถเหล่านั้นว่า ฟังเป็นผู้ชื่อว่าถึงสรณะ ด้วยเหตุเพียงจิตที่เลื่อมใสอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะมีการน้อมเข้าไปเพื่อตนเป็นตน โดยนัยที่ท่านกล่าวไว้แล้วในหนหลัง และฟังทราบอรรถแห่งพยัญชนะ และอรรถตามที่มีอยู่ แห่งสรณาคมนสูตร เป็นต้นว่า เราถึงพระพุทธานุญาตว่าเป็นสรณะ ด้วยอาการอย่างนี้ ฯ

ในคำว่า กมฺมปฺปิโยชนํ นี้ ปรากฏเหมือนปล่อยสรณคมน์แม้โดยลำดับปฏิโลมของพระผู้มีพระภาคว่า ด้วยว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทอดพระเนตรเห็นรูปแห่งบรรพชิตเป็นอันดับแรกนั่นเอง ทรงเกิดความรักในรูปบรรพชิตนั้น จึงเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ เสด็จขึ้นสู่โพธิบัลลังก์ ทรงบรรลุ อริยสัจ ๔ บรรลุความเป็นพระพุทธานุญาต หรือเพราะฟังฟังสังฆรัตนะ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้รับพระรัตนตรัยคือพระพุทธานุญาต พระธรรมและพระสงฆ์แม้ในเวลาต่อมา ถามว่า เพราะเหตุไร ตอบว่า เพราะท่านกล่าวพระพุทธานุญาตโดยความเป็นสรณะไว้ในที่ก่อนโดยแท้ หาได้กล่าวพระธรรมและพระสงฆ์ นอกนี้ไม่ อนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นแลผู้ทรงเป็นสัพพัญญู โดยวาระแห่งพระญาณที่ไม่ติดขัดในธรรมทั้งปวง แสดงบางสิ่งบางอย่างไว้แล้วโดยลำดับอนุโลมนี้ ฯ อีกอย่างหนึ่ง ในบรรดาพระพุทธานุญาต

พระธรรมและพระสงฆ์เหล่านั้น ท่านกล่าวพระพุทธเจ้าไว้ก่อนเขา เพราะท่านอธิบายว่า พระพุทธเจ้า เลิศกว่าสัตว์ทั้งปวง กล่าวพระธรรมไว้ถัดจากพระพุทธเจ้านั้น เพราะมีอยู่ในพระพุทธเจ้านั้น และ กล่าวพระสงฆ์ไว้ท้ายสุด เพราะธำรงรักษาไว้ซึ่งพระธรรมนั้น ๆ อีกอย่างหนึ่ง ท่านประกาศกำหนด พระพุทธเจ้าไว้ก่อน เพราะอธิบายว่า ประกอบประโยชน์ไว้ให้สัตว์ทั้งปวง กำหนดประกาศพระธรรม ไว้ต่อจากพระพุทธเจ้านั้น เพราะเป็นคัมภีร์ของสรรพสัตว์ กำหนดประกาศพระสงฆ์ไว้ท้ายสุด เพราะ อธิบายว่า ปฏิบัติเพื่อบรรลุประโยชน์จึงได้รับประโยชน์ ๆ จริงดังนั้น พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือน พระจันทร์เต็มดวง เพราะประเสริฐที่สุดในโลก พระธรรมที่พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นแสดงไว้แล้ว เปรียบเหมือนความโชติช่วงของพระจันทร์ พระสงฆ์ เปรียบเหมือนโลกที่เป็นแสงสะท้อนให้เกิดความ โชติช่วงของพระจันทร์ พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนพระอาทิตย์ทอแสงอ่อน ๆ พระธรรมมีประการ ดังกล่าวแล้ว เปรียบเหมือนขำระศมีของพระอาทิตย์นั้น พระสงฆ์ เปรียบเหมือนโลกที่มีดมนที่ถูกระ อาทิตย์นั้นบดบังไว้ด้านหนึ่ง พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนคนเผาป่า พระธรรม ที่เผาป่าคือกิเลส เปรียบเหมือนไฟที่เป็นตัวเผาเผา พระสงฆ์ ที่เป็นเนื่อนาบุญ ก็เพราะเผากิเลส เปรียบเหมือนภูมิภาค ที่เป็นเรือสวนไร่นา ก็เพราะกำลังถูกไฟเผาเผา พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนก้อนเมฆขนาดมหึมา พระธรรม เปรียบเหมือนหยาดฝนที่ไหลริน พระสงฆ์ เปรียบเหมือนฝนละอองแห่งกิเลสที่สงบระงับ แล้ว เปรียบเหมือนชนบทที่ปราศจากฝนละอองเพราะฝนตกรด พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนนาย สารถิ์ขึ้นดี พระธรรม เปรียบเหมือนอุบายที่ใช้ฝึกม้าอาชาไนย พระสงฆ์ เปรียบเหมือนฝูงม้า อาชาไนยที่ได้รับการฝึกฝนดีแล้ว พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนคนทำลูกศร เพราะถอนลูกศรคือทิฐฐู ทั้งปวงได้ พระธรรม เปรียบเหมือนอุบายในการถอนลูกศร พระสงฆ์ ผู้ถอนลูกศรคือทิฐฐูออกได้แล้ว เปรียบเหมือนคนที่ถอนลูกศรขึ้นแล้ว อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนเครื่องมือศัลยกรรม อย่างหนึ่ง เพราะดึงหรือถอนหลังคาเพดานคือโมหะได้ พระธรรม เปรียบเหมือนอุบายในการดึงหรือ ถอนหลังคาเพดาน พระสงฆ์ ผู้ดึงหรือถอนหลังคาเพดานออกได้แล้ว ผู้รุ่งโรจน์ด้วยญาณที่แจ่มใส เปรียบเหมือนคนที่ดึงหรือถอนหลังคาเพดานออกได้แล้ว รุ่งโรจน์แจ่มใส พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือน นายแพทย์ผู้ฉลาด เพราะสามารถจะกำจัดกิเลสที่นอนเนื่องในสันดานให้หมดสิ้นไปได้ พระธรรม เปรียบเหมือนยาที่นายแพทย์ปรุงอย่างถูกวิธี พระสงฆ์ ผู้เป็นศูนย์รวมแห่งชน กำจัดอนุสัยคือกิเลสได้ ล้นซาก เปรียบเหมือนโรคภัยไข้เจ็บที่หายได้เพราะได้ยาดี ๆ อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้า เปรียบ เหมือนผู้นำทางที่ดี พระธรรม เปรียบเหมือนหนทางที่สะดวกสบาย และเปรียบเหมือนภูมิประเทศที่ ปลอดภัย พระสงฆ์ เปรียบเหมือนกลุ่มคนที่ดำเนินไปตามหนทางนั้น และบรรลุถึงหนทางและภูมิ ประเทศที่ปลอดภัย พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนนักปัดนเรือ พระธรรม เปรียบเหมือนเรือ พระสงฆ์ เปรียบเหมือนลูกเรือที่ถึงฝั่งด้วยเรือนั้น พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนภูเขาคิมพานต์ พระธรรม เปรียบเหมือนโอสถที่เกิดที่ภูเขาคิมพานต์นั้น พระสงฆ์ เปรียบเหมือนคนที่หายจากโรคเพราะบริโภค โอสถนั้น พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนผู้มอบทรัพย์สมบัติให้ พระธรรม เปรียบเหมือนทรัพย์สมบัติ พระสงฆ์ผู้มีอริยทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบ เปรียบเหมือนคนที่ได้ทรัพย์มาตามความประสงค์ พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนผู้ขี้ขมทรัพย์ พระธรรม เปรียบเหมือนขุมทรัพย์ พระสงฆ์ เปรียบเหมือน คนที่ได้รับขุมทรัพย์ อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าผู้เป็นวีรบุรุษ เปรียบเหมือนผู้ให้อภัย พระธรรม เปรียบเหมือนการอภัย พระสงฆ์ ผู้ได้รับการอภัยจนถึงที่สุด เปรียบเหมือนคนที่ได้รับการอภัย พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนคนหายใจ พระธรรม เปรียบเหมือนลมหายใจ พระสงฆ์ เปรียบเหมือนคน

ที่คอยปลอบโยนให้เบาใจ พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนมิตรที่แสนดี พระธรรม เปรียบเหมือนส่วนที่ประโยชน์ พระสงฆ์ เปรียบเหมือนคนที่ได้รับประโยชน์เพราะชวนชวายเป็นประโยชน์ พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนแหล่งของรัตนะ พระธรรม เปรียบเหมือนคุณค่าของรัตนะ พระสงฆ์ เปรียบเหมือนคนที่ใช้สอยคุณค่าของรัตนะ พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนคนสรรสนานให้ราชกุมาร พระธรรม เปรียบเหมือนหยาดน้ำที่สรรสนาน พระสงฆ์ ผู้ซึมซับหยาดแห่งพระสัทธรรม เปรียบเหมือนกลุ่มของราชกุมารที่ได้รับการสรรสนานอย่างดี พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนคนทำเครื่องประดับ พระธรรม เปรียบเหมือนเครื่องประดับ พระสงฆ์ ที่ประดับตกแต่งแล้วด้วยธรรม เปรียบเหมือนกลุ่มราชบุตรที่ประดับตกแต่งแล้ว พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนต้นจันทน์ พระธรรม เปรียบเหมือนแก่นจันทน์ที่เกิดจากต้นจันทน์นั้น พระสงฆ์ผู้ส่งบระจิบความร่ำร้อนได้โดยสิ้นเชิง เพราะบริโศกสัทธรรม เปรียบเหมือนคนที่ส่งบระจิบความร่ำร้อนได้ เพราะใช้สอยไม้จันทน์ พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนบิดา เพราะมอบมรดกคือธรรมให้ พระธรรม เปรียบเหมือนมรดก พระสงฆ์ ผู้ที่จะนำพามรดกคือสัทธรรมไปได้ เปรียบเหมือนพวงบุตรผู้ที่จะนำพารักษามรดกไว้ได้ พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนดอกบัวแรกแย้ม พระธรรม เปรียบเหมือนน้ำผึ้งที่เกิดจากดอกบัวนั้น พระสงฆ์ เปรียบเหมือนหมู่มารที่สร้างรังผึ้งที่บริโศกน้ำผึ้งนั้น ฯ พระพุทธเจ้า เชื่อว่าเป็นที่หนึ่งกว่าทุกประเภท เพราะเป็นสาเหตุแห่งการปฏิบัติที่เป็นประโยชน์แก่เหล่าสรรพสัตว์ พระธรรม อยู่ถัดจากพระพุทธเจ้านั้นมา เพราะเป็นคำสั่งสอนเพื่อสรรพสัตว์ทั้งหมด และพระสงฆ์ก็อยู่ถัดจากพระธรรมนั้นมา เพราะเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อให้ได้รับสิ่งที่ประโยชน์ ท่านกล่าวไว้โดยความเป็นสรณะ ฯ พึงทราบการประกอบกรกระทำด้วยประการดังนี้ ฯ^{๑๓๔}

บัดนี้ พึงทราบการแยกประเภทดังนี้คือ สรณะ สรณาคมนะ สรณคตะ ก่อนเป็นอันดับแรก ในบรรดาประเภทที่ท่านรวบรวมไว้ ในคำว่า ปเภทานี้ ฯ ในบรรดา ๓ ประเภทนั้น สรณะ มีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล ฯ สรณะ ๓ ประการเหล่านี้ เป็นสรณะ เป็นที่พึ่งพา ของเรา ด้วยจิตตูปบาทอันใด จิตตูปบาทที่เป็นไปโดยอาการที่พึ่งพาสรณะนั้น ปราศจากกิเลสและกำจัดกิเลสได้แล้ว เพราะความเลื่อมใสและความหนักแน่นในสรณะนั้น อันนั้น ย่อมถึง คบ เสพ เข้าไปนั่งใกล้สรณะ เชื่อว่าสรณาคมนะ ฯ พึงทราบว่า บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยสรณาคมนะนั้น เชื่อว่าสรณคตะ ฯ ก็ บรรดาบทเหล่านั้น ด้วยบททั้งสองเหล่านี้คือ พุทธ สรณํ ท่านแสดงจิตตูปบาทกล่าวคือสรณาคมนะ และบุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยสรณาคมนะนั้นไว้แล้ว ด้วยคำนี้ว่า เราถึงสรณะนั้นแล้วที่ท่านแสดงไว้แล้ว เพราะกิจที่ถึงต้องพึ่งพาจิตตูปบาท และเพราะจิตตูปบาทเป็นบุคคลลักษณะ ฯ สรณาคมนะนี้นั้น มี ๒ อย่าง คือ ๑. สรณาคมนะที่เป็นโลกุตตระ ๒. สรณาคมนะที่เป็นโลกียะ ฯ บรรดาสรณาคมนะ ๒ อย่างนั้น สรณาคมนะที่เป็นโลกุตตระ เป็นสรณาคมนะที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ ด้วยอำนาจยึดเหนี่ยวไว้ เพราะผู้ที่จะเห็นสังขารทั้งหลายถอนกิเลสได้เด็ดขาดในขณะแห่งมรรค จึงสำเร็จแล้วด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระรัตนตรัย ส่วนสรณาคมนะที่เป็นโลกียะ เป็นสรณาคมนะที่มีคุณมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นเป็นอารมณ์ สำเร็จได้แก่เหล่าปุถุชนด้วยการข่มอุปกิเลสไว้ด้วยด้วยสรณาคมนะ ฯ สรณาคมนะนั้น โดยความหมาย ก็จัดว่าเป็นการได้ความเชื่อถือในพระรัตนตรัย และเป็นสัมมาทิฏฐิที่มีศรัทธาเป็นมูล ฯ ในบรรดาสิ่งเหล่านั้น การได้ศรัทธา พึงเห็นว่าเป็นการสร้าง ความเลื่อมใสด้วยจิตที่เป็นญาณวิปยุต

ของผู้ที่รักษาประคับประคองคุณความดีไว้ไม่ได้ เปรียบเหมือนการได้ศรัทธาของเหล่าทหารที่มารดาเป็นต้นต้องคอยกระตุ้นส่งเสริม ส่วนสมาธิภูฐาน เป็นทฤษฎีธรรม(การทำความเห็นให้ตรง,การแก้ไขปรับปรุงความเห็นให้ถูกต้อง)โดยแท้ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

การระลึกถึงบุญทั้งปวง การสรรเสริญ ไตรสรณคมน์ ย่อมถึงการ
รวมลงในทฤษฎีธรรม จึงไม่มีความสงสัยเลย ฯ

ก็สรณาคมนะนี้นั้น ย่อมสำเร็จได้ ด้วยการมอบกายถวายตนว่า เราละชีวิตเพื่อพระผู้มีพระภาค สละตนเพื่อพระธรรม เพื่อพระสงฆ์ อัตตาเป็นอันเราสละแล้วโดยแท้ ชีวิตเป็นอันเราสละแล้วโดยแท้ เราถึงพระพุทธรูปซึ่งมีชีวิตเป็นที่สุดว่าเป็นสรณะ พระพุทธรูปเจ้า เป็นสรณะ เป็นที่พึ่งพา เป็นที่หลีกเร้น เป็นที่พึ่งพาของเรา หรือด้วยวณกรรมนี้ว่า เราจะได้เห็นพระศาสดาไหมหนอ ก็จะได้เห็นพระผู้มีพระภาคโดยแท้ จะได้เห็นพระสุคตไหมหนอ ก็จะได้เห็นพระผู้มีพระภาคโดยแท้ จะได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธรูปเจ้าไหมหนอ ก็จะได้เห็นพระผู้มีพระภาคโดยแท้ หรือด้วยการเข้าถึงความเป็นศิษย์ ดูการเข้าถึงความเป็นศิษย์ของพระมหากัสสปเถระเป็นต้น ว่า

เรานั้นจักเที่ยวไปนมัสการพระสัมพุทธรูปเจ้า และพระธรรมที่พระองค์
ตรัสไว้ดีแล้ว ยังบ้านโน้นและบ้านนี้ ยังเมืองโน้นและเมืองนี้ ฯ^{๓๓๕}

หรือด้วยภาวะคือการพึ่งพาอาศัยสรณะนั้น ดูสรณาคมนะของพวกอาลวกยักษ์เป็นต้น ด้วยอาการอย่างนี้ หรือด้วยอำนาจการมอบลง(การบูชา) อย่างนี้ ว่า ที่แท้แล พรหมายุพราหมณ์ลูกจากอาสนะหมัดผ้าเฉวียงบ่าข้างเดียว ก้มศีรษะลงแทบพระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาค จมพิศพระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคด้วยปาก ใช้ฝ่ามือทั้งสองลูบคลำ และขานนามว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นพราหมณ์ชื่อว่าพรหมายุ ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นพราหมณ์ชื่อว่าพรหมายุ ฯ เพราะเหตุนั้น อุบาสกหรืออุบาสิกาผู้ที่จะถึงสรณะ พึ่งถึงสรณะ ด้วยอำนาจการมอบกายถวายตนต่อพระพุทธรูปเจ้าเป็นต้นอย่างนี้ว่า ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าพระองค์ขอถวายตนแก่พระพุทธรูปเจ้า แก่พระธรรม แก่พระสงฆ์ หรือด้วยการพึ่งพาอาศัยสรณะนั้นอย่างนี้ว่า ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าพระองค์มีพระพุทธรูปเจ้าเป็นที่พึ่งพิง มีพระธรรมเป็นที่พึ่งพิง มีพระสงฆ์เป็นที่พึ่งพิง หรือด้วยการเข้าถึงความเป็นศิษย์อย่างนี้ว่า ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าพระองค์เป็นอันเตวาลิกของพระพุทธรูปเจ้า ของพระธรรม ของพระสงฆ์ ด้วยอาการดังกล่าวมานี้ ขอพระองค์ได้โปรดทรงจำข้าพระองค์ไว้ หรือด้วยการทำความนอบน้อมอย่างดีที่สุดต่อพระพุทธรูปเจ้าเป็นต้นอย่างนี้ว่า ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าพระองค์จะทำการกราบไหว้ การลูกรับ อัญชลีกรรม สามิภิกรรม ต่อพระรัตนตรัยมีพระพุทธรูปเจ้าเป็นต้นเท่านั้น ฯ อนึ่ง การที่ผู้ที่จะทำตามคำที่อาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้จนถึงทุกวันนี้ว่า เราจะถึงพระพุทธรูปเจ้าว่าเป็นสรณะ จะถึงพระธรรมว่าเป็นสรณะ จะถึงพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ถึงสถานที่ที่นำเคารพแห่งใดแห่งหนึ่ง มีต้นโพธิ์ เจดีย์ และรูปปั้นเป็นต้น หรือที่แห่งใดแห่งหนึ่งที่อื่น ว่าเป็นสรณะ ขนแม่เหล่านั้นพึงทราบทั่วถึงด้วยอำนาจการ ๔ อย่างเหล่านั้นนั้นเองอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯ ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า สรณาคมนะที่เป็นโลกียะ ๕ อย่าง พร้อมกับสรณาคมนะที่ประกอบด้วยมารดา อนึ่ง การถึงสรณะตามคำมารดาของทารกที่อยู่ในครรภ์ ปราภฏ ประหนึ่งว่าไม่เหมาะสม เพราะจะผิดจากถ้อยคำที่ว่า สัตว์โลกทั้งปวงมีความคิดเป็นอย่างอื่น จะปราศจากความคิดก็

^{๓๓๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๔๖/๓๑๖.

หาไม่ และเพราะเชื่อมหรือต่อกันอย่างดีในศีลและสมณะเป็นต้น บัณฑิตพึงพิจารณารับเอาเถิด ฯ

สรณาคมนะย่อมมีได้ เพราะการหมอบลงบูชาต่อพระทักษิณียบุคคล ในการบรรดาการหมอบลงบูชา ๔ จำพวก คือ เป็นญาติ เกรงกลัว เป็นอาจารย์ และเป็นพระทักษิณียบุคคล หาใช่ด้วยการหมอบลงบูชา นอกนี้ไม่ ด้วยว่า บุคคลจะยึดถือเอาสมณะ ก็ด้วยอำนาจเป็นสิ่งที่ประเสริฐโดยแท้ จะทำลายเสีย ก็ด้วยอำนาจความเป็นสิ่งที่ประเสริฐเหมือนกัน เพราะเหตุนี้ เจ้าศากยะ หรือเจ้าโกถิยะจึงพากันไหว้ด้วยคิดว่า พระพุทธเจ้าเป็นญาติของพวกเรา หาได้ยึดถือเอาเป็นสมณะไม่ อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดไหว้ เพราะความกลัวว่า พระสมณโคตมที่พระราชูปฐมาแล้ว มีอำนาจมาก เมื่อไม่ไหว้ จะทำความฉิบหายให้เสียก็เป็นได้ หาได้ยึดถือเอาเป็นสมณะไม่ จริยอยู่ บุคคลใครระลึกถึงบางอย่างที่ตนได้เล่าเรียน ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเมื่อครั้งพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ และในครั้งพุทธกาล เล่าเรียนอนุสาสนี เห็นปานนี้ว่า

ผู้ฉลาดครองเรือน พึงแบ่งโภคทรัพย์ออกเป็น ๔ ส่วน ส่วนหนึ่งใช้
 สอย ๒ ส่วนใช้ประกอบภารงาน ส่วนที่ ๔ เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ใน
 ยามมีอันตรายฯ^{๑๓๖}

แล้วไหว้ด้วยคิดว่า เป็นอาจารย์ หาได้ยึดถือเอาเป็นสมณะไม่ ส่วนบุคคลใดไหว้ด้วยคิดว่า บุคคลนี้เป็นพระทักษิณียบุคคลผู้เลิศในโลก สมณะจึงเป็นอันบุคคลนั้นยึดถือเอาแล้วโดยแท้ ฉะนั้น พึงทราบประเภทแห่งสรณาคมนะ ด้วยอาการดังกล่าวมานี้ ฯ

ก็ในบรรดาสังกิเลสทั้งหลาย สรณาคมนะที่เป็นโลกุตตระไม่มีสังกิเลส ส่วนสรณาคมนะที่เป็นโลกิยะ พึงทราบสังกิเลสอย่างนี้ คือ สังกิเลสมีความสงสัยและความรู้ผิดๆเป็นต้น ชื่อว่าความไม่รู้ ความไม่รู้ นั้น จะไม่โชติช่วงไปมาก จะไม่แผ่ขยายกว้างไกลมาก เพราะโลกิยสรณาคมนะใด ความลุ่มหลงที่หกรานตรรอนคุณในรัตนตรัย ชื่อว่าความไม่รู้ในรัตนตรัยนั้น วิจิกิจฉาที่เป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า จะใช้พระพุทธเจ้าหรือไม่หนอ หรือไม่ใช่ ชื่อว่าความสงสัย การถือเอาผิดๆ ด้วยการกำหนด โดยความที่คนเหล่านั้นนั้นเองมิใช่คุณ ชื่อว่าความรู้ผิด หนึ่ง ด้วย อาทิ ศัพท์ ท่านสงเคราะห์ความเคารพโดยไม่เอื้อเพื่อเป็นต้นด้วย ฯ

แต่เมื่อว่าด้วยความแตกต่าง โลกุตตรสรณาคมนะไม่มีความแตกต่าง เพราะว่าอริยสาวก จะเจาะจงศาสดาอื่นแม้ในระหว่างภพก็หาไม่ สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาสเลยที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวรรุจะเจาะจงศาสดาอื่น หนึ่ง โลกิยสรณาคมนะมี ๒ ประเภท คือ ๑. มีโทษ ๒. ไม่มีโทษ ในบรรดา ๒ ประเภทนั้น โลกิยสรณาคมนะที่มีโทษ มีผลไม่น่าปรารถนา มิได้ด้วยการหมอบกายถวายตน ด้วยการมีศานตานันเป็นที่พึ่งพิง ด้วยการเข้าถึงความเป็นศิษย์ หรือด้วยการหมอบลงบูชา ในศาสดาอื่นเป็นต้น เมื่อใด บุคคลกำหนดด้วยอำนาจคุณแห่งพระศาสดา พระธรรมและพระสงฆ์ ในศาสดาอื่น ในธรรมที่ศาสดาอื่นนั้นแสดง และในเหล่าสาวกผู้ปฏิบัติตามศาสดาอื่นนั้น จึงทำการหมอบกายถวายตนให้ เมื่อนั้น จัดเป็นความต่างแห่งสมณะ เพราะการหมอบกายถวายตน แต่เมื่อใด ไม่กำหนดด้วยอำนาจคุณ หมอบกายถวายตนด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ในอิสรชนเป็นต้น หรือในบุคคลเหล่านี้ เมื่อนั้น ไม่มีความแตกต่างแห่งสมณะ ครั้นกำหนดด้วยอำนาจคุณ แม้เพราะมีอิสรชนเป็นต้นนั้นเป็นที่พึ่งพิง เมื่อใดที่มีอิสรชนเป็นต้นนั้นเป็นที่พึ่งพิง เมื่อนั้นเอง มี

^{๑๓๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๙/๒๐๓.

ความแตกต่างแห่งสรณะ แม้ด้วยอำนาจการเข้าถึงความเป็นศิษย์ เมื่อใดกำหนดด้วยอำนาจคุณแล้ว เข้าถึงความเป็นศิษย์ เมื่อนั้นไม่มีความแตกต่างแห่งสรณะ แม้ในการหมอบลงบูชา เมื่อใด ทำการหมอบลงบูชาด้วยอำนาจทักษิณียบุคคล เมื่อนั้น มีความต่างแห่งสรณะ สรณะของผู้ที่พูดถึงผู้ที่แม่บวชในเหล่าอัญญเดียรถีย์ว่า ผู้นี้เป็นญาติของผม จะไม่ขาด จะต้องกล่าวไปไปถึงบรรพชิตเล่า สำหรับผู้ที่กราบพูลพระราชา ด้วยอำนาจความกลัว ก็เหมือนกัน เพราะว่าพระราชานั้นที่เราไม่กราบไหว้ จะพึงทำแม้ความฉิบหายให้ก็เป็นได้ เพราะเป็นผู้บูชาแว่นแคว้น สำหรับผู้ที่กล่าวกะแม่เดียรถีย์ที่ตนให้ศึกษาศิลปะชนิดใดชนิดหนึ่ง ว่า ผู้นี้เป็นอาจารย์ของเรา สรณะจะไม่ถูกทำลาย แม้ผู้ที่ยกย่องด้วยคุณมีพหุสัจจะ เป็นต้นอย่างอื่นแล้วหมอบลงบูชา ก็ไม่มีความแตกต่างแห่งสรณะเลยเหมือนกัน ในบรรดาโลกียสรณาคมนะ ๒ ประเภทนั้น ประเภทที่ไม่มีโทษ จะไม่มีผลเพราะยังไม่ให้ผลเป็นวิบาก อนึ่ง โลกียสรณาคมนะที่ไม่มีโทษนี้นั้นเป็นเวลาที่จืดและขันธ์ดับไปพร้อมกัน เพราะสรณาคมนะที่กำหนดเวลาไม่ได้จะมีชีวิตเป็นที่สุด ฉะนั้น จึงมีได้เพราะความตาย แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น โลกียสรณาคมนะนั้นก็จัดว่าเป็นความต่างแห่งสรณะเพราะความตาย ย่อมถือว่าเป็นส่วนที่พิเศษโดยแท้ เพราะเป็นสาเหตุแห่งสุจริตในชาติที่สูงๆขึ้นไป เพราะเหตุนั้น บุคคลจึงทำการมอภายถวายเป็นต้นแล้ว ยึดถือเอาด้วยอำนาจประมาณเอาว่า ผู้ใดผู้หนึ่ง จะเป็นพระพุทธรูปเจ้าก็ตาม พระธรรมก็ตาม พระสงฆ์ก็ตาม อื่นจากศาสนานี้มีอยู่ พึงถือเอาว่า สรณะจะถูกทำลายในขณะที่ยึดถือเอาแล้ว อนึ่ง ในที่นี้ ท่านกล่าวไว้ในปฏิปัตติสังคหะว่า การกำหนดความแตกต่างในสรณะเหล่านั้น จะไม่มีความเป็นไปได้เหมือนไปกว่าการกำหนดถือเอาเวลา ดุจไม่มีในเวลาที่จะไม่เป็นไปเกินไปกว่าเวลาที่กำหนดศีลที่มีเวลาเป็นที่สุด พึงถือเอาว่า ท่านมิได้กล่าวหมายเอาความต่างแห่งสรณาคมนะที่มีโทษ เพราะท่านกล่าวการกำหนดความต่างไว้ในอรรถกถานั้นเองว่า ความต่างแห่งสรณาคมนะที่ไม่มีโทษ พึงทราบความต่างแห่งสรณะด้วยอาการอย่างนี้ ฯ

สำหรับสรณะที่ยังไม่ถูกทำลาย มีผลอยู่ ๒ อย่าง คือ ๑. ผลที่เป็นโลกุตตระ ๒. ผลที่เป็นโลกียะ ในบรรดาผลทั้ง ๒ อย่างนั้น ผลแห่งโลกุตตรสรณาคมนะก็มี ๒ อย่าง คือ ๑. วิปากผล ๒. อานิสังสผล ในบรรดาผล ๒ อย่างนั้น สามัญผล ๔ ชื่อว่า วิปากผล ความดับโดยไม่ให้วิภูฏทุกข์เกิดขึ้นมาได้ อีก ชื่อว่า อานิสังสผล ท่านกล่าวไว้ในคถาบัญชานว

ใครที่เป็นมุนิจักไม่พรรณาผลนั้น ที่ท่านมุนีผู้เป็นโลกุตตระกล่าว
ว่า โลกุตตรผลฯ

หากมีความสามารถก็จะพึงพรรณาโลกุตตรผลนั้น พึงประกาศผล
ที่มีความพิเศษจากพระธรรมวินัยนั่นเองฯ

สายน้ำที่ปะพรมอยู่แม้ในที่นั้น ก็เป็นเพียงหยาดน้ำแห่งขุมทรัพย์
เพราะทำให้ผลที่เกิดจากสาครทั้งสี่ชัดเจนฯ

ท่านถือเอาสาระจากกถา เมื่อจะแสดงผลที่ยอดเยี่ยม จากธรรมคือ
พระไตรปิฎกที่ลึกซึ้งกว่าผลนั้นฯ

เราจักกล่าวผลที่พระชัมพูเถระและพระอัคคิทัตเถระเป็นต้น
ได้รับ ขอพวкт่านจงฟังผลนั้นพร้อมกับแหล่งกำเนิด (ที่มา)ฯ

ได้ยินว่า พระชัมพูเถระรูปนั้น เป็นผู้มื่อธิการอันตนกระทำไว้แล้ว ในพระพุทธรูปเจ้า
พระองค์ก่อน ๆ สังสมบุญไว้ในภพนั้น ๆ ในกาลของพระผู้มีพระภาคพระนามว่า ติสสะ บังเกิดในเรือน

ของผู้มีตระกูล ถึงความเป็นผู้รู้แล้ว เชื่อพระสัมมาสัมโพธิญาณของพระศาสดา ให้อัตนโพธิ์พิกุลแล้ว บูชาด้วยการพัทวิ ด้วยบุญกรรมนั้น ท่านท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในกาลของพระผู้มีพระภาคพระนามว่า กัสสปะ บังเกิดในเรือนของผู้มีตระกูล ถึงความเป็นผู้รู้แล้ว ออกบวชในพระศาสนา เป็นเจ้าอาวาสอยู่ในอาราม อันอุบาสกคนหนึ่งได้สร้างไว้ อันอุบาสกนั้นอุปัฏฐากอยู่ ต่อมาวันหนึ่ง พระชีณาสพเถระรูปหนึ่ง ผู้ครองจีวรปอน ๆ ออกจากป่ามายังบ้านเพื่อโกนผม อุบาสกนั้นเห็นเข้าแล้ว มีจิตเลื่อมใสในอิริยาบถ ให้ช่างกลับกลองผมและหวด ให้ขบฉันโภชนะอันประณีต ถวายจีวรดี ๆ นิมนต์ให้อยู่ด้วยคำว่า ขอท่านโปรดอยู่ในที่นี้แหละ ขอรับ ภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาสเห็นดังนั้น มีความริษยา มีความตระหนี่เป็นปกติ กล่าวกะพระเถระผู้พระชีณาสพว่า ดูก่อนภิกษุ การที่ท่านเอานิ้วมือถอนผม เป็นอเจลก เลี้ยงชีพด้วยอาหารคือคุณและมูตร ยังประเสริฐกว่าการอยู่ในที่นี้ ด้วยอาการอย่างนี้ ของอุบาสก ผู้ลามกคนนี้บำรุงอยู่ ดังนี้ ก็แล ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว เข้าไปยังเวจกุฎี ในขณะนั้นนั่นเอง เอามือกอดคุณกินและมูตร เหมือนคนคดข้าวปายาสฉะนั้น โดยทำนองนี้ ดำรงอยู่ตลอดอายุ ทำกาลแล้ว ใหม้อยู่ในรก มีมูตรและคุณเป็นอาหารอีก ด้วยเศษของวิบากกรรมนั้นนั่นแล แม้บังเกิดในหมู่มนุษย์ ได้เป็นนิครนมีคุณเป็นภิกษาตลอด ๕๐๐ ชาติ ในพุทธปรุบาทกาลนี้ บังเกิดในกำเนิดมนุษย์อีก เกิดในตระกูลของคณยาจกจนชื่นใจ เพราะกำลังแห่งกรรมแห่งการว่าร้ายพระอริยะเจ้า เขาให้ตม้น้ำนม นมสด หรือเนยใส ก็เทสิ่งนั้น ๆ ทิ้งแล้ว ตม้นเฉพาะน้ำมูตรเท่านั้น เขาให้บริโภคข้าวสุกกัทั้งข้าวสุกนั้นแล้วเคี้ยวกินแต่คุณเท่านั้น เจริญเติบโต ด้วยการบริโภคคุณและมูตรด้วยอาการอย่างนี้ แม้เจริญวัยแล้ว ก็บริโภคคุณและมูตรเท่านั้น พวกมนุษย์เมื่อไม่อาจจะห้ามจากการบริโภคคุณและมูตรนั้น จึงทอดทิ้งเสีย เขาอันพวกญาติละทิ้งแล้ว จึงออกบวชเป็นนักรบวชเปลือย ไม่อาบน้ำชำระกาย ครองผ้าเปื้อนด้วยธุลีและฝุ่น ถอนผมและหวด ห้ามอิริยาบถอื่น เดินด้วยเท้าเพียงข้างเดียว ไม่ยินดีการนิมนต์ ถือเอาโภชนะของผู้ที่ต้องการบุญ อธิษฐานเข้าอยู่ประจำเดือนให้ ด้วยปลายหญ้าคา เดือนละครั้ง กลางวันเลียด้วยปลายลิ้น ส่วนกลางคืนไม่เคี้ยวกิน ด้วยคิดว่า คุณสดมีตัวสัตว์ จึงเคี้ยวกินแต่คุณแห่งเท่านั้น เมื่อเขาทำอยู่อย่างนี้ เวลาล่วงเลยไปถึง ๕๕ ปี มหาชนสำคัญว่า เป็นผู้มิตบะมาก มีความปรารถนาลอยอย่างยิ่ง จึงได้มีจิตน้อมไปหาเขา โอนเอนไปหาเขา ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นธรรมอันเป็นอุปนิสัยแห่งอหัตตผล รุ่งเรืองอยู่ภายในหทัยของเขา เหมือนประทีปในหม้อฉะนั้น แล้วพระองค์เสด็จไปในที่นั้นแสดงธรรมให้เขาดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล ให้เขาอุปสมบทด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา ให้ชวนชวาวีปัสสนา ให้ดำรงอยู่ในอรัตมรรค ในเรื่องนี้ มีความสังเขปเพียงเท่านี้ ส่วนความพิสดาร บัณฑิตพึงทราบโดยนัยที่กล่าวไว้ในอรรถกถาแห่งคาถาว่า มาเส มาเส กุสศเค ดังนี้ เป็นต้น ในพระธรรมบท ก็ท่านดำรงอยู่ในอรัตตผลแล้ว ในเวลาปริณิพพาน เมื่อแสดงว่า แม้เราปฏิบัติผิดในขั้นต้น อาศัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้า บรรลุธรรมที่สาวกควรบรรลุ จึงได้ภาสิต ๔ คาถาว่า

ตลอดเวลา ๕๕ ปี เรามีกายหมักหมมด้วยฝุ่น บริโภคอาหารเดือน
ละครั้ง ถอนผมและหวดออกแล้วฯ

ยืนด้วยเท้าข้างเดียว เว้นการนั่ง กินคุณแห่งและไม่ยินดีอาหารที่เขา
เชื้อเชิญฯ

เราได้ทำบาปกรรมอันเป็นเหตุให้ไปสู่ทุกติเป็นอันมากเช่นนั้น ถูก
โอฆะต่าง ๆ พัดพาไป จึงได้ถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นที่พึ่งฯ

ท่านจงมองเห็นการถึงสรณะ จงมองเห็นธรรมว่าเป็นธรรมดีงาม เรา
บรรลुวิชชา ๓ ได้ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วฯ^{๑๓๗}

พระเถระนั้นทรงไว้แล้วซึ่งผู้กล่าวว่าคือเกษรของต้นไม้ที่ลอยมาติดที่สรีระ และของโสโครก
ที่เปียกกล่าวคือมลทินแห่งสรีระ โดยปฏิเสศการอาบน้ำ เพราะการเข้าถึงการบวชเป็นนักบวชเปลือย
มาตั้ง ๕๕ ปี ด้วยคาถาเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้ เป็นผู้อธิฐานการอดอาหารเป็นเดือน กลางคืนเคี้ยว
กินอุจจาระ กลางวันบริโภคโภชนะที่เหล่าผู้ต้องการบุญให้แล้วเพียงครั้งเดียวในแต่ละเดือน ด้วย
อำนาจการแตะๆ ไว้ที่เพียงปลายลิ้น ใช้นิ้วถอนผมและหนวดซึ่งมีรากที่ย่อนยานเช่นนั้น เว้นที่นั่ง
กล่าวคืออาสนะทุกชนิด ยกมือทั้งสองขึ้น ยืนด้วยเท้าข้างเดียวเท่านั้น อยู่โดยไม่ยินดีการรับนิมนต์หรือ
ผ้าที่เขาให้โดยเจาะจง ให้บาปกรรมเป็นอันมากที่จะให้บังเกิดในอบาย ที่จะนำพาไปยังทุกคติเห็นปาน
นี้เกิดขึ้นในชาติก่อนๆ และในชาตินี้ ถูกห้วงน้ำใหญ่มีห้วงน้ำคือความเป็นต้นพัดพาไปเฉพาะยังสมุทร
คืออบาย ได้อัฏฐาพมณุษย์โดยความยากลำบากที่เป็นตัวตบตบบุญกรรมเช่นนั้น บัดนี้ ถึงซึ่งพระพุทธเจ้า
ว่าเป็นสรณะ ด้วยกำลังแห่งบุญ แล้วเลื่อมใสในพระศาสดาด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวว่า พระผู้มี
พระภาค ทรงตรัสรู้ชอบโดยพระองค์เอง ท่านจงดูซึ่งการถึงสรณะของเราที่อยู่ในขอบเขต และความ
ที่พระธรรมคือพระนิพพานเป็นธรรมที่ดีงาม เมื่อเวลาที่เรมาถึงจะปฏิบัติดีมาแล้วยังนั้น อันพระ
ศาสดาทรงให้บรรลุพระนิพพานกล่าวคือความสิ้นทุกข์ทั้งปวง ด้วยการกล่าวสอนเพียงครั้งเดียวเท่านั้น
ฉะนั้น ท่านจึงแสดงว่า

รัศมีแห่งคุณมิใช่น้อย ที่รุ่งโรจน์พวยพุ่งอยู่อย่างนี้ เผยให้เห็น
ดอกบัวคือเวไนยสัตว์ คำว่า สรณะ นี้ เป็นการสร้างความสงบ ใครที่
ต้องการความสงบ ไม่ควรไฝ่หาภพทั้งสาม ฯ^{๑๓๘}

ปุโรหิตของพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่ามหาโกศล ในเมืองสาวัตถี มีนามว่าอัคคิตตตะ
ปุโรหิตนั้น อันพระเจ้าปเสนทิโกศล เมื่อพระราชบิดาสวรรคตแล้ว ก็ได้ตั้งไว้ในตำแหน่งเดิมนั่นเอง
ด้วยความเคารพว่า เป็นปุโรหิตแห่งพระบิดาของเรา แล้วทำการยกย่องด้วยการลุกต้อนรับและอาสนะ
ที่เสมอกันเป็นต้น คิดอย่างนี้ว่า พระราชานี้ทำความเคารพในเราจนเกินไป อนึ่ง เราก็สามารถที่
จะยึดเอาจิตใจของพระราชาทิ้งหลายไว้ได้ตลอดไปไม่ ด้วยว่า ธรรมดาว่าความสุขในรัชสมบัติร่วมกับ
ผู้ที่มีอายุเสมอกัน จัดว่าเป็นความสุข อนึ่ง เราก็แก่แล้ว ควรที่เราจะบวชได้แล้ว ปุโรหิตนั้นทูลขอให้
พระราชานุญาตการบรรพชา มุ่งเพียงจะสละทรัพย์ของตนทั้งหมดให้หมดไปโดยใช้เวลาเจ็ดวัน แล้ว
บวชเป็นนักบวชนอกศาสนา บรูชจำนวนหนึ่งหมื่นก็พากันบวชตามเพราะอาศัยปุโรหิตนั้น ปุโรหิตนั้น
สำเร็จการอยู่อาศัยในระหว่างแคว้นอังคะ แคว้นมคธ และแคว้นกुरु พร้อมกับเหล่านักบวชเหล่านั้น
แล้วให้อิโวกาแก่เหล่านักบวชเหล่านั้นว่า พ่อทั้งหลาย กามวิตกเป็นต้นของพวกท่าน เกิดขึ้นแก่ผู้ใด ผู้
นั้นจงนำถุขบรรจุทรายมาที่ละถุงจากแม่น้ำแล้วมาเกลี่ยลงในที่นี้ นักบวชเหล่านั้นรับว่า ได้ครับ แล้ว
ก็ทำเช่นนั้นในเวลาที่ยกามวิตกเป็นต้นเกิดขึ้นแล้ว ต่อมาได้มีกองทรายขนาดใหญ่ นาคราชชื่อว่า
อหิฉิตตะ ได้ยึดเอากองทรายใหญ่นั้น ชาวแคว้นอังคะ ชาวแคว้นมคธ และชาวแคว้นกुरुนำสักการะที่
ยิ่งใหญ่มาแล้วถวายทานแก่นักบวชเหล่านั้นทุกๆเดือน ต่อมา อัคคิตตตะได้ให้อิโวกาแก่นักบวช

^{๑๓๗} ข.วิ. (ไทย) ๒๖/๓๒๗/๓๑๒.

^{๑๓๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๙/๒๐๓.

เหล่านี้น่า พวกท่านจงถึงภูเขว่าเป็นสธนะ จงถึงป่าว่าเป็นสธนะ จงถึงอารามว่าเป็นสธนะ จงถึง
 ต้นไม้ว่าเป็นสธนะ พวกท่านจักหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงด้วยอาการอย่างนี้ ย่อมกล่าวสอนแม่เหล่า
 อันเตวสิกของตนด้วยโอวาทนี้ แม้พระโพธิสัตว์ทำการออกบวชแล้ว บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ อาศัย
 เมืองสาวัตถีในสมัยนั้น อยู่ในพระเชตะวัน ตรวจดูสัตว์โลกในเวลาเช้าตรู่ ทอดพระเนตรเห็นอัคคีหัตต
 พราหมณ์เข้าไปภายในข่ายพระญาณของพระองค์พร้อมกับเหล่าอันเตวสิก ทรงทราบว่าท่านเหล่านี้
 แม้ทั้งหมดถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยแห่งพระอรหัต จึงตรัสกะพระมหาโมคคัลลานเถระในเวลาเย็นว่า
 โมคคัลลานะ เธอไม่เห็นอัคคีหัตตพราหมณ์ที่ให้มหาชนแล่นไปผิดทำหรือ เธอจงไป จงให้โอวาทแก่
 พราหมณ์เหล่านั้น พระมหาโมคคัลลานเถระกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พราหมณ์เป็นจำนวน
 มากเหล่านี้หาใช้สอยของข้าพระองค์เพียงคนเดียวไม่ ถ้าหากว่าแม้พระองค์จักเสด็จมาด้วยไชร์ จึงจัก
 เป็นวิสัย พระโพธิสัตว์ตรัสว่า โมคคัลลานะ แม้เราก็จักมา เธอจงเดินทางล่วงหน้าไปก่อน พระเถระ
 ขณะที่กำลังเดินทางไปก็คิดว่า ชนเหล่านี้มีกำลังและมีจำนวนมาก ถ้าหากว่าเราจักทำบางสิ่งบางอย่าง
 ในที่สมาคมของชนเหล่านั้นไชร์ ชนแม้ทั้งหมดก็จะพากันแบ่งพรรคแบ่งพวกลุกฮือขึ้น ที่นั่นจึงให้ฝน
 เม็ดใหญ่ตกด้วยอำนาจของตน ชนเหล่านั้น เมื่อเม็ดฝนตกอยู่ ก็พากันลุกขึ้นแล้วเข้าไปยัง
 บรรณศาลาของตนๆ พระเถระยืนอยู่ที่ประตูบรรณศาลาของอัคคีหัตตะแล้วกล่าวว่า อัคคีหัตตะ อัคคี
 หัตตะพราหมณ์นั้นได้ยินเสียงของพระเถระก็คิดว่า ผู้นี้เป็นใครกัน เพราะเป็นผู้กระด้างด้วยมานะว่า
 ขึ้นชื่อว่าผู้สมารถที่จะเรียกชื่อเราไม่มีในโลกนี้ ใครกันหนอเรียกชื่อเรา พระเถระตอบว่า พราหมณ์
 เราเอง อัคคีหัตตะถามว่า ท่านพูดเรื่องอะไรกัน พระเถระกล่าวว่า ขอท่านจงบอกที่อยู่อาศัยในที่นี้
 ตลอดหนึ่งราตรีกระเราในวันนี้ด้วยเถิด อัคคีหัตตะกล่าวว่า ในที่นี้ไม่มีที่อยู่ บรรณศาลามีอยู่แห่งเดียว
 เท่านั้นสำหรับคนๆเดียว พระเถระกล่าวว่า ธรรมดาว่ามนุษย์ทั้งหลายจะเข้าไปยังสำนักของพวก
 มนุษย์ โคทั้งหลายก็จะเข้าไปยังสำนักของพวกโค บรรพชิตทั้งหลายก็จะเข้าไปยังสำนักของเหล่า
 บรรพชิต ท่านอย่าทำอย่างนี้เลย จงบอกที่อยู่แก่เราด้วยเถิด อัคคีหัตตะถามว่า ก็ท่านเป็นบรรพชิต
 หรือ พระเถระตอบว่า ใช่ เราเป็นบรรพชิต อัคคีหัตตะถามว่า แม้หากว่าท่านเป็นบรรพชิต ภัฏฐบริหาร
 ของท่านอยู่ไหนเล่า พระเถระกล่าวว่า ใครกันเป็นบรรพชิต แม้หากว่าเป็นบรรพชิต บริหารเช่นไร อยู่
 ที่ไหนกัน บริหารของบรรพชิตเป็นเช่นไร บริหารของเรามีอยู่ แต่การที่จะหอบหิ้วบริขารนั้นแต่ละ
 อย่างๆเดินทางไปด้วย ลำบาก ดูก่อนพราหมณ์ เราจึงเก็บบริขารนั้นไว้ภายในแล้วเดินทางไป อัคคี
 หัตตะพราหมณ์โกรธต่อพระเถระด้วยคิดว่า พระเถระนั้นไม่ถือเอาบริขารนั้นเดินทางไปด้วย เมื่อนั้น
 พระเถระนั้นกล่าวกะอัคคีหัตตะพราหมณ์นั้นว่า จงหลีกเลี่ยง อัคคีหัตตะ ท่านอย่าได้โกรธเลย จงบอกที่
 อยู่แก่เรามาเถะ อัคคีหัตตะตอบว่า ไม่มีที่อยู่ในที่นี้ พระเถระถามว่า ก็ใครกันอยู่บนกองทรายกอง
 โนน อัคคีหัตตะตอบว่า นาคราชตนหนึ่ง พระเถระกล่าวว่า ท่านจงให้กองทรายนั้นแก่เรา อัคคีหัตตะ
 กล่าวว่า เราไม่สามารถจะให้ได้ กรรมของนาคราชนั้นหนักหนาเหลือเกิน พระเถระกล่าวว่า ช่างเถะ
 ท่านจงให้แก่เราเถิด อัคคีหัตตะกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านนั้นเองจงรู้เอาเองเถิด พระเถระจึงเดินทางมุ่ง
 หน้าไปยังกองทราย นาคราชเห็นพระเถระนั้นกำลังเดินทางมาอยู่ คิดว่า สมณนี้เดินมาทางนี้ คงจะ
 ไม่รู้ว่ามีเราอยู่ จึงบังหวนควนขึ้น บังหวนควนด้วยประสงค์ว่าจะฆ่าพระเถระนั้นให้ตาย พระเถระคิด
 ว่า นาคราชนี้คงจะสำคัญว่า เราเท่านั้นสมารถที่จะบังหวนควนได้ คนอื่นหาสมารถทำได้ไม่ จึง
 บังหวนควนขึ้นมาเองบ้าง ควันที่พวยพุ่งออกจากสระของชนแม้ทั้งสอง พุ่งขึ้นไปจนถึงพรหมโลก
 ควันแม้ทั้งสองสายหาได้เบียดเบียนพระเถระไม่ เบียดเบียนแต่นาคราชเท่านั้น นาคราชเมื่อไม่สามารถ

จะอดทนกำลังแห่งควั่นนั้นได้ จึงโพล่งขึ้น แม้พระเถระเข้าเตโชธาตุแล้วก็โพล่งขึ้นพร้อมกับนาคราช นั้นนั่นเอง เปลวไฟแม้เหล่านั้นพวยพุ่งขึ้นไปจนถึงพรหมโลก เปลวแม้ทั้งสองหาได้เบียดเบียนพระเถระ ไม่ เบียดเบียนเฉพาะนาคราชเท่านั้น ที่นั่น สรรพทั้งสิ้นของอัครทิศตะนั้น ได้เป็นเหมือนจุดประทีป ด้วยคบเพลิงหลายดวง หมู่ฤษีมองดูแล้วก็คิดว่า นาคราชเหมาะสม สมณะก็ช่างดีเสียเหลือเกิน ไม่ ฟังคำของพวกเรา จึงฉิบหายแล้ว พระเถระทรمانนาคราชแล้วทำให้หมดฤทธิ์ แล้วนั่งบนกองทราย นาคราชใช้ชนิดหางพันรอบกองทราย แผ่พังพานขนาดเท่าท้องเรือนยอด ทรงไว้เบื้องบนพระเถระ หมู่ ฤษีเดินทางไปยังสำนักของพระเถระแต่เข้าตรู่ ด้วยคิดว่า จักรู้ว่าสมณะตายแล้วหรือยังไม่ตาย เห็น พระเถระนั้นนั่งอยู่บนยอดกองทราย จึงประคองอัญชลี พากันสรรเสริญพาลงกล่าวว่า สมณะ ท่านไม่ ถูกนาคราชเบียดเบียนบ้างเลยหรือ พระเถระกล่าว พวกท่านไม่เห็นนาคราชนั้นหรือที่ยืนทรงพังพาน อยู่เบื้องบนเรา หมู่ฤษีเหล่านั้นกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ช่างน่าอัศจรรย์เหลือเกินที่นาคราชเห็นปานนี้ถูก สมณะทรمانแล้ว จึงได้พากันยืนแวดล้อมพระเถระนั้น ขณะนั้น พระศาสดาเสด็จมาแล้ว พระเถระ เห็นพระศาสดาแล้วจึงลุกขึ้นถวายบังคม ลำดับนั้น ฤษีทั้งหลายก็กล่าวกะพระเถระนั้นว่า แม้ผู้นี้ยัง ใหญ่กว่าท่านอีกหรือ พระเถระกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นี้คือพระศาสดา เราเป็นสาวกของ พระผู้มีพระภาคนี้ พระศาสดาประทับนั่งแล้วบนยอดกองทราย หมู่ฤษีกล่าวกันว่า อานุภาพของสาวก นี้อย่างขนาดนี้ แล้วอานุภาพของพระผู้มีพระภาคนี้จะขนาดไหนกัน จึงประคองอัญชลีแล้วสรรเสริญ พระศาสดา พระศาสดาตรัสเรียกอัครทิศตะมาแล้วตรัสว่า อัครทิศตะ เธอเมื่อจะให้โอวาทแก่เหล่า สาวกและเหล่าอุบาสกของเธอ พูดถึงเรื่องอะไรจึงให้โอวาท อัครทิศตะกราบทูลว่า ข้าพระองค์ให้ โอวาทแก่เหล่าสาวกและเหล่าอุบาสกเหล่านั้นอย่างนี้คือ พวกท่านจงถึงภูเขว่าเป็นสรณะ จงถึงป่า อาราม ต้นไม้ ว่าเป็นสรณะ ผู้ที่ถึงภูเขาเป็นต้นเหล่านี้ว่าเป็นสรณะ จักพ้นจากทุกข์ทั้งปวง เมื่ออัคร ทิศตะนั้นกราบทูลแล้ว พระผู้มีพระภาคครั้นได้สดับเรื่องนั้นแล้ว จึงตรัสว่า อัครทิศตะ มนุษย์จำนวน มาก ผู้ถูกภัยคุกคาม ต้องการจะพ้นจากภัย และปรารถนาการได้บุตรเป็นต้น จึงถึงภูเขามิภูเขาอิสิสิลิ เวปุลละ และเวลาระเป็นต้น ป่าไม้มีปามหาวันและป่าโคสิงคสาละวันเป็นต้น อารามมีเวฬุวนารามและ ชิวกัมพวนารามเป็นต้น และรุกขเจดีย์มีอุเทนเจดีย์และโคตมเจดีย์เป็นต้น เป็นสรณะ ก็สรณะแม้ทั้ง ปวง นั้นมิใช่สรณะอันเกษม นั้นมิใช่สรณะอันสูงสุด อนึ่ง เมื่อธรรมทั้งหลายมีชาติเป็นต้นมีอยู่ บุคคล แม้คนหนึ่งจะพ้นจากทุกข์ทั้งปวงมีชาติเป็นต้น เพราะอาศัยสรณะนั้นก็หาไม่ อนึ่ง บุคคลใด จะเป็น คฤหัสถ์หรือบรรพชิตก็ตาม ถึงพระพุทฺธ พระธรรม และพระสงฆ์ ด้วยอำนาจเป็นผู้ประเสริฐที่สุดโดย ไม่ต้องสงสัย ซึ่งมีการระลึกถึงพระพุทฺธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นกัมมัญฐาน เป็นต้นว่า แม้ด้วย ประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ผู้ตรัสรู้ชอบโดยพระองค์เอง การถึงสรณะ นั้นแม้ของบุคคลแม้หนึ่งจะกำเริบ ห้วนไหว เพราะการไหว้อัญญเดียรฉิยเป็นต้น ด้วยว่า บุคคลใดถึง พระพุทฺธเจ้าเป็นต้นเหล่านี้ด้วยอำนาจการเห็นสัจจะ ๔ ว่าเป็นสรณะ สรณะของบุคคลนั้นเกษมและ สูงสุด และบุคคลนั้นจักหลุดพ้นจากวัฏฏทุกข์แม้ทั้งสิ้น เพราะอาศัยสรณะนั้น เมื่อจะทรงแสดงธรรม แก่อัครทิศตะพราหมณ์นั้น จึงตรัสอย่างนี้ว่า

มนุษย์จำนวนมาก ผู้ถูกภัยคุกคาม ต่างพากันถึงภูเขา ป่าไม้ อาราม
และรุกขเจดีย์เป็นสรณะฯ

นั้นมิใช่สรณะอันเกษม นั้นมิใช่สรณะอันสูงสุด เพราะผู้อาศัยสรณะ
เช่นนั้น ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวงฯ

ส่วนผู้ที่ถึงพระพุทฺธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสฺรณะ ย่อมใช้
ปัญญาชอบพิจารณาเห็นอริยสัจ ๔ ประการฯ

ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นข้อ
ปฏิบัติให้ถึงความสงบระงับทุกข์ฯ

นั่นเป็นสฺรณะอันเกษม นั่นเป็นสฺรณะอันสูงสุด เพราะผู้อาศัยสฺรณะ
เช่นนั้น ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ฯ^{๑๓๙}

ในเวลาจบพระคาถา ฤๅษีเหล่านั้นแม้ทั้งปวงบรรลุพระอรหัตพร้อมทั้งปฏิสัมภิทาทั้งหลาย
คณะแห่งฤๅษีทั้งหลาย ถึงภูเขาคือนั่นว่าเป็นสฺรณะด้วยอาการอย่างนี้ พวกฤๅษีก่อนๆ หาได้บรรลุความ
สงบไม่ ทั้งจะบรรลุหนทางที่นำไปหาความสงบก็หาไม่ เพราะเหตุนี้ ผู้ที่มีศรัทธาเป็นทรัพย์จึงได้การ
เกิดที่ได้ยาก ที่ประเสริฐกว่า อีกอย่างผู้รู้บางคนก็จะสละไตรสฺรณะที่สะสมไว้เหมือนแก้วจินตามณีนั่น
เสีย ฯ อนึ่ง ผลแห่งโลกิยสฺรณคณีย่อมให้วสมบัติและโลกสมบัตินั้นสำเร็จได้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าว
ไว้ว่า

บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งถึงพระพุทฺธเจ้าว่าเป็นสฺรณะแล้ว บุคคล
เหล่านั้นจักไม่ไปยังอบาย จักละความเป็นมนุษย์ในโลกนี้แล้วบำเพ็ญกาย
เทพให้บริบูรณ์ ฯ^{๑๔๐}

แม้ในธัมมรัตนะและสังฆรัตนะ บัณฑิตก็พึงประกอบแล้วกล่าวอย่างนั้นเหมือนกัน ใน
บรรดาสฺรณะเหล่านั้น พึงทราบอธิบายตามที่เป็นจริงด้วยคานานี้ว่า บุคคลเหล่าใดที่ถึงสฺรณะด้วยการ
ตัดอุปกิเลสเสียได้ด้วยการถึงสฺรณะ บุคคลเหล่านั้นจักไม่ไปยังอบาย ส่วนนอกนั้นก็จักไม่ไปเพราะถึง
สฺรณะ ฯ ท่านได้กล่าวต่อไปอีกว่า ท้าวสักกะจอมเทพได้เข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะพร้อมกับ
เทวดาแปดหมื่น ท่านมหาโมคคัลลานะได้กล่าวกะท้าวสักกะจอมเทพซึ่งประทับอยู่ ณ ที่เหมาะสมแห่ง
หนึ่งว่า ท่านจอมเทพ การถึงพระพุทฺธเจ้าว่าเป็นสฺรณะ ช่างดีแล ท่านจอมเทพ เพราะการถึง
พระพุทฺธเจ้าเป็นสฺรณะเป็นเหตุ สัตว์บางพวกในโลกนี้ เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไป จึงเข้าถึงสุคติ โลก
สวรรค์ สัตว์เหล่านั้นรับเอาเทพเหล่าอื่น โดยฐานะ ๑๐ ประการ คือ ๑.โดยอายุทิพย์ ๒.โดยวรรณะ
ทิพย์ ๓.โดยสุขทิพย์ ๔.โดยยศทิพย์ ๕.โดยอธิปไตยทิพย์ ๖.โดยรูปทิพย์ ๗.โดยเสียงทิพย์ ๘.โดยกลิ่น
ทิพย์ ๙.โดยรสทิพย์ ๑๐.โดยโผฏฐัพพะทิพย์ ฯลฯ เป็นผู้ถึงพระธรรมว่าเป็นสฺรณะ เป็นต้น ฯ อีกอย่าง
หนึ่ง มหาพรหมชื่อว่าสังกุมารมาแล้วยังเทวโลกชั้นดาวดึงส์ อันเหล่าบริษัของเทพแวดล้อมแล้ว นั่ง
บนอาสนะของท้าวสักกะจอมเทพพร้อมกับสหยาทิพย์ชื่อว่าสุธัมมา แล้วกล่าวอย่างนี้เพื่อจะแสดงผล
แห่งสฺรณะนั่นเองว่า ท่านผู้เจริญเหล่าใดเหล่าหนึ่งถึงพระพุทฺธเจ้าว่าเป็นสฺรณะ ถึงพระธรรมว่าเป็น
สฺรณะ ถึงพระสงฆ์ว่าเป็นสฺรณะ บำเพ็ญให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ท่านผู้เจริญเหล่านั้น เบื้องหน้าแต่
กายแตกตายไป บางพวกเข้าถึงความเป็นสหายของเหล่าเทพชั้นปรนิมิตตวสวัตติ บางพวก เข้าถึง
ความเป็นสหายของเหล่าเทพชั้นนิมมานรดี ฯลฯ บางพวก เทพชั้นดุสิต ฯลฯ บางพวก เทพชั้นยามา
 ฯลฯ บางพวก เทพชั้นดาวดึงส์ ฯลฯ บางพวก เทพชั้นจาตุมหาราชิกา ท่านผู้เจริญเหล่านั้นจัก
บำเพ็ญกายแห่งคนธรรพให้บริบูรณ์ ฯ อีกอย่างหนึ่ง ท่านที่ให้แล้วแก่พระโสดาบันรูปเดียว มีขนาด

^{๑๓๙} ข.ส. (ไทย) ๒๕/๑๘๘-๑๙๒/๖๙-๗๐.

^{๑๔๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๙/๒๘๘.

เท่าส่วนที่ ๔ ของเนื้อที่ที่อาจหวนเมล็ดพืชลงไปได้ นับได้ ๘๔,๐๐๐ มีผลมากกว่า กว่าถาดเงิน ถาดทอง และถาดสำริดที่บรรจุเต็มด้วยรูปียะ ทองและเงินตามลำดับ กว่าช้าง ๘๔,๐๐๐ เชือก ที่ประดับประดาแล้วด้วยเครื่องประดับทุกชนิด กว่าม้า ๘๔,๐๐๐ ตัว กว่ารถ ๘๔,๐๐๐ คัน กว่าแม่โคนม ๘๔,๐๐๐ ตัว กว่าหญิงสาว ๘๔,๐๐๐ นาง กว่าบัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ กว่าผ้า ๘๔,๐๐๐ ผืน และกว่ามหาทานของเวลามะที่บำเพ็ญให้เป็นไปอยู่ตลอดเวลา ตลอด ๗ ปี ๗ เดือน ด้วยอำนาจการบริจากรอาหารมีของเคี้ยวของบริโภคเป็นต้นหาประมาณมิได้ ทานที่ถวายแล้วแก่พระสกทาคามีรูปเดียว มีผลมากกว่านั้น ที่ถวายแก่พระอนาคามีรูปเดียว มีผลมากกว่านั้น ที่ถวายแก่พระอรหันต์รูปเดียว มีผลมากกว่านั้น ที่ถวายแก่พระปัจเจกพุทธเจ้ารูปเดียว มีผลมากกว่านั้น ที่ถวายแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีผลมากกว่านั้น ทานที่ถวายแก่สงฆ์มีพระพุทธรูปเป็นประมุข มีผลมากกว่านั้น การสร้างวิหารถวายอุทิศสงฆ์ที่มาจากทิศทั้ง ๔ มีผลมากกว่านั้น การถึงสละมีผลมากกว่านั้น พึงทราบผลแห่งการถึงสละที่เป็นโลกียะ ด้วยอำนาจแห่งเวลาสูตรที่ประกาศเนื้อความนี้ และอัคคัปปสาทสูตรเป็นต้นแม้อื่นประโยชน์อะไรที่จะกล่าวสูตรมากมาย พึงทราบว่า การถึงสละ ย่อมให้โพธิ์ ๓ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งสำเร็จได้ตามต้องการ เพราะท่านกล่าวไว้ว่า อุบาสกผู้ถึงสละโดยส่วนที่ต่ำที่สุด เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล

วิบากที่จะให้เกิดในปรโลก พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐทรงประกาศไว้ดีแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้ เราจะกล่าวผลที่ได้บรรลุแล้วทั้งหมดนั้นในที่นี้เอง โดยเรื่องราวที่เกิดขึ้นในแผ่นดินของพระเจ้ากัปปินะ^{๑๔๑}

ได้ยินว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคของพวกเราประทับอยู่ในพระวิหารเชตวัน พระเจ้ากัปปินะนั้นทรงครอบครองราชสมบัติเป็นพระราชาพระนามว่ามหาจักกัปปินะในเมืองกุกกุฏวดี ที่ตั้งอยู่แถบชายแดน ก็พระราชานั้นทรงมีม้าเป็นพาหนะ ๔ ตัว คือ ๑.พละ ๒.พลวาหนะ ๓.บุปผะ ๔.บุปผวาหนะ ๕.สุปัตตะ ในบรรดาม้าเหล่านั้น พระราชาทรงเสด็จทรงม้าสุปัตตะด้วยพระองค์เอง ได้พระราชทานม้า ๔ ตัวที่เหลือให้เป็นม้าส่งสาร พระราชาขุนให้ม้าเหล่านั้นกินแต่ข้าวตัง แล้วส่งไปด้วยพระดำรัสว่า พวกเจ้าจงเดินทางไป พวกเจ้าเดินทางไปได้ ๒ หรือ ๓ โยชน์แล้ว รู้ว่าพระพุทธเจ้า พระธรรมหรือพระสงฆ์อุบัติขึ้นแล้ว จงนำข่าวสาส์นที่น่าพอใจมาเพื่อเรา ม้าเหล่านั้นออกไปทางประตูทั้ง ๔ เดินทางไปได้ ๒-๓ โยชน์ ไม่ได้ข่าวสาส์นแล้วพากันกลับมา ต่อมาวันหนึ่ง พระราชาเสด็จขึ้นม้า มีอำมาตย์พันนายแวดล้อม เสด็จไปยังอุทยาน ทอดพระเนตรเห็นกลุ่มพ่อค้าประมาณ ๕๐๐ คนกำลังเดินทางเข้าเมือง ทรงดำริว่า พ่อค้าเหล่านี้เห็นดเหน็ดเหนื่อยจากการเดินทางไกล เราจักได้สดับข่าวสาส์นที่ดีๆ สักอย่างหนึ่งจากสำนักของพ่อค้าเหล่านี้เป็นแน่แท้ จึงให้เรียกพ่อค้าเหล่านั้นมาแล้วตรัสถามว่า พวกท่านมาจากไหนกัน พ่อค้าเหล่านั้นกราบทูลว่า ขอเดชะ ในที่สุดประมาณ ๒๐ โยชน์จากเมืองนี้ มีเมืองชื่อว่าสาวัตถียอยู่ พวกข้าพระองค์มาจากเมืองสาวัตถีนั่น ก็ในประเทศของพระองค์มีข่าวสาส์นบางอย่างเกิดขึ้นหรือ ขอเดชะ ข่าวสาส์นอื่นบางอย่างไม่มี แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติแล้ว ในทันใดนั้นเอง พระราชาถูกปีติมีวาระ ๕ ถูกต้องแล้ว ไม่สามารถจะกำหนดอะไรได้เลย ทรงรอกอยู่ครู่หนึ่ง แล้วตรัสถามว่า แน่ะพ่อทั้งหลาย พวกท่านพูดถึงอะไรกัน พ่อค้าเหล่านั้น กราบทูลว่า ขอเดชะ พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว พระราชาทรงให้ลวงเลยไปอย่างนั้นนั่นเองถึงสองสามครั้ง ในวาระที่สี่

^{๑๔๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๙/๒๘๘.

จึงตรัสถามว่า แน่พ่อทั้งหลาย พวกท่านพูดถึงเรื่องอะไรกัน เมื่อพวกพ่อค้ากราบทูลว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว พระเจ้าข้า ทรงตรัสถามว่า แน่พ่อทั้งหลาย เราจักให้ทรัพย์หนึ่งแก่พวกท่าน ยังมีข่าวสาส์นอย่างอื่นอีกบ้างไหม พวกพ่อค้ากราบทูลว่า มีอยู่พระเจ้าข้า พระธรรมอุบัติขึ้นแล้ว พระราชาครั้งได้สดับข่าวสาส์นเมื่อนั้นแล้วทรงให้เวลาล่วงเลยไปถึงสามครั้ง ในวาระที่สี่ เมื่อพวกพ่อค้ากล่าวบทว่า พระธรรม ก็ตรัสว่า เราจะให้ทรัพย์หนึ่งแก่พวกท่านแม้ในเพราะข่าวสาส์นนี้แล้วตรัสถามว่า แน่พ่อทั้งหลาย ยังมีข่าวสาส์นอื่นๆอีกบ้างหรือไม่ พวกพ่อค้ากราบทูลว่า มีอยู่พระเจ้าข้า สังฆรัตนะอุบัติขึ้นแล้ว พระราชาครั้งได้สดับข่าวสาส์นเมื่อนั้นทรงคอยอยู่ถึงสามครั้งเหมือนเช่นนั้น ในครั้งที่สี่ เมื่อพวกพ่อค้ากล่าวบทว่า พระสงฆ์ ทรงตรัสว่า เราจะให้ทรัพย์หนึ่งแก่พวกท่านแม้ในเพราะข่าวสาส์นนี้ ทรงทอดพระเนตรดูอำมาตย์หนึ่งพ้นคนแล้วตรัสถามว่า พ่อทั้งหลาย พวกท่านจักทำอย่างไร พวกอำมาตย์หนึ่งพ้นทูลถามว่า ขอเดชะ พระองค์จักทำอย่างไร พระเจ้าข้า พระราชาตรัสว่า แน่พ่อทั้งหลาย เราพอได้สดับว่า พระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้ว พระธรรมอุบัติขึ้นแล้ว พระสงฆ์อุบัติขึ้นแล้ว ก็จักไม่หวนกลับมาอีก เราจักไปอุทิศพระศาสนาแล้วบวชในสำนักของพระศาสดานั้น พวกอำมาตย์เหล่านั้นกราบทูลว่า แม้พวกกระหม่อมก็จักบวชพร้อมกับพระองค์ พระเจ้าข้า พระราชาทรงให้เขียนหนังสือบนแผ่นทองคำแล้วตรัสกะพวกพ่อค้าว่า เทวีพระนามว่าอโนมาจักพระราชทานทรัพย์สามแสนแก่พวกท่าน อนึ่ง พวกท่านพึงกราบทูลพระนางนั้นว่า ได้ยินว่า พระราชมารดาของพระนางจงเสวยสมบัติตามความพอพระทัยเถิด ก็ถ้าพระนางถามท่าน พวกท่านว่า พระราชาอยู่ไหนกัน พึงกราบทูลว่า พระราชาตรัสว่า จักบวชอุทิศพระศาสนา แล้วก็เสด็จไปแล้ว แม้พวกอำมาตย์ก็พากันส่งข่าวสาส์นเช่นนั้นเหมือนกันไปให้เหล่าภรรยาของตนๆ พระราชมารดาทรงส่งพวกพ่อค้าแล้ว มีอำมาตย์หนึ่งพ้นแวดล้อม เสด็จออกไปในขณะนั้นนั่นเอง แม้พระศาสดาทรงตรวจดูสัตว์โลกในเวลาเช้าตรู่ในวันนั้นนั่นเอง ทรงเห็นพระราชาพระนามว่ามหาภิเนษกรมณ์พร้อมด้วยบริวาร ทรงดำริว่า พระเจ้ามหาภิเนษกรมณ์นี้สดับว่าพระรัตนตรัยอุบัติขึ้นแล้วจากสำนักของเหล่าพ่อค้า บุษาคามของพ่อค้าเหล่านั้นด้วยทรัพย์สามแสน ทรงละราชสมบัติ มีอำมาตย์หนึ่งพ้นแวดล้อม ประสงค์จะบวชอุทิศเรา จักเสด็จออกไปในวันพรุ่งนี้ พระราชานั้นพร้อมด้วยบริวารจักบรรลुพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย เราจักทำการต้อนรับพระราชานั้น วันรุ่งขึ้นต้อนรับด้วยอาหารของชาวบ้านเล็กๆน้อยๆ ประหนึ่งต้อนรับพระเจ้าจักรพรรดิ รัตนาภรณ์และจีวรด้วยพระองค์เอง เสด็จต้อนรับตลอดหนทางร้อยโยชน์แล้วประทับนั่งเปล่งพระฉัพพณธรรมที่มีที่โคนต้นไทรริมฝั่งแม่น้ำจันทภาคา ฝ่ายพระราชาเสด็จมาถึงแม่น้ำแห่งหนึ่ง ตรัสถามว่า แม่น้ำนี้ชื่อแม่น้ำอะไร เหล่าอำมาตย์กราบทูลว่า ชื่อว่าแม่น้ำอรัญจะ พระเจ้าข้า ทรงตรัสถามว่า แม่น้ำนี้มีปริมาณเท่าไร กราบทูลว่า ลึกหนึ่งคาจูกว้างสองคาจูกว้างสองคาจูกว้าง พระเจ้าข้า ทรงตรัสถามว่า ก็ในแม่น้ำนี้มีเรือหรือแพอยู่บ้างไหม กราบทูลว่า ไม่มีพระเจ้าข้า ทรงตรัสว่า ชาตินี้จะนำพวกเราที่คอยมองดูเรือเป็นต้นไปสู่สุรา ชรนาไปสู่มรณะ เราปราศจากความเคลือบแคลงสงสัย ออกมาแล้วอุทิศพระรัตนตรัย ด้วยอานาปานะของเรา นั้นขอน้ำนี้อย่าได้เป็นเหมือนน้ำเลย ทรงระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย หวนระลึกถึงพุทธานุสสติว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ทรงเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบโดยพระองค์เอง แล้วพร้อมด้วยบริวารเล่นไปยั้งหลังน้ำด้วยม้าพันตัว พวกม้าสินธพเล่นไปแล้ว ดุจเล่นไปบนแผ่นดินมีหลัง เฉพาะปลายกีบเท้าเท่านั้นที่เปียกแล้ว พระราชานั้นเสด็จข้ามแม่น้ำนั้นแล้วเสด็จไปข้างหน้าทอดพระเนตรเห็นแม่น้ำอีกสายหนึ่ง ทรงตรัสถามว่า แม่น้ำนี้ชื่อว่าอะไร พวกอำมาตย์กราบทูลว่า ชื่อว่าแม่น้ำลวาทินี

พระเจ้าข้า ตรัสถามว่า แม่น้ำนี้มีปริมาณเท่าไร กราบทูลว่า ทั้งลึก ทั้งกว้าง ครึ่งโยชน์ พระเจ้าข้า คำที่เหลือเช่นเดียวกับในก่อนนั่นเอง อนึ่ง พระราชาครั้นทอดพระเนตรเห็นแม่น้ำนั้นแล้ว หวนระลึกถึงธัมมานุสสติว่า พระธรรมพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว เล่นไปแล้ว ข้ามแม่น้ำนี้ลวาทินแม่น้ำนั้นเสด็จพระราชดำเนินไปอยู่ ทอดพระเนตรเห็นแม่น้ำอีกสายหนึ่ง ตรัสถามว่า แม่น้ำนี้ชื่ออะไร เหล่าอำมาตย์กราบทูลว่า ชื่อแม่น้ำจันทกาคา พระเจ้าข้า ตรัสถามว่า แม่น้ำจันทกาคานี้มีปริมาณเท่าไร กราบทูลว่า ทั้งลึก ทั้งกว้าง โยชน์เดียว พระเจ้าข้า คำที่เหลือเช่นเดียวกับในก่อนนั่นเอง อนึ่ง พระราชาครั้นเห็นแม่น้ำนี้แล้วหวนระลึกถึงสังฆานุสสติว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค ปฏิบัติดีแล้ว เล่นไปแล้ว ข้ามแม่น้ำจันทกาคาแม่น้ำนั้นแล้วเสด็จพระราชดำเนินไปอยู่ ได้ทอดพระเนตรเห็นพระฉัพพณรังสีที่พุ่งออกจากพระสรีระของพระศาสดา กิ่งและใบไม้แห่งๆของต้นไทร ได้เป็นเหมือนท่าด้วยทองคำ พระราชาทรงดำริว่า โอภาสนี้หาใช่ของดวงจันทร์ หาใช่ของดวงอาทิตย์ หาใช่ของเทวดา พรหม นาค และครุฑเป็นต้นตนใดตนหนึ่งไม่ เรามายู่อุทิศพระศาสดา เมื่อพระโคตมพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นแล้ว คงจักมีบ้างเป็นแน่แท้ พระราชานั้นเสด็จลงจากหลังม้าในทันใดนั่นเอง น้อมพระวรกายลง เสด็จเข้าไปเฝ้าพระศาสดาตามแนวแห่งพระรัศมี เข้าไปภายในพระพุทธรัศมี ประหนึ่งดำลงไปในรสแห่งมโนสีลา ถวายบังคมพระศาสดาแล้วประทับนั่ง ณ ที่แห่งหนึ่ง พร้อมด้วยอำมาตย์หนึ่งพันคน ฯ

พระศาสดาทรงตรัสอนุพุทฺธิกาแก่พระราชานั้น ในเวลาจบเทศนา พระราชาพร้อมด้วยบริวารก็ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล ต่อมา พระราชาและบริวารเหล่านั้นพากันลุกขึ้นแล้วทูลขอการบรรพชา พระศาสดาทรงใคร่ครวญอยู่ว่า บาตรและจีวรที่สำเร็จด้วยฤทธิ์ของกุลบุตรเหล่านี้จักมาหรือไม่หนอ ทรงใคร่ครวญว่า บาตรและจีวรที่สำเร็จด้วยฤทธิ์จักมาแก่กุลบุตรเหล่านี้ ทรงทราบว่าการมาของบาตรและจีวรที่สำเร็จด้วยฤทธิ์ของกุลบุตรเหล่านี้ จึ่งไม่น่าอัศจรรย์ แล้วทรงเหยียดพระหัตถ์ข้างขวาออกแล้วตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมา จงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบเถิด ภิกษุเหล่านั้น เป็นเหมือนพระเถระมีพรรษาหนึ่งร้อยทรงไว้ซึ่งบริวารแปด เหาะขึ้นไปยังเวหาสแล้วกลับลงมา ถวายบังคมพระศาสดาและพากันนั่ง ฯ

พ่อค้าแม่เหล่านั้นไปยังราชสกุล ให้แจ้งข่าวสาสน์ที่พระราชาทรงส่งไป เมื่อพระเทวีตรัสว่า พระราชาคงเสด็จมา ก็เข้าไปถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่สมควรแห่งหนึ่ง ที่นั้นพระเทวีตรัสถามพ่อค้าเหล่านั้นว่า แน่ะพ่อทั้งหลาย เพราะเหตุอะไรกันพวกท่านจึงได้พากันมา กราบทูลว่า พวกข้าพระองค์ถูกพระราชาส่งมายังสำนักของพระองค์ ได้ยินว่า พระเทวีจะพระราชทานทรัพย์สามแสนแก่พวกข้าพระองค์ พระเทวีตรัสว่า พวกท่านก็กล่าวกันเกินไป พวกท่านทำอะไรเพื่อพระราชา พระราชาของพวกท่านเลื่อมใสแล้วในบางอย่าง จึงให้พระราชทานทรัพย์ประมาณเพียงนี้ พวกพ่อค้ากราบทูลว่า ข้าแต่พระเทวี พวกข้าพระองค์หาได้กระทำอะไรอย่างอื่นไม่ แต่พวกข้าพระองค์จะได้แจ้งข่าวสาสน์อย่างหนึ่งของพระราชา พระเทวีตรัสถามว่า แน่ะพ่อทั้งหลาย พวกท่านสามารถจะบอกข่าวสาสน์นั้นแก่เราได้ไหม กราบทูลว่า สามารถกราบทูลได้ พระเจ้าข้า พระเทวีตรัสว่า พ่อทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้นขอพวกท่านจงบอกมาเถิด จึ่งกราบทูลว่า ข้าแต่พระเทวี พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก

แม้พระเทวีนั่นครั้นได้สดับข่าวสาสน์นั้นแล้วก็มีสรีระที่ถูกบีบรัดด้วยนัยก่อนนั่นเอง กำหนดอะไรๆ ไม่ได้เลยถึงสามครั้ง ในครั้งที่สี่ สดับคำว่า พระพุทธเจ้า จึ่งตรัสถามว่า พระราชาทรง

พระราชทานอะไรในเพราะบทนี้ พ่อค้าเหล่านั้นกราบทูลว่า ทรัพย์หนึ่งแสน พระเจ้าข้า ตรัสว่า แน่ พ่อทั้งหลาย สิ่งที่พระราชารู้ได้สดับข่าวสาส์นเห็นปานนี้แล้วพระราชทานทรัพย์หนึ่งแสนแก่พวกท่าน เป็นการทำให้ไม่เหมาะสมเอาเสียเลย เพราะว่าเราจะให้ทรัพย์สามแสนซึ่งเป็นบรรณาการสำหรับคนตกยากของเราแก่พวกท่าน พวกท่านได้กราบทูลอะไรอย่างอื่นแก่พระราชาก็หรือ พ่อค้าเหล่านั้นจึงกราบทูลข่าวสาส์นอีกสองเรื่องแม่นอกนี้ คือ ข่าวนี้นี้และข่าวนี้นี้ พระเทวีมีพระวรกายถูกปิตุสสัมผัส โดยนัยก่อนนั่นเอง กำหนดอะไรไม่ได้เลยถึงสามครั้ง ในครั้งที่สี่พ่อได้สดับเหมือนอย่างนั้นนั่นเอง ก็พระราชทานทรัพย์หกแสน พ่อค้าเหล่านั้นได้รับทรัพย์แม้ทั้งหมดจำนวนหนึ่งล้านสองด้วยอาการอย่างนี้

ต่อมา พระเทวีตรัสถามพ่อค้าเหล่านั้นว่า แน่พ่อทั้งหลาย พระราชาประทับอยู่ ณ ที่ไหนกัน พ่อค้าเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระเทวี พระราชาเสด็จพระราชดำเนินไปด้วยตั้งพระทัยว่า จักบวชอุทิศพระศาสนา พระเทวีตรัสถามว่า พระราชานั้นทรงพระราชทานข่าวสาส์นอะไรแก่เราบ้างไหม กราบทูลว่า ได้ยินว่า พระราชานั้นทรงสละอิสริยยศทุกอย่างแก่พระองค์ ได้ยินว่า ขอพระองค์จงเสวยสมบัติตามความพอพระทัยเถิด พระเทวีตรัสถามว่า แน่พ่อทั้งหลาย ก็พวกอำมาตย์อยู่ ณ ที่ไหนกัน กราบทูลว่า ข้าแต่พระเทวี อำมาตย์เหล่านั้นเดินทางไปด้วยคิดว่า จักบวชพร้อมกับพระราชานั้นเอง พระเทวินั้นให้เรียกเหล่าภริยาของอำมาตย์เหล่านั้นมาแล้วตรัสถามว่า นี่แม่ทั้งหลาย เหล่าสามีของพวกท่านไปแล้วด้วยคิดว่า จักบวชพร้อมกับพระราชา พวกท่านจักทำอะไรกัน ภริยาเหล่านั้นทูลถามว่า ข้าแต่พระเทวี ก็สามีเหล่านั้นได้ส่งข่าวมาเพื่อพวกหม่อมฉันบ้างหรือไม่ พระเทวีตรัสว่า ได้ยินว่า อำมาตย์เหล่านั้นสละสมบัติของตนเองแก่พวกท่าน ได้ยินว่า พวกท่านจงใช้สอยสมบัตินั้นตามความชอบใจเถิด ภริยาเหล่านั้นทูลถามว่า ข้าแต่พระเทวี พระองค์จักทำประการใด พระเทวีตรัสว่า แน่แม่ทั้งหลาย พระราชานั้น ตอนแรกเป็นพระราชา ประทับอยู่ในหนทาง บูชาพระรัตนตรัยด้วยทรัพย์สามแสน สละราชสมบัติทั้ง ดั่งก้อนน้ำลาย เสด็จออกไปแล้วด้วยคิดว่า จักบวช แต่เราได้สดับข่าวของพระรัตนตรัยแล้วจึงบูชาพระรัตนตรัยด้วยทรัพย์เก้าแสน ก็ธรรมว่าสมบัตินั้นจะเป็นทุกข์ของพระราชาท่านนั้นก็หาไม่ เป็นทุกข์แม่ของพวกเราโดยแท้ ใครกันที่จักนั่งคุกเข่าแล้วใช้ปากรับก้อนน้ำลายที่พระราชาบ้วนทิ้งแล้ว เราไม่มีความต้องการด้วยสมบัติ แม้เราก็จักไปบวชอุทิศพระศาสนา ภรรยาเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระเทวี แม้พวกหม่อมฉันก็จักไปบวชพร้อมกับพระองค์ด้วยเหมือนกัน พระเทวีตรัสว่า แม่ทั้งหลาย ถ้าหากว่าสามารถทำได้ ก็ดีทีเดียว กราบทูลว่า สามารถทำได้ เจ้าข้า พระเทวีตรัสว่า ดีละแม่ทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้นพวกท่านจงมา แล้วให้ตระเตรียมรถคันหนึ่ง เสด็จขึ้นรถ แล้วเสด็จออกไปพร้อมกับภรรยาเหล่านั้น ในระหว่างทางเห็นแม่น้ำสายหนึ่ง ตรัสถามเหมือนอย่าง ที่พระราชาทรัสถามแล้วนั่นเอง สดับประวัติความเป็นมาทั้งหมด แล้วตรัสว่า พวกท่านจงช่วยกันดูหนทางที่พระราชาสด็จไปแล้ว เมื่อภรรยาเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระเทวี พวกหม่อมฉันไม่เห็นรอยเท้าของเหล่าม้าสินธพเลย พระเทวีจึงตรัสว่า พระราชาเสด็จออกไปอุทิศพระรัตนตรัย คงจักทำสักกิริยาแล้วเสด็จไป แม้เราก็จักเสด็จออกมาอุทิศพระรัตนตรัยแล้วเหมือนกัน ด้วยอาณภาพของเรา ขอน้ำนี้อย่าได้เป็นเหมือนน้ำเลย แล้วหวนระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยแล้วส่งรถหนึ่งคันไป น้ำได้เป็นเหมือนแผ่นหินมีหลัง เส้นรอบวงของคุมล้อรถที่อยู่ปลายๆ ของล้อเท่านั้นเปียกแล้ว ด้วยอุบายนี้ พระเทวีแม่นอกนี้จึงข้ามแม่น้ำได้ถึงสองสาย เมื่อนั้น พระศาสดาทรงทราบการเสด็จมาของพระเทวินั้น ได้ทรงทำโดยประการที่เหล่าภิกษุที่นั่งอยู่ในสำนักของพระองค์จะไม่ปรากฏ พระเทวีแม่นั้นขณะ

กำลังเดินไป ทอดพระเนตรเห็นรัศมีที่พุ่งออกมาจากพระสรีระของพระศาสดา ก็ดำริเหมือนอย่างนั้นเหมือนกัน เข้าไปเฝ้าพระศาสดาแล้วประทับนั่ง ณ ที่เหมาะสมแห่งหนึ่ง ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระราชาพระนามว่ามหาภิเนษกอุทิสพระองค์ น่าจะเสด็จมาถึงแล้ว พระราชานั้นประทับอยู่ ณ ที่ไหน ขอพระองค์ได้โปรดแสดงพระราชานั้นแม้แก่พวกหม่อมฉันด้วยเถิด พระศาสดาตรัสว่า จงประทับนั่งก่อนเถิด อนึ่ง พระองค์จักได้พบพระราชานั้นในที่นี้โดยแท้ อุบาสิกาเหล่านั้นแม้ทั้งหมดมีจิตราเริงแล้ว ก็พากันนั่งด้วยคิดว่า ได้ยินว่า พวกเรานั่งแล้วในที่นี้เอง จักได้พบกับเหล่าสามี พระศาสดาทรงตรัสอนุพุทฺธิกาแล้ว พระเทวีพระนามว่าโนชาพร้อมด้วยบริวารบรรลุปัตตผลในเวลาจบเทศนา พระมหาภิเนษกอุทิสพระราชาที่อุบาสิกาเหล่านั้นเจริญแล้ว พร้อมด้วยบริวาร บรรลุพระอรหัตพร้อมกับปฏิสัมภิทาทั้งหลาย ขณะนั้น พระศาสดาทรงแสดงภิกษุเหล่านั้นแก่อุบาสิกาเหล่านั้น ก็ในเวลาที่อุบาสิกาเหล่านั้นมาถึงแล้วนั่นเอง จิตไม่น่าจะมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว เพราะได้เห็นเหล่าสามีของตนที่ห่มผ้ากาสาละ มีศรัทธาด้วยเหตุนี้ อุบาสิกาเหล่านั้นจึงไม่สามารถจะบรรลุมรรคและผลได้ เพราะฉะนั้น พระศาสดาจึงแสดงภิกษุเหล่านั้นผู้บรรลุพระอรหัตแล้วแก่หญิงเหล่านั้น ในเวลาที่อุบาสิกาเหล่านั้นดำรงอยู่ด้วยศรัทธาที่ไม่หวั่นไหว แม้อุบาสิกาเหล่านั้นเห็นภิกษุเหล่านั้นแล้ว ก็ไหวด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ กิจแห่งบรรพชิตของพวกท่านถึงที่สุดก่อนแล้วหรือ แล้วถวายบังคมพระศาสดายิน ณ ที่เหมาะสมแห่งหนึ่ง ทูลขอบรรพชาแล้ว อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ก็เมื่ออุบาสิกาเหล่านั้นกราบทูลแล้วอย่างนี้ พระศาสดาทรงดำริถึงการมาของนางอุบลวันณา อนึ่ง พระศาสดาทรงตรัสกะอุบาสิกาเหล่านั้นว่า พวกเธอจงไปยังเมืองสาวัตถีแล้วบรรพชาในสำนักภิกษุณีเถิด อุบาสิกาเหล่านั้นเที่ยวจาริกไปโดยลำดับ ระหว่างทางมีมหาชนมอบสักการะและสัมนานะให้ เดินทางไปได้ร้อยยี่สิบโยชน์ด้วยเท้าเท่านั้น บวชในสำนักภิกษุณีแล้วบรรลุพระอรหัต ฯ

เพราะเหตุที่บุคคลถึงพระรัตนตรัยที่ประเสริฐ มีค่ามาก ว่าเป็น
สรณะ จึงบรรลุผลทันตาเห็น ด้วยอาการอย่างนี้ ฯ

ใครกันที่จะไม่พึงถึงพระตถาคตผู้เอาชนะมารทั้งสี่ได้ ผู้มีพระกรุณา
ที่อบรมแล้วเป็นที่พึ่งที่พึ่งนัก เป็นที่สรณะ ฯ

ใครกันจะไม่ถึงพระสัทธรรมที่พระตถาคตนั้นตรัสไว้ดีแล้ว ที่เป็นตัว
ทำลายภัยในสงสาร ที่เกิดด้วยพระกรุณาคุณของพระตถาคตนั้น ว่าเป็น
สรณะ ฯ

ใครกันหนอจักไม่ถึงพระสงฆ์ ผู้ที่อิมเอบด้วยอมตรส ผู้เป็นภาชนะ
แห่งโอสธคือสัทธรรม ผู้เป็นเนื่อนาบุญ ว่าเป็นสรณะ ฯ

การที่เมื่อพระราชาผู้อยู่ในภพสุดท้ายจะสละชีวิตอุทิสพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ยังทรงพระ
ชนม์อยู่ แล้วเสด็จไปด้วยกำลังแห่งพุทธานุสสติ นั้นไม่น่าอัศจรรย์เลย แต่เมื่อพระศาสดาเสด็จ
ปรินิพพานแล้ว การจะเฝ้าสรีระของพระมงคลโพธิสัตว์ผู้สละชีวิตอุทิสเจดีย์ ให้ประทีปลุกโพล่งที่สรีระ
ทั้งสิ้นแล้วทำประทักษิณตลอดราตรี นั้นน่าอัศจรรย์ จจริงอยู่ พระราชานั้นดำริว่า การที่เราบำเพ็ญ
บารมีมาตลอดสิบหกอสกโขทัยกับอีกแสนกับ ท่องเที่ยวไปในภพน้อยใหญ่ เห็นเจดีย์ของพระพุทธเจ้า
องค์หนึ่งแล้วจะสละชีวิตเพื่อพระพุทธเจ้าพระองค์นี้ ก็เหมาะสมอยู่ จึงให้พินสรีระทั้งสิ้นโดยทำนอง
อย่างการพันด้ามคบเพลิง ให้บรรจุธาตุทองคำมีค่าหนึ่งแสนให้เต็มด้วยเนยใสที่มีกลิ่นหอมอย่างดี แล้ว

ใช้ศีรษะทูลทอของค่านั่นไป ให้สรีระทั้งส้นลูกโพล่งแล้ว ทำประทักษิณพระเจดีย์ ให้ตลอดทั้งราตรี ล่วงเลยไปแล้วโดยแท้ เมื่อพระราชานั้นแม้จะพยายามอยู่จนอรุณขึ้น ก็ไม่ได้ความร้อนขนาดเท่าธุมนชน ได้เป็นประหนึ่งว่าเวลาเข้าไปยังห้องดอกบัว ฯ ไฟภายนอกที่สามารถจะห้ามแม้ด้วยอาการสักว่า เมตตาคิดนั้น เอาไว้ก่อนเถอะ แม้ไฟคือราคะเป็นต้นที่อยู่ภายใน ก็ไม่สามารถจะแผดเผาพระราชานั้น ผู้ถึงสรณะได้เลย เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า

ไฟคือราคะเป็นต้นในภายในไม่สามารถจะทำสัตว์ผู้ถึงพระรัตนตรัย
ที่ปราศจากการเผาไหม้จากไฟสปีดเดือดดวง ที่เย็นสนิทดูจน้ำในสระ
อนาคต ว่าเป็นสรณะ ให้ไหม้เกรียมได้ เปรียบเหมือนคบเพลิงที่ทำด้วย
หญ้าแห้งที่โยนลงไป ในสระอนาคตขนาดใหญ่ ฯ

ผลที่ได้แล้วในขณะนั้นนั่นเอง เพราะกล่าวว่า การนอบน้อมต่อพระโพธิสัตว์นั้นผู้เห็นเจดีย์ แล้วสละชีวิตอุทิศพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่น่าอัศจรรย์ แต่การนอบน้อมต่อพระพุทธเจ้าด้วยผ้าสาฎก ที่ทำจากไม้ เพราะได้ทำการสังฆทานุสสติไว้ ด้วยอำนาจความสนุกเพลิดเพลิน น่าอัศจรรย์ ความ พิศดารว่า เด็กในพระนครราชคฤห์ ๒ คน คือ บุตรของบุคคลผู้เห็นสัมมาทิฐิคนหนึ่ง บุตรของบุคคล ผู้เป็นมิจฉาทิฐิคนหนึ่ง เล่นขลุ่ยอยู่ด้วยกันเนื่อง ๆ ในเด็ก ๒ คนนั้น บุตรของบุคคลผู้เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อจะทอดขลุ่ย ระลึกถึงพุทธานุสสติแล้วกล่าวว่า นโม พุทธสส แล้วจึงทอดขลุ่ย เด็กนอกนี้ระลึก เฉพาะพระคุณทั้งหลายของพวกเดียรฉิย์แล้วกล่าวว่า นโม อรหันตานิ แล้วจึงทอด ในเด็ก ๒ คนนั้น บุตรของบุคคลผู้เป็นสัมมาทิฐิ ย่อมชนะ เด็กคนนอกนี้ ย่อมแพ้ บุตรของบุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฐินั้น เห็นกิริยาของบุตรผู้เป็นสัมมาทิฐินั้นแล้ว คิดไปเพื่อคนนี้ระลึกแล้วอย่างนั้น กล่าวแล้วอย่างนั้น ทอด ขลุ่ยไปถึงชนะเรา แม้เราก็จักทำอย่างนั้น(บ้าง)ได้ทำการสังฆในพุทธานุสสติแล้ว ภายหลังวันหนึ่ง บิดาของเด็กผู้เป็นสัมมาทิฐินั้น เทียมเกวียนไปเพื่อต้องการไม้ ได้พาเด็กแม้นั้นไปแล้ว บรรทุกเกวียน ให้เต็มแล้วด้วยไม้ไผ่ดง ขั้บมาอยู่ (ถึง) ภายนอกเมือง ปล่อยโคไปที่อันมีความสำราญด้วยน้ำ ในที่ใกล้ ป่าช้าแล้วได้กระทำการจัดแจงมัด ลำดับนั้น โคของเขาเข้าไปสู่เมือง กับหมู่โคที่เข้าไปสู่เมืองในเวลา เียน ฝ่ายนายสาฎกเกวียนที่ติดตามโคอยู่ เข้าไปสู่เมืองแล้วในเวลาเย็น พบโคแล้วจึงออกไปอยู่ ไม่ทัน ถึงประตู ก็เมื่อเขายังไม่ทันถึง นั้นแหละ ประตูปิดเสียแล้ว ขณะนั้น บุตรของเขาผู้เดียวเท่านั้น นอน แล้วในภายไต้แห่งเกวียนในส่วนแห่งราตรีก้าวลงสู่ความหลับแล้ว ก็กรุงราชคฤห์ แม้ตามปกติ ก็มาก ไปด้วยอมนุษย์ อนึ่ง เด็กนี้ ก็นอนแล้วในที่ใกล้แห่งป่าช้า พวกอมนุษย์ในที่ใกล้แห่งป่าช้านั้นเห็นเขา แล้ว อมนุษย์คนหนึ่ง ผู้เป็นมิจฉาทิฐิ เป็นเสี้ยนหนามต่อพระศาสดา อมนุษย์คนหนึ่ง เป็นสัมมา ทิฐิ ในอมนุษย์ทั้ง ๒ นั้น อมนุษย์เป็นมิจฉาทิฐิกล่าวว่า เด็กคนนี้เป็นภิกษาหารของพวกเรา พวก เราจึงเคี้ยวกินเด็กคนนี้ อมนุษย์ผู้เป็นสัมมาทิฐิออกนี้ ห้ามอมนุษย์ผู้เป็นมิจฉาทิฐินั้น ด้วยคำว่า อย่าเลย ท่านอย่าชอบใจเลย อมนุษย์ผู้เป็นมิจฉาทิฐินั้นแม้ถูกอมนุษย์ผู้เป็นสัมมาทิฐินั้นห้ามอยู่ ก็ ไม่เอื้อเพื่อถ้อยคำของเราจับเท้าเด็กคร่ำมาแล้ว ในขณะนั้น เด็กนั้นกล่าวว่า นโม พุทธสส เพราะ ความที่ตนเป็นผู้สั่งสมในพุทธานุสสติ อมนุษย์กลัวภัยใหญ่ จึงได้ถอยไปยืนอยู่แล้ว ลำดับนั้น อมนุษย์ ผู้เป็นสัมมาทิฐิออกนี้ กล่าวกะอมนุษย์ผู้เป็นมิจฉาทิฐินั้นว่า พวกเราทำสิ่งอันไม่ควรทำเสียแล้ว พวกเราจึงทำทัณฑกรรมเพื่อเด็กนั้นเสียเถิด ดังนี้แล้ว ได้ยืนรักษาเด็กนั้น อมนุษย์ผู้เป็นมิจฉาทิฐิ เข้าไปสู่พระนคร ยังถามโทษนะของพระราชาก็ได้แล้ว ทำโทษนะมา ต่อมา อมนุษย์แม่ทั้ง ๒ เป็น ประดุจว่ามารดาและบิดาของเด็กนั้น ปลุกเด็กนั้นให้ลุกขึ้นแล้ว ให้บริโภคน้ำนั้น ประกาศความ

เป็นไปนั้นแล้ว จารึกอักษรที่ลาดโกษณะ ด้วยยานุภาพของยักษ์ด้วยอธิษฐานว่า พระราชาเท่านั้น จงเห็นอักษรเหล่านี้ คนอื่นจงอย่าเห็น ดังนี้แล้ว จึงไป ในวันรุ่งขึ้น พวกราชบุรุษทำความโกลาหลอยู่ว่า พวกโจรลักเอาภักษะคือภาชนะไปจากราชตระกูลแล้ว จึงปิดประตูทั้งหลายแล้วคันดู เมื่อไม่เห็นในพระนคร จึงออกจากพระนคร ตรวจดูข้างโน้นและข้างนี้ จึงเห็นลาดอันเป็นวิหารแห่งทองคำบนเกวียนที่บรรทุกพิน จึงจับเด็กนั้น ด้วยความสำคัญว่า เด็กนี้เป็นโจรดังนี้แล้ว แสดงแด่พระราชา พระราชาทอดพระเนตรเห็นอักษรทั้งหลายแล้วตรัสถามว่า นี่อะไรกัน พ่อ เด็กนั้น กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระองค์ไม่ทราบ มารดาบิดาของข้าพระองค์มาให้บริโภคนิราตรีแล้วได้ยืมรักษาอยู่ ข้าพระองค์คิดว่า มารดาบิดารักษาเราอยู่ จึงไม่มีความกลัวเลย เข้าถึงความหลับแล้ว ข้าพระองค์ทราบเพียงเท่านี้ ลำดับนั้น แม้มารดาและบิดาของเด็กนั้น ก็ได้ไปสู่นั้นแล้ว ไปสู่สำนักพระศาสดา กราบทูลความเป็นไปทั้งปวงแล้ว ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พุทธานุสสติเท่านั้น ย่อมเป็นคุณชาติเครื่องรักษาหรือหนอแล หรือว่า อนุสสติอื่นแม้มีธัมมานุสสติเป็นต้นก็เป็นคุณชาติเครื่องรักษา ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสแก่พระราชานั้นว่า มหาบพิตร พุทธานุสสติอย่างเดียวเท่านั้น เป็นคุณชาติเครื่องรักษาก็หาไม่ได้ ธัมมานุสสติของชนเหล่าใดที่เกิดขึ้นปรารภธัมมคุณทั้งหลายมีว่า พระธรรมพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว เป็นต้นเป็นประเภท ยึดเอาพระธรรมนั้นเป็นเครื่องเตือนสติ มีอยู่สามเวลา สองเวลา เวลาเดียว ตลอดเวลาบ้าง วันเดียวบ้าง ด้วยอำนาจความตื่นรู้สึกตัวอยู่ สังขานุสสติของชนเหล่าใดที่เกิดขึ้นปรารภสังขคุณมีว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคปฏิบัติดีแล้ว เป็นต้นเป็นประเภท มีอยู่ ภายคตาสติของชนเหล่าใด ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจอาการสามสิบสองก็ตาม ด้วยอำนาจสุสานเก่าแห่งก็ตาม ด้วยอำนาจกำหนดธาตุสี่ก็ตาม ด้วยอำนาจรูปฌานมีนิลกสิณเป็นต้นภายในก็ตาม มีอยู่ ด้วยว่า ชนที่ยินดีด้วยกรุณาภาวนาก็มี ยินดีด้วยเมตตาภาวนาอยู่เป็นนิจก็มี ก็จิตอันชนเหล่าใดอบรมดีแล้วโดยฐานะ ๖ กิจด้วยอันรักษาและป้องกันอย่างอื่น หรือด้วยมนต์และโอสถ ย่อมไม่มีแก่ชนเหล่านั้น ดังนี้แล้วเมื่อจะทรงแสดงธัมมานุสสติเป็นต้นพร้อมกับพุทธานุสสติ จึงตรัสอย่างนี้ว่า

เหล่าพระสาวกของพระโคตม มีสติตั้งมั่นในพระพุทเจ้าเป็นนิตย์ ทั้งกลางวันและกลางคืน ชื่อว่าตื่นด้วยต้อยอยู่เสมอ

เหล่าพระสาวกของพระโคตม มีสติตั้งมั่นในพระธรรมเป็นนิตย์ ทั้งกลางวันและกลางคืน ชื่อว่าตื่นด้วยต้อยอยู่เสมอ

เหล่าพระสาวกของพระโคตม มีสติตั้งมั่นในพระสงฆ์เป็นนิตย์ ทั้งกลางวันและกลางคืน ชื่อว่าตื่นด้วยต้อยอยู่เสมอ

เหล่าพระสาวกของพระโคตม มีสติตั้งมั่นในกายเป็นนิตย์ ทั้งกลางวันและกลางคืน ชื่อว่าตื่นด้วยต้อยอยู่เสมอ

เหล่าพระสาวกของพระโคตม มีใจยินดีในความไม่เบียดเบียน ทั้งกลางวันและกลางคืน ชื่อว่าตื่นด้วยต้อยอยู่เสมอ

เหล่าพระสาวกของพระโคตม มีใจยินดีในการเจริญภาวนา ทั้งกลางวันและกลางคืน ชื่อว่าตื่นด้วยต้อยอยู่เสมอ^{๑๔๒}

^{๑๔๒} ข.สุ. (บาลี) ๒๕/๓๑/๕๔.

ทารุณกรรมแล้วก็บรรลุนิพพานพร้อมกับมารดาและบิดา ภายหลังบวชแล้วได้
บรรลुพระอรหันต์แก่ทุกคน เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

ภิกษุแม้เล็กน้อยเพราะมนุษย์และอมมนุษย์ก็ตาม เพราะชาวเมืองและ
ชาวบ้านก็ตาม จะมีในขณะที่ระลึกถึงพระรัตนตรัยก็หาไม่

เพราะฉะนั้น ผู้ที่มีความเคารพในพระพุทธเจ้าเป็นต้นผู้ควรแก่การ
ระลึกถึง

ผู้มีความต้องการสงบสงสาร พึงระลึกถึงอย่างสม่ำเสมอ ฯ

อีกอย่างหนึ่ง การที่ผู้นั้นถือกำเนิดในเดียรัถย์ ดำรงอยู่ในวัยหนุ่ม
เต็มที่ ไม่ได้รับฟังข่าวพระมุนีผู้ยิ่งใหญ่ ไม่ได้ดื่มน้ำธรรมบาน ไม่ได้คบหมู่
คณะที่ประเสริฐเลย

ไหว้พระมุนีนั้นผู้ควรแก่การกราบไหว้ ซึ่งมีชื่อว่าพระพุทธเจ้า พ้นแล้ว
จากกัมมัตถิยที่จับตัวไว้ในขณะนั้น ได้รับการการอารักขาอย่างดีตลอด
ราตรี ปราศจากความเศร้าโศก จะได้นอนหลับสบายในสุสานเพราะเหตุ
นั้นแล

การที่สัตว์โลกบนพื้นปฐพีได้พบพานพระสุตผู้ตรัสรู้อย่างหาผู้
เปรียบมิได้ ผู้ตรัสรู้ในโลกสันนิวาสนี้ พระธรรมอันประเสริฐที่พระสุต
แสดงไว้ดีแล้ว และขณะนั้นซึ่งเป็นผู้เกิดแต่อก ว่าเป็นสภาวะ พึงทำพระ
สุตนั้นผู้มีจิตใจที่ยิ่งใหญ่ ให้น้อมเข้ามาอยู่ในใจเสมอๆ โดยแท้

ก็ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านจึงพรรณาน้ำใจความแห่งเรื่องเหล่านั้นไว้
ในเบื้องต้น ว่า เพราะฉะนั้น เราจึงถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และ
พระสงฆ์ ว่าเป็นสภาวะ

ส่วนกัมมประโยชน์ และผลที่แตกต่างออกไปเป็นต้น พวกเราจะได้
กล่าวไว้ด้วยความเคารพ เพื่อให้เกิดความเลื่อมใส ฯ

อนึ่ง คำที่ท่านได้กล่าวไว้แล้ว ก็เป็นอันประกาศไว้ครบหมดแล้วว่า
พระรัตนตรัยใดที่ประเสริฐ ปราศจากสิ่งที่ยิ่งใหญ่กว่า ที่ปลอดโปร่งจาก
ภัยต่างๆ ในภพทั้งหลายด้วยอาการอย่างนี้ ย่อมให้สิ่งที่เป็นมงคล ที่
พระพุทธเจ้าช่องเสพแล้ว ใครกันจะไม่ถึงพระรัตนตรัยนั้น ที่มาแล้วอย่าง
นั้น ว่าเป็นสภาวะ ฯ

ปริจเฉทที่ ๑ ชื่อสรณนิเทศ

ในอุปาสิกขาลังการที่ท่านรจนาวไว้เพื่อประโยชน์แก่ความปรารถนาแห่งสาธุชน
จบแล้วด้วยประการฉะนี้ ฯ

๓.๒.๒ สีสันเทศ ว่าด้วยเรื่องศีล

ก็โลกียสมบัติและโลกุตตรสมบัติ อันอุบาสกและอุบาสิกาผู้ถึงสรณะด้วยอาการอย่างนี้ พึงดำรงอยู่แล้วในศีลชำระศีลนั้นให้หมดจดด้วยการสมาทานธุดงค์ที่เหมาะสม ละการค้าขายทั้ง ๕ อย่าง แล้วมีชีวิตอยู่โดยชอบธรรมโดยสม่ำเสมอ บรรลุความเป็นอุบาสกปทุมเป็นต้นแล้วบำเพ็ญบุญกุศียวัตถุ ๑๐ ทุกๆ วัน ละธรรมที่ก่อให้เกิดอันตรายแล้วจึงให้สำเร็จ ความสังเขปในเรื่องนี้เพียงเท่านี้ ส่วนความพิสดารพึงทราบดังต่อไปนี้

บรรดาบทเหล่านั้น ในสองบทว่า สีเล ปติฏฐาย นี้ อธิบาย ปัญหาข้อว่า ที่เรียกว่าศีล เพราะอรรถว่าอะไร แก้วว่า ที่เรียกว่าศีลเพราะอรรถว่าเป็นสีลนะ (คือเป็นมูลราก) ชื่อว่าสีลนะนี้เป็นอย่างไร ชื่อว่าสีลนะนี้ คือกิริยาที่รวมเอาไว้อย่างดี หมายความว่ากรรมในทวารมีกายกรรมเป็นต้น ไม่กระจัดกระจาย โดยความมีระเบียบอันดีอย่าง คือความเข้าไปรับไว้ หมายความว่าเป็นที่รองรับ โดยความเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรมทั้งหลายอย่าง ก็อาจารย์ผู้รู้ลักษณะแห่งศัพท์ทั้งหลาย เห็นชอบด้วยอรรถ ๒ อย่างนี้เท่านั้น ในสีลศัพท์นี้ส่วนอาจารย์อื่น ๆ พรรณนาอรรถในสีลศัพท์นี้ไว้ โดยนัย (ต่าง ๆ) เช่นว่า สีลศัพท์มีอรรถว่าสีระ มีอรรถว่าสีสะ มีอรรถว่าสีตละ (เย็น) มีอรรถว่าสีวะ (เกษม) เป็นต้น ฯ ก็สีลนั้น มี ๓ อย่าง คือ ๑. สีล ๕ ๒. อุโบสถศีล ๓. สีล ๑๐ ในบรรดาสีลเหล่านั้น ชื่อว่าสีล ๕ ได้แก่ ลิกขาบท ๑๐ ที่มีปาณาติบาตเป็นต้น มีทองเป็นที่สุด ที่พระผู้มีพระภาคอาศัยเมืองสาวัตถี แล้วประทับอยู่ในพระเชตวันตรัสไว้เพื่อกำหนดเป็นลิกขาบทแก่เหล่าสามเณร ในบรรดาลิกขาบทเหล่านั้น ลิกขาบท ๕ ข้อเหล่านี้ คือ เราสมาทานลิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เราสมาทานลิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ เราสมาทานลิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการประพฤติดินในกามทั้งหลาย เพราะลิกขาบทที่ ๓ จะต้องกล่าวไว้ด้วยอำนาจการประพฤติดินในที่นี้ เราสมาทานลิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ เราสมาทานลิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ด้วยว่า ลิกขาบทเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้วด้วยอำนาจเป็นสีลประจำ เพราะมีโทษมาก และเพราะทำได้ง่าย เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า อนึ่ง เจตนาเครื่องงดเว้นปาณาติบาตเป็นต้น โดยเป็นโทษปกติ เพราะเป็นสมุฏฐานแห่งอกุศลจิตโดยส่วนเดียวในที่นี้ และพระองค์ตรัสลิกขาบทไว้ ๕ ข้อโดยแท้ ด้วยอำนาจอุบาสกผู้พิจารณาใคร่ครวญคิทธิกรรม ผู้สำคัญถึงการรับและการปฏิเสธทองและเงิน เพราะสีลเหล่านั้นไม่ใช่ใคร่จะรักษาได้ ท่านกล่าวไว้อีกว่า พระผู้มีพระภาคตรัสสีลไว้ ๕ ข้อนั่นเองด้วยอำนาจอุบาสกผู้เป็นต้นบัญญัติ ด้วยว่าอุบาสกนั้นแสดงโทษในความขาดด้วยคิดว่า จะพึงรักษาลิกขาบท ๑๐ มิให้ขาด ถูกเขากล่าวอยู่ ก็สำคัญตนเองเหมือนกับว่าดำรงอยู่โดยรอบ จึงไม่อุตสาหะที่จะรักษาเลยสักข้อ หรือที่รักษาแล้วก็จะพึงถึงการทำลายลิกขาบท เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสลิกขาบทไว้ ๕ ข้อนั่นเอง เพื่อความเป็นบกพร่องของอุบาสกนั้น ฯ

ในคำว่า ปาณาติปาตา เวรมณี เป็นต้น ในเรื่องนั้น ความสืบทอดของขันธ ที่เกี่ยวเนื่องด้วยอินทรีย์คือชีวิต ชื่อว่าปาณะ (สัตว์มีชีวิต, มีลมปราณ) อีกอย่างหนึ่ง สัตว์ที่ท่านบัญญัติไว้โดยใกล้เคียงกับความสืบทอดแห่งขันธนั้น การยังสัตว์มีชีวิตนั้นให้ตกลงไป ชื่อว่าปาณาติบาต อธิบายว่า การฆ่าสัตว์มีชีวิต การทำสัตว์มีชีวิตให้ตาย แต่เมื่อว่าด้วยความหมายก็ได้แก่ เจตนาที่คิดจะฆ่าให้ตายที่ให้งตั้งขึ้นด้วยความพยายามในการเข้าไปตัดอินทรีย์คือชีวิตของสัตว์มีชีวิตนั้น ของคนที่รู้ว่าสัตว์มีชีวิตในสัตว์ที่มี

ลมปราณ ที่เป็นไปทางกายทวารและวจีทวารทางใดทางหนึ่ง ชื่อว่าปาณาติบาต สมดังที่ท่านอธิบายไว้ว่า มหาภูตที่บังเกิดขึ้น ที่เป็นปัจจัยแห่งมหาภูต จักไม่เกิดขึ้นแก่เหตุที่ก่อความพยายามในมหาภูตทั้งหลายที่เป็นที่อาศัยแห่งอินทรีย์คือชีวิต ที่เป็นไปอยู่ด้วยเจตนาใด เจตนาที่ให้ตั้งขึ้นด้วยความเพียรพยายามเช่นนั้นนั้น ชื่อว่าปาณาติบาต ภูตที่สิ้นสุดเพราะได้รับความพยายาม ไม่ปรากฏชัดเหมือนภูต นอกนี้ ฉะนั้น จึงไม่เป็นเหตุแห่งภูตที่มีชาติเสมอกัน จริงดังนั้น ความสิ้นสุดแห่งชีวิตของสัตว์ที่ถือปฏิสนธิแล้ว ย่อมให้อินทรีย์คือชีวิตที่ยิ่งๆขึ้นไปเกิดขึ้น ด้วยกรรมที่ทำร่วมกับอินทรีย์คือชีวิตที่เกิดขึ้นก่อนๆ ส่วนว่าเมื่อใดมีการประชุมพร้อมกันแห่งปัจจัยที่ผดมีการข้างดาบไปเป็นต้น เมื่อนั้น อินทรีย์คือชีวิตที่เกิดขึ้นในเวลาเดียวกันนั้นย่อมให้ความสามารถที่บางเบาที่ยิ่งไปกว่านั้นเกิดขึ้น แม้อินทรีย์คือชีวิตนั้นก็ชื่อว่ามีความสามารถที่เบากว่านั้น ฉะนั้น เมื่อให้ความไม่สามารถทุกอย่างเกิดขึ้นแล้ว กรรมแม้ที่มีอยู่ย่อมไม่ให้อินทรีย์คือชีวิตแม้ที่ควรจะเกิดขึ้นยิ่งๆขึ้นไปเพราะความบกพร่องแห่งปัจจัยที่ทำร่วมกันได้เกิดขึ้น ในที่นี้พึงทราบการถือเอาทั้งสองอย่างว่า เมื่อรูปชีวิตินทรีย์กำเริบ แม้ชีวิตินทรีย์นอกนี้ก็จักเสื่อมไปเพราะเกี่ยวเนื่องกับรูปชีวิตินทรีย์นั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่มีความที่วธกเจตนาที่เป็นไปในมโนทวารจะเป็นปาณาติบาต ความพิเศษแห่งเจตนาคือความเป็นผู้มีศีลตังามที่จะพึงเกิดขึ้นในเมื่อวัตถุทั้งสองนั้นพร้อมเพรียง กล่าวคือรูปชีวิตินทรีย์และอรูปรชีวิตินทรีย์ ที่เป็นไปทางกายทวารและวจีทวารทางใดทางหนึ่ง ชื่อว่าปาณาติบาต เจตนาเป็นเครื่องดเว้นจากปาณาติบาตนั้น ในคำนี้ว่า เวรมณี พึงเห็น เวรมณี ศัพท์ ในอรรถแห่งมนติ ซึ่งเป็นบทที่ใกล้เคียงกับ เวร ศัพท์ ว่า ละเวร อธิบายว่า คำว่า เวร ได้แก่ ความทุกูล คำว่า มนติ ได้แก่ ละ บรรเทา ทำให้สิ้นไป ให้ถึงภาวะที่จะมีไม่ได้อีกต่อไป อธิบายว่า ย่อมละบาปธรรมที่ปาณาติบาตที่รู้กันว่าเวร เพราะเป็นเหตุแห่งเวร คือ นำออกไปประหนึ่งคุกคามว่า เมื่อเราอยู่ในที่นี้ เจ้าจะมาได้อย่างไรกัน อีกอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง บุคคลเว้นจากเวรเพราะเจตนาอันเป็นเหตุ เพราะเหตุอันนั้น เจตนาอันชื่อว่าเวรมณี เพราะแปลงวิอักษร เป็นเว อักษร ๖ เพราะเหตุอันนั้นแล อาจารย์ทั้งหลายจึงทำการสาธยายไว้ ๒ อย่างในที่นี้ว่า เวรมณี สิกขาบท (และ) วิรมณี สิกขาบท ๖ ชื่อว่าสิกขา เพราะเป็นสภาวะธรรมที่ต้องศึกษา (ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา) ชื่อว่าบท เพราะเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งสิกขาเหล่านั้น ได้แก่ สิกขาบท อธิบายว่า อุบายเครื่องบรรลุด้วยสิกขา อีกอย่างหนึ่ง อุบายเครื่องบรรลุสิ่งที่จะต้องศึกษา และหมายถึงพื้นฐาน ที่อาศัย หรือที่ตั้งแห่งสิ่งที่จะต้องศึกษา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ชื่อว่าสิกขาบท ได้แก่ สิกขาบทที่เป็นเหตุงดเว้น อีกอย่างหนึ่ง การงดเว้น ชื่อว่าสิกขาบท โดยนัยที่สอง เราจะยึดถือโดยชอบ ชื่อว่าสมาธิยามิ อธิบายว่า เราจะยึดถือด้วยความประสงคจะไม่ต้องล่วงละเมิด โดยการทำให้ทะลุ และโดยการทำให้ต่างพร้อย ๖

แต่เมื่อว่าโดยเนื้อความ คำว่า เวรมณี ก็ได้แก่ การงดเว้นที่สัมปยุตต์ด้วยกามาวจรกุศลจิต การงดเว้นนั้น ท่านกล่าวไว้แล้วในสิกขาบทวิภังค์สำหรับผู้ซึ่งงดเว้นจากปาณาติบาตโดยนัยเป็นต้น อย่างนี้ว่า การงด (วิริติ) การไม่ทำ(อกริยา) การไม่ต้องอาบัติ(อนัชฌาบัติ) การไม่ล่วงละเมิดขอบเขต (เวลาอนตีกมมะ) รวมถึงการกำจัดกิเลสด้วยอริยมรรคที่เรียกว่า เสตุ (เสตุฆาตมะ) ในสมัยนั้น อันใด ก็วิริติที่สัมปยุตต์แล้วด้วยกามาวจรกุศลจิตพึงถือเอาโดยการยึดเอาเวรมณีนั่นนั่นเอง เพราะว่าท่านแสดงวิริตินั่นเองไว้ในสิกขาบทวิภังค์ เพราะมีเวรมณีนั่นเป็นประธาน อนึ่งธรรมดาว่าเวรมณีนี้นั้นแม้ที่เป็นโลกุตระมีอยู่ก็จริง ถึงอย่างนั้น เพราะท่านกล่าวไว้ในที่นี้ว่า สมาธิยามิ วิริติที่ควรจะเป็นไปด้วยอำนาจการสมาทานจึงไม่มี ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า วิริติที่สัมปยุตต์ด้วยกามาวจรกุศลจิต ๖ คำว่า สิกขา ได้แก่

สิกขา ๓ อย่าง คือ ๑. อธิศีลสิกขา ๒. อธิจิตตสิกขา ๓. อธิปัญญาสิกขา ฯ ก็ในบรรดาสิกขา ๓ อย่าง เหล่านี้ สัมปัตตวิริติ (การเว้นเพราะประจบเข้า) วิปัสสนาที่เป็นโลกียะ รูปमानรูปमान และ อริยมรรค ท่านประสงค์เอาว่า สิกขา ฯ ด้วยว่า อาจารย์ทั้งหลายกล่าวศีลคือสมาทานวิริติไว้เพื่อ สิกขาเหล่านั้น สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ถ้ามว่า ธรรมเหล่าไหน ชื่อว่าสิกขา ตอบว่า ในสมัยใด กามาวจรกุศลจิตที่สหระคด้วยโสมนัส ที่สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้น ฯลฯ ในสมัยนั้น ผัสสะจึงมี ฯลฯ ความไม่พึงชานจึงมี ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าสิกขา ถ้ามว่า ธรรมเหล่าไหนชื่อว่าสิกขา ตอบว่า สมัยใด ภิกษุ เจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปमान สัจจจากามทั้งหลายนั้นเอง สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลาย ฯลฯ เข้าถึง ปฐมมาน ฯลฯ เข้าถึงปัญจมนานอยู่ ฯลฯ ความไม่พึงชานจึงมี ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าสิกขา ฯลฯ ถ้ามว่า ธรรมเหล่าไหนชื่อว่าสิกขา ตอบว่า กามาวจรกุศลจิตที่สหระคด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนะ ฯลฯ เพื่อเข้าถึงรูปमान ฯลฯ ความไม่พึงชานจึงมี ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าสิกขา ถ้ามว่า ธรรมเหล่าไหนชื่อว่า สิกขา ตอบว่า สมัยใดภิกษุเจริญโลกุตตรมาน ที่จะนำสัตว์ออกไปจากสงสาร ฯลฯ ความไม่พึงชานจึง มี ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าสิกขา อีกอย่างหนึ่ง ก็บรรดาองค์แห่งศีล ๕ องค์ใดองค์หนึ่ง ชื่อว่าบท เพราะ อรรถว่าเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งสิกขาเหล่านั้น เพราะฉะนั้น องค์แห่งศีลเหล่านั้น จึงชื่อว่าสิกขาบท แม้ เพราะเป็นบทแห่งสิกขาบท สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า พึงทราบเนื้อความแห่งบททั้งหลายที่ทั่วไปใน สิกขาบททั้งปวง โดยนัยที่ท่านกล่าวไว้ในที่นี้ เป็นต้นอย่างนี้ว่า ภิกษุอาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล เจริญ ทำ ให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗ พวกเราจักพรรณนาเพียงบทที่พิเศษถัดจากบทนี้ไปเท่านั้น ฯ

ในคำว่า อทินนาทาน นี้ วัตถุที่ผู้อื่นยังครอบครองหรือหวงแหนอยู่ ชื่อว่า เขายังไม่ได้ให้ บุคคลอื่นเมื่อจะให้ทำตามอำเภอใจในวัตถุใด ก็ไม่ควรลงโทษ และไม่ควรว่ากล่าว เพราะวัตถุเช่นนั้น บุคคลอื่นยังครอบครองอยู่ บุคคลอื่นนั้นยังไม่ให้แล้วด้วยกายหรือด้วยวาจา ฉะนั้น จึงชื่อว่าวัตถุที่เขา ยังไม่ให้ การถือเอาวัตถุนั้น จึงชื่อว่าอทินนาทาน แต่อทินนาทานนั้น เมื่อว่าโดยเนื้อความ ก็ได้แก่ เจตนาที่คิดจะขโมยนั้นเอง ที่ให้ตั้งขึ้นด้วยความพยายามที่จะถือเอาวัตถุที่เขาไม่ได้ให้ นั้น ของบุคคล นั้นผู้รู้ว่ามีผู้อื่นยังครอบครอง ในวัตถุที่ผู้อื่นครอบครอง ที่เป็นไปทางกายทวารและวจีทวารทางใดทาง หนึ่ง เพราะเหตุนี้จึงประกอบโดยนัยที่กล่าวไว้ในสิกขาบทที่ ๑ ว่า อทินนาทานา แม้ในสิกขาบทที่ นอกนี้ก็นัยนี้เหมือนกัน ฯ

ในสิกขาบทที่ ๓ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ในคำว่า กามesu มิฉณาจารา นี้ คำว่า กามesu ได้แก่ ในวัตถุกามทั้งหลาย ด้วยว่าวัตถุกามเหล่านั้นท่านเรียกว่า กาม เพราะอยากได้ แต่เมื่อว่าโดย ความหมายก็ได้แก่กามคุณ ๕ กามคุณ ๕ นั้น พึงเห็นว่า นับเนื่องในรูปขันธ เพราะมีสภาวะเป็นรูป เพราะเหตุนี้มันแล อาจารย์บางพวกจึงกล่าวว่า แม้การดื่มสุราและเมรัยก็สงเคราะห์ลงในกามคุณ ๕ นี้ เพราะฉะนั้น พึงทราบการดื่มสุราและเมรัยนั้น โดยการแสดงเป็นกรรมบถ ความประพฤติที่เลว ทรามต่ำช้า ด้วยอำนาจกิเลสกาม ชื่อว่าความประพฤติผิด แต่เมื่อว่าโดยความหมาย ก็ได้แก่เจตนา ล่วงละเมิดกล่าวคือปฏิบัติโดยให้มรรคจรมรรค ในวัตถุที่ไม่ควรถึงมีหญิงที่มารดารักษาเป็นต้น ที่ เป็นไปทางกายทวารนั่นเอง ขึ้นชื่อว่าอภินยัตถุ มี ๒๐ จำพวก คือ ๑. หญิงที่มารดารักษา (มาตุรักชิ ตา) ๒. หญิงที่บิดารักษา (ปิตุรักชิตา) ๓. หญิงที่ทั้งมารดาและบิดารักษา (มาตาปิตุรักชิตา) ๔. หญิงที่ พี่น้องชายรักษา (ภาตุรักชิตา) ๕. หญิงที่พี่น้องหญิงรักษา (ภคินีรักชิตา) ๖. หญิงที่ญาติรักษา (ญาติ รักชิตา) ๗. หญิงที่โคตรรักษา (โคตตรรักชิตา) ๘. หญิงที่ธรรมรักษา (ธัมมรักชิตา) ๙. หญิงที่มีการ อารักษา (สาร์รักษา) ๑๐. หญิงที่มีอาชญาอุปถัมภ์ (สปริทัณฑา) ๑๑. หญิงที่เขาซื้อมาด้วยทรัพย์

(ธนกัศิณี) ๑๒. หญิงที่อยู่ร่วมด้วยความพอใจ (ฉันทวาสินี) ๑๓. หญิงที่อยู่ร่วมเพราะโศกะ (โศควาสินี) ๑๔. หญิงที่อยู่ร่วมเพราะเครื่องนุ่งห่ม (ปฏิวาสินี) ๑๕. หญิงที่ผู้ปกครองเต็มใจยกให้ (โอทปัตตกินี) ๑๖. หญิงที่ขายยกเทริดลงจากศีรษะ (โอภตจุมพตา) ๑๗. หญิงที่เป็นทั้งภรรยาและทาสี (ทาสีภริยา) ๑๘. หญิงที่เป็นทั้งภรรยาและลูกจ้าง (กัมมการีภริยา) ๑๙. หญิงที่เป็นเชลยศึก (ธชาภวา) ๒๐. หญิงที่อยู่ด้วยกันเพียงคู่เดียว (มุหุตติกา)^{๑๔๓} ในบรรดาหญิงเหล่านั้น ที่ชื่อว่า หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของมารดา ได้แก่ หญิงที่มีมารดาคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ ที่ชื่อว่า หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของบิดา ได้แก่ หญิงที่มีบิดาคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ ที่ชื่อว่า หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของมารดาบิดา ได้แก่ หญิงที่มีมารดาบิดาคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ ที่ชื่อว่า หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของพี่ชายน้องชาย ได้แก่ หญิงที่มีพี่ชายน้องชายคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ ที่ชื่อว่า หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของพี่สาวน้องสาว ได้แก่ หญิงที่มีพี่สาวน้องสาวคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ ที่ชื่อว่า หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของญาติ ได้แก่ หญิงที่มีญาติคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ ที่ชื่อว่า หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของตระกูล ได้แก่ หญิงที่มีบุคคลร่วมตระกูลคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ ที่ชื่อว่า หญิงที่มีธรรมคุ้มครอง ได้แก่ หญิงที่มีผู้ประพฤติธรรมร่วมกันคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ ที่ชื่อว่า หญิงที่มีคู่นั้น ได้แก่ หญิงที่ถูกหมั้นหมายไว้ตั้งแต่อยู่ในครรภ์โดยที่สฤตกระทั้งหญิงที่ชายสวมพวงดอกไม้ให้ด้วยกล่าวว่า “หญิงนี้เป็นของเรา” ที่ชื่อว่า หญิงที่มีกฎหมายคุ้มครอง ได้แก่ หญิงที่มีพระราชบาบองค์ทรงกำหนดโทษไว้ว่า “ชายที่ล่วงเกินหญิงคนนี้ ต้องได้รับโทษเท่านี้” ที่ชื่อว่า ภรรยาสินไถ่ ได้แก่ หญิงที่ชายเอาทรัพย์ซื้อมาอยู่ร่วมกัน ที่ชื่อว่า ภรรยาที่อยู่ด้วยความพอใจ ได้แก่ หญิงอันเป็นที่รักซึ่งชายคู่รักรับให้อยู่ร่วมกัน ที่ชื่อว่า ภรรยาที่อยู่เพราะสมบัติ ได้แก่ หญิงที่ชายยกสมบัติให้แล้วอยู่ร่วมกัน ที่ชื่อว่า ภรรยาที่อยู่เพราะแผ่นผ้า ได้แก่ หญิงที่ชายมอบผ้าให้แล้วอยู่ร่วมกัน ที่ชื่อว่า ภรรยาที่เข้าพิธีสมรส ได้แก่ หญิงที่ชายจับมือจุ่มลงในภาชนะน้ำด้วยกันแล้วอยู่ร่วมกัน ที่ชื่อว่า ภรรยาที่ถูกปลงเทริด ได้แก่ หญิงที่ชายถอดเทริดลงแล้วอยู่ร่วมกัน ที่ชื่อว่า ภรรยาที่เป็นทั้งคนรับใช้เป็นทั้งภรรยา ได้แก่ หญิงที่เป็นทั้งทาสเป็นทั้งภรรยา ที่ชื่อว่า ภรรยาที่เป็นทั้งลูกจ้างเป็นทั้งภรรยา ได้แก่ หญิงที่เป็นทั้งลูกจ้างเป็นทั้งภรรยา ที่ชื่อว่า ภรรยาที่เป็นเชลย ได้แก่ หญิงที่ถูกนำมาเป็นเชลย ที่ชื่อว่า ภรรยาชั่วคราว ได้แก่ หญิงที่อยู่ร่วมกันเป็นครั้งคราว แม้หากว่าภรณานั้นไม่ได้อยู่ประจำ แต่ก็จัดว่าเป็นอนคณียวัตถุในขณะนั้นเหมือนกัน ฯ ท่านกล่าวไว้ในปฏิปัตติสังคหะว่า อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ในบรรดาหญิงเหล่านี้ หญิง ๘ จำพวก มีหญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของมารดาเป็นต้น หญิงที่มีธรรมคุ้มครองเป็นที่สุด คบหากันแบบผิตๆ กับบุรุษ เว้นแต่จะได้รับอนุญาตจากผู้ปกครอง อนึ่ง มิจฉาจารย์ไม่มีแก่หญิงเหล่านี้ เมื่อเข้าไปหาโดยได้รับอนุญาตจากผู้ปกครอง มิจฉาจารย์ยอมไม่แม้แก่ทั้งสอง ส่วนภรรยาทั้ง ๑๒ คน มีหญิงที่มีคู่นั้นเป็นต้น เมื่อมีการล่วงละเมิดระหว่างที่สามีทอดทิ้ง แม้ด้วยตนเองคบหากันแบบผิตๆ ก็ถ้าภรรยาบางคน สามียังไม่ทันเลิกกลางกันไปเลย ถึงจะยินดีกับชายอื่น มาแล้วไม่ให้เขารู้ตัวตนที่แท้จริง แล้วสำเร็จสังวาสกับชายใดก็ตาม ชายนั้นก็สำเร็จสังวาสด้วยสำคัญว่าหญิงนั้นไม่มีความเสียหาย แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้นก็จัดว่ามีกรรมผูกพันตามมาแน่นอนแม้แก่ทั้งสองคน เพราะสามียังไม่

^{๑๔๓} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๐๓/๒๒๖.

เลิกลากัน เมื่อเป็นเช่นนั้น คำว่า มีความติดพันอยู่กับกรรม แม้แก่ภิกษุที่ลักของคนอื่นไป ด้วยสำคัญว่าเป็นผ้าบังสุกุลเป็นต้น เห็นจะไม่ถูกต้อง บัณฑิตพึงใคร่ครวญแล้วถือเอาเถิด เมื่อสามิเลิกแล้ว แม้คนทั้งสองก็ไม่เป็นมิชฌาจาร ฯ

ในคำว่า มุสาวาทะ นี้ เรื่องที่ไม่มีอยู่ ที่ไม่จริง ชื่อว่า มุสา (เท็จ) การให้ทราบเรื่องเท็จนั้น โดยความเป็นเรื่องที่มีอยู่ โดยความเป็นเรื่องจริง ชื่อว่า วาตะ แต่เมื่อว่าโดยลักษณะก็ได้แก่เรื่องที่ไม่แท้ เจตนาที่ให้วิญญูติตั้งขึ้นอย่างนั้นของผู้ที่ประสงค์จะให้รู้นอกเหนือไปจากนั้น ชื่อว่า มุสาวาทะ เจตนาจะเว้นจากการพูดเท็จนั้น ฯ

ในคำว่า เหตุเป็นที่ตั้งความประมาทเพราะตม้น้ำเมาคือสุราและเมรัย นี้ สุรานี้ท่านเรียกว่า สุรา เพราะนายพรานชื่อว่าสุระพบเป็นคนแรก และนำมา ชื่อว่าสุรา สุรานั้นมี ๕ ชนิด คือ ๑. สุราที่ทำจากแป้ง ๒. สุราที่ทำจากขนม ๓. สุราที่ทำจากข้าวสุก ๔. สุราหมักแป้งเชื้อเหล้า ๕. สุราที่ผสมเครื่องปรุงหลายชนิด ฯ แม้เมรัยที่เป็นตัวเกื้อหนุนสุรานั้นก็มี ๕ ชนิด คือ ๑. น้ำหมักดองดอกไม้ ๒. น้ำหมักดองผลไม้ ๓. น้ำหมักดองน้ำผึ้ง ๔. น้ำหมักดองน้ำอ้อย ๕. น้ำหมักดองที่ผสมเครื่องปรุงหลายชนิด^{๑๔๔} ในบรรดาสุราเหล่านั้น สุราที่เข้าใส่แป้งลงในภาชนะ ใส่แล้วขยำปรุงขึ้นมา ชื่อว่าสุราที่ทำจากแป้ง แม้ในสุราที่เหลือก็อย่างนี้ ก็หัวเชื้อของสุรานั้นท่านเรียกว่า กิณณะ (เชื้อเหล้า) สุราที่ใส่เชื้อเหล้าที่เรียกว่า สุราโมทกา เข้าไป ชื่อว่าสุราหมักแป้งเชื้อเหล้า สุราที่ผสมด้วยเครื่องปรุงหลายชนิดมีนมและเมล็ดพันธุ์ผักกาดเป็นต้น ชื่อว่าสุราที่ผสมเครื่องปรุงหลายชนิด รสของดอกไม้มีมะขาง ตาล และมะพร้าวเป็นต้น ที่หมักไว้นาน ชื่อว่าน้ำหมักดองดอกไม้ รสของผลไม้มีขนุนเป็นต้น ชื่อว่าน้ำหมักดองผลไม้ รสขององุ่น ชื่อว่าน้ำหมักดองน้ำผึ้ง รสของน้ำอ้อย ชื่อว่าน้ำหมักดองน้ำอ้อย งบ รสของเครื่องปรุงต่างๆ มีสมอ มะขามป้อม และของที่ขมขึ้นและเผ็ดร้อนเป็นต้น ที่หมักไว้นาน ชื่อว่าน้ำหมักดองที่ผสมเครื่องปรุงหลายชนิด สุราที่ขยำเครื่องปรุงแต่ที่ใช้แก่สุราและเมรัยปรุงขึ้นมา ชื่อว่าสุรา รสดอกไม้เป็นต้น ชื่อว่าเมรัย ด้วยเหตุสักว่าหมักไว้นาน แม้ด้วยอาการอย่างนี้ แม้สุราจะจัดว่าเป็นเมรัยได้หรือ จะว่าไม่ใช่ก็หาไม่ ไม่จัดว่าเป็นอาบัติและไม่ใช้น้ำเมา เพราะท่านกล่าวหมายเอาทั้งสุราและเมรัยทั้งสองนั้นไว้ในอนาปัตติวารว่า ตม้นสุราและเมรัยนั้น ที่มีสีเหมือนน้ำเมา มีกลิ่นเหมือนน้ำเมา มีรสเหมือนน้ำเมา เพราะฉะนั้น กิจแห่งน้ำเมาจึงปรากฏ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทของใครคนใดคนหนึ่ง สุราและเมรัยนั้นทั้งหมด จึงจัดว่าเป็นน้ำเมาโดยแท้ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า สุราและเมรัยแม้อย่างอื่นบางชนิดที่เป็นที่ตั้งแห่งความเมา มีอยู่ บุคคลเมา ประมาทแล้ว เพราะสุราและเมรัยอันใดที่ตม้นแล้ว สุราและเมรัยนี้เรียกว่าน้ำเมา อนึ่ง ครั้นทำการอธิบายแล้วอย่างนี้ จึงเป็นอันสำเร็จได้ความว่า รสของผลไม้เป็นต้น ชื่อว่าน้ำเมา เพราะประกอบด้วยกิจของน้ำเมา สุราชื่อว่า อริกฐะเป็นต้น ไม่ชื่อว่าน้ำเมา เพราะไม่มีกิจแห่งน้ำเมานั้น แต่อาจารย์บางพวกกล่าวไว้ว่า สุรา อริกฐะเป็นต้นชื่อว่าน้ำเมาโดยแท้ เพราะมีกิจและสีเหมือนน้ำเมา ตัวและเครื่องปรุงแม้ในอริกฐะน้ำเมาเป็นต้นนั้นก็ปรากฏเหมือนน้ำเมา คำนั้นไม่ถูกต้องเพราะแสดงถึงความสับสนของน้ำเมาเป็นต้นเหล่านั้น ในพญากับแก้วและโกชนะเป็นต้น ด้วยว่าสุราอริกฐะเป็นต้นเหล่านั้นจะสำเร็จโดยภาวะแห่งน้ำเมา ในศาสนาและในโลกก็หาไม่ เพราะเหตุนี้ เพราะอธิบายว่า น้ำเมาแม้ทุกชนิดมีสุราที่ทำจากแป้งเป็นต้นย่อมย่ำยิผู้ที่ตม้นอยู่ด้วยอำนาจทำให้มึนเมา เจตนาที่จะตม้น ท่านจึงเรียกว่า ที่ตั้ง

^{๑๔๔} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๒๘/๓๓๑.

แห่งความประมาท จริงอยู่ เจตนาที่จะดื่มั้นท่านเรียกว่า ที่ตั้งแห่งความประมาท เพราะทำให้ประมาทเลินเล่อ เพราะฉะนั้น เจตนาที่จะดื่มกินน้ำเมาคือสุราและเมรัย ที่เป็นไปทางกายทวาร โดยมุ่งจะกลืนกินสุราเป็นต้น ฟังทราบว่าเป็นที่ตั้งความประมาทเพราะดื่มกินน้ำเมาคือสุราและเมรัย ฟังประกอบเนื้อความเหมือนอย่างตอนต้นๆ ด้วยคำเป็นต้นว่า สุราเมรัยมีชขปมาทัญฐานัง ก็เท่ากับ สุราเมรัยมีชขปมาทัญฐานา เจตนางดเว้นจากที่ตั้งความประมาทเพราะดื่มกินน้ำเมาคือสุราและเมรัยนั้น ฯ ฟังทราบอรรถแห่งศัพท์และอรรถแห่งภาวะ แห่งสิกขาบทแม่ทั้ง ๕ ข้อ มีปาณาติบาตเป็นต้น ด้วยอาการอย่างนี้ ฯ

ฟังทราบวินิจฉัยในการประกอบกรรมเป็นอันดับแรกดังต่อไปนี้ อันผู้ปรารภนาการประกอบกรรม ฟังกล่าวเหตุตามที่มา ด้วยคำเป็นต้นอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคทรงบริหารหนทางที่จะพึงเสด็จไปที่สัสนอลหมานด้วยอันตรายมีราชสีห์และเสือเป็นต้นก่อน แล้วตรัสถึงหลุมที่เป็นกาดักและบ่อสรพิษที่จะคร่าชีวิตและทำลายทรัพย์สินในหนทางแม่ที่จะต้องเสด็จไปสายอื่น แสดงหนทางที่ปลอดภัย หลีกเลียงหนทางคือความเห็นผิด เหมือนบุรุษผู้ฉลาด แล้วแสดงหนทางคือพระนิพพานที่ให้โลกียสมบัติและโลกุตตรสมบัติ ทรงตรัสการงดเว้นจากทำร้ายอัตภาพ จากการฆ่าสัตว์ อันจะให้สมบัติทั้งปวงสำเร็จ แล้วตรัสการงดเว้นจากการลักทรัพย์เป็นต้น บัดนี้อุบาสกผู้สมาทานศีล ๕ นั้น ฟังใคร่ครวญความต่างและความไม่ต่างแห่งสรณคณนะที่ตนถือเอาแล้วก่อน หากว่าเป็นสรณะที่ถูกทำลายไปเพราะการคลุกคลีกับอภิลายมิตรเป็นต้นบางอย่าง ฟังชำระสรณาคณนะให้หมดจดก่อน อนึ่ง อุบาสกผู้ที่มีสรณะยังไม่ถูกทำลาย ฟังสมาทานศีลโดยแท้ การสมาทานศีลอันมีสรณาคณนะเป็นเบื้องหน้าย่อมเหมาะสมโดยแท้แม้แก่สรณะที่ยังไม่โดนทำลาย เพราะสรณาคณนะไม่มีโทษ และเพราะเป็นเหตุให้ได้ผลอันไพบุลย์แก่ผู้ที่สมาทานศีลแล้วในจิตตสันดานที่ปราศจากธรรมที่เป็นข้าศึกด้วยบุญ คือสรณาคณนะที่ปฏิบัติแล้วในกาลก่อนโดยการสมาทานศีล อันอุบาสกผู้แม่ที่จะสมาทานพึงให้ความเคารพในพระศาสดาเกิดขึ้นในสำนักของภิกษุก็ดี ภิกษุณีก็ดี อุบาสกก็ดี อุบาสิกาก็ดี ผู้รู้ลักษณะแห่งศีล ทำวันนี้เป็นต้นว่า วันนี้ หรือทำการกำหนดเวลาว่า ในปักษ์ ในเดือน ในฤดู ในปีนี้ หรือเมื่อมีความอุตสาหะจะทำจนถึงที่สุดแห่งชีวิตว่า จนกว่าจะหมดลมหายใจ แล้วกล่าวตามวิธีที่ผู้ให้ศีลกล่าวไว้แล้วสมาทานพร้อมกันว่า ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท ๕ เมื่อไม่รู้บาลีหรือคติแห่งบาลี ฟังทำการเปล่งวาจาสมาทานแยกทีละข้ออีกว่า ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากยังสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป ฯลฯ ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการดื่มกินน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ฯ เมื่อไม่ได้ผู้อื่น จะสมาทานตามวิธีที่ท่านกล่าวไว้แม้ด้วยตนเองก็ได้ การแสดงศีล ๕ ในที่นี้ มีเพียงเท่านี้ ฯ

ศีลที่สมาทานแล้ว โดยการรวมเจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาลรวมและเจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้นเข้าด้วยกัน ที่ท่านกล่าวไว้ในหนหลัง และรวมสิกขาบทที่ ๗ กับสิกขาบทที่ ๘ ในบรรดาสิกขาบท ๑๐ ที่ทรงอนุญาตแก่เหล่าสามเณร ให้เป็นสิกขาบทที่ ๗ ในที่นี้ และเจตนางดเว้นจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ ให้เป็นสิกขาบทที่ ๘ ชื่อว่าอุโบสถศีล ด้วยว่า อุโบสถศีลนั้น ท่านเรียกว่า อุโบสถศีล เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูก่อนวิสาขา เธอเข้าอยู่จำอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ แล้วหรือหนอแล สิกขาบทที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๔ และที่ ๕ ในบรรดาสิกขาบท ๕ มีปาณาติบาตเป็นต้น มีนัยดังที่กล่าวแล้วนั้นแล ส่วนสิกขาบทที่ ๓ ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวไว้ในพระบาลีนั้นเองว่า เจตนางดเว้นจากพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ การรวมกันหรือการประจวบกันเป็น

คู่ๆ ซึ่งเป็นความประพจน์ที่ไม่ประเสริฐ ชื่อว่าพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ ด้วยว่าการรวมกันหรือประจวบกันเป็นคู่ๆนั้น ท่านเรียกว่า ความประพจน์ที่ไม่ประเสริฐ คือ พฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ เพราะเป็นความประพจน์ที่ไม่ประเสริฐนั่นเอง เพราะเป็นความประพจน์ที่ไม่ประเสริฐ ไม่น่าสรรเสริญ เพราะเป็นความต่ำช้า ด้วยคำเป็นต้นว่า กามทั้งหลาย มีความเลื่อมใสน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีแต่โทษที่ยิ่งๆขึ้นไป หรือเพราะเป็นความประพจน์ของสตรีและบุรุษที่ไม่ประเสริฐ ไม่น่าสรรเสริญ เพราะประพจน์เลวทรามต่ำช้า แต่เมื่อว่าโดยความหมาย ก็ได้แก่เจตนาที่จะก้าวล่วงถึงตำแหน่งในการเสพอสังขาร ที่เป็นไปทางกายทวาร ชื่อว่า พฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ ในการเสพอสังขารนั้น โอกาสที่ลมปกติจะไม่สัมผัสสมรรถ ๓ และ ๒ มรรค ของสตรีและบุรุษเป็นต้น ชื่อว่า ตำแหน่งในการเสพอสังขาร เจตนางดเว้นจากพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์นั้น ฯ

ในคำว่า จากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล (วิกาลโภชนา) นี้ ชื่อว่าเวลาฉันอาหารที่พระอริยเจ้าทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นประพจน์ปฏิบัติกันมาแล้วนี้ ตั้งแต่อรุณขึ้นไปถึงเที่ยงวัน เวลาอื่นนอกจากนั้นเป็นเวลาวิกาล วัตถุที่เป็นยวกาลิกทุกชนิดมียาคุและภตเป็นต้น ชื่อว่าโภชนะ เพราะมีความหมายว่าภิกษุฉันได้ เหมือนอย่างการบริโภคในเวลากลางคืน ในคำว่า รตตูปโรโต นี้ ท่านกล่าวไว้โดยลบบทหน้าว่า รตติ ฉนฺโต การกลืนกินโภชนะในเวลากลางคืนนี้ ท่านก็เรียกว่า การบริโภค ฉนฺตนั้น วิกาลโภชนา ก็เท่ากับ วิกาลโภชนา เจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาลนั้น อธิบายว่า เจตนางดเว้นจากการกลืนกินวัตถุที่เป็นยวกาลิกในเวลาวิกาล แต่เมื่อว่าโดยเนื้อความเจตนาที่จะกลืนกินอาหารที่เป็นยวกาลิกในเวลาวิกาล พึงทราบว่า การบริโภคในเวลาวิกาล ฯ

ในสิกขาบทที่ ๗ การฟ้อนรำ การขับร้อง หรือการประโคมดนตรี และการฟ้อนรำ การขับร้อง การบรรเลงดนตรีและการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ เท่ากับ การฟ้อนรำ การขับร้อง การบรรเลงดนตรีและการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ ฉะนั้น พึงเห็น นจจคิตวาทิต ศัพท์สองครั้ง ด้วยอำนาจเอกเสสสมาสและสรูปเอกเสสสมาส ในสิกขาบทที่ ๗ นั้น พึงทราบว่า ท่านกล่าวเจตนางดเว้นจากการฟ้อนรำ ด้วยอำนาจฟ้อนรำเองและใช้ผู้อื่นให้ฟ้อนรำ จากการขับร้อง ด้วยอำนาจขับร้องเองและใช้ผู้อื่นให้ขับร้อง และจากการประโคมดนตรี ด้วยอำนาจการประโคมดนตรีเองและใช้ผู้อื่นให้ประโคมดนตรี ด้วยสิกขาบทที่ ๑ การฟ้อนรำที่ประกอบด้วยตนเอง และใช้ผู้อื่นให้ประกอบให้ ท่านถือเอาด้วย นจจ ศัพท์ๆ เดียวเท่านั้น เพราะมีความเสมอกันโดยภาวะแห่งการฟ้อนรำ การขับร้อง และการประโคมดนตรีก็เหมือนกัน ท่านกล่าวเจตนางดเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี และการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์เหล่านั้นนั้นเองด้วยสิกขาบทที่ ๒ ด้วยว่า การดูการฟ้อนรำเป็นต้น ชื่อว่าการดูการละเล่นอันเป็นข้าศึก เพราะเป็นการดูที่เป็นข้าศึก คือ เป็นอันตราย เพราะอนุโลมแก่พระศาสนาของพระผู้มีพระภาคที่เป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า การไม่ทำบาปทั้งปวง เพราะเป็นไปพร้อมกับฉันทราคะ อนึ่ง แม้การฟังก็สงเคราะห์เข้ากับการดูในสิกขาบทที่ ๗ นี้ อีกอย่างหนึ่ง เพราะมีการประกอบวิญญานทั้ง ๕ ย่อเข้าไว้กับการดูแม้ด้วยกิริยาที่จะฟัง โดยทวิรูปเอกเสสสมาส หรือโดยเป็นสภาวะที่แยกออกจากกันไม่ได้ ท่านอธิบายไว้อย่างไร ท่านอธิบายไว้ว่า การจะดูหรือจะฟังการฟ้อนรำเป็นต้นที่ประกอบไว้แล้ว ไม่ควรแก่ผู้รักษาศีลอุโบสถ แต่เมื่อว่าโดยเนื้อความพึงทราบว่า เจตนาคือความเพลิดเพลินคือการดูการประกอบการฟ้อนรำเป็นต้นเอง ใช้คนอื่นให้ประกอบ และการฟ้อนรำเป็นต้นที่ประกอบไว้แล้ว ที่เป็นไปทางกายทวารและวจีทวาร ชื่อว่า การดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์คือการฟ้อนรำ การขับร้อง และการบรรเลงดนตรี แต่ในอรรถกถาพุทธปาฐะ

การพ้อนรำ การขับร้อง การประโคมดนตรี และการดูการละเล่นอันเป็นข้าศึก ชื่อว่า นัจจิตวาทิต วิสุททิสสนา อนึ่ง คำใดที่ท่านกล่าวไว้ว่า การดูการการละเล่นอันเป็นข้าศึกในสิกขาบทที่ ๗ นี้ พึงถือเอาตามนัยที่ท่านกล่าวไว้ในพรหมชาลสูตร ก็ดูจะขยายมีหลายประเด็น คำนี้นั้นท่านมิได้เขียนไว้ เพราะแต่งไว้อย่างดีแล้วในอรรถกถาว่าด้วยอุโปสถสิกขาบท และเพราะท่านมิได้จัดไว้ในอรรถกถาอุโปสถสูตร ฯ

ในคำว่า จากการตัดทรงดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่งนี้ มาลา ศัพท์ จะบ่งบอกถึงดอกไม้ที่ร้อยเป็นพวงในโลกแม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ก็ยังใช้แม่ในดอกไม้ทั้งหลาย โดยเจริญงอกงามในพระศาสนา เพราะฉะนั้น ดอกไม้นั้นทุกชนิด จะชนิดใดชนิดหนึ่งก็ดี ที่ร้อยเป็นพวงหรือไม่ร้อยเป็นพวงก็ดี พึงเห็นว่า ดอกไม้ ด้วยว่า การตัดทรงดอกไม้ทั้งหลายแม่ที่ร้อยเป็นพวงหรือมิได้ร้อยเป็นพวง เพื่อต้องการประดับตกแต่งด้วยดอกไม้ทั้งหลาย ย่อมไม่เหมาะแก่ผู้ที่รักษาศีลอุโบสถ ที่ชื่อว่า ของหอม ได้แก่ ของที่มีกลิ่นหอมชนิดใดชนิดหนึ่งอันจากเครื่องลูบไล้ มีน้ำหอม แป้งหอม และเครื่องหอมเป็นต้น เครื่องลูบไล้ที่บดประกอบขึ้นมาเพื่อใช้เป็นเครื่องลูบไล้ชนิดใดชนิดหนึ่ง ชื่อว่าเครื่องลูบไล้ แต่ในอรรถกถาอุโปสถสูตรท่านกล่าวไว้ว่า การทำการย้อมผิว ชื่อว่า วิเลปะนะ เพราะฉะนั้นพึงเห็นการถือเอาแม่การทำปากและลูบไล้ใบหน้าเป็นต้นด้วยการถือเอาว่าเป็นการลูบไล้ในที่นี้ เพราะเป็นการย้อมผิว เครื่องเสริมสวยสำหรับทาหน้าหรือปาก ชื่อว่า แป้งทาหน้า การทำการเสริมสวยที่ใบหน้า ชื่อว่าการลูบไล้ใบหน้า ภิกษุทั้งหลายใส่ใจเห็นยวดยัตนที่บดทำเป็นยาเพื่อต้องการจะขจัดตุ่มดำเป็นต้นแม่ที่ใบหน้าออกไป เมื่อเลือดไหลออกเพราะยานั้น จึงใส่เมสึดผักกาดบดเข้าไป เมื่อแผลถูกเมสึดผักกาดนั้นกัด จึงใส่ยาบดเข้าไป เมื่อเลือดห่อขึ้นเพราะยาบดนั้น จึงชิงบดเข้าไป เมื่อผิวพรรณดีขึ้นเพราะชิงบดนั้น จึงผัดหรือทาหน้าด้วยฉนวนสำหรับทาหน้า วัตถุนั้นทุกชนิดไม่ควรแต่สำหรับท่านที่ไม่ยินดีด้วยอำนาจการประดับตกแต่ง ท่านก็ชี้แจงไว้ด้วยอำนาจเภสัช เพื่อต้องการกำจัดการเสริมสวยที่ใบหน้า ดอกไม้ ของหอมและเครื่องลูบไล้ ชื่อว่ามาลาคันธวิเลปะนะ การตัดทรง การตกแต่ง และการประดับ ด้วยดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้เหล่านั้นตามลำดับ ชื่อว่าการตัดทรงดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง ในการตัดทรงดอกไม้เป็นต้นนั้น การสวมเครื่องประดับ การตัดทรง การเติมเต็มสิ่งที่บกพร่อง ชื่อว่าการตกแต่ง การยินดีด้วยอำนาจของหอม ด้วยอำนาจเครื่องย้อมผิว ชื่อว่าการประดับ ฐานะแห่งของหอมเป็นต้นนั้น ชื่อว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้มหาชนทำการตัดทรงดอกไม้เหล่านั้นเป็นต้นด้วยเจตนาจะทุศีล แต่โดยเนื้อความ เจตนาทุศีลที่เป็นไปทางกายทวาร ที่เป็นเหตุแห่งการตัดทรงดอกไม้เป็นต้น พึงทราบว่าการตัดทรงดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ซึ่งใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่ง ฯ

ในคำนี้ว่า ที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ ในสิกขาบทที่ ๘ นี้ พึงเห็นระหว่าง สัทท ศัพท์ ว่า อุจจา ที่มีอรรถเสมอกันกับ อุจจ ศัพท์ ฯ ที่ชื่อว่าสยนะ เพราะเป็นที่สำหรับนอน อาสนธิ(เก้าอี้ยาว, เก้าอี้ผ้าใบ) พึงเห็นว่า ท่านถือเอาโดยจัดว่าเป็นที่นอนด้วยเหมือนกัน อาสนะที่เกินขนาด ท่านเรียกว่า อาสนธิ เติงมีเท่าเป็นรูปสัตว์ร้าย ชื่อว่าบัลลังก์ ที่นั่งหรือที่นอนอย่างใดอย่างหนึ่งของภิกษุหนึ่งที่มีเท่าสูงเกินกว่าศอกศืบ พึงทราบว่า ที่นอนสูงทั้งนั้น ที่นอนสูงนั้นแลสูงขนาดศอกของบุรุษปานกลาง ซึ่งรู้กันว่าศอกของช่างไม้ในบัดนี้ ในเรื่องที่นั่งนอนสูงนั้น ภิกษุผู้เข้าจำอุโบสถได้ที่นั่งและที่นอนแม้ที่ปูลาดด้วยเครื่องปูลาดที่เป็นกบปิยะแล้วพึงกำหนดว่า เป็นที่นอนสูง หรือไม่เป็น พึงนับด้วยศืบหรือศอกตั้งแต่พื้นเท่าไปจนถึงใต้แคร่ แล้วกำหนดที่มีเท่าศอกศืบว่า เป็นกบปิยะ หากไม่เป็นกบปิยะควร

ทิ้งเสีย ฟังกำหนดที่นั่งและที่นอนบนพื้นที่ปูลาดด้วยเครื่องลาดที่เป็นกบปียะหรือที่ไม่ได้ปูลาดแล้ว ที่ทำการปูลาดหญ้าใบไม้และฟางเป็นต้น หรือที่ยังไม่ได้ปูลาด เพราะท่านกล่าวไว้ว่า จงนอนบนเตียงหรือบนพื้นที่ปูลาดแล้ว แม้เสื่ออ่อนเป็นต้นก็พึงเห็นว่าท่านสงเคราะห์แล้วแม้ด้วยเครื่องลาดที่เป็นกบปียะเหมือนกัน ที่นอนขนาดใหญ่เพราะใหญ่ด้วยเครื่องปูลาดที่เป็นอกกบปียะ ชื่อว่าที่นอนใหญ่ ไม่จัดว่าเป็นที่นอนใหญ่เพราะใหญ่โดยขนาด เพราะว่าท่านมิได้กล่าวขนาดของที่นอนโดยความยาวหรือความกว้างไว้ในที่ใดๆเลย ที่นอนจะจัดว่าเป็นที่นอนใหญ่ เพราะใหญ่โดยขนาด ก็ด้วยลวงเลยขนาดที่กำหนดไว้ แต่ท่านกล่าวไว้โดยความสูง ฟังถึงข้อยุติในเรื่องที่นอนนี้ว่า ที่นอนนั้นนั่นแล ไม่จัดว่าเป็นที่นอนใหญ่ เพราะสงเคราะห์เข้ากับที่นอนอันแรก ส่วน มหาสยณ ศัพท์ ฟังเห็นในที่นี้และที่นอนที่ปูลาดด้วยเครื่องปูลาดที่เป็นอกกบปียะมีพรมขนสัตว์เป็นต้น เพราะจะเป็นที่นอนใหญ่ด้วยเครื่องลาดที่เป็นอกกบปียะ หรือเพราะจะนับได้ว่าเป็นที่นอนใหญ่ แม้ในที่นี้พึงเห็นการถือเอาที่นั่งโดยถือว่าเป็นที่นอนเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ที่นั่งหรือที่นอนอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ที่เป็นกบปียะที่ประกอบด้วยเครื่องลาดที่เป็นอกกบปียะ ฟังทราบว่ ที่นอนใหญ่โดยแท้ ในบรรดาเครื่องลาดนั้นเครื่องลาดที่เป็นอกกบปียะเหล่านี้ คือ พรมขนสัตว์ เครื่องลาดขนแกะลายวิจิตร เครื่องลาดขนแกะสีขาว เครื่องลาดมีรูปดอกไม้ เครื่องลาดยัดนุ่น เครื่องลาดขนแกะวิจิตร เครื่องลาดขนแกะมีขน ๒ ด้าน เครื่องลาดขนแกะมีขนด้านเดียว เครื่องลาดปักด้วยไหมประดับรัตนะ เครื่องลาดผ้าไหมประดับรัตนะ เครื่องลาดขนแกะขนาดใหญ่ที่นางพื่อน ๑๖ คนร้ายรำได้ เครื่องลาดบนหลังช้าง เครื่องลาดบนหลังม้า เครื่องลาดในรถ เครื่องลาดทำด้วยหนังเสือดาว เครื่องลาดหนังชะมด เครื่องลาดมีเพดาน เครื่องลาดมีหมอนแดง ๒ ข้าง บรรดาเครื่องลาดเหล่านั้น คำว่า โภณกะ ได้แก่ พรมหรือสิ่งคลุมที่มีขนยาว (ผ้าคลุมเตียงทำด้วยขนแกะ) ได้ยินว่า ขนของแกะนั้นยาวมากกว่าสีนี้ คำว่า จิตติกา ได้แก่ เครื่องลาดขนแกะลายวิจิตรซึ่งวิจิตรด้วยอำนาจการตัดเย็บด้วยมือเป็นต้น คำว่า ปฏิกา ได้แก่ เครื่องลาดขนแกะสีขาว คำว่า ปฏุลิกา ได้แก่ เครื่องลาดขนแกะมีรูปลายดอกไม้ ซึ่งเรียกกันว่า อามิลิกปฏูญะ คำว่า ตูลิกา ได้แก่ เครื่องลาดยัดนุ่นที่ยัดเต็มไปด้วยนุ่นจากต้นไม้ นุ่นจากไม้เลื้อย และนุ่นที่ทำมาจากขนลูกสัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่ง คำว่า วิคติกา ได้แก่ เครื่องลาดขนแกะวิจิตรด้วยรูปสัตว์ร้ายเช่นราชสีห์และเสือเป็นต้น คำว่า อุททโลมิ ได้แก่ เครื่องลาดขนแกะมีขนทั้งสองด้าน อาจารย์บางพวกกล่าวว่า มีลายดอกไม้ที่ไล่ขึ้นมารวมกัน คำว่า เอกันตโลมิ ได้แก่ เครื่องลาดขนแกะมีขนด้านเดียว อาจารย์บางพวกกล่าวว่า มีลายดอกไม้ที่ไล่ขึ้นทั้งสองด้าน คำว่า กัฏฐสสะ ได้แก่ เครื่องลาดผ้าไหมประดับรัตนะ คำว่า โกเสยยะ ได้แก่ เครื่องลาดผ้าไหมประดับด้วยรัตนะ ท่านกล่าวไว้ในวินัยว่า แต่ผ้าไหมล้วนๆ ก็ใช้ได้ ส่วนในอรรถกถาที่หมินกายท่านกล่าวไว้ว่า เครื่องลาดที่ประดับด้วยรัตนะมีพรมขนสัตว์เป็นต้นแม้ทุกชนิดนั่นเอง ยกเว้นเครื่องลาดยัดนุ่น ใช้ได้ คำว่า กุตตะกะ ได้แก่ เครื่องลาดขนแกะขนาดใหญ่ที่นางพื่อน ๑๖ คนร้ายรำได้ เครื่องลาดบนหลังช้างเป็นต้น ก็จัดว่าเป็นเครื่องลาดโดยแท้ในบรรดาเครื่องลาดนั้นๆ คำว่า อชินปัปเวณิ (เครื่องลาดทำด้วยหนังเสือดาว) ได้แก่ เครื่องลาดที่เย็บด้วยหนังเสือดาวมีขนาดเท่าเตียง คำว่า กาทลิมคปวรปัจจัตถณะ ได้แก่ เครื่องลาดหนังชะมด ได้ยินว่าเขาปูหนังชะมดบนผ้าขาวแล้วเย็บขึ้น คำว่า สุตตริจฺจนทะ ได้แก่ เครื่องลาดมีเพดาน เมื่อมีเครื่องลาดที่เป็นอกกบปียะภายใต้เพดาน ใช้ไม่ได้ แต่เมื่อไม่มีจึงใช้ได้ คำว่า อุทโทโลหิตากุปฺธานะ ได้แก่ เครื่องลาดมีหมอนแดง ๒ ข้าง คือ หมอนหนุนศีรษะ และหมอนหนุนเท้า เครื่องลาดมีหมอนแดง ๒ ข้างแม้นี้ ไม่กำหนดว่า เป็นเครื่องลาดที่เป็นอกกบปียะโดยแท้ เพราะจะต้อง

ใช้ปูนอน ส่วนหมอนใบเดียวนั่นเองอันใด มีสีแดงทั้งสองข้างก็ดี ที่วิจิตรเหมือนสีดอกบัวก็ดี ก็ถ้าหมอนนั้นได้ขนาด ก็ใช้ได้ แต่ถ้าหมอนใหญ่ท้นห้าม หากว่าหมอนไม่แดงย่อมเหมาะสมโดยแท้ เครื่องลาดที่เป็นอกับปิยะที่ลาดแล้วด้วยเครื่องลาดอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาเครื่องลาดเหล่านี้ ชื่อว่าเครื่องลาดที่ผสมกัน ด้วยว่าจะปูเครื่องลาดเหล่านั้นโดยที่สุตแม่นับพื้นแล้วนั่งหรือนอน ย่อมไม่ควรก็ในสิกขาบทนี้พึงเห็นเอกเสสสมาสว่า ที่นอนที่ปราศจากเครื่องลาดที่เป็นอกับปิยะ ที่ไม่เกิดขนาดชื่อว่าที่นอนสูง และที่ปูลาดแล้วด้วยเครื่องลาดที่เป็นอกับปิยะ ที่ไม่เกินขนาด ชื่อว่าที่นอนใหญ่ ส่วนที่นอนที่ไม่เกินขนาด และที่ลาดด้วยเครื่องลาดที่เป็นอกับปิยะ ชื่อว่าที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ ตามพระบาลีในสิกขาบท เพราะท่านกล่าวไว้ในข้อปฏิบัติว่า ที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ เมื่อท่านปฏิเสธการรองรับในข้อนี้ ก็ต้องปฏิเสธกิริยาแม้ที่รองรับข้อนั้นด้วย ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า จากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ แต่เมื่อว่าโดยเนื้อความ เจตนาคือความทุศีลกล่าวคือการใช้สอยที่นอนสูงและที่นอนใหญ่นั้น ที่เป็นไปทางกายทวาร พึงทราบว่าเป็นที่นอนสูง อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบว่าเป็นที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ ท่านก็ทำนิเทศนี้ไว้โดยการลบบทหลัง อนึ่ง พึงเห็นการถือเอาแม้ที่นั่งโดยถือเอาว่าเป็นที่นอนนั่นเอง ด้วยกิริยาที่จะนอน เพราะทำกิริยาที่จะนั่งไว้ก่อนแล้ว ฯ พึงทราบอรรถแห่งศัพท์และอรรถตามที่มีอยู่ แม้แห่งการบริโภคอาหารในเวลาวิกาลเป็นต้นด้วยประการฉะนี้ ฯ

ก็ผู้ที่จะสมาทานอุโบสถศีลนี้นั้น พึงกล่าวว่า พຼຸ່ນนี้เราจักเข้าจำอุโบสถ แล้วพิจารณาจัดแจงวิธีจัดอาหารเป็นต้นด้วยกล่าวว่า พวกท่านพึงทำสิ่งนี้และสิ่งนี้เสียแต่วันนี้ทีเดียว ตั้งแต่สมาทานศีลแล้ว ไม่ควรทำอะไรอย่างอื่น พึงให้เวลาล่วงไปด้วยการฟังธรรมและด้วยการมนสิการกัมมัฏฐาน สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ผู้ที่จะเข้าจำอุโบสถ อย่าได้สอดส่องจัดแจงการงานที่ปฏิสังยุตด้วยผู้อื่น อย่าได้ทำการนับอายุและวัยให้เวลาล่วงไปเลย อนึ่งได้อาหารในเรือนแล้วก็ฉันเหมือนภิกษุที่รับนิมนต์ฉันเป็นประจำ แล้วพึงไปยังวิหารฟังธรรม หรือพึงมนสิการอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาอารมณ์ ๓๘ อย่าง ฯ เพราะฉะนั้น พึงสมาทานรวมกันแต่เข้าตรุในวันอุโบสถว่า ข้าพเจ้าจะทำการกำหนดกาลโดยนัยเป็นต้นว่า คตินี้ วันนี้ ในสำนักของภิกษุก็ดี ภิกษุณีก็ดี อุบาสกก็ดี อุบาสิกาที่ดี โดยนัยที่ท่านกล่าวไว้ในบทหลัง แล้วสมาทานสิกขาบท ๘ ด้วยอำนาจองค์แห่งอุโบสถ แล้วสมาทานแยกเป็นข้อๆ อีกตามพระบาลีว่า ๑. ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ๒. ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ๓. ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ ๔. ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ ๕. ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการดื่มเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ๖. ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล ๗. ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรีและดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การตัดทรงประดับตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ ของหอมและเครื่องลูบไล้ ๘. ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ แต่เมื่อไม่รู้พระบาลี จะสมาทานแยกทีละข้อด้วยภาษาของตน หรือด้วยอำนาจอธิฐานรวมกันว่า ข้าพเจ้าอธิฐานอุโบสถที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ก็ได้ เมื่อไม่ได้ผู้อื่น จะอธิฐานด้วยตนเองก็ได้ เพราะว่าอุโบสถศีล แม้ที่สมาทานด้วยตนเองก็เป็นอันสมาทานแล้ว แม้ที่สมาทานในสำนักของผู้อื่นสมาทานพร้อมกัน ก็เป็นอันสมาทานแล้วเหมือนกัน ที่สมาทานทีละข้อก็เป็นอันสมาทานแล้ว เมื่อ

สมาทานพร้อมกัน วิรติเจตนาที่มีอย่างเดียวนั้น แต่วิริติเจตนาจะทำหน้าที่ของวิรติเจตนาทั้งหมด ฉะนั้น ลึกซึ้งทั้งปวงจึงเป็นอันมั่วบุคคลสมาทานแล้วโดยแท้ แต่เมื่อสมาทานแยกกัน วิรติเจตนาจะต่างกัน จะเกิดขึ้นด้วยอำนาจหน้าที่ของตนๆ อนึ่ง แม้ในการสมาทานทุกครั้ง ต้องทำการเปล่งวาจาโดยแท้ อีกอย่างหนึ่ง ผู้ที่ปรารถนาพึงสมาทานอุโบสถศีลโดยแท้ ด้วยอำนาจการรับและการส่งแม้ในวันต้นและวันหลังจากวันอุโบสถ เพราะท่านกล่าวไว้ว่า มนุษย์จำนวนมากจะคอยเฝ้าสังเกตในพระบาติและในอรรถกถาแห่งพระบาลีนั้นว่า ในหมู่มนุษย์ มนุษย์ที่เกื้อกูลมารดา เกื้อกูลบิดา เกื้อกูลสมณะ เกื้อกูลพราหมณ์ อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล อยู่จำอุโบสถ อยู่จำปฐิชาครอุโบสถ ทำบุญกันอยู่ มีอยู่มากหรือหนอ ฉะนั้น จึงพากันทำปฐิชาครอุโบสถ ปฐิชาครอุโบสถ หมายถึงการรักษาอุโบสถศีลในวันรับและวันส่ง วันรับคือ วัน ๔ คำ, ๗ คำ และ ๑๓ คำ สำหรับเดือนขาด หรือวัน ๑๔ คำ สำหรับเดือนเต็ม วันส่งคือ ๖ คำ, ๙ คำ และ ๑ คำ ท่านยังได้กล่าวเพิ่มเติมไว้อีกว่า อุโบสถประจำตลอด ๓ เดือนภายในฤดูฝน ชื่อว่าปาฏิหาริย์ปักษ์ ในพระบาลีเป็นต้นว่า

นรชนแม่ได้ผู้เช้นกับเราพึงอยู่จำอุโบสถ ประกอบด้วยองค์ ๘ สิ้นวัน

๑๔ คำ ๑๕ คำ และ ๘ คำแห่งปักษ์ และสิ้นปาฏิหาริย์ปักษ์.^{๑๔๕}

และในอรรถกถาแห่งพระบาลีนั้น ปาฏิหาริย์ปักษ์จึงเหมาะสมโดยแท้แก่ชนผู้เป็นอุบาสก ผู้รักษาอุโบสถศีลโดยทำความเพียรให้ยิ่งแม้ในกาลกล่าวคือตลอดสามเดือน หนึ่งเดือน และครึ่งเดือนภายในพรรษา เพราะท่านกล่าวไว้ว่า ปาฏิหาริย์ปักษ์ หมายถึง อุโบสถที่รักษาประจำตลอด ๓ เดือนภายในพรรษา ถ้าไม่อาจรักษา ๓ เดือนได้ก็รักษา ๑ เดือน ในระหว่างวันปวารณาทั้งสอง หรือถ้าไม่อาจรักษาได้ถึง ๑ เดือน ก็รักษาตลอดครึ่งเดือนตั้งแต่วันปวารณาต้น เพราะเหตุนี้ตนเอง ภิกษุทั้งหลายแม้ที่ต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่นในการปฏิบัติทุกอย่าง จึงทำการปรารภความเพียรนั่นเองภายในพรรษา สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในวินัยเป็นต้นว่า ภิกษุทั้งหลายพึงเป็นผู้ไม่ประมาทตลอดวันทั้งคืน ตลอดปฐมยามและปัจฉิมยามแห่งราตรี พึงปรารภความเพียร แม้พระปราณกมหาเถระทั้งหลายตัดปิลิโพททั้งปวงแล้วก็จะบำเพ็ญวัตรคือการอยู่ผู้เดียวภายในพรรษา อีกอย่างหนึ่ง ตามมติของอาจารย์พวกอื่น หนึ่งปี มีสามฤดู คือ ฤดูหนาว ฤดูร้อน ฤดูฝน ฤดูเหล่านั้นหมุนเวียนเปลี่ยนไปตามกาลเวลา จะเปลี่ยนแตกต่างกันไปทุกครึ่งเดือน ในทุกครึ่งเดือนนั้น โรคภัยไข้เจ็บจะเกิดขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลายเพราะฤดูเปลี่ยน เพื่อต้องการจะสงบระงับโรคภัยไข้เจ็บเหล่านั้น สัตว์เหล่านั้นจึงพากันรักษาอุโบสถศีลที่ประกอบด้วยองค์แปด การที่ชนผู้เป็นอุบาสกทั้งหลายจะรักษาอุโบสถศีลนั้น แม้เพื่อต้องการจะสงบระงับโรคภัยไข้เจ็บในปักษ์นั้นๆ ปรากฏเหมือนเหมาะสมแล้ว เพราะมาแล้วว่าแต่ละครึ่งเดือนของฤดูทั้งสาม ชื่อว่าปาฏิหาริย์ปักษ์ ด้วยประการฉะนี้ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ชนแม่ทั้ง ๕ มินกพิราบและสุนัขจึงจอกเป็นต้น ในปัญจอุโบสถชาดก ทำอุโบสถศีลนั้นๆให้เป็นอารมณ์ในกาลนั้นๆ แล้วทำการกำหนดว่า พวกเราไม่ข่มโลภะเป็นต้นเหล่านี้แล้วจักไม่ออกไปเพื่อหากิน จึงสำเร็จการอยู่จำอุโบสถ ฉะนั้น บัณฑิตพึงนำชาดกเหล่านั้นมากล่าวในที่นี้ แต่พวกเรามีได้กล่าวไว้เพื่ออนุเคราะห์ชนที่กลัวคัมภีร์ อนึ่ง ในการสังคายนาครั้งที่ ๓ วันหนึ่งพระเจ้าอโศกธรรมราชาประทับนั่งท่ามกลางสงฆ์ ตรัสถามว่า พระศาสดาทรงแสดงธรรมไว้ประมาณเท่าไร สดับว่า ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นนี้ จึงรับสั่งให้สร้างวิหาร ๘๔,๐๐๐ หลัง ในเมือง ๘๔,๐๐๐ แห่ง ด้วยประสงค์ว่า จักบูชาแต่

^{๑๔๕} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๘/๑๔๗.

ละพระธรรมชั้นด้วยวิหารแต่ละหลัง ให้สร้างวิหารสำเร็จโดยใช้เวลา ๓ ปี เมื่อส่งหนังสือไปเพียงวันเดียวเท่านั้น ทรงสดับเรื่องราวนั้นแล้ว ทรงกำหนดเขตเวลาที่มีการบูชาเป็นนิมิตแล้วทรงรับสั่งว่า นับ ๗ วันจากนี้ไป จักมีการเฉลิมฉลองวิหาร ขอราชภฏทั้งหมดจงสมาทานศีล ๘ แล้วตระเตรียมการเฉลิมฉลองวิหารทั้งภายในพระนครและภายนอกพระนคร ด้วยว่าเมื่อเป็นอย่างนี้ การบูชาอุโบสถสิกขาบทในวันที่มีใช้วันอุโบสถ ก็จะคลาดเคลื่อนไป หากคลาดเคลื่อนไปไม่ หากมีคำถามว่า เพราะเหตุไร ตอบว่า ชื่อว่าวันฉลองเทศกาลจะมีอยู่ต่างหากในโลกก็หาไม่ อนึ่ง ในโลกใดๆ มีการเฉลิมฉลองเทศกาล โลกนั้นๆ เรียกว่า วันเฉลิมฉลอง ฉะนั้น ชื่อว่าวันอุโบสถจะมีอยู่ต่างหาก เหมือนวันปาฏิภทในเดือนเป็นต้นก็หาไม่ ฉะนั้น ก็ผู้ที่ปรารถนาประโยชน์จึงเข้าจำอุโบสถ ในวันใดๆ วันนั้นๆ เรียกว่า วันอุโบสถ ๖ ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น วิธีที่จะถือเอาว่า วัน ๕ คำ วัน ๘ คำ วัน ๑๔ คำ วัน ๑๕ คำ เป็นวันอุโบสถ แล้วสมาทานด้วยอำนาจการรับและส่งวันเหล่านั้น ก็จะผิดไป วิธีเมื่อนั้นไม่ผิด หากมีคำถามว่า เพราะเหตุไร ตอบว่า เพราะสำเร็จโดยความเป็นวันอุโบสถนั้นนั่นเอง เพราะการประชุมกันเพื่อฟังธรรมเป็นต้นในวันนั้นๆ เต็มเปี่ยม อีกอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้น ศีลที่บุคคลทำเขตรยะเวลาไว้ด้วยอำนาจฤดู เดือน ปักษ์ และวัน แล้วจึงรักษาด้วยองค์แห่งอุโบสถในวันนั้นๆ ชื่อว่าอุโบสถศีล ก็บุคคลแม้จะทำการกำหนดเวลาด้วยอำนาจฤดูและเดือนเป็นต้น จะไม่ทำเช่นนั้นก็ได้แล้วสมาทานศีลใดด้วยอำนาจที่สุดของชีวิต ศีลนั้นนั้นพึงถือเอาว่า ชื่อว่านิจศีล เพราะฉะนั้น ท่านกล่าวคำใดไว้ว่า สิกขาบท ๘ แม้ที่ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจองค์แห่งอุโบสถ ในแนวทางปฏิบัติ ก็ควรรักษาด้วยอำนาจเป็นนิจศีลโดยแท้ บัณฑิตพึงพิจารณาคำนั้นแล้วถือเอาเถิด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ว่า

คฤหัสถ์เหล่าใด เป็นผู้ทำบุญ มีศีล เป็นอุบาสก เลี้ยงดูภรรยาโดย

ธรรม มาตลี เรานอบน้อมคฤหัสถ์และนักบวชเหล่านั้น^{๑๔๖}

ท่านยกบทว่า สีสวนโต ในคานานี้ขึ้นมาแล้วทำการพรรณนาเนื้อความว่า ดำรงอยู่ในความเป็นอุบาสก ประกอบด้วยศีล ๕ บ้าง ศีล ๑๐ บ้าง หาใช่ประกอบด้วยศีล ๘ ไม่ พระอรธกถาจารย์ผู้เมื่อจะพิจารณาเนื้อความแห่งบาลีที่เป็นบริวารเป็นต้นว่า เป็นอุบาสก มีศีล มีกัลยาณธรรม งามในบริษัท หรือยกบทว่า เป็นอุบาสก มีศีล แล้วประกาศเนื้อความว่า เห็นศีล ๕ แล้ว จึงทำให้ศีลทั้งหลายให้กำเริบ เพราะฉะนั้น พึงสมาทานอุโบสถศีลโดยนัยที่ท่านกล่าวไว้ด้วยอาการอย่างนี้ ๖

ศีลที่ท่านทำสิกขาบทที่ ๗ ในสิกขาบท ๘ ข้อ ที่ท่านกล่าวไว้ในหนหลัง และสิกขาบทว่า ด้วยที่นอนสูงข้อที่ ๗ และที่ ๘ ด้วยอำนาจการงดเว้นจากการฟ้อนรำเป็นต้น และการตัดทรงดอกไม้เป็นต้น ให้เป็นสิกขาบทข้อที่ ๙ แล้วรักษาพร้อมกับสิกขาบทว่าด้วยการรับทองและเงิน ชื่อว่าศีล ๑๐ ๖ พึงทราบทั่ว ก็อุบาสกผู้ปราศจากความอุตสาหะพึงรักษาศีล ๕ ข้อนั้นแล ด้วยอำนาจเป็นนิจศีล แต่ผู้มีความอุตสาหะพึงรักษาสิกขาบท ๑๐ ด้วยอำนาจเป็นนิจศีลโดยแท้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ในปกรณ์วิเสสชื่อวิสุทธิมรรคว่า พึงทราบการพรรณนาเนื้อความโดยนัยนี้แห่งสิกขาบทที่ ๑๐ ในปกรณ์วิเสสชื่อวิสุทธิมรรคนั้นว่า สิกขาบท ๕ ด้วยสามารถแห่งนิจศีลของอุบาสกและอุบาสิก หรือเมื่อมีอุตสาหะ พึงรักษาสิกขาบท ๑๐ (หรือ) สิกขาบท ๘ ด้วยสามารถแห่งองค์อุโบสถ ชื่อว่าคหฺณฐศีล (คหฺณฐศีล) คำว่า ชาตฺรูปะ ได้แก่ ทอง คำว่า รชตะ ได้แก่ วัตถุที่ได้รับการเรียกขานว่า กหาปณะ เหรียญทองแดงเล็กๆ และมาสกที่ทำจากครึ่งเป็นต้น ทั้งสองชนิดนั้น ชื่อว่าทองและเงิน การยินดีทอง

^{๑๔๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๖๔/๓๘๕

และเงินนั้นโดยประการใดประการหนึ่ง ชื่อว่าการรับ ก็ถ้าภิกษุเห็นทองและเงินที่เขาให้อยู่เพื่อประโยชน์แก่ตนเอง หรือที่วางอยู่ในที่แห่งใดแห่งหนึ่งซึ่งปราศจากเจ้าของ ถือเอาเอง หรือใช้คนอื่นให้ถือเอา หรือทองและเงินที่เขากล่าวถวายต่อหน้าหรือลับหลังอย่างนี้ว่า ทองและเงินนี้จึงเป็นของพระคุณเจ้า หรือกล่าวถวายทองที่มีอยู่ด้วยวาจา หรือด้วยประทับลายมือลับหลังว่า ทองและเงินอันใดมีอยู่แก่เรา ทองและเงินนั้นจึงเป็นของท่าน ภิกษุใดไม่คัดค้านด้วยกายและวาจาแล้วรับด้วยจิต ภิกษุนี้ชื่อว่ายินดี เพราะฉะนั้น การรับแม้ทั้ง ๓ อย่าง คือ รับด้วยกาย รับด้วยวาจา ยินดีด้วยใจ ท่านถือเอาโดยสามัญนิเทศหรือด้วยเอกเสสสมาสแล้วกล่าวว่า การรับ เพราะเหตุนี้ พึงประกอบความว่า เจตนางดเว้นจากการรับทองและเงิน ฯ การพรรณานี้เพื่อความในเรื่องนี้เพียงเท่านี้ แต่สำหรับผู้ที่จะสมาทาน พึงสมาทานโดยนัยที่กล่าวไว้ในหนหลัง แต่ในตอนสุดท้ายพึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการรับทองและเงิน ฯ

อนึ่ง พึงทราบกรรมประโยชน์ด้วยอาการอย่างนี้ ท่านกล่าวการงดเว้นจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไปไว้มาก่อนเป็นอันดับแรก เพราะเป็นมูลเหตุแห่งการปรารถนาทุกอย่าง และเพราะชีวิตินทรีย์เป็นที่รักของหมู่มสัตว์ แม้การลักทรัพย์ก็ไม่เป็นที่รักของหมู่มสัตว์ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวการงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ไว้ต่อจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไปนั้น สัตว์ทั้งหลายย่อมสละแม้ทั้งสองอย่างนั้นได้เพราะอาศัยการสัมผัสจากสตรีเป็นต้น ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวการงดเว้นจากการประพฤตินอกกามทั้งหลาย ซึ่งเป็นความประพฤตินี้ไม่ประเสริฐไว้ต่อจากนั้น ฯ อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุที่ไม่ถูกโทสะครอบงำ ไม่ถูกไฟคือโทสะเผาผลาญด้วยอำนาจหวั่นไหวไม่มั่นคง ก็จะอยู่สุขสบายไปตลอดกาลนาน ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวการงดเว้นจากปาณาติบาตที่มีโอหะเป็นมูลไว้เป็นอันดับแรก ภิกษุที่ไม่โลภ ก็จะไม่เสพสิ่งที่เป็นอุปายะแม้เป็นที่ตั้งแห่งความโลภ ก็จะไม่มัวโรก ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวการงดเว้นจากอกุศลนาทานที่มีโอหะเป็นมูลไว้ต่อจากนั้น เพื่อจะแสดงว่า ภิกษุย่อมเข้าถึงแม้ทั้งสองข้อนั้นโดยปราศจากการเกี่ยวข้องด้วยสตรี ท่านจึงกล่าวการงดเว้นจากการประพฤตินอกกามอันเป็นความประพฤตินี้ไม่ประเสริฐไว้ต่อจากสองข้อนั้น เพื่อจะแสดงวจีกรรมที่อยู่ระหว่างกายกรรม ท่านจึงกล่าวการงดเว้นจากการพูดเท็จไว้ต่อจากนั้น เพื่อจะแสดงว่า เมื่อแม้การดื่มสุราจัดเป็นกายกรรม กรรมแม้ทุกอย่างมีการฆ่าสัตว์เป็นต้นก็สำเร็จได้เพราะการดื่มสุรานั้น ท่านจึงกล่าวการงดเว้นจากการดื่มสุราไว้ต่อจากนั้น เพื่อจะแสดงปณณัติวัชชะที่อยู่ระหว่างโลกวัชชะ ท่านจึงกล่าวการงดเว้นจากการบริโภคในเวลาวิกาลที่ไม่เกี่ยวข้องกับความสุขมีความไม่มีโรคเป็นต้น ที่แสดงถึงเวลาการบริโภคในเวลาวิกาลไว้มาก่อนแม้ในสิกขาบทเหล่านั้น ท่านกล่าวการงดเว้นจากการฟ้อนรำที่เป็นความประพฤตินี้ไม่ดีทางกายไว้ต่อจากนั้น การงดเว้นจากขับร้องที่เป็นความประพฤตินี้ไม่ดีทางวาจาไว้ต่อจากนั้น ส่วนการประโคมดนตรีก็จัดอยู่กับสองอย่างนั้น ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวการงดเว้นจากการประโคมดนตรีไว้ต่อจากทั้งสองอย่างนั้น ท่านกล่าวการงดเว้นจากการดูการฟ้อนเป็นต้นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์เหล่านั้นนั่นเอง ดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ที่เป็นโณฏฐัพพารมณฺ์ เป็นวิสัยแห่งการทัดทรง การตกแต่ง และการประดับ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวการงดเว้นจากการทัดทรงดอกไม้เป็นต้นนั้นไว้ต่อจากนั้น ท่านกล่าวอารมณฺ์แห่งสังขารไว้ด้วยอำนาจโณฏฐัพพารมณฺ์ หาได้กล่าวที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ไว้ไม่ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวการงดเว้นจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่นั้นไว้ต่อจากนั้น แต่ในข้อสุดท้ายพึงทราบว่า ท่านกล่าวการงดเว้นจากการรับทองและเงินที่เป็นกายกรรม วจีกรรมและมโนกรรม อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาสิกขาปทสูตรว่า การงดเว้นจากการรับทองและเงิน

อนึ่งสักขาบทข้อสุดท้าย จัดว่าเป็นความพิเศษแก่เหล่าสามเณรโดยแท้ แต่ในปกรณวิเสสชื่อวิสุทธิมรรค ท่านกล่าวไว้ว่า หรือเมื่อมีอุตสาหะ พึงรักษาสักขาบท ๑๐ เพราะฉะนั้น พึงทราบกรรมประโยชน์ด้วยคำเป็นต้นอย่างนี้ว่า ข้อสุดท้ายนั้นหาได้จัดว่าเป็นข้อหนึ่งสำหรับเหล่าคฤหัสถ์เหมือนของเหล่าสามเณรไม่ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ที่หลัง ฯ

ก็หมอผู้ฉลาดในการเยียวรักษาคความเจ็บไข้คือโทษะ จะเว้นสิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ที่ท่านกล่าวไว้ เสพเอาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์เท่านั้น ก็จะได้รับสุขคือความไม่มีโรคเป็นต้น ฉันทิ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าผู้ทรงเยียวรักษาคความเจ็บไข้คือโรคและโทษะก็ฉันทิ นั้น ทรงอนุญาตโทษะและเสนาสนะเป็นต้นใด ๆ แก่ผู้เข้าจำอุโบสถเป็นต้น แม้ชนผู้เป็นอุบาสกผู้เสพโทษะและเสนาสนะเป็นต้นนั้นๆนั้นเอง ก็จะได้รับความสุขที่เป็นโลกียะและโลกุตระ ฯ

อีกอย่างหนึ่ง เพราะท่านกล่าวไว้ในปกรณวิเสสชื่อวิสุทธิมรรคว่า สำหรับคนราคจริต ก่อน เสนาสนะเป็นเสนาสนะที่มีไฟไหม้ได้ชำระ ตั้งอยู่กับพื้น มิได้ทำกันสาด เป็นกระท่อมมุงด้วยหญ้า ศาลามุงด้วยใบไม้เป็นต้นชนิดใดชนิดหนึ่ง ซึ่งเคลื่อนกล่นไปด้วยธุลี เต็มไปด้วยค่างคาว หักพังปะยับ พะยับ สูงเกินไปหรือเตี้ยเกินไป ตั้งอยู่บนที่ดอน นาระวางภัย มีทางไม่สะอาดและขรุขระ ซึ่งเป็นที่มีเตี้ยและตั้งเต็มไปด้วยเรือด มีรูปทรงไม่สวย มีสีซีด ที่พอเมื่อคนมองเห็นเท่านั้นก็เกิดความรังเกียจขึ้น เช่นนั้น จึงเป็นสปปายะ ผ่านองและผ้าห่มก็มีขายขาด เคลื่อนไปด้วยเส้นด้ายที่ห้อยย้อยไปมา คล้ายกับขนมร่างแห มีสัมผัสสากๆ เหมือนปอป่าน สกปรก หนักยิ่ง รักษาได้ยาก จึงเป็นสปปายะ แม้บาตรจะเป็นบาตรดินที่มีสีไม่ดี หรือบาตรเหล็กที่เสียเพราะลิ่มและหมุด หนัก มีทรวดทรงเลว น่าเกลียดเหมือนกระโหลกศีรษะ จึงควร แม้ทางที่เกี่ยวไปเพื่อภิกษาที่ไม่น่าพอใจ ไม่ใกล้หมู่บ้าน ขรุขระ จึงควร แม้หมู่บ้านเป็นที่เกี่ยวไปภิกษา ก็เป็นหมู่บ้านที่ภิกษุทั้งหลายเกี่ยวไป เหมือนพวกชาวบ้านไม่เห็นฉะนั้น ซึ่งเป็นที่ที่พวกชาวบ้านนิมนต์ภิกษุผู้ไม่ได้ภิกษา แม้นในตระกูลหนึ่งแล้วออกมาอยู่ให้เข้าไปโรงฉัน ด้วยคำว่า มาเถิด ท่านเจ้าข้า ดังนี้แล้ว พวกกันถวายข้าวยาคุและภัตร เมื่อจะไป ก็ไปอย่างไม่เหลียวแลเหมือนต้อนแม่โคเข้าคอก แล้วไปอย่างไม่เหลียวแลฉะนั้น เช่นนั้นจึงควร แม้พวกคนองคาสจะเป้นทาสหรือกรรมกร ผู้มีผิวพรรณซี้เหร่ ไม่น่าดู หนองห่มผ้าสกปรก มีกลิ่นเหม็นน่าเกลียด ซึ่งองคาสโดยไม่ยำเกรง เหมือนเทข้าวยาคุและภัตรทิ้งฉะนั้น เช่นนั้นจึงเป็นสปปายะ แม้ข้าวยาคุ ภัตร และของขบฉันก็เศร้าหมองมีสีซีดที่ปรุงด้วยข้าวฟ่าง หล้ากับแกล และข้าวปลายเกรียนเป็นต้น เปรี๊ยะเน่า น้ำผักดองผักแกลๆ และแกงอย่างใดอย่างหนึ่งที่พอเต็มท้องอย่างเดียว จึงเหมาะ แม้อิริยาบถสำหรับคนราคจริตนั้น จะเป็นการยืน หรือจงกรมก็ควร อารมณ์จะเป็นวันณกลินมีนิลกสินเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีสีไม่บริสุทธิ์ ก็ควร นี่เป็นสปปายะของคนราคจริต

สำหรับคนโทสจริต เสนาสนะเป็นเสนาสนะไม่สูงนัก ไม่ตํานัก มีร่มเงาและน้ำพร้อมมูล มีฝา เสา และบันไดจัดไว้ดี มีชั้นพื้นที่เรียบสนิทและอ่อนนุ่ม ซึ่งแพรวพราวไปด้วยมาลากรรม ลดากรรม และจิตรกรรมต่างๆ ที่สำเร็จเรียบร้อยดี ประดับด้วยพวงดอกไม้และพาดานผ้าอันมีสีวิจิตร มีเครื่องลาดเตียง และตั้งที่สะอาดน่ารื่นรมย์ใจ ที่เขาปลูกไว้เป็นอย่างดี มีกลิ่นหอมไปด้วยกลิ่นดอกไม้ และเครื่องอบที่เขาวางไว้เพื่อต้องการจะอบกลิ่นในที่นั้นๆ ปานดังวิมานพรหม ซึ่งเพียงเห็นเข้าเท่านั้น ก็ให้เกิดปีติปราโมทย์ได้ เสนาสนะเห็นปานนี้จึงเป็นสปปายะ ส่วนทางแม่แห่งเสนาสนะนั้น ก็เป็นทางที่ปลอด พ้นจากอันตรายทั้งปวง มีพื้นสะอาดและราบเรียบ ประดับตกแต่งไว้แล้วเท่านั้น จึงควร แม้บริขารประจำเสนาสนะในเสนาสนะนี้ ควรมีไม่มากนัก มีเพียงเตียงหรือเตียงอย่างละตัวเท่านั้นก็พอ

เพื่อตัดความเป็นที่อาศัยของแมลง เรือด งู และหนูทั้งหลาย แม้ผ้าถุงและผ้าห่มสำหรับคนโทสจรีตนนั้นก็ควรเป็นบรรดาผ้าจีน ผ้าแขก ผ้าไหม ผ้าด้าย และผ้าเปลือกไม้ที่มีเนื้อละเอียดใดๆ ที่ประณีต จะเป็นชั้นเดียว หรือ ๒ ชั้น ด้วยผ้านั้นเบาดี ย้อมอย่างดี มีสีหมดจดด้วยสีที่เหมาะสม บาตรควรเป็นบาตรเหล็กมีฐานงามดูโป่งน้ำ กลี้ยงเกลาคดี ไม่มีสนิมเหมือนแก้วมณี มีผิวบริสุทธิ์ดีตามสมณสาธูป ทางเที่ยวไปเพื่อศึกษา ควรเป็นทางที่ปลอดภัยจากอันตราย ราบเรียบน่าพึงพอใจ ไม่ไกลไม่ใกล้ หมู่บ้านนัก แม้หมู่บ้านที่เที่ยวไปเพื่อศึกษา ก็เป็นที่ที่พวกชาวบ้านต่างดีใจว่า พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจักมาในเดี๋ยวนี้ ปุลาตอาสนะไว้ ณ ที่ที่ราดน้ำและปิดกวาดแล้ว ต้อนรับ รับบาตร นิมนต์เข้าไปสู่เรือน ให้นั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ จึงอังกาสด้วยความเคารพ ด้วยมือของตน เช่นนั้นจึงควร ส่วนพวกคนอังกาสสำหรับคนโทสจรีตนนั้น ต้องเป็นคนมีรูปสวย น่ารัก เลื่อมใส อาบน้ำ ลูบไล้ตัวดี มีกลิ่นหอมฟุ้งด้วยกลิ่นธูป เครื่องอบและดอกไม้ แต่งกายด้วยพัศตราภรณ์มีสีต่างๆ สะอาดและต้องใจ ทำการอังกาสด้วยความเคารพ เช่นนั้นจึงเป็นสัปายะ แม้ข้าวยาคู ภัตต และของขบฉัน ก็ควรมีสี กลิ่น และรสพร้อม มีโอชะน่าชอบใจ ประณีตโดยอาการทั้งปวง มีเพียงพอกับความต้องการ แม้อิริยาบถสำหรับคนโทสจรีตนนั้น ควรเป็นการนอนหรือนั่งก็ได้ อารมณ์ควรเป็นบรรดาวิณณกสิณมีนัลกสิณเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีสีสะอาดดี นี่เป็นสัปายะของคนโทสจรี

สำหรับคนโมหจรีต เสนาสนะควรเป็นเสนาสนะหันหน้ารับทิศ ไม่คับแคบ ซึ่งเป็นที่ที่ทิศทั้งหลายจะปรากฏสว่างแก่ผู้นั่งอยู่ บรรดาอิริยาบถ การจงกรมจึงควร ส่วนอารมณ์ของคนโมหจรีตนนั้น ไม่ควรเป็นอารมณ์แคบขนาดเท่ากระดิ่ง หรือเล็กขนาดเท่าขันน้ำ เพราะว่า ในโอกาสที่คับแคบจิตย่อมถึงความมกมายหนักยิ่งขึ้น เพราะเหตุนี้ กสิณที่กว้างใหญ่จึงเหมาะ คำที่เหลือก็เช่นเดียวกับที่กล่าวแล้วสำหรับคนโทสจรีตนเอง นี่เป็นสัปายะของคนโมหจรีต วิธีที่กล่าวแล้วในคนโทสจรีตแม้ทั้งหมดเป็นสัปายะสำหรับคนสัทธาจรีต ส่วนบรรดาอารมณ์ทั้งหลาย แม้อนุสสติก็มีฐานก็ควร

สำหรับคนสัทธาจรีตนั้น ไม่มีคำที่จะพึงกล่าวว่า บรรดาวัตถุมีเสนาสนะเป็นต้น วัตถุชิ้นนี้ไม่เป็นสัปายะสำหรับคนพุทธิจรีต ดังนี้

สำหรับคนวิตกจรีต เสนาสนะไม่ควรเป็นเสนาสนะเปิดเผย หันหน้ารับทิศซึ่งเป็นในที่ที่เมื่อนั่งลงแล้ว จะมีสวน ป่า และสระโบกขรณี ที่นารัณมย์ ทิวแถวแห่งบ้าน นิคม ชนบท และภูเขา ทอสีเขียวปรากฏ เพราะว่าเสนาสนะเช่นนั้นย่อมเป็นปัจจัยแก่การวิ่งพล่านไปแห่งวิตกเท่านั้น เพราะเหตุนี้ คนวิตกจรีตจึงควรอยู่ในเสนาสนะที่ลึก หันหน้าเข้าซอกเขามีป่าปกคลุม เช่นเงื้อมท้องช้าง และถ้าพระมหินท์ แม้อารมณ์สำหรับคนวิตกจรีตนั้น ไม่ควรเป็นกสิณที่มีวงกว้าง เพราะอารมณ์เช่นนั้นจะเป็นปัจจัยแก่ความพล่านไปด้วยอำนาจจิต แต่ควรจะเป็นอารมณ์ที่แคบ คำที่เหลือเป็นเช่นกับที่กล่าวแล้วสำหรับคนราคะจรีต นี่เป็นสัปายะสำหรับจรีต ฉะนั้น คนผู้เป็นอุบาสกผู้สมาทานอุโบสถศีลแล้ว พึงเว้นที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ที่ผู้มักบริโภคคามนันทนเองพึงเสพ แล้วเสพเฉพาะโภชนะและที่นอนที่เหมาะสมแก่จริยาของตนเท่านั้น แม้ในบรรดาโภชนะและที่นอนเป็นต้นที่อนุญาตไว้ ฯ

บัดนี้ ภิกษุผู้สมาทานศีลแล้วด้วยคำเป็นต้นว่า เราสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป ผู้ไม่ทำความมุ่งหวังในชีวิต พึงรักษานิจศีลหรืออุโบสถศีลตามที่ได้สมาทานแล้ว เปรียบเหมือนนกต้อยตืดที่ถูกรักษาข้างบดขยี้ อยู่ สละชีวิตแล้วรักษาไข่นั่นเองของตนไว้ เปรียบเหมือนเนื้อทรายจามรีถูกรักษาไว้เจ็บเปื่อยจนจะทำชีวิตให้ตกลงไป ไม่สำคัญชีวิตแม้ด้วยหญ้า รักษาขนหางนั้นเองของตนที่ติดอยู่ที่กอหนามเป็นต้นไว้ ฉะนั้น เพราะท่านกล่าวไว้ว่า

เมื่อไม่ทำความอวลัยแม้ในชีวิตที่จะเปลี่ยนผันไปเป็นอย่างอื่น ก็
อย่าได้ประมาทรักษาชีวิตไว้ให้ด้วยศรัทธา

อนึ่ง เปรียบเหมือนกุฎุมพิดดวงตาข้างเดียว เมื่อจะรักษาดวงตาข้างเดียวนั้นไว้ จึงเป็นผู้ไม่
ประมาท ฉันทใด ภิกษุผู้ไม่ประมาทพึงรักษาศีลนั้นนั่นเอง ฉันทนั้น สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาค
ตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลายผู้จะตามรักษาศีล จงเป็นผู้มีศีลเป็นที่รักด้วยดี มีความ
เคารพ(ในศีล) ทุกเมื่อ เหมือนนางนกต้อยติวิตรักษาฟองไข่ จามรักษา
ขนหาง มารดารักษาบุตรผู้เป็นที่รักคนเดียว คนตาเดียวรักษานัยน์ตา (ที่
เหลืออยู่) ข้างเดียว ฉะนั้น ฯ

แม้เมื่อจะรักษาด้วยอาการอย่างนี้

พึงรักษาโดยประการที่จะไม่ให้ขาดเป็นต้น และให้ประกอบด้วยคุณ
มีความบริสุทธิ์เป็นต้น ฯ

จริงอย่างนั้น สิกขาบทในส่วนเบื้องต้นหรือในส่วนเบื้องปลายในกองอาบัติทั้ง ๗ ของภิกษุ
ใด ทำลายแล้ว ศีลของภิกษุนั้นชื่อว่าเป็นศีลขาด เหมือนผ้าขาดที่ชายฉะนั้น ส่วนสิกขาบทของภิกษุใด
ทำลายในส่วนท่ามกลาง ศีลของภิกษุนั้นชื่อว่าเป็นศีลทะลุ เหมือนผ้าเป็นช่องโหว่ตรงกลางผืนฉะนั้น
สิกขาบทของภิกษุใดทำลายไปที่ละ ๒-๓ สิกขาบทโดยลำดับ ศีลของภิกษุนั้นชื่อว่าเป็นศีลต่าง เหมือน
แม่โคตัวสีดำหรือแดงเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง มีสีติดกับสีตัวผุดขึ้นที่หลังบ้าง ที่ท้องบ้างฉะนั้น
สิกขาบทของภิกษุใดทำลายยับยั้งไปศีลของภิกษุนั้นชื่อว่าพร้อย เหมือนแม่โคตัวลายไปด้วยจุดสีที่ติด
กับสีตัวยับยั้งไปฉะนั้น ความที่ศีลขาดเป็นต้น ด้วยความแตก (แห่งศีล) ซึ่งมีลาภเป็นต้นเหตุ ย่อมมี
ด้วยประการฉะนี้ก่อน เพราะฉะนั้น พึงรักษาโดยให้ปราศจากความขาดเป็นต้นด้วยการทำการแก้ไข
สิกขาบทที่ขาดทำลายไปแล้ว โดยไม่ให้สิกขาบททั้งหลายต้องถูกทำลายไปอีกโดยประการทั้งปวง ฯ

ความขาดเป็นต้นแห่งศีล ด้วยอำนาจเมถุนสังโยค ๗ ย่อมมีได้อย่างนี้ สมจริงดังพระดำรัส
ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ (ในเมถุนสังโยคสูตรนั้น) ว่า

“พราหมณ์ สมณะบางรูปก็ดี พราหมณ์บางคนก็ดี ในโลกนี้ ปฏิญญา(ตนว่า)เป็นพรหมจรรย์
โดยชอบ ย่อมไม่ถึงการร่วมกิริยาที่คนสองต่อสองจะพึงถึงร่วมกับมาตุคามเลย แต่ยังยินดีการลูบไล้
การขัดสี การให้อาบน้ำ การนวดของมาตุคาม เขายังยินดี พอใจ และถึงความปลื้มใจการบำเรอมีการ
ไล้ทาเป็นต้นนั้น พราหมณ์ ความยินดีการบำเรอของมาตุคามเป็นต้นแบบนี้แหละ จัดว่าเป็นความขาดก็
ได้ ทะลุก็ได้ ต่างก็ได้ พร้อยก็ได้ แห่งพรหมจรรย์ สมณะหรือพราหมณ์นี้ เราเรียกว่าประพฤติ
พรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ประกอบด้วยเมถุนสังโยค ย่อมไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ ฯลฯ เรากล่าวว่า
ย่อมไม่หลุดพ้นจากทุกข์

พราหมณ์ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก สมณะบางรูปก็ดี พราหมณ์บางคนก็ดี ในโลกนี้ ปฏิญญาตนว่า
เป็นพรหมจรรย์อย่างถูกต้อง ไม่ประพฤติกิจสองต่อสองกับมาตุคามเลย ทั้งไม่ยินดีการลูบไล้ ฯลฯ แห่ง
มาตุคาม แต่ยังสัพยอก เล่นหัว หัวเราะร่ากับมาตุคาม เขายังยินดีการชกช้ำกับมาตุคามนั้น ฯลฯ เรา
กล่าวว่า เขายังไม่พ้นจากทุกข์

พราหมณ์ ข้ออื่นยังมีอยู่อีก สมณะบางรูปก็ดี ในโลกนี้ ฯลฯ ย่อมไม่ประพฤติกิจสองต่อ
สองกับมาตุคามเลย ทั้งไม่ยินดีการลูบไล้ ฯลฯ ของมาตุคาม แต่ยังสัพยอก เล่นหัว หัวเราะร่ากับ

มาตุคาม แต่ยังฟังจ้องตามาตุคาม เขายังยินดีการฟังจ้องตามาตุคามนั้น ฯลฯ เรากล่าวว่า เขายังไม่พ้นไปจากทุกข์

พราหมณ์ ก็ข้ออื่นยังมีอยู่อีก สมณะบางรูปก็ดี ในโลกนี้ ฯลฯ ไม่ประพฤติกิจสองต่อสองกับมาตุคามเลย ทั้งไม่ยินดีการลูบไล้ของมาตุคาม ทั้งไม่ซิกซี้กับมาตุคาม ทั้งไม่ฟังจ้องตามาตุคาม ฯลฯ ของมาตุคาม แต่ยังฟังเสียงมาตุคามผู้ห้าวเราะอยู่ก็ดี พุดอยู่ก็ดี ขับร้องอยู่ก็ดี ร้องให้อยู่ก็ดี ข้างนอกฝา^{๑๔๗} หรือนอกกำแพง เขายังยินดีเสียงนั้น ฯลฯ เรากล่าวว่า เขายังไม่พ้นไปจากทุกข์

พราหมณ์ ก็ข้ออื่นยังมีอยู่อีก สมณะบางรูปก็ดีในโลกนี้ ย่อมไม่ประพฤติกิจสองต่อสองกับมาตุคามเลย ทั้งไม่ยินดีการลูบไล้ ฯลฯ ของมาตุคาม ทั้งไม่ซิกซี้ ฯลฯ กับมาตุคาม ทั้งไม่ฟังจ้องตามาตุคาม ทั้งไม่ฟังเสียงมาตุคาม ฯลฯ ร้องให้อยู่ก็ดี แต่เขายังหวนระลึกถึงการที่ตนเคยห้าวเราะ พุดจาหรือเล่นหัวกับมาตุคาม แต่ยังคอยนึกถึงการที่เคยห้าวเราะพุดจาเล่นหัวกับมาตุคามเป็นต้นนั้น ฯลฯ เรากล่าวว่า เขายังไม่พ้นไปจากทุกข์

พราหมณ์ ก็ข้ออื่นยังมีอยู่อีก สมณะบางรูปก็ดีในโลกนี้ ฯลฯ ย่อมไม่ประพฤติกิจสองต่อสองกับมาตุคามเลย ทั้งไม่ยินดีการลูบไล้ ฯลฯ ของมาตุคาม ทั้งไม่คอยนึกถึงการที่เคยห้าวเราะ พุดจาหรือเล่นหัวกับมาตุคาม แต่ยังดูคหบดี หรือบุตรคหบดี ผู้เอบอัมพรั่งพร้อมด้วยกามคุณ ๕ บำเรอตนอยู่ เขายังยินดีการบำเรอของคหบดี หรือบุตรคหบดีนั้น ฯลฯ เรากล่าวว่า เขายังไม่พ้นไปจากทุกข์

พราหมณ์ ก็ข้ออื่นยังมีอยู่อีก สมณะบางรูปก็ดีในโลกนี้ ฯลฯ ย่อมไม่ประพฤติกิจสองต่อสองกับมาตุคามเลย ทั้งไม่ดูคหบดี บุตรคหบดี ฯลฯ ผู้เอบอัมพรั่งพร้อมด้วยกามคุณ ๕ บำเรอตนอยู่ แต่เขาประพฤติพรหมจรรย์ ปราธนาเทพเจ้าหมู่ใดหมู่หนึ่งว่า ด้วยศีล วัตร ตบะหรือพรหมจรรย์นี้เราจักเป็นเทพ หรือเทพองค์ใดองค์หนึ่ง หรือมีจะนั้นก็ด้วยพรหมจรรย์นี้ เขาชอบใจ ติดใจ และถึงความปลื้มใจกับการทำเช่นนั้น แม้นี้ ก็ชื่อว่าเป็นความขาด ความทะลุ ความต่าง และความพร้อยแห่งพรหมจรรย์”^{๑๔๘}

ศีลเหล่านั้นจะเป็นศีลของคฤหัสถ์ หรือศีลของบรรพชิตก็ตาม แม้องค์หนึ่งในเบื้องต้นหรือที่สุดแห่งศีลเหล่าใด ไม่ขาด ศีลเหล่านั้นชื่อว่าไม่ขาด เพราะไม่ขาด เหมือนผ้าขาดที่ชาย แม้องค์หนึ่งในท่ามกลางของศีลเหล่าใด ไม่ขาด ศีลเหล่านั้นชื่อว่าไม่ทะลุ เพราะไม่ทะลุเหมือนผ้าทะลุตรงกลางองค์ ๒ หรือ ๓ ก็ตาม โดยเรียงกันไปตามลำดับของศีลเหล่าใดไม่ทำลาย ศีลเหล่านั้นชื่อว่าไม่ต่าง เพราะไม่ต่าง เหมือนแม่โคมีสีด่างด้วยสีดำและแดงเป็นต้นสีใดสีหนึ่ง ซึ่งเป็นสีที่ไม่เหมือนกันมีสัญญาณยาวบ้าง กลมบ้าง ซึ่งขึ้นอยู่ตามหลังบ้างท้องบ้าง ศีลเหล่าใดไม่ทำลายไปในระหว่างๆ ศีลเหล่านั้นชื่อว่าไม่พร้อย เพราะไม่พร้อย เหมือนแม่โคที่ลายพร้อยไปด้วยจุดที่ไม่เหมือนกัน อีกอย่างหนึ่ง ว่าโดยไม่แปลกกัน ศีลแม้ทั้งหมดชื่อว่าไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เพราะไม่ถูกเมถุนสังโยค ๗ อย่าง และบาปธรรมมีความโกรธและความผูกโกรธเป็นต้นเข้าไป จัดแล้ว ศีลเหล่านั้นนั้น ชื่อว่าเป็นกุชิสสะ เพราะปลดปล่อยจากความเป็นทาสแห่งตัณหาแล้วทำให้เป็นไท ชื่อว่าวิญญูปัตตะ เพราะเป็นศีลที่วิญญูชนทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นสรรเสริญแล้ว ชื่อว่าอุปรัมภูระ เพราะไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิแตะต้อง หรือเพราะเป็นศีลที่ใครๆ ไม่อาจจะปรามาสอย่างนี้ว่า นี่เป็นความเสียหายในศีลของท่าน ชื่อว่าสมาธิสังวัตตนิกะ เพราะยังสมาธิให้เป็นไป เพราะอรรถว่ายังอุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ หรือ

^{๑๔๗} อ.สตตก. (ไทย) ๒๓/๕๐/๘๔.

^{๑๔๘} อ.สตตก. (ไทย) ๒๓/๕๐/๘๒-๓.

มิฉะนั้นก็ยังมีคคสมาธิและผลสมาธิให้เป็นไป

ก็ศีลที่รักษาแล้ว ที่ปราศจากโทษ ๔ อย่าง และประกอบด้วยคุณ ๔ อย่าง ด้วยอาการอย่างนี้ จะไม่ให้สำเร็จประโยชน์ได้อย่างไรกันฯ

พึงรักษาศีลที่สมาทานแล้วด้วยอาการอย่างนี้ นิจศีลและอุโบสถศีลแม้ที่จะต้องรักษาโดยไม่ให้ขาดเป็นต้นด้วยอาการอย่างนี้ จักเศร้าหมองเพราะเป็นไปในสันดานของบาปธรรมเป็นต้นอย่างนี้ คือ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความดีตัวเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความเจ้าเล่ห์ ความโอ้อวด ความหัวดื้อ ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความมัวเมา ความประมาท ความโลภ ความหลง มนสิการที่ผิดเพี้ยน เพราะคลุกคลีกับอมิตรเป็นต้นก็ดี เพราะหลงลืมสติก็ดี จริงดังนั้น ศีลจักเศร้าหมองแม้ด้วยเหตุเพียงให้ความโกรธเกิดขึ้นเพราะเห็นโทษของคนอื่น จะต้องกล่าวไปใยด้วยการผูกโกรธที่จะให้เจริญยิ่งขึ้นไป นิจศีลและอุโบสถศีลจักเศร้าหมอง เพราะเหตุเป็นต้นอย่างนี้ คือ เพราะเห็นคนเหล่านี้ที่เขายกย่องสรรเสริญด้วยคุณทั้งหลายแล้วลบหลู่ว่า คุณเหล่านั้นจักไม่ปรากฏในคนเหล่านั้น เพราะฐานะที่ต่ำกว่า เพราะถูกกดให้อยู่ในอำนาจ ด้วยคำว่า ผู้นั้นเป็นพหูสูต หรือ เราหรือผู้นั้นที่ได้ฟังมากกว่ากัน เพราะเห็นคนเหล่านี้ที่กำลังเสวยสมบัติจึงปกปิดซ่อนเร้นไว้โดยประการที่สมบัติของตนจะไม่ทั่วไปด้วยคนเหล่านั้น อนึ่ง เมื่อไม่ต้องการก็ไม่ให้อย่างสิ้นเชิง เพราะปกปิดโทษที่มีอยู่ของตนเอง เพราะว่าโทษนั้นจะเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเอง เหมือนโรคที่ถูกปกปิดไว้ เพราะยกย่องสรรเสริญคุณที่ไม่มีอยู่ในตน เพราะว่าชนจะแสดงกำมือที่ว่างเปล่า ไม่สำคัญถึงเขาที่ควรจะไปหา เหมือนคนพาลจอมหลอกลวง เพราะการทำความกระด้างแกจิดโดยประการที่จะไม่ให้จิตเกิดขึ้นและย่ำยิดจิต เพราะการกระทำที่เหนือกว่าอย่างนี้ว่า ชื่อว่าบุคคลนั้นแลจักทำอย่างนี้เพราะได้เห็นหรือได้ฟังกิริยาบางอย่างของคนบางคนที่เหมาะสมจะให้คนอื่นสรรเสริญ เราจักทำคุณให้เหนือกว่าบุคคลนั้นเป็นสองเท่า เพราะใจที่สูง เพราะใจที่ยิ่งใหญ่ ด้วยคำเป็นต้นว่า เราประเสริฐกว่าคนที่ประเสริฐ เพราะการปล่อยจิตไปด้วยความมัวเมาเพราะโภคะและความหนุ่มสาวเป็นต้น เหล่านั้น เพราะเห็นสิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งความโลภบางอย่างนั่นเองแล้วเกิดความโลภ เพราะลุ่มหลงในสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ และเพราะมนสิการอย่างผิดๆ ซึ่งอรรถมีความไม่เที่ยงเป็นต้นโดยความเป็นอรรถที่เที่ยงเป็นต้น ฯ เพราะเหตุนี้ พระโพธิสัตว์ของพวกเรา เมื่อพระเจ้ากလာพูเป็นต้นนั้นแล และพระราชบุตรเป็นต้นกำลังทำความเสื่อมเสีย ก็จะไม่ทำอาการแม้สักว่าการมองดู แม้ทำวสัฏฐะเป็นต้นในวิธูรชาดกเป็นต้น ละเทวโลกเป็นต้นแล้วทำอุโบสถกรรมในพระราชอุทยานเป็นต้น ฉะนั้น พึงกล่าวแม้ชาดกเหล่านั้นๆ ในที่นี้ ฯ ส่วนในอุโปสถสูตร พึงทราบว่ แม้วิตกที่ไม่บริสุทธิ์มีกามวิตกเป็นต้นอย่างอื่นที่เป็นความเศร้าหมองแห่งอุโบสถศีล ที่เป็นไปแล้วอย่างนี้ เพราะท่านกล่าวไว้ว่า ผู้เข้าจำอุโบสถหาได้ให้วันล่วงเลยไปด้วยใจที่สทรรคด้วยอภิขณานั้นไม่ เพราะคิดว่า วันนี้ เราแลได้เคี้ยวกินของที่เคี้ยวกินได้นี้และนี้แล้ว บริโภคของที่บริโภคได้นี้และนี้แล้ว พรุ่งนี้ เราจักเคี้ยวกินสิ่งนี้ และสิ่งนี้ที่เคี้ยวกินได้ จักบริโภคสิ่งนี้และสิ่งนี้ที่บริโภคได้ ฯ ก็นิจศีลและอุโบสถศีลที่เศร้าหมองแล้ว เพราะสิ่งใดสิ่งหนึ่งในบรรดากามวิตกเป็นต้นนั้น จะไม่มีผลมาก ไม่มีอานิสงส์มาก ไม่ชัชวาลมาก ไม่แผ่กระจายออกไปมาก เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

ด้วยว่า ผู้ที่จะรักษาศีลของตนที่เศร้าหมองและบริสุทธิ์ พึงเว้น
กามวิตกเป็นต้นนั้นเสียให้ไกล เหมือนคนที่ปรารถนาชีวิตเว้นยาพิษ
ฉะนั้น ฯ

ก็เพราะเหตุที่นิจศีลและอุโบสถศีลนี้ย่อมรุ่งโรจน์ ดุจพระอาทิตย์ในสราทกาลที่พ้นจาก ความมัวหมองทุกชนิด เพราะไม่ให้เป็นบาปกรรมมีความโกรธและความผูกโกรธเป็นต้นเกิดขึ้น เพราะอยู่ในประเทศที่เหมาะสม เพราะคลุกคลีด้วยกัลยาณมิตร เพราะฟังพระสัทธรรม และเพราะมีอธยาศัยที่สุจริต ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

เปรียบเหมือนสัตว์ทั้งหลายที่มีกิเลสจุจงจรัสเป็นมลทิน จะหมดจด
ได้ เพราะละสังกิลแล้วทำศีลของตนให้ผ่องแผ้ว ฯ

อีกอย่างหนึ่ง จิตของผู้จะเข้าจำอุโบสถศีล ถ้าเศร้าหมองเพราะอุปกิเลสบางอย่าง เมื่อนั้น จิตของเราที่เศร้าหมองเพราะอุปกิเลสนั้น ศีลของเราจึงไม่บริสุทธิ์ ฉะนั้น ฟังระลึกถึงพระพุทธรูปเพื่อ ทำจิตให้ผ่องแผ้ว เมื่อบุคคลนั้นระลึกถึงพระตถาคตอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค พระองค์นั้น ทรงเป็นพระอรหันต์ ทรงเป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและ จรรยา เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถิ ฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและ มนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธรูป เป็นพระผู้มีพระภาค จิตย่อมเลื่อมใส ความปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น เขาย่อมละความเศร้าหมองแห่งจิตได้ ศรีษะที่เศร้าหมองเพราะน้ำที่ผสมเปลือกถมและดินเหนียว ย่อมสะอาดได้ด้วยพยายามที่เกิดแต่เหตุนี้ของบุรุษ ฉันทิ ศีลแม้ของบุคคลนั้นก็ย่อมหมดจดได้ เพราะพุทธานุสสตินี้ ฉันทิ บุคคลนั้นย่อมเข้าจำพรหมอุโบสถ อยู่ร่วมกับพรหม หากว่าบุคคลนั้น ระลึกถึงพระพุทธรูปไว้ ต่อจากนั้นเขาพึงระลึกถึงพระธรรม เมื่อบุคคลนั้นระลึกถึงโลกุตตรธรรม ๔ อย่างนี้ว่า พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ความเลื่อมใส แห่งจิตย่อมมี ความปราโมทย์เกิดขึ้น อุปกิเลสก็ละได้ ความผ่องแผ้วแห่งกายที่เศร้าหมองเพราะน้ำที่ เจือด้วยเปลือกหอยและทราย ย่อมมีได้ด้วยพยายามที่เกิดแต่เหตุนี้ของบุรุษ มีการขัด การถู และการล้างเป็นต้น ฉันทิ ความผ่องแผ้วแห่งจิตที่เศร้าหมองและแห่งศีลที่อาศัยจิตนั้น ย่อมมีได้ เพราะธัมมานุสสตินี้ ฉันทิ บุคคลนั้นย่อมอยู่จำธัมมอุโบสถ อยู่ร่วมกับพระธรรม หากว่าบุคคลนั้น ไม่ระลึกถึงพระธรรมไว้ ลำดับนั้นเขาพึงระลึกถึงพระสงฆ์ ความเลื่อมใสแห่งจิตย่อมมีโดยนัยก่อนแก่ บุคคลนั้นผู้ระลึกถึงพระสงฆ์อยู่ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว พระสงฆ์ สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติเป็น ธรรมแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติชอบยิ่งแล้ว คู่แห่งบุรุษ ๔ นี้ คือ บุรุษ บุคคล ๘ นี้ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ควรของค่านับ เป็นผู้ควรของต้อนรับ เป็นผู้ควร ทักขิณา เป็นผู้ควรทำอัญชลี เป็นนาบุญของโลกอย่างยอดเยี่ยม ความผ่องแผ้วแห่งผ้าที่เศร้าหมอง เพราะดินเค็ม น้ำค้างและโคลมเป็นต้น ย่อมมีได้ด้วยพยายามที่เกิดแต่เหตุนี้ของช่างย้อม ฉันทิ ความผ่องแผ้วแห่งจิตที่เศร้าหมอง และแห่งศีลที่อาศัยจิตนั้น ย่อมมีได้เพราะสังฆานุสสตินี้ ฉันทิ บุคคลนั้นย่อมเข้าจำสังฆอุโบสถ อยู่ร่วมกับสงฆ์ บุคคลใดย่อมชำระศีลให้หมดจดแม้ด้วยอำนาจแห่ง พุทธานุสสติเป็นต้นด้วยอาการอย่างนี้

ศีลของบุคคลนั้นย่อมรุ่งโรจน์ เหมือนแก้วไพฑูรย์ ที่ทำการเจียรไน
แล้ว ก็จะส่องประกายเจิดจ้า มีค่ามาก ฉันทิ ฯ

พึงทราบความผ่องแผ้วแห่งสังกิลแห่งศีลแม้ที่รักษาดีแล้วด้วยอาการอย่างนี้

ก็เมื่อไม่นานมานี้ มีการพรรณาสึกขาบทเหล่านั้นแม้ทั้ง ๑๐ ข้อที่

ละข้อ โดยผลคือมีองค์ประกอบที่แตกต่างกันเป็นต้น ฯ

ก็ในบรรดาสิกขาบทเหล่านั้น ปาณาติบาตนั้นมียก ๕ ประการ คือ ๑. สัตว์มีชีวิต ๒. รู้ว่าสัตว์มีชีวิต ๓. จิตคิดจะฆ่า ๔. ความพยายาม(ในการฆ่า) ๕. สัตว์ตายเพราะความพยายามนั้น ประโยคแห่งปาณาติบาตมี ๖ ประการ คือ ๑. ความพยายามฆ่าด้วยมือของตน (สาหัตถิกประโยค) ๒. ความพยายามใช้ให้ผู้อื่นฆ่า (อาณัตติกประโยค) ๓. ความพยายามฆ่าด้วยศัสตราที่ปล่อยไป (นิสัคคิกประโยค) ๔. ความพยายามฆ่าด้วยเครื่องมือที่อยู่กับที่ (ถาวรประโยค) ๕. ความพยายามฆ่าด้วยอำนาจวิชา (วิชามยประโยค) ๖. ความพยายามฆ่าด้วยฤทธิ์ (อิทธิมยประโยค) ในประโยค ๖ ประการนั้น ที่ชื่อว่าสาหัตถิกประโยค ได้แก่ การประหารด้วยกาย หรือด้วยของที่เนื่องด้วยกาย สาหัตถิกประโยคนั้นมี ๒ อย่าง โดยแบ่งเป็นเจาะจงและไม่เจาะจง ในสองอย่างนั้น ในสัตว์ที่เจาะจงประหารเจาะจงสัตว์ใด สัตว์นั้นนั่นเองตาย กรรมผูกพัน เพราะสัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่งตาย เพราะการประหารในสัตว์ที่มีได้เจาะจงอย่างนี้ว่า สัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่งจะตายก็ช่างเถิด เป็นปัจจัย กรรมผูกพันอีกอย่างหนึ่ง เมื่อเพียงมีการประหารในสัตว์ที่เจาะจงและไม่เจาะจงแม้ทั้งสอง สัตว์ตายไป หรือสัตว์ตายเพราะโรคนั่นเองภายหลัง กรรมผูกพันในขณะที่ประหารแล้วนั่นเอง เมื่อประหารแล้วด้วยประสงค์จะให้ตายโดยแท้ แล้วให้การประหารด้วยจิตดวงอื่นอีกแก่สัตว์ที่ยังไม่ตายเพราะการประหารครั้งแรกนั้น หากว่าแม้ภายหลังสัตว์ตายเพราะการประหารครั้งแรกนั่นเอง กรรมผูกพันในครั้งนั้นโดยแท้ ก็ถ้าด้วยการประหารครั้งที่สอง ไม่เป็นปาณาติบาต แม้เมื่อสัตว์ทั้งสองตายแล้ว กรรมผูกพันโดยการประหารครั้งแรกนั่นเอง แม้เมื่อสัตว์ทั้งสองยังไม่ตาย จะเป็นปาณาติบาตก็หาไม่ เมื่อคนจำนวนมากให้การประหารแก่สัตว์ชนิดหนึ่ง สัตว์ตายเพราะการประหารของผู้ใด กรรมผูกพันเฉพาะผู้นั้นเท่านั้น การตั้งใจสั่ง ชื่อว่าอาณัตติกประโยค พึงระลึกถึงกรรมผูกพันโดยนัยที่กล่าวไว้แล้วนั้นแลในสาหัตถิกประโยคเท่านั้น อนึ่งในที่นี้ พึงทราบการกำหนด ๖ อย่าง คือ

เหตุที่จะให้ประโยคแห่งการสำเร็จได้แน่ มี ๖ อย่างเหล่านี้

ได้แก่ วัตถุ กาล โอกาส อาวุธ อิริยาบถและความต่างแห่งกิริยา^{๓๔๙}

ในเหตุเหล่านั้น ที่ชื่อว่าวัตถุ ได้แก่ สัตว์ที่จะพึงฆ่า ที่ชื่อว่ากาล ได้แก่ เวลาเช้าหรือเวลาเย็นเป็นต้น และความเป็นหนุ่มหรือความแข็งแรงเป็นต้น ที่ชื่อว่าโอกาส ได้แก่ สถานที่อย่างนี้ คือ บ้าน ป่า ประตुरิเวณ กลางริเวณ ถนน หรือทางสามแพร่งเป็นต้น ที่ชื่อว่าอาวุธ ได้แก่ เครื่องประหารอย่างนี้ คือ ดาบ ลูกศร หรือหอกเป็นต้น ที่ชื่อว่าอิริยาบถ ได้แก่ อาการอย่างนี้ คือ การเดิน หรือการนั่งของสัตว์ที่จะพึงถูกฆ่าเป็นต้น ที่ชื่อว่าความต่างแห่งกิริยา ได้แก่ การลงทัณฑ์มีอย่างนี้ คือ การแทง การตัด การทำลาย หรือการลงกรรมกรรมขอดสังข์^{๓๕๐} เป็นต้น จริ่งอยู่ ถ้าภิกษุรูปที่รับคำสั่งทำวัตถุให้คลาดเคลื่อน ฆ่าคนอื่นให้ตายจากคนที่สั่งให้ฆ่า หรือรูปที่รับคำสั่งว่า “จงประหารข้าพเจ้าให้ตาย” ไปประหารข้าพเจ้าหลังหรือข้างๆ หรือที่ส่วนอื่นให้ตาย ภิกษุผู้สั่งไม่มีกรรมผูกพัน รูปที่รับคำสั่งเท่านั้น มีกรรมผูกพัน ถ้าภิกษุผู้รับคำสั่งไม่ทำวัตถุให้คลาดเคลื่อน ฆ่าให้ตายตามคำสั่ง มีกรรมผูกพันแม้ทั้ง ๒ รูป คือ ผู้สั่งมีในขณะที่สั่ง ผู้รับคำสั่งมีในขณะที่ฆ่าให้ตาย แม้ในกาลเป็นต้นกันยนี้ อนึ่ง การขัดเครื่องประหารมีลูกศร หอกและหิณยนต์เป็นต้น ด้วยกายหรือของที่เนื่องด้วยกาย ของผู้ประสงค์จะฆ่าคนผู้

^{๓๔๙} ข.ข.อ. (ไทย) -/-/๒๑.

^{๓๕๐} การลงกรรมกรรมขอดสังข์ คือวิธีลงโทษโดยถลกหนังศีรษะขัดให้ขาวเหมือนสังข์ เป็นวิธีลงทัณฑ์คนในสมัยโบราณ (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๖๙/๑๗๐, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๖๕/๓๑๒)

ยืนอยู่ในที่ไกลให้ตาย ชื่อว่าสาหัตถิกประโยค สาหัตถิกประโยคเมื่อนั้นมี ๒ อย่าง โดยแบ่งเป็น เจาะจงและไม่เจาะจง ก็ในสาหัตถิกประโยคนี้ พึงทราบกรรมผูกพันโดยนัยที่กล่าวไว้ก่อนด้วยอาการ อย่างนี้ การขุดหลุมพราง วางกระดานหก วางเครื่องประหารไว้ในที่ใกล้และการจัดยา ของผู้ ประสงค์ฆ่าให้ตายด้วยอุปกรณ์เคลื่อนที่ไม่ได้ ชื่อว่าถาวรประโยค ถาวรประโยคเมื่อนั้นมี ๒ อย่าง โดย แบ่งเป็นเจาะจงและไม่เจาะจง พึงทราบกรรมผูกพันโดยนัยที่กล่าวไว้ก่อนแล้วนั่นเองแม้ในสาหัตถิ ประโยคเมื่อนั้นด้วยอาการอย่างนี้ ส่วนความต่างกันมีดังต่อไปนี้ ฤๅษผู้ขุดหลุมพราง ขายหลุมพราง ให้คนอื่นหรือให้เปล่า บุคคลใดๆ ตกลงไปตาย เพราะบุคคลนั้นตกลงไปตายเป็นเหตุ ฤๅษผู้ขุด หลุมพรางนั้นนั่นเองต้องอาบัติและมีกรรมผูกพัน ผู้ได้หลุมพรางไม่มีโทษ แม้ถ้าฤๅษนั้นคิดว่า “คนที่ ตกลงไป อย่างนี้ เมื่อไม่อาจขึ้นได้ จักไม่พินาศหรือจักขึ้นได้ไม่สะดวก” จึงทำหลุมพรางนั้น ให้ลึกหรือ ให้ตื้น ให้ยาวหรือให้สั้น ให้กว้างหรือให้แคบกว่าเดิม ทั้ง ๒ รูปต้องอาบัติและมีกรรมผูกพัน เมื่อเกิด ความเดือดร้อนว่า “ตายกันมาก” จึงใช้ดินร่วนกลบหลุมพราง ถ้าใครตกลงไปตายที่ดินร่วน ฤๅษุ ตันเหตุถึงกลบก็ไม่พ้น เมื่อฝนกำลังตกมีโคลนตม เมื่อสัตว์ติดโคลนตมตาย (ฤๅษุตันเหตุไม่พ้น) ตันไม้ ล้มลงขจัดดินร่วนไปเสียก็ดี ลมหรือน้ำฝนพัดดินร่วนไปเสียก็ดี หรือฤๅษุทั้งหลายเมื่อขุดดินเพื่อเห่ง่า มันทาหลุมไว้ที่ดินร่วนนั้น ถ้าใครติดหรือตกลงไปตายในหลุมนั้น ฤๅษุตันเหตุย่อมไม่พ้น แม้ในเตียง ตั้ง หรือพนักริงที่ใช้สอยเป็นประจำก็อย่างนี้ พึงทราบกรรมผูกพันตามแหล่งที่เกิด ตราบเท่าที่เตียง ตั้งหรือพนักริงเหล่านั้นจะเป็นไป ก็ที่ชื่อว่าวิชขามยประโยค ได้แก่ การร้ายวิชาเพื่อฆ่าให้ตาย ฯ ที่ชื่อว่าอิทธิมยประโยค ได้แก่ การประกอบฤทธิ์อันเกิดจากวิบากแห่งกรรม ดุจการขบด้วยเขี้ยวของ สัตว์ที่มีเขี้ยวเป็นอาวุธเป็นต้น ฯ ความต่างแห่งสิกขาบทที่ ๑ ย่อมมีเพราะประโยค ๖ เหล่านี้อย่างใด อย่างหนึ่ง และเพราะความสำเร็จแห่งองค์นั้น ฯ อนึ่ง ความต่างนั้นมีโทษน้อยก็มี ที่มีโทษมากก็มี ด้วยว่า ในสองอย่างนั้น การฆ่ามด มีโทษน้อย การฆ่าสัตว์เดรัจฉานที่ใหญ่กว่ามดนั้น มีโทษมาก การ ฆ่ามนุษย์ที่ทุศีล มีโทษมากกว่านั้น การฆ่ามนุษย์ที่มีศีล มีโทษมากกว่านั้น การฆ่ามนุษย์ผู้ถึงสรณะ มีโทษมากกว่านั้น การฆ่ามนุษย์ผู้มีสิกขาบท ๕ มีโทษมากกว่านั้น การฆ่าสามเณร มีโทษมากกว่านั้น การฆ่าฤๅษุผู้เป็นปุถุชน มีโทษมากกว่านั้น การฆ่าพระโสดาบัน มีโทษมากกว่านั้น การฆ่าพระ อนาคามี มีโทษมากกว่านั้น การฆ่าพระชีนาสพ ยิ่งมีโทษมากกว่าโดยแท้ กว่าฆ่าพระอนาคามีนั้น ในที่นี้ คำว่า การฆ่ามดมีโทษน้อย ท่านกล่าวไว้โดยไม่ได้คำนึงถึงการฆ่าสัตว์ที่ใหญ่กว่ามดนั้นเป็นต้น ก็แม้การยังสัตว์มีชีวิตทั้งปวงให้ตกลงไปมีโทษมากโดยแท้ เพราะพระดำรัสว่า ฤๅษุทั้งหลาย ปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนาจผลให้ไปเกิดในนรก อำนาจ ผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนาจผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิบากแห่งปาณาติบาตอย่างเบา ที่สุด ย่อมอำนาจผลให้เป็นผู้มีอายุน้อยแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์^{๑๕๑} เพราะฉะนั้น ผู้ถือสิกขาบท ๕ หรือผู้ อยู่จำอุโบสถ

ที่ปรารถนาประโยชน์เพื่อตน พึงรักษาชีวิตของสัตว์แม้เพียงน้อยนิด

เหมือนรักษาชีวิตของตน ฯ

อนึ่ง โทษบางอย่างย่อมไม่มีแก่ฤๅษุที่บริโภคน้ำที่มีสัตว์มีชีวิต เว้นไว้แต่สำคัญว่ามีสัตว์มี ชีวิต สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ไม่เป็นอาบัติแก่ฤๅษุผู้สำคัญว่าไม่มีสัตว์มีชีวิต ไม่ได้แกล้งแต่ไม่รู้ อยู่ ไม่มี

^{๑๕๑} อ.สตตก-นวก. (ไทย) ๓๓/๔๐/๒๐๓.

ความประสงค์จะให้สัตว์ตาย และภิกษุวิกลจริตเป็นต้น ฯ ชื่อว่าสัญญา เพราะสำคัญว่าไม่มีสัตว์มีชีวิตอยู่ในน้ำนี้ ได้แก่ อธิปาณกสัญญา แต่ในทางปฏิบัติท่านกล่าวว่า ภิกษุทั้งหลายถึงจะเข้าจำอุโบสถในวันนี้เอง ก็ต้องกรองน้ำแล้วจึงบริโภค การกรองน้ำนั้น ฟังทราบว่าย่น้ำเพราะการบริโภคน้ำที่กรองแล้วไม่มีโทษ เพราะการบริโภคด้วยสำคัญว่ามีสัตว์มีชีวิตมีโทษ แล้วกล่าวไว้โดยประการอื่นอีกว่า แม้ผู้ที่ถือสิกขาบท ๕ ก็ต้องกรองน้ำแล้วบริโภค การที่แม้ผู้ถือสิกขาบท ๕ กรองน้ำแล้วบริโภคนั้นเอง ประเสริฐกว่า เพราะน้ำที่กรองแล้วไม่มีโทษ แต่เมื่อว่าโดยผล ปาณาติบาตเป็นต้นแม้ทั้งหมดมีทุกติผล เพราะให้เกิดความกลัวในอบาย ก็ส่วนที่ต่างออกไปแห่งทุกตินั้น ฟังทราบโดยพิสดารแม้โดยเทวทูตสูตรเป็นต้น แม้ในทุคติ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร ไม่น่าพอใจ เหล่าใด รูปเป็นต้นเหล่านั้น ฟังทราบว่า ชื่อว่านิมิต्तผล เพราะจะรวมตัวกันตามโอกาสแล้วให้วิบากบังเกิดในรูปเป็นต้นเหล่านั้นนั่นเอง เพราะเป็นผลที่ไม่ใช่หนทางหลุดพ้นเป็นต้นในปัจจุบัน ฯ

จริงดังนั้น สำหรับปาณาติบาตข้อแรก ฟังทราบความต่างแห่งผลเป็นต้นอย่างนี้ว่า มีอวัยวะน้อยใหญ่วิบัติ สูญเสียการขยายขึ้นและขยายออก พลัดพรากจากความถึงพร้อมด้วยขาวปัญญา มีเท้าที่ตั้งไม่ตรง มีการมองเห็นผิดปกติ มีมือและเท้าแข็งกระด้างไม่อ่อนนุ่ม มีเหตุที่จะต้องพลัดพรากจากสิ่งที่จะต้องอาศัยหา ทุกพลภาพ พุดจาไม่ไพเราะ ไม่น่ารัก น่ากลัว ต่อสัตว์โลกทั้งมวล ตายด้วยความพยายามของผู้อื่น มีบริวารน้อย รูปร่างน่าเกลียด ผิวพรรณไม่ดี มีความเจ็บป่วยมาก มีความโศกเศร้ามาก พลัดพรากจากสิ่งที่รักที่ชอบใจ มีอายุน้อย ส่วนเจตนางดเว้นจากการยังสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วงไป ฟังทราบผลเป็นต้นอย่างนี้ว่า สมบูรณ์ด้วยอวัยวะน้อยใหญ่ เพียบพร้อมด้วยความสูงและความอ้วน เพียบพร้อมด้วยเชาปัญญา มีเท้าตั้งตรงดี มองเห็นชัดเจน มีความสะอาด มีความกล้าหาญ พุดจาไพเราะ เป็นที่รักของสัตว์โลกทั้งมวล บริษัทไม่แตกแยก ไม่น่าสะดุ้งกลัว ไม่ตายเพราะความพยายามของคนอื่น มีบริวารไม่มีที่สิ้นสุด รูปร่างดี ทรวดทรงดี เจ็บป่วยน้อย ไม่เศร้าโศก ไม่พลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รักที่ชอบใจ มีอายุยืน ฯ อีกอย่างหนึ่ง คนฆ่าสัตว์ก็จะถูกทำร้ายทุบตีด้วยท่อนไม้และค้อนเป็นต้น ในอรรถภาพนี้เอง เคลื่อนจากอรรถภาพนี้แล้วบังเกิดในนรกเสวยทุกข์อย่างใหญ่หลวงหลายปีโกฏิ เคลื่อนจากนรกนั้นเพราะสิ้นสุดการถูกแผดเผาที่ยาวนาน บังเกิดในตระกูลมหาศาลที่มีชื่อเสียงที่สมบูรณ์ด้วยสมบัติมากมายในมนุษยชาติเพราะตัดกรรมด้วยบุญ รูปร่างน่าดู น่าเลื่อมใส แม้จะประกอบด้วยความเพียบพร้อมด้วยวรรณะ แต่ก็ไม่ได้เสวยสมบัติเช่นนั้น ย่อมถึงความตายเสียในขณะที่ยังหนุ่มยังแน่นนั่นเอง ฯ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ว่า

นรชนที่ฆ่าชีวิตสัตว์อื่นอยู่ทุกเมื่อ ถึงจะได้ลาภเป็นพิเศษมีทรัพย์
และข้าวเปลือกที่เป็นเครื่องอุปโภคทุกชนิด แม้จะเพียบพร้อมด้วยรูปโฉม
ที่งดงามก็ตาม ก็จะได้รับความตายที่ไม่น่าปรารถนาเสียแต่ยังหนุ่มเป็น
แน่แท้ ฯ

ก็สัตว์บางพวกทำปาณาติบาตแล้ว ดำรงอยู่ในกลางหาวหรืออากาศก็ดี เล่นไปกลางมหาสมุทรก็ดี เข้าไปยังถ้ำหรือคูหาที่ดี ก็ไม่ได้ความหลุดพ้นเพราะวิบากแห่งกรรมนั้นโดยแท้ หากมีคำถามว่า ข้อนั้น เป็นอย่างไร ตอบว่า ได้ยินว่า มนุษย์คนหนึ่งได้เฆนกตัวหนึ่งให้ตายแล้วด้วยการเฆนพาง มนุษย์นั้นบังเกิดในอเวจีนรกเพราะกรรมนั้น ไหม้อยู่หลายพันปี เคลื่อนจากนรกนั้นแล้ว ถูกเฆนตายด้วยการเฆนพางในอากาศนั่นเองในร้อยอรรถภาพ แม้สตรีอีกนางหนึ่งผูกถุงทรายที่คอสุนัข กดให้จมลงในน้ำฆ่าให้ตาย บังเกิดในอเวจีเพราะบาปกรรมนั้น เสวยทุกข์ไม่สิ้นสุด เคลื่อนจากอเวจีนั้นแล้ว

ล่องเรือไปถึงยังท่ามกลางมหาสมุทรในร้อยอัฐภาพ เห็นเรือที่จอดอยู่ เหมือนไม่ได้แล่นไปผูกไว้ ถูกสลากที่เป็นกาฬกณีถือเอา จึงผูกถูทรายที่คอแล้วจมลงไปตายในน้ำ เด็กเลี้ยงวัว ๗ คนแม่อีกพวกหนึ่งเห็นเหยี่ยวตัวหนึ่งเข้าไปยังจอมปลวกจึงปิดปากรู้ทั้งหมดที่จอมปลวกนั้นแล้วทิ้งเหยี่ยวนั้นไว้ ๗ วัน แม่เด็กเหล่านั้นก็ยังไม่มา ยังนรกรเพราะเหยี่ยวนั้นยังไม่ตาย เข้าไปยังชอกเขาในอัฐภาพที่ ๑๔ ใช้แผ่นหินปิดประตู อดอาหารอยู่ถึง ๑๔ วัน ยึดถือเพียงให้รอดชีวิตแล้วพากันออกมา เด็กเหล่านั้นจะอยู่ในอากาศก็ดี ถึงกลางมหาสมุทรก็ดี เข้าไปยังถ้าที่ภูเขาที่ดี ก็หาได้พ้นจากบาปกรรมไม่ เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ว่า

บุคคลนั้นนั้นจะอยู่ในกลางหา อยู่ท่ามกลางสมุทร เข้าไปสู่ชอกเขา หรือสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งที่มีอยู่ในโลก ก็ไม่พ้นจากบาปกรรมไปได้
๙^{๑๕๒}

พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงแสดงหัวข้อในปาณาติบาต จึงตรัสเพิ่มไว้อีกในมตกถิตตชาดก (ว่าด้วยการฆ่าสัตว์ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย) ว่า

ถ้าเหล่าสัตว์พึงรู้อย่างนี้ว่า การเกิดและสมภพ^{๑๕๓}นี้เป็นทุกข์ สัตว์ไม่ควรฆ่าสัตว์ เพราะผู้ฆ่าสัตว์ย่อมเศร้าโศก^{๑๕๔}

แม้พระสวลิเถระท่องเที่ยวไปในสงสาร เป็นพระราชาในอัฐภาพหนึ่ง ถือเอาทหารสี่เหล่าทัพแล้วแวดล้อมเมืองอื่น ได้ปิดประตูเมืองไว้ ๗ วัน พระสวลิเถระนั้นทำกรรมเพียงเท่านี้ จึงได้รับทุกข์อย่างใหญ่หลวงในท้องมารดาตลอด ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน ในอัฐภาพสุดท้ายเพราะกรรมนั้น

พระสวลิเถระนั้นถึงจะไม่ฆ่าสัตว์แม้เพียงชนิดเดียวโดยประการทั้งปวง ด้วยอาการอย่างนี้ แต่เพราะปิดล้อมเมืองจึงได้รับทุกข์อย่างนี้^๙

สาวกที่เป็นคฤหัสถ์ยกโทษในสัตว์ทุกจำพวก ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ที่ยังหวาดสะดุ้ง และที่มันคงในโลกแล้ว ไม่พึงฆ่าเอง ไม่พึงใช้ให้ผู้อื่นฆ่า และไม่พึงอนุญาตให้ใคร ๆ ฆ่า ^{๙๑๕๕}

บัดนี้ พึงทราบองค์ ๕ แห่งอกินนาทานที่ท่านแสดงไว้ต่อจากปาณาติบาตนั้น คือ ๑. สิ่งของที่ผู้อื่นหวงแหน ๒. รู้ว่าเป็นสิ่งของที่ผู้อื่นหวงแหน ๓. จิตคิดจะลัก ๔. ความพยายาม (ในการลัก) ๕. ลักมาได้ด้วยความพยายามนั้น ประโยคแห่งอกินนาทานมี ๕ ประการ มีสาเหตุถิกาวหาร อาณัติถิกาวหาร นิสสัคคิยาวหาร อตถสาธกาวหาร และธูรณิกเขปาวหาร ที่เป็นไปด้วยอำนาจอาหาร (การลัก) เหล่านี้ คือ ๑. เถยยาวหาร (ลักโดยการขโมย) ๒. ปลัยหาหาร (ลักโดยการข่มขืน) ๓. ปฏิจฉันนาวหาร (ลักโดยการปิดซ่อน) ๔. ปริกัปปาหาร (ลักโดยการกำหนดสิ่งของหรือเวลา) ๕. กุสาวหาร (ลักโดยการสับเปลี่ยนสลาก) ภิกษุบางรูปแอบทำการดัดที่ต่อเป็นต้นในตอนกลางคืนหรือกลางวัน ลักทรัพย์ที่มีเจ้าของไปหรือลวงด้วยเครื่องนับโก่งและกะปณะปลอมเป็นต้นถือเอา อวหารของภิกษุผู้ถือเอาอย่างนี้ พึงทราบว่า เถยยาวหาร ภิกษุใดข่มเหง ใช้กำลังกดขี่คนอื่น ๆ หรือคุกคามแสดงภัย ถือเอาทรัพย์ที่เป็นของคนเหล่านั้น เหมือนพวกโจรขบถปล้นฆ่าคนเดินทางและปล้นฆ่า

^{๑๕๒} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙/๓๑.

^{๑๕๓} สมภพ ในที่นี้หมายถึงความเจริญโดยลำดับแห่งสัตว์ผู้บังเกิดแล้ว (พ.ชา.อ. (บาลี) ๑/๑๘/๒๓๕)

^{๑๕๔} พ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๘/๖.

^{๑๕๕} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๓๙๗/๔๔๕.

ชาวบ้านเป็นต้น และเหมือนพระราชและมหาอมาตย์ของพระราชเป็นต้น ทำการริบเอาเรือนของคนอื่น ด้วยความโกรธ และถือเอาส่วนเกินจากภาษีอากรที่ถึงแก่ตนโดยผลการ อวหารของภิกษุผู้ถือเอาอย่างนี้ ฟังทราบ ว่า ปสัยหาอาหาร

ส่วนการปกปิดแล้วลัก ชื่อว่าปฏิจันนาอาหาร ปฏิจันนาอาหารนั้น ฟังทราบ อย่างนี้ :- ภิกษุใด เมื่อคนทั้งหลายกำลังเล่นเพลินอยู่ หรือกำลังเข้าไปในสวนเป็นต้น เห็นเครื่องประดับที่เขาถอดวางไว้ คิดว่า ถ้าเราจักก้มลงถือเอา เจ้าของจะรู้ว่า สมณะกำลังถืออะไร จะเบียดเบียนเราได้ จึงเอาดินร่วน หรือใบไม้กลบไว้ ด้วยนึกว่า จักถือเอาภายหลังด้วยเหตุเพียงเท่านี้ การยกขึ้นยังไม่มีแก่ภิกษุนั้น เพราะฉะนั้น จึงไม่เป็นอวหาร แต่เมื่อใดคนเหล่านั้นต้องการเข้าไปภายในบ้าน แม้คันดูทรัพย์นั้น ก็ไม่พบ แต่ยังเสียดายว่า บัดนี้มีดีเสียแล้ว พຼงนี้ เราจักรู้ จึงไปเสีย ต่อมาภิกษุยกทรัพย์นั้นขึ้น ขณะที่ยกขึ้น ต้องอาบัติปาราชิก แต่เมื่อภิกษุถือเอาด้วยสำคัญว่าเป็นของตน ในเวลากลับด้วยคิดว่า ทรัพย์นั้นเป็นของเรา หรือด้วยความสำคัญว่าเป็นบังสุกุลว่า บัดนี้ พวกเขาไปกันแล้ว ทรัพย์นี้เขาทิ้งแล้ว เป็นภณทไทย เมื่อเจ้าของ เหล่านั้นมาในวันที่ ๒ ค้นหาแต่ไม่พบ จึงทอดธุระกลับไป ทรัพย์ที่ภิกษุถือเอา เป็นภณทไทยเหมือนกัน เพราะเหตุไร เพราะความพยายามของภิกษุนั้นเจ้าของจึงไม่เห็น ทรัพย์นั้น อนึ่ง ภิกษุใดเห็นทรัพย์เช่นนั้น ไม่ได้ปกปิดทรัพย์ที่ตั้งอยู่ในที่เดิม มีโลภจิต ใช้เท้าเหยียบไว้ กดให้จมโคลนตมหรือทราย พอเมื่อทรัพย์นั้นถูกภิกษुकดให้จมลงไปเท่านั้น กรรมผูกพัน (ต้องอาบัติปาราชิก)

อวหารของภิกษุผู้กำหนดถือเอาเรียกว่า ปริกัปปาอาหาร ปริกัปปาอาหารนั้น มี ๒ อย่าง คือ กำหนดทรัพย์ และกำหนดโอกาส ในปริกัปปาอาหาร ๒ อย่างนั้น ภณทปริกัปปาอาหาร ฟังทราบ วินิจฉัยดังนี้ :- ภิกษุบางรูปในพระศาสนานี้ต้องการผ้าสาฎก จึงเข้าไปภายในห้องกำหนดว่า ถ้าเป็นผ้าสาฎก จักถือเอา ถ้าเป็นด้าย จักไม่ถือเอา จึงถือเอากระสอบในที่มืด ถ้าในกระสอบเป็นผ้าสาฎก ขณะยกขึ้น ต้องอาบัติปาราชิก ถ้าเป็นด้าย ยังรักษาอยู่ เรือนำออกไปภายนอกแก้ออกดูรู้ว่า ด้าย นำกลับมาไว้ที่เดิมอีก ยังรักษาอยู่ แม้รู้ว่าเป็น ด้ายแล้วคิดว่า ได้ทรัพย์ใดควรถือเอาทรัพย์สินนั้น เดินไปพระวินัยธรฟังปรับอาบัติ ตามวาระการย่างเท้า เธอวางไว้บนพื้นถือเอา ขณะยกขึ้น ต้องอาบัติปาราชิก ภิกษุ ถูกเจ้าของกลุ่มรุมทำร้ายร้องว่า โจร โจร จึงทิ้งของแล้วหนีไป ยังรักษาอยู่ เจ้าของ เห็นทรัพย์นั้นแล้วถือเอา การถือเอาทรัพย์สินของเจ้าของดังว่ามานี้ เป็นการดี หาก คนอื่นจะเป็นใครก็ตามถือเอา เป็นภณทไทย ถ้าเมื่อเจ้าของกลับไปแล้ว ภิกษุเห็นทรัพย์นั้นคิดว่า เรานำเอาทรัพย์นี้ออกมาก่อนทีเดียว บัดนี้ เป็นของของเราจึงถือเอา ยังรักษาอยู่ แต่เป็นภณทไทย แม้เมื่อภิกษุกำหนดถือเอาโดยนัยว่า ถ้าเป็นด้าย จักถือเอา ถ้าเป็นผ้าสาฎก จักไม่ถือเอา ถ้าเป็นเนยใส จักถือเอา ถ้าเป็นน้ำมัน จักไม่ถือเอา เป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน ในอรรถกถาหมาปัจจรีเป็นต้น ท่านแก้ไว้ว่า ภิกษุมีความต้องการผ้าสาฎก ถือเอาเฉพาะกระสอบผ้าสาฎกออกไป ยืนอยู่ภายนอกแก้อูเห็น ว่า นี่เป็นผ้าสาฎก เดินไป พระวินัยธรฟังปรับด้วยการยกเท้าขึ้นเท่านั้น ในอรรถกถาหมาปัจจรีเป็นต้นนี้ เพราะภิกษุกำหนดว่า ถ้าเป็นผ้าสาฎก จักถือเอาการกำหนดจึงปรากฏ เพราะภิกษุเห็นแล้วลักไป ปริกัปปาอาหารจึงไม่ปรากฏ แต่ในมหาอรรถกถา ท่านปรับอวหารแก่ภิกษุผู้ยกขึ้นเฉพาะซึ่งทรัพย์ที่ตนกำหนดไว้แต่ยังไม่เห็น ซึ่งตั้งอยู่ในความเป็นของที่ได้กำหนดไว้เท่านั้น เพราะฉะนั้น ในมหาอรรถกถานั้น ปริกัปปาอาหารจึงปรากฏ และสมกับบาลีว่า ภิกษุเข้าใจว่า เป็นทรัพย์นั้น ลักเอาทรัพย์นั้นไป บรรดาการกำหนดทั้ง ๒ นั้น การกำหนด ที่เป็นไปโดยนัยว่า ถ้าเป็นผ้าสาฎก เราจักถือเอา เป็นต้น

นี้ชื่อว่าภณทปริกัปปาวหาร ส่วนโอกาสปริกัปปาวหาร พึงทราบอย่างนี้ว่า ภิกษุโลเลบางรูปในพระศาสนาเข้าไปยังบริเวณของผู้อื่น เรือนแห่งตระกูลหรือโรงงานในป่า นั่งสนทนาปราศรัยในบริเวณนั้น มองดูบริวารที่อยากได้บางอย่าง เมื่อมองดูเห็นแล้ว จึงได้กำหนดประตุ หน้ามุข ปราสาท ชั้นล่าง บริเวณ ชุ่มประตุ และโคนไม้เป็นต้นว่า ถ้าเจ้าของเห็นเรา ในระหว่างนี้ เราจักทำที่เป็นหยิบเพื่อจะดูเที่ยวไป แล้วคืนให้เจ้าของเหล่านั้น ถ้าเจ้า ของไม่เห็น เราจักลักพาวัตถุนั้นล่องเลยเขตที่เธอ กำหนดถือเอาทรัพย์นั้นไป กรรมผูกพัน (เธอต้องอาบัติปาราชิก) ถ้ากำหนดแดนอุปจาร เดินมุ่งหน้าไปที่นั่น ใฝ่ใจกรรมฐานเป็นต้นอยู่ก็ดี ส่งใจไปทางอื่นก็ดี เลยแดนอุปจารไปเพราะเปลอเรือ เป็นภณทไทย ถ้าเธอไปถึงที่นั่น โจร ช้าง สัตว์ร้าย หรือมหาเมฆตั้งเค้า เธอรีบเดินเลยที่นั่นไป เพราะต้องการพ้นจากอันตรายนั้น เป็นภณทไทยเหมือนกัน ในอธิการนี้ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เพราะในเบื้องต้น ภิกษุถือเอาด้วยโดยจิต ฉะนั้น จึงรักษาไม่ได้ เป็นอวหารที่เดียว นี่เป็นนัยที่มาในมหาอรรถกถา ส่วนในอรรถกถา महाปจจรี ท่านแก้ไว้ว่า ถ้าภิกษุขึ้นขี่ช้างหรือม้าภายในเขตกำหนด ยังไม่ขับช้างหรือม้าไปไม่ให้คนอื่นขับไป เมื่อเลยเขตกำหนดไป ไม่ต้องอาบัติปาราชิก เป็นเพียงภณทไทยเท่านั้น ในการกำหนดทั้ง ๒ นั้น การกำหนดที่เป็นไปว่า ถ้าเจ้าของเห็นเราในระหว่างนี้ เราจักทำที่เป็นหยิบเพื่อดูเที่ยวไป แล้วคืนให้เจ้าของ เหล่านั้น นี้ชื่อว่าโอกาสปริกัปปาวหาร อวหารของภิกษุผู้กำหนดถือเอาด้วยการกำหนดแม้ทั้ง ๒ นี้ ดังพรรณนามา พึงทราบว่า ปริกัปปาวหาร การสับสลากแล้วลัก ท่านเรียกว่า กุสาวหาร แม้กุสาวหารนั้น ก็พึงทราบ อย่างนี้ว่า ภิกษุใด เมื่อภิกษุเจ้าหน้าที่แจกจีวรทอดสลากแจกจีวร ต้องการลักส่วนของผู้อื่นที่มีราคาถูกกว่า หรือมีราคาแพงกว่า หรือมีราคาเท่ากัน ที่ตั้งอยู่ใกล้ส่วนของตน ต้องการทำไม้สลากที่ตกไปในส่วนของตนให้ตกไปในส่วนของผู้อื่น จึงยกขึ้น ยังรักษาอยู่ก่อน ให้ตกไปในส่วนของผู้อื่นก็ยังรักษาอยู่ แต่เมื่อใดไม้สลาคนั้นตกไป ภิกษุ ยกไม้สลากของผู้อื่นจากส่วนของผู้อื่น พอยกส่วนของผู้อื่นขึ้น เธอต้องอาบัติปาราชิก ถ้ายกไม้สลากจากส่วนของผู้อื่นขึ้นก่อนกว่า เพราะต้องการให้ตกไปในส่วนของตน ขณะที่ยกขึ้น ยังรักษาอยู่ ขณะที่ทำให้ตกไปก็ยังรักษาอยู่ แต่ยกไม้สลากของตนขึ้นจาก ส่วนของตน ขณะที่ยกขึ้น ยังรักษาอยู่ เมื่อยกไม้สลากขึ้นให้ตกไปในส่วนของผู้อื่น พอไม้สลากหลุดจากมือ กรรมผูกพัน (เธอต้องอาบัติปาราชิก) นี้ชื่อว่ากุสาวหาร

ก็ในสาหิตถิกาวหารเป็นต้นที่เป็นไปด้วยอำนาจอวหาร ๕ ประการเหล่านี้ ที่ชื่อว่าสาหิตถิกาวหาร ได้แก่ อวหารที่ภิกษุลักทรัพย์ของผู้อื่นด้วยมือของตน ที่ชื่อว่าอาณัตถิกาวหาร ได้แก่ อวหารที่ภิกษุสั่งผู้อื่นว่า จงลักทรัพย์ของคนโน้น ที่ชื่อว่านิสสัคคิยาวหาร ได้แก่ อวหารที่ได้การประกอบบทนี้ว่า ให้ล่องเลยที่ที่หมาย เข้ากับคำว่า ภิกษุอยู่ภายในด้านภาชี ทำทรัพย์ให้ตกไปนอกด้าน กรรมผูกพัน (ต้องอาบัติปาราชิก) ที่ชื่อว่าอตัลสาธกาวหาร ได้แก่ อวหารที่ภิกษุสั่งว่า ท่านอาจลักทรัพย์ชื่อโน้น ได้เมื่อใดก็จงลักเมื่อนั้น บรรดาภิกษุผู้สั่งและผู้ลักเหล่านั้น ถ้ารูปหนึ่งปราศจากอันตรายลักทรัพย์มาได้ รูปที่สั่งต้องอาบัติปาราชิกในขณะที่สั่งนั่นเอง ส่วนรูปที่ลักมาได้ต้องอาบัติปาราชิกในเวลาทีลักมา นี้ชื่อว่าอตัลสาธกาวหาร ส่วนธรรณิกเขปาวหารพึงทราบด้วยอำนาจทรัพย์ที่เขาฝากเก็บไว้ในอาราม แม้สำหรับผู้ที่ไม่ให้ภณทไทยที่เป็นตาวกาลิกกันนี้เหมือนกัน ฉะนั้น จึงมีความต่างแห่งประโยคเพียงเท่านี้ ๑ อนึ่ง ภณทไทยนั้นมีโทษน้อยในสำนักของคนทุศีล มีโทษมากในสำนักของคนมีศีล มีโทษมากในสำนักของคนถึงสรณะ มีโทษมากในสำนักของผู้ถือสิกขาบท ๕ ของสามเณร ของภิกษุผู้เป็นปุณฺณ ของพระโสดาบัน ของพระสกทาคามี ของพระอนาคามี มีโทษมากในสำนักของพระชีนาสพ ฉะนั้น จึงชื่อว่ามิโทษมากโดยแท้ ๑ แต่เมื่อว่าโดยผลแห่งภณทไทยนั้น พึงทราบการแบ่งผล

เป็นต้นอย่างนี้ว่า มีเครื่องสังเวทและข้าวน้อย มีโกละน้อย โกละที่ยังไม่เกิดขึ้นก็จะไม่เกิดขึ้น โกละที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป มักได้กามคุณ ๕ ที่น่าปรารถนาอย่างฉับพลัน โกละสมบัติก็จะทั่วไปกับทายาทที่ไม่น่าพอใจคือพระราชายิตทรัพย์ โจรปล้น ไฟไหม้ และน้ำท่วม ไม่ได้รับทรัพย์ที่ไม่เหมือนใครๆ จะเป็นคนด้อยต่ำในโลกทั้งหมด การไม่ได้สดับแม้ถ้อยคำว่ามี การอยู่ด้วยความเป็นทุกข์ ฯ ส่วนเจตนาจงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ พึงทราบตามแนวแห่งพระสูตรนั้นๆ เป็นต้นอย่างนี้ว่า มีทรัพย์มาก ข้าวน้ำเพียงพอ โกละสมบัตินี้ไม่ถาวร โกละที่ไม่เกิดก็เกิดขึ้น โกละที่เกิดขึ้นแล้วก็คงทนถาวร มักได้โกละที่น่าปรารถนาในฉับพลัน โกละจะไม่ทั่วไปกับทายาทที่ไม่เป็นที่รักคือพระราชายิตทรัพย์ โจรปล้น น้ำท่วม และไฟไหม้ ได้รับทรัพย์ที่ไม่เหมือนใครๆ เป็นคนที่สูงส่งในโลก จะไม่ได้รับรู้ถึงภาวะว่าไม่มี อยู่สุขสบาย ฯ อีกอย่างหนึ่ง อทินนาทายีบุคคลจะได้รับความฉิบหายเพราะอุปสรรคขวางกั้นนานานัปการในอัฐภาพนี้เอง เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ว่า เพราะกรรมชั่วเช่นใดเป็นเหตุ พระราชารับสั่งให้จับโจรผู้มักประพฤติชั่ว แล้วให้ลงโทษทัณฑ์นานาชนิด คือ เขี่ยนด้วยแส้บ้าง เขี่ยนด้วยหวายบ้าง ตัดด้วยไม้ตะบองบ้าง ตัดมือบ้าง ตัดเท้าบ้าง ตัดทั้งมือและเท้าบ้าง ตัดหูบ้าง ตัดจมูกบ้าง ตัดทั้งหูและจมูกบ้าง (ทำให้เป็นภษณะสำหรับรอมหมาล่าเนื้อบ้าง ทำให้เกลี้ยงเกลามากบ้าง ทำให้มีปากเหมือนปากกรูบ้าง ทำให้มีพวงมาลัยไฟบ้าง ทำให้มีมือมีเท้ามีหูมีตาเหมือนคนบ้าง ทำให้เป็นเกลียวหนังเนื้อทรายบ้าง ทำให้นางหนึ่งตนเองเหมือนนุ่งผ้าขี้ริ้วบ้าง ทำให้ยืนกว้างบ้าง ทำให้เหมือนเนื้อติดเบ็ดบ้าง ทำให้เป็นชิ้นเท่ากหาปณะบ้าง ทำให้เป็นที่รับน้ำค้างบ้าง ทำให้เหมือนกลอนเหล็กบ้าง ทำให้เป็นตั่งที่ทำด้วย ฟางบ้าง ราวด้วยน้ำมันร้อนบ้าง ให้สุนัขกัดกินบ้าง ให้นอนหงายบนหลาวทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่บ้าง ตัดศีรษะด้วยดาบบ้าง) เป็นต้น อทินนาทายีบุคคลนั้นถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้อันเป็นเหตุให้ถูกลงโทษหลายอย่างในอัฐภาพนี้เอง ใหม้แล้วในนรกหลายพันปีโกฏิมีขึ้นน้อยเพราะบาปกรรมนั้น เคลื่อนจากนรกนั้น บังเกิดในกำเนิดแห่งเปรต ได้รับความทุกข์ทรมานเพราะความหิวและความกระหายอย่างใหญ่หลวงในกำเนิดแห่งเปรตนั้น ให้เวลาล่วงเลยไปหลายอันตรกัป ถ้าจะได้ถือกำเนิดเป็นมนุษย์ไซ้ ก็จะเป็นคนขอทานทุกข์ยากลำเค็ญอยู่ยบไปในกำเนิดมนุษย์นั้น จะถูกคุกคามดูหมิ่นด้วยถ้อยคำต่างๆ นานานับร้อยที่เป็นไปอย่างนี้ว่า อี อี (คำอุทานแสดงการติเตียนและความระอา) นุ่งห่มด้วยผ้าขี้ริ้วเก่าๆ หลายผืน มีหัวเต็มไปด้วยเหา ตัวเปรอะเปื้อนไปด้วยฝุ่นธุลี มีหทัยที่เปี่ยมไปด้วยความเศร้าโศกเสียใจ ปากก็พูดพลาโมไปเรื่อยเปื่อย เป็นเปรตที่อยู่ในคราบมนุษย์ ตัวสั้นนั่งกตองเที้ยวไปอย่างน่าเวทนา ฯ

แม้พระผู้มีพระภาคเมื่อจะแสดงเนื้อความนี้ จึ่งตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย อทินนาทาน (การลักทรัพย์) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยผลให้ไปเกิดในนรก อำนวยผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนวยผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย วิบากแห่งอทินนาทานอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยผลให้เป็นผู้เสื่อมโกละทรัพย์แก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์ ฯ^{๑๕๖}

ก็เพราะเหตุที่นรชนผู้ยินดีในประโยชน์ผู้อื่น ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ จึ่งประสบทุกข์และความฉิบหายอเนกประการแม้ในนรกเป็นต้นในปัจจุบันนี้เอง

จากนั้น สาวกที่เป็นคฤหัสถ์ รู้อยู่ควรงดเว้นการถือเอาสิ่งของต่าง ๆ ในทุกหนทุกแห่ง ที่เจ้าของมิได้ให้คือ ไม่พึงลักเอง ไม่พึงใช้ให้ผู้อื่นลัก และไม่พึงอนุญาตให้ใครๆ ลักพึงงดเว้นการถือเอาสิ่งของทั้งปวงที่เจ้าของมิได้ให้โดยเด็ดขาดฯ^{๑๕๗}

สำหรับความประพฤตินี้ไม่ประเสริฐที่ท่านแสดงไว้ต่อจากการลักทรัพย์นั้นมิ่งค์ ๔ คือ ๑. หึงที่ไม่พึงถึง ๒. จิตคิดจะเสพในหึงนั้น ๓. ความพยายามในการเสพ ๔. การยังมรรคให้ถึงมรรคแล้วหยุดอยู่ บรรดาองค์เหล่านั้น องค์ที่เป็นไปตามความพอใจของตนเองมี ๓ เป็นไปโดยพลการมี ๓ นั้น พึงเห็นว่ามี ๔ โดยถือเอาทั้งหมด แต่ที่สำเร็จประโยชน์ มีเพียง ๓ เท่านั้น มีอาจารย์ก็เหมือนกัน อนึ่ง บรรดาองค์เหล่านั้นพึงทราบวินิจฉัยในนี้ อย่างนี้ว่า องค์ที่ ๑ พึงเห็นว่า เป็นวัตถุที่ไม่พึงถึง เมื่อว่าโดยประโยชน์ สำหรับความประพฤตินี้ไม่ประเสริฐเป็นต้นเป็นสาเหตุติประโยชน์เท่านั้น อนึ่ง การประพฤตินี้ไม่ประเสริฐนั้นมีโทษน้อยเพราะล่วงละเมิดหึงที่ทุศีล มีโทษมากเพราะหึงที่มีศีลงามกว่าหึงทุศีลนั้น มีโทษมากเพราะล่วงละเมิดหึงที่ถึงสรณะ หึงที่รักษาสิกขาบท ๕ สามเณร ภิกษุณีที่เป็นปุถุชน ภิกษุณีที่เป็นโสดาบัน ที่เป็นสกทาคามี ที่เป็นอนาคามี แต่สำหรับหึงที่เป็นอาชีวนาสพ มีโทษมากโดยส่วนเดียวเท่านั้น มีอาจารย์เหมือนกัน ก็มีอาจารย์นั้น พึงนำเข้าไปในการล่วงละเมิดหึงที่รักษาสิกขาบท ๕ แต่เมื่อว่าโดยผล พึงทราบการแบ่งผลของกามาสมุจฉาจารย์เป็นต้น อย่างนี้ว่า มีศัตรูมาก ไม่เป็นที่รักของคนทั้งปวง มักไม่ได้รับข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน และที่นั่งเป็นต้น นอนเป็นทุกข์ ตื่นก็เป็นทุกข์ ไม่พ้นไปจากอบายภัย ประสบความเป็นหึงและเป็นคนไม่มีเพศ มักโกรธ มักทำโดยไม่เคารพ บรรลุขั้น กัมหน้า ไม่รักกันและกันระหว่างหึงและชาย อินทรีย์ไม่บริบูรณ์ ลักษณะไม่บริบูรณ์ มีความน่าสะพรึงกลัวอยู่เป็นนิจ มีความขวนขวายมาก อยู่เป็นทุกข์ มีภัยรอบด้าน ปราศจากของรักของชอบใจ ฯ ส่วนแต่แห่งผลนี้ไม่ควรกล่าวถึงแก่พฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ เพราะเป็นผลที่ล่วงละเมิดวัตถุที่ไม่ควรถึง ไม่ควรกล่าวถึงแม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น การแบ่งผลที่เป็นไปด้วยอำนาจองค์แห่งอุโบสถ ก็พึงกล่าวตามความสมภาพเป็นต้นอย่างนี้ว่า ไม่เป็นที่รักของคนทั้งปวง มักไม่ได้รับข้าวและน้ำเป็นต้น นอนเป็นทุกข์ตื่นก็เป็นทุกข์ ไม่พ้นไปจากอบายทั้งหลาย บรรลุขั้น กัมหน้า มีอินทรีย์ไม่บริบูรณ์ มีลักษณะไม่บริบูรณ์ อยู่เป็นทุกข์ มีภัยรอบด้าน ความไม่เป็นที่รักของคนทั้งปวง ของสิกขาบททั้ง ๓ มีวิกาลโภชนาเป็นต้น พึงกล่าวตามความสมภาพ เหมือนพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ ส่วนเจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤตินี้ไม่ประเสริฐ พึงทราบเป็นต้นอย่างนี้ว่า ปราศจากข้าศึกศัตรู เป็นที่รักของคนทั้งปวง มักได้รับข้าว น้ำ และที่นอนเป็นต้น นอนเป็นสุข ตื่นก็เป็นสุข ปราศจากอบายภัย ไม่ควรได้รับภาวะสตรี และได้รับภาวะเป็นคนไม่มีเพศ ไม่โมโหโกรธา ทำด้วยความเคารพ ไม่บรรลุขั้น ไม่ต้องกัมหน้า เป็นที่รักกันและกันระหว่างหึงและชาย มีอินทรีย์บริบูรณ์ มีลักษณะบริบูรณ์ ปราศจากความน่าสะพรึงกลัว ขวนขวายน้อย อยู่เป็นสุข ไม่มีภัยจากที่ไหนๆ ไม่ปราศจากของรัก เจตนางดเว้นจากมิจาจารย์ก็เหมือนกัน อีกอย่างหนึ่ง ภรรยาของคนอื่น ถูกธนทัณฑาวุธและวธณฑาวุธเป็นต้นครอบงำในอัทธภาพนี้เอง จึงได้รับความฉิบหายอย่างใหญ่หลวง เคลื่อนจากนั้นแล้ว บังเกิดในนรก เสวยทุกข์ทางใจ หากได้กำเนิดเป็นมนุษย์ ก็จะถึงภาวะเป็นสตรีในร้อยอัทธภาพ ด้วยว่า บุรุษชื่อว่าไม่เคยเป็นสตรี หรือสตรีชื่อว่าไม่เคยเป็นบุรุษ ย่อมไม่มีจริงอยู่

ธรรมดาว่าบุรุษทั้งหลายล่วงละเมิดภรรยาของคนอื่น ตายแล้วใหม่ในนรกหลายแสนปี กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะต้องเป็นสตรีในร้อยอัฐภาพ ๑

นรชนจะเป็นสตรีก็ตาม เป็นบัณฑิตก็ตาม ที่ยินดีในภรรยาของ

คนอื่น จะเป็นผู้มากไปด้วยคู่แข่งหรือศัตรู และจะต้องได้รับโทษทุกเมื่อ ๑

อนึ่ง อติวิสารณีกถาในเรื่องนี้อาไว้เพียงเท่านั้นก่อน แต่เมื่อว่าโดยย่อ อติวิสารณีกถานั้นพึงทราบอย่างนี้ คือ พระอานนทเถระของพวกเราบำเพ็ญบารมีไว้แล้วแสนกับ ใหม่แล้วในนรกเพราะการคบหากับภรรยาผู้อื่นที่สำเร็จแล้วในชาติเดียว เคลื่อนจากนรกนั้นแล้ว เกิดเป็นสตรีใน ๑๔ อัฐภาพ บรรลุการตัดองคชาตใน ๗ อัฐภาพ หากมีคำถามว่า เรื่องนั้นเป็นอย่างไร ตอบว่า พระเถระนั้นท่องเที่ยวไปสงสาร เป็นบุตรของช่างทองในเมืองราชคฤห์แคว้นมคธ ทำกรรมคือล่วงละเมิดภรรยาผู้อื่น เพราะคลุกคลีกับมิตรชั่ว ในเวลาสิ้นสุดชีวิต เพราะบุญกรรมที่ได้โอกาส จึงได้บังเกิดเป็นบุตรเศรษฐีมีทรัพย์ ๘๐ โกฏิในเมืองโกสัมพีแคว้นวัชสะ ทำบุญมากมายเพราะคลุกคลีกับกัลยาณมิตร ในเวลาตายไป บังเกิดในโรจวนรก เพราะมุ่งหน้าต่อกรรมคือการล่วงละเมิดภรรยาของผู้อื่นที่คนทำไว้ในเมืองราชคฤห์ ใหม่ในโรจวนรกนั้นหลายแสนโกฏิ ทำกรรมให้หมดสิ้นแล้วบังเกิดเป็นลาในกณณภูชนบท ลูกของอำมาตย์ในชนบททน้นวดองคชาตด้วยคิดว่า องคชาตนี้ที่นวดแล้วจักใช้งานได้อย่างรวดเร็วทันใจ แล้วได้ทำการสำเร็จความใคร่แก่ตนเอง ทารกนั้นเคลื่อนจากนั้นแล้วบังเกิดเป็นลิงในป่ามหาวัน ในวันที่เกิดขึ้นแม่ในป่ามหาวันนั้นเอง เมล็ดพืชที่ลิงตัวจำฝูงให้นาบุตรมาด้วยคำว่า พวกท่านจงนำบุตรของเรามา อุ้มอย่างแน่นหนาแล้วพลางร้องให้อยู่แน่นแล ได้ใช้ฟันกัดตึงถอนรากขึ้น ลิงนั้นเคลื่อนจากนั้นแล้วเกิดเป็นนกชนิดหนึ่งในทสัณประเทศ ในเวลาที่นกนั้นเป็นหนุ่ม ได้กลายเป็นผลที่เจริญเติบโตแม่ในประเทศนั้น นกนั้นเคลื่อนจากนั้นแล้วเกิดเป็นคนไม่มีเพศในตระกูลที่สมบูรณ์ด้วยสมบัติในแคว้นวัชชี ไม่ได้เป็นทั้งผู้หญิงและไม่ได้เป็นทั้งผู้ชาย ในอัฐภาพหาได้ยาก เคลื่อนจากนั้นแล้วเกิดเป็นนางเทพกัญญานั้นแลในอัฐภาพแม่ที่ ๔ ในวาระที่ ๕ เกิดเป็นพระอัครมเหสีของเทพบุตรผู้มีปัญญาดีในเทวโลกนั้นนั่นเอง เคลื่อนจากนั้นแล้วเกิดในท้องของพระอัครมเหสีของพระเจ้าอังคาคติในเมืองมิลิตาแคว้นเวเทหะ ได้เป็นราชบุตรของพระราชา มีพระนามว่ารุชา ผู้มีพระสิริโฉมงดงาม พระราชบิดาของพระนางได้ให้สร้างปราสาทชื่อว่ารัตติทมนะ ให้พระนางประทับอยู่ในปราสาทนั้น แล้วให้ส่งพวงดอกไม้ไปวันละ ๒๕ พวง ในบรรดาผ้าอาภรณ์ข้าวและน้ำมีกินมิใช่เหลือประมาณ และได้พระราชทานทรัพย์หนึ่งพันทุกๆ ครึ่งเดือน เพราะถวายทาน พระนางรุชานั้นรับทรัพย์นั้นแล้วก็ถวายทาน รักษาศีล แล้วเกิดเป็นเทพบุตรผู้มีศักดิ์ใหญ่ในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ในเวลาสิ้นสุดชีวิต เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า

สตรีจะไม่พ้นจากความเป็นสตรีไปได้ทุกเมื่อจะยังคงเป็นนารีอยู่ทุก

เมื่อ บุรุษที่ประพฤตินอกใจภรรยาของผู้อื่นจะประสบความเศร้าโศกร้อง

ครวญคราง และความฉิบหายหลายอย่างในกาลทุกเมื่อ๑

เพราะฉะนั้น อุบาสกผู้สมารถนิจศีลและอุบาสกศีลแล้วพึงรักษานั้นเองอย่าได้ทำแม้เพียงการสนทนาปราศรัยด้วยอำนาจโลภะกับด้วยเหล่าสตรีที่ประกอบด้วยกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะเช่นนั้น เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า กามทั้งหลาย มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่ กามทั้งหลายเปรียบเหมือนร่างโครงกระดูก มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่ กามทั้งหลายเปรียบเหมือนชิ้นเนื้อ มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษ

ยิ่งใหญ่ กามทั้งหลายเปรียบเหมือนคบเพลิงหญ้า มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่ กามทั้งหลายเปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่ กามทั้งหลายเปรียบเหมือนความฝัน มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่ กามทั้งหลายเปรียบเหมือนของที่ขอยืมมา มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่ กามทั้งหลายเปรียบเหมือนผลไม้ค้ำตัน มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่ กามทั้งหลายเปรียบเหมือนเชียงหั่นเนื้อ มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่ กามทั้งหลายเปรียบเหมือนหอกหลาว มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่ กามทั้งหลายเปรียบเหมือนห้วง มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่^{๑๕๘} สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

บุคคลสนทนาปราศรัยกับคนที่ถือดาบในมือก็ดี สนทนาปราศรัยกับ
ปีศาจก็ดี จะไม่มีชีวิตอยู่ เปรียบเหมือนเข้าไปใกล้แม้อสรพิษ ถูกอสรพิษ
กัดแล้วก็จะไม่มีชีวิตอยู่ภิกษุไม่ควรสนทนาปราศรัยกับมาตุคามเพียง
ลำพัง ฯ^{๑๕๙}

เพราะฉะนั้น คนผู้เป็นอุบาสกเมื่อสำคัญคือนั้นๆ ว่าเป็นดุจชีวิต ก็พึงเว้นการประพฤตินี้
ไม่ประเสริฐ และการคบหาภรรยาผู้อื่น ที่เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิงที่ลุกโชน สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

สาวกที่เป็นคฤหัสถ์ ผู้เข้าใจชัดแจ้ง ควรงดเว้นพฤติกรรมอันมิใช่
พรหมจรรย์ เหมือนคนเดินหลีกหลุมถ่านเพลิงที่มีไฟลุกโชน ฉะนั้นแต่เมื่อ
ไม่สามารถประพฤติพรหมจรรย์ได้ก็ไม่ควรล่วงเกินภรรยาของผู้อื่น ฯ^{๑๖๐}

แม้สาวกที่ท่านแสดงไว้ถัดจากพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ มืองค์ ๔ ประการ คือ ๑. เรื่องไม่จริง ๒. จิตคิดจะกล่าวให้คลาดเคลื่อน ๓. ความพยายามที่เกิดจากจิตนั้น ๔. การทำให้ผู้อื่นเข้าใจเนื้อความนั้น แม้เมื่อทำประโยชน์ด้วยความประสงค์จะกล่าวให้คลาดเคลื่อน เมื่อผู้อื่นไม่เข้าใจเนื้อความนั้น แม้การทำให้ผู้อื่นเข้าใจเนื้อความนั้น พึงทราบว่าเป็นองค์ ๑ เพราะการกล่าวให้คลาดเคลื่อนไม่สำเร็จ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า มืองค์ ๓ คือ ๑. คำไม่จริง ๒. จิตคิดจะกล่าวจะให้คลาดเคลื่อน ๓. การทำให้ผู้อื่นเข้าใจเนื้อความนั้น บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อกุตตถวจน ได้แก่ การกล่าวเนื้อความที่ไม่จริง ด้วยว่า ท่านกล่าวว่า การกล่าวเนื้อความที่ไม่จริงด้วยการกล่าวถึงเนื้อความ เพราะทำการรวม ๒ องค์นั้นเข้าด้วยกันอย่างนี้ว่า ความที่ถ้อยคำเป็นจริง ความที่ถ้อยคำไม่เป็นจริง หรือความพยายามที่จะให้ผู้อื่นเข้าใจซึ่งถ้อยคำ ด้วยกายหรือด้วยวาจา เพราะทำถ้อยคำที่ไม่มีจริงว่าไม่มีจริงก็ดี ถ้อยคำที่มีจริงว่าไม่มีจริงก็ดี ในที่นี้ ความพยายามที่เกิดจากจิตนั้น เพราะวัตถุคลาดเคลื่อนว่า ความพยายามนั้นจะไม่มีถ้าปราศจากเนื้อความ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า

มุสาวทมืองค์ ๓ คือ จิตที่ปิดบังความเห็นที่นอกรีต วาจาที่อนุโลม
แก่จิตนั้น การแทงตลอดเนื้อความแห่งคำ ฯ

หากผู้อื่นเข้าใจเนื้อความนั้นเพราะกิริยานั้น กิริยานี้ชื่อว่าเนื่องด้วยมุสาวาทกรรมในขณะที่แห่งเจตนาอันเป็นสมุฏฐานให้เกิดกิริยานั้นเอง เพราะเป็นไปในเจตนาที่เกิดขึ้นพร้อม กันเรื่องนี้ก็มีคำถามดังต่อไปนี้ว่า ตอนต้นว่า เราจักพูดเท็จ มีอยู่ ตอนสุดท้ายว่า เราพูดเท็จแล้ว ไม่มีอยู่ ด้วยว่าบาง

^{๑๕๘} อ.ปญจก-ฉก. (ไทย) ๒๒/๗๖/๙๙-๑๐๐.

^{๑๕๙} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๕/๗๘.

^{๑๖๐} ข.ข. (ไทย) ๒๕/๓๙๙/๔๔๕.

คนก็จะหลงลืมไปในขณะที่สัปดาห์ที่แล้วพูดแล้วเท่านั้น กรรมผูกพันของบุคคลนั้นมีอยู่หรือ หรือว่าไม่มี คำถามนั้นท่านวิเศษนาไว้แล้วในอรรถกถาทั้งหลายอย่างนี้ว่า มุสาวาทมิได้ด้วยอาการ ๓ อย่าง คือ ๑. ก่อนพูดเธอก็รู้ว่า เราจักพูดเท็จ ๒. กำลังพูดก็รู้ว่า เรากำลังพูดเท็จ ๓. พูดแล้วก็รู้ว่า เราพูดเท็จแล้ว แม้หากว่ากรรมผูกพันนั้นเองไม่มี องค์ ๒ กับองค์แรก เป็นประมาณ แม้บุคคลใดไม่มีความคำนึงว่า เราจักพูดเท็จ ในตอนต้น แต่ขณะที่พูดอยู่ก็รู้ว่า เรากำลังพูดเท็จ เมื่อเมื่อพูดแล้วก็รู้ว่า เราพูดเท็จแล้ว ไม่ควรกล่าวถึงกรรมผูกพันของบุคคลนั้น หากมีคำถามว่า เพราะเหตุไร ตอบว่า เพราะไม่คลาดเคลื่อน เพราะสามารถที่จะให้กลับมาได้แม้จะปรากฏแล้วว่า นั้นเป็นเท็จในขณะที่การพูดของผู้ที่รับพูดโดยเว้นจากความคำนึงที่ว่า เราจักพูดเท็จ ในขณะเบื้องต้น เพราะว่าส่วนเบื้องต้นถือเป็นประมาณกว่า เมื่อส่วนเบื้องต้นนั้นไม่มี ก็จะเป็นเพียงการพูดกันเล่นๆ หรือพูดเพื่อให้หัวเราะกันสนุกสนาน การพูดไปเรื่องอื่นโดยความเผอเรอของผู้ที่ต้องการจะพูดเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ชื่อว่าการรับกล่าว เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า

ส่วนเบื้องต้นเท่านั้นเป็นประมาณ เมื่อส่วนเบื้องต้นนั้นมี การพูดจัก

ไม่มี คำนี้ว่า สองส่วนที่เหลือ ไม่มี ฉะนั้น วาจาจึงมีองค์ ๓ ฯ

ในเรื่องนี้มีอธิบายว่า เมื่อส่วนเบื้องต้นนั้นมีอยู่ สองส่วนที่เหลือจึงไม่มี ฉะนั้นจึงไม่มีอยู่ ด้วยอาการอย่างนี้ แต่จะมีอยู่อย่างแน่นอน ก็มุสาวาทนั้นชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะกล่าวเท็จเพื่อประโยชน์แก่เงินเพียงกนกเดียว ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะกล่าวเท็จเพื่อประโยชน์แก่เงินครั้งมาสก ห้ามาสก ครึ่งกหาปณะ เพื่อประโยชน์แก่สิ่งของที่มีค่าน้อยกว่าครึ่งกหาปณะนั้น อีกอย่างหนึ่งสำหรับคฤหัสถ์ทั้งหลาย มุสาวาทที่เป็นไปแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า ไม่มี เพราะไม่ต้องการจะให้สิ่งของของตน ชื่อว่ามีโทษน้อย ที่กล่าวเบิกพยานเพื่อหักรานประโยชน์(ของคู่ความ) ชื่อว่ามีโทษมาก มุสาวาทนั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะประโยชน์ที่เขาหักรานมีน้อย ชื่อว่ามีโทษมากเพราะประโยชน์ ที่เขาหักรานมีมาก พึงกล่าวความที่มุสาวาทมีโทษน้อยและมีโทษมาก แม้ด้วยอำนาจความที่กิเลสทั้งหลายอ่อนและแข็งกล้า อนึ่ง สำหรับผู้ที่กล่าวเท็จแล้วทำลายสงฆ์ มีโทษมากโดยส่วนเดียวเท่านั้น แต่เมื่อว่าโดยผล พึงทราบการแบ่งผลเป็นต้นอย่างนี้ คือ มีอินทรีย์ไม่ผ่องใส พูดจาไม่สละสลวยไม่ไพเราะ ฟันไม่สะอาด อ้วนเกินไป ผอมเกินไป เตี้ยเกินไป สูงเกินไป มีสัมผัสที่ไม่สบาย ปากมีกลิ่นเหม็น คนใกล้ชิดต้องหลั่งน้ำตา พูดจาไม่น่าเชื่อถือ จะไม่มีโลหิต นัยน์ตา และลิ้นที่อ่อนนุ่มเหมือนกลีบดอกบัว เป็นคนเย่อหยิ่ง ไม่เชื่อฟัง แต่เมื่อว่าโดยความพิเศษ จะมีผลคือเป็นคนพูดจาน่าเชื่อถือ และปากมีกลิ่นหอม สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ผู้ยินดีในการพูดเท็จ มักถูกกล่าวด้วยคำไม่จริง เป็นคนไม่

น่าเชื่อถือ ปากมีกลิ่นเหม็น ฯ

เจตนาเป็นเหตุจูงใจจากการพูดเท็จ พึงทราบเป็นต้นอย่างนี้ คือ อินทรีย์ผ่องใส พูดจาไพเราะสละสลวย ฟันสนิทเรียบและสะอาดดี ไม่อ้วนเกินไป ไม่ผอมเกินไป ไม่เตี้ยเกินไป ไม่สูงเกินไป มีสัมผัสสบาย ปากมีกลิ่นเหมือนดอกบัว คนใกล้ชิดรักใคร่ พูดจาที่น่าเชื่อถือ มีโลหิต นัยน์ตา และลิ้นอ่อนโยนเหมือนกลีบดอกบัว ไม่เย่อหยิ่ง เชื่อฟัง อีกอย่างหนึ่ง ชื่นชื่อว่ามีมุสาวาทที่บุคคลจะไม่ทำบาป ไม่มี เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า

บาปที่ไม่ควรทำ ย่อมไม่มีแก่สัตว์ที่พูดเท็จ ก้าวล่วงธรรมอย่างหนึ่ง

ไป ข้ามพ้นปรโลกไปแล้ว ฯ

ภิกษุใด เมื่อครั้งเป็นคฤหัสถ์ ไม่แล่น ไม่ปลื้กออกจากมุสาวาท แม้สักว่าคุณความดีย่อมไม่มีในสันดานของภิกษุนั้น บรรพชิตรูปใดไม่มีแม้ความละเอียดในการกล่าวเท็จ บรรพชิตรูปนั้นก็ไม่มีแม้ความเป็นสมณะ สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ราหุล เธอเห็นกระบอกน้ำของเราที่ว่างเปล่าหรือ กราบพูลว่า ว่างอย่างนี้ เปล่าอย่างนี้ พระเจ้าข้า ตรัสว่า ราหุล บรรพชิตเหล่าใดไม่มีความละเอียดในการกล่าวเท็จ ความเป็นสมณะของบรรพชิตเหล่านั้นก็ว่างเปล่าแล ฯ มีพระราชอาองค์หนึ่งพระนามว่า เจริญะ กลืนดอกอุบลย้อมฟุ้งออกจากพระโอษฐ์ของพระราชานั้น กลืนจันทน์ฟุ้งออกจากพระวรกาย พระราชาประทับนั่งขัดสมาธิในอากาศ วิชชาตร ๔ ตนถือพระขรรค์ในมือ ยึดเอาการอารักขาในทิศทั้ง ๔ ตั้งแต่เวลาที่พระราชอาพระองค์นั้นตรัสเท็จ วิชชาตรเหล่านั้นก็ทิ้งพระขรรค์หนีไป กลืนอุบลจากพระโอษฐ์ และกลืนจันทน์จากพระวรกาย ก็หายไป เมื่อไม่อาจจะประทับนั่งบนอากาศได้ จึงประทับยืนบนพื้นดิน พอเมื่อสักว่าเหยียบที่พื้น แผ่นดินก็ได้ให้ช่อง พระราชานั้นจึงเสด็จเข้าไปยังนรกด้วยกายนั้นนั่นเอง เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มุสาวาท (การพูดเท็จ) ที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยการไปเกิดในนรก อำนวยการไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน อำนวยการไปเกิดใน เปตวิสัย วิบากแห่งมุสาวาทอย่างเบาที่สุด ย่อมอำนวยการให้ถูกกล่าวด้วยคำไม่จริง แก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์ มุสาวาทที่บุคคลบังเกิดแล้วในนรก เพราะท่านกล่าวไว้ว่า ผู้ที่พูดคำไม่จริง จะเข้าถึงนรก หมดแล้วในนรกหลายปีโกฏิ เคลื่อนจากนรกนั้นแล้วถึงการเกิดเป็นมนุษย์ จะถูกกล่าวด้วยคำไม่จริงหลายร้อยชาติ เป็นคนทุกขยาก ไร้เวลา และเบาปัญญา ไม่เป็นที่รัก ไม่มีสัน เหมือนปลาปากมีกลิ่นเหม็น เหมือนปลาเกล็ดขรุขระ ไม่มีบุตร ลูกๆ ของเขาที่จะเกิดขึ้นมา ก็เกิดขึ้นมาเฉพาะลูกสาวเท่านั้น ลูกๆ ที่เกิดขึ้นมาก็ไม่ช่วยทำกิจการงาน ฯ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ว่า

ด้วยว่าอัสถุณสัตว์ เป็นผู้ทุกข์ยาก โง่เขลา เบาทิถุญา พุดแต่เรื่องที่ไม่ดี
ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจทุกเมื่อ จะประสบทุกข์อย่างใหญ่หลวง
เป็นมนุษย์ก็จะพดเท็จอยู่รำไป ๆ

เพราะฉะนั้น อุบาสกชนผู้มีศีลไม่ควรพูดเท็จ ไม่ควรชักชวนคนอื่นให้พูดเท็จ และไม่ควรรสรเสรีญคนพูดเท็จ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

สาวกผู้อยู่ในที่ประชุม หรือในที่สาธารณะและอยู่กับคนคนเดียว
ไม่ควรพูดเท็จไม่ควรใช้ให้ผู้อื่นพูดเท็จ และไม่ควรอนุญาตให้
ใคร ๆ พูดเท็จควรงดเว้นคำพูดที่ไม่เป็นจริงทั้งหมด ฯ๖๑

การดื่มสุราที่ท่านแสดงไว้ต่อจากการพูดเท็จ มืองค์ ๔ คือ ๑. เป็นน้ำเมาชนิดใดชนิดหนึ่งมี สุราเป็นต้น ๒. จิตคิดจะดื่ม ๓. ความพยายามในการดื่ม ๔. ดื่มเพราะความพยายามนั้น ส่วนอาจารย์ บางพวกกล่าวไว้ว่า มืองค์ ๒ คือ ๑. สุราที่ได้หมักได้ที่ ๒. ดื่มสุรานั้นด้วยความพยายาม อนึ่ง ใน สิกขาบทนี้อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ภิกษุแม้จะดื่มด้วยความสำคัญว่าไม่ใช่ น้ำเมา เพราะท่านมิได้ กล่าวไว้โดยความเป็นองค์แห่งมัชชสัณญาย่อมผูกพันด้วยมัชชปानกรรม อีกอย่างหนึ่ง อาจารย์ท่าน อื่นกล่าวว่า สำหรับภิกษุที่สำคัญว่า ท่านมิได้แสดงไว้โดยความเป็นองค์แยกต่างหาก เพราะท่านถือเอา โดยถือเอาความต้องการจะดื่ม ในมัชชสัณญา ดื่มด้วยความสำคัญว่าไม่ใช่ น้ำเมา ไม่มีกรรมผูกพัน คำ นี้ฉันปรากฏเหมือนถูกต้องแล้ว เพราะท่านกล่าวไว้ ในสัทธัมมเนตติก้า โดยความเป็นสมุฏฐานแห่งจิต

๑๖๑ ข.บ. (ไทย) ๒๕/๔๐๐/๔๔๕.

ที่รู้ว่า ภายคือสุรา และจิตก็คือสุรา บัณฑิตพึงใคร่ครวญแล้วถือเอาเถิด ส่วนในสารัตถทีปนีฎีกาท่านกล่าวไว้ว่า คำนั้นเป็นอกุศลจิตโดยแท้ เป็นโลกวัชชะ เพราะเหตุนั้นแลท่านจึงกล่าวไว้ในจุลลัคณฐิบท และมีฉิมคณฐิบทว่า เป็นปาณาติบาตแก่ผู้ที่ฆ่าบุคคลอื่นที่นอนอยู่ในประเทศนั้นนั่นเอง ด้วยสำคัญว่า จักฆ่าสัตว์ตัวหนึ่งให้ตาย เพราะความสำคัญว่าสัตว์มีชีวิตมีอยู่ เป็นอกุศลจิตโดยแท้ แก่ภิกษุที่ดื่ม น้ำเมาชนิดอื่น ด้วยความสำคัญว่า เราจักดื่มน้ำเมาด้วยอาการอย่างนี้ เพราะความสำคัญว่าเป็นน้ำเมา มีอยู่ แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ไม่เป็นอาบัติปาราชิกแก่สามเณรที่ไม่รู้ว่า สุรา แล้วดื่ม แต่เป็น อกุศล ฉะนั้น คำนั้นจึงเป็นเพียงมติของอาจารย์เหล่านั้น แต่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาประมาณนี้ว่า ภิกษุแม้ไม่รู้ดื่มน้ำเมาตั้งแต่เชื้อสา ต้องอาบัติปาจิตตีย์ สามเณร รู้แล้วดื่มต้องสลิวัตติ ไม่รู้ไม่ต้อง แต่ ท่านมิได้กล่าวว่า ไม่เป็นอกุศล อาจารย์เหล่านั้นยังกล่าวประเด็นอื่นไว้อีกว่า สุราย่อมไม่ไหลเข้าปาก ของพระโสดาบันแม้จะไม่รู้แล้วดื่ม เพราะจะต้องดื่มด้วยอกุศลจิตที่ถึงกรรมบถเท่านั้น คำเมื่อนั้นไม่ ถูกต้องนัก ด้วยว่า คำเมื่อนี้พึงทราบว่าเป็นสำเร็จแล้วโดยธรรมดาของเหล่าอริยสาวก ดุจศีลของมารดา พระโพธิสัตว์ ในขณะที่พระโพธิสัตว์ยังอยู่ในพระครรภ์ เพราะเหตุนี้แล ท่านกล่าวคำใดไว้ใน อรรถกถาฎกัณฑ์สูตรในทีฆนิกายว่า อริยสาวกทั้งหลายจะไม่ฆ่าสัตว์ จะไม่ดื่มสุรา เพราะเหตุแห่ง ชีวิต ก็ถ้ากรอกสุราและน้ำนมเข้าไปในปาก น้ำนมเท่านั้นไหลเข้าไป สุราหาไหลเข้าไปไม่ ถ้ามว่า เปรียบเหมือนอะไร ตอบว่า เปรียบเหมือนคนบางคนกรอกน้ำที่ผสมน้ำนมเข้าไปในปากของคน กทั้งหลาย น้ำนมเท่านั้นไหลเข้าไป น้ำหาไหลเข้าไปไม่ หากว่าคำนี้สำเร็จแล้วโดยกำเนิด คำเมื่อนี้ก็พึง ทราบว่า สำเร็จแล้วโดยธรรมดา ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวคำนี้ทั้งหมดไว้ แม้หากว่าท่านกล่าวไว้ในคณฐิ บทว่า เป็นอกุศลโดยแท้แก่ภิกษุที่ไม่รู้ว่า เป็นสุรา หรือว่า ไม่ควร แล้วดื่มเข้าไป อนึ่ง คำใดที่ท่านกล่าว ไว้ในอรรถกถาแห่งสุราปานสิกขาบทว่ามีองค์แห่งอาบัติ ๒ อย่าง ได้แก่ (๑) เป็นน้ำเมา (๒) ดื่มน้ำเมา นั้น คำนั้นท่านกล่าวไว้หมายเอาเฉพาะเหล่าภิกษุเท่านั้น แม้คำที่ทั่วไปในอรรถกถาวินัยว่า การดื่ม สุรา ชื่อว่าเป็นโลกวัชชะ เพราะจะต้องดื่มด้วยอกุศลจิตเท่านั้น และท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาที่ท่าน กล่าวไว้ว่า หมายเอาอกุศลจิตฝ่ายสจิตตะเท่านั้น ว่า ภาวะที่การดื่มสุราชื่อว่ามีโทษมากโดยส่วน เดียว เพราะจะต้องดื่มด้วยอกุศลจิตเท่านั้น จริงอยู่ ภาวะที่การดื่มสุราชื่อว่ามีโทษมาก หามีแก่ภิกษุที่ ไม่รู้แล้วดื่มไม่ หากว่าจะพึงมี ก็จะเป็นการโน้มเอียงไปแต่ในอหินนาทานเป็นต้น เจตนาที่จะดื่มของ ภิกษุผู้ดื่มสุราด้วยสำคัญว่าเป็นน้ำดื่ม จะพึงเป็นการเกิดบาป เพราะการสมภพอย่างนี้ เพื่อจะกำจัด การสมภพนั้น เจตนาที่จะถือเอาของภิกษุผู้กลังของของผู้อื่นไป ด้วยคิดว่า เราจะถือเอาผ้า ด้วย ความสำคัญว่าเป็นของตนเอง ไม่ควรแล้วเพราะเป็นบาปแม้ในการสมภพ แม้หากว่าจะพึงเป็นอย่างนี้ ไชริ์ เป็นอนันตริยกรรมแก่บุคคลที่ฆ่ามารดาด้วยความสำคัญว่าเป็นแผ่นกระดาน เพราะมีความพิเศษ แห่งวัตถุ แม้ฉันใด ก็เป็นบาปเพราะความพิเศษแห่งวัตถุแม้ในสิกขาบทนี้ ฉะนั้น หากว่าการดื่มสุรา นั้นชื่อว่าเป็นบาปโดยแท้ เพราะมีโทษมากด้วยความสำคัญว่าน้ำดื่มในสิกขาบทนี้ เหมือนความสำคัญ ว่าดื่มน้ำเมาโดยริบเร่งด้วยเจตนาที่จะฆ่ามารดานั้น และเพราะจะต้องดื่มด้วยจิตตูปบาทที่สหระคด้วย โลภะแม้ในสิกขาบทนั้น พึงมีบาปแม้แก่ภิกษุที่โกรธแล้วอย่างนี้แล้วฆ่าด้วยสำคัญว่า จักตัดเถาว์ลัย ภิกษุใดพึงกล่าวว่า เป็นบาปโดยแท้เพราะการสมภพแก่ผู้ที่จิตถูกประทุษร้าย ภิกษุนั้นพึงถูกถามอย่าง นี้ว่า จะเป็นบาปเพราะอาศัยจิตที่ถูกประทุษร้ายหรือ หรือว่าเพราะอาศัยการฆ่า ภิกษุนั้นเมื่อจะ กล่าวให้ถูกต้อง จะต้องกล่าวอย่างนี้ว่า เพราะอาศัยจิตที่ถูกประทุษร้าย พึงแจ้งให้ทราบอย่างนี้ว่า บาปจะมีเพราะอาศัยโลกจิต หาได้มีเพราะอาศัยการดื่มสุราไม่ เพราะเหตุนี้แลท่านจึงกล่าวไว้

ประมาณเท่านี้ในอรรถกถาว่า สามเณร รู้แล้วต้องสละวิบัติ ไม่รู้ไม่ต้อง แต่มีได้กล่าวว่า ไม่เป็น
 อกุศล แม้พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงตรัสพระบาลีเป็นต้นอย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย การดื่มสุราที่
 บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมอำนวยการผลให้ไปเกิดในนรก อำนวยการผลให้ไปเกิดในกำเนิดสัตว์
 ตีรจันาน อำนวยการผลให้ไปเกิดในเปรตวิสัย ทรงอนุญาตภาวะที่การดื่มสุราอำนวยการผลให้ไปเกิดในนรก
 เป็นต้น แก่ภิกษุที่รู้แล้วดื่มสุรา เพราะฉะนั้น ในสัทธัมมเนตติฎฐิกาเป็นต้นพึงถือเอาว่า ไม่มีอกุศลโดย
 แท้แก่ภิกษุที่ไม่รู้ว่าดื่มสุราแล้วดื่ม เพราะฝ่ายที่ถือเอาโดยการถือเอาความต้องการจะดื่มด้วย
 ความสำคัญว่าเป็นน้ำเมาสำเร็จแล้ว หรือจะแสวงหาเหตุที่พิเศษอย่างอื่นมากกว่าก็ได้ ๓ ก็การดื่ม
 สุรานี้ชื่อว่ามิโทษน้อย เพราะดื่มเพียงซองมือหรือพายมือหนึ่ง ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะดื่มเพียง
 กระพุ่มมือหนึ่ง แต่ชื่อว่ามีโทษมากโดยส่วนเดียวโดยแท้ แก่บุคคลที่ดื่มมากเกินจนสามารถที่จะ
 เคลื่อนย้ายร่างกายแล้วไปทำการฆาตกรรมในหมู่บ้านและฆาตกรรมในนิคม แม้เมื่อมีความที่
 ปาณาติบาตเป็นต้นมิโทษมากโดยนัยที่ท่านกล่าวไว้แล้วในหนหลัง การทำลายสงฆ์ให้แตกกันด้วยการ
 พุดเท็จ มิโทษมากกว่าปาณาติบาตเป็นต้นเหล่านี้แม้ทั้งหมด เพราะว่าการทำลายสงฆ์ให้แตกกันนั้น
 เป็นความผิดอย่างร้ายแรง อันสามารถที่จะใหม่ในมหานรกตลอดกับหนึ่งได้ แต่ในอรรถกถาพุทธ
 ปาฐะท่านกล่าวไว้ว่า อีกอย่างหนึ่ง ฐานะอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทในเพราะของมีนเมาคือสุรา
 และเมรียนั่นเอง ชื่อว่ามีโทษมากในสิกขาบทนี้ ปาณาติบาตเป็นต้นหาเป็นเช่นนั้นไม่ ถ้ามว่า เพราะ
 เหตุไร ตอบว่า เพราะจะทำอันตรายแก่จริยธรรมโดยให้เป็นผู้วิกลจริตแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์ ท่านกล่าว
 ไว้แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น การพุดเท็จแล้วทำลายสงฆ์ให้แตกกันนั้นเอง ชื่อว่ามีโทษมากกว่า แม้กว่านั้น
 ด้วยว่าในบรรดาปาณาติบาตเป็นต้น สิกขาบทใดมีวิบากที่เผ็ดร้อน สิกขาบทนั้นชื่อว่ามีโทษมาก
 เพราะมีวิบากเผ็ดร้อนกว่าวิบากทั้งปวง พอละที่จะกล่าวโดยบท แต่เมื่อว่าโดยผลแห่งการดื่มน้ำเมา
 คือสุราและเมรียนั้นเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทนั้น พึงทราบส่วนที่ต่างออกไปแห่งผลเป็นต้นอย่างนี้
 คือ ไม่รู้โดยฉับพลันถึงกรณีกิจที่เป็นอดีตอนาคตและปัจจุบัน หลงลืมสติ วิกลจริต ปัญญาเสื่อม
 เฉื่อยชา ไร้เจลา มัวเมาด้วยความเป็นหนุ่มสาวเป็นต้น ประมาท ลุ่มหลง แก่งแย่ง แข่งดี ใ้ ริษยา ไม่
 พุดความจริง พุดส่อเสียด พุดคำหยาบ พุดเพ้อเจ้อ กระวนกระวายทั้งกลางคืนและกลางวัน ออกตัญญู
 ออกเวทิตา ปราศจากคุณความดี ตระหนี่ ทุสิล มีความเห็นไม่ตรง โมโหโกรธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตปะ
 เป็นมิจฉาทิฎฐ ไม่เป็นผู้ใหญ่ เสื่อมจากนักปราชญ์ ไม่เป็นบัณฑิต ไม่ฉลาดในประโยชน์และมีใช้
 ประโยชน์ ๓ แต่สำหรับเจตนาางเว้นจากการดื่มสุราและเมรียนั้นเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท พึง
 ทราบผลเป็นต้นอย่างนี้ คือ รู้เร็วในกรณีกิจที่เป็นอดีตอนาคตและปัจจุบัน ดำรงสติอยู่ตลอดเวลา ไม่
 วิกลจริต มีปัญญา ไม่เฉื่อยชา ไม่เกียจคร้าน ไม่ไร้เจลา ไม่เป็นใ้ ไม่มัวเมา ไม่ประมาท ไม่ลุ่มหลง ไม่
 แก่งแย่ง ไม่แข่งดี ไม่ริษยา พุดจริง ไม่พุดส่อเสียด ไม่พุดคำหยาบ ไม่พุดเพ้อเจ้อ ไม่กระวนกระวายทั้ง
 กลางคืนและกลางวัน กตัญญู กตเวทิตา ไม่ตระหนี่ มีความเสียสละ มีศีล เป็นคนตรง ไม่โกรธ มีหิริ มี
 โอตตปะ มีความเห็นตรง เป็นผู้ใหญ่ เป็นนักปราชญ์ เป็นบัณฑิต ฉลาดในประโยชน์และมีใช้ประโยชน์
 อีกอย่างหนึ่ง ก็คนเหล่าใดดื่มสุราและเมรียนั้นคล้ายกับยาพิษที่ร้ายแรง คนเหล่านั้นบังเกิดในนรก
 เพราะกรรมนั้น ใหม่ในนรกนั้นหลายปีโกฏี เคลื่อนจากนรกนั้นแล้ว แม้จะได้การเกิดเป็นมนุษย์อัน
 แส่นยากเย็น ก็เป็นคนวิกลจริต ไม่มีความละอาย มีอติภาพพราหมณ์ มีทุกข์ มีหทัยเปี่ยมไปด้วยความโศก
 และมีรูปร่างน่าเกลียด เพราะเหตุนี้ท่านพระบรมศาสดาจารย์จึงกล่าวไว้ว่า

คนวิกลจริต ย่อมปราศจากคุณคือความละอาย เป็นคนต่ำช้า และ
มุ่งหน้าหาแต่ความเสื่อมเสียและความโศกเศร้ามีรูปร่างน่าเกลียดในชาติ
ภพต่างๆ เหมือนคนไร้ปัญญาดื่มสุราที่เป็นดุจยาพิษที่ร้ายแรง ฯ

ชื่อว่าสุรา ได้แก่ การปิดกั้นโลกทิพย์ สถานที่ก่อกำเนิดแห่งรากะเป็นต้น พื้นฐานแห่งภพ
ทั้งสาม การอุกมหาบุรุษทั้งสามติเตียน สาเหตุแห่งทุจริตแม้ทั้งสามอย่าง ศาสนาแห่งโลกทั้งสาม
พื้นฐานที่ทำให้ความพินาศแก่ศาสนานั้น เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า

การดื่มสุราเป็นประเพณีในชั้นไตรทิพย์ เป็นบ่อเกิดแห่งมลทิน ๓
ประการเป็นคติแห่งภพทั้ง ๓ คน คนทั้ง ๓ ติเตียนเป็นประโยชน์แก่
ทุจริตแม้ทั้ง ๓ เป็นบ่อเกิดแห่งภพทั้ง ๓ เป็นตัวทำความพินาศแก่
ศาสนา ฯ

ชนทั้งหลายเป็นผู้ไม่สามารถจะอดกลั้นเพียงแค่ความกระหายได้ จึงดื่มน้ำเมา จักอดกลั้น
ทุกข์ในนรกที่แรงกล้าที่เป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์นั้นได้อย่างไรกันหนอ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ชนเหล่าใดอดกลั้นเพียงแค่ความกระหายไม่ได้ จึงดื่มน้ำเมานั้นซึ่ง
เป็นสิ่งไม่ดีชนเหล่านั้นจักอดกลั้นความทุกข์ที่เป็นต้นเหตุที่แรงกล้าใน
นรกทั้งหลายนั้นได้อย่างไร ฯ

ก็อุบาสกชนเหล่าใดประกอบด้วยนิจศีลและอุโบสถศีลจึงงดเว้นการดื่มน้ำเมา ที่เป็นดุจยา
พิษที่ร้ายแรง อุบาสกชนเหล่านั้นทำการพิชิตจักรวาลด้วยจักรรัตนะที่โชติช่วงด้วยรัตนะต่างๆ แล้วจึง
ได้เสวยจักรพรรดิสิริ เป็นท้าวสักกเทวราชในภพดาวดึงส์ บันเทิงอยู่ด้วยเสียงหว่าเราะ เสียงพุดคุย
และความมกฉิมของเหล่านางสุรสุนทรทั้งสี่ที่พ่อนรำขบร้องและเล่นดนตรี ในวิมานแก้วที่เจิดจ้าสำเร็จ
ด้วยแก้วมณีนานาชนิด ย่อมได้รับความมกฉิมด้วยสมบัติของเทพ ทำกันดารคือสงสารที่เป็นอุปสรรค
ชั้นดีที่คอยปิดกั้นการขึ้นไปสู่ตถุรังคิมาณด้วยญาณคืออริยมรรคมืองค์แปดให้สิ้นไปแล้วเข้าไปยังบุรีคือ
พระนิพพาน เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า

นรินทสมบัติ ในนรินทโลก สุรินทสมบัติในสุรงค์มฆะ
มุนินทสมบัติในห้วงมหรณพ ที่ชุ่มไปด้วยสุราที่นำปรารภณา ไม่ใช่จะหา
ได้ง่ายๆ ฯ

อีกอย่างหนึ่ง พระเจ้าสหภคิราชมีจอมนรินทร์ผู้เป็นใหญ่ในวาสุเทพเป็นต้นได้เสวยรัช
สิริที่เป็นทิพพิสนันเองในนครทวารวดีที่แวดล้อมด้วยเมืองท่าเกาหมื่นหกพันโกฏิ แหล่งหรือบ่อของ
รัตนะห้าสิบหกบ่อ ต้นไม้หรือป่าไม้เก้าสิบเก้าล้านต้น และเมืองหกหมื่นสามพันเมืองถึงสามรอบ ใน
ชมพูทวีปทั้งสิ้น แล้วพากันถือเอาค้อนขนาดใหญ่ฆ่ากันเองตายไปจนเต็มอบายนั่นแล แม้บุรพเทพ
ทั้งหลายดื่มสุราแล้วก็วิบัติในที่สุดแห่งเมรุ ถูกเหล่าเทพที่อยู่ในชั้นไตรทศนาออกไป จมลงในทะเล
เกลื่อนนั่นเอง เพราะฉะนั้น อุบาสกชนทั้งหลายไม่ควรดื่มสุราและเมรัย ไม่ควรให้คนอื่นดื่ม และไม่ควร
สรรเสริญการดื่ม เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ว่า

สาวกผู้เป็นคฤหัสถ์ไม่ควรประพฤติกการดื่มน้ำเมา ควรยินดีชอบใจ
ธรรมคือการงดเว้นการดื่มน้ำเมานี้ไม่ควรชักชวนผู้อื่นให้ดื่ม และไม่ควร
อนุญาตให้ใคร ๆ ดื่มเพราะรู้ชัดถึงโทษของการดื่มน้ำเมานั้นว่า มีความ
เป็นบ้าในที่สุด

เพราะความเมานั่นเอง คนพาลทั้งหลายจึงทำบาปต่างๆ ได้ ทั้งยัง
ชักชวนคนอื่น ๆ ผู้ประมาทให้ทำอีกด้วยสาวกที่เป็นคฤหัสถ์จึงควรดเว้น
การดื่มน้ำเมาที่ไม่เป็นบ่อเกิดแห่งความดี มีแต่ทำให้เป็นบ้า หลงลืม
ที่พวกคนปัญญาทึบชอบดื่มกันนี้ ฯ^{๑๖๒}

สำหรับการบริโภคอาหารในเวลาวิกาลในปณัตติวัชชะที่ท่านแสดงไว้ต่อการดื่มสุรา
และเมรยนั้น พึงทราบว่ามีองค์ ๔ คือ ๑. เวลาวิกาล ๒. วัตถุเป็นยาวกาลิก (รับประทานไว้และฉันได้ชั่ว
เวลาเข้าถึงเที่ยงของวันนั้น เช่น ข้าว ปลา เนื้อ ผัก ผลไม้ ขนมต่างๆ) ๓. กลืนวัตถุที่เป็นยาวกาลิกลง
ไป ๔. ไม่ได้วิกลจรีต การบริโภคอาหารในเวลาวิกาลเป็นต้น ชื่อว่ามีโทษน้อยและมีโทษมาก เพราะ
กิเลสทั้งหลายอ่อนและแข็งแกร่ง อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบวินิจฉัยโดยโทษในสิกขาบทนี้อย่างนี้ว่า พึงเห็น
ว่าชื่อว่ามีโทษมาก เพราะมากด้วยการเสพ เพราะล่วงละเมิดสิกขาบท และเพราะไม่มีความปรารถนา
จะทำการแก้ไขปรับปรุง และชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะตรงกันข้ามจากมีโทษมากนั้น ฯ

สำหรับที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ พึงทราบการวินิจฉัยโดยองค์ในสิกขาบทนี้อย่างนี้ว่า มี
องค์ ๔ คือ ๑. เกินขนาด ๒. เครื่องลาดเป็นอกกับปิยะ ๓. สำคัญว่าเป็นกัมปิยะ ๔. นั่งและนอนบนที่
นอนสูงและที่นอนใหญ่นั้น การวินิจฉัยในสิกขาบทที่ ๑๐ ด้วยอำนาจองค์เป็นต้น พึงทราบตามแนวที่
ท่านกล่าวไว้ในสิกขาบทก่อนๆ ฯ แต่เมื่อว่าโดยผล แม้เจตนางดเว้นจากการบริโภคโภชนะในเวลา
วิกาลเป็นต้นเหล่านั้น พึงทราบตามความสมภาพเป็นต้นอย่างนี้ว่า เป็นที่รักของชนทั้งปวง มักได้ข้าว
น้ำผ้าและที่นอนเป็นต้น นอนเป็นสุข ตื่นเป็นสุข พ้นจากอบายภย ไม่บรรลุนิรันธ ไม่ต้องก้มหน้า
ปราศจากความเคลือบแคลงสงสัยหรือความกลัว ไม่ต้องขวนขวายมาก อยู่เป็นปกติสุข อีกอย่างหนึ่ง
พึงทราบวินิจฉัยแม้โดยความเป็นสิกขาบทที่เลวหรือต่ำเป็นต้นอย่างนี้ว่า สิกขาบทแม้ทั้ง ๑๐ เหล่านี้
ที่สมาทานแล้วแม้ด้วยฉันทะวิริยะจิตตะและวิมังสาขึ้นต่ำ ชื่อว่าต่ำ ด้วยฉันทะวิริยะจิตตะและวิมังสา
เป็นต้นกลางๆ ชื่อว่าปานกลาง ด้วยฉันทะวิริยะจิตตะและวิมังสาเป็นต้นที่ประณีต ชื่อว่าประณีต อีก
อย่างหนึ่ง ที่เศร้าหมองเพราะค้นหาที่ภูลและมานะ ชื่อว่าต่ำ ที่ไม่เศร้าหมอง ชื่อว่าปานกลาง ที่
อนุเคราะห์แล้วด้วยปัญญาในสิกขาบทนั้นๆ ชื่อว่าประณีต อีกอย่างหนึ่ง ที่สมาทานแล้วด้วยกุศลจิตที่
วิปยุตจากญาณ ชื่อว่าต่ำ ด้วยกุศลจิตที่สัมปยุตด้วยสังขาริกญาณ ชื่อว่าปานกลาง ด้วยกุศลจิตที่
เป็นอสังขาริก ชื่อว่าประณีต ฯ นิจศีลและอุโบสถศีลแม้เช่นนี้จะขาดไปเฉพาะข้อที่อุบาสกชนเหล่านั้น
ล่วงละเมิดเท่านั้น ไม่ขาดไปทุกข้อ เพราะเป็นศีลของคฤหัสถ์ เพราะจะกลับมาสมบูรณ์ครบองค์ ๕
หรือองค์ ๘ ก็ด้วยการสมาทานของอุบาสกชนเหล่านั้นนั่นเอง ด้วยว่าเมื่อขาดไปข้อเดียว สิกขาบทจะ
เป็นอันขาดไปแม้ทุกข้อเหมือนของเหล่าสามเณรก็หาไม่ เพราะจะต้องทำการสมาทานทุกข้อ ก็
อาจารย์พวกอื่นกล่าวว่า เมื่อสิกขาบทขาดไปข้อเดียวในบรรดาสิกขาบทที่สมาทานทีละข้อก็เป็นอัน
ขาดไปเพียงข้อเดียวเท่านั้น แต่เมื่อสมาทานรวมกันอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าขอสมาทานศีลที่ประกอบด้วย
องค์ ๕ ข้าพเจ้าขอสมาทานศีลที่ประกอบด้วยองค์ ๘ เมื่อขาดไปข้อเดียว ก็เป็นอันขาดแม้ทุกข้อ
เพราะการสมาทานขาด ส่วนว่าล่วงละเมิดข้อใด กรรมผูกพันเฉพาะข้อนั้นเท่านั้น เพราะฉะนั้นพึง
ทราบศีลวิบัติโดยแท้ ฯ

^{๑๖๒} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๔๐๑-๔๐๒/๔๔๕.

โทษแห่งการฆ่าสัตว์เป็นต้น ท่านสรรเสริญศีลแล้วจำแนกไว้อย่างนี้

โดยลำดับ ก็เพื่อความเลื่อมใสแห่งสัตว์โลกในศีลแม้ทั้ง ๓ ข้อที่เหลือ ๆ

ธรรมว่าศีลนั้น ชื่อว่าเรือ เพราะให้ข้ามห้วงมหรณพใหญ่ที่มีภัยทั้งปวงได้ ชื่อว่าวัณณตุลิกา เพราะทำให้วิจิตรด้วยรูป ชื่อว่าสาครแห่งน้ำนม เพราะประดับด้วยความโชติช่วงแห่งพระจันทร์ ชื่อว่าหลุมเมล็ดพืช เพราะกสละธรรมงอกขึ้น ชื่อว่าเป็นภาชนะบรรจุเพชรที่บริบูรณ์ด้วยรัตนนานาชนิด ชื่อว่าหน่อดอกไม้ที่แตกหน่อออกก่อกำขึ้นได้เพราะหมู่ภุมรจำนวนมาก ชื่อว่าเป็นเจ้านายผู้ปราศจากมรณภัยเพราะรวบรวมสมบัติทั้งปวงมาไว้ตรงหน้า ชื่อว่าเป็นการเรียนหนังสือเพื่อให้ชาวโลกได้แยกตัวออกมาจากความเป็นทาส ชื่อว่าเป็นคุณความงามดีที่จะเป็นหนทางนำไปสู่สวรรค์ ชื่อว่าเป็นนมเนกกุสะของเหล่านาคเทวดาพรหมกฤษและกุมภกรพ ชื่อว่าปราศจากเหล่าเสนาที่จะช่วยพาขึ้นไปยังปราสาทในเทวโลก ชื่อว่าเป็นการลักรสอันจะนำมาซึ่งสิริวิวัฒนะแก่หมู่สัตว์ ชื่อว่าเป็นมงกุฎที่สว่างเจิดจ้าด้วยรัตนนานาชนิดของพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ชื่อว่าเป็นสรบาทเพราะบริบูรณ์ด้วยมโนรทั้งปวง ชื่อว่าเป็นโคลนตมที่ฟุ้งไปด้วยกลิ่นหอมแห่งคุณคือความเบิกบาน ชื่อว่ามหาสาครอันเป็นสถานที่อุปบัติแห่งรัตนทั้งสาม ชื่อว่าบ่อปทุมที่ฝูงหงส์คอยเฝ้าดูแล ชื่อว่าดวงอาทิตย์ในสรทกาล(ฤดูใบไม้ผลิ, ฤดูที่ตามมาต่อจากฤดูฝน)เพราะกำจัดความมืดมนอนธการ ชื่อว่าเป็นที่เกิดฝนเพราะหลังสายชลคือเมตตา ชื่อว่าทางเข้าที่ยอดเยี่ยมทางหนึ่งสำหรับผู้ที่จะเข้าไปยังบุรีคือพระนิพพาน ชื่อว่าสะพานที่ยิ่งใหญ่เพราะให้ข้ามสมุทรสาครคือสงสารได้ ชื่อว่าบัลลังก์ที่เต็มเปี่ยมด้วยรัศมีแห่งแก้วมณี ชื่อว่ามหาอัคคละเพราะห้ามการเข้าไปยังอบายทั้งสี่ ชื่อว่ามหาเมฆเพราะดับความร้อนที่ใหญ่หลวงคือชาติขราและมรณะ ชื่อว่าธรรมราชาผู้พระราชทานอภัยแก่สรรพสัตว์ ชื่อว่าพระอาทิตย์ในสรทกาลที่คอยกำจัดความมืดในขุมมรกทั้งแปด ชื่อว่าส่วนที่ดีที่สุดที่อยู่ในมือของกฤณมพิคือพระอริยบุคคลทั้งแปด ชื่อว่ามหาอำมาตย์ผู้เป็นที่พึ่งหนึ่งเดียวที่คอยปกป้องรักษาพระพุทธศาสนา ๆ อุบาสกชนผู้ไม่ประมาท รักษาอยู่ซึ่งศีลโดยเคารพ จึงได้รับกองโภคสมบัติจำนวนมหาศาล เหมือนท้าวสักกเทวราชผู้ทรงพิจารณาคุณแห่งศีลอย่างนี้แล้ว ทรงเห็นลูกนกครุฑที่กำลังจะถูกบดขยี้ด้วยล้อรถของตน มิได้ทรงทำความมุ่งหวังในชีวิต แล้วเสด็จออกไปเพื่อรบกับอสูร เหมือนนกระเรียนที่เห็นการเคลื่อนไหวที่ปลายหางของปลาที่ตนกลืนแล้ว จึงคายออกแล้วให้นอนในน้ำแล้วยืนพิจารณาอยู่เหมือนหญิงคนหนึ่งที่เห็นบุรุษผู้มาแล้วตลอดสามปีจากที่ที่ตนไปมอบทรัพย์ให้ จึงหอดมือที่ยื่นออกไปเพื่อจะรับทรัพย์หนึ่งพันจากมือของบุคคลอื่นแล้วยืนอยู่ เหมือนบุรุษผู้พุดกะบุรุษที่กำลังจะฆ่าไก่ ให้ไถ่ถอนอยู่ในอัมมคันทีว่า ถ้าท่านไม่ฆ่าไก่ตัวนี้ เราจักตัดศีรษะเพื่อท่าน เห็นเขายกขวานขึ้นจึงพูดว่า แน่ท่านเจ้าของไก่ เราจะมอบชีวิตของเราให้แก่ท่าน และเหมือนสังฆโพนธราชาผู้มีสิริคือธรรม ซึ่งเป็นผู้ประสงค์จะบริโภครสแห่งวิญญูจะจึงได้บอกความพอใจของตนแก่บุคคลผู้หนึ่งผู้ซึ่งพิจารณาแล้วถือเอาในเวลาที่ท่านไปมาแล้วตลอดสามปี ๆ อุบาสกชนนั้นจะมีชื่อเสียงที่แผ่ไปทิศทั้งปวง เมื่อจะเข้าไปยังชาติตยบริษัทก็ตาม พรหมบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม จะมีความแก้วกล้าโดยแท้เข้าไป จะไม่หลงทำกาลละ เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไปย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า คหบดีทั้งหลาย อาณิสส ๕ ประการนี้เพื่อความสมบูรณ์ด้วยศีลของผู้มีศีล ๆ อนึ่ง พึงทราบค่านี้นั้นว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคของพวกเราอาศัยอยู่ในเมืองสาวัตถีประทับอยู่ในพระวิหารเชตวัน พวกพ่อค้าประมาณเจ็ดร้อยคนพากันขึ้นเรือแล่นไปยังมหาสมุทร คลื่นขนาดใหญ่ปรากฏขึ้นในเวลาที่พักผ่อนเหล่านั้นถึงกลางมหาสมุทรด้วยความเร็วที่คล้ายกับลูกศรของเรื่อนั้น คลื่นทั้งหลายตั้งขึ้นข้างนี้และข้างนี้เริ่มที่จะ

ทำให้เรือเต็มด้วยน้ำ อนึ่งเมื่อเรื่อนั้นกำลังจะจม มหาชนเอียนามของเหล่าเทวดาของตนๆ แล้วจึงพากันสวดอ้อนวอน บุรุษคนหนึ่งระหว่างพ้อคำเหล่านั้นรำพึงอยู่ว่า ที่พึงในภยเช่นนี้ของเรามีอยู่หรือไม่ หนอ เห็นศีลที่เป็นสละที่บริสุทธิที่ตนรักษาแล้ว จึงนั่งขัดสมาธิบนยอดคลื่น พวกพ้อคำที่เหลือเห็นเขานั่งอย่างนั้นแล้วจึงถามว่า แน่สหาย ชนเหล่านี้กลัวต่อภัยคือความตายจึงพากันสวดอ้อนวอนเทวดาต่างๆ เพราะเหตุไรภยนั้นนั้นแลจึงจะไม่มี บุรุษคนนั้นได้ยืนดังนั้นแล้วจึงกล่าวว่า ผมถวายทานแก่สงฆ์ในวันที่จะขึ้นเรือ สมาทานสรณศีลแล้วจึงมา เพราะเหตุนี้ภยจึงไม่มีแก่ผม พวกพ้อคำกล่าวอีกว่า นาย สรณศีลนั้นของท่านย่อมควรแม้แก่คนเหล่านี้หรือไม่ แม้บุรุษนั้นก็กล่าวว่า ควรแม้แก่คนทั้งปวง พวกพ้อคำจึงอ้อนวอนว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ ของท่านจงให้สรณศีลนั้นแม้แก่พวกเราบ้าง บุรุษนั้นจึงแบ่งพวกพ้อคำประมาณ ๗๐๐ เป็น ๗ ส่วน แล้วได้ให้ศีล ๕ ในบรรดาพ้อคำเหล่านั้น หนึ่งร้อยคนแรกยืนอยู่ในน้ำประมาณข้อเข่าแล้วรับศีล ร้อยที่สอง ประมาณเข่า ร้อยที่สาม ประมาณสะเอว ร้อยที่สี่ ประมาณสะดือ ร้อยที่ห้า ประมาณนม ร้อยที่หกยืนอยู่ในน้ำประมาณคอแล้วรับศีล ร้อยที่เจ็ดรับศีลในเวลาที่น่าเค็มจะไหลเข้าปาก บุรุษนั้นให้ศีลแก่พ้อคำเหล่านั้นด้วยอาการอย่างนี้แล้วได้ทำการปาวประกาศว่า ที่พึงอื่นของพวกท่านไม่มี พวกท่านจงทำศีลนั้นแลให้เป็นความคิดคำนึง พ้อคำทั้งเจ็ดร้อยคนเหล่านั้นทำกาละในที่นั่งนั้นเอง บังเกิดในเทพนครชั้นดาวดึงส์ ด้วยอาณภาพแห่งศีลที่ตนรับในเวลาใกล้ตาย วิมานทั้งหลายได้มีในที่เดียวกันนั้นเองแก่พ้อคำเหล่านั้นแม้ทั้งหมด วิมานทองสูง ๑๐๐ โยชน์ ได้มีแก่อาจารย์ เหล่าวิมานของเสนาแหวดล้อมวิมานทองนั้น เกิดเป็นวิมานที่หนาแน่นแก่เหล่าพ้อคำที่รับสละภายหลังตามๆ กันมา อนึ่งวิมานหลังสุดท้ายของวิมานทั้งหมด ได้มีขนาดสิบสองโยชน์ ก็เทวดาเหล่านั้นระลึกถึงบุญกรรมที่ตนทำแล้วในขณะที่เกิดนั้นเอง รู้ความที่ตนได้รับสมบัติเหล่านั้นเพราะอาศัยอาจารย์ จึงกล่าวว่า พวกเราจะไปกราบทูลคุณของอาจารย์แก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคในมัชฌิมยามโดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในเทวตาสงยุต กราบทูลคุณของอาจารย์นั้นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อาจารย์นี้เป็นที่พึงของข้าพระองค์ทั้งหลายด้วยอาการอย่างนี้แล้วถวายบังคมพระตถาคต ทำประทักษิณแล้วไปยังเทวโลกนั้นเอง ฯ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ๒. เป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ๓. เป็นผู้เว้นขาดจากการประพฤติดินกาม ๔. เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จ ๕. เป็นผู้เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่ง ความประมาท ภิกษุทั้งหลาย บุคคลประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้^{๑๖๓} หากมีคำถามว่า ก็การไปสวรรค์ของพ้อคำเหล่านั้นผู้เลี้ยงชีวิตด้วยการค้าขาย ไม่อัครจริย การไปสวรรค์นั้นเองของผู้ที่รับศีลห้า ทำการโจรกรรมเลี้ยงชีวิตนั้น จะนำอัครจริยอย่างไรตอบว่า ในกาลแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ โจรประมาณหนึ่งพันคนถูกชาวชนบทติดตาม จึงหนีเข้าป่า ไม่ได้ที่หลบซ่อน เห็นดาบสผู้หนึ่งบนหลังแผ่นหินจึงกล่าวว่า ท่านครับ ขอท่านจงเป็นที่พึงของพวกระดมด้วยเถิด ดาบสฟังดังนั้นแล้วก็กล่าวว่า ที่พึงอันเสมอด้วยศีลไม่มีแก่พวกท่าน จึงได้ให้ศีลห้าแก่โจรทั้งปวง พระเถระได้ให้โอวาทแก่โจรแม้ทั้งหมดเหล่านั้นที่ยืนรับศีลอยู่ด้วยคำว่า บัดนี้พวกท่านมีศีล เพราะฉะนั้น โจรพวกใดพวกหนึ่งมาแล้วจะฆ่าพวกท่านเอาก็ได้ พวกท่านอย่าได้

^{๑๖๓} อภ.ปญจก-ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๔๕/๑๗๙.

ทำความโกรธแม้ในโจรเหล่านั้น จงทำเมตตาเท่านั้น โจรแม้เหล่านั้นก็รับว่า ได้ครับ เวลานั้น พวกมนุษย์ชาวชนบทเดินทางไปแล้วเห็นพวกโจร จึงฆ่าพวกโจรแม่ทั้งหมดแล้ว โจรแม่เหล่านั้นตายแล้ว บังเกิดในเทวโลกชั้นกามาวจรด้วยอานุภาพแห่งศีลห้าที่ตนรับมา ในบรรดาโจรเหล่านั้น หัวหน้าโจรได้เป็นเชษฐกเทพบุตร พวกโจรที่เหลือได้เป็นเทพบุตรบริวารของเชษฐกเทพบุตรนั้น เทพบุตรเหล่านั้นแม่ทั้งหมดสวดยทิพยสมบัติในสวรรค์ชั้นกามาวจรหกโดยอนุโลมและปฏิโลม ให้เวลาล่วงไปหนึ่งพุทธันดร เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของพวกเราเสด็จอุบัติแล้ว จึงเคลื่อนจากเทวโลก บังเกิดในหมู่บ้านชาวประมงอันเป็นสถานที่อยู่อาศัยของชาวประมงหนึ่งพันครัวเรือน ไม่ไกลจากเมืองสาวัตถี เจริญเติบโตแล้ว จับปลาเกล็ดโดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในสุดตนิบาต ไปยังพระเชตวันอันเป็นสำนักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สดับพระธรรมเทศนาแล้วบรรลุพระอรหัต ๑ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า

ผู้มีศีล ย่อมเป็นที่รักของเหล่ามิตร และเป็นที่รักในหมู่มิตร

เมื่อกายแตกตายไป จะเข้าถึงสุคติ ๑

เพราะฉะนั้น ศีล ๕ ที่รักษาแล้ว รักษาไว้อย่างดี จะให้ประโยชน์ในโลกนี้และโลกหน้า สำเร็จด้วยอาการอย่างนี้ ๑ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

พวกท่านจงรักษาศีลในโลกนี้ เพราะว่าศีลที่รักษาดีแล้วในโลกนั้น

ที่เสพแล้ว จะน้อมนำสมบัติทั้งปวงมาให้ ๑

ก็พระอริยะทั้งหลายแม้ที่ไม่รู้ความที่ตนเป็นอริยะในระหว่างภพ ก็หาได้กระทำการฆ่าสัตว์ เป็นต้นไม่ ศีล ๕ ที่พวกพ่อค้าประมาณ ๗๐๐ คนนั่นเอง และพวกโจรประมาณ ๑,๐๐๐ คนรักษาแล้วเพียงครู่เดียว โดยนัยที่ท่านกล่าวไว้แล้วในหนหลังด้วยอาการอย่างนี้ ย่อมให้ความสุขคือความหลุดพ้นในสวรรค์ อนึ่ง ศีลที่รักษาแล้ว ทำให้ไม่ให้อวด ไม่ให้ทะลุ ไม่ให้ต่าง ไม่ให้พริ้ว เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตมทาและทักขณครอบงำ และอำนวยการให้ได้สมาธิ ตลอดหลายวันหลายเดือนและหลายปี ชื่อว่าใครที่เป็นมุณีจักไม่สรรเสริญกันเล่า ๑

เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า วิสาขา อุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ที่บุคคลรักษาอย่างนี้แลย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก แม้ไพศาลมาก อริยอุโบสถมีผลมากเพียงไร มีอานิสงส์มากเพียงไร มีความรุ่งเรืองมาก เพียงไร แม้ไพศาลมากเพียงไร คือ เปรียบเหมือนพระราชา พระองค์ใดพึงครองราชย์ เป็นอิสราธิบดี(เป็นผู้ยิ่งใหญ่เหนือกว่าผู้อื่น)แห่งชนบทใหญ่ ๑๖ แคว้นที่สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ เหล่านี้คือ อังคะ มคธะ กาสี โกสละ วัชชี มัลละ เจติ วังสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสนะ อัสสะกะ อวันตี คันธาระ กัมโพชะ การครองราชย์ของพระราชานั้นยัง มีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะราชสมบัติของมนุษย์เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ถือว่าเป็นของเล็กน้อย

๕๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นจาตุมหาราช ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้นเป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๕๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราช ก็เรื่องนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ คือสตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้รักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ หลังจากตายแล้วพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาชั้นจาตุมหาราช ขอนี้เรากล่าวหมายถึงเรื่องนี้แล้ว ราชสมบัติของมนุษย์เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ถือว่าเป็นของเล็กน้อย

๑๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นดาวดึงส์ ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้นเป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๑,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดา

ชั้นดาวดิงส์ ก็เรื่องนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ คือสตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้รักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ หลังจากตายแล้วพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาชั้นดาวดิงส์ ข้อนี้เรากล่าวหมายถึงเรื่องนี้แล้วว่า ราชสมบัติของมนุษย์เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ถือว่าเป็นของเล็กน้อย

๒๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นยามา ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๒,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นยามา ก็เรื่องนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ คือสตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้รักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ หลังจากตายแล้วพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาชั้นยามา ข้อนี้เรากล่าวหมายถึงเรื่องนี้แล้วว่า ราชสมบัติของมนุษย์เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ถือว่าเป็นของเล็กน้อย

๔๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นดุสิต ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๔,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นดุสิต ก็เรื่องนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ คือสตรีหรือบุรุษ บางคนในโลกนี้รักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ หลังจากตายแล้วพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาชั้นดุสิต ข้อนี้เรากล่าวหมายถึงเรื่องนี้แล้วว่า ราชสมบัติของมนุษย์เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ถือว่าเป็นของเล็กน้อย

๘๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นนิมมานรดี ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๘,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นนิมมานรดี ก็เรื่องนี้เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ คือสตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้รักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ หลังจากตายแล้วพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาชั้นนิมมานรดี ข้อนี้เรากล่าวหมายถึงเรื่องนี้แล้วว่า ราชสมบัติของมนุษย์เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ถือว่าเป็นของเล็กน้อย

๑,๖๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นปรินิมิตตวสวัตติ ๓๐ ราตรี โดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นปรินิมิตตวสวัตติ ก็เรื่องนี้เป็นสิ่งที่ เป็นไปได้ คือสตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้รักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ หลังจากตายแล้วพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาชั้นปรินิมิตตวสวัตติ ข้อนี้เรากล่าวหมายถึงเรื่องนี้แล้วว่า ราชสมบัติของมนุษย์เมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ ถือว่าเป็นของเล็กน้อย ก็แล พระผู้มีพระภาคหมายเอาเหตุนี้แม้ทั้งหมดจึงตรัสไว้ว่า

ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ทั้งสอง งดงามส่องสว่างโคจรไปทั่วสถานที่ประมาณเท่าใด ก็ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์นั้นกำจัดการมืด ไปในอากาศ ทำให้ทิศสว่างไสว ส่องแสงอยู่ในอากาศทั่วสถานที่ประมาณเท่าใด

ทรัพย์ คือแก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ ทองสิงคิและทองคำตลอดถึงทองชื่อว่าหฤกะเท่าที่มีอยู่ในสถานที่ประมาณเท่านั้น และแสงจันทร์หมู่ดาวทั้งหมดยังไม่ถึงแม้เสี้ยวที่ ๑๖ ของอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘

เพราะฉะนั้นแล สตรีหรือบุรุษผู้มีศีล รักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ทำบุญที่มีสุขเป็นกำไร ไม่ถูกนินทา ย่อมเข้าถึงสวรรค์ ฯ^{๑๖๔}

อนึ่ง พึงทราบเรื่องนั้นโดยอาการอย่างนี้ พระเถรรูปหนึ่งชื่อว่าเอกุโปสถิกา ทำอธิการไว้ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน สัมมกุศลที่เป็นอุปนิสัยแห่งวิวิญญะไว้ในภพนั้นๆ เกิดเป็นคนรับใช้ประจำเรือน ในบ้านแห่งกุฎุมพีบางคนในเมืองพันธุมดี ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี พระเถรนั้นเจริญวัยแล้วทำการปรนนิบัติรับใช้ยายของตนเป็นอยู่ สมัยนั้นพระเจ้าพันธุมาทรงรักษาอุโบสถอยู่เนื่องๆ ก่อนเวลาฉันเช้าก็ถวายทานเป็นต้น หลังเวลาฉันเช้าก็ฟังธรรม เมื่อนั้นมหาชนก็สมათานประพุดตอင့်แห่งอุโบสถเนื่องๆ เหมือนอย่างที่พระราชาทรงปฏิบัติ ลำดับนั้นทาสของเขาได้มีความคิดเช่นนั้นว่า พระราชาและมหาชนสมათานประพุดตอင့်แห่งอุโบสถ ถ้ากระไรเสีย เราจะพึงขอสามิในวันอุโบสถแล้วสมათานประพุดตอင့်แห่งอุโบสถบ้าง จึงขอกะสามิ รักษาอุโบสถศีลให้บริสุทธิ์ ผุดผ่องแล้วบังเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพราะบุญกรรมนั้น ท่องเที่ยวอยู่ในสุคตินั้นเองไปๆ มาๆ เสวยทิพยสมบัติอันยิ่งใหญ่ ประสงค์จะบริโภคแม้รสแห่งพระนิพพาน จึงเคลื่อนจากกายเทพในพุทธูปาทกาลนี้ บังเกิดในตระกูลมหาเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ถึงความเป็นวิญญูชนแล้ว ฟังธรรมในสำนักของพระเถรชื่อว่าปฏาจารา บวชแล้วเจริญวิปัสสนา ไม่สามารถจะให้วิปัสสนานั้นถึงที่สุดได้ พระเถรชื่อปฏาจาราทราบวารจิตของนาง จึงได้ให้อโวกา ทาสนั้นตั้งอยู่ในโอวาทของปฏาจาราเถรนั้น บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย แล้วจึงประสบความสุขในการบรรพชา ให้ปีติอันยิ่งใหญ่เกิดขึ้นแล้ว เปล่งอุทาน ได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ว่า

กษัตริย์พระนามว่าพันธุม่าในเมืองพันธุมดีพระองค์นั้น รักษาอุโบสถในวันเพ็ญ

สมัยนั้น ดิฉันเป็นกุมภทาสี เห็นพระราชาร่วมหมู่เสนาจึงคิดได้ในเวลานั้นว่า

แม้พระราชาทรงทั้งราชสมบัติรักษาอุโบสถหมู่ชนก็พากันชื่นชมกรรมนั้นซึ่งจะส่งผลดี

จึงพิจารณาโดยแยบคายถึงความทุกข์ยากและความขัดสนให้ใจว่า เร่งยินดีแล้วจึงรักษาอุโบสถบ้าง

หม่อมฉันรักษาอุโบสถในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเพราะกรรมที่ทำได้นั้น จึงได้เข้าถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

กรรมดีที่หม่อมฉันทำไว้ในที่นั้นส่งผลให้สูงขึ้นไปเบื้องบนเป็นโยชนได้ครอบครองเรือนยอดที่ประเสริฐ ที่ประดับด้วยที่นอนใหญ่

นางอัปสรนับแสนปรากฏขึ้นทุกเมื่อเรารุ่งโรจน์เกินเทพเหล่าอื่นอยู่ตลอดเวลา

ได้เป็นมเหสีของเทวราช ๖๔ พระองค์ได้เป็นมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิ ๖๔ พระองค์

ผลที่หม่อมฉันรักษาอุโบสถนี้ส่งผลให้มีผิวพรรณดังทอง ท่องเที่ยวไปในภพน้อยใหญ่ ประเสริฐสุดในที่ทั้งปวง

ผลที่หม่อมฉันรักษาอุโบสถนี้ส่งผลให้ได้รับช้าง ม้า รถและยานแม้ทุกอย่างโดยสิ้นเชิง

อีกทั้งยังได้รับทอง เงิน แก้วพลี ทับทิมทุกชนิดได้รับผ้าไหม ผ้า
กัมพล ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย และผ้าที่มีราคามากทุกอย่าง

ผลที่หม่อมฉันรักษาอุโบสถนี้ทำให้มีข้าว น้ำ ของกิน ผ้า เสนาสนะ
และของบริโภคนิคมทุกชนิด

ผลที่หม่อมฉันรักษาอุโบสถนี้ส่งให้ได้รับน้ำหอมชั้นดี ดอกไม้ แป้ง
เครื่องลูบไล้ทุกชนิด

ผลที่หม่อมฉันรักษาอุโบสถนี้ทำให้ได้รับเรือนยอด ปราสาท มณฑป
คูหาเป็นที่สถิตเร้นทุกชนิด

หม่อมฉันเกิดได้ ๗ ปี จึงออกจากเรือนบวชเมื่อบวชยังไม่ทันถึงครึ่ง
เดือน ก็ได้บรรลุนิพพาน

ผลที่หม่อมฉันรักษาอุโบสถนี้ทำให้การที่ได้รักษาอุโบสถในกัปที่ ๙๑
จากกัปนี้ไม่เคยได้รับรู้ถึงทุกขเลย

กิเลสทั้งหลายหม่อมฉันก็เผาได้แล้ว ภพทั้งปวงหม่อมฉันก็ถอนได้
แล้ว หม่อมฉันตัดกิเลสเครื่องผูกพันได้แล้วอยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะทุกข์
ช่างตัดเครื่องพันธนาการได้แล้วอยู่อย่างอิสระ

การที่หม่อมฉันมาในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด เป็น
การมาดีแล้วโดยแท้ วิชชา ๓ หม่อมฉันได้บรรลุแล้วโดยลำดับ คำสั่งสอน
ของพระพุทธเจ้า หม่อมฉันก็ได้ทำสำเร็จแล้ว

คุณพิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖
หม่อมฉันก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หม่อมฉันก็ได้ทำ
สำเร็จแล้ว ฯ

ผลนี้เป็นผลแห่งอุโบสถกรรมที่หม่อมฉันรักษาทำให้บริบูรณ์ ฯ ผลแห่งอุโบสถกรรม
ครั้งหนึ่ง พึงทราบด้วยอาการอย่างนี้ เมื่อพระพุทธเจ้ามีพระภาคของเราทั้งหลายอาศัยเมืองสาวัตถีประทับ
อยู่ในพระวิหารเชตวัน ในเมืองโกสัมพี มีเศรษฐี ๓ คน คือ ๑. โสสิตเศรษฐี ๒. กุกกุณเศรษฐี ๓. ปา
วารียเศรษฐี เศรษฐี ๓ คนนั้น เมื่อวันปวารณาจำพรรษาใกล้เข้ามา เห็นดาบส ๕๐๐ คน ที่มาจากหิมา
วันตประเทศแล้วเที่ยวขออาหารอยู่ในเมืองก็เลื่อมใส ให้บริภคแล้วรับปฏิญญา ให้อยู่ในสำนักของตน
๔ เดือน ให้ปฏิญญาเพื่อจะกลับมาเมื่อใกล้หน้าฝนแล้วส่งไป แม้ดาบสทั้งหลายตั้งแต่นั้นมาอยู่ในป่า
หิมพานต์ ๘ เดือน อยู่ในสำนักของเศรษฐีเหล่านั้น ๔ เดือน ต่อมาดาบสเหล่านั้นขณะที่กำลังเดินทาง
มาจากป่าหิมพานต์ เห็นพญาเหี้ยตัวหนึ่งในแหล่งใกล้ป่า จึงนั่งใกล้พญาเหี้ยนั้น ในบรรดาดาบส
เหล่านั้น ดาบสที่เป็นหัวหน้าคิดว่า เทวดาที่สถิตอยู่ในป่านี้แล จักไม่ใช่เทวดาต่ำศักดิ์ จะต้องเป็น
เทวราชาผู้มีศักดิ์ใหญ่เป็นแน่ ช่างเป็นการดีทีเดียว ถ้าเทวดานี้จะให้น้ำดื่มแก่หมู่ฤๅษี เทวดานั้นก็
ถวายน้ำดื่ม ดาบสคิดถึงน้ำอาบ ก็ได้ถวายน้ำอาบแก่นั้น จากนั้นคิดถึงโภชนะ ก็ได้ถวายโภชนะแก่นั้น
แล้ว ต่อมาดาบสนั้นได้มีความคิดเช่นนั้นว่า ด้วยว่าเทวราชองค์นี้ให้ทุกอย่างที่พวกเราคิดแล้วและคิด
แล้ว ไฉนหนอ พวกเราจะได้พบเทวดาองค์นั้น เทวดานั้นจึงแหวกต้นไม้ออกมาแสดงตน ที่นั้นดาบส
ทั้งหลายจึงถามราชาเทวดานั้นว่า ข้าแต่เทวราช สมบัติของท่านยิ่งใหญ่ ท่านทำอะไรกันหนอจึงได้
สมบัติที่ยิ่งใหญ่นี้ เทวดากล่าวว่า พวกท่านอย่าได้ถามเลย เจ้าข้า ดาบสเหล่านั้นกล่าวว่า ขอจงบอก

มาเถิดท่านเทวราช เทวดานั้นละอายอยู่เพราะกรรมที่ตนทำเล็กน้อย จึงไม่สามารถจะบอกได้ แต่เมื่อถูกดาบสเหล่านั้นบีบคั้นบ่อยๆ จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นพวกท่านจงฟัง แล้วเล่าให้ฟัง ได้ยินว่า เทวดานั้นเป็นมนุษย์ตักยาคคนหนึ่ง แสวงหาการรับจ้าง ได้งานรับจ้างในสำนักของอนาถบิณฑิกเศรษฐี อาศัยการรับจ้างนั้นเลี้ยงชีวิต ต่อมาเมื่อถึงวันอุโบสถวันหนึ่ง อนาถบิณฑิกเศรษฐีมาจากวิหารถามว่า ใครๆ ได้บอกความที่วันนี้เป็นวันอุโบสถแก่คนรับจ้างนั้นหรือยัง ยังไม่ได้บอกเลย นาย อนาถบิณฑิกเศรษฐีจึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นพวกท่านจงหาอาหารเย็นให้แก่คนรับจ้างนั้น ที่นั้นพวกบริวารจึงหุงข้าวสุกหนึ่งทะนานแก่คนรับจ้างนั้น คนรับจ้างนั้นทำงานในป่าทั้งวันกลับมาตอนเย็น เมื่อเขาดักข้าวให้ก็ไม่รับบริโภค ด้วยคิดว่า เราหิว คิดว่า ในวันอื่นๆ มีความโกลาหลมากเกิดขึ้นในเรือนนี้ว่า ขອງให้ข้าวของงให้แกง ขອງให้กับ วันนี้นักทั้งหมดนอนเสียเสียง พวกเขาเตรียมอาหารไว้สำหรับเราคนเดียวเท่านั้น นี่มันอะไรกันหนอ จึงถามว่า คนที่เหลือบริโภคแล้วหรือยังไม่ได้บริโภค ตอบว่า ยังไม่ได้บริโภค ก็ถามว่า เพราะเหตุไร ตอบว่า ที่เรือนนี้ ในวันอุโบสถจะไม่หุงหาอาหารเย็น คนทั้งหมดจะรักษาอุโบสถ เศรษฐีให้บ้วนปากแล้วให้ใส่สร้อย ๔ อย่างในปากแล้วให้ทำการรักษาอุโบสถ โดยที่สุดแม้กระทั่งทารกแม่อที่ยังตึ๋นม เมื่อจุดประทีปน้ำมันหอม พวกเด็กเล็กและเด็กโตที่จะไปเข้านอนก็จะพากันสาธยายอาการสามสิบสอง แต่พวกเราไม่ได้ตั้งสติไว้เพื่อที่จะบอกว่าเป็นวันอุโบสถแก่ท่าน เพราะฉะนั้นอาหารนั้นนั่นเองก็หุงต้มไว้แล้ว ท่านจงบริโภคอาหารนั้นเสียเถิด คนรับจ้างจึงถามว่า ถ้าการที่จะรักษาอุโบสถตอนนี้เหมาะสม แม้เราก็จะพึงรักษา พวกบริวารกล่าวว่า เศรษฐีต้องทราบเรื่องนี้ คนรับจ้างจึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นพวกท่านจงถามให้หน่อย บริวารเหล่านั้นจึงไปถามเศรษฐี เศรษฐีนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า ก็ใครก็ตามที่ยังไม่บริโภคตอนนี้ บ้วนปากแล้วอธิษฐานองค์แห่งอุโบสถ ก็จักได้อุโบสถกรรมครั้งหนึ่ง คนทำงานรับจ้างนอกนี้ได้ยินดังนั้นก็ได้ทำเช่นนั้น เมื่อคนงานรับจ้างนั้นทำงานตลอดวันทั้งคืนก็หิว ลมในสรีระกำเริบ เขาจึงผูกเชือกจับที่ปลายเชือกแล้วบิด เศรษฐีได้ยินเรื่องนั้นแล้ว ให้คนช่วยถือคบเพลิงนำทาง ให้ถือสร้อย ๔ อย่างแล้วมายังสำนักของคนรับจ้างนั้น ถามว่า เป็นอะไรพ่อ คนงานรับจ้างตอบว่า ลมของผวกำเริบ เศรษฐีกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้น เจ้าจงลุกขึ้นกินยานี้ คนงานรับจ้างถามว่า พวกท่านกินกันแล้วหรือนาย เศรษฐีตอบว่า พวกเราไม่มีความไม่ผาสุก เจ้าจงกินเถิด คนงานรับจ้างจึงกล่าวว่า นาย กระผมเมื่อจะทำอุโบสถกรรมก็ไม่สามารถจะทำได้ทั้งหมด แม้อุโบสถกรรมเพียงครึ่งหนึ่งของกระผม อย่าได้มีอันเป็นไปเลย แล้วไม่ปรานณา(จะกินยา) แม้จะถูกเศรษฐีกล่าวอยู่ว่า อย่าทำอย่างนี้เลยพ่อ ก็ไม่ปรานณา เมื่ออรุณกำลังขึ้น จึงทำกาละ เหมือนดอกไม้ที่แห้งเหี่ยว แล้วบังเกิดที่ต้นไทรนั้น เพราะฉะนั้น เศรษฐีนั้นผู้เป็นพุทธมามกะ ธรรมมามกะ สังฆมามกะ ครั้นกล่าวเนื้อความนี้แล้ว จึงกล่าวว่า เราได้สมบัตินี้เพราะผลแห่งอุโบสถกรรมครั้งหนึ่งที่เรามาเพราะอาศัยการรักษาอุโบสถนั้น ฯ

ภิกษุรู้สึกล้มปทว่ามีอนิสงสอย่างนี้ จงรักษาอุโบสถศีล เหมือนคน
มีนัยน์ตาข้างเดียวรักษาดวงตาข้างเดียวไว้

ศีลสัมปทานี้เป็นการเกิดผลแห่งศีลแม้ที่มีกาลเป็นที่สิ้นสุดเราจัก
กล่าวผลแห่งศีลที่ไม่มีที่สุด นอกเหนือไปจากนี้ได้อย่างไร

นิจศีลที่รักษาไปจนถึงที่สุดของชีวิตการจะประกาศนิจศีลนั้นโดยผล
ก็สามารถทำได้ เหมือนจอมมุนีผู้ยิ่งใหญ่

เพราะฉะนั้น ผู้ที่ไปตามนัยที่ท่านกล่าวแล้วและนัยที่กำลังจะกล่าว
พึงรู้ศีล ๑๐ ที่บังเกิดผลโดยนัย

คนที่ฉลาดในการใช้ชีวิต คิดถึงคุณแห่งศีลด้วยอาการอย่างนี้ชำระ
รักษาศีลให้ดีอย่าให้ขาด ไม่เกียจคร้านเพียรพยายามต่อไป ก็นิพพาน
ได้ ฯ

อนึ่งอุบาสกและอุบาสิกาชนผู้ถึงสรณะด้วยอาการอย่างนี้กล่าวคำได้ไว้ คำนั้นเป็นอันผู้มี
ศีลและเมตตาประกาศไว้แล้วในคำนั้นว่า สีเล ปติฏฐาย ฯ

ศีลที่นำมาซึ่งโรคสมบัติทั้งสิ้นด้วยอาการอย่างนี้ ที่พระพุทธเจ้า
ทั้งหลายปรารภมาแล้ว ที่จะนำภาวะเป็นศีลขาดเป็นต้นมาให้อยู่เนืองๆ
แต่ทำการรักษาอย่างรอบคอบแล้ว กำจัดทุกข์ทั้งสิ้นได้แล้ว ย่อมให้แม้
นิพพานได้ ใครก็ตามที่มีความปรารภนา ก็จะหันเข้าหาความประมาท
เล่นเลอในศีลนั้น ฯ

ปริจเฉทที่ ๒ ชื่อสัสสนิเทศ

ในอุบาสกชนาลังการที่ท่านรจนาไว้เพื่อประโยชน์แก่ความปราโมทย์แห่งสาธุชน
จบแล้วด้วยประการฉะนี้ ฯ

๓.๒.๓ รุจคณิเทศ

ว่าด้วยเรื่องรุจงค์

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคได้ทรงอนุญาตรุจงค์ ๑๓ ข้อที่ได้ชื่อว่า รุจงค์ เพราะกำจัดกิเลส
ทั้งหลาย ในคำว่า ชำระกิเลสนั้นได้ด้วยการสมาทานรุจงค์ที่เหมาะสมไว้สำหรับกุลบุตรทั้งหลาย ผู้สละ
โลกามิสได้แล้ว ไม่เยื่อใยทั้งในร่างกายและชีวิต มุ่งแต่จะให้อนุโลมปฎิบัติทำเท่านั้นสำเร็จ คือ
๑. ปังสุกุลิ๊งคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการทรวงไว้ซึ่งผ้าบังสุกุลเป็นปกติ) ๒. เตจวิริงคะ (องค์แห่งภิกษุผู้ม
ีการทรวงไว้ซึ่งไตรจีวรเป็นปกติ) ๓. ปินทปาติ๊งคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการเที่ยวไปบิณฑบาตเป็นวัตร)
๔. สปะทานจาริ๊งคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการเที่ยวไปตามลำดับเรือนเป็นปกติ) ๕. เอกาสนิ๊งคะ (องค์
แห่งภิกษุผู้มีการฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นปกติ) ๖. ปัตตปิณฑิ๊งคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการถือเอาก้อน
ข้าวในบาตรเป็นปกติ) ๗. ขลุปัจฉาภัตติ๊งคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการฉันปัจฉาภัตรเป็นปกติ)
๘. อารัญญิ๊งคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ในป่าเป็นปกติ) ๙. รุกขมูลิ๊งคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ที่
โคนไม้เป็นปกติ) ๑๐. อัปโภกาสิ๊งคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ในที่กลางแจ้งเป็นปกติ) ๑๑. โสสานิ๊ง
คะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ในป่าช้าเป็นปกติ) ๑๒. ยถาสันถติ๊งคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ใน
เสนาสนะตามที่จัดปูลาดไว้เป็นปกติ) ๑๓. เนสัชชิ๊งคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ด้วยการนั่งเป็นปกติ)
ในบรรดารุจงค์ ๑๓ ข้อนั้น รุจงค์เหล่าใดเหมาะสมแก่คฤหัสถ์ พึงยกรุจงค์เหล่านั้นไว้ต่างหากแล้ว
กล่าววินิจจยยกถาพร้อมกับการแยกการสมาทานเป็นต้นซึ่งรุจงค์เหล่านั้น อนึ่งเมื่อรุจงค์เหล่านั้นถูกยก
ไว้ จะพึงเกิดความสงสัยว่า รุจงค์แบบไหนเหมาะสมแก่กุลบุตรเหล่านั้นแม้ในการบรรพชาเป็นต้น
เพราะฉะนั้น พวกเราจักยกรุจงค์เหล่านั้นขึ้นมากล่าวแก่กุลบุตรเหล่านั้น ด้วยว่ารุจงค์แม้ทั้ง ๑๓
ข้อในที่นี้เหมาะสมแก่ภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้ามีสุสานที่ถึงพร้อมด้วยอารัญญิ๊งคะอยู่กลางแจ้ง ภิกษุแม้รูป

เดียวสามารถที่จะบริโภครูตงค์ทั้งหมดได้พร้อมกัน เพราะรูตงค์ทั้งหมดภิกษุแม้รูปเดียวจะต้องบริโภครูตงค์ตามปัจจัยหรือตามลำดับคราวเดียว ส่วนภิกษุณี อารยณิกังคะและชุลุปัจฉาภัตติกังคะทั้ง ๒ ข้อ ทรงห้ามไว้ด้วยสิกขาบทเดียว องค์ ๓ คือ อัปโภกาสิกังคะ รุกขมูลิกังคะ โสสานิกังคะ นี้ ภิกษุณีรักษายาก เพราะการอยู่เว้นสหายย่อมไม่ควรแก่ภิกษุณี ก็แลในที่เช่นนั้น หลึงสหายที่มีฉันทะเสมอกันหาได้ยาก หากหาได้เล่า ก็ไม่พ้นจากความอยู่คลุกคลีกัน เมื่อเป็นเช่นนั้น ภิกษุณีพึงเสพรูตงค์เพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์อันนั้นก็ไม่พึงสำเร็จแก่เธอเลย พึงทราบว่าเป็นเพราะความที่ไม่พึงอาจบริโภครูตงค์อย่างนี้ รูตงค์สำหรับภิกษุณีทั้งหลายจึงลดไปเสีย ๕ คงเหลือ ๘ เท่านั้น ฯ

อนึ่ง บรรดารูตงค์ตามที่กล่าวแล้ว เว้นเตจิวริกังคะเสีย เหลือ ๑๒ พึงทราบว่าเป็นองค์สำหรับสามเณร ๗ เป็นองค์สำหรับสิกขามานาและสามเณรี ส่วนสำหรับอุบาสกอุบาสิกา มีรูตงค์ ๒ เพราะรูตงค์คือเอกาสนิกังคะ ปัตตปิณฑิกังคะ นี้เท่านั้น เหมาะสมด้วย อาจบริโภครูตงค์ได้ด้วย ฯ ในบรรดารูตงค์เหล่านั้น การฉัน ณ อาสนะเดียว ชื่อว่าเอกาสนะ (การฉัน ณ อาสนะเดียว) การฉัน ณ อาสนะเดียวนั้นเป็นปกติของภิกษุณี เพราะฉะนั้น ภิกษุณีจึงชื่อว่าเอกาสนิกะ (คือ ผู้มีการฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นปกติ) ก่อนข้าวในบาตรใบเดียวอย่างเดียวนั้น เพราะห้ามภาชนะที่ ๒ เสีย ชื่อว่า ปัตตปิณฑะ เพราะบัดนี้ทำความเข้าใจในการถือเอาก่อนข้าวเฉพาะในบาตรว่าเป็น ปัตตปิณฑะ (คือ การถือเอาก่อนข้าวเฉพาะในบาตร) การถือเอาก่อนข้าวเฉพาะในบาตร เป็นปกติของภิกษุณี เพราะฉะนั้น ภิกษุณีจึงชื่อว่าปัตตปิณฑิกะ (ผู้มีการถือเอาก่อนข้าวเฉพาะแต่ในบาตรเป็นปกติ) ก็อุบาสกชนผู้เมื่อจะสมาทานรูตงค์แม้ทั้ง ๒ ข้อเหล่านี้ เมื่อไม่ได้บุคคลเช่นนั้น ในกรณีบางแห่งนั้นเอง พึงสมาทานได้ด้วยตนเอง เพื่อจะได้ไม่ขาดช่วงไปกลางคัน สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า รูตงค์ทั้งหมดเหมือนกัน เมื่อพระผู้มีพระภาคยังทรงพระชนม์อยู่ ก็พึงสมาทานในสำนักของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระองค์เสด็จปรินิพพานแล้วก็ควรสมาทานในสำนักของพระมหาสาวก เมื่อพระมหาสาวกนั้นไม่มี ควรสมาทานในสำนักของพระชีนาสพ ... พระอนาคามี ... พระสกทาคามี ... พระโสดาบัน ... ภิกษุผู้ทรงไตรปิฎก ... ภิกษุผู้ทรงทวีปิฎก ... ภิกษุผู้ทรงเอกปิฎก ... พระเอภังคิยะ ... พระอรรคทายาจารย์ ... เมื่อพระอรรคทายาจารย์นั้นไม่มี พึงสมาทานในสำนักของท่านผู้ทรงรูตงค์ เมื่อท่านผู้ทรงรูตงค์เหล่านั้นไม่มี พึงกวาดลานพระเจดีย์แล้วนั่งกระโหย่ง กล่าวสมาทานเหมือนกล่าวสมาทานในสำนักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิด อีกอย่างหนึ่ง แม้จะสมาทานด้วยตนเองก็ควร ฯ

บัดนี้ การสมาทานรูตงค์เหล่านี้ จักมีโดยการสมาทาน ๑

โดยวิธี ๑ โดยประเภท ๑ โดยการแตกสลาย ๑ โดยอานิสงส์ของรูตงค์ข้อ
นั้น ๆ ๑ ฯ

บรรดารูตงค์เหล่านั้น ภิกษุเมื่อจะสมาทานเอกาสนิกังคะ องค์แห่งภิกษุผู้มีการฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นปกติ เป็นอันดับแรก พึงสมาทานว่า ข้าพเจ้าห้ามการฉัน ณ อาสนะต่างกัน หรือข้าพเจ้าสมาทานการฉัน ณ อาสนะเดียวกันเป็นปกติ เมื่อห้ามการฉัน ณ อาสนะต่างกัน โดยความหมายก็อนุญาตการฉัน ณ อาสนะเดียวกัน อนึ่งเมื่ออธิฐานการฉัน ณ อาสนะเดียวกันนั้นแล้ว ก็เป็นห้ามห้ามการฉัน ณ อาสนะต่างกัน เพราะฉะนั้น อย่าได้มีการห้ามแม้ด้วยรูตงค์แม้ทั้งสองข้อใดข้อหนึ่ง พึงสมาทานโดยมุ่งการอธิฐานเป็นสำคัญ อนึ่งภิกษุผู้สมาทานรูตงค์แล้วด้วยอาการอย่างนี้ พึงกำหนดสถานที่ที่เหมาะสมในเวลาฉันแล้วนั่ง ภิกษุบางรูปที่ดำรงอยู่ในฐานะเป็นที่เคารพ จะไม่เข้าไปหาภิกษุนั้นจนกว่าจะฉันเสร็จ ก็อีกอย่างหนึ่ง ถ้าภิกษุบางรูปจะพึงเข้าไปโดยความเป็นผู้คุ้นเคยอย่างยิ่งใน

ฐานะแม่เช่นนั้น ก็พึงลุกออกไปตราบเท้าที่ยังไม่ได้ฉัน อนึ่งภิกษุนี้ชื่อว่าผู้ฉันค้างอยู่ พึงปูลาดอาสนะที่เหมาะสมให้แก่ภิกษุที่นั่งถนอยโอกาสแล้วนิมนต์ให้ฉัน ถ้าเห็นครุฐานียภิกษุแล้วรีบลุกขึ้นด้วยความเลื่อมใสเหลือกำลัง ไม่ควรฉันอีก เพราะเหตุไร เพราะลุกแล้วจากอาสนะ วิธีของเอกาสนิกังคะนั้นนี้ เพียงเท่านี้ การแตกสลายมีดังต่อไปนี้ ว่าโดยประเภท แม่เอกาสนิกภิกษุนี้มี ๓ พวกคือ ๑. ผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ ๒. ผู้ถืออย่างกลาง ๓. ผู้ถืออย่างเพลา ใน ๓ พวกนั้น ผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ โภชนะจะน้อยหรือมากก็ตามที่ เธอหย่อนมือลงในโภชนะใด ย่อมไม่ได้เพื่อจะรับโภชนะอื่นจากโภชนะนั้น แม่ถ้าคนทั้งหลายรู้ว่า พระเถระไม่ได้ฉันอะไร ๆ เลย แล้วนำเภสัชขมิ้นเนยใสเป็นต้นมา (ถวายเป็นต้นนั้น) ย่อมควรเพื่อ (บริโภคนั้น) เภสัชเท่านั้น ไม่ควรเพื่อ (บริโภคนั้น) อาหารผู้ถืออย่างกลาง ย่อมได้เพื่อจะรับโภชนะอื่น ตราบเท้าที่ภักตรในบาตรยังไม่หมดไป ด้วยว่าภิกษุนี้ชื่อว่า โภชนปริยัตติโก (ผู้มีโภชนะเป็นที่สุด) ภิกษุผู้ถืออย่างเพลา ย่อมได้เพื่อจะฉันตราบเท้าที่ยังไม่ลุกจากอาสนะ ด้วยว่าภิกษุนี้ชื่อว่า อุทกปริยัตติโก (ผู้มีน้ำเป็นที่สุด) เพราะฉันได้ตราบเท้าที่ยังไม่รับน้ำล้างบาตรบ้าง ชื่อว่าอาสนปริยัตติโก (ผู้มีอาสนะเป็นที่สุด) เพราะฉันได้ตลอดเวลาที่ยังไม่ลุกขึ้นบ้าง ก็ธุดงค์ของเอกาสนิกภิกษุทั้ง ๓ พวกนี้ ย่อมแตกในขณะที่เธอฉันโภชนะ ณ อาสนะต่าง นี่เป็นความแตกในเอกาสนิกังคะนี้ ส่วนอาานิสงส์ดังต่อไปนี้ คือ ๑. มีอาพาธน้อย ๒. มีโรคน้อย ๓. (ร่างกาย) คล่องแคล่ว ๔. แข็งแรง ๕. อยู่สำราญ ๖. ไม่ต้องอาบัติเพราะอนติริตตสิกขาบทเป็นปัจจัย ๗. บรรเทาตัณหาในรสได้ ๘. มีความประพาสสมควรแก่ธุดธรรม มีความมักน้อยเป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

โรคทั้งหลายที่มีการกินเป็นปัจจัย ย่อมไม่รบกวนนักพรตผู้ยินดีใน
การฉัน ณ อาสนะอันเดียว เป็นผู้ไม่ละโมภในรส จึงไม่ทำงาน (โยคะ)
ของตนให้เสื่อมเสียไป เพราะฉะนั้น นักพรตผู้มีใจหมดจด พึงปลุกความ
ยินดีในการฉัน ณ อาสนะอันเดียว อันเป็นเหตุแห่งความอยู่ สำราญ ซึ่ง
เป็นวัตรที่ท่านผู้ยินดีในสัลเลขะที่สะอาด ประพาสกันเถิด ฯ

พึงทราบการสมาทาน วิธี ประเภท การแตกสลาย และอาานิสงส์ ในเอกาสนิกังคะ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

แม้ปตตปิณฑกัณเฑาะว์ก็เป็นอันสมาทานด้วยคำสองคำนี้ คำใดคำหนึ่งว่า ทูตียาชนํ ปฏิกุชิ ปามิ ข้าพเจ้างดภาชนะที่ ๒ ปตตปิณฑกัณเฑาะว์ สมาทียามิ ข้าพเจ้าสมาทานองค์แห่งภิกษุผู้มีการฉันก่อนข้าวในบาตรเป็นปกติ ก็ภักตปิณฑกัณเฑาะว์นั้น ในเวลาฉัน ควรฉันในภาชนะเดียวเท่านั้น ไม่พึงเก็บภาชนะไว้รอบๆ แล้วหย่อนมือลงไปบริโภคนั้น ถ้าคนรับใช้ของภิกษุนั้นนอนกับข้าวเข้าไปถวายเป็นด้วยภาชนะต่างๆ พึงเทรวมในภาชนะเดียวเท่านั้น ภิกษุที่ต้องการจะฉันแค่บางอย่างโดยไม่ให้เปื้อนข้าวสุก พึงห้ามภาชนะแรกแล้วถือเอาโดยระหว่างภาชนะ เพราะว่าด้วยอาการอย่างนี้ จะไม่มีภาชนะที่สอง ต่อมาเป็นผู้ต้องการจะบริโภคนั้น เพราะไม่ได้บริโภคนั้นเพื่อยังอัตภาพให้ดำเนินไปได้ พึงห้ามภาชนะที่สองเมื่อนั้นแล้วบริโภคนั้นด้วยภาชนะแรกหรือด้วยภาชนะอื่น ด้วยว่าการสมาทานธุดงค์นั้น เป็นการกำจัดความโลภในการฉัน ณ ภาชนะต่างกัน ฯ

ก็ปตตปิณฑกัณเฑาะว์นั้น ในเวลาดื่มยาคุ เมื่อได้กับข้าววางในภาชนะแล้ว ควรฉันก่อน หรือดื่มยาคุก่อนก็ได้ เพราะว่าเธอพนกับลงในข้าวต้ม เมื่อกับมีปลาร้าเป็นต้นปนลงไป ยาคุจะปฏิกุศลไปเสีย อันภิกษุผู้จะฉัน ทำให้เป็นของไม่ปฏิกุศลนั้นแหละฉัน จึงควร เหตุนี้ ขอนี้ข้าพเจ้ากล่าวหมายเอา

กับข้าวรูปนั้น แต่สิ่งใดเป็นของไม่น่าเกลียดเช่นน้ำผึ้งและน้ำตาลกรวด สิ่งนั้นพึงปนลงไปได้ แต่เมื่อจะรับ (สิ่งนั้น) พึงรับแต่พอประมาณ ใช้มือ (ข้างหนึ่ง) ถือผักสดและมันดิบฉั่น ก็ควร แต่ไม่ทำอย่างนั้น ก็ต้องใส่ลงในบาตรเท่านั้น ก็เพราะห้ามภาชนะที่ ๒ ของอินมัตตไพบี (จะเอามารอง) ก็ไม่ควรแล นี้เป็นวิธี (ปฏิบัติ) แห่งปตตปิณฑิกิกษุณั้น ว่าโดยประเภท แม้ปตตปิณฑิกิกษุณี้ก็มี ๓ จำพวก ใน ๓ พวกนั้น สำหรับผู้ที่ถืออย่างอุกฤษฏ์จะทั้งหากก็ไม่ควร เว้นแต่เวลาเคี้ยวอ้อย จะบีก่อนข้าว ปลา เนื้อ และขนมฉั่น (เป็นอย่าง ๆ) ไม่ควร สำหรับผู้ถืออย่างกลาง จะใช้มือข้างเดียวบิฉั่นก็ควร ภิกษุผู้ถืออย่างกลางนี้ จึงชื่อว่า หัตถโยคี (โยคีมือ) ส่วนผู้ถืออย่างเพลามีชื่อว่า ปตตโยคี (โยคีบาตร) สำหรับผู้ถืออย่างเพลานั้น สิ่งใดอาจจุลงในบาตรได้ จะบิสิ่งนั้นด้วยมือหรือด้วยฟันเคี้ยวกินก็ได้หมด ก็จุดค์ของปตตปิณฑิกิกษุทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกในขณะที่ยืนดีภาชนะที่ ๒ นี้เป็นความแตกในปตตปิณฑิกังคะนี้ ส่วนอาณิสสดังต่อไปนี้ คือ ๑. บรรเทาตัณหาในรสต่าง ๆ ได้ ๒. ละความตะกละเสียได้ ๓. เป็นผู้มุ่งแต่ประโยชน์ในอาหาร ๔. ไม่ต้องลำบากใจในการรักษาภาชนะมีภาคเป็นต้น ๕. ไม่เป็นผู้สอสา่ยบริโศก ๖. มีความประพฤติสมควรแก่ธุดธรรม มีความเป็นผู้มักน้อยเป็นต้นแล ฯ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

บุคคลอื่นที่ไหนเล่าจะพึงเป็นผู้มีตาทอดลง ละความสอสา่ยใน
ภาชนะต่างๆ เป็นผู้มืพรตอันดี ขุดมูลแห่งรสตัณหาเสีย รวากะขุดรากไม้
(ทิ้ง) เป็นผู้มืใจงาม ทรงไว้ซึ่งความสันโดษ รวากะทรงไว้ซึ่งรูปกายของตน
(สามารถ) บริโศก อาหาร (รวม) ได้ (บุคคลผู้นี้) ก็คือ ปตตปิณฑิกิกษุ
(นั้นแล) ฯ

นี้เป็นคำพรรณนาการสมาทาน วิธี (ปฏิบัติ) ประเภท ความแตกและอาณิสสในปตตปิณฑิกังคะ ฯ

ก็เมื่อภิกษุใดเสพรุดงค์อยู่ grunnฐานเจริญขึ้น ภิกษุนั้นก็ควรเสพ เมื่อภิกษุใดเสพเข้า grunnฐานเสื่อมภิกษุนั้นก็ไม่ควรเสพ อนึ่ง แม้ผู้ที่ถึงจะเสพไม่เสพ grunnฐานก็คงเจริญไม่เสื่อม เมื่อ (คิด) อนุเคราะห์ประชุมชนภายหลัง ก็ควรเสพ แม้ผู้ที่ถึงจะเสพไม่เสพ grunnฐานก็ไม่เจริญเล่า ก็ควรเสพเหมือนกัน เพื่อเป็นวาสนาต่อไป ฯ ก็ท่านพึงกล่าวการแตกสลายแห่งการสมาทานเป็นต้นแม้แห่งจุดค์ที่เหลือทั้งหลายที่เหมาะสมแก่การสมาทานเป็นต้นนั้นมิใช่หรือ เพราะเหตุไรท่านจึงไม่กล่าวการแตกสลายแห่งการสมาทานเป็นต้นเหล่านั้นไว้ เพราะการแตกสลายแห่งการสมาทานเป็นต้นเหล่านั้นเป็นประโยชน์แก่คุณุหัสถ์ทั้งหลาย และเพราะทำการปรารภเพราะอาศัยการแตกสลายแห่งการสมาทานเป็นต้นเหล่านั้นนั่นเอง ฯ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวการแตกสลายแห่งการสมาทานเป็นต้นไว้ในที่นี้ด้วยอำนาจแห่งจุดค์ทั้งหลายที่เหมาะสมแก่การแตกสลายแห่งการสมาทานเป็นต้นนั้น ก็ความแตกสลายแห่งการสมาทานเป็นต้นแม้แห่งจุดค์ที่เหลือทั้งหลาย ผู้ที่มีความต้องการพึงถือเอาจากปกรณวิเสสชื่อวิสุทธีมรรค ฯ ด้วยว่า ความมักน้อย แม้ความสันโดษ ความขัดเกลา และความสงัด และศีลนั้นแลที่บริสุทธิ์ ที่มีการหลั่งออก คายออกซึ่งคุณมีการปรารภความเพียรเป็นต้นเป็นมลทิน จักมีแก่อุบาสกชนนั้นเพราะการสมาทานจุดค์ที่เหมาะสมด้วยอาการอย่างนี้ เพราะฉะนั้น อนึ่ง คำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ชำระศีลให้หมดจดด้วยการสมาทานจุดค์ที่เหมาะสม นั้น เป็นอันประกาศแล้วโดยประการทั้งปวง ด้วยเหตุมีประมาณเพียงนี้ ฯ

ท่านมุนีผู้กำจัดความมักมากแล้ว บรรลุแก่นแท้แห่งความสันโดษ

แล้ว ผู้ดำรงอยู่ในอริยวงศ์อันยอดเยี่ยม เมื่อจะแสดงจุดงค์ ๑๓ ข้อ
ได้แสดง ๒ ข้อที่เหมาะสมแก่คุณุสัถ์ทั้งหลายไว้ในที่นี้

ปริเฉทที่ ๓ ชื่อธุดงค์นิกาย
ในอุปาสิกขณาลังการที่ท่านรจนาไว้เพื่อประโยชน์แก่ความปรารถนาแห่งสาธุชน
จบแล้วด้วยประการฉะนี้ ฯ

๓.๒.๔ อาชีวนิกาย ว่าด้วยเรื่องอาชีพ

บัดนี้ ก็ในคำเป็นต้นว่า ละการค้าขาย ๕ ประการ (ปณจวนิชา ปหาย) อุบาสกไม่ควรทำการค้าขาย ๕ ประการ มีการค้าขายศัสตราวุธเป็นต้น เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย อุบาสกไม่ควรทำการค้าขาย ๕ ประการนี้ การค้าขาย ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. การค้าขายศัสตราวุธ ๒. การค้าขายสัตว์ ๓. การค้าขายเนื้อ ๔. การค้าขายของมีนเมา ๕. การค้าขายยาพิษ ภิกษุทั้งหลาย อุบาสกไม่ควรทำการค้าขาย ๕ ประการนี้แล ฯ^{๑๖๕}

ในบรรดาการค้าขายทั้ง ๕ ประการเหล่านั้น การค้าขายศัสตราวุธ หมายถึงการให้สร้างอาวุธแล้วขายอาวุธนั้น การค้าขายสัตว์ ในที่นี้หมายถึงการค้าขายมนุษย์ การค้าขายเนื้อ หมายถึงการเลี้ยงสัตว์มีสุกรเป็นต้นไว้ขาย หรือการขายเนื้อสัตว์ การค้าขายของมีนเมา หมายถึงการให้ปรุงของมีนเมานิดใดชนิดหนึ่งแล้วขาย ในการค้าขายของมีนเมานั้น ของมีนเมามี ๑ อย่างคือ ๑.สุรา ๒. เมรัย การแยกของมีนเมาเหล่านั้นท่านประกาศไว้แล้วนั่นเองในหนหลัง

การค้าขายยาพิษ หมายถึงการให้ทำยาพิษแล้วค้าขายยาพิษนั้น ในบรรดาการค้าขายเหล่านั้น การค้าขายสัตว์ และการค้าขายยาพิษ ท่านกล่าวว่า ไม่ควรทำ (ห้ามค้าขาย) ก็เพราะการค้าขายอาวุธ เป็นเหตุให้ทำความผิดก่อโทษแก่ผู้อื่นได้ การค้าขายสัตว์ ที่ห้ามค้าขายก็เพราะการค้าขายมนุษย์ทำให้มนุษย์ หมดอัสราภาพ การค้าขายเนื้อ ที่ห้ามค้าขายก็เพราะการค้าขายเนื้อเป็นเหตุให้ต้องฆ่าสัตว์ การค้าขายของมีนเมา ที่ห้ามค้าขาย ก็เพราะการค้าขายของมีนเมาเป็นเหตุให้มีการดื่มแล้วเกิดความประมาท ฯ คำว่า ละการค้าขาย ๕ ประการ พึงเห็นว่า การละการค้าขายผิดๆ ๕ ประการแล้วไม่ทำการค้าขายผิดๆเหล่านั้น คือ การเลิกการค้าขายผิดๆ เหล่านั้น ฯ

ในคำนี้ว่า เลี้ยงชีวิตโดยชอบธรรม โดยสม่าเสมอ (ธมเมน สเมน ชีวิกํ กปเปเนตฺติ) คำว่า โดยชอบธรรม (ธมเมน) ได้แก่ เลี้ยงชีวิตด้วยการทำการเกษตรและการค้าขายเป็นต้นโดยชอบธรรม พึงทราบว่าเป็นการห้ามการเลี้ยงชีวิตที่ไม่ชอบธรรมแม้ด้วยค่านั่น คำว่า สเมน (โดยสม่าเสมอ) ได้แก่ โดยสุจริตมีกายสุจริตเป็นต้น พึงเห็นว่า ท่านสงเคราะห์การแสวงหาอุปกรณ์เครื่องเลี้ยงชีวิตอย่างใดอย่างหนึ่งที่ไม่น่าติเตียนด้วยค่านั่น ฯ พึงเห็นว่า แม้การใช้สอยที่เหมาะสมแก่อุปกรณ์ที่แสวงหามาโดยชอบธรรม โดยสม่าเสมอ ท่านสงเคราะห์ในค่านี้อย่างเหมือนกัน ด้วยว่า การใช้สอยเช่นนั้น ใครๆ ไม่สามารถจะกล่าวได้ว่า การเลี้ยงชีวิต เพราะเป็นอุปกรณ์เลี้ยงชีวิต ฯ การแสวงหาการค้าขายที่ชอบธรรมของอุบาสกนั้น พึงทราบว่าเป็นความสำเร็จด้วยอำนาจแห่งการใช้สอย ชื่อว่าการแสวงหาปัจจัย

โดยชอบธรรมมิใช่ว่าจะทำได้ง่ายแม้แก่เหล่าบรรพชิต จะต้องกล่าวไปไปถึงเหล่าคฤหัสถ์

เพราะเหตุนี้

ข้อปฏิบัตินี้นั้น อันพระผู้มีพระภาค ผู้ทรงแสวงหาประโยชน์
ประกาศไว้แล้วด้วยพระสูตรมีสาคาโลวาทสูตรเป็นต้น ทำให้เกิดความยินดี
ทั้งโลกนี้และโลกหน้า ปัจจัยทั้งหลายที่คฤหัสถ์ทั้งหลายผู้ดำรงอยู่แล้วใน
ข้อปฏิบัตินั้น จะพึงสัมผัสได้โดยชอบธรรม ย่อมสำเร็จแก่คฤหัสถ์
เหล่านั้นๆ โดยชอบธรรม ฯ

ด้วยว่า พระผู้มีพระภาคแสดงปฏิปทาชื่ออุภะโลกวิชาไว้ เพราะจะพิชิตอาญาทุกติและ
ภัยเป็นต้นในโลกกล่าวคือโลกนี้และโลกหน้า แก่เหล่ากุลบุตรผู้อยู่ครองเรือนว่า พึงละกรรมกิเลส ๔
ประการ ไม่พึงทำบาปกรรมโดยฐานะ(เหตุ) ๔ ประการ ไม่พึงข้องแวะอบายมุข(ทางเสื่อม) ๖ ประการ
แห่งโลกะทั้งหลาย พึงเว้นอมิตร ๔ จำพวก พึงคบมิตร ๔ จำพวก พึงปิดป้องทิศ ๖ ฯ บรรดาบท
เหล่านั้น สอนบทว่า กรรมกิเลส ๔ ประการ (จตุตตาริ กัมมกิเลสา) ได้แก่ กรรมกิเลสมีปาณาติบาตเป็น
ต้น สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

คหบดีบุตร กรรมกิเลส ๔ ประการที่อริยสาวกจะได้แล้ว อะไรบ้าง คือ ๑. กรรมกิเลสคือ
ปาณาติบาต ๒. กรรมกิเลสคืออทินนาทาน ๓. กรรมกิเลสคือกาเมสุมิฉฉาจาร ๔. กรรมกิเลสคือ
มุสาวาท กรรมกิเลส ๔ ประการนี้ ที่อริยสาวกนั้นจะได้แล้ว^{๑๖๖} ในบรรดากรรมกิเลสเหล่านั้น กรรม
นั่นเองชื่อว่ากรรมกิเลส เพราะเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมอง หรือเพราะสัมปยุตด้วยกิเลส การ
ดื่มสุราพึงทราบว่าเป็นบาปกรรมได้จัดแสดงว่าเป็นกรรมกิเลส เพราะประสงค์จะกล่าวข้างหน้าโดยความเป็น
อบายมุข การดื่มสุราเมานั้นควรกล่าวไว้โดยแท้ เพราะเป็นสิ่งที่อุบาสกทั้งหลายไม่ควรทำ และเพราะ
ประกอบด้วยลักษณะดังกล่าวแล้ว ฯ คำว่า โดยเหตุ ๔ ประการ (จตุตติ สาเหตุ) ได้แก่ โดยการทำบาป
๔ ประการ มีฉันทาคติเป็นต้น สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า อริยสาวกทำบาปกรรมโดยเหตุ ๔
ประการ อะไรบ้าง คือ ปุณฺณ ๑. ย่อมถึงฉันทาคติ (ถ้าเอียงเพราะรัก) ทำบาปกรรม ๒. ย่อมถึง
โทสาคติ (ถ้าเอียงเพราะชัง) ทำบาปกรรม ๓. ย่อมถึงโมหาคติ (ถ้าเอียงเพราะหลง) ทำบาปกรรม ๔.
ย่อมถึงภยาคติ (ถ้าเอียงเพราะกลัว) ทำบาปกรรม ส่วนอริยสาวก ๑. ย่อมไม่ถึงฉันทาคติ ๒. ย่อมไม่ถึง
โทสาคติ ๓. ย่อมไม่ถึงโมหาคติ ๔. ย่อมไม่ถึงภยาคติ อริยสาวกย่อมไม่ทำบาปกรรม โดยเหตุ ๔
ประการนี้^{๑๖๗} ในบรรดาอคติเหล่านั้น บุคคลนี้ใด เป็นมิตรก็ตาม เป็นเพื่อนเคยเห็นกันมาก็ตาม เป็น
ญาติก็ตาม ของเรา ย่อมให้สินบนแก่เรา ย่อมทำผู้ที่มีใจเจ้าของให้เป็นเจ้าของด้วยอำนาจฉันทาคติ
เป็นต้น บุคคลนี้ชื่อว่าย่อมถึงฉันทาคติ (ถ้าเอียงเพราะรัก) ทำบาปกรรม บุคคลใดยอมทำผู้ที่มีใจ
เจ้าของให้เป็นเจ้าของ ด้วยอำนาจการจองเวรตามปกติว่า ผู้นี้มีเวรต่อเรา หรือด้วยอำนาจความโกรธที่
เกิดขึ้นในขณะนั้น บุคคลนี้ชื่อว่าย่อมถึงโทสาคติ (ถ้าเอียงเพราะชัง) ทำบาปกรรม ส่วนบุคคลใดกลัว
ว่า บุคคลนี้เป็นราชวัลลภหรือเป็นผู้ที่อาศัยฝ่ายตรงข้าม จะพึงทำความฉิบหายให้เราได้ จึงทำผู้ที่มีใจ
เจ้าของให้เป็นเจ้าของ บุคคลนี้ชื่อว่าย่อมถึงภยาคติ (ถ้าเอียงเพราะกลัว) ทำบาปกรรม ส่วนบุคคลใด
พูดไปเรื่อยเปื่อย เพราะเป็นคนโง่เขลา (และ) เพราะเป็นคนหลงๆลืมๆ จึงทำผู้ที่มีใจเจ้าของให้เป็น
เจ้าของ บุคคลนี้ชื่อว่าย่อมถึงโมหาคติ (ถ้าเอียงเพราะหลง) ทำบาปกรรม ฯ บุคคลเมื่อจะแบ่งของ

^{๑๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๕/๑๔๓.

^{๑๖๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๖/๑๔๓.

บางอย่าง ย่อมให้มากกว่าด้วยอำนาจความรักว่า ผู้นี้เป็นเพื่อนที่เคยเห็นกันมาหรือเป็นเพื่อนที่เคยคบกันมา ย่อมให้น้อยกว่า ด้วยอำนาจความโกรธว่า ผู้นี้มีเวรต่อเรา กล่าวหาว่า ผู้นี้เมื่อเราไม่ให้สิ่งนี้ ก็จะทำให้ความฉิบหายแก่เราได้ จึงให้มากกว่าใครๆ บุคคลใดไม่รู้จะให้แล้วหรือยังไม่ได้ให้ เพราะหลงลืม จึงให้บางคนน้อย บางคนมาก บุคคลนั้นแม้ทั้ง ๔ ประเภท ชื่อว่าย่อมถึงฉันทาคติ (ลำเอียงเพราะรัก) เป็นต้น ตามลำดับ ทำบาปกรรม

ส่วนบุคคลใดละเมิดความชอบธรรม เพราะฉันทาคติ โทสาคติ
โมหาคติ ภัยาคติ ยศของบุคคลนั้นย่อมเสื่อม เหมือนดวงจันทร์ข้างแรม
ฉะนั้น^{๑๖๘}

อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบว่าเป็นบุคคลใดระลึกถึงพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว จึงเว้นการทำบาปกรรม ๔ ประการเหล่านี้ เพราะวางตนเป็นกลางตามปกติ บุคคลนั้นชื่อย่อมไม่ทำบาปกรรมโดยเหตุ ๔ ประการ สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า คหบดีบุตร อริยสาวก ๑. ย่อมไม่ถึงฉันทาคติ ๒. ย่อมไม่ถึงโทสาคติ ๓. ย่อมไม่ถึงโมหาคติ ๔. ย่อมไม่ถึงภัยาคติ อริยสาวกย่อมไม่ทำบาปกรรม โดยเหตุ ๔ ประการนี้ ฯ เมื่ออริยสาวกไม่ทำบาปกรรมโดยเหตุ ๔ ประการด้วยอาการอย่างนี้ พึงหวังได้ความเจริญอย่างเดียวกันเท่านั้น ด้วยอำนาจชื่อเสียงความโด่งดังแห่งเงิน ทอง ทาสผู้หิิง ทาสผู้ขาย มิตร และอำมาตย์ เป็นต้น ไม่พึงหวังความเสื่อม สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

บุคคลใดไม่ละเมิดความชอบธรรม เพราะฉันทาคติ โทสาคติ
โมหาคติ ภัยาคติ ยศของบุคคลนั้นย่อมเจริญ เหมือนดวงจันทร์ข้างขึ้น
ฉะนั้น^{๑๖๙}

ในคำว่า อบายมุข(ทางเสื่อม) ๖ ประการ แห่งโภคะทั้งหลาย (ฉ จ โภคานํ อบายมุขานิ) นี้ การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นต้น ชื่อว่า อบายมุข ฯ สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า คหบดีบุตร อริยสาวกไม่ข้องแวะอบายมุข ๖ ประการ แห่งโภคะทั้งหลาย อะไรบ้าง คือ ๑. การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย ๒. การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืน เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย ๓. การเที่ยวดูมหรสพ เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย ๔. การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย ๕. การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย ๖. การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย ฯ ในบรรดาอบายมุขเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคทรงละเว้นการหมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นต้น เหล่านี้ เพื่อต้องการจะขัดขวางความสุขของสัตว์ทั้งหลายก็หาไม่ แต่เพราะทรงมีพระมหากรุณาธิคุณ ทรงเห็นโทษที่เป็นสาเหตุแห่งอบายมุขนั้น ด้วยอำนาจความหมกมุ่นในอบายมุขนั้น ประสงค์จะเปลี่ยนสัตว์ทั้งหลายจากอบายมุขนั้น จึงทรงละเว้นไว้ สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ ๑. เสียทรัพย์ทันตาเห็น ๒. ก่อการทะเลาะวิวาท ๓. เป็นบ่อเกิดแห่งโรค ๔. เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง ๕. เป็นเหตุให้ไม่รู้จักอาย ๖. เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา คหบดีบุตร

^{๑๖๘} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗/๒๓.

^{๑๖๙} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๘/๒๔.

การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทมีโทษ ๖ ประการนี้แล

คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืนมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ ๑. ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาดิน ๒. ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาบุตรภรรยา ๓. ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ ๔. เป็นที่สงสัยของคนอื่นด้วยเหตุต่าง ๆ ๕. มักถูกใส่ร้ายด้วยเรื่องไม่เป็นจริง ๖. ทำให้เกิดความลำบากมากหลายอย่าง คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืน มีโทษ ๖ ประการนี้แล

คหบดีบุตร การเที่ยวดูมหรสพมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ ๑. มีการรำที่โหน (ไปที่นั่น) ๒. มีการขับร้องที่โหน (ไปที่นั่น) ๓. มีการประโคมที่โหน (ไปที่นั่น) ๔. มีเสภาที่โหน (ไปที่นั่น) ๕. มีการบรรเลงที่โหน (ไปที่นั่น) ๖. มีเถิดเทิงที่โหน (ไปที่นั่น) คหบดีบุตร การเที่ยวดูมหรสพมีโทษ ๖ ประการนี้แล

คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาทมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ ๑. ผู้ชนะย่อมก่อเวร ๒. ผู้แพ้ย่อมเสียทายทรัพย์ที่เสียไป ๓. เสียทรัพย์ทันตาเห็น ๔. ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาล ก็เชื่อถือไม่ได้ ๕. ถูกมิตรอำมาตย์ดูหมิ่น ๖. ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย เพราะเห็นว่าชายผู้นี้เป็นนักเลงการพนันไม่สามารถจะเลี้ยงดูภรรยาได้ คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาทมีโทษ ๖ ประการนี้แล

คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตรมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ ๑. เขามีนักเลงการพนันเป็นมิตรสหาย ๒. เขามีนักเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย ๓. เขามีนักเลงเหล้าเป็นมิตรสหาย ๔. เขามีคนหลอกลวงเป็นมิตรสหาย ๕. เขามีคนโกงเป็นมิตรสหาย ๖. เขามีโจรเป็นมิตรสหาย คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตรมีโทษ ๖ ประการนี้แล

คหบดีบุตร การหมกมุ่นในความเกียจคร้านมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ ๑. มักอ้างว่า หนาวเกินไป แล้วไม่ทำการงาน ๒. มักอ้างว่า ร้อนเกินไป แล้วไม่ทำการงาน ๓. มักอ้างว่า เวลาเย็นเกินไป แล้วไม่ทำการงาน ๔. มักอ้างว่า เวลายังเช้าเกินไป แล้วไม่ทำการงาน ๕. มักอ้างว่า หิวเกินไป แล้วไม่ทำการงาน ๖. มักอ้างว่า ภาระยากเกินไป แล้วไม่ทำการงาน เมื่อเขามากไปด้วยการอ้างเลศ ผัดเพี้ยนการงานอยู่อย่างนี้ โภคะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความเสื่อมสิ้นไป คหบดีบุตร การหมกมุ่นในความเกียจคร้านมีโทษ ๖ ประการนี้แล

ในนิเทศว่าด้วยโทษแห่งการหมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า ทันตาเห็น (สทิฏฐกา) ได้แก่ เห็นเอง คือ ประสบเอง คำว่า เสียทรัพย์ (ธนญชาน) ได้แก่ เสื่อมทรัพย์ บุรุษบุคคลผู้เป็นนักเลงสุรา ก็เพราะการดื่มสุราเป็นเหตุ ฯ เงินและทองที่จะพึงนำไปได้ด้วยการบรรทุกเกวียนก็จะถึงความหมดสิ้นไปโดยเวลาเพียงไม่กี่วัน ชื่อว่าเสียทรัพย์ทันตาเห็นด้วยอาการอย่างนี้ คำว่า ก่อการทะเลาะ (กลหปปวฑฺฒน) ได้แก่ ก่อการทะเลาะด้วยวาจา หรือก่อการทะเลาะด้วยกายโดยการประมือกัน คำว่า เป็นบ่อเกิดแห่งโรค (โรคานํ อายตน) ได้แก่ เป็นเขตแห่งโรคทั้งหลายมีโรคตาเป็นต้นนั้นๆ คำว่า เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง (อภิตติสฺชน) ความว่า เพราะว่าบุคคลดื่มสุราแล้วจะทำร้ายมารดาบ้าง บิดาบ้าง พุดคำที่ไม่ควรพูดเป็นอันมาก ทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ได้รับการครหาบ้าง ลงทัณฑ์บ้าง ตัดมือและเท้าเป็นต้นบ้าง ย่อมถึงความเสียชื่อเสียงในโลกนี้บ้าง ในโลกหน้าบ้าง สุรานั้นชื่อว่าเป็นเหตุให้เสียชื่อเสียงแก่คนเหล่านั้นด้วย

ประการฉะนี้ คำว่า เป็นเหตุให้ไม่รู้จักกาย (โกปินี นิทสนี) ความว่า ย่อมยังจริยะมานะและหิริแห่งเหล่าคุณาสถิให้กำเริบ คือ ให้เสื่อม เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า ไม่รู้จักกาย ด้วยว่าคนที่มัวเมาเพราะสุรา ก็จะเที่ยวเปิดเผยอวัยวะ เหตุนี้ สรณันของบุคคลเหล่านั้นท่านจึงเรียกว่า เป็นเหตุให้ไม่รู้จักกาย เพราะแสดงออกซึ่งอวัยวะที่ก่อให้เกิดความละอาย คำว่า เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา (ปัญญา พุพพลีกรรม) ได้แก่ ทำกัมมัสสกตปัญญาให้อ่อนกำลัง ฯ

ในนิเทศว่าด้วยโทษแห่งการหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืน พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาดน (อตตปิสส อคฺคโต โหติ อรฺกฺขิตฺโต) ความว่า เพราะว่าบุคคลนั้นเมื่อเที่ยวไปในเวลาวิกาลก็จะเหยียบตอและหนามเป็นต้นได้ จะประสบกับบุบงายักษ์เป็นต้นบ้าง แม้เหล่าคนที่มีเวรต่อกันรู้ว่า เขาถึงที่นั้นๆ ก็จะพากันแอบแล้วจับหรือฆ่าเขาได้ ด้วยอาการอย่างนี้จึงชื่อว่าไม่คุ้มครองตน ไม่รักษาดน แม้บุตรและภรรยาก็จะพากันคิดว่า บิดาของพวกเราสามีของเราเที่ยวกลางคืน แล้วพวกเราละ บุตรและธิดาก็ดี ภรรยาก็ดี ของบุคคลนั้น จะทำความปรารถนาภายนอก เที่ยวกลางคืน ก็จะพากันได้รับความเสื่อมเสีย ด้วยอาการอย่างนี้จึงชื่อว่าไม่คุ้มครองไม่รักษาบุตรภรรยา ฯ คำว่า ทรัพย์สมบัติ (สาปเตยฺย) ความว่า พวกโจรรู้ว่าบุคคลนั้นพร้อมทั้งบุตรภรรยาและคนใกล้ชิดพากันเที่ยวกลางคืน จึงเข้าไปยังเรือนที่ว่างเปล่าแล้วลักเอาสมบัติที่ตนปรารถนา ด้วยอาการอย่างนี้ จึงชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ ฯ คำว่า เป็นที่สงสัย (สงฺกิโยจ โหติ) ความว่า จะเป็นที่ยสงสัยแม้ในบาปกรรมที่คนเหล่านั้นทำว่า ผู้นี้เป็นคนทำ เขาเดินทางไปตามประตูบ้านของบุคคลใดๆ ซึ่งเป็นที่ๆ คนอื่นทำการโจรกรรมหรือการเป็นชู้กับภรรยาคนอื่นไว้แล้ว ก็จะถูกล่ามหาว่า ผู้นี้เป็นคนทำกรรมนั้น เรื่องที่ไม่เป็นจริงแม้จะไม่ได้อยู่จริง ก็จะถูกซักถาม ตั้งขึ้นแก่เขา ฯ คำว่า ทำให้เกิดความลำบากมากหมายหลายอย่าง (พหุนนญจ ทุกฺขมฺมานิ) ความว่า ใครๆไม่อาจจะกล่าวได้ว่า ทุกข์ โทมนัสมีประมาณเท่านี้อันใด เมื่อบุคคลอื่นไม่มีอยู่ ทุกข์ โทมนัสนั้นทั้งหมดก็จะต้องถูกนำมาอ้างถึงคนที่เที่ยวกลางคืน บุคคลนั้นจึงเป็นผู้ทำให้เกิดความลำบากมากหมายหลายอย่าง ด้วยประการฉะนี้ ฯ

ในนิเทศว่าด้วยโทษแห่งการเที่ยวดูมหรสพ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า มีการรำที่โหน (ไปที่นั่น) (กฺว นนฺจ) ความว่า จะถามว่า มีการรำของนักฟ้อนรำเป็นต้นที่โหน ก็จะต้องไปในที่นั้น ซึ่งมีการฟ้อนรำนั้น ไม่ว่าจะเป็นในหมู่บ้านหรือนิคมก็ตาม เมื่อบุคคลนั้นกำลังตระเตรียมผ้า ดอกไม้ และของหอมเป็นต้นในวันนั้นนั่นเอง ก็จะเสียงานเสียการไปตลอดทั้งวัน จะอยู่ในหมู่บ้านหรือนิคมนั้นวันหนึ่งบ้าง สองและสามวันบ้าง เพราะดูการฟ้อนรำ อนึ่ง เมื่อบุคคลนั้นแม้จะได้รับความสมบูรณ์ด้วยน้ำทำเป็นต้น แต่ก็ไม่ได้ทำการหว่านเป็นต้นในเวลาถึงหน้าหว่านข้าวเป็นต้น โภคะที่ยังไม่เกิดขึ้นจึงไม่เกิดขึ้น พวกโจรรู้ว่าบุคคลนั้นไปข้างนอก จึงพากันทำสิ่งที่ตอนต้องการในเรือนที่ไม่มีอารักขา ด้วยเหตุนี้ โภคะแม้ที่เกิดขึ้นแล้วแก่บุคคลนั้นก็จะเสื่อมไป ฯ แม้ในคำว่า มีการขับร้องที่โหน (ไปที่นั่น) (กฺว คีติ) เป็นต้นก็นัยนี้เหมือนกัน ฯ บรรดาเหล่านั้น คำว่า คีติ ความว่า การขับร้องแม้ชนิดอื่น ที่ปราศจากคนธรรพ์หรือนักร้อง คือ ปทคีตะ สรึงคีตะ ตาลคีตะ อวธานคีตะ พึงทราบว่าการขับร้องการประโคมด้วยเครื่องดนตรีมีพิณ ขลุ่ยไม้ไผ่และตะโพนเป็นต้น ชื่อว่า วาทิตะ (การประโคม) การขับเสภาเรื่องภารตะและรามเกียรติ์เป็นต้น ชื่อว่า อักขานะ (เสภา) คำว่า การบรรเลง (ปาณิสสระ) ได้แก่ กังสดาล อาจารย์บางพวกเรียกว่า ปาณิตาละ ฯ การประโคมที่ทำดนตรีเป็นมูมส์เหลื่อมด้วย

วัตถุนิดใดชนิดหนึ่งมีแก่นตันไม้และงาช้างเป็นต้น แล้วชิงด้วยหนังทั้งสี่ด้าน ชื่อว่ากุมภฏณะ (เถิดเทิง) อาจารย์บางพวกเรียกว่า เสี่ยงกลองลูกเต๋า ก็มี ฯ

ในนิเทศว่าด้วยโทษแห่งการหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า ชัย ได้แก่ ผู้ชนะการพนัน คำว่า เวิร์ ความว่า ย่อมประสบเวร คือความเป็นปรปักษ์เหนือตนเอง ซึ่งเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะที่คนเล่นชนะแล้ว จริงอยู่ ผู้ชนะย่อมถือเอาผ้าคลุมหรือผ้าโพกศีรษะของคนอื่นในท่ามกลางบริษัท ด้วยกล่าวว่า เราชนะแล้ว บุคคลนั้นย่อมก่อเวรในบุคคลที่ชนะนั้นว่า ผู้นี้ทำให้เราให้อับอายท่ามกลางฝูงชน เอาเถอะ เราจักให้บุคคลนั้นได้สำเหนียกเมื่อก่อเวรด้วยอาการอย่างนี้จึงประสบเวร คำว่า ชิต ความว่า ที่บุคคลอื่นชนะแล้ว ผ้าโพกศีรษะก็ดี ผ้าคลุมก็ดี ผ้าอื่นก็ดี ที่วิจิตรด้วยเงินและทองเป็นต้นของบุคคลนั้น ถูกผู้ชนะนั้นถือเอาแล้ว ผู้แพ้ย่อมเศร้าโศกถึงของนั้น เศร้าโศกเพราะของสิ่งนั้นเป็นปัจจัยว่า ของสิ่งนั้นได้เคยเป็นของเรามาก่อน ตอนนี้อยู่ไม่ใช่แล้ว เมื่อถูกผู้อื่นชนะด้วยอาการอย่างนี้ จิตจึงโศกเศร้า ฯ คำว่า ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาลก็เชื่อถือไม่ได้ (สภาคตสฺส วจฺณ น รุหฺติ) ความว่า เพราะถ้อยคำของผู้ที่ถูกชักเป็นพยานในศาลใช้ไม่ได้ บุคคลที่เป็นนักเลงการพนันนี้จักถูกกล่าวว่า พวกท่านอย่าได้เชื่อถือคำของบุคคลนั้นเลย ฯ คำว่า ถูกมิตรอำมาตย์ดูหมิ่น (มิตฺตามจฺจานํ ปริภุโต โหติ) ความว่า ด้วยว่ามีมิตรอำมาตย์ก็จะพูดกับบุคคลนั้นอย่างนี้ว่า แน่สหาย ขึ้นชื่อว่ากุลบุตรแม้คนอย่างท่าน เทียวเล่นการพนันฉิบหายมานักต่อนัก การกระทำเช่นนี้ของท่านช่างไม่เหมาะสมแก่ชาติและโคตรเอาเสียเลย ตั้งแต่นี้ไป ท่านอย่าได้ทำเช่นนี้อีกเลย บุคคลนั้นแม้จะถูกว่ากล่าวอย่างนี้ ก็ไม่ทำตามคำของมิตรและอำมาตย์เหล่านั้น ตั้งแต่นั้นมา มิตรและอำมาตย์จึงไม่ยืนร่วม ไม่นั่งร่วมกับบุคคลนั้น แม้จะถูกชักเป็นพยานเพราะการเล่นการพนันนั้นเป็นเหตุ ก็ไม่พูด ด้วยอาการอย่างนี้ บุคคลนั้นจึงชื่อว่าถูกมิตรอำมาตย์ดูหมิ่น ฯ คำว่า ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย (อวาวหิ วา หกานํ) ความว่า ผู้ที่ประสงค์จะถือเอาเด็กสาวจากเรือนของบุคคลนั้น ชื่อว่าอวาทกะ ผู้ที่ประสงค์จะให้เด็กสาวในเรือนแก่บุคคลนั้น ชื่อว่าวิวาทกะ คำว่า ไม่ประสงค์ (อปตฺถิโต โหติ) ได้แก่ ไม่ปรารถนา คำว่า ไม่สามารถจะเลี้ยงดูภรรยาได้ (นาลํ ทารารณาย) ความว่า ไม่สามารถเพื่อจะเลี้ยงดูภรรยาได้ เด็กสาวที่ให้แล้วในเรือนของบุคคลนี้ก็ดี ที่นำมาจากเรือนของบุคคลนี้ก็ดี ก็คงจะต้องเป็นผู้ที่พวกเรานั้นเองต้องเลี้ยงดู ฯ

ในนิเทศว่าด้วยโทษแห่งการหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า นักเลง (เย ธุตฺตา) ได้แก่ นักเลงการพนัน คำว่า นักเลง, นักเล่น (โสณฺหา) ได้แก่ นักเลงหญิง นักเลงกัถ นักเลงขนม นักเลงมูลกะ คำว่า นักดื่ม (ปิปาสา) ได้แก่ นักเลงสุรา คำว่า คนหลอกลวง (เนกติกา) ได้แก่ หลอกลวงด้วยเรื่องที่น่าถือ คำว่า คนโกง (วณฺจนิกา) ได้แก่ โกงต่อหน้า คำว่า สาหสิกา ได้แก่ ทำกรรมที่โหดร้ายรุนแรงมีปล้นบ้านเรือนเป็นต้น คำว่า เขามีโจรเป็นมิตรสหาย (ตยสฺส มิตฺตา โหนติ) ความว่า โจรเหล่านั้นเป็นมิตรของเขา เขาจึงไม่ยินดีกับสัตบุรุษเหล่านั้น ประดับตกแต่งด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้นแล้วเข้าไปหามิตรชั่วเหล่านั้น เหมือนสุกรที่ถูกยกลงจากที่นอนเข้าไปหาหลุมคู เพราะฉะนั้น เขาจึงประสบความฉิบหายอย่างเหลือล้นในปัจจุบันนี้เองและในสัมปรายภพ ฯ

ในนิเทศว่าด้วยโทษแห่งการหมกมุ่นในความเกียจคร้าน พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า มักอ้างว่า “หนาวเกินไป” แล้วไม่ทำงาน (อติสฺสฺตนฺติ กมมํ น กโรติ) ความว่า เมื่อมนุษย์ทั้งหลายลุกขึ้นแต่เช้าตรู่แล้วกล่าวว่า มาเถิด ผู้เจริญ พวกเราจะไปทำงานกัน ก็กล่าวว่า กระดูกจะแตกเสียก่อน พวกท่านไปเถิด ข้าพเจ้าจักรู้ภายหลัง แล้วนั่งฝังไฟอยู่ มนุษย์เหล่านั้นจึงพากันไปทำงาน

การทำงานของบุคคลนอกนี้ก็เสียหาย ๆ แม้ในคำว่า มักอ้างว่า “ร้อนเกินไป” แล้วไม่ทำงาน เป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน ๆ

คำว่า จตุตถาโร อมิตตา ได้แก่ คนที่มีไมตรีแท้ ๔ จำพวกมีคนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว เป็นต้น สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า คหบดีบุตร คน ๔ จำพวกนี้ เธอพึงทราบว่ามีไมตรีแท้ เป็นมิตรเทียม คือ ๑. คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว พึงทราบว่า ไม่มีไมตรีแท้ เป็นมิตรเทียม ๒. คนดีแต่พูด พึงทราบว่า ไม่มีไมตรีแท้ เป็นมิตรเทียม ๓. คนพูดประจบ พึงทราบว่า ไม่มีไมตรีแท้ เป็นมิตรเทียม ๔. คนที่เป็นเพื่อนชักนำในทางเสื่อม พึงทราบว่า ไม่มีไมตรีแท้ เป็นมิตรเทียม ๆ บรรดาคน ๔ จำพวกเหล่านั้น คำว่า คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว (อญฺญตฺตฺุหโร) ได้แก่ ตนเองมามีมือเปล่า แต่ถือเอาของสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปอยู่ฝ่ายเดียวนั่นเอง ๆ คำว่า คนดีแต่พูด (วจิปฺรโม) ได้แก่ เป็นเหมือนผู้ให้ ด้วยสัปดาห์แต่พูดเท่านั้น วาจาเท่านั้นของเขาที่ยอดเยียม ไม่ใช่การกระทำ ฉะนั้น จึงชื่อว่า ดีแต่พูด ๆ คำว่า คนพูดประจบ (อนุปฺปิยาณํ) ได้แก่ พูดประจบ ๆ คำว่า คนที่เป็นเพื่อนชักนำในทางเสื่อม (อปายสหาโย) ได้แก่ โภคะทั้งหลายย่อมเสื่อม คือ หายไป เพราะทางเสื่อมเหล่าใดมีการดื่มสุรา เป็นต้น เป็นเพื่อนในความเสื่อมแห่งโภคะทั้งหลายเหล่านั้น ๆ ก็คน ๔ จำพวกเหล่านี้พึงทราบว่า เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการ ต่างๆ กันไป สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

คหบดีบุตร คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว เธอพึงทราบว่า ไม่มีไมตรีแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. เป็นผู้ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว
๒. เสียน้อย ประการนาจะได้น้อย
๓. เมื่อตัวเองมีภัยจึงทำกิจของเพื่อน
๔. คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์^{๑๗๐}

คหบดีบุตร คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว เธอพึงทราบว่า ไม่มีไมตรีแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล ๆ คหบดีบุตร คนดีแต่พูด เธอพึงทราบว่า ไม่มีไมตรีแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการ คือ ๑. กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่เป็นอดีตไปแล้ว ๒. กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่ยังมาไม่ถึง ๓. สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่หาประโยชน์มิได้ ๔. เมื่อมีกิจเกิดขึ้นเฉพาะหน้าก็แสดงความขัดข้อง คหบดีบุตร คนดีแต่พูด เธอพึงทราบว่า ไม่มีไมตรีแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล ๆ

คหบดีบุตร คนพูดประจบ เธอพึงทราบว่า ไม่มีไมตรีแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการ คือ ๑. เพื่อนทำชั่ว ก็คล้อยตาม ๒. เพื่อนทำดี ก็คล้อยตาม ๓. สรรเสริญต่อหน้า ๔. นินทาลับหลัง คหบดีบุตร คนพูดประจบ เธอพึงทราบว่า ไม่มีไมตรีแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล

คหบดีบุตร คนที่เป็นเพื่อนชักนำในทางเสื่อม พึงทราบว่า ไม่มีไมตรีแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการ คือ ๑. เป็นเพื่อนที่ชักนำให้หมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท ๒. เป็นเพื่อนที่ชักนำให้หมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืน ๓. เป็นเพื่อนที่ชักนำในการเที่ยวดูมหรสพ ๔. เป็นเพื่อนที่ชักนำให้หมกมุ่นในการเล่นการ

^{๑๗๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๕/๑๔๘.

พนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท คหบดีบุตร คนที่เป็นเพื่อนชักนำในทางเสื่อม ฟังทราบว่าเป็น มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล ฯ

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เป็นผู้ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว (อญฺญตฺตฺทฺโร โหติ) ความว่า เป็นผู้เอาไปฝ่ายเดียว บุคคลใดมาแล้วรู้เรือนของสหาย กล่าวสรรเสริญผ่าน่งเป็นต้น บุคคลนั้นกล่าวว่า แน่สหาย ท่านกล่าวยกย่องผ่าน่งเป็นต้นผืนนี้เหลือเกิน แล้วนุ่งผืนอื่น ให้ผืนนั้น ฯ คำว่า เสียน้อย ประรณนาจะได้มาก (อปฺเปณ พหุมิจฺจติ) ได้แก่ ทำบางสิ่งบางอย่างเล็กน้อยๆ แล้ว ประรณนามากจากสำนักของเขา ฯ คำว่า เมื่อตัวเองมีภัยจึงทำกิจของเพื่อน (ภยสฺส กิจจํ กโรติ) ได้แก่ เมื่อภัยเกิดขึ้นแก่ตัวเอง จึงเป็นเหมือนทาสของสหายนั้นช่วยทำกิจนั้นๆ ไม่ได้ทำเองทุกเมื่อ เมื่อเกิด ภัยขึ้น จึงทำ หาใช่ทำเพราะความรักไม่ ฯ คำว่า คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ (สฺเวติ อตฺต การณ) ได้แก่ ไม่คบด้วยอำนาจความสนิทสนมเพื่อน หวังประโยชน์เพื่อตนเองนั้นแลจึงคบ ฯ

ในนิเทศว่าด้วยมิตรดีแต่พูด ฟังทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่เป็นอดีตไปแล้ว (อตีเตน ปฏิสฺสนฺนํ) ความว่า ต้อนรับสหายที่มาด้วยเรื่องที่เป็นอดีตไปแล้วอย่างนี้ว่า เมื่อวานหรือวันอื่นก็ไม่มา ข้าวกล้าของพวกเราพึงจะสำเร็จได้ในคราวนี้ พวกเราเตรียมข้าวสาละและ พืชเป็นต้นไว้มากมายแล้วพากันนั่งมองดูหนทาง แต่ว่าวันนี้ทุกอย่างหมดสิ้นไปแล้ว ฯ คำว่า กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่ยังมาไม่ถึง (อนาคเตน) ความว่า ต้อนรับด้วยเรื่องที่ยังไม่มาถึงอย่างนี้ว่า ข้าวกล้า จักเป็นสิ่งที่น่าขอบใจของพวกเราในคราวนี้ เมื่อพวกเราทำการรวบรวมข้าวกลามีข้าวสาละเป็นต้นซึ่งเป็น ผลผลิตที่มีคุณค่าได้ พวกเราก็สามารถจะทำการต้อนรับพวกท่านได้ คำว่า สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่หา ประโยชน์มิได้ (นิรตฺถเกณ) ความว่า กล่าววาท่านที่นั่งอยู่แล้วบนคอช้างหรือหลังม้าของเจ้านั่งลงใน ที่นี้เถิดท่านผู้เจริญ หรือนุ่งผ้าสาฎกแล้วกล่าวว่า ผ้าสาฎกผืนนี้เหมาะสมแก่สหายของเรา แต่เราก็ไม่มีผืนอื่นจะด้วย ชื่อว่าสงเคราะห์ด้วยสิ่งที่หาประโยชน์มิได้ด้วยอาการอย่างนี้ คำว่า เมื่อมีภัยเกิดขึ้น เฉพาะหน้าก็แสดงความขัดข้อง (ปจฺจุปฺปนเนสุ กิจฺเจสุ วฺยสฺนํ ทสฺเสติ) ความว่า เมื่อเขาพูดว่า เรา ต้องการเกวียน ก็กล่าวคำเป็นต้นว่า ล้อเกวียนแตก เพลาหัก ฯ

ในนิเทศว่าด้วยมิตรพูดประจบ ฟังทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า เพื่อนทำชั่ว ก็คล้อยตาม (ปาปกมฺปิกลสฺส ออนุชานาติ) ความว่า เมื่อเพื่อนพูดว่า พวกเราจะทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดา การฆ่าสัตว์เป็นต้น ก็คล้อยตามว่า ดีเลยเพื่อน พวกเราก็จะทำบ้าง คำว่า เพื่อนทำดี ก็คล้อยตาม (กฺลฺยาณมฺปิกลสฺส ออนุชานาติ) ความว่า เมื่อเพื่อนไม่กำหนดถึงเทศกาลแล้วกล่าวว่า พวกเราจะทำความดี ก็คล้อยตามว่า ดีเลยเพื่อน พวกเราก็จะทำบ้าง เพราะกำหนดความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นเป็นต้นเพราะ การทำความดีนั้นของเพื่อนนั้นแล้วรับทราบความขัดแย้งเป็นต้นนั้นนั่นเอง คำว่า สรรเสริญต่อหน้า (สมมุขาสฺส วณฺณํ ภาสติ) ความว่า กล่าวสรรเสริญอันเกี่ยวเนื่องด้วยอาจารย์ โคจร และพาหุสัจจะ เป็นต้นของเพื่อนนั้นในสำนักของเพื่อนนั้นนั่นเอง คำว่า นินทาลับหลัง (ปรมมุขาสฺส อวณฺณํ ภาสติ) ความว่า ป่าวประกาศเรื่องบางอย่างที่เพื่อนนั้นทำแล้ว หรือสิ่งที่มีใช้คุณของเพื่อนนั้นอย่างอื่นซึ่งควร จะปกปิดไว้ ชื่อว่านินทาลับหลังโดยแท้ ฯ

ในนิเทศว่าด้วยมิตรชักนำในทางเสื่อม ฟังทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า เป็นเพื่อนที่ชัก นำให้หมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท ความว่า เมื่อ เพื่อนพูดว่า พวกเราพากันดื่มสุราอยู่ในที่โน้น มาเถอะ พวกเราจะไปที่นั่นกัน ก็รับปากว่า ดีเลยเพื่อน

ในมิตรชักนำในทางเสื่อมทั้งปวงกันนี้ ๑ ก็ผู้ที่มีมิตรแท้ ๔ จำพวกเหล่านี้ อันผู้ที่ต้องการประโยชน์ พึงเว้นเสียให้ไกลทีเดียว ๑ สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

บุคคลที่ไม่ใช่มิตรแท้ ๔ จำพวกนี้ คือ ๑. มิตรที่ถือเอาแต่ประโยชน์ จากผู้อื่นอย่างเดียว ๒. มิตรดีแต่พูด ๓. มิตรพูดประจบ ๔. มิตรชักนำ ในทางเสื่อม บัณฑิตรู้อย่างนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล เหมือนคนเว้น ทางมีภัยเฉพาะหน้าเสียฉนั้น ๑^{๑๗๑}

คำว่า มิตรแท้ ๔ จำพวก (จตุตถาโร มิตรตา) ได้แก่ มิตรมีอุปการะเป็นต้น ๑ สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า คหบดีบุตร คน ๔ จำพวกนี้ เธอพึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี(มิตรแท้) คือ ๑. มิตรมีอุปการะ พึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี ๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ พึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี ๓. มิตรแนะนำประโยชน์ พึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี ๔. มิตรมีความรักใคร่ พึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี ๑

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เป็นมิตรมีใจดี (มิตรแท้) (สุหตา) ได้แก่ มิตรมีใจดี ได้แก่ มีจิตใจที่ตั้งงามด้วยอำนาจถึงพร้อมด้วยความรัก มิตรแม่เหล่านี้ พึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการ ต่างๆ กันออกไป ๑ สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า คหบดีบุตร มิตรมีอุปการะ เธอพึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดย เหตุ ๔ ประการ คือ ๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว ๒. ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว ๓. เมื่อมีภัยก็เป็นที่พักพิงได้ ๔. เมื่อมีกิจที่จำเป็นเกิดขึ้น ก็ช่วยโศครุทรัพย์ให้ ๒ เท่าของทรัพย์ที่ต้องการในกิจนั้น คหบดีบุตร มิตรมีอุปการะ เธอพึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล

คหบดีบุตร มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ เธอพึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการ คือ ๑. บอกความลับแก่เพื่อน ๒. ปิดความลับของเพื่อน ๓. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย ๔. แม้ชีวิตก็อาจจะสละเพื่อประโยชน์ของเพื่อนได้ คหบดีบุตร มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ เธอพึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล

คหบดีบุตร มิตรแนะนำประโยชน์ เธอพึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการ คือ ๑. ห้ามมิให้ทำความชั่ว ๒. แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี ๓. ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๔. บอกทางสวรรค์ให้ คหบดีบุตร มิตรแนะนำประโยชน์ เธอพึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล

คหบดีบุตร มิตรมีความรักใคร่ เธอพึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดย เหตุ ๔ ประการ คือ ๑. ไม่พอใจความเสื่อมของเพื่อน ๒. พึงพอใจความเจริญของเพื่อน ๓. ห้ามปรามคนที่ินทาเพื่อน ๔. สนับสนุนคนที่สรรเสริญเพื่อน คหบดีบุตร มิตรมีความรักใคร่ เธอพึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล ๑

ในนิเทศว่าด้วยมิตรมีอุปการะ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว (ปมตตํ รุกขติ) ความว่า เห็นมิตรผู้ดื่มน้ำเมาแล้วนอนกลางหมูบ้านบ้าง ประตูปานบ้าง หนทางบ้าง จึงไปนั่งใกล้ๆ ด้วยคิดว่า ใครๆ นั้นเองก็จะพึงถือเอาแม่ผ้านุ่งและผ้าห่มของมิตรที่หลับแล้วด้วยอาการอย่างนี้ไปได้ แล้วก็พาไปในเวลาที่มีมิตรตื่นแล้ว ๑ คำว่า ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว (ปมตตสส สาปเตยฺย) ความว่า เข้าไปยังเรือนด้วยคิดว่า เพื่อนไปข้างนอกดื่มสุราแล้วเมามาย ใครบางคนก็จะเข้าไปยังเรือนที่ไม่มีอารักขาแล้วลักทรัพย์อย่างใดอย่างหนึ่งไป แล้วป้องกันทรัพย์ของเพื่อนนั้น

๑ คำว่า เมื่อมีภัยก็เป็นสิ่งที่พึ่งพำนักได้ (ภิตสส) ความว่า เมื่อภัยบางอย่างนั้นเองเกิดขึ้น ก็นำภัยนั้นออกไปเป็นที่พึ่งให้ด้วยกล่าวว่า อย่าได้กลัวไปเลย เมื่อเพื่อนเช่นเรายังอยู่ จะต้องกลัวอะไร ๑ คำว่า เมื่อมีกิจที่จำเป็นเกิดขึ้น ก็ช่วยภคทรัพย์ให้ ๒ เท่าของทรัพย์ที่ต้องการในกิจนั้น (ตพทิกุณฺ ภค) ความว่า เมื่อกรณียกิจเกิดขึ้น เห็นเพื่อนมาสู่สำนักของตนก็กล่าวว่า ท่านมาเพราะเหตุไร การงานในราชสกุลมีอยู่ ท่านควรที่จะได้การงานนั้น คำว่า กหาปณะเดียว ความว่า ชื่อว่าการงานในเมืองจะไม่สำเร็จด้วยกหาปณะเดียว จึงถือเอาสองกหาปณะ จึงให้ทรัพย์ ๒ เท่าจากทรัพย์ที่เพื่อนออกปากขอ ๑

ในนิเทศว่าด้วยมิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า บอกความลับแก่เพื่อน (คฺยหฺมสฺส อจฺจิกฺขติ) ความว่า ไม่บอกความลับของตนซึ่งเป็นเรื่องที่ควรจะปกปิดแก่คนอื่น บอกแก่เพื่อนเท่านั้น ๑ คำว่า ปิดความลับของเพื่อน (คฺยหฺมสฺส ปรีคฺยหฺติ) ความว่า ปิดเรื่องที่ควรปิดที่เพื่อนนั้นบอกแล้วไว้โดยประการที่คนเหล่านี้จะไม่รู้ ๑ คำว่า ไม่ละทิ้งในยามอันตราย (อาปทาสุ น วิหฺติ) ความว่า เมื่อมีภัยเกิดขึ้นก็ไม่ละทิ้ง ๑ คำว่า แม้ชีวิตก็อาจจะสละเพื่อประโยชน์ของเพื่อนได้ (ชีวิตมฺปิ สฺส อตฺถาย) ความว่า แม้ชีวิตก็เป็นสิ่งที่สละได้โดยแท้แก่เพื่อนนั้น ไม่ได้คำนึงถึงชีวิตเลยช่วยทำกิจของเพื่อนนั้นอย่างเต็มที่ ๑

ในนิเทศว่าด้วยมิตรแนะนำประโยชน์ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า ห้ามมิให้ทำความชั่ว (ปาปา นิวาเรติ) ความว่า ห้ามว่า เมื่อพวกเราไม่เห็นอยู่ ท่านอย่าได้ทำอย่างนี้เลย จงอย่าได้ทำเวร ๕ อย่าง และอกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่างเลย ๑ คำว่า แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี (กฺลฺยาณํ นิเวเสติ) ความว่า แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดีอย่างนี้ว่า ท่านจงประพฤติในกรรมดี ไม่ว่าจะเป็นสัณณะ ๓ ศีล ๕ กุศลกรรมบถ ๑๐ ก็ตาม จงให้ท่าน จงทำบุญ จงฟังธรรม ๑ คำว่า ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง (อสฺสุตํ สาเจติ) ความว่า ให้ฟังสิ่งที่ละเอียดลึกซึ้งที่ยังไม่เคยฟัง ๑ คำว่า บอกทางสวรรค์ให้ (สคฺคสฺส มคฺค) ความว่า บอกทางสวรรค์ให้อย่างนี้ว่า เพื่อนทำกรรมนี้แล้วจะได้บังเกิดในสวรรค์ ๑

ในนิเทศว่าด้วยมิตรมีความรักใคร่ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า ไม่พอใจความเสื่อมของเพื่อน (อภเวณสฺส น นนฺหติ) ความว่า ได้ยินหรือได้ฟังความเสื่อมเป็นปานนั้นของบุตรภรรยาหรือของคนใกล้ชิด เพราะเป็นความเสื่อม เพราะเป็นความไม่เจริญของเพื่อนนั้น ก็ไม่พอใจ คือ ไม่ชอบใจ ๑ คำว่า พอใจความเจริญของเพื่อน (ภเวณ) ความว่า ได้ยินหรือได้ฟังว่าข้าวก้าวเป็นต้นสมบุรณ์หรือได้รับอิสริยยศเห็นปานนั้นของเพื่อน ก็พอใจ คือ ดีใจ เพราะเป็นความเจริญ ๑ คำว่า ห้ามปรามคนที่นิินทาเพื่อน (อวณฺณ ภณฺมานํ นิวาเรติ) ความว่า เมื่อมีคนพูดว่า คนโน้นรูปร่างไม่ดี ไม่น่าเลื่อมใส ชาติชั่ว และทุศีล ก็ห้ามปรามคนอื่นที่นิินทาเพื่อนของตนด้วยคำเป็นต้นว่า ท่านอย่าได้กล่าวอย่างนี้ บุคคลโน้นมีรูปร่างดี น่าเลื่อมใส มีชาติดี และถึงพร้อมด้วยศีล ๑ คำว่า สนับสนุนคนที่สรรเสริญเพื่อน (วณฺณ ภณฺมานํ ปสฺสติ) ความว่า เมื่อมีคนพูดว่า บุคคลโน้นมีรูปร่างดี น่าเลื่อมใส มีชาติดี ถึงพร้อมด้วยศีล ก็สนับสนุนคนอื่นที่กล่าวสรรเสริญเพื่อนของตนอย่างนี้ว่า โอ ท่านพูดดีเหลือเกิน ท่านกล่าวดีแล้ว บุรุษนั้นรูปร่างดี น่าเลื่อมใส มีชาติดี ถึงพร้อมด้วยศีล ๑ คำว่า ทิศ ๖ (ฉทิสฺสา) ความว่า ทิศ ๖ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ คือ

มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรภรรยา
เป็นทิศเบื้องหลัง มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย ทาสกรรมกรเป็นทิศเบื้อง

ล่าง สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน คฤหสถ์ในตระกูลผู้มีความสามารถ
พึงไหว้ทิศเหล่านี้ ^{๑๗๒}

ก็ในบรรดาทิศเหล่านี้ มารดาบิดาพึงทราบว่าเป็นทิศเบื้องหน้า เพราะเป็นบุพการี
อาจารย์พึงทราบว่า เป็นทิศเบื้องขวา เพราะเป็นทักษิณบุคคล บุตรภรรยาพึงทราบว่า เป็นทิศ
เบื้องหลัง ด้วยอำนาจการติดตามไปข้างหลัง มิตรสหายพึงทราบว่า เป็นทิศเบื้องซ้าย ก็เพราะบุคคล
นั้นข้ามพ้นความทุกข์ยากเหล่านั้นๆ ได้เพราะอาศัยมิตรสหาย ทาสกรรมกรพึงทราบว่า เป็นทิศเบื้อง
ล่าง ด้วยอำนาจการดำรงอยู่ใกล้เท้า สมณพราหมณ์พึงทราบว่า เป็นทิศเบื้องบน โดยภาวะที่ดำรงอยู่
สูงด้วยคุณทั้งหลาย ฯ

อนึ่ง บุตรผู้เมื่อจะปิดป้องทิศทั้ง ๖ เหล่านี้ พึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดย
หน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑. ทานเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ ๒. จักทำกิจของท่าน ๓. จักดำรงวงศ์
ตระกูล ๔. จักประพฤตินให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท ๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน
มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า บุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ ๕
ประการ คือ ๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี ๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา ๔. หาภรรยา
(สามี) ที่สมควรให้ ๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า บุตร
บำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการ นี้แล ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องหน้านั้นเป็น
อันชื่อว่า กุลบุตรได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวาโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑. ลูกขึ้นยืนรับ ๒. เข้า
ไปคอยรับใช้ ๓. เชื้อฟิง ๔. ดูแลปรนนิบัติ ๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา
ศิษย์บำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑. แนะนำให้
เป็นคนดี ๒. ให้เรียนดี ๓. บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี ๔. ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย
๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ศิษย์บำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล
ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องขวานั้นเป็นอันชื่อว่าศิษย์ได้ ปิดป้อง ทำให้เกษม
ปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

สามีพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑. ให้เกียรติยกย่อง ๒.
ไม่ดูหมิ่น ๓. ไม่ประพฤตินอกใจ ๔. มอบความเป็นใหญ่ให้ ๕. ให้เครื่องแต่งตัว ภรรยาผู้เป็นทิศ
เบื้องหลัง สามีบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑.
จัดการงานดี ๒. สงเคราะห์คนใกล้ชิดดี ๓. ไม่ประพฤตินอกใจ ๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ ๕. ขยัน
ไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามีบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อม
อนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องหลังนั้นเป็นอันชื่อว่าสามีได้ ปิดป้อง ทำให้เกษม
ปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

กุลบุตรพึงบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑. การให้ (การ
แบ่งปันสิ่งของให้) ๒. กล่าววาจาเป็นที่รัก ๓. ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ ๔. วางตนสม่ำเสมอ ๕. ไม่
พูดจาหลอกลวงกัน มิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อม
อนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว ๒. ป้องกันทรัพย์ของ

มิตรผู้ประมาทแล้ว ๓. เมื่อมีภัยก็เป็นทีที่พึ่งพำนักได้ ๔. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย ๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร มิตรผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องซ้ายนั้นเป็นอันชื่อว่ากุลบุตร ได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

นายพึงบำรุงทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องล่างโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑. จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง ๒. ให้อาหารและค่าจ้าง ๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย ๔. ให้อาหารมีรสแปลก ๕. ให้หยุดงานตามโอกาส ทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องล่าง นายบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑. ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย ๒. เลิกงานช้ากว่านาย ๓. ถือน้ำดื่มของที่นายให้ ๔. ทำงานให้ดีขึ้น ๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ ทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องล่าง นายบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการ นี้แล ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องล่างนั้นเป็นอันชื่อนายได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

กุลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบนโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ ๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา ๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา ๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา ๔. เปิดประตูต้อนรับ ๕. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการ คือ ๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว ๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี ๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม ๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ๖. บอกทางสวรรค์ให้ สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการนี้ ทิศเบื้องบนนั้น เป็นอันชื่อนายได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้ ฯ

ในบรรดาทิศเหล่านั้น ในนิเทศว่าด้วยทิศเบื้องหน้า พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ (ภโต เน ภริสสามิ) ความว่า เราอันมารดาบิดาให้ตม้น้ำนม มือ และเท้าเจริญเติบโต ใช้ปากดูดน้ำมูกออกมา ให้อาบน้ำ ประดับตกแต่ง เลี้ยง ดูแล ประนินบิบัติมา เรานั้นจักเลี้ยงมารดาบิดาเหล่านั้นซึ่งแก่เฒ่าในวันนี้ ด้วยการล้างเท้า อาบน้ำให้ และให้ข้าวยาคุและภัตเป็นต้น ฯ คำว่า จักทำกิจของท่าน (กิจจํ เนสํ ภริสสามิ) ความว่า เราจะพากิจของตนไว้ก่อน แล้วไปทำที่เกิดขึ้นในราชสกุลเป็นต้นของมารดาบิดา ฯ คำว่า จักดำรงวงศ์ตระกูล (กุลवंสํ ฐเปสสามิ) ความว่า เราจักดูแลรักษาโดยไม่ให้นาสวนเงินและทองเป็นต้นอันเป็นสมบัติของมารดาบิดาเสียหาย จักดำรงวงศ์ตระกูลไว้ ฯ คำว่า จักประพัตติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท (ทายชชํ ปฏิปชสามิ) ความว่า มารดาบิดาจะกล่าววินิจฉัยลูกๆ ที่ไม่ประพัตติอยู่ในโอวาท ปฏิบัติผิด แล้วทำมิให้เป็นบุตร เด็กๆ เหล่านั้นก็ไม่เหมาะสมที่จะเป็นทายาท แต่จะทำลูกๆ ที่ประพัตติอยู่ในโอวาทให้เป็นเจ้าของสมบัติของตระกูล เราจะประพัตติตนอย่างนี้ปฏิบัติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท ฯ คำว่า เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน (ทกฺขิณํ อนุปปทสสามิ) ความว่า เราจักทำทานอุทิศส่วนกุศลไปให้มารดาบิดาเหล่านั้นตั้งแต่วันที่เป็นต้นไป ฯ คำว่า ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว (ปาปา นิวาเรณติ) ความว่า กล่าวโทษในปัจจุบันและในสัมปรายภพแห่งการฆ่าสัตว์เป็นต้น แล้วห้ามว่า เนะพ้อ อย่าทำกรรมเห็นปานนี้เลย ย่อมติเตียนแม้การทำกรรมนั้น ฯ คำว่า ให้ตั้งอยู่ในความดี (กल्याณํ นิเวเสนติ) ความว่า มอบรางวัลให้แล้วให้ตั้งอยู่ในการสมาทานศีลเป็นต้น เหมือนอนาถปิณฑิกเศรษฐี ฯ คำว่า ให้ศึกษาศิลปวิทยา (สิปปํ สีกฺขาเปณติ) ความว่า รู้ว่าตั้งอยู่ในโอวาทของตนแล้วก็ให้ศึกษาศิลปวิทยามีศิลปะ

การคำนวณหรือคณิตศาสตร์เป็นต้น ๆ คำว่า หามรรยา(สามี) ที่สมควรให้ (ปติรุเปน) ได้แก่ ที่เหมาะสมด้วยตระกูล ศีล และรูปเป็นต้น ๆ คำว่า มอบทร์พฺยสมบัติให้ในเวลาอันสมควร (สมเย ทายชฺชํ นิยฺยาเทนฺติ) ความว่า มอบทร์พฺยให้ในเวลาอันสมควร ในคำว่า สมเย นั้น สมัยมี ๒ คือ ๑. นิจสมัย ๒. กาลสมัย ที่ชื่อว่าให้ในนิจสมัย คือให้ด้วยคิดว่า เจ้าชวนชวาททำงานขยันหมั่นเพียรจงรับค่าจ้างนี้ไป รายได้หรือค่าจ้างนี้จึงเป็นของเจ้า เจ้าจงทำกุศลด้วยค่าจ้างนี้ ที่ชื่อว่าให้ในกาลสมัย คือให้ในเวลาอันสมควรมีการศึกษาและการแต่งงานเป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง แม้ที่ให้แก่ผู้ทีนอนบนเตียงแห่งความตายในช่วงเวลาสุดท้ายของชีวิต ด้วยคำว่า ท่านจงทำกุศลด้วยทรัพย์นี้ ชื่อว่าให้ในเวลาอันสมควร ฯ

ในนิเทศว่าด้วยทิศเบื้องขวา พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า ลูกขึ้นยืนรับ (อุฏฐาเนน) ความว่า ด้วยการลุกขึ้นจากที่นั่ง ท่านกล่าวคำว่า ลูกขึ้นยืนรับ ไว้ หมายถึงเอากาที่อันเตवासิกเห็นอาจารย์เดินทางมาแต่ไกล จึงลุกจากอาสนะ ทำการต้อนรับ รับยามจากมือ ปลูกอาสนะ เชิญให้นั่ง แล้วทำการพัทวิ ล้างเท้าและนวดเท้าให้ ฯ คำว่า เข้าไปคอยรับใช้ (อุปปฐาเนน) ความว่า ด้วยการเข้าไปคอยรับใช้วันละ ๓ ครั้ง แต่เมื่อถึงเวลาเรียนศิลปวิทยาก็ยังต้องไปเรียนอยู่โดยแท้ ฯ คำว่า เชื้อพึง (สุสฺสฺสาเย) ความว่า ด้วยการเชื้อพึง แต่สำหรับผู้ที่ไม่เชื้อพึง ก็จะไม่ได้รับคุณวิเศษ ฯ คำว่า ดูแลปรณิบัติ (ปาริจริยาเย) ความว่า ด้วยการดูแลปรณิบัติเล็กๆ น้อยๆ ที่เหลือ ท่านกล่าวว่า ดูแลปรณิบัติไว้ หมายถึงเอากาที่อันเตवासิกลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ถวายน้ำล้างหน้า ไม้ชำระฟัน แม้ในเวลาอาหารก็ถือน้ำดื่มแล้วทำการคอยรับใช้เป็นต้น ไหว้แล้วจึงออกไป ซักผ้าที่หมองเป็นต้น ตอนเย็นก็เตรียมน้ำสรงไว้ให้ ในเวลาที่ท่านไม่สบายก็คอยปรณิบัติดูแล ถึงแม้จะบวชแล้วก็ต้องทำวัตรของอันเตवासิกด้วยตนเอง ฯ คำว่า เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ (สกุจฺจสิปปปฏิกฺคฺเขเนน) ความว่า การเรียนเพียงเล็กน้อยแล้วทำการสาธยายหลายๆ ครั้ง ชื่อว่าเรียนโดยเคารพ แม้เพียงบทเดียวก็พึงเรียนให้กระจ่างให้ได้โดยแท้ ฯ คำว่า แนะนำให้เป็นคนดี (สุวินิตํ วินเนติ) ความว่า ให้ศึกษาแนะนำอาจารย์ระอย่างนี้ว่า พึงนั่งอย่างนี้ พึงยืนอย่างนี้ พึงเคี้ยวกินอย่างนี้ พึงบริโภคอย่างนี้ พึงเว้นจากมิตรชั่ว พึงคบมิตรดี ฯ

คำว่า ให้เรียนดี (สุคฺคหิตํ คหาเปเนติ) ความว่า ชำระอรรถและพยัญชนะอย่างนี้แล้วแสดงประโยชน์ให้เรียนเอา ฯ คำว่า ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย (มิจฺจาณฺจเจสุ ปติฏฺฐาเปเนติ) ความว่า กล่าวคุณแล้วยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหายอย่างนี้ว่า อันเตवासิกของพวกเรานี้ฉลาด เป็นพหูสูตร เสมอกับเรา พวกท่านพึงกำหนดอย่างนี้ ฯ คำว่า ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย (ทิสาสู ปริตฺตานํ กโรเนติ) ความว่า ทำการป้องกันในทิศทั้งปวงแก่อันเตวาสิกนั้นด้วยการให้เรียนศิลปวิทยา อันเตวาสิกนั้นได้เรียนศิลปวิทยาแล้ว ไปสู่ทิศใดๆ แล้วแสดงศิลปะ ลากสักการะย่อมเกิดขึ้นแก่อันเตวาสิกนั้นในทิศนั้นๆ อันเตวาสิกนั้นชื่อว่าเป็นผู้ที่อาจารย์ทำความป้องกันแล้ว มหาชนแม้เมื่อจะกล่าวคุณของอันเตวาสิกนั้น ย่อมกล่าวคุณของอาจารย์นั่นเองก่อนเป็นดับแรกว่า อันเตวาสิกนี้ จักว่าเป็นอันเตวาสิกที่ล้างเท้าของอาจารย์แล้วเจริญขึ้นมาได้ ลากสักการะแม้มีพรหมโลกเป็นประมาณ เมื่อที่เกิดขึ้นแก่อันเตวาสิกนั้น ก็เป็นของอาจารย์โดยแท้ ฯ อีกอย่างหนึ่ง พวกโจรในดงจะไม่เห็น พวกอมนุษย์หรือสัตว์เลื้อยคลานเป็นต้นจะไม่เบียดเบียนอันเตवासิกที่เดินร้ายวิชาใด แม้เมื่อจะให้ศึกษาวิชานั้น ชื่อว่าทำการป้องกันในทิศทั้งหลาย หากว่าอันเตวาสิกนั้นเดินทางไปสู่ทิศ อาจารย์พูดกะพวกมนุษย์ที่ให้ความสงสัยเกิดขึ้นแล้วเดินทางมายังสำนักของตนว่า อันเตवासิกของพวกเราอยู่ในทิศนี้ ไม่มีความ

แตกต่างกันในศิลปะนี้ของอันเตวาสิกนั้นและของเรา พวกท่านจงไป จงถามอันเตวาสิกนั้นนั่นเอง แม้ยกย่องอันเตวาสิกด้วยอาการอย่างนี้ ชื่อว่าทำความป้องกันแก่อันเตวาสิกนั้น เพราะลาภสักการะเกิดขึ้นในที่นั้น อธิบายว่า ทำความช่วยเหลือ คำที่เหลือพึงประกอบโดยนัยก่อนนั้นแล ฯ

ในวาระแห่งทิศที่ ๓ (ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง) พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า ให้เกียรติยกย่อง (สมมานนาย) ความว่า ด้วยการกล่าวยกย่องอย่างนี้ว่า เทวมารดา ติสสมารดา ฯ คำว่า ไม่ดูหมิ่น (อนวมานนาย) ความว่า ไม่กล่าวดูหมิ่นโดยประการที่จะเป็นการกล่าวดูหมิ่นเบียดเบียน ทาสและกรรมกรเป็นต้น ฯ คำว่า ไม่ประพฤตินอกใจ (อนติจริยา) ความว่า ล่วงละเมิดแล้วประพฤตินอกใจกับหญิงอื่นอันภายนอก ชื่อว่าประพฤตินอกใจภรณานั้น ด้วยการไม่กระทำเช่นนั้น ฯ คำว่า มอบความเป็นใหญ่ให้ (อิสฺสรียไวสฺสศเคน) ความว่า ด้วยว่าหญิงทั้งหลายไม่ได้แล้วซึ่งอาภรณ์แม้ที่คล้ายคลึงกับเครื่องประดับมหายศ ไม่ได้เพื่อจะจัดแจงอาหาร จึงไม่เป็นใหญ่ เมื่อภรรยาปล่อยวางเรือนที่มีภักดิ์ ด้วยกล่าวว่า ท่านจงวางทัพพีหรือช้อนไว้ในมือแล้วทำตามความชอบใจของท่านเถิด ความเป็นใหญ่ทั้งปวง ชื่อว่าเป็นถูกภรรยาปล่อยวางแล้ว ด้วยการไม่กระทำด้วยอาการอย่างนี้ ฯ คำว่า ให้เครื่องแต่งตัว (อลงการานุปปทานน) ได้แก่ ด้วยการให้เครื่องแต่งตัวที่เหมาะสมแก่ทรัพย์ของตน ฯ คำว่า จัดการงานดี (สุสฺวิทกมมฺนตา) ความว่า จัดการงานอย่างดีด้วยการไม่ให้เลยเวลาหุงหาข้าวยาकुและภักดิ์เป็นต้นแล้วทำการหุงหานั้นให้ดี ฯ คำว่า สงเคราะห์คนใกล้ชิดดี (สุสฺสคฺหิตปริชนา) ความว่า สงเคราะห์คนใกล้ชิดด้วยความนับถือเป็นต้น ด้วยว่าชนที่เป็นญาติของสามีนั่นเองและของตน ชื่อว่าคนใกล้ชิดในที่นี้ ฯ คำว่า ไม่ประพฤตินอกใจ (อนติจารินี) ความว่า เลิกลาภะสามีแล้วก็ไม่มีใจปรารถนาชายอื่น ฯ คำว่า รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ (สมกต) ความว่า รักษาทรัพย์ที่ทำการไถหว่านและการค้าขายเป็นต้นแล้วได้มา ฯ คำว่า ชยัน (ทกฺขา จ โหติ) ได้แก่ เป็นคนฉลาดละเอียดละออในการหุงข้าวยาकुและภักดิ์เป็นต้น ฯ คำว่า ไม่เกียจคร้าน (อนลสา) ความว่า ปราศจากความเกียจคร้าน ทำกิจทุกอย่างให้สำเร็จด้วยจิตที่ขบขัน ไม่เป็นเหมือนอย่างพวกคนอื่นที่เกียจคร้านก็จะพากันนั่งจับเจ้าอยู่กับที่นั่นเอง พากันยืนอยู่แต่ในที่เดิม ฯ คำที่เหลือแม้ในที่นี้พึงประกอบโดยนัยก่อนนั้นแล ฯ

ในวาระแห่งทิศที่ ๔ (มิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย) พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า ไม่พูดจาหลอกลวงกัน (อวิสฺวาทนาย) ความว่า อ้างชื่อของบุคคลใดๆ ก็ไม่หลอกลวงบุคคลนั้น ด้วยการไม่หลอกลวงอย่างนี้ว่า สิ่งนี้มีอยู่ในเรือนของพวกเรา แม้สิ่งนี้ก็มี ขอท่านจงรับเอาสิ่งนี้ไปเถิด ฯ คำว่า นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร (อปฺรปฺชา จสฺส ปฏฺฐิเชนฺติ) ความว่า พวกเรารู้จักบุตรธิดาของมิตรนั้น อนึ่ง บุตรธิดาและหลานเหลนของบุตรธิดาเหล่านั้นก็ชื่อว่าวงศ์ตระกูล ย่อมนับถือ ภูมิใจรักใคร่ ทำสิ่งที่เป็นมงคลเป็นต้นแก่คนเหล่านั้นในเวลาที่มิงานมงคลเป็นต้น ฯ คำที่เหลือแม้ในที่นี้พึงประกอบโดยนัยก่อนนั้นแล ฯ

ในวาระแห่งทิศที่ ๕ (ทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องล่าง) พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ คำว่า จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง (ยถาพลํ กมฺมฺนตสฺวิธาเนน) ความว่า ด้วยการที่ไม่ให้คนแก่ทำงานที่คนหนุ่มต้องทำ ไม่ให้คนหนุ่มทำงานที่คนแก่ต้องทำ ไม่ให้ผู้ชายทำงานที่ผู้หญิงต้องทำ ไม่ให้ผู้หญิงทำงานที่ผู้ชายต้องทำ จัดการงานให้พอเหมาะแก่กำลังของคนนั้นๆ ฯ คำว่า ให้อาหารและค่าจ้าง (ภตฺตเจตฺตานานุปปทานน) ความว่า ด้วยการให้อาหารและด้วยการให้ค่าจ้างโดยกำหนดให้เหมาะสมแก่คนนั้นๆ ว่า คนนี้เป็นลูกคนเล็ก คนนี้อยู่คนเดียว ฯ คำว่า ดูแลรักษายามเจ็บป่วย (คิลา

นุปฏฐาเคน) ความว่า ด้วยการดูแลโดยไม่ให้ทำงานในเวลาที่ย่ำแย่แล้วให้ยาที่ถูกแก้โรคเป็นต้น ฯ คำว่า ให้อาหารมีรสแปลก (อจฺฉริยานํ รสํ สํวิภาเคน) ความว่า ด้วยการที่ได้อาหารมีรสอร่อยที่แปลก ก็ไม่กินเสียจนหมดแล้วแบ่งจากอาหารนั้นให้แม่แก่ทาสกรรมกรแม่เหล่านั้น ฯ คำว่า ให้หยุดงานตามโอกาส (สมเย โวสสคเคน) ความว่า ด้วยการให้หยุดงานตามโอกาสหน้าที่และตามโอกาสเวลา ทาสและกรรมกรเมื่อทำงานตลอดทั้งวันก็จะเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า การรู้เวลาอย่างนี้โดยประการที่ทาสกรรมกรจะไม่เหน็ดเหนื่อย แล้วให้หยุดงาน ชื่อว่าให้หยุดงานตามโอกาสหน้าที่ การให้เครื่องประดับสิ่งของ ของกินและของบริโภคนั้นแล้วให้หยุดงานในการเล่นกีฬาในวันนักขัตตฤกษ์เป็นต้น ชื่อว่าให้หยุดงานตามโอกาสเวลา ฯ คำว่า ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย (ปุพฺพภูฏายิโน) ความว่า มีปกติตื่นขึ้นเพื่อไปทำงาน ในขณะที่นายยังไม่ตื่นตื่นนอนนั่นเอง ฯ คำว่า เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย (ปจฺฉานิปาติโน) ความว่า เมื่อนายนั้นบริโภคแล้วนอนหลับสบาย ตนเองจะเข้านอนทีหลัง จะไม่นอนหลับในที่นั้นๆ ก่อนกว่านายนั้น ฯ คำว่า ถือเอาแต่ของที่นายให้ (ทินฺนทายิโน) ความว่า จะไม่ถือเอาของสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยการลักขโมยแย่งโจร จะถือเอาแต่ของที่นายให้เท่านั้น ฯ คำว่า ทำงานให้ดีขึ้น (สุกตกมฺมการิโน) ความว่า จะไม่บ่นว่า ประโยชน์อะไรด้วยการทำงานให้นาย พวกเราไม่ได้อะไรเลย มีใจยินดีทำงานไปโดยประการที่งานนั้นจะเป็นงานที่ทำให้ดีขึ้น ฯ คำว่า นำคุณของนายไปสรรเสริญ (กิตติวณฺณหฺรา) ความว่า เมื่อการกล่าวในท่ามกลางบริษัทถึงพร้อม จึงนำคุณของนายไปสรรเสริญว่า จะมีใครที่เหมือนกับนายของพวกเราอีก พวกเราไม่รู้สีกว่าตนเองเป็นทาส ไม่รู้สีกว่านายเหล่านั้นเป็นนายเลย นายเหล่านั้นยอมอนุเคราะห์พวกเราด้วยอาการอย่างนี้ ฯ คำที่เหลือแม่ในที่นี้พึงประกอบโดยนัยก่อนนั้นแล ฯ

ในวาระแห่งทิศที่ ๖ (สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน) พิงฺทราภินิจัยดังต่อไปนี้ เมตตาคิจิต ในคำว่า จะทำอะไร ก็ทำด้วยเมตตา (เมตเตน กายกมฺเมน) ท่านกล่าวว่า ชื่อว่าเมตตาทายกรรมเป็นต้นที่ทำให้ปรากฏขึ้น การไปยังวิหารด้วยคิดว่า จักนิมนต์ภิกษุทั้งหลาย การถือน้ำที่กรองน้ำแล้ว กรองน้ำ และการทำกิจมีการนวดหลังและนวดเท้าเป็นต้น ชื่อว่าเมตตาทายกรรม การที่เห็นภิกษุทั้งหลายที่กำลังเข้าไปบิณฑบาตแล้วกล่าวคำเป็นต้นว่า พวกท่านจงถวายน้ำช้ำวยาคู จงถวายภัตตาหาร และการให้สาธุการแล้วพึงธรรมและทำการปฏิสันถารโดยเคารพเป็นต้น ชื่อว่าเมตตาวจกรรม การคิดอย่างนี้ว่า ขอพระเถระประจำตระกูลของพวกเราอย่าได้มีเวร อย่าได้มีความเคียดแค้นเลย ชื่อว่าเมตตามโนกรรม ฯ คำว่า เปิดประตูต้อนรับ (อนาวฏฺทวารตฺยา) ความว่า แม้จะเปิดประตูทุกบานเพราะประตูมิได้ปิดไว้ก็ยังชื่อว่าไม่เป็นทายก ไม่เป็นการก คงเป็นผู้ปิดประตูอยู่นั้นแลแก่สมณพราหมณ์ผู้มีศีลทั้งหลาย แต่แม้จะปิดประตูทุกบาน ก็ชื่อว่าไม่เป็นทายก เป็นการก เปิดประตูอยู่โดยแท้แก่สมณพราหมณ์ผู้มีศีลเหล่านั้น อย่าได้กล่าวว่า เมื่อผู้มีศีลทั้งหลายมาแล้วสู่ประตูเรือนนั่นเอง ของที่มีอยู่นั้นแลก็ไม่มีเสียแล้ว พึงถวายด้วยประการฉะนี้ ชื่อว่าเป็นผู้เปิดประตูต้อนรับด้วยอาการอย่างนี้ ฯ คำว่า ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ (อามิสานุปปทาเนน) ความว่า ของที่ใช้บริโภคก่อนฉันเช้า ชื่อว่าอามิส เพราะฉะนั้นจึงอธิบายว่า ด้วยการถวายช้ำวยาคูและภัตแก่สมณพราหมณ์ผู้มีศีล ฯ คำว่า อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม (กลฺยาณฺเนน มนฺสา ออนุกมฺปนฺติ) ความว่า ด้วยการแผ่ประโยชน์ไปอย่างนี้ว่า ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงมีความสุข ปราศจากโรค ปราศจากความบีบคั้นด้วยเถิด อีกอย่างหนึ่ง แม้สมณพราหมณ์ที่พาเพื่อนพรหมจารีผู้มีศีลเหล่านี้เข้าไปยังบ้านของอุปัฏฐากทั้งหลาย ชื่อว่าอนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม ฯ คำว่า อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง (สุตํ ปริโยทเปติ) ความว่า สิ่งที่สมณ

พราหมณ์เหล่านั้นเคยฟังแล้วโดยปกติอันใดมีอยู่ สมณพราหมณ์เหล่านั้นบอกเนื้อความแล้งบรรเทา ความสงสัยแก่กุลบุตรนั้น หรือให้กุลบุตรปฏิบัติเพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้งสิ่งนั้น ๆ คำที่เหลือในที่นี้พึง ประกอบโดยนัยก่อนนั้นแล ฯ

อันกุลบุตรผู้อยู่ครองเรือนเมื่อจะปิดป้องทิศ ๖ เหล่านี้ด้วยอาการอย่างนี้ อย่าได้ เบียดเบียนตนเองก็ดี คนอื่นก็ดี พึงรวบรวมโภคทรัพย์ โดยความชอบธรรม โดยสม่ำเสมอ โดยลำดับ เหมือนอย่างผึ้งจะไม่เบียดเบียนสีและกลีบของดอกไม้ทั้งหลาย จะใช้จะงอยปากบ้าง ปีกบ้าง นำเกษร มาแล้วสร้างรังผึ้งขนาดเท่าวงล้อโดยลำดับ ฯ ก็เมื่อรวบรวมโภคทรัพย์ได้แล้วอย่างนี้ เพราะขึ้นชื่อว่า ภาษีหรือรายจ่ายขั้นต่ำสุดจะต้องใช้ถึง ๔ ส่วน ด้วยว่าภาษีหรือรายจ่ายเรื่องอื่นๆ ก็จะมีสืบเนื่องไปเรื่อยๆ ด้วยอำนาจที่จะตัดขาดไม่ได้ และการที่จะมีที่อยู่อาศัยก็จะไม่เกิดขึ้น ฉะนั้นพึงแบ่งเป็น ๔ ส่วน แล้วใช้สอยเพียงส่วนเดียว ๒ ส่วนใช้ประกอบการงาน แต่ส่วนที่ ๔ เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ในยามอันตราย เพราะว่าเมื่อโภคทรัพย์สูญเสียไปด้วยอำนาจแห่งความทุกข์ที่เกิดจากพระราชา ไฟไหม้ น้ำท่วม และโจรปล้นเป็นต้น ก็สามารถที่จะขุดโภคทรัพย์นั้นจากพื้นดินแล้วดำรงการครองเรือนต่อไป ได้อีก ฯ สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

คฤหัสถ์ในตระกูล ผู้สามารถ ครั้นรวบรวมโภคทรัพย์ได้อย่างนี้แล้ว
 พึงแบ่งโภคทรัพย์ออกเป็น ๔ ส่วน คือส่วนหนึ่งใช้สอย ๒ ส่วนใช้
 ประกอบการงาน ส่วนที่ ๔ เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ในยามมีอันตราย
 จึงผูกมิตรไว้ได้ ฯ^{๑๗๓}

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคมิได้ตรัสส่วนแห่งการทำกุศลแยกไว้ต่างหากในที่นี้ เพราะว่าเมื่อ พระองค์ตรัสไว้อย่างนี้ ก็จะพึงชื่อว่าพระผู้มีพระภาคทำการกำหนดว่า ต้องทำกุศลด้วยส่วนมีประมาณ เท่านี้แน่นอน ก็คนทั้งหลายจะพึงสำคัญเพื่อจะทำด้วยการกำหนดนั้นนั่นเอง แม้เพราะให้มีความ อุตสาหะในการทำบุญ จะต้องกล่าวไปไปถึงพวกคนที่เกียจคร้านแล้ว พระตถาคตทั้งหลายจะพึงเป็นแม้ เพียงแต่ผู้เล่าเรื่องบางเรื่องว่า พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงทราบชื่อซึ่งประมาณแห่งไทยธรรมเมื่อครั้งที่ พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ ไม่เหลือไว้เพื่อตนเอง ได้มอบให้แก่พวกยากจนนั่นเอง เมื่อถูกขอดวงตาหนึ่ง ข้าง ก็ได้ควักดวงตาแมทั้งสองข้างแล้วมอบให้ไป อีกอย่างหนึ่งพระโพธิสัตว์เสด็จเข้าไปท่ามกลางกอง เพลิงแม้ที่แดงฉาน เหมือนมดอ้อยที่ถูกหีบอยู่ที่โรงหีบอ้อย ได้ทำการบริจาคอัฐภาพแมทั้งสิ้นแก่พวก ยากจนเหล่านั้นนั้นแล กำหนดว่า ถึงจะเป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้าก็ยังต้องทำบุญด้วยส่วนมีประมาณ เท่านี้ อนึ่งการบริจาคไทยธรรมมีอันสงสรมาก พระองค์มิได้ยินดีความที่การบริจาคของคนเหล่าอื่น หรือของตนมีคุณมาก หรือการได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ฯ เพราะฉะนั้น พึงทราบว่า พระผู้มีพระ ภาคเมื่อทรงปรารภการทำบุญโดย ๔ ส่วนหรือส่วนเดียวที่เหมาะสมแก่ศรัทธาตามกำลังทรัพย์ จึง มิได้ยกส่วนหนึ่งแยกไว้ต่างหากเพื่อประโยชน์แก่การทำบุญนั้น แล้วแบ่งออกเป็น ๔ ส่วน ฯ ส่วนพระ อรรถกถาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า พึงให้ทานแก่ภิกษุทั้งหลายก็ดี แก่คนกำพร้า คนเดินทางไกล และ วนิพกเป็นต้นก็ดี จากส่วนที่จะใช้บริโภค ฯ คำนั้นพึงทราบว่า ท่านกล่าวไว้ก็เพื่อให้ยังลงในข้อปฏิบัติ ว่าด้วยการให้ทานของคนต้นบัญญัติ ฯ เพราะว่าคนต้นบัญญัติที่หยั่งลงแล้ว จะพึงเป็นผู้สามารถจะให้ แม้เนื้อและเลือดของตนได้ เหมือนพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯ

อนึ่ง พึงทราบคนต้นบัญญัติด้วยอาการอย่างนี้ว่า หึงใดลุกขึ้นก่อนจากที่นอนเพื่อจะอนุเคราะห์สามี แยกแรงงานกะคนใกล้ชิด ใ้ให้กวาดลานบ้าน ทำการริดนมเป็นต้น ปฏิบัติโดยประการที่สามีจะชอบใจ ถ้ามามีด้วยถ้อยคำที่เข้าจับใจ เตรียมน้ำอาบเป็นต้นให้เพียบพร้อม และตอนเย็นให้มอบอาหารแก่คนงานทั้งหมดที่บริโภคน้ำอยู่ในเรือน คนเหล่าใดที่ยังไม่ได้อาหาร ก็ให้อาหารถึงพร้อมแม้แก่คนเหล่านั้น ถ้ามถึงแม้บรรดาโคที่อยู่ในคอกกว่าตัวใดมาแล้วและยังมีได้มา ให้ทำการจัดแจงดูแลป้องกันที่ชุ่มประตูปเป็นต้น แล้วให้นำพวงกุญแจมา ให้เก็บสิ่งของที่วางอยู่ในที่ที่ไม่มีการดูแลไว้ในที่ที่มีการคุ้มครองอย่างดี วันรุ่งขึ้นแต่เช้าตรู่จัดแจงว่า พึงทำสิ่งนี้และสิ่งนี้ แล้วกลับไปนอน อนึ่ง ย่อมทำการสักการะเคารพต่อมารดาบิดาและสมณพราหมณ์ของสามีนั้น ให้ปลาตอาสนะเพื่อมารดาบิดาเป็นต้นที่มาแล้วและมาถึงแล้ว ให้ทำการล้างเท้าเป็นต้น แล้วให้มอบอาหารให้ เป็นคนขยันในการกรอด้ายเป็นต้นเพื่อสามี ไม่เกียจคร้านงานที่หยาบจับได้ ทำด้วยตัวเอง งานที่พวกคนข้างเคียงจะต้องทำ ก็ให้คนข้างเคียงเหล่านั้นทำ รู้ว่า ในบรรดาทาสผู้หึงและทาสผู้ชายของสามี ทาสเหล่านี้ทำงานตลอดทั้งวัน ทาสเหล่านี้ทำตอนเช้า ทาสเหล่านี้ทำตอนเย็น รู้กำลังและความอ่อนล้าของทาสเหล่านั้นที่เจ็บป่วย ก็อนุเคราะห์ด้วยการเตรียมยาให้เป็นต้น ทำการดูแลเก็บรักษาอย่างดีซึ่งทรัพย์สินและข้าวเปลือกที่สามีหามาได้ ไม่เป็นคนหลอกลวง เป็นโจรและเป็นคนตดสุรา เป็นผู้ดำรงอยู่ในศีลเป็นที่พึงพา ไม่เป็นคนตระหนี่ ยินดีในการจำแนกทาน หึงนั้นผู้ประกอบด้วยธรรมเหล่านี้ย่อมอุบัติในสำนักของเทวดาเหล่ามนาปายิกา ฯ เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงตรัสแก่พระอนุรุธเถระว่า อนุรุธะ มาตุคามประกอบด้วยธรรมเหล่านี้แล หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดร่วมกับเทวดาเหล่ามรณานาปายิกา เป็นต้น ฯ เทวดาที่ได้รับความสุขที่เกิดจากสีและรสตามที่ปรารถนาแล้วในเทวโลกชั้นนิมมานรดี ชื่อว่าเทวดาเหล่ามนาปายิกา ฯ อีกอย่างหนึ่ง เทวดาใดที่ไม่มักโกรธ เทวดานั้นจะมีรูปงาม เทวดาใดให้ทาน เทวดานั้นจะมีโภคทรัพย์มาก เทวดาใดไม่ทำความริษยาและความถือตัว เทวดานั้นจะสมบูรณ์ด้วยอานุภาพ และสมบูรณ์ด้วยบริวาร หากมีคำถามว่า ข้อนั้นเป็นเช่นไร ตอบว่า สมัยหนึ่ง พระนางมัลลิกาเทวีเสด็จเข้าไปยังพระเชตวัน ถวายอภิวาทพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร ได้ทูลถามปัญหา ๔ ข้อ ดังนี้ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มาตุคามบางคนในโลกนี้ มีผิวพรรณไม่งาม รูปชั่ว ไม่น่าดูและเป็นคนยากจน ขัดสนทรัพย์ ขัดสนโภคะ ต่ำศักดิ์

อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มาตุคามบางคนในโลกนี้ มีผิวพรรณไม่งาม รูปชั่ว ไม่น่าดู แต่เป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก สูงศักดิ์

อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มาตุคามบางคนในโลกนี้ มีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก แต่เป็นคนยากจน ขัดสนทรัพย์ ขัดสนโภคะ ต่ำศักดิ์

อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มาตุคามบางคนในโลกนี้ มีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก และเป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก สูงศักดิ์

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มัลลิกา มาตุคามบางคนในโลกนี้เป็นผู้โกรธ มากไปด้วยความคับแค้นใจ ถูกว่ากล่าวแม้เล็กน้อยก็ขัดเคือง ฉุนเฉียว กระพืดกระเพียด กระด้างกระเดื่อง แสดงอาการโกรธ ความขัดเคือง และความไม่พอใจ เธอไม่ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ฝ้าย ยวดยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และเครื่องประทีปแก่สมณะหรือพราหมณ์ และมีใจริษยาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การไหว้ และการบูชาของผู้อื่น กิดกัน ตัดรอน ผูกความริษยา ถ้า

มาตุคามนั้นจุติจากอัฐภาพนั้นมาสู่ความเป็นอย่างนี้ กลับมาเกิดในชาติใดๆ ย่อมเป็นผู้มีผิวพรรณไม่งาม รูปชั่ว ไม่น่าดู และเป็นคนยากจน ขัดสนทรัพย์ ขัดสนโภคะ ต่ำศักดิ์

มาตุคามบางคนในโลกนี้เป็นผู้โกรธ มากไปด้วยความคับแค้นใจ ถูกว่ากล่าวแม้เล็กน้อยก็ขัดเคือง ฉุนเฉียว กระพืดกระเฟียด กระด้างกระเดื่อง แสดงอาการโกรธ ความขัดเคือง และความไม่พอใจ แต่เธอให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยวดยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และเครื่องประทีปแก่สมณะหรือพราหมณ์ และไม่มีใจริษยาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การไหว้ และการบูชาของผู้อื่น ไม่กีดกัน ไม่ตดรอง ไม่ผูกความริษยา ถ้าเธอจุติจากอัฐภาพนั้นมาสู่ความเป็นอย่างนี้ กลับมาเกิดในชาติใดๆ ย่อมเป็นผู้มีผิวพรรณไม่งาม รูปชั่ว ไม่น่าดู แต่เป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก สูงศักดิ์

มาตุคามบางคนในโลกนี้เป็นผู้ไม่โกรธ ไม่มากไปด้วยความคับแค้นใจ ถูกว่ากล่าวแม้มากก็ไม่ขัดเคืองใจ ไม่ฉุนเฉียว ไม่กระพืดกระเฟียด ไม่กระด้างกระเดื่อง ไม่แสดงอาการโกรธ ความขัดเคือง และความไม่พอใจ แต่เธอไม่ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยวดยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และเครื่องประทีปแก่สมณะหรือพราหมณ์ และมีใจริษยาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การไหว้ และการบูชาของผู้อื่น กีดกัน ตดรอง ผูกความริษยา ถ้าเธอจุติจากอัฐภาพนั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ กลับมาเกิดในชาติใด ๆ ย่อมเป็นผู้มีรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก แต่เป็นคนยากจน ขัดสนทรัพย์ ขัดสน โภคะ ต่ำศักดิ์

มาตุคามบางคนในโลกนี้เป็นผู้ไม่โกรธ ไม่มากไปด้วยความคับแค้นใจ ถูกว่ากล่าวแม้มากก็ไม่ขัดเคือง ไม่ฉุนเฉียว ไม่กระพืดกระเฟียด ไม่กระด้างกระเดื่อง ไม่แสดงอาการโกรธความขัดเคือง และความไม่พอใจ เธอให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยวดยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และเครื่องประทีปแก่สมณะหรือพราหมณ์ และไม่มีใจริษยาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การไหว้ และการบูชาของผู้อื่น ไม่กีดกัน ไม่ตดรอง ไม่ผูกความริษยา ถ้าเธอจุติจากอัฐภาพนั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ กลับมาเกิดในชาติใด ๆ ย่อมเป็นผู้มีรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก และเป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก สูงศักดิ์

มัลลิกา นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มาตุคามบางคนในโลกนี้มีผิวพรรณไม่งาม รูปชั่ว ไม่น่าดู และเป็นคนยากจน ขัดสนทรัพย์ ขัดสนโภคะ ต่ำศักดิ์

นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มาตุคามบางคนในโลกนี้มีผิวพรรณไม่งาม รูปชั่ว ไม่น่าดู แต่เป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก สูงศักดิ์

นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มาตุคามบางคนในโลกนี้มีรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก แต่เป็นคนยากจน ขัดสนทรัพย์ ขัดสนโภคะ ต่ำศักดิ์

นี้แลเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มาตุคามบางคนในโลกนี้มีรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส มีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก และเป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก สูงศักดิ์

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว พระนางมัลลิกาเทวีได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในชาติอื่น ชะรอยหม่อมฉันจะเป็นคนโกรธ มากไปด้วยความคับแค้นใจ ถูกว่ากล่าวเล็กน้อยก็ขัดเคือง ฉุนเฉียว กระพืดกระเฟียด กระด้างกระเดื่อง แสดงอาการโกรธ ความขัดเคือง และความไม่พอใจ ในชาตินี้ หม่อมฉันจึงมีผิวพรรณไม่งาม รูปชั่ว ไม่น่าดู

แต่ในชาติอื่นหม่อมฉันคงได้ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยวดยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และเครื่องประทีปแก่สมณะหรือพราหมณ์ ในชาตินี้หม่อมฉันจึงเป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโอกาสมาก

ในชาติอื่นหม่อมฉันคงจะไม่มีใจริษยาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การไหว้ และการบูชาของผู้อื่น ไม่กีดกัน ไม่ตัดรอน ไม่ผูกความริษยา ในชาตินี้ หม่อมฉันจึงเป็นผู้สูงศักดิ์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็นางกษัตริย์บ้าง นางพราหมณ์บ้าง นางคหปตานีบ้างมีอยู่ในราชสกุลนี้ หม่อมฉันได้ดำรงความเป็นใหญ่เหนือหญิงเหล่านั้นตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป หม่อมฉันจักไม่โกรธ ไม่มากไปด้วยความคับแค้นใจ ถึงจะถูกว่ากล่าวมากก็จักไม่ขัดเคือง ไม่อุนเฉียว ไม่กระฟัดกระเฟียด ไม่กระด้างกระเดื่อง ไม่แสดงอาการโกรธ ความขัดเคือง และความไม่พอใจ และจักให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยวดยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และ เครื่องประทีปแก่สมณะหรือพราหมณ์ จักไม่มีใจริษยาในลาภสักการะ ความเคารพ ความนับถือ การไหว้ และการบูชาของผู้อื่น จักไม่กีดกัน ไม่ตัดรอน ไม่ริษยา ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภาสิตของพระผู้มีพระภาคชัดเจน ไพเราะยิ่งนัก ฯลฯ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำหม่อมฉันว่าเป็นอุบาสิกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต ฯ^{๑๗๔}

เพราะเหตุนั้น สตรีทั้งหลายที่ไม่มักโกรธ ย่อมเป็นผู้มีรูปงาม เป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก เพราะทานที่ถวายแล้ว ไม่ทำความริษยาจึงสมบูรณ์ด้วยอานุภาพ และสมบูรณ์ด้วยบริวาร ฯ พึงทราบความสำเร็จแห่งสัมมาชีวะ ด้วยลำดับแห่งการปฏิบัติในการปราบหรือพิชิตโลกทั้งสองนี้ หรือด้วยการไม่ตำหนิตีเตียนพระพุทธรูปอย่างอื่น ด้วยอาการอย่างนี้ ฯ

เมื่อว่าโดยผล พึงทราบผลแห่งสัมมาชีวะ ๑๖ ประการ คือ กามาวจรมหาวิปากจิต ๘ ดวง อเหตุกวิปากจิต ๘ ดวง ในกามสุคติ ในปฏิสนธิกาล และในปวัตติกาล ตามสมควร ฯ

เมื่อว่าโดยอานิสงส์ พึงทราบอานิสงส์แห่งสัมมาชีวะนั้น เป็นต้นอย่างนี้ คือ ความไม่มีทุกข์ และทุกขในปัจจุบันมีการถูกว่าร้าย การถูกฆ่า และการถูกจองจำเป็นต้น และในสัมปรายภพ การได้รูปเป็นต้นที่สมมติกันว่าน่าปรารถนา ฯ

เมื่อว่าโดยสังกิเลส พึงทราบสังกิเลสแห่งสัมมาชีวะนั้น เป็นต้นอย่างนี้ คือ ความมักมาก การอยู่ด้วยความไม่ขัดเกลา ความไม่ละอายต่อบาป ความไม่เกรงกลัวต่อบาป ฯ

เมื่อว่าโดยความผ่องแผ้ว พึงทราบความผ่องแห่งสัมมาชีวะนั้น เป็นต้นอย่างนี้คือ ความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความสงัด ฯ

อุบาสกอุบาสิกาผู้จะชำระอาชีวะให้หมดจดด้วยสัมมาปฏิบัติเป็นต้นอย่างนี้ต้องละการปฏิบัติผิดที่มาแล้วอย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย อุบาสกประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เป็นอุบาสกจันทาล เป็นอุบาสกเศร้ามอง และเป็นอุบาสกนารังเกียจ ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. เป็นผู้ไม่มีศรัทธา ๒. เป็นผู้ทุศีล ๓. เป็นผู้ถืออมงคลตื่นข่าว เชื่อมงคล ไม่เชื่อกรรม ๔. แสวงหาทักษิณียบุคคลนอกศาสนานี้ ๕. ทำอุปการนอกศาสนานี้ก่อน แล้วบรรลุความเป็นอุบาสกแก้วเป็นต้นที่มาแล้วอย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย อุบาสกประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เป็นอุบาสกแก้ว เป็นอุบาสกปทุม และเป็นอุบาสกบุณทริก ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. เป็นผู้มีศรัทธา ๒. เป็นผู้มศีล ๓. เป็นผู้ไม่ถืออมงคลตื่นข่าว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคล ๔. ไม่แสวงหาทักษิณียบุคคลนอกศาสนานี้

^{๑๗๔} **อง.จตุกก.** (ไทย) ๒๑/๑๙๗/๒๓๕-๒๓๗.

๕. ทำอุปการะในศาสนานี้ก่อน ฯ อนึ่ง ด้วยเหตุประมาณนี้ คำใดที่ท่านกล่าวไว้ว่า อุบาสกอุบาสิกาผู้
ละการค้าขาย ๕ อย่าง แล้วเลี้ยงชีวิตโดยชอบธรรม โดยสม่ำเสมอ บรรลุความเป็นอุบาสกแก้วเป็นต้น
คำนั้นเป็นอันประกาศไว้แล้วโดยประการทั้งปวง ฯ

พระชินเจ้าผู้มุนีพระองค์นั้นผู้ฉลาดในโลกธรรม ผู้เป็นแสงสว่างใน
โลก ประารถนาอยู่ซึ่งหีบสมบัติที่เป็นมงคล และสมบัติที่สมภพจากโลก จึง
แสวงหาวิธีที่ถูกต้องอันจะสำเร็จประโยชน์ทั้งสองแก่หมู่สัตว์ ผู้รู้บางคนที่มี
ความคิดบนพื้นปฐพีนี้ จะทำมตินั้นให้เต็มไม่ได้เลย ฯ

ปริเฉทที่ ๔ ชื่ออาชีวนิเทศ
ในอุปาสกชนาลังการที่ท่านรจนาไว้เพื่อประโยชน์แก่ความปราโมทย์แห่งสาธุชน
จบแล้วด้วยประการฉะนี้ ฯ

๓.๒.๕ ทสฺสปุญฺญกิริยานิเทศ ว่าด้วยบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ

บัดนี้ ธรรม ๑๐ ประการ คือ ๑. ทาน ๒. ศีล ๓. ภาวนา ๔. ความประพฤติดอ่อนน้อม ๕.
การชวนชวาย ๖. การแผ่ส่วนบุญ ๗. การอนุโมทนา ๘. การฟังธรรม ๙. การแสดงธรรม ๑๐. การทำ
ความเห็นให้ตรง ชื่อว่าบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ ในคำว่า ผู้บำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ ฯ
ด้วยว่า บุญกิริยาวัตถุเหล่านั้น ชื่อว่าบุญ เพราะให้เกิดผลบุญ และเพราะเต็มเต็มสันดานของตน ชื่อว่า
กิริยา เพราะเป็นสิ่งที่ควรทำ และชื่อว่าเป็นวัตถุ (ที่ตั้ง) เพราะวัตถุแห่งอันสงสฺสเหล่านั้น ฉะนั้น จึงชื่อ
ว่าบุญกิริยาวัตถุ บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการนั้นด้วย ชื่อว่าเป็นบุญกิริยาวัตถุด้วย เพราะมี ๑๐
ประการโดยการนับ ฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ ฯ ในบรรดาบุญกิริยาวัตถุ ๑๐
ประการเหล่านั้น ที่ชื่อว่าทาน เพราะรูปวิเคราะห์ว่า เป็นเหตุให้บุคคลให้ทาน ได้แก่ เจตนาในการ
บริจาคไทยธรรม ฯ ในบุญกิริยาวัตถุแม้ที่เหลือ ก็อย่างนี้ ฯ ในบรรดาบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการนี้ ที่
ชื่อว่าไทยธรรม ได้แก่

ทานวัตถุ ๑๐ ประการนี้ คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม
เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และประทีป ฯ

ที่ชื่อว่าศีล เพราะรูปวิเคราะห์ว่า เป็นความประพฤติ อธิบายว่า เฝាកายกรรมและวจีกรรม
โดยชอบ ฯ ด้วยว่า กายกรรมเป็นต้นที่ไม่เคลื่อนกล่นด้วยความเป็นผู้มีศีลดี นำประโยชน์สุขมาให้
เดี๋ยวนี้และต่อไป ที่ตั้งไว้โดยชอบ ก็เป็นอันตั้งไว้แล้วด้วยดี ฯ อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าศีล เพราะรูป
วิเคราะห์ว่า ประพฤติ คือ ไตรตรอง ก็การไตรตรองหรือใคร่ครวญในที่นี้ก็ได้แก่ความที่กุศลทั้งหลาย
ตั้งมั่น ชื่อว่าภาวนา เพราะรูปวิเคราะห์ว่า เป็นเหตุให้ภาวนา คือช่องเสฟ ได้แก่เจริญกุศลธรรม
ทั้งหลาย ชื่อว่าความประพฤติดอ่อนน้อม เพราะรูปวิเคราะห์ว่า เป็นเหตุให้ประพฤติดอ่อนน้อม คือทำ
สามิจิกรรมด้วยอำนาจการบูชา ฯ ภาวะแห่งการชวนชวายในการทำกิจนั้นๆ ชื่อว่าการชวนชวาย ชื่อ
ว่าการแผ่ส่วนบุญ เพราะเป็นเหตุให้ส่วนบุญที่เกิดขึ้นในสันดานของตน ชื่อว่าการอนุโมทนาส่วนบุญ
เพราะรูปวิเคราะห์ว่า เป็นเหตุให้อนุโมทนาส่วนบุญ อนึ่งท่านกล่าวว่า อนุโมท ไว เพราะลบบทหน้า
ชื่อว่าการฟังธรรม เพราะรูปวิเคราะห์ว่า เป็นเหตุให้ฟังธรรม ชื่อว่าการแสดงธรรม เพราะรูปวิเคราะห์

ว่า เป็นเหตุให้แสดงธรรม ฯ การทำความเห็นให้ตรง ชื่อว่าทิฏฐุชกรรม ฯ การวิจารณ์บทในที่นี้เพียงเท่านี้ ฯ

ก็เรจักกล่าวอานิสงส์แห่งการวินิจฉัยบุญกิริยาวัตถุเหล่านี้ไว้
โดยลำดับตามสมควร ฯ

เจตนาที่เป็นไปด้วยอำนาจการบริจาควัตถุที่มีอยู่ของตนเพราะต้องการจะบูชาและอนุเคราะห์คนเหล่านี้ โดยความต่อเนื่องที่เอนเอียงไปในบุญกิริยาวัตถุนั้น ชื่อว่าทาน ฯ

พระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้มีปกติให้ทานอันเลิศย่อมแสดงว่า การ

บริจาคทานวัตถุมีข้าวเป็นต้นนั้นที่มีปัญญาเป็นเบื้องหน้า ชื่อว่าทาน ฯ

แม้เจตนาที่เป็นส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลายที่เป็นไปด้วยอำนาจการแสวงหาทานวัตถุ และด้วยอำนาจการระลึกทานที่ให้แล้วด้วยจิตที่โสมนัส ย่อมถึงการสงเคราะห์ คือการรวมลงในบุญกิริยาวัตถุนี้เหมือนกัน ฯ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

เจตนามี ๓ อย่าง คือ ๑. ปุพพเจตนา ๒. มุญจนเจตนา ๓. อปร

เจตนา พึงแสดงบุญที่สำเร็จด้วยทานในเจตนาที่เหลืออย่างนี้ ฯ

ในคานานี้ คำว่า ปุริมา ได้แก่ เจตนาเบื้องต้นที่เป็นไปตราบเท่าที่จะวางหรือน้อมวัตถุไว้บนมือของภิกษุคาคห ของบุคคลที่ยังไทยธรรมให้เกิดขึ้นโดยชอบธรรม โดยสม่ำเสมอ เพื่อต้องการถวายทาน ของบุคคลที่คิดว่า จักบริจาคไทยธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว หรือของบุคคลที่กำลังแสวงหาไทยธรรม ฯ อนึ่ง แม้เจตนาที่จะวางหรือเจตนาที่จะน้อมวัตถุไว้บนมือของภิกษุคาคห ชื่อว่ามุญจนเจตนา ฯ อปรภาคเจตนาที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่ทำความอาลัยในวัตถุที่สละแล้วของตนแล้วพิจารณาด้วยจิตที่โสมนัสว่า ดีแล้ว เราถวายทานอันเลิศด้วยดีแล้ว ชื่อว่าอปรเจตนา คำว่า ติสโสปี เจตนา ความว่า เจตนาแม้ทั้ง ๓ อย่าง คือ ๑. ปุพพเจตนา ๒. มุญจนเจตนา ๓. อปรเจตนา จัดว่าเป็นเจตนาที่อยู่ในกลุ่มเดียวกัน เป็นบุญที่สำเร็จด้วยการให้ทาน อธิบายว่า ชื่อว่าเป็นบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยการให้ทาน ฯ บทว่า ปุณณ มีไว้โดยไม่ได้ใส่ใจมากนัก ฉะนั้นท่านจึงแสดงไว้เพียงคำเดียว ฯ

บัดนี้ เมื่อจะแสดงเนื้อความตามที่กล่าวมาแล้วในบุญกิริยาวัตถุแม้ที่เหลือท่านจึงกล่าวว่า พึงแสดงในบุญกิริยาวัตถุที่เหลืออย่างนี้ ฯ อธิบายว่า พึงแสดง คือพึงประกาศ ด้วยคำเป็นต้นว่า เจตนาแม้ทั้ง ๓ อย่างนี้ คือ ปุริมาเจตนาที่เป็นไปแก่บุคคลผู้คิดว่า จักรักษาศีลโดยนัยดังที่กล่าวมาแล้ว อย่างนี้ในบุญกิริยาวัตถุมีศีลเป็นต้นแม้ที่เหลือ ผู้ไปยงวิหารด้วยคิดว่า จักบวช มัชฌิมเจตนาที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้สมทานศีล ผู้บวช ผู้บำเพ็ญศีล (และ) อปรเจตนาที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้พิจารณาว่า เราบำเพ็ญศีลแล้ว เป็นเจตนาที่อยู่ในกลุ่มเดียวกัน ชื่อว่าเป็นบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล ฯ

ถามว่า ก็เจตนาคือการระลึกถึงบุญที่ตนได้ทำไว้แล้วท่านสงเคราะห์ในทิฏฐุชกรรมแล้วมิใช่หรือ อนึ่ง อปรภาคเจตนานี้ก็เจตนาที่ตนเอง ฉะนั้น การสงเคราะห์เจตนาที่ไว้ในทิฏฐุชกรรมนั้นจะเป็นอย่างไร ตอบว่า เจตนาจะจัดว่ามีโทษก็หาไม่ เพราะเจตนาแม้ทั้งสองมีความพิเศษโดยมีอารมณ์ต่างกัน ด้วยว่าการระลึกถึงบุญ ก็เป็นวิสัยแห่งบุญที่ตนทำแล้วนั่นเอง ส่วนเจตนาที่มีวัตถุเป็นอารมณ์ ฉะนั้น ความพิเศษแห่งเจตนาทั้งสองจึงปรากฏแล้วโดยแท้ ฯ เจตนาที่เป็นไปแก่บุคคลผู้สมทานบำเพ็ญศีล ๕ ศีล ๘ หรือศีล ๑๐ ด้วยอำนาจเป็นนิจศีลเป็นต้น แก่บุคคลผู้แม้จะไม่ได้สมทานแต่ดเว้นจากกายทุจริตและวจีทุจริตที่มาประจวบเข้า ผู้บวชแล้ว สมทานสังวรที่โรงอุโบสถ และแก่บุคคลผู้บำเพ็ญปาริสุทธศีล ๔ ชื่อว่าศีล ฯ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า

จริงอยู่ การดเว้นจากสิ่งที่เป็นโทษทางกายกรรมและวจีกรรม และ
จากมิจฉาอาชีวะ การดเว้นนั้นพระผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ตรัสเรียกว่า
ศีล ฯ

เจตนาที่เป็นไปด้วยอำนาจการบริกรรมและการพิจารณาในกัมมัฏฐาน ๔๐ (และ) ในภูมิ
๔ มีขั้นเป็นต้น ที่ยังไม่ถึงขั้นอัปนาสมาธิ มีโคตรภูญาณเป็นที่สุด ชื่อว่าภาวนา แม้เจตนาที่นับเนื่อง
ในวิชาที่ไม่มีโทษ ก็สงเคราะห์ในภาวนานี้เหมือนกัน เจตนาใดที่เป็นไปแก่ผู้ที่พิจารณาไทยธรรมโดย
ความสิ้นไปและความเสื่อมไปเป็นธรรมดาแล้วให้อยู่ เจตนาเมื่อนั้นพึงทราบ ว่า ชื่อว่าบุญกิริยาวัตถุที่
สำเร็จด้วยภาวนานั้นเอง เพราะเป็นไปโดยอาการเช่นนั้น เหมือนอุยกาศเจตนาในเบื้องต้น ฯ อนึ่ง
สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ความคิดอันใดที่เป็นปฏิบัติต่อความเศร้าหมองแห่งจิต ภาวนาอัน
ใดแห่งความคิดที่เป็นปฏิบัติเช่นนั้น ความคิดและภาวนานั้นแล ท่าน
เรียกว่า ภาวนา ฯ

เจตนาคือการกระทำความนับถืออย่างมาก ที่เป็นไปแก่ภิกษุผู้ลอกจากอาสนะเพราะเห็น
ภิกษุผู้อาวุโสกว่าที่นำบูชา นำเคารพโดยวัยและโดยคุณทั้งหลาย และแก่ภิกษุผู้ทำการรับบาตรและ
จีวร อภิวัต ทำอัญชลี และทำการจัดหาอาสนะดอกไม้และของหอม ชื่อว่าความประพฤติดอ่อนน้อม ฯ
สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

การทำการเคารพสักการะมีการไหว้เป็นต้นในผู้ที่ประกอบด้วยคุณ
อันพระมุนีเจ้าผู้ควรแก่การบูชาตรัสเรียกว่า การบูชา ฯ

เจตนาที่เป็นไปด้วยอำนาจการท้าวตบปฏิบัติแก่สมณพราหมณ์ผู้สูงวัยด้วยอัธยาศัยที่ไม่
เศร้าหมอง และด้วยอำนาจการปรนนิบัติดูแลยามป่วยไข้ ของภิกษุผู้ปราศจากความมุงหวังในจีวรเป็น
ต้น ชื่อว่าการชวนชวย ฯ ด้วยว่า การชวนชวยและความประพฤติดอ่อนน้อม มีความต่างกันดังนี้ คือ
การช่วยทำกิจนั้นๆ แก่ภิกษุผู้เจริญโดยวัยและโดยคุณ และผู้เจ็บป่วย ชื่อว่าการชวนชวย การทำ
สามัคคีกรรม ชื่อว่าการอ่อนน้อม ฯ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ว่า

อีกอย่างหนึ่ง ในบรรดาภิรามีการให้เป็นต้นแก่เหล่าภิกษุผู้เจ็บป่วย
และผู้มีศีล การถวยาอาสนะและน้ำเป็นต้น ท่านเรียกว่า เวยยาวัจจะ ฯ

เจตนาที่เป็นไปด้วยอำนาจความมุงหวังถึงส่วนบุญที่ตนทำแล้วจะทั่วถึงด้วยผู้อื่นอย่างนี้ว่า
ขอส่วนบุญจะมีแก่คนชื่อนั้น หรือจะมีแก่สัตว์ทั้งปวง เพราะทำสุจริตกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งมีทาน
เป็นต้น ชื่อว่าการแผ่ส่วนบุญ ฯ ถามว่า ก็เมื่อให้ส่วนบุญด้วยอาการอย่างนี้แล้ว ความสิ้นบุญจะมี
หรือไม่ ตอบว่า ไม่มี พึงเห็นว่า เปรียบเหมือนเมื่อบุคคลจุดประทีปดวงเดียวแล้วจุดต่ออีกพันดวงจาก
ประทีปดวงเดียวนั้น ไม่ควรกล่าวว่า ประทีปดวงแรกสิ้นไปแล้ว แต่กลับจะมีมากกว่าเดิม เพราะรวม
ประทีปดวงแรกกับประทีปดวงหลัง ฉนใด เมื่อคนให้ส่วนบุญ ชื่อว่าความเสื่อมจะไม่มี แต่จะมีแต่ความ
เจริญเท่านั้น ฉนนั้นเหมือนกัน ฯ ก็ส่วนบุญนี้ชื่อว่าเป็นอันบุคคลนั้นให้แล้วอย่างไร เพราะส่วนบุญที่
บุคคลผู้ทำการเปล่งวาจาแม้ภายหลังในตอนต้นอย่างนี้ว่า บุญกรรมของเรานี้จงนุ่มไปเพื่อสรรพสัตว์
หรือเพื่อคนโน้นก็ช่างเถอะ หรือผู้คิดด้วยใจเท่านั้น ก็ชื่อว่าเป็นอันได้ให้แล้ว ส่วนอาจารย์บางพวก
กล่าวว่า แม้เมื่อเขากล่าวว่า เราให้ผลแห่งสุจริตที่เราทำแล้วนั้น ส่วนบุญชื่อว่าเป็นอันได้ให้แล้วโดย
แท้ ฯ ก็อันบุคคลผู้แม้เมื่อจะอนุโมทนากรรมนั้นเองที่จะพึงให้ เพราะเป็นอธิการแห่งกุศลธรรม และ

เพราะกรรมนั้นแลอันคนอื่นพึงอนุโมทนา พึงอนุโมทนากรรมเท่านั้น ๆ คำนี้เป็นการสันนิษฐานของอาจารย์ทั้งหลายในเรื่องนี้ ๆ เพราะเหตุนี้ท่านอาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า

การให้น้ำและผ้าเป็นต้นอันใดที่เขาให้อุทิศผู้อื่น เหล่าอาจารย์ผู้
แสดงพระสัทธรรมที่เหมาะสม เรียกการให้ข้าวและน้ำเป็นต้นนั้นว่า ปัตติ
ทาน ๆ

เจตนาที่เป็นไปแก่บุคคลผู้ละสุจริตกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่ผู้อื่นทำแล้ว หรือทานที่เขาให้
แล้วและมีได้ให้ที่มีความริษยาและความตระหนี่เป็นมลทิน แล้วอนุโมทนาด้วยคำว่า ดีละ ดีเหลือเกิน
ชื่อว่าปัตตานุโมทนา ๆ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า

ด้วยว่า การอนุโมทนาทานที่เขาให้แล้ว เหมือนอนุโมทนาการ
ประทานบุตรของพระนางมัทรี อันท่านอุตตมวาทีกล่าวไว้ในที่นี้ว่า
ปัตตานุโมทนา ๆ

เจตนาในการพึงการแนะนำประโยชน์ด้วยอหยาศัยที่ไม่เศร้าหมองถึงขั้นที่จะเผยแพร่
ประโยชน์ไปเพื่อตนหรือเพื่อคนอื่นอย่างนี้ว่า เราพึงธรรมนี้ด้วยอาการอย่างนี้แล้วปฏิบัติตามนัยที่
ท่านกล่าวไว้ในที่นั้นจักมีส่วนแห่งความพิเศษด้วยคุณที่เป็นโลกียะและโลกุตตระ หรือจักเป็นพหุสุต
อนุเคราะห์คนอื่นด้วยการแสดงธรรมเป็นต้น ชื่อว่าการพึงธรรม ๆ แม้เจตนาในการพึงวิชาที่ไม่มี
โทษเป็นต้นก็สงเคราะห์เข้าในการพึงธรรมนี้เหมือนกัน ๆ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

การพึงสัทธรรมด้วยดีโดยละมลทินคือความฟุ้งซ่าน ทำให้ตั้งอยู่ได้
ท่านประกาศว่า ชื่อว่าการพึง ในที่นี้ ๆ

เจตนาที่เป็นไปแก่บุคคลผู้มีจิตปราศจากความมุงเพราะเห็นแก่อำิสสินจ้าง ผู้ตั้งอยู่ใน
ห้วงแห่งวิมุตตายนะแล้วแสดงธรรมอันซ้ำของของตน และผู้ที่แสดงบ่อเกิดแห่งวิชาที่ปราศจาก
โทษเป็นต้นเหมือนอย่างนั้นนั่นเอง ชื่อว่าการแสดงธรรม ๆ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ด้วยการแสดงประโยชน์แก่ผู้อื่นอันใดโดยอหยาศัยที่มุ่งประโยชน์
สุเทสบุคคลได้แสดงการแสดงผลประโยชน์แก่ผู้อื่นนั้นว่า บุญที่สำเร็จด้วย
การแสดง ๆ

การทำความเห็นให้ตรงด้วยอำนาจสัมมาทิฐฐที่เป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า ทานที่ให้แล้วมีผล
ชื่อว่าทิวชุกรม ๆ หากว่าเมื่อเป็นเช่นนี้ จิตตูปบาทที่วิปยุตต์ด้วยญาณก็จะไม่ได้ภาวะเป็นบุญกิริยา
ข้อทิวชุกรมหรือหากหรือ จะไม่ได้ก็หาไม่ เพราะท่านสงเคราะห์แม้เจตนาข้อแรกและข้อสุดท้ายแก่
การทำบุญนั้นๆนั่นเอง ๆ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า บุริมา มุญจนา เจว เป็นต้น เพราะฉะนั้น จิต
ที่สัมปยุตต์ด้วยญาณนั้นแลจึงมีในเวลาทำให้ตรงแม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น จิตแม้ที่วิปยุตต์ด้วยญาณก็มีใน
ตอนต้นและตอนท้ายด้วย ฉะนั้น ความที่จิตมั่นนั้นเป็นบุญกิริยาข้อทิวชุกรมจึงเกิดขึ้น พอละ จะทำ
ให้เนิ่นช้าเกินไป ๆ

ก็ในบรรดาบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการเหล่านี้ บุญกิริยาวัตถุอันสำเร็จด้วยการแผ่ส่วนบุญ
ย่อมถึงการสงเคราะห์เข้าในทานมัย เพราะเป็นสภาวะแห่งทานนั้น ด้วยว่า แม้ท่านก็เป็นปฏิปักษ์ต่อ
ความริษยาและความตระหนี่ เพราะฉะนั้นท่านอาจารย์มปาลเถระจึงกล่าวไว้ว่า ความริษยาและ
ความตระหนี่เหล่านั้นสงเคราะห์เข้าในบุญกิริยาวัตถุข้อทานมัย เพราะมีลักษณะเดียวกัน โดยความ
เป็นปฏิปักษ์ที่เสมอกัน บุญกิริยาวัตถุอันสหรัคด้วยการชวนชววย และบุญกิริยาวัตถุอันสหรัคด้วย

ความประพุดิอ่อนน้อมสงเคราะห์เข้าในสීමัย เพราะเป็นจาริตตศีล ส่วนภาวะที่การแสดงธรรมและการฟังธรรมเป็นทิฏฐุชุกรม ย่อมถึงการสงเคราะห์เข้าในภาวนามัยเพราะเสวกุศลธรรม ฯ แต่อาจารย์พวกอื่นกล่าวว่า ภิกษุเมื่อจะแสดงธรรมและเมื่อจะฟังธรรม จึงส่งญาณไปตามกระแสแห่งเทศนา ทางตลอดลักษณะทั้งหลายแล้วจึงแสดงธรรมและฟังธรรม อนึ่ง บุญกิริยาวัตรอันสำเร็จด้วยการแสดงธรรม และบุญกิริยาวัตรอันสำเร็จด้วยการฟังธรรม เหล่านั้นย่อมนำไปสู่เวรมาให้นั่นเอง ฉะนั้น บุญกิริยาวัตรอันสำเร็จด้วยการแสดงธรรม และบุญกิริยาวัตรอันสำเร็จด้วยการฟังธรรม จึงถึงการสงเคราะห์เข้าในภาวนามัย ฯ ใครๆ สามารถจะกล่าวได้บ้างว่า บุญกิริยาวัตรอันสำเร็จด้วยการแสดงธรรม ย่อมถึงการสงเคราะห์เข้าในทานมัย เพราะเป็นสภาวะแห่งการให้ทาน สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า การให้ธรรมชนะการให้ทั้งปวง ฯ ทิฏฐุชุกรมก็อย่างนั้น เพราะมีการกำหนดบุญกิริยาวัตรทั้งหมดเป็นลักษณะ แม้ในที่ทั้งปวง ฯ ก็ในบรรดาทานมัยเป็นต้น บุญกิริยาวัตรอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ชำระให้หมดจดแล้วด้วยสัมมาทิฐุที่เข้าไปโดยนัยเป็นต้นว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ก็พระอรธกถาจารย์ครั้นทำแล้วอย่างนี้จึงกล่าวไว้ในอรรถกถาที่ขนิทายว่า การทำความเห็นให้ตรงมีการกำหนดบุญกิริยาวัตรแมทั้งหมดเป็นลักษณะ ฯ ฟังเห็นว่า เมื่อสงเคราะห์บุญกิริยาวัตรนอกนี้ลงในบุญกิริยาวัตร ๓ ประการเหล่านั้นคือ ๑. ทาน ๒. ศีล ๓. ภาวนา บุญกิริยาวัตรจึงมี ๓ ประการเท่านั้น ฯ ท่านอาจารย์พุทธทศตจะจึงกล่าวไว้เช่นนั้นเหมือนกันว่า

บุญกิริยาวัตรอันสำเร็จด้วยการแผ่ส่วนบุญ สงเคราะห์เข้าในทานมัย บุญกิริยาวัตรอันสพรคตด้วยการชวนชวาย และบุญกิริยาวัตร อันสพรคตด้วยความประพุดิอ่อนน้อม สงเคราะห์เข้าในสීමัย

บุญกิริยาวัตรอันสำเร็จด้วยการแสดงธรรม บุญกิริยาวัตรอันสำเร็จด้วยการฟังธรรม และบุญกิริยาวัตรอันสำเร็จด้วยการทำความเห็นให้ตรง สงเคราะห์เข้าในภาวนามัย อีกอย่างหนึ่ง บุญกิริยาวัตร ๑๐ ประการ เมื่อว่าโดยย่ออีกก็มีเพียง ๓ ประการเท่านั้น ฯ

ก็ในที่นี้ท่านอาจารย์เหล่ามหาสังฆิก และที่อยู่ในอภยคีรีวิหารมิได้จัดการทำความเห็นให้ตรงไว้โดยความเป็นบุญกิริยาวัตรต่างหาก จริงดังนั้น อาจารย์เหล่านั้นใส่บุญกิริยาวัตร ๓ ประการ เหล่านี้คือ การระลึกถึงบุญที่ตนทำแล้ว การถึงพระพุทเจ้าเป็นต้นว่าเป็นสรณะ การสรรเสริญคุณของผู้อื่น มิได้ถือเอาการทำความเห็นให้ตรงแล้วบัญญัติบุญกิริยาวัตรไว้ ๑๒ ประการ คือ

ทานมัย สීමัย ภาวนามัย อปจายนมัย เวยยาวัจจมัย ปตติทานมัย
ปิตตานโมทนามัย ฌัมมัสสวนมัย ฌัมมเทศนามัย ปุชามัย สรณามัย ปสัง
สามัย ฯ

บุญกิริยาวัตร ๑๒ ประการเหล่านั้นย่อมถึงการสงเคราะห์เข้าในทิฏฐุชุกรมนั่นเอง เพราะบุญกิริยาวัตรเหล่านั้นสำเร็จได้ด้วยอำนาจทิฏฐุชุกรมนั่นแล จะมีบุญกิริยาวัตร ๓ ประการ เหล่านี้สำหรับผู้ที่มีความเห็นผิดไปจากนี้ก็หาไม่ เพราะฉะนั้นจึงอธิบายว่า บุญกิริยาวัตรเหล่านั้นจึงสงเคราะห์เข้าในบุญกิริยาวัตรอันสำเร็จด้วยการทำความเห็นให้ตรงโดยส่วนเดียว จะพึงสงเคราะห์ไว้โดยความเป็นบุญกิริยาวัตรต่างหากก็หาไม่ ฯ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า

ไม่มีความสงสัยเลยที่สัพพานุสสติบุญ ปสังสามัย สรณามัย จะรวม
ลงในทิฏฐุชุกรม ฯ

การระลึกถึงสุจริตที่ตนทำแล้วทั้งปวงนั่นเอง ชื่อว่าสัพพานุสสติบุญ การสรรเสริญบุญ ภิรยาที่ตนทำแล้วโดยประการต่างๆ ด้วยจิตที่เลื่อมใสเพราะสมาธิปฏิบัติตนเอง ชื่อว่าปัสสัสมาย อธิบายว่า สันโดษ ก็ท่านประสงค์เอาสรณคมน์โดยอุچارหรือโดยการลบบทหลัง ด้วยการถือเอาเป็น สรณัตตยะ ด้วยว่า พระรัตนตรัยจะชื่อว่าเป็นบุญภิรยวัตถุก็หาไม่ ฉะนั้น การวินิจฉัยบุญภิรยวัตถุใน ที่นี้เพียงเท่านี้ ๕

ก็ในบรรดาอานิสงส์ทั้งหลาย อานิสงส์ในการจำแนกทาน พึงทราบอย่างนี้ ชื่อว่าทานนั้น ได้แก่ บารมีข้อที่ ๑ ในบารมี ๑๐ ข้อ สังคหัตถ์ข้อที่ ๑ ในสังคหัตถ์ ๔ บุญภิรยวัตถุข้อที่ ๑ ในทาน ศีล และภาวนา หนทางเพื่อการสัจจรไปแห่งพระโพธิสัตว์ทั้งปวง วงศ์แห่งพระสัมพุทธเจ้าทั้งปวง ๕ อนึ่ง บุคคลผู้ให้ทานนั้น มี ๓ ประเภท คือ ๑. ทาสแห่งทาน ๒. สหายแห่งทาน ๓. เจ้าแห่งทาน ๕ จริง ดังนั้น บุคคลใดตนเองบริโภคนของออรอย ให้ของไม่ออรอยแก่คนเหล่านี้ บุคคลนั้นเป็นทาสแห่งไทย ธรรมกล่าวคือทานให้ บุคคลใดตนเองบริโภคนของใด ก็ให้สิ่งนั้นนั่นเอง บุคคลนั้นเป็นสหายแห่งทานให้ ส่วนบุคคลใดให้ตนเองมีชีวิตดำเนินไปได้ด้วยของตามมีตามเกิด ให้ของออรอยแก่คนเหล่านี้ บุคคลนั้น เป็นเจ้า เป็นหัวหน้า เป็นนายให้ ๕ แม้ด้วยอาการอย่างนี้ บุคคลนั้นจึงมี ๓ ประเภท คือ ๑. อวสสิ ๒. ปเทสวสสิ ๓. สัพพัตถวสสิ จริงอย่างนั้น บุคคลที่ไม่ให้แก่คนเหล่านี้คนหนึ่งเลย เปรียบเหมือนฝนที่ ไม่ตกในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ชื่อว่าเป็นอวสสิ บุคคลที่ให้แก่คนบางพวกเท่านั้น เปรียบเหมือนฝนตกในที่ บางแห่งนั่นเอง ชื่อว่าเป็นปเทสวสสิ บุคคลที่ให้แก่คนทั้งปวงโดยไม่แบ่งแยก เปรียบเหมือนมหาเมฆ บนเกาะทั้งสี่ ชื่อว่าสัพพัตถวสสิ ๕ เพราะฉะนั้น อุบาสกผู้เมื่อจะให้แก่คนทั้งปวง พึงเป็นทานบดี ก่อน จะให้ก็มีความยินดี กำลังให้ก็ทำจิตให้เลื่อมใส ครั้นให้แล้วก็มีใจยินดี ๕ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ก่อนให้ก็มีใจดี กำลังให้ก็ทำจิตให้เลื่อมใส ครั้นให้แล้วก็มีใจยินดี นี้

เป็นความสมบูรณ์แห่งการถวายทาน ๕

อีกอย่างหนึ่ง บุคคลใดตนเองให้ทาน แต่ไม่ชักชวนคนอื่น บุคคลนั้นย่อมได้โลกสมบัติในที่ ที่ตนเกิดแล้วและเกิดแล้ว ไม่ได้บริวารสมบัติ บุคคลใดตนเองไม่ให้ทาน แต่ชักชวนคนอื่น บุคคลนั้น ย่อมได้บริวารสมบัติในที่ที่เกิดแล้วและเกิดแล้ว ไม่ได้โลกสมบัติ บุคคลใดทั้งตนเองก็ให้ทาน ทั้ง ชักชวนคนอื่นด้วย บุคคลนั้นย่อมได้ทั้งโลกสมบัติและบริวารสมบัติในที่ที่เกิดแล้วและเกิดแล้ว ส่วน บุคคลใดทั้งตนเองก็ไม่ให้ทาน ทั้งไม่ชักชวนคนอื่นด้วย บุคคลนั้นย่อมไม่ได้ทั้งโลกสมบัติและบริวาร สมบัติในที่ที่ตนเกิดแล้วและเกิดแล้ว บุคคลเมื่อให้ทานด้วยอาการอย่างนี้ ย่อมเป็นที่รักของคนหมู่มาก ได้สังคมกับคนหมู่มาก ยศของบุคคลนั้นจะแผ่ขยายไปในทิศทั้ง ๑๐ พุ่งขจรไปถึงพรหมโลก ไม่ ห่างเหินจากธรรมของคฤหัสถ์ หลังจากตายแล้วย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ๕ สมดังที่พระผู้มีพระภาค ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์การให้ทาน ๕ ประการนี้ อานิสงส์การให้ทาน ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่มาก ๒. สัตบุรุษผู้สงบบ่ยอมคบหาผู้ให้ทาน ๓. กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานย่อมขจรไป ๔. ผู้ให้ทานย่อมไม่ห่างเหินจากธรรมของคฤหัสถ์ ๕. ผู้ให้ทานหลังจากตายแล้วย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์การให้ทาน ๕ ประการนี้แล ๕^{๑๗๕} ก็การให้ทานนั้นมี ๓ ประการด้วยอำนาจกาลทาน สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัส ไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย กาลทาน ๕ ประการนี้ กาลทาน ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. ให้ทานแก่ผู้มาสู่

^{๑๗๕} อ.ปญจก-ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๔๒.

ถิ่นของตน ๒. ให้ทานแก่ผู้เตรียมจะไป ๓. ให้ทานแก่ผู้เป็นไข้ ๔. ให้ทานในสมัยมีภิกษาหาได้ยาก ๕. ให้ข้าวอย่างดี และผลไม้ใหม่แก่ผู้มีศีล ภิกษุทั้งหลาย กาลทาน ๕ ประการนี้แล ฯ^{๑๗๖} ส่วนบุคคลใดให้ทานโดยไม่เคารพ ให้โดยไม่ทำความเคารพในไทยธรรมและในบุคคล ให้คนอื่นให้แทน ให้เฉพาะบางเวลา เปรียบเหมือนพระธรรมที่ถูกทอดทิ้ง ไม่ทำความเอื้อเฟื้อในอนาคามีผล บุคคลนั้นชื่อว่าให้อสังปริสทาน สมดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย อสังปริสทาน (ทานของอสังตบุรุษ) ๕ ประการนี้ อสังปริสทาน ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. ให้โดยไม่เคารพ ๒. ให้ด้วยความไม่อ่อนน้อม ๓. ไม่ให้ด้วยมือตนเอง ๔. ให้ของที่เปื้อนดิน ๕. ไม่เห็นผลที่จะพึงมาถึงก็ให้ ภิกษุทั้งหลาย อสังปริสทาน ๕ ประการนี้แล ฯ^{๑๗๗} ด้วยว่า บุคคลใดไม่ให้อสังปริสทานอย่างนี้ ให้โดยเคารพ ทำไทยธรรมให้มีโอชะ แสงหาพระทักษิณบุคคลแล้วให้ คิดว่า ในสงสารอันหาที่สุดมิได้ ประมาณย่อมไม่มีในชาติที่เราเกิดแล้วเพราะมือเท่าพิการ จึงให้ด้วยมือตนเอง ไม่ให้เฉพาะบางเวลา เหมือนเถาวัลย์ที่ให้ผลปีละครั้ง ให้อยู่ตลอดเวลา เชื้อผลแห่งกรรมว่า ผลแห่งกรรมนี้จักมีแก่เราในภพหน้า จึงให้ บุคคลนี้ชื่อว่าให้อสังปริสทาน สมดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย สัปปริสทาน (ทานของสตับุรุษ) ๕ ประการนี้ สัปปริสทาน ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. ให้โดยเคารพ ๒. ให้ด้วยความอ่อนน้อม ๓. ให้ด้วยมือตนเอง ๔. ให้ของที่ไม่เปื้อนดิน ๕. เห็นผลที่จะพึงมาถึงจึงให้ ภิกษุทั้งหลาย สัปปริสทาน ๕ ประการนี้แล ฯ^{๑๗๘} ภิกษุทั้งหลาย สัปปริสทาน ๕ ประการนี้ สัปปริสทาน ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. ให้ทานด้วยศรัทธา ๒. ให้ทานโดยเคารพ ๓. ให้ทานตามกาลอันควร ๔. เป็นผู้มจิตอนุเคราะห์ให้ทาน ๕. ให้ทานไม่กระทบตนและผู้อื่น ภิกษุทั้งหลาย สตับุรุษครั้นให้ทานด้วยศรัทธาแล้ว ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนักในที่ที่ทานนั้นผลัดผล

ครั้นให้ทานโดยเคารพแล้ว ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้ที่บุตรภรรยา ทาส คนใช้ และกรรมกรตั้งใจฟังด้วยดี เจริญสโตสดับ ตั้งใจใฝ่รู้

ครั้นให้ทานตามกาลอันควรแล้ว ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีความปรารถนาที่เกิดขึ้นตามกาลบริบูรณ์ในที่ที่ทานนั้นผลัดผล

ครั้นเป็นผู้มจิตอนุเคราะห์ให้ทานแล้ว ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะ มาก และเป็นผู้มจิตน้อมไปเพื่อบริโลกคามคุณ ๕ สูงยิ่งขึ้นในที่ที่ทานนั้นผลัดผล

ครั้นให้ทานไม่กระทบตนและผู้อื่นแล้ว ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะ มาก และเป็นผู้มีโภคทรัพย์ ไม่มีภัยอันตรายมาแต่ที่ไหน ๆ คือ จากไฟ จากน้ำ จากพระราชา จากโจร จากคนไม่เป็นที่รัก หรือจากทายาทในที่ที่ทานนั้นผลัดผล ภิกษุทั้งหลาย สัปปริสทาน ๕ ประการนี้แล ฯ^{๑๗๙} บรรดาเหล่าเหล่านั้น คำว่า เป็นผู้มจิตอนุเคราะห์ (อนุคฺคหิตจิตโต) ได้แก่ เป็นผู้มจิตที่ไม่ถูกความตระหนี่ครอบงำ ฯ ก็บุคคลใดเมื่อให้ทานด้วยอาการอย่างนี้ ย่อมให้ของที่น่ายพอใจ บุคคลนั้นย่อมได้ฐานะที่น่าพอใจในที่ที่ตนเกิดแล้วและเกิดแล้ว บุคคลใดให้ของที่เลิศ บุคคลนั้นย่อมได้ฐานะที่เลิศ บุคคลใดให้ของที่ดี บุคคลนั้นย่อมได้ของที่ดีโดยแท้ ในที่จะพึงแบ่งปันกันเป็นต้น ส่วนบุคคลใดให้ของที่ประเสริฐ

^{๑๗๖} อภ.ปญจก-ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๖/๔๓.

^{๑๗๗} อภ.ปญจก-ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๔๗/๑๘๐.

^{๑๗๘} อภ.ปญจก-ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๔๗/๑๘๐.

^{๑๗๙} อภ.ปญจก-ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๔๘/๑๘๑.

บุคคลนั้นย่อมบรรลุนทางที่ประเสริฐโดยแท้ เป็นผู้มียายุยืน และมียศ ในที่ที่ตนเกิดแล้วและเกิดแล้ว ๆ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสแก่อุคคเทพบุตรว่า

ผู้ให้ของที่นาพอใจ ย่อมได้ของที่นาพอใจ ผู้ให้ของที่เลิศ ย่อมได้
ของที่เลิศ ผู้ให้ของที่ดี ย่อมได้ของที่ดี และผู้ให้ของที่ประเสริฐ ย่อม
เข้าถึงสถานที่ประเสริฐ^{๓๘๐}

นรชนใดให้ของที่เลิศ ให้ของที่ดี และให้ของที่ประเสริฐ นรชนนั้น
จะเกิดในที่ใด ๆ ย่อมเป็นผู้มียายุยืน มียศในที่นั้น ๆ ^{๓๘๐}

อานิสส์แห่งทานที่ทำแล้วด้วยการบริจาคทรัพย์ของตนเอาไว้เท่านั้นก่อน พึงทราบสมบัติที่
ผู้ยกมือขึ้นแสดงตำแหน่งแห่งทานได้รับมาด้วยอาการอย่างนี้ ๆ

ได้ยินว่า ในชมพูทวีป ได้มีพระราชที่เป็นพี่น้องกัน ๑๐ พระองค์ คือ ๑. วาสุเทพ ๒. พล
เทพ ๓. อัชชุน ๔. ปิซุณ ๕. จันทเทพ ๖. สุริยเทพ ๗. ยัญญเทพ ๘. อัคคิเทพ ๙. ฆตตะ ๑๐. อังการะ ฯ
พระราชเหล่านั้นทำการรบชนะมาทุกทิศ ยึดเมืองได้ ๖๓,๐๐๐ เมือง ประทับนั่งในเมืองชื่อทวารวดี
เมื่อจะแบ่งชมพูทวีป ไม่ได้นึกถึงพระนางอัญชนเทวีซึ่งเป็นภคินีของตน จึงทำการแบ่งออกเป็น ๑๐
ส่วน ลำดับนั้น พระเจ้าอังการะซึ่งเป็นน้องคนเล็กของพระราชเหล่านั้นทูลว่า หม่อมฉันจะมอบส่วน
ของหม่อมฉันแก่ภคินีของหม่อมฉันแล้วเลี้ยงชีวิตด้วยการค้าขาย อีกอย่างหนึ่ง ในเวลาที่พระองค์
ทั้งหลายครองราชย์ พระองค์อย่าได้ถือเอาส่วนจากทรัพย์สมบัติของหม่อมฉัน พระราชแม่ทุก
พระองค์เหล่านั้นครั้งได้สดับดังนั้นแล้วก็รับปากว่า ได้ ตั้งแต่นั้นมา พระเจ้าอังการะนั้นก็ทำมาหาเลี้ยง
ชีพด้วยการค้าขาย ครั้นนั้นพระเจ้าอังการะตั้งทาสของตนไว้ในตำแหน่งผู้รักษาประตูแล้วได้นำหองมี
ตระกูลมามอบให้แก่ทาสนั้น หลังจากนั้นถามคนที่เดินทางมาว่า มหาราชวาสุเทพประทับอยู่ที่ไหน แล้ว
ยึดเอาห้องของมหาราชวาสุเทพนั้นแล้วคลอดบุตร เมื่อบุตรนั้นเกิดแล้ว นายภณฑาคาริกก็เสียชีวิต
มหาราชวาสุเทพนั้นได้พระราชทานทรัพย์สินทุกอย่างที่พระราชทานแล้วแก่พระบิดาแก่บุตรนั้นนั่นเอง
ในเวลาที่บุตรนั้นประดัดตกแต่งตนเองด้วยผ้าและอาภรณ์ต่างๆ แล้ววิ่งเที่ยวเล่นไปในพระราชวัง ก็
เกิดถ้อยคำเห็นปานนี้ว่า เด็กนี้เป็นทาสหรือไม่ใช่ทาส ที่นั้นพระนางอัญชนเทวีพอได้สดับเรื่องนั้น จึง
ได้ทำเด็กนั้นไม่ให้เป็นทาส ด้วยการให้ดื่มนมแม่โค เด็กนั้นออกจากเมืองทวารวดีเพราะความละอาย
เดินทางไปยังเมืองชื่อโรรุวะแล้วทำงานเป็นช่างตัดเย็บเลี้ยงชีวิตอยู่ในเมืองโรรุวะนั้น ฯ เศรษฐีชื่อสย
หะในเมืองนั้นให้ทานแก่พวกคนขอทาน ช่างตัดเสื้อผ้านั้นถามถึงที่ให้ทาน มีจิตเลื่อมใส จึงยกมือ
ขึ้นบอกแก่เหล่าคนขอทานที่พากันเดินทางมา ช่างตัดเสื้อผ้านั้นเคลื่อนจากนั้นด้วยบุญกรรมนั้นแล้ว
บังเกิดเป็นเทพบุตรที่ตนไทใหญ่ที่ทางทวารวดีแห่งหนึ่ง สิ่งที่ปรารถนาแล้วๆ ย่อมไหลออกจากนิ้ว
ทั้ง ๕ บนฝ่ามือของเทพบุตรนั้น เพราะฉะนั้น มือของเทพบุตรนั้น จึงได้เป็นเหมือนเถาต้นกล้วยพุกษ
และเหมือนแก้วจินดามณี ครั้นนั้น ชน ๒ คน คือ อังการะ และพราหมณ์คนหนึ่ง ได้ใช้เกวียนหนึ่งพัน
เล่มบรรทุกสิ่งของเดินทางไปยังแคว้นกัมโพชะ บรรลู่ถึงทางทวารวดีประมาณ ๖๐ โยชน์ ชน
เหล่านั้นนั่งแล้วบนหลังเกวียนเพราะไม่สามารถจะเดินทางต่อไปได้ในเวลากลางวัน เดินทางทุกๆคืนก็
ถึงกลางทางกันดาร เมื่อนั้นอุปการะของชนเหล่านั้นก็ได้หมดไป ที่นั้นอังการะกล่าวว่า ในที่แห่งใดมีสระ
โบกขรณีก็ดี แม่น้ำก็ดี ต้นไม้ก็ดี พวกท่านจงแลดูสถานที่แห่งนั้นแล้วก็พากันกลับมา แล้วส่งทูต ๔ คน

^{๓๘๐} อภ.ปญจก-ฉก. (ไทย) ๒๒/๔๔/๕๔.

ไปยังทิศทั้ง ๔ ในบรรดาทูตทั้ง ๔ คนนั้น ๓ คนไปแล้วไม่เห็นก็กลับมา คนหนึ่งเห็นต้นไทรของเทพบุตร จึงกลับมาทูลกะพระราชา พระราชาพาบริวารชนเสด็จเข้าไปยังต้นไทรแล้วตรัสว่า ที่ต้นไทรที่มีร่มเงาเย็นดีสมบุญด้วยกิ่งก้านสาขาเห็นปานนี้ คงจะมีเทวราชาผู้มีศักดิ์ใหญ่อยู่ หากว่าเทวราชานั้นจะประทานน้ำดื่มให้เราบ้าง ก็คงจะดี เทพบุตรจำพระราชาได้ จึงประทับบนกิ่งต้นไทรแล้วเหยียดมือออกไป สายธารา ๕ สายที่มีสีเหมือนแก้วพลีไลหลออกจากนิ้วทั้ง ๕ บนมือที่เหยียดออกเหมือนสายธารแห่งแม่น้ำคงคที่ไหลมาจากอากาศ พระราชาพร้อมด้วยบริวาร ทั้งอาบ ทั้งดื่ม แล้วประทับยืนตรัสว่า หากว่าจะประทานน้ำของกินให้เราบ้าง ก็คงจะดี ผ้าทิพย์ อาภรณ์ทิพย์ ดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้อันเป็นทิพย์ และที่นอนทิพย์ก็หลังไหลออกมาเหมือนอย่างนั้นนั่นเอง พระราชาบริโภคอาหารทิพย์พร้อมกับเหล่าบริวาร นุ่งห่มผ้าทิพย์ ประดับด้วยอาภรณ์ทิพย์ ทัดทรงดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้ทิพย์ นอนบนที่นอนทิพย์ ก้าวลงสู่निราหาลับสวาย ลำดับนั้นพราหมณ์เดินทางไปยังแคว้นกัมโพชะจากที่นี่เพราะความอยากได้ทรัพย์ ก็คิดอย่างนี้ว่า พวกเราจักทำอย่างไรกันดี เราจักใช้อุบายอย่างใดอย่างหนึ่งจับยักษ์ตนนี้ยกขึ้นยานแล้วไปยังเมืองของพวกเรา เมื่อจะบอกเนื้อความนั้นแก่อังคุระจึงกล่าวว่า

พวกเราต้องการทรัพย์จึงเดินทางไปยังแคว้นกัมโพชะเพื่อประโยชน์
แก่ทรัพย์ใด ยักษ์ตนนี้ให้ทรัพย์นั้นได้ตามที่ต้องการ พวกเราจะไม่อ่อน
วอนยักษ์ตนนี้ พวกเราจะใช้กำลังจับยักษ์ตนนี้ให้สำเร็จ ยกขึ้นยานแล้ว
ไปยังประตูเมือง ฯ

อังคุระผู้ถูกพราหมณ์กล่าวอย่างนี้ ดำรงอยู่ในสัปปริสธรรม คิดว่า ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกเร
คงจักต้องทำกรรมคือการประทุษร้ายมิตรเสียแล้ว จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า

ด้วยว่าคนชั่วที่ประทุษร้ายมิตร จะนั่งหรือจะนอนที่ร่มเงาของตนไม่
ได้อีกอย่าได้ให้รานกิ่งของตนไม้นั้นเลย ฯ

บุรุษใดอยู่ในเรือนแม่เพียงคนเดียว จะได้ข้าวและน้ำในที่ใด
ไม่พึงคิดถึงบาปของบุรุษนั้นแม้ด้วยใจ ความกตัญญูอันสัตบุรุษทั้งหลาย
กล่าวสรรเสริญแล้ว ฯ

บุรุษใดอยู่ในเรือนแม่เพียงคนเดียว พึงได้รับการเลี้ยงดูด้วยข้าวและ
น้ำ ไม่พึงคิดถึงบาปของบุรุษนั้นแม้ด้วยใจ ผู้ที่มีปกติไม่ประทุษร้ายมิตร
จะดูหมิ่นคนที่ประทุษร้ายมิตร ฯ

บุคคลใดเคยทำความดีไว้ก่อน ภายหลังถูกรกรรมชั่วเบียดเบียน
บุคคลนั้นย่อมไม่เห็นความดี เหมือนสัตว์เลี้ยงที่ขุนด้วยอาหารสดๆ แล้ว
ฆ่าเสีย ฯ

จึงห้ามการกระทำเช่นนั้น เทพบุตรฟังคำของพราหมณ์แล้วก็ทำให้เกวียน ๕๐๐ เล่มของพราหมณ์นั้นอันตรธานไป พราหมณ์ครั้งไม่เห็นเกวียนเหล่านั้นก็ได้หวนไหว เทพบุตรแสดงเกวียน ๕๐๐ เล่มเหล่านั้นภายหลัง เพราะการอ่อนวอนของพระราชา ในขณะนั้น พระราชาตรัสกะเทพบุตรอย่างนี้ว่า นาย เทวราชาย่อมประสพสิ่งปรารถนาแล้วและปรารถนาแล้วด้วยนิ้วทั้ง ๕ ที่มีมือของท่านเหมือนแก้วจินตามณี เราสำคัญท่านว่า เป็นท้าวสักกเทวราช และสำคัญว่า เป็นคณัฏพเทวราช ตรัสถามว่า ท่านเป็นใครกัน จึงได้ทำบุญกรรมเช่นนี้ได้ เพราะเหตุนั้น จึงกล่าวว่า

ฝ่ามือของท่าน เหมือนทอง มีสายธาร ๕ สาย มีน้ำผึ้งไหลริน(มาก)
รสต่างๆ หลั่งไหลออก ข้าพเจ้าสำคัญท่านว่าเป็นท้าวปุนิหะ ฝ่ามือให้
สิ่งที่ต้องการเพราะอะไร ฝ่ามือมีน้ำผึ้งไหลรินเพราะอะไร บุญย่อมสำเร็จ
ที่ฝ่ามือของท่านเพราะการประพาสที่ประเสริฐอะไร

เทพบุตรครั้งได้สดับดังนั้นแล้วก็กราบทูลว่า ข้าพเจ้ามิใช่ท้าวสักกเทวราช ทั้งมิใช่คันธัพพ
เทวราช มหาเศรษฐีซื้อส่วยให้ท่านแก่พวกของท่านในเมืองโรหะ ข้าพเจ้าเป็นคนยากจนทำงานเย็บ
ผ้าเลี้ยงชีวิตอยู่ในเมืองนั้น มิได้เลื่อมใสจึงยกมือขึ้นบอกแก่พวกของท่านที่พากันมาถามว่า เขาให้ท่าน
ที่เรือนหลังไหน ด้วยบุญกรรมนั้น จึงบังเกิดเป็นเทวดาที่ต้นไม้นี้ เพราะบุญกรรมนั้น มือของข้าพเจ้า
จึงได้ให้สิ่งที่ต้องการได้ทุกอย่าง เหมือนเถาต้นกล้วยสุก เพราะเหตุนี้ จึงกล่าวว่า

ฝ่ามือให้สิ่งที่ปรารถนาเพราะบุญกรรมนั้น ฝ่ามือมีน้ำผึ้งไหลริน
(มาก)เพราะบุญกรรมนั้น บุญย่อมสำเร็จที่ฝ่ามือของเราเพราะการ
ประพาสอันประเสริฐนั้น

พระเจ้าอังวะครั้งได้สดับดังนั้นแล้วก็มีจิตเลื่อมใส เสด็จไปยังเมืองของพระองค์ ให้ตั้งเตา
ขึ้นในที่ประมาณ ๑๒ โยชน์ แล้วได้พระราชทานมหาทานแก่ชาวชมพูทวีปทั้งสิ้นตลอดหมื่นปี สมบัติ
เห็นปานนี้พึงมีแก่เทพบุตรผู้ยกมือขึ้นแสดงสถานที่ให้ท่านด้วยอาการอย่างนี้ ก็ชื่อว่าใครกันจัก
พรรณนาสมบัติของเหล่าทวยได้หมด ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ถ้า
สัตว์ทั้งหลายพึงรู้ผลแห่งทานเจตนาและการจำแนกทาน เหมือนอย่างที่เรารู้ สัตว์เหล่านั้นไม่ให้ทาน
เสียก่อน ก็จะไม่บริโภคน้ำ และมลทินคือความตระหนี่ก็จะไม่พึงครอบงำจิตของสัตว์เหล่านั้นได้ แม้คำ
ข้าวคือก้อนข้าวของสัตว์เหล่านั้นจะพึงเหลืออยู่คำสุดท้ายก็ตาม ถ้าปฏิกาหกของพวกเขายังมีอยู่ สัตว์
เหล่านั้นยังไม่ได้แบ่งคำข้าวคำสุดท้าย แม้นั้น(ให้แก่ปฏิกาหก) ก็จะไม่บริโภคน้ำ^{๑๘๑} เพราะเหตุนี้

ท่านจึงเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลาย ท่านจึงทำให้เพื่อนพ้องพี่น้องรัก
ใคร่ ท่านเป็นคติที่ยอดเยียมของสัตว์ทั้งหลายที่ได้รับความทุกข์

ท่านท่านแสดงว่า ชื่อว่าเรือ เพราะมีความหมายว่าให้ข้ามพ้นความ
ทุกข์ไปได้ ยกย่องท่านว่า ชื่อว่าเมือง เพราะป้องกันภัยได้ และว่า ชื่อว่า
พิษุที่ร้ายแรง เพราะมีความหมายว่ายากที่จะรับเอา (หรือจัดการหรือ
เอาชนะได้) ว่า ชื่อว่าดอกบัว เพราะจะไม่ถูกมลทินคือโลภะเป็นต้นฉาบ
ทาได้

ที่พึงของคนในโลกที่เสมอด้วยทานย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น เธอ
ทั้งหลายพึงปฏิบัติท่านนั้นด้วยกิริยาและด้วยอัธยาศัย

ท่านทั้งหลายที่เป็นสาเหตุให้ไปยังโลกสวรรค์มีอยู่ในโลกนี้
ชื่อว่านรชนคนไหนในโลกที่ยินดีในประโยชน์จะพึงไม่ให้ท่าน

นรชนคนไหนที่ได้สดับรับฟังเรื่องสมบัติในเทวโลกที่เกิดจากการให้
ท่าน จะไม่พึงให้ท่านที่ให้ความสุข และท่านที่ทำให้จิตมีความปราโมทย์
ได้

^{๑๘๑} บ.พ. (ไทย) ๒๕/๒๖/๒๗๓.

นรชนที่ปฏิบัติแล้วในทาน จะแวดล้อมไปด้วยนางอัปสร จะรื่นเริงบันเทิงอยู่ในสวรรค์ตลอดกาลนานแสนนาน ผู้ที่ให้ทานในโลกนี้จะประสบคือได้รับความปิติที่เลิศ จะได้รับชื่อเสียงและเป็นคนมีเกียรติหน้าเคารพนับถือ ฯ

นรชนให้ทานแล้วจะประสบความรุ่งเรืองด้วยโภคทรัพย์ อายุจะยืนยาว และจะมีรูปร่างที่สง่างาม ดำรงอยู่ในความยินดีกับเหล่านกยูงนานาชนิด แล้วเพลิดเพลินสนุกสนานอยู่กับเหล่าเทวีในสวรรค์ชั้นวิมาน ฯ

ทานที่ไม่ทั่วไบนั่นเองแก่ใจ พระราชา น้ำ และไฟ ย่อมให้ทรัพย์ที่เป็นสาวกญานภูมิ ปัจเจกภูมิ และพุทธภูมิ ฯ

อานิสงส์แห่งการจำแนกทานในที่นี้เพียงเท่านี้ ฯ

ส่วนอานิสงส์แห่งศิลปิงทราบโดยนัยที่กล่าวไว้ในหนหลัง อีกอย่างหนึ่ง

ศิลปเป็นรากฐานหรือบ่อเกิดที่ยอดเยี่ยมแห่งความสุขทั้งหลาย ผู้ที่มีความประพฤติเป็นปกติด้วยศิลป ย่อมไปสู่ชั้นไตรทศ เพราะว่าศิลปเป็นที่พึ่งเป็นที่เร้น และเป็นที่ไปในเบื้องหน้าของสัตว์เข้าไปใกล้สงสาร ฯ

ที่พึ่งเสมอด้วยศิลป ก็ที่พึ่งอื่นของชนทั้งหลาย ในโลกนี้หรือในโลกหน้า จะมีแต่ที่ไหน ศิลปเป็นที่พึ่งอันยอดเยี่ยมแห่งคุณทั้งหลาย เปรียบเหมือนสายธาราเป็นที่พึ่งแห่งที่อันขรุขระกันดาร(เป็นทรายและไม่มีน้ำ,ป่า) ฯ

ได้ยินว่า ศิลปเป็นคุณความดี ศิลปเป็นสิ่งที่ยอดเยี่ยมที่สุดในโลก ผู้ที่มีความประพฤติประเสริฐ มีอาจารย์ที่ดีพร้อม ท่านเรียกว่า ผู้มีศิลป ฯ

อีกอย่างหนึ่ง เครื่องประดับที่เสมอด้วยเครื่องประดับคือศิลที่ย่อมไม่มี กลิ่นที่เสมอด้วยกลิ่นแห่งศิลที่ย่อมไม่มี การชำระมลทินคือกิเลสที่เสมอด้วยศิลที่ย่อมไม่มี การระงับกิเลสความเร่าร้อนที่เสมอด้วยศิลที่ย่อมไม่มี การให้ชื่อเสียงเกียรติยศเกิดขึ้นที่เสมอด้วยศิลที่ย่อมไม่มี และประตุที่เสมอด้วยศิลในการที่จะเป็นบันไดขึ้นสู่สวรรค์หรือเป็นประตูในการให้สัตว์เข้าไปสู่นครคือนิพพานย่อมไม่มี สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

พระราชาทั้งหลายผู้ประดับด้วยแก้วมุกดาและแก้วมณี ก็ยังไม่งามเหมือนนักพรตผู้ประดับแล้วด้วยเครื่องประดับคือศิลลงตามอยู่นั้น

กลิ่นที่เสมอด้วยกลิ่นศิลปที่ฟุ้งไปได้ ทั้งในที่ตามลมและทวนลมเท่าๆ กัน จักมีแต่ที่ไหน

กลิ่นดอกไม้จะฟุ้งไปทวนลมก็หาไม่ กลิ่นของสัตบุรุษทั้งหลายย่อมฟุ้งไปทวนลม สัตบุรุษย่อมฟุ้งไปได้ทั่วทุกทิศ

ศิลอันบริสุทธิ์เยือกเย็นยิ่งนักนี้ ที่บุคคลรักษาดีแล้ว ย่อมระงับความเร่าร้อนใดของสัตว์ในโลกนี้ได้

ลมเจือฝนก็ระงับความเร่าร้อนนั้นไม่ได้ แม้แก่นจันทน์เหลืองก็ระงับไม่ได้ แก้วมุกดาก็ระงับไม่ได้ แก้วมณีก็ระงับไม่ได้ รัชมีอ่อนๆ แห่งดวง

จันทร์ก็ระงับความเร่าร้อนนั้นไม่ได้

ศิลปินก่การจัดกัณฑ์การตีเตียนตนเองได้เป็นต้นโดยประการทั้งปวง
ยอมให้เกิดเกียรติและความร่ำรวย แก่บุคคลผู้มีศิลป์ได้ทุกเมื่อ

สิ่งอื่นที่จะเป็นบันไดขึ้นสู่สวรรค์ หรือเป็นประตูในการให้สัตว์เข้าไป
ไปสู่นครคือนิพพาน ที่เสมอศิลปจักมีแต่ที่ไหน

บัณฑิตพึงทราบหัวข้อเรื่องอานิสงส์ของศิลป ที่เป็นรากเหง้าแห่งคุณ
ซึ่งกำลังกำลังแห่งโทษ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

อานิสงส์แห่งบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศิลปในที่นี้เพียงเท่านี้ ฯ

อานิสงส์เหล่านี้ ที่ท่านกล่าวไว้ในทานและในศิลป ไม่มีเหลือ
อานิสงส์เหล่านั้นย่อมสำเร็จได้โดยไม่ต้องสงสัยแม้ด้วยการภาวนาเพียง
เบาบาง ฯ

แม้ความเป็นพระพุทธเจ้าเป็นต้นก็สำเร็จได้ ด้วยการประกอบ
ภาวนาให้กล้าแข็งขึ้น สมบัติอะไรๆ อย่างอื่นจากความเป็นพระพุทธเจ้า
เป็นต้นนั้นมิได้สำเร็จด้วยภาวนา ฯ

จริงดังนั้น แม้อภิญญาของผู้ที่ประกอบภาวนาให้กล้าแข็งขึ้นพึง
สำเร็จได้ เหมือนคุณวิเศษที่เกิดแต่มนต์ของผู้ที่ทำวิชาให้บริสุทธิ์ด้วยดี

คือ อภิญญา ๕ เหล่านี้ ได้แก่ ได้แก่ ๑. อิทธิวิธี (แสดงฤทธิ์ได้)
๒. ทิพโสต (หูทิพย์) ๓. เจโตปริยญาณ (กำหนดใจคนอื่นได้) ๔. ปุพเพ
นิวาसानุสสติญาณ (ระลึกชาติได้) ๕. ทิพพจักขุ (ตาทิพย์) ฯ

ตบะของผู้ที่เจริญอภิญญา ๕ เหล่านี้ ที่อยู่ในอำนาจจิตของตน
จัดว่าเป็นคุณวิเศษ ฉะนั้น พึงเจริญภาวนาโดยแท้แล ฯ

ท้าวสุเนตตะเจริญเมตตาค้นสูงสุดตลอด ๗ ปี ใน ๗ สังวัฏฏกับก็ยัง
กลับมาโลกนี้ไม่ได้ ได้ยินว่า ยังท่องเที่ยวอยู่ในสังวัฏฏกับ วิวัฏฏกับ และ
พรหมโลก ฯ

เป็นพระอินทร์ถึง ๖ ครั้ง เพราะกรรมนั้นนั่นเอง เป็นพระเจ้า
จักรพรรดิผู้มียศใหญ่หลายร้อยครั้ง ยังจะกล่าวสรรเสริญภาวนาอย่างอื่น
กันอยู่อีกหรือ ฯ

อานิสงส์แห่งบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาในที่นี้เพียงเท่านี้ ฯ

บุคคลละมานะแล้วให้ความเคารพเกิดขึ้น ใคร่ครวญถึงคุณและ
อุปการะเช่นนั้น มีศรัทธาในคุณที่ประเสริฐมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น หรือมี
ความกตัญญูในผู้มีอุปการคุณ ประดับตกแต่งด้วยปัญญาและความเคารพ
เป็นต้นเพราะเหตุที่บุคคลนั้นทำการบูชาด้วยการไหว้เป็นต้น บุคคลนั้นจึง
บังเกิดในตระกูลที่มั่งคั่งมีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งๆ ขึ้นไป

ก็บรรดาสัตว์ที่ไม่มีความเล็งเลสงสัย(กระวนกระวาย) สัตว์ที่บูชา อื่น

ที่ควรกราบไหว้ จะบังเกิดในที่ใดๆ สัตว์นั้นย่อมได้รับฐานะที่พิเศษที่น่า
เคารพบูชาในที่นั้นๆ ๑

อานิสงส์แห่งบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยความประพฤติด้อยมน้อมในที่นี้เพียงเท่านี้ ๑

ผลแห่งการชวนช่วยช่วยเหลือ คือ ได้เพื่อนเมื่อมีกิจจำเป็น สำเร็จ
ประโยชน์ที่เสียหาย และถึงพร้อมด้วยบริวาร ๑

หรือว่าใครๆ ก็จักสรรเสริญคุณที่เกิดจากความชวนช่วยในกิริยามี
การให้ทานเป็นต้นแก่เหล่าผู้มีพระคุณที่เจ็บไข้ได้ป่วย ๑

บุคคลนั้นจะได้รับการสรรเสริญอย่างยิ่งใหญ่ แม้ด้วยพระมหา
กรุณาธิคุณที่ว่า ผู้ใดอุปฐากภิกษุไข้ ผู้นั้นชื่อว่าอุปฐากเรา ๑

ใครๆ ที่ไม่เป็นผู้นำหรือผู้สอน ก็สามารถที่จะสรรเสริญหรือคิดถึง
คุณ ของการทำความชวนช่วยแก่ผู้ที่เจริญโดยคุณมีพระพุทธเจ้า
เป็นต้น ๑

วิญญูชนผู้ไม่ประมาทมัวเมา มีเจตนาดี จะไม่ทำบุญอันสูงค่า ที่ทำ
ได้ง่ายๆ ด้วยร่างกายที่เปราะบาง ได้อย่างไร ๑

อานิสงส์แห่งบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยการชวนช่วยช่วยเหลือในที่นี้เพียงเท่านี้ ๑

เพราะเหตุที่บุคคลไม่คำนึงถึงประโยชน์ตนให้ทานเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น การแผ่
ส่วนบุญจึงพิเศษเพราะประกอบด้วยกรุณาและกตัญญูตา ๑

อานิสงส์เหล่าใดที่ท่านผู้ละมานะได้แล้วแสดงไว้ในทาน อานิสงส์
เหล่านั้นที่รับรู้กันแม้ในการแผ่ส่วนบุญจึงมีความพิเศษโดยแท้ ๑

อานิสงส์แห่งบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยการแผ่ส่วนบุญในที่นี้เพียงเท่านี้ ๑

บุคคลผู้มีความยินดี มีจิตที่ยินดีในคุณ ย่อมอนุโมทนา ต่อการที่
ความริษยา ความตระหนี่ ความพยาบาท และแม้ความเบียดเบียนจะ
เสื่อมไป เพราะบุคคลผู้อนุโมทนาบุญ จะมีศักดิ์ใหญ่ มีรูปงาม มีโภค
ทรัพย์ มีอายุยืน ร่าเริงอยู่ทุกเมื่อ ๑

อนาถปิณฑิเศรษฐีปราศจากความเห็นแก่ตัวสละทรัพย์ทำสិขาสีโกฏิ
สร้างวิหารที่สวยงามน่าชื่นชมในพระเชตวันอันน่ารื่นรมย์ เห็นสิริของ
พระเจ้าสุทตตะผู้มีสิริถือแฉกกันทองอยู่ในมือกำลังถวายแก่พระสัพพัญญู
พุทธเจ้า และแก่พระสงฆ์ จึงเปล่งอุทานขึ้นดังๆ ว่า โอหนอทาน ๑

มาณพอนุโมทนาอยู่ แต่ไม่ได้ถวายแม้เพียงกานกนิเดียว จึงไม่ได้
ความเพิ่มพูนกุศลขึ้นที่จะเหนือไปแม้ว่าผู้ถวาย ไม่ได้ทำด้วยกายและ
วาจา ไม่ได้ให้อะไรๆ จากมือ หากมีก็เพียงแค่ความเลื่อมใสแห่งจิตที่จะ
นำผลมาให้อย่างนี้ ๑

ขณะนี้เมื่อไม่ทำซึ่งบุญที่เกิดจากการอนุโมทนา ที่มีผลต่อจิตใจ ที่มีผลมาก เทียบไปอยู่ก็จะเป็นคนที่อยู่กับความเศร้าโศกเสียใจ ฯ

อานิสงส์แห่งบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยการอนุโมทนาในที่นี้เพียงเท่านี้ ฯ

จริงอยู่ บุคคลผู้มีปัญญาฟังอยู่ซึ่งพระสัทธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงแล้ว ที่มีความลึกซึ้งดี เป็นความจริง ไพเราะ ดุจอมตธรรม ย่อมได้รับปิติที่ยอดเยียม ที่แม้จอมเทพก็มีใช้จะได้รับง่าย ๆ

ขอผลนั้นนั่นเองที่สามารถจะติดตามไปยังปรโลกได้จะมีแก่บุคคลนั้น ฯ

การได้รับพระสัทธรรมในที่นี้จะมีไม่ได้ถ้าปราศจากการฟังธรรม ความฉลาดรอบรู้เนื้อความก็จะเกิดไม่ได้ถ้าปราศจากการรับเอาพระสัทธรรม ฯ

ส่วนบุคคลที่ไม่ฉลาดรอบรู้ประโยชน์ของตนเองหรือของผู้อื่น บุคคลนั้นก็จะเป็คนที่ไร้ความสามารถโดยแท้ในการปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ ฯ

พระธรรมจะดำรงอยู่ไม่ได้ไม่ว่าจะเวลาไหนก็ตามถ้าปราศจากปรียัติ ถ้าปราศจากการฟัง ปรียัติก็ดำรงอยู่ไม่ได้เหมือนกัน แม้เพราะเหตุนั้น การฟังจึงประเสริฐ ฯ

เพราะเหตุที่พระสัทธรรมที่พระศาสดาทรงนำมาดีแล้วด้วยพระอุตสาหะ ตลอดหลายร้อยกัปจะดำรงอยู่ไม่ได้ ถ้าปราศจากการฟัง ฉะนั้นผู้ที่จะพบพระนิพพาน จะต้องพิจารณาความพิเศษในพระอุตสาหะแม้แห่งพระศาสดาพระองค์นั้น แล้วควรสดับพระสัทธรรมโดยแท้ ฯ

อานิสงส์แห่งบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยการฟังธรรมในที่นี้เพียงเท่านี้ ฯ

พระชินเจ้าทรงตรัสไว้ว่า การให้ธรรมชนะการให้ทั้งปวงผู้แสดงเป็นองค์แสดงผู้ประเสริฐ และเทศนาก็หาได้ยาก ฯ

ด้วยว่าเนื้อความที่ทรงแสดงอยู่จะสูญหายไปเร็ว และพระธรรมที่แสดงอยู่จะเจริญยิ่งในโลกทั้งสอง

โยนิโสมนสิการ และการแสดงพระสัทธรรม อันผู้ตรัสรู้มรรคตรัสไว้ทุกเมื่อว่า เป็นเหตุแห่งมรรคญาณ ฯ

การรู้สภาวะแห่งธรรมทั้งหลาย การรู้โทษแห่งสงสาร และการตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย เหล่านี้ทั้งปวงเป็นเทศนา ฯ

เพราะเหตุที่ผู้แสดงนี้แสดงธรรมที่เป็นเหตุให้ได้รับสมบัติทั้งปวง ฉะนั้นสมบัติทั้งปวงในที่นี้จึงเป็นผลแห่งการแสดงธรรมนั้น ฯ

อานิสงส์แห่งบุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยการแสดงธรรมในที่นี้เพียงเท่านี้ ฯ

พึงทราบอานิสงส์แห่งการสรรเสริญ สรรณคมน์ และอนุสสติ ด้วยอำนาจแห่งบุญกิริยาวัตถุเหล่านั้น เพราะหยั่งลงภายในทิวฏฐุกรม ฯ

อนึ่งแม้คุณทั้งหลายนั้นเองเหล่าใดที่ท่านกล่าวว่าเป็นการอนุโมทนาในการแสดงธรรม คุณแม่เหล่านั้นท่านประกอบไว้ในความชื่นชมที่เหลือตามความเหมาะสม ฯ

ก็บุคคลใดพึงพระพุทธรเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะการกระทำที่ใกล้เคียงแม้ความตายหามิในบุคคลนั้นไม่ ฯ

บุคคลผู้มีความสามารถ มีความเคารพในพระพุทธรเจ้าเป็นต้น ที่ควรแก่การระลึกถึงเหล่านั้น พึงระลึกถึงสังสารรูปอยู่เนือง ๆ ฯ

อีกอย่างหนึ่ง บุญกิริยาวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาทานมัยเป็นต้นที่ชำระให้หมดจดแล้วด้วยสัมมาทิฐุที่เป็นไปโดยนัยว่า ทานที่ให้แล้วมีผล เป็นต้น ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ฯ

ก็บุคคลที่ยกย่องสรรเสริญผลแห่งบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ เป็นข้อ ๆ ด้วยอาการอย่างนี้ จึงกล่าวถ้อยคำที่เกิดจากผลแห่งบุญกิริยาวัตถุที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแก่พระมุนีเหล่านั้น ฯ

พระสัมพุทธเจ้าผู้มีปกติยกย่องโดยความพิเศษ รวบรวมบุญทั้งปวงซึ่งเป็นผลที่พิเศษแห่งบุญกิริยาวัตถุเหล่านั้นไว้ในนิกัณฑ์ ฯ

บุญอันท่านผู้ชี้ให้เห็นผลแห่งวิบากพรรณนาไว้แล้วในที่นั้นนั่นเอง ชุมทรัพย์เป็นสิ่งที่สตรีหรือบุรุษเก็บรักษาไว้อย่างดีในเจตีย์ ในสงฆ์

ในบุคคล ในแขก ในมารดา ในบิดา หรือแม้ในพี่ชายคนโตก็ตาม ด้วยการให้ทาน ด้วยการรักษาศีล ด้วยการส่ำรวม และด้วยการช่มใจ ฯ

ชุมทรัพย์นี้ที่เก็บรักษาไว้อย่างดีแล้ว จะไม่สูญหาย จะติดตามตัวไป บุคคลจะถือเอาทรัพย์สมบัตินั้นไปได้ในที่ที่จะพึงไป ฯ

ชุมทรัพย์จะไม่ทั่วไปแก่คนเหล่าอื่น โจรจะลักเอาไปไม่ได้ นักปราชญ์พึงทำบุญทั้งหลายซึ่งเป็นชุมทรัพย์ที่จะติดตามตัวไปได้ ฯ

ชุมทรัพย์นี้ที่ได้ตามประสงค์ทุกอย่างแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายซึ่งเหล่าเทวดาปรารถนาแก่นัก ย่อมได้ทุกสิ่งทุกอย่างก็เพราะชุมทรัพย์นี้ ฯ

ความมีผิวพรรณดี มีเสียงดี มีทรวดทรงดี มีรูปร่างดี มีอำนาจอธิปไตย และมีบริวาร ทุกอย่างย่อมได้เพราะชุมทรัพย์นี้ ฯ

ความเป็นเอกราชในท้องถิ่น ความเป็นใหญ่ ความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นสุข เป็นที่รัก แม้ความเป็นเทวราชในทิพยวิมาน ทุกอย่างย่อมได้เพราะชุมทรัพย์นี้ ฯ

มนุษย์สมบัติ ความยินดีในเทวโลก และนิพพานสมบัติ ทุกอย่างได้

เพราะชุมทรัพย์นี้ ฯ

ความเป็นผู้เชี่ยวชาญชำนาญในวิชาและวิมุตติ เพราะอาศัยมิตตสัมปทา และเพราะประกอบความเพียรโดยแยบคาย ทุกอย่างได้เพราะชุมทรัพย์นี้ ฯ

ปฏิสัมภิทา วิโมกข์ สวากบารมี ปัจเจกโพธิ พุทธภูมิ ทุกอย่างย่อมได้เพราะชุมทรัพย์นี้ ฯ

ชุมทรัพย์นี้มีอิทธิฤทธิ์มากอย่างนี้ ก็คือบุญสัมปทา เพราะฉะนั้นบัณฑิตที่เป็นนักปราชญ์จึงพากันสรรเสริญความเป็นผู้ทำบุญไว้แล้ว ฯ

ด้วยว่าบุญนี้ย่อมสำเร็จในความเป็นมนุษย์ทุกอย่าง บุญนั้นเคลื่อนไหวดุจสายน้ำในภูเขาสายฟ้า และชลจันทราเป็นต้น ฯ

เพราะเหตุนี้ บุคคลครั้งใดขณะที่ดีที่ให้ประโยชน์ทุกอย่างสำเร็จได้นี้แล้ว พึงประกอบในบุญกิริยาวัตถุทั้งหลาย ดุจผ้าโพกศีรษะที่ถูกไฟไหม้ ฉะนั้น ฯ^{๑๘๒}

คำใดที่ท่านกล่าวไว้ว่า ผู้บำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการทุกๆ วัน ด้วยเหตุมีประมาณเพียงนี้ คำนั้นเป็นอันประกาศไว้แล้วโดยประการทั้งปวง ฯ

ด้วยว่า ชนทั้งหลายผู้มีปัญญาสะสมอยู่ซึ่งกุศล ๑๐ ประการนี้ บรรลุถึงแก่นสารแห่งความรุ่งเรืองต่างๆ ในภพทั้งหลาย ละตัณหาซึ่งเป็นสาเหตุแห่งภพทั้งสิ้นนั้นได้แล้ว ปราศจากความเศร้าโศกเพราะความตายแล้ว ย่อมได้พบความสงบสุข ฯ

ปริเฉทที่ ๕ ชื่อทสฺญกิริยาวัตถุนิเทศ
ในอุปาสกขณาลังการที่ท่านรจนาไว้เพื่อความปราโมทย์แห่งสาธุชน
จบแล้วด้วยประการฉะนี้ ฯ

๓.๒.๖ อันตรายกรธรรมนิเทศ

ว่าด้วยธรรมก้อันตราย

บัดนี้ ในคำว่า ละธรรมก้อันตราย (อนตรายกรธมเม ปหาย) นี้ ธรรมเหล่านี้คือ การว่าร้ายพระอริยเจ้าและการฆ่ามารดาเป็นต้น ชื่อว่าธรรมก้อันตราย เพราะห้ามสวรรค์และห้ามมรรค ฯ ก็บุคคลเหล่าใดกระทำความผิดอันตรายด้วยการคลุกคลีกับคนไม่ดีเป็นต้น บุคคลเหล่านั้นท่านเรียกว่า คนว่าร้ายพระอริยเจ้าและคนทำอนันตริยกรรม ฯ สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ผู้ว่าร้าย ผู้ด่า ผู้ติเตียนพระอริยเจ้า คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกของพระพุทธเจ้า โดยที่สุด แม้คฤหัสถ์ผู้เป็นโสดาบัน ด้วยอันติมัตถหรือด้วยการกำจัดคุณ ชื่อว่าผู้ว่าร้ายพระอริยเจ้า ฯ บรรดาการกล่าวว่าร้าย ๒ อย่างนั้น ผู้ที่กล่าวว่า สมณะเหล่านี้ไม่มีสมณธรรม ท่านเหล่านี้ไม่ใช่สมณะ พึง

ทราบว่าย่อมกล่าวว่าร้ายด้วยอันติมัตถุ ผู้ที่กล่าวว่า สมณะเหล่านี้ไม่มีมาน วิโมกข์ มรรคหรือผล พึงทราบว่าย่อมกล่าวว่าร้ายด้วยการกำจัดคุณ ฯ ด้วยคำว่า อนตถกามา หุตฺวา ทานแสดงว่า ไม่เป็นผู้หวังประโยชน์ติเตียนว่ากล่าว เหมือนมารดาบิดาว่ากล่าวติเตียนบุตรทั้งหลาย เหมือนอุปัชฌาย์ อาจารย์ว่ากล่าวติเตียนนิสิตทั้งหลาย ฯ อนึ่ง ผู้นั้นจะรู้หรือไม่รู้ก็ตามว่า ผู้นั้นเป็นพระอริยะ พึงกล่าวว่า ร้าย ก็ชื่อว่าเป็นผู้กล่าวว่าร้ายพระอริยะเจ้าโดยประการทั้ง ๒ เพราะความเป็นพระอริยะนั้นเองเป็นประมาณ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า แต่เมื่อไม่รู้ว่าเป็นอริยะ ไม่มีจิตคิดประทุษร้ายเลย ประกาศคุณของพระอริยะ จะไม่มีการกำจัดคุณ ไม่เป็นการว่าร้ายพระอริยะนั้น ฯ กรรมนี้นั้น เป็นกรรมหนัก ห้ามทั้งสวรรค์และมรรค เพราะเป็นเช่นเดียวกับอนันตริยกรรม แต่ยังแก้ไขได้ด้วยการขอขมา ไม่เหมือนอนันตริยกรรมแก้ไขไม่ได้ ฯ เพื่อความชัดเจนของกรรมหนักนั้น พระโบราณจารย์จึงนำเรื่องมาสาธกไว้

ทราบว่า พระเถระรูปหนึ่งและภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง เทียวไปบิณฑบาตใน หมู่บ้านแห่งหนึ่ง ภิกษุทั้ง ๒ รูปได้ข้าวต้มร้อนเพียงกระบายหนึ่งในเรือนหลังแรก แต่พระเถระเกิดมีโรคลมเสียดท้องขึ้น คิดว่า ข้าวต้มนี้เป็นที่สบายแก่เรา เราจะดื่มข้าวต้มนั้นตราบเท่าที่ข้าวต้มนั้นยังไม่เย็น จึงนั่งดื่มข้าวต้มนั้นบนขอนไม้ที่พวก มนุษย์ช่วยกันนำมาทำธรณีประตู ภิกษุหนุ่มนอกนี้รังเกียจพระเถระ เพราะคิดว่า หลวงตารูปนี้หิวจัด ทำให้เราละอาย พระเถระเทียวไปในบ้านแล้วกลับวิหาร กล่าวกับภิกษุหนุ่มว่า คุณ คุณมีที่พึ่งในพระศาสนาอยู่หรือ ภิกษุหนุ่มเรียนว่า มี ขอรับ กระผมเป็นพระโสดาบัน พระเถระตกเตือนว่า ถ้าเช่นนั้น คุณไม่ได้ทำความพยายามเพื่อต้องการมรรค เบื้องสูงขึ้นไปหรือ เพราะคุณว่า ร้ายพระชีนาสพ ภิกษุหนุ่มจึงขอขมาท่าน ดังนั้น กรรมของเธอได้กลับเป็นปกติ เพราะฉะนั้น ภิกษุอื่นใดว่าร้ายพระอริยะเจ้า ภิกษุนั้นไปแล้ว ถ้าท่านแก่กว่าตน ก็ควรให้ท่านยกโทษ ด้วยกล่าวว่า กระผมได้กล่าวคำนี้และนี้กะท่าน ขอจงยกโทษให้กระผมเถิด ถ้าท่านอ่อนกว่าตน ควรไหว้แล้วนั่งกระโหย่ง ประคองอัญชลี บอกให้อดโทษว่า ท่านขอรับ กระผมได้กล่าวคำนี้และนี้กะท่าน ขอจงยกโทษให้กระผมเถิด ถ้าท่านไม่ยอมยกโทษให้ หรือหลีกเลี่ยงไปทีอื่น พึงเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายที่อยู่ในวิหารนั้น ถ้าท่านแก่กว่าตนก็ควร ยืนอยู่นั้นแหละ ขอให้ท่านยกโทษ ถ้าท่านอ่อนกว่าตน ควรนั่งกระโหย่งประคองอัญชลี เรียนให้ท่านยกโทษอย่างนี้ว่า ท่านขอรับ กระผมได้กล่าวคำนี้และนี้กะท่านขอโน้น ขอให้ผู้นั้นจงอดโทษกระผมเถิด ถ้าพระอริยะเจ้ารูปนั้นปริณิพพาน ก็ควรไปที่แท่นปริณิพพาน จนถึงป่าช้าและขอให้ท่านอดโทษให้ เมื่อได้ทำอย่างนี้ กรรมคือการว่าร้าย ก็จะไม่ห้ามสวรรค์และห้ามมรรค ย่อมกลับเป็นปกติ ฯ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ก็ในคำว่า ย่อมกลับเป็นปกติ (ปากติกเมว โหติ) นี้ มีอธิบายว่า เมื่อทำอย่างนี้แล้ว จิตของตนย่อมเลื่อมใส กรรมนั้นก็จะไม่ห้ามสวรรค์และห้ามมรรค ฯ พึงถือเอาเนื้อความในเรื่องนี้อย่างนี้ว่า ก็เมื่อขอขมาอย่างนี้แล้ว กรรมนั้นที่ถึงความเป็นอวิปาการกรรม ด้วยอำนาจอโหสิกรรม เพราะห้ามวิบากด้วยความถึงพร้อมแห่งประโยชน์ ฉะนั้น จึงไม่ห้ามสวรรค์และไม่ห้ามมรรค ฯ ด้วยว่า เนื้อความนี้เป็นธรรมดาของอริยูปวาทกรรม และของทิฏฐธัมมเวทนียกรรม ฯ การกล่าวธรรมทั้ง ๒ นี้ซ้ำอีกก็ควรทราบว่า มีการแสดงว่ากรรมทั้ง ๒ อย่าง มีโทษมาก ความจริง การว่าร้ายพระอริยะเจ้ามีโทษมากเช่นเดียวกับอนันตริยกรรม ฯ สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า สารีบุตร อุปมาเหมือนภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีล สมบูรณ์ด้วยสมาธิ สมบูรณ์ด้วยปัญญา พึงยินดีรอหิตผลในปัจจุบันนั้นแลแม้ฉันทใด เรากล่าวข้ออุปมาเขื่อนนั้น บุคคลนั้นไม่ละวาจานั้น ไม่ละความคิดนั้น ไม่สลัด

ทั้งทีภูฐานนั้น ย่อมดำรงอยู่ในนรกเหมือนภูพานาไปฝั่งไว้ ๑^{๑๘๓} การวินิจฉัยในอริยูปวาทกรรมในที่นี้เพียงเท่านี้ ๑

พึงเห็นบุคคล ๕ จำพวกเหล่านี้ คือ ๑. คนฆ่ามารดา ๒. คนฆ่าบิดา ๓. คนฆ่าพระอรหันต์ ๔. คนทำโลหิตุปบาท ๕. คนทำสังฆเภท ชื่อว่าผู้ทำอนันตริยกรรม ๑ ด้วยว่าคนฆ่ามารดาเป็นต้นท่านเรียกว่า ผู้ทำอนันตริยกรรม เพราะทำกรรมคือการฆ่าเพื่อจะไปเกิดในนรกในระหว่างที่จุดนั้นเองเหมือนการได้รับผลในระหว่างแห่งมรรค ๑ ในเรื่องบุคคลผู้ฆ่ามารดาเป็นต้นนั้น พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ มารดาผู้ให้กำเนิดเป็นหญิงมนุษย์ บุคคลที่แม้นตนเองก็มีชาติมนุษย์เหมือนกันจึงใจปลงชีวิต นี้ชื่อว่าคนฆ่าแม่ด้วยอนันตริยมาตุฆาตกรรม สำหรับผู้นั้น ท่านห้ามทั้งบรรพชาและอุปสมบท ส่วนแม่เลี้ยง น้ำหรือน้ำหญิง ผู้ไม่ได้ให้กำเนิดแม่เป็นหญิงมนุษย์ หรือแม่ผู้ให้กำเนิดแต่ไม่ใช่หญิงมนุษย์ บุคคลนั้นท่านไม่ห้ามบรรพชา และผู้นั้นก็ไม่ต้องอนันตริยกรรม แม่เป็นหญิงมนุษย์ บุคคลที่ตนเองเป็นสัตว์ดิรัจฉานฆ่า แม้เขาก็ไม่ต้องอนันตริยกรรม แต่กรรมของเขาหนัก ตั้งอยู่ใกล้อนันตริยกรรม ๑ บิดาผู้ให้กำเนิดเป็นมนุษย์ก็อย่างนั้น บุคคลที่แม้นตนเองก็มีชาติมนุษย์เหมือนกันจึงใจปลงชีวิต นี้ชื่อว่าคนฆ่าพ่อ ๑ ก็ในเรื่องนี้กรรมจะหนักกว่าเพราะทำอันตรายแก่คนที่มีชาติเสมอกัน ฉนใด จะหนักกว่าเพราะทำอันตรายแก่คนที่มีชาติไม่เสมอกันฉนนนั้นก็หาไม่ ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า มารดาผู้ให้กำเนิดเป็นหญิงมนุษย์ ๑ พึงทราบว่า การที่กุศลธรรมทั้งหลายจะถึงความแก่กล้า ชัดเจน และกล้าแข็งแก่ผู้ใดดำรงอยู่ในความเป็นมนุษย์นั้นเอง ฉนใด การที่พระโพธิสัตว์แม้ทั้งสามพึงสำเร็จเป็นพระโพธิสัตว์ ฉนใด การที่แม้อกุศลธรรมทั้งหลายถึงความแก่กล้า ชัดเจนและกล้าแข็งแก่ผู้ใดดำรงอยู่ในอัทภาพมนุษย์นั้นเองฉนนั้น ฉนน ท่านจึงกล่าวว่า มนุสสุตเถเนว ๑ แท้จริง แม้ถ้าบุตรของหญิงแพศยา ไม่รู้ว่า คนนี้เป็นพ่อของเรา เขาเกิดด้วยน้ำสมภพของชายใด หากชายนั้นถูกผู้นี้ฆ่า เขานับว่า ผู้ฆ่าพ่อ เหมือนกัน และถูกต้องอนันตริยกรรมด้วย ๑

อนึ่ง ในตติยปาราชิกสิกขาบทนี้ พึงเล่าเรื่องแพะ ๔ ลักษณะ เรื่องสงคราม ๔ ลักษณะ เรื่องโจร ๔ ลักษณะ ในตติยปาราชิกสิกขาบทนั้น เพื่อความชัดเจนแห่งกรรมและอาบัติ พึงทราบแม้เรื่องแพะ ๔ ลักษณะ ดังนี้ ภิกษุใดใคร่ครวญแพะตัวที่นอนอยู่ในที่แห่งหนึ่งว่า เราจักฆ่าในเวลากลางคืน โยมมารดาหรือโยมบิดาของภิกษุนั้นหรือพระอรหันต์นอนคลุมผ้ากาสาวพัสตร์สีเหลืองอยู่ในโอกาสที่แพะนอน ภิกษุนั้นมาตอนกลางคืน ตั้งใจจะฆ่าแพะ แต่ฆ่าโยมมารดา โยมบิดา หรือพระอรหันต์ ภิกษุนั้นชื่อว่าฆ่าเพราะมีเจตนาว่า จะฆ่าสิ่งนี้ จึงเป็นอนันตริยกรรม และต้องอาบัติปาราชิก คนอื่นที่จรมาจะเป็นใครก็ตามนอนอยู่ ภิกษุฆ่าคนจรมานั้น ด้วยคิดว่าจะฆ่าแพะ เธอจัดว่าเป็นผู้ฆ่า และต้องอาบัติปาราชิก แต่ไม่เป็นอนันตริยกรรม ยักษ์หรือเปรตนอนอยู่ ภิกษุฆ่ามันด้วยคิดว่าจะฆ่าแพะ เธอจัดว่าเป็นผู้ฆ่า แต่ไม่เป็นอนันตริยกรรมและไม่ต้องอาบัติปาราชิก แต่ต้องอาบัติอุลลัจจัย ไม่มีคนอื่นจะเป็นใครก็ตามนอนอยู่ มีแพะเท่านั้น จึงฆ่ามัน จัดว่าเป็นผู้ฆ่า และต้องอาบัติปาจิตตีย์ ภิกษุคิดว่า จะฆ่าโยมบิดามารดาหรือพระอรหันต์ ฆ่าคนใดคนหนึ่ง เธอเป็นผู้ฆ่า เป็นอนันตริยกรรม และต้องอาบัติปาราชิก คิดว่า จักฆ่าคนหนึ่งในงานคนเหล่านั้น แล้วฆ่าคนอื่นที่จรมา ฆ่ายักษ์ เปรตหรือแพะ พึงทราบตามนัยที่ได้กล่าวมาแล้ว ก็ในการตายของสัตว์มีคนอื่นที่จรมาเป็นต้นนี้ เจตนาเป็นสังหารุณ แม้ในลักษณะ ๔ อย่าง ๒ เรื่องแม้นอกนี้ก็ฉนนี้ พึงเห็นว่า อภิสันธิจิตดวงแรกในจิตทุกดวง

ไม่เป็นประมาณ จิตที่คิดจะฆ่าตัวเองและชีวิตินทรีย์ที่มีจิตคิดจะฆ่านั้นเป็นอาณัติ เป็นประมาณในความเป็นอนันตริยกรรม ฯ

แม้บุคคลผู้ฆ่าพระอรหันต์ ก็พึงทราบด้วยอำนาจพระอรหันต์ผู้เป็นมนุษย์เท่านั้น ในเรื่องบุคคลผู้ฆ่าพระอรหันต์นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้

จริงอยู่ บุคคลเมื่อตั้งใจปลงชีวิตพระชินาสพผู้มีชาติเป็นมนุษย์ โดยที่สุด แม้ไม่ใช่บรรพชิต จะเป็นทารกหรือทาริกา จัดว่าเป็นผู้ฆ่าพระอรหันต์แท้ และถูกต้องอนันตริยกรรมด้วย และบรรพชาของผู้นั้น ท่านก็ห้าม ส่วนคนฆ่าพระอรหันต์ผู้ไม่มีชาติเป็นมนุษย์ หรือพระอริยบุคคลที่เลื้อซึ่งมีชาติเป็นมนุษย์ ไม่ถูกต้องอนันตริยกรรม แม้บรรพชาของผู้นั้นก็ไม่ห้าม แต่กรรมเป็นกรรมรุนแรง สัตว์ดิรัจฉานฆ่าแม้พระอรหันต์ผู้เป็นมนุษย์ ก็ไม่ถูกต้องอนันตริยกรรม แต่กรรมเป็นกรรมหนัก ฯ พึงทราบเรื่องแพะ ๔ ลักษณะเป็นต้นแม้ในพระอรหันต์ เหมือนในมารดาและบิดา ฯ ในคำว่า ภิขุทั้งหลาย อนุสสัมบันผู้ทำลายสงฆ์ (สังฆเภท ภิขุเว) นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ ผู้ใดทำพระศาสนาให้วิปริตนอกพระธรรมวินัย ทำลายสงฆ์ด้วยอำนาจกรรม ๔ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง เหมือนพระเทวทัต ผู้นี้ชื่อว่าผู้ทำลายสงฆ์ สำหรับผู้นี้ ห้ามทั้งบรรพชาและอุปสมบท ฯ จึงดั่งนั้น พึงเห็นว่า ภิขุเมื่อทำสังฆกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาสังฆกรรม ๔ อย่าง คือ อปโลกนกรรม ญัตติกรรม ญัตติทุติยกรรม ญัตติจตุตถกรรมแยกๆ กันในสีมาเดียวกัน สงฆ์ชื่อว่าถูกทำลายแล้ว หาใช่ถูกทำลายโดยประการอื่นไม่ ฯ

แม้ในคำว่า ภิขุทั้งหลาย อนุสสัมบันผู้ทำร้าย พระพุทธเจ้าจนห่อพระโลหิต เป็นต้น (โลหิตุปบาท ภิขุเว) นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ คนมีจิตประทุษร้าย คิดจะฆ่า ทำโลหิตในพระสรณะที่ยังทรงพระชนม์ของพระตถาคต แม้พอที่แมลงวันตัวเล็ก ๆ จะดื่มกินได้ให้ห่อขึ้น เหมือนพระเทวทัต ผู้นี้ชื่อว่าผู้ทำพระโลหิตให้ห่อ สำหรับผู้นี้ ห้ามทั้งบรรพชาและอุปสมบท ส่วนผู้ที่ใช้มีดผ่าตัดนาเนื้อร้าย และโลหิตออกเพื่อระงับโรค ทำให้สำราญ เหมือนหมอชีวกร เขาเย่อมประสบบุญมาก ฯ อุบาสก อุบาสิกาพึงบริหารอนันตริยกรรมชื่อว่าด้วยการว่าร้ายพระอริยะด้วยคำที่ไม่จริงอย่างนี้โดยวิธีตามที่ท่านกล่าวไว้แล้ว ฯ ก็ด้วยเหตุมีประมาณเพียงนี้ คำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ละธรรมก่อนอันตราย เป็นอันประกาศไว้โดยประการทั้งปวง ฯ

ภิขุเย่อมทำธรรมก่อนอันตรายใดที่ห้ามสวรรค์ห้ามมรรคโดยประการอย่างนั้นนั่นแล รู้ธรรมก่อนอันตรายนั้นด้วยปัญญาอย่างนี้แล้วพึงเว้นเสีย ฯ

ปริเฉทที่ ๖ ชื่ออันตรายกรธัมมนิเทศ
ในอุบาสกชนาลังการที่ท่านรจนาวไว้เพื่อประโยชน์แก่ความปราโมทย์แห่งสาธุชน
จบแล้วด้วยประการฉะนี้ ฯ

๓.๒.๗ กุศลธัมมนิเทศ

ว่าด้วยกุศลธรรม

บัดนี้ ในคำว่า พึงให้โลกียสมบัติและโลกุตตรสมบัติสำเร็จ (โลกียโลกุตตรา สมปตติโย สาธตพฺพา) นี้ สมบัติหลายอย่าง เป็นต้นว่า คหบดีมหาศาลสมบัติ พราหมณ์มหาศาลสมบัติ กษัตริย์มหาศาลสมบัติ ปเทสราชสมบัติ จักรพรรดิสมบัติ เทวราชสมบัติ ชื่อว่าโลกียสมบัติ ฯ ในบรรดา

สมบัติเหล่านั้น ทรัพย์สี่สิบโกฏิที่คหบดีเก็บไว้ในตระกูลเศรษฐีใด ใช้สอยห้าหม้อ เก็บไว้สี่สิบหม้อทุกๆ วัน ตระกูลเศรษฐีนี้ชื่อว่าคหบดีมหาศาลสมบัติ ฯ ทรัพย์แปดสิบโกฏิที่พราหมณ์เก็บไว้ในตระกูลพราหมณ์ใด ใช้สอยเพียงสิบหม้อ เก็บไว้สี่สิบหม้อทุกๆ วัน ตระกูลพราหมณ์นี้ชื่อว่าพราหมณ์มหาศาลสมบัติ ฯ ทรัพย์หนึ่งร้อยโกฏิ เป็นอย่างต่ำที่กษัตริย์เก็บไว้ในราชสกุลใด ใช้สอยเพียงยี่สิบหม้อ เก็บไว้สี่สิบหม้อทุกๆ วัน ราชสกุลนั้นชื่อว่ากษัตริย์มหาศาลสมบัติ ฯ ก็อุบาสกผู้ถึงความเป็นอุบาสกแก้วเป็นต้นได้รับสมบัติแม่เหล่านี้ แล้วประดับตกแต่งตนเองด้วยสมบัติเหล่านั้น ชื่อว่าปเทสราชสมบัติ ได้แก่ราชสมบัติอันยิ่งใหญ่ที่พระราชผู้ครองราชย์ในพื้นที่ประมาณ ๒ โยชน์ ๓ โยชน์ ๒๐ โยชน์ ๓๐ โยชน์ ๔๐ โยชน์ ๕๐ โยชน์ ๗๐ โยชน์ ๘๐ โยชน์ ๙๐ โยชน์ และ ๑๒๐ โยชน์ จะพึงเสวย อุบาสกได้รับสมบัติแม่นั้นแล้วจึงประดับตกแต่งตนเองด้วยสมบัติเหล่านั้น ฯ

สมบัติที่พระเจ้าจักรพรรดิผู้ยึดสิริสมบัติในห้องจักรวาลทั้งสิ้นที่ประดับด้วยทวีปใหญ่สี่ทวีปและทวีปน้อยสองพันทวีป จะพึงเสวย ชื่อว่าจักรพรรดิสมบัติ ฯ ก็จักรพรรดิสมบัตินั้นพึงทราบอย่างนี้ คือ การจัดแจงการรักษา การป้องกัน และการคุ้มครองโดยธรรมให้ชนภายใน การคัดค้านการกระทำที่ไม่ชอบธรรมในพระยุพราช หรือมกุฎราชกุมาร พราหมณ์ คหบดี ขวานิคม ขวชนบท สมณ พราหมณ์ สัตว์ป่า และสัตว์ปีก การมอบทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ การไต่ถามถึงการเข้าไปหาสมณะ และพราหมณ์ ฯ จักรแก้วบังเกิดขึ้นแก่พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงประทับนั่งบำเพ็ญจักรวรรดิวัตรสิบอย่างที่มาแล้วอย่างนี้ คือจักรแก้วที่มีกำหนดหนึ่งพันสี่ เพราะมีสี่กำหนดหนึ่งพัน ชื่อว่ามีก มีดมเพราะเป็นไปกับกงและดม ชื่อว่ามีส่วนประกอบทุกอย่าง เพราะบริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง ส่วนดมของจักรแก้วที่เป็นเหตุให้ท่านกล่าวว่ามีดมเป็นของสำเร็จด้วยแก้วอินทนิล ก็ตรงกลางดมนั้นมีกรอบสำเร็จด้วยเงิน ซึ่งรุ่งเรือง ดุจการแย้มสรวลของฟันที่หมดจดมีระเบียบแบบสนธิดี ล้อมด้วยแผ่นเงินแม่ทั้งสองด้าน ทั้งด้านนอกและด้านใน ดุจดวงจันทร์มีช่องตรงกลาง ก็ในที่ที่แผ่นเงินแวดล้อมและกรอบเหล่านั้น รอยเขียนที่กำหนดในที่ที่เหมาะสมของจักรแก้วนั้นย่อมปรากฏเป็นรอยที่จัดไว้แล้วอย่างดี นี่เป็นความบริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่างของดมนั้นก่อน ส่วนซี่กำของจักรแก้วที่เป็นเหตุให้ท่านกล่าวว่ามีกำหนดหนึ่งพันสี่ เป็นของสำเร็จด้วยรัตนเจ็ดประการ สมบูรณ์ด้วยรัศมี ดุจรัศมีของดวงอาทิตย์ แม้ซี่กำเหล่านั้น ก็ปรากฏว่าจำแนกไว้ดีแล้ว มีรอยเขียนที่กำหนดเป็นหมอน้ำและแก้วมณีเป็นต้นนั่นเอง นี่เป็นความบริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่างแห่งซี่กำทั้งหลายของจักรแก้วนั้น ส่วนกงของจักรแก้วที่เป็นเหตุให้ท่านกล่าวว่ามีก เป็นของสำเร็จด้วยแก้วประพาฬมีสีแดงบริสุทธิ์อย่างดี ดุจจะแย้มสิริแห่งกลุ่มรัศมีของดวงอาทิตย์ที่ทอแสงอ่อน ๆ ก็ ณ ที่ต่อทั้งหลายของกงนั้นมีแผ่นทองชมพูหุ้มสีแดงมีสิริน่าชื่นชมยิ่งนัก และลายเขียนที่กำหนดเป็นวงกลม ปรากฏว่าจำแนกไว้ดีแล้ว นี่เป็นความบริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่างแห่งกงของจักรแก้วนั้น อนึ่ง ในระหว่างกงด้านละสิบหลังมณฑลแห่งดมของจักรแก้วนั้น มีไม้สำเร็จด้วยแก้วประพาฬ รับลมได้ วิจิตรด้วยช่องวงกลม มีช่องภายในดุมหลอดไม้แอ้ ไม้สำเร็จด้วยแก้วประพาฬใดถูกลมพัดแล้วจะเปล่งเสียงไพเราะ ก่อให้เกิดความรื่นจวนใจน่าเพลิดเพลิน ดุจเสียงดนตรีเมืองค์ ๕ ที่บรรเลงโดยศิลปินผู้เชี่ยวชาญ ก็ไม้สำเร็จด้วยแก้วประพาฬนั้นมีเศวตฉัตรอยู่ด้านบน มีพวงดอกโกสุมรวมกลุ่มเป็นระเบียบทั้ง ๒ ด้าน ด้วยอาการดังพรรณนามานี้ จึงมีสี่บัญญัติทั้ง ๒ ด้านภายในกำแห่งดุมทั้ง ๒ ของจักรแก้วที่แวดล้อมด้วยกงที่เข้าไปเสริมความสง่างาม ด้วยไม้สำเร็จด้วยแก้วประพาฬ ๑๐๐ สำหรับทรงไว้ซึ่งเศวตฉัตร ๑๐๐ ซึ่งมีพวงดอกโกสุมรวมกลุ่มเป็นระเบียบถึง ๒๐๐ เป็นบริวาร จึงมีกลุ่มแห่งแก้วมุกดาทั้งสอง ซึ่งมีสิริด้วยกลุ่มแสงดวงจันทร์เต็มดวงสอดส่องประมาณ

เท่าลำต้นตาล ซึ่งมีกลุ่มฝ้ากำพลสีแดงเหมือนแสงดวงอาทิตย์อ่อน ๆ เป็นที่สุด ดุจจะข่มความงามตามธรรมชาติของอากาศคงค้าย้อยย้อย จักร ๓ ปรากฏดุจหมุนไปพร้อม ๆ กัน โดยการหมุนรอบไปในอากาศพร้อมด้วยจักรแก้ว นี่เป็นความบริบูรณ์ด้วยอาการ ทุกอย่างโดยประการทั้งปวงของจักรแล้วนั้น ก็เมื่อพวกมนุษย์บริโภคอาหารมีเย็นตามปกติแล้ว นั่งสนทนาปราศรัยกันบนอาสนะที่ปูลาดไว้ใกล้ประตูเรือนของพวกตน เมื่อหมู่ทหารกำลังเล่นอยู่ที่ถนนและทาง ๔ แพร่งเป็นต้น จักรแก้วนี้ที่มีความบริบูรณ์ด้วยอาการ ทุกอย่างอย่างนี้ ก็ได้มุ่งหน้ามายังราชธานี ประดุจเข้าไปทำต้นไม้ กิ่งไม้และยอดไม้ให้งดงาม โดยส่วนอากาศไม่สูงสัก ไม่ต่ำนัก สุดบริเวณไพรสมณต์ ประดุจชวนให้หมู่สัตว์เจียสโตสดับด้วยเสียงอันไพเราะที่รับฟังได้ตั้งแต่ ๑๒ โยชน์ ชวนให้มองโดยแสงสีที่รุ่งเรืองอันเป็นเหตุให้เกิดรัศมีมีประมาณต่าง ๆ ตั้งแต่ ๑ โยชน์ ได้ประกาศบุญญาภาพแห่งพระเจ้าจักรพรรดิแล้วครั้งนั้น เพราะได้ยินเสียงของจักรแก้วนั้นเท่านั้น บรรดาคนเหล่านั้นผู้มีใจรำพึงว่า เสียงนี้มาจากไหนหนอ นี่เป็นเสียงของอะไรหนอ จึงพากันมองดูทิศตะวันออก แต่คนหนึ่งพูดกับอีกคนหนึ่งอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ท่านจงดูเหตุน่าอัศจรรย์ เมื่อก่อน ดวงจันทร์วันเพ็ญขึ้นดวงเดียว แต่วันนี้ขึ้น ๒ ดวง ก็ดวงจันทร์วันเพ็ญทั้งคู่เคลื่อนคล้อยขึ้นสู่สรวงอากาศ มุ่งไปทางทิศบูรพา เหมือนคู่พญาหงส์ร่อนอยู่ในอากาศ อีกคนหนึ่งกล่าวคัดค้านเขาว่า สหาย ท่านพูดอะไร ท่านเคยเห็นดวงจันทร์วันเพ็ญทั้งคู่ขึ้นพร้อมกัน ณ ที่ไหน นั่นคือดวงอาทิตย์ที่มีรัศมีแรงกล้า ซึ่งมีสีแดงเรื่อไพล่ขึ้นมามิใช่หรือ อีกคนหนึ่งยิ้มแย้มแล้วกล่าวกับเขาอย่างนี้ว่า ท่านเป็นบ้าไปแล้วหรือ ดวงอาทิตย์ตกไปบัดนี้เองมิใช่หรือ ดวงอาทิตย์นั้นจะขึ้นตามดวงจันทร์เพ็ญนี้ได้อย่างไร ก็นี่จักเป็นวิมานของท่านผู้มีบุญคนหนึ่ง ที่รุ่งเรืองด้วยรัศมีซึ่งมีรัตนะมิใช่น้อยเป็นแน่แท้ คนแม้ทั้งหมดนั้นต่างก็ไม่เชื่อถือกัน แต่ละพวกพากันกล่าวอย่างนี้ว่า พวกท่านพูดเพื่อเจ้อให้มากเรื่องไปทำไม นั่นไม่ใช่ดวงจันทร์เพ็ญแน่นอน ไม่ใช่ดวงอาทิตย์ ทั้งไม่ใช่เทพวิมาน แท้จริง สิริสมบัติเห็นปานนี้มิได้มีเพื่อสิ่งเหล่านี้ แต่สิ่งนั้นจักเป็นจักรแก้ว เมื่อชนนั้นสนทนาปราศรัยกันอย่างนี้นั่นเอง จักรแก้วนั้นได้สละมณฑลดวงจันทร์มาปรากฏเฉพาะหน้า จากนั้นเมื่อคนเหล่านั้นพูดกันว่า จักรแก้วนี้บังเกิดเพื่อใครหนอ จะมีหมู่ชนกล่าวว่า จักรแก้วนี้จะไม่ปรากฏเพื่อใครอื่น พระราชาของพวกเราทรงบำเพ็ญจักรวรรดิวัตรบริบูรณ์แล้วแน่แท้ จักรแก้วนั้นจะบังเกิดแก่พระราชานั้น ครั้งนั้น ชนทั้งหมด คือมหาชนนั้นและมหาชนกลุ่มอื่นที่มองเห็น ได้ติดตามจักรแก้วไปทันที แม้จักรแก้วนั้นก็เวียนรอบพระนครจนสุดกำแพงถึง ๗ รอบ ดุจต้องการจะประกาศให้คนทั่วไปรู้ความที่ตนลอยมาเพื่อประโยชน์แก่พระราชาเท่านั้น กระทำประทักษิณภายในพระราชวังของพระราชาแล้ว ประดิษฐานในสถานที่ใกล้สี่หับฐรด้านทิศเหนือภายในพระราชวัง ประดุจถูกขัดสลักไว้ โดยประการที่มหาชนสามารถจะบูชาได้สะดวกด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น ฯ

ข้างแก้วที่ติดตามจักรแก้วนั้นนั่นเองจึงบังเกิดขึ้น ข้างตัวประเสริฐถูกอานุภาพบุญของพระเจ้าจักรพรรดินั้นตักเตือนแล้ว ประสงค์จะเสวยสักการะพิเศษนั้นจากตระกูลข้างฉัททันต์ หรือตระกูลข้างอุโบสถ มีสรีระขาวบริสุทธิ์ประดับด้วยผ้าคชาภรณ์สำหรับคลุมคอและหน้าซึ่งมีสีแดงเข้มดุจดวงอาทิตย์อ่อน ๆ มีที่ตั้งอวัยวะทั้ง ๗ ถูกลักษณะ คือมีอวัยวะน้อยใหญ่ถูกสัดส่วนมีปลายงวงแดงเหมือนปทุมแดงที่แย้มบาน สามารถเหาะไปสู่เวหาสได้ ดุจโยคีผู้มีฤทธิ์ เป็นช้างประเสริฐสุดดุจภูเขาเงินมียอดฉาบด้วยจूरณมนศิลา ประดิษฐานอยู่ในประเทศนั้น ข้างตัวประเสริฐนั้นเมื่อมาจากตระกูลข้างฉัททันต์ เป็นช้างเชือกที่เล็กกว่าช้างทั้งปวงจึงมา เมื่อมาจากตระกูลข้างอุโบสถ เป็นช้างเชือกที่ประเสริฐกว่าช้างทั้งปวง จึงมา แต่ในบาลี ข้างคือพญาช้างอุโบสถ ย่อมมา เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิ

ทั้งหลายผู้มีวัตรของจักรพรรดิเต็มบริบูรณ์แล้วทรงดำริอยู่ โดยนัยที่กล่าวแล้วในพระสูตรนั้นแล พญาช้างอุโบสถนั้นนั้นก็มา มิใช่มาเพื่อเหล่าคนนอกนี้ ครั้นมาถึงสถานที่อยู่ของช้างมงคลปกติก็นำช้างมงคลออกไปแล้วยืนอยู่ในสถานที่นั้นเองทีเดียว ดังนั้น พระราชาพร้อมด้วยบริษัทยกได้เสด็จท่องเที่ยวไปทั่วพื้นปฐพีทั้งสิ้น เสด็จกลับมาถึงราชธานีภายในเวลาเสวยพระกระยาหารเช้านั้นเอง ฯ

ม้าแก้วที่ติดตามช้างแก้วนั้นนั่นเองจึงบังเกิดขึ้น ก็บริษัทยกของพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีช้างแก้วปรากฏแล้วอย่างนี้ ให้คนทำสถานที่อยู่ของช้างมงคลปกติให้สะอาดราบเรียบ และประดับแล้ว จึงให้อุตสาหะเกิดขึ้นแก่พระราชา เพื่อดำริถึงการมาของม้าแก้วนั้น ท้าวเธอทรงบำเพ็ญทานสักการะสมาทานศีล ประทับนั่งบนพื้นปราสาท ทรงระลึกถึงบุญสมบัติโดยนัยก่อนนั่นเอง ครั้นนั้น พญาม้าชื่อวลาหกถูกอานุภาพบุญของพระเจ้าจักรพรรดินั้นตักเตือนแล้ว สง่างามด้วยสีหมอกเหมือนกลุ่มวลาหกขาว ในสรวงกาล ที่คาดด้วยสายฟ้า มีเท้าแดง มีปากแดง มีสรีระประกอบด้วยความล้ำลึกสนิทแนบเนียนเหมือน กลุ่มรัศมีดวงจันทร์ มีสรีระคล้ายกา เพราะประกอบด้วยสรีระมีสีดำ ดุจคอกกา และดุจแก้วมณีมรกต มีเส้นผมดุจหย้าปล้อง เพราะประกอบด้วยเส้นผมมีปอยละเอียด เหยียดตรงเช่นกับหย้าปล้องดุจกำหนดเรียงไว้อย่างดี เหาะไปในอากาศได้ มาจากตระกูลม้าสินธพแล้วประดิษฐานอยู่ในที่นั้น ฯ

มณีแก้วที่ติดตามม้าแก้วนั้นนั่นเองจึงบังเกิดขึ้น ก็เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงมีม้าแก้วปรากฏแล้วอย่างนี้ มณีแก้วยาวประมาณ ๔ ศอก มีสัณฐานประมาณเท่าคุมเกวียน ที่สุดทั้ง ๒ ด้านประดับด้วยปทุมทองทั้ง ๒ ข้าง มีกลุ่มแก้วมุกดาบริสุทธิ์สะอาดปราศจากมลทินจากยอดช่อฟ้า มีดวงมณี ๘๔,๐๐๐ ดวงเป็นบริวาร เป็นดุจแผ่รัศมีดวงจันทร์วันเพ็ญซึ่งมีหมู่ดวงดาวแวดล้อม ลอยมาจากภูเขาเว पुलลบรรพต เมื่อมณีแก้วนั้นซึ่งลอยมาแล้วอย่างนี้ ถูกราชบุรุษพักไว้ในตาข่ายแก้วมุกดา ยกขึ้นสู่อากาศประมาณ ๖๐ ศอกโดยไม่ไผ่ที่ต่อกัน รัศมีก็แผ่ไปสู่โอกาสประมาณหนึ่งโยชน์รอบด้านในส่วนแห่งราตรี ซึ่งเป็นเหตุให้โอกาสนั้นทั้งหมดมีแสงสว่างเกิดขึ้น ดุจเวลาดวงอาทิตย์ขึ้น เพราะเหตุนี้พวกชาวนาจึงประกอบกสิกรรมได้ พวกพ่อค้าจึงประกอบการซื้อขายในตลาดได้ และเหล่าผู้ถนัดอาชีพ(ศิลปะ)แต่ละสาขาท่างเข้าใจว่าเป็นเวลากลางวัน จึงประกอบงานนั้น ๆ ได้ ฯ

นางแก้วที่ติดตามมณีแก้วนั้นนั่นเองจึงบังเกิดขึ้น ก็เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงมีมณีแก้วปรากฏแล้วอย่างนี้ นางแก้วผู้เป็นเหตุให้เกิดความสุขพิเศษตามวิสัยก็บังเกิดขึ้น ก็ชาวประชาย่อมนำอัครมเหสีจากมัททราชตระกูลมาถวายท้าวเธอบ้าง อัครมเหสีเสด็จมาเองจากอุตตรกุรุทวีปด้วยบุญญาภพบ้าง นางแก้วนั้นชื่อว่าเป็นสตรีรูปงาม เพราะมีรูปงามอย่างยิ่งด้วยความสมบูรณ์แห่งทรวดทรง ก็นางแก้วนั้นเมื่อปรากฏย่อมทำให้ดวงตาอึมเฝ้า เพราะเหตุนี้ จึงชื่อนานาดู เพราะจะต้องละกัจอย่างอื่นแล้วมองดู ชื่อนานาเลื่อมใส เพราะเมื่อปรากฏก็ทำจิต(ของผู้ดู)ให้เลื่อมใสด้วยอำนาจความโสมนัส อีกนัยหนึ่ง นางแก้วนั้นชื่อว่าเป็นสตรีรูปงาม เพราะเหตุที่ไม่สูงนัก ไม่เตี้ยนัก ชื่อนานาดู เพราะเหตุที่ไม่ผอมนัก ไม่อ้วนนัก ชื่อนานาเลื่อมใส เพราะเหตุที่ไม่ดำนัก ไม่ขาวนัก ชื่อว่ามีผิวพรรณผุดผ่องยิ่งนัก เพราะเหตุที่งามเกินผิวพรรณมนุษย์แต่ไม่ถึงผิวพรรณทิพย์ แท้จริง รัศมีผิวพรรณของมนุษย์ไม่แผ่ไปภายนอก รัศมีผิวพรรณของหมู่เทพย่อมแผ่ไปได้ไกลมาก แต่รัศมีแห่งสรีระของนางแก้วนั้นย่อมส่องสว่างทั่วพื้นที่ประมาณ ๑๒ ศอก มีกายสัมผัสแห่งปยุ่นหรือปูผ่ายที่ใสในเนยใสที่สลัดทิ้งตั้ง ๑๐๐ ครั้ง มีกลิ่นจันทน์แดงที่เขาคบไว้ดีแล้วใหม่ ๆ เคล้ากับคันธชาติทั้ง ๔

ชนิด ฟุ้งออกจากกายตลอดกาลเป็นนิตย์ทีเดียว มีกลิ่นที่หอมอบอวลของดอกอุบลเขียวที่แย้มบานในขณะนั้นนั่นเอง ฟุ้งออกจากปากในคราวหัวเราะหรือพูดคุย ฯ

คหบดีแก้วที่ติดตามนางแก้วนั้นนั่นเองจึงบังเกิดขึ้น ก็เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงมีนางแก้วปรากฏแล้วอย่างนี้ คหบดีแก้วย่อมปรากฏเพื่ออำนวยความสะดวกแก่กิจที่ต้องทำด้วยทรัพย์ตามปกติ เศรษฐีคหบดีนั้นจะมีโอกาสมาก (หรือ) เกิดในตระกูลที่มีโอกาสมาก จึงจะช่วยกิจการท้องพระคลังของท้าวเธอให้เจริญรุ่งเรือง อนึ่ง ทิพยจักขุที่ประกอบด้วยอานุภาพแห่งจักรแก้ว ที่เกิดจากวิบากกรรมปรากฏแก่คหบดีแก้วนั้น ซึ่งเป็นเหตุให้คหบดีแก้วมองเห็นชุมทรัพย์ภายในแผ่นดินได้ในรัศมีหนึ่งโยชน์ เขาเห็นสมบัตินั้นแล้วมีใจยินดี จึงไปรับอาสาพระราชาด้วยเรื่องทรัพย์แล้วทำกิจที่ต้องทำด้วยทรัพย์ทุกอย่างให้สำเร็จ ฯ

ปริณายกแก้วที่ติดตามคหบดีแก้วนั้นนั่นเองจึงบังเกิดขึ้น ก็เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิทรงมีคหบดีแก้วปรากฏแล้วอย่างนี้ ปริณายกแก้วที่สามารถจะจัดแจงกิจการทั้งปวงย่อมปรากฏ ปริณายกแก้วนั้นเป็นประดุจพระราชโอรสองค์โตของพระราชา โดยปกติทีเดียวเขาเป็นบัณฑิต ฉลาดเฉลียวแหลม มีปัญญา อนึ่ง ญาณเป็นเครื่องรู้ใจของผู้อื่นย่อมเกิดขึ้นแก่ปริณายกแก้วนั้น ด้วยอานุภาพกรรมของตน เพราะอาศัยบุญญาภพของพระราชา ซึ่งเป็นเหตุให้ปริณายกแก้วรู้วาระจิตของข้าราชบริพารมีประมาณสิบสองโยชน์แล้วเป็นผู้สามารถจะกำหนดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล และสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พระราชาได้ แม้เขาเห็นอานุภาพนั้นของตนแล้วก็มีใจยินดี ยอมรับอาสาพระราชาด้วยการช่วยจัดการกิจทั้งปวง ฯ

พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงประกอบด้วยแก้วเจ็ดประการเหล่านี้ด้วยอาการอย่างนี้ ทรงใช้พระหัตถ์ข้างซ้ายหยิบทะนันทักน้ำทำด้วยทอง ใช้พระหัตถ์ข้างขวาลูบคลำจักรแก้วด้วยทรงอธิษฐานว่า ขอจักรแก้วผู้เจริญจงเป็นไปเกิด ขอจักรแก้วผู้เจริญจงรู้ยิ่งด้วยเกิด จากนั้นจักรแก้วก็เปล่งเสียงอันไพเราะออกมา ดุจเสียงดนตรีมีองค์ห้า ทำภูเขาสีเนรุให้อยู่ด้านซ้าย แล้วลอยสูงขึ้นไปเจ็ดพันโยชน์เบื้องบนมหาสมุทร ที่นั่นเอง พระเจ้าจักรพรรดิพร้อมด้วยกองทัพสี่เหล่าที่หนาแน่นประมาณสิบสองโยชน์ ทรงรับเครื่องบรรณาการมีดอกไม้ ผลไม้ และใบอ่อนเป็นต้นที่ต้นไม้ต้นสูงๆ ภายใต้น้ำที่ไม่สูงนักไม่เตี้ยนัก ด้วยอานุภาพของจักร และทรงรับบรรณาการจากมือของคนที่มาแล้ว ทรงเสด็จไปสั่งสอนพระราชาที่เป็นศัตรูที่เสด็จมาแล้วโดยอาการนอบน้อมอย่างยิ่ง ด้วยพระดำรัสเป็นต้นว่า ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์จงเสด็จมาเถอะ ว่า ท่านไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึงลักทรัพย์ ไม่พึงประพฤติผิดในกาม ไม่ถึงพูดเท็จ ไม่พึงดื่มสุรา พึงบริโภคน้ำที่มิให้บริโภคนั้นแล ฯ

อนึ่ง พระราชาทรงมีพระประสงค์จะเสวย หรือประสงค์จะบรรทม ณ ที่ใด จักรแก้วก็ลอยลงมาจากอากาศประดิษฐานอยู่บนภูมิภาคที่ทนต่อกิจทั้งปวงมีน้ำเป็นต้น ประดุจถูกขัดสลักไว้ เมื่อจิตคิดจะเสด็จไปเกิดขึ้นแก่พระราชาอีก จักรแก้วก็ลอยขึ้นไปยังเวหาแล้วทำเสียงโดยนัยก่อนนั่นเอง บริษัทแม้ประมาณสิบสองโยชน์พอได้ฟังเสียงก็เหาะไปทางอากาศ จักรแก้วก็ดิ่งลงไปยังสมุทรด้านทิศตะวันออกโดยลำดับ เมื่อจักรแก้วนั้นดิ่งไปแล้ว สมุทรก็จะเป็นคลื่นที่กระเจายอกคลื่นๆ โดยประการที่จักรแก้วจะดิ่งไปได้ จักรแก้วดิ่งไปตามสายธารแห่งมหาสมุทรประมาณหนึ่งโยชน์แล้วเป็นสิ่งที่น่าชมอย่างยิ่งดำรงอยู่ที่ข้างทั้งสองภายในสมุทร ประดุจช้างเผือกที่สร้างด้วยแก้วไพฑูรย์ ฯ มหาชนถือเอาแก้วเจ็ดประการได้ตามปรารถนา ฯ พระราชาทรงหยิบหม้อทองคำแล้วบรรจุด้วยน้ำด้วยอธิษฐานว่า ตั้งแต่นี้ไปราชสมบัติจะเป็นของเรา จักรแก้วนั้นไปสู่กันสาครด้าน

ทิศตะวันออกแล้วกลับมาด้วยอาการอย่างนี้ และเมื่อสาครนั้นหมุนกลับมา บริษัทอยู่ยอด พระเจ้าจักรพรรดิอยู่ตรงกลาง จักรแก้วอยู่กัน พระเจ้าจักรพรรดิทรงรับชนะแคว้นปุพพิทเทหะซึ่งมีสมุทรด้านทิศตะวันออกเป็นที่สุด ประสงค์จะพิชิตชมพูทวีปซึ่งมีสมุทรด้านทิศใต้เป็นที่สุด จึงเสด็จมุ่งตรงไปยังสมุทรด้านทิศใต้ตามหนทางที่จักรแก้วแสดง ทรงพิชิตชมพูทวีปซึ่งมีเนื้อที่ประมาณหมื่นโยชน์นั้นได้แล้ว ก็ขึ้นจากสมุทรด้านทิศใต้ แล้วเสด็จไปโดยนัยที่กล่าวไว้ในหนหลัง เพื่อจะพิชิตอปรโกยานซึ่งมีเนื้อที่ประมาณเจ็ดหมื่นโยชน์ ทรงชนะอปรโกยานนั้นอันมีสาครเป็นที่สุด ขึ้นมาจากสมุทรด้านทิศตะวันตกแล้วก็เสด็จไปเหมือนอย่างนั้นนั่นเอง เพื่อจะพิชิตอุตตรกุรุทวีปซึ่งมีเนื้อที่ประมาณแปดหมื่นโยชน์ ทรงพิชิตอุตตรกุรุทวีปอันมีสมุทรเป็นที่สุดนั้นได้เหมือนอย่างนั้นนั่นเอง ก็ไพล่ขึ้นมาจากสมุทรด้านทิศเหนือ จักรแก้วปกป้องคุ้มครองไปตลอดสี่ทิศด้วยอาการอย่างนี้แล้วลอยขึ้นไปยังอากาศประมาณสามร้อยโยชน์ พระเจ้าจักรพรรดิผู้ประทับอยู่บนจักรแก้วนั้น ทรงทอดพระเนตรห้องแห่งจักรวาลนั้นอันประดับด้วยทวีปใหญ่สี่ทวีปและทวีปน้อยสองพันทวีป ด้วยอานุภาพของจักรแก้ว ประดุจปาดอกบุณทริกที่พานสะพรั่ง อนึ่ง ปิต่อเนกประการเกิดขึ้นแก่พระเจ้าจักรพรรดินั้นผู้ทอดพระเนตรอยู่ด้วยอาการอย่างนี้ ๆ ด้วยเหตุประมาณเพียงนี้ พระเจ้าจักรพรรดิจึงได้ครอบครองความเป็นใหญ่ในปฐพีอันมีสาครเป็นที่สุด ฯ

พระราชผู้ประทับอยู่โดยมีจักรวาลบรรพตเป็นขอบเขต มีสมุทรเป็นที่สุดรอบ ผู้ได้ครอบครองความเป็นใหญ่ในห้องจักรวาลด้วยอาการอย่างนี้ ย่อมมีจักรพรรดิสมบัติที่รุ่งโรจน์โชติช่วงด้วยสิริหลายอย่างเป็นต้นว่า จักมีหญิงนักพ่อนรำประมาณแปดหมื่นสี่พันนางผู้มีถ้อยคำที่อ่อนหวานฉลาดในการพ่อนรำการขับร้องและการประโคน มีรูปโฉมงดงามดุจนางเทพอัปสรประดับด้วยเครื่องประดับนานาชนิด มีถ้อยคำจ้านญานน่าชอบใจคล้ายกับยามคำคืนที่มีแสงจันทร์นวลส่อง มีเครื่องนุ่งห่มที่เจิดจ้าคล้ายกับผลตาลึงสุก มีพื้นที่หมดจดมีระเบียบแบบสนธิดี มีนัยน์ตาที่ไร้ความหม่นหมอง มีเส้นผมมีปอยละเอียด มีคิ้วโค้งมนด้าสนิท มีเข็มขัดแก้วมณีทั้งดงามวิจิตรด้วยทองและเงิน พระองค์จักมีพระราชโอรสองค์ใดผู้เป็นปรีณายกแก้ว เป็นประมุขของบุตรหนึ่งพันองค์ จักมีเขตมณฑลของเครื่องดนตรีที่ประกอบด้วยองค์ห้าประมาณสิบสองโยชน์ จักมีมณฑลของพราหมณ์ประมาณยี่สิบห้าโยชน์ จักมีมณฑลของอำมาตย์ที่ทรงเครื่องแต่งกายต่างๆของนักรบที่ติดอาวุธห้าชนิด ที่ประดับแล้วด้วยอาภรณ์ทุกชนิด ประมาณสี่สิบแปดโยชน์ จักมีกองทัพที่กำหนดจัดตั้งด้วยมณฑปมาลาที่วิจิตรด้วยแก้วเจ็ดประการประมาณห้าร้อยโยชน์รายล้อมรอบๆถึงเก้าสิบโยชน์ จักมีกองพลที่นับได้สี่หมื่นแปดพันโกฏิในทิศทั้งสี่โดยรอบ ฯ อุบาสกผู้ถึงความป็นอุบาสกแก้วเป็นต้นบรรลุจักรพรรดิสมบัตินี้ด้วยวิธีมีศีลเป็นสรณะโดยนัยที่กล่าวไว้ในหนหลังย่อมประดับตนเองด้วยจักรพรรดิสมบัตินั้น ฯ

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า อินทนิลมณีนาคี ได้แก่ มีดุมเป็นของสำเร็จด้วยแก้วอินทนิล คำว่า สตตรตมยสหัสสารี ความว่า ชื่อว่าสหัสสาร เพราะรูปวิเคราะหว่า มีกำหนดพันสี่ อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าสหัสสาร เพราะรูปวิเคราะหว่า มีกำหนดพันสี่ จักรแก้วนั้นจึงเสร็จด้วยแก้วเจ็ดประการ ฯ คำว่า ปวาลเนมิ ได้แก่ มีกึ่งที่สำเร็จด้วยแก้วประพาฬมีสีแดงบริสุทธิ์อย่างดี คำว่า รตตสุวณณเนมิสนธิ ได้แก่ ที่ต่อทั้งหลายของกึ่งนั้นมีแผ่นทองชมพูหุ้มสีแดงมีสิริน่าชื่นชมยิ่งนักและลายเขียนที่กำหนดเป็นวงกลม ฯ คำว่า ยสส ได้แก่ ของจักรแก้ว ฯ คำว่า อุปริ ได้แก่ หลังมณฑลแห่งดุม ฯ คำว่า เอก์ มุฑธาร์ โหติ ได้แก่ มีไม้สำเร็จด้วยแก้วประพาฬ รับลมได้ วิจิตรด้วยช่องวงกลม มี

ช่องภายในคุดหลอดไม้้อ ๖ คำว่า สุกุสสปปตาทิตตปณจกคิตฺตริยสทโท วีย ความว่า ไม้สำเร็จด้วยแก้ว ประพาฬใดถูกลมพัดแล้วจะเปล่งเสียงไพเราะ ก่อให้เกิดความรื่นจวนใจน่าเพลิดเพลิน ดุจเสียงดนตรี มืองค์ ๕ ที่บรรเลงโดยศิลปินผู้เชี่ยวชาญ ๖ บรรดาเครื่องดนตรีเหล่านั้น เครื่องดนตรีที่ประกอบด้วย องค์ ๕ เหล่านี้ คือ ๑. อาตตะ ๒. วิตตะ ๓. อาตตวิตตะ ๔. สุตฺติระ ๕. ฆนะ ชื่อว่าเครื่องดนตรี ประกอบด้วยองค์ ๕ องค์ ๕ มีอยู่แก่เครื่องดนตรีนั้น ฉะนั้น จึงชื่อว่ามืองค์ ๕ ปณจกคินฺนเอง ท่าน กล่าวว่า ปณจกคิก ๖ บรรดาเครื่องดนตรีเหล่านั้น เครื่องดนตรีที่หุ้มหนังหน้าเดียว ในบรรดาเครื่อง ดนตรีที่หุ้มหนังมีกลองเป็นต้น ชื่อว่าอาตตะ เครื่องดนตรีที่หุ้มหนังทั้ง ๒ ด้าน(เช่นตะโพน) ชื่อว่าวิตตะ เครื่องดนตรีที่หุ้มหนังหมดทุกส่วนชื่อว่าอาตตวิตตะ(เช่น บัณเฑาะว์) เครื่องดนตรีที่ทำด้วยไม้ตาลเป็น ต้นชื่อว่าฆนะ(กลองยาว, กลองแวงเป็นต้น) เครื่องดนตรีมีปี่เป็นต้นชื่อว่าสุตฺติระ ๖ คำว่า กम्मปจฺเจยณ อุตฺตนา ความว่า ปัจจัยที่เป็นสหายแห่งบุญกรรมตามที่กล่าวแล้วด้วยฤดูที่เป็นเหตุแห่งบุญมีทานและ ศิลที่นำมาซึ่งความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง ปัจจัยที่เป็นสหายแห่งกรรม ชื่อ ว่ากัมมปัจจัย ด้วยฤดูที่เป็นกัมมปัจจัยนั้น ๖ การจัดแจงการรักษา การป้องกัน และการคุ้มครองโดย ธรรมให้ชนภายใน ๗๑ การถามถึงการเข้าไปหาสมณพราหมณ์ ชื่อว่าจักรวรรดิวัตร ๑๐ ประการ จักรวรรดิวัตรนี้มี ๑๐ ประการ ด้วยอำนาจการจัดเหล่าคหบดีและเหล่าสัตว์ปีกไว้แยกกัน ๖ ในคำ เป็นต้นว่า ชนภายใน(อนโตชนสมิ) นั้น มีความย่อดังต่อไปนี้ พระเจ้าจักรพรรดิ ทรงให้พระราชโอรส และพระมเหสี ที่เรียกว่า คนภายใน ดำรงอยู่ในศีลสังวร พระราชทานผ้า ของหอม และพวงมาลาเป็น ต้นแก่พระราชโอรส และพระมเหสี พร้อมทั้งป้องกันอุปัทวันตรายทั้งปวงให้แก่พระราชโอรสและพระ มเหสีนั้น ชื่อว่าจัดแจงการรักษา การป้องกัน และการคุ้มครองโดยธรรมให้ ๖ แม้ในกษัตริย์เป็นต้น ก็ นัยนี้เหมือนกัน ๖ ส่วนความแปลกกันมีดังต่อไปนี้ เหล่ากษัตริย์ผู้ได้รับอภิเษกแล้ว พระเจ้า จักรพรรดิ ก็ต้องเข้าไปสรงเคราะห์ แม้ด้วยการพระราชทานรัตนะ มีม้าอาชาไนยตัวที่มีลักษณะดีเป็น ต้น ๖ เหล่ากษัตริย์ที่ตามเสด็จ พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องให้พอพระทัยแม้ด้วยการพระราชทาน ยานพาหนะที่คู่ควรแก่พวกเขา ๖ พลนิกาย พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องอนุเคราะห์ แม้ด้วยการ พระราชทาน อาหาร บำเหน็จให้ โดยไม่ให้ล่วงเวลา ๖ พราหมณ์ทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้อง อนุเคราะห์ด้วยไทยธรรม มีข้าว น้ำ และผ้าเป็นต้น ๖ คฤหบดีทั้งหลาย พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องทรง อนุเคราะห์ด้วยการพระราชทานภัตต พืช ไถ และโคพลีพัทเป็นต้น ๖ ประชาชน ผู้อยู่ในนิคม ชื่อว่า เนคมะ และประชาชนที่อยู่ในชนบท ชื่อว่าชนบทะ พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องทรงอนุเคราะห์เช่นกัน ๖ ส่วนสมณพราหมณ์ ผู้มีบาปอันสงบแล้ว ลอยบาปได้แล้ว พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องทรงสักการะ ด้วย การพระราชทานสมณบริขาร, เนื้อและนกก พระเจ้าจักรพรรดิ ก็ต้องทำให้ปลอดโปร่งใจด้วยการ พระราชทานอภัย ๖ เชื่อมความว่า เห็นจักรแก้วใด ๖ ท่านเรียกว่าอุโบสถว่า ผู้เข้าจำอุโบสถ ศิลที่ เหล่าคฤหบดีพึงรักษาในวันแห่งปักษ์ที่ประกอบด้วยองค์แปดมีอยู่แก่บุคคลนั้นด้วยอำนาจการ สมาทาน ฉะนั้น จึงชื่อว่าผู้เข้าจำอุโบสถ ๖ คำว่า ขาวปลอด (สพฺพเสโต) ได้แก่ มีสรีระขาวบริสุทธิ์ เพราะไม่มีจุดดำเป็นต้น ๖ คำว่า มีเท้าแดง (รตฺตปาโท) ได้แก่ เป็นช้างประเสริฐสุดดุจภูเขาเงินมี ยอดฉาบด้วยจตุรณโมศิลา ๖ คำว่า มีที่ตั้งอวัยวะทั้ง ๗ (สตฺตปฺปติฏฺฐโฐ) ได้แก่ ชื่อว่า มีที่ตั้งอวัยวะทั้ง ๗ ถูกลักษณะ คือมีอวัยวะน้อยใหญ่ถูกสัดส่วนมีปลายวงแดงเหมือนปทุมแดงที่แย้มบาน ๖ คำว่า เหาะไปสู่เวหาสได้ (เวหาสฺงคโม) ได้แก่ สามารถเหาะไปสู่เวหาสได้ ดุจโยคีผู้มีฤทธิ์ ๖ คำว่า เป็นช้าง เชือกที่ประเสริฐกว่าช้างทั้งปวง (สพฺพเชฏฺฐโฐ) ได้แก่ เป็นประธานของช้างทั้งปวง ๖ คำว่า เมื่อมาจาก

ตระกูลช้างฉัททันต์ เป็นช้างเชือกที่เล็กกว่าช้างทั้งปวง (ฉัททันตกุลา สัพพกนิญโญ) พึงประกอบความ
ว่า เมื่อมาจากตระกูลช้างฉัททันต์ เป็นช้างเชือกที่เล็กกว่าช้างทั้งปวง จึงมา ฯ คำว่า อนุสัยายิตวา
ได้แก่ สง่างาม ฯ คำว่า มีศรัทธะคล้ายกา (กาภสสีโส) มีศรัทธะคล้ายกา เพราะประกอบด้วยศรัทธะมีสี
ดำ ดุจคอกา และดุจแก้วมณีมรกต ฯ คำว่า มีเส้นผมดุจหญ้าปล้อง (มฺญชเกโส) มีเส้นผมดุจหญ้า
ปล้อง เพราะประกอบด้วยเส้นผมมีปอยละเอียด เหยียดตรงเช่นกับหญ้าปล้องดุจกำหนดเรียงไว้อย่าง
ดี ฯ คำว่า จากตระกูลม้าสินธพ (วลาหกุสส ราชกุลา) ได้แก่ จากตระกูลม้าสินธพอาชาไนย ฯ คำว่า
สุโก ชาติมา ได้แก่ งามคือดี เพราะเปล่งรัศมีเจิดจ้า ฯ แม้ความเจิดจ้าเป็นพิเศษมีสีแดงเข้มเป็นต้น
ที่ตั้งขึ้นโดยอาการที่งดงามบริสุทธ์แห่งแก้วมณี เพราะถึงพร้อมด้วยรัศมี จัดว่าเป็นมูลเหตุแห่งความ
บริสุทธ์โดยอาการแห่งแก้วมณีโดยแท้ ฯ คำว่า สุปริกมมกโต ได้แก่ ที่ทำการเจียรไนไว้อย่างดี อธิบาย
ว่า นำก้อนหินและก้อนกรวดออกแล้ว จึงเจียรไนสำเร็จด้วยอำนาจการนำสิ่งที่เปื้อนโทษมีก้อนหิน
เป็นต้นออก ฯ คำว่า จตุรงคสมนนาเคเตปี ความว่า ท่านกล่าวว่า นางแก้วบังเกิดขึ้นในความ
มีตมมโนธการที่ประกอบด้วยองค์ ๔ กล่าวคือกาลปักษ์ แรม ๑๔ ค่ำ ไพรสนทฺ์ในเวลาเที่ยงคืน
และแผ่นเมฆปกคลุม ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า ความปรากฏแห่งนางแก้วนั้นจะมีแต่ที่ไหน คำว่า
อุตตรกุโรโต ว่าเป็นต้น ความว่า ได้ยินว่ามัททรัฐเป็นสถานที่เกิดของหญิงผู้มีรูปงามในชมพูทวีป
เชื่อมความว่า นางแก้วนั้นมาจากมัททราชตระกูลบ้าง อธิบายว่า มาเองด้วยเดชแห่งบุญของพระ
เจ้าจักรพรรดิ ฯ ด้วย อาทิ ศัพท์ในคำว่า อติทิฆา นี้ ท่านสงเคราะห์ส่วนเหล่านี้คือ ไม่เตี้ยนัก ไม่
ผอมนัก ไม่อ้วนนัก ไม่ดำนัก ไม่ขาวนัก ฯ นางแก้วนั้นชื่อว่าปฐวีรูปงาม เพราะเหตุที่ไม่สูงนัก
ไม่เตี้ยนัก ใช้นามว่าปฐวี เพราะเหตุที่ไม่ผอมนัก ไม่อ้วนนัก ใช้นามว่าเลื่อมใส เพราะเหตุที่ไม่ดำนัก ไม่
ขาวนัก ใช้นามว่าปฐวีพรรณผุดผ่องยิ่งนัก เพราะเหตุที่งามเกินผิวพรรณมนุษย์แต่ไม่ถึงผิวพรรณทิพย์
 ฯ คำว่า สตธา โสธตตุลปิโน วีย ความว่า มีกายสัมผัสแห่งปุยขนหรือปุยฝ้ายที่ใสในเนยใสที่สละทิ้ง
ตั้ง ๑๐๐ ครั้ง คำว่า ตูลปิโน นี้ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจปุยฝ้าย ก็การจะกำจัดปุยขนออกไปย่อม
ไม่มี ฯ นางแก้วย่อมลุกขึ้นก่อนนั้นเองจากที่นั้นและที่นอนเพราะเห็นพระราชา ฉะนั้น จึงชื่อว่า ปุพ
พภูฏายิ ด้วย อาทิ ศัพท์ ในคำว่า ปุพพภูฏายิตาติหิ นี้ ท่านสงเคราะห์คำเป็นต้นว่า นั่งที่หลัง เชื่อ
ฟัง ประพฤติถูกใจ พุดจาไพเราะ คำว่า ปจฉานิปาตินิ ความว่า เมื่อสามีนั่งแล้ว ก็ทำกิจมีการพัชรี
เป็นต้น ด้วยพัดใบตาล แก่สามีนั่ง แล้วจึงค่อยนั่งที่หลัง ฉะนั้น จึงชื่อว่า ปจฉานิปาตินิ ผู้เชื่อฟัง
ด้วยการกล่าวว่าจะให้หม่อมฉันทำอะไรก็ได้ทั้งนั้นเพคะ ฉะนั้นจึงชื่อว่าชื่อว่าเต็มใจเชื่อฟัง นางแก้ว
ย่อมประพฤติ คือทำสิ่งที่พอพระทัยนั่นเองแก่พระราชา ฉะนั้น จึงชื่อว่ามณาปจาริณี ฯ ชื่อว่าปิย
วาทีนิ เพราะกล่าวคำที่น่ารักนั่นเองแก่คนทั้งปวง ฯ คำว่า ปญญาเวยยตติเยน ได้แก่ ด้วยปัญญาที่
เฉลียวฉลาดเฉียบแหลม อธิบายว่า โดยความหลักแหลม ฯ คำว่า เจตสา ได้แก่ คิดด้วยจิตของตน
พึงทราบอธิบายด้วยคำเป็นต้นว่า จิตของบริษัท ฯ พระเจ้าจักรพรรดิครั้งเสวยจักรวรรดิสมบัติ
อย่างนี้แล้ว ย่อมเสวยแม้สมบัติทั้งหลายที่เหล่าเทวราชาในสวรรค์ชั้นจาตุมมหาราชิกาจะพึงเสวย
 ฯ จริงดังนั้น เทวโลกชั้นจาตุมมหาราชิกาได้ตั้งอยู่ตั้งแต่พื้นปฐพีไปจนถึงจักรวาลบรรพต ในอากาศ
ที่เสมอด้วยยอดเขายุคันธร ในที่สุดสี่หมื่นสองพันโยชน์ อนึ่ง เทวโลกนี้นั้นเว้นถนนในระหว่างเสีย
ได้มีวิมานทองวิมานเงินและวิมานแก้วเรียงรายอยู่ตลอด ก็เทพนครที่เจิดจ้าด้วยแสงสว่างแห่งแก้ว
ทั้งเจ็ดของเทวราชทั้งสี่พระองค์ ได้เทียบเท่ายอดเขายุคันธร พระเจ้าจักรพรรดิย่อมเสวยทิพย์
สมบัติในเทพนครนั่นเองตลอดเก้าล้านปีโดยการนับอย่างมนุษย์ ฯ

ที่ชื่อว่าเทวราชสมบัติ ได้แก่ สมบัติที่เหล่าเทวดาในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรินิมิตวสวัตดี จะพึงเสวย ฯ บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ดาวดึงส์ ความว่า ชนสามสิบ คนผู้ทำบุญร่วมกันดับมฆมาณพแล้วบังเกิดในที่นี้ ฉะนั้น จึงชื่อว่า เตตติงสะ เตตติงสะนั้นนั่นเอง ชื่อว่าดาวดึงส์ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ดาวดึงส์นั้นเป็นที่อยู่ของเทวดาเหล่านั้น ฉะนั้น จึงชื่อว่า ดาวดึงส์ ก็เพราะเหตุที่เทวโลกชั้นกามาวจรภูมิ ๖ คือ ๑. ชั้นจาตุมหาราช ๒. ชั้นดาวดึงส์ ๓. ชั้นยามา ๔. ชั้นดุสิต ๕. ชั้นนิมมานรดี ๖. ชั้นปรินิมิตวสวัตดี มีอยู่แต่ในจักรวาลที่เหลือนั้นทั้งหลาย เพราะคำว่า ชั้นจาตุมหาราชหนึ่งพัน ชั้นดาวดึงส์หนึ่งพัน ฉะนั้น พึงถือเอาว่า คำนั้นเป็นเพียงชื่อของเทวโลกนั้นเท่านั้น ก็เทวดาชั้นดาวดึงส์เหล่านั้น ที่อยู่บนภูเขาก็มืด ที่สืบเชื้อสายแห่งเทวดาชั้นดาวดึงส์เหล่านั้นก็ถึงจักรวาลบรรพตโดยแท้ ที่สืบเชื้อสายแห่งเทวดาชั้นยามาเป็นต้น ที่จะไม่ถึงจักรวาลบรรพตแม้เพียงเทวโลกเดียวย่อมไม่มี ฯ

อนึ่ง ภพดาวดึงส์นี้ พึงทราบทั่ว ตั้งอยู่ในที่ประมาณหนึ่งหมื่นโยชน์บนพื้นเหนือภูเขาสิเนรุ ในพื้นที่ประมาณสี่หมื่นสองพันโยชน์จากชั้นจาตุมหาราช ในระหว่างประตูด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกของเทวโลกชั้นจาตุมหาราชนั้น มีประมาณหนึ่งหมื่นโยชน์ ประตูด้านทิศใต้และทิศเหนือก็เหมือนกัน กันครั้นแวดล้อมด้วยกำแพงใหญ่ทำด้วยแก้วเจ็ดประการ และด้วยขุมประตุนั้นสำเร็จด้วยแก้วเจ็ดประการ ประดับด้วยแก้วหรือแนวแห่งวิมานทองวิมานเงินและวิมานแก้วมณี และด้วยแนวแห่งอุทยานนานาชนิด ด้านทิศตะวันออกของพระนครได้มีป่านันทวันประมาณหนึ่งพันโยชน์ ที่แวดล้อมด้วยขุมประตุนั้นสำเร็จด้วยแก้ว ระหว่างอุทยานและพระนครได้มีสระโบกขรณีสองสระชื่อนันทาและจุลนันทา ที่ฝั่งสระโบกขรณีทั้งสองนั้น มีแผ่นหินแก้วสองแผ่นคือนันทาและจุลนันทา ที่มีสัมผัสสabay ดุจหนึ่งกวางกทลี (หนึ่งกวางกทลีที่ใช้เป็นผ้าพรมหรือผ้าคลุม) แม้ในทิศใดก็อย่างนั้น ได้มีฝารุสกวิน (ดอกไม้ชนิดหนึ่ง มีผลขมซึ่งใช้เป็นเครื่องดื่ม, ชื่อสวนแห่งหนึ่งของพระอินทร์) ประมาณหนึ่งร้อยโยชน์ แวดล้อมด้วยขุมประตุนั้นสำเร็จด้วยแก้ว ระหว่างอุทยานและพระนครนั้น ได้มีสระโบกขรณีสองสระคือภัททาและสุภัททา ที่ฝั่งของสระโบกขรณีทั้งสองนั้น ได้มีแผ่นหินแก้วสองแผ่นคือภัททาและสุภัททา แม้ในด้านทิศตะวันตกก็อย่างนั้น ได้มีสวนจิตรลดาประมาณห้าร้อยโยชน์แวดล้อมด้วยกำแพงและขุมประตุนั้นสำเร็จด้วยแก้ว ระหว่างสวนจิตรลดาและพระนครนั้น ได้มีสระโบกขรณีสองสระคือจิตราและจุลจิตรา ที่ฝั่งแห่งสระโบกขรณีทั้งสองนั้น ได้มีแผ่นหินแก้วสองแผ่นคือจิตราและจุลจิตรา ในด้านทิศเหนือก็อย่างนั้น ได้มีสวนชื่อนิสสกวินประมาณห้าร้อยโยชน์แวดล้อมด้วยขุมประตุนั้นสำเร็จด้วยแก้ว ระหว่างสวนนิสสกวินและพระนครนั้น ได้มีสระโบกขรณีสองสระคือธัมมาและจุลธัมมา ด้านทิศตะวันออกและทิศเหนือแห่งพระนครนั้นก็อย่างนั้น มีสวนชื่อนันทวันประมาณเจ็ดพันโยชน์แวดล้อมด้วยกำแพงและขุมประตุนั้นสำเร็จด้วยแก้ว ในระหว่างปามหาวันและนันทวันที่ประดับแล้วด้วยเรือนยอดหนึ่งพันสำเร็จด้วยแก้ว มีสระโบกขรณีชื่อนันทากว้างประมาณห้าร้อยโยชน์ ที่กลางพระนคร มีมหาปราสาทชื่อเวชยันต์สูงเจ็ดร้อยโยชน์ ที่เจดจาดด้วยธมมาลาที่แผ่เจดจาดด้วยแสงแก้ว นานาชนิดสูงประมาณหนึ่งร้อยโยชน์ ที่มหาปราสาทนั้นพึงทราบว่า ที่เสาทองได้มีธงที่สำเร็จด้วยแก้วมณี ที่เสาทองแก้วมณีมีธงทอง ที่เสาแก้วประพาฬมีธงแก้วมุกดา ที่เสาแก้วมุกดา มีธงแก้วประพาฬ ที่เสาที่สำเร็จด้วยแก้วเจ็ดประการ มีธงที่สำเร็จด้วยแก้วเจ็ดประการ ฯ ทางด้านทิศใต้ของมหาปราสาทนั้นได้มีสวนชื่อนันทริก ในสวนนั้นได้มีต้นปาริฉัตร (ต้นไม้บนสวรรค์ของพระ

อินทร์) หนาสิบห้าโยชน์ เส้นผ่าศูนย์กลางสิบห้าโยชน์ ลำต้นสูงห้าสิบโยชน์ กิ่งแต่ละกิ่งของต้นปาริฉัตรนั้นมีกิ่งละห้าสิบโยชน์ ฉะนั้นจึงมีมณฑลของกิ่งประมาณสามสิบโยชน์ แสงของดอกทั้งหลายของต้นปาริฉัตรนั้นแผ่ไปในที่ประมาณห้าสิบโยชน์ กลิ่นของดอกที่กำลังบานฟุ้งไปหนึ่งร้อยโยชน์ ที่โคนของต้นปาริฉัตรที่มีดอกบานสะพรั่งด้วยอาการอย่างนี้ ได้มีพระแท่นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ที่มีสีเหมือนดอกพันธุ์ชิวก สูงสิบห้าโยชน์ หน้าห้าสิบโยชน์ ยาวหกสิบโยชน์ ในเวลาที่ประทับนั่งบนบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์นั้น จะจมองครึ่งพระวรกาย ในเวลาที่ลุกขึ้น จะเสมอเหมือนพื้นกลอง อนึ่งถูกกล่าวคือฤดูหนาวและฤดูร้อนย่อมเป็นไปเหมาะสม(เป็นคุณ)แก่ใจที่มหาปราสาทนั้น เทวสภาชื่อสุทธรรมาประมาณเก้าร้อยโยชน์ได้มีเหมือนอย่างนั้น ได้ยินว่าชื่อว่าสถานที่อื่นที่น่ารื่นรมย์กว่ามหาปราสาทนั้นย่อมไม่มี มีการฟังธรรมที่มหาปราสาทนั้นเดือนละแปดวัน อาจารย์ทั้งหลายกล่าวกันมาจนถึงทุกวันนี้ว่า เหมือนเทวสภาชื่อสุทธรรมา เพราะเห็นสถานที่อื่นที่น่ารื่นรมย์ ฯ

ท้าวสักกะทรงประทับอยู่ในภพดาวดึงส์ที่สมบูรณ์ด้วยสมบัติต่างๆ เป็นต้นด้วยอาการอย่างนี้ ท้าวสักกะนั้นทรงมีพญาช้างที่ไม่ทั่วไปชื่อเอราวัณ ในเวลาจะเสด็จออกไปเล่นกีฬาในอุทยาน ท้าวสักกะนั้นทรงเนรมิตกระพองช้างขนาดประมาณครึ่งโยชน์เส้นผ่าศูนย์กลางสามคาตุ ให้แก่คนสามสิบคน ทรงเนรมิตกระพองช้างประมาณสามสิบโยชน์ชื่อสุทัสสนะเพื่อประโยชน์แก่ท้าวสักกะท่ามกลางกระพองช้างทั้งปวง เบื้องบนกระพองช้างนั้นมีมณฑปแก้วประมาณสิบสองโยชน์ ธงทั้งหลายสูงประมาณหนึ่งโยชน์สำเร็จด้วยแก้วเจ็ดประการจะตั้งขึ้นในระหว่างๆ ที่มณฑปแก้วนั้น ตาข่ายหรือชายกระดิ่ง(ขอบกระดิ่ง)จะห้อยลงที่ปลาย เมื่อถูกลมพัดเบาๆ กระทบเข้าจึงเปล่งเสียง คล้ายเสียงสังคีตทิพย์ผสมเสียงดนตรีประกอบด้วยองค์ห้า ที่กลางมณฑปมีการปูลาดบัลลังก์แก้วมณีประมาณหนึ่งโยชน์ไว้สำหรับท้าวสักกะ ท้าวสักกะทรงประทับนั่งบนบัลลังก์แก้วมณีนั่น ทรงเนรมิตงาช้างเจ็ดงาที่กระพองช้างแต่ละกระพองสำหรับกระพองช้างสามสิบ ในบรรดา งาเหล่านั้น งาแต่ละอันจะกว้างประมาณห้าสิบโยชน์ อนึ่งในงาแต่ละอันจะมีสระโบกขรณีเจ็ดสระ ในสระโบกขรณีแต่ละสระจะมีกอบปทุมเจ็ดกอ ที่กอบแต่ละกอจะมีดอกเจ็ดดอก ดอกแต่ละดอกจะมีใบเจ็ดใบ ที่ใบแต่ละใบจะมีเทพธิดาเจ็ดนางพ้อนรำอยู่ มีงานแสดงการพ้อนรำที่งาช้างทั้งหลายนั่นเอง ในที่ประมาณห้าสิบโยชน์โดยรอบด้วยอาการอย่างนี้ ท้าวสักกะเทวราชทรงแวดล้อมไปด้วยเหล่าหญิงสาวงามในเมืองประมาณสองร้อยห้าสิบโกฏิ ในถนนสายใหญ่ชื่อสุทัสสนะที่แผ่ขยายไปห้าสิบโยชน์ด้วยความงดงามแห่งสิริอันยิ่งใหญ่และด้วยเหล่าเทวดาในเทวโลกทั้งสิ้น ทรงแสวยทิพย์สมบัติอันยิ่งใหญ่ด้วยอาการอย่างนี้ ฯ

ก็อุบาสกผู้บรรลุความเป็นอุบาสกแก้วเป็นต้น ได้เฉพาะซึ่งสมบัติของท้าวสักกะแม้นี้ เสวยอยู่ซึ่งทิพย์สุทธตลอดสามปีโกฏิและตลอดหกล้านปี ย่อมประดับตนเองด้วยสมบัติเหล่านั้น ฯ

ก็เพราะเหตุที่ตั้งแต่นี้ไป ใครๆ ที่ไม่รู้ก็ไม่อาจจะพรรณนาสมบัติ

ที่ก่อให้เกิดความสุขแก่พระราชทั้งหลายในหมู่เทพ จะพึงรู้ได้โดยแท้ก็

ด้วยการอนุমানเอาตามอายุในหมู่เทพนั้น ฯ

จริงดังนั้น อุบาสกไปแล้ว คือไปปราศแล้วจากทุกข์ ฉะนั้นจึงชื่อว่าเทพบุตรชั้นยามาบังเกิดแล้วในเทวโลกทั้งหลายที่ชื่อว่าชั้นยามา เพราะเป็นเป็นสถานที่อยู่ของเหล่าทวยเทพที่ได้ชื่อว่าเทพชั้นยามา แล้วแสวยทิพย์สมบัติอันยิ่งใหญ่ตลอดสิบสี่ปีโกฏิกับอีกสี่สิบล้านปีโดยการนับอย่างมนุษย์แม้ในสวรรค์ชั้นยามานั้น จึงประดับตนเองด้วยทิพย์สมบัติแม้เหล่านั้น ฯ ชื่อว่าดุสิต เพราะ

ยินดีว่าเรงอยู่ด้วยทิพยสมบัติของตนด้วยอาการอย่างนี้ ฉะนั้น จึงชื่อว่าเทพบุตรชั้นดุสิต อุบาสกบังเกิดแล้วในดุสิตบุรีที่ได้ชื่ออย่างนี้เพราะเป็นสถานที่อยู่ของเหล่าเทพผู้ได้ชื่ออย่างนี้ว่าเทพชั้นดุสิต เสวยทิพยสุขอย่างยิ่งใหญ่ตลอดห้าสิบเจ็ดปีโกฏีกกับอีกหกหมื่นปีโดยการรับอย่างมนุษย์แม้ในสวรรค์ชั้นดุสิตนั้น จึงประดับตนเองด้วยทิพยสุขแม้เหล่านั้น ๑ ชื่อว่าชั้นนิมมานรดี เพราะยินดีเนรมิตโภคะทั้งหลายได้ตามชอบใจ ในเวลาที่ต้องการจะยินดีเกินกว่าอารมณ์ที่จัดไว้ตามปกติ ฉะนั้น จึงชื่อว่าเทพบุตรชั้นนิมมานรดี อุบาสกบังเกิดแล้วในเทพทั้งหลายที่เรียกว่านิมมานรดี เพราะเป็นสถานที่อยู่ของเหล่าเทพผู้ได้ชื่ออย่างนี้ว่าเทพชั้นนิมมานรดี แล้วเสวยทิพยสมบัตินับไม่ถ้วนตลอดสองปีโกฏีกและตลอดสามสิบปีโกฏีกกับอีกสี่ล้านปีโดยการนับแบบมนุษย์ จึงประดับตนเองด้วยทิพยสมบัติแม้เหล่านั้น ๑ ชื่อว่าปรินิมิทวสวัตติ เพราะใช้อำนาจให้เป็นไปในโภคะทั้งหลายที่ผู้อื่นรู้ความชอบใจเนรมิตให้ ฉะนั้นจึงชื่อว่าเทพบุตรชั้นปรินิมิทวสวัตติ อุบาสกบังเกิดแล้วในเทพทั้งหลายที่ชื่อว่าปรินิมิทวสวัตติ เพราะเป็นสถานที่อยู่ของเหล่าเทพผู้ได้ชื่ออย่างนี้ว่าเทพชั้นปรินิมิทวสวัตติ เสวยทิพยสิริอันยิ่งใหญ่ไพศาลโอฬารเกินจะพรรณนาได้ตลอดเก้าร้อยสี่สิบเจ็ดปีโกฏีกและตลอดหกสิบล้านปีโดยการนับแบบมนุษย์ จึงประดับตนเองด้วยทิพยสิริเช่นนั้น ๑ อุบาสกเสวยอยู่ตลอดกาลนานแสนนานซึ่งกามคุณห้ากล่าวคือรูปเสียงกลิ่นรสและโผฏฐัพพะด้วยอำนาจอนุโลมและปฏิโลมด้วยอาการอย่างนี้ จึงเสวยกามสมบัติ ๑ ในเรื่องนี้มีคาถาดังต่อไปนี้ คือ

เพราะจักรวรรดิสุขเมื่อนำไปเปรียบกับสุขที่เป็นทิพย์ชั้นต่ำสุด ในสวรรค์ทั้งหลาย ถือว่าเป็นของเล็กน้อย เปรียบเหมือนแผ่นหินขนาดเท่าฝ่ามือที่อยู่ตรงกลางระหว่างภูเขาหิมพานต์ ๑

๕๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทวดาชั้นจาตุมหาราช ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี ๕๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราช ๑

ใครจักพรรณนาความสุขแห่งเหล่าเทพที่สูงๆ ขึ้นไปและเหล่าเทพที่ทราบกันว่าเทพกามาวจรภูมิ ๖ คือ ๑. ชั้นจาตุมหาราช ๒. ชั้นดาวดึงส์ ๓. ชั้นยามา ๔. ชั้นดุสิต ๕. ชั้นนิมมานรดี ๖. ชั้นปรินิมิทวสวัตติ และแห่งรัตนะทั้งหลาย เพราะวิมานที่ล่องลอยไปในอากาศได้ที่วิจิตรด้วยรัตนะอันสูงสุด ๑

รัตนะที่รักษาไว้ได้เพียงอย่างเดียวเท่านั้นย่อมให้ผลได้ตามปรารถนา ทุกประการ ใครจักพรรณนาความสุขแห่งเหล่าเทพผู้อยู่ในวิมานนั้นได้ ๑

ใครจักพรรณนาความสุขที่ดีเลิศประเสริฐศรีของเหล่าเทพ เพราะบุญแห่งเครื่องประดับแม้ที่เป็นทองมีกลิ่นหอมมีสัมผัสสบาย ๑

เหล่านางฟ้าผู้เที่ยวสัญจรไปดุจสายฟ้า ผู้ประดับด้วยสิ่งอัศจรรย์นับร้อย พวกกันประกอบผลบุญเพื่อตน ดุจแก้วมุกดาอันดาราด้วยทราย ๑

สวนทั้งหลายมีสวนนันทวันเป็นต้นที่รื่นรมย์ด้วยความสุขทั้งปวงระย้าไปด้วยไม้เลื้อยที่มีดอกบานสะพรั่ง นำอัมเอบใจ ที่เหล่าปักษีที่มี

ปึงดงามวิจิตรพากันส่งเสียงที่ไพเราะ มีบันไดที่สำเร็จด้วยทองและ
แก้วมณี มีบ่อน้ำที่โรมลทิน ปราศจากสิ่งที่เป็นโทษ ปกคลุมด้วยดอกไม้
มีกลิ่นหอมนานาชนิด สร้างสำเร็จเสร็จด้วยช่างใหญ่คือบุญกรรม
เพิ่มพูนปิติ ให้ความสุขแก่สัตว์ไร่ปึกที่อยู่ด้วยความยินดีในบุญกรรม
ใครจักพรรณนาความสุขที่ดีเลิศของเหล่าเทพผู้บันเทิงอยู่ในสวน
นั้นได้ฯ

อุบาสกผู้สวดยสมบัติในกามภพเห็นปานนี้แล้วประสงค์จะสวดยสมบัติในรูปภพและอรุ
ภพ พึงเข้าไปหากัลยาณมิตรผู้ประกอบด้วยกัลยาณคุณเป็นต้นอย่างนี้คือ

มิตรเป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นที่ยกย่อง เป็นนักพูด เป็นผู้อดทนต่อ

ถ้อยคำ พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ ไม่ชักน้าในอฐานะฯ

เรียนกัมมฎฐานที่เหมาะสมแก่จรียาโดยนัยที่ท่านกล่าวไว้ในปรกณวิเสสชื่อวิสุทธิมรรค
แล้วเจริญปฐมณานที่ละถินมิทธะ อุทธัจจะ กุกกัจจะ และวิจิกิจฉาได้แล้ว ที่สัมปยุตด้วยวิตก วิจารณ์
ปิติ สุข และเอกัคคตาจิต ฯ ก็มานั้นนั้นมี ๓ อย่าง คือ ๑. หีนณาน ฌานระดับต่ำ ๒. มัชฌิมณาน
ฌานระดับปานกลาง ๓. ปณฺธิตณาน ฌานระดับประณีต ฯ ในบรรดาฌานเหล่านั้น ฌานที่สักว่าได้รับ
แต่ยังไม่ถึงเสพคฺขัน พึงทราบว่หีนณาน ฌานที่เจริญแล้วยังไม่บริบูรณ์ยังไม่เชี่ยวชาญ พึงทราบว่
มัชฌิมณาน ฌานที่เจริญอย่างย้งยวดถึงความบริบูรณ์และเชี่ยวชาญโดยประการทั้งปวง พึงทราบว่
ปณฺธิตณาน ก็อุบาสกผู้มีฌานไม่เสื่อมเพราะเจริญปฐมณานนั้นระดับต่ำเพียงเล็กน้อย บังเกิดแล้วบน
ชั้นที่หนึ่งกล่าวคือพรหมปาริสัชชาเพราะเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าพรหมผู้ได้ชื่อว่าพรหมปาริสัชชา
เพราะพรหมเหล่านั้นจัดว่าอยู่ในบริษัท เพราะเป็นบริวารของมหาพรหม แล้วจึงสวดยพรหมสมบัติ
ประมาณหนึ่งในสามส่วนของกัป ฯ อุบาสกผู้มีฌานไม่เสื่อมเพราะเจริญมัชฌิมณานนั้นนั่นเอง บังเกิด
แล้วในพรหมโลกที่ได้ชื่ออย่างนี้ว่าพรหมปุโรหิต เพราะดำรงอยู่ในฐานะเป็นปุโรหิตของมหาพรหม
แล้วสวดยพรหมสมบัติอยู่ครั้งกัป ฯ อุบาสกผู้มีฌานไม่เสื่อมเพราะเจริญปณฺธิตณานชั้นนั้นนั่นเอง
เพิ่มพูนคือแทงตลอดด้วยคุณวิเศษมีฌานเป็นต้นเหล่านั้นฯ บังเกิดแล้วในพรหมโลกที่ปรากฏแล้วว่า
มหาพรหม เพราะเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าพรหมผู้ได้ชื่อว่ามหาพรหม เพราะเป็นผู้ยิ่งใหญ่กว่าพรหม
ปาริสัชชาเป็นต้น โดยความเป็นผู้มีวรรณะแห่งพรหมและโดยความเป็นผู้มีอายุยืนยาวเป็นต้น แล้ว
สวดยพรหมสมบัติตลอดหนึ่งองสยอกัป ฯ พรหมทั้งสามแม้เหล่านี้พึงทราบว่าอยู่ชั้นเดียวกับพรหมที่
ส่องแสงรุ่งโรจน์ด้วยรัศมีที่ประณีต ฯ อนึ่ง ในที่นี้พึงเห็นการกำหนดอายุแห่งพรหมแม้ทั้งสามเหล่านี้
ด้วยอำนาจองสยอกัปนั่นเอง ฯ จริงดังนั้น พรหมแม้ทั้งสามมีพรหมปาริสัชชาเป็นต้นไม่มีการกำหนด
ประมาณอายุด้วยอำนาจแห่งมหากัปทั้งหลาย เพราะไม่มีอยู่ในกัปที่บริบูรณ์ โดยสภาวะที่พรหม
เหล่านั้นจะไม่พินาศแม้ในกัปเดียว จริงดังนั้น โลกนี้จักพินาศด้วยลมในวาระสุดท้าย เมื่อจำนวนครั้งที่
แปดครบบริบูรณ์แปดครั้งอย่างนี้คือ ด้วยไฟเจ็ดครั้ง ด้วยน้ำครั้งที่แปด ด้วยไฟเจ็ดครั้ง ด้วยน้ำครั้งที่
แปดอีก โลกพินาศไปด้วยไฟ หมายเอาระดับปฐมณาน พินาศด้วยน้ำหมายเอาระดับหุตติยณาน พินาศ
ด้วยไฟหรือน้ำนั้นหมายเอาระดับตติยณาน ฯ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ถามว่า โลกพินาศไปอย่างนั้น เพราะอะไรเป็นเหตุ ตอบว่า “เพราะอกุศลมูลเป็นเหตุ”
แท้จริง เมื่ออกุศลมูลทั้งหลายหนาขึ้นโลกจึงพินาศอย่างนั้น ก็แลโลกนั้น เมื่อระคะหนามากกว่า (อย่าง
อื่น)ย่อมพินาศด้วยไฟ เมื่อโทสะหนามากกว่า ย่อมพินาศด้วยน้ำ แต่อาจารย์ลางพวกกล่าวว่า “เมื่อ

โทษะหนามากกว่า (ย่อมพินาศ) ด้วยไฟเมื่อระคะหนามากกว่า (ย่อมพินาศ) ด้วยน้ำ ” เมื่อโมหะหนามากกว่าย่อมพินาศด้วยลม และเมื่อพินาศอย่างนั้นเล่า มันพินาศด้วยไฟ ๗ วาระติดต่อกัน ไป ในวาระที่ ๘ จึงพินาศด้วยน้ำ (เสียคราวหนึ่ง) พินาศด้วยไฟ ๗ วาระ ในวาระที่ ๘ พินาศด้วยน้ำอีกเล่า โดยนัยดังนี้

โลกเมื่อพินาศอย่างนั้น พินาศด้วยน้ำ ๗ หน ทุกวาระที่ ๘ แล้วพินาศด้วยไฟ(แถม) อีก ๗ วาระ โดยกาลเท่านั้นเป็นอันล่วงไปถึง ๖๓ กับในระหว่าง ๖๓ กัปนั้น ลมซึ่งกันวาระที่จะพินาศด้วยน้ำอันมาถึงเข้าเสีย (วาระหนึ่ง) แล้วจึงได้ช่องทำลายเหล่าสุภิกชนพรหมผู้มีกำหนดอายุ ๖๔ กัปเต็ม ยังโลกให้พินาศได้ ฯ

ในกัปเหล่านั้น สัตว์ภูมิถึง ๓ ที่เดียว คืออาโปสังวัฏฐะ(พินาศด้วยน้ำ) เตโชสังวัฏฐะ(พินาศด้วยไฟ) วาโยสังวัฏฐะ(พินาศด้วยลม) ฯ แดนแห่งสังวัฏฐะ (ด้านสูง) ก็ ๓ คือ (พรหมโลก) ชั้นอาภัสสราชั้นสุภิกชนา ชั้นเวหฬผลา เมื่อกัปพินาศด้วยไฟ (โลก) ไต้ชั้นอาภัสสราลงมาถูกไฟไหม้ (สิ้น) เมื่อกัปพินาศด้วยน้ำ (โลก) ไต้ชั้นสุภิกชนาลงมาละลายด้วยน้ำ (สิ้น) เมื่อกัปพินาศด้วยลม (โลก)ไต้ชั้นเวหฬผลาลงมา ทำลายไปด้วยลม (สิ้น) แต่ (เมื่อว่า) โดยแดนด้านกว้าง (โลก) พุทธเกษตรหนึ่ง ย่อมพินาศทุกครั้งไป ฯ

เพราะเหตุนี้ จึงไม่มีความสมภพแห่งพรหมเหล่านั้นในกัปทั้งสิ้นเพราะพรหมแม้ทั้งสามที่อยู่ระดับปฐมมานจะไม่พินาศแม้ในกัปเดียว ฉะนั้นท่านจึงกล่าวการกำหนดอายุของพรหมเหล่านั้นไว้ด้วยอำนาจอสงไขยกัป ฯ ก็ท่านกล่าวการกำหนดอายุไว้ด้วยอำนาจมหากัปที่เต็มรอบแล้วตั้งแต่นั้นระดับทุติยมาน หาได้กล่าวไว้ด้วยอำนาจอสงไขยกัปไม่ อนึ่ง คำว่า อสงเขยยกัปไป ได้แก่ ส่วนที่สี่แห่งมหากัปนั้นเองที่มีสภาวะไม่สิ้นไปแม้ในเวลาที่จะต้องสิ้นไปจากกองเมล็ดพันธุ์ฝักกาดด้วยการถือเอาพืชแต่ละชนิดโดยล่วงไปร้อยปีจากกองเมล็ดพันธุ์ฝักกาดด้วยอำนาจความยาวและกว้างเป็นโยชน์ ฯ อุบาสกผู้มีมานไม่เสื่อมเพราะเจริญทุติยมานและตติยมานเพียงเล็กน้อยอย่างนั้น บังเกิดในพรหมโลกที่นับว่ามีแสงเพียงน้อยนิด เพราะเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าพรหมผู้ได้ชื่ออย่างนี้ว่าปริตตภา เพราะพรหมเหล่านั้นมีแสงสว่างเพียงเล็กน้อย แล้วเสวยพรหมสมบัติตลอดสองมหากัป ฯ อุบาสกผู้ไม่เสื่อมมานเพราะเจริญมัชฌิมมานนั้นนั่นเอง บังเกิดในพรหมโลกที่ปรากฏแล้วว่า อัปมาณาภา เพราะพรหมเหล่านั้นมีแสงสว่างประมาณมิได้ แล้วเสวยพรหมสมบัติตลอดสี่มหากัป ฯ อุบาสกผู้ไม่เสื่อมมานเพราะเจริญปณฺธิมานนั้นนั่นเอง ปล่อยคือเปล่งแสงสว่างออกไปข้างโน้นข้างนี้ข้างนี้ข้างนั้นบังเกิดในพรหมโลกที่ปรากฏแล้วว่าส่องแสงเปล่งปลั่ง เพราะเป็นที่อยู่ของเหล่าพรหมผู้ได้ชื่อว่าอาภัสสรพรหม เพราะชั้นธันดานบังเกิดขึ้นด้วยมานที่มีปิตีของพรหมเหล่านั้น แล้วเสวยพรหมสมบัติตลอดแปดมหากัป ฯ พรหมทั้งสามแม้เหล่านี้พึงทราบว่ายู่ชั้นเดียวกับพรหมที่ส่องแสงรุ่งโรจน์ด้วยรัตนะที่ประณีต ฯ อุบาสกผู้ไม่เสื่อมมานเพราะเจริญจตุตถมานชั้นต่ำเพียงเล็กน้อย บังเกิดในพรหมโลกที่นับว่ามีแสงสว่างเพียงน้อยนิด เพราะเป็นที่อยู่ของเหล่าพรหมผู้ได้ชื่ออย่างนี้ว่า ปริตตสุภา เพราะมีแสงสว่างในสรีระที่หนาแน่นเป็นอันเดียวกันไม่หวั่นไหว แสงสว่างในสรีระนั้นเป็นแสงสว่างเพียงน้อยนิดเมื่อเทียบกับพรหมชั้นสูงๆ แล้วเสวยพรหมสมบัติอยู่ตลอดสิบหกมหากัป ฯ อุบาสกผู้ไม่เสื่อมจากมานเพราะเจริญมัชฌิมมานนั้นนั่นเอง บังเกิดในพรหมโลกที่นับว่ามีความเจิดจ้าดังงามหาประมาณมิได้ เพราะเป็นที่อยู่อาศัยของพวกพรหมที่ได้ชื่ออย่างนี้ว่า อัปมาณสุภา เพราะมีความเจิด

จ้างดงมาหาประมาณมิได้ แล้วจึงเสวยพรหมสมบัติตลอดสามสิบสองมหากัป ๑ อุบาสกผู้ไม่เสื่อมจาก
 ฌานเพราะเจริญปีติฌานนั้นนั่นแล บังเกิดในพรหมโลกกล่าวคือสุกทินะ เพราะเป็นที่อยู่อาศัยของ
 พวกพรหมผู้ได้ชื่ออย่างนี้ว่า สุกทินะ เพราะเคลื่อนกล่นคือดารดาชไปด้วยแสงเจิดจ้ากล่าวคือมีรัศมี
 เกิดขึ้น แล้วจึงเสวยพรหมสมบัติตลอดหกสิบสี่มหากัป ๑ พรหมแม่เหล่านี้พึงทราบว่ายู่ชั้นเดียวกับ
 พรหมที่ส่องแสงรุ่งโรจน์ด้วยรัศมีที่ประณีต ๑ อุบาสกผู้ไม่เสื่อมจากฌานเพราะเจริญปัญจฌาน
 เหมือนอย่างนั้น บังเกิดในพรหมโลกกล่าวคือชั้นเวหฬละ เพราะเป็นสถานที่อยู่ของเหล่าพรหมผู้ที่ได้
 ชื่ออย่างนี้ว่า เวหฬละ เพราะพรหมเหล่านั้นมีผลที่ไพบูลย์ที่เกิดด้วยแสงแห่งฌาน แล้วจึงเสวยพรหม
 สมบัติอันยิ่งใหญ่ตลอดห้าร้อยกัป ๑ ก้ออาจารย์บางพวกกล่าวว่า หรือ (เห็นโทษ)ว่า สัญญาเป็นดุจโรค
 สัญญาเป็นดุจผี เป็นต้น อุบาสกผู้ไม่เสื่อมจากฌานเพราะเจริญอุปปวิราคภาวนาด้วยอำนาจการไม่ให้
 ครอบงำบังเกิดขึ้นในภพที่อุปนิสัยจะพึงได้ ด้วยการแสดงโทษแห่งการอุปบัติของอุปนิสัยเป็นต้นว่า จิต
 น่าร้อา จิตนี้น่าเบื่อหน่ายหนอ ด้วยการสันนิษฐานถึงความสงบและประณีตในเมื่อไม่มีอุปนิสัย และ
 ด้วยกำลังแห่งภาวนาในวโยกสินหรือในอาภาสสินที่กำหนดไว้ตามมติของอาจารย์บางพวก เกิดขึ้น
 ในโลกกล่าวคืออสังญา เพราะเป็นที่อยู่ของเหล่าอสังญาสัตว์ที่เป็นพรหมผู้ที่ได้ชื่ออย่างนี้ว่า อสังญา
 สัตว์ เพราะสัตว์เหล่านั้นไม่มีอุปนิสัยที่เหลือที่ท่านกล่าวไว้โดยมุ่งถึงความจำได้หมายรู้ เพราะมีเพียง
 รูปสันตติที่บังเกิดด้วยสัญญาวิราคภาวนา แล้วเป็นไปในโลกนั้นตลอดห้าร้อยกัป ๑ อสังญาสัตว์แม้
 เหล่านี้พึงทราบว่ายู่ชั้นเดียวกับพรหมที่ส่องแสงรุ่งโรจน์ด้วยรัศมีที่ประณีต ๑ อุบาสกผู้เสวยสมบัติ
 ในรูปภพตลอดกาลนานแสนนานด้วยดีด้วยอาการอย่างนี้แล้วประสงค์จะบริโภคมัตถ์สมบัติในรูปภพ
 เห็นโทษในรูปภพโดยประการทั้งปวง เป็นต้นว่า เพราะอาศัยการรักษา บาปอกุศลธรรมหลาย
 ประการ คือ การถือท่อนไม้ การถือคัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพูดขื่นมึง ฏ การ
 พูดส่อเสียด การพูดเท็จ จึงเกิดขึ้น และโทษในกรชรูปด้วยอำนาจแห่งอาพาธนับพันอย่างมีการถือท่อน
 ไม้เป็นต้นนั่นเอง และมีโรคตาเป็นต้น เป็นผู้มีความไม่เสื่อมเพราะเจริญอากานัญจายตนะโดยนัยที่
 ท่านกล่าวไว้ในปกรณวิเสสชื่อวิสุทธิมรรค จึงบังเกิดในรูปภพที่ได้ชื่ออย่างนี้เพราะเป็นสถานที่อยู่ของ
 เหล่าทวยเทพผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนะ จึงเสวยปีติสุขอันยิ่งใหญ่ตลอดสองหมื่นกัปในรูปภพนั้น
 ๑ อุบาสกผู้มีมานไม่เสื่อมเพราะเจริญวิญญาณัญจายตนะอย่างนั้นเหมือนกัน บังเกิดในรูปภพ
 กล่าวคือวิญญาณัญจายตนะ เพราะเป็นที่อยู่ของเหล่าทวยเทพผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนะ แล้วจึง
 เสวยปีติสุขที่ยิ่งใหญ่ตลอดสี่หมื่นกัป ๑ อุบาสกผู้มีมานไม่เสื่อมเพราะเจริญอาภิกขัญจายตนะเหมือน
 อย่างนั้น บังเกิดในรูปภพที่ได้ชื่ออย่างนี้เพราะเป็นที่อยู่ของเหล่าทวยเทพผู้เข้าถึงอาภิกขัญจายตนะ
 แล้วจึงเสวยฌานสุขอันยิ่งใหญ่ตลอดหกหมื่นกัป ๑ อุบาสกผู้มีมานไม่เสื่อมเพราะเจริญเนวสัญญานา
 สัญจายตนะ บังเกิดในรูปภพกล่าวคือเนวสัญญานา สัญจายตนะ เพราะเป็นที่อยู่ของเหล่าทวยเทพผู้
 เข้าถึงเนวสัญญานา สัญจายตนะ แล้วจึงเสวยสมบัติสุขอันประณีตยิ่งกว่าตลอดแปดหมื่นสี่พันกัป ๑
 ในเรื่องนี้มีคาถาดังต่อไปนี้

พรหมทั้งหลายที่เข้าฌาน มีแสงสว่างอันหาขอบเขตมิได้ มีปีติเป็น
 ภาว ฌานมีฤทธิ์มากพระมุนิที่ไหนใครกันเล่าจักไม่สรรเสริญความสุขของ
 พรหมเหล่านั้น ๑

เป็นพรหมระดับต่ำสุดอยู่ในพรหมโลกตลอดส่วนสามแห่งกับเป็น
 พรหมระดับสูงสุดในพรหมโลกเหล่านั้นตลอดแปดหมื่นสี่พันกัป ๑

เมล็ดพันธุ์พืชที่เต็มบริบูรณ์อยู่ในยุงฉางที่ยื่นขยายยาวออกไปเป็น
โยชน้นำออกทิ้งเสียทีละเม็ดๆ เมื่อครบร้อยปีก็จะเหลือเพียงนิดหน่อย
กับที่ยาวก็เช่นกันที่บันดานความสุขแก่พรหมเหล่านั้น พึงทราบได้ด้วย
อายุนั่นเองที่ดำรงคงอยู่ได้เพียงชั่วขณะด้ายกายที่เปื่อยเน่านี้ ฯ

อายุหลายร้อยกับ และความสุขที่สำเร็จด้วยใจพึงเป็นอุปมาในเรื่อง
ความสุขที่ดีเลิศของพรหมเหล่านั้นได้ ฯ

บุญใดในโลกนี้ ที่พิเศษ นำมาซึ่งพระนิพพานมานั่นเอง บุญนั้น
ให้ผลที่ยิ่งใหญ่ เป็นบุญปานกลางในพรหมโลกทั้งหลายด้วยอาการอย่างนี้

เป็นบุญเพียงเล็กน้อยที่ก่อให้เกิดกามคุณห้าในกามโลกและยอมให้
ประโยชน์สุขอย่างอื่นที่เหลือทั้งหมด ฯ

สรีระที่เหนียวล้าอ่อนกำลังนี้ที่บุญสำเร็จได้ในโลกนี้ด้วยอาการ
อย่างนี้หาได้ง่าย ชนเมื่อประกอบในสิ่งที่มิใช่บุญกรรม ก็จะเศร้าโศก
เสียใจ เหมือนตกจากยอดเขาสิเนรุ ฯ

เปรียบเหมือนพืชที่เป็นเพียงเมล็ดพันธุ์ที่อยู่โคนต้นไทรย่อมเกิดงอก
งามเป็นพุ่มเขียวชอุ่มขนาดใหญ่แตกกิ่งก้านสาขาออกไปเป็นร้อยได้ ฉนั้น
ไฉนผลจากบุญกรรมก็ฉนั้นเหมือนกัน ย่อมให้ผลที่ยิ่งใหญ่ตามมา
ฉนั้น บัณฑิตไม่ควรดูหมิ่นว่า บุญน้อย ฯ

ก็ด้วยเหตุมีประมาณเพียงนี้ โลกียสมบัติเป็นอันท่านประกาศไว้แล้วในคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า
พึงให้โลกียสมบัติและโลกุตตรสมบัติสำเร็จ ฯ

อุปาสกย่อมประสบกามภพ รูปภพ และอรุภพด้วยอาการอย่างนี้
ด้วยคุณมีศีลเป็นต้นใด ผู้รู้ชื่อใครกันเล่าจะพึงประมาทในคุณมีศีลเป็นต้น
นั้น ฯ

ปริจเฉทที่ ๗ ชื่อโลกียสัมปัตตินิเทศ

ในอุปาสกขณาลังการที่ท่านรจนาไว้เพื่อประโยชน์แก่ความปราโมทย์แห่งสาธุชน
จบแล้วด้วยประการฉะนี้ ฯ

๓.๒.๘ โลกุตตรสัมปัตตินิเทศ

ว่าด้วยโลกุตตรสมบัติ

บัดนี้ ในคำว่า พึงให้โลกุตตรสมบัติสำเร็จ นี้ สมบัติที่ได้ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะข้ามไป หรือ
พ้นไปจากโลกกล่าวคืออุปาทานชั้นนี้ สมบัตินั้นมี ๓ ประการ คือ ๑. สาวกโพธิ ๒. ปัจเจกโพธิ ๓.
สัมมาสัมโพธิ ฯ การตรัสรู้ซึ่งจะทะเล่าสาวกผู้ที่ได้ชื่ออย่างนี้ว่าสาวก เพราะเกิดในที่สุดแห่งการพึง
พระสัทธรรมของพระศาสดา พึงบรรลุโดยลำดับแห่งมรรค ชื่อว่าสาวกโพธิ ในบรรดาสมบัติ ๓
ประการเหล่านี้ ฯ จริงดังนั้น พระโสดาบันผู้ละการไปอบายได้แล้ว เพราะเจริญโสดาปัตติมรรคโดยนัย
ที่กล่าวไว้แล้วในปรกณวิเศษชื่อวิสุทธิมรรคแล้วละทิฐฐิและวิจิกิจฉาได้ ชื่อว่าพระโสดาบันประเภทสัต
ตักขัตตุปรมะ ก็พระโสดาบันนั้นมี ๓ ประเภท คือ ๑. เอกพีชี ๒. โกลังโกละ ๓. สัตตักขัตตุปรมะ ฯ ก็

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า เอกพีชี มีพีชเดียว นี่ต่อไป บุคคลใดได้เป็นพระโสดาบันแล้ว ละเพียงอัตภาพเดียวเท่านั้นแล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์ บุคคลนี้ ชื่อ เอกพีชี สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ก็แล เอกพีชีบุคคล เป็นโณ บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์ ๓ หมดไปอย่างสิ้นเชิง จึงเป็นพระโสดาบัน ซึ่งไม่มีความตกต่ำเป็นธรรมดา เทียงแท้ มุ่งหน้าแต่จะตรัสรู้ ท่องเที่ยวไปสู่ภพมนุษย์อีกครั้งเดียวเท่านั้นแล้ว ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลนี้เรียกว่า เอกพีชี เป็นผู้มีพีช (การเกิด) ครั้งเดียว ๆ ส่วนบุคคลใด ท่องเที่ยวไป ๒-๓ ภพแล้ว จึงจะทำที่สุดทุกข์ได้บุคคลนี้ ชื่อ โกลังโกละ (ผู้ออกจากตระกูลไปสู่ตระกูล) สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ก็แล โกลังโกละบุคคล เป็นโณ บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์ ๓ หมดไปอย่างสิ้นเชิง จึงเป็นพระโสดาบัน ซึ่งไม่มีความตกต่ำเป็นธรรมดา แน่นอนมุ่งหน้าแต่จะตรัสรู้ เขาเที่ยววิ่งไปอีกสองหรือสามตระกูลแล้ว จึงจะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลนี้เรียกว่า โกลังโกละ ผู้จากตระกูลสู่ตระกูล ๆ ผู้ที่เกิดขึ้นอีกอย่างมากที่สุด ๗ ครั้ง ไม่ถือเอาภพที่ ๘ นี้ ชื่อ สัตตักขัตตูปมมะ (มีเจ็ดครั้งเป็นอย่างยิ่ง) สมดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ก็แล สัตตักขัตตูปมบุคคล เป็นโณ บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์ ๓ สิ้นไปอย่างสิ้นเชิง จึงเป็นพระโสดาบันซึ่งไม่มีความตกต่ำเป็นธรรมดาเป็นผู้แน่นอน มุ่งหน้าแต่จะตรัสรู้ เขาท่องเที่ยวไปสู่เทพและมนุษย์ อีก ๗ ครั้งแล้ว จึงจะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลนี้เรียกว่า สัตตักขัตตูปมมะ ผู้อย่างมากก็เจ็ดครั้ง ๆ เพราะเหตุนี้ ชน ๓ คนเหล่านี้คือ ๑. วิชาชาอุบาสิกา ๒. อนาถปิณฑิกเศรษฐี ๓. ท้าวสักกเทวราช บังเกิดแล้วโดยลำดับในเทวโลกชั้นกามาวจรภูมิ ๖ (คือ ๑. ชั้นจาตุมหาราช ๒. ชั้นดาวดึงส์ ๓. ชั้นยามา ๔. ชั้นดุสิต ๕. ชั้นนิมมานรดี ๖. ชั้นปรนิมมิตวสวัตติ) เพราะความปรารถนาในภพมีกำลังมากกว่า เสวยทิพยสมบัติมากมายและสมบัติสุขโดยประมาณอายุในเทวโลกนั้นๆ ดำรงอยู่ในเทวโลกที่ผู้อื่นเนรมิต ให้มานบังเกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นโดยลำดับแม้ในพรหมโลก เสวยปิตุสุขอันยิ่งใหญ่โดยประมาณอายุในพรหมโลกนั้น ดำรงอยู่ในชั้นสุกสิณพรหม เจริญมรรคแล้วบรรลุอนาคามิผลแล้วเกิดขึ้นโดยลำดับในชั้นสุทธาวาส ๕ เสวยสมบัติสุขโดยประมาณอายุในชั้นสุทธาวาส ๕ นั้นๆ แล้วดำรงอยู่ในชั้นอกนิฏฐพรหมโลก ทำให้แจ้งซึ่งอรรหัตตมรรคแล้วเข้าไปสู่บุรีคือพระนิพพาน ฯ อีกคนหนึ่งเจริญสกทาคามิมรรคที่เป็นตัวกระทำราคะโทสะและโมหะให้เบาบาง ชื่อว่าเป็นพระสกทาคามี ย่อมมาสู่โลกนี้ด้วยอำนาจปฏิสนธิคราวเดียวเท่านั้น อีกคนหนึ่งเจริญอนาคามิมรรคที่เป็นตัวกำจัดกามราคะให้สิ้นไปโดยไม่ให้เหลือ ชื่อว่าเป็นพระอนาคามี ด้วยว่าพระอนาคามินั้นย่อมไม่มาสู่โลกนี้ด้วยอำนาจปฏิสนธิ ฉะนั้น จึงชื่อว่าอนาคามี ฯ

เพราะเหตุนี้ อุบาสกเมื่อบังเกิดในชั้นสุทธาวาสทั้งหลายด้วยอำนาจความพิเศษแห่งอินทรีย์มีสัทธินทรีย์เป็นต้น บังเกิดในชั้นอวิหาด้วยอำนาจความพิเศษแห่งสัทธินทรีย์ แล้วเสวยพรหมสมบัติอยู่ตลอดหนึ่งพันกัป บังเกิดในสุทธาวาสชั้นอดปปาด้วยอำนาจความพิเศษแห่งวิริยอินทรีย์ก็อย่างนั้น ย่อมเสวยปิตุสุขอันยิ่งใหญ่ตลอดสองพันกัป บังเกิดในสุทธาวาสชั้นสุทิสด้วยความพิเศษแห่งสตินทรีย์ก็อย่างนั้นเหมือนกัน ย่อมเสวยปิตุสุขอันไพบูรณ์ตลอดสี่พันกัป บังเกิดในสุทธาวาสชั้นสุทิสเพราะความพิเศษแห่งสมาธิอินทรีย์ก็อย่างนั้น ย่อมเสวยพรหมสมบัติอันโอฬารตลอดแปดพันกัป บังเกิดในสุทธาวาสชั้นอกนิฏฐะด้วยความพิเศษแห่งปัญญินทรีย์ก็อย่างนั้นเหมือนกัน ย่อมเสวยพรหมสมบัติอย่างมหาศาลตลอดหนึ่งหมื่นหกพันกัป ฯ ในบรรดาสุทธาวาสเหล่านั้น สุทธาวาสชั้นอวิหาเป็นต้น เป็นอवासของพระอนาคามีและพระอรหันต์ทั้งหลายผู้บริสุทธิ์นั่นเอง ฉะนั้นจึงชื่อว่าสุทธาวาสชื่อว่าสุทธาวาส เพราะรูปวิเคราะห์ว่า พระอนาคามีและพระอรหันต์เหล่านั้นมีอवासที่บริสุทธิ์ เพราะ

ไม่มีความเป็นปฏิกิริยาหรือเป็นที่รังเกียจ แม้แผ่นดินที่อยู่อาศัยของพระอนาคามีและพระอรหันต์เหล่านั้นท่านก็เรียกว่าสุทธาวาส ฯ ก็ในบรรดาสุทธาวาสเหล่านี้ เทวดาผู้อยู่บนชั้นที่หนึ่งไม่ละฐานะของตนเพียงระยะเวลาเล็กน้อย ฉะนั้นจึงชื่อว่าอวิหา เทวดาผู้อยู่บนชั้นที่สองไม่ถูกอะไรๆ เผลอผลาญได้เลย ฉะนั้นจึงชื่อว่าอตัปปา เทวดาผู้อยู่บนชั้นที่สามย่อมปรากฏด้วยความสุขเพราะมีรูปร่างดียิ่ง ฉะนั้นจึงชื่อว่าสุทิสสา เทวดาผู้อยู่บนชั้นที่สี่ย่อมเห็นได้โดยง่าย เพราะมีทัศนะที่สะอาดบริสุทธิ์ ก็เทวดาผู้อยู่ในชั้นที่ห้าพึงทราบว่าเป็นชื่อว่าอกนิฏฐา เพราะเทวดาเหล่านั้นไม่มีความน้อยกว่าหรือด้อยกว่า เพราะมีสมบัติอย่างอภิชฌ์ ฯ

ก็ในบรรดาสุทธาวาสเหล่านี้ ในสุทธาวาสชั้นอวิหา มีพระอนาคามี ๕ ประเภท คือ ๑. อันตราปรินิพพายี ๒. อุพหัจจปรินิพพายี ๓. อสังขารปรินิพพายี ๔. สสังขารปรินิพพายี ๕. อุทังโสโตอกนิฏฐคามิ ในพรหมโลกชั้นอตัปปา สุทิสสาและสุทิสสก็อย่างนั้น แต่ในพรหมโลกชั้นอกนิฏฐามีพระอนาคามี ๔ ประเภท ในบรรดาพระอนาคามีเหล่านั้น พระอนาคามีได้มีอายุยังไม่ทันเลยครึ่งไปก็ปรินิพพาน พระอนาคามีนั้นมี ๓ ประเภท คือ อันดับแรก พระอนาคามีท่านหนึ่งบังเกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหาซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กัปแล้วก็บรรลอรหัตผลในวันที่บังเกิดนั่นเอง หากมิได้บรรลอรหัตผลในวันที่ตนบังเกิด แต่ได้บรรลในที่สุด ๑๐๐ กัปแรก พระอนาคามีนี้ชื่อว่าอันตราปรินิพพายี ประเภทที่ ๑ พระอนาคามีอีกท่านหนึ่ง ไม่สามารถบรรลอรหัตผลได้อย่างนั้น ได้บรรลในที่สุด ๒๐๐ กัป พระอนาคามีนี้ชื่อว่าอันตราปรินิพพายี ประเภทที่ ๒ พระอนาคามีอีกท่านหนึ่ง แม้ในที่สุด ๒๐๐ กัปอย่างนั้นก็ไม่สามารถบรรลได้ ได้บรรลในที่สุด ๔๐๐ กัป พระอนาคามีนี้ชื่อว่าอันตราปรินิพพายี ประเภทที่ ๓ ฯ ส่วนพระอนาคามีที่บรรลอรหัตผลเลย ๕๐๐ กัป (กล่าวล่วงเลยท่ามกลาง ๕๐๐ มหากัปแห่งอายุอันมี ๑,๐๐๐ มหากัปเป็นประมาณ ในอวิหาภูมิทั้งหลายก่อน แล้วจึงตั้งอยู่ในกัปที่ ๖๐๐ มหากัปหรือที่ ๗๐๐มหากัป หรือที่ ๘๐๐ มหากัป หรือที่ ๙๐๐ มหากัป หรือที่ ๑,๐๐๐ มหากัปอย่างใดอย่างหนึ่งนั้นแหละ แล้วจึงบรรลพระอรหัต และปรินิพพานด้วยกิเลสปรินิพพาน) ชื่อว่าพระอนาคามีประเภทอุพหัจจปรินิพพายี แม้ในสุทธาวาสชั้นอตัปปาเป็นต้นกันยนี้เหมือนกัน ฯ ก็พระอนาคามีผู้บังเกิดในใดที่หนึ่งกระทำความเพียรอย่างแรงกล้า โดยริบถ้วนไม่ชักช้า มีความทุกข์ยาก บรรลพระอรหัตแล้วปรินิพพานด้วยกิเลสปรินิพพานตามธรรมดา ชื่อว่าพระอนาคามีประเภทสสังขารปรินิพพายี ฯ พระอนาคามีแม่ทั้ง ๔ เหล่านี้ย่อมได้ในสุทธาวาสแม่ทั้ง ๕ ฯ ก็ในคำว่า อุทังโสโตอกนิฏฐคามิ นี้พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ กระแส คือ ตัณหา หรือกระแสคือวิญญูของพระอนาคามีนั้นมีอยู่ในเบื้องบน เพราะเป็นธรรมชาตินำไปในเบื้องบน ฉะนั้นท่านจึงชื่อว่าอุทิสโต แปลว่า ผู้มีกระแส คือ ตัณหา หรือวิญญูในเบื้องบน อีกอย่างหนึ่ง กระแสคือมรรคของพระอนาคามีนั้นมีอยู่ในเบื้องบน เพราะท่านไปสู่ภพเบื้องบนแล้วจึงได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงชื่อว่าอุทิสโต แปลว่า ผู้มีกระแสคือมรรคในเบื้องบน ฯ ชื่อว่าอกนิฏฐคามิ (ผู้มีปกติไปสู่อกนิฏฐภพ) เพราะไปสู่อกนิฏฐภพ ฯ ด้วยว่า บรรดาพระอนาคามีเหล่านั้น องค์ใดชำระเทวโลกทั้ง ๔ ให้สะอาดจำเดิมแต่อวิหาภูมิ และไปสู่อกนิฏฐภูมิจึงปรินิพพาน องค์นี้ชื่อว่า อุทิสโตอกนิฏฐคามิ ฯ อีกองค์เจริญรหัตตมรรคแล้ว ชื่อว่าเป็นพระอรหันต์ ผู้ชีณาสพ ผู้เป็นทักขิณียบุคคลชั้นเลิศ เพราะกำจัดกิเลสได้หมด ฯ การตรัสรู้สัจจะที่เหล่าพระสาวกจะพึงบรรลด้วยอาการอย่างนี้ ท่านเรียกว่า สาวกสัมโพธิ ฯ

จริงอยู่ ความเป็นผู้ชำนาญในผลทั้งหลาย ความไม่ผูกพัน การตรัสรู้สัจจะด้วยสัมมญาณ ที่มีความหมายว่าตรัสรู้ธรรมที่พึงตรัสรู้ได้ ชื่อว่าปัจเจกสัมโพธิ ฯ ด้วยว่า การตรัสรู้สัจจะเองนั้น

แลแม้ที่เป็นไปอยู่เพราะเป็นสยัมภูญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่ามีความผูกพัน เพราะเป็นเหตุแห่งการตรัสรู้สัจจะของสัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ อนึ่ง การตรัสรู้สัจจะของสัตว์แม้ชนิดเดียว ไม่จัดว่าเป็นเหตุแห่งสัตว์เหล่านี้ ฉะนั้นท่านจึงกล่าว ไม่มีความผูกพัน ฯ

ก็การตรัสรู้ชอบโดยพระองค์เอง ชื่อว่าสัมมาสัมโพธิ เพราะรู้ คือตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบด้วยพระองค์เอง ฯ จริงอยู่ มัคคญาณเป็นปทัฏฐานแห่งพระสัพพัญญุตญาณ และพระสัพพัญญุตญาณก็เป็นปทัฏฐานของมรรคญาณ เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า สัมมาสัมโพธิ ฯ ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นใด ทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ไม่มีอาจารย์ ทรงตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยพระองค์เองในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้สดับมาก่อน ชื่อว่าพระพุทธเจ้า อนึ่ง พระโพธิสัตว์ทั้งสามเหล่านี้ในคำว่า บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ถึงความชำนาญในพละทั้งหลาย พึงทราบ ว่า บำเพ็ญภาวนาแห่งโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการมีสติปัญญาเป็นต้นให้บริบูรณ์ เพราะบรรลุที่สุดด้วยอาคมเนียปฏิบัติทาของพระโพธิสัตว์ทั้งสาม ฯ จริงอยู่ เพราะถ้าเว้นจากการแทงตลอดนั้น การตรัสรู้ด้วยภาวนาของการตรัสรู้นอกนี้จะมีไม่ได้ เพราะไม่มีการตรัสรู้ด้วยการแทงตลอด ฯ ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น การตรัสรู้ด้วยการละ และการตรัสรู้ด้วยการรู้แจ้ง จึงเป็นอันสำเร็จแล้วโดยแท้ ฯ เพราะเหตุนี้ เหล่าอุบาสกผู้ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ ๑. อธิการ (การทำให้ยิ่ง) ๒. ฉันทตา (ความเป็นผู้มีฉันทะ) ผู้มีตั้งปณิธานไว้ด้วยอำนาจความปรารถนา ทำการสะสมตระเตรียมไว้โดยความเป็นพระอัครสาวกตั้งแต่นั้นมา และโดยความพระมหาสาวกตลอดหนึ่งสองไชยกัปอีกแสนกัป สดับจตุสัจจกัมมัญฐานกถาของพระศาสดาหรือจากเพื่อนพรหมจารีแล้วดำรงไว้เพียรพยายามปฏิบัติที่เกิดจากการฟังกัมมัญฐานเรื่องสัจจะสี่นั้นในขณะนั้นนั้นเองหรือเป็นช่วงๆ กระตือรือร้นเจริญวิปัสสนาแล้วแทงตลอดสัจจะทั้งหลาย ย่อมบรรลุซึ่งสาวกสัมโพธิญาณในขณะแห่งอรหัตตมรรคในภูมิแห่งอัครสาวก ในภูมิแห่งมหาสาวก หรือทั้งสองอย่าง พร้อมกับความเหมาะสมด้วยอภินิหารของตน จากนั้นมา เป็นผู้ชื่อว่าสาวกของพระพุทธเจ้า และพระทักษิณยบุคคลผู้เลิศ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ฯ อีกอย่างหนึ่ง

ธรรม ๕ ประการเหล่านี้ คือ ๑. ความเป็นมนุษย์ ๒. ความสมบูรณ์ด้วยบุรุษเพศ ๓. การแสดงว่าอาสวะหมดสิ้นไปแล้ว ๔. อธิการคือการทำให้ยิ่ง ๕. ความเป็นผู้มีฉันทะ เป็เหตุแห่งอภินิหาร ฯ

อนึ่ง อุบาสกทั้งหลายผู้ทำอภินิหารโดยการรวบรวมธรรม ๕ ประการเหล่านี้แล้ว ทำการสะสมโพธิสมาการไว้ตลอดสองสองไชย และตลอดหนึ่งแสนกัป ตั้งแต่นั้น มีปัจเจกโพธิสมาการที่ตระเตรียมไว้แล้วโดยลำดับ ดำรงอยู่ในอติภาพสุดท้ายในเวลาเช่นนั้น ถือเอาสังเวคนิมิตที่ปรากฏขึ้นด้วยความแก่กล้าแห่งญาณ เห็นโทษในภพเป็นต้นทุกอย่าง จึงกำหนดความเป็นไปและเหตุที่เป็นไปด้วยสยัมภูญาณ เพิ่มพูนจตุสัจจกัมมัญฐานโดยนัยที่มาแล้วว่า เขามนสิการโดยแยบคายว่า นีทุกข์ เป็นต้น ปฏิบัติสังขารทั้งหลายอันเหมาะสมแก่อภินิหารของตน ย่อมตรัสรู้ปัจเจกสัมโพธิญาณอันเป็นความเห็นแจ้งโดยลำดับ เป็นผู้ชื่อว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าตั้งแต่ขณะแห่งอรหัตตผล เป็นพระทักษิณยบุคคลผู้เลิศของโลกพร้อมทั้งเทวโลก ฯ อีกอย่างหนึ่ง หากว่ายังปรารถนาสัมโพธิไซ

อภินิหารย่อมสำเร็จได้เพราะธรรม ๘ ประการประชุมพร้อมกัน คือ ๑. ความเป็นมนุษย์ ๒. ความสมบูรณ์ด้วยบุรุษเพศ ๓. เหตุที่จะทำใหสำเร็จพระอรหันต์ได้ในชาตินั้น ๔. การได้เห็นพระศาสดา ๕. การบรรพชา ๖. ความถึงพร้อมแห่งคุณ (คือสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕)

๗. อธิการคือการทำให้ยิ่ง ๘. ความเป็นผู้มีฉันทะ ๑๔๘

ครั้งรวบรวมธรรม ๘ ประการที่กล่าวแล้วด้วยอาการอย่างนี้ ถ้าอุบาสกทั้งหลายผู้ถือปัญญาเป็นใหญ่ก็จะบำเพ็ญโพธิสมภารให้บริบูรณ์ได้โดยใช้เวลาหนึ่งแสนกัปกับอีกสี่สงไขย ถ้าถือศรัทธาเป็นใหญ่ ก็หนึ่งแสนกัปกับอีกแปดสงไขย ถ้าถือความเพียรเป็นใหญ่ ก็หนึ่งแสนกัปกับอีกสิบหกสงไขย ทำบุพกิจไว้แล้วในภพสุดท้าย ขึ้นสู่โพธิมณฑล แล้วทำปฏิญญาว่า เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นี้ตราบเท่าที่จิตของเราจักหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายโดยไม่ยั้งมั่น แล้วนั่งบนอปราจิตบัลลังก์ กำจัดหม่อมารด้วยเวลาที่ยังไม่พร้อมนั่นเอง ระลึกถึงชั้นที่เคยอยู่มาก่อนด้วยปุพเพนิวาสานุสสติญาณในปุริมยาม บรรลุจุตูปาตญาณ (และ) อนาคตังสญาณ ด้วยการชำระทิพยจักขุให้หมดจดในมัชฌิมยาม เจริญวิปัสสนาโดยมุ่งถึงปฏิจกสมุปบาท ตั้งแต่ชราและมรณะ ในปัจฉิมยาม ด้วยคำเป็นต้นว่า สัตว์โลกที่เคราะห์ร้ายนี้ เกิด แก่ ตาย จูติ และอุปบัติอย่างลำบากยากเย็นหนอ ทั้งไม่รู้ถึงการสลัดออกซึ่งชาติและชราที่เป็นความทุกข์นี้ ลับอยู่ซึ่งขวานคือญาณเพื่อจะตัดรกชัฏคือกิเลส เหมือนลับขวานในที่ที่เก็บไว้ตามปกติเพื่อจะตัดปารกชัฏขนาดใหญ่ ยังวิปัสสนาให้ถือเอาซึ่งห้องด้วยการบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ เพราะความเป็นพระพุทธรเจ้าถึงความแสรบแล้วด้วยความถึงพร้อมด้วยเหตุ เข้าสมาบัติต่างๆ ในระหว่างๆ ยกนามรูปตามที่กำหนดไว้ขึ้นสู่ไตรลักษณ์ พิจารณาอาการไวการสังขารเอนกประการด้วยอำนาจการพิจารณาเห็นแจ้งไปตามบทตามธรรม ยังวาระคือการพิจารณาโดยมุขคือหนึ่งแสนสามสิบหกโกฏิให้พิสดารแล้ว เมื่อวิปัสสนาญาณกล่าวคือมหาวิริยาญาณถึงความฉลาดหลักแหลมแกลั้วกล้าแล้วเป็นไปอยู่โดยความเป็นอุทฺธานคามินี ให้กิเลสสองพันห้าร้อยตัวสิ้นไปโดยลำดับแห่งมรรค ย่อมบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณด้วยอรหัตตมคคญาณ ชื่อว่าผู้บรรลุแล้วตั้งแต่นั้นแห่งอรหัตตผล จจริงอยู่ แม้ทศพลญาณและจตุเวสารัชชญาณเป็นต้น โดยความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ชื่อว่าเป็นอันอยู่ในมือแล้วในขณะนั้นโดยแท้แก่อุบาสกเหล่านั้น ๑

ด้วยว่าศรัทธาของเหล่าอุบาสกผู้ถือปัญญาเป็นใหญ่จะเบาบาง ปัญญาจะเฉียบแหลม เพราะเหตุที่นั่นนั่นเอง บารมีทั้งหลายจึงถึงความบริบูรณ์ได้ต่อกาลไม่นานนัก โดยความชัดเจนและความละเอียดอ่อนแห่งความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย ปัญญาของเหล่าอุบาสกที่ถือศรัทธาเป็นใหญ่ เป็นสิ่งกลางๆ บารมีของอุบาสกเหล่านั้นจะถึงความบริบูรณ์ได้ไม่เร็วนัก ไม่ช้านัก ส่วนปัญญาของเหล่าอุบาสกผู้ถือความเพียรเป็นใหญ่ จะเบาบาง ฉะนั้น บารมีของอุบาสกเหล่านั้นจะถึงความบริบูรณ์ได้ต้องใช้เวลานานทีเดียว ๑ ของมหาโพธิสัตว์เป็นฉันทะ ของปัจเจกโพธิสัตว์หาเป็นฉันทะนั้นไม่ ด้วยว่า แม้เมื่อมีความที่อุบาสกเหล่านั้นถือปัญญาเป็นใหญ่ จึงต้องปรารณาการดูแลโพธิสมภารตลอดสองสงไขยและตลอดแสนกัป นอกเหนือกว่านั้นไปไม่ต้อง แม้ผู้ที่ถือศรัทธาเป็นใหญ่และผู้ถือความเพียรเป็นใหญ่ย่อมตรัสรู้ปัจเจกโพธิญาณล่วงเลยกับไปเพียงเล็กน้อยเท่านั้นถัดจากการกำหนดที่ท่านกล่าวไว้แล้ว หาได้ล่วงเลยสองสงไขยที่สามไปไม่ ๑ อภินิหารเพื่อความเป็นอัครสาวกของสาวกโพธิสัตว์เหล่าใด พึงปรารณาสัมภารสัมภรณ์หนึ่งแสนสองสงไขยกับ เพื่อความเป็นมหาสาวกของสาวกโพธิสัตว์เหล่าใด ก็หนึ่งแสนกัปนั่นเองของสาวกโพธิสัตว์เหล่านั้น ๑ ของพระพุทธเจ้า ของมารดาบิดา ของอุปัชฌายา และของบุตร ก็อย่างนั้น นี่เป็นนัยที่ทำการสันนิษฐาน ๑ อุบาสกทั้งหลายผู้บรรลุความเป็นอุบาสกแก้วเป็นต้นด้วยอาการอย่างนี้ เข้าไปสู่อมตนครอันประเสริฐ อันมีวิปัสสนาญาณเป็นประตุ มี

สติสัมปชัญญะเป็นหน้าต่าง ประดับด้วยมณฑปคือสมบัติเป็นต้น เนื่องแน่นไปด้วยชนผู้อยู่ในฝ่ายที่จะตรัสรู้ได้ หยั่งลงสู่มหาวิถีสติปัญญาที่ตัดความโศกออกแล้ว ที่ตรง หน้าแน่นและกว้างขวาง ย่อมประดับตนเองด้วยรัตนอันมีค่ามากเหล่านี้คือ สามัญผล ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ สมบัติ ๘ ฯ เพราะเหตุนี้

พระสัพพัญญุตญาณที่ส่องแสงรุ่งโรจน์ด้วยแสงรุ่งโรจน์แห่งรัศมีตั้งร้อย ที่ห่อหุ้มหรือห้อมล้อมไว้ด้วยความเย็นที่พระจันทร์เพ็ญคือกรุณาทำไว้ให้ ที่มีกำลังอันปราศจากมลทินของพระพุทธรเจ้าทั้งสิบพระองค์ ที่เจือด้วยดาวประจำรุ่งคือกุศลทั่วทุกทิศ เป็นพระญาณที่ทั่วไปแก่พระพุทธรเจ้าที่ไม่ถูกจำกัดด้วยทองแก้วมณีและทองสิงคี ที่เป็นข้าศึกแก่พุทธรธรรมโดยรอบ ฯ

บริษัทผู้ได้รับการประดับประดาตกแต่งอย่างเต็มที่ ด้วยตำแหน่งหัวหน้านายพราณผู้มีความกล้าหาญตามแนวชายป่า ด้วยความประพฤติที่ไว้วางใจได้อย่างสบายใจ ผู้มีนิสัยหนักแน่นไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม ได้รับการเชิดชูจุดเป็นธง มีความเจริญมั่งคั่งในแว่นแคว้นคือสติปัญญา ผู้พิชิตลมหายใจหรือวิญญาณได้ด้วย ความพากเพียรพยายาม ฯ

ด้วยว่า พุทธภูมิใดที่ชุ่มฉ่ำไปด้วยสายธาราคือพระสัทธัมมเทศนา ดารดาชไปด้วยดอกไม้คือโพชฌงค์ เป็นหนทางใหญ่ที่ต้องเดินทางไป ด้วยแข้งคือมรรค แวดล้อมด้วยผู้มีคุณ มีพื้นที่งดงามไร้มลทินคือศีล ที่เหล่าวีระผู้ประเสริฐได้รับแล้วในโลก พุทธภูมินั้นวิเศษกว่าภูมิทั้งปวง ก็หากว่าอุบาสกนี้จะได้รับ สิ่งอื่นในโลกที่อุบาสกนี้จะไม่ควรได้รับจะมีอยู่หรือ ฯ

เพราะฉะนั้น ความเคารพนบถและความนับถือ อันอุบาสกพึงทำในพุทธภูมินี้เองไปตลอดโดยแท้ เหมือนกับความงดงามที่เป็นพื้นฐานของแก้วจินตามณีนั่นแล ฯ

อนึ่ง ท่านกล่าวคำใดไว้ว่า อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายผู้ถึงสรณะด้วยอาการอย่างนี้ ดำรงอยู่ในศีลแล้วชำระศีลนั้นให้หมดจดด้วยการสมาทานธุดงค์ที่เหมาะสม ละการค้าขาย ๕ ประการแล้ว เลี้ยงชีวิตโดยชอบธรรม โดยสม่ำเสมอ บรรลุความเป็นอุบาสกแก้วเป็นต้น บำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการทุกวัน ละธรรมก่ออันตราย แล้วให้โลกียสมบัติและโลกุตตรสมบัติสำเร็จ คำนั้นเป็นอันท่านประกาศแล้วโดยประการทั้งปวงด้วยคำมีประมาณเท่านี้ ฯ

อุบาสกผู้ยินดีในคุณคือสรณะ ผู้ยินดีในเครื่องประดับคือศีล ผู้ค้าขายเครื่องหอม(หรือเครื่องเทศ)ชั้นเยี่ยม ผู้ขัดขวางการค้าขายที่ผิด ผู้สะสมบุญไว้อย่างทั่วถึง(โดยสิ้นเชิง) ผู้มีบุญโดยส่วนเดียว ผู้มีบุญแม่ที่เป็นมงคลเดี๋ยวนี้ (คือเร็ว ๆ นี้) ผู้มีปัญญา พึงถือกำเนิดด้วยอาการอย่างนี้ ฯ

ปริเฉทที่ ๘ ชื่อโลกุตตรสัมปัตตินิเทศ

ในอุบาสกชนาลังการที่ท่านรจนไว้เพื่อประโยชน์แก่ความปราโมทย์แห่งสาธุชน
จบแล้วด้วยประการฉะนี้ ฯ

๓.๒.๙ ปุณฺณผลสารกนิเทศ ว่าด้วยความสำเร็จแห่งผลบุญ

บัดนี้ กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่าใดที่ท่านแสดงไว้อุปาสกขณาลังการนี้ แต่ท่านหาได้แสดง
อรรถาหรือตัวตนที่เป็นตัวกระทำกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นไว้ไม่ เพราะว่าเมื่อไม่มีตัวตนที่เป็นตัว
กระทำ ที่เป็นตัวรับรู้ นั้น กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นก็จะมี การที่กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นไม่มี ก็
จะเป็นความไม่มีแม้แห่งวิบากทั้งหลายของกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นที่เป็นไปเกี่ยวเนื่องกับกุศล
ธรรมมีศีลเป็นต้นนั้นด้วย เพราะเหตุนี้ การแสดงกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นก็จะไร้ประโยชน์ การบริหาร
ผู้แสดงนั้นพึงกล่าวไว้ด้วยอาการอย่างนี้ การแสดงโดยอุบายนี้ก็จะไร้ประโยชน์ หากว่าจะไม่มีกุศล
ธรรมมีศีลเป็นต้นเพราะไม่มีผู้กระทำ ก็จะไม่มีความดีที่ท่านกำหนดไว้ หากมีคำถามว่า เพราะเหตุ
อะไร ตอบว่า เพราะแม้เมื่อไม่มีการก เพราะอรรถาหรือตัวตนนั้นไม่มีเหตุอื่น อรรถาก็ยังมีอยู่ พึง
ประสพความที่กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นมีอยู่ในอรรถาบางอย่างแม้ที่ไม่มีอยู่อย่างนั้น ความขัดแย้งใน
เรื่องนี้ที่เป็นการอนุโลมตามในอรรถานั้นจักมีแต่ที่ไหน พึงทราบว่าเป็นเหมือนความบังเกิดแห่งหน่อ
เป็นต้นย่อมปรากฏเพราะอาศัยปฐวีธาตุ อาโปธาตุและเตโชธาตุเป็นต้น ถึงแม้จะไม่มีมีการกระทำในโลก
ฉนฺได ความบังเกิดแห่งกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านี้ก็มีได้เพราะความพร้อมเพรียงแห่งเหตุปัจจัยฉน
นั้น ฯ อนึ่งแม้ถ้าอรรถาที่เป็นกัตตาแห่งศีลเป็นต้น ที่ท่านกำหนดด้วยปัญญา ที่เที่ยงแท้ มั่นคง จะมีอยู่
โดยปรมาตม ฉะนั้นพวกเราก็จักกำหนดอรรถานั้นก่อน ก็อรรถาของท่านนั้นที่เป็นตัวกระทำ เป็นตัวรับรู้
จะพึงมีเจตนาได้หรือ จะพึงเป็นเช่นเดียวกับกำแพง เพดาน แผ่นดินและหญ้า และจะพึงมีความที่
อรรถาเป็นกระทำและเป็นตัวรับรู้ หากว่าอรรถานั้นที่มีเจตนาจะพึงเป็นอื่นด้วยเจตนาหรือไม่เป็นอื่น ถ้า
ไม่เป็นอื่น ก็จะไม่มีความเสียหายแห่งอรรถา เพราะเจตนาเสียหาย เพราะเหตุไรกัน เพราะเจตนาไม่เป็น
อื่น แม้ถ้าจะพึงมีการอธิบายโดยความมีอย่างนี้ว่า ก็ความเสียหายแห่งอรรถาย่อมไม่มี จะมีแต่ความ
เสียหายแห่งเจตนาที่บังเกิดแล้วเท่านั้น ข้าพเจ้าจะเฉลย เมื่อความไม่เสียหายแห่งอรรถามีอยู่ ความ
เสียหายแม้แห่งเจตนาจะไม่มี เพราะเหตุไร เพราะเจตนาไม่เป็นอย่างอื่น เมื่อความที่อรรถาและเจตนา
ไม่เป็นอย่างอื่น จะมีความเสียหายเฉพาะแห่งเจตนาเท่านั้น หากแต่ถ้าอรรถาไม่ ฉะนั้น คำนี้จึงไม่ถูกต้อง
นัก เหตุพิเศษในความเสียหายแห่งเจตนาตนเองย่อมไม่มี อรรถาจะเสียหายไป หรือเจตนาจะคงอยู่
อนึ่ง เมื่อเจตนาเสียหาย ความเสียหายแห่งอรรถาย่อมไม่มี อรรถาแห่งเจตนาจะพึงเป็นอื่นไป เปรียบ
เหมือนเมื่อม้าตัวอื่นเสียหาย ความเสียหายแห่งกระบือจะไม่มี ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ อรรถาแห่งเจตนาจะไม่
เป็นอื่น ฉะนั้น ปุณฺณญาของท่านจึงใช้ไม่ได้ ก็หากเมื่อไม่มีความที่เจตนาและอรรถาเป็นอื่น เมื่ออรรถา
ไม่เสียหาย ก็จะไม่มีความไม่เสียหายแม้แห่งเจตนาด้วย ปุณฺณญาใช้ไม่ได้ ก็หากว่าจะไม่ผิตเพี้ยนไปจาก
ประการที่กล่าวแล้วไซ้ อรรถาจะเสียหาย เจตนาจะคงอยู่ ก็แลหากว่าไม่เป็นอย่างนั้น หากว่าจะสละ
ฝ่ายเพราะอรรถาและเจตนาไม่เป็นอื่น หากไม่สละฝ่าย ปุณฺณญาจะใช้ไม่ได้ผล หากว่านี้เป็นความ
ประสงค์จะให้เห็นว่า อรรถาของเราในที่นี้ไม่เป็นอื่นเพราะเจตนา ยังคงเป็นอื่นอยู่ตนเองก็หาไม่ จะกล่าว
ในข้อนี้ต่อไปว่า ก็ความเป็นอื่นในที่นี้มี ๒ อย่างคือ ๑. ลักษณะกตมัญญุตตะ ๒. เทสันตรกตมัญญุตตะ
ท่านกล่าวว่า ในสองอย่างนั้น ท่านจะกล่าวว่าเจตนาและอรรถาเป็นลักษณะกตมัญญุตตะ หรือว่าเป็นเท
สันตรกตมัญญุตตะ ตอบว่า เรากล่าวว่าเป็นลักษณะกตมัญญุตตะ เปรียบเหมือนอย่างมีความเป็นอื่น
โดยลักษณะแห่งรูป รส และกลิ่นเป็นต้นแม้ที่เป็นไปอยู่ในส่วนเดียว ฉนฺได ก็มีความเป็นอื่นโดย
ลักษณะแห่งเจตนาและอรรถาที่เป็นไปอยู่ในส่วนเดียวฉนฺได เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวว่าเป็นลักษณะกต

มัญญุตตะ ในเรื่องนั้นจะกล่าวต่อไป เปรียบเหมือนอย่างเมื่อกองผลไม้ดิบถูกแดดเผาไหม้ ก็จะมี ความเสียหายแห่งรสเป็นต้นเพราะเสียหายโดยมีสีดำคล้ำเป็นต้นฉนั้นใด เมื่อเจตนาเสียหาย แม้อรรถา ก็จะมี ความเสียหายด้วยฉนั้นนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุไร เพราะเจตนาและอรรถาเป็นส่วนเดียวกัน ดุจรูปและรส เป็นต้นเป็นส่วนเดียวกัน ฉนั้น หากว่าจะมีเพียงมีดีโดยความมีความเป็นอย่างนี้ไซ้ แม้เมื่อมีความที่ เจตนาและอรรถาเป็นส่วนเดียวกัน อนึ่ง ความเสียหายจึงไม่มีแก่อรรถา ความเสียหายจะมีแก่เจตนา เท่านั้นหรือ ในเรื่องนี้จะกล่าวต่อไป เมื่ออรรถาไม่เสียหาย แม้เจตนา ก็ไม่เสียหายด้วย เพราะเหตุไร เพราะแม้เมื่อมีความเป็นส่วนเดียวกัน เหมือนรูปและรสเป็นต้นเป็นส่วนเดียวกัน ก็จะไม่มีความประโยชน์ (ใช้สอยไม่ได้) ก็หากเมื่อมีความที่เจตนาและอรรถาไม่มีความประโยชน์ในเมื่อเป็นส่วนเดียวกัน เพราะเหตุไร ความเสียหายจึงมีแก่เจตนาเท่านั้น แต่หาไม่แก่อรรถาไม่ หากว่าไม่มีเหตุการณ์ที่พิเศษ อรรถาจะเสียหายตามลัทธิของท่าน เจตนาจะคงอยู่ หากว่าความเสียหายแห่งเจตนา จะไม่เป็นความเสียหาย แห่งอรรถา ก็จะไม่มีความที่เจตนาและอรรถาทั้งสองเป็นส่วนเดียวกัน หากมีคำถามว่า ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ จะมีความผิดอะไรไหม ตอบว่า คำใดที่ท่านกล่าวไว้ว่า เปรียบเหมือนรูป รส และกลิ่นเป็นต้นที่เป็นไป อยู่ในส่วนเดียวกัน จะกลายเป็นอื่นโดยลักษณะ ฉนั้นใด เจตนาและอรรถาที่เป็นไปอยู่ในส่วนเดียวกัน ก็ จะกลายเป็นอื่นโดยลักษณะ ฉนั้น คำนั้นไม่ถูก ปฏิญญาไม่ได้ผล ก็แม้เมื่อมีความที่เจตนาและอรรถา เป็นส่วนเดียวกัน เหมือนรูปและรสเป็นต้นเป็นส่วนเดียวกัน หากว่าเมื่ออรรถาไม่เสียหาย แม้เจตนา ก็ จะไม่เสียหายไปด้วย ปฏิญญาก็ยังคงใช้ไม่ได้ ก็ถ้าจะมีความผิดเพี้ยนจากประการที่กล่าวแล้ว หาก อรรถาของท่านจะเสียหายไป เจตนาคงอยู่ หากว่าไม่เป็นเช่นนั้น ก็จะไม่มีความเป็นเอกเทศ ท่านจึง กล่าวว่าเป็นเทศนตรกมมัญญุตตะ ความที่เจตนาและอรรถาเป็นอื่นยังมี เหมือนความเป็นอื่นของหม้อ น้ำ เสื้อผ้า เกวียนและล้อเป็นต้น ฉนั้น ถึงจะไม่มีเจตนา ท่านก็อนุญาตอรรถาไว้ เหมือนไม่มีหม้อน้ำก็ มีเสื้อผ้าได้ เพราะหม้อน้ำก็เป็นอย่างหนึ่ง เสื้อผ้าก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง หากมีคำถามว่า ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ จะมีโทษอะไรไหม ตอบว่า จะไม่พ้นจากโทษที่ท่านกล่าวไว้ในเวลาก่อนกว่า อรรถาไม่มีเจตนา พึงเห็น ว่า อรรถาที่เป็นกัตตา หรือเป็นโจเทตาอะไรๆ ของอุบาสกนั้น ไม่มีอยู่โดยปรมาตม หากว่าเมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

นรชนใดไปสู่โลกอื่นจากโลกนี้ มาสู่โลกนี้จากโลกอื่น นรชนใด
ทำบุญกรรมไว้ในโลกนี้ จึงประสบสุขและทุกข์ที่ตนทำไว้เอง ฯ

สัตว์เข้าถึงสงสารแล้วจะพึงได้รับทุกข์ที่เป็นภัยมหันต์มารดา มีคุณ
บิดามีคุณ โอบปาดิกสัตว์มี ฯ

ชั้น ๕ เป็นภาระ และบุคคลเป็นภาระ ในภพน้อยและภพใหญ่
การยึดถือเอาภาระ เป็นทุกข์ การทอดทิ้งภาระ เป็นสุขในโลก ฯ

บุรุษทำกรรมใดแล ด้วยกายก็ดี ด้วยวาจาก็ดี ด้วยใจก็ดี กรรมนั้น
และจะเป็นของบุรุษนั้น กรรมนั้นจะติดตามบุรุษนั้นไป ฯ

การสะสมของบุคคลคนเดียวตลอดทุกสัปกับ อันมุณีหรือฤาษีผู้
ยิ่งใหญ่กล่าวว่า มีกองเท่าภูเขา ฯ

นรชนใดไม่มีศรัทธา เป็นคนอกตัญญู และเป็นคนดัดที่ต่อ นรชนนั้น
แลผู้จัดโอกาสทุกอย่าง(ทั้งดีและชั่ว) ผู้ละทิ้งความผิดทั้งหมด จัดว่าเป็น
บุรุษผู้สูงสุด ฯ

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสพระดำรัสทั้งปวงไว้อย่างนี้แล้ว พระดำรัสนั้นแลหาใช้ตรัสไว้โดย
ปรมาตมด้วยอำนาจการสมมุติไม่ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสพระดำรัสแก่นี้ไว้อีกมิใช่หรือว่า

จะทีกักเอาทิฏฐิของมารว่าเป็นสัตว์ได้หรือหนอ กองสังขารที่
บริสุทธิ์นี้สัตว์จะได้พบหรือได้มาในโลกนี้ก็หาไม่ ฯ

เหมือนดังที่เราจะเรียกวารถก็ต่อเมื่อมีส่วนต่างๆ (ของรถ) อยู่
ด้วยกัน ฉะนั้นเราจะเรียกว่า สัตว์ ได้ก็ต่อเมื่อส่วนแห่งร่างกายมีอยู่
พร้อม ฯ

เพราะฉะนั้น ไม่พึงหวังไว้เพียงเพราะเป็นพระดำรัสนั่นเอง อีกทั้งไม่พึงยึดมั่นถือมั่นแบบ
หลงผิด ฯ พึงเข้าไปเสพตระกูลของครูแล้วทราบการอธิบายแห่งสุดตปทาน พึงทำการประกอบใน
สุดตปททั้งหลาย พระผู้มีพระภาคตรัสสัจจะไว้ ๒ อย่างคือ ๑. สมมุติสัจจะ ๒. ปรมาตมสัจจะ
เพราะฉะนั้น พึงทราบสมมุติสัจจะและปรมาตมสัจจะแม้ทั้งสองโดยไม่ปะปนกัน ผู้ทำหรือผู้ท้วงบางคน
ครั้งรู้โดยไม่ปะปนกันอย่างนี้แล้วก็ใคร่ครวญได้ว่า อตตาทิที่เที่ยงแท้แน่นอนย่อมไม่มีโดยปรมาตมสัจจะ
แล้วกำหนดความเป็นไปแห่งธรรมทั้งหลายด้วยความพร้อมเพรียงแห่งปัจจัย .. เมื่อพระพุทธเจ้า
ทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นแล้วโดยนัยนี้ ยังมหาชนให้ขึ้นจากแม่น้ำคือสงสารแล้วให้ดำรงอยู่บนบกคือ
พระนิพพาน แม้ในวันนี้น่าทั้งหลายได้ดำลงไปใบบ่อชุมทรัพย์คือสงสาร เพราะเป็นผู้ปราศจากความ
ถึงพร้อมด้วยคุณคือความดีเป็นเบื้องต้น ถ้ามีศีระะโผล่ขึ้นโดยล่วงไปร้อยปีแม้ในบัดนี้ กลับได้ความ
เป็นมนุษย์ที่ได้ยากอย่างยิ่ง เหมือนเต่าตาบอด ให้ชนสัมปทาที่พ้นจากขณะที่ดำรงอยู่ให้ถึงพร้อมด้วย
ความงามบางอย่างแล้วดำรงอยู่ ท่านทั้งหลายจักไม่ให้เป็นเช่นนั้นสำเร็จหรือ พวกท่านจะได้ความเป็น
มนุษย์เช่นนี้อีกเมื่อไรกัน อีกอย่างหนึ่ง พวกท่านเข้าไปยังแหล่งแห่งรัตนะที่มีแสงสว่างเจิดจ้าไปด้วย
กลุ่มแก้วมณี กระทำอยู่ประหนึ่งทำการสะสมไว้ บรรลุถึงศาสนาอันประเสริฐที่รุ่งโรจน์ด้วยธรรมรัตนะ
ที่ท่านได้ยากอย่างยิ่งนี้แล้วเข้าไปสู่อำนาจแห่งจิต อนึ่งท่านทั้งหลายเคลื่อนจากศาสนานี้แล้วเข้าไปยังป่า
ละเมาะคือภพ เป็นประดุจเชือกที่ยุงเหยิง(ด้ายที่ยุง) ซึ่งพันกันยุ่งเหมือนกลุ่มด้าย และเราขึ้นเต็มไปด้วย
หมด ไม่ได้แม้เพียงการได้พบพระตถาคตทั้งหลายในอนาคต ยึดเอาทิฏฐิ ๖๒ ประการ ไม่ข้ามพ้น
อบายทุกติวินิบาตและสงสาร ถือเอาปฏิสนธิโดยการจุติ ยังวนเวียนอยู่ในภพสาม ในกำเนิดทั้งหลาย
ในคติห้า ในวิญญูณฐติเจ็ด ในสัตตาวาสเก้า เหมือนเรือที่ถูกโยนลงไปในสาครที่ลึกจนน่ากลัว และ
เหมือนโคที่เทียมเครื่องยนต์ จึงพากันประพติจุติใดๆ ท่านทั้งหลายทำจุติครั้งนั้นให้บรรเทาเบาบาง
ด้วยกำลังแห่งवासนาในที่ที่เกิดแล้วและเกิดแล้ว จึงจักปรากฏตรงหน้าของพระสุตตในอนาคตด้วยวิธี
บางอย่างโดยใช้เวลานาน พระผู้มีพระภาคจักทำให้แจ้งซึ่งโทษแห่งवासนาของพวกท่านใน
ท่ามกลางบริษัทที่ยังไม่เสื่อมสูญ การนิทา(ติเตียน)เป็นอันมากในสำนักของพระผู้มีพระภาคจักมีแก่
ท่านทั้งหลายเพราะเรื่องนั้น เหมือนโทษแห่งवासนาของภิกษุแก่และภิกษุหนุ่มสองรูป และเหมือนโทษ
แห่งवासนาของอุปนัณฑะ คนฆ่าแมลงวัน คนประทุษร้ายภิกษุณี คนประทุษร้ายเสปียง คนประทุษร้าย
อาราม คนดูแลต้นมะม่วง คนว่ายากและคนโกหกเป็นต้น ฯ อีกอย่างหนึ่ง ท่านทั้งหลายผู้เป็นอุบาสก
ชนคนดีจะดำลงไปในสาครคือสงสารที่ไม่เห็นฝั่งและหยั่งไม่ถึงที่มีกามเป็นน้ำวน ที่สมบุรณ์ไปด้วยธาร
น้ำคือโสภปริเทวะทุกขโหม้นสอุปายาส ที่ย่อมรบกวนกันว่าเป็นกระแสแห่งต้นมหา อันอาภูลไปด้วยปลาที่ดุ
ร้ายคือชาติขรามรณะพยาธิและโลภะเป็นต้น เป็นที่อยู่อาศัยของรากษสที่ดุร้าย โผล่ขึ้นมาแล้ว มีวิตก
และวิจารณ์เป็นภักษา ท่องเที่ยวไปอยู่บรรลุถึงเกาะคือพระศาสนานี้ที่น่าชอบใจ ที่ดารดาษไปด้วยผลไม้

มีกล้วยตาลและมะพร้าวเป็นต้น เป็นแหล่งของรัตนาคือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ที่ให้ความสุขในสวรรค์และมรรค แล้วจักริกษาการปฏิบัติมีสธนะและศีลเป็นต้นนี้ทำให้เป็นการรักษาไว้อย่างดีเพื่อจะไม่ให้ตกไปในปากแห่งอบาย ฯ อีกอย่างหนึ่ง ท่านทั้งหลายผู้เป็นอุบาสกที่บรรลุนิสสัยความเป็นอุบาสกแล้วเป็นต้น จงทำสังฆารขันธที่มีวิชาที่ถึงพื้นแห่งรสสงสารเป็นมูล ที่มีชราและมรณะอันเกี่ยวเนื่องกันในภาพเป็นยอด มีตัณหาที่เคลื่อนกล่นไปด้วยขันภพทั้งสิ้นเป็นกิง มีวิสัยเป็นดอกที่บ้าน เต็มไปด้วยภาระคือผลที่มีพิษคือทุกข์ มีพิษคือวิภวัญจะที่เป็นไปในภูมิสามเป็นต้น ให้เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ด้วยการมนสิการมหาภูตรูปทั้งสี่โดยย่อ ผ่านทำลายแล้วด้วยการมนสิการโดยพิสดารในสี่สิบสองส่วน ทำให้เป็นสะเก็ดเป็นชิ้นด้วยการกำหนดนามและรูป แสงหาอยู่ซึ่งปัจจัยทั้งหลายแห่งนามรูปนั้นนั่นเอง ขุดลากขึ้นแล้วให้เหือดแห้งไปด้วยลมและแดดคืออนุปปพวิปัสสนา แล้วเผาด้วยไฟคืออริหัตตผลสมบัติ ท่านทั้งหลายครั้งเผากิเลสทั้งปวงด้วยอาการอย่างนี้แล้ว ประสงค์จะประดับอัฐภาพด้วยสาวกโพธิญาณก็ดี ปัจเจกโพธิญาณก็ดี สัมมาสัมโพธิญาณก็ดี จงปฏิบัติตลอดเวลา ฯ ด้วยเหตุมีประมาณเพียงนี้ เป็นอันท่านแสดงความเอาใจใส่แก่ผู้ที่มีปกติกล่าวว่ากุศลธรรมมีศีลเป็นต้นไว้ประโยชน์โดยสังเขป ฯ

ขออุบาสกทั้งหลายผู้รู้แจ้ง ผู้มีความคิดอันละเอียดอ่อนในเรื่องผลกรรม ด้วยอาการอย่างนี้ ดำรงอยู่ในทิวชุกรม (การทำความเห็นให้ตรง, การแก้ไขปรับปรุงความเห็นให้ถูกต้อง) รักษาสธนะและศีลอันประเสริฐอยู่เป็นนิจ เมื่อจะยังจักรธรรม ๔ ประการ (๑. ปฏิรูปเทสวาสะ อยู่ในถิ่นที่ดี ๒. สปัริสุปัสสยะ สมาคมกับสัตบุรุษ ๓. อัตตสัมมาปณิธิ ตั้งตนไว้ชอบ ๔. ปุพเพกตปุญญตา ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว) อันประเสริฐอันเป็นตัวทำลายสังสารจักรให้สำเร็จ จงตั้งมรสแห่งพระนิพพานนั้นที่พระสัมพุทธเจ้าช่องเสฟแล้ว ฯ

ปริเฉทที่ ๙ ชื่อปัญญผลสาธกนิเทศ

ในอุบาสกขณาลังการที่ท่านรจนาไว้เพื่อประโยชน์แก่ความปราโมทย์แห่งสาธุชน
จบแล้วด้วยประการฉะนี้ ฯ

อนึ่ง ในอุบาสกขณาลังการนี้ หากจะมีปรากฏบางสิ่งบางอย่างที่ไม่เหมาะสมหรือผิดพลาดไปบ้าง จะโดยอรรถก็ตาม โดยคัมภีร์ก็ตาม โดยสูตรก็ตาม

ผู้มีปัญญาก็ควรพิจารณาดูเบื้องต้นและเบื้องปลายบ่อยๆ แล้วถือเอา ไม่ควรถือเอาที่เป็นโทษ

เนื้อความที่ประกอบด้วยกลาณีนิทานเป็นต้น ที่ไม่เจือปนไม่ยุ่งเหยิงด้วยนิยายและลัทธิอื่น ที่อาศัยผลแห่งเหตุการณ์ความเป็นไปของเหล่าภิกษุผู้อยู่ในมหาวิหาร ท่านประกาศไว้เพราะเหตุใด

เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าผู้ต้องการประโยชน์เกื้อกูล ผู้ต้องการให้เกิดประโยชน์แก่มวลประชา เมื่อจะทำการสิ่งใดจึงทำด้วยความเอื้อเฟื้อใน

อุปาสกขณาลังการนี้

ขอสัตว์ทั้งหลายจงประสบบุญอันเป็นความสุขที่ข้าพเจ้าได้รับแล้ว
เพราะการกระทำนั้น

ขอความดำริอันดีงามจงถึงความสำเร็จแก่สัตว์ทั้งหลายโดย
ปราศจากอันตราย ด้วยอาการอย่างนั้น

อนึ่ง ภิกษุใด ผู้มีศรัทธา มีทรัพย์มาก เกิดในตระกูลที่ใหญ่โต
มโหฬารมาก่อน ในเมืองที่มีชื่อเสียงที่ปรากฏโดยนามว่าสิริवलลภ เป็นผู้
ปรากฏแล้วว่า สูงสุดในโลก ผู้ดำรงอยู่ในโอวาทที่ท่านประทานให้แล้ว
เพื่อจะได้ซาบซึ้งถึงคำสอนของพระชินเจ้า

ภิกษุใดที่อยู่ในภูมิภาคใกล้เคียงกับมณฑลแห่งแผ่นดินสี่เหลี่ยม มี
สัจจะเป็นทรัพย์ มีความสามารถในการวิธีการหรือรูปแบบ ปรากฏแล้วว่า
โจฬคังกะวิหารทั้งหลายอันรื่นรมย์ มีทัศนวิสัยที่ดี ที่ภิกษุนั้นให้สร้างแล้ว
มีอยู่ ๓ หลัง ส่องแสงเปล่งปลั่งดุจเครื่องประดับช่ออิริฎฐะ

บรรดาวิหาร ๓ หลังนั้น วิหารใดเด่นเป็นสง่า ดูน่ารัก สมบูรณ์ด้วย
น้ำเย็น เป็นที่อยู่แห่งกลุ่มดอกบัวนานาพันธุ์เป็นที่พบบปะกันเพื่อความ
บันเทิงใจของชนจำนวนมาก

ความรุ่งโรจน์ของวิหารนั้น ส่องแสงเปล่งปลั่ง เหมือนดอกกลดาวัลย์
และก้านดอกไม้ที่แตกสาขาออก เป็นที่มุ่งหวังหรือพึงพาของหมู่สัตว์
เหมือนเป็นบันไดพาไปสู่ภพของเทพชั้นไตรทศ(ภพดาวดึงส์) กำจัดความ
ทุกข์โศก น่ารื่นรมย์ ปรากฏแล้วว่า ธรณี เป็นบ่อเกิดแห่งคุณ อันวิญญูชน
ทั้งหลายแสดงแล้วว่าเปรมปัสสิ

พระเถระทั้งหลายผู้เป็นดุจธงในเกาะดัมพปณณิ ผู้มีพระสัทธรรม
เป็นโคจรทุกเมื่อ มาปรากฏตนเพื่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระศาสนาใน
เกาะลังกาที่เนื่องแน่นไปด้วยชาวทมิฬทั้งสิ้น เมื่อจะอนุรักษ์ตำราหรือ
คัมภีร์ จึงสำเร็จการอาศัยอยู่ในวิหารใด

อุปาสกขณาลังการนี้ ที่ย้อมหรือแต้มด้วยการประดับอยู่ทุกเมื่อ อัน
ข้าพเจ้าอยู่ที่ปราสาทอันนารื่นรมย์ทางตะวันออกเฉียงเหนือของวิหารนั้น
ได้รจนาไว้แล้ว ฯ

อุปาสกขณาลังการที่ท่านอาจารย์ภทันตอาณันทมหาเถระชาวสีหลได้รจนาไว้
จบแล้วด้วยประการฉะนี้ ฯ

๓.๓ สรุป

สรุปความว่า ผู้วิจัยได้ทำการปริวรรตคัมภีร์อุปาสกขณาลังการฉบับหอสมุดแห่งชาติ
จำนวน ๓ ผูก จากบาลีอักษรขอมมาเป็นบาลีอักษรไทย และผู้วิจัยได้ทำการแปลคัมภีร์อุปาสกขณ
ลังการที่เป็นบาลีอักษรไทยให้เป็นภาษาไทยทั้งหมด จำนวน ๓ ผูกเสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว

บทที่ ๔

วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์อุปาสิกขาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตน ของอุบาสกอุบาสิกาในสังคมไทย

วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์อุปาสิกขาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกในสังคมไทย โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายข้อปฏิบัติตนของอุบาสก ๙ หัวข้อ คือ คุณค่าคัมภีร์อุปาสิกขาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสรวง (ที่พึง) คุณค่าคัมภีร์อุปาสิกขาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องศีล คุณค่าคัมภีร์อุปาสิกขาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องการถืออุตงค์ คุณค่าคัมภีร์อุปาสิกขาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องการเลี้ยงชีพ คุณค่าคัมภีร์อุปาสิกขาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องบุญ กิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ คุณค่าคัมภีร์อุปาสิกขาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสิ่งที่ทำ อันตราย คุณค่าคัมภีร์อุปาสิกขาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสมบัติอันเป็นโลกียะ คุณค่าคัมภีร์อุปาสิกขาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสมบัติอันเป็นโลกุตตระ และ คุณค่าคัมภีร์อุปาสิกขาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไป

๔.๑ คุณค่าเรื่องสรวงในคัมภีร์อุปาสิกขาลังการต่อการปฏิบัติตนของอุบาสก

คุณค่าคัมภีร์อุปาสิกขาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสรวง (ที่พึง) โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อที่ ๑ ว่า

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหานามะ อุบาสกเป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรวง ถึงพระธรรมว่าเป็นสรวง ถึงพระสงฆ์ว่าเป็นสรวง มหานามะ บุคคลชื่อว่าเป็นอุบาสก ฉะนั้น พระรัตนตรัย จึงดำรงมั่นอยู่แก่เหล่าอุบาสกทั้งปวง ดุจธรรมดำรงมั่นอยู่แก่เหล่ามวลมนุษยชาติทั้งสิ้น ท่านกล่าวไว้ในสรณคมนสูตรว่า

- ๑) ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรวง
- ๒) ขอถึงพระธรรมว่าเป็นสรวง
- ๓) ขอถึงพระสงฆ์ว่าเป็นสรวง^๑

ก. ถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรวง

อุบาสกและอุบาสิกาผู้ที่ปรารถนาจะเข้าถึงพระศาสนา เพราะปราศจากความสงสัยแล้วโดยการวิสาขนาปัญหาเหล่านี้ ในสรณคมนสูตรนี้ว่า เราถึงพระพุทธเจ้า ว่าเป็นสรวง บัณฑิตพึงทราบอรรถแห่ง พุทธ ศัพท์ โดยพยัญชนะก่อนเป็นอันดับแรก โดยนิเทศนัยเป็นต้นว่า

^๑ ข.พ. (ไทย) ๒๕/๑/๑.

- ๑) ชื่อว่าพุทโธ เพราะผู้ที่ตรัสรู้จะทั้งหลาย
- ๒) ชื่อว่าพุทโธ เพราะผู้ที่ให้รู้ให้ทราบ จะเกิดหรือถูกทำให้บังเกิด
- ๓) ชื่อว่า พุทโธ หรือ ภควา เพราะได้ตรัสรู้แล้ว

ฉะนั้น ท่านจึงกล่าว พุทโธ ด้วยอำนาจมีความหมายว่าตื่นและเบิกบาน โดยเนื้อความผู้ที่สั่งสมอบรมบารมีมาแล้วอย่างดี ทรงไว้ซึ่งหมู่คุณหาประมาณมิได้ มีพระมหากรุณาคุณและพระสัพพัญญุตญาณเป็นต้น เพราะปราศจากกิเลส กำจัดกิเลส และไม่มีกิเลสหลงเหลืออยู่ ผู้มีความเกี่ยวเนื่องกันโดยการสืบเชื้อสาย ชื่อว่าพุทธะ^๒ ดังพระพุทธพจน์ในฉัตตมานวกวิมานว่า

บรรดาผู้กล่าวสอนในหมู่มนุษย์ ผู้ใดเป็นผู้ประเสริฐสุด เป็นพระศากยมนี จำแนกพระธรรม สำเร็จกิจที่จะต้องทำแล้ว ถึงฝั่งพระนิพพาน พรั่งพร้อมด้วยพลและวีริยะ เธอจงถึงผู้นั้นผู้เป็นพระสุดเพื่อเป็นที่พึ่งที่ระลึกเกิด^๓

ข. ถึงพระธรรมว่าเป็นสรณะ

อุบาสิกและอุบาสิกาผู้ที่ปรารถนาจะเข้าถึงพระศาสนา เพราะปราศจากความสงสัยแล้ว โดยการวิสันนาปัญหาเหล่านั้นในสรณาคมนสูตรนี้ ว่าเราถึงพระธรรม ว่าเป็นสรณะ^๔ ในคำว่า ธมมํ นี้ พึงทราบอธิบายว่า

ชื่อว่าธรรม เพราะอํารงรักษาทำผู้ที่บรรลุมรรค ทำให้แจ้งนิโรธ ปฏิบัติตามคำพร่ำสอน ไม่ให้ตกไปในอบายทุกข์ ธรรมนั้นโดยความหมาย มี ๑๐ ประการ ด้วยอำนาจ

- ๑) อริยมรรค ๔
- ๒) สามัญญผล ๔
- ๓) นิพพาน ๑
- ๔) ปริยัติธรรม ๑^๕

ดังพระพุทธพจน์ในฉัตตมานวกวิมานว่า เธอจงถึงพระธรรมอันเป็นเหตุสํารอการาคะ มีสภาวะไม่หวั่นไหว ไร้ความเศร้าโศก เป็นสภาวะธรรมที่ปราศจากปัจจัยปรุงแต่ง ปราศจากสิ่งแปดเปื้อน นำปรารถนา ละเอียดอ่อน ซึ่งพระตถาคตทรงจำแนกไว้แจ่มแจ้งแล้วนี้เพื่อเป็นที่พึ่งที่ระลึก^๖ ท่านกล่าวไว้ว่า

- ๑) ท่านกล่าวมรรคไว้ว่า รากะทั้งปวงต่างโดยกามรากะเป็นต้น ชื่อว่ารากะวิรากะ (สํารอการาคะ) เพราะรูปวิเคราะหฺว่า เป็นเหตุสํารอการาคะ (เป็นเหตุปลีกตัวออก, ปลอดภัยจากกิเลส)
- ๒) ท่านกล่าวผลไว้ว่า ชื่อว่ามีสภาวะไม่หวั่นไหว ไร้ความเศร้าโศก เพราะต้นหากกล่าวคือความหวั่นไหว และเพราะความเศร้าโศกกล่าวคือความแผดเผาภายในสิ้นไปหมดแล้วทุกอย่าง
- ๓) ท่านกล่าวนิพพานว่า เป็นสภาวะธรรมที่ปราศจากปัจจัยปรุงแต่ง เพราะไม่ถูกปัจจัยอะไรๆ ปรุงแต่ง

^๒ อุปาสกชนาลงกร. (ไทย) ๑๙๑-๑๙๒.

^๓ ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๘๗/๘๘๖.

^๔ ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑/๑.

^๕ อุปาสกชนาลงกร. (ไทย) ๑๙๒.

^๖ ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๘๗/๘๘๗.

๔) ท่านกล่าวปริยัติธรรมทั้งปวงไว้ โดยคำเป็นต้นว่า ปราศจากสิ่งแปดเปื้อน เพราะแสดงไว้โดยไม่ผิดเพี้ยน เพราะประกาศคุณที่พิเศษ เพราะสมบูรณ์ด้วยรสแห่งอรรถและพยัญชนะ และเพราะจำแนกไว้ดีแล้ว^๗

ในเรื่องนั้น นิพพานคืออริยมรรค ชื่อว่าธรรม เพราะธำรงรักษาไว้จากอบายเป็นต้น ส่วนปริยัติคือผลโดยอ้อม การกำจัดกิเลสที่บังเกิดในอบายเป็นต้นนั้น ย่อมได้โดยตรงแก่อริยมรรคและนิพพานทั้งสอง คือ แก่อริยมรรค เพราะกำจัดกิเลสได้เด็ดขาด และแก่นิพพาน เพราะเห็นเหตุสำเร็จประโยชน์นั้นของอริยมรรคนั้น โดยภาวะที่ยึดติดกันไว้ ส่วนในอริยมรรคเป็นต้นนอกนี้ ย่อมได้โดยอ้อมแก่อริยมรรคและนิพพานทั้งสอง คือ เพราะมีหน้าที่สงบระงับกิเลสที่กำจัดได้แล้วด้วยมรรคแห่งอริยมรรค เพราะเป็นไปคล้ายตามคุณของมรรค และเพราะเป็นเหตุบรรลุมรรคนั้นแห่งปริยัติธรรมฉะนั้น พึงทราบความที่อริยมรรคเป็นต้นเหล่านั้นทั้งปวงควรกล่าวได้ว่า ธรรม ศัพท์ พึงทราบอรรถแห่งศัพท์ และอรรถแห่งภาวะแห่งธรรมศัพท์อย่างนี้

ค. ถึงพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ

อุบาสกและอุบาสิกาผู้ที่ปรารถนาจะเข้าถึงพระศาสนา เพราะปราศจากความสงสัยแล้ว โดยการวิสันหาปัญหาเหล่านี้ในสรณาคมนสูตรนี้ว่า เราถึงพระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ^๘ ในคำว่า สงฆ์ นี้ พึงทราบอธิบายว่า การรวมกันแห่งอริยบุคคล ๘ ท่าน ท่านเรียกว่า สงฆ์ เพราะประกอบพร้อม คือ เกี่ยวเนื่องกันด้วยความเสมอกันด้วยวิภูษและศีลอันประเสริฐ เรียกว่า สงฆ์ เพราะฆ่าหรือกำจัดกิเลสความเร่าร้อนได้โดยชอบด้วยมรรคและผลนั้นๆ ด้วยอำนาจกำจัดและสงบระงับไว้ได้ ดังพระพุทธพจน์ในฉัตตมานวกวิมานว่า

บัณฑิตทั้งหลายกล่าวถึงท่านที่ถวายเป็นท่านเหล่าใดว่ามีผลมาก ท่านเหล่านั้น คือพระอริยบุคคลผู้บริสุทธิ์ ๔ คู่ ๘ ท่าน ผู้เห็นประจักษ์ในธรรม เธอจงถึงพระอริยสงฆ์นี้เพื่อเป็นที่พึ่งที่ระลึก^๙ พึงเห็นการสงเคราะห์ในกาลานี้ดุจเจตนาเบื้องต้นในการถวายเป็นท่าน เพราะสงฆ์ที่เป็นปุถุชนยังดำรงอยู่ในปฏิปทาเบื้องต้น ผู้ใดจะเป็นผู้ไม่ประกอบพร้อมด้วยสามัญคุณคือวิภูษและศีลอันประเสริฐ ผู้ใดพึงทราบว่าเป็นสงฆ์ผู้ควรแก่ทักษิณาและอาหารบิณฑบาต เพราะประกอบพร้อมด้วยสงฆ์ที่เป็นปุถุชน ซึ่งอยู่ในข่ายที่จะหลุดพ้นได้ พึงทราบอรรถทั้งสองแห่ง สห ศัพท์อย่างนี้

ในคำว่า สรณฺ นี้ ชื่อว่า สรณะ เพราะรูปวิเคราะหว่า เบียดเบียนทุกข์ อธิบายว่า เบียดเบียนภัย ความสะดุ้งกลัว ความทุกข์ ความเศร้าหมองเพราะเหตุของผู้ที่ถึงสรณะ คือ ให้พินาศไป ด้วยการถึงสรณะ แต่เมื่อว่าด้วยความแตกต่างออกไปคือ

๑) พระพุทธเจ้าชื่อว่าสรณะ เพราะเบียดเบียนภัยของหมู่สัตว์ ด้วยการประกอบประโยชน์ไว้

๑. ด้วยพระดำรัสเป็นต้นว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงถึงพร้อมด้วยศีลอยู่เถิด และด้วยการให้เลิกละสิ่งที่มีโทษประโยชน์

^๗ อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๑๙๒.

^๘ ข.ข. (ไทย) ๒๕/๑/๑.

^๙ ข.วิ. (ไทย) ๒๖/๘๗/๘๘๘.

๒. ด้วยพระดำรัสเป็นต้นว่า อภิสัมปรายภพมีผลเป็นบาปต่อ
ปามาติบาต

๒) พระธรรมชื่อว่าสรณะ เพราะเปียดเบียนภัยของหมู่สัตว์ โดยการให้ข้ามพ้น
จากกันดารคือภพ และโดยการให้กำลังใจ

๓) พระสงฆ์ชื่อว่าสรณะ เพราะเปียดเบียนภัยของหมู่สัตว์ โดยการทำให้ได้รับผล
อันไพบูลย์แก่ผู้ที่น้อมสักการะเข้าไปด้วยอำนาจทานและการบูชา

พระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายการเปรียบเทียบพระพุทธ
พระธรรม และพระสงฆ์ตามนัยดังต่อไปนี้คือ

๑) นัยที่ ๑ ว่า

๑. พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนพระจันทร์เต็มดวง เพราะประเสริฐที่สุด
ในโลก

๒. พระธรรมที่พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นแสดงไว้แล้ว เปรียบเหมือน
ความโชติช่วงของพระจันทร์

๓. พระสงฆ์ เปรียบเหมือนโลกที่เป็นแสงสะท้อนให้เกิดความโชติช่วง
ของพระจันทร์^{๑๐}

๒) นัยที่ ๒ ว่า

๑. พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนพระอาทิตย์ทองแสงอ่อนๆ

๒. พระธรรมมีประการดังกล่าวแล้ว เปรียบเหมือนข่ายรัศมีของพระ
อาทิตย์นั้น

๓. พระสงฆ์ เปรียบเหมือนโลกที่มีดมนที่ถูกพระอาทิตย์นั้นบดบังไว้
ด้านหนึ่ง

๓) นัยที่ ๓ ว่า

๑. พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนคนเผาป่า

๒. พระธรรม ที่เผาป่าคือกิเลส เปรียบเหมือนไฟที่เป็นตัวเผาเผา

๓. พระสงฆ์ ที่เป็นเณรานุญ ก็เพราะเผากิเลส เปรียบเหมือนภูมิภาค
ที่เป็นเรือกสวนไร่นา เพราะกำลังถูกไฟเผาเผา

๔) นัยที่ ๔ ว่า

๑. พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนก้อนเมฆขนาดมหึมา

๒. พระธรรม เปรียบเหมือนหยาดฝนที่ไหลริน

๓. พระสงฆ์ เปรียบเหมือนฝู่นละอองแห่งกิเลสที่สงบระงับแล้ว เปรียบ
เหมือนชนบทที่ปราศจากฝู่นละอองเพราะฝนตก

๕) นัยที่ ๕ ว่า

๑. พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนนายสารถิ์ขึ้นดี

๒. พระธรรม เปรียบเหมือนอุบายที่ใช้ฝึกม้าอาชาไนย

^{๑๐} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๙๕.

๓. พระสงฆ์ เปรียบเหมือนฝูงม้าอาชาไนยที่ได้รับการฝึกฝนดีแล้ว

๖) นัยที่ ๖ ว่า

ทั้งปวงได้

๑. พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนคนทำลูกศร เพราะถอนลูกศรคือทิณฐิ

๒. พระธรรม เปรียบเหมือนอุบายในการถอนลูกศร

๓. พระสงฆ์ ผู้ถอนลูกศรคือทิณฐิออกได้แล้ว เปรียบเหมือนชนที่ถอนลูกศรขึ้นแล้ว^{๑๑}

๗) นัยที่ ๗ ว่า

๑. พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนเครื่องมือศัลยกรรมอย่างหนึ่ง เพราะดึงหรือถอนหลังคาเพดานคือโมหะได้

๒. พระธรรม เปรียบเหมือนอุบายในการดึงหรือถอนหลังคาเพดาน

๓. พระสงฆ์ ผู้ดึงหรือถอนหลังคาเพดานออกได้แล้ว ผู้รุ่งโรจน์ด้วยญาณที่แจ่มใส เปรียบเหมือนชนที่ดึงหรือถอนหลังคาเพดานออกได้แล้ว รุ่งโรจน์แจ่มใส

๘) นัยที่ ๘ ว่า

๑. พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนนายแพทย์ผู้ฉลาด เพราะสามารถจะกำจัดกิเลสที่นอนเนื่องในสันดานให้หมดสิ้นไปได้

๒. พระธรรม เปรียบเหมือนยาที่นายแพทย์ปรุงอย่างถูกต้อง

๓. พระสงฆ์ ผู้เป็นศูนย์รวมแห่งชน กำจัดอนุสัยคือกิเลสได้สิ้นซาก เปรียบเหมือนโรคภัยไข้เจ็บที่หายได้เพราะได้ยาดี

๙) นัยที่ ๙ ว่า

๑. พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนผู้นำทางที่ดี

๒. พระธรรม เปรียบเหมือนหนทางที่สะดวกสบาย และเปรียบเหมือนภูมิประเทศที่ปลอดภัย

๓. พระสงฆ์ เปรียบเหมือนกลุ่มคนที่ดำเนินไปตามหนทางนั้น และบรรลุถึงหนทางและภูมิประเทศที่ปลอดภัย

๑๐) นัยที่ ๑๐ ว่า

๑. พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนกัปตันเรือ

๒. พระธรรม เปรียบเหมือนเรือ

๓. พระสงฆ์ เปรียบเหมือนลูกเรือที่ถึงฝั่งด้วยเรือนั้น

๑๑) นัยที่ ๑๑ ว่า

๑. พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนภูเขาคิมพานต์

๒. พระธรรม เปรียบเหมือนโอสถที่เกิดที่ภูเขาคิมพานต์

๓. พระสงฆ์ เปรียบเหมือนคนที่หายจากโรคเพราะบริโภคโอสถนั้น

๑๒) นัยที่ ๑๒ ว่า

^{๑๑} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๑๙๕.

๑. พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนผู้มอบทรัพย์สมบัติให้
๒. พระธรรม เปรียบเหมือนทรัพย์สมบัติ
๓. พระสงฆ์ผู้มีอริยทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบ เปรียบเหมือนคนที่ได้ทรัพย์

มาตามความประสงค์^{๑๒}

๑๓) นัยที่ ๑๓ ว่า

๑. พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนผู้ซึ่งขุมทรัพย์
๒. พระธรรม เปรียบเหมือนขุมทรัพย์
๓. พระสงฆ์ เปรียบเหมือนคนที่ได้รับขุมทรัพย์

๑๔) นัยที่ ๑๔ ว่า

๑. พระพุทธเจ้าผู้เป็นวีรบุรุษ เปรียบเหมือนผู้ให้อภัย
๒. พระธรรม เปรียบเหมือนการอภัย
๓. พระสงฆ์ ผู้ได้รับการอภัยจนถึงที่สุด เปรียบเหมือนคนที่ได้รับการ

อภัย

๑๕) นัยที่ ๑๕ ว่า

๑. พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนคนหายใจ
๒. พระธรรม เปรียบเหมือนลมหายใจ
๓. พระสงฆ์ เปรียบเหมือนคนที่คอยปลอบโยนให้เบาใจ

๑๖) นัยที่ ๑๖ ว่า

๑. พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนมิตรที่แสนดี
๒. พระธรรม เปรียบเหมือนส่วนที่ประโยชน์
๓. พระสงฆ์ เปรียบเหมือนคนที่ได้รับประโยชน์เพราะชวนชวายน

ประโยชน์

๑๗) นัยที่ ๑๗ ว่า

๑. พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนแหล่งของรัตนะ
๒. พระธรรม เปรียบเหมือนคุณค่าของรัตนะ
๓. พระสงฆ์ เปรียบเหมือนคนที่ใช้สอยคุณค่าของรัตนะ

๑๘) นัยที่ ๑๘ ว่า

๑. พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนคนสร่งสนานให้ราชกุมาร
๒. พระธรรม เปรียบเหมือนหยาดน้ำที่สร่งสนาน
๓. พระสงฆ์ ผู้ซึ่งมีสัจจะแห่งพระสัทธรรม เปรียบเหมือนกลุ่มของ

ราชกุมารที่ได้รับการสร่งสนานอย่างดี^{๑๓}

๑๙) นัยที่ ๑๙ ว่า

๑. พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนคนทำเครื่องประดับ
๒. พระธรรม เปรียบเหมือนเครื่องประดับ

^{๑๒} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๑๙๕.

^{๑๓} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๑๙๖.

๓. พระสงฆ์ ที่ประดับตกแต่งแล้วด้วยธรรม เปรียบเหมือนกลุ่มราชบุตรที่ประดับตกแต่งแล้ว

๒๐) นัยที่ ๒๐ ว่า

๑. พระพุทเจ้า เปรียบเหมือนต้นจันทน์
๒. พระธรรม เปรียบเหมือนแก่นจันทน์ที่เกิดจากต้นจันทน์นั้น
๓. พระสงฆ์ผู้สงบระงับความเร่าร้อนได้โดยสิ้นเชิง เพราะบริโศคัสสธรรม เปรียบเหมือนคนที่สงบระงับความเร่าร้อนได้ เพราะใช้สอยไม้จันทน์

๒๑) นัยที่ ๒๑ ว่า

๑. พระพุทเจ้า เปรียบเหมือนบิดา เพราะมอบมรดกคือธรรมให้
๒. พระธรรม เปรียบเหมือนมรดก
๓. พระสงฆ์ ผู้ที่จะนำพามรดกคือสัทธรรมไปได้ เปรียบเหมือนพวกบุตรผู้ที่จะนำพารักษามรดกไว้ได้

๒๒) นัยที่ ๒๒ ว่า

๑. พระพุทเจ้า เปรียบเหมือนดอกบัวแรกแย้ม
๒. พระธรรม เปรียบเหมือนน้ำผึ้งที่เกิดจากดอกบัวนั้น
๓. พระสงฆ์ เปรียบเหมือนหมู่ภุมรที่สร้างรังผึ้งที่บริโศคน้ำผึ้งนั้น

๒๓) นัยที่ ๒๓ ว่า

๑. พระพุทเจ้า ชื่อว่าเป็นที่หนึ่งกว่าทุกประเภท เพราะเป็นสาเหตุแห่งการปฏิบัติที่เป็นประโยชน์แก่เหล่าสรรพสัตว์
๒. พระธรรม อยู่ถัดจากพระพุทเจ้านั้นมา เพราะเป็นคำสั่งสอนเพื่อสรรพสัตว์ทั้งหมด
๓. พระสงฆ์ก็อยู่ถัดจากพระธรรมนั้นมา เพราะเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อให้ได้รับสิ่งที่ เป็นประโยชน์^{๑๔}

เหตุนี้ อุบาสกหรืออุบาสิกาผู้ที่จะถึงสรณะ ฟังถึงสรณะ ด้วยอำนาจการมอภายถวายตนต่อพระพุทเจ้าเป็นต้นอย่างนี้ว่า

- ๑) ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าพระองค์ขอถวายตนแก่พระพุทเจ้า แก่พระธรรม แก่พระสงฆ์ หรือด้วยการพึ่งพาอาศัยสรณะนั้นอย่างนี้
- ๒) ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าพระองค์มีพระพุทเจ้าเป็นที่พึ่งพิง มีพระธรรมเป็นที่พึ่งพิง มีพระสงฆ์เป็นที่พึ่งพิง หรือด้วยการเข้าถึงความเป็นศิษย์อย่างนี้
- ๓) ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าพระองค์เป็นอันเตวาลิกของพระพุทเจ้า ของพระธรรม ของพระสงฆ์ ด้วยอาการดังกล่าวมานี้ ขอพระองค์ได้โปรดทรงจำข้าพระองค์ไว้ หรือด้วยการทำความมอบน้อมอย่างดีที่สุดในพระพุทเจ้าเป็นต้นอย่างนี้
- ๔) ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ข้าพระองค์จะทำการกราบไหว้ การลูกรับ อัญชลีกรรม สามีจิกรรม ต่อพระรัตนตรัยมีพระพุทเจ้าเป็นต้นเท่านั้น

^{๑๔} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๑๙๖.

ส่วนอุบาสกและอุบาสิกาผู้ถึงพระพุทฺธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะ ย่อมใช้ปัญญา
 ขอบพิจารณาเห็นอริยสัจ ๔ ประการว่า ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ อัน
 เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความสงบระงับทุกข์ นั้นเป็นสรณะอันเกษม นั้นเป็นสรณะอันสูงสุด เพราะผู้อาศัย
 สรณะเช่นนั้น ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้^{๑๕}

เพราะการถึงพระพุทฺธเจ้าเป็นสรณะเป็นเหตุ สัตว์บางพวกในโลกนี้ เบื้องหน้าแต่กายแตก
 ตายไป จึงเข้าถึงสุคติ โลก สวรรค์ สัตว์เหล่านั้นรับเอาเทพเหล่าอื่น โดยฐานะ ๑๐ ประการ คือ

- ๑) โดยอายุทิพย์
- ๒) โดยวรรณะทิพย์
- ๓) โดยสุขทิพย์
- ๔) โดยยศทิพย์
- ๕) โดยอธิปไตยทิพย์
- ๖) โดยรูปทิพย์
- ๗) โดยเสียงทิพย์
- ๘) โดยกลิ่นทิพย์
- ๙) โดยรสทิพย์

๑๐) โดยโณภูมัพพะทิพย์ ฯลฯ เป็นผู้ถึงพระธรรมว่าเป็นสรณะ เป็นต้น^{๑๖}

ส่วนอุบาสกและอุบาสิกาผู้ถึงสรณะโดยส่วนที่ต่ำที่สุด เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งโศดาปัตติ
 ผล

สรุปว่า คุณค่าคัมภีร์อุปาสาขินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสรณะ
 (ที่พึ่ง) โดยพระภิกษุอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและ
 อุบาสิกาข้อที่ ๑ ว่า อุบาสกเป็นผู้ถึงพระพุทฺธเจ้าว่าเป็นสรณะ เพราะผู้ที่ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย
 พระพุทฺธเจ้า เปรียบเหมือนนายสารถิชนันตี ถึงพระธรรมว่าเป็นสรณะ เพราะธำรงรักษาทำผู้ที่บรรล
 มรรค ทำให้แจ้งนิโรธ ปฏิบัติตามคำพร่ำสอน ไม่ให้ตกไปในอบายทุกข์ พระธรรม เปรียบเหมือนอุบาย
 ที่ใช้ฝึกม้าอาชาไนย ถึงพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ เพราะฆ่าหรือกำจัดกิเลสความเร่าร้อนได้โดยชอบด้วย
 มรรคและผลนั้นๆ ด้วยอำนาจกำจัดและสงบระงับไว้ได้ พระสงฆ์ เปรียบเหมือนฝูงม้าอาชาไนยที่
 ได้รับการฝึกฝนดีแล้ว และเพราะการถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งย่อมได้ฐานะ ๑๐ ประการ คือ อายุ
 ทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ อธิปไตยทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ สัมผัสทิพย์
 ส่วนอุบาสกและอุบาสิกาผู้ถึงสรณะอย่างต่ำที่สุด จะเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุพระโศดาบัน

๔.๒ คุณค่าเรื่องศีลในคัมภีร์อุปาสาขินาลังการต่อการปฏิบัติตนของอุบาสก

คุณค่าคัมภีร์อุปาสาขินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องศีล โดยพระภิกษุ
 อานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อที่ ๒ ว่า

^{๑๕} ขุ.ส. (ไทย) ๒๕/๑๘๘-๑๙๒/๖๙-๗๐.

^{๑๖} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๒๐๔.

โลกียสมบัติและโลกุตตรสมบัติ อันอุบาสกและอุบาสิกาผู้ถึงสรณะด้วยอาการอย่างนี้ พึงดำรงอยู่แล้วในศีลชำระศีลนั้นให้หมดจด พระภิกษุท่านนั้นทมหาเถระอธิบายว่า สองบทว่า สีเลปติภูมฺยา มื่ออธิบายว่า

๑) ที่เรียกว่าศีลเพราะอรรถว่าอะไร แก้วว่า ที่เรียกว่าศีลเพราะอรรถว่าเป็นสื่อนะ (คือเป็นมูลราก)

๒) ชื่อว่าสื่อนะนี้เป็นอย่างไร ชื่อว่าสื่อนะนี้ คือกิริยาที่รวมเอาไว้อย่างดี หมายความว่ากรรมในทวารมีกายกรรมเป็นต้น ไม่กระจัดกระจาย โดยความมีระเบียบอันดีอย่าง คือความเข้าไปรับไว้ หมายความว่าเป็นที่รองรับ โดยความเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย^{๑๗}

ในศีลศัพท์นี้ส่วนอาจารย์อื่น ๆ พรรณนาอรรถในศีลศัพท์นี้ไว้ โดยนัย (ต่าง ๆ) เช่นว่า ศีลศัพท์มีอรรถว่าสึระ มีอรรถว่าสึสะ มีอรรถว่าสึตละ (เย็น) มีอรรถว่าสึวะ (เกษม) เป็นต้น ศีลนั้น มี ๓ อย่าง คือ

๔.๒.๑ ศีล ๕

สิกขาบท ๕ ข้อเหล่านี้ คือ

๑) เราสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์^{๑๘} หมายถึง คำว่า ปาณาติปาตา เวรมณี เป็นต้น คือ

๑. ความสืบทอดของชั้นที่เกี่ยวเนื่องด้วยอินทรีย์คือชีวิต ชื่อว่าปาณะ (สัตว์มีชีวิต มีลมปราณ)

๒. สัตว์ที่ท่านบัญญัติไว้โดยใกล้เคียงกับความสืบทอดแห่งชั้นนั้น การยังสัตว์มีชีวิตนั้นให้ตกลงไป ชื่อว่าปาณาติบาต

อธิบายว่า การฆ่าสัตว์มีชีวิต การทำสัตว์มีชีวิตให้ตาย ได้แก่ เจตนาที่คิดจะฆ่าให้ตายที่ให้ตั้งขึ้นด้วยความพยายามในการเข้าไปตัดอินทรีย์คือชีวิตของสัตว์มีชีวิตนั้นของคน ที่รู้ว่าสัตว์มีชีวิตในสัตว์ที่มีลมปราณ ที่เป็นไปทางกายทวารและจิตทวารทางใดทางหนึ่ง ชื่อว่าปาณาติบาต^{๑๙}

ส่วนคำว่า เวรมณี ได้แก่ การงดเว้นที่สัมปยุตด้วยกามาวจรกุศลจิต การงดเว้นนั้น ท่านกล่าวไว้แล้วในสิกขาบทวิภังค์สำหรับผู้ทั้งงดเว้นจากปาณาติบาตโดยนัยเป็นต้นอย่างนี้ว่า

๑. การงด (วิริติ)

๒. การไม่ทำ (อภิกิริยา)

๓. การไม่ต้องอาบัติ (อนัชฌาปติ)

๔. การไม่ล่วงละเมิดขอบเขต (เวลาอนติกกมะ)

๕. รวมถึงการกำจัดกิเลสด้วยอริยมรรคที่เรียกว่า เสตุ (เสตุฆาตะ)^{๒๐}

^{๑๗} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๒๑๓.

^{๑๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๙๓/๓๒๐.

^{๑๙} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๒๑๔.

^{๒๐} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๒๑๔.

๒) เราสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้^{๒๑} ในคำว่า อทินนาทานนี้ วัตถุที่ผู้อื่นยังครอบครองหรือหวงแหนอยู่ ชื่อว่า เขายังไม่ได้ให้ บุคคลอื่นเมื่อจะให้ทำตามอำเภอใจในวัตถุใด ไม่ควรลงโทษ และไม่ควรรวากล่าว เพราะวัตถุเช่นนั้นบุคคลอื่นยังครอบครองอยู่ บุคคลอื่นนั้นยังมิให้แล้วด้วยกายหรือด้วยวาจา ฉะนั้น จึงชื่อว่าวัตถุที่เขายังไม่ให้ การถือเอาวัตถุนั้น จึงชื่อว่าอทินนาทาน แต่อทินนาทานนั้น เมื่อว่าโดยเนื้อความ ได้แก่ เจตนาที่คิดจะขโมย ที่ให้ตั้งขึ้นด้วยความพยายามที่จะถือเอาวัตถุที่เขาไม่ได้ให้ นั้น ของบุคคลนั้นผู้รู้ว่ามีผู้อื่นยังครอบครอง ในวัตถุที่ผู้อื่นครอบครอง ที่เป็นไปทางกายทวารและวจีทวารทางใดทางหนึ่ง เหตุนี้พึงประกอบโดยนัยที่กล่าวไว้ในสิกขาบทที่ ๑ ว่า อทินนาทานา ในสิกขาบทที่นอกนี้นั้นนี้เหมือนกัน^{๒๒}

๓) เราสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการประพฤติดินามทั้งหลาย^{๒๓} เพราะสิกขาบทที่ ๓ จะต้องกล่าวไว้ด้วยอำนาจการประพฤติดินามในที่นี้ คำว่า กามะสุ ได้แก่

๑. ในวัตถุกามทั้งหลาย ด้วยว่าวัตถุกามเหล่านั้นท่านเรียกว่า กาม เพราะอยากได้ ได้แก่กามคุณ ๕ กามคุณ ๕ นั้น พึงเห็นว่า นับเนื่องในรูปขันธ์ เพราะมีสภาพเป็นรูป ความประพฤดิที่เลวทรามต่ำช้า ด้วยอำนาจกิเลสกาม ชื่อว่าความประพฤติดินาม

๒. เจตนาล่วงละเมิดกล่าวคือการปฏิบัติโดยให้มรรคจรมรรค ในวัตถุที่ไม่ควรถึงมีหญิงที่มารดารักษาเป็นต้น ที่เป็นไปทางกายทวาร

ขึ้นชื่อว่าอคมณียวัตถุ มี ๒๐ จำพวก คือ

๑) หญิงที่มารดารักษา (มาตุรัักษิตา) ได้แก่ หญิงที่มีมารดาคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ^{๒๔}

๒) หญิงที่บิดารักษา (ปิตุรัักษิตา) ได้แก่ หญิงที่มีบิดาคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ

๓) หญิงที่ทั้งมารดาและบิดารักษา (มาตาปิตุรัักษิตา) ได้แก่ หญิงที่มีมารดาบิดา คอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ

๔) หญิงที่พี่น้องชายรักษา (ภาตุรัักษิตา) ได้แก่ หญิงที่มีพี่ชายน้องชายคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ

๕) หญิงที่พี่น้องหญิงรักษา (ภคินีรัักษิตา) ได้แก่ หญิงที่มีพี่สาวน้องสาวคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ

๖) หญิงที่ญาติรักษา (ญาติรัักษิตา) ได้แก่ หญิงที่มีญาติคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ

๗) หญิงที่โคตรรักษา (โคตรรัักษิตา) ได้แก่ หญิงที่มีบุคคลร่วมตระกูลคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ

๘) หญิงที่ธรรมรักษา (ธัมมรัักษิตา) ได้แก่ หญิงที่มีผู้ประพฤดิธรรมร่วมกันคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ

^{๒๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๙๓/๓๒๐.

^{๒๒} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๒๑๕.

^{๒๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๙๓/๓๒๐.

^{๒๔} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๒๑๖.

๙) หญิงที่มีการอารักขา (สารักขา) ได้แก่ หญิงที่ถูกหมั้นหมายไว้ตั้งแต่อยู่ในครรภ์โดยที่สุตกระทั้งหญิงที่ชายสวมพวงดอกไม้ให้ด้วยกล่าวว่า หญิงนี้เป็นของเรา

๑๐) หญิงที่มีอาชญาครอบด้าน (สปรัทธนา) ได้แก่ หญิงที่มีพระราชบาองค์ทรงกำหนดโทษไว้ว่า ชายที่ล่วงเกินหญิงคนนี้ ต้องได้รับโทษเท่านั้น

๑๑) หญิงที่เขาซื้อมาด้วยทรัพย์ (ธนักกิตา) ได้แก่ หญิงที่ชายเอาทรัพย์ซื้อมาอยู่ร่วมกัน

๑๒) หญิงที่อยู่ร่วมด้วยความพอใจ (ฉันทวาสินี) ได้แก่ หญิงอันเป็นที่รักซึ่งชายคู่รักรับให้อยู่ร่วมกัน

๑๓) หญิงที่อยู่ร่วมเพราะโภคะ (โภควาสินี) ได้แก่ หญิงที่ชายยกสมบัติให้แล้วอยู่ร่วมกัน

๑๔) หญิงที่อยู่ร่วมเพราะเครื่องนุ่งห่ม (ปฏวาสินี) ได้แก่ หญิงที่ชายมอบผ้าให้แล้วอยู่ร่วมกัน

๑๕) หญิงที่ผู้ปกครองเต็มใจยกให้ (โอทปัตติกินี) ได้แก่ หญิงที่ชายจับมือจุ่มลงในภาชนะน้ำด้วยกันแล้วอยู่ร่วมกัน

๑๖) หญิงที่ชายยกเทริดลงจากศีรษะ (โอภตจุมพตา) ได้แก่ หญิงที่ชายจับมือจุ่มลงในภาชนะน้ำด้วยกันแล้วอยู่ร่วมกัน

๑๗) หญิงที่เป็นทั้งภรรยาและทาสี (ทาสีภริยา) ได้แก่ หญิงที่เป็นทั้งทาสเป็นทั้งภรรยา

๑๘) หญิงที่เป็นทั้งภรรยาและลูกจ้าง (กัมมการภริยา) ได้แก่ หญิงที่เป็นทั้งลูกจ้างเป็นทั้งภรรยา

๑๙) หญิงที่เป็นเชลยศึก (ธชาหญา) ได้แก่ หญิงที่ถูกนำมาเป็นเชลย

๒๐) หญิงที่อยู่ด้วยกันเพียงคู่เดียว (มุหุตติกา) ได้แก่ หญิงที่อยู่ร่วมกันเป็นครั้งคราว หากว่าภรณานั้นไม่ได้อยู่ประจำ จัดว่าเป็นอนคณียวัตถุในขณะนั้นเหมือนกัน^{๒๕}

๔) เราสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ^{๒๖} ในคำว่า มุสาวาท นี้ เรื่องที่ไม่มีอยู่ ที่ไม่จริง ชื่อว่า มุสา (เท็จ) การให้ทราบเรื่องเท็จนั้น โดยความเป็นเรื่องที่มีอยู่ โดยความเป็นเรื่องจริง ชื่อว่าวาทะ เมื่อว่าโดยลักษณะก็ได้แก่เรื่องที่ไม่แท้ เจตนาที่ให้วิญญูติตั้งขึ้นอย่างนั้นของผู้ที่ประสงค์จะให้รู้นอกเหนือไปจากนั้น ชื่อว่ามุสาวาท เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จนั้น^{๒๗}

๕) เราสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท^{๒๘} ในคำว่า เหตุเป็นที่ตั้งความประมาทเพราะดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย นี้ สุรานี้ท่านเรียกว่าสุรา เพราะนายพรานชื่อว่าสุระพบเป็นคนแรก และนำมา ชื่อว่าสุรา สุรานี้มี ๕ ชนิด คือ

^{๒๕} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๓๐๓/๒๒๖.

^{๒๖} ส.สทา. (ไทย) ๑๘/๒๙๓/๓๒๐.

^{๒๗} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๓๐๓/๒๒๖.

^{๒๘} ส.สทา. (ไทย) ๑๘/๒๙๓/๓๒๐.

๑. สุราที่ทำจากแป้ง
๒. สุราที่ทำจากขนม
๓. สุราที่ทำจากข้าวสุก
๔. สุราหมักแป้งเชื้อเหล้า
๕. สุราที่ผสมเครื่องปรุงหลายชนิด

เมรัยที่เป็นตัวเกื้อหนุนสุรานั้นก็มี ๕ ชนิด คือ

๑. น้ำหมักดองดอกไม้
๒. น้ำหมักดองผลไม้
๓. น้ำหมักดองน้ำผึ้ง
๔. น้ำหมักดองน้ำอ้อยยบ
๕. น้ำหมักดองที่ผสมเครื่องปรุงหลายชนิด^{๒๙}

สุราและเมรัยอย่างอื่นบางชนิดที่เป็นที่ตั้งแห่งความเมา มีอยู่ บุคคลเมา ประมาทแล้ว เพราะสุราและเมรัยอันใดที่ดื่มแล้ว สุราและเมรัยนี้เรียกว่าน้ำเมา อธิบายว่า น้ำเมาทุกชนิดมีสุราที่ทำจากแป้งเป็นต้นย่อมย่ำยิผู้ที่ดื่มอยู่ด้วยอำนาจทำให้มันเมา เจตนาที่จะดื่ม ท่านจึงเรียกว่า ที่ตั้งแห่งความประมาท เจตนาที่จะดื่มนี้ท่านเรียกว่า ที่ตั้งแห่งความประมาท เพราะทำให้ประมาทเลินเล่อ ฉะนั้น เจตนาที่จะดื่มกินน้ำเมาคือสุราและเมรัยที่เป็นไปทางกายทวาร โดยมุ่งจะกลืนกินสุราเป็นต้น ฟังทราบว่าเป็นที่ตั้งความประมาทเพราะดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย

๔.๒.๒ ศีล ๘

อุบาสกและอุบาสิกาผู้ที่จะสมาทานอุโบสถศีลนี้พึงกล่าวว่า พຼຸ່ງนี้เราจักเข้าจำอุโบสถ แล้วพิจารณาจัดแจงวิธีจัดอาหารเป็นต้นด้วยกล่าวว่า พวกท่านพึงทำสิ่งนี้และสิ่งนี้เสียแต่วันนี้ ตั้งแต่สมาทานศีลแล้ว ไม่ควรทำอะไร อย่างอื่น พึงให้เวลาล่วงไปด้วยการฟังธรรมและด้วยการมนสิการกัมมัฏฐาน สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ผู้ที่จะเข้าจำอุโบสถ อย่าได้สอต่อสอจัดแจงการงานที่ปฏิสังยุตด้วยผู้อื่น อย่าได้ทำการนับอายุและวัยให้เวลาล่วงไปเลย ได้อาหารในเรือนแล้วฉันเหมือนภิกษุที่รับนิมนต์ฉันเป็นประจำ แล้วพึงไปยังวิหารฟังธรรม หรือพึงมนสิการอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาอารมณ์ ๓๘ อย่าง ฉะนั้น พึงสมาทานรวมกันแต่เช้าตรู่ในวันอุโบสถว่า ข้าพเจ้าจะทำการกำหนดกาลโดยนัยเป็นต้นว่า คินนี้ วันนี้ ในสำนักของภิกษุก็ดี ภิกษุณีก็ดี อุบาสกก็ดี อุบาสิกาก็ดี แล้วสมาทานสิกขาบท ๘ ด้วยอำนาจองค์แห่งอุโบสถแล้วสมาทานแยกเป็นข้อๆ ว่า

๑) ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์

๒) ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้

๓) ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์

๔) ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ

^{๒๙} วิ.ม.พ. (ไทย) ๒/๓๒๘/๓๑๑.

๕) ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท

๖) ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล

๗) ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรีและดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การตัดทรงประดับตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ ของหอมและเครื่องลูบไล้

๘) ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบทคือเจตนางดเว้นจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่^{๓๐}

อุโบสถศีลนั้น ท่านเรียกว่า อุโบสถศีล เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า วิสาखा เธอเข้าอยู่จำอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ แล้วหรือหนอ สิกขาบทที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๔ และที่ ๕ ในบรรดาสิกขาบท ๕ มีปาณาติบาตเป็นต้น มีนัยดังที่กล่าวแล้ว

อุบาสิกและอุบาสิกาเมื่อไม่รู้พระบาลี จะสมาทานแยกทีละข้อด้วยภาษาของตน หรือด้วยอำนาจอธิษฐานรวมกันว่า ข้าพเจ้าอธิษฐานอุโบสถที่พระพุทธรูปเจ้าบุญญะไว้ก็ได้ เมื่อไม่ได้ผู้อื่น จะอธิษฐานด้วยตนเองก็ได้ เพราะว่าอุโบสถศีลคือ

๑) ที่สมาทานด้วยตนเองเป็นอันสมาทานแล้ว

๒) ที่สมาทานในสำนักของผู้อื่นสมาทานพร้อมกัน เป็นอันสมาทานแล้วเหมือนกัน

๓) ที่สมาทานทีละข้อเป็นอันสมาทานแล้ว^{๓๑}

เมื่อสมาทานพร้อมกัน วิรติเจตนาที่มีอย่างเดียวกันเท่านั้น แต่วิรติเจตนาจะทำหน้าที่ของวิรติเจตนาทั้งหมด ฉะนั้น สิกขาบททั้งปวงจึงเป็นอันบุคคลสมาทานแล้ว เมื่อสมาทานแยกกันวิรติเจตนาจะต่างกัน จะเกิดขึ้นด้วยอำนาจหน้าที่ของตนๆ ในการสมาทานทุกครั้งต้องทำการเปล่งวาจาผู้ที่ปรารถนาพึงสมาทานอุโบสถศีล ด้วยอำนาจการรับและการส่งในวันต้นและวันหลังจากวันอุโบสถ เพราะท่านกล่าวไว้ว่า

มนุษย์จำนวนมากจะคอยเฝ้าสังเกตในพระบาลีและในอรรถกถาแห่งพระบาลีนั้นว่า ในหมู่มนุษย์ มนุษย์ที่เกื้อกูลมารดา เกื้อกูลบิดา เกื้อกูลสมณะ เกื้อกูลพรหมณ์ อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล อยู่จำอุโบสถ อยู่จำปฐิชาครอุโบสถ ทำบุญกันอยู่ มีอยู่มากหรือหนอ ฉะนั้น จึงพากันทำปฐิชาครอุโบสถ ปฐิชาครอุโบสถ หมายถึง การรักษากุศลอุโบสถศีลในวันรับและวันส่ง วันรับคือ วัน ๔ ค่ำ, ๗ ค่ำ และ ๑๓ ค่ำ สำหรับเดือนชวด หรือวัน ๑๔ ค่ำ สำหรับเดือนเต็ม วันส่งคือ ๖ ค่ำ, ๙ ค่ำ และ ๑ ค่ำ ท่านยังได้กล่าวเพิ่มเติมไว้อีกว่า อุโบสถประจำตลอด ๓ เดือนภายในฤดูฝน ชื่อว่าปาฏิหาริยปักษ์ ในพระบาลีเป็นต้นว่า

นรชนใดผู้เช่นกับเราพึงอยู่จำอุโบสถ ประกอบด้วยองค์ ๘ สิ้นวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำแห่งปักษ์ และสิ้นปาฏิหาริยปักษ์^{๓๒}

^{๓๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๒๘/๓๑๑.

^{๓๑} อุปาสนกขณาลงการ. (ไทย) ๒๒๒-๒๒๓.

^{๓๒} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๘/๑๔๗.

ฉะนั้น ท่านกล่าวคำใดไว้ว่า สิกขาบท ๘ ที่ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจองค์แห่งอุโบสถ ในแนวทางปฏิบัติ ก็ควรรักษาด้วยอำนาจเป็นนิจศีล บัณฑิตพึงพิจารณาคำนั้นแล้วถือเอาเถิด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ว่า

คฤหัสถ์เหล่าใด เป็นผู้ทำบุญ มีศีล เป็นอุบาสก เลี้ยงดูภรรยาโดยธรรม มาตลี เรานอบน้อมคฤหัสถ์และนักบวชเหล่านั้น^{๓๓}

ศีลที่รักษาแล้ว ที่ปราศจากโทษ ๔ อย่าง และประกอบด้วยคุณ ๔ อย่าง ด้วยอาการอย่างนี้ จะไม่ทำให้สำเร็จประโยชน์ได้อย่างไรกัน

พึงรักษาศีลที่สมทานแล้วด้วยอาการอย่างนี้ นิจศีลและอุโบสถศีลที่จะต้องรักษาโดยไม่ให้ขาดเป็นต้นด้วยอาการอย่างนี้ จักเศร้าหมองเพราะเป็นไปในสันดานของบาปธรรมเป็นต้นอย่างนี้ คือ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความตีตัวเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความเจ้าเล่ห์ ความโอ้อวด ความหัวดื้อ ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความมัวเมา ความประมาท ความโลภ ความหลง มนสิการที่ผิดเพี้ยน เพราะคลุกคลีกับอมิตรเป็นต้นก็ดี เพราะหลงลืมสติก็ดี

เหตุที่นิจศีลและอุโบสถศีลนี้ย่อมรุ่งโรจน์ ดุจพระอาทิตย์ในสทกาลที่พ้นจากความมัวหมองทุกชนิด เพราะไม่ให้บาปธรรมมีความโกรธและความผูกโกรธเป็นต้นเกิดขึ้น เพราะอยู่ในประเทศที่เหมาะสม เพราะคลุกคลีด้วยกัลยาณมิตร เพราะพึงพระสัทธรรม และเพราะมีอัธยาศัยที่สุจริต ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า

เปรียบเหมือนสัตว์ทั้งหลายที่มีกิเลสจุณฺงฐุเป็นมลทิน จะหมดจดได้ เพราะละสังกิลเลสแล้วทำศีลของตนให้ผ่องแผ้ว^{๓๔}

ฉะนั้น ผู้ถือสิกขาบท ๕ หรือผู้อยู่จำอุโบสถที่ปรารถนาประโยชน์เพื่อตน พึงรักษาชีวิตของสัตว์แม้เพียงน้อยนิด เหมือนรักษาชีวิตของตน เหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ว่า

๑) นรชนที่ฆ่าชีวิตสัตว์อื่นอยู่ทุกเมื่อ ถึงจะได้ลาภเป็นพิเศษมีทรัพย์และข้าวเปลือกที่เป็นเครื่องอุปโภคทุกชนิด จะเพียบพร้อมด้วยรูปโฉมที่งดงามก็ตาม จะได้รับความตายที่ไม่น่าปรารถนาเสียแต่ยังหนุ่ม

๒) ถ้าเหล่าสัตว์พึงรู้อย่างนี้ว่า การเกิดและสมภพ^{๓๕}นี้เป็นทุกข์ สัตว์ไม่ควรฆ่าสัตว์ เพราะผู้ฆ่าสัตว์ย่อมเศร้าโศก^{๓๖}

๓) สาวกที่เป็นคฤหัสถ์ยกโทษในสัตว์ทุกจำพวก ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ที่ยังหวาดสะดุ้งและที่มันคงในโลกแล้ว ไม่พึงฆ่าเอง ไม่พึงใช้ให้ผู้อื่นฆ่า และไม่พึงอนุญาตให้ใครๆ ฆ่า ^{๓๗}

๔) สาวกที่เป็นคฤหัสถ์ ผู้เข้าใจชัดแจ้ง ควรงดเว้นพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์เหมือนคนเดินหลีกหลุมถ่านเพลิงที่มีไฟลุกโชน ฉะนั้นแต่เมื่อไม่สามารถประพฤติพรหมจรรย์ได้ก็ไม่ควรล่วงเกินภรรยาของผู้อื่น^{๓๘}

^{๓๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๖๔/๓๘๕

^{๓๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๖๔/๓๘๕

^{๓๕} สมภพ ในที่นี้หมายถึงความเจริญโดยลำดับแห่งสัตว์ผู้บังเกิดแล้ว ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑/๑๘/๒๓๕.

^{๓๖} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๑๘/๖.

^{๓๗} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๓๘๗/๔๔๕.

^{๓๘} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๓๘๗/๔๔๕.

๕) มุสาวาทเมืองค์ ๓ คือ จิตที่ปิดบังความเห็นที่นอกกริต วาจาที่อนุโลมแกจิตนั้น การแทงตลอดเนื้อความแห่งคำ

๖) ผู้ยินดีในการพูดเท็จ มักถูกกล่าวด้วยคำไม่จริง เป็นคนไม่น่าเชื่อถือ ปากมีกลิ่นเหม็น

๗) บาปที่ไม่ควรทำ ย่อมไม่มีแก่สัตว์ที่พูดเท็จ ก้าวล่วงธรรมอย่างหนึ่งไป ข้ามพ้นปรโลกไปแล้ว

๘) อสังยสสัตว์ เป็นผู้ทุกข์ยาก โง่เขลา เบาปัญญา พูดแต่เรื่องที่ไม่ดีไม่เป็นที่รักที่ชอบใจทุกเมื่อ จะประสบทุกข์อย่างใหญ่หลวง เป็นมนุษย์ก็จะพูดเท็จอยู่ร่ำไป

๙) สาวกผู้อยู่ในที่ประชุม หรือในที่สาธารณชนและอยู่กับคนคนเดียว ไม่ควรพูดเท็จไม่ควรใช้ให้ผู้อื่นพูดเท็จ และไม่ควรรอนุญาตให้ใคร ๆ พูดเท็จควรงดเว้นคำพูดที่ไม่เป็นจริง^{๓๙}

๑๐) การดื่มสุราเป็นประเพณีในชั้นไตรทิพย์ เป็นบ่อเกิดแห่งมลทิน ๓ ประการ เป็นคติแห่งภพทั้ง ๓ คน ทั้ง ๓ ตีเตียนเป็นประโยชน์แก่ทุจริตแม้ทั้ง ๓ เป็นบ่อเกิดแห่งภพทั้ง ๓ เป็นตัวทำความพินาศแก่ศาสนา

๑๑) คนเหล่านั้ดอดกลั้นเพียงแคะความกระหายไม่ได้ จึงดื่มน้ำเมานั้นซึ่งเป็นสิ่งไม่ดี คนเหล่านั้ดจกอดกลั้นความทุกข์ที่เป็นต้นเหตุที่แรงกล้าในรททั้งหลายนั้นได้อย่างไร

๑๒) สาวกผู้เป็นคฤหัสถ์ไม่ควรประพฤติกการดื่มน้ำเมา ควรยินดีชอบใจธรรมคือการงดเว้นการดื่มน้ำเมานั้นไม่ควรชักชวนผู้อื่นให้ดื่ม และไม่ควรรอนุญาตให้ใคร ๆ ดื่มเพราะรู้ชัดถึงโทษของการดื่มน้ำเมานั้นว่า มีความเป็นบ้ำในที่สุดเพราะความเมา คนพาลทั้งหลายจึงทำบาปต่างๆ ได้ ทั้งยังชักชวนคนอื่น ๆ ผู้ประมาทให้ทำอีกด้วยสาวกที่เป็นคฤหัสถ์จึงควรงดเว้นการดื่มน้ำเมาที่ไม่เป็นบ่อเกิดแห่งความดี มีแต่ทำให้เป็นบ้ำ หลงลืมที่พวกคนปัญญาทรมชอบดื่มกันนี้^{๔๐}

๑๓) ผู้มีศีล ย่อมเป็นที่รักของเหล่าอมิตร และเป็นที่รักในหมู่มิตรเมื่อกายแตกตายไป จะเข้าถึงสุคติ

๑๔) พวกท่านจงรักษาศีลในโลกนี้ เพราะวาศีลที่รักษาดีแล้วในโลกนั้นที่เสพแล้วจะน้อมนำสมบัติทั้งปวงมาให้

๑๕) ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ทั้งสอง งดามส่องสว่างโคจรไปทั่วสถานที่ประมาณเท่าใด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์นั้นก้าจัดความมืด ไปในอากาศ ทำให้ทิศสว่างไสว ส่องแสงอยู่ในอากาศทั่วสถานที่ประมาณเท่าใด ทรัพย์ คือ แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ ทองสิงคีและทองคำตลอดถึงทองชื่อว่าหฎกะเท่าที่มีอยู่ในสถานที่ประมาณเท่านั้น และแสงจันทร์หมู่ดาวทั้งหมดยังไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ ของอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ฉะนั้น สตรีหรือบุรุษผู้มีศีล รักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ทำบุญที่มีสุขเป็นกำไร ไม่ถูกนิทา ย่อมเข้าถึงสวรรค์^{๔๑}

ศีลที่นำมาซึ่งโภคสมบัติทั้งสิ้นด้วยอาการอย่างนี้ ที่พระพุทเจ้าทั้งหลายปรารภมาแล้ว ที่จะนำภาวะเป็นศีลขาดเป็นต้นมาให้อยู่เนืองๆ แต่ทำการรักษาอย่างรอบคอบแล้ว ก้าจัดทุกข์ทั้งสิ้นได้แล้ว ย่อมให้หนีพพานได้ ใครก็ตามที่มีความปรารภนา จะหันเข้าหาความประมาทเลินเล่อในศีลนั้นไม่ได้

^{๓๙} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๔๐๐/๔๔๕.

^{๔๐} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๔๐๑-๔๐๒/๔๔๕.

^{๔๑} อ.อ.ก.ก.ก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๒๑๙.

สรุปว่า คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องศีล โดย พระภิกษุทอานันท์มหาเถรชาวลิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อ ที่ ๒ ว่า ศีล คือกิริยาที่รวมเอาไว้อย่างดีซึ่งกรรมในทวารต่างๆ มีกายกรรมเป็นต้น ไม่ให้กระจัด กระจาย โดยความมีระเบียบอันดี คือความเข้าไปปรับไว้ เป็นที่รองรับ โดยความเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศล ธรรมทั้งปวงเช่น ศีล ๕ และศีล ๘ อันได้แก่ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่รักทรัพย์ ไม่ประพฤตินอกใจ ไม่พูดเท็จ และไม่ดื่มสุราและยาเสพติดเป็นต้น ศีล ๕ และศีล ๘ นี้ย่อมรุ่งโรจน์ ดุจพระอาทิตย์ในสรวงทวารที่พ้น จากความมัวหมองทุกชนิด เพราะไม่ให้อาปธรรมมีความโกรธและความผูกโกรธเป็นต้นเกิดขึ้น ฉะนั้น อุบาสกหรืออุบาสิกาผู้มีศีล รักษาศีล ๕ หรือ ศีล ๘ ทำบุญที่มีสุขเป็นกำไร ไม่ถูกนิทา ตายไปย่อม เข้าถึงสวรรค์

๔.๓ คุณค่าเรื่องการถือธุดงค์ในคัมภีร์อุปาสกาศินาลังการต่อการปฏิบัติตนของอุบาสก

คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องการถือธุดงค์ โดย พระภิกษุทอานันท์มหาเถรชาวลิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อ ที่ ๓ ว่า

พระผู้มีพระภาคได้ทรงอนุญาตธุดงค์ ๑๓ ข้อที่ได้ชื่อว่า ธุดงค์ เพราะกำจัดกิเลสทั้งหลาย ในคำว่า ชำระกิเลสนั้นได้ด้วยการสมาทานธุดงค์ที่เหมาะสมไว้สำหรับกุลบุตรทั้งหลาย ผู้สละโลกามิส ได้แล้ว ไม่เยื่อใยทั้งในร่างกายและชีวิต มุ่งแต่จะให้อนุโลมปฏิบัติทานนั้นสำเร็จ คือ

- ๑) ปังสุกุลิกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการทรงไว้ซึ่งผ้าบังสุกุลเป็นปกติ)
- ๒) เตจวิริกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการทรงไว้ซึ่งไตรจีวรเป็นปกติ)
- ๓) ปิณฑปาติกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการเที่ยวไปบิณฑบาตเป็นวัตร)
- ๔) สบทานจาริกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการเที่ยวไปตามลำดับเรือนเป็นปกติ)
- ๕) เอกาสนิกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นปกติ)
- ๖) ปัตตปิณฑิกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการถือเอาก่อนข้าวในบาตรเป็นปกติ)
- ๗) ขลุปัจฉาภัตติกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการฉันปัจฉาภัตรเป็นปกติ)
- ๘) อารัญญิกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ในป่าเป็นปกติ)
- ๙) รุกขมูลิกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ที่โคนไม้เป็นปกติ)
- ๑๐) อัปโกลาสิกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ในที่กลางแจ้งเป็นปกติ)
- ๑๑) โสสานิกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ในป่าช้าเป็นปกติ)
- ๑๒) ยถาสันถติกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ในเสนาสนะตามที่จัดปูลาดไว้เป็น

ปกติ)

- ๑๓) เนสัชชิกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ด้วยการนั่งเป็นปกติ)^{๔๒}

ในบรรดาธุดงค์ ๑๓ ข้อนั้น ธุดงค์เหล่าใดเหมาะสมแก่ฤกษ์สัณห์ พึงยกธุดงค์เหล่านั้นไว้ ต่างหากแล้วกล่าววินิจนัยยกถาพพร้อมกับการแยกการสมาทานเป็นต้นซึ่งธุดงค์เหล่านั้น เมื่อธุดงค์ เหล่านั้นถูกยกไว้ จะพึงเกิดความสงสัยว่า ธุดงค์แบบไหนเหมาะสมแก่กุลบุตรเหล่านั้นในการบรรพชา

^{๔๒} อภ.อ.อ. (บาลี) ๓/๑๘/๒๔๔.

เป็นต้น ฉะนั้น พวกเราจักยกจุดงศ์เหล่านั้นขึ้นมากล่าวแก่กุลบุตรเหล่านั้นคือ

๑) จุดงศ์ทั้ง ๑๓ ข้อในที่นี้เหมาะสมแก่ภิกษุทั้งหลาย ถ้ามีสุสานที่ถึงพร้อมด้วย อารัณยิกังคะอยู่กลางแจ้ง ภิกษุรูปเดียวสามารถที่จะบริโภคน้ำจุดงศ์ทั้งหมดได้พร้อมกัน เพราะจุดงศ์ทั้งหมดภิกษุรูปเดียวจะต้องบริโภคน้ำตามปัจจัยหรือตามลำดับ

๒) ภิกษุณี อารัณยิกังคะและชลุปัจฉาภัตติกังคะทั้ง ๒ ข้อ ทรงห้ามไว้ด้วย สิกขาบทเดียว องค์ ๓ คือ

๑. อัฟโภาสีกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ในที่กลางแจ้งเป็นปกติ)

๒. รุกขมูลีกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ที่โคนไม้เป็นปกติ)

๓. โสสานีกังคะ โสสานิกังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีการอยู่ในป่าช้าเป็นปกติ)

ภิกษุณีรักษายาก เพราะการอยู่เว้นสหายย่อมไม่ควรแก่ภิกษุณี ในที่เช่นนั้น หลึงสหายที่มี ฉันทะเสมอกันหาได้ยาก หากหาได้ไม่พ้นจากความอยู่คลุกคลีกัน เมื่อเป็นเช่นนั้น ภิกษุณีพึงเสพรุดงค์ เพื่อประโยชน์อันใด ประโยชน์อันนั้นไม่พึงสำเร็จแก่เธอเลย พึงทราบว่าเป็นเพราะความที่ไม่พึงอาจ บริโภคอย่างนี้ รุดงค์สำหรับภิกษุณีทั้งหลายจึงลดไปเสีย ๕ คงเหลือ ๘ เท่านั้น

๓) ในรุดงค์ตามที่กล่าวแล้ว เว้นเตจวิริกังคะเสีย เหลือ ๑๒ พึงทราบว่าเป็นองค์ สำหรับสามเณร ๗ เป็นองค์สำหรับสิกขามานาและสามเณรี

๔) สำหรับอุบาสกอุบาสิกา มีรุดงค์ ๒ เพราะรุดงค์คือเอภาสนิกังคะ ปัตตปิณฑิกังคะ นี้เท่านั้นเหมาะสมด้วย อาจบริโภคได้ด้วย^{๔๓} คือ

ก. เอภาสนิกังคะรุดงค์

พระภิกษุทอานันทมหาเถระอธิบายว่า การฉัน ณ อาสนะเดียว ชื่อว่า เอภาสนะ (การฉัน ณ อาสนะเดียว) การฉัน ณ อาสนะเดียวนั้นเป็นปกติของภิกษุนั้น ฉะนั้น ภิกษุนั้นจึงชื่อว่าเอภาสนิกะ (คือ ผู้มีการฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นปกติ) ก่อนข้าวในบาตรใบเดียวอย่างเดียวนั้น เพราะห้าม ภาชนะที่ ๒ เสีย ชื่อว่า ปัตตปิณฑะ บัดนี้ทำความเข้าใจในการถือเอาก่อนข้าวเฉพาะในบาตรว่าเป็น ปัตตปิณฑะ (คือการถือเอาก่อนข้าวเฉพาะในบาตร) การถือเอาก่อนข้าวเฉพาะในบาตร เป็นปกติของ ภิกษุนั้น ฉะนั้น ภิกษุนั้นจึงชื่อว่าปัตตปิณฑิกะ (ผู้มีการถือเอาก่อนข้าวเฉพาะแต่ในบาตรเป็นปกติ)

ส่วนอุบาสกชนผู้เมื่อจะสมทานรุดงค์ทั้ง ๒ ข้อเหล่านี้ เมื่อไม่ได้บุคคลเช่นนั้นในครุฐานิยะ บางแห่งพึงสมทานด้วยตนเอง เพื่อจะได้ไม่ขาดช่วงไปกลางคัน สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

รุดงค์ทั้งหมดเหมือนกัน เมื่อพระผู้มีพระภาคยังทรงพระชนม์อยู่ พึงสมทานในสำนักของ พระผู้มีพระภาค เมื่อพระองค์เสด็จปรินิพพานแล้วควรสมทานในสำนักของพระมหาสาวก เมื่อพระ มหาสาวกนั้นไม่มี

๑) ควรสมทานในสำนักของพระชีนาสพ

๒) ควรสมทานในสำนักของพระอนาคามี

๓) ควรสมทานในสำนักของพระสกทาคามี

^{๔๓} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๒๕๖.

- ๔) ควรสมทานในสำนักของพระโสดาบัน
- ๕) ควรสมทานในสำนักของภิกษุผู้ทรงไตรปิฎก
- ๖) ควรสมทานในสำนักของภิกษุผู้ทรงทวีปิฎก
- ๗) ควรสมทานในสำนักของภิกษุผู้ทรงเอกปิฎก
- ๘) ควรสมทานในสำนักของพระเอกสังคีติกะ
- ๙) ควรสมทานในสำนักของพระอรรคภาจารย์
- ๑๐) ควรสมทานในสำนักของท่านผู้ทรงธุดงค์^{๔๔}

เมื่อท่านผู้ทรงธุดงค์นั้นไม่มี ฟังกวดลานพระเจดีย์แล้วนั่งกระโหย่ง กล่าวสมทานเหมือน
กล่าวสมทานในสำนักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อีกอย่างหนึ่ง จะสมทานด้วยตนเองก็ควร
ส่วนอานิสงส์ของเอกาสนิกังครุธงค์ คือ

- ๑) มีอาพาธน้อย
- ๒) มีโรคน้อย
- ๓) (ร่างกาย) คล่องแคล่ว
- ๔) แข็งแรง
- ๕) อยู่สำราญ
- ๖) ไม่ต้องอาบตีเพราะอนติริตตสิกขาบทเป็นปัจจัย
- ๗) บรรเทาตัณหาในรสได้
- ๘) มีความประพฤตินสมควรแก่ธุดธรรม มีความมักน้อยเป็นต้น^{๔๕}

ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า โรคทั้งหลายที่มีการกินเป็นปัจจัย ย่อมไม่รบกวนนักพรตผู้ยินดีใน
การฉัน ณ อาสนะอันเดียว เป็นผู้ไม่ละโมภในรส จึงไม่ทำงานของตนให้เสื่อมเสียไป ฉะนั้น นักพรตผู้มี
ใจหมดจด ฟังปลุกความยินดีในการฉัน ณ อาสนะอันเดียว อันเป็นเหตุแห่งความอยู่ สำราญ ซึ่งเป็น
วัตรที่ท่านผู้ยินดีในสัลเลขะที่สะอาดประพฤติกินเกิด

ข. ปัตตปิณฑกัณฐงค์

พระภิกษุทอานันทมหาเถระอธิบายว่า ปัตตปิณฑกัณฐงค์เป็นอันสมทานด้วยคำสองคำ
นี้ คำใดคำหนึ่งว่า

- ๑) ทุตติยาชนํ ปฏิกิขิปามิ ข้าพเจ้าจงถวายที่ ๒
- ๒) ปัตตปิณฑกัณฐัง สมายิยามิ ข้าพเจ้าสมทานองค์แห่งภิกษุผู้มีการฉันก่อนข้าว

ในบาตรเป็นปกติ

ภัตตปิณฑกัณฐังนั้น ในเวลาฉัน ควรฉันในภาชนะเดียวเท่านั้น ไม่พึงเก็บภาชนะไว้รอบๆ
แล้วหย่อนมือลงไปบริโภคน้ำ ถ้าคนรับใช้ของภิกษุนั้นนอนกับข้าวเข้าไปถวายด้วยภาชนะต่างๆ ฟังเทรวม
ในภาชนะเดียวเท่านั้น ภิกษุที่ต้องการจะฉันแค่บางอย่างโดยไม่ให้เปื้อนข้าวสุก ฟังห้ามภาชนะแรก
แล้วถือเอาโดยระหว่างภาชนะ เพราะว่าด้วยอาการอย่างนี้ จะไม่มีภาชนะที่สอง ต่อมาเป็นผู้ต้องการ
จะบริโภคน้ำอีก เพราะไม่ได้บริโภคน้ำเพื่อยังอัตภาพให้ดำเนินไปได้ ฟังห้ามภาชนะที่สองนั้นแล้ว

^{๔๔} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๒๕๖.

^{๔๕} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๒๕๗.

บริโภคด้วยภาชนะแรกหรือด้วยภาชนะอื่น ด้วยว่าการสมทานธุดงค์นั้น เป็นการกำจัดความโลภในการฉัน ฦ ภาชนะต่างกัน

ปัตตปิณฑิกภิกษุ^{๔๖} นั้น ในเวลาตีมยาคุ เมื่อได้กับข้าววางในภาชนะแล้ว ควรฉันก่อน หรือตีมยาคุก่อนก็ได้ เพราะว่าเธอปนกับลงในข้าวต้ม เมื่อกับมีปลาร้าเป็นต้นปนลงไป ยาคูจะปนกลืนไปเสีย อันภิกษุผู้จะฉัน ทำให้เป็นของไม่บริสุทธิ์ฉัน จึงควร เหตุนี้ ขอนี้ข้าพเจ้ากล่าวหมายเอากับข้าวรูปนั้น แต่สิ่งใดเป็นของไม่น่าเกลียดเช่นน้ำผึ้งและน้ำตาลกรวด สิ่งนั้นพึงปนลงไปได้ แต่เมื่อจะรับสิ่งนั้นพึงรับแต่พอประมาณ ใช้มือข้างหนึ่งถือผักสดและมันดิบฉัน ก็ควร แต่ไม่ทำอย่างนั้นต้องใส่ลงในบาตรเท่านั้น เพราะห้ามภาชนะที่ ๒ ของอื่นแต่ไปไม้ จะเอามารองไม่ควรนี้เป็นวิธีปฏิบัติแห่งปัตตปิณฑิกภิกษุ^{๔๖} นั้น ว่าโดยประเภท ปัตตปิณฑิกภิกษุ^{๔๖} นี้มี ๓ จำพวก ใน ๓ พวกนั้น

๑) สำหรับผู้ที่ถืออย่างอุกฤษฏ์จะทิ้งกากไม่ควร เว้นแต่เวลาเคี้ยวอ้อย จะบีก่อนข้าว ปลา เนื้อ และขนมฉัน (เป็นอย่าง ๆ) ไม่ควร

๒) สำหรับผู้ถืออย่างกลาง จะใช้มือข้างเดียวฉันก็ควร ภิกษุผู้ถืออย่างกลางนี้ จึงชื่อว่า หัตถโยคี (โยคีมือ) ส่วนผู้ถืออย่างเพลาจะมีชื่อว่า ปัตตโยคี (โยคีบาตร)

๓) สำหรับผู้ถืออย่างเพลา^{๔๗} นั้น สิ่งใดอาจจุลงในบาตรได้ จะบิสิ่งนั้นด้วยมือหรือด้วยฟันเคี้ยวกินได้หมด^{๔๘}

จุดประสงค์ของปัตตปิณฑิกภิกษุ^{๔๖} ทั้ง ๓ จำพวกนี้ ย่อมแตกต่างกันขณะที่เธอยินดีภาชนะที่ ๒ นี้เป็นความแตกในปัตตปิณฑิกังคะ^{๔๗} ส่วนอานิสงส์ของปัตตปิณฑิกังคะ^{๔๗}นี้มีดังต่อไปนี้ คือ

๑) บรรเทาตัณหาในรสต่าง ๆ ได้

๒) ละความตะกละเสียได้

๓) เป็นผู้มุ่งแต่ประโยชน์ในอาหาร

๔) ไม่ต้องลำบากใจในการรักษาภาชนะมีภาคเป็นต้น

๕) ไม่เป็นผู้สอต่อสายบริโภค

๖) มีความประพฤติสมควรแก่ธุดธรรม มีความเป็นผู้มักน้อยเป็นต้น^{๔๗}

ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า บุคคลอื่นที่ไหนเล่าจะพึงเป็นผู้มีตาทอดลง ละความสอต่อสายในภาชนะต่างๆ เป็นผู้มืพรตอันดี ขุดมูลแห่งรสตัณหาเสีย รวากะขุดรากไม้ทิ้ง เป็นผู้มีใจงาม ทรงไว้ซึ่งความสันโดษ รวากะทรงไว้ซึ่งรูปกายของตนสามารถบริโภคอาหารรวมได้ บุคคลผู้นี้ คือ ปัตตปิณฑิกภิกษุ

ความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา และความสงัด และศีลที่บริสุทธิ์ที่มีการหลั่งออก คายออกซึ่งคุณมีการปรารภความเพียรเป็นต้นเป็นมลทิน จักมีแก่อุบาสกชนนั้นเพราะการสมทานธุดงค์ที่เหมาะสมด้วยอาการอย่างนี้ ฉะนั้น คำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ข้าระศีลให้หมดจดด้วยการสมทานธุดงค์ที่เหมาะสมนั้น เป็นอันประกาศแล้วโดยประการทั้งปวงด้วยเหตุมีประมาณเพียงนี้

ท่านผู้นี้ผู้กำจัดความมักมากแล้ว บรรลุแก่นแท้แห่งความสันโดษแล้ว ผู้ดำรงอยู่ในอริยวงศ์อันยอดเยี่ยม เมื่อจะแสดงธุดงค์ ๑๓ ข้อได้แสดง ๒ ข้อที่เหมาะสมแก่ฤหัสถ์ทั้งหลายไว้ในที่นี้^{๔๘}

^{๔๖} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๒๕๘.

^{๔๗} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๒๕๘.

^{๔๘} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๒๕๙.

สรุปว่า คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องการถือธุดงค์ โดยพระ ภทันตอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อที่ ๓ ว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงอนุญาตธุดงค์ ๑๓ ข้อ ที่ได้ชื่อว่า ธุดงค์ เพราะกำจัดกิเลสทั้งหลาย ได้ด้วยการสมาทานธุดงค์ที่เหมาะสมไว้สำหรับกุลบุตรทั้งหลาย ผู้สละโลกามิสได้แล้ว ไม่เยื่อใยทั้งในร่างกายและชีวิต มุ่งแต่จะให้อนุโลมปฏิบัติพาเท่านั้นสำเร็จ สำหรับอุบาสกและอุบาสิกา มีธุดงค์ ๒ อย่างที่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติคือ ๑. เอกาสนิกังคธุดงค์ ได้แก่ รับประทานอาหาร ณ อาสนะเดียว เป็นปกติของอุบาสกนั้น ฉะนั้น อุบาสกนั้นจึงชื่อว่า เอกาสนิกะ ก้อนข้าวในจานใบเดียวอย่างเดียวเท่านั้น เพราะห้ามอาหารจานที่ ๒ และมีอานิสงส์ ๗ เช่น มีอาพาธน้อย มีโรคน้อย ร่างกายคล่องแคล่ว แข็งแรง อยู่สบาย ๒. ปัตตปณิกังคธุดงค์ ได้แก่ ผู้มีการฉันทก้อนข้าวในบาตรเป็นปกติ ห้ามภาชนะที่ ๒ การกำจัดความโลภในการฉันทอาหาร มีอานิสงส์ ๖ ข้อเช่น บรรเทาตัณหาในรสต่างๆ ได้ ละความตะกละเสียได้ เป็นผู้มุ่งแต่ประโยชน์ในอาหาร ไม่ต้องลำบากใจในการรักษาภาชนะ ไม่เป็นผู้ทอดสายบริโภคเป็นต้น

๔.๔ คุณค่าเรื่องการเลี้ยงชีพในคัมภีร์อุปาสกาศินาลังการต่อการปฏิบัติตนของอุบาสก

คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องการเลี้ยงชีพ โดยพระภทันตอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อที่ ๔ ว่า

๔.๔.๑ ละการค้าขาย ๕ ประการ

พระภทันตอานันทมหาเถระ อธิบายว่า ในคำว่า ละการค้าขาย ๕ ประการ (ปญจวนิชชาปหาย) อุบาสกไม่ควรทำการค้าขาย ๕ ประการ มีการค้าขายศัสตราวุธเป็นต้น^{๔๙} เพราะพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย อุบาสกไม่ควรทำการค้าขาย ๕ ประการนี้ คือ

- ๑) การค้าขายศัสตราวุธ หมายถึง การให้สร้างอาวุธแล้วขายอาวุธนั้น
- ๒) การค้าขายสัตว์ ในที่นี้หมายถึงการค้าขายมนุษย์
- ๓) การค้าขายเนื้อ หมายถึงการเลี้ยงสัตว์มีสุกรเป็นต้นไว้ขาย หรือการขายเนื้อสัตว์

๔) การค้าขายของมีนเมา การค้าขายของมีนเมา หมายถึงการให้ปรุงของมีนเมาชนิดใดชนิดหนึ่งแล้วขาย ในการค้าขายของมีนเมานั้น ของมีนเมามี ๒ อย่างคือ

๑. สุรา
๒. เมรัย

๕) การค้าขายยาพิษ หมายถึง การให้ทำยาพิษแล้วค้าขายยาพิษนั้น^{๕๐}

ในการค้าขายเหล่านั้น การค้าขายสัตว์ และการค้าขายยาพิษ ท่านกล่าวว่า ไม่ควรทำ (ห้ามค้าขาย) เพราะการค้าขายอาวุธ เป็นเหตุให้ทำความผิดก่อโทษแก่ผู้อื่นได้ การค้าขายสัตว์ ที่ห้ามค้าขายเพราะการค้าขายมนุษย์ทำให้มนุษย์ หมดอิสสภาพ การค้าขายเนื้อ ที่ห้ามค้าขายเพราะการ

^{๔๙} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๒๕๕.

^{๕๐} อจ.ปญจก-ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๑๗.

ค้าขายเนื้อเป็นเหตุให้ต้องฆ่าสัตว์ การค้าขายของมีนเมา ที่ห้ามค้าขาย เพราะการค้าขายของมีนเมา เป็นเหตุให้มีการดื่มแล้วเกิดความประมาท

เหตุนี้ในข้อปฏิบัตินี้ อันพระผู้มีพระภาค ผู้ทรงแสวงหาประโยชน์ ประกาศไว้แล้วด้วย พระสูตรมีสีกาโลวาหสูตรเป็นต้น ทำให้เกิดความยินดีทั้งโลกนี้และโลกหน้า ปัจจัยทั้งหลายที่คฤหัสถ์ทั้งหลายผู้ดำรงอยู่แล้วในข้อปฏิบัตินี้ จะพึงสัมผัสได้โดยชอบธรรม ย่อมสำเร็จแก่คฤหัสถ์เหล่านั้นๆ โดยชอบธรรม

๔.๔.๒ กรรมกิเลส ๔ ประการ

พระภิกษุทอานันทมหาเถระ อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคแสดงปฏิปทาชื่ออุภยโลโกภยวิชาไว้ เพราะจะพิชิตอาญาทุกติและภัยเป็นต้นในโลกกล่าวคือโลกนี้และโลกหน้า แก่เหล่ากุลบุตรผู้อยู่ครองเรือนว่า พึงละกรรมกิเลส ๔ ประการ ไม่พึงทำบาปกรรมโดยฐานะ (เหตุ) ๔ ประการ^{๕๑} สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า คหบดีบุตร กรรมกิเลส ๔ ประการที่อริยสาวกละได้แล้วคือ

- ๑) กรรมกิเลสคือปาณาติบาต
- ๒) กรรมกิเลสคืออทินนาทาน
- ๓) กรรมกิเลสคือกาเมสุมิฉฉาจาร
- ๔) กรรมกิเลสคือมุสาวาท^{๕๒}

ในกรรมกิเลสเหล่านั้น กรรมนั่นเอง ชื่อว่ากรรมกิเลส เพราะเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมอง หรือเพราะสัมปยุตด้วยกิเลส การดื่มสุราพึงทราบว่าเป็นกรรมกิเลส เพราะประสพจะกล่าวข้างหน้าโดยความเป็นอบายมุข การดื่มสุรานั้นควรกล่าวไว้ เพราะเป็นสิ่งที่อุบาสกทั้งหลายไม่ควรทำ

๔.๔.๓ ไม่ทำบาปกรรมโดยฐานะ (เหตุ) ๔ ประการ

พระภิกษุทอานันทมหาเถระ อธิบายว่า คำว่า โดยเหตุ ๔ ประการ (จตุหิ ฐานเหติ) ได้แก่ โดยการทำบาป ๔ ประการ มีฉันทาคติเป็นต้น^{๕๓} ดังพระพุทธพจน์ว่า อริยสาวกทำบาปกรรมโดยเหตุ ๔ ประการ คือ ปุณฺณ

- ๑) ย่อมถึงฉันทาคติ (ลำเอียงเพราะรัก) ทำบาปกรรม
- ๒) ย่อมถึงโทสาคติ (ลำเอียงเพราะชัง) ทำบาปกรรม
- ๓) ย่อมถึงโมหาคติ (ลำเอียงเพราะหลง) ทำบาปกรรม
- ๔) ย่อมถึงภยาคติ (ลำเอียงเพราะกลัว) ทำบาปกรรม

ส่วนอริยสาวก

- ๑) ย่อมไม่ถึงฉันทาคติ
- ๒) ย่อมไม่ถึงโทสาคติ

^{๕๑} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๒๖๐.

^{๕๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๕/๑๔๓.

^{๕๓} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๒๖๐.

๓) ย่อมไม่ถึงโมหาคติ

๔) ย่อมไม่ถึงภยาคติ^{๕๔}

ในอคติเหล่านั้น

๑) บุคคลนี้ใด เป็นมิตรก็ตาม เป็นเพื่อนเคยเห็นกันมาก็ตาม เป็นญาติก็ตาม ของเรา ย่อมให้สินบนแก่เรา ย่อมทำผู้ที่มีใจเจ้าของให้เป็นเจ้าของด้วยอำนาจฉันทาคติเป็นต้น บุคคลนี้ชื่อว่าย่อมถึงฉันทาคติ (ถ้าเอียงเพราะรัก) ทำบาปกรรม

๒) บุคคลใดย่อมทำผู้ที่มีใจเจ้าของให้เป็นเจ้าของ ด้วยอำนาจการจองเวรตามปกติว่า ผู้นี้มีเวรต่อเรา หรือด้วยอำนาจความโกรธที่เกิดขึ้นในขณะนั้น บุคคลนี้ชื่อว่าย่อมถึงโทสาคติ (ถ้าเอียงเพราะชัง) ทำบาปกรรม

๓) บุคคลใดกล่าวว่า บุคคลนี้เป็นราชวัลลภหรือเป็นผู้ที่อาศัยฝ่ายตรงข้าม จะพึงทำความฉิบหายให้เราได้ จึงทำผู้ที่มีใจเจ้าของให้เป็นเจ้าของ บุคคลนี้ชื่อว่าย่อมถึงภยาคติ (ถ้าเอียงเพราะกลัว) ทำบาปกรรม

๔) บุคคลใดพูดไปเรื่อยเปื่อย เพราะเป็นคนโง่เขลา (และ) เพราะเป็นคนหลงๆ ลืมๆ จึงทำผู้ที่มีใจเจ้าของให้เป็นเจ้าของ บุคคลนี้ชื่อว่าย่อมถึงโมหาคติ (ถ้าเอียงเพราะเขลา) ทำบาปกรรม

บุคคลเมื่อจะแบ่งของบางอย่าง ย่อมให้มากกว่าด้วยอำนาจความรักว่า ผู้นี้เป็นเพื่อนที่เคยเห็นกันมาหรือเป็นเพื่อนที่เคยคบกันมา ย่อมให้น้อยกว่า ด้วยอำนาจความโกรธว่า ผู้นี้มีเวรต่อเรา กล่าวได้ว่า ผู้นี้เมื่อเราไม่ให้สิ่งนี้ จะพึงทำความฉิบหายแก่เราได้ จึงให้มากกว่าใครๆ บุคคลใดไม่รู้ให้แล้ว หรือยังไม่ได้ให้ เพราะหลงลืม จึงให้บางคนน้อย บางคนมาก บุคคลนั้นทั้ง ๔ ประเภท ชื่อว่าย่อมถึงฉันทาคติ (ถ้าเอียงเพราะรัก) เป็นต้น ตามลำดับทำบาปกรรม

ส่วนบุคคลใดละเมิดความชอบธรรม เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ ยศของบุคคลนั้นย่อมเสื่อม เหมือนดวงจันทร์ข้างแรม ฉะนั้น^{๕๕}

พึงทราบว่ บุคคลใดระลึกถึงพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว จึงเว้นการทำบาปกรรม ๔ ประการเหล่านี้ เพราะวางตนเป็นกลางตามปกติ บุคคลนั้นชื่อว่าย่อมไม่ทำบาปกรรมโดยเหตุ ๔ ประการ เมื่ออริยสาวกไม่ทำบาปกรรมโดยเหตุ ๔ ประการด้วยอาการอย่างนี้ พึงหวังได้ความเจริญอย่างเดียวกันนั้น ด้วยอำนาจชื่อเสียงความโด่งดังแห่งเงิน ทอง ทาสผู้หญิง ทาสผู้ชาย มิตร และอำมาตย์เป็นต้น ไม่พึงหวังความเสื่อม ดังพระพุทธพจน์ว่า

บุคคลใดไม่ละเมิดความชอบธรรม เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ ยศของบุคคลนั้นย่อมเจริญ เหมือนดวงจันทร์ข้างขึ้น^{๕๖}

๔.๔.๔ ไม่ข้องแวะอบายมุข (ทางเสื่อม) ๖ ประการ

พระกัณโถอานันทมหาเถระ อธิบายว่า ในคำว่า อบายมุข (ทางเสื่อม) ๖ ประการ แห่งโกตะทั้งหลาย (ฉ จ โกคานํ อปายมุขานิ) นี้ การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอัน

^{๕๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๖/๑๔๓.

^{๕๕} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗/๒๓.

^{๕๖} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๘/๒๔.

เป็นเหตุแห่งความประมาทเป็นต้น ชื่อว่าอบายมุข^{๕๗} สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า คหบดีบุตร อริยสาวกไม่ข้องแวะอบายมุข ๖ ประการ แห่งโศกะทั้งหลายคือ

๑) การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโศกะทั้งหลาย^{๕๘} มีโทษ ๖ ประการนี้ คือ

- ๑) เสียทรัพย์ทันตาเห็น
- ๒) ก่อการทะเลาะวิวาท
- ๓) เป็นบ่อเกิดแห่งโรค
- ๔) เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง
- ๕) เป็นเหตุให้ไม่รู้จักอาย
- ๖) เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา

๒) การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืน เป็นอบายมุขแห่งโศกะทั้งหลาย^{๕๙} มีโทษ ๖ ประการนี้ คือ

- ๑) ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาดน
- ๒) ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาบุตรภรรยา
- ๓) ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ
- ๔) เป็นที่สงสัยของคนอื่นด้วยเหตุต่าง ๆ
- ๕) มักถูกใส่ร้ายด้วยเรื่องไม่เป็นจริง
- ๖) ทำให้เกิดความลำบากมากหลายอย่าง

๓) การเที่ยวดูมหรสพ เป็นอบายมุขแห่งโศกะทั้งหลาย^{๖๐} มีโทษ ๖ ประการคือ

- ๑) มีการรำที่ไหน (ไปที่นั่น)
- ๒) มีการขับร้องที่ไหน (ไปที่นั่น)
- ๓) มีการประโคมที่ไหน (ไปที่นั่น)
- ๔) มีเสภาที่ไหน (ไปที่นั่น)
- ๕) มีการบรรเลงที่ไหน (ไปที่นั่น)
- ๖) มีเถิดเทิงที่ไหน (ไปที่นั่น)

๔) การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท^{๖๑} เป็นอบายมุขแห่งโศกะทั้งหลาย มีโทษ ๖ ประการนี้ คือ

- ๑) ผู้ชนะย่อมก่อเวร
- ๒) ผู้แพ้ย่อมเสียตายทรัพย์ที่เสียไป
- ๓) เสียทรัพย์ทันตาเห็น
- ๔) ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาล ก็เชื่อถือไม่ได้

^{๕๗} อุปาสกขณาลงการ. (บาลี) ๒๖๑.

^{๕๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

^{๕๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

^{๖๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

^{๖๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

๕) ถูกมิตรอำมาตย์ดูหมิ่น

๖) ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย เพราะเห็นว่าชายผู้นี้เป็นนักเลง การพนันไม่สามารถจะเลี้ยงดูภรรยาได้

๕) การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร^{๖๒} เป็นอบายมุขแห่งโศกะทั้งหลาย มี โทษ ๖ ประการนี้ คือ

๑) เขามีนักเลงการพนันเป็นมิตรสหาย

๒) เขามีนักเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย

๓) เขามีนักเลงเหล้าเป็นมิตรสหาย

๔) เขามีคนหลอกลวงเป็นมิตรสหาย

๕) เขามีคนโกงเป็นมิตรสหาย

๖) เขามีโจรเป็นมิตรสหาย

๖) การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน^{๖๓} เป็นอบายมุขแห่งโศกะทั้งหลาย มีโทษ ๖ ประการนี้ คือ

๑) มักอ้างว่า หนาวเกินไป แล้วไม่ทำงาน

๒) มักอ้างว่า ร้อนเกินไป แล้วไม่ทำงาน

๓) มักอ้างว่า เวลาเย็นเกินไป แล้วไม่ทำงาน

๔) มักอ้างว่า เวลายังเช้าเกินไป แล้วไม่ทำงาน

๕) มักอ้างว่า หิวเกินไป แล้วไม่ทำงาน

๖) มักอ้างว่า กระจายเกินไป แล้วไม่ทำงาน

เมื่อเขามากไปด้วยการอ้างเลศ ผัดเพี้ยนการงานอยู่อย่างนี้ โศกะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความเสื่อมสิ้นไป^{๖๔}

๔.๔.๕ ละเว้นมิตรเทียม ๔ จำพวก

พระภททันตอานันทมหาเถระ อธิบายว่า คำว่า จตตารโ อมิตตา ได้แก่ คนที่มีใช้มิตรแท้ ๔ จำพวกมีคนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียวเป็นต้น^{๖๕} สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า คหบดีบุตร คน ๔ จำพวกนี้ เธอพึงทราบว่าเป็นมิตรเทียม คือ

๑) คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว^{๖๖} พึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม ได้แก่ ตนเองมามีมือเปล่า แต่ถือเอาของสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปอยู่ฝ่ายเดียวโดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. เป็นผู้ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว

๒. เสียน้อย ประรณจะได้มาก

^{๖๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

^{๖๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

^{๖๔} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๒๖๕.

^{๖๕} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๒๖๕.

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๔/๒๐๗.

๓. เมื่อตัวเองมีภัยจึงทำกิจของเพื่อน

๔. คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์^{๖๗}

๒) คนดีแต่พูด^{๖๘} พึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม ได้แก่ เป็นเหมือนผู้ให้ ด้วยสัปดาห์ดีแต่พูดเท่านั้น วาจาเท่านั้นของเขาที่ยอดเยียม ไม่ใช่การกระทำ ฉะนั้น จึงชื่อว่า ดีแต่พูด โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่เป็นอดีตไปแล้ว

๒. กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่ยังมาไม่ถึง

๓. สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่หาประโยชน์มิได้

๔. เมื่อมีกิจเกิดขึ้นเฉพาะหน้าก็แสดงความขัดข้อง

๓) คนพูดประจบ^{๖๙} พึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม ได้แก่ พูดประจบ โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. เพื่อนทำชั่ว ก็คล้อยตาม

๒. เพื่อนทำดี ก็คล้อยตาม

๓. สรรเสริญต่อหน้า

๔. นินทาลับหลัง

๔) คนที่เป็นเพื่อนชักนำในทางเสื่อม^{๗๐} ได้แก่ โภคะทั้งหลายย่อมเสื่อม คือ หายไป เพราะทางเสื่อมเหล่าใดมีการดื่มสุราเป็นต้น เป็นเพื่อนในความเสื่อมแห่งโภคะทั้งหลาย เหล่านั้น โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. เป็นเพื่อนที่ชักนำให้หมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท

๒. เป็นเพื่อนที่ชักนำให้หมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ใน เวลากลางคืน

๓. เป็นเพื่อนที่ชักนำในการเที่ยวดูมหรสพ

๔. เป็นเพื่อนที่ชักนำให้หมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่ง ความประมาท^{๗๑}

๔.๔.๖ คบมิตรแท้ ๔ จำพวก

พระภททันตอานันทมหาเถระ อธิบายว่า คำว่า มิตรแท้ ๔ จำพวก (จตตารโ มิตตา) ได้แก่ มิตรมีอุปการะเป็นต้น^{๗๒} สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า คหบดีบุตร คน ๔ จำพวกนี้ เธอพึงทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี (มิตรแท้) คือ

^{๖๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๕/๑๔๘.

^{๖๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๕/๒๐๗.

^{๖๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๕/๒๐๗.

^{๗๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๕/๒๐๗.

^{๗๑} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๒๖๕-๒๖๖.

^{๗๒} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๒๖๗.

ต้องการในกิจนั้น

๑) มิตรมีอุปการะ^{๗๓} พึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว
๒. ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
๓. เมื่อมีภัยก็เป็นที่พักพิงได้
๔. เมื่อมีกิจที่จำเป็นเกิดขึ้น ก็ช่วยโศกทรัพย์ให้ ๒ เท่าของทรัพย์ที่

๒) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์^{๗๔} พึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. บอกความลับแก่เพื่อน
๒. ปิดความลับของเพื่อน
๓. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย
๔. แม้ชีวิตก็อาจจะสละเพื่อประโยชน์ของเพื่อนได้

๓) มิตรแนะนำประโยชน์^{๗๕} พึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. ห้ามมิให้ทำความชั่ว
๒. แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๔. บอกทางสวรรค์ให้

๔) มิตรมีความรักใคร่^{๗๖} พึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. ไม่พอใจความเสื่อมของเพื่อน
๒. พอใจความเจริญของเพื่อน
๓. ห้ามปรามคนที่ินทาเพื่อน
๔. สนับสนุนคนที่สรรเสริญเพื่อน

๔.๔.๗ ปฏิบัติตามทิศ ๖

พระภททันตอานันทมหาเถระ อธิบายว่า คำว่า ทิศ ๖ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ คือ มารดา บิดาเป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย ทาสกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน คฤหัสถ์ในตระกูลผู้มีความสามารถ พึงไหว้ทิศเหล่านี้^{๗๗}

๑) มารดาบิดาพึงทราบว่าเป็นทิศเบื้องหน้า^{๗๘} เพราะเป็นบุพการี บุตรผู้เมื่อจะ ปิดป้องทิศทั้ง ๖ เหล่านี้ พึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ

^{๗๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๐/๒๐๙.

^{๗๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๐/๒๐๙.

^{๗๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๐/๒๐๙.

^{๗๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๐/๒๐๙.

^{๗๗} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๒๖๙

^{๗๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

๒. จักทำกิจของท่าน
๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล
๔. จักประพัตติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า บุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. ทากรรมยา (สามี) ที่สมควรให้
๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร

มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า บุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องหน้านั้นเป็นอันชื่อว่า กุลบุตรได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว^{๗๙}

๒) อาจารย์พึงทราบว่าเป็นทิศเบื้องขวา^{๘๐} เพราะเป็นทักษิณบุคคล ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวาโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ลูกขึ้นยืนรับ
๒. เข้าไปคอยรับใช้
๓. เชื้อฟาง
๔. ดูแลปรนนิบัติ
๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ศิษย์บำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. แนะนำให้เป็นคนดี
๒. ให้เรียนดี
๓. บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี
๔. ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย
๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย

อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ศิษย์บำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องขวานั้นเป็นอันชื่อว่าศิษย์ได้ ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว

๓) บุตรภรรยาพึงทราบว่าเป็นทิศเบื้องหลัง^{๘๑} ด้วยอำนาจการติดตามไปข้างหลัง สามีพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ให้เกียรติยกย่อง
๒. ไม่ดูหมิ่น

^{๗๙} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๒๖๙.

^{๘๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

^{๘๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

๓. ไม่ประพุดินอกใจ
๔. มอบความเป็นใหญ่ให้
๕. ให้เครื่องแต่งตัว

ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามีบารุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้ย่อมอนุเคราะห์ สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานดี
๒. สงเคราะห์คนใกล้ชิดดี
๓. ไม่ประพุดินอกใจ
๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามีบารุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องหลังนั้นเป็นอันชื่อว่าสามีได้ ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว^{๘๒}

๔) มิตรสหายพึงทราบว่าเป็นทิศเบื้องซ้าย^{๘๓} เพราะบุคคลนั้นข้ามพ้นความทุกข์ยากเหล่านั้นๆ ได้เพราะอาศัยมิตรสหาย กุลบุตรพึงบารุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้)
๒. กล่าววาจาเป็นที่รัก
๓. ประพุดินให้เป็นประโยชน์
๔. วางตนสม่ำเสมอ
๕. ไม่พูดจาหลอกลวงกัน

มิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย กุลบุตรบารุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว
๒. ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
๓. เมื่อมีภัยก็เป็นที่พักพิงได้
๔. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย
๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร

มิตรผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย กุลบุตรบารุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องซ้ายนั้นเป็นอันชื่อว่ากุลบุตร ได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว^{๘๔}

๕) ทาสกรรมกรพึงทราบว่าเป็นทิศเบื้องล่าง^{๘๕} ด้วยอำนาจการดำรงอยู่ใกล้ทำนายนายพึงบารุงทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องล่างโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง

^{๘๒} อนุศาสนิกชนาลงการ. (ไทย) ๒๖๙.

^{๘๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

^{๘๔} อนุศาสนิกชนาลงการ. (ไทย) ๒๖๙.

^{๘๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

๒. ให้อาหารและค่าจ้าง
๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย
๔. ให้อาหารมีรสแปลก
๕. ให้หยุดงานตามโอกาส

ทาสกรรมกรผู้เป็นทศเบื่องล่าง นายบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย
๒. เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย
๓. ถือน้ำแต่ของที่นายให้
๔. ทำงานให้ดีขึ้น
๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ

ทาสกรรมกรผู้เป็นทศเบื่องล่าง นายบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการ นี้ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทศเบื่องล่างนั้นเป็นอันเชื่อว่านายได้ปกป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว

๖) สมณพราหมณ์พึงทราบว่าเป็นทศเบื่องบน^{๘๖} โดยภาวะที่ดำรงอยู่สูงด้วยคุณทั้งหลาย กุลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์ผู้เป็นทศเบื่องบนโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
๔. เปิดประตูต้อนรับ
๕. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

สมณพราหมณ์ผู้เป็นทศเบื่องบน กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ให้

สมณพราหมณ์ผู้เป็นทศเบื่องบน กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการนี้ ทศเบื่องบนนั้น เป็นอันเชื่อว่ากุลบุตรได้ปกป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว^{๘๗}

กุลบุตรผู้ครองเรือนเมื่อจะปกป้องทศ ๖ เหล่านี้ด้วยอาการอย่างนี้ อย่าได้เบียดเบียนตนเองก็ดี คนอื่นก็ดี พึงรวบรวมโภคทรัพย์ โดยความชอบธรรม โดยสม่ำเสมอ เหมือนอย่างผึ้งจะไม่

^{๘๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

^{๘๗} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๒๗๐.

เปียดเบียนสี่และกลืนของดอกไม้ทั้งหลาย จะใช้จะงอยปากบ้าง ปีกบ้าง นำเกษรมาแล้วสร้างรังผึ้ง ขนาดเท่าวงล้อ เมื่อรวบรวมโกศทรัพย์ได้แล้วอย่างนี้ เพราะขึ้นชื่อว่าภาษีหรือรายจ่ายขั้นต่ำสุด จะต้องใช้ถึง ๔ ส่วน ด้วยว่าภาษีหรือรายจ่ายเรื่องอื่นๆ ก็จะมีสืบเนื่องไปเรื่อยๆ ด้วยอำนาจที่จะตัดขาดไม่ได้ และการที่จะมีที่อยู่อาศัยก็จะไม่เกิดขึ้น ฉะนั้นจึงแบ่งเป็น ๔ ส่วน แล้วใช้สอยเพียงส่วนเดียว ๒ ส่วนใช้ประกอบภาระงาน แต่ส่วนที่ ๔ เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ในยามอันตราย เพราะว่าเมื่อโกศทรัพย์สูญเสียไปด้วยอำนาจแห่งความทุกข์ที่เกิดจากพระราชา ไฟไหม้ น้ำท่วม และโจรปล้น เป็นต้น ก็สามารถที่จะขุดโกศทรัพย์นั้นจากพื้นดินแล้วดำรงการครองเรือนต่อไปได้อีก สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

คฤหัสถ์ในตระกูล ผู้สามารถ ครั้นรวบรวมโกศทรัพย์ได้อย่างนี้แล้ว จึงแบ่งโกศทรัพย์ ออกเป็น ๔ ส่วน คือส่วนหนึ่งใช้สอย ๒ ส่วนใช้ประกอบภาระงาน ส่วนที่ ๔ เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ในยามมีอันตรายจึงผูกมัดไว้ได้^{๘๘}

อุบาสกอุบาสิกาผู้จะชำระอาชีวะให้หมดจดด้วยสมาปฏิบัติเป็นต้นอย่างนี้ต้องละการปฏิบัติผิดที่มาแล้วอย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย อุบาสกประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เป็นอุบาสก จันทาล เป็นอุบาสกเศร้าหมอง และเป็นอุบาสกนาร้างเกียจ ธรรม ๕ ประการ คือ

- ๑) เป็นผู้ไม่มีศรัทธา
- ๒) เป็นผู้ทุศีล
- ๓) เป็นผู้ถือมงคลต้นข้าว เชื่อมงคล ไม่เชื่อกรรม
- ๔) แสวงหาทักษิณียบุคคลนอกศาสนา
- ๕) ทำอุปการะนอกศาสนานี้ก่อน

แล้วบรรลุความเป็นอุบาสกแล้วเป็นต้นที่มาแล้วอย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย อุบาสกประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เป็นอุบาสกแก้ว เป็นอุบาสกปทุม และเป็นอุบาสกบุณฑริก ธรรม ๕ ประการ คือ

- ๑) เป็นผู้มีศรัทธา
- ๒) เป็นผู้มีศีล
- ๓) เป็นผู้ไม่ถือมงคลต้นข้าว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคล
- ๔) ไม่แสวงหาทักษิณียบุคคลนอกศาสนา
- ๕) ทำอุปการะในศาสนานี้ก่อน^{๘๙}

ฉะนั้น อุบาสกอุบาสิกาผู้ละการค้าขาย ๕ อย่าง แล้วเลี้ยงชีวิตโดยชอบธรรม โดยสม่ำเสมอ บรรลุความเป็นอุบาสกแก้วเป็นต้น

สรุปว่า คุณค่าคัมภีร์อุบาสกชาลินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องการเลี้ยงชีพ โดยพระภิกษุท่านนั้นมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อที่ ๔ ว่า อุบาสกไม่ควรทำการค้าขาย ๕ ประการนี้ คือ ๑. การค้าขายศัสตราวุธ ๒. การค้าขายสัตว์ ๓. การค้าขายเนื้อ ๔. การค้าขายของมีเงินเมา ๕. การค้าขายยาพิษ ไม่ทำกรรมกิเลส ๔

^{๘๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๑๔๙.

^{๘๙} อุบาสกขาลงการ. (ไทย) ๒๗๘.

ประการคือ ๑. ไม่ฆ่าสัตว์ ๒. ไม่ลักทรัพย์ ๓. ไม่ประพฤติดิฉินในกาม ๔. ไม่พูดเท็จ ไม่ทำบาปกรรมโดย
ฐานะ (เหตุ) ๔ ประการ คือ ๑. ไม่ลำเอียงเพราะรัก ๒. ไม่ลำเอียงเพราะชัง ๓. ไม่ลำเอียงเพราะหลง
๔. ไม่ลำเอียงเพราะกลัว ไม่ข้องแวะอบายมุข ๖ ประการ คือ ๑. เสพสุรายาเสพติด ๒. เที่ยวกลางคืน
๓. ดูกาละเล่น ๔. เล่นการพนัน ๕. คบคนชั่วเป็นมิตร ๖. เกียจคร้านทำงาน ละเว้นมิตรเทียม ๔
จำพวก คบมิตรแท้ ๔ จำพวก และปฏิบัติตามทศ ๖ ผู้ที่จะเป็นอุบาสกแก้วได้ก็ด้วยธรรม ๕ ประการ
คือ ๑. เป็นผู้มีศรัทธา ๒. เป็นผู้มีศีล ๓. ไม่ถือนมกตต้นข้าว ๔. ไม่แสวงหาทักษิณียบุคคลนอกศาสนา
๕. ทำอุปัชฌาย์ในพระพุทธศาสนา ก่อน

๔.๕ คุณค่าเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการในคัมภีร์อุปาสิกขาชีนาหลังการต่อการปฏิบัติ ตนของอุบาสก

คุณค่าคัมภีร์อุปาสิกขาชีนาหลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๑๐
ประการ โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อ
ที่ ๕ ว่าบัดนี้ ธรรม ๑๐ ประการ คือ

๑) ทาน	๒) ศีล
๓) ภาวนา	๔) ความประพฤติอ่อนน้อม
๕) การชวนชวย	๖) การแผ่ส่วนบุญ
๗) การอนุโมทนา	๘) การฟังธรรม
๙) การแสดงธรรม	๑๐) การทำความเห็นให้ตรง ^{๙๐}

ชื่อว่าบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ บุญกิริยาวัตถุเหล่านั้น ชื่อว่าบุญ เพราะให้เกิดผลบุญ
และเพราะเต็มเต็มสันดานของตน ชื่อว่ากิริยา เพราะเป็นสิ่งที่ควรทำ และชื่อว่าเป็นวัตถุ (ที่ตั้ง) เพราะ
วัตถุแห่งอานิสสเหล่านั้น ฉะนั้น จึงชื่อว่าบุญกิริยาวัตถุมี ๑๐ ประการคือ

๔.๕.๑ ทาน

พระภิกษุทอานันทมหาเถระอธิบายว่า ที่ชื่อว่าทาน^{๙๑} เพราะรูปวิเคราะห์ว่า เป็นเหตุให้
บุคคลให้ทาน ได้แก่ เจตนาในการบริจาคไทยธรรม ที่ชื่อว่าไทยธรรม ได้แก่ ทานวัตถุ ๑๐ ประการนี้
คือ

๑) ข้าว	๒) น้ำ
๓) ผัว	๔) ยาน
๕) ดอกไม้	๖) ของหอม
๗) เครื่องลูบไล้	๘) ที่นอน
๙) ที่อยู่อาศัย	๑๐) ประทีป ^{๙๒}

เจตนาที่เป็นไปด้วยอำนาจการบริจาควัตถุที่มีอยู่ของตนเพราะต้องการจะบูชาและ
อนุเคราะห์คนเหล่านี้ โดยความต่อเนื่องที่เอนเอียงไปในบุญกิริยาวัตถุนั้น ชื่อว่าทาน

พระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้มีปกติให้ทานอันเลิศย่อมแสดงว่า การบริจาคทานวัตถุมีข้าวเป็น

^{๙๐} อจ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๗/๓๗๗.

^{๙๑} อจ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๗/๓๗๗.

^{๙๒} อุปาสิกขาลงการ. (ไทย) ๒๗๘

ต้นนั้นที่มีปัญหาเป็นเบื้องต้น ชื่อว่าทาน

เจตนาที่เป็นส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลายที่เป็นไปด้วยอำนาจการแสวงหาทานวัตถุ และด้วยอำนาจการระลึกทานที่ให้แล้วด้วยจิตที่โสมนัส ย่อมถึงการสงเคราะห์ คือการรวมลงในบุญ กิริยาวัตถุนี้เหมือนกัน สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า เจตนามี ๓ อย่าง คือ

๑) เจตนาเบื้องต้นที่เป็นไปตราบเท่าที่จะวางหรือน้อมวัตถุไว้บนมือของปฏิกาคา หก ของบุคคลที่ยังไทยธรรมให้เกิดขึ้นโดยชอบธรรม โดยสม่ำเสมอ เพื่อต้องการถวายทาน ของบุคคล ที่คิดว่า จักบริจาคไทยธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว หรือของบุคคลที่กำลังแสวงหาไทยธรรม

๒) เจตนาที่จะวางหรือเจตนาที่จะน้อมวัตถุไว้บนมือของปฏิกาคาหก ชื่อว่ามูญจน เจตนา

๓) เจตนาที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่ทำความอาลัยในวัตถุที่สละแล้วของตนแล้ว พิจารณาด้วยจิตที่โสมนัสว่า ดีแล้ว เราถวายทานอันเลิศด้วยดีแล้ว ชื่อว่าอปรเจตนา^{๙๓}

การให้ทานมี ๓ ประการคือ

๑) บุคคลใดตนเองให้ทาน แต่ไม่ชักชวนคนอื่น บุคคลนั้นย่อมได้โภคสมบัติในที่ที่ ตนเกิดแล้วและเกิดแล้ว ไม่ได้บริวารสมบัติ บุคคลใดตนเองไม่ให้ทาน แต่ชักชวนคนอื่น บุคคลนั้น ย่อมได้บริวารสมบัติในที่ที่เกิดแล้วและเกิดแล้ว ไม่ได้โภคสมบัติ

๒) บุคคลใดทั้งตนเองก็ให้ทาน ทั้งชักชวนคนอื่นด้วย บุคคลนั้นย่อมได้ทั้งโภค สมบัติและบริวารสมบัติในที่ที่เกิดแล้วและเกิดแล้ว

๓) ส่วนบุคคลใดทั้งตนเองก็ไม่ให้ทาน ทั้งไม่ชักชวนคนอื่นด้วย บุคคลนั้นย่อม ไม่ได้ทั้งโภคสมบัติและบริวารสมบัติในที่ที่ตนเกิดแล้วและเกิดแล้ว

บุคคลเมื่อให้ทานด้วยอาการอย่างนี้ ย่อมเป็นที่รักของคนหมู่มาก ได้สังคมกับคนหมู่มาก ยศของบุคคลนั้นจะแผ่ขยายไปในทิศทั้ง ๑๐ พุ่งซจรไปถึงพรหมโลก ไม่ห่างเหินจากธรรมของคฤหัสถ์ หลังจากตายแล้วย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์ สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ การให้ทาน ๕ ประการนี้ อานิสงส์การให้ทาน ๕ ประการคือ

๑) ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่มาก

๒) สัตบุรุษผู้สงบยอมคบหาผู้ให้ทาน

๓) กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานย่อมจรไป

๔) ผู้ให้ทานย่อมไม่ห่างเหินจากธรรมของคฤหัสถ์

๕) ผู้ให้ทานหลังจากตายแล้วย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๙๔}

๔.๕.๒ ศีล

พระภททันตอานันทมหาเถระอธิบายว่า ที่ชื่อว่าศีล^{๙๕} เพราะรูปวิเคราะห์ว่า เป็นความ ประพฤติ อธิบายว่า เภากายกรรมและวจีกรรมโดยชอบ กายกรรมเป็นต้นที่ไม่เคลื่อนกล่นด้วยความ เป็นผู้มีศีลดี นำประโยชน์สุขมาให้เดี๋ยวนี้และต่อๆ ไป ที่ตั้งไว้โดยชอบ ก็เป็นอันตั้งไว้แล้วด้วยดี อีก

^{๙๓} อุปาสนกขนาลงการ. (ไทย) ๒๗๙.

^{๙๔} อจ.ปญจก-ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๔๒.

^{๙๕} อจ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๗/๓๗๗.

อย่างหนึ่ง ชื่อว่าศีล เพราะรูปวิเคราะหว่า ประพฤติ คือ ไตร่ตรอง การไตร่ตรองหรือใคร่ครวญในที่นี้ ได้แก่ความที่กุศลทั้งหลายตั้งมั่น คำเป็นต้นว่า เจตนาทั้ง ๓ อย่างนี้ คือ ปุริมเจตนาที่เป็นไปแก่บุคคล ผู้คิดว่า จักรักษาศีลโดยนัยดังที่กล่าวมาแล้วอย่างนี้ในบุญกิริยาวัตถุมีศีลเป็นต้นแท้เหลือ ผู้ไปยังวิหาร ด้วยคิดว่า จักบวช มัชฌิมเจตนาที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้สมทานศีล ผู้บวช ผู้บำเพ็ญศีล (และ) อปรเจตนาที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้พิจารณาว่า เราบำเพ็ญศีลแล้ว เป็นเจตนาที่อยู่ในกลุ่มเดียวกัน ชื่อว่าเป็น บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล

ถามว่า กเจตนาคือการระลึกถึงบุญที่ตนได้ทำไว้แล้วท่านสงเคราะห์ในทิวชุกรมแล้วมิใช่ หรือ อปรภาคเจตนาเจตนาอันนั้นเอง ฉะนั้น การสงเคราะห์เจตนาอันไว้ในทิวชุกรมนั้นจะเป็นอย่างไร

ตอบว่า เจตนาจะจัดว่ามีโทษก็หาไม่ เพราะเจตนาทั้งสองมีความพิเศษโดยมีอารมณ์ต่างกัน ด้วยว่าการระลึกถึงบุญเป็นวิสัยแห่งบุญที่ตนทำแล้วนั่นเอง ส่วนเจตนานี้มีวัตถุนั้นเป็นอารมณ์ ฉะนั้น ความพิเศษแห่งเจตนาทั้งสองจึงปรากฏแล้วโดย เจตนาที่เป็นไปแก่บุคคลผู้สมทานบำเพ็ญ

๑) ศีล ๕

๒) ศีล ๘

๓) ศีล ๑๐

ด้วยอำนาจเป็นนิจศีลเป็นต้น แก่บุคคลผู้แม้จะไม่ได้สมทานแต่ดเว้นจากกายทุจริตและวจีทุจริตที่มาประจบเข้า ผู้บวชแล้ว สมทานสังวรที่โรงอุโบสถ และแก่บุคคลผู้บำเพ็ญปาริสุทธศีล ๔ ชื่อว่าศีล เหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า การงดเว้นจากสิ่งที่เป็นโทษทางกายกรรมและวจีกรรม และจากมิจฉาอาชีวะ การงดเว้นนั้นพระผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ตรัสเรียกว่า ศีล^{๙๖}

ศีลเป็นรากฐานหรือบ่อเกิดที่ยอดเยี่ยมแห่งความสุขทั้งหลาย ผู้ที่มีความประพฤติเป็นปกติด้วยศีล ย่อมไปสู่ชั้นไตรทศ เพราะว่าศีลเป็นที่พึง เป็นที่เร้น และเป็นที่เป็นไปเบื้องหน้าของสัตว์เข้าไปใกล้สงสาร ที่พึงเสมอด้วยศีล ที่พึงอันของชนทั้งหลาย ในโลกนี้หรือในโลกหน้า จะมีแต่ที่ไหน ศีลเป็นที่พึงอันยอดเยี่ยมแห่งคุณทั้งหลาย เปรียบเหมือนสายธาราเป็นที่พึ่งแห่งที่อันขรุขระกันดาร (เป็นทรายและไม่มีน้ำ ศีลเป็นคุณความดี ศีลเป็นสิ่งที่ยอดเยี่ยมที่สุดในโลก ผู้ที่มีความประพฤติประเสริฐ มีอาจารย์ที่ดีพร้อม ท่านเรียกว่า ผู้มีศีล อีกอย่างหนึ่ง

๑) เครื่องประดับที่เสมอด้วยเครื่องประดับคือศีย่อมไม่มี

๒) กลิ่นที่เสมอด้วยกลิ่นแห่งศีย่อมไม่มี

๓) การชำระมลทินคือกิเลสที่เสมอด้วยศีย่อมไม่มี

๔) การระงับกิเลสความเร่าร้อนที่เสมอด้วยศีย่อมไม่มี

๕) การให้ชื่อเสียงเกียรติยศเกิดขึ้นที่เสมอด้วยศีย่อมไม่มี

๖) ประตุที่เสมอด้วยศีลในการที่จะเป็นบันไดขึ้นสู่สวรรค์หรือเป็นประตุในการให้สัตว์เข้าไปสู่นครคือนิพพานย่อมไม่มี^{๙๗}

^{๙๖} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๒๕๐.

^{๙๗} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๒๕๔.

สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า พระราชาทั้งหลายผู้ประดับด้วยแก้วมุกดาและแก้วมณี ก็ยังไม่งามเหมือนนักพรตผู้ประดับแล้วด้วยเครื่องประดับคือศีลงดงามอยู่ฉะนั้น

๔.๕.๓ กาวนา

พระภิกษุทอานันทมหาเถระอธิบายว่า ชื่อว่ากาวนา^{๙๘} เพราะรูปวิเคราะหว่า เป็นเหตุให้ กาวนา คือช่องเสฟ ได้แก่เจริญกุศลธรรมทั้งหลาย เจตนาที่เป็นไปด้วยอำนาจการบริกรรมและการ พิจารณาในกัมมัฏฐาน ๔๐ และ ในภูมิ ๔ มีขันธเป็นต้น ที่ยังไม่ถึงขั้นอุปนาสมาธิ มีโคตรภูญาณเป็น ที่สุด ชื่อว่ากาวนา เจตนาที่นับเนื่องในวิชาที่ไม่มีโทษสงเคราะห์ในกาวนาคือเหมือนกัน

เจตนาใดที่เป็นไปแก่ผู้ที่พิจารณาไทยธรรมด้วยความสิ้นไปและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา แล้วให้อยู่ เจตนาที่นับเนื่องในวิชาที่ไม่มีโทษสงเคราะห์ในกาวนา เพราะเป็นไปโดยอาการ เช่นนั้น เหมือนอุภยภาคเจตนาในเบื้องต้น สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ความคิดอันใดที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความเศร้าหมองแห่งจิต กาวนาอันใดแห่งความคิดที่เป็น ปฏิปักษ์นั้น ความคิดและกาวนาคือ ท่านเรียกว่า กาวนา^{๙๙}

อานิสงส์เหล่าใด ที่ท่านกล่าวไว้ในทานและในศีล ไม่มีเหลือ อานิสงส์เหล่านั้นย่อมสำเร็จ ได้โดยไม่ต้องสงสัยแม้ด้วยการกาวนาเพียงเบาบาง ความเป็นพระพุทธเจ้าเป็นต้นสำเร็จได้ ด้วยการ ประกอบกาวนาให้กล้าแข็งขึ้น สมบัติอะไรๆ อย่างอื่นจากความเป็นพระพุทธเจ้าเป็นต้นนั้นมิได้สำเร็จ ด้วยกาวนา อภิญาของผู้ที่ประกอบกาวนาให้กล้าแข็งขึ้นพึงสำเร็จได้ เหมือนคุณวิเศษที่เกิดแต่มนต์ ของผู้ที่ทำวิชาให้บริสุทธิ์ด้วยดีคือ อภิญา ๕ เหล่านี้ ได้แก่

- ๑) อิทธิวิธี (แสดงฤทธิ์ได้)
- ๒) ทิพพโสต (หุทิพย์)
- ๓) เจโตปริยญาณ (กำหนดใจคนอื่นได้)
- ๔) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ระลึกชาติได้)
- ๕) ทิพพจักขุ (ตาทิพย์)^{๑๐๐}

ตบะของผู้ที่เจริญอภิญา ๕ แม้เหล่านี้ ที่อยู่ในอำนาจจิตของตนจัดว่าเป็นคุณวิเศษ ฉะนั้น พึงเจริญกาวนา

๔.๕.๔ ความประพฤติด่อนน้อม

พระภิกษุทอานันทมหาเถระอธิบายว่า ชื่อว่าความประพฤติด่อนน้อม^{๑๐๑} เพราะรูป วิเคราะห์ว่า เป็นเหตุให้ประพฤติด่อนน้อม คือทำสามัคคีธรรมด้วยอำนาจการบูชา เจตนาคือการ กระทำความนบถอย่างมาก ที่เป็นไปแก่ภิกษุผู้ลอกจากอาสนะเพราะเห็นภิกษุผู้อาวุโสกว่าที่นำบูชา นำเคารพโดยวัยและโดยคุณทั้งหลาย และแก่ภิกษุผู้ทำการรับบาตรและจีวร อภิวาท ทำอัญชลี และ ทำการจัดหาอาสนะดอกไม้และของหอม ชื่อว่าความประพฤติด่อนน้อม สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

^{๙๘} อจ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๗/๓๗๗.

^{๙๙} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๒๗๙.

^{๑๐๐} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๑๐/๑๓๙.

^{๑๐๑} อจ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๗/๓๗๗.

การทำการเคารพสักการะมีการไหว้เป็นต้นในผู้ที่ประกอบด้วยคุณอันพระมุนีเจ้าผู้ควรแก่การบูชาตรัสเรียกว่า การบูชา

๔.๕.๕ การชวนชวาย

พระภิกษุทอานันทมหาเถระอธิบายว่า ภาวะแห่งการชวนชวายในการทำกิจนั้นๆ ชื่อว่าการชวนชวาย^{๑๐๒} เจตนาที่เป็นไปด้วยอำนาจการท้าวตริปฏิบัติแก่สมณพราหมณ์ผู้สงว้ยด้วยอหยาศัยที่ไม่เศร้าหมอง และด้วยอำนาจการปรนนิบัติดูแลยามป่วยไข้ ของภิกษุผู้ปราศจากความมุงหวงในจีวรเป็นต้น ชื่อว่าการชวนชวาย การชวนชวายและความประพฤต้อ่อนน้อม มีความต่างกันคือ

๑) การช่วยทำกิจนั้นๆ แก่ภิกษุผู้เจริญโดยวัยและโดยคุณ และผู้เจ็บป่วย ชื่อว่าการชวนชวาย

๒) การทำสามีจิกรรม ชื่อว่าการอ่อนน้อม

เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ว่า ในกิริยามีการให้เป็นต้นแก่เหล่าภิกษุผู้เจ็บป่วยและผู้มีศีลการถวายอาสนะและน้ำเป็นต้น ท่านเรียกว่า เวยยาวัจจะ^{๑๐๓}

ผลแห่งการชวนชวายช่วยเหลือ คือ ได้เพื่อนเมื่อมีกิจจำเป็น สำเร็จประโยชน์ที่เสียหายและถึงพร้อมด้วยบริวาร หรือว่าใครๆ จักสรรเสริญคุณที่เกิดจากความชวนชวายในกิริยามีการให้ทานเป็นต้นแก่เหล่าผู้มีพระคุณที่เจ็บไข้ได้ป่วย บุคคลนั้นจะได้รับการสรรเสริญอย่างยิ่งใหญ่ด้วยพระมหากรุณาธิคุณที่ว่า ผู้ใดอุปัฏฐากภิกษุไข้ ผู้นั้นชื่อว่าอุปัฏฐากเรา

ใครๆ ที่ไม่เป็นผู้นำหรือผู้สอนสามารถที่จะสรรเสริญหรือคิดถึงคุณของการทำความชวนชวายแก่ผู้ที่เจริญโดยคุณมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น วิญญูชนผู้ไม่ประมาทมัวเมา มีเจตนาดี จะไม่ทำบุญอันสูงค่า ที่ทำได้ง่ายๆ ด้วยการชวนชวาย

๔.๕.๖ การแผ่ส่วนบุญ

พระภิกษุทอานันทมหาเถระอธิบายว่า ชื่อว่าการแผ่ส่วนบุญ^{๑๐๔} เพราะเป็นเหตุให้ส่วนบุญที่เกิดขึ้นในสันดานของตน เจตนาที่เป็นไปด้วยอำนาจความมุงหวงถึงส่วนบุญที่ตนทำแล้วจะทั่วถึงด้วยผู้อื่นอย่างนี้ว่า

ขอส่วนบุญจงมีแก่คนชื่อนั้น หรือจงมีแก่สัตว์ทั้งปวง เพราะทำสุจริตกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งมีทานเป็นต้น ชื่อว่าการแผ่ส่วนบุญ

ถามว่า เมื่อให้ส่วนบุญด้วยอาการอย่างนี้แล้ว ความสิ้นบุญจะมีหรือไม่

ตอบว่า ไม่มี พึงเห็นว่า เปรียบเหมือนเมื่อบุคคลจุดประทีปดวงเดียวแล้วจุดต่ออีกพันดวงจากประทีปดวงเดียวนั้น ไม่ควรกล่าวว่า ประทีปดวงแรกสิ้นไปแล้ว แต่กลับจะมีมากกว่าเดิม เพราะรวมประทีปดวงแรกกับประทีปดวงหลัง ฉะนั้น เมื่อคนให้ส่วนบุญ ชื่อว่าความเสื่อมจะไม่มี แต่จะมีแต่ความเจริญเท่านั้น ฉะนั้นเหมือนกัน

ส่วนบุญนี้ชื่อว่า เป็นอันบุคคลนั้นให้แล้วอย่างไร เพราะส่วนบุญที่บุคคลผู้ทำการแปลง

^{๑๐๒} อภ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๗/๓๗๗.

^{๑๐๓} อุกาสกขณาลงการ. (ไทย) ๒๘๐.

^{๑๐๔} อภ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๗/๓๗๗.

วาทะภายหลังในตอนต้นอย่างนี้ว่า บุญกรรมของเรานี้จึงน้อมไปเพื่อสรรพสัตว์หรือเพื่อคนโน้นช่างเถอะ หรือผู้คิดด้วยใจเท่านั้น ชื่อว่าเป็นอันได้ให้แล้ว ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า เมื่อเขากล่าวว่าเราให้ผลแห่งสุจริตที่เราทำแล้วนั้น ส่วนบุญชื่อว่าเป็นอันได้ให้แล้ว บุคคลผู้เมื่อจะอนุโมทนากรรมนั้นเองที่จะพึงให้ เพราะเป็นอธิการแห่งกุศลธรรม และเพราะกรรมอันคนอื่นพึงอนุโมทนา พึงอนุโมทนากรรม คำนี้เป็นที่สนนินฐานของอาจารย์ทั้งหลายในเรื่องนี้ เหตุฉะนั้นอาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า

การให้น้ำและผ้าเป็นต้นอันใดที่เขาให้อุทิศผู้อื่น เหล่าอาจารย์ผู้แสดงพระสัทธรรมที่เหมาะสม เรียกการให้ข้าวและน้ำเป็นต้นนั้นว่า ปัตติทาน^{๑๐๕}

เพราะเหตุที่บุคคลไม่คำนึงถึงประโยชน์ตนให้ทานเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น การแผ่ส่วนบุญจึงพิเศษเพราะประกอบด้วยกรุณาและกตัญญูตา อาณิสสฺสเหล่าใดที่ท่านผู้ละมานะได้แล้วแสดงไว้ในทานอาณิสสฺสเหล่านั้นที่รับรู้กันในการแผ่ส่วนบุญจึงมีความพิเศษ

๔.๕.๗ การอนุโมทนาบุญ

พระภิกษุอนันทมหาเถระอธิบายว่า ชื่อว่าการอนุโมทนาส่วนบุญ เพราะรูปวิเคราะหฺว่า เป็นเหตุให้อนุโมทนาส่วนบุญ^{๑๐๖} ท่านกล่าวว่า อนุโมโห วั เพราะลบบทหน้า เจตนาที่เป็นไปแก่บุคคลผู้ละสุจริตกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งผู้อื่นทำแล้ว หรือทานที่เขาให้แล้วและมีได้ให้ที่มีความริษยาและความตระหนี่เป็นมลทิน แล้วอนุโมทนาด้วยคำว่า ดีละ ดีเหลือเกิน ชื่อว่าปัตตานุโมทนา เหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า

การอนุโมทนาทานที่เขาให้แล้ว เหมือนอนุโมทนาการประทานบุตรของพระนางมัทรี อันท่านอุตตมวาทีกกล่าวไว้ในที่นี้ว่า ปัตตานุโมทนา

บุคคลผู้มีความยินดี มีจิตที่ยินดีในคุณ ย่อมอนุโมทนา ต่อการที่ความริษยา ความตระหนี่ ความพยาบาท และแม้ความเบียดเบียนจะเสื่อมไป เพราะบุคคลผู้อนุโมทนาบุญ จะมีศักดิ์ใหญ่ มีรูปงาม มีโภคทรัพย์ มีอายุยืน ร่าเริงอยู่ทุกเมื่อตัวอย่างคือ

๑) อนาถปิณฑิเศรษฐีปราศจากความเห็นแก่ตัวสละทรัพย์ห้าสิบลีโสโกฏิสร้างวิหารที่สวยงามน่าชื่นชมในพระเชตวันอันนารัณรมย์ เห็นสิริของพระเจ้าสุทตตะผู้มีสิริถือแค้นทองอยู่ในมือ กำลังถวายแก่พระสัพพัญญูพุทธเจ้า และแก่พระสงฆ์ จึงเปล่งอุทานขึ้นดั่งๆ ว่า โอหนอทาน

๒) มาณพอนุโมทนาอยู่ แต่ไม่ได้ถวายเพียงกาณณิกเดียว จึงไม่ได้ความเพิ่มพูนกุศลขึ้นที่จะเหนือไปกว่าผู้ถวาย ไม่ได้ทำด้วยกายและวาจา ไม่ได้ให้อะไรๆ จากมือ หากมีเพียงแต่ความเลื่อมใสแห่งจิตที่จะนำผลมาให้เท่านั้น^{๑๐๗}

ชนนี้เมื่อไม่ทำซึ่งบุญที่เกิดจากการอนุโมทนา ที่มีผลต่อจิตใจ ที่มีผลมาก เทียวไปอยู่จะเป็นคนที่อยู่กับความเศร้าโศกเสียใจ

^{๑๐๕} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๒๘๑.

^{๑๐๖} อภ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๗/๓๗๗.

^{๑๐๗} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๒๙๐.

๔.๕.๘ การฟังธรรม

พระภิกษุทอานันทมหาเถระอธิบายว่า ชื่อว่าการฟังธรรม^{๑๐๘} เพราะรูปวิเคราะห์ว่า เป็นเหตุให้ฟังธรรม เจตนาในการฟังการแนะนำประโยชน์ด้วยอัธยาศัยที่ไม่เศร้าหมองถึงขั้นที่จะเผยแพร่ประโยชน์ไปเพื่อตนหรือเพื่อคนเหล่านี้อย่างนี้ว่า เราฟังธรรมนี้ด้วยอาการอย่างนี้แล้วปฏิบัติตามนัยที่ท่านกล่าวไว้ในที่นั้นจักมีส่วนแห่งความพิเศษด้วยคุณที่เป็นโลกียะและโลกุตระ หรือจักเป็นพหูสูต อนุเคราะห์คนเหล่านี้อย่างนี้ด้วยการแสดงธรรมเป็นต้น ชื่อว่าการฟังธรรม เจตนาในการฟังวิชาที่ไม่มีโทษ เป็นต้นสงเคราะห์เข้าในการฟังธรรมนี้เหมือนกัน สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

การฟังสัทธรรมด้วยดีโดยละมลินคือความฟังขาน ทำมิให้ตั้งอยู่ได้ท่านประกาศว่า ชื่อว่าการฟังในที่นี้^{๑๐๙}

บุคคลผู้มีปัญญาฟังอยู่ซึ่งพระสัทธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงแล้ว ที่มีความลึกซึ้งดี เป็นความจริง ไพเราะ ดุจดนตรีธรรม ย่อมได้รับปิติที่ยอดเยี่ยม ที่แม้จอมเทพก็มีใช้จะรับง่าย ๆ ขอผลนั้นนั่นเองที่สามารถจะติดตามไปยังปรโลกได้จึงมีแก่บุคคลนั้น การได้รับพระสัทธรรมในที่นี้จะมีไม่ได้ถ้าปราศจากการฟังธรรม ความฉลาดรอบรู้เนื้อความก็จะเกิดไม่ได้ถ้าปราศจากการรับเอาพระสัทธรรม

ส่วนบุคคลที่ไม่ฉลาดรอบรู้ประโยชน์ของตนเองหรือของผู้อื่น บุคคลนั้นจะเป็นคนที่ไร้ความสามารถโดยแท้ในการปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ พระธรรมจะดำรงอยู่ไม่ได้ไม่ว่าจะเวลาไหนก็ตาม

๑) ถ้าปราศจากปริยัติ

๒) ถ้าปราศจากการฟัง^{๑๑๐}

ปริยัตติดำรงอยู่ไม่ได้เหมือนกัน เหตุนั้น การฟังจึงประเสริฐ เพราะเหตุที่พระสัทธรรมที่พระศาสดาทรงนำมาดีแล้วด้วยพระอุตสาหะ ตลอดหลายร้อยกัปจะดำรงอยู่ไม่ได้ ถ้าปราศจากการฟัง ฉะนั้น ผู้ที่จะพบพระนิพพาน จะต้องพิจารณาความพิเศษในพระอุตสาหะแม้แห่งพระศาสดาพระองค์นั้นแล้วควรสดับพระสัทธรรม

๔.๕.๙ การแสดงธรรม

พระภิกษุทอานันทมหาเถระอธิบายว่า ชื่อว่าการแสดงธรรม^{๑๑๑} เพราะรูปวิเคราะห์ว่าเป็นเหตุให้แสดงธรรม เจตนาที่เป็นไปแก่บุคคลผู้มีจิตปราศจากความมุงเพราะเห็นแก่อาภิสลินจ้าง ผู้ตั้งอยู่ในหัวข้อแห่งวิมุตตายนะแล้วแสดงธรรมอันซ้ำของของตน และผู้ที่แสดงบ่อเกิดแห่งวิชาที่ปราศจากโทษเป็นต้นเหมือนอย่างนั้นนั่นเอง ชื่อว่าการแสดงธรรม สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ด้วยการแสดงประโยชน์แก่ผู้อื่นอันใดโดยอัธยาศัยที่มุ่งประโยชน์สุเทสกบุคคลได้แสดง การแสดงประโยชน์แก่ผู้อื่นนั้นว่า บุญที่สำเร็จด้วยการแสดง^{๑๑๒}

พระชินเจ้าทรงตรัสไว้ว่า การให้ธรรมชนะการให้ทั้งปวงผู้แสดงเป็นองค์แสดงผู้ประเสริฐ และเทศนาหาได้ยาก เนื้อความที่ทรงแสดงอยู่จะสูญหายไปเร็ว และพระธรรมที่แสดงอยู่จะเจริญยิ่ง

^{๑๐๘} อจ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๗/๓๗๗.

^{๑๐๙} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๒๘๑.

^{๑๑๐} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๒๙๑.

^{๑๑๑} อจ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๗/๓๗๗.

^{๑๑๒} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๒๘๑.

ในโลกทั้งสอง โยนิโสมนสิการ และการแสดงพระสัทธรรม อันผู้ตรัสรู้มรรคตรัสไว้ทุกเมื่อว่า เป็นเหตุแห่งมรรคญาณ การรู้สภาวะแห่งธรรมทั้งหลาย การรู้โทษแห่งสงสาร และการตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย เหล่านี้ทั้งปวงเป็นเทศนา เพราะเหตุที่ผู้แสดงนี้แสดงธรรมที่เป็นเหตุให้ได้รับสมบัติทั้งปวง ฉะนั้น สมบัติทั้งปวงในที่นี้จึงเป็นผลแห่งการแสดงธรรม

๔.๕.๑๐ การทำความเห็นให้ตรง

พระภิกษุทศานันทมหาเถระอธิบายว่า การทำความเห็นให้ตรง ชื่อว่าทวิขุชกรรม^{๑๑๓} การทำความเห็นให้ตรงด้วยอำนาจสัมมาทิฐิที่เป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ชื่อว่าทวิขุชกรรม หากว่าเมื่อเป็นเช่นนี้ จิตตูปบาทที่วิปยุตด้วยญาณจะไม่ได้ภาวะเป็นบุญกิริยาข้อทวิขุชกรรมหรือหากหรือ จะไม่ได้ก็หาไม่ เพราะท่านสงเคราะห์เจตนาข้อแรกและข้อสุดท้ายแก่การทำบุญนั้นๆ เหตุฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า ปุริมา มุญจนา เจว เป็นต้น ฉะนั้น จิตที่สัมปยุตด้วยญาณจึงมีในเวลาให้ตรง จิตที่วิปยุตด้วยญาณก็มีในตอนต้นและตอนท้ายด้วย ฉะนั้น ความที่จิตนั้นเป็นบุญกิริยาข้อทวิขุชกรรมจึงเกิดขึ้น^{๑๑๔}

พึงทราบอานิสงส์แห่งการสรรเสริญ สรณคมน์ และอนุสสติ ด้วยอำนาจแห่งบุญกิริยาวัตถุเหล่านั้น เพราะหยั่งลงภายในทวิขุชกรรม คุณทั้งหลายเหล่าใดที่ท่านกล่าวว่าเป็นการอนุโมทนาในการแสดงธรรม คุณเหล่านั้นท่านประกอบไว้ในความชื่นชมที่เลื่อมตามความเหมาะสมบุคคลใดพึงพระพุทธรูปเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ การกระทำที่ใกล้เคียงความตายหาไม่มีในบุคคลนั้นไม่ บุคคลผู้มีความสามารถ มีความเคารพในพระพุทธรูปเจ้าเป็นต้น ที่ควรแก่การระลึกถึงเหล่านั้น พึงระลึกถึงสังสารรูปอยู่เนื่องๆ

อีกอย่างหนึ่ง บุญกิริยาวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาทานมัยเป็นต้นที่ชำระให้หมดจดแล้วด้วยสัมมาทิฐิที่เป็นไปโดยนัยว่า ทานที่ให้แล้วมีผล เป็นต้น ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ขนทั้งหลายผู้มีปัญญาสะสมอยู่ซึ่งกุศล ๑๐ ประการนี้ บรรลุถึงแก่นสารแห่งความรู้เรื่องต่างๆ ในภพทั้งหลาย ละตัณหาซึ่งเป็นสาเหตุแห่งภพทั้งสิ้นนั้นได้แล้ว ปราศจากความเศร้าโศกเพราะความตายแล้ว ย่อมได้พบความสงบสุข

สรุปว่า คุณค่าคัมภีร์อุปาสิกขาขีนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ โดยพระภิกษุทศานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๕ ว่าบุญกิริยาวัตถุ ธรรม ๑๐ ประการ คือ ๑. ทาน ๒. ศีล ๓. ภาวนา ๔. ความประพฤติก่อนนอน ๕. การชวนชวาย ๖. การแผ่ส่วนบุญ ๗. การอนุโมทนา ๘. การฟังธรรม ๙. การแสดงธรรม ๑๐. การทำความเห็นให้ตรง บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการนี้ที่ชำระให้หมดจดแล้วด้วยสัมมาทิฐิเช่นว่า ทานที่ให้แล้วมีผลเป็นต้น ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลายผู้มีปัญญาสะสมอยู่ซึ่งกุศล ๑๐ ประการนี้ จะบรรลุถึงแก่นสารแห่งความรู้เรื่องต่างๆ ในภพทั้งหลาย ละตัณหาซึ่งเป็นสาเหตุแห่งภพทั้งสิ้นนั้นปราศจากความเศร้าโศก เมื่อความตายมาถึงแล้ว ย่อมได้พบความสงบสุข

^{๑๑๓} อภ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๗/๓๗๗.

^{๑๑๔} อุปาสิกขนาลงการ. (ไทย) ๒๘๑.

๔.๖ คุณค่าเรื่องสิ่งที่ทำอันตรายในคัมภีร์อุปาสิกขาขีนาลังการต่อการปฏิบัติตนของอุบาสิก

คุณค่าคัมภีร์อุปาสิกขาขีนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสิกเรื่องสิ่งที่ทำอันตราย โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสิกข้อที่ ๖ ว่า

อันตรายกรรมธรรม ว่าด้วยธรรมก่อนอันตราย ในคำว่า ละธรรมก่อนอันตราย (อันตรายกรรมเมปหาย) ธรรมเหล่านี้คือ การว่าร้ายพระอริยเจ้า และการฆ่ามารดาเป็นต้น ชื่อว่า ธรรมก่อนอันตราย เพราะห้ามสวรรค์และห้ามมรรค บุคคลเหล่านี้ใดกระทำความผิดด้วยกรรมก่อนอันตรายด้วยการคลุกคลีกับคนไม่ดีเป็นต้น บุคคลเหล่านั้นท่านเรียกว่า คนว่าร้ายพระอริยเจ้าและคนทำอนันตริยกรรม^{๑๑๕} ดังพระพุทธพจน์ว่า

ผู้ว่าร้าย ผู้ด่า ผู้ติเตียนพระอริยเจ้า คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกของพระพุทธเจ้า โดยที่สุตคฤหัสถ์ผู้เป็นโสดาบัน ด้วยอันติมัตถุหรือด้วยการกำจัดคุณ ชื่อว่าผู้ว่าร้ายพระอริยเจ้า^{๑๑๖} ในการกล่าวว่าร้าย ๒ อย่างนั้น

๑) ผู้ที่กล่าวว่า สมณะเหล่านี้ไม่มีสมณธรรม ท่านเหล่านี้ไม่ใช่สมณะ พึงทราบว่าย่อมกล่าวว่าร้ายด้วยอันติมัตถุ

๒) ผู้ที่กล่าวว่า สมณะเหล่านี้ไม่มีฌาน วิโมกข์ มรรคหรือผล พึงทราบว่าย่อมกล่าวว่าร้ายด้วยการกำจัดคุณ

คำว่า อนตถกามา หุตวา ท่านแสดงว่า ไม่เป็นผู้หวังประโยชน์ติเตียนว่ากล่าว

๑) เหมือนมารดาบิดาว่ากล่าวติเตียนบุตรทั้งหลาย

๒) เหมือนอุปัชฌาย์อาจารย์ว่ากล่าวติเตียนนิสิตทั้งหลาย^{๑๑๗}

ผู้นั้นจะรู้หรือไม่รู้ก็ตามว่า ผู้นี้เป็นพระอริยะ พึงกล่าวว่าร้าย ชื่อว่าเป็นผู้กล่าวว่าร้ายพระอริยเจ้าโดยประการทั้ง ๒ เพราะความเป็นพระอริยะเป็นประมาณ อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า เมื่อไม่รู้ว่าเป็นอริยะ ไม่มีจิตคิดประทุษร้าย ประกาศคุณของพระอริยะ จะไม่มีการกำจัดคุณ ไม่เป็นการว่าร้ายพระอริยะนั้น กรรมนี้นั้น เป็นกรรมหนัก ห้ามทั้งสวรรค์และมรรค เพราะเป็นเช่นเดียวกับอนันตริยกรรม แต่ยังแก้ไขได้ด้วยการขอขมา ไม่เหมือนอนันตริยกรรมแก้ไขไม่ได้ เพื่อความชัดเจนของกรรมหนักนั้น พึงเห็นบุคคล ๕ จำพวกเหล่านี้ คือ

๑) คนฆ่ามารดา

๒) คนฆ่าบิดา

๓) คนฆ่าพระอรหันต์

๔) คนทำโลหิตุปบาท

๕) คนทำสังฆเภท^{๑๑๘}

^{๑๑๕} อุปาสิกขนาลังการ. (ไทย) ๒๙๓.

^{๑๑๖} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๓๔/๙.

^{๑๑๗} อุปาสิกขนาลังการ. (ไทย) ๒๙๔.

^{๑๑๘} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๓๔/๙.

ชื่อว่าผู้ทำอนันตริยกรรม คนฆ่ามารดาเป็นต้นท่านเรียกว่า ผู้ทำอนันตริยกรรม เพราะทำกรรมคือการฆ่าเพื่อจะไปเกิดในรกในระหว่างที่จุติง เหมือนการได้รับผลในระหว่างแห่งมรรค ในเรื่องบุคคลผู้ฆ่ามารดาเป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยว่า

๑) มารดาผู้ให้กำเนิดเป็นหญิงมนุษย์ บุคคลที่ตนเองมีชาติมนุษย์เหมือนกันจึงใจปลงชีวิต นี้ชื่อว่าคนฆ่าแม่ด้วยอนันตริยามาตุฆาตกรรม สำหรับผู้เช่นนั้นท่านห้ามทั้งบรรพชาและอุปสมบท

๒) แม่เลี้ยง น้าหรือน้าหญิง ผู้ไม่ได้ให้กำเนิดเป็นหญิงมนุษย์ หรือแม่ผู้ให้กำเนิดแต่ไม่ใช่หญิงมนุษย์ บุคคลนั้น ท่านไม่ห้ามบรรพชา และผู้เช่นนั้นไม่ถูกต้องอนันตริยกรรม แม่เป็นหญิงมนุษย์ บุคคลที่ตนเองเป็นสัตว์ดิรัจฉานฆ่า เขาไม่ต้องอนันตริยกรรม แต่กรรมของเขาหนัก ตั้งอยู่ใกล้อนันตริยกรรม

๓) บิดาผู้ให้กำเนิดเป็นมนุษย์ก็เหมือนกัน บุคคลที่ตนเองมีชาติมนุษย์เหมือนกันจึงใจปลงชีวิตนี้ชื่อว่า คนฆ่าพ่อ^{๑๑๙}

ในเรื่องนี้กรรมจะหนักกว่าเพราะทำอันตรายแก่คนที่มีชาติเสมอกัน ฉนใด จะหนักกว่าเพราะทำอันตรายแก่คนที่มีชาติไม่เสมอกันฉนนนั้นก็หาไม่ ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า มารดาผู้ให้กำเนิดเป็นหญิงมนุษย์ พึงทราบว่าการที่กุศลธรรมทั้งหลายจะถึงความแก่กล้า ชัดเจน และกล้าแข็งแก่ผู้ที่ตั้งอยู่ในความเป็นมนุษย์ ฉนใด การที่พระโพธิสัตว์ทั้งสามพึงสำเร็จเป็นพระโพธิสัตว์ ฉนใด การที่อกุศลธรรมทั้งหลายถึงความแก่กล้า ชัดเจนและกล้าแข็งแก่ผู้ที่ตั้งอยู่ในอัตถภาพมนุษย์ฉนน

ถ้าบุตรของหญิงแพศยาไม่รู้ว่าเป็นพ่อของเรา เขาเกิดด้วยน้ำสมภพของชายใด หากชายนั้นถูกผู้นี้ฆ่า เขานับว่า ผู้ฆ่าพ่อ เหมือนกัน และถูกต้องอนันตริยกรรมด้วย

ส่วนบุคคลผู้ฆ่าพระอรหันต์ พึงทราบด้วยอำนาจพระอรหันต์ผู้เป็นมนุษย์เท่านั้น ในเรื่องบุคคลผู้ฆ่าพระอรหันต์นี้ พึงทราบวินิจฉัยว่า

๑) บุคคลเมื่อใจปลงชีวิตพระชีนาสพผู้มีชาติเป็นมนุษย์ โดยที่สุด ไม่ใช่บรรพชิตจะเป็นทารกหรือทาริกา จิตว่า เป็นผู้ฆ่าพระอรหันต์ และถูกต้องอนันตริยกรรมด้วย และบรรพชาของผู้เช่นนั้นท่านก็ห้าม

๒) คนฆ่าพระอรหันต์ผู้ไม่มีชาติเป็นมนุษย์ หรือพระอริยบุคคลที่เลื้อซึ่งมีชาติเป็นมนุษย์ ไม่ถูกต้องอนันตริยกรรม บรรพชาของผู้เช่นนั้นไม่ห้าม แต่กรรมเป็นกรรมรุนแรง

๓) สัตว์ดิรัจฉานฆ่าพระอรหันต์ผู้เป็นมนุษย์ ไม่ถูกต้องอนันตริยกรรม แต่กรรมเป็นกรรมหนัก^{๑๒๐}

ในคำว่า ภิกษุทั้งหลาย อนุปสัมบันผู้ทำลายสงฆ์^{๑๒๑} (สัสมเกทโก ภิกษเว) นี้ พึงทราบวินิจฉัยว่า

๑) ผู้ใดทำพระศาสนาให้วิปริตนอกพระธรรมวินัย ทำลายสงฆ์ด้วยอำนาจกรรม ๔ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง เหมือนพระเทวทัต ผู้นี้ชื่อว่าผู้ทำลายสงฆ์ สำหรับผู้นี้ห้ามทั้งบรรพชาและอุปสมบท

^{๑๑๙} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๒๙๕.

^{๑๒๐} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๒๙๖.

^{๑๒๑} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๓๔/๙.

๒) ภิกษุเมื่อทำสังฆกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาสังฆกรรม ๔ อย่าง คือ

๑. อปโลกนกรรม
๒. ญัตติกรรม
๓. ญัตติทุติยกรรม
๔. ญัตติจตุตถกรรม^{๑๒๒}

แยกๆ กันในสีมาเดียวกัน สงฆ์ชื่อว่าถูกทำลายแล้ว หาใช่ถูกทำลายโดยประการอื่นไม่ คำว่า ภิกษุทั้งหลาย อนุปสัมบันผู้ทำร้าย พระพุทธเจ้าจนหื้อพระโลหิต เป็นต้น (โลหิตุปปาโท ภิกขเว) นี้ พึงทราบวินิจฉัยว่า

๑) คนมีจิตประทุษร้าย คิดจะฆ่า ทำโลหิตในพระสรีระที่ยังทรงพระชนม์ของพระตถาคต พอที่แมลงวันตัวเล็กๆ จะดื่มกินได้ให้หื้อขึ้น เหมือนพระเทวทัต ผู้นี้ชื่อว่า ผู้ทำพระโลหิตให้หื้อ สำหรับผู้นี้ ห้ามทั้งบรรพชาและอุปสมบท

๒) ส่วนผู้ที่ใช้มีดฆ่าตัดนำเนื้อร้ายและโลหิตออกเพื่อระงับโรค ทำให้สำราญเหมือนหมอชีวึก เขาย่อมประสพบุญมาก^{๑๒๓}

อุบาสกอุบาสิกาพึงบริหารอนันตริยกรรมชื่อว่าด้วยการว่าร้ายพระอริยะด้วยคำที่ไม่จริง อย่างนี้โดยวิธีตามที่ท่านกล่าวไว้แล้ว คำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ละธรรมก่อนันตราย เป็นอันประกาศไว้โดยประการทั้งปวงดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุยอมทำธรรมก่อนันตรายใดที่ห้ามสวรรค์ห้ามมรรคโดยประการอย่างนั้น รู้ธรรมก่อนันตรายนั้นด้วยปัญญาอย่างนี้แล้วพึงเว้นเสีย^{๑๒๔}

สรุปว่า คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสิ่งที่ทำอันตราย โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๖ ว่า อันตรายกรรมเช่น ผู้ว่าร้าย ผู้ด่า ผู้ตีเตียนพระอริยะเจ้า คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกของพระพุทธเจ้า โดยที่สุดคฤหัสถ์ผู้เป็นโสดาบัน ด้วยอันติมัตถหรือด้วยการกำจัดคุณ ชื่อว่าผู้ว่าร้ายพระอริยะเจ้า และคนทำอนันตริยกรรม ๕ ประการคือ ๑. คนฆ่ามารดา ๒. คนฆ่าบิดา ๓. คนฆ่าพระอรหันต์ ๔. คนทำพระโลหิตให้หื้อ ๕) คนทำทำลายสงฆ์ให้แตกกัน อุบาสกและอุบาสิกาพึงละการว่าร้ายพระอริยะด้วยคำที่ไม่จริง ละอนันตริยกรรมเสีย เพราะธรรมก่อนันตรายใดที่ห้ามสวรรค์ห้ามมรรคโดยประการอย่างนั้น รู้ธรรมก่อนันตรายนั้นด้วยปัญญาอย่างนี้แล้วพึงเว้นเสีย

๔.๗ คุณค่าเรื่องสมบัติอันเป็นโลกียะในคัมภีร์อุปาสกาศินาลังการต่อการปฏิบัติตนของอุบาสก

คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสมบัติอันเป็นโลกียะ โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๗ ว่า

^{๑๒๒} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๒๕๖.

^{๑๒๓} อุปาสกขณาลงการ. (ไทย) ๒๕๖.

^{๑๒๔} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๓๔/๙.

คำว่า พึงให้โลกียสมบัติและโลกุตตรสมบัติสำเร็จ (โลกียโลกุตตรา สมบัติโย สาธตพพา) นี้ สมบัติหลายอย่างเป็นต้นว่า

๑) คหบดีมหาศาลสมบัติ ได้แก่ ทรัพย์สี่สิบโกฏิที่คหบดีเก็บไว้ในตระกูลเศรษฐีใดใช้สอยห้าหม้อ เก็บไว้สิบหม้อทุกๆ วัน ตระกูลเศรษฐีนี้ชื่อว่า คหบดีมหาศาลสมบัติ^{๑๒๕}

๒) พราหมณ์มหาศาลสมบัติ ได้แก่ ทรัพย์แปดสิบโกฏิที่พราหมณ์เก็บไว้ในตระกูลพราหมณ์ใด ใช้สอยเพียงสิบหม้อ เก็บไว้ยี่สิบหม้อทุกๆ วัน ตระกูลพราหมณ์นี้ชื่อว่าพราหมณ์มหาศาลสมบัติ

๓) กษัตริย์มหาศาลสมบัติ ได้แก่ ทรัพย์หนึ่งร้อยโกฏิ เป็นอย่างต่ำที่กษัตริย์เก็บไว้ในราชสกุลใด ใช้สอยเพียงยี่สิบหม้อ เก็บไว้สี่สิบหม้อทุกๆ วัน ราชสกุลนั้นชื่อว่า กษัตริย์มหาศาลสมบัติ

๔) ปเทสราชสมบัติ ได้แก่ อุบาสกผู้ถึงความเป็นอุบาสกแล้วเป็นต้นได้รับสมบัติเหล่านั้นแล้วประดับตกแต่งตนเองด้วยสมบัติเหล่านั้น ชื่อว่า ปเทสราชสมบัติ หมายถึง ราชสมบัติอันยิ่งใหญ่ที่พระราชเจ้าผู้ครองราชย์ในพื้นที่ประมาณ ๒ โยชน์ ๓ โยชน์ ๒๐ โยชน์ ๓๐ โยชน์ ๔๐ โยชน์ ๕๐ โยชน์ ๗๐ โยชน์ ๘๐ โยชน์ ๙๐ โยชน์ และ ๑๒๐ โยชน์ จะพึงเสวย อุบาสกได้รับสมบัตินั้นแล้วจึงประดับตกแต่งตนเองด้วยสมบัติเหล่านั้น

๕) จักรพรรดิสมบัติ^{๑๒๖} ได้แก่ สมบัติที่พระเจ้าจักรพรรดิผู้ยึดสิริสมบัติในห้องจักรวาลทั้งสี่ที่ประดับด้วยทวีปใหญ่สี่ทวีปและทวีปน้อยสองพันทวีป จะพึงเสวย ชื่อว่า จักรพรรดิสมบัติ

๖) เทวราชสมบัติ^{๑๒๗} ได้แก่ สมบัติที่เหล่าเทวดาในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรินิมิตวสวัตตี จะพึงเสวย

อุบาสกผู้บรรลุความเป็นอุบาสกแล้วเป็นต้น ได้เฉพาะซึ่งสมบัติของท้าวสักกะนี้ เสวยอยู่ซึ่งทิพย์สุขตลอดสามปีโกฏิและตลอดหกล้านปี ย่อมประดับตนเองด้วยสมบัติเหล่านั้น เพราะเหตุที่ตั้งแต่นี้ไป ใครๆ ที่ไม่รู้ก็ไม่อาจจะพรรณนาสมบัติ ที่ก่อให้เกิดความสุขแก่พระราชาทรงหลายในหมู่เทพ จะพึงรู้ได้โดยด้วยการอนุमानเอาตามอายุในหมู่เทพนั้น อุบาสกไปแล้ว คือไปปราศแล้วจากทุกข์ ส่วนเหล่าเทพที่ทราบกันว่าเทพกามาวารภูมิ ๖ คือ

๑. ชั้นจาตุมหาราช
๒. ชั้นดาวดึงส์
๓. ชั้นยามา
๔. ชั้นดุสิต
๕. ชั้นนิมมานรดี
๖. ชั้นปรินิมิตวสวัตตี^{๑๒๘}

^{๑๒๕} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๒๕๖-๒๕๗.

^{๑๒๖} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๕/๓๖๖/๑๕๗.

^{๑๒๗} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๒๕๖-๒๕๗.

^{๑๒๘} ที.ม.อ. (บาลี) ๑๒๗/๑๐๙.

และแห่งรัตนะทั้งหลาย เพราะวิมานที่ล่องลอยไปในอากาศได้ ที่วิจิตรด้วยรัตนะอันสูงสุดคือ

๑. รัตนะที่รักษาไว้ได้เพียงอย่างเดียวเท่านั้นย่อมให้ผลได้ตามปรารถนา ทุกประการ ใครจักพรรณนาความสุขแห่งเหล่าเทพผู้อยู่ในวิมานนั้นได้

๒. ใครจักพรรณนาความสุขที่ดีเลิศประเสริฐศรีของเหล่าเทพ เพราะบุญแห่งเครื่องประดับที่เป็นทองมิกลันหอมมีสัมผัสสบาย

๓. เหล่านางฟ้าผู้เที่ยวสัญจรไปดุจสายฟ้า ผู้ประดับด้วยสิ่งอัศจรรย์นับร้อย พวกนี้ประกอบผลบุญเพื่อตน ดุจแก้วมุกดาอันดาราตาด้วยทราย

๔. ส่วนทั้งหลายมีส่วนนั้นทวนเป็นต้นที่รื่นรมย์ด้วยความสุขทั้งปวง ระบายไปด้วยไม้เลื้อยที่มีดอกบานสะพรั่ง น่าอ้มเอิบใจ ที่เหล่าปักษีที่มีปีกงดงามวิจิตรพากันส่งเสียงที่ไพเราะ มีบันไดที่สำเร็จด้วยทองและแก้วมณี มีบ่อน้ำที่ไร้มลทิน ปราศจากสิ่งที่เป็นโทษ ปกคลุมด้วยดอกไม้มีกลิ่นหอมนานาชนิด สร้างสำเร็จเสร็จด้วยช่างใหญ่คือบุญกรรม เพิ่มพูนปิติให้ความสุขแก่สัตว์ไร่ปึกที่อยู่ด้วยความยินดีในบุญกรรม ใครจักพรรณนาความสุขที่ดีเลิศของเหล่าเทพผู้บันเทิงอยู่ในส่วนนั้นได้

อุบาสกผู้เสวยสมบัติในกามภพเห็นปานนี้แล้วประสงค์จะเสวยสมบัติในรูปภพและอรุภพ พึงเข้าไปหากัลยาณมิตรผู้ประกอบด้วยกัลยาณคุณเป็นต้นอย่างนี้คือ

มิตรเป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นที่ยกย่อง เป็นนักพูด เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ ไม่ชักนำในอฐาณะ

พึงทราบว่

๑) อุบาสกผู้มีมานไม่เสื่อมเพราะเจริญบุญฐานนั้นนั้นระดับต่ำเพียงเล็กน้อย บังเกิดแล้วบนชั้นที่หนึ่งกล่าวคือพรหมปารีสชาเพราะเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าพรหมผู้ได้ชื่อว่า พรหมปารีสชา เพราะพรหมเหล่านั้นจัดว่าอยู่ในบริษัท เพราะเป็นบริวารของมหาพรหม แล้วจึงเสวยพรหมสมบัติประมาณหนึ่งในสามส่วนของกัป^{๑๒๙}

๒) อุบาสกผู้มีมานไม่เสื่อมเพราะเจริญมัชฌิมฐานนั้น บังเกิดแล้วในพรหมโลกที่ได้ชื่ออย่างนี้ว่าพรหมบุโรหิต เพราะดำรงอยู่ในฐานะเป็นบุโรหิตของมหาพรหม แล้วเสวยพรหมสมบัติอยู่ครึ่งกัป

๓) อุบาสกผู้มีมานไม่เสื่อมเพราะเจริญปณิตฐานชั้นนั้น เพิ่มพูนคือแห่งตลอดด้วยคุณวิเศษมีมานเป็นต้นเหล่านั้นๆ บังเกิดแล้วในพรหมโลกที่ปรากฏแล้วว่า มหาพรหม เพราะเป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าพรหมผู้ได้ชื่อว่ามหาพรหม เพราะเป็นผู้ยิ่งใหญ่กว่าพรหมปารีสชาเป็นต้น โดยความเป็นผู้มีวรรณะแห่งพรหมและโดยความเป็นผู้มีอายุยืนยาวเป็นต้น แล้วเสวยพรหมสมบัติตลอดหนึ่งอสงไขยกัป

๔) อุบาสกผู้ไม่เสื่อมมานเพราะเจริญมัชฌิมฐานนั้น บังเกิดในพรหมโลกที่ปรากฏแล้วว่า อัปมาณาภา เพราะพรหมเหล่านั้นมีแสงสว่างประมาณมิได้ แล้วเสวยพรหมสมบัติตลอดสี่หมากัป

^{๑๒๙} อุบาสกขณาลงการ. (ไทย) ๓๐๗.

๕) อุบาสกผู้ไม่เสื่อมมานเพราะเจริญปัญญานั้น ปลอ่ยคือเปล่งแสงสว่างออกไปข้างโน้นข้างนี้บ้าง บังเกิดในพรหมโลกที่ปรากฏแล้วว่าส่องแสงเปล่งปลั่ง เพราะเป็นที่อยู่ของเหล่าพรหมผู้ได้ชื่อว่าอภัสสรพรหม เพราะชั้นธันดานบังเกิดขึ้นด้วยมานที่มีปิตของพรหมเหล่านั้น แล้วเสวยพรหมสมบัติตลอดแปดมหากัป พรหมทั้งสามเหล่านี้พึงทราบว่ายู่ชั้นเดียวกับพรหมที่ส่องแสงรุ่งโรจน์ด้วยรัตนที่ประณีต

๖) อุบาสกผู้ไม่เสื่อมมานเพราะเจริญจตุตถมานชั้นต่ำเพียงเล็กน้อย บังเกิดในพรหมโลกที่นับว่ามีแสงสว่างเพียงน้อยนิด เพราะเป็นที่อยู่ของเหล่าพรหมผู้ได้ชื่อนี้ว่า ปริตตสุภา เพราะมีแสงสว่างในสรีระที่หนาแน่นเป็นอันเดียวกันไม่หวั่นไหว แสงสว่างในสรีระนั้นเป็นแสงสว่างเพียงน้อยนิดเมื่อเทียบกับพรหมชั้นสูงๆ แล้วเสวยพรหมสมบัติอยู่ตลอดสิบมหากัป

๗) อุบาสกผู้ไม่เสื่อมจากมานเพราะเจริญมัชฌิมมานนั้น บังเกิดในพรหมโลกที่นับว่ามีความเจิดจ้าดงามหาประมาณมิได้ เพราะเป็นที่อยู่อาศัยของพวกพรหมที่ได้ชื่อนี้ว่า อัมปมาณสุภา เพราะมีความเจิดจ้าดงามหาประมาณมิได้ แล้วจึงเสวยพรหมสมบัติตลอดสามสิบสองมหากัป^{๑๓๐}

๘) อุบาสกผู้ไม่เสื่อมจากมานเพราะเจริญปัญญานั้น บังเกิดในพรหมโลกกล่าวคือสุกทินะ เพราะเป็นที่อยู่อาศัยของพวกพรหมผู้ได้ชื่อนี้ว่า สุกทินะ เพราะกลั่นกลั่นคือดาดดาไปด้วยแสงเจิดจ้ากล่าวคือมีรัศมีเกิดขึ้น แล้วจึงเสวยพรหมสมบัติตลอดหกสิบสองมหากัป พรหมเหล่านี้พึงทราบว่ายู่ชั้นเดียวกับพรหมที่ส่องแสงรุ่งโรจน์ด้วยรัตนที่ประณีต

๙) อุบาสกผู้ไม่เสื่อมจากมานเพราะเจริญปัญญานั้นเหมือนอย่างนั้น บังเกิดในพรหมโลกกล่าวคือชั้นเวฬุผละ เพราะเป็นสถานที่อยู่ของเหล่าพรหมผู้ที่ได้ชื่อนี้ว่า เวฬุผละ เพราะพรหมเหล่านั้นมีผลที่ไพบูลย์ที่เกิดด้วยแสงแห่งมาน แล้วจึงเสวยพรหมสมบัติอันยิ่งใหญ่ตลอดห้าร้อยกัปเป็นต้น^{๑๓๑}

โลกียสมบัติเป็นอันท่านประกาศไว้แล้วในคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า พึงให้โลกียสมบัติและโลกุตตรสมบัติสำเร็จ อุบาสกย่อมประสบกามภ รูปภพ และอรุภพด้วยอาการอย่างนี้ด้วยคุณมีศีลเป็นต้นใด ผู้รู้ชื่อใครกันเล่าจะพึงประมาณในคุณมีศีลเป็นต้นนั้น

สรุปว่า คุณค่าคัมภีร์อุปาสกขีนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสมบัติอันเป็นโลกียะ โดยพระภิกษุท่านมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๗ ว่า สมบัติหลายอย่างที่เป็นโลกียะ ได้แก่ ๑. คหบดีมหาศาลสมบัติ ๒. พราหมณ์มหาศาลสมบัติ ๓. กษัตริย์มหาศาลสมบัติ ๔. ปเทสราชสมบัติ ๕. จักรพรรดิสมบัติ ๖. เทวราชสมบัติ โลกียสมบัตินี้ ย่อมเป็นที่ปรารถนาของอุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย ฉะนั้น อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลายไม่พึงประมาณในคุณมีศีลเป็นต้น จะได้โลกียะสมบัติตามที่ตนปรารถนา

^{๑๓๐} อุปาสกขีนาลังการ. (ไทย) ๓๐๙.

^{๑๓๑} อุปาสกขีนาลังการ. (ไทย) ๓๐๙.

๔.๘ คุณค่าเรื่องสมบัติอันเป็นโลกุตตระในคัมภีร์อุปาสิกาสถาหลังการต่อการปฏิบัติตนของอุปาสิก

คุณค่าคัมภีร์อุปาสิกาสถาหลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุปาสิกเรื่องสมบัติอันเป็นโลกุตตระ โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุปาสิกข้อที่ ๘ ว่า ในคำว่า พึงให้โลกุตตรสมบัติสำเร็จนี้ สมบัติที่ได้ชื่อว่าโลกุตตระ เพราะข้ามไป หรือพ้นไปจากโลกกล่าวคืออุปาทานขันธ สมบัตินั้นมี ๓ ประการคือ

๑) สวากโโพธิ คือ การตรัสรู้ซึ่งจะทะเล่าสาวกผู้ที่ได้ชื่ออย่างนี้ว่าสาวก เพราะเกิดในที่สูงสุดแห่งการพึงพระสัทธรรมของพระศาสดา พึงบรรลุโดยลำดับแห่งมรรค ชื่อว่าสาวกโโพธิ^{๑๓๒} เหตุนั้น ชน ๓ คนเหล่านี้คือ

๑. วิสาขอุปาสิก
๒. อนาถปิณฑิกเศรษฐี
๓. ท้าวสักกเทวราช

บังเกิดแล้วโดยลำดับในเทวโลกชั้นกามาวจรภูมิ ๖ เพราะความปรารถนาในภพมีกำลังมากกว่า เสวยทิพยสมบัติมากมายและสมบัติสุขโดยประมาณอายุในเทวโลกนั้นๆ ดำรงอยู่ในเทวโลกที่ผู้อื่นเนรมิต การตรัสรู้ซึ่งจะทะเล่าสาวกจะพึงบรรลุด้วยอาการอย่างนี้ ท่านเรียกว่า สาวกสัมโพธิ

๒) ปัจเจกสัมโพธิ คือ ความเป็นผู้ชำนาญในพละทั้งหลาย ความไม่ผูกพัน การตรัสรู้ซึ่งจะด้วยสยัมภูญาณ ที่มีความหมายว่าตรัสรู้ธรรมที่พึงตรัสรู้ได้ ชื่อว่าปัจเจกสัมโพธิ^{๑๓๓} การตรัสรู้ซึ่งจะเองที่เป็นไปอยู่เพราะเป็นสยัมภูญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่ามีความผูกพัน เพราะเป็นเหตุแห่งการตรัสรู้ซึ่งจะของสัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ การตรัสรู้ซึ่งจะของสัตว์ชนิดเดียว ไม่จัดว่าเป็นเหตุแห่งสัตว์เหล่านี้ ฉะนั้นท่านจึงกล่าว ไม่มีความผูกพัน

๓) สัมมาสัมโพธิ คือ เพราะรู้ คือตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบด้วยพระองค์เอง มัคคญาณเป็นปทัฏฐานแห่งพระสัพพัญญุตญาณ และพระสัพพัญญุตญาณเป็นปทัฏฐานของมรรคญาณ เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า สัมมาสัมโพธิ^{๑๓๔} เหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นใด ทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ไม่มีอาจารย์ ทรงตรัสรู้ซึ่งจะทั้งหลายด้วยพระองค์เองในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้สดับมาก่อน ชื่อว่าพระพุทฺธเจ้า

เหตุนี้ เหล่าอุปาสิกผู้ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ

- ๑) อธิการ (การทำให้ยิ่ง)
- ๒) ฉันทตา (ความเป็นผู้มีฉันทะ)

ผู้มีตั้งปณิธานไว้ด้วยอำนาจความปรารถนา ทำการสะสมตระเตรียมไว้โดยความเป็นพระอัครสาวกตั้งแต่นั้นมา และโดยความพระมหาสาวกตลอดหนึ่งอสงไขยกับอีกแสนกับ สดับจตุสัจจกัมมัญฐานกถาของพระศาสดาหรือจากเพื่อนพรหมจารีแล้วดำรงไว้เพียรพยายามปฏิบัติที่เกิดจากการ

^{๑๓๒} อุปาสิกขณาลงการ. (ไทย) ๓๑๐.

^{๑๓๓} อุปาสิกขณาลงการ. (ไทย) ๓๑๒.

^{๑๓๔} อุปาสิกขณาลงการ. (ไทย) ๓๑๓.

ฟังกัมมัญฐานเรื่องสัจจะ ๔ นั้นในขณะนั้นนั่นเองหรือเป็นช่วงๆ กระตือรือร้นเจริญวิปัสสนาแล้วแทงตลอดสัจจะทั้งหลาย ย่อมบรรลुซึ่งสาวกสัมโพธิญาณในขณะแห่งอรหัตตมรรคในภูมิแห่งอัครสาวก ในภูมิแห่งมหาสาวก หรือทั้งสองอย่าง พร้อมกับความเหมาะสมด้วยอภินิหารของตน จากนั้นมาเป็นผู้ชื่อว่าสาวกของพระพุทธเจ้า และพระทักษิณยบุคคลผู้เลิศ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก

อุบาสกทั้งหลายผู้ทำอภินิหารโดยการรวบรวมธรรม ๕ ประการเหล่านี้แล้ว ทำการสะสมโพธิสมภารไว้ตลอดสองสงฆ์ และตลอดหนึ่งแสนกัป ตั้งแต่นั้น มีปัจเจกโพธิสมภารที่ตระเตรียมไว้แล้วโดยลำดับ ดำรงอยู่ในอิตถภาพสุดท้ายในเวลาเช่นนั้น ถือเอาสังเวคนิมิตที่ปรากฏขึ้นด้วยความแก่กล้าแห่งญาณ เห็นโทษในภพเป็นต้นทุกอย่าง จึงกำหนดความเป็นไปและเหตุที่เป็นไปด้วยสยัมภูญาณ เพิ่มพูนจตุสัจจกัมมัญฐานโดยนัยที่มาแล้วว่า เขامنสิการโดยแยบคายว่า นี้ทุกข์ เป็นต้น ปฏิบัติสังขารทั้งหลายอันเหมาะสมแก่อภินิหารของตน ย่อมตรัสรู้ปัจเจกสัมโพธิญาณอันเป็นความเห็นแจ้งโดยลำดับ เป็นผู้ชื่อว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าตั้งแต่ขณะแห่งอรหัตตผล เป็นพระทักษิณยบุคคลผู้เลิศของโลกพร้อมทั้งเทวโลก หากว่ายังปรารถนาสัมโพธิ อภินิหารย่อมสำเร็จได้ เพราะธรรม ๘ ประการประชุมพร้อมกัน คือ

- ๑) ความเป็นมนุษย์
- ๒) ความสมบูรณ์ด้วยบุรุษเพศ
- ๓) เหตุที่จะทำให้สำเร็จพระอรหันต์ได้ในชาตินั้น
- ๔) การได้เห็นพระศาสดา
- ๕) การบรรพชา
- ๖) ความถึงพร้อมแห่งคุณ (คือสมบัติ ๘ และอภิญญา ๕)
- ๗) อธิการคือการทำให้ยิ่ง
- ๘) ความเป็นผู้มีฉันทะ^{๑๓๕}

ครั้นรวบรวมธรรม ๘ ประการที่กล่าวแล้วด้วยอาการอย่างนี้คือ

- ๑) ถ้าอุบาสกทั้งหลายผู้ถือปัญญาเป็นใหญ่จะบำเพ็ญโพธิสมภารให้บริบูรณ์ได้โดยใช้เวลาหนึ่งแสนกัปกับอีกสี่สงฆ์
- ๒) ถ้าถือศรัทธาเป็นใหญ่ หนึ่งแสนกัปกับอีกแปดสงฆ์
- ๓) ถ้าถือความเพียรเป็นใหญ่ หนึ่งแสนกัปกับอีกสิบหกอสงฆ์

ย่อมบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณด้วยอรหัตตมคคญาณ ชื่อว่าผู้บรรลุแล้วตั้งแต่ขณะแห่งอรหัตตผล ทศพลญาณและจตุเวสารัชชญาณเป็นต้น โดยความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่าเป็นอันอยู่ในมือแล้วในขณะนั้นแก่อุบาสกเหล่านั้น

พุทธภูมิใดที่ชุ่มฉ่ำไปด้วยสายธาราคือพระสัทธัมมเทศนา ดารดาชไปด้วยดอกไม้คือโพชฌงค์ เป็นหนทางใหญ่ที่ต้องเดินทางไปด้วยแข่งคือมรรค แวดล้อมด้วยผู้มีคุณ มีพื้นที่งดงามไร้มลทินคือศีล ที่เหล่าวีระผู้ประเสริฐได้รับแล้วในโลก พุทธภูมินั้นวิเศษกว่าภูมิทั้งปวง อุบาสกนี้จะได้รับสิ่งอื่นในโลกที่อุบาสกนี้จะไม่ควรได้รับจะมีอยู่หรือ

ฉะนั้น ความเคารพนบนอบและความนับถือ อันอุบาสกพึงทำในพุทธภูมินี้เองไปตลอด

^{๑๓๕} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๓๑๓.

เหมือนกับความงดงามที่เป็นพื้นฐานของแก้วจินตามณี ท่านกล่าวคำใดไว้ว่า อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ผู้ถึงสรณะด้วยอาการอย่างนี้ ดำรงอยู่ในศีลแล้วชำระศีลนั้นให้หมดจดด้วยการสมาทานจุดงค์ที่เหมาะสม ละการค้าขาย ๕ ประการแล้วเลี้ยงชีวิตโดยชอบธรรม โดยสม่ำเสมอ บรรลุความเป็นอุบาสกแก้วเป็นต้น บำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการทุกวัน ละธรรมก่ออันตราย แล้วให้โลกียสมบัติและโลกุตตรสมบัติสำเร็จ คำนั้นเป็นอันท่านประกาศแล้วโดยประการทั้งปวงด้วยคำมีประมาณเท่านี้ อุบาสกผู้ยินดีในคุณคือสรณะ ผู้ยินดีในเครื่องประดับคือศีล ผู้ค้าขายเครื่องหอมชั้นเยี่ยม ผู้ขัดขวางการค้าขายที่ผิด ผู้สะสมบุญไว้อย่างทั่วถึงผู้มีบุญโดยส่วนเดียว ผู้มีบุญแท้ที่เป็นมงคลเดี๋ยวนี้ ผู้มีปัญญา พึงถือกำเนิดด้วยอาการอย่างนี้^{๑๓๖}

สรุปว่า คุณค่าคัมภีร์อุปาสกขินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสมบัติอันเป็นโลกุตระ โดยพระภิกษุท่านนั้นมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๘ ว่า สมบัติที่เป็นโลกุตระ มี ๓ ประการคือ ๑. สวากโผธิ คือ การตรัสรู้สัจจะที่เหล่าสาวกผู้ที่ได้ชื่ออย่างนี้ว่าสาวก เพราะเกิดในที่สุดแห่งการฟังพระสัทธรรมของพระศาสดาแล้วบรรลุธรรม ๒. ปัจเจกสัมโผธิ คือ ความเป็นผู้ชำนาญในพระสัทธรรมทั้งหลาย ความไม่ผูกพัน การตรัสรู้สัจจะด้วยสยัมภูญาณ ที่มีความหมายว่าตรัสรู้ธรรมที่พึงตรัสรู้ได้ ๓. สัมมาสัมโผธิ คือ เพราะรู้ คือตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบด้วยพระองค์เอง โลกุตตรสมบัตินี้ ย่อมเป็นที่ปรารถนาของอุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย ฉะนั้น อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลายไม่พึงประมาทในคุณมีศีลเป็นต้น จะได้โลกุตตรสมบัติตามที่ตนปรารถนา

๔.๙ คุณค่าเรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญในคัมภีร์อุปาสกขินาลังการต่อการปฏิบัติตนของอุบาสก

คุณค่าคัมภีร์อุปาสกขินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญ โดยพระภิกษุท่านนั้นมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๙ ว่า

กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่าใดที่ท่านแสดงไว้อุปาสกขินาลังการนี้ แต่ท่านหาได้แสดงอรรถาหรือตัวตนที่เป็นตัวกระทำกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นไว้ไม่ เมื่อไม่มีตัวตนที่เป็นตัวกระทำ ที่เป็นตัวรับรู้ นั้น กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นก็จะมี การที่กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นไม่มี จะเป็นความไม่มีแห่งวิบากทั้งหลายของกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นที่เป็นไปเกี่ยวเนื่องกับกุศลธรรมมีศีลเป็นต้น เหตุนั้น การแสดงกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นจะไร้ประโยชน์ การบริหารผู้แสดงนั้นพึงกล่าวไว้ด้วยอาการอย่างนี้ การแสดงโดยอุบายนี้จะไม่ไร้ประโยชน์ หากว่าจะไม่มีกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเพราะไม่มีผู้กระทำ จะไม่มีตัวตนที่ท่านกำหนดไว้^{๑๓๗}

หากมีคำถามว่า เพราะเหตุอะไร

ตอบว่า เพราะเมื่อไม่มีการก เพราะอรรถาหรือตัวตนนั้นไม่มีเหตุอื่น อรรถายังมีอยู่ พึงประสบความที่กุศลธรรมมีศีลเป็นต้น มีอยู่ในอรรถาบางอย่างที่ไม่มีอยู่อย่างนั้น ความขัดแย้งในเรื่องนี้ที่เป็นการอนุโลมตามในอรรถานั้นจักมีแต่ที่ไหน

^{๑๓๖} อุปาสกขินาลังการ. (ไทย) ๓๑๔.

^{๑๓๗} อุปาสกขินาลังการ. (ไทย) ๓๑๖.

พึงทราบว่าเป็นเทียบเหมือนความบังเกิดแห่งหน่อเป็นต้นย่อมปรากฏเพราะอาศัยปฐวีธาตุ อาโปธาตุและเตโชธาตุเป็นต้น ถึงจะไม่มีการกระทำในโลกอื่นใด ความบังเกิดแห่งกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านี้ก็มีได้ เพราะความพร้อมเพรียงแห่งเหตุปัจจัยฉนั้น ถ้าอรรถาที่เป็นกัตตาแห่งศีลเป็นต้น ที่ท่านกำหนดด้วยปัญญา ที่เที่ยงแท้ มั่นคง จะมีอยู่โดยปรมาตม^{๑๓๘}

ฉะนั้น พวกเราจักกำหนดอรรถานันก่อน อรรถาของท่านนั้นที่เป็นตัวกระทำ เป็นตัวรับรู้ จะพึงมีเจตนาได้หรือ จะพึงเป็นเช่นเดียวกับกำแพง เพดาน แผ่นหินและหญ้า และจะพึงมีความที่อรรถาเป็นกระทำและเป็นตัวรับรู้ หากว่าอรรถานันที่มีเจตนาจะพึงเป็นอื่นด้วยเจตนาหรือไม่เป็นอื่น ถ้าไม่เป็นอื่น จะพึงความเสียหายแห่งอรรถา เพราะเจตนาเสียหาย เพราะเหตุไรกัน เพราะเจตนาไม่เป็นอื่น ถ้าจะพึงมีการอธิบายโดยความมีอย่างนี้ว่า ความเสียหายแห่งอรรถาย่อมไม่มี จะมีแต่ความเสียหายแห่งเจตนาที่บังเกิดแล้วเท่านั้น ข้าพเจ้าจะเฉลย

เมื่อความไม่เสียหายแห่งอรรถามีอยู่ ความเสียหายแห่งเจตนาจะไม่มี เพราะเหตุไร เพราะเจตนาไม่เป็นอย่างอื่น เมื่อความที่อรรถาและเจตนาไม่เป็นอย่างอื่น จะมีความเสียหายเฉพาะแห่งเจตนาเท่านั้น หากมีแก่อรรถาไม่ ฉะนั้น คำนี้จึงไม่ถูกต้องนัก เหตุพิเศษในความเสียหายแห่งเจตนา นั้นเองย่อมไม่มี อรรถาจะเสียหายไป หรือเจตนาจะคงอยู่ เมื่อเจตนาเสียหาย ความเสียหายแห่งอรรถาย่อมไม่มี อรรถาแห่งเจตนาจะพึงเป็นอื่นไป เปรียบเหมือนเมื่อม้าตัวอื่นเสียหาย ความเสียหายแห่งกระบือจะไม่มี เมื่อเป็นเช่นนี้ อรรถาแห่งเจตนาจะไม่เป็นอื่น ฉะนั้น ปญญาของท่านจึงใช้ไม่ได้ เมื่อไม่มีความที่เจตนาและอรรถาเป็นอื่น เมื่ออรรถาไม่เสียหาย จะมีความไม่เสียหายแห่งเจตนาด้วยปญญา ใช้ไม่ได้ หากว่าจะไม่ผิดเพี้ยนไปจากประการที่กล่าวแล้ว อรรถาจะเสียหาย เจตนาจะคงอยู่ หากว่าไม่เป็นเช่นนั้น หากว่าจะสละฝ่ายเพราะอรรถาและเจตนาไม่เป็นอื่น หากไม่สละฝ่าย ปญญาจะใช้ไม่ได้ผล หากว่านี้เป็นความประสงค์จะให้เป็นอย่างนี้ว่า อรรถาของท่านนี้ที่ไม่เป็นอื่นเพราะเจตนา ยังคงเป็นอื่นอยู่นั่นเองหาไม่

หากมีคำถามว่า เมื่อเป็นเช่นนี้จะมีโทษอะไรไหม ตอบว่า จะไม่พ้นจากโทษที่ท่านกล่าวไว้ในเวลาก่อนกว่า อรรถาไม่มีเจตนา พึงเห็นว่า อรรถาที่เป็นกัตตา หรือเป็นโจเทตทาอะไรๆ ของอุบาสกนั้น ไม่มีอยู่โดยปรมาตม^{๑๓๘} เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

๑) นรชนใดไปสู่โลกอื่นจากโลกนี้ มาสู่โลกนี้จากโลกอื่น นรชนใดทำบุญกรรมไว้ในโลกนี้ จึงประสบสุขและทุกข์ที่ตนทำไว้เอง

๒) สัตว์เข้าถึงสงสารแล้วจะพึงได้รับทุกข์ที่เป็นภัยมหันต์มารดา มีคุณ บิดามีคุณ โอปปาติกสัตว์มี

๓) ชันธ ๕ เป็นภาวะ และบุคคลเป็นภาวะ ในภพน้อยและภพใหญ่ การยึดถือเอาภาวะ เป็นทุกข์ การทอดทิ้งภาวะ เป็นสุขในโลก

๔) บุรุษทำกรรมใด ด้วยกายก็ดี ด้วยวาจาที่ดี ด้วยใจก็ดี กรรมนั้นและจะเป็นของบุรุษนั้น กรรมนั้นจะติดตามบุรุษนั้นไป

๕) การสะสมของบุคคลคนเดียวตลอดหกสัปกับ อันมุณีหรือฤาษีผู้ยิ่งใหญ่กล่าวว่า

^{๑๓๘} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๓๑๖.

มีกองเท่าภูเขา^{๑๓๙}

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสพระดำรัสทั้งปวงไว้อย่างนี้แล้ว พระดำรัสนั้นหาใช่ตรัสไว้โดยปรมาตมด้วยอำนาจการสมมุติไม่ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสพระดำรัสนี้ไว้อีกมิใช่หรือว่าจะทักท้วงเอาทฤษฎีของมารว่าเป็นสัตว์ได้หรือหนอ กองสังขารที่บริสุทธิ์นี้สัตว์จะได้พบหรือได้มาในโลกนี้ก็หาไม่เหมือนดังที่เราจะเรียกว่ารถต่อเมื่อมีส่วนต่างๆ ของรถอยู่ด้วยกัน ฉะนั้นเราจะเรียกว่า สัตว์ ได้ก็ต่อเมื่อส่วนแห่งร่างกายมีอยู่พร้อม ฉะนั้น ไม่เพียงหวังไว้เพียงเพราะเป็นพระดำรัสอีกทั้งไม่เพียงยึดมั่นถือมั่นแบบหลงผิด เพียงเข้าไปเสพตระกูลของครูแล้วทราบการอธิบายแห่งสุดตปทาน เพียงทำการประกอบในสุดตปททั้งหลาย พระผู้มีพระภาคตรัสสัจจะไว้ ๒ อย่างคือ

๑) สมมุติสัจจะ

๒) ปรมาตมสัจจะ^{๑๔๐}

ฉะนั้น เพียงทราบสมมุติสัจจะและปรมาตมสัจจะทั้งสองโดยไม่ปะปนกัน ผู้ทำหรือผู้ท้วงบางคนครั้งรู้โดยไม่ปะปนกันอย่างนี้แล้วใคร่ครวญได้ว่า อัตตาที่เที่ยงแท้แน่นอนย่อมไม่มีโดยปรมาตมสัจจะแล้วกำหนดความเป็นไปแห่งธรรมทั้งหลายด้วยความพร้อมเพรียงแห่งปัจจัย เมื่อพระพุทธรเจ้าทั้งหลายเสด็จผู้อุบัติขึ้นแล้วโดยนัยนี้ ยังมหาชนให้ขึ้นจากแม่น้ำคือสงสารแล้วให้ดำรงอยู่บนบกคือพระนิพพานในวันนี้ท่านทั้งหลายได้ดลลงไปใบบ่อชุมทรัพย์คือสงสาร เพราะเป็นผู้ปราศจากความถึงพร้อมด้วยคุณคือความดีเป็นเบื้องต้น ถ้ามีศีระะโผล่ขึ้นโดยล่วงไปร้อยปีในบัดนี้ กลับได้ความเป็นมนุษย์ที่ได้ยากอย่างยิ่ง เหมือนเต่าตาบอด ให้ชนสัมปทาที่พ้นจากขณะที่ดำรงอยู่ให้ถึงพร้อมด้วยความงามบางอย่างแล้วดำรงอยู่ ท่านทั้งหลายจักไม่ให้เป็นเช่นนั้นสำเร็จหรือ พวกท่านจะได้ความเป็นมนุษย์เช่นนี้อีกเมื่อไรกัน พวกท่านเข้าไปยังแหล่งแห่งรัตนะที่มีแสงสว่างเจิดจ้าไปด้วยกลุ่มแก้วมณี กระทำอยู่ประหนึ่งทำการสะสมไว้ บรรลุถึงศาสนาอันประเสริฐที่รุ่งโรจน์ด้วยธรรมรัตนะที่หาได้ยากอย่างยิ่งนี้แล้วเข้าไปสู่อำนาจแห่งจิต

ท่านทั้งหลายผู้เป็นอุบาสกชนคนดีจะดลลงไปในสาครคือสงสารที่ไม่เห็นฝั่งและหยั่งไม่ถึงที่มีกามเป็นน้ำวน ที่สมบูรณไปด้วยธารน้ำคือโสภปริเทวะทุกขโหม้นสุปายาส ที่ยอมรับกันว่าเป็นกระแสแห่งตัณหา อันอาภูลไปด้วยปลาที่ดุร้ายคือชาติขรามรณะพยาธิและโลภะเป็นต้น เป็นที่อยู่อาศัยของรากลสที่ดุร้าย โผล่ขึ้นมาแล้ว มีวิตกและวิจารณ์เป็นภักขา ท่องเที่ยวไปอยู่บรรลุถึงเกาะคือพระศาสนานี้ที่น่าชอบใจ ที่ธารดาษไปด้วยผลไม้มีกล้วยตาลและมะพร้าวเป็นต้น เป็นแหล่งของรัตนะคือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ที่ให้ความสุขในสวรรค์และมรรค แล้วจักรึกษาการปฏิบัติมีสรณะและศีลเป็นต้นนี้ทำให้เป็นการรักษาไว้อย่างดีเพื่อจะไม่ให้ตกไปในปากแห่งอบาย

ท่านทั้งหลายผู้เป็นอุบาสกที่บรรลุความเป็นอุบาสกแก้วเป็นต้น จงทำสังขารชั้นที่มีอวิชชาที่ถึงพื้นแห่งรสสงสารเป็นมูล ที่มีขราและมรณะอันเกี่ยวเนื่องกันในภพเป็นยอด มีตัณหาที่เคลื่อนกล่นไปด้วยชันภพทั้งสิ้นเป็นกิง มีวิสัยเป็นดอกที่บ้าน เต็มไปด้วยภาระคือผลที่มีพิษคือทุกข มีพิษคือวิญญูะที่เป็นไปในภูมิสามเป็นต้น ให้เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ด้วยการมนสิการมหาภูตรูปทั้ง ๔ โดยย่อ ผ่านทำลายแล้วด้วยการมนสิการโดยพิสดารในสี่สิบสองส่วน ทำให้เป็นสะเก็ดเป็นชิ้นด้วยการ

^{๑๓๙} อุปาสกชนาลงการ. (ไทย) ๓๑๗.

^{๑๔๐} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๙๕/๒๒๒.

กำหนดนามและรูป แสงหาอยู่ซึ่งปัจจัยทั้งหลายแห่งนามรูปนั้นนั่นเอง ขุดลากขึ้นแล้วให้เหือดแห้งไปด้วยลมและแดดคืออนุปปพวิปัสสนา แล้วเผาด้วยไฟคืออรหัตตผลสมบัติ ท่านทั้งหลายครั้นเผากิเลสทั้งปวงด้วยอาการอย่างนี้แล้ว ประสงค์จะประดับอัฐภาพด้วย

๑) สวากโทธิญาณกัถิ

๒) ปัจเจกโทธิญาณกัถิ

๓) สัมมาสัมโทธิญาณกัถิ^{๑๔๑}

จงปฏิบัติตลอดเวลา ด้วยเหตุมีประมาณเพียงนี้ เป็นอันท่านแสดงความเอาใจใส่แก่ผู้ที่มีปกติกล่าวว่ากุศลธรรมมีศีลเป็นต้นไว้ประโยชน์ ขออุบาสกทั้งหลายผู้รู้แจ้ง ผู้มีความคิดอันละเอียดอ่อนในเรื่องผลกรรม ด้วยอาการอย่างนี้ ดำรงอยู่ในทิวชุกรม รักษาสรณะและศีลอันประเสริฐอยู่เป็นนิจ

สรุปว่า คุณค่าคัมภีร์อุปาสกขาณาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญ โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๙ ว่า กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่าใดที่ท่านแสดงไว้อุปาสกขาณาลังการนี้ แต่ท่านหาได้แสดงอัตราหรือตัวตนที่เป็นตัวกระทำกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นไว้ไม่ เมื่อไม่มีตัวตนที่เป็นตัวกระทำ ที่เป็นตัวรับรู้นั้น กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นก็จะมี การที่กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นไม่มี จะเป็นความไม่มีแห่งวิบากทั้งหลายของกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นที่เป็นไปเกี่ยวเนื่องกับกุศลธรรมมีศีลเป็นต้น

๔.๑๐ สรุป

วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์อุปาสกขาณาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกในสังคมไทย โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายข้อปฏิบัติตนของอุบาสก ๙ หัวข้อ คือ

(๑) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกขาณาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสรณะ (ที่พึง) โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อที่ ๑ ว่า อุบาสกเป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ เพราะผู้ที่ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนนายสารถิขันธ์ ถึงพระธรรมว่าเป็นสรณะ เพราะดำรงรักษาทำผู้ที่บรรลุมรรค ทำให้แจ้งนิโรธ ปฏิบัติตามคำพร่ำสอน ไม่ให้ตกไปในอบายทุกข์ พระธรรม เปรียบเหมือนอุบายที่ใช้ฝึกม้าอาชาไนย ถึงพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ เพราะฆ่าหรือกำจัดกิเลสความเร่าร้อนได้โดยชอบด้วยมรรคและผลนั้นๆ ด้วยอำนาจกำจัดและสงบระงับไว้ได้ พระสงฆ์ เปรียบเหมือนฝูงม้าอาชาไนยที่ได้รับการฝึกฝนดีแล้ว และเพราะการถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งยอมได้ฐานะ ๑๐ ประการ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ อธิปไตยทิพย์ รูปทิพย์ เสี่ยงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ สัมผัสทิพย์ ส่วนอุบาสกและอุบาสิกาผู้ถึงสรณะอย่างต่ำที่สุด จะเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลुพระโสดาบัน

(๒) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกขาณาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องศีล โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อที่ ๒ ว่า ศีล คือกิริยาที่รวมเอาไว้อย่างดีซึ่งกรรมในทวารต่างๆ มีกายกรรมเป็นต้น ไม่ให้กระจัดกระจาย โดยความมีระเบียบอันดี คือความเข้าไปรับไว้ เป็นที่รองรับ โดยความเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรมทั้ง

^{๑๔๑} อุปาสกขาณาลังการ. (ไทย) ๓๑๔.

ปวงเช่น ศีล ๕ และศีล ๘ อันได้แก่ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่รักทรัพย์ ไม่ประพฤตินิโคตในกาม ไม่พูดเท็จ และไม่ดื่มสุราและยาเสพติดเป็นต้น ศีล ๕ และศีล ๘ นี้ย่อมรุ่งโรจน์ ดุจพระอาทิตย์ในสทกาลที่พ้นจากความมัวหมองทุกชนิด เพราะไม่ให้บาปกรรมมีความโกรธและความผูกโกรธเป็นต้นเกิดขึ้น ฉะนั้น อุบาสกหรืออุบาสิกาผู้มีศีล รักษาศีล ๕ หรือ ศีล ๘ ทำบุญที่มีสุขเป็นกำไร ไม่ถูกนิทา ตายไปย่อมเข้าถึงสวรรค์

(๓) คุณค่าคัมภีร์อุบาสกษินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องการถืออุตงค์ โดยพระ ภทันตอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อที่ ๓ ว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงอนุญาตอุตงค์ ๑๓ ข้อ ที่ได้ชื่อว่า อุตงค์ เพราะกำจัดกิเลสทั้งหลาย ได้ด้วยการสมาทานอุตงค์ที่เหมาะสมไว้สำหรับกุลบุตรทั้งหลาย ผู้สละโลกามิสได้แล้ว ไม่เยื่อใยทั้งในร่างกายและชีวิต มุ่งแต่จะให้อนุโลมปฏิบัติทำเท่านั้นสำเร็จ สำหรับอุบาสกและอุบาสิกา มีอุตงค์ ๒ อย่างที่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติคือ ๑. เอกาสนิกังคอุตงค์ ได้แก่ รับประทานอาหาร ณ อาสนะเดียว เป็นปกติของอุบาสกนั้น ฉะนั้น อุบาสกนั้นจึงชื่อว่า เอกาสนิกะ ก่อนข้าวในจานใบเดียวอย่างเดียวเท่านั้น เพราะห้ามอาหารจานที่ ๒ และมีอานิสงส์ ๗ เช่น มีอาพาธน้อย มีโรคน้อย ร่างกายคล่องแคล่ว แข็งแรง อยู่สบาย ๒. ปัตตปิณฑิกังคอุตงค์ ได้แก่ ผู้มีการฉันก่อนข้าวในบาตรเป็นปกติ ห้ามภาชนะที่ ๒ การกำจัดความโลภในการฉันอาหาร มีอานิสงส์ ๖ ข้อเช่น บรรเทาตัณหาในรสต่างๆ ได้ ละความตะกละเสียได้ เป็นผู้มุ่งแต่ประโยชน์ในอาหาร ไม่ต้องลำบากใจในการรักษาภาชนะ ไม่เป็นผู้สอส่ายบริโภคเป็นต้น

(๔) คุณค่าคัมภีร์อุบาสกษินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องการเลี้ยงชีพ โดยพระภทันตอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อที่ ๔ ว่า อุบาสกไม่ควรทำการค้าขาย ๕ ประการนี้ คือ ๑. การค้าขายศัสตราวุธ ๒. การค้าขายสัตว์ ๓. การค้าขายเนื้อ ๔. การค้าขายของมีนเมา ๕. การค้าขายยาพิษ ไม่ทำกรรมกิเลส ๔ ประการคือ ๑. ไม่ฆ่าสัตว์ ๒. ไม่ลักทรัพย์ ๓. ไม่ประพฤตินิโคตในกาม ๔. ไม่พูดเท็จ ไม่ทำบาปกรรมโดยฐานะ (เหตุ) ๔ ประการ คือ ๑. ไม่ลำเอียงเพราะรัก ๒. ไม่ลำเอียงเพราะชัง ๓. ไม่ลำเอียงเพราะหลง ๔. ไม่ลำเอียงเพราะกลัว ไม่ข้องแวะอบายมุข ๖ ประการ คือ ๑. เสพสุรายาเสพติด ๒. เทียวกลางคืน ๓. ดูกาละเล่น ๔. เล่นการพนัน ๕. คบคนชั่วเป็นมิตร ๖. เกียจคร้านทำงาน ละเว้นมิตรเทียม ๔ จำพวก คบมิตรแท้ ๔ จำพวก และปฏิบัติตามทศ ๖ ผู้ที่จะเป็นอุบาสกแก้วได้ด้วยธรรม ๕ ประการ คือ ๑. เป็นผู้มิศรัทธา ๒. เป็นผู้มิศีล ๓. ไม่ถือนมกลตันทา ๔. ไม่แสวงหาทักษิณียบุคคลนอกศาสนา ๕. ทำอุปการะในพระพุทธศาสนา

(๕) คุณค่าคัมภีร์อุบาสกษินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ โดยพระภทันตอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๕ ว่าบุญกิริยาวัตถุ ธรรม ๑๐ ประการ คือ ๑. ทาน ๒. ศีล ๓. ภาวนา ๔. ความประพฤติอ่อนน้อม ๕. การชวนชวย ๖. การแผ่ส่วนบุญ ๗. การอนุโมทนา ๘. การฟังธรรม ๙. การแสดงธรรม ๑๐. การทำความเห็นให้ตรง บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการนี้ที่ชำระให้หมดจดแล้วด้วยสัมมาทิฐิเช่นว่า ทานที่ให้แล้วมีผลเป็นต้น ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลายผู้มีปัญญาสะสมอยู่ซึ่งกุศล ๑๐ ประการนี้ จะบรรลุถึงแก่นสารแห่งความรุ่งเรืองต่างๆ ในภพทั้งหลาย ละตัณหาซึ่งเป็นสาเหตุแห่งภพทั้งสิ้นนั้นปราศจากความเศร้าโศก เมื่อความตายมาถึงแล้ว ย่อมได้พบความสงบสุข

(๖) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศาขินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสิ่งที่ทำอันตราย โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๖ ว่า อันตราย ๖ ประการ เช่น ผู้ว่าร้าย ผู้ด่า ผู้ติเตียนพระอรียเจ้า คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวก ของพระพุทธเจ้า โดยที่สุดคฤหัสถ์ผู้เป็นโสดาบัน ด้วยอันติมัตถหรือด้วยการกำจัดคุณ ชื่อว่าผู้ว่าร้าย พระอรียเจ้า และคนทำอนันตริยกรรม ๕ ประการคือ ๑. คนฆ่ามารดา ๒. คนฆ่าบิดา ๓. คนฆ่าพระ อรหันต์ ๔. คนทำพระโลหิตให้ห้อ ๕) คนทำทำลายสงฆ์ให้แตกกัน อุบาสกและอุบาสิกาพึงละการว่า ร้ายพระอรียะด้วยคำที่ไม่จริง ละอนันตริยกรรมเสีย เพราะธรรมก่อนอันตรายใดที่ห้ามสวรรค์ห้ามมรรค โดยประการอย่างนั้น รู้ธรรมก่อนอันตรายนั้นด้วยปัญญาอย่างนี้แล้วพึงเว้นเสียเถิด

(๗) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศาขินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสมบัติอันเป็น โลภียะ โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อ ที่ ๗ ว่า สมบัติหลายอย่างที่เป็นโลภียะ ได้แก่ ๑. คหบดีมหาศาลสมบัติ ๒. พราหมณ์มหาศาลสมบัติ ๓. กษัตริย์มหาศาลสมบัติ ๔. ปเทสราชสมบัติ ๕. จักรพรรดิสมบัติ ๖. เทวราชสมบัติ โลภียสมบัตินี้ ย่อมเป็นที่ปรารถนาของอุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย ฉะนั้น อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลายไม่พึง ประมาทในคุณมีศีลเป็นต้น จะได้โลภียสมบัติตามที่ตนปรารถนา

(๘) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศาขินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสมบัติอันเป็น โลกุตตระ โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสก ข้อที่ ๘ ว่า สมบัติที่เป็นโลกุตตระ มี ๓ ประการคือ ๑. สวากโโพธิ คือ การตรัสรู้สัจจะที่เหล่าสาวกผู้ที่ ได้ชื่ออย่างนี้ว่าสาวก เพราะเกิดในที่สุดแห่งการฟังพระสัทธรรมของพระศาสดาแล้วบรรลุธรรม ๒. ปัจเจกสัมโพธิ คือ ความเป็นผู้ชำนาญในพละทั้งหลาย ความไม่ผูกพัน การตรัสรู้สัจจะด้วยสัมมัญญาณ ที่มีความหมายว่าตรัสรู้ธรรมที่ฟังตรัสรู้ได้ ๓. สัมมาสัมโพธิ คือ เพราะรู้ คือตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดย ชอบด้วยพระองค์เอง โลกุตตระสมบัตินี้ ย่อมเป็นที่ปรารถนาของอุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย ฉะนั้น อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลายไม่พึงประมาทในคุณมีศีลเป็นต้น จะได้โลกุตตระสมบัติตามที่ตน ปรารถนา

(๙) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศาขินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องความสำเร็จแห่งผล บุญ โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๙ ว่า กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่าใดที่ท่านแสดงไว้อุปาสกขาลังการนี้ แต่ท่านหาได้แสดงอรรถาหรือ ตัวตนที่เป็นตัวกระทำกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นไว้ไม่ เมื่อไม่มีตัวตนที่เป็นตัวกระทำ ที่เป็นตัวรับรู้ นั้น กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นก็จะมี การที่กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นไม่มี จะเป็นความไม่มีแห่ง วิชาทั้งหลายของกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นที่เป็นไปเกี่ยวเนื่องกับกุศลธรรมมีศีลเป็นต้น

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง คัมภีร์อุปาสกชนาลังการ : การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้คือ (๑) เพื่อศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์อุปาสกชนาลังการในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน (๒) เพื่อปริวรรตคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย (๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกอุบาสิกาในสังคมไทย สรุปผลการวิจัยดังนี้

๕.๑.๑ วิเคราะห์คัมภีร์อุปาสกชนาลังการในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน

วิเคราะห์คัมภีร์อุปาสกชนาลังการในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน คัมภีร์อุปาสกชนาลังการเป็นคัมภีร์ว่าด้วยเครื่องประดับตกแต่งอุบาสกอุบาสิกา อธิบายเรื่องเกี่ยวกับเครื่องประดับ เช่น ที่ฟังที่ระลึก ศิล เป็นต้น คัมภีร์อุปาสกชนาลังการฉบับหอสมุดแห่งชาติเป็นภาษาบาลีอักษรขอม มีจำนวน ๓ ผูก รวบรวมเนื้อความอธิบายถึงเครื่องประดับของอุบาสก รจนาโดยพระอานันทะ พระเถระชาวศรีลังกา อยู่ ณ อภัยคีรีวิหาร แห่งประเทศศรีลังกา

คัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่นำมาในการปริวรรตเป็นฉบับหอสมุดแห่งชาติ ใบลานเลขที่ ๓๖๘๙/ข/๑-๓ ต. ๑๘ ข. ๒ มี ๓ ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจารหน้าละ ๕ บรรทัด พระยาศรีสหเทพสร้าง ม.ป.ป ฉบับล่องชาด ไม่ประทับทาสาดเขียน รวมอยู่อยู่กับเลขที่ ๓๖๘๙ /ก ขุททกนิกาย มีลายเส้นปรากฏชัดเจน และสามารถย่อขยายได้ จึงสะดวกในการปริวรรต มีจัดเรียงโครงสร้างเนื้อหาเป็นหมวดหมู่ ๙ หมวดหมู่ คือ โครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์ประมาณ ๙ หมวด ได้แก่ ๑. สรณนิทเทศ อธิบายเรื่องสรณะที่ฟัง ๒. สีลนิทเทศ อธิบายเรื่องศีล ๓. ฐตฺถกนิทเทศ อธิบายเรื่องการถือธุดงค์ ๔. อาชีวนิทเทศ อธิบายเรื่องการเลี้ยงชีพ ๕. ทสฺสปุญญกิริยานิทเทศ อธิบายเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ๖. อนตรายกรรมมณินิทเทศ อธิบายเรื่องสิ่งที่ทำอันตราย ๗. โลเกียสัมปัตตินิทเทศ อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกียะ ๘. โลกุตระสัมปัตตินิทเทศ อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกุตระ ๙. ปุญญผลสาธกนิทเทศ อธิบายเรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญ มีลักษณะการประพันธ์ ๒ อย่างคือ ๑) แบบร้อยแก้ว เป็นการดำเนินเรื่องตามธรรมดา ๒) แบบร้อยกรอง เรียกว่าคาถาบ้าง เรียกว่า ฉันท์ หรือ ฉันทลักษณ์ ในคัมภีร์อุปาสกชนาลังการเป็นปฐยาวัตร

การจารลงใบลานของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ แบ่งออกเป็น ๑) การเตรียมใบลานจารหนังสือ ๒) การคัดเลือกลานมาใช้จารหนังสือ ๓) การอบใบลาน การจารหนังสือบนใบลานตามแบบโบราณนั้น ใช้เหล็กจารเขียน หรือเรียกกันเป็นสามัญว่า จาร ตัวหนังสือให้เป็นรอยลึกลงในเนื้อลาน รูปอักษรที่เขียนด้วยวิธีจารเรียกว่า เส้นจาร คือ ๑) การจารใบลาน ๒) เครื่องมือประกอบการจารใบลาน ๓) อุปกรณ์ที่ใช้ในการจาร ๔) อักษรบอกอังกา หรืออักษรที่ใช้บอกหน้าของหนังสือใบลาน ใช้พยัญชนะในภาษาบาลี ซึ่งมีอยู่ ๓๓ ตัว คือ ก ข ค ง จ ฉ ช ฌ ญ ฎ ฏ ฐ ท ธ น ต ถ พ ฟ ภ ม ย ร ล ว ส ห ฬ อ ๕) การลบใบลาน ส่วนการเก็บรักษาคัมภีร์ใบลานแต่ละเรื่อง จะมีความสั้นยาวของเนื้อเรื่องไม่เท่ากันเช่น คัมภีร์อุปาสกชนาลังการ ใบลานเลขที่ ๓๖๘๘/ข/๑-๓ ต. ๑๘ ข. ๒ มี ๓ ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจารหน้าละ ๕ บรรทัด พระยาศรีสหเทพสร้าง ม.ป.ป ฉบับลอกขาดไม่ประทับทางขาดเขียน รวมอยู่อยู่กับเลขที่ ๓๖๘๘ /ก ขุททกนิกาย ซึ่งหอสมุดแห่งชาติเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี เพราะเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมพระอภิธรรมที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนาในรูปของบาลีอักษรขอมสมัยโบราณซึ่งควรค่าแก่การอนุรักษ์ และการเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี เพื่อเป็นประโยชน์ต่ออนุชนคนรุ่นหลังต่อไป

๕.๑.๒ การปริวรรตคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย

ผู้วิจัยได้ทำการปริวรรตคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ จำนวน ๓ ผูก จากบาลีอักษรขอมมาเป็นบาลีอักษรไทย คือ ปริวรรตคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากบาลีขอมเป็นบาลีอักษรไทยผูกที่ ๑ ปริวรรตคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากบาลีขอมเป็นบาลีอักษรไทยผูกที่ ๒ ปริวรรตคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากบาลีขอมเป็นบาลีอักษรไทยผูกที่ ๓ และผู้วิจัยได้ทำการแปลคัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่เป็นบาลีอักษรไทยให้เป็นภาษาไทยทั้งหมด จำนวน ๓ ผูก คือ แปลคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากเป็นบาลีไทยเป็นภาษาไทยผูกที่ ๑ แปลคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากเป็นบาลีไทยเป็นภาษาไทยผูกที่ ๒ และแปลคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากเป็นบาลีไทยเป็นภาษาไทยผูกที่ ๓ เสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว

๕.๑.๓ วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกอุบาสิกาในสังคมไทย

วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกในสังคมไทย โดยพระภิกษุทันตอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์อธิบายข้อปฏิบัติตนของอุบาสก ๙ หัวข้อ คือ

(๑) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสละ (ที่พึง) โดยพระภิกษุทันตอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อที่ ๑ ว่า อุบาสกเป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสละ เพราะผู้ที่ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนนายสารถิขันตี ถึงพระธรรมว่าเป็นสละ เพราะธำรงรักษาทำผู้ที่บรรลุมรรค ทำให้แจ้งนิโรธ ปฏิบัติตามคำพร่ำสอน ไม่ให้ตกไปในอบายทุกข์ พระธรรม เปรียบเหมือนอุบายที่ใช้ฝึกม้าอาชาไนย ถึงพระสงฆ์ว่าเป็นสละ เพราะฆ่าหรือกำจัดกิเลสความเร่าร้อนได้โดยชอบด้วยมรรคและผลนั้นๆ ด้วยอำนาจกำจัดและสงบระงับไว้ได้ พระสงฆ์ เปรียบเหมือนฝูงม้าอาชาไนยที่ได้รับการฝึกฝนดีแล้ว และเพราะการถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งยอมได้ฐานะ ๑๐ ประการ คือ อายุทิพย์

วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ อธิปไตยทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ สัมผัสทิพย์ ส่วนอุบาสกและอุบาสิกาผู้ถึงสรณะอย่างต่ำที่สุด จะเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลुพระโสดาบัน

(๒) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศินาหลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องศีล โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อที่ ๒ ว่า ศีล คือกิริยาที่รวมเอาไว้อย่างดีซึ่งกรรมในทวารต่างๆ มีกายกรรมเป็นต้น ไม่ให้กระจัดกระจาย โดยความมีระเบียบอันดี คือความเข้าไปปรับไว้ เป็นที่รองรับ โดยความเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรมทั้งปวงเช่น ศีล ๕ และศีล ๘ อันได้แก่ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติดนินทา ไม่พูดเท็จ และไม่ดื่มสุราและยาเสพติดเป็นต้น ศีล ๕ และศีล ๘ นี้ย่อมรุ่งโรจน์ ดุจพระอาทิตย์ในสทกาลที่พ้นจากความมัวหมองทุกชนิด เพราะไม่ให้บาปกรรมมีความโกรธและความผูกโกรธเป็นต้นเกิดขึ้น ฉะนั้น อุบาสกหรืออุบาสิกาผู้มีศีล รักษาศีล ๕ หรือ ศีล ๘ ทำบุญที่มีสุขเป็นกำไร ไม่ถูกนิโทษ ตายไปย่อมเข้าถึงสวรรค์

(๓) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศินาหลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องการถืออุตงค์ โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อที่ ๓ ว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงอนุญาตอุตงค์ ๑๓ ข้อ ที่ได้ชื่อว่า อุตงค์ เพราะกำจัดกิเลสทั้งหลาย ได้ด้วยการสมาทานอุตงค์ที่เหมาะสมไว้สำหรับกุลบุตรทั้งหลาย ผู้สละโลกามิสได้แล้ว ไม่เยื่อใยทั้งในร่างกายและชีวิต มุ่งแต่จะให้อนุโลมปฏิบัติทานเหล่านั้นสำเร็จ สำหรับอุบาสกและอุบาสิกา มีอุตงค์ ๒ อย่างที่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติคือ ๑. เอกาสนิกังครอุตงค์ ได้แก่ รับประทานอาหาร ณ อาสนะเดียว เป็นปกติของอุบาสกนั้น ฉะนั้น อุบาสกนั้นจึงชื่อว่า เอกาสนิกะ ก่อนข้าวในจานใบเดียวอย่างเดียวเท่านั้น เพราะห้ามอาหารจานที่ ๒ และมีอาณิสยส์ ๗ เช่น มีอาพาธน้อย มีโรคน้อย ร่างกายคล่องแคล่ว แข็งแรง อยู่สบาย ๒. ปัตตปิณฑิกังครอุตงค์ ได้แก่ ผู้มีการฉันก่อนข้าวในบาตรเป็นปกติ ห้ามภาชนะที่ ๒ การกำจัดความโลภในการฉันอาหาร มีอาณิสยส์ ๖ ข้อเช่น บรรเทาตัณหาในรสต่างๆ ได้ ละความตะกละเสียได้ เป็นผู้มุ่งแต่ประโยชน์ในอาหาร ไม่ต้องลำบากใจในการรักษาภาชนะ ไม่เป็นผู้ทอดสายบริโภคเป็นต้น

(๔) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศินาหลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องการเลี้ยงชีพ โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อที่ ๔ ว่า อุบาสกไม่ควรทำการค้าขาย ๕ ประการนี้ คือ ๑. การค้าขายศัสตราวุธ ๒. การค้าขายสัตว์ ๓. การค้าขายเนื้อ ๔. การค้าขายของมีนเมา ๕. การค้าขายยาพิษ ไม่ทำกรรมกิเลส ๔ ประการคือ ๑. ไม่ฆ่าสัตว์ ๒. ไม่ลักทรัพย์ ๓. ไม่ประพฤติดนินทา ๔. ไม่พูดเท็จ ไม่ทำบาปกรรมโดยฐานะ (เหตุ) ๔ ประการ คือ ๑. ไม่ลำเอียงเพราะรัก ๒. ไม่ลำเอียงเพราะชัง ๓. ไม่ลำเอียงเพราะหลง ๔. ไม่ลำเอียงเพราะกลัว ไม่ข้องแวะอบายมุข ๖ ประการ คือ ๑. เสพสุรายาเสพติด ๒. เทียวกลางคืน ๓. ดูการละเล่น ๔. เล่นการพนัน ๕. คบคนชั่วเป็นมิตร ๖. เกียจคร้านทำงาน ละเว้นมิตรเทียม ๔ จำพวก คบมิตรแท้ ๔ จำพวก และปฏิบัติตามทศ ๖ ผู้ที่จะเป็นอุบาสกแก้วได้ด้วยธรรม ๕ ประการ คือ ๑. เป็นผู้มืศรัทธา ๒. เป็นผู้มืศีล ๓. ไม่ถือมงคลตื่นข่าว ๔. ไม่แสวงหาทักษิณียบุคคลนอกศาสนา ๕. ทำอุปการะในพระพุทธศาสนา

(๕) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศินาหลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องบุญกิริยาวัตร ๑๐ ประการ โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของ

อุบาสกข้อที่ ๕ ว่าบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ คือ ๑. ทาน ๒. ศีล ๓. ภาวนา ๔. ความประพฤติก่อนนอน ๕. การชวนขาย ๖. การแผ่ส่วนบุญ ๗. การอนุโมทนา ๘. การฟังธรรม ๙. การแสดงธรรม ๑๐. การทำความเห็นให้ตรง บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการนี้ที่ชำระให้หมดจดแล้วด้วยสัมมาทิฐิเช่นว่าทานที่ให้แล้วมีผลเป็นต้น ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลายผู้มีปัญญาสะสมอยู่ซึ่งกุศล ๑๐ ประการนี้ จะบรรลุถึงแก่นสารแห่งความรุ่งเรืองต่างๆ ในภพทั้งหลาย ละตัณหาซึ่งเป็นสาเหตุแห่งภพทั้งสิ้นนั้นปราศจากความเศร้าโศก เมื่อความตายมาถึงแล้ว ย่อมได้พบความสงบสุข

(๖) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสิ่งที่ทำอันตรายโดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๖ ว่า อันตรายกรรมเช่น ผู้ว่าร้าย ผู้ด่า ผู้ติเตียนพระอริยเจ้า คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกของพระพุทธเจ้า โดยที่สุดคฤหัสถ์ผู้เป็นโสดาบัน ด้วยอันติมวัตถุหรือด้วยการกำจัดคุณ ชื่อว่าผู้ว่าร้าย พระอริยเจ้า และคนทำอนันตริยกรรม ๕ ประการคือ ๑. คนฆ่ามารดา ๒. คนฆ่าบิดา ๓. คนฆ่าพระอรหันต์ ๔. คนทำพระโลหิตให้ห้อ ๕) คนทำทำลายสงฆ์ให้แตกกัน อุบาสกและอุบาสิกาพึงระลึกว่าร้ายพระอริยะด้วยคำที่ไม่จริง ละอนันตริยกรรมเสีย เพราะกรรมก่ออันตรายใดที่ห้ามสวรรค์ห้ามมรรคโดยประการอย่างนั้น ฐัฏฐมกก่ออันตรายนั้นด้วยปัญญาอย่างนี้แล้วพึงเว้นเสียเถิด

(๗) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสมบัติอันเป็นโลกียะ โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๗ ว่า สมบัติหลายอย่างที่เป็นโลกียะ ได้แก่ ๑. คหบดีมหาศาลสมบัติ ๒. พราหมณ์มหาศาลสมบัติ ๓. กษัตริย์มหาศาลสมบัติ ๔. ปเทสราชสมบัติ ๕. จักรพรรดิสมบัติ ๖. เทวราชสมบัติ โลกียสมบัตินี้ ย่อมเป็นที่ปรารถนาของอุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย ฉะนั้น อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลายไม่พึงประมาทในคุณมีศีลเป็นต้น จะได้โลกียะสมบัติตามที่ตนปรารถนา

(๘) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสมบัติอันเป็นโลกุตตระ โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๘ ว่า สมบัติที่เป็นโลกุตตระ มี ๓ ประการคือ ๑. สวากโโพธิ คือ การตรัสรู้สัจจะที่เหล่าสาวกผู้ที่ได้ชื่ออย่างนี้ว่าสาวก เพราะเกิดในที่สุดแห่งการฟังพระสัทธรรมของพระศาสดาแล้วบรรลุธรรม ๒. ปัจเจกสัมโพธิ คือ ความเป็นผู้ชำนาญในพละทั้งหลาย ความไม่ผูกพัน การตรัสรู้สัจจะด้วยสัมมัญญาที่มีความหมายว่าตรัสรู้ธรรมที่พึงตรัสรู้ได้ ๓. สัมมาสัมโพธิ คือ เพราะรู้ คือตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบด้วยพระองค์เอง โลกุตตระสมบัตินี้ ย่อมเป็นที่ปรารถนาของอุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย ฉะนั้น อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลายไม่พึงประมาทในคุณมีศีลเป็นต้น จะได้โลกุตตระสมบัติตามที่ตนปรารถนา

(๙) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญ โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๙ ว่า กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่าใดที่ท่านแสดงไว้อุปาสกชนาลังการนี้ แต่ท่านหาได้แสดงอรรถาหรือตัวตนที่เป็นตัวกระทำกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นไว้ไม่ เมื่อไม่มีตัวตนที่เป็นตัวกระทำ ที่เป็นตัวรับรู้ นั้น กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นก็จะมี การที่กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นไม่มี จะเป็นความไม่มีแห่งวิบากทั้งหลายของกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นที่เป็นไปเกี่ยวเนื่องกับกุศลธรรมมีศีลเป็นต้น

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่อง คัมภีร์อุปาสดกชนาลังการ: การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์ ผู้วิจัยพบว่ามีประเด็นที่เป็นสาระสำคัญที่น่าสนใจศึกษาค้นคว้า ดังนี้

๑. คัมภีร์อภิธัมมวาทาร: การแปล และการวิเคราะห์
๒. คัมภีร์สังขยาปกรณ: การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี-ไทย:

๑.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

“_____.” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

“_____.” อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๕.

“_____.” ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๕.

๑.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กรมการศาสนา. ประวัติคำภีร์พระไตรปิฎก (ปิฎกัตเตตตะไม). ร้างกุ้ง: โรงพิมพ์หงสาวดี, ๑๙๕๙.

กรรณิการ์ วิลเลียม, ตำราเรียนอักษรไทยโบราณ : อักษรขอมไทย อักษรธรรมล้านนา อักษรธรรมอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: หจก. เซนปรินติ้ง, ๒๕๕๘.

กรมการหอสมุดชิรญาณ. บัญชีคำภีร์พระบาลี แล ภาษาสันสกฤต. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๔

คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. อภิธานมคตสังคหวิภาวินี ฎีกา ฉบับแปลเป็นไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ชรินทร์ จุลประดิษฐ์. การแต่งบาลี ๑-๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

ประกาศ สุระเสน, พระคัมภีร์อนาคตวงศ์ฉบับถ่ายถอด-แปล, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ประกาศ สุระเสน, อมตรสธารา อรรถกถาอนาคตวงศ์, กรุงเทพมหานคร : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๔๔.

ประกาศ สุระเสน. อมตรสธารา อรรถกถาอนาคตวงศ์. กรุงเทพมหานคร: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๔๔.

ฝ่ายวิชาการ อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. คู่มือการศึกษาหลักสูตรจุฬอภิธรรมิกะโท. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๐.

พร รัตนสุวรรณ และคณะ (ปริวรรต), มลีนทปณหปกรณ, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๔๐.

พระคันธสาราภิวังศ์. วุตโตทัยมัญชรี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

- พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช). **หลักการแต่งตั้งนักภาษามคร ป.ธ. ๘**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๒.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๘.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- พระปัญญาสามิเระ, **ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสตร์**, แปลโดย แสง มนวิฑูร, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๖.
- พระปัญญาสามิเระ. **ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสตร์**. แปลโดย แสง มนวิฑูร. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๖.
- พระมหาเทียบ สิริญาโณ (มัลย์). **การใช้ภาษาบาลี**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- พระมหานามะ, **มหาวงศ์ พงศาวดารลังกาทวีป เล่ม ๓ ฉบับหลวงในหอสมุดวชิรญาณ**, แปลโดย พระปริยัติธรรมดา, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๕๖๓.
- พระมหานามะ. **มหาวงศ์ พงศาวดารลังกาทวีป เล่ม ๓ ฉบับหลวงในหอสมุดวชิรญาณ**. แปลโดย พระปริยัติธรรมดา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๕๖๓.
- พระมหาอดิศร ถิรสีโล. **ประวัติคัมภีร์บาลี**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๓๔**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**, กรุงเทพมหานคร: บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๕๖.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๕๖.
- วรรณสิทธิ ไวยะเสวี. **คู่มือการศึกษาอภิมัถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๕ วิธีวิมุตตสังคหวิภาค**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิแนบมหานิรานนท์, ๒๕๕๖.
- วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ. **สารานุกรมเกี่ยวกับพระอภิธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- ส.บุญ อารักษ์. **พจนานุกรมพระอภิธรรมเจดีย์คัมภีร์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- สมเด็จพระวันรัตน์ (แก้ว), **สังคีตยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๑.
- สมเด็จพระวันรัตน์ (แก้ว). **สังคีตยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๑.
- สมเด็จพระสังฆราช (ปุสสเทว). **ปฐมสมโพธิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๓. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

- สมิทธิพล เนตรนิมิต, ผศ.ดร. **บาลีศึกษาในอรรถกถาธรรมบท**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอมีเอ็นเตอร์ไพรส์ จำกัด, ๒๕๕๖.
- สุเทพ พรหมเลิศ, **อักษรจารึกพระไตรปิฎก**, กรุงเทพมหานคร: บริษัท จรัสสินทวงศ์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๐.
- สุเทพ พรหมเลิศ. **อักษรจารึกพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท จรัสสินทวงศ์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๐.
- เสถียรพงษ์ วรรณปก. **คำบรรยายพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๔๐.
- แสง มนวิฑูร. **พระคัมภีร์ที่ปวงศ**. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูธรรมโฆษาผดุงกิจ. กรุงเทพมหานคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๖.
- แสง มนวิฑูร (แปลและเรียบเรียง), **พระคัมภีร์ที่ปวงศ**, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูธรรมโฆษาผดุงกิจ, กรุงเทพมหานคร : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๒๖.
- หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, **อักษรในประเทศไทย เล่ม ๕**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๒๙.
- หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร. **อักษรในประเทศไทย เล่ม ๕**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๒๙.

(๒) รายงานการวิจัย/วิทยานิพนธ์:

- พระมหาบุรณะ ชาตเมธ (โพธิ์นอก), **คัมภีร์วิสุทธิมรรคคณฐี : การชำระและศึกษาวิเคราะห์**, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.
- พระมหาภิรัฐภรณ์ อัสมาลี (พินนาวา), **มัลลยวัตถุที่ปนี : การตรวจชำระและศึกษาวิเคราะห์**, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (บาลี), บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.
- พระมหาสมลักษณ์ คนธสาโร (สาราภิวงศ์), **คัมภีร์สมันตภัททิกา อรรถกถาอนาคตวงศ์ : การแปลและศึกษาวิเคราะห์**, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.
- วิโรจน์ คุ่มครอง, “คัมภีร์สุตตสังคหะ: การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์”, รายงานการวิจัย, สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.
- พระมหาอุดร สุทธิญาโณ (เกตุทอง), **ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์กัณหาวัตรณอรรถกถา**, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

(๓) หนังสือภาษาอังกฤษ :

- G.P. Malalasekera, The Pali Literature of Ceylon, London: 1928.

Gandhavamsa, ed. J. Minayeff, JPTS, 1886.

Hardy ed., Colophon of the Nettippakaranatthakatha, London: PTS, 1902.

Louis de Zoysa, A Catalogue of the Temple, Libraries of Ceylon, 1885.

Pajjamadhu, ed. By E.R. Gunaratne, JPTS, 1887.

Rupasiddhi, ed. By Pannasekhara Mahanayakathera, Colombo, 1933.

Sir D. B. Jayatilaka, The Katikavatsangara, Kalaniya 1955.

Thomas Watters, On Yuan Chwang's Travels in India 629-645, ed. T.W.Rhys Davids and S. W. Bushell, London, 1905.

ภาคผนวก

ผนวก ก

บทความวิจัย

คัมภีร์อุปาสกชนาลังการ : การปริวรรต การแปล และวิเคราะห์

Upasakachanalungkara : Transliteration Translation and Analysis

ธานี สุวรรณประทีป, Thane Suwanprateep^๑

พระศรีสุทธิเวที, Phrasrisuttivetee^๒

พระภิกษุไพศาลเมธี วิ. Phrapawanapisanmethi^๓

E-mail: thane.suw@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ ซึ่งได้พรรณานิยายเรื่องหลักการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องดีงามของอุบาสก-อุบาสิกา ในฐานะเครื่องประดับตกแต่งทั้งดงามของชาวพุทธ ประพันธ์โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระ ชาวสิงหล ฉบับหอสมุดแห่งชาติโบราณเลขที่ ๓๖๘๙/ข/๑-๓ ต. ๑๘ ข. ๒ มี ๓ ผูก จัดเรียงโครงสร้างเนื้อหาเป็นหมวดหมู่ ๙ หมวด ซึ่งมีคุณค่าด้านวรรณกรรม ความรู้ วัฒนธรรม มารยาทของชาวพุทธที่ต้องอนุรักษ์และเผยแพร่เพื่อประโยชน์ต่ออนุชนคนรุ่นหลัง การวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกในสังคมไทย พระภิกษุทอานันทมหาเถระ ได้อธิบายข้อประพฤติปฏิบัติตนของอุบาสก-อุบาสิกา ประกอบด้วยหลักธรรม ๙ หมวด คือ ๑) สรณะ คือ การเข้าถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งสูงสุด ๒) ศีล คือ การรักษากายให้ไม่ปดิด่างกายกรรม เป็นต้น ๓) ธุดงค์ คือ การปฏิบัติตามข้อวัตรที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต ๑๓ ข้อ ๔) สัมมาชีวะ คือ ไม่ควรทำการค้าขาย ๕ ประการ เป็นต้น ๕) บุญกิริยาวัตถุ ๑๐

^๑ สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม Pali Buddhism, Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University Palisuksa Buddhagosa Nakornphathom Campus, Thailand.

^๒ สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม Pali Buddhism, Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University Palisuksa Buddhagosa Nakornphathom Campus, Thailand.

^๓ สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม Pali Buddhism, Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University Palisuksa Buddhagosa Nakornphathom Campus, Thailand.

ประการ มีการบริจาทาน เสียสละ เป็นต้น ๖) อันตรายิกธรรม คือสิ่งที่ทำให้เป็นอันตราย เช่น การว่าร้าย ตีหนิพระอริยเจ้า เป็นต้น ๗) โลภียสัมปatti คือ ทรัพย์สินที่เป็นโลกียะตามที่ตนปรารถนา ๘) โลกุตระสัมปatti คือ สมบัติที่เป็นโลกุตระตามที่ตนปรารถนา ๙) เรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญ

คำสำคัญ: คัมภีร์อุปาสิกขนาลังการ, การปริวรรต, การแปล, การวิเคราะห์

Abstract

This research article focuses on presenting *Upāsakajanāṅkārā* scripture dealing with explanation of the right discipline and behaviors of Buddhist laities compared with great ornament and jewelry. It was composed by Ven. Bhadanta Anandamahathera, a Sinhalese Bhikkhu. The registered number of *Upāsakajanāṅkārā* scripture containing 3 ties has been arranged its content into 9 sections containing of great value of literacy, knowledge, culture and behaviors of Buddhists which should be preserved and promoted for benefits of next generations. The analysis of the said scripture's value in aspect of practical codes for the Buddhists in Thai society showed that Ven. Bhadanta Anandamahathera had given an explanation of the practical code for Buddhist laity in details consisting of 9 sections; 1) *Saraṇa* or Triple Gem reflection in mind as refuge, 2) *Sīla* or moral codes for righteous bodily, verbal actions, 3) *Dhutanga* or 13 austere practices allowed by the Buddha, 4) *Sammā-ājīva* or right livelihood consisting of avoiding 5 types of wrong business etc., 5) *Puññakiriya-vatthu* or bases of 10 meritorious actions such as charity etc., 6) *Antarāyikadhamma* or the dangers such as slander, blaming those Noble One etc., 7) *Lokiyasampatti* or the wished worldly wealth, 8) *Lokuttarasampatti* or the wished transcendent property, and 9) the merit accomplishment.

Keywords: Upāsakajanāṅkārā, Transliterate, Translation, Analysis

บทนำ

คัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ที่ประมวลหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยได้แบ่งย่อยลงไปเป็น ๓ ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก ประมวลพุทธพจน์หลักคำสอนทางพระวินัย พระสุตตันตปิฎก ประมวลพุทธพจน์หลักคำสอนทางพระสุตตร และพระอภิธรรมปิฎก ประมวลพุทธพจน์หลักคำสอนทางพระอภิธรรม อันเป็นที่ประมวลพระพุทพจน์และเป็นที่รวมไว้ซึ่งคำสอนของพระพุทธเจ้าเรียกว่า นวังกส์ตฤศาสน์^๔

คัมภีร์อรรถกถา^๕ เป็นคัมภีร์ที่ทำหน้าที่อธิบายบทที่มีเนื้อความซับซ้อนในพระไตรปิฎกให้ชัดเจนขึ้นตลอดจนอธิบายวาทะต่าง ๆ ที่เรียกว่า ปกิณณกเทศนา เริ่มมีปรากฏตั้งแต่สมัยพุทธกาลเป็นต้นมา สมดังคำที่พระธรรมपालเถระนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาแห่งอินเดียได้ ซึ่งมีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ กล่าวไว้ว่า อรรถกถาที่พระสังคีติกจารย์ร้อยกรองไว้ เมื่อคราวปฐมสังคายนา คืออรรถกถาที่มีมาตั้งแต่สมัยที่พระผู้มีพระภาคทรงพระชนม์อยู่^๖ อรรถกถานั้นแบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ

(๑) พุทธสังวัณณิตะ เป็นคำอธิบายไขความที่พระพุทธองค์ทรงแสดงด้วยพระองค์เอง เรียกอรรถกถาประเภทนี้ว่า ปกิณณกเทศนา^๗

(๒) อนุพุทธสังวัณณิตะ เป็นคำอธิบายไขความที่พระสาวกทั้งหลายมีพระอัครสาวกเป็นต้น ซึ่งเป็นผู้ตรัสรู้ตามจนได้นามว่าอนุพุทธะอธิบายไว้^๘

คัมภีร์อุปาสิกขณาลังการ เป็นคัมภีร์ที่อธิบายหลักปฏิบัติของอุบาสก-อุบาสิกา แสดงถึงเครื่องประดับตกแต่งสำหรับอุบาสก-อุบาสิกา เป็นคัมภีร์ที่มีภาษาที่สละสลวยง่าย ๆ ผู้แต่งไม่ได้เน้นเชิงวิเคราะห์แบบอรรถกถาที่ใช้ในปัจจุบันเท่าใดนัก ความชัดเจนทางด้านการแสดงออก ความเรียบง่ายของเสียงและความไพเราะสละสลวยของเนื้อหา ในคาถาที่ผู้ประพันธ์ได้นิพนธ์โดยเฉพาะในช่วงสุดท้ายของแต่ละบท ได้แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งไม่ใช่เป็นผู้มีความชำนาญในด้านหลักธรรมเท่านั้น แต่ยังเป็นผู้มีทักษะในการแต่งบทประพันธ์ชั้นยอดอีกด้วย บางครั้งภาษาบาลีที่ใช้ในความหมายของ

^๔ คำสอนของพระพุทธเจ้าประกอบด้วยองค์ ๙ คือ สุตตะ เคยย เวยยาकरणะ คากา อุทาน อิติวุตตะกชาตกะ อัฏฐธัมมะ และเวทัลละ; วิ. มหา. (บาลี) ๑/๗/๑๓, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๗๗-๒๗๙ / ๒๖๗-๒๖๙, อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๘๙-๙๙.

^๕ แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่ ๑ โบราณอรรถกถา กลุ่มที่ ๒ อภินวอรรถกถา.

^๖ ปฐมสังคีตีย ยะ อฏฐกถา สงคีตาดิ วจเนน สา ภควโต ธรรมานกาลปิ อฏฐกถา สวิชชติ; อภิ. ปญจ.อนุฎีกา. (บาลี) ๑/๑๓.

^๗ ตตถ ตตถ ภควา ปวตติตา ปกิณณกเทศนาเยว หิ อฏฐกถา. สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๗.

^๘ ที.ส.อ. (บาลี) ๑/๑.

สันสกฤตและบางครั้งภาษาสันสกฤตที่ถูกใช้ในรูปแบบของภาษาบาลี และบางครั้งคำที่มีสมาสยาวได้ถูกใช้ในรูปแบบของกาทัพทางสันสกฤต แสดงให้เห็นว่าผู้ประพันธ์มีความรู้อย่างลึกซึ้งซึ่งไม่ใช่เฉพาะในภาษาบาลีและหลักพุทธศาสนาเถรวาทเท่านั้นแต่ยังมีความรู้แตกฉานในเรื่องของภาษาสันสกฤตและระบบแนวคิดของอินเดียอื่นๆ ซึ่งมีหลักฐานปรากฏชัดอยู่ในบทที่ ๙ ของคัมภีร์อุปาสกขนาลังการ

การรจนาคัมภีร์อุปาสกขนาลังการ ถือแบบการเขียนคัมภีร์วิสุทธิมรรคของท่านพุทธโฆษาจารย์ ที่แตกต่างกันคือแทนที่จะใช้คาถาจากพระไตรปิฎกเป็นตัวหลัก แต่ผู้รจนาได้แต่งเนื้อความสั้นๆ ว่า “ด้วยเหตุนี้ สวากฝ้ายคฤหัสถ์ทั้งอุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย และผู้ถือเอาพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง และดำรงตนอยู่ในหลักศีลธรรม และขัดเกลาจิตใจตัวเองให้บริสุทธิ์โดยการปฏิบัติทำอย่างเหมาะสม มีเรื่องการค้าขายที่ไม่ถูกต้อง ๕ อย่าง เข้าถึงภาวะของสวากผู้บริสุทธิ์เป็นต้นโดยนำชีวิตให้ดำรงอยู่ตามทำนองคลองธรรม และความยุติธรรม เติมเต็มชีวิตประจำวันหลักธรรม ๑๐ ประการของการประพฤติ ไม่ประพฤติทารุณกรรม สามารถที่จะดำรงชีวิตให้ประสบความสำเร็จทั้งในโลกนี้และโลกุตรได้”^๙

ประวัติผู้แต่งคัมภีร์อุปาสกขนาลังการไม่ได้ระบุแน่ชัดถึงวันเวลาที่แต่งและผู้แต่ง แต่อย่างไรก็ตามมีความเข้าใจว่าผู้แต่งคือพระอานนท์แห่งเกาะศรีลังกาซึ่งชื่อผู้แต่งหรือบ้านโนนนี้มีชีวิตอยู่รุ่นเดียวกัน พระอานนท์ ซึ่งเป็นผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกา ซึ่งเป็นฎีกาอรรถกถาของคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกของพระพุทธโฆษาจารย์ คัมภีร์นี้มักเรียกว่า ปรมัตถ์ปกาสินี ซึ่งได้รับคำขอร้องโดยพระธัมมิตตะ^{๑๐} คัมภีร์สัทธัมมสังคหะ (๑๔ A.C.) ระบุว่า คัมภีร์มูลฎีกา และอนุฎีกา ถูกรจนาขึ้นในสมัยพระเจ้าปรากรมพาหุ ที่ ๑ (ค.ศ. ๑๑๕๓-๑๑๘๖) ผู้แต่งคัมภีร์อุปาสกขนาลังการ คือพระอานนท์ ผู้ซึ่งเป็นผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกา ผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกาเป็นชาวอินเดียโดยกำเนิด ในขณะที่ผู้แต่งคัมภีร์อุปาสกขนาลังการเป็นชาวสิงหล ยิ่งกว่านั้นคัมภีร์อุปาสกขนาลังการ ยังระบุถึงคัมภีร์สารัตถทีปนีของพระสารีบุตรและยังอ้างอิงคำจากคัมภีร์อภิมมัตถวิลาสินี และคัมภีร์อภิมมัตถวิภาวินี จึงสันนิษฐานว่า พระภิกษุอานันทะ ซึ่งเป็นผู้ประพันธ์คัมภีร์อุปสรรคข้อหา หลังการเป็นพระเถระแห่ง อุทัมพรคีรี มีการเชื่อมโยงกับพระภิกษุฝ่ายอรัญญิกและได้เริ่มงานกิจการทางพระพุทธศาสนาในต่างประเทศระหว่างช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒ และนั่นท่านก็ได้เขียนงานที่นี้ขึ้นมาระหว่างการรัชสมัยของพระเจ้าบรมวงศ์ที่ ๑ หลังจากการประพันธ์สารัตถะที่เป็นเอกของพระสารีบุตรและอภิมมัตถวิลาสินีและอภิธรรมณัฐฎีกาวิณีของพระสุมังคละ

คัมภีร์อุปาสกขนาลังการ ฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นต้นฉบับในการปริวรรตเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย ท่านรจนาเป็นร้อยกรองผสมร้อยแก้ว อธิบายข้อปฏิบัติของอุบาสก-อุบาสิกา ๙ หัวข้อ คือ

^๙ Ch.II, 1

^{๑๐} G.P. Malalasekera, The Pali Literature of Ceylon, (London: 1928) หน้า 210.

๑. สรณนิทเทศ	อธิบายเรื่องสรณะที่พึ่ง
๒. สีสณิทเทศ	อธิบายเรื่องศีล
๓. ชุตตกนิทเทศ	อธิบายเรื่องการถืออุตุ
๔. อาชีวนิทเทศ	อธิบายเรื่องการเลี้ยงชีพ
๕. ทสปัญญกิริยานิทเทศ	อธิบายเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๑๐
๖. อนตรายกรรมมนิทเทศ	อธิบายเรื่องสิ่งที่ทำอันตราย
๗. โลกียสัมปัตตินิทเทศ	อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกียะ
๘. โลกุตระสัมปัตตินิทเทศ	อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกุตระ
๙. ปุญญผลสาธกนิทเทศ	อธิบายเรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญ

ส่วนคัมภีร์อุปาสิกขนาลังการซึ่งเป็นคัมภีร์ในกลุ่มที่อธิบายหลักปฏิบัติของอุบาสก-อุบาสิกา ผู้ต้องการจะศึกษาหลักของพระพุทธศาสนา โดยได้ตั้งหัวข้ออธิบาย ๙ เรื่อง คัมภีร์อุปาสิกขนาลังการ นี้แม้ว่าจะเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา สำหรับในประเทศไทยยังไม่มีผู้ที่แปลเป็น ภาษาไทย จะมีอยู่ก็เพียงเป็นรูปของภาษาบาลีอักษรขอมเท่านั้น เพราะเหตุที่คัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์ที่แต่ง ขึ้นมาอธิบายขยายความข้อปฏิบัติของอุบาสก-อุบาสิกา เพื่อให้มีเนื้อความชัดเจนเข้าใจง่ายยิ่งขึ้น และง่ายต่อการปฏิบัติ อีกทั้งทางด้านเนื้อหา ไวยากรณ์ ความสัมพันธ์ และความอลังการภาษาบาลีที่ ทานแต่งไว้นั้น มีคุณค่าต่อการศึกษาภาษาบาลีเป็นอย่างมาก และเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พระ ธรรมวินัย แก่อนุชนรุ่นหลังผู้ที่มีศรัทธาศึกษาในพระพุทธศาสนาสืบๆ ไป ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ฉะนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะอนุรักษ์ไว้ และแปลเป็นภาคภาษาไทย

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์อุปาสิกขนาลังการในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน
๒. เพื่อปริวรรตคัมภีร์อุปาสิกขนาลังการจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นภาษาบาลี อักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย
๓. เพื่อศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์อุปาสิกขนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสก อุบาสิกาในสังคมไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

โครงการวิจัยเรื่อง “คัมภีร์อุปาสิกขนาลังการ : การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์” ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาประมวลองค์ความรู้เนื้อหาคัมภีร์อุปาสิกขนาลังการ ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อให้ได้คำตอบตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยมีวิธีดำเนินการศึกษา ดังนี้

๑. ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์อุปาสกชนาลังการในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน
๒. การปริวรรตคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย
๓. ศึกษาคัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่จารจารึกด้วยบาลีอักษรขอมปริวรรตให้เป็นบาลีอักษรไทยและแปลเป็นภาษาไทย
๔. วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกอุบาสิกา ในสังคมไทย
๕. สรุปและนำเสนอ

สรุปผลการวิจัย

จากการดำเนินการวิจัยภายใต้กรอบวัตถุประสงค์และวิธีดำเนินการวิจัยมาทั้งหมด ผู้วิจัยได้พบผลการวิจัยดังนี้

๑. วิเคราะห์คัมภีร์อุปาสกชนาลังการในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน

วิเคราะห์คัมภีร์อุปาสกชนาลังการในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน คัมภีร์อุปาสกชนาลังการเป็นคัมภีร์ว่าด้วยเครื่องประดับตกแต่งอุบาสกอุบาสิกา อธิบายเรื่องเกี่ยวกับเครื่องประดับ เช่น ที่ฟังที่ระลึก ศิล เป็นต้น คัมภีร์อุปาสกชนาลังการฉบับหอสมุดแห่งชาติเป็นภาษาบาลีอักษรขอม มีจำนวน ๓ ผูก รวบรวมเนื้อความอธิบายถึงเครื่องประดับของอุบาสก รจนาโดยพระอานันทะ พระเถระชาวศรีลังกา อยู่ ณ วิทยาลัยวิหาร แห่งประเทศศรีลังกา

คัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่นำมาในการปริวรรตเป็นฉบับหอสมุดแห่งชาติ ใบลานเลขที่ ๓๖๘๙/ข/๑-๓ ต. ๑๘ ข. ๒ มี ๓ ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจารหน้าละ ๕ บรรทัด พระยาศรีสหเทพสร้าง ฉบับล่องชาด ไม่ประทับทาสชาดเขียน รวมอยู่อยู่กับเลขที่ ๓๖๘๗ /ก ขุททกนิกาย มีลายเส้นปรากฏชัดเจน และสามารถย่อขยายได้ จึงสะดวกในการปริวรรต มีจัดเรียงโครงสร้างเนื้อหาเป็นหมวดหมู่ ๙ หมวดหมู่ คือ โครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์ประมาณ ๙ หมวด ได้แก่ ๑. สรณนิทเทศ อธิบายเรื่องสรณะที่ฟัง ๒. สีลนิทเทศ อธิบายเรื่องศีล ๓. ฐตถกนิทเทศ อธิบายเรื่องการถือธุดงค์ ๔. อาชีวนิทเทศ อธิบายเรื่องการเลี้ยงชีพ ๕. ทสปัญญุกิริยานิทเทศ อธิบายเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ๖. อนตรายกรรมมณิทเทศ อธิบายเรื่องสิ่งที่ทำอันตราย ๗. โลภียสัมปัตตินิทเทศ อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกิยะ ๘. โลกุตระสัมปัตตินิทเทศ อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกุตระ ๙. ปุญญผลสาธกนิทเทศ อธิบายเรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญ มีลักษณะการประพันธ์ ๒ อย่างคือ ๑) แบบร้อยแก้ว เป็นการ

ดำเนินเรื่องตามธรรมดา ๒) แบบร้อยกรอง เรียกว่าคาถาบ้าง เรียกว่า ฉันท์ หรือ ฉันทลักษณ์ ใน คัมภีร์อุปาสกชนาลังการเป็นปฐยาวัตร

การจารลงใบลานของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ แบ่งออกเป็น ๑) การเตรียมใบลานจาร หนังสือ ๒) การคัดเลือกลานมาใช้จารหนังสือ ๓) การอบใบลาน การจารหนังสือบนใบลานตามแบบโบราณนั้น ใช้เหล็กจารเขียน หรือเรียกกันเป็นสามัญว่า จาร ตัวหนังสือให้เป็นรอยลึกลงในเนื้อลาน รูปอักษรที่เขียนด้วยวิธีจารเรียกว่า เส้นจาร คือ ๑) การจารใบลาน ๒) เครื่องมือประกอบการจารใบลาน ๓) อุปกรณ์ที่ใช้ในการจาร ๔) อักษรบอกองค์กา หรืออักษรที่ใช้บอกหน้าของหนังสือใบลาน ใช้พยัญชนะในภาษาบาลี ซึ่งมีอยู่ ๓๓ ตัว คือ ก ข ค ง จ ฉ ช ฌ ญ ฎ ฐ ท ฒ ณ ต ถ ท ธ น ป ผ พ ภ ม ย ร ล ว ส ห ฬ อ ๕) การลบใบลาน ส่วนการเก็บรักษาคัมภีร์ใบลานแต่ละเรื่อง จะมีความสั้นยาวของเนื้อเรื่องไม่เท่ากันเช่น คัมภีร์สุจิตตาลังการ ใบลานเลขที่ ๓๖๘๘/ข/๑-๓ ต. ๑๘ ข. ๒ มี ๓ ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจารหน้าละ ๕ บรรทัด พระยาศรีสหเทพสร้าง ม.ป.ป ฉบับล่องชาด ไม่ประทับทาชาดเขียน รวมอยู่อยู่กับเลขที่ ๓๖๘๘ /ก ขุททกนิกาย ซึ่งหอสมุดแห่งชาติเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี เพราะเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมพระอภิธรรมที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนาในรูปของบาลี อักษรขอมสมัยโบราณซึ่งควรค่าแก่การอนุรักษ์ และการเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี เพื่อเป็นประโยชน์ต่ออนุชนคนรุ่นหลังต่อไป

๒. การปริวรรตคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย

ผู้วิจัยได้ทำการปริวรรตคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ จำนวน ๓ ผูก จากบาลีอักษรขอมมาเป็นบาลีอักษรไทย คือ ปริวรรตคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากบาลีขอมเป็นบาลีอักษรไทยผูกที่ ๑ ปริวรรตคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากบาลีขอมเป็นบาลีอักษรไทยผูกที่ ๒ ปริวรรตคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากบาลีขอมเป็นบาลีอักษรไทยผูกที่ ๓ และผู้วิจัยได้ทำการแปลคัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่เป็นบาลีอักษรไทยให้เป็นภาษาไทยทั้งหมด จำนวน ๓ ผูก คือ แปลคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากเป็นบาลีไทยเป็นภาษาไทยผูกที่ ๑ แปลคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากเป็นบาลีไทยเป็นภาษาไทยผูกที่ ๒ และแปลคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากเป็นบาลีไทยเป็นภาษาไทยผูกที่ ๓ เสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว

๓. วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกอุบาสิกาในสังคมไทย

วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกในสังคมไทย โดยพระภิกษุทันตอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์อธิบายข้อปฏิบัติตนของอุบาสก ๙ หัวข้อ คือ

(๑) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกชาตินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสก พระภิกษุทันตอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อที่ ๑ ว่า อุบาสก-อุบาสิกา เป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ เพราะผู้ที่ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย พระพุทธเจ้า เปரியบ

เหมือนนายสารถิ์ขึ้นดี ถึงพระธรรมว่าเป็นสรณะ เพราะธำรงรักษาทำผู้ที่บรรลุมรรค ทำให้แจ้งนิโรธ ปฏิบัติตามคำพร่ำสอน ไม่ให้ตกไปในอบายทุกข์ พระธรรม เปรียบเหมือนอุบายที่ใช้ฝึกม้าอาชาไนย ถึงพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ เพราะฆ่าหรือกำจัดกิเลสความเร่าร้อนได้โดยชอบด้วยมรรคและผลนั้นๆ ด้วย อำนาจกำจัดและสงบระงับไว้ได้ พระสงฆ์ เปรียบเหมือนฝูงม้าอาชาไนยที่ได้รับการฝึกฝนดีแล้ว และ เพราะการถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งยอมได้ฐานะ ๑๐ ประการ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ อธิปไตยทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ สัมผัสทิพย์ ส่วนอุบาสกและอุบาสิกาผู้ถึง สรณะอย่างต่ำที่สุด จะเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลुพระโสดาบัน

(๒) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องศีล พระภทนต์ อานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อที่ ๒ ว่า ศีล คือกิริยาที่รวมเอาไว้อย่างดีซึ่งกรรมในทวารต่างๆ มีกายกรรมเป็นต้น ไม่ให้กระจัดกระจาย โดย ความมีระเบียบอันดี คือความเข้าไปรับไว้ เป็นที่รองรับ โดยความเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรมทั้งปวง เช่น ศีล ๕ และศีล ๘ อันได้แก่ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติดิฉันท์ในกาม ไม่พูดเท็จ และไม่ดื่มสุรา และยาเสพติดเป็นต้น ศีล ๕ และศีล ๘ นี้ย่อมรุ่งโรจน์ ดุจพระอาทิตย์ในสทกาลที่พ้นจากความมัว หมองทุกชนิด เพราะไม่ให้บาปธรรมมีความโกรธและความผูกโกรธเป็นต้นเกิดขึ้น ฉะนั้น อุบาสกหรือ อุบาสิกาผู้มีศีล รักษาศีล ๕ หรือ ศีล ๘ ทำบุญที่มีสุขเป็นกำไร ไม่ถูกนิทา ตายไปย่อมเข้าถึงสวรรค์

(๓) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องการถืออุตงค์ โดยพระ ภทนต์อานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและ อุบาสิกาข้อที่ ๓ ว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงอนุญาตอุตงค์ ๑๓ ข้อ ที่ได้ชื่อว่า อุตงค์ เพราะกำจัดกิเลส ทั้งหลาย ได้ด้วยการสมาทานอุตงค์ที่เหมาะสมไว้สำหรับกุลบุตรทั้งหลาย ผู้สละโลกามิสได้แล้ว ไม่เยื่อใยทั้งในร่างกายและชีวิต มุ่งแต่จะให้อนุโลมปฏิบัติทำเท่านั้นสำเร็จ สำหรับอุบาสกและอุบาสิกา มีอุตงค์ ๒ อย่างที่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติคือ ๑. เอกาสนิกังคอุตงค์ ได้แก่ รับประทานอาหาร ณ อาสนะเดียว เป็นปกติของอุบาสกนั้น ฉะนั้น อุบาสกนั้นจึงชื่อว่า เอกาสนิกะ ก่อนข้าวในจานใบเดียวอย่างเดียว เท่านั้น เพราะห้ามอาหารจานที่ ๒ และมีอาสนิสต์ ๗ เช่น มีอาพารน้อย มีโรคน้อย ร่างกาย คล่องแคล่ว แข็งแรง อยู่สบาย ๒. ปัตตปิณฑิกังคอุตงค์ ได้แก่ ผู้มีการฉันก่อนข้าวในบาตรเป็นปกติ ห้ามภาชนะที่ ๒ การกำจัดความโลภในการฉันอาหาร มีอาสนิสต์ ๖ ข้อเช่น บรรเทาตัณหาในรสต่างๆ ได้ ละความตะกละเสียได้ เป็นผู้มุ่งแต่ประโยชน์ในอาหาร ไม่ต้องลำบากใจในการรักษาภาชนะ ไม่เป็นผู้สอดส่ายบริโภคนั่น

(๔) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศินาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องการเลี้ยงชีพ โดย พระภทนต์อานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อ ที่ ๔ ว่า อุบาสกไม่ควรทำการค้าขาย ๕ ประการนี้ คือ ๑. การค้าขายศัสตราวุธ ๒. การค้าขายสัตว์ ๓. การค้าขายเนื้อ ๔. การค้าขายของมีนเมา ๕. การค้าขายยาพิษ ไม่ทำกรรมกิเลส ๔ ประการคือ ๑. ไม่ ฆ่าสัตว์ ๒. ไม่ลักทรัพย์ ๓. ไม่ประพฤติดิฉันท์ในกาม ๔. ไม่พูดเท็จ ไม่ทำบาปกรรมโดยฐานะ (เหตุ) ๔ ประการ คือ ๑. ไม่ล่าเหยียงเพราะรัก ๒. ไม่ล่าเหยียงเพราะชัง ๓. ไม่ล่าเหยียงเพราะหลง ๔. ไม่ล่าเหยียง เพราะกลัว ไม่ซ่องแวงอบายมุข ๖ ประการ คือ ๑. เสพสุรายาเสพติด ๒. เที้ยวกลางคืน ๓. ดู การละเล่น ๔. เล่นการพนัน ๕. คบคนชั่วเป็นมิตร ๖. เกียจคร้านทำงาน ละเว้นมิตรเทียม ๔ จำพวก

คบมิตรแท้ ๔ จำพวก และปฏิบัติตามทิศ ๖ ผู้ที่จะเป็นอุบาสกแก้วได้ด้วยธรรม ๕ ประการ คือ ๑. เป็นผู้มีศรัทธา ๒. เป็นผู้มีศีล ๓. ไม่ถือมงคลตื่นข่าว ๔. ไม่แสวงหาทักษิณียบุคคลนอกศาสนา ๕. ทำอุปการในพระพุทธศาสนา

(๕) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาสีนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๕ ว่าบุญกิริยาวัตถุ ธรรม ๑๐ ประการ คือ ๑. ทาน ๒. ศีล ๓. ภาวนา ๔. ความประพฤติก่อนนอน ๕. การชวนชวาย ๖. การแผ่ส่วนบุญ ๗. การอนุโมทนา ๘. การฟังธรรม ๙. การแสดงธรรม ๑๐. การทำความเห็นให้ตรง บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการนี้ที่ชำระให้หมดจดแล้วด้วยสัมมาทิฐิเช่นว่าทานที่ให้แล้วมีผลเป็นต้น ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลายผู้มีปัญญาสะสมอยู่ซึ่งกุศล ๑๐ ประการนี้ จะบรรลุถึงแก่นสารแห่งความรู้เรื่องต่างๆ ในภพทั้งหลาย ละตัณหาซึ่งเป็นสาเหตุแห่งภพทั้งสิ้นนั้นปราศจากความเศร้าโศก เมื่อความตายมาถึงแล้ว ย่อมได้พบความสงบสุข

(๖) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาสีนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสิ่งที่ทำอันตรายโดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๖ ว่า อันตรายกรรมเช่น ผู้ว่าร้าย ผู้ด่า ผู้ติเตียนพระอริยเจ้า คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกของพระพุทธเจ้า โดยที่สุตคฤหัสถ์ผู้เป็นโสดาบัน ด้วยอันติมัตถหรือด้วยการกำจัดคุณ ชื่อว่าผู้ว่าร้าย พระอริยเจ้า และคนทำอนันตริยกรรม ๕ ประการคือ ๑. คนฆ่ามารดา ๒. คนฆ่าบิดา ๓. คนฆ่าพระอรหันต์ ๔. คนทำพระโลหิตให้ห้อ ๕. คนทำทำลายสงฆ์ให้แตกกัน อุบาสกและอุบาสิกาพึงละการว่าร้ายพระอริยด้วยคำที่ไม่จริง ละอนันตริยกรรมเสีย เพราะกรรมก่อนอันตรายใดที่ห้ามสวรรค์ห้ามมรรคโดยประการอย่างนั้น ฐัฏฐมก่อนอันตรายนั้นด้วยปัญญาอย่างนี้แล้วพึงเว้นเสียเถิด

(๗) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาสีนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสมบัติอันเป็นโลกียะ โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๗ ว่า สมบัติหลายอย่างที่เป็นโลกียะ ได้แก่ ๑. คหบดีมหาศาลสมบัติ ๒. พราหมณ์มหาศาลสมบัติ ๓. กษัตริย์มหาศาลสมบัติ ๔. ปเทสราชสมบัติ ๕. จักรพรรดิสมบัติ ๖. เทวราชสมบัติ โลกียสมบัตินี้ ย่อมเป็นที่ปรารถนาของอุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย ฉะนั้น อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลายไม่พึงประมาทในคุณมีศีลเป็นต้น จะได้โลกียะสมบัติตามที่ตนปรารถนา

(๘) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาสีนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสมบัติอันเป็นโลกุตตระ โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๘ ว่า สมบัติที่เป็นโลกุตตระ มี ๓ ประการคือ ๑. สวากโภธิ คือ การตรัสรู้สัจจะที่เหล่าสาวกผู้ที่ได้ชื่ออย่างนี้ว่าสาวก เพราะเกิดในที่สุดแห่งการฟังพระสัทธรรมของพระศาสดาแล้วบรรลุธรรม ๒. ปัจเจกสัมโพธิ คือ ความเป็นผู้ชำนาญในพละทั้งหลาย ความไม่ผูกพัน การตรัสรู้สัจจะด้วยสัมมัญญาที่มีความหมายว่าตรัสรู้ธรรมที่พึงตรัสรู้ได้ ๓. สัมมาสัมโพธิ คือ เพราะรู้ คือตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบด้วยพระองค์เอง โลกุตตระสมบัตินี้ ย่อมเป็นที่ปรารถนาของอุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย ฉะนั้น อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลายไม่พึงประมาทในคุณมีศีลเป็นต้น จะได้โลกุตตระสมบัติตามที่ตนปรารถนา

(๙) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาศินาหลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญ โดยพระภิกษุทอานันท์มหาเถระชาวสีห์ล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๙ ว่า กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่าใดที่ท่านแสดงไว้อุปาสกชนาหลังการนี้ แต่ท่านหาได้แสดงอัตราหรือตัวตนที่เป็นตัวกระทำกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นไว้ไม่ เมื่อไม่มีตัวตนที่เป็นตัวกระทำ ที่เป็นตัวรับรู้ นั้น กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นก็จะมี การที่กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นไม่มี จะเป็นความไม่มีแห่งวิบากทั้งหลายของกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นที่เป็นไปเกี่ยวเนื่องกับกุศลธรรมมีศีลเป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

ประภาส สุระเสน, พระคัมภีร์อนาคตวงศ์ฉบับถ่ายถอด-แปล, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ประภาส สุระเสน, อมตรสธารา อรรถกถาอนาคตวงศ์, กรุงเทพมหานคร : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๔๔.

พร รัตนสุวรรณ และคณะ (ปริวรรต), มลีนุทปญฺหปรกณ, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๔๐.

พระปัญญาสามีเถระ, ศาสนวงศ์หรือประวัติศาสนา, แปลโดย แสง มณีวิฑูร, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๖.

พระมหานามะ, มหาวงศ์ พงศาวดารลังกาทวีป เล่ม ๓ ฉบับหลวงในหอสมุดวิญญูญาณ, แปลโดย พระปริยัติธรรมดา, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๓.

พระมหาบุรณะ ชาตเมโธ (โพธิ์นอก), คัมภีร์วิสุทธิมคคคณฐี : การชำระและการศึกษาวิเคราะห์, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาภิรัฐภรณ์ อัสมาลี (พินนาวา), มัลลยวัตถุที่ปนี : การตรวจชำระและศึกษาวิเคราะห์, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (บาลี), บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

พระมหาสมลักษณ์ คนธสาโร (สาราวิวงศ์), คัมภีร์สมันตภัททิกา อรรถกถาอนาคตวงศ์ : การแปลและศึกษาวิเคราะห์, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาอุดร สุทธิญาโณ (เกตุทอง), ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์กัณหาวิตรณอรรถกถา, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๙.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

- _____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
วิญญาน, ๒๕๓๙.
- วิโรจน์ คุ้มครอง, “คัมภีร์สูตรสังคหะ: การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์”, รายงานการวิจัย,
สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.
- สมเด็จพระวันรัตน์ (แก้ว), สังคหียวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย, กรุงเทพมหานคร
: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๑.
- แสง มนวิฑูร (แปลและเรียบเรียง), พระคัมภีร์ทีปวงศ์, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พระครูธรรมโมภาษผดุงกิจ, กรุงเทพมหานคร : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๒๖.
- G.P. Malalasekera, The Pali Literature of Ceylon, London: 1928.
- Gandhavamsa, ed. J. Minayeff, JPTS, 1886.
- Hardy ed., Colophon of the Nettippakaranatthakatha, London: PTS, 1902.
- Louis de Zoysa, A Catalogue of the Temple, Libraries of Ceylon, 1885.
- Pajjamadhu, ed. By E.R. Gunaratne, JPTS, 1887.
- Rupasiddhi, ed. By Pannasekhara Mahanayakathera, Colombo, 1933.
- Sir D. B. Jayatilaka, The Katikavatsangara, Kalaniyam 1955.
- Thomas Watters, On Yuan Chwang's Travels in India 629-645, ed. T.W.Rhys Davids and
S. W. Bushell, London, 1905.

ผนวก ข

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. กิจกรรมด้านการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา

- สามารถนำความรู้และกระบวนการศึกษาวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนในรายวิชา เช่น วิชาพระไตรปิฎกวิเคราะห์ วิชาสัมมนาพระพุทธศาสนา พระอภิธรรมปิฎก ทั้งในระดับปริญญาตรีและปริญญาโท ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- สามารถนำผลการศึกษาไปสะท้อนข้อมูลให้กับวัดต่างๆ เพื่อให้เข้าใจหลักธรรมคำสอนในคัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่เกี่ยวข้องกับปณิณณกรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติของอุบาสก-อุบาสิกา หรือเป็นเครื่องประดับตกแต่งของอุบาสก-อุบาสิกา ซึ่งทำให้ผู้ประพฤติตาม งดงามเสมอด้วยเครื่องประดับ แบ่งเป็นหมวดๆ ได้ ๙ หมวด ได้แก่ ๑. สรณนิทเทศ อธิบายเรื่องสรณะที่พึง ๒. สีลนิทเทศ อธิบายเรื่องศีล ๓. ฐตงคณิทเทศ อธิบายเรื่องการถือธุดงค์ ๔. อาชีวนิทเทศ อธิบายเรื่องการเลี้ยงชีพ ๕. ทสปัญญุกิริยานิทเทศ อธิบายเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ๖. อนตรายกรรมมณิทเทศ อธิบายเรื่องสิ่งที่ทำอันตราย ๗. โลเกียสัมปัตตนิทเทศ อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกียะ ๘. โลกุตระสัมปัตตนิทเทศ อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกุตระ ๙. ปุญญผลสาธกนิทเทศ อธิบายเรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญ
- สามารถนำผลการศึกษาไปวิเคราะห์ร่วมกับนักวิชาการทางด้านวัฒนธรรมและศาสนา การพัฒนาจิตใจและปัญญา การฟื้นฟู สืบสาน และการจัดการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมด้านคัมภีร์โบราณโดยความร่วมมือของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ

๒. กิจกรรมด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและศิลปวัฒนธรรม

- สามารถพัฒนาโครงการสัมมนาทางพระพุทธศาสนาในด้านการส่งเสริมการปริวรรตบาลีอักษรขอมให้เป็นบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย
- นำหลักธรรมคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ เช่น หลักธรรมเรื่องข้อประพฤติปฏิบัติของอุบาสก-อุบาสิกา มาประยุกต์ใช้กับโครงการความรู้คู่คุณธรรม เพื่อให้ประชาชนได้ศึกษาและนำไปสู่การปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

๓. กิจกรรมด้านวิชาการ

- มีการพัฒนาทักษะในการวิจัยให้กับนิสิตในระดับปริญญาตรีและปริญญาโทของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อการเรียนรู้ในมิติที่หลากหลาย เช่น การจัดสัมมนา การอนุรักษ์คัมภีร์อุปาสกชนาลังการเพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้ตระหนักถึงข้อประพฤติปฏิบัติที่อยู่ในรูปของบาลีอักษรขอม เมื่อแปลเป็นภาษาไทยแล้ว ผู้สนใจจะได้ศึกษาค้นคว้าและสะดวกยิ่งขึ้น

- มีการหารือและรับฟังความคิดเห็นและข้อเสนอแนะจากพระเถรานุเถระ ผู้บริหารและบุคลากรของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการส่งเสริมพระพุทธศาสนา เพื่อวิเคราะห์หาแนวทางการอนุรักษ์คัมภีร์โบราณ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับบาลีอักษรขอมให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

ผนวก ค

**ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้
และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ**

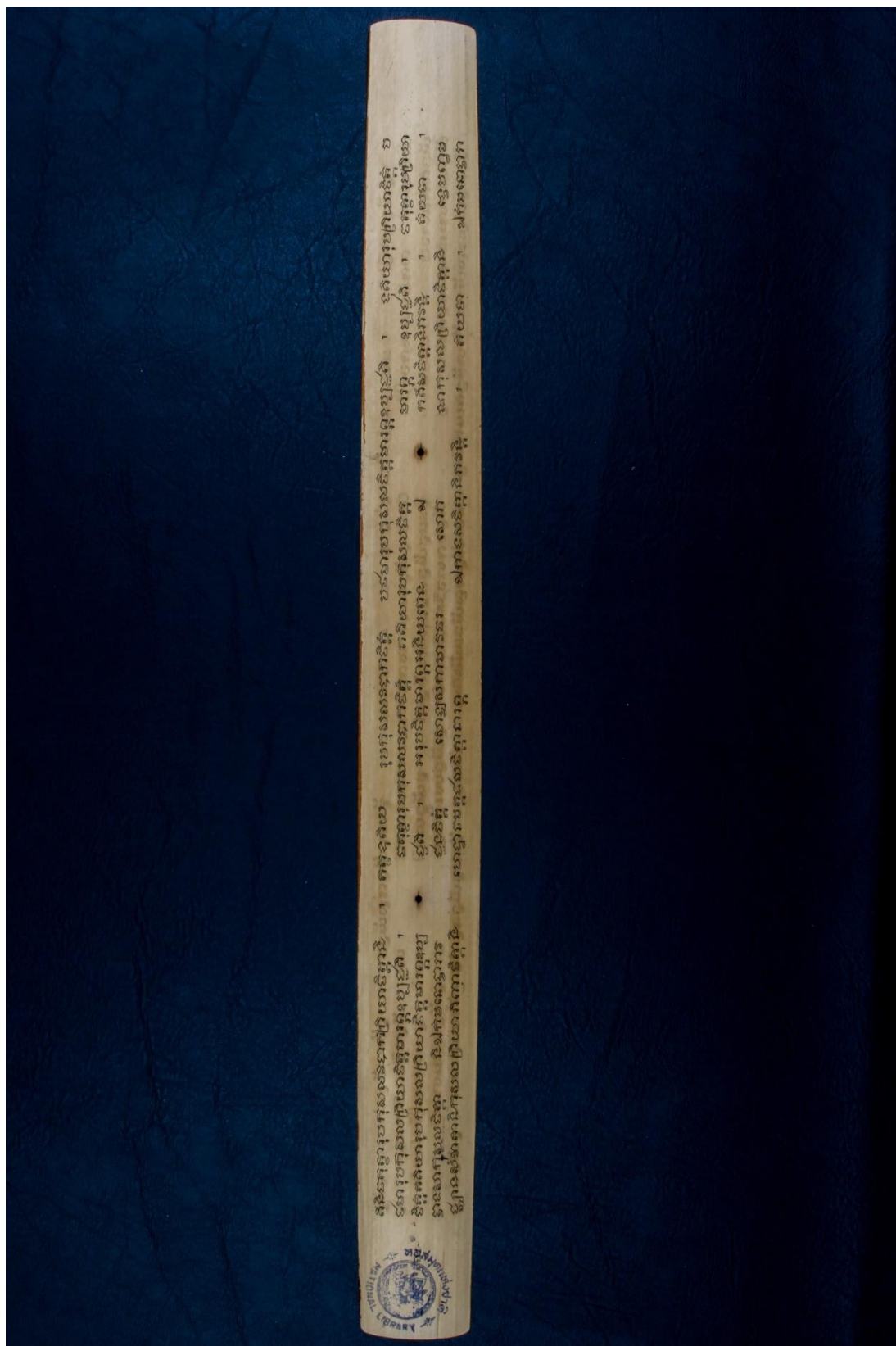
กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุ วัตถุประสงค์	โดยทำให้
๑. ศี ก ษ า ประวัติคัมภีร์ อุ ป า ส ก ชนาลังการ	ทราบถึงประวัติของคัมภีร์อุปาสก ชนาลังการ โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวน ภาษา และการจารลงใบลาน	ข้อที่ ๑ - ๒	ทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของคัมภีร์อุปาสก ชนาลังการบาลีอักษรขอม
๒. วิเคราะห์ หลักธรรมที่ ปรากฏใน คัมภีร์อุปาสก ชนาลังการ	ทราบถึงหลักธรรมคำสอนที่ปรากฏ ในคัมภีร์อุปาสก ชนาลังการ	ข้อที่ ๑ - ๒	ทำให้ทราบหลักธรรมคำสอนที่ปรากฏในอุปาสก ชนาลังการ เรื่อง ๑. สรณ นิทเทส อธิบายเรื่องสัจธรรมที่ พึง ๒. สีลนิทเทส อธิบาย เรื่องศีล ๓. ฐตงคนิทเทส อธิบายเรื่องการถือธุดงค์ ๔. อาชีวนิทเทส อธิบาย เรื่องการเลี้ยงชีพ ๕. ทส ปัญญกิริยานิทเทส อธิบาย เรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ๖. อนตรายกธมมนิทเทส อธิบายเรื่องสิ่งที่ทำอันตราย ๗. โลกียสัมปัตตินิทเทส อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็น โลกียะ ๘. โลกุตระสัมปัตติ นิทเทส อธิบายเรื่องสมบัติ อันเป็นโลกุตระ ๙. ปุญญ ผลสาธกนิทเทส อธิบาย เรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญ
๓. ศึกษา วิเคราะห์ คัมภีร์อุปาสก ชนาลังการที่มี	ทราบถึงการวิเคราะห์การเรียนการ สอนพระอภิธรรมในคัมภีร์อุปาสก ชนาลังการที่พระอานันทะ พระ เถระชาวศรีลังกา อยู่ ณ อกัยคีรี	ข้อที่ ๓	ทำให้สามารถนำผลของการ วิจัยไปใช้บูรณาการและ ประยุกต์ใช้เพื่อการเรียน การสอนและการเผยแพร่

ต่อการศึกษา พระพุทธ ศาสนา	วิหาร แห่งประเทศศรีลังกา ได้ ร จ น า ต าม แ น ว ข อ ง คัม ภีร์ พระไตรปิฎกและอรรถกถา มี เนื้อหาที่สละสลวยจัดเป็นหมวดหมู่ เป็นเรื่องๆ จำนวน ๙ หมวด กล่าวถึงเครื่องประดับตกแต่งของ อุบาสก-อุบาสิกา หรือข้อประพจน์ ปฏิบัติของอุบาสก-อุบาสิกา		แก้อุบาสก-อุบาสิกาให้เกิด ประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น
๔. ข้อเสนอ แนะอื่น	ทราบถึงแนวทางการพัฒนาการ เรียนรู้ด้านการอนุรักษ์คัมภีร์ โบราณ อันเป็นข้อมูลที่สำคัญต่อ การวิจัย	ข้อที่ ๓	ทำให้ได้ข้อเสนอแนะต่อ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับ การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม ทางพระพุทธศาสนาที่ เกี่ยวข้องกับคัมภีร์โบราณ ทราบ วิธ น ธรรม ทาง พระพุทธศาสนาเกี่ยวกับ คัมภีร์โบราณ
๕. รายงาน ฉบับสมบูรณ์	ได้รายงานฉบับสมบูรณ์ที่สามารถ ตอบวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย ทั้ง ๓ ข้อ คือ ๑) เพื่อปริวรรตคัมภีร์อุปาสก ชนาลังการจากต้นฉบับภาษาบาลี อักษรขอมเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย ๒) เพื่อศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ อุปาสกชนาลังการในด้านประวัติผู้ เรียบเรียง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน ๓) เพื่อวิเคราะห์คัมภีร์อุปาสก ชนาลังการที่มีต่อการศึกษา พระพุทธศาสนา	ข้อ ๑-๒-๓	ได้รายงานการวิจัยที่มีต่อ การศึกษาพระพุทธศาสนาที่ เกี่ยวกับข้อประพจน์ปฏิบัติ ของอุบาสก-อุบาสิกา สามารถตอบวัตถุประสงค์ ของการวิจัย และการ ส่งเสริมการเรียนรู้ด้านพระ พุทธศาสนา การ อนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมทาง พระพุทธศาสนาเกี่ยวกับ คัมภีร์โบราณ

ผนวก ง

คัมภีร์อุปาสกชนาंतरการภาควาษาบาลีอักษรขอม
จากหอสมุดแห่งชาติ

[illegible]



[illegible][illegible]

Praxis

॥ १ ॥

॥ २ ॥

॥ ३ ॥

॥ ४ ॥

॥ ५ ॥

॥ ६ ॥

॥ ७ ॥

॥ ८ ॥

॥ ९ ॥

॥ १० ॥

॥ ११ ॥

॥ १२ ॥

॥ १३ ॥

॥ १४ ॥

॥ १५ ॥

॥ १६ ॥

॥ १७ ॥

॥ १८ ॥

॥ १९ ॥

॥ २० ॥

॥ २१ ॥

॥ २२ ॥

॥ २३ ॥

॥ २४ ॥

॥ २५ ॥

॥ २६ ॥

॥ २७ ॥

॥ २८ ॥

॥ २९ ॥

॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥

॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥

॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥

॥ ५६ ॥

॥ ५७ ॥

॥ ५८ ॥

॥ ५९ ॥

॥ ६० ॥

॥ ६१ ॥

॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥

॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥

॥ ६७ ॥

॥ ६८ ॥

॥ ६९ ॥

॥ ७० ॥

॥ ७१ ॥

॥ ७२ ॥

॥ ७३ ॥

॥ ७४ ॥

॥ ७५ ॥

॥ ७६ ॥

॥ ७७ ॥

॥ ७८ ॥

॥ ७९ ॥

॥ ८० ॥

॥ ८१ ॥

॥ ८२ ॥

॥ ८३ ॥

॥ ८४ ॥

॥ ८५ ॥

॥ ८६ ॥

॥ ८७ ॥

॥ ८८ ॥

॥ ८९ ॥

॥ ९० ॥

॥ ९१ ॥

॥ ९२ ॥

॥ ९३ ॥

॥ ९४ ॥

॥ ९५ ॥

॥ ९६ ॥

॥ ९७ ॥

॥ ९८ ॥

॥ ९९ ॥

॥ १०० ॥



1222

1222

၈

၉



ငါး ၁။ ဦးစွာပညာသင်ရန် နေပြီ ဟောပြောပေးပါ။ ဟောပြောရန် အားရစေပါ။
ပညာသင်ရန် အားရစေပါ။ ပညာသင်ရန် အားရစေပါ။
ပညာသင်ရန် အားရစေပါ။ ပညာသင်ရန် အားရစေပါ။
ပညာသင်ရန် အားရစေပါ။ ပညာသင်ရန် အားရစေပါ။

၂။ ဦးစွာပညာသင်ရန် နေပြီ ဟောပြောပေးပါ။ ဟောပြောရန် အားရစေပါ။
ပညာသင်ရန် အားရစေပါ။ ပညာသင်ရန် အားရစေပါ။
ပညာသင်ရန် အားရစေပါ။ ပညာသင်ရန် အားရစေပါ။
ပညာသင်ရန် အားရစေပါ။ ပညာသင်ရန် အားရစေပါ။

၃။ ဦးစွာပညာသင်ရန် နေပြီ ဟောပြောပေးပါ။ ဟောပြောရန် အားရစေပါ။
ပညာသင်ရန် အားရစေပါ။ ပညာသင်ရန် အားရစေပါ။
ပညာသင်ရန် အားရစေပါ။ ပညာသင်ရန် အားရစေပါ။
ပညာသင်ရန် အားရစေပါ။ ပညာသင်ရန် အားရစေပါ။

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

[illegible][illegible][illegible]

၁။ အထွေထွေအကျဉ်းချုပ်
 ၂။ အထွေထွေအကျဉ်းချုပ်
 ၃။ အထွေထွေအကျဉ်းချုပ်
 ၄။ အထွေထွေအကျဉ်းချုပ်
 ၅။ အထွေထွေအကျဉ်းချုပ်
 ၆။ အထွေထွေအကျဉ်းချုပ်
 ၇။ အထွေထွေအကျဉ်းချုပ်
 ၈။ အထွေထွေအကျဉ်းချုပ်
 ၉။ အထွေထွေအကျဉ်းချုပ်
 ၁၀။ အထွေထွေအကျဉ်းချုပ်

[illegible][illegible]

ผนวก จ

แบบสรุปโครงการการวิจัย
สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สัญญาเลขที่ MCU RS 800763089

ชื่อโครงการ คัมภีร์อุปาสิกขาลังการ : การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์

หัวหน้าโครงการ ดร.ธานี สุวรรณประทีป

อาจารย์ประจำ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตบวรศึกษาพุทธโฆส นครปฐม โทรศัพท์ ๐๘๑-๔๕๐๑๘๒๔

Email : thane_305@hotmail.com

ความเป็นมาและความสำคัญ

การวิจัยเรื่อง “คัมภีร์อุปาสิกขาลังการ : การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์” เกิดขึ้นจากความสนใจที่จะศึกษาคัมภีร์อุปาสิกขาลังการที่เป็นภาษาบาลีอักษรขอม เป็นการบันทึกคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับเครื่องประดับตกแต่งอุบาสก-อุบาสิกา หรือข้อปฏิบัติตนของอุบาสก-อุบาสิกา ถ้ามีการปริวรรตคัมภีร์อุปาสิกขาลังการจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย จะเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่การศึกษาและการเผยแพร่ข้อประพฤติปฏิบัติของอุบาสก-อุบาสิกา คัมภีร์อุปาสิกขาลังการนี้เป็นคัมภีร์ในกลุ่มที่อธิบายหลักปฏิบัติของอุบาสก-อุบาสิกาผู้ต้องการจะศึกษาหลักของพระพุทธศาสนา โดยได้ตั้งหมวดธรรมอธิบาย ๙ หมวด ประกอบด้วย ๑. สรณนิทเทศ อธิบายเรื่องสรณะที่พึง ๒. สีสณิทเทศ อธิบายเรื่องศีล ๓. ฐตฺถกนิทเทศ อธิบายเรื่องการถือธุดงค์ ๔. อาชีวนิทเทศ อธิบายเรื่องการเลี้ยงชีพ ๕. ทสฺยญญกิริยานิทเทศ อธิบายเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ๖. อนฺตรายกธมฺมณิทเทศ อธิบายเรื่องสิ่งที่ทำอันตราย ๗. โลกียสัมฺปัตตินิทเทศ อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกียะ ๘. โลกุตฺรสัมฺปัตตินิทเทศ อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกุตตร ๙. ปุญฺญผลสาธกนิทเทศ อธิบายเรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญ คัมภีร์อุปาสิกขาลังการนี้แม้ว่าจะเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา สำหรับในประเทศไทยยังไม่มีผู้แปลเป็นภาษาไทย จะมีอยู่ก็เพียงเป็นรูปของภาษาบาลีอักษรขอมเท่านั้น เพราะเหตุที่คัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นมาอธิบายขยายความข้อปฏิบัติของอุบาสก-อุบาสิกา เพื่อให้มีเนื้อความชัดเจนเข้าใจง่ายยิ่งขึ้น และง่ายต่อการปฏิบัติ อีกทั้งทางด้านเนื้อหา ไวยากรณ์ ความสัมพันธ์ และความอลังการภาษาบาลีที่ท่านแต่งไว้นั้น มีคุณค่าต่อการศึกษภาษาบาลีเป็นอย่างมาก และเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พระธรรมวินัย แก่อนุชนรุ่นหลังผู้ที่มีศรัทธาศึกษาในพระพุทธศาสนาสืบๆ ไป ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ฉะนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะอนุรักษ์ไว้ และแปลเป็นภาคภาษาไทย เพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนา และแก้สังคมของมวลชน อย่างมากมายมหาศาล ทั้งในกาลปัจจุบันและอนาคตข้างหน้าต่อไป

วัตถุประสงค์โครงการ

- ๑) เพื่อศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์อุปาสกชนาลังการในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน
- ๒) เพื่อปริวรรตคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากต้นฉบับภาษาบาลีอักษรขอมเป็นภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย
- ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกอุบาสิกาในสังคมไทย

ผลการวิจัย

๑) ผู้วิจัยได้ทำการปริวรรตคัมภีร์อุปาสกชนาลังการ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ จำนวน ๓ ผูก จากบาลีอักษรขอมมาเป็นบาลีอักษรไทย คือ ปริวรรตคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากบาลีขอมเป็นบาลีอักษรไทยผูกที่ ๑ ปริวรรตคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากบาลีขอมเป็นบาลีอักษรไทยผูกที่ ๒ ปริวรรตคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากบาลีขอมเป็นบาลีอักษรไทยผูกที่ ๓ และผู้วิจัยได้ทำการแปลคัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่เป็นบาลีอักษรไทยให้เป็นภาษาไทยทั้งหมด จำนวน ๓ ผูก คือ แปลคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากเป็นบาลีไทยเป็นภาษาไทยผูกที่ ๑ แปลคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากเป็นบาลีไทยเป็นภาษาไทยผูกที่ ๒ และแปลคัมภีร์อุปาสกชนาลังการจากเป็นบาลีไทยเป็นภาษาไทยผูกที่ ๓ เสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว

๒) วิเคราะห์คัมภีร์อุปาสกชนาลังการในด้านประวัติผู้เรียบเรียง โครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ สำนวนภาษา และการจารลงใบลาน คัมภีร์อุปาสกชนาลังการเป็นคัมภีร์ว่าด้วยเครื่องประดับตกแต่งอุบาสกอุบาสิกา อธิบายเรื่องเกี่ยวกับเครื่องประดับ เช่น ที่พึงที่ระลึก ศิล เป็นต้น คัมภีร์อุปาสกชนาลังการฉบับหอสมุดแห่งชาติเป็นภาษาบาลีอักษรขอม มีจำนวน ๓ ผูก รวบรวมเนื้อความอธิบายถึงเครื่องประดับของอุบาสก รจนาโดยพระอนันต๊ะ พระเถระชาวศรีลังกา อยู่ ณ อภัยศิริวิหาร แห่งประเทศศรีลังกา

คัมภีร์อุปาสกชนาลังการที่นำมาในการปริวรรตเป็นฉบับหอสมุดแห่งชาติ ใบลานเลขที่ ๓๖๘๙/ข/๑-๓ ต. ๑๘ ข. ๒ มี ๓ ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจารหน้าละ ๕ บรรทัด พระยาศรีสหเทพสร้าง ม.ป.ป ฉบับลอกขาด ไม่ตรงกับทาสาดเขียน รวมอยู่อยู่กับเลขที่ ๓๖๘๗ /ก ขุททกนิกาย มีลายเส้นปรากฏชัดเจน และสามารถย่อขยายได้ จึงสะดวกในการปริวรรต มีจัดเรียงโครงสร้างเนื้อหาเป็นหมวดหมู่ ๙ หมวดหมู่ คือ โครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์ประมาณ ๙ หมวด ได้แก่ ๑. สรณนิเทศ อธิบายเรื่องสรณะที่พึง ๒. สีลนิเทศ อธิบายเรื่องศีล ๓. ฐตงคนิเทศ อธิบายเรื่องการถือธุดงค์ ๔. อาชีวนิเทศ อธิบายเรื่องการเลี้ยงชีพ ๕. ทสปัญญุกิริยานิเทศ อธิบายเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ๖. อนตรายกรรมมณินิเทศ อธิบายเรื่องสิ่งที่ทำอันตราย ๗. โลภียสัมปัตตินิเทศ อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกียะ ๘. โลภุตรสัมปัตตินิเทศ อธิบายเรื่องสมบัติอันเป็นโลกุตตร ๙. ปุญญผลสาธกนิเทศ อธิบายเรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญ มีลักษณะการประพันธ์ ๒ อย่างคือ ๑) แบบร้อยแก้ว เป็นการดำเนินเรื่องตามธรรมดา ๒) แบบร้อยกรอง เรียกว่าคาถาบ้าง เรียกว่า ฉันท์ หรือ ฉันทลักษณ์ ใน

คัมภีร์อุปาสิกขาลังการเป็นปฐยาวัตร

การจารลงใบลานของคัมภีร์อุปาสิกขาลังการ แบ่งออกเป็น ๑) การเตรียมใบลานจารหนังสือ ๒) การคัดเลือกลานมาใช้จารหนังสือ ๓) การรอบใบลาน การจารหนังสือบนใบลานตามแบบโบราณนั้น ใช้เหล็กจารเขียน หรือเรียกกันเป็นสามัญว่า จาร ตัวหนังสือให้เป็นรอยลึกลงในเนื้อลาน รูปอักษรที่เขียนด้วยวิธีจารเรียกว่า เส้นจาร คือ ๑) การจารใบลาน ๒) เครื่องมือประกอบการจารใบลาน ๓) อุปกรณ์ที่ใช้ในการจาร ๔) อักษรบอกอังกา หรืออักษรที่ใช้บอกหน้าของหนังสือใบลาน ใช้พยัญชนะในภาษาบาลี ซึ่งมีอยู่ ๓๓ ตัว คือ ก ข ค ง จ ฉ ช ฌ ญ ฎ ฐ ท ฒ ณ ต ถ ท ธ น ป ผ พ ภ ม ย ร ล ว ส ห อ ๕) การลบใบลาน ส่วนการเก็บรักษาคัมภีร์ใบลานแต่ละเรื่อง จะมีความสั้นยาวของเนื้อเรื่องไม่เท่ากันเช่น คัมภีร์อุปาสิกขาลังการ ใบลานเลขที่ ๓๖๘๙/ข/๑-๓ ต. ๑๘ ข. ๒ มี ๓ ผูก อักษรขอม ภาษาบาลี เส้นจารหน้าละ ๕ บรรทัด พระยาศรีสหเทพสร้าง ม.ป.ป ฉบับลงชาดไม่ประทับทาสชาดเขียน รวมอยู่อยู่กับเลขที่ ๓๖๘๙ /ก ขุททกนิกาย ซึ่งหอสมุดแห่งชาติเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี เพราะเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมพระอภิธรรมที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนาในรูปของบาลีอักษรขอมสมัยโบราณซึ่งควรค่าแก่การอนุรักษ์ และการเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี เพื่อเป็นประโยชน์ต่ออนุชนคนรุ่นหลังต่อไป

๓) วิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์อุปาสิกขาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกในสังคมไทย โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์อธิบายข้อปฏิบัติตนของอุบาสก ๙ หัวข้อ คือ

(๑) คุณค่าคัมภีร์อุปาสิกขาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสรณะ (ที่พึ่ง) โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อที่ ๑ ว่า อุบาสกเป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ เพราะผู้ที่ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย พระพุทธเจ้า เปรียบเหมือนนายสารถิขึ้นดี ถึงพระธรรมว่าเป็นสรณะ เพราะธำรงรักษาทำผู้ที่บรรลุมรรค ทำให้แจ้งนิโรธ ปฏิบัติตามคำพร่ำสอน ไม่ให้ตกไปในออบายทุกข์ พระธรรม เปรียบเหมือนอุบายที่ใช้ฝึกม้าอาชาไนย ถึงพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ เพราะฆ่าหรือกำจัดกิเลสความเร่าร้อนได้โดยชอบด้วยมรรคและผลนั้นๆ ด้วยอำนาจกำจัดและสงบระงับไว้ได้ พระสงฆ์ เปรียบเหมือนฝูงม้าอาชาไนยที่ได้รับการฝึกฝนดีแล้ว และเพราะการถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งย่อมได้ฐานะ ๑๐ ประการ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ อธิปไตยทิพย์ รูปทิพย์ เสี่ยงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ สัมผัสทิพย์ ส่วนอุบาสกและอุบาสิการู้ถึงสรณะอย่างต่ำที่สุด จะเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุพระโสดาบัน

(๒) คุณค่าคัมภีร์อุปาสิกขาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องศีล โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อที่ ๒ ว่า ศีล คือกิริยาที่รวมเอาไว้อย่างดีซึ่งกรรมในทวารต่างๆ มีกายกรรมเป็นต้น ไม่ให้กระจัดกระจาย โดยความมีระเบียบอันดี คือความเข้าไปปรับไว้ เป็นที่รองรับ โดยความเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรมทั้งปวงเช่น ศีล ๕ และศีล ๘ อันได้แก่ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติดนินทา ไม่พูดเท็จ และไม่ดื่ม

สุราและยาเสพติดเป็นต้น ศีล ๕ และศีล ๘ นี้ย่อมรุ่งโรจน์ ดุจพระอาทิตย์ในสภากาลที่พ้นจากความมัวหมองทุกชนิด เพราะไม่ให้อาปธรรมมีความโกรธและความผูกโกรธเป็นต้นเกิดขึ้น ฉะนั้น อุบาสกหรืออุบาสิกาผู้มีศีล รักษาศีล ๕ หรือ ศีล ๘ ทำบุญที่มีสุขเป็นกำไร ไม่ถูกนิทา ตายไปย่อมเข้าถึงสวรรค์

(๓) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาสีนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องการถืออุตงค์ โดยพระ ภทันตอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อที่ ๓ ว่า พระผู้มีพระภาคได้ทรงอนุญาตอุตงค์ ๑๓ ข้อ ที่ได้ชื่อว่า อุตงค์ เพราะกำจัดกิเลสทั้งหลาย ได้ด้วยการสมาทานอุตงค์ที่เหมาะสมไว้สำหรับกุลบุตรทั้งหลาย ผู้สละโลกามิสได้แล้ว ไม่เฝ้าในทั้งในร่างกายและชีวิต มุ่งแต่จะให้อนุโลมปฏิบัติทำเท่านั้นสำเร็จ สำหรับอุบาสกและอุบาสิกา มีอุตงค์ ๒ อย่างที่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติคือ ๑. เอกาสนิกังคอุตงค์ ได้แก่ รับประทานอาหาร ณ อาสนะเดียว เป็นปกติของอุบาสกนั้น ฉะนั้น อุบาสกนั้นจึงชื่อว่า เอกาสนิกะ ก้อนข้าวในจานใบเดียวอย่างเดียวเท่านั้น เพราะห้ามอาหารจานที่ ๒ และมีอานิสงส์ ๗ เช่น มีอาหารน้อย มีโรคน้อย ร่างกายคล่องแคล่ว แข็งแรง อยู่สบาย ๒. ปัตตปิณฑิกังคอุตงค์ ได้แก่ ผู้มีการฉันก้อนข้าวในบาตรเป็นปกติ ห้ามภาชนะที่ ๒ การกำจัดความโลภในการฉันอาหาร มีอานิสงส์ ๖ ข้อเช่น บรรเทาตัณหาในรสต่างๆ ได้ ละความตะกละเสียได้ เป็นผู้มุ่งแต่ประโยชน์ในอาหาร ไม่ต้องลำบากใจในการรักษาภาชนะ ไม่เป็นผู้สลดส่ายบริโภคนเป็นต้น

(๔) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาสีนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องการเลี้ยงชีพ โดยพระภทันตอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกและอุบาสิกาข้อที่ ๔ ว่า อุบาสกไม่ควรทำการค้าขาย ๕ ประการนี้ คือ ๑. การค้าขายศัสตราวุธ ๒. การค้าขายสัตว์ ๓. การค้าขายเนื้อ ๔. การค้าขายของมีนเมา ๕. การค้าขายยาพิษ ไม่ทำกรรมกิเลส ๔ ประการคือ ๑. ไม่ฆ่าสัตว์ ๒. ไม่ลักทรัพย์ ๓. ไม่ประพฤติดัดในกาม ๔. ไม่พูดเท็จ ไม่ทำบาปกรรมโดยฐานะ (เหตุ) ๔ ประการ คือ ๑. ไม่ลำเอียงเพราะรัก ๒. ไม่ลำเอียงเพราะชัง ๓. ไม่ลำเอียงเพราะหลง ๔. ไม่ลำเอียงเพราะกลัว ไม่ข้องแวะอบายมุข ๖ ประการ คือ ๑. เสพสุรายาเสพติด ๒. เทียวกลางคืน ๓. ดูกาละเล่น ๔. เล่นการพนัน ๕. คบคนชั่วเป็นมิตร ๖. เกียจคร้านทำงาน ละเว้นมิตรเทียม ๔ จำพวก คบมิตรแท้ ๔ จำพวก และปฏิบัติตามทิศ ๖ ผู้ที่จะเป็นอุบาสกแก้วได้ด้วยธรรม ๕ ประการ คือ ๑. เป็นผู้มีศรัทธา ๒. เป็นผู้มีศีล ๓. ไม่ถือมงคลดื่นข้าว ๔. ไม่แสวงหาทักษิณียบุคคลนอกศาสนา ๕. ทำอุปการในพระพุทธศาสนา

(๕) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาสีนาลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ โดยพระภทันตอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๕ ว่าบุญกิริยาวัตถุ ธรรม ๑๐ ประการ คือ ๑. ทาน ๒. ศีล ๓. ภาวนา ๔. ความประพฤติ

อ่อนน้อม ๕. การชวนชวาย ๖. การแผ่ส่วนบุญ ๗. การอนุโมทนา ๘. การฟังธรรม ๙. การแสดงธรรม ๑๐. การทำความเห็นให้ตรง บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการนี้ที่ชำระให้หมดจดแล้วด้วยสัมมาทิฐิเช่นว่าทานที่ให้แล้วมีผลเป็นต้น ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลายผู้มีปัญญาสะสมอยู่ซึ่งกุศล ๑๐ ประการนี้ จะบรรลุถึงแก่นสารแห่งความรุ่งเรืองต่างๆ ในภพทั้งหลาย ละตัณหาซึ่งเป็นสาเหตุแห่งภพทั้งสิ้นนั้นปราศจากความเศร้าโศก เมื่อความตายมาถึงแล้ว ย่อมได้พบความสงบสุข

(๖) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาสีนาหลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสิ่งที่ทำอันตรายโดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๖ ว่า อันตรายกรธรรมเช่น ผู้ว่าร้าย ผู้ด่า ผู้ติเตียนพระอริยเจ้า คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกของพระพุทธเจ้า โดยที่สุดคฤหัสถ์ผู้เป็นโสดาบัน ด้วยอันติมัตถหรือด้วยการกำจัดคุณ ชื่อว่าผู้ว่าร้าย พระอริยเจ้า และคนทำอนันตริยกรรม ๕ ประการคือ ๑. คนฆ่ามารดา ๒. คนฆ่าบิดา ๓. คนฆ่าพระอรหันต์ ๔. คนทำพระโลหิตให้ห้อ ๕) คนทำทำลายสงฆ์ให้แตกกัน อุบาสกและอุบาสิกาพึงละการว่าร้ายพระอริยะด้วยคำที่ไม่จริง ละอนันตริยกรรมเสีย เพราะธรรมกถ่ออันตรายใดที่ห้ามสวรรค์ห้ามมรรค โดยประการอย่างนั้น ฐัธรรมกถ่ออันตรายนั้นด้วยปัญญาอย่างนี้แล้วพึงเว้นเสียเถิด

(๗) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาสีนาหลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสมบัติอันเป็นโลกียะ โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๗ ว่า สมบัติหลายอย่างที่เป็นโลกียะ ได้แก่ ๑. คหบดีมหาศาลสมบัติ ๒. พราหมณ์มหาศาลสมบัติ ๓. กษัตริย์มหาศาลสมบัติ ๔. ปเทสราชสมบัติ ๕. จักรพรรดิสมบัติ ๖. เทวราชสมบัติ โลกียสมบัตินี้ ย่อมเป็นที่ปรารถนาของอุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย ฉะนั้น อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลายไม่พึงประมาทในคุณมีศีลเป็นต้น จะได้โลกียะสมบัติตามที่ตนปรารถนา

(๘) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาสีนาหลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องสมบัติอันเป็นโลกุตตระ โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่ ๘ ว่า สมบัติที่เป็นโลกุตตระ มี ๓ ประการคือ ๑. สวากโโพธิ คือ การตรัสรู้สัจจะที่เหล่าสาวกผู้ที่ได้ชื่ออย่างนี้ว่าสาวก เพราะเกิดในที่สุดแห่งการฟังพระสัทธรรมของพระศาสดาแล้วบรรลุธรรม ๒. ปัจเจกสัมโพธิ คือ ความเป็นผู้ชำนาญในพละทั้งหลาย ความไม่ผูกพัน การตรัสรู้สัจจะด้วยสัมมัญญาณที่มีความหมายว่าตรัสรู้ธรรมที่พึงตรัสรู้ได้ ๓. สัมมาสัมโพธิ คือ เพราะรู้ คือตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบด้วยพระองค์เอง โลกุตระสมบัตินี้ ย่อมเป็นที่ปรารถนาของอุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย ฉะนั้น อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลายไม่พึงประมาทในคุณมีศีลเป็นต้น จะได้โลกุตระสมบัติตามที่ตนปรารถนา

(๙) คุณค่าคัมภีร์อุปาสกาสีนาหลังการที่มีต่อการปฏิบัติตนของอุบาสกเรื่องความสำเร็จแห่งผลบุญ โดยพระภิกษุทอานันทมหาเถระชาวสิงหล ผู้แต่งคัมภีร์ได้อธิบายเครื่องประดับของอุบาสกข้อที่

๙ ว่า กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่าใดที่ท่านแสดงไว้อุปาสิกขาลังการนี้ แต่ท่านหาได้แสดงอรรถาหรือตัวต้นที่เป็นตัวกระทำกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นไว้ไม่ เมื่อไม่มีตัวต้นที่เป็นตัวกระทำ ที่เป็นตัวรับรู้ นั้น กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นก็จะมี การที่กุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นไม่มี จะเป็นความไม่มีแห่งวิบากทั้งหลายของกุศลธรรมมีศีลเป็นต้นเหล่านั้นที่เป็นไปเกี่ยวเนื่องกับกุศลธรรมมีศีลเป็นต้น

การนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑) นำต้นฉบับคัมภีร์อุปาสิกขาลังการฉบับสมบูรณ์ที่ผ่านการปริวรรต การแปล และวิเคราะห์แล้วทราบเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา เนื้อหา จุดมุ่งหมาย ในการแต่ง ลักษณะการประพันธ์ และภาษาในคัมภีร์แหล่งที่มาของเนื้อหา และคัมภีร์อุปาสิกขาลังการที่มีต่อการศึกษาพระพุทธศาสนาสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับสังคมไทยปัจจุบัน

๒) คณะสงฆ์และหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่รับผิดชอบเรื่องการจัดการศึกษาภาษาบาลีในประเทศไทยด้านต่างๆ เช่น เกิดความความตระหนักถึงคุณค่าของปริวรรตคัมภีร์อุปาสิกขาลังการที่เป็นบาลีอักษรขอมให้เป็นบาลีอักษรไทย แปลเป็นภาษาไทย และเป็นอุปการะแก่การศึกษาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา มีความรับผิดชอบต่อการศึกษาพระพุทธวจนะ และสามารถนำผลวิจัยที่อยู่ในคัมภีร์อุปาสิกขาลังการที่เกี่ยวกับข้อประพฤติปฏิบัติมาอธิบายให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้เข้าใจถึงเนื้อหาและสาระของคัมภีร์ เพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้ตระหนักถึงข้อปฏิบัติของอุบาสก-อุบาสิกาที่อยู่ในรูปของบาลีอักษรขอม เมื่อแปลเป็นภาษาไทยแล้ว ผู้สนใจจะได้ศึกษาค้นคว้าง่ายและสะดวกยิ่งขึ้น

๓) สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ประจำจังหวัดทั่วประเทศ

๔) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขต วิทยาลัยสงฆ์ ศูนย์ ห้องเรียนในสังกัด

๕) ฝ่ายการศึกษาพระปริยัติธรรม สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

๖) สถาบันการศึกษา มหาวิทยาลัยของรัฐและเอกชนที่เปิดหลักสูตรการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา

๗) พุทธศาสนิกชนทั่วไปที่สนใจ

การประชาสัมพันธ์

การประชาสัมพันธ์ทางสิ่งพิมพ์อยู่ระหว่างการดำเนินการ

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	: ดร.ธานี สุวรรณประทีป
วัน/เดือน/ปี เกิด	: วันเสาร์ที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๑
สถานที่เกิด	: บ้านเลขที่ ๑๒๕ หมู่ที่ ๑ ตำบลดอนปูลู อำเภอสรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี ๗๒๑๔๐
การศึกษา	: พ.ศ. ๒๕๓๙ สอบได้ ป.ธ.๙ สำนักเรียนวัดชนะสงคราม : พ.ศ. ๒๕๔๘ จบศาสนศาสตรมหาบัณฑิต (ศน.ม. สาขาพุทธศาสนาและปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย : พ.ศ. ๒๕๕๙ จบพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พธ.ด. สาขาพระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ประสบการณ์ทำงาน	: กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์สยามรัฐ (หน้าศาสนา) กรุงเทพมหานคร : เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป โครงการหลักสูตรนานาชาติ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร : กองบรรณาธิการ คณะกรรมการตรวจชำระคัมภีร์ มูลนิธิพระรัตนสุวรรณ โรงพิมพ์วิญญูญาณ กรุงเทพมหานคร : นักวิชาการศึกษา กลุ่มงานคัมภีร์พุทธศาสน์ กองวิชาการ มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย : คณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎก สำนักงานราชบัณฑิตยสภา สนามเสือป่า เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร : เลขานุการ คณะกรรมการบรรณาธิการจัดทำพจนานุกรมพระไตรปิฎก
ผลงานวิจัย	: “ศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์พุทธทศานุปริวรรต” (๒๕๖๐). สถาบันวิจัยพุทธ ศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย : “ภาวะผู้นำด้านการปกครองคณะสงฆ์ในอาเซียน” (๒๕๖๐) สถาบันวิจัย พุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย : ศึกษาเปรียบเทียบ
ผลงานหนังสือ	: “จตุรารักษ์กัมมัญฐาน” (๒๕๖๒). : “อรรถกถาวิธี เพื่อการวิจัยทางภาษาบาลี” (๒๕๖๓) : “พจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎก ฉบับราชบัณฑิตยสภา. (๒๕๖๒)
ที่อยู่ปัจจุบัน	: ๒๔๙/๒๔๑ หมู่ ๖ ตำบลพิมลราช อำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี ๑๑๑๑๐
โทรศัพท์	: มือถือ ๐๘๑-๔๕๐๑๘๒๔
E-mail	: thanee_305@hotmail.com

ประวัติผู้ร่วมวิจัย

๑. ชื่อ – นามสกุล: พระศรีสุทธีเวที, ผศ. ดร.
๒. การศึกษา: ๑. เปรียญธรรม ๙ ประโยค
๒. ปริญญาโท ศีลศาสตรมหาบัณฑิต (ศษ.ม.) สาขาบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยปทุมธานี
๓. ปริญญาเอก ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
๓. ตำแหน่งทางวิชาการ: ๑. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาบาลี
๒. อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบافیศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
๓. รักษาการผู้อำนวยการสำนักวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบافیศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
๔. ผลงานทางวิชาการ: งานตำรา/เอกสารวิชาการเกี่ยวกับพระไตรปิฎก
- หนังสือ คู่มือศึกษาพระไตรปิฎก นัยวิธีแต่ง-แปล อรรถกถาฎีกา ๒๕๖๐.
- หนังสือ คู่มือศึกษาแปลไทยเป็นมคธ ป.ธ.๗ มงคลที่ปณี ภาค ๑ ๒๕๕๔.
๕. สถานที่ทำงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบافیศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ตำบลหอมเกร็ด อำเภอสามพราณ จังหวัดนครปฐม ๗๓๑๑๐ โทรศัพท์/โทรสาร ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖ โทรศัพท์มือถือ ๐๙๘๐๙๑๔๑๒๘

ประวัติผู้วิจัยร่วม

ชื่อ : พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. อายุ ๓๕ พรรษา ๑๕
[ประเสริฐ มนต์เสวี (พรหมจรรย์) น.ธ.เอก, ป.ธ.๘, พธ.ม.]

ชาติภูมิ : เกิดวัน ๔ ๑ ๕ ค่ำ ปี มะแม ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๒^๑
ณ โรงพยาบาลศิริราช กรุงเทพมหานคร
บิดา นายมนัส นามสกุล พรหมจันทร์
มารดา นางสมจิตร นามสกุล พรหมจันทร์ (เดิม : จันทร์แก้ว)

บรรพชา : ๑๑ มิถุนายน ๒๕๓๕ ณ วัดราชบุรณาราม อ.ระโนด จ.สงขลา
โดยมี พระครูปกาศิตพุทธศาสตร์ เป็นพระอุปัชฌาย์

อุปสมบท : ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๔๓ ณ พัทธสีมาวัดราชบุรณาราม อ. ระโนด
จ.สงขลา โดยมี พระครูศรีคณาภิรักษ์ เป็นพระอุปัชฌาย์

การศึกษา : นักธรรมชั้นเอก (พ.ศ.๒๕๓๘) วัดราชบุรณาราม อำเภอระโนด
จังหวัดสงขลา

- ป.ธ. ๘ (พ.ศ.๒๕๔๖) วัดมหาสวัสดิ์วัดนาครพุฒาราม อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม,
- ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.บาลีพุทธศาสตร์
เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง) มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม รุ่นที่ ๕๐
ปีการศึกษา ๒๕๔๖
- ปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พธ.ม. วิปัสสนาภาวนา
วิทยานิพนธ์ ระดับ ดี (good) มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ๑ เมษายน
๒๕๕๒

การปฏิบัติภาวนา

พ.ศ. ๒๕๕๑ ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นเวลา ๗ เดือนเต็ม ณ สำนักปฏิบัติธรรม วัดจุฬารัตน
กัมมภูมิจาน รัฐฉานตะวันออก ประเทศเมียนมาร์ ฝึกฝนอบรมโดย สยาดอภักทันท
วิโรจนะ มหาคณธวจากบัณฑิต มหากัมมภูมิจานาจริยะ
เจริญสติปัฏฐาน ๔ นั่งภาวนาและเดินภาวนา สลับกัน วันละ ๑๔ – ๑๖ ชั่วโมง งด
พูด-คุยในเวลาปฏิบัติอย่างเด็ดขาด

๑. ตำแหน่ง

อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย

สังกัด ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ศูนย์บัณฑิตศึกษาวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

๒. ประวัติการศึกษา

๒.๑ คุณวุฒิทางธรรม นักธรรมชั้นเอกเปรียญธรรม ๘ ประโยค

๒.๒ คุณวุฒิทางโลก การศึกษาระดับอุดมศึกษา (เรียงจากวุฒิสูงสุดตามลำดับ)

คุณวุฒิ	ปีที่สำเร็จ	ชื่อสถานที่ศึกษา
พร.บ.(บาลีพุทธศาสตร์)	๒๕๔๘	มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พร.ม.(วิปัสสนาภาวนา)	๒๕๕๒	มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓. คำสั่งแต่งตั้งบุคลากรมหาวิทยาลัย

คำสั่งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ ๓๓๓/๒๕๕๔ ลงวันที่ ๒๙ มิถุนายน ๒๕๕๔

๔. ภาระงานในความรับผิดชอบ (ภายใน ๓ ปีย้อนหลัง)

๔.๑ ประสบการณ์การสอนปริญญาตรี

ที่	วิชา	มหาวิทยาลัย
๑	ฉันทบาลีเบื้องต้น	วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
๒	อสังการเบื้องต้น	วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
๓	ธรรมภาคปฏิบัติ	วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

๔.๒ ประสบการณ์การสอนปริญญาโท

ที่	วิชา	มหาวิทยาลัย
๑	วิปัสสนาภาวนา	วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
๒	สติปัฏฐานภาวนา	วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
๓	สัมมนาวิปัสสนาภาวนา	วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
๔	ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา หลักสูตร ๗ เดือน	วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

การสอนปริยัติธรรม :

พ.ศ. ๒๕๔๗ ครูสอนปริยัติธรรม วัดมหาสวัสดิ์นาครพุฒาราม

พ.ศ. ๒๕๕๑ - ปัจจุบัน อาจารย์พิเศษสอนหลักสูตรประกาศนียบัตร “วิปัสสนาภาวนา”

พ.ศ. ๒๕๕๒ อาจารย์พิเศษ บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

พ.ศ. ๒๕๕๖ - ปัจจุบัน วิปัสสนาจารย์สอนหลักสูตร ทดสอบก่อนเข้าเรือน ๑ เดือน ปริญญาโท สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

พ.ศ. ๒๕๕๔ - ปัจจุบัน อาจารย์สอนหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

พ.ศ. ๒๕๕๘ - **ปัจจุบัน** พระวิปัสสนาจารย์หลักสูตรวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน ประจำหลักสูตรพุทธศาสนมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

งานปกครอง

พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง วัดพิชยญาติการามวรวิหาร ถนนสมเด็จเจ้าพระยา แขวงสมเด็จเจ้าพระยา เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร

งานเผยแผ่

พ.ศ. ๒๕๕๑ เป็นพระวิปัสสนาจารย์อบรมโครงการนำวิปัสสนากรรมฐานสู่พระนวก ฌ วัดทองคู้ อำเภอยะประแดง จังหวัด

สมุทรปราการ ๒๕ - ๓๐ สิงหาคม ๒๕๕๑

พ.ศ. ๒๕๕๑ เป็นพระวิทยากรอบรมโครงการ “ฝึกอบรมผู้นำเยาวชนยุคใหม่ใส่ใจคุณธรรม” ณ ศูนย์ฝึกและอบรมเด็กและเยาวชนสิรินธร อำเภอยะประแดง จังหวัดนครปฐม

พ.ศ. ๒๕๕๒ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ฝึกอบรมวิปัสสนากัมมัฏฐานตามโครงการอุปสมบทเฉลิมพระเกียรติ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๒ ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา

พ.ศ. ๒๕๕๓ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ สอนวิปัสสนากรรมฐานในโครงการวิปัสสนาภาวนาโดยพระวิปัสสนาจารย์วัดพิชยญาติ ระหว่างวันที่ ๒๖ - ๓๐ กันยายน ๒๕๕๓ จำนวนผู้เข้าอบรมทั้งหมด ๘๘ คน ณ ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ซอยเพชรเกษม ๕๔ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๕๔ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ ในการฝึกอบรมพระวิปัสสนาจารย์ ตามหลักสูตรการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ในเขตปกครองคณะสงฆ์หนตะวันออก ณ วัดประสิทธิเวช ตำบลบางปลาเกศ อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก ระหว่างวันที่ ๒๕ เมษายน - ๘ มิถุนายน ๒๕๕๔

พ.ศ. ๒๕๕๔ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ สอนวิปัสสนากรรมฐานในโครงการวิปัสสนาภาวนา โดยมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนาภาวนา ระหว่างวันที่ ๑๙ - ๒๖ กรกฎาคม ๒๕๕๔ จำนวนผู้เข้าอบรมทั้งหมด ๕๗ คน ณ ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ซอยเพชรเกษม ๕๔ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ ในการฝึกอบรมวิปัสสนากรรมฐาน ตามโครงการฝึกอบรมวิปัสสนากรรมฐาน ขั้นพื้นฐาน เพื่อสร้างศรัทธาและวิริยะของพระภิกษุสามเณร ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา ระหว่างวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ - ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๕

พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ โครงการฝึกอบรมพระวิปัสสนาจารย์ (ปฏิบัติธรรมเฉลิมพระเกียรติ) แก่พระสงฆ์ภิกษุระดับต่างๆ และพระสงฆ์ที่มีศรัทธา สำหรับคณะสงฆ์ภาค ๑๘ จำนวน ๘๕ รูป ณ วัดภูเขาหลวง ตำบลทุ่งหวัง อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา ระหว่างวันที่ ๑ พฤษภาคม - ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๕

- พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ อบรมโครงการปฏิบัติธรรม วิปัสสนากรรมฐานหลักสูตร “จิตตภาวนา” สำหรับสาธุชนทั่วไป ระหว่างวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ถึง ๒ มิถุนายน ๒๕๕๖
- พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ โครงการทดสอบปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานก่อนเข้าศึกษาหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา(รุ่นที่ ๙) ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา ระหว่างวันที่ ๒๐ มิถุนายน – ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๕๖
- พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ สอนวิปัสสนากรรมฐานในโครงการปฏิบัติธรรมฉลองวันอาสาฬหบูชา ระหว่างวันที่ ๒๐ – ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๖ จำนวนผู้เข้าอบรมทั้งหมด ๓๐๙ คน ณ ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ซอยเพชรเกษม ๕๔ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ โครงการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน ประจำปีการศึกษา ๒๕๕๖ สำหรับนิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ระหว่างวันที่ ๒๓ กรกฎาคม ๒๕๕๖ ถึง วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๗ ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
- พ.ศ. ๒๕๕๖ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ สอนวิปัสสนากรรมฐานในโครงการวิปัสสนาภาวนามหาบัณฑิต ระหว่างวันที่ ๑๕ – ๒๒ กันยายน ๒๕๕๖ จำนวนผู้เข้าอบรมทั้งหมด ๖๐ คน ณ ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ซอยเพชรเกษม ๕๔ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๕๗ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ โครงการทดสอบปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานก่อนเข้าศึกษาหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา (รุ่นที่ ๑๐) เป็นเวลา ๑ เดือน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา ระหว่างวันที่ ๑-๓๐ พฤษภาคม ๒๕๕๗
- พ.ศ. ๒๕๕๗ เป็นพระวิทยากรบรรยาย โครงการประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการพระวิปัสสนาจารย์ เรื่อง แนวทางการสอนปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักมหาสติปัฏฐานสูตร วันเสาร์ ที่ ๕ กรกฎาคม ๒๕๕๗ ณ พระอุโบสถวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๕๗ เป็นวิปัสสนาจารย์ ฝึกอบรมวิปัสสนากรรมฐาน โครงการสนับสนุนกิจกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๗ ภายใต้กองทุนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเฉลิมพระเกียรติ ๘๐ พรรษา ระหว่างวันที่ ๑๐-๑๓ กันยายน ๒๕๕๗ ณ อาคารพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลปวัฒนธรรม กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๕๘ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ แสดงธรรมและสอบอารมณ์ทุก ๆ วัน โครงการ “บวชนกขัมมบารมี ๕ วัน ปัญญาบารมี ชีวิตเป็นสุข” จำนวนผู้ปฏิบัติ ๒๐ คน ระหว่างวันที่ ๙ – ๑๓ มีนาคม ๒๕๕๘ ณ วัดปัญญานันทาราม ตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี
- พ.ศ. ๒๕๕๘ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ แสดงธรรมและสอบอารมณ์ทุก ๆ วัน โครงการทดสอบปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานก่อนเข้าศึกษาหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา (รุ่นที่ ๑๑) เป็นเวลา ๑ เดือน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนอง

น้ำแดง อำเภopakช่อง จังหวัดนครราชสีมา ระหว่างวันที่ ๑-๓๐ พฤษภาคม ๒๕๕๘

- พ.ศ. ๒๕๕๘ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ สอนวิปัสสนากรรมฐานในโครงการหลักสูตรวิปัสสนาภาวนา โดยพระภิกษุพาสาลเมธี วิ ระหว่างวันที่ ๒๐-๒๗ พฤษภาคม ๒๕๕๘ จำนวนผู้เข้าอบรมทั้งหมด ๘๐ คน ณ ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ซอยเพชรเกษม ๕๔ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๕๘ เป็นพระวิทยากรบรรยาย โครงการประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการพระวิปัสสนาจารย์ เรื่อง แนวทางการสอนปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักมหาสติปัฏฐานสูตร วันเสาร์ ที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๕๘ ณ พระอุโบสถวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๕๘ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ แสดงธรรมและสอบอารมณ์ โครงการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา (รุ่นที่ ๑๐) เป็นเวลา ๗ เดือน จำนวน ๖๐ รูป/คน ระหว่างวันที่ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๕๘ ถึง วันที่ ๒๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙ ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภopakช่อง จังหวัดนครราชสีมา
- พ.ศ. ๒๕๕๙ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ สอนวิปัสสนากรรมฐานในโครงการ หลักสูตรจิตตภาวนา โดยพระภิกษุพาสาลเมธี วิ ระหว่างวันที่ ๑๒ - ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙ จำนวนผู้เข้าอบรมทั้งหมด ๕๐ คน ณ ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ซอยเพชรเกษม ๕๔ หมู่ ๑๖ ตำบลคลองสาม อำเภอกลองหลวง จังหวัดปทุมธานี
- พ.ศ. ๒๕๕๙ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ แสดงธรรมและสอบอารมณ์ทุก ๆ วัน โครงการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหลักสูตร ๗ วัน ประจำปี จำนวนผู้ปฏิบัติ ๑๕๐ รูป/คน ระหว่างวันที่ ๒๐ - ๒๖ เมษายน ๒๕๕๙ ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา
- พ.ศ. ๒๕๕๙ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ แสดงธรรมและสอบอารมณ์ทุก ๆ วัน โครงการทดสอบปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานก่อนเข้าศึกษาหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา (รุ่นที่ ๑๒) เป็นเวลา ๑ เดือน จำนวน ๖๐ รูป/คน ระหว่างวันที่ ๑-๓๐ พฤษภาคม ๒๕๕๙ ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภopakช่อง จังหวัดนครราชสีมา
- พ.ศ. ๒๕๕๙ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ แสดงธรรมและสอบอารมณ์ โครงการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา (รุ่นที่ ๑๑) เป็นเวลา ๗ เดือน จำนวน ๖๐ รูป/คน ระหว่างวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๕๙ ถึง วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภopakช่อง จังหวัดนครราชสีมา
- พ.ศ. ๒๕๖๐ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ สอนวิปัสสนากรรมฐานในโครงการ หลักสูตรจิตตภาวนา โดยพระภิกษุพาสาลเมธี วิ ระหว่างวันที่ ๑๗ -๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ จำนวนผู้เข้าอบรมทั้งหมด ๕๐ คน ณ ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย ซอยเพชรเกษม ๕๔ หมู่ ๑๖ ตำบลคลองสาม อำเภอกลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

- พ.ศ. ๒๕๖๐ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ แสดงธรรมและสอบอารมณ์ทุก ๆ วัน โครงการทดสอบปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐานก่อนเข้าศึกษาหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา (รุ่นที่ ๑๓) เป็นเวลา ๑ เดือน จำนวน ๖๐ รูป/คน ระหว่างวันที่ ๑-๓๐ พฤษภาคม ๒๕๖๐ ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
- พ.ศ. ๒๕๖๐ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ สอนวิปัสสนากรรมฐานในโครงการ วิปัสสนากรรมฐาน โดย พระภิกษุไพศาลเมธี วิ ระหว่างวันที่ ๒ -๙ กรกฎาคม ๒๕๖๐ จำนวนผู้เข้าอบรม ทั้งหมด ๗ คน ณ ยุวพุทธฯ เฉลิมพระเกียรติ ๑๙ หมู่ ๑๖ ตำบลคลองสาม อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี
- พ.ศ. ๒๕๖๑ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ สอนวิปัสสนากรรมฐานในโครงการ หลักสูตรจิตตภาวนา โดย พระภิกษุไพศาลเมธี วิ ระหว่างวันที่ ๑๗ -๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑ จำนวนผู้เข้าอบรม ทั้งหมด ๕๐ คน ณ ยุวพุทธฯ เฉลิมพระเกียรติ ๑๙ หมู่ ๑๖ ตำบลคลองสาม อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี
- พ.ศ. ๒๕๖๒ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ แสดงธรรม และสอบอารมณ์ทุก ๆ วัน โครงการทดสอบปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐานก่อนเข้าศึกษาหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา (รุ่นที่ ๑๕) เป็นเวลา ๑ เดือน จำนวน ๖๐ รูป/คน ระหว่างวันที่ ๑-๓๐ พฤษภาคม ๒๕๖๒ ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
- พ.ศ. ๒๕๖๒ เป็นพระวิปัสสนาจารย์ แสดงธรรมและสอบอารมณ์ โครงการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา (รุ่นที่ ๑๔) เป็นเวลา ๕ เดือน จำนวน ๖๐ รูป/คน ระหว่างวันที่ ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๖๒ ถึง วันที่ ๓๐ ธันวาคม ๒๕๖๒ ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
- พ.ศ. ๒๕๖๓ พระวิปัสสนาจารย์ แสดงธรรมและสอบอารมณ์ โครงการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา (รุ่นที่ ๑๕) เป็นเวลา ๕ เดือน จำนวน ๗๕ รูป/คน ระหว่างวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๖๓ ถึง วันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๖๔ ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา

เผยแผ่ตำราวิชาการ และตำราวิปัสสนาภาวนา

๑) เขียนตำราวิชาการ เอกสารวิชาการประกอบการสอนหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ศูนย์บัณฑิตศึกษาวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๕๐ ดัชนีศัพท์ ค้นความพระไตรปิฎก ๙๑ เล่ม, เอกสารประกอบการสอนและการศึกษา สาขาบาลีพุทธศาสตร์ ในวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม , ๒๕๕๐.

- พ.ศ. ๒๕๕๐ **พจนานุกรมไทย-บาลี ฉบับแรกของโลก**, เอกสารประกอบการสอนและการศึกษา
สาขาบาลีพุทธศาสตร์ ใน
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม, ๒๕๕๐.
- พ.ศ. ๒๕๕๓ **ศึกษาวิเคราะห์การเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทและวิธีการ
รักษาคัมภีร์พระพุทธรูปศาสนาในยุคปัจจุบัน**, ตำราประกอบการสอนหลักสูตรพุทธ
ศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ศูนย์บัณฑิตศึกษา
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม มจร. ๒๕๕๓.
- พ.ศ. ๒๕๕๔ **ศึกษาวิเคราะห์หลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือนในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท** ,
ตำราประกอบการสอนหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาวิปัสสนาภาวนาศูนย์
บัณฑิตศึกษาวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม มจร. ๒๕๕๔
- พ.ศ. ๒๕๕๔ **ลำดับการสอนวิปัสสนาภาวนา หลักสูตร ๑ เดือน**, ตำรา (ลับ) ประกอบการสอน
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยา
เขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ๒๕๕๔.
- พ.ศ. ๒๕๕๔ เขียนตำรา **“คู่มือวิปัสสนาจารย์”** (หนา ๑๐๔๒ หน้า) ตำรา (ลับ) ประกอบการสอน
หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ศูนย์บัณฑิตศึกษาวิทยาเขต
บาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ๒๕๕๔.
- พ.ศ. ๒๕๕๘ **สติปัฏฐานภาวนา (Satipatthanabhavana)** : เอกสารประกอบการสอน หลักสูตร
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา ศูนย์บัณฑิตศึกษา วิทยาเขตบาฬี
ศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ๒๕๕๘.
- พ.ศ. ๒๕๕๘ **สัมมนาวิปัสสนาภาวนา (Seminar on Vipassanabhavana)** เอกสารประกอบ การ
สอน หมวดวิชาบังคับ หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาวิปัสสนาภาวนาศูนย์
บัณฑิตศึกษาวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม , ๒๕๕๘.

๒) เขียนหนังสือธรรม อ้างอิงข้อมูลวิชาการจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา วิสุทธิมรรค แจก
เป็นธรรมทาน ในโอกาสวันสำคัญต่างๆ

- พ.ศ. ๒๕๕๓ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง **“ผลบุญ”** โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสารนการพิมพ์,
จอมทอง กรุงเทพมหานคร ,๒๕๕๓. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ๔ ครั้ง จำนวน ๘,๐๐๐
เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๖๔,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๓ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง **“พันกรรม”** โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสารนการพิมพ์
, จอมทอง กรุงเทพมหานคร ,๒๕๕๓. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ๒ ครั้ง จำนวน ๔,๐๐๐
เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๓๒,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๔ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง **“เหนือกรรม”** โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสารนการ
พิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร ,๒๕๕๔. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ๓ ครั้ง จำนวน
๖,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๔๘,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๔ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง **“พุทธปัสสนา”** โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสารนการ
พิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร ,๒๕๕๔. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ๓ ครั้ง จำนวน
๖,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๔๘,๐๐๐ บาท

- พ.ศ. ๒๕๕๔ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง **“พระนิพพาน”** โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นการพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร ,๒๕๕๔. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ๒ ครั้ง จำนวน ๔,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๓๒,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๕ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง **“วิธีล้างบาป”** โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นการพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร ,๒๕๕๕. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ๓ ครั้ง จำนวน ๔,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๔๘,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๕ เขียนหนังสือธรรม ภาควิชาการ เรื่อง **“อานาปานสติภาวนา ลำดับการบรรลุมรรคของพระพุทธเจ้า”** (หน้า ๓๘๐ หน้า) ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นการพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพฯ, ๔ มิถุนายน ๒๕๕๕. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๒,๒๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๑๘๔,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๖ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง **“พระนิพพาน”** โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นการพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร ,๒๕๕๖. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๔,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๓๒,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๖ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง **“วินิจฉัย พอง-ยุบไม่ใช่วิปัสสนา”** โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นการพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร ,๒๕๕๖. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ๒ ครั้ง จำนวน ๔,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๓๒,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๖ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง **“ใคร? บรรลุมรรคแล้ว”** โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นการพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร ,๒๕๕๖. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๑๖,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๖ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง **“หลักสูตร ๗ วันบรรลุมรรค”** โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นการพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร ,๒๕๕๖. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๑๖,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๗ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง **“ฉันทบรรลุโสดาบันแล้ว”** โรงพิมพ์ประยูรสาส์นการพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร ,๒๕๕๗. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๑๖,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๗ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง **“มหาบุรุษ ผู้เอาชนะความตายได้แล้ว”** โรงพิมพ์ประยูรสาส์นการพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร ,๒๕๕๗. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน ๒ ครั้ง จำนวน ๔,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๓๒,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๗ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง **“ไม่ต้องตกนรกอีกแล้วด้วยบันได ๗ ขั้น”** โรงพิมพ์ประยูรสาส์นการพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร ,๒๕๕๗. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๑๖,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๗ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง **“บรรลุมรรคในชาตินี้”** โรงพิมพ์ประยูรสาส์นการพิมพ์, จอมทอง กรุงเทพมหานคร มิถุนายน ๒๕๕๗, พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๖,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๗๓,๒๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๕๗ เขียนหนังสือธรรม ภาควิชาการ เรื่อง **“วิปัสสนาภาวนา ที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก”** (๔๘๐ หน้า) โรงพิมพ์ประยูรสาส์นการพิมพ์, จอมทอง

กรุงเทพมหานคร, ๖ ธันวาคม ๒๕๕๗. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม รวมปัจจัยทั้งสิ้น ๑๕๔,๐๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๕๕๙ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง “ความจริงเด็ดขาดในศาสนาพุทธ ที่พระเจ้าไม่อาจเบียดบังได้” โรงพิมพ์ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์ ,จอมทอง กรุงเทพมหานคร, ๑๐๒๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๙, พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๘,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๕๙ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง “บุญกฐินสู่ความสิ้นกรรม” (๖๘ หน้า) โรงพิมพ์ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์ ,จอมทอง กรุงเทพมหานคร ธันวาคม ๒๕๕๙, พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๘,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๖๐ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง “พระนิพพาน ไม่เป็นที่สนใจของคนยุคนี้อีกแล้ว จริงหรือ?” (๖๘ หน้า) โรงพิมพ์ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์ ,จอมทอง กรุงเทพมหานคร, ๒๘ มีนาคม ๒๕๖๐ พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๙,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๖๑ เขียนหนังสือธรรม เรื่อง “การล้างบาปแก้ไขกรรม ตามคัมภีร์พุทธศาสนา” (๑๔๐ หน้า) โรงพิมพ์ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์ ,จอมทอง กรุงเทพมหานคร, ๑๐ เมษายน ๒๕๖๑ พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๖๒ เขียนหนังสือธรรม ภาควิชาการ เรื่อง “การยกอารมณ์ฉันทาขึ้นสู่วิปัสสนา ตามแนวอานาปานสติภาวนา” (๔๖๐ หน้า) โรงพิมพ์ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์ ,จอมทอง กรุงเทพมหานคร, ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒. พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๖๒ เขียนหนังสือธรรม ภาควิชาการ เรื่อง “วิปัสสนาเพื่อความดับกรรม” (๔๗๐ หน้า) โรงพิมพ์ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์ ,จอมทอง กรุงเทพมหานคร, ๒๖ ตุลาคม ๒๕๖๒. พิมพ์แจกเป็นธรรมทานในงานบำเพ็ญกุศลศพ หลวงพ่อสมเด็จพะพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ ป.ธ.๙) จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๖๔ เขียนหนังสือธรรม ภาควิชาการ เรื่อง “ลำดับการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ แนวธัมมานุสारी” (๑,๑๔๐ หน้า) โรงพิมพ์ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์ ,จอมทอง กรุงเทพมหานคร, ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๔. จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ที่อยู่ปัจจุบัน

: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

ตั้งอยู่ ณ วัดมหาสวัสดิ์นาคพุมาราม ถนนศาลายา - นครชัยศรี อ. พุทธมณฑล จ.นครปฐม

๗๓๑๗๐ Email : pm.montasavi@gmail.com

Web : www.facebook.com/pm.montasavi/